

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

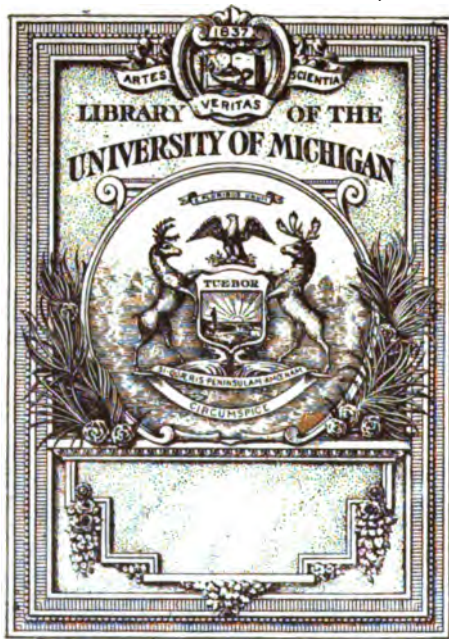
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

—
DJ
241
.132
—

DJ
241
.132

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

GESCHIEDENIS

VAN

N E D E R L A N D .

NA 1830.

G E S C H I E D E N I S

VAN

N E D E R L A N D

NA 1830.

DOOR

J^{HR.} M^{S.} J. DE BOSCH KEMPER,

MET AANTEEKINGEN EN ONUITGEGEVEN STUKKEN.

VIJFDE DEEL.

AMSTERDAM,
JOHANNES MÜLLER.
1882.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZONN.

VOORBERICHT.

Het vijfde deel der Geschiedenis van Nederland na 1830, dat mijn vader gehoopt had binnen eenige maanden te voltooien, toen zijn plotseling overlijden op 20 October 1876 dit verijdelde, bied ik hierbij aan het publiek aan. Het werk is niet zoover voortgezet als in het plan van mijn vader lag nl. tot aan den dood van WILLEM II, daar ik de bouwstoffen miste om met gelijke uitvoerigheid de geschiedenis te vervolgen. Hetgeen ik vond, stelde mij in staat de laatste vijf bladen van den tekst te bearbeiten; hetgeen daaraan voorafgaat en het grootste deel der aantekeningen waren reeds bij het leven van mijn vader afgedrukt.

Om verschillende redenen heb ik eenige jaren met de uitgave gewacht. Onder deze is de volgende voor mededeeling geschikt: in de Aanteekeningen zijn stukken opgenomen, getuigen van den hartstochtelijken strijd dier dagen, die bij eene vroegere uitgave misschien velen zouden geërgerd hebben. Het jaar 1848 ligt nu echter zoover achter ons, dat de aanspraken op eene geschied-

kundige behandeling meer in aanmerking komen dan persoonlijke sympathiën en antipathiën.

In het hier behandelde tijdvak, loopende van Mei 1845 tot Augustus 1848, heeft mijn vader eerst door de uitgave van de Tijdgenoot, in 1848 door zijne Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag en als lid der dubbele Kamer bijgedragen om de grondwet tot stand te brengen. In die veelbewogen jaren behoorde hij onder de meest invloedrijke publicisten en onder de belangrijkste bepalingen onzer grondwet zijn er verscheidene, die vooral aan zijn invloed te danken zijn.

Ik herinner slechts aan de voorschriften betreffende het openbaar onderwijs. Toen de Staatscommissie van 17 Maart 1848 de staatszorg voor het openbaar onderwijs uit de grondwet schraptte en in de plaats daarvan de vrijheid van het onderwijs huldigde, is het vooral te danken aan mijn vader, dat, sterker nog dan vroeger, het openbaar lager onderwijs door de grondwet werd gewaarborgd.

Minder gelukkig was mijn vader in het andere hoofdbeginsel, in 1848 tot beslissing gekomen: de regeling van het kiesrecht.

Toen eindelijk, onder den indruk van de gebeurtenissen in Duitschland in Maart 1848, WILLEM II het initiatief nam tot eene ruime grondwetsherziening, waren er, ten aanzien van het kiesrecht, twee regelingen, waarover de gemoederen verdeeld waren.

Volgens de eene regeling zouden twee trappen wegvallen en zouden volgens voorschrift, in de grondwet op te nemen, de verkiezingen voor den gemeenteraad, de provinciale Staten en de Tweede Kamer plaats hebben door kiescollegiën, te benoemen door stemgerechtigden, wier bevoegd-

heid uit de wet zou voortloeiën. Zoodoende zou er alleen van verkiezingen met één trap sprake zijn en werd een groote volksinvloed verzekerd door het behoud van de stemgerechtigheid, welk recht door de invoering van periodieke aftreding der gemeenteraadsleden en jaarlijksche aftreding der kiezers niet langer eene doode letter zou blijven. Dit recht was reeds in 1848 verbonden aan een census van f 8 tot f 50, maar eene vermindering of opheffing van den census zou aan de wet overgelaten worden.

Tegenover deze regeling stond die der Staatscommissie van 17 Maart 1848. De kiezers moesten niet langer afhankelijk zijn van eene keuze door stemgerechtigden, maar rechtstreeksch door een census worden aangewezen. Door deze rechtstreeksche verkiezingen werd aan de burgerij een recht van mederegeering in uitzicht gesteld. Maar om dit stelsel niet in gevaar te brengen meende de Staatscommissie, dat een hooge census vastgesteld en zelfs in de grondwet opgenomen moest worden. Zij veroordeelde het stelsel, om "aan een overgroot deel der bevolking, stemregt te geven, ja stemregt, zonder beperking door een cijfer van schatplichtigheid, tot gemeen regt aller zooveel mogelijk te doen naderen," en met afschaffing van de bestaande stemgerechtigheid van f 8 tot f 50 stelde zij een census van f 20 tot f 225 voor, welke census zou zijn het "teeken eener vermoedelijke bekwaamheid."

Kenmerkend voor den geest des tijds vond het stelsel, waarbij uitsluitend aan den goeuden burgerstand politieke invloed werd toegekend en die aan de kleine burgerij werd ontnomen, de meeste sympathie.

In dezen strijd was mijn vader evenals de groote meerderheid der Tweede Kamer de vermindering van trappen en de handhaving van het recht der stemgerechtigden toe-

gedaan; hij oordeelde zoodanige grondwetsherziening in overeenstemming met Nederlandsche beginselen, daar de staatsregeling van 1798 reeds in dien geest was voorgegaan en ook in 1814 zich daarvoor stemmen hadden doen hooren. Daarenboven had zij meer het karakter van een geleidelijken vooruitgang dan de invoering van rechtstreeksche verkiezingen met een hoogen census. Afkeerig van de tegenstelling van armen en rijken, keurde mijn vader den census af, als de strekking hebbende om die tegenstelling op den voorgrond te plaatsen, terwijl hij den census als teeken eener vermoedelijke bekwaamheid eene onware fictie noemde, waarop geen kiesstelsel mocht rusten.

Maar de directe aanwijzing der kiezers door een hoogen census werd een liberaler beginsel geacht dan hunne aanwijzing door stemgerechtigde burgers en behaalde de overwinning.

Aan een groot aantal burgers, die toen stemgerechtigd waren, werd alle invloed op de verkiezingen ontnomen en bij grondwettig voorschrift werd betaling in de belastingen eene stellige voorwaarde van kiesbevoegdheid. Gelijk meer en meer erkend wordt, is hiermede een der grootste gebreken in onze grondwet gebracht.

AMSTERDAM,

B. DE BOSCH KEMPER.

Februari 1862.

INHOUD.

ELFDE HOOFDSTUK.

Belang van de jaren 1845, 1846 en 1847, Blz. 2. — Verdere zitting der Staten-generaal van 1844—1845, Blz. 4. — Uittitel van behandeling der regeeringsvoorstellen omtrent het kiesrecht, Blz. 6. — Het voorgestelde reglement van orde voor de Tweede Kamer verworpen, Blz. 7. — Beraadslagingen over onderscheidene wetsontwerpen, muntwezen, ontgeining ten algemeenen nutte, Blz. 8. — Het tarief, Blz. 12. — De begrooting voor 1846—1847, Blz. 20. — Rede van THORBECKE over begrootingsawegering, Blz. 20. — Rede van VAN HALL, Blz. 30. — Buitenlandsche zaken, Blz. 35. — Eeredienst, oud-bischoppelijke klerczy, Blz. 38. — Aanneming der begrooting, Blz. 37. — Ministerieele verantwoordelijkheid; adres aan den Koning, Blz. 44. — Sluiting der zitting, Blz. 49. — Oprulend geschrijf, Blz. 51. — Verkiezingen in Juli 1845; niet-herkiezing van THORBECKE, Blz. 52. — Klimmende partijschap tuschen *Thorbeckianen* en *anti-Thorbeckianen*, Blz. 53. — Overlijden van VERSTOLK VAN SOELEN, VAN MAANEN en VAN RECHTEREN, Blz. 60. — Reis des Konings naar Engeland, Blz. 61. — Godsdienstige en kerkelijke verdeeldheid, Blz. 64. — Landverhuizing, Blz. 66. — Duurte van levensmiddelen; drukpersvervolgingen, Blz. 67. — Vernieuwde poging om tot eene grondwetsberziening te komen zonder rechtstreeksche verkiezingen, blz. 68.

Opening der zitting van 1845—1846, verklaring des Konings omtrent de grondwetsberziening, ophouden van *de Tijdsgevoel*, Blz. 72. — Verdere verhandelingen der Staten-generaal, verandering in de zegelwet, Blz. 81. — Ontbulling van het ruitersandbeeld van Prins WILLEM I, Blz. 84. — Aanmoediging tot den invoer van voedingsmiddelen, Blz. 86. — Muntbiljetten, Blz. 87. — Voorstel omtrent de schatkistbiljetten verworpen, Blz. 88. — Begin van het jaar 1846, Blz. 88. — Ontevredenheid, Blz. 88. — Het zwarte register, dat

in verbeelding bestond, Blz. 88. — Ontslag van den minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, Blz. 90. — VAN DER HEIM minister *ad interim*, Blz. 90. — Voorstel tot partieele grondwetsherziening van NEDERMELJER VAN ROSENTHAL ingetrokken, Blz. 97. — Wetsvoordracht omtrent de bezwaarschriften verworpen, Blz. 98. — Uitdaging van den minister VAN HALL door VAN DAM VAN ISSELT, Blz. 100. — Onderscheidene beraadslagingen, Blz. 101. — Verwerping van den 2^{en} titel van het strafwetboek; intrekking van de overige ontwerpen, Blz. 102. — Sluiting der zitting, Blz. 103. — Verkiezingen in 1846, Blz. 104. — Stemming der gemoederen, Blz. 105. — Amstelsociëteit, Blz. 107. — LIPMAN, constitutioneel archief, Blz. 107. — VREED: *Openbare meening*, Blz. 108. — Buitenlandsche gebeurtenissen, Blz. 110. — De eerste expeditie tegen Bali, Blz. 114. — Ontevredenheid over het gesloten handelstractaat met België, Blz. 114. — Ongelegenheden uit het voortdurend bestaan van Fransche wetten, Blz. 116. — VAN RANDWIJCK wordt minister van binnenlandsche zaken, Blz. 117.

Opening der zitting van 1846—1847, Blz. 118. — Onderscheidene handelingen der Staten-generaal, Blz. 120. — Ziekte des Konings in April 1847 en gevolgen daarvan, Blz. 122. — Graanwetgeving, Blz. 123. — Onlusten in Friesland en Groningen, Blz. 126. — Voorgedragene muntwet verworpen, Blz. 127. — Het strafwetboek, Blz. 129. — Kerkelijke en staatkundige beweging omtrent het recht van placet, Blz. 131. — Het voorstel van HOFFMAN, om een adres aan den Koning te richten, afgestemd, Blz. 160. — De begrootingsvoordrachten voor 1848 en 1849, na sterke oppositie aangenomen, Blz. 186. — De wetsontwerpen omtrent het stem- en kiesrecht verworpen, Blz. 192. — Sluiting der zitting, Blz. 192. — Verschil over de grondwetsherziening, Blz. 193. — VAN HALL vraagt zijn ontslag, Blz. 194. — Onderhandelingen over een opvolger, Blz. 194. — Toepassing van het stemrecht, inzonderheid te Amsterdam, onder leiding van de liberale partij, Blz. 196. — VAN DOORN's raad. Het ontslag wordt aan VAN HALL niet verleend, Blz. 205. — SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en BRUCE tot gouverneurs van Gelderland en Overijssel benoemd, Blz. 206. — Bij de opening der zitting van 1847—1848 eene grondwetsherziening toegezegd, Blz. 207. — De muntwet bij vernieuwde indiening aangenomen, Blz. 211. — Voortgezette handelingen over de grondwetsherziening van de regeering, Blz. 212. — Kabinetsraad van 18 December 1847, Blz. 213. — Het opnieuw gevraagd ontslag van VAN HALL wordt verleend, Blz. 214. — Terugblik op zijn ministerie, Blz. 215.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het jaar 1848, Blz. 220. — De Nederlandsche ministers en hunne conservatieve beginselen, Blz. 227. — Verandering in de voorstellen van grondwetsherziening op voorstel van VAN DER HEIM, Blz. 228. — Advies van den Raad van State, Blz. 229. — 's Konings beslissing, Blz. 229.

Eerste indrukken van de Fransche omwenteling hier te lande, Blz. 231. — Ministerieele handelingen, Blz. 233. — Hervatting der werkzaamheden van de Tweede Kamer, Blz. 234. — Aanbieding der 27 ontwerpen tot grondwetsherziening, Blz. 235. — Ongunstige indruk, Blz. 236. — 's Konings verklaring aan den president der Tweede Kamer, Blz. 238. — De ministers verzoeken hun ontslag, Blz. 240. — LUZAC bij den Koning ontboden, Blz. 240. — Volksbeweging te 's Gravenhage, Blz. 243. — De Tweede Kamer geeft te kennen, welke veranderingen zij in de grondwet wenscht, 16 Maart, Blz. 245. — Mededeeling des Konings aan de buitenlandsche gezanten, Blz. 251. — D. DONKER CURTIUS bij den Koning, Blz. 252. — Benoeming van eene commissie om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer, de grondwet te herzien, 17 Maart, Blz. 257. — Het ontslag aan de ministers verleend, Blz. 260. — Vorming van het ministerie van G. SCHIMMELPENNINGK, Blz. 263. — Oproer te Amsterdam, 270. — Optreden van het nieuwe ministerie in de Tweede Kamer, Blz. 274. — Gedachtenwisseling in dagbladen en brochures, Blz. 282. — Verschil over het kiesstelsel; vrije volksvertegenwoordiging ter bevordering van algemeene maatschappelijke belangen of eene regeering overeenkomstig den volkswil, Blz. 304. — Voorstel van grondwetsherziening van de Commissie, Blz. 313. — Verschil in den ministerraad, Blz. 325. — Aftreding van SCHIMMELPENNINGK en NEPVEU, Blz. 337. — Redevoering van DONKER CURTIUS, Blz. 337. — Nieuwe ministers DE KEMPNAER, VOET, BERTINCK, VAN BOSSE, Blz. 370. — Onthulling van het standbeeld van Prins WILLEM I, Blz. 372. — Afsluiting van het Haarlemmermeer, de spoorwegen, de openbare werken, Blz. 374. — Het Duitsche parlement; Limburgsche zaken, Blz. 376. — Onrustige bewegingen in Noord-Brabant, Blz. 381. — Indruk van de Europeesche omwentelingen te Batavia, Blz. 382. — LUZAC, als minister van Herv. eeredienst, vervangen door VAN HEEMSTRA, Blz. 386. — Financieele voorstellen van VAN BOSSE bestreden door VAN HALL, Blz. 388. — Voorstellen van DONKER CURTIUS in de Tweede Kamer aangenomen, door de Eerste verwor-

den, Blz. 390. — De minister vraagt zijn ontslag, dat niet verleend wordt, Blz. 393. — Leidsche oneenigheden over het huissittenhuis, Blz. 396. — Aanbieding van de gewijzigde voorstellen van grondwetsherziening aan de Staten-generaal, Blz. 399. — Oppositie van THORBECKE tegen het ministerieele ontwerp van grondwetsherziening, blz. 401. — Oordeel daarover in het publiek; hij wordt niet gekozen als lid der dubbele Kamer, Blz. 402.

De voorstellen van grondwetsherziening aangeboden aan de Staten-generaal, Blz. 406. — Onderzoek in de Afdeelingen der Tweede Kamer, Blz. 411.

LETTERKUNDIGE AANTEKENINGEN.....blz. 1.

ELFDE HOOFDSTUK.

Belang van de jaren 1845, 1846 en 1847.

Verdere zitting der Staten-generaal van 1844—1845. — Uitsstel van behandeling der regeeringsvoorstellen omtrent het kiesrecht. — Het voorgestelde reglement van orde voor de Tweede Kamer verworpen. — Beraadslagingen over onderscheidene wetsontwerpen, muntwezen, onteigening ten algemeenen nutte. — Het tarief. — De begrooting voor 1846—1847. — Rede van THORBECKE over begrotingsweigering. — Rede van VAN HALL. — Buitenlandsche zaken. — Eeredienst, oud-bisschoppelijke klerezy — Aanneming der begrooting. — Ministerieele verantwoordelijkheid; adres aan den Koning. — Sluiting der zitting. — Opruiend geschrijf. — Verkiezingen in Juli 1845; niet-herkiezing van THORBECKE. — Klimmende partijschap tusschen Thorbeckianen en anti-Thorbeckianen. — Overlijden van VERSTOLK VAN SOELEN, VAN MAANEN EN VAN RECHTEREN. — Reis des Konings naar Engeland. — Godsdienstige en kerkelijke verdeeldheid. — Landverhuizing. — Duurte van levensmiddelen. — Onlusten. — Drukpersvervolgingen. — Vernieuwde poging om tot eene grondwetsherziening te komen zonder rechtstreeksche verkiezingen.

Opening der zitting van 1845—1846. — Verklaring des Konings omtrent de grondwetsherziening. — Ophouden van de *Tijdsnoot*. — Verdere verhandelingen der Staten-generaal. — Verandering in de zegelwet. — Onthulling van het ruitersstandbeeld van Prins WILLEM I. — Aanmoediging tot den invoer van voedingsmiddelen. — Muntbiljetten. — Voorstel omtrent de schatkistbiljetten verworpen. — Begin van het jaar 1846. — Ontevredenheid. — Het zwarte register, in hoever het in verbeelding bestond. — Ontslag van den minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE. — VAN DER HEIM minister *ad interim*. — Voor-

stel tot partiëele grondwetsherziening van **MEERMEIJER VAN ROENTHAL** ingetrokken. — Wetsvoordracht omtrent de bezwaarschriften verworpen. — Uitdaging van den minister **VAN HALL** door **VAN DAM VAN ISSELT**. — Onderscheidene beraadslagingen. — Verwerping van den 2^{en} titel van het Strafwetboek; intrkking van de overige ontwerpen. — Sluiting der zitting. — Verkiezingen in 1846. — Stemming der gemeederen. — Amstelsociëteit. — **LIPMAN**, constitutioneel archief. — **VREEDE**: *Openbare meening*. — Ongelegenheden uit het voortdurend bestaan der Fransche wetten. — Buitenlandsche gebeurtenissen. — De eerste expeditie tegen Bali. — Ontevredenheid over het gesloten handelstractaat met België. — **VAN RANDWIJCK** wordt minister van binnenlandsche zaken.

Opening der zitting van 1846—1847. — Onderscheidene handelingen der Staten-generaal. — Ziekte des Konings in April 1847 en gevolgen daarvan. — Graanwetgeving. — Onlusten in Friesland en Groningen. — Voorgedragene muntwet verworpen. — Het Strafwetboek. — Kerkelijke en staatkundige beweging omtrent het recht van placet. — Het voorstel van **HOFFMAN**, om een adres tot den Koning te richten, afgestemd. — De begrotingsvoordrachten voor 1848 en 1849 na sterke oppositie aangenomen. — De wetsontwerpen omtrent het stemmen kiesrecht verworpen. — Sluiting der zitting. — Verschil over de grondwetsherziening. — **VAN HALL** vraagt zijn ontslag. — Onderhandelingen over een opvolger. — Toepassing van het stemrecht, inzonderheid te Amsterdam, onder leiding van de liberale partij. — **VAN DOORN**'s raad. Het ontslag wordt aan **VAN HALL** niet verleend. — **SCHUMMELPENNINCK VAN DER OYE** en **BRUCE** tot gouverneurs van Gelderland en Overijsel benoemd. — Bij de opening der zitting van 1847—1848 eene grondwetsherziening toegezegd. — De muntwet bij vernieuwde indiening aangenomen. — Voortgezette handelingen over de grondwetsherziening bij de regeering. — Kabinetsraad van 19 December 1847. — Het opnieuw gevraagd ontslag van **VAN HALL** wordt verleend. — Terugblik op zijn ministerie.

Geen aardsche macht is in staat den stroom te keeren van kennis en levenskracht, die de samenleving tot vooruitgang beweegt. Het stelsel van behoud is een openbaring

van ongelooft aan de kracht, die de menschen tot volmaking drijft; — het stelsel van behoud wordt op elke bladzijde der geschiedenis veroordeeld. Maar niet minder ijdel en voos is elk plan van staats hervorming, waarin men de natuurlijke ontwikkeling der gebeurtenissen vooruitloopt. Ontijdige voorstellen van staats hervorming brengen de hartstochten in beweging en kweken toejuiching aan ondoordachte plannen aan, die des te onstuimiger is, naarmate men oppervlakziger oordeelt, terwijl het geweldig drijven van hen, die naar verandering haken, bij velen den geest van reactie opwekt. De Onzichtbare, die de meest verschillende verschijnselen doet samenwerken, scheidt uit tegenstrijdigheden vooruitgang. De overdreven zucht naar behoud bij genen wekt bij anderen de zucht naar verbetering op en de beweging, door ontijdige voorstellen gewekt, woelt den grond om, waarin het goede zaad kan ontkiemen. Te midden van de windbewegingen en stormen des levens worden de karakters der individuen gevormd. Te midden van het partijleven en de staatsorkanen wordt het volksleven tot hoogere ontwikkeling gebracht.

De jaren 1845, 1846 en 1847 zijn in de geschiedenis van onze staatkundige meeningen een belangrijk tijdvak, waarin het ontijdig gedaan voorstel tot het invoeren van rechtstreeksche verkiezingen een geest van reactie tegen elke grondwets herziening in het leven riep, maar waarin na den eersten schok tot teruggang de eisch naar vooruitgang zich weder deed gevoelen en een crisis veroorzaakte, waarin de regeering tot eene keuze werd gedrongen tussehen een beperkte of ruimere grondwets herziening. Het tijdvak begint bij de onstuimige beweging in 1845 en eindigt met het aftreden van den minister VAN HALL, die zijn stelsel van staatsmanskunst om de oppositie door het voorspiegelen van vooruitzichten op hervormingen te verzwakken, niet langer kon voortzetten en evenmin den Koning kon overhalen zich aan te sluiten aan hetgeen de meerderheid der

Tweede Kamer bij een voorstel van grondwetsherziening der regeering zoude wenschen.

In het vorig deel hebben wij onafgebroken de geschiedenis van het voorstel tot grondwetsherziening verhaald tot de verwerping in Mei 1845; thans keeren wij eenige maanden terug, om den draad der parlementaire geschiedenis op te vatten.

In December 1844 werden eenige wetsontwerpen zonder staatkundig belang aangenomen, als de wetsvoordrachten: tot aflossing en inkoop van schuld over 1844; — nopens de vaststelling van de salarissen der hypotheekbewaarders, — tijdelijke bepalingen omtrent de rechten van doorvoer, omtrent den accijns op de zeep, — en nopens het burgerlijk pensioenfonds. De wetsvoordracht nopens de verbetering van den accijns op het geslacht werd aangenomen, nadat eenige dagen vroeger het voorstel daaromtrent met 27 tegen 26 stemmen was verworpen, om bepaalde redenen, die bij de tweede indiening waren weggenomen. Vóór stemden onderscheidene leden der oppositie, zooals LUZAC en DE KEMPENAEER. Hierna werd de zitting, nadat de begrootingsontwerpen voor 1846 en 1847 waren ingekomen, tot nadere bijeenroeping, verdaagd.

Bij de heropening der zitting, den 6^{den} Februari 1845, werden de onderscheidene ingediende voorstellen in de afdeelingen onderzocht, zoowel het voorstel van de grondwetsherziening van THORBECKE en zijne bondgenooten, als de voorstellen der regeering omtrent de uitvoering van art. 6 der grondwet (stem- en kiesrecht), die reeds den 24sten October 1844, met eene uitvoerige memorie van toelichting, door den minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE waren ingediend.

Het was thans de derde maal, dat deze wetsontwerpen ter tafel kwamen. De eerste maal, in 1841, waren zij zoo

onvolledig, dat zij algemeene afkeuring hadden gevonden. Nadat voor de tweede maal bij koninklijke boodschap van 25 April 1843 aan de Kamer waren aangeboden drie ontwerpen van wet betrekkelijk de samenstelling der provinciale Staten en de regeling van het stem- en kiesrecht in de steden en ten platten lande, en het uit de processen-verbaal der afdeelingen gebleken was, dat de meerderheid der leden zich niet met den inhoud der ontwerpen had kunnen vereenigen, werden aan de provinciale Staten onderscheidene vragen gericht omtrent den tegenwoordigen toestand en het getal stemgerechtigden en kiezers en de wenschelijkheid van veranderingen. Deze vraagpunten gaven, zeer zeker tegen de bedoeling van de regeering, aanleiding, dat in de provinciale Staten het onvoldoende der grondwetsherziening van 1840 meer en meer erkend werd. Op enkele punten verklaarden de provinciale Staten zich onbevoegd een oordeel te vellen en deden niet onduidelijk uitkomen, dat de ministeriële ontwerpen verder gingen dan de grondwet toeliet. De nieuwe voorstellen, aan de Tweede Kamer aangeboden, waren vergezeld met een zeer liberaal gestelde memorie van toelichting, waarin de regeering onder anderen verklaarde: "dat het doeltreffende van de bepalingen omtrent het stem- en kiesrecht geheel afhankelijk is van de eigenaardige behoeften der bijzondere omstandigheden van tijd, land en volk," alsmede: "dat de inzichten van velen over de politieke behoeften sedert twee jaren niet dezelfde gebleven zijn, en dat eene gezonde staatkunde gebiedend eischt, om in die behoeften te voorzien, zonder de hoofdbeginse-len te verzaken, waarop ons staatsrecht rust, of welke de regeering voorstaat." *De Tijdgenoot*, Juni 1845, nam uit die gebezigde uitdrukkingen en uit den strijd, waarin de liberale bepalingen der voordracht waren met de letter der grondwet, aanleiding tot een betoog, dat het onveranderd blijven der grondwet een onoverkomelijke hinderpaal was tot eene doeltreffende regeling van het kiesstelsel, een

betoog, dat misschien eenig nut zou gehad hebben, wanneer het zoo uitgestrekte voorstel tot grondwetsherziening van THORBECKE en zijne bondgenooten niet ontijdig te groote verwachtingen had opgewekt en uit vrees voor te groote veranderingen een geest van reactie had teweeggebracht. De bondgenooten van THORBECKE verhinderden daarbij de natuurlijke ontwikkeling van het parlementaire leven. Toen na het zeer ongunstig verslag over de ontwerpen, de president voorstelde den dag voor de beraadslagingen over het stem- en kiesrecht te bepalen, drong LUZAC er sterk op aan, dat de beraadslagingen over het voorstel van grondwetsherziening het eerst zouden plaats hebben, eene meening, wel geheel in overeenstemming met hen, die in hun voorstel tot grondwetsherziening een middel zagen om van hunne liberale denkwijze te doen blijken; maar een daad, die in wezenlijkheid den natuurlijken loop der zaken stremde. De minister van binnenlandsche zaken verklaarde op het voorstel van LUZAC: dat de regeering er prijs op stelde, dat de ontwerpen werden afgehandeld, maar dat zij zich geen partij stelde. Het gevolg was, dat werd besloten den dag der beraadslagingen later te bepalen, iets, dat echter niet heeft plaats gehad door de sluiting der zitting in Juni.

De eerste openbare beraadslagingen na het recès, toen zich reeds een meer behoudende richting begon te openbaren, hadden plaats den 27sten Februari 1845, over een herzien reglement van orde. Het reglement was ontworpen door eene commissie, bestaande uit de leden VAN GOLTSTEIN, GEVERS VAN ENDEGEEST, LUZAC, VAN ROSENTHAL en SCHOONEVELD.

Bij de vaststelling van het ontwerp was door de commissie aangenomen, dat de tegenwoordige wijze van onderzoek en beraadslaging, blijkens de ondervinding, twee hoofdbezwaren opleverde, *omslachtigheid van werken, en daardoor veroorzaakte te lange duur der zittingen, het te groot gewicht dat aan den arbeid in de sectiën wordt gehecht, en het in*

evenredigheid verminderde belang der openbare beraadslagingen. Bij het nieuwe voorstel had men getracht de navolgende doeleinden te verwezenlijken:

a. *Eenvoudige overwegingen, geene voorloopige oordeelvellingen in de afdelingen, en delegatie van een lid uit elke afdeling, om uit haren naam het algemeen verslag te helpen opmaken;* b. *goede en doelmatige bearbeiding van het wetsontwerp, ten einde hetzelfde tot de openbare beraadslagingen voor te bereiden;* c. *spoedige afdoening van zaken, en daardoor kortere duur der zittingen;* d. *het voorbehoud der bevoegdheid voor elk lid, om in een of ander punt van het wetsontwerp eene verbetering of wijziging voor te dragen;* e. *het zooveel doenlijk vervallen der betrekkelijke minderheden tegen de voorstellen of wetsontwerpen;* f. *het bevorderen door dit alles van het gemeen overleg met de regeering.*

Het nieuwe ontwerp was overeenkomstig deze beginselen ingericht.

Bij de openbare beraadslagingen stelde het lid der commissie GEVERS voor, dat het reglement niet in werking zou treden vóór dat de regeering daaraan zijne goedkeuring zou hebben gehecht. De meest liberale leden oordeelden zoodanige bepaling benoden de waardigheid der Kamer; daartegen werd echter de opmerking gemaakt, dat het reglement niet zou kunnen werken, wanneer de regeering de wijze van mededeeling van het *algemeen verslag* aan de regeering niet goedkeurde; hierop mengde de minister van binnenlandsche zaken, SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, zich in de beraadslagingen en verklaarde zich op onderscheidene gronden tegen het ontworpen reglement. Vervolgens werd in omvraag gebracht of men in eens over het geheele reglement zou stemmen. Onderscheidene leden verklaarden zich daartegen, zooals BRUCE, VAN TWIST en anderen. Toen tot eene behandeling in eens werd overgegaan, was tevens het lot van het ontworpen nieuwe reglement beslist; de conservatieve leden, zoowel als zij die nog veranderingen wilden, stemden tegen.

De Tijdgenoot, die met het voorstel in het algemeen had ingestemd, schreef na de verwerping:

“De deliberatiën over het reglement van orde zijn een droevig voortteeken van hetgeen men bij de grondwetsherziening te verwachten heeft. In de deliberatiën zoekt men vergeefs de meening der Vergadering terug, gelijk die uit de veralagen was kenbaar geworden. Vanwaar die verandering? Was het inschikkelijkheid jegens de regeering? Zoo ja, dan zoude reeds nu bewaarheid worden, hetgeen wij vroeger voorspelden, dat bij de tegenwoordige samenstelling der Staten-generaal, zij, na het ophouden van den prikkel van den financiëlen nood, weder zouden terugvallen tot de volgzaamheid van vroegere dagen, die zoovele kwalen over het vaderland bracht. Mochten wij ons in onze uitzichten bedriegen!”

“In geen land bestaat een meer ongeregeld, verward en bedriegelijk recht van de Tweede Kamer, om amendementen op een door de regeering aangeboden wetsontwerp voor te stellen, dan bij ons. De amendementen worden voorgesteld, terwijl een gedeelte der Kamer er geheel onkundig van is, zonder eenige voorbereiding, dan dat de rapporteurs dezelve mogen censureren. Men zag dan ook vneermalen, dat veranderingen, in het voorloopig verslag voorgesteld, en door de regeering toegestaan, later weder werden ingetrokken. Onze wetboeken zijn vol van onnauwkeurigheden, die men als met den vinger kan aanwijzen, dat ontsproten zijn uit de wijze van amendeeren, welke thans gevolgd wordt. En in weerwil van dit alles zegt een lid der Staten-generaal, dat de tegenwoordige wijze van de wetsontwerpen in de afdeelingen te behandelen, geen enkel nadeel, en vele voordeelen heeft.”

Hadden de beraadslagingen over het reglement van orde ruime stof kunnen opleveren, om op verbetering van grondwettige bepalingen aan te dringen, dit was ook het geval bij het ontwerp omtrent de te heffen doorvoerrechten, naar

aanleiding van het Maintzer tractaat. Ofschoon de Tweede Kamer algemeen voor den inhoud van het wetsontwerp was, stemden tien leden tegen, omdat zij meenden, dat het tegen de grondwet streed, aan den Koning de ruimte te laten, met vreemde mogendheden die schikkingen te treffen, die in de wetsvoordracht waren aangewezen.

Het wetsontwerp omtrent de invordering der directe belastingen betrof een belangrijk onderwerp van administratief recht. Het wetsvoorstel, herhaalde malen veranderd, werd den 26sten April aangenomen, maar na eene levendige discussie omtrent de rangregeling van het recht van voorrang en onder toezegging der regeering, dat later het onderwerp der bezwaarschriften zou geregeld worden. De aangenomen wet strekte tot vervanging van de Fransche bepalingen, zij was stellig eene verbetering, ofschoon geene volkomene.

Twee dagen later hadden de beraadslagingen omtrent de aanmuntning van muntspeciën plaats. De wet op de hervorming van het muntwezen, van 22 Maart 1839, waarbij de nieuwe muntspeciën waren bepaald en de dubbele standaard was aangenomen, had door gebrek aan financiële middelen geene volle uitvoering gekregen. Dit had aanleiding gegeven, dat de geldsnoeierij zeer was toegenomen, vooral toen door de verdedigers der misdadigers was beweerd, dat het geldsnoeien onder het woord *altérer*, in de omschrijving van de misdaad van geldvervalsching, niet was begrepen, welk gevoelen ook door onderscheidene gerechtshoven en eindelijk ook door den Hoogen Raad werd aangenomen. De wet van 24 April 1836 om den *Code Pénal* in dit opzicht aan te vullen, had eenige schrik onder de geldsnoeiers gebracht, maar natuurlijk het reeds zoo aanmerkelijk gesnoeide geld niet uit de wandeling gebracht. Het was hoog tijd, dat met een vaste hand aan het herstel van onze munt de hand werd geslagen, waartoe de meer gunstige toestand der financiën nu ook de mogelijkheid aanbod. De regeering had

daartoe de beschikking over een som van bijna zeven milioenen aangevraagd. Bij het onderzoek van dat wetsvoorstel drukten vele leden den wensch uit, dat op het beginsel van de wet van 1839 mocht worden teruggekomen, waarbij de meesten aandrongen op den zilveren standaard; slechts een enkele verklaarde zich voor den gouden. Bij de openbare beraadslagingen maakte dit verschil dan ook de hoofdzaak uit. Een gedeelte der Tweede Kamer, BRUCE, VAN TWIST en anderen stonden het gevoelen voor, dat het thans de tijd niet was, die hoofdvraag te beslissen, maar dat het dringend noodzakelijk was, de slechte muntspeciën zoo spoedig mogelijk door betere te vervangen.

De minister VAN HALL verdedigde de wetsvoordracht in een opmerkelijke rede. Ofschoon hij duidelijk deed gevoelen, dat hij in het algemeen voor het aannemen van één enkelen standaard was, deed hij opmerken, dat die vraag inderdaad een tijdvraag was, die men niet voor altijd kon beslissen; dat de ongelegenheden van den dubbelen standaard dikwijls overdreven werden, en vooral niet bestonden, wanneer de verhouding tusschen de waarde van het goud en het zilver weinig veranderde, terwijl de wisselvalligheid van de waarde van het betaalmiddel ook bij één standaard niet werd weggenomen, daar het boven de macht des wetgevers is de waarde of van goud of van zilver onveranderlijk te maken. De wetsvoordracht werd aangenomen met 38 tegen 18 stemmen. Tegen stemden niet alleen de radicale opposanten van 1845, THORBECKE, DE KEMPENAER, STORM, LUZAC, VAN DAM VAN ISSELT, ANEMAET, VAN RECHTEREN en VAN HEEMSTRA, maar ook MICHIELS VAN VERDUINEN, NEDERMEIER VAN ROSENTHAL, SCHOONEVELD, MODDERMAN, DE MAN, VAN PANHUYNS, GOUVERNEUR, VAN GOLTSTEIN en de Voorzitter VAN AKERLAKEN.

Niet zoo gelukkig was de regeering bij het voorstel van wet op de onteigening ten algemeenen nutte. Zoolang er slechts onteigeningen ten algemeenen nutte plaats hadden

gehad, bij vaarten en openbare gebouwen, had men weinig moeite met de onteigening tegen "behoorlijke" schadeloosstelling ondervonden; men talmde van beide kanten, totdat een billijke overeenkomst was tot stand gekomen; maar bij de haast, waarmede de aanleg van spoorwegen plaats vond, zochten de eigenaars, door weigering om spoedig hunnen grond af te staan, zeer hoogen prijs te bedingen. De wet van 1841 had de bezwaren niet weggenomen, vooral nadat de Hooge Raad beslist had, dat onder de woorden tegen *behoorlijke schadeloosstelling*, in de grondwet van 1815 en 1840 voorkomende, begrepen was *gelijktijdige* schadeloosstelling, terwijl THORBECKE eerst in zijne *Aanteekening* de uitdrukking *behoorlijke*, met *voorafgaande* als van gelijke beteekenis had verklaard, en in zijn voorstel van grondwetsherziening dan ook het woord *behoorlijk* in *voorafgaande* had veranderd. De regeering stelde, ten einde de vertraging in den aanleg der spoorwegen te voorkomen, thans voor, voorloopig in-bezit-stelling in bepaalde gevallen toe te laten. Door de vele aanmerkingen, die van zeer onderscheidene zijden tegen het ontwerp in de afdeelingen gemaakt werden, had de regeering, uit vrees voor afstemming, bij art. 1 de bepaling gevoegd, dat de rechter de vordering tot voorloopige in-bezit-stelling niet zou toestaan, tenzij hem gebleken was, dat de formaliteiten, bij de wet van 1841 voorgeschreven, vervuld waren; maar daardoor was de kracht van het voorstel ook gebroken. Bij de openbare beraadslagingen drongen sommigen aan op eene geheele verandering van de wet van 1841, terwijl anderen het voorstel strijdig achtten met de grondwet, waarbij het niet ontbrak aan enkelen, die èn het grondwettig voorschrift èn de nieuwe redactie in het voorstel van THORBECKE, als geheel onvoldoende afkeurden. Het gevolg was, dat het voorstel, na eene vergeefschte verdediging door de ministers SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en DE JONGE, verworpen werd met 31 tegen 20 stemmen. Het kromme lijntje, dat

gedurende eenigen tijd de spoorweg van 's Gravenhage naar Rotterdam heeft moeten nemen, en in lateren tijd, bij het verbreedten van straten, enkele alleen staande huizen, waarentrent de onteigening moeielijk werd gemaakt, zijn zichtbare teekenen van onze gebrekkige wetgeving op de onteigening.

Eenige weinige dagen later werd insgelijks verworpen en wel met 44 tegen 6 stemmen, de voordracht nopens de uitoefening der geneeskunde, nadat de regeering te vergeefs gezocht had de aanneming te verwerven door nieuwe wijzigingen daarin te brengen. De gewijzigde voordracht nopens het fonds voor den landbouw werd mede verworpen met 28 tegen 24 stemmen, terwijl de wetvoordracht betreffende de akten van den burgerlijken stand in vreemde landen, na de daarop gemaakte aanmerkingen, werd ingetrokken.

Deze meestal ongunstige opname van de ministeriële voordrachten moet echter niet zoozeer toegeschreven worden aan eenige stelselmatige oppositie tegen de ministers, dan wel aan de in 1845 nog zeer levendige overtuiging der meerderheid, dat geene gebrekkige voordrachten om de personen van de verschillende ministers mochten worden aangenomen.

Nadat van 26—30 Mei de beraadslagingen hadden plaats gehad om de grondwetsherziening, gelijk wij vroeger mededeelden, vingen in de zitting van 3 Juni de beraadslagingen aan over het tarief.

Het was eene groote grief van den handelsstand vóór 1830 geweest, dat wij door de vereeniging met België onderworpen waren geweest aan het tarief van in- en uitgaande rechten van 1822. Nauwelijks was dan ook de scheiding feitelijk tot stand gekomen, of er verhieven zich onderscheidene stemmen, die op eene herziening van het tarief aandrongen. Die herziening werd reeds op 7 November 1830 door de regeering toegezegd, maar toen zij in 1832 eenige wijzigingen voorstelde, werd het voorstel

niet in beraadslaging gebracht; men wilde toen het traktaat met België afwachten. In 1837 was eene verandering omtrent zekere bepaalde artikelen voorgesteld, maar verworpen, omdat men een algemeene herziening verlangde. In December 1840 werd door den minister ROCHUSSEN weder een voorstel aangeboden, maar op de tegenkanting in de afdeelingen teruggenomen. Het tarief, dat thans werd voorgesteld, was reeds door den minister ROCHUSSEN in algemeene trekken ontworpen, maar naar de adviezen van de Kamers van Koophandel en Fabrieken en de vele dringende verzoekschriften gewijzigd.

Het onderwerp werd in onderscheidene brochures en in zeer vele artikelen van het *Handelsblad* behandeld. Een groot aantal verzoekschriften waren naar aanleiding van het wetsontwerp ingediend; de aandacht van den handelsstand was zeer gespannen, toen de beraadslagingen geopend werden.

De MONCHY leidt de behandeling in door op het gewicht van het onderwerp te wijzen. Hij oordeelt het voorgestelde tarief niet vrijzinnig genoeg. Hij erkent wel, dat bij het ontwerp verlaging van vele inkomende rechten is voorgesteld en dat de uitvoerrechten bijna algemeen zijn afgeschaft, maar aan den anderen kant wordt het ontwerp door vele nadeelige en onrechtvaardige bepalingen ont sierd, het huldigt nog te veel de beschermende rechten, die hij in strijd oordeelt met de wezenlijke belangen van het vaderland. Bij de algemeene mededinging is het meer dan tijd, tot een zeer vrijgevig stelsel over te gaan. Hij be toogt de tegenstrijdigheid, die er in gelegen is, dat men spoorwegen voor het internationaal verkeer aanlegt en door beschermende rechten den invoer nog belemmert. De regeering zelve erkende, dat de graanwet van 1835 nadeelig had gewerkt en toch wordt die verkeerde wet nog gehandhaafd. Van den minister van financiën had hij een ander ontwerp verwacht.

De vrijzinnige handelsbeginselen, door DE MONCHY voorgedragen, worden met kracht ondersteund door DUYMAER VAN TWIST, THORBECKE, VAN NAAMEN, VERWEY MEJAN, HOFFMAN, UYTWERFF STERLING, VAN GOLTSTEIN, COST JORDENS, DEN TEX, GEVERS, LUZAC vooral DE KEMPE-NAER, die in een zeer uitvoerige rede 1°. het standpunt aanwijst, van waar deze voordracht moet beschouwd worden; 2°. onze behoefte op dit oogenblik, en 3°. het ontwerp meer in bijzonderheden nagaat.

Ad I. Gaat de spreker na, wat deswege is voorgevallen; hij roemt bij dat geschiedkundig onderzoek zeer het plakaat van 1725, vooral de onbekrompene toepassing van hetzelfde; hij wijst aan, welke wrange vruchten de vereeniging met België voor dit onderwerp heeft opgeleverd. Daardoor is belemmering van den handel en bemoeizucht in de nijverheid ontstaan. Door een beschermend stelsel treedt de regering buiten haren kring en hare bevoegdheid; dat stelsel is een groot kwaad voor den handel en onvoldoende voor het fabriekwezen; en zoo wordt alle handelsgeest, alle ondernemingsgeest uitgedoofd. Maar zoo ook neemt de welvaart af; zoo neemt de armoede toe, en het is te vreezen, dat het eenmaal zoo handeldrijvende Nederland van handelaars ontbloot zal worden; daar men het eene kantoor voor, het andere na ziet vervallen.

Ad II. Kan het dan wel twijfelachtig zijn, waaraan wij behoefte hebben? Aan de afschaffing van een beschermend stelsel, aan keering van den sluikhandel, aan merkelijke vermindering van formaliteiten, aan het ophouden van alle leges en daardoor aan opwekking van den alouden handelsgeest bij onze natie. Deze zal dan ook niet uitblijven; deze zal dan ook krachtig kunnen bijdragen, om het thans kwijnende Nederland op te beuren, een nieuw Nederland te stichten, dat zich door werkzaamheid en wakkerheid kenmerkt. Spreker wijst op de vertoogen in het *Handelsblad*, over de middelen, om in de koloniën nieuwe

bronnen van welvaart te openen, nieuwen bloei van daàr te ontleenen.

Ad III. Wat de onderhavige voordracht betreft, alles blijft daarbij bestaan, wat hij afgeschafte had willen hebben. Wat zal eene herziening van de wet van 1822 baten, zoolang men de beginselen niet verandert, en dus al de nadeelen daarvan ondervindt? In het tarief is noch regel, noch stelsel, noch uitzondering, het is slechts eene poging, om den een en den ander zoowat tevreden te stellen, en om de voordeelen der schatkist zooveel mogelijk te behouden. Hij waarschuwt er echter voor, dat, indien eenmaal de handel niet meer bestaan mocht, dan de landbouw en de fabrieken evenzeer geheel zullen wegwijnen.

Ten slotte richt de spreker zich tot den minister van financiën, en zegt, dat de taak van Z. Exc. grootsch is, dat de middelen hem zijn aangewezen, om die te vervullen. En HOGENDORP en KEMPER en GOGEL hebben met al den nadruk, die in hen was, op de noodzakelijkheid aangedrongen, om een matig inkomend recht of volkomen vrijheid daar te stellen. Wij willen gaarne helpen een overgang gemakkelijker te maken, mits maar blijke, dat men den beteren weg op wil. De taak van Z. Exc. is grootsch, hij heeft het in handen om door een liberaal handelsstelsel te bewerken, dat de natie niet ten onder ga, dat zij hare volkplantingen behoude; en zoo zal hij den handel van Nederland opvoeren, en een zegen zijn voor Nederland. Zr. Excs. gevoelens, beginselen en woorden zijn ten deze bekend. De spreker had gehoopt, dat de minister die in hoofd en hart herwaarts hadde overgebracht. Maar onmogelijk kan hij veronderstellen, dat Z. Exc. de zaak des vrijen handels niet meer zou voorstaan, en daarom wenscht hij, dat de tegenwoordige voordracht worde ingetrokken en vervangen door een mild tarief, waardoor Z. Exc. zich een gedenkzuil zou stichten in Nederland, waarvoor het nageslacht hem nog zou zegenen.

Uit de landprovinciën lieten zich echter onderscheidene stemmen hooren voor het behoud der beschermende rechten, gelijk zij in het voorstel waren voorgedragen.

Enkele leden verklaren zich wel in het algemeen voor de beginselen van vrijen handel, maar oordeelen toch, dat men in eens niet te ver moet gaan.

Het ontwerp werd in het breede verdedigd door den minister VAN HALL, met kennis der bijzonderheden, met gevatheid, maar ook op de eigenaardige wijze, waarbij hij zijne eigene staatsmanswijsheid op den voorgrond stelde. Hij begint met de volgende wijsgeerig menschkundige opmerking:

“In het algemeen is ieder meer genegen het oog te vestigen op hetgeen men mist of missen zal, dan op het goede, dat men bezit of verkrijgen kan.

“Deze verkeerde hebbelijkheid van het menschelijk gemoed brengt, zoodra er spraak is van de regeling der rechten, waaraan in- en uitgaande goederen zijn of zullen worden onderworpen, twee nadeelige gevolgen te weeg.

“Het eerste is dit, dat bijna niemand tevreden is met het daaromtrent bestaande tarief; het andere, dat er evenmin velen zijn aan welke de veranderingen behagen, welke daarin worden voorgesteld.

“Na dien strijd van belangen in eenige bijzonderheden geschetst te hebben vervolgt hij:

“Allen echter, hoe verschillende anders hunne inzichten zijn, komen daarin overeen, dat zij bij de vaststelling van het tarief alleen zien op dat, wat het meest nabij zijnde belang schijnt mede te brengen, zonder zich het geheel van al hunne belangen voor den geest te stellen.

“De meesten zien de verbetering, welke voorgesteld wordt, voorbij, maar houden het oog onwrikbaar gevestigd alleen op datgene, wat hun niet wordt toegestaan.

“De wetgever staat op een hooger standpunt.

“Bij dit wetsontwerp althans heeft zich de Regeering daarop geplaatst.

“Er is veel gesproken over beginselloosheid; er is onderzocht naar de beginselen, waarop het voorgestelde tarief was gevestigd.

“Men heeft beweerd, dat die niet bestonden. Mijn plicht is het, die beginselen kortelijk te doen kennen.

“Vergunt mij bij deze gelegenheid, dat ik een oogenblik van mij zelve spreek. Ik ben daartoe genoodzaakt door een spreker uit Gelderland, die meer indachtig aan de vroegere vriendschappelijke gesprekken tusschen ons gehouden, dan aan de plaats, waar wij ons thans bevinden, het woord rechtstreeks tot mij gericht heeft. Ik mag het geluk genieten te kunnen zeggen, dat ook ten opzichte van het thans behandelde onderwerp, ik als Minister de beginselen kan blijven aankleven, voor welke ik, als ambteloos burger steeds ben uitgekomen. Dit zal blijken uit de verklaring van die beginselen. Ik noem dit een geluk, omdat men als ambteloos burger de zaken uit een meer eenzijdig oogpunt aanschouwt en behandelt, terwijl men, staatsman zijnde, hooger geplaatst is, het geheel beter overziet, en aller belangen moet behartigen. Ook dan echter, wanneer dit het geval ware, kan de staatsman niet van inconsequentie beschuldigd worden. Ik verheug mij daarover, niet omdat ik iets hechten zou aan de soort van bedreiging, waarmede de geëerde spreker zijne toespraak heeft besloten. Bij de behandeling der beginselen, welke ik aankleef, bij de verdediging der rechten, welke ik geroepen ben te beschermen, zal ik voor niemand terugtreden en zal ik het mij tot eer en geluk rekenen, als een hinderpaal beschouwd te worden door hen, welke die beginselen willen aanranden, of die rechten zouden willen schenden.

“Ik ben van oordeel, dat men, bij de vaststelling van een tarief, van de volgende beginselen moet uitgaan:

1°. Dat het stelsel van beschermende rechten tot aanwaking of behoud van handel, scheepvaart of nijverheid, gewraakt wordt door de beginselen eener gezonde staathuishoudkunde.

2°. Dat echter, waar eenmaal, onder het bestaan van dergelijke rechten, zich een belangrijke tak van nijverheid heeft gevestigd, het noch geoorloofd noch raadzaam is, die rechten plotseling te veranderen en alzoo te vernietigen, of renteloos te doen worden de daarin gevestigde kapitalen, welke niet zoo spoedig weder tot andere einden kunnen worden gebezigd. In zooverre berust dan het ontwerp op het beschermende stelsel; in zooverre huldigt het de beginselen, door den Engelschen staatsman PEEL onlangs blootgelegd: *principles of a free trade without compromising existing interests.*

3°. Dat er eenige rechten ten behoeve van de schatkist moeten bestaan; maar dat die niet van artikelen, waariu buitenlandsche handel bestaat, en zoo mogelijk bij voorkeur van artikelen van weelde, moeten worden geheven."

Na deze punten breedvoerig en met beantwoording der gemaakte aanmerkingen, in bijzonderheden ontwikkeld te hebben, antwoordt hij op den geuiten wensch, dat het tarief slechts voor een bepaalden tijd zou worden vastgesteld, door het ondoeltreffende daarvan aan te wijzen en besloot zijne rede met de volgende woorden:

"Gestadige verbetering moet de leus van den wetgever te dezen opzichte zijn.

"Intusschen moeten wij niet door eene verkeerde zucht tot afkeuring van het goede, dat wij reeds werkelijk bezitten, worden gedreven.

"Ons handelsstelsel, zooals het nu bestaat, wordt buitenslands door bevoegde rechters als een der meest vrijzinnige van Europa geroemd.

"Een heroemd Engelsch staatsman, the right honourable W. E. GLADSTONE, *Remarks upon recent commercial legislation*, 1845, pag. 59, zegt daarvan zeer onlangs, met het oog op de toen reeds bekende voorstellen tot verandering in het tarief, in dit wetsontwerp vervat: "Dat, terwijl de "meeste mogendheden van Europa er op uit zijn om het

“stelsel van verbod en hooge rechten te omhelzen, ons vaderland bezig is aan eene vermindering van het tarief, dat reeds zeer matig was.”

De minister verzekert, dat Nederland, door de vaststelling van dit tarief, niet zal stilstaan, maar andere volken vooruit streven zal. Stilstand op den weg van bescherming is reeds eene verbetering daar, waar alle natiën sterk voortgaan op den verkeerden weg, terwijl wij integendeel de bescherming nog zullen verminderen.

“Zoo het voorgestelde tarief kracht van wet bekommt,” zegt Z. Exc. ten slotte, “dan zal de vreemdeling ons meer en meer recht doen wedervaren, onze eigen landgenooten zullen ons evenmin betwisten de waarachtige vrijzinnigheid der handelsbeginselen van de Nederlandsche regeering.

“En zoo het mogelijk is, den alouden luister van Nederlands Handel te doen herleven, zal de regeering den weg daartoe geopend hebben door gestadige vermindering der rechten, die op den handel drukken. De geestkracht, zucht tot verkrijging van kennis en ondernemingsgeest der natie, gevoegd bij onze kapitalen, zullen het overige moeten doen.

“Want, laten wij het ons niet ontveinzen, de geestkracht en zaakkennis der bijzondere personen moet zich vooral hier ontwikkelen. Het *laissez faire* moet de lens der regeering, het *faire* die der bijzondere personen zijn.”

Nadat DE MONOHY en HOFFMAN hunne gevoelens nog nader hebben toegelicht, wordt het wetsvoorstel met 31 tegen 24 stemmen aangenomen. Men zou verkeerd oordeelen, wanneer men meende, dat de aanneming een ernstigen tegenstand had ondervonden. Velen der tegenstemmers zouden waarschijnlijk voorgestemd hebben, wanneer de aanneming twijfelachtig ware geweest. Ten allen tijde, maar vooral in het tijdvak van 1845 waren er vele leden, die vrijzinnig genoeg waren om hunne gevoelens duidelijk te doen blijken en tegenstemden, wanneer de voorstellen geen gevaar

liepen, als blijkt dat zij niet geheel voldaan waren, maar afkeerig waren om een voorstel, dat betrekkelijk nut had, door hunne stem te doen vallen.

Na eene korte discussie, die de aanneming van de voordracht betreffende den tijdelijken afstand van de steenkolenmijnen te Kerkerade met 44 tegen 3 stemmen voorafging, werden op den 16^{den} Juni de beraadslagingen over de begrootingswetten voor 1846 en 1847 geopend.

De beraadslagingen over de tweejarige begrootingen voor 1844 en 1845 hadden in Juli 1843 plaats gehad, in afwachting van de regeling van den achterstand. Reeds toen was de financiëele oppositie tegen haar zeer krachtig geweest, bij een natuurlijken loop der gebeurtenissen zou die oppositie zeer waarschijnlijk vermeerderd zijn geweest. Thans echter had, door het voorstellen en de verwerping van het voorstel van grondwetsherziening de oppositie zeer in kracht verloren, en verloor zij nog meer, nu zeer onhandig door enkelen de begrootingsberaadslaging met de geweigerde grondwetsherziening in verband gebracht werd. Terwijl van conservatieve zijde onderscheidene leden de groote verbeteringen in het financiëele, die deze begrooting aanbood, in vergelijking met de voorafgaande hadden erkend, maar velen ook de nog bestaande gebreken in de begrootingsinrichting en de comptabiliteit hadden aangewezen, werd door VAN RECHTEREN en ook gedeeltelijk door DE KEMPENAER den conservatieven vrees aangejaagd door hun beweren, dat men de begrooting verwerpen moest om tot eene grondwetsherziening te komen. Zulk een beweren had te veel van de oppositie, die de Belgen in 1829 gevoerd hadden. Tegenover zijne vroegere bondgenooten is THORBECKE zeer voorzichtig, en ditmaal zeer nauwgezet in het handhaven der bestaande grondwettige bepalingen. Hij spreekt de volgende rede uit:

“De redenaar, die zooeven eindigde (de Heer DE KEMPENAER), heeft onderscheidene wapenen, waarmede hij de

begrooting zou kunnen aantasten, laten blinken; maar, edelmoedig als hij pleegt te zijn, verklaard, dat hij er geen gebruik van zou maken, behalve van dat, hetwelk de begrooting zelve hem aan de hand gaf. Ik zal eveneens de begrooting slechts op haar zelve beoordeelen, en hiervan alleen mijne stem doen afhangen, niet uit edelmoedigheid, maar dewijl ik twijfel aan mijne vrijheid, om eene begrooting, die mij goedkeuring waardig schijnt, te weigeren.

“Weigering zou ik plicht achten, zoo het constitutioneel recht is, dat de Vertegenwoordiging hare grieven tegen het beleid der landszaak bij of op de begrooting wreke. Want ook ik heb eene grief tegen het gouvernement. Het bleek ten slotte onzer raadplegingen over de verandering der grondwet, dat mijne overtuiging ten aanzien van hetgeen door het algemeen belang eerst en bovenal wordt gevorderd, tegen het stelsel des gouvernement's lijnrecht overstaat. Wij hoorden hier, uit den mond van den minister van justitie, de eenparige verklaring zijner ambtgenooten, die er zich toe bepaalt te erkennen, dat *er omstandigheden* Zouden kunnen ontstaan. waarin “de regeering, naar aanleiding van het 227de artikel der grondwet, veranderingen of bijvoegingen in die grondwet zou meenen als noodig te mogen en te kunnen voordragen;” veranderingen of bijvoegingen echter, die, naar den uitslag, aan datzelfde artikel bij de verklaring gegeven, noch de *beginselen* der grondwet zullen kunnen treffen, noch algemeene vernieuwing aanbrengegen. Moogt gij, zegt men mij, aan een gouvernement van die overtuiging de middelen verstrekken, om in stand te houden hetgeen u valsch en verderfelijk schijnt? Verlangt gij ernstig hervorming, weigering der begrooting is de eenige weg.

“Er zijn, geloof ik, twee andere zeer grondwettige wegen.

“De eerste is een volledig voorstel der Kamer. Dit hebben U Edel Mogenden niet gewild. De groote meerderheid van U Edel Mogenden heeft betruurd, dat het gouvernement

geen voorstel deed tot verbetering der grondwet, en zij heeft het voorbeeld des gouvernement's gevolgd. Zij heeft gedaan, wat zij afkeurde. Zij heeft in hare eigen gedraging laten betreuren, wat zij betreurt in die van het gouvernement. De regeering doet geen voorstel tot hervorming, omdat zij die niet noodzakelijk acht; de groote meerderheid dezer Kamer heeft verklaard, hervorming noodzakelijk te achten, maar evenwel verklaard geen voorstel te willen doen. Het is ongelooflijk, maar het is zoo.

“De andere weg is een eerbiedig adres aan den Koning, verklarende dat, volgens het oordeel der Kamer, het stelsel hier door de ministers voorgedragen, in strijd is met het belang van het land. Met het ontwerpen van zoodanig adres kan nog worden gewacht, het schijnt de edele taak van hen, welke door het ministeriëel manifest zijn teleurgesteld, door hen, die als wij, van de noodzakelijkheid eener veranderde grondwet overtuigd, door het gouvernement zagen verzaken, hetgeen zij als bijzondere roeping des gouvernement's aanmerken.

“In beide gevallen stelde men bij den Koning aan het inzicht der ministers het inzicht der Vertegenwoordiging over. Het gevolg kon zijn, *of* dat het inzicht der ministers keerde, *of* dat de Koning zich bewogen vond, om andere personen dan de tegenwoordige ministers te raadplegen.

“Dan geen der beide wegen is bewandeld. Den eersten heeft de Kamer gesloten; zij heeft geen voorstel gewaagd: zij zal wellicht ook geen adres wagen. Moet ik nu aan het gouvernement zijn dagelijksch brood onthouden? Moet ik nu aan deze personen, die wij aan de groene tafel in ons midden zien, het bestuur onmogelijk maken?

“Voor alles wenschte ik, zoo hier twist of verschil van meening is, het eigenlijke punt vast te stellen. Neem aan, er wordt een oorlog gevoerd, dien de Vertegenwoordiging noodlottig acht. Het recht om oorlog te voeren *of* vrede te maken behoort aan de Kroon. Is het de vraag, *of* de

Vertegenwoordiging de middelen tot voortzetting van den krijg mag weigeren? Neen; ik ben verre aan de bevoegdheid hiertoe te twijfelen. Het geldt in dat geval een bepaald onderwerp of doel van uitgave, dat de Vertegenwoordiging afkeurt. Doch het is de vraag, of wij de begrooting in het algemeen, zonder onderscheiding, zonder te letten *waartoe* de sommen worden aangevraagd of noodig zijn, zullen weigeren, alleen omdat het gouvernement geene staats-hervorming maar de bestaande grondwet wil. De vraag is, of wij de begrooting, door andere ministers voorgelegd, aannemen.

“Waar toe worden de onderscheidene posten van uitgaaf ons voorgesteld? Om den ministeriëlen tegenstand tegen hervorming te sterken, of, onafhankelijk van dat stelsel, voor den gewonen dienst?”

“Men zegt, om eene huishouding, die verandering behoeft, in stand te doen blijven.

“Het grootste deel dier posten zal ook in eene veranderde huishouding evenzeer noodig zijn. Een ander deel rust op de tegenwoordige grondwet. En moet niet volgens haar, *zoolang* zij in wezen is, worden bestaand? Niet mede te werken tot eene huishouding van Staat, op de grondwet gevestigd, zoolang die grondwet nog rechtens bestaat, strookt dit wel met onzen eed? Mag de behoefte aan eene andere grondwet ons de hand doen aftrekken van de tegenwoordige staatsregeling, eer zij wettig is veranderd?”

“Men zegt, inwillinging der begrooting is een *vetum van vertrouwen*.

“Wat gebeurt er bij de begrooting? Staat men gelden toe tot willekeurig gebruik? Bij de begrooting worden sommen geraamd voor bepaalde posten van uitgave, door de ministers te doen onder hunne verantwoordelijkheid. Men trekt niet enkel de grens der onderscheidene uitgaven vooraf; men eischt daarna uitvoerige rekenschap van de besteding? Waar is hier vertrouwen?”

“Wanneer wij besluiten, in de noodige kosten van een departement van bestuur te voorzien, doen wij het omdat de Heer VAN HALL of de Heer SCHIMMELPENNINCK is aan het hoofd van het departement? Of omdat naar ons oordeel dat departement, door wien ook bestuurd, die middelen eischt? Zoo ja, waar is hier persoonlijk vertrouwen?”

“Het woord kon te pas komen in een land en in tijden, waar men, zonder zich aan verdeling of rekenplichtigheid veel te bekreunen, eene som inwilligde, met welke het gouvernement zich, als bij aanneming verbond, de kosten van den dienst goed te maken.

“Strookt echter het woord, zelfs de regels onzer hedendaagse begrooting daargelaten, over het algemeen wel met de betrekking tusschen Vertegenwoordiging en ministers? Wat mag het vertrouwen, of het wantrouwen, dat men jegens de personen der ministers koestert, bij hen, die geroepen zijn om hunne ontwerpen of daden te beoordeelen, afdoen? Zullen dezen daarom een voorgelegd ontwerp meer of minder hetzij goed- hetzij afkeuren? De ministers zijn verantwoordelijk. Zal de vertegenwoordiging hunne daden scherper of min scherp onderzoeken, dewijl zij vertrouwt of wantrouwt? Persoonlijk vertrouwen, zooverre het oordeel er stomp door wordt, is geenszins wenschelijk. Wantrouwen zou tot onbillijkheid kunnen leiden. Bij hen, wier taak het is, het ministeriëel gouvernement te beoordeelen, moeten, dunkt mij, vertrouwen en wantrouwen woorden zijn van dezelfde beteekenis.

“Zoo ik dus inwilliging der begrooting niet voor een votum van vertrouwen durf houden, niemand twijfelt, dat weigering der begrooting een *dwangmiddel* is. Het is eene oorlogsverklaring. Men kan er toe zijn gedwongen, gelijk een volk soms wordt gedwongen tot opstand. Heeft het gouvernement zich in staat van oorlog tegen de wetten gesteld, en schieten alle rechtsmiddelen te kort, ik zal mij ook in staat van oorlog gelooven.

“Zijn wij zoo ver? Er is tusschen de ministers en ons verschil van inzicht over de noodzakelijkheid der verandering der staatsinstellingen. Is dit genoegzame reden om een *dwang* uit te oefenen, die ook aan de sterkste, moedigste overtuiging niet overlaat, dan òf te zwichten òf de wetten te verbreken? *Dwang of* tegen de overtuiging der ministers, *of*, zoo deze niet onderdoet, tegen de Kroon zelve?

“Tegen de Kroon zelve: hierom is het te doen. Weigering der begrooting zal haar noodzaken de ministers door anderen te vervangen. Handelen wij grondwettig, wanneer wij hiertoe noodzaken? Wij *kunnen* weigeren; maar zullen wij al wat wij kunnen, *recht* achten?

“Benoeming en ontslag van ministers is een wezenlijk, een eerst recht van het Hoofd der uitvoerende macht. De grondwet eigent het aan de Kroon, dat zij het in volle vrijheid uitoefene. En waarom? Dewijl het uit zijn aard een recht niet van wetgeving, maar van bestuur is; dewijl de uitvoerende macht ophoudt zelfstandig te zijn, wanneer de Kroon regeert met de ministers, die men haar geeft; zoodat eene juiste onderscheiding van macht hetzelfde gebiedt wat de grondwet voorschrijft. De Vertegenwoordiging brengt dat recht in het wezen tot zich over, wanneer zij tot verandering van het ministerie op de voorgestelde wijze dringt. Zij treedt daardoor buiten haren kring. Zij verwacht het toezicht, dat zij, als tak der wetgevende macht, heeft over de uitvoering, met de uitvoering zelve. Zij moet, in haar eigen belang, geen invloed willen hebben op de samenstelling van het ministerie. Zij neemt anders de aansprakelijkheid op zich voor een der gewichtigste deelen van het bestuur, dat juist, ten einde haar oordeel volkomen vrij blijve, onafhankelijk van haar moet worden geleid. Zij verkracht het uitdrukkelijk voorschrift der grondwet, dat den Koning meester maakt van die benoeming en van dat ontslag. Het is de plicht bovenal der Staten-generaal, de grondwet rond en eerlijk gestand te doen.

“Ik vraag voor mij zelve vrijheid binnen de grenzen der wet, volgens mijn geweten te handelen; ik vraag ze voor al mijne medeburgers; en aan de uitvoerende macht zou ik haar ontzeggen? Of althans met de daad onttrekken?”

“Ik heb voor de vrijheid eener ministeriële overtuiging hooger achting, dan de minister, die, bij de raadpleging over het tarief, regeering met eene Vertegenwoordiging als eene regeering met transactie beschreef. Een gouvernement, dat, dingende en toegevende, tusschen de uiteenloopende overtuigingen door, op eene overtuiging afgaat, welke die van niemand is.

“Is dit wezenlijk eigenschap van onzen regeeringsvorm, het eerste en beste, wat wij te doen hebben, zal dunkt mij zijn, niet de grondwet te verbeteren, maar ze, althans in zooverre zij ons een stelsel van vertegenwoordiging schenkt, af te schaffen. Want het is een regeeringsvorm zonder waarheid en zonder kracht. Of is kracht aan de zijde van hem, die spreekt en handelt zonder overtuiging? Wij hebben hier wonderlijke dingen hooren verhalen van den staatsman; logica of gezond verstand werd ons voorgesteld als staatkundige onbekwaamheid. Ik geloof niettemin ook ten aanzien van den staatsman aan den regel, dat men slechts goed doet, hetgeen men doet met overtuiging.

“Tot ondersteuning van het voorgestelde dwangmiddel roept men het voorbeeld van Engeland, de groote oefenschool van constitutioneele vrijheid, in. Hier, meen ik, gelijk in vele andere gevallen, ten onrechte. In Engeland: ik spreek van Oud-Engeland, waarvan het voorbeeld wordt ontleend, niet van Nieuw-Engeland, dat zich uit andere beginselen, onder onze oogen, begint te formeeren: in Engeland is partijregeering. Partijchap is in Engeland niet, zooals in Frankrijk en elders, enkel tijdelijke samenspanning van eenige personen tot het voorstaan van zekere grondstellingen of het bereiken van een persoonlijk doel; zij is er eene vaste, algemeene nationale verdeeling; zij zit in het

bloed, en gaat van geslacht tot geslacht over; de partij is er als het ware eene maatschappelijke en parlementaire dynastie. De eene regeert, terwijl de andere naar de regeering tracht. Naar de regeering trachten, dat is streven naar de meerderheid, vooral in het Lagerhuis. Geloof men, dat de partij buiten bewind het inzonderheid heeft gemunt op het budget, om, door volstrekte, geheele verwerping, het gouvernement te doen stilstaan? Dit is het terrein niet, waar een Engelsch ministerie pleegt te vallen. De tegenpartij weet, dat zij, den beslissenden slag leverende, in staat moet zijn het bestuur over te nemen. Zoodra zij, van minderheid meerderheid geworden, eenig bijzonder ontwerp afwijst of voorstelt aan den Koning te verklaren, dat de ministers het vertrouwen missen, beteekent dit eenvoudig, dat zij de overgave van het bestuur aan hare leiders eischt.

“Een geacht ambtgenoot heeft ons een lijstje van Nederlandsche en onnederlandsche waarheden of beginselen voorgehouden.

“Ik zal hun, die mij het voorbeeld van Engeland tegenwerpen, niet antwoorden met dat lijstje; maar omgekeerd vragen, of dat Engelsch-constitutioneele spel regel kan worden voor andere Staten?

“Indien ik meende, door aanneming der begrooting de politieke geloofsbelijdenis der ministers goed te keuren, of hun een bewijs van vertrouwen te geven, ik zou, dewijl ik noch kan goedkeuren, noch vertrouwen, uit dien hoofde de begrooting afstemmen.

“Hij, die haar met deze exceptie van niet-ontvankelijkheid afwijst, zal in het onderzoek der begrooting zelve niet treden. Het zal hem ontijdig schijnen. Onze wegen zijn niet dezelfde, maar zij ontmoeten elkander op één punt. Mij komt de begrooting *over het algemeen*, dat is hare bijzondere deelen nu daargelaten, insgelijks onaannemelijk voor. Ik mag mij vergenoegen, de redenen aan te stippen; vorige sprekers hebben ontvouwd.

“De bedenkingen tegen de inrichting of den vorm der begrooting, heeft onder anderen de afgevaardigde uit Deventer (de Heer VAN TWIST) zoo duidelijk verklaard, dat ik er niets heb bij te voegen.

“Een hoofdbezwaar vinde ik in het gemis der noodige middelen van onderzoek.

“De ministers, het is waar, hebben de begrooting op velerlei wijze toegelicht. Doch juist deze toelichting brengt het gebrek eener behoorlijke instructie der zaak aan den dag. Tot rechtvaardiging hunner voorstellen beroepen de ministers zich:

“1°. Op de vorige begrooting. Dat wil zeggen: de juistheid der tegenwoordige wordt door eene vroeger toegestemde raming bewezen. Aldus miskent men, dunkt mij, den aard eener begrooting geheel. Begrooting, ontworpen of vastgesteld, is geen bewijs. Raming is onderstelling, en de onderstelling, dat in 1844 zekere som kan worden vereischt, zou een grond zijn, om naar denzelfden maatstaf te ramen voor 1845? De goedkeuring der Staten-generaal verandert het wezen der begrooting niet, die, al is zij in het *Staatsblad* opgenomen, evenzeer raming blijft. Welke waarde kan dus vergelijking met een voorheen toegestaan beloop hebben? Men behoeft er slechts op te wijzen, en elk erkent aanstonds, dat wanneer men telkens inwilligt bij onderstelling, zonder de juistheid dier onderstelling, immer aan de feiten, welke de rekening eerst kenbaar maakt, te toetsen, elke nieuwe begrooting, gelijk de eerste, in het blinde wordt gemaakt.

2°. Op de toelichtende staten. Één exemplaar dier uitvoerige, leerzame stukken was in elke sectie-kamer voorhanden. Men kon ze daar of op de griffie nagaan, maar het drukken is geweigerd. Hierdoor werden zij gesloten voor dat onderzoek, waaruit een volledig oordeel wordt geformeerd. Die staten ontleden de hoofdposten in de onderdeelen en tot in de bijzonderheden toe. Om een oordeel

te vestigen, behoef ik zekerheid over twee punten: Zijn al die bijzondere onderwerpen van uitgave, zooals zij worden opgegeven, werkelijk voorhanden? Zoo ja, zijn zij noodig? Bij voorbeeld tot rechtvaardiging van hetgeen voor de staven en corpsen van de onderscheidene wapens vanwege het departement van oorlog wordt aangevraagd, vinde ik in de medegedeelde schrifturen de samenstelling dier staven en corpsen, de kleeding, uitrusting en andere deelen van het materiëel stukswijze vermeld. Zijn die opgaven gedrukt, ik kan ze aan deskundigen voorleggen en mij onderrichten, of de statistiek van den dienst juist, en hare inrichting doeltreffend zij. Gedrukt zullen zij, ook zonder mijn toedoen, in een wijderen kring bekend worden, en een openbaren toets bij de mannen van het vak ondergaan. Uit zoodanige behandeling zal eene instructie der zaak voortkomen, welke mij vergunt ten aanzien der departementen van oorlog, van marine en andere, wier kennis ik uit getuigenissen moet vergaderen, eene meening op gronden te formeerden. Kan ik op de staten, zooals zij er liggen, alleen afgaan? Ik zal dan slechts met de oogen der aanvragende ministers zien, of met gesloten oogen toestemmen.

3°. Op de geschiedenis van de besteding der vroeger toegestane sommen. De sommen, bij art. 126 der grondwet geëischt, ziedaar hetgeen ons oordeel inzonderheid moet leiden. Waar is die rekening? Zij moest alle jaren zijn gedaan, en evenwel is de eerste, sedert de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden, de eerste tevens sedert de instructie der Rekenkamer van 1841, niet dan zoo onlangs ontvangen, dat zij nog in handen is der zettters op de drukkerij. Wij hebben haar dus nog niet gezien. Wat zal men zeggen van den particulier, die zich jaar op jaar eene begrooting van het huishouden van het volgend jaar door den administrateur ter overweging laat voorleggen, en haar, veranderd of onveranderd, telkens inwilligt, zonder ooit rekening te vragen om de gedane uitgaven na te gaan? Nam

men niet de medeslepende, verleidelijke kracht der gewoonte in aanmerking, het zou onbegrijpelijk zijn, dat de Verteegenwoordiging tot hertoe steeds handelde als die particulier. Of men goed heeft geraamd, dit zal zoolang onzeker zijn, totdat de verantwoorde besteding hebbe gestaafd, wat wij behoeften, en wat met de verstrekte sommen werd gedaan. Eerst deze wetenschap, geenszins wat men vroeger raamde, kan eene reden zijn om dezelfde som opnieuw te ramen, dat is als waarschijnlijke behoefte aan te wijzen.

“Ondanks deze redenen, welke, mijns inziens, verbieden de voorgedragen begrooting thans vast te stellen, zou ik het eerste hoofdstuk voor geene afstemming vatbaar achten, vond ik hier niet als derde artikel het onderhoud der koninklijke paleizen gebracht. De grondwet bepaalt wel vaste sommen voor het inkomen des Konings en des Prinsen van Oranje, maar voor het onderhoud der paleizen in geenen deele. Zij zegt, dat *niet meer* dan *f* 50 000 ten laste des Lands zullen komen. *Moeten* wij daarom die som op de begrooting uittrekken? Mij dunkt, niet dan na onderzoek, of de post zooveel schijnt te vereischen, op dergelijke gronden als op welke wij andere posten in de begrooting omschrijven. Ik zal dus ook ten aanzien dezer uitgaven de rekening van vorige jaren afwachten.”

De financiëele bezwaren tegen de inrichting der begrooting en het gemis van behoorlijke comptabiliteit, door THORBECKE aangewezen, werden inzonderheid door BRUCE, DUYMAER VAN TWIST en VAN PANHUYNS voorgedragen. Men drong niet alleen aan, dat de uitgaven te hoog waren, maar wees inzonderheid ook, op de gebrekkige inrichting der begrootingswetten en op het gemis van eenvoudigheid en orde in de comptabiliteit.

In den laten avond van den tweeden dag vangt de minister VAN HALL zijn zeer uitvoerige rede aan.

Edel Mogende Heeren!

“In de betrekking, welke ik de eer heb te vervullen, is

het niet wel mogelijk, zich aan begoochelingen over te geven. En toch schijn ik mij nog eenigermate aan die fout van vroegere jaren te hebben schuldig gemaakt, toen ik voor eenige maanden met de onderhavige begrooting uwe vergaderzaal binnentrad en die op deze tafel nederleide, als de eerste begrooting na de regeling onzer financiëele aangelegenheden, als de eerste vrucht van veel arbeids en inspanning, van de aanleiding tot veel verguizing; als het bewijs, dat er een groote stap was gedaan tot die afdoende verbetering onzer financiën, welke ik als het doel van mijn leven beschouw, en dus ook tot het heil van het ons allen zoo dierbare vaderland. Ik meende toen te kunnen verwachten, dat deze begrootingswetten, zoo zij al bij U Edel Mogenden geene onvoorwaardelijke goedkeuring mochten vinden, toch niet zoodanig zouden worden aangerand en aangevallen, als ik dit gedurende deze tweedaagsche beraadslaging heb gehoord, en dat in allen gevalle het lot dier begrootingswetten niet twijfelachtig kon zijn. En zou dit nu niets dan eene ijdele begoocheling geweest zijn? De uitkomst zal het beslissen.

“Tot de behandeling der mij thans opgelegde taak overgaande, zal ik niet herhalen, wat ik bij de aanspraak tot indiening dezer begrooting, die, zoo ik hoop, nog niet geheel vergeten zal zijn, omtrent den voordeeligen toestand onzer financiën, ten gevolge van de daaromtrent plaats gehad hebbende regeling, en omtrent de opnieuw tot stand gebrachte bezuinigingen is ontwikkeld. Tegengesproken is het niet wat ik toen heb blootgelegd. Op bezuiniging wordt niet verder aangedrongen; want, zoo er enkele sprekers geweest zijn, die, zonder bepaalde opnoeming van posten, van de noodzakelijkheid hebben gewaagd om in dezen nog verder te gaan, zou ik, juist om die reden, dat verlangen hier bijna met stilzwijgen kunnen voorbijgaan. Wij leven in den gelukkigen toestand, dat, terwijl vroeger steeds van tekorten werd gesproken, er thans overschotten bestaan en nog

verder verwacht worden; overschotten, die niet alleen op de sommen tot dekking van vroegere tekorten aangewezen plaats hebben, en welke alleen 3 à 4 millioen gulden beloopten. De opbrengst der belastingen en bepaaldelijk ook van de accijnsen is verbeterd. Dit alles noem ik blijde teekenen des tijds, die dit vóór hebben boven andere omstandigheden, welke men als teekenen des tijds beschouwt, dat zij niet tegengesproken of geloochend kunnen worden, omdat zij op cijfers berusten. Ik heb niets hooren aanvoeren, waardoor men die gunstige vooruitzichten zou kunnen verduistern. Het is waar, men heeft buiten de Kamer een vooroordeel trachten te doen ontstaan, en een enkele van U Edel Mogenden, de geachte spreker uit Gelderland, heeft daarop gezinspeeld toen hij de groote financiëele maatregelen, bij de wet van 6 Maart 1844 vastgesteld, in een licht voorstelde, alsof men daardoor slechts voor het oogenblik geholpen ware; men heeft gepoogd de meening te doen ontstaan, en min kundigen hebben er soms geloof aan geslagen, dat de genomene maatregelen tot herstel van 's Lands financiën niets zouden zijn dan palliatieven, om den staat van zaken dragende te houden tot aan het jaar 1850, en dat wij ons met dat jaar weder in dezelfde moeilijkheden zouden bevinden, waaruit wij thans gered zijn. Maar ik vraag, waarop rust deze ongerijmde stelling? Wat is er in de overgelegde stukken, dat men tot staving daarvan kan aanvoeren? Is zij daarop gevestigd, dat bij de primitieve berekening omtrent de vermoedelijke uitkomsten der groote financiëele maatregelen, die uitkomsten tot een tijdvak van zes jaren zijn beperkt? Maar de reden van deze beperking is bij de aanspraak, waarbij deze begrootingswetten zijn ingediend, aangewezen. Zij was daarin gelegen, dat die zes jaren het moeilijke tijdvak voor onze financiën uitmaakten. Zoo wij dat konden doorworstelen, waren wij in behouden haven, dewijl tot 1850 de opbrengsten van de Overzeesche bezittingen geringer moeten zijn dan na dien tijd. De be-

deelde verkeerde opvatting berustte dan ook op niets en kon geen wezenlijken grond hebben; en waarom niet? Omdat wij het herstel der financiën gezocht hebben, *eensdeels* in eene vermindering der uitgaven, *anderdeels* in eene verbetering der inkomsten; en dus in middelen, waarvan de gunstige werking evenzeer na als vóór 1850 moest blijven voortduren; zoodat dezelfde resultaten, die thans voor 1846 en 1847 zijn verkregen, ook na 1850, en wel in nog hoogere mate, te verwachten zijn. Wat wij toen bedoelden is bij de thans vast te stellen begrooting verwezenlijkt. Zij levert het voldoende bewijs op, dat ook na 1850 het noodzakelijk evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven bestaan zal, en dat de genomene maatregelen niet waren palliatieven, maar radicale middelen, die onder Gods zegen onze financiën voor goed gered zullen hebben.

“Onder deze omstandigheden geloofde de regeering reden te hebben om te mogen verwachten, dat deze begrooting den bijval van U Edel Mogenden zou mogen verwerven, en dat haar die als eene belooning voor zooveel moeite en krachtsinspanning zou te beurt vallen. Maar, ik herhaal het, de bezwaren, gedurende deze twee dagen van de zijde van U Edel Mogenden ontwikkeld, schijnen te moeten doen vermoeden, dat, zoo de begrooting wordt aangenomen, de daarop te verkrijgen goedkeuring niet zoo algemeen zal zijn, als ik wel gewenscht had. De thans ondervonden tegenspraak is echter over het geheel van eenen anderen aard, dan vroeger bij zulke gelegenheden. Het komt mij voor, dat ik de bestrijders van deze begrooting onder U Edel Mogenden in vier hoofdcategoriën kan rangschikken, en het is dan ook mijn voornemen uit die vier oogpunten de aanhangige voordrachten te verdedigen; zullende ik daarbij tevens de bijzondere bedenkingen, door sommige sprekers in het midden gebracht, trachten te beantwoorden.

“I. Onder de eerste categorie van bestrijders reken ik die leden, welke de tot stand gebrachte bezuinigingen trach-

ten te verkleinen en in het algemeen de meening verkondigen, dat er nog meer bezuinigd moet worden.

“II. De tweede categorie der bestrijders van deze begrooting is die van eenige leden, welke vermeenen, dat de ontvangsten de uitgaven niet zullen dekken.

“III. Tot de derde categorie van bestrijders dezer begrooting breng ik de geachte leden dezer Vergadering, die verklaard hebben deze begrooting te zullen afstemmen om de regeering tot de herziening der grondwet te nopen.

“IV. De vierde categorie van bestrijders der begrooting bestaat uit hen, welke dien tegenstand gronden op den toestand onzer wettelijke comptabiliteit.

Na deze punten breedvoerig behandeld te hebben, besloot hij zijne rede aldus:

“Aan U Edel Mogenden wordt eene begrooting aangeboden, op welker hoofdzakelijken inhoud, behoudens enkele bijzondere punten, geene bedenkingen zijn gemaakt. De gronden tot afstemming zijn meerendeels geput uit eene wetgeving omtrent de comptabiliteit, die nog niet bestaat, die nog tot stand te brengen is; die begrooting levert bewijzen op van grooten vooruitgang, meenende men alleen dat van regeeringswege nog niet zoover is gegaan, als wenschelijk was. De vraag, die door U Edel Mogenden, als practische staatslieden, te beslissen is, is dus tweeledig, namelijk: 1°. of zij, met het oog op eene wetgeving, die nog in de onzekere toekomst ligt, onzeker zullen laten zulke groote belangen en behoeften, als waarvan hier de rede is; en 2°. of zij, werkelijk erkennende, dat er een groote stap op den goeden weg gedaan is, dien stap als ongedaan zullen beschouwen, omdat hij niet nog grooter is.

“Op die beide vragen wacht ik de beslissing dezer Vergadering af. Ik maak geene aanspraak op den naam van hersteller der financiën, dien een geacht lid uit Noord-Holland mij wilde toedeelen. Integendeel, wanneer ik naga, dat Zijn Edel Mogende vooraf nog de oprichting van een

amortisatiefonds en de herziening van ons belastingstelsel van mij verlangde, en wanneer ik daarbij in aanmerking neem al wat zoovele andere sprekers van den Minister van financiën vorderen, zou ik bijna vreezen, dat de menschelijke krachten voor al dien arbeid niet toereikend zijn. Voor dit oogenblik hoop ik U Edel Mogenden overtuigd te hebben van de goede bedoelingen der regeering, van de volstreckte onmogelijkheid, om nog vóór het vaststellen dezer begrooting aan de wenschen van vele sprekers op het stuk der comptabiliteit te voldoen, en van de rechtmatigheid van het verlangen der regeering, om door de aanneming dezer begrooting een rustpunt in onze financiën bereikt te zien."

Na eenen levendigen uitval van VAN DAM VAN ISSELT, dat de minister onparlementaire uitdrukkingen gebezigd heeft, door bij de beantwoording van de derde categorie van bestrijders "van een onwettigen dwang, die sommige leden volgens hem zouden willen uitoefenen", en na een antwoord van LUZAC, gaat men tot de stemming over.

Het eerste hoofdstuk wordt aangenomen met 37 tegen 19 stemmen, die van KNIPHORST, THORBECKE, VAN RECHTEREN, HEEMSTRA, STORM, VAN ROSENTHAL, LUZAC, ANEMAET, WICHERS, BRUCE, DE MAN, SCHOONEVELD, VAN TWIST, BOREEL, VAN GOLTSTEIN, DE KEMPENAER, VAN PANHUY, VAN DAM VAN ISSELT en VERWEY MEJAN. Het volgende hoofdstuk werd mede aangenomen met 36 tegen 20 stemmen. DE COST JORDENS voegt zich hier bij de financiëele oppositie.

Het derde hoofdstuk der begrooting (buitenlandsche zaken) geeft aanleiding tot zeer onderscheidene opmerkingen: men komt op tegen de gevangenneming en uitlevering van vreemdelingen zonder rechterlijk vonnis, — tegen het beleid van den minister, waarbij opnieuw het geval met de dochter van den gezant HELDEVIER te Turijn ter sprake kwam, — tegen het gemis van genoegzame bezuinigingen, — tegen het ontbreken van genoegzame waarborgen bij de opleiding voor

de diplomatie. De minister DE LA SARRAZ antwoordt op de onderscheidene gemaakte bedenkingen, maar hij verdedigt zijne lijdelijkheid omtrent het gebeurde te Turijn op eene zoo zwakke wijze, dat de beschuldiging van zwakheid tegenover de ultramontaansche partij niet werd weggenomen; hij verklaarde, dat het wenschelijk ware geweest, dat de zaak hier niet was behandeld.

“Moeilijk is het,” zegt hij, “om in dit land, waar de verschillende gezindheden volkomen gelijk gesteld zijn, en in deze vergadering, waarin leden van onderscheiden gezindheden zitting hebben, van deze zaak te spreken zonder iemands overtuiging te kwetsen. Nogtans zal hij trachten, zooveel mogelijk aan den geüiten wensch tot het bekomen van inlichting, te voldoen. Een Nederlander dan, slechts kort te voren Nederlandsch gezant aan het hof van Sardinië, die daar met de grootste achting steeds was behandeld, die daar alle onderscheiding had genoten, verloor op het onverwachts zijn kind, dat hem vrijwillig verlaten had, om tot de Roomsche-Kath. kerk over te gaan. Een Nederlander werd alzoo in zijne teederste belangen gekrenkt. Dit was voldoende, om deze zaak met de grootste belangstelling te onderzoeken en te behandelen, hetgeen onmiddellijk van de zijde van het Nederlandsch gezantschap te Turijn en van den kant van het Nederlandsch kabinet met den grootsten ijver geschiedde. Uit het gehouden onderzoek is het gebleken, dat deze handeling het werk is eener macht, die in Sardinië zijne bijzondere rechten, zijn eigen gezag en wetgeving heeft en die aan de regeering van dat land geene verantwoording schuldig is. Het is de macht der R. Kath. geestelijkheid aldaar. Men lette wel op, dat de B. K. kerk aldaar is de kerk van den Staat, met uitsluiting van alle andere godsdiensten. Uit geen der ingekomen berichten is het gebleken, dat eenig burgerlijk persoon betrokken geweest is in de ontvluchting van het kind. Dat de geestelijke macht hier alleen gewerkt schijnt te hebben, moet men

ook opmaken uit eenen brief van den aartsbisschop, waarin de redenen worden blootgelegd, die haar tot deze wijze van handelen geleid hebben. Alle middelen, om het kind terug te bekomen, of om de geestelijke macht ter verantwoording te roepen, leden schipbreuk. De Sardijnische regeering verklaarde onbewimpeld, dat zij onvermogen was hier tusschen beiden te treden. Men zij indachtig, dat de waarborgen voor vreemdelingen in zoodanige rijken gelijk staan met die voor de ingezetenen aldaar. Men verlieze niet uit het oog, dat de aartsbisschop handelde naar de rechten en macht, die hem zijn toegekend, zelfs tegenover de ingezetenen van dat Bijk; en dat zijn plicht hem voorschrijft, geen andersdenkenden ooit af te wijzen, of die tot zoodanigen gewichtigen stap zijn overgegaan, ooit uit te leveren. De aartsbisschop volvoerde alzoo zijn plicht. Het overgegaan kind had de wijk naar een heilig toevluchtsoord genomen. Geene wereldlijke macht mocht den drempel van dat heiligdom betreden. Groot is voorwaar het onderscheid tusschen de staatsregeling van daar en van hier, maar wij hebben dezelve niet te beoordeelen. Dit is zeker, dat de kerkelijke wetten door de regeering van dat land zonder eenige beperking goedgekeurd zijn, en zij verplicht is dezelve te eerbiedigen. De Sardijnische regeering heeft dus op alle vertoogen de onmogelijkheid en hare onbevoegdheid te kennen gegeven, om zich deze zaak verder aan te trekken. En elke andere poging, om op de geestelijke macht te werken, zou geheel nutteloos geweest zijn."

Ten opzichte van de uitlevering van vreemdelingen neemt de minister van justitie het woord en verdedigt de bevoegdheid der regeering zoo goed mogelijk, maar hij kan toch niet wegredeeneren, dat de bestaande grondwet gelijke bescherming aan vreemdelingen en ingezetenen beloofde en dat het Wetboek van Strafvordering zeer uitdrukkelijk gevangenneming buiten de gevallen in de wet bepaald verbod. De rechtsgeleerden in de Kamer worden dan ook niet van

de grondwettigheid der uitleveringstractaten onder de grondwet van 1840 overtuigd. Nadat enkele leden verklaard hebben, dat zij na de aanneming van de beide eerste hoofdstukken, de algemeene gronden over de nog gebrekkige, inrichting der begrooting en het gemis van behoorlijke comptabiliteit niet meer zouden doen gelden en elk hoofdstuk op zich zelf zouden beoordeelen, wordt het derde hoofdstuk verworpen met 28 tegen 27 stemmen. Na de stemming kon VAN DAM VAN ISSELT de aanmerking niet weerhouden, dat deze verwerping weder het treffendste voorbeeld oplevert van de verkeerde wijze van beraadslagen bij de Kamer, daar het niet blijkt, waaraan de verwerping te wijten is, of aan de afkeuring van het gedrag der regeering, of aan de inrichting der begrooting.

Tegen het hoofdstuk justitie worden opnieuw zeer van elkander verschillende bedenkingen, deels omtrent de inrichting van de begrooting voor de gevangenissen en justietiekosten en het gebrek aan behoorlijke comptabiliteit, deels over het niet indienen van onderscheidene wetten, gemaakt. Het hoofdstuk wordt aangenomen met 35 tegen 19 stemmen.

Het hoofdstuk voor het departement voor de Hervormde eeredienst wordt aangenomen met 41 tegen 13 stemmen. Bijzonder levendig waren de discussiën over de begrooting van het departement voor den Boomsch-Katholieken eeredienst. Vroeger had de regeering steeds de verkiezing van een bisschop bij de Oud-Katholieken der Klerезy goedgekeurd. Onder den minister PELICHY DE LICHTVELDE had de ultramontaansche partij weten te bewerken, dat de regeering die goedkeuring niet had verleend. Aanvankelijk meende men, dat zulks slechts een uitstel was, veroorzaakt door de ziekte en den daarop gevolgden dood van den minister, maar toen ook zijn opvolger *ad interim*, VAN SON, de goedkeuring weigerde, wordt deze zaak bij gelegenheid der begrootingsdiscussie levendig besproken.

VAN GOLTSTEIN oppert bedenkingen tegen de handelwijs der regeering ten aanzien van de Oud-bisschoppelijke Klerczy. Hij meent dat de regeering uit den toestand, waarin dat kerkgenootschap zich bevindt, aanleiding genomen heeft, om de rechten van hetzelfde tegenover den Staat te miskennen, en het grondwettig beginsel te verkrachten, volgens hetwelk de Staat geen gezag in de Kerk, maar alleen over de Kerk kan uitoefenen. De spreker haalt ten bewijze daarvan aan het gebeurde opzigtelijk de benoeming van den laatsten bisschop te Haarlem. Die benoeming behoorde aan den aartsbisschop te Utrecht. Deze had het verzoek daartoe aan de regeering ingediend, en was, toen de regeering zwaarigheid maakte hetzelfde te bewilligen, tot de benoeming van eenen bisschop van Haarlem overgegaan, overeenkomstig zijne onbetwistbare bevoegdheid. Echter had de regeering geweigerd den benoemde te erkennen, en daarin was zij verder gegaan dan zij vermocht. Van de inlichtingen, die de spreker ten deze zal ontvangen, zal zijne stem over het ontwerp afhangen. — VAN DAM VAN ISSELT herinnert aan de bepaling van art. 194 der grondwet, waarbij aan den Koning wordt opgedragen te zorgen, dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat, en vraagt de regeering, of het waar is, dat in sommige plaatsen de geestelijken zich veroorloven zoodanige afwijkingen van de wet van 1806 op het onderwijs, alsof die wet niet bestond? en of het waar is, dat bijzonder in Noord-Brabant verscheiden gestichten bestaan, waarin onderwijs gegeven wordt door personen, die niet voldaan hebben aan de voorschriften der wet omtrent de examina? — DEN TEX ondersteunt het door den eersten spreker bijgebrachte, en verlangt mede inlichtingen omtrent de aangelegenheden der Bisschoppelijke Klerczy.

De staatsraad VAN SON, voorloopig belast met het departement voor de zaken van de R.-K. eeredienst, verklaart opzigtelijk de vragen van het lid uit Gelderland, dat hem

geene zoodanige wetschennis bekend is als waarop die spreker heeft gedoeld. Hij moest echter doen opmerken, dat hij die verklaring gaf geheel *ongehouden*, en dat eene interpellatie over dit onderwerp eigenlijk niet aan hem, maar aan de ministers van binnenlandsche zaken en van justitie moest gericht zijn, aan wien de uitvoering en handhaving der wetten op dit stuk is opgedragen. Wat de door den eersten spreker geopperde bezwaren betreft, had hij zich geveleid, dat de reeds vroeger op de deswege gemaakte aanmerkingen door de regeering gegeven antwoorden, de gemoedelijkheid der leden ten deze zouden hebben gerust gesteld. Het gold hier toch zaken van een zoo teederen aard, dat eene openbare behandeling daarvan uiterst moeilijk was en, zich bedienende van eene uitdrukking, welke uit eene andere betrekking hem bijblijft, vraagt hij dan ook *akte*, dat hij niet dan ten gevolge eener interpellatie in die behandeling zal treden. Hij meent, dat hier geene sprake is van bemoeienis met het inwendige der Kerk, niet van eenig *ius circa sacra*, veel minder *in sacra*, daar 's Konings regeering te goed weet, dat alles wat tot *het leerstellige, de tucht, en de hierarchie* der Kerk behoort, buiten haar gebied ligt en *het stoffelijke* alleen daarmede in aanraking komen kan, maar alleen van eene *politieke of burgerlijke* regeringsdaad.

“Er bestaat slechts een geschilpunt tusschen de Klerczy en de regeering. De eerste heeft een verzoek ingediend, hetwelk de regeering heeft vermeend te moeten afslaan, strekkende tot erkenning van eenen dioceseaan bisschop, door middel van bezoldiging. Zij heeft den benoemden bisschop te Haarlem niet erkend, maar hem desniettemin in zijne functiën niet verhinderd; zij heeft alleen geweigerd hem als *bisschop van Haarlem* te erkennen en als zoodanig te bezoldigen; en die bezoldiging is eigenlijk het punt, waarop het geheele geschil draait. De grondwet verleent aan alle gezindheden gelijke bescherming, maar de Staat kent tot hertoe geene B.-K. dioceseaan bisschoppen in dit Rijk. Men

kan aan minder dan 5000 personen niet verleenen, hetgeen aan meer dan 1,000,000 niet gegeven wordt. Op de aanvraag van de Klerezy moest uitgemaakt worden, op welke bescherming zij aanspraak had en of zij al dan niet tot het R.-K. kerkgenootschap behoorde. De regeering, in de overtuiging, dat het haar niet toekomt tusschen Utrecht en Rome te beslissen, kon niet beter doen, dan dit aan de Klerezy zelve te vragen, en haar alzoo tot rechter in hare eigene zaak te maken; en op deze vraag ontving zij van den aartsbisshop te Utrecht de stelligste en plechtigste betuiging, dat hij en de leden van zijn kerkgenootschap zich zelve onveranderlijk beschouwen als een onafgescheiden deel van de R.-K. kerk uitmakende, en er den hoogsten prijs op stellen om als zoodanig ook door anderen beschouwd te worden. Deze verklaring der Klerezy zelve brengt noodzakelijk mede, dat aan haar geene voorrechten kunnen worden verleend, die aan de R.-K. kerk hier te lande nog niet zijn toegekend."

THORBECKE geeft zijne bevreemding te kennen over de door de regeering aan de bisschoppelijke Klerezy gerichte vraag, of zij al dan niet als tot de R.-K. kerk behorende te beschouwen ware, daar zij toch steeds een op zich zelf staand kerkgenootschap heeft uitgemaakt. Ook meent hij, dat men, bij het maken eener gevolgtrekking uit het bevestigend antwoord op die vraag gegeven, twee denkbeelden verward heeft, namelijk dat van eenheid van kerkgenootschap met dat van eenheid van godsdienstige begrippen. Volgens hem sloot de niet-erkenning van den bisschop van Haarlem op grond van dat antwoord ook in zich de niet-erkenning van het geheele kerkgenootschap, waarvoor dan ook, bij het aannemen van die stelling, geene uitgaven op de begrooting behoorden voor te komen. — VAN GOLTSTEIN zegt door den minister niet begrepen te zijn en dringt nader op de gemaakte bedenkingen aan. — VAN DAM VAN ISSELT zegt met het uiterste genoegen de verzekering van den minister ontvangen te hebben, dat aan Zijne Excellentie

zoodanige onregelmatigheid als waarop hij gedoeld heeft, niet bekend was. Hij meent echter te moeten bestrijden het gezegde, dat eene interpellatie over dit onderwerp niet aan het hoofd van het departement van R.-K. eeredienst zou moeten gericht worden. Wanneer een R.-K. geestelijke zich aan verkrachting der wet schuldig maakt, dan is, volgens den spreker, juist de minister van eeredienst geroepen om zulk een geestelijke met zachtmoedigheid op den goeden weg terug te brengen, en eerst dan, wanneer die pogingen vruchteloos zijn, vangt de werkkring van den minister van justitie aan.

Er heeft nog eene korte woordenwisseling plaats, waaraan de staatsraad, belast met dit departement, en de heeren BRUCE en DEN TEX deelnemen.

Tegen de begrooting stemmen: HOFFMAN, ANEMAET, WICHEERS, CORVER HOOFT, STORM, LUZAC, VERWEY MEJAN, VAN RECHTEREN, VAN NAGELL, VAN HEEMSTRA, THORBECKE, DE KEMPENAER, VAN GOLTSTEIN, VAN DAM VAN ISSELT, NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL en SCHOONEVELD.

Zeer levendig waren de beraadslagingen over het hoofdstuk van marine. De minister RIJK was twee jaren vroeger, door de verwerping van zijne begrooting, tot zuinigheid gedwongen. Bij de verdediging van zijn ministerieel gedrag heeft hij later zich zelve beschuldigd, dat hij toen niet was afgetreden, thans verweet men hem, dat hij te weinig voor de instandhouding der marine deed. Een zeer levendig geschrijf over de marine openbaarde de belangstelling buiten de Kamers. Ook met het oog daarop schreef RIJK later, "dat, wanneer de marine zich had kunnen herstellen door poëtische aanhalingen van de glorierijke daden onzer voorvaderen van de 17de eeuw, men sedert lang weder vloten in zee zou gehad hebben, maar dat, wanneer er geld gevraagd werd, die hooggeroemde belangstelling deerlijk ineenkromp.

De verdere hoofdstukken werden mede aangenomen, behalve het wetsvoorstel omtrent de onvoorziene uitgaven, dat na een zeer levendige discussie met 29 tegen 26 stemmen werd verworpen, terwijl de begrooting voor binnenlandsche zaken, waarvan eerst de behandeling uitgesteld, later, bij de voortdurende ongesteldheid van den minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, door den minister BAUD verdedigd werd, aangenomen wordt met 32 tegen 17 stemmen.

Bij al deze stemmingen verklaarden enkele leden, die het voorstel tot grondwetsherziening gedaan hadden, en eenige, die de inrichting der geheele begrooting afkeurden, zich tegen al de hoofdstukken. De meeste leden der financiële oppositie, waarvan BRUCE het hoofd was, stemden echter, nadat het eerste hoofdstuk was aangenomen, voor enkele hoofdstukken. De oppositie tegen de begrooting van oorlog bood een eigenaardig politiek gewicht aan, omdat WILLEM II zich dat hoofdstuk het meeste aantrok; het werd aangenomen met eene tegenstemming van de meest radicale leden, die tegen al de begrootingswetten hadden gestemd, en enkele staatkundig vrij conservatieve, maar zelfstandige leden, die door 's Konings gezindheid niet werden aan het wankelen gebracht, om tegen eene begrooting te stemmen, waarop zij meenden dat nog veel te bezuinigen was, zooals TELTING, HOFFMAN, BOREEL en MODDERMAN.

Den 25sten Juni werden de beraadslagingen omtrent het hoofdstuk van buitenlandsche zaken opnieuw gehouden, nadat in het tractement van den Nederlandschen gezant in Brussel en in enkele andere uitgaven vermindering was gebracht, terwijl de minister toezegging deed van eene inrichting van een examen voor attachés bij de diplomatie. Door deze veranderingen verklaarden enkelen zich tevreden gesteld, terwijl anderen het juist verkeerd oordeelden, dat hier verkeerde bezuinigingen waren ingevoerd. Het hoofdstuk werd echter aangenomen. Een dag later werd ook het nieuwe

ontwerp omtrent de voorziening in buitengewone uitgaven, thans gesplitst naar de onderscheidene hoofdstukken, aangenomen.

De laatste werkzaamheid der Tweede Kamer, in de zitting van 1844—1845, was de beraadslaging over het rapport van de commissie over de Surinaamsche aangelegenheden.

Bij het overzicht der koloniale aangelegenheden van 1840 tot 1848 hebben wij reeds daarvan melding gemaakt; in het algemeene overzicht der parlementaire geschiedenis verdient die aangelegenheid nogmaals een bijzondere vermelding, omdat zij de eenige maal is geweest, dat de Staten-generaal naar aanleiding van klachten in verzoekschriften van bijzondere personen tegen eenen minister, zich met een adres aan den Koning gewend hebben.

Om het politieke gewicht van dit adres te doen uitkomen, moet herinnerd worden, dat formeel het West-Indisch gouvernement zich aan onderscheidene onwettige handelingen had schuldig gemaakt, om den tegenstand te overwinnen van de bezitters van plantages tegen de reglementen in het belang der slavenbevolking vastgesteld en dat de minister op het koninklijk besluit, waarbij het algemeen reglement in enkele bepalingen was geschorst, den Raad van State niet had gehoord. Ook moet men zich de grondwettige bepalingen voor den geest brengen, die onder de grondwet van 1840 omtrent de ministeriële verantwoordelijkheid bestonden. Wel waren die bepalingen bij de laatste grondwetsherziening eenigszins verbeterd, doordat uitdrukkelijk was bepaald, dat de ministers verantwoordelijk zouden zijn voor alle daden door hen als zoodanig verricht en dat van hunne medewerking door een contraseign zou blijken, maar aan de Staten-generaal was geen recht toegekend de ministers aan te klagen of te doen vervolgen; integendeel was het recht van constitutioneele guarantie, dat zij niet mochten vervolgd worden zonder verlof van de Staten-generaal, behouden.

Toen nu het belang der zaak had gedrongen de adressen der Surinaamsche handelshuizen tot onderzoek aan eene speciale commissie op te dragen, bestaande uit BRUCE, FABER VAN RIEMSDIJK, STRENS, VAN DAM VAN ISSELT en DEN TEX, bracht die commissie een zeer uitvoerig verslag uit met een conclusie: dat een adres aan den Koning zou worden aangeboden, waarvan zij een concept voordroeg. Dat rapport bevat onder anderen de volgende zinsneden:

“Het zal door niemand ontkend worden, dat er een aanmerkelijk verschil tusschen de eene of andere overtreding der grondwet bestaat, en dat de gevolgen eener opzettelijke verkrachting met het doel, om de constitutioneele waarborgen te verkorten, niet dezelfde behooren te zijn, als die van eene overtreding, die alleen den vorm betreft en waarbij geene verkeerde bedoelingen kunnen worden vooronderstelt.

“Na een opzettelijk onderzoek dezer zaak, is het uwer commissie gebleken, dat het niet opvolgen van het voorschrift der grondwet bij het onderhavig besluit, als eene dwaling is te beschouwen; het is niet te ontkennen, dat ten opzichte van het hooren van den Raad van State over koloniale aangelegenheden, niet altijd met dezelfde nauwkeurigheid is gehandeld en dat soms dit staatslichaam niet is gehoord, waar dit, volgens de meening uwer commissie, plaats behoorde te hebben; maar juist in die vroegere verkeerde wijze van handelen, zoowel als in de niet juist begrepene strekking van dat besluit, waarbij een tijdelijke verandering in een regeeringsreglement werd gemaakt, schijnen de redenen van de dwaling des ministers gelegen te zijn; en wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat de regeering door het advies van den Staat niet gebonden is, dan komt het uwer commissie niet twijfelachtig voor, dat het niet hooren van dien Raad in het onderwerpelijk geval niets anders dan een dwaling daarstelt. Is dit nu waar, dan kan uwe commissie ook geene zwaarigheid maken, om nu reeds te doen kennen, dat, naar hare wijze van zien, de hande-

ling des ministers voor geene vervolging vatbaar is; zij meent zelfs een stap verder te moeten gaan en aan U Edel Mog. te kunnen betuigen, dat het ingesteld onderzoek bij haar de overtuiging van de goede trouw van den tegenwoordigen minister heeft bevestigd; weshalve uwe commissie dan ook niet aarzelt, om als haar gevoelen kenbaar te maken, dat een enkele dwaling niet voldoende is, om het in dien verdienstelijken ambtenaar gestelde vertrouwen aan denzelfden te weigeren."

Geheel overeenkomstig den geest van het rapport, was het conceptadres aan den Koning eene eenvoudige aanbeveling van de belangen der Westindische koloniën aan den Koning, met eene bereidverklaring der Staten-generaal, om met Zijne Majesteit de vereischte wettelijke maatregelen te beramen, ten einde de koloniale administratie des noods uit 's Rijks geldmiddelen in staat te stellen, om de verplichtingen na te leven, die bij K. B. aan de Surinaamsche bank waren opgelegd.

THORBECKE kon zich met dezen loop niet vereenigen en stelde met VAN GOLTSTEIN, LUZAC en DE KEMPENAER een ander adres voor, alleen door de Tweede Kamer in te dienen, waarin meer nadrukkelijk de klachten der petitionarissen werden ondersteund.

In de afdeelingen werd algemeen een adres aan den Koning goedgekeurd, maar aan het adres van de commissie de voorkeur gegeven. Bij de openbare beraadslagingen verdedigt THORBECKE in het breede het door hem gestelde conceptadres: "In het adres mocht niet verzwegen worden, wat in het rapport stond; de Westindische handelshuizen hadden zich tot de Tweede Kamer gewend en nu moest ook alleen de Tweede Kamer zich tot den Koning wenden." DE KEMPENAER kan zich evenmin met het door de commissie voorgestelde adres vereenigen. "Wij mogen," zegt hij, "daarin het stilzwijgen niet bewaren omtrent eene schending der grondwet. Het geldt hier alleen de daadzaak.

Later kan op eene wettelijke wijze de aandacht van den procureur-generaal bij den Hoogen Raad desnoods daarop worden gevestigd. Wij wenschen geene beschuldiging in te leveren, maar een daadzaak aan den Koning bekend te maken. In het adres van hem en zijne medevoorstellers is men verre gebleven van alle denkbeelden van beschuldiging, maar men heeft ook geene verdediging op zich genomen. De lof aan den minister, in het adres door de commissie voorkomende, is niet alleen overbodig, maar ongepast. Hier komt geene lofspraak te pas; zij komt niet overeen met de waardigheid van de Kamer." VAN DAM VAN ISSELT, die lid was geweest van de commissie van onderzoek, verklaart dat zijne stelling in die commissie moeielijk is geweest en dat hij het van zijn plicht rekent voor het conceptadres van THORBECKE c. s. te stemmen. Hij wil geene rechtstreekse beschuldigingen inbrengen tegen den minister, wiens goede bedoelingen hij niet miskent, doch wiens stelsel hij steeds zal bestrijden. De spreker schetst de groote verantwoordelijkheid, die op de Kamer rust. Het onderzoek door de commissie gehouden, heeft een ongunstigen uitslag voor de regeering opgeleverd; de aandacht des Konings dient op deze gewichtige aangelegenheid gevestigd te worden. KNIPHORST is niet voor een adres; is er toch overtreding van de grondwet gepleegd, dan komt het weinig te pas lof toe te zwaaien, en een adres is ook overbodig, omdat het opperbestuur door opvolgende maatregelen reeds op zijne vroegere handelingen is teruggekeerd. LUZAC spreekt met warmte weder eene uitvoerige rede uit. De vertegenwoordigers hebben hunne plichten te vervullen, hunne taak is afgebakend. Hij bestrijdt het voorgestelde adres der commissie als stelselloos en onvoorzichtig. De leden, die meenen dat de Staten-generaal zich niet behooren te mengen in de wetgeving der koloniën, kunnen voorzeker niet medewerken om den Koning te verzoeken, dat de wetgeving tusschen beide trede, en onvoorzichtig acht hij het, dat de

Tweede Kamer zich nu reeds in het adres binde geldelijke offers te brengen, daarentegen verdedigt hij het adres, door hem met THORBECKE, DE KEMPENAER en VAN GOLTSTEIN voorgesteld. Het is het eenige middel om deze aangelegenheid tot de Kroon te brengen, dat de Tweede Kamer een afzonderlijk adres aanbiedt. Hij ten minste kan niet denken, dat de Eerste Kamer zich ooit met een adres van dezen aard zal kunnen vereenigen, daar, hoe hetzelfde ook is gesteld, het altijd eene rozenkleurige beschuldiging tegen den minister bevat. FABER VAN RIEMSDIJK meent, dat het thans alleen de vraag is, welk adres de prioriteit van behandeling heeft, en dan meent hij, dat ontwijfelbaar het adres der commissie, als het eerste gedaan, de prioriteit heeft. Dit gevoelen wordt door THORBECKE bestreden, die voordraagt, dat hij en zijne medevoorstellers zich hebben vereenigd met de conclusie van het rapport, dat er een adres aan den Koning zal worden aangeboden, maar dat zij, door een ander adres voor te stellen, slechts een amendement hebben voorgesteld. SCHOONEVELD oordeelt, dat het adres van de commissie te weinig, het tweede adres te veel bevat. STRENS verdedigt het door de commissie voorgestelde adres. CORVER HOOFT is tegen beide adressen. GOUVERNEUR stelt onderscheidene amendementen op het adres der commissie voor. DE JONG VAN BEEK EN DONK oppert bezwaren tegen het voorgestelde adres der commissie, dat thans door FABER VAN RIEMSDIJK in het breede wordt verdedigd. Op de bedenking: dat in het adres geene vermelding van grondwetschending voorkomt, merkt hij op, dat de Raad van State had moeten gehoord zijn bij het onderwerpelijk koninklijk besluit, maar dat dit in het adres niet behoefde vermeld te worden, indien men daarbij noch een verontschuldiging, noch een afkeuring voegt. Die beoordeeling zou ongepast en ongrondwettig zijn. De grondwet wil, dat aan de Kamer het verlof tot vervolging gevraagd zal worden, wanneer een minister in staat van beschuldiging zou

moeten gesteld worden; door in een adres te verschoonen of te beschuldigen zou zij haar eigen oordeel vooruitloopen.

Nadat met 24 tegen 21 stemmen beslist was, dat het eerst het conceptadres der commissie in stemming zou worden gebracht en de daarop voorgestelde amendementen waren verworpen, werd dit concept aangenomen met 32 tegen 13 stemmen. De minderheid bestond duidelijk uit twee deelen, uit hen, die met het adres van THORBECKE c. s. instemden, en uit hen, die geen adres wilden indienen, zooals KNIPHOEST, CORVER HOOFT en SCHOONEVELD.

Nadat de Eerste Kamer zich met het adres vereenigd had, werd het door den Koning aangenomen, onder verzekering, dat zijne aandacht op de Westindische belangen zou gevestigd blijven.

De geheele geschiedenis van de Surinaamsche adressen in 1845 is een bewijs, hoe gebrekkig de ministeriële verantwoordelijkheid nog na 1840 geregeld was, zoodat met grond kon worden betwijfeld, of art. 175 der grondwet van 1840 wel toeliet beschuldigingen tegen een minister bij een adres aan den Koning in te brengen, maar tevens een aanwijzing hoe, na de verandering van de grondwet van 1848, waarbij gemeld artikel is vervangen door de bepaling van art. 159 en door de wet op de ministeriële verantwoordelijkheid, een adres aan den Koning de grondwettige vorm is, om de grieven tegen regeeringsbeleid kenbaar te maken.

Den 31sten Juni werd de zitting gesloten met een aanspraak, waarin de regeering zich zeer tevreden betoonde over het gemeen overleg tusschen de takken der wetgevende macht en waarin zij verklaarde, met vertrouwen de toekomst te gemoet te gaan.

En inderdaad, naar oppervlakkigen schijn had de regeering een groot succes gehad. De zoo fel bestreden financiële maatregelen van het vorige jaar waren boven verwachting gelukt. Het voorstel van grondwetsherziening, dat de

Koning als een hem vijandig voorstel beschouwd had, was na de algemeene beraadslagingen ingetrokken; het voorgestelde tarief en de begrootingswetten waren aangenomen. De roem van het succes oogstte de minister van financiën in de aanzienlijke kringen in ruime mate in. Reeds in den winter waren op een bal te zijnen huize de Koning en de Koningin verschenen en hadden met de meeste voorkomendheid den gastheer en de gastvrouw vereerd. Maar op de dagen van den grootsten luister volgen vaak de dagen van beproeving en tegenspoed. Den 15ten Augustus 1845 stierf Mevrouw VAN HALL; voor den minister, die gaarne gasten ontving, was de slag dubbel zwaar. — Werd hij in zijn huiselijk leven getroffen, in het politieke vond hij na 1845 van onderscheidene zijden bestrijding van hen, die vroeger hem ondersteund hadden. De wijze, waarop hij zijne persoonlijkheid op den voorgrond plaatste, maakte hem niet bemind. — Zij, aan wie hij de vooruitzichten op staats hervorming had voorgespiegeld, wanneer de financiën eenmaal geregeld waren, lieten hem geen rust, terwijl de onstuimige oppositie tegen hem telkens meer toenam.

In het najaar van 1844 was, gelijk wij vroeger aanwezen, de oppositie verslagen. Tegen hare voorspelling was de groote financiële wet aangenomen en toegepast. De vruchten bleven niet uit. Van dezen gunstigen toestand der openbare meening had de regeering een voor haar zeer voordeelig gebruik kunnen maken bij de opening der zitting; maar het oogenblik werd verzuimd. Het voorstel van eene grondwets herziening met rechtstreeksche verkiezingen, de pogingen om een algemeen petitionnement in het leven te roepen, hadden opnieuw de gemoederen in beweging gebracht en thans aan die beweging een bepaalde richting gegeven. Vroeger was wel meermalen de wensch naar een grondwets herziening geuit, maar door bijzondere personen, zonder dat het publiek er zich een juist afgerond denkbeeld

van vormde, thans was hij duidelijk geformuleerd en niet door onbevoegde personen, maar door eene vereeniging van volksvertegenwoordigers uit onderscheidene provinciën, naar wier stem zeer velen met onbepaald vertrouwen luisterden. Tot in Juni 1844 stonden de ontevredenen op zich zelve; nadat het voorstel van een geheel nieuwe grondwet gedaan was, was er een leus, een wachtwoord gegeven in de rechtstreeksche verkiezingen. De meest lage en vuile oppositie werd schijnbaar gedekt door de vlag, die kundige en bekwaame volksvertegenwoordigers hadden omhoog geheven. Allen, die voor het voorstel hadden geijverd, werden door de oppositie als eerlijke liberale volksvrienden geprezen; allen, die daarmede niet onvoorwaardelijk hadden ingestemd, op de lijst der zelfzuchtige behoudsmannen geplaatst.

Reeds dadelijk na den uitslag der stemming over de grondwetsherziening kwamen in de *Arnhemse courant* en in de *Staatkundige Tooverlantaarn of Utopisch politieke snehoagen*, bij VAN HULST te Kampen, beschrijvingen van de zittingen der Tweede Kamer in het licht, die bijna uitsluitend ten doel hadden, THORBECKE en zijne bondgenooten als de eenige volksvrienden te verheerlijken en hunne tegenstanders aan de verachting zoo mogelijk van het publiek prijs te geven. De hartstochten werden opgewekt. Tegen beschimping werd beschimping als wapen gebruikt. Het geschrijf van de *Staatkundige tooverlantaarn*, van de *Asmodée*, van de brochure: *De val der Nederlandsche regeering. Twee woorden aan het volk en aan de ministers van Nederland*, onder het motto van: *Eene regeering, welke het vertrouwen der natie heeft verbeurd, neigt ten val*, te Tiel bij CAMPAGNE uitgegeven, lokte eene brochure van de tegenovergestelde richting uit: *Mag dat zoo blijven ?!* met het volgende motto: *Maak de regeering verachtelijk, de godsdienst bespottelijk, de straf op de misdaad belachelijk en gij zult eene revolutie hebben met de vrijheid voorop, de guillotine in het midden en het despotisme aan het einde*, bij SUSAN te 's Graven-

veelge dagen daarna werd dit beantwoord met een
 van LANGERHUYSEN te 's Gravenhage, onder
 den titel: *Mag dit zoo blijven?* maar met het onder-
 veld: *Maak de natie verachtelijk; de grondwet bespottelijk;*
op de misdaad hersenschimmig; en gij zult een
hebben, met de aristocratie voorop, de kuiperij
in de midden en.... en eene revolutie op het einde.

Het opruiend oppositieschrijf begon meer en meer een
 nadeeligen invloed op de openbare meening uit te oefenen.
 Het waren, die, te zwak van karakter om een eigen over-
 tuiging te hebben, begonnen te schrijven en te spreken in
 den geest der klimmende oppositie, terwijl de conservatie-
 ven, afgeschrikt door het terrorisme van de drukpers, zwe-
 gen en slechts in het geheim den vooruitgang tegenwerkten.
 Terwijl de roeping eener ware liberale drukpers moet zijn
 tot onpartijdig onderzoek en vrije discussie op te wekken,
 zocht de liberalistische partijpers de gemoederen te over-
 heerschen. In 1845 maakte het opruiend geschrijf van de
Arnhemsche courant, de *Staatkundige tooverlantaarn* enz.,
 eenigen indruk op het publiek der kroegen en koffiehui-
 zen, maar had, gelijk natuurlijk was, nog weinigen in-
 vloed op de meerderheid van de leden der provinciale
 Staten en voor dat weinige, nog een reactionairen. Men
 werd bang voor het woest getier. Hadden de provinciale
 Staten na 1839 steeds meerdere keuzen in liberalen zin ge-
 daan, in Juli 1845 schenen de verkiezingen eene zeer con-
 servatieve richting aan te duiden, inzonderheid door de niet-
 verkiezing van THORBECKE en de keuze van vier nieuwe
 leden, RIJCKEVORSEL, TIMMERS VERHOEVEN, VAN LEEU-
 WEN en BIJLEVELD, de drie laatsten in de plaats van RE-
 PELAAR, VAN DRUYVESTEN en HINLÓPEN, die bedankt
 hadden.

Wanneer echter op de bijzonderheden bij de stemmingen
 en herstemmingen wordt acht gegeven, openbaarden de ver-

kiezingen nog geen besliste reactionaire richting, maar slechts een verandering van personen, en ten opzichte van de niet-verkiezing, slechts de omstandigheid dat een viertal personen, die in Maart 1844 voor THORBECKE gestemd hebben, in Juli 1845, na zijne houding met het voorstel van rechtstreeksche verkiezingen, hun vroeger vertrouwen in zijn politiek beleid niet herhaalden. De indruk, die zijne niet-verkiezing teweegbracht, was echter zeer sterk, zoowel bij zijne voor- als tegenstanders, en strekte zeer om het zweepen met THORBECKE als den eenigen staatsman in Nederland, — en bij de tegenovergestelde richting de vrees voor zijnen invloed aan het hoofd der radicale oppositie te vermeerderen en de partijverdeeling in het leven te roepen van *Thorbeckianen* en *Anti-Thorbeckianen*.

De *Thorbeckomanie* en de *Thorbeckophobie* hebben in het Nederlandsch staatsleven van onzen tijd te veel invloed gehad, dan dat het ontstaan en de ontwikkeling daarvan niet zoude moeten vermeld worden.

Voordat men in staat is om met eigen oogen schijn van waarheid te onderscheiden en men nog, in den strijd der meeningen, te weinig vertrouwen stelt op de kracht, die in waarheid en beginselen gelegen is, hecht men zich aan groote partijen, die onderscheidene richtingen of beginselen vertegenwoordigen, en bij deze partijijver klemt men zich het liefst vast aan enkele personen, in wier kracht men vertrouwen stelt.

De groote volksmassa's, wanneer zij door de zucht naar verandering of behoud gedreven worden, kennen geen tusschentinten, — zij oordeelen onvoorwaardelijk; zij prijzen of verguizen buiten de maat. Waar onbepaald vertrouwen op een persoon aan de eene zijde wordt aangetroffen, wordt met gelijke buitensporigheid aan de andere zijde voor dien persoon gevreesd. De geschiedenis der staatkundige meeningen is voor een groot gedeelte verrat in de partijleuzen, — in het vertrouwen en de vrees door enkele per-

sonen ingeboezemd. Vooral in Nederland, waar men, bij gebrek aan eene voortdurende zelfstandige belangstelling in het geheele staatsleven, zich in tijden van opgewekte partijdrift het meest hecht aan den beperkt omschreven strijd, dien voor of tegen een enkelen persoon, — voor of tegen een enkele leus gevoerd wordt.

Bij de tijdsomstandigheden die aanleiding gaven, dat de groote massa, die gewoon is lichtvaardig naar den schijn te oordeelen, het onbepaalde vertrouwen, jaren lang op Koning WILLEM I gesteld, bij de veroordeeling van het stelsel van volharding, overbracht op één staatsman, van wien men hervorming verwachtte, maakten de persoonlijke eigenaardigheden van THORBECKE hem tot iemand, door wiens invloed men overheerscht of door wiens karaktertrekken men teruggestooten werd, — naar men zijne richting toegedaan was, òf te veel de vrijheid van oordeel liefhad om door een ander daarin overheerscht te willen worden. THORBECKE vereenigde in zich buitengewone eigenschappen; groote scherpzinnigheid in het oordeelen; tegen zijn critiek was bijna niets bestand; — zijn oorspronkelijk vernuft gaf nieuwe vormen aan oude gedachten. Hij week bijna in alles van het gewone af, door zijn bekwaamheid, door de eenvoudigheid zijner houding, door zijne kleeding, door zijn stijl, maar ook door zijn meesterachtigen toon, in de bescheiden uitdrukkingen van “het schijnt” enz. vervat. Reeds als student wekte zijne persoonlijkheid bij genen gehechtheid, bij anderen tegenzin op. Later geschiedde dit nog meer in het academisch leven onder zijne ambtgenooten en leerlingen te Gent en later te Leiden. Wanneer de echt humane liberaliteit de vrijheid van ieders gevoelen op het gebied der wetenschap niet doet eerbiedigen, blaast voorliefde tot eigen meening en eigen eer, in de republiek der letteren, vaak hartstochtelijke vijandschap aan. Naarmate THORBECKE door velen bovenmate werd toegejuicht en hij zich de onfeilbaarheid in het oordeelen aanmatigde, heerschte

er minder sympathie tusschen hem en zijne hooggeleerde ambtgenooten vooral in de rechtsgeleerde faculteit. Bleeftusschen TYDEMAN en THORBECKE de vriendschap al bewaard bij onderlinge eerbiediging van ieders excentrieke eigenschappen, de verwijdering van VAN ASSEN en THORBECKE brak na 1844 uit, bij verschil van politieke richting. Aan de eene zijde werden de stekelachtige opmerkingen niet gespaard, terwijl aan de andere zijde met voorname minachting op de politieke geschriften van den ambtgenoot werd nedergezien. Tusschen COCK en THORBECKE was de verwijdering nog grooter. De studentenwereld vermaakte zich met allerlei verhalen omtrent de bejegeningen van beide hoogleeraars. Ook met andere hoogleeraren van de Leidsche hoogeschool werd de oude vriendschap verbroken. Hadden BAKE, GEEL en PEERLKAMP vroeger te zamen met THORBECKE de *Bibliotheca critica nova* uitgegeven, later geraakten zij in onmin, waartoe veel bijbracht hetgeen onder het rectoraat van THORBECKE 1840—1841 plaats had. In dat jaar bevonden zich te Leiden twee jongelingen van buitengewone hekwaamheid, die zich met onverdeelde ijver hadden toegelegd op het vak hunner voorliefde, JONCKBLOET op de studie van de oud-Nederlandsche letterkunde, COBET op de taalstudie der Grieksche schrijvers. De literarische faculteit droeg aan den Senaat der Leidsche hoogeschool voor, aan beide uitstekende jongelingen het doctoraat *honoris causa* op te dragen. In den Senaat vond het voorstel algemeenen bijval. THORBECKE daarentegen oordeelde het voorstel in strijd met art. 78 van het K. B. op het hooger onderwijs, dat geene "jongelingen", maar "mannen" op het oog had gehad; hij hoorde bedwaard, gelijk altijd, de onderscheiden adviezen aan, maar toen men dacht, dat het besluit zou worden opgemaakt, sloot hij de vergadering. Men heeft geschreven, dat een der hoogleeraren, mondeling is mij verzekerd, dat het prof. VAN HENGEL is geweest, den rector toen heeft toegc-

voegd; "Gij zijt een tiran, een tiran." Zeker is het, dat de doctorale bul aan JONCKBLOET en COBET niet is uitgereikt in het academisch jaar, waarin zij hunne specimina hebben verdedigd; maar in het volgend jaar, onder den rector VAN OORT, die geene zwaarigheid vond aan het besluit van den Senaat gevolg te geven.

Was THORBECKE noch bij de rechtsgeleerde, noch bij de literarische faculteit geliefd, de weinig voorkomende vormen, waarmede hij later als minister van binnenlandsche zaken zijne vroegere collega's bejegende, wanneer zij financiële steun voor de wetenschap verzochten, deed ook VAN DER BOOM MESCH en KAISER sterk tegen hem ingenomen zijn. Hij had bij zijne ambtgenooten veel vijanden en weinig vrienden. Bij de studenten had hij zijne groote bewonderaars, maar ook zijne tegenstanders. De heldere en juiste methode, die hij bij het onderwijs volgde, de oorspronkelijkheid van zijn gedachten, gepaard aan een juist en vlijtig doorgezet onderzoek der bronnen, deden zijne collegiën door de knapste studenten hoog waardeeren en trouw bezoeken; tot het laatste bracht mede zijne gestrengheid om geene testimonia te geven, dan nadat hij zich overtuigd had, dat de lessen met vrucht waren bijgewoond.

Niet minder dan zijn academische betrekking, werkte de letterkundige werkzaamheid van THORBECKE na 1840 mede, om zijne populariteit bij genen te verhoogen, en bij anderen tegenzin in te boezemen. Zij, die door het prestige van THORBECKE geheel overheerscht werden, vonden alles wat hij schreef, nieuw, onovertreffelijk, onwederlegbaar, terwijl zij, die door zijn gezag niet overmeesterd werden, onder het ware en scherpzinnige, ook veel, dat gewaagd en onjuist was, opmerkten, bijv. in zijne brochures over het kiesstelsel, te midden van vele scherpzinnige opmerkingen, enkele zeer onpractische meeningen; — in zijne geschriften over de polderbesturen bij groote geleerdheid en nieuwhed van gedachten, miskening van het polderrecht,

gelijk het zich historisch had ontwikkeld, — in zijn oordeel over de kerkelijke reglementen scherp vernuft, maar een zeer afwijkend gevoelen, dat weinig bevredigde. Bij de vrees, die gekoesterd werd voor den vrijen werkring der diaconiebesturen, vernamen velen met weerzin, dat THORBECKE in een brief aan den advocaat VAN NIEROP het gevoelen geuit had, dat de diaconiebesturen aan een algemeen armbestuur moesten onderworpen worden en dat hij het bij die gelegenheid niet had laten ontbreken aan een uitval tegen Nederlandsche beginselen, en die mondelinge mededeelingen zijn later bevestigd door de uitgave van den brief. Door zijne beoordeelingen, in *de Gids* geplaatst, van de levensbeschrijvingen van SAMUEL IPERUSZOOM WISELIUS en RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, griede THORBECKE niet alleen graaf GERBET SCHIMMELPENNINCK, die het leven van zijnen vader beschreven had, maar ook allen, die de gematigde Nederlandsche vrijheidsbeginselen van RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK gesteld hadden boven de radicale handelingen van de democraten, die in 1794 en 1795 de Fransche hulp hadden ingeroepen. THORBECKE schokte nog meer het Nederlandsch gevoel, toen hij in zijne aankondiging van het leven van den admiraal VERHUELL het goede der Fransche regeering zoozeer verhief, dat het kwaad der drukkende vreemde overheersching geheel in het duister werd geplaatst.

Wekten de letterkundige geschriften van THORBECKE na 1840 hier bewondering en elders tegenkanting op, nog meer geschiedde dit door zijn staatkundige houding en den lof daarover in de meest radicale bladen.

Vóór 1839 was THORBECKE op politiek terrein bij weinigen bekend, maar bij die weinigen door zijne brochures, in 1830 uitgegeven, en zijne artikelen in het *Journal de la Haye* in 1837 geplaatst, werd hij geacht conservatief te zijn. De eerste uitgave van de *Aanteekening der grondwet* veranderde die opvatting nog zeer weinig; zij werd van

conservatieve zijde meer dan van den liberalen kant geprezen, zijne houding in de dubbele Kamer, om alle voorstellen af te stemmen, deed hem bij de conservatieven dalen, in gelijke mate als bij de oppositie rijzen. Dat hij niet dadelijk in 1841 in de Tweede Kamer werd verkozen, schreef de oppositie aan miskennis toe; zijne verkiezing in Maart 1844 en zijn voorstel tot grondwetsherziening verhieven hem tot leider der oppositie; zijne niet-herkiezing in Juli 1845 werd het sein om hem als martelaar te vereeren. Niets verhoogt in een tijd van gisting meer een staatsman, dan de gedachte, waar of onwaar, dat hij door intrige werd verwijderd, en de meest radicale partij wist die overtuiging bij velen te vestigen. Al schreef het *Handelsblad* van 5 Juli 1845 de niet-verkiezing van THORBECKE slechts toe aan een onbegrijpelijke inconsequentie van de Staten van Zuid-Holland, zoo werd THORBECKE bij die vermelding toch geroemd als het sieraad der Kamer, — als de ware volksvertegenwoordiger, als de staatsvormer, wiens helder doorzicht binnen- en buitenslands hoog gewaardeerd en bewonderd werd.

De *Arnhemse courant* schreef in het nummer van 10 Juli :

“Onder de achttien uitvallende leden was de Heer THORBECKE de eenige, welken alle verstandige en eerlijke vaderlanders onbepaald wenschten te behouden... De verwijdering van den Heer THORBECKE kwetst de natie in hare beste verwachtingen.”

De *Staatkundige tooverlantaarn*, bij VAN HULST te Kampen uitgekomen, ging nog verder. Zij schreef: “Mag men de publieke opinie, vertegenwoordigd door de vrijzinnige dagbladen des lands, gelooven, zoo heeft de natie het verlies van haren THORBECKE te danken, te wijten aan kunstenaars en kuiperijen, uitgaande uit het hoogdravende, maar juist niet hoogtimmerend brein der mannen des Behouds, ten uitvoer gelegd door een alledienstwilligen dienaar der Behoudsmannen en door nog dienstwilliger diena-

ren van dien alledienstwilligen dienaar der ultra-conservatieven.

“De Heer THORBECKE moge echter voor een tijd op *non-activiteit in de Kamer* gesteld zijn; die tijd zal kort wezen en weldra zal de natie zich weder verheugen in het bezit van dien waardigen vertegenwoordiger harer belangen, dien kernigen kampioen voor hare rechten.”

De redacteur van *de Oijevaar* deed een oproeping aan het Nederlandsche volk, om voor THORBECKE een eerezuil te stichten, maar hij deed het in zulke honende uitdrukkingen tegen WILLEM I en WILLEM II, dat hij deswege veroordeeld werd.

De voor- en tegeningenomenheid met THORBECKE nam in hevigheid toe naarmate men minder de geschriften van THORBECKE gelezen had of ze beoordeelen kon. Naarmate hij door oppositiebladen, als *de Tooverlantaarn*, *de Burger*, *de Asmodée* werd verheven, boezemde hij vrees in bij de conservatieven. Bij eene oppervlakkige meening wordt de geprezene vaak verantwoordelijk gesteld voor hetgeen lofredenaars over hem schrijven.

THORBECKE had in 1844 en 1845 bij de gematigde liberalen in de Tweede Kamer veel van het vertrouwen op zijn politiek inzicht en beleid verloren. Bij zijne bondgenooten daarentegen stond hij zeer hoog aangeschreven. DE KEMPENAER betreurde zijne niet-herkiezing. LUZAC maakte zich boos tegen ieder, die in zijne verontwaardiging over de houding der Staten van Zuid-Holland niet deelde. VAN DAM VAN ISSELT wilde, dat zij, die met THORBECKE het voorstel tot grondwetsherziening gedaan hadden, zouden bedanken.

De scheiding tusschen *Thorbeckianen* en *Anti-Thorbeckianen* werd door latere gebeurtenissen telkens nog vermeerderd, totdat na zijn dood een meer bezadigd oordeel over hem begint veld te winnen.

Blijkt uit de onderscheiden stemming der gemoederen bij de niet-verkiezing van THORBECKE in Juli 1845, hoezeer er reeds partijzucht begon te heerschen, dit werd insgelijks openbaar bij het overlijden van een zijner bondgenooten.

Mr. JAN HENDRIK Graaf VAN RECHTEREN overleed den 9^{den} Juli. Het oordeel na zijnen dood over hem uitgesproken, verschildte geheel naar de onderscheidene politieke richtingen, gelijk vroeger in den patriotschen tijd dat over VAN DE CAPELLE TOT DE POLL. De conservatieven beschuldigden hem uit gekrenkte eerzucht van sterk conservatief hevig opposant geworden te zijn; daarentegen zong POTGIETER een lijkdicht, geheel in overeenstemming met den uitbundigen lof, aan den overledene in de *Arnhemse courant* en de *Staatkundige tooverlantaarn* toegezwaaid, terwijl anderen noch met de onvoorwaardelijke verguizing, noch met den hoogen lof van den gewezen gouverneur van Overijsel onder WILLEM I instemden.

Eenige weken na hem overleden twee oud-ministers, die jaren lang een gewichtige plaats in 's Lands bestuur hadden ingenomen, maar wier dood thans weinig indruk verwekte. JOHAN GIJSBERT Baron VERSTOLK VAN SOELEN had, na zijn verzocht ontslag als minister van buitenlandsche zaken, naar aanleiding van de niet-ratificatie van het Luxemburgsche tractaat in 1841, zich geheel aan staatszaken onttrokken, en zich met dubbelen ijver toegewijd aan de uitbreiding van zijne aanzienlijke verzameling van schilderijen, teekeningen en plaatwerken en aan de rangschikking van zijne aantekeningen en brieven, die volgens zijne testamentaire dispositie niet vóór vijftig jaar na zijnen dood mogen worden uitgegeven, maar dan ook met nog andere onuitgegeven papieren een belangrijk licht zullen verspreiden over de donkere punten van de staatkundige geschiedenis van zijnen leeftijd.

De andere oud-minister, in 1845 overleden, was CORNELIS FELIX VAN MAANEN; ook hij bracht na zijn ontslag

in 1842, zijne laatste levensjaren niet in ledigheid door. Meestal vond men hem te huis bezig in het rangschikken van belangrijke stukken betreffende de geschiedenis van ons vaderland. Ofschoon het ons niet bekend is, dat hij volledige aantekeningen van zijn staatkundig bedrijf heeft achtergelaten, bevat toch zijne schriftelijke nalatenschap zeker vele stukken, waarvan de openbare uitgave later belangrijk zijn zal.

Het jaar 1845 had nog andere verdienstelijke mannen te betreuren. Mr. JAN BONDT, de rechtsgeleerde (hij overleed weinige weken vóór zijne dochter PAULINE, de echtgenoot van den minister VAN HALL), Mr. JOHANNES KINKER, de wijsgeer; en onder jongere geleerden W. C. L. CLARISSE, wien zijn beroemde vader JOHANNES CLARISSE nog een jaar overleefde. Zulke namen vertegenwoordigen op zeer onderscheiden gebied de ernstige beoefening der wetenschap op vaderlandschen bodem.

De zomer van 1845 was merkwaardig door een bezoek van WILLEM II aan het Engelsche hof. Om de beteekenis van dat bezoek te verstaan moet men zich verplaatsen in de politiek der hoven in het jaar 1845. Dat jaar scheen den vorsten en vele kortzichtigen staatslieden een jaar van welbehagelijken vrede. In de officieuze dagbladen, die onder den invloed van de Europeesche diplomatie werden geschreven, ontbrak het niet aan vergelijkingen met twee eeuwen vroeger. Van 1618 tot 1648 had een dertigjarige oorlog in Europa gewoed, thans heerschte er van het Weener congres af een dertigjarige vrede. Wel deden zich hier en daar revolutionaire stemmen hooren, wel vermeerdeerde in Duitschland de aandrang naar den constitutioneelen regeeringsvorm, wel klom in bijna geheel Europa de klacht over toenemende armoede, maar door zelfwaan verblind, waanden zij de rij der omwentelingen gesloten te hebben; de Koning van Pruisen verklaarde bij zijn verblijf te Koningsbergen,

dat hij machtig genoeg was om voor het heil zijns volks te zorgen, en dat hij niet verkoos, dat een stuk papier tusschen hem en zijn volk zou geplaatst worden. In Engeland, het land waar men het meest de oogen geopend heeft voor geschiedkundige volksontwikkeling, had PEEL zijne groote financiëele hervormingen doorgedreven en de graanwetten afgeschaft. Het Tory-ministerie stelde er hoo-gen prijs op, dat de stemming van vrede bevestigd werd door vorstelijke bezoeken aan het hof van de jeugdige Koningin VICTORIA. De Koning van Pruisen had haar reeds bezocht in 1842, — LOUIS PHILIPPE in 1844. Zoodanig bezoek van WILLEM II moest ook de sinds eenige jaren bestaande verwijdering tusschen Engeland en Nederland opheffen. Het werd niet minder gewenscht door onzen Koning dan door de Engelsche staatlieden. Als Prins van Oranje had WILLEM II, onder zeer onaangename omstandigheden den winter van 1830—1831 in Londen doorgebracht. In 1836 had hij in Engeland slechts een kort bezoek gebracht, terwijl de zaken met België nog niet geschikt waren. De dubbele familieband, die Koningin VICTORIA aan Koning LEOPOLD, den broeder van hare moeder en den oom van haar gemaal, verbond, en de vertrouwelijke vriendschap, daaruit ontsproten, hielden het Huis van Oranje en het Engelsche hof van elkander verwijderd. Het donkere vooruitzicht, dat in de jaren 1840—1844 de toekomst van Nederlands financiën en daardoor dien van geheel het land verborg, maakte een bezoek van WILLEM II in die jaren niet wenschelijk, thans waren de nevelen verdwenen. In de financiëele wereld had Nederland een grooten naam verkregen; in Frankrijk was een conversie der bestaande 5 pCt. den 31sten Mei 1845 door den tegenstand van de *Chambre des Pairs* mislukt; Nederland had de conversie van zijn staatsschuld met goed gevolg tot stand gebracht. Het Nederlandsch koloniaal bestuur leverde zulke groote voordeelen op, dat het in Engeland den najver

opwekte en ons den rang van groote koloniale mogendheid had hergeven. Een der Engelsche ministers, GLADSTONE, had hulde gebracht aan de vrijzinnigheid, die in ons nieuwe tarief van uit- en invoer heerschte. Tegenover den toestand van vernedering, waarin WILLEM II als Prins van Oranje Engeland vroeger had bezocht, kon hij thans als regeerend vorst van een Staat, die achting in Europa inboezemde, den Engelschen bodem betreden. Het bezoek aan het Britsche hof werd bovendien wenschelijk geoordeeld, om onderscheidene verschillen in Oost- en West-Indië, die bij het bezoek van WILLEM II zouden kunnen worden weggeruimd, wanneer hij door den minister BAUD vergezeld werd.

Met de rijksstoomboot *de Cycloop* te Londen aangekomen, werd WILLEM II met al de eerbewijzen door gekroonde hoofden gebruikelijk, op de koninklijke werf voor de eerste Lords der admiraliteit en door den bevelhebber der bezetting van Londen met een talrijke staf ontvangen. Twee edellieden van het Huis der Koningin stelden zich op last hunner Souvereine ten dienste des Konings, zoolang hij op den Britschen bodem zou vertoeven. Een reeks van luisterrijke feesten werden WILLEM II door de Engelsche ministers en den Engelschen adel gegeven, waaronder die door den Hertog VAN WELLINGTON, den voormaligen opperbevelhebber, waaronder WILLEM II zijn eerste krijgslauweren had inge-oogst, en die, bij den eersten minister ROBERT PEEL, vermeldingswaardig zijn door hunne geschiedkundige en politieke beteekenis. Van Londen vertrok WILLEM II naar Osbornehouse op het eiland Wight, waar de Koningin hare zomerkwartieren betrokken had. Prins ALBERT haalde den koninklijken gast van de Engelsche kust af, om hem naar het vorstelijk verblijf te geleiden. De Engelsche minister van buitenlandsche zaken, Lord ABERDEEN, de Nederlandsche gezant te Londen, DEDEL, en de minister BAUD waren mede op Osbornehouse genoodigd, terwijl een beroemd muziekcorps van het Engelsch leger was ontboden, om aan

het feest ter eere van den Koning van Nederland luister bij te zetten. Op den 28sten Juli ontving WILLEM II den staf van Engelsch veldmaarschalk, eene zeer zeldzame onderscheiding, waarvan het verleenen een recht van de Kroon was. Op den 4ten Augustus hield de Koning, voor 't eerst gekleed als Britsch veldmaarschalk, met den Hertog VAN WELLINGTON aan zijne zijde, een wapenschouwing in Hydepark. Het verblijf van den Koning in Engeland van 24 Juli tot 4 Aug. en de gunstige afloop van de conferentiën van den minister BAUD met de Engelsche ministers konden den Koning de volkomen overtuiging geven, dat zijn bezoek had bijgedragen om de goede verstandhouding tusschen beide landen en hunne regeeringen te bevestigen.

Aan de oppositie echter gaf deze reis stof tot allerlei bittere aanmerkingen. Het was eene beleediging, dat de Koningin Koning LEOPOLD van België eenige dagen vroeger ontvangen had; het scheen naar hare opvatting, dat de Koning van Nederland op het vertrek van den Belgischen Koning had moeten wachten; nog grooter was de vernedering geweest, dat de Koningin van Engeland den Koning niet in haar hoofdstad, maar op haar buiten had ontvangen; en de kroon dier vernederingen was gezet op de niet vervulde belofte van hare reis naar Duitschland over Nederland te nemen.

Terwijl de oppositie uit alles stof putte om de regeering aan te vallen en de politiek de gemoederen begon te bewegen, was er op godsdienstig kerkelijk gebied een groote spanning ontstaan, zoowel in de Roomsche-Katholieke kerk als tusschen Roomschen en Protestanten.

De tentoonstelling van de heilige rok, die JEZUS zou gedragen hebben, had in Aug. 1844 eene menigte naar Trier gelokt; het geloovig aanschouwen van de heilige reliquie had, volgens de verzekering, die velen geloovig aannamen, tal van kwalen genezen. Terwijl hierdoor de geloofsijver

bij genen was opgewekt, was de indruk bij anderen geheel tegenovergesteld. Dezen hadden zich geërgerd over het nog bestaande bijgeloof. Eene scheuring tusschen Roomsche-Katholieken was ontstaan. Het opkomen van vele afgescheidene gemeenten in Duitschland onder RONGE en anderen vestigde de aandacht op onderscheidene rechtsvragen omtrent het recht tot oprichting van nieuwe kerkgenootschappen, omtrent het recht van eigendom van kerkgoederen, die ook bij ons besproken werden.

De kerkelijke feestviering, bij gelegenheid van het vijf-honderdjarig herdenken van het mirakel te Amsterdam, 5 Maart 1845, bracht de gemoederen hier te lande zoozeer in beweging, dat vele Katholieken den omgang met Protestanten vermeden. Ernstiger bezwaar wekte de pauselijke brief, waarin, bij gelegenheid van het jubilé, aan alle biechtvaders en priesters buitengewone vergunningen verleend werden, om beloften te veranderen, waaronder nogtans de uitzonderingen bij dergelijke vergunningen gebruikelijk, moesten verstaan worden, eene bepaling, die inderdaad strijdig was met de rechtsverplichtingen en de goede zeden, zoolang die uitzonderingen niet openbaar waren gemaakt. Velen meenden dan ook, dat de afkondiging van zulk een jubilé moest worden belet, door het recht van placet hier toe te passen.

De vrees voor ultramontaansche aanmatigingen en middel-eeuwsch bijgeloof nam bij velen toe, terwijl van Roomsche zijde het als een godsdienstplicht werd aangemerkt, te ijveren tot vermeerdering van hun kerkgezag. In Oost- en West-Indië poogde men het bisschoppelijk gezag in te voeren; in de Oost-Indiën, zonder dat de bestaande wetten veranderd waren, hetgeen tot de uitzetting van den bisschop DE GROOF aanleiding gaf, gelijk wij in het overzicht over de Indische aangelegenheden reeds hebben vermeld. In Suriname werd zeer geklaagd over de innenging van de Roomsche geestelijkheid in het maatschappelijk leven, waarvan

de indruk niet weinig vermeerderde, toen de vader van een meisje dat tot het Roomsche kerkgeloof was overgehaald, in brieven, die later zijn openbaar gemaakt, de R.-K. geestelijken beschuldigde, dat zij de kinderen tegen de ouders opzette. In Limburg en Noord-Brabant maakte de geestelijkheid zich van het lager onderwijs meester. Van 1845 nam de verwijdering tusschen Protestanten en Roomschen telkens meer toe.

Bij dezen strijd bleven de confessioneele twisten in de Hervormde kerk voortduren. Met het oog op deze kerkelijke oneenigheden, op de godsdienstige bewegingen in Europa en op hetgeen daaruit voort kon vloeien, werd door sommigen de wenschelijkheid gevoeld en uitgesproken, dat de grondwet en de gewone wet het staatskerkrecht nader zou bepalen. In het voorstel van de negen leden was dit punt echter met geheel stilzwijgen voorbijgegaan, en toen men besloten had, het voorstel niet verder te onderzoeken, werd door *de Tijdgenoot* opnieuw aangedrongen, dat de wet, ook met het oog op mogelijke groote afscheiding en scheuring van kerkgenootschappen, het recht omtrent de kerkgoederen meer zou bepalen, — dat zij uit het oogpunt van staathuishoudkunde, de te groote aanwas van kerkelijke goederen zou tegengaan en de vrijheid van afgescheidenen beter waarborgen bij het oprichten van nieuwe kerkgemeenten. De minister van eeredienst, VAN ZUYEN VAN NYEVELT, vereenigde zich in beginsel met die beschouwingen, maar achtte het gevaarlijk de gebeurtenissen vooruit te loopen. Ofschoon de vervolgingen tegen de afgescheidenen ophielden, was het toch nog verre verwijderd, dat hunne rechten volkomen erkend werden.

De outevredenheid der afgescheidenen werkte dan ook mede, dat uit ons vaderland de landverhuizing naar Noord-Amerika begon toe te nemen. Men oordeelt echter geheel verkeerd, de landverhuizing uit Nederland in 1845 en volgende jaren gelijk te stellen met de uitwijking der Puri-

teinen uit Engeland onde **KAREL I.** De landverhuizing, ofschoon grooter dan vroeger, was niet algemeen en de hoofdoorzaak was stellig de klimmende armoede.

De zomer van 1845 kenmerkte zich door eene uitgebreide aardappelenziekte, die ook ten gevolge had eene aanmerkelijke stijging van den prijs van andere levensmiddelen. Eene uitbarsting van ontevredenheid door den stijgenden nood had in het einde van September te 's Gravenhage, te Haarlem en te Delft plaats. Bij enkele bakkers werden de winkels geplunderd. Verdere ongeregeldheden werden echter door de politie en eenig vertoon van militaire macht voorkomen.

De ontevredenheid, gewekt door de harde financiëele maatregelen van 1844, aangekweekt door de verwerping van het voorstel van grondwetsherziening in het voorjaar van 1845 en vermeerderd door de duurte der levensmiddelen en de daaruit geboren oproerige bewegingen in den zomer van dat jaar, maakte den grond vruchtbaar voor allerlei oproerig geschrijf. Onder de toelating van de toen nog bestaande bepalingen van de zegelwet kwamen er allerlei kleine blaadjes onder het zegelformaat uit. De *Asmodée*, de *Ooijevaar*, de *Ontwaakte leeuw*, daartegen de *Ooijmoer*. Tegen het regeeringsblad de 's *Gravenhaagsche Nieuwsbode* werd in het licht gegeven: de *Miniatuur-Nieuwsbode*. Het zou gemis aan alle staatkundig doorzicht verraden, wanneer men aan mannen als **MEETER**, **DE HAAS** en dergelijken een zoo groot gewicht toekende, dat zij in rustige tijden een volk tot onrust zouden kunnen bewegen; maar het verraadt niet minder staatkundige kortzichtigheid, niet op te letten hoe gevaarlijk dergelijke personen zijn in dagen van opgewondenheid en volksberoering.

De regeering meende dan ook eerst **DE HAAS** en later, 26 Sept. 1845, **MEETER** als medeplichtigen aan de oproeren te moeten doen in hechtenis nemen en te vervolgen. Een proces de tendence heeft echter veelal het gevaar, dat men

de vervolging begint zonder volledige bewijzen in handen te hebben. MEETER werd dan ook na eenige maanden preventieve gevangenis vrijgesproken van medeplichtigheid aan het oproer.

Betere en meer afdoende maatregelen dan strafvervolging werden dan ook genomen. De Koning en de Prinsen van het Koninklijk Huis gaven het voorbeeld, door voor hunne huishouding te bevelen, dat geen inkoop van aardappelen zouden gedaan worden, door aanzienlijke inkoop te laten doen van gezonde aardappelen in Duitschland en door aan arbeidersvolk werk te verschaffen. Onderscheidene vermogende renteniers in Amsterdam, ofschoon niet gewoon in den graanhandel deel te nemen, vereenigden zich om scheepsladingen met graan te ontbieden en daardoor gunstig op den marktprijs te werken. In een stukje: *Geen oproer, geen hongersnood*, te Schoonhoven uitgegeven, werd met duidelijkheid, met levendigheid van voorstelling en geheel in den volkstoon op onwederlegbare gronden betoogd, dat bij kalmte en rust er geen hongersnood te vreezen is, maar dat elke onrustige beweging den prijs der levensmiddelen doet stijgen. De algemeene verspreiding van dit kleine geschrift werkte op de plaatsen waar zij geschiedde ten goede. Op andere plaatsen werd minder gedaan om den openbaren geest onder de mingevoeden te leiden. Het geschrift: *Eenige opmerkingen over de aardappelenziekte*, door s. v., getuigde van een hoogst bekwaam schrijver, toen nog onbekend, maar wiens initialen thans door allen gekend worden, die zich verheugen in den vooruitgang der staathuishoudkundige wetenschap in ons vaderland in de laatste dertig jaren.

Het lijden van de mingevoede klasse door de dure tijden had ook hier het nuttige gevolg, dat meer dan vroeger de aandacht gevestigd werd op de middelen om armoede te voorkomen en den toestand der arbeidende klasse te verbeteren.

Terwijl de redacteur van *de Tijdgenoot* zich aansloot aan

voormelde pogingen, om den geest van oproerigheid, die zich meer en meer openbaarde, te bestrijden en ware belangstelling in het lot der mingegeoden te bevorderen, bleef hij aanhoudend aandringen, dat de regeering tot eene ruime grondwetsherziening zou overgaan.

Na de beslissing van de Tweede Kamer, dat zij thans tot geen voorstel van grondwetsherziening wenschte over te gaan, was de regeering in den meest gunstigen toestand geplaatst een ruime en aan bijna allen voldoende grondwetsherziening voor te stellen, terwijl een voortdurende weigering, nadat bijna al de leden de wenschelijkheid van eene grondwetsherziening hadden erkend, de ontevredenheid moest doen toenemen. Dadelijk na de beslissing der Tweede Kamer zocht de redacteur van *de Tijdgenoot* de vragen te beantwoorden: wat uit de beraadslagingen en de beslissing der Kamer bleek, — wat uit de verklaring van den minister van justitie kon worden afgeleid en wat de voorstanders eener gematigde grondwetsherziening thans te doen stond. Hij drong er op aan, dat men bij den Koning de overtuiging zou vestigen, dat eene grondwetsherziening noodzakelijk was geworden, en ten einde den Koning, die zoo gebelgd was door den vorm en den inhoud van het voorstel van THORBECKE en zijne bondgenooten, zoo mogelijk te winnen, deed hij, met de zekerheid, dat 's Konings aandacht op zijn betoog zou gevestigd worden, een beroep op zijn ridderlijk karakter. Om de conservatieven gerust te stellen, wees hij op aanknoopingspunten in hunne adviezen en zocht hij te betoogen, dat tijdige hervorming van instellingen noodig is om ze niet te doen verouderen; dat de waarborgen van een vast staatsrecht gelegen zijn in de volksovertuiging, dat het staatsrecht goed is en dat die overtuiging bij ons ontbrak; hij lichtte uit de geschiedenis de grondwettige bepalingen omtrent veranderingen in de grondwet toe, om te doen zien, dat er noodzakelijkheid van verandering bestond, wanneer door de ervaring gebre-

ken waren aangewezen. Aan hen, die zoo gaarne zich den naam van rustige en welgezinde burgers toeschrijven, deed hij opmerken, dat eene politieke spanning nooit van zelve ophoudt en dat het zwijgen van de meerderheid den weg baant tot de dwingelandij der minderheid. Tegenover de apodictische verklaring in de memorie van toelichting van het bekende voorstel, dat de rechtstreeksche verkiezingen het eenige stelsel waren, dat overbleef bij verandering van het verkiezingstelsel van de grondwet, en die nog weinigen overtuigd had, trachtte de redacteur van *de Tijdgenoot* in het licht te stellen, dat verandering van het kiesstelsel voor de Tweede Kamer wel de hoofdzaak bij eene grondwetsherziening was, zonder welke elke verandering onvoldoende zou geacht worden, maar dat dit het onderzoek niet behoefde uit te sluiten, welk kiesstelsel het meest overeenkwam met de beginselen van het vertegenwoordigend stelsel; dat de voorstanders van de rechtstreeksche verkiezingen, bij de onmogelijkheid om hunne wenschen te verkrijgen, acht moesten geven op de tijden en zich vereenigen met eene wijze van verkiezing, die stellig een vooruitgang was boven de bestaande zeer trapsgewijze verkiezingen. Hij ging voort aan te wijzen, dat de orde in het staatsbestuur in zeer vele takken eene grondwetsherziening vorderde.

Maar al deze pogingen mislukten, te midden van de telkens klimmende partijzucht, die geen bedaard overleg toeliet. De conservatieven hadden thans genoeg van eene grondwetsherziening; zij verheugden zich, dat het voorstel niet verder in behandeling was genomen. Bij de hartstochtelijke ijveraars voor het voorstel van THORBECKE en zijne bondgenooten was niets goeds dan hetgeen met het voorstel overeenkwam. De *Arnhemse courant* werkte elke grondwetsherziening tegen, waarin geene rechtstreeksche verkiezingen werden voorgesteld, maar maakte tegelijk bang voor meerderen volksinvloed door de hatelijkheid en oppervlakkigheid van hare betoogen. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK trad

in *de Gids* op, om tegen het veldwinnend *Kemperianisme* te waarschuwen en Mr. N. OLIVIER brak in de *Themis* de staf der veroordeeling over het geschrift: *Beginselen van Neerlandsch staatsbestuur*. Het veroordeelend vonnis van een hoofdman der partij werd, gelijk natuurlijk was, slaafs door de partijbladen overgenomen.

De aangevallen schrijver kwam in het belang der beginselen, die hij vijf jaren verdedigd had, tegen die veroordeelingen in verzet. Hij wces aan, dat BAKHUIZEN VAN DEN BRINK de gezonde, krachtige levensbeginselen van volksvrijheid onzer voorouders geheel verwarde met de moderne democratische begrippen der volkssoevereiniteit en dat in het opstel van Mr. N. OLIVIER, de partijdigheid de oogen van een scherpzinnig rechtsgeleerde zoozeer verduisterd had, dat hij niet gelezen had hetgeen geschreven was en dat zijne verbeelding hem had doen lezen, wat niet was voorgedragen. Wel werd door anderen gunstiger over *de Tijgenoot* en de *Beginselen van Nederlandsch staatsbestuur* geoordeeld, maar gedeeltelijk werd dit oordeel niet in het openbaar uitgesproken, gedeeltelijk te laat, waarbij ten onrechte aan het geschrift een blijvende waarde werd toegekend, daar het uitsluitend de bedoeling had gehad, in de maanden Mei—October gunstig op een initiatief van de zijde der regeering te werken.

Ook bij de regeering vonden de betoogen, dat alleen eene ruime grondwetsherziening de ontkiemende partijchap kon bedwingen, en dat het gevaar, dat uit den voortgang der revolutionaire bewegingen in Europa ook ons vaderland bedreigde, alleen kon worden afgewend door eene tijdige staatshervorming, even weinig ingang als bij de liberalen het beweren, dat ook buiten de rechtstreeksche verkiezingen zeer veel verbeterd kon worden. De minister VAN HALL voegde den redacteur van *de Tijgenoot* in 1845 toe, dat het ontijdig drijven van THORBECKE het vooruitzicht op eene grondwetsherziening thans voor eenigen tijd voor goed

verschoven had, omdat een voorstel der regeering, nu eenmaal de zucht naar rechtstreeksche verkiezingen zeer was opgewekt, niet zoude voldoen, wanneer geene rechtstreeksche verkiezingen werden voorgesteld en dat de Koning daartoe niet te bewegen was, dat men thans de gemoederen moest laten bedaren; waarop de opmerking volgde, dat de handelwijze der regeering daartoe weinig geschikt was, en dat de gemoederen al meer en meer zouden verbitterd worden door het stelsel van behoud.

Den 20sten October werd de zitting der Staten-generaal geopend met een adres, waarin de Koning onder anderen verklaarde:

“Ook de nadere wetsontwerpen, uitvloeisels van art. 6 der grondwet zullen ten spoedigste aan U Edel Mogenden worden voorgelegd.

“Bij het vermelden der grondwet en met terugzicht op het verledene, mag ik niet nalaten, opnieuw mijn gevoelen te doen kennen, dat het wijzigen dier grondwet plichtmatig behoort te rusten op eene overtuiging van noodzakelijkheid. Tot nu toe Edel Mogende Heeren! is zoodanige overtuiging bij mij niet gevestigd, maar ik herhaal de verzekering, dat zoodra dit zal plaats hebben, ik niet zal aarzelen om daarvan door een voorstel aan U Edel Mogenden te doen blijken.”

Na deze verklaring meende de redacteur van *de Tijdgenoot* zijn tijdschrift te moeten eindigen. Zoowel de redenen door hem daarvoor opgegeven, als de beoordeeling daarvan in de *Arnhemse courant* zijn bijdragen tot de kennis van den geest, die op het einde van 1845 bij verschillende richtingen heerschte.

In het *Afscheid aan zijns lezers* las men in *de Tijdgenoot*:

“De openingsrede van de tegenwoordige zitting der Staten-generaal onderscheidt zich boven andere door rondheid en openhartigheid. Wij brengen hiervoor hulde aan de regeer-

ring, al kunnen wij ons innig leedwezen over den inhoud van die rede niet verzwijgen.

“Er was zulk een schoon oogenblik voor den Koning aangebroken. Het had de waardigheid des Konings zoo verhoogd, wanneer hij ongedwongen tot verbetering van onze zoo hoogstgebrekkige staatkundige wetgeving was overgegaan. Het was zulk een schoone bladzijde in de geschiedenis des vaderlands geweest, wanneer, na de eendrachtige pogingen van Vorst en volk, om met kracht de financiën te herstellen, evenzeer met kalme kracht de hand aan het werk was geslagen, om het gebrekkige staatsgebouw te verbeteren.

“De Koning heeft gelijk, dat hij geen voorstel tot grondwetsherziening doet, wanneer hij van de noodzakelijkheid daarvan niet overtuigd is. Zijne Koninklijke macht zoude ophouden een waarborg te zijn, wanneer hij tegen zijne overtuiging wetten veranderde. — En het laat zich begrijpen, dat de Koning geene overtuiging heeft van de noodzakelijkheid der grondwetsherziening. Hoog verheven boven de gewone administratie, ziet hij de wanorde in ons inwendig staatsbestuur niet, en de ontevredenheid der natie, bij het niet verbeterd worden van algemeen erkende gebreken, klimt waarschijnlijk niet tot hem op. Misschien zelfs, dat allen, die op eene verbetering van onze staatkundige wetgeving aandringen, hem worden afgeschilderd als woelgeesten, als eerzuchtigen, als vijanden van zijn Huis, en dat hij daaraan geloof slaat. En wanneer de ware toestand des Lands voor eenen Vorst wordt verborgen gehouden; wanneer elke staats hervorming als eene schrede tot eene omwenteling hem wordt voorgespiegeld, is het niet te verwonderen, dat hij eene andere overtuiging heeft dan de meerderheid zijner onderdanen.

“Maar dat de ministers den Koning tot geene andere overtuiging gebracht hebben, is ons onbegrijpelijk. Voor hen kan de achterlijkheid van Nederland in bijna al de vak-

ken van administratief recht niet onbekend zijn. Voor hen kunnen de moeilijkheden, die onze gebrekkige grondwet in zoovele punten oplevert, niet verborgen zijn. Zij kunnen weten, dat thans de toezegging eener, overeenkomstig den wensch der gematigden ingerichte grondwetsherziening den eerbied voor de wet vermeerderd en de kracht der regeering verhoogd zoude hebben. Op hen rust de verantwoordelijkheid, dat de Koning geene andere overtuiging heeft. Wij weten het, dat er eenigen zijn, die volkomen te goeder trouw eene staatkunde als van POLIGNAC, een stelsel van krachtigen weêrstand tegen de ontwikkeling van de publieke opinie, den Koning aanraden. Wij eerbiedigen hunne goede trouw; maar wij zouden verraad plegen omtrent onze innigste overtuiging, zoo wij niet verklaarden, dat het ons onbegrijpelijk is, hoe men door zulk eene blindheid kan geslagen worden; hoe men de ooren zoo voor de duidelijke lessen der geschiedenis kan sluiten.

“Dat de ministers geene gebreken in den tegenwoordige grondwet zouden vinden, is ongelooflijk. Velen hunner hebben die gebreken vroeger erkend, aangewezen en met kracht op derzelve verbetering aangedrongen, en bij de beraadslagingen over het voorstel van grondwetsherziening heeft de regeering, door geheel te zwijgen op hetgeen de groote meerderheid der Staten-generaal als wenschelijk beschouwde, en slechts te bestrijden, wat ook door die meerderheid als verwerpelijk werd beschouwd, de wenschelijkheid eener grondwetsherziening, in den geest dier meerderheid, als ware het erkend. Vanwaar dan die huivering, om thans een voorstel van grondwetsherziening aan te kondigen? Is het de vrees, dat men misshien te ver zal worden medegesleept? Zoo ja, dan noemen wij die vrees ijdel. De meerderheid der Staten-generaal wil thans geene groote veranderingen, noch de natie; maar wie waarborgt, waartoe een stelsel van wederstand later leiden kan?

“Wat ons betreft, de verklaring des Konings heeft ons

doen besluiten ons tijdschrift te eindigen. Een tijdschrift als het onze is niet bestemd langer dan eenige jaren in aanwezigheid te blijven. Wanneer men zijne gedachten over de meeste belangrijke punten van staatsbestuur heeft medegedeeld, moet men denken om het te sluiten — anders begint men zich zelve en zijne lezers te vervelen. Sinds eenigen tijd hadden wij daarom reeds het voornemen opgevat, de pen neder te leggen, wanneer de gebeurtenissen tot eenig vast punt mochten zijn gekomen. Wij hadden gewenscht te eindigen, nadat de regeering de overtuiging had verkregen, dat eene staatshervorming noodig was. Wij hadden zoo gaarne het tijdstip beleefd, dat de Vorst met ware koninklijke waardigheid, uit eigene beweging, zich aan het hoofd had gesteld van een stelsel van onbepaalde vasten, gematigden vooruitgang. Dat vooruitzicht is vervlogen. De grondwetsherziening zal thans niet komen, dan ten gevolge van verwerping van wetten, en eene afgedwongene grondwetsherziening is eene voor ons te weinig schoone gebeurtenis, dan dat wij daarnaar zouden willen wachten.

“Diegenen onzer lezers, welke met onze gevoelens hoofdzakelijk instemden, zijn genoegzaam bekend met dezelve, om voor hen de voortzetting van ons tijdschrift geheel nutteloos te rekenen.

“Voorzeker de invloed van eene onrustige oppositie, met democratische aanmatigingen, strijdende onder de leus van volkssouvereiniteit, en de regeering willende dwingen, om den ijdel wil des volks in het regeeren op te volgen, is gevaarlijk voor den Staat. Zij bedreigt het vaderland met oneindig grooter gevaren dan het tegenwoordig stelsel der regeering, maar al wilden wij voortgaan tegenover de negatieve oppositie beginselen van orde te verdedigen, wij zijn door de verklaring der regeering tegenover die oppositie van alle kracht beroofd. Wat zullen wij toch antwoorden, als zij aanvoeren, dat hun voortdurend mistrouwen in de

regeering gegrond is, en dat ons vertrouwen op eene grondwetsherziening, van den Koning uitgaande, blijkens de ondervinding, zonder grond is geweest?

“Verre van ons de dwaze waan, dat wij door ons tijdschrift eenig wezenlijk en belangrijk nut gesticht hebben; maar wanneer het eenige zelfvoldoening geeft voor eene goede zaak gestreden te hebben, en bij den strijd goedkeuring ondervonden te hebben, dan meenen wij die zelfvoldoening te mogen smaken. De goedkeuring, vijf jaren lang aan een tijdschrift verleend, dat noch nieuwtijdingen heeft medegedeeld, noch iets, dat de nieuwsgierigheid opwekt, in een land, zoo klein als Nederland, geeft ons de zekerheid, dat ons geschrijf niet zonder eenigen invloed is geweest. Wij zien bij den tegenwoordigen toestand onzer financiën met genoegen terug, eerst op onze oppositie tegen de vele ongeregeldheden, die er in het financieuzen bestonden, op onzen tegenstand tegen halve maatregelen, en eindelijk op onze ondersteuning, toen de regeering, na lang dralen tot doortastende maatregelen besloot. In de zaak der grondwetsherziening zijn wij minder gelukkig geweest, en toch berouwt het ons niet, dat wij ons niet hebben vereenigd met hen, die in den financiëelen nood aan de regeering eene grondwetsherziening hebben willen afdwingen; al beneemt de verklaring der regeering ons voor het oogenblik eenig zeker vooruitzicht op eene grondwetsherziening, zoo willen wij ons toch met de hoop vleien, dat de Koning eenmaal tot eene andere overtuiging komen zal.

“In 1841 zeiden wij: *Binnen een tijdvak van minder dan vijf en twintig jaren zal men tot een ander verkiezingsstelsel moeten komen.* Wij voegen er thans bij: de grondwetsherziening zal binnen weinige jaren komen, zoo slechts de Staten-generaal zich streng aan de tegenwoordige grondwet vasthouden, en niet gaan transigeeren over de wet, aan wie zij gehoorzaamheid gezworen hebben. De grondwetsherziening kan nog, na verwerping der ongrondwettige voorstel-

len omtrent het stem- en kiesrecht, zonder groote bezwaren komen. Maar wanneer men door een stelsel van tegenstand de wenschen naar eene grondwetsherziening mocht willen onderdrukken, door transactie over de grondwet de noodzakelijkheid van hare herziening mocht verschuiven, dan zal eenmaal de zucht naar eene staats hervorming als een vernielende stroom nederdrukken hetgeen gematigdheid in stand had kunnen houden."

De oppositie in de *Arnhemse courant*, die zeer tegen den redacteur van *de Tijdgenoot* verbitterd was, welke nog kort geleden haar onkunde verweten en het verwijt met bewijzen gestaafd had, schreef het ophouden van het tijdschrift daaraan toe, dat de redacteur door de regeering met het vooruitzicht op eene hooge betrekking was overgehaald zijn tijdschrift te staken, en eindigde dat lasterlijk artikel van 19 November met de volgende slotphrase:

"Uit het oogpunt der verveling heeft ons het ophouden van *de Tijdgenoot* verblijd: uit dat van gebrek aan liefde voor de waarheid en lafheid van karakter geërgerd."

De aangevallen redacteur antwoordde natuurlijk in zijn laatste nummer niet op zulk eene beschuldiging, die alleen bij de onkundige menigte ingang kon vinden, maar het deed hem toch genoegen, dat een ander voor hem de pen opvatte, omdat hij daarin een bewijs kon zien van blijvende vriendschap van den vriend zijner jeugd. Prof. VREEDÉ, altijd vol verontwaardiging, waar hij meent dat onrecht gepleegd wordt, antwoordde aan de *Arnhemse courant*, dat de redacteur van *de Tijdgenoot* den aanval niet had verdiend.

Behalve door de stellige verklaring omtrent de grondwetsherziening kenmerkte zich de troonrede nog van eene andere zijde door een zeer conservatieve kleur, door eene zeer landsvaderlijke vermaning, in den geest van de politiek, die de Pruisische Koning FRIEDRICH WILHELM IV meer en meer volgde, nadat de liberale verwachtingen bij

zijne troonsbestijging niet vervuld waren en de politiek van den Duitschen Koning vond weerklank in het gemoed van WILLEM II.

In het slot van de openingsrede vervolgde de Koning tot de vereenigde zitting:

“Nog bij één punt, Edel Mogende Heeren, wensch ik een oogenblik stil te staan.

“Door eene omstandigheid, welke ik hier niet zal behoeven te herinneren, is de rede, waarmede ik de vorige zitting heb geopend, tegen gewoonte niet door een adres achtervolgd.

“Ik heb mij hierdoor niet laten terughouden, om weder in uw midden te komen; maar het gebeurde heeft overwegingen bij mij doen ontstaan van welke ik mij verplicht reken de slotsom aan UEd. te doen kennen.

“De grondwet schrijft voor, dat de Koning in persoon de vergadering der Staten-generaal opene. Zij behelst niet, dat op de daarbij gebruikelijke reden door de Staten-generaal zal worden geantwoord. De gewoonte alleen heeft zulks tot regel gemaakt.

“Ik zal niet onderzoeken of deze regel met de beginselen onzer staatswet inderdaad overeen te brengen zij. Ik zal ook niet behoeven te verzekeren, dat ik de uitdrukking der gevoelens van de vertegenwoordigers des volks, op zich zelve, op hoogen prijs stel. Maar mijne innige overtuiging zegt mij, dat het beter ware, de beantwoording der troonrede achterwege te laten.

“Het ontwerpen toch van een adres van antwoord moet met eigenaardige moeilijkheden gepaard gaan; het kan, de ondervinding leert het, buiten noodzaak, tot een verschil van gevoelens aanleiding geven, hetwelk bezwaarlijk uit den weg te ruimen is. Het lokt bij den aanvang der zittingen reeds overwegingen uit, welke eenen kostbaren tijd rooven en op den verderen loop der werkzaamheden soms een naedeeligen invloed uitoefenen.

“U Edel Mogenden gelieven mij intusschen wel te verstaan. Ik wil door het gezegde de bevoegdheid, of zelfs het verlangen van U Edel Mogenden geenszins beperken of belemmeren. Mijn oogmerk is alleen mijne denkwijze aan U Edel Mogenden mede te deelen en uwe vergadering gerust te stellen, dat haar stilzwijgen niet alleen aan geene ongunstige uitlegging van mijne zijde zal blootstaan, maar veeleer volkomen door mij zal worden goedgekeurd.”

De indruk van de troonrede was zoowel in de Kamer als bij het publiek zeer ongunstig. Dit was blijkbaar in bijna alle onafhankelijke bladen. De *Arnhemse courant* en de *Staatkundige tooverlantaarn* beoordeelden bij deze stemming de troonrede zoo oneerbiedig, dat het openbaar ministerie gronden vond tot vervolging. Al had de meerderheid der Tweede Kamer zich niet vereenigd met het gedane voorstel van grondwetsherziening, zij was daarom nog niet geneigd zich naar de wenken der regeering te voegen. Bij de eerste stemming voor de voordracht van een voorzitter werd BRUCE benoemd, die zich voor eene grondwetsherziening met verandering van het kiesstelsel verklaard had en die het algemeene stelsel der begrooting bestreden had en daarom de eerste hoofdstukken had verworpen. Bij de beraadslagingen over het adres verklaarde geen enkel lid de overtuiging des Konings te deelen, dat het beter was het antwoord op de troonrede achterwege te laten. Als naar gewoonte werden in de afdeelingen de leden benoemd om een antwoord op de troonrede te ontwerpen, bestaande uit: VAN PANHUYS, VAN AKERLAKEN, STAR BUSMAN, KNIPHORST en STRENS. Bij meerderheid was in de commissie beslist, dat men in de gegeven omstandigheden geene teedere punten zou aanroeren en men had dit gedaan door in algemeene bewoordingen een weerklank te geven op de troonrede. VAN DAM VAN ISSELT, SCHOONEVELD, VAN HEEMSTRA, VAN GOLTSTEIN, DE KEMPENAER en LUZAC bestreden den algemeenen inhoud, die door PANHUYS en

VAN TWIST werd verdedigd, welke laatste opmerkte, dat een meer beteekenend adres weinig nut kon stichten, daar de ministers voortdurend afwezig bleven bij de beraadslagingen over het adres, waardoor zij naar des sprekers oordeel, hunne roeping miskenden.

Na breedvoerige discussiën werd het concept van adres van antwoord aangenomen, hetgeen hoofdzakelijk was een wederantwoord op het adres van opening. Omtrent de grondwetsherziening werd de volgende zinsnede aangenomen:

“Het gevoelen van Uwe Majesteit, dat het wijzigen der grondwet behoort te rusten op eene overtuiging van noodzakelijkheid, is ook geheel dat van de vertegenwoordigers des volks. Wij stellen er den meesten prijs op, dat de aandacht van Uwe Majesteit op het aangelegen voortdurend gevestigd blijve en bevelen hetzelfde opnieuw in Hoogstderzelver bijzondere overweging.”

De aanneming van deze zinsnede geschiedde, nadat een amendement van DE KEMPENAER met 40 tegen 11 stemmen was verworpen, inhoudende: “dat de Kamer betreurde, dat de overtuiging eener noodzakelijkheid van grondwetsherziening nog niet was gevestigd”, maar een amendement van VAN DAM VAN ISSELT met 35 tegen 16 stemmen was aangenomen om uit het concept eene zinsnede weg te laten, die te veel vertrouwen uitdrukte.

Toen het adres van antwoord door eene commissie uit de beide Kamers, bij monde van den voorzitter der Eerste Kamer, den generaal TRIP, aan den Koning werd aangeboden, antwoordde deze:

“Ik ontwaar, door de aanbieding van het adres, dat het U Edel Mog. wenschelijk is voorgekomen, om de reden, met welke ik uwe tegenwoordige zitting heb geopend, niet onbeantwoord te laten.

“Het is mij aangenaam uit den inhoud van dat stuk te vernemen, dat ik op de ijverige medewerking van U E. M. kan blijven rekenen, en ik stel er bijzonder prijs op, de

verzekering te ontvangen, dat de Staten-generaal instemmen met mijn gevoelen, dat het wijzigen der grondwet op eene *overtuiging van noodzakelijkheid* behoort te rusten.

De bijzondere nadruk, waarmede de laatste woorden werden uitgesproken, gaven aan de leden der commissie den indruk, dat de overtuiging des Konings niet spoedig zou veranderen.

Bij het onderzoek der geloofsbriefen opperde VAN DAM VAN ISSELT het vermoeden, dat op de verkiezingen in Zuid-Holland een onbehoorlijke invloed door den gouverneur was uitgeoefend, waarvan echter niets bleek. Bij het onderzoek van de geloofsbriefen van KIEN, wiens geloofsbrief luidde: dat hij met de volstreckte meerderheid van de tegenwoordige leden benoemd was, werd de verkiezing nietig verklaard, omdat, naar het oordeel der meerderheid, een onregelmatigheid bij de voorafgaande stemmingen had plaats gehad. Het gevolg van de nieuwe verkiezing was, dat KIEN toen bij de eerste stemming de volstreckte meerderheid verkreeg.

De ontwerpen van wet omtrent de aflossing van schuld over 1845 en eenige andere financiële wetten werden zonder veel beraadslaging met bijna algemeene stemmen aangenomen; zeer levendig daarentegen waren de beraadslagingen over de voorgestelde veranderingen in de wet op het zegel, met de bedoeling om ook de weekblaadjes beneden de twee vierkante palmen te betrekken onder het zegelrecht.

WICHERS, VAN HEEMSTRA, CORVER HOOFT, LUZAC, VAN GOLTSTEIN en DE KEMPENAER bestrijden den 14^{den} November de voordracht, vooral de laatste. Deze noemt de voordracht een treurig verschijnsel, — treurig met opzicht tot de regeering, omdat zij voor een klein belang in het strijdperk treedt met dagbladschrijvers en daardoor haar gewichtig standpunt verlaat; treurig ten opzichte van de natie, omdat haar een genot betwist wordt, waarop de tegenwoordige beschaving en belangstelling in de openbare zaken haar

prijs doen stellen. Verscheidene leden hebben verklaard de blaadjes, die het hier geldt, niet te kennen, de spreker verkeert niet in dit geval. Hij heeft zich die bedoelde blaadjes, zoover hij die verkrijgen kon, aangeschaft en thans eenen geheelen bundel van zeer verschillende soorten voor zich liggen. Na het doorzien daarvan heeft hij zich zelve afgevraagd, wat dan toch de gevoeligheid der regeering tegen die blaadjes kan hebben gaande gemaakt, maar de aanleiding daartoe heeft hij niet kunnen vinden. Het is des sprekers voornemen niet, die blaadjes te verdedigen, maar hij kan niet aannemen, dat zij tot eenige vervolging aanleiding geven, want dan had het openbaar ministerie vervolgd. Hij moet aannemen, dat zij de ontevredenheid der regeering hebben opgewekt, en dat deze ze wil vernietigen, door de zegelwet te veranderen. Maar de vernietiging van die blaadjes zal de regeering niets helpen. De *malaise*, die vroeger bestond, is *ontevredenheid* geworden. Wanneer de minister het land doorreisde, zou hij dat overal kunnen opmerken. En die onvergenoegdheid ontstaat volgens den spreker daaruit, dat onze huishouding van Staat voortdurend op eenen te uitgebreiden voet en te kostbaar is ingericht, dat ten gevolge hiervan belastingen van zeer grooten druk moeten worden opgebracht. Die onvergenoegdheid spruit niet minder voort uit het algemeen verlangen naar eene herziening der grondwet, waarvan de ministers uit één mond verklaard hebben de noodzakelijkheid niet in te zien, hoewel de Kamer verklaard heeft, van die noodzakelijkheid overtuigd te zijn. Over dat alles is de natie onvergenoegd en zal men nu het uiten van dat misnoegen kunnen tegengaan door de kleine nieuwsblaadjes te vernietigen en te bezwaren? Neen! dan alleen zal men die uitdrukkingen van ontevredenheid doen ophouden, wanneer men de mogelijkheid daarstelt, om de belastingen te verminderen, wanneer men de bronnen van welvaart opent en wanneer men tot eene grondwetsherziening overgaat. De spreker betoogde

vervolgens, dat de voorgestelde verandering in de zegelwet onduidelijk was.

De minister VAN HALL antwoordt aan DE KEMPENAER: "De voorlaatste spreker heeft gezegd, de hier bedoelde blaadjes te kennen. Zijn Edel Mogende heeft er bijgevoegd, daarin niets te hebben gevonden, wat eenigszins verkeerd was. Ik laat dat gezegde geheel voor rekening van den geachten spreker. Het bewijst alleen, dat het gevoel van recht, billijkheid en betamelijkheid bij den eenen eerlijken man en den anderen aanmerkelijk kan verschillen. De minister betoogt verder, dat het wetsvoorstel alleen strekte om het privilegie weg te nemen, dat de kleine blaadjes boven de grootere thans genieten.

DE KEMPENAER neemt nogmaals het woord en zegt, dat hij niet over de kleine blaadjes heeft willen spreken, zonder ze te kennen; dat hij daarin veel gevonden heeft, wat hij geestig keurt, maar ook veel, dat hij afkeurt. Dit zijn oordeel had echter bij deze beraadslaging geen de minste waarde. Hij moest alleen vragen, wat is in deze blaadjes, dat de verontwaardiging der regering zoozeer heeft opgewekt. Met bevreemding heeft hij den minister hooren zeggen, dat dit een bewijs oplevert, hoe twee eerlijke en rechtschapene mannen over dezelfde zaak een verschillend oordeel kunnen vellen. Deugd is alleen deugd, eerlijkheid is alleen eerlijkheid en bij hen, wier hoofd en hart op de rechte plaats staan, kan geen verschil van dien aard plaats grijpen. Het geheele betoog des ministers over de billijkheid van het voorstel, de gelijkheid voor de wet en het privilegie op het stuk der belastingen rust op de veronderstelling, dat de belasting de natuurlijke toestand is. Bij den spreker is het omgekeerd. Hij acht het niet belasten den natuurlijke toestand en daarom heeft nu deze belasting hare grenzen. Het is geen privilegie, dat volgens de wet op het personeel de woningen van geringen omvang zijn vrijgesteld.

De minister antwoordde met zijne gewone gevatheid,

dat de laatste gezegden van den redenaar uit Gelderland hem herinneren, dat hij nog eene bedenking onbeantwoord heeft gelaten. De vrijstelling van de belasting op het personeel wordt verleend aan personen, die geacht worden hun aandeel niet te kunnen betalen. Het is eene vrijstelling steunende op armoede. Maar geen beroep, hoe weinig winstgevend ook, is van het patentrecht vrijgesteld, en die zelfde gelijkheid moest bij het zegel gelden.

Het voorstel werd aangenomen met 33 tegen 15 stemmen, onder de laatsten behoorden zoowel enkele gematigde conservatieven, als HOOFT, COEVER HOOFT en MODDERMAN, die den maatregel kleingeestig oordeelden, als de gewone oppositie in 1845 van LUZAC, DE KEMPENAER, enz.

Mocht al in de Tweede Kamer gesproken zijn van klimmende ontevredenheid in het geheele land, op de straten en pleinen der residentie klonk den 17ten November 1845 uit veler mond niets dan lof voor Koning WILLEM II. Werden er reeds bijdragen van het volk ingezameld om te 's Gravenhage een standbeeld op te richten voor Prins WILLEM VAN ORANJE, den Vader des Vaderlands, WILLEM II stelde er prijs op voor zijnen doorluchtigen voorvader een ruitersstandbeeld op te richten in het nieuw gebouwde gedeelte van zijn paleis en hij had den hoogleeraar DES AMORIE VAN DER HOEVEN opgedragen, bij die plechtigheid een aanspraak te houden in de groote zaal van het paleis. De redenaar, aan wien de ernst bij eene lofrede zoo goed was toevertrouwd, liet niet na den Koning zijn vorstelijke roeping aan het hoofd van het vrije Nederlandsche volk te herinneren, door hem toe te spreken: "In Uwe nabijheid, onder Uw oog, voor Uw paleis moest het beeld des Eersten WILLEMS prijken, opdat het U moed en kracht zou instorten onder de dagelijksche wederkerende zorgen en lasten van het rijksbewind; opdat het in de borst uwer Doorluchtige Zonen het vuur der edelste geestdrift zou ontsteken,

om den wereldberoemden naam van hunnen grooten stamvader op te houden; en opdat de Natie weten zou, dat Gij geen vuriger wensch, geen ernstiger voornemen voedt in uw binnenste, dan, als uw onsterfelijke naamgenoot, voor het heil uws volks te leven en den schoonen eernaam te verdienen, die hem ten deel viel, den hoogen eernaam van *Vader des Vaderlands!* Daarom, Geëerbiedigde Koning! mocht de ontblooting van het ruitersbeeld niet onopgemerkt voorbijgaan. Daarom werd de feestdag van Nederlands verlossing tot deze plechtigheid door U bestemd. Daarom bracht Uwe roepstem de keur der ingezetenen Uwer Hofstad binnen deze wanden bijeen. Daarom deed Uw Koninklijke wil een spreker optreden, om bij statelijke gelegenheid de tolk van Uw gevoel te zijn.

Sire! Het zij mij vergund door te dringen in Uwe gedachten. De onthulling van het praalgesticht, aan Prins **WILLEM DEN EERSTE** door Koning **WILLEM DEN TWEEDE** toegewijd, mocht niet tot een ijdele plechtigheid worden verlaagd. De geest, die daarbij Uw edel hart bezielt, verheft haar tot een daad, welke de natie zal verstaan en waardeeren, en die in de jaarboeken Uwer regeering glansrijk zal zijn aangeteekend. Zij is een plechtige verzegeling der verbintenis tusschen Vorst en Volk op dezen merkwaardigen dag, den tweeden bondsdag van **ORANJE** en Nederland; eene zinnebeeldige handeling, waaraan de taal deze woorden leent: Ziet! daar stel ik hem voor Uwe en mijne oogen: Hij zij getuige tusschen U en mij! — dat is een Koninklijk en ridderlijk woord, Sire! den nancoef des **EERSTEN WILLEMS** waardig! Het zal weerklank vinden in de harten uwer onderdanen.”

Na den afloop der plechtigheid werd de spreker door den Koning niet het minst hartelijk daarvoor dank gezegd, dat hij zoo juist in zijne gedachten was doorgedrongen. Men mag overtuigd zijn, dat het meer was dan eene ijdele plichtpleging; want **WILLEM II** heeft nooit zijn Koninklijk gezag

van het volksbelang afgescheiden, ook dan niet, waar hij, naar zijne overtuiging, tegen het gevoelen van vele Nederlanders, den tijd voor eene grondwetsherziening nog niet gekomen achtte.

Eenige dagen later hadden de beraadslagingen plaats betreffende de voordracht tot aanvoer van levensmiddelen. De regering had bij K. B. van 14 September, dus vóór de opening der Staten-generaal, na verhoor van den Raad van State, de invoerrechten op een aantal levensmiddelen verminderd. De wetsvoordracht had ten doel, om bij dat besluit bepaalde vermindering wettelijk te regelen. Ofschoon de groote meerderheid zich met de strekking van het ontwerp vereenigde, en meende, in de gegeven omstandigheden, in het genomen besluit te kunnen berusten, kon zij echter de wettigheid van dat besluit niet erkennen. De beraadslagingen waren ook belangrijk om het verschil, dat nog bestond omtrent de wenschelijkheid van vrijen handel, die warme voorstanders vond in afgevaardigden uit de zee-provinciën, terwijl de meeste afgevaardigden uit de land-provinciën slechts aan de voordracht hunne goedkeuring schonken als *tijdelijken* maatregel. Slechts vijf leden stemden tegen: LUZAC, HOOFT, VAN GOLTSTEIN, HOFFMAN en DE KEMPENARR, daartoe geleid deels omdat zij zich wilden verklaren tegen de wettigheid van het besluit van 14 Sept., deels omdat zij den maatregel niet voldoende genoeg achtten. De minister VAN HALL verklaarde, de beginselen van vrijheid van handel toegedaan te zijn, maar toch verdedigde hij de graanwet van 1835 in zooverre, dat hij de nadeelen ontkende, die men aan die wet toeschreef; hij deed echter doorschemeren, dat later op die wet teruggekomen zou worden.

Na de beraadslagingen over de regeling van het koloniaal batig saldo in 1844, waarvan wij reeds vroeger melding maakten, werd aangenomen het wetsontwerp, waarbij eene

spoediger inwisseling van oude muntspeciën mogelijk werd gemaakt door het uitgeven van *muntbiljetten*, waarbij inzonderheid ter sprake kwam het gevaar van het uitgeven van papieren geld. Het ontwerp werd ook buiten de Kamer door sommigen zeer ongunstig beoordeeld, zooals door Professor ACKERSDIJK, die zeker op vrij scherp toon de maatregelen van de regeering berispte. Bij de openbare beraadslagingen zocht Prof. DEN TEX, in eene zeer uitvoerige rede, met aanhaling van onderscheidene staathuishoudkundige schrijvers te betoogen, dat eene kleine hoeveelheid papieren munt onder zekere omstandigheden kon worden toegelaten. SCHOONEVELD, VERWEY MEJAN, LUZAC, VAN GOLTSTEIN, DE MONCHY en VAN RIJCKEVORSEL achtten dezen eersten stap gevaarlijk en stemden tegen.

De Minister VAN HALL sloeg bij de verdediging der wet een zeer hoogen toon aan. Met het oog op de brochure van ACKERSDIJK verklaarde hij: "dat hij voor zich zelve zich nimmer gebelgd zal gevoelen, wanneer hoogleeraren hunne denkbeelden door den druk gemeen maken, ook dáár, waar zij van die der regeering verschillen; maar dat hij het zou betreuren, zoo bij dergelijke gelegenheid eenig wetenschappelijk man, zijne standplaats en betrekking vergetende, eene taal voerde, vol bitterheid en gal, en zich tot een pamphletist vernederde", uitdrukkingen, die niets dan verbittering en geschrijf in de dagbladen teweeg brachten.

Een dergelijk financieel bezwaar als bij de muntbiljetten wog nog meer bij de voordracht omtrent de schatkistbiljetten. Bij de wet van 28 April 1834 was aan de regeering de bevoegdheid gegeven, schatkistbiljetten uit te geven, evenals bij latere wetten. De tegenwoordige voordracht strekte om die schatkistbiljetten in te wisselen en andere uit te geven. Het voorstel bood de kans van eenige besparing van renten aan, maar lokte in de afdeelingen zeer vele aanmerkingen uit, hoofdzakelijk daarin bestaande, dat men eene te groote vlettende schuld gevaarlijk achtte, van

daar dat het eenigszins eene beraadslaging werd, omtrent het vertrouwen, dat men in den minister van financiën te stellen had. Enkele ministeriële leden ontveinsden die bezwaren niet, maar verklaarden dat zij hunne stem van de inlichtingen des ministers zouden laten afhangen, zooals VAN RIEMSDIJK. En nu de voordracht, in weerwil, dat deze leden voor haar stemden, toch met 31 tegen 21 stemmen werd verworpen, was dit een niet te miskennen belangrijk echee van den minister VAN HALL.

Deze ongunstige indruk was niet weggenomen door de aanneming van de verhooging der begrooting ten behoeve van het pensioenfonds, — van eene wijziging in de begrooting voor de nationale schuld en de aanvulling van de wet op de middelen, welke voordrachten slechts regularisatiewetten waren, zonder eenige staatkundige beteekenis, — toen de vergadering den 16^{den} December 1845 tot nadere oproeping uiteen ging.

Het jaar 1846 opende onder vele ongunstige omstandigheden: voortdurende duurte van levensmiddelen, oproeren die in enkele plaatsen voorvielen, onderscheidene hangende rechtsgedingen omtrent drukpersvervolgingen. Waren de miniatuur-weekbladen ook al door de verandering in de zegelwet vernietigd, de geest van misnoegen openbaarde zich toch in velerlei geschrijf. De partijschap nam meer en meer toe, waartoe de onverstandige politiek der ministers niet weinig bijdroeg. Het gerucht liep algemeen, dat er een register was aangelegd, waarop ieder vermeld stond, die op de petitiën voor de grondwet had geteekend. Het "zwarte register" heeft nimmer bestaan, dan in de verbeelding, maar vele omstandigheden deden zoo iets gelooven. Vooral de ministers van financiën en justitie toonden zich zeer ongunstig gestemd tegen allen, die op de petitiën voor de grondwetsherziening geteekend hadden. Met klein-geestigheid werd onderzocht, of men ook deel had gehad aan

de verspreiding van het beruchte boekje: *Nu of nooit*. Na het voorstel van grondwetsherziening werden, bij de uitnodigingen voor de hofpartijen de leden der oppositie voorbijgegaan. Door zulke kleingeestige staatsman-kunstjes won de regeering niet in wezenlijke kracht, terwijl zij noodeloos partijgeest aankweekten.

DE LA SARRAZ, als hoofdofficier door het leger algemeen hooggeacht, hoezemde als minister van buitenlandsche zaken noch in de Staten-generaal, noch daarbuiten vertrouwen in. LIST en RIJK, de ministers van oorlog en marine, werden geoordeeld niet streng toe te zien op de meest doelmatige en zuinige besteding der gelden, voor hunne departementen toegestaan, terwijl omtrent de gebrekkige comptabiliteit in al de departementen, maar vooral voor die van oorlog en marine meermalen werd geklaagd. Volgens het regeeringsstelsel dat onder WILLEM II nog heerschende was, waren er ministers, maar geen *ministerie*, en oefenden de ministers van koloniën en die voor de beide eerediensten geen staatkundigen invloed uit buiten hun departement. De meest vrijzinnige der ministers was WILLEM ANNE SCHIMMELPENNING VAN DER OYE, maar hem ontbrak vastheid van wil, bij gemis aan vaste staatsrechtelijke overtuiging. Zijne laatste voorstellen omtrent het stem- en kiesrecht waren zoo vrijzinnig, dat zij in de oogen van rechtsgeleerden niet met de bestaande grondwet waren overeen te brengen. Hij trachtte door met de grondwet te transigeeren, zijne wetsontwerpen aannemelijk te maken en hij miste de kracht om aan de heraadslaging over die ontwerpen de prioriteit te doen toekennen boven het voorstel tot grondwetsherziening; voor het woelige politieke leven en de vele werkzaamheden aan het ministerie van binnenlandsche zaken verbonden, was zijne gezondheid niet bestand. De ongesteldheid, die hem reeds in den zomer van 1845 verhinderd had de begrooting van zijn departement te verdedigen, deed hem in December zijn ontslag vragen, dat hem op de meest eervolle wijze, na

zijne benoeming tot ridder grootkruis van den Nederlandschen leeuw, den 9^{den} Februari 1846 werd verleend, bij welk besluit hij tevens tot Minister van Staat en kanselier der beide Nederlandsche ridderorden werd benoemd, terwijl hij eenige dagen later door den Koning werd gekozen tot lid der Eerste Kamer.

Ook in den ministeriëelen loopbaan van WILLEM ANNE SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE mag men opmerken, dat het voor een gemoedelijk en welwillend kundig man veel gemakkelijker is een onafhankelijk en invloedrijk lid der Staten-generaal te zijn, dan hoofd van een ministeriëel departement. Bij zijn aftreden als minister volgde hem de algemeene achting en vriendschap ook van hen, die hem als minister dikwijls bestreden hadden, zooals van LUZAC, met wien vriendschappelijke brieven werden gewisseld, die beider eerlijk gemoed doen hoogachten en die eene belangrijke bijdrage zijn voor de inwendige geschiedenis van ons volksleven in de maanden, die de omwenteling van 1848 voorafgingen.

Zeer moeilijk was het een opvolger voor SCHIMMELPENNINCK te vinden. Onderscheidene gouverneurs van provinciën kwamen in aanmerking, VAN DER HEIM, VAN EWIJCK, en VAN RANDWIJCK; de Koning meende echter, dat het beter was hen in hunne provinciën te laten; voorts VAN RAPPARD, VAN AKERLAKEN en BRUCE, de president der Tweede Kamer, die als lid zooveel tot het herstel onzer financiën had bijgedragen. Daar de laatstgenoemde aan den Koning minder welgevallig was door zijne houding omtrent de grondwetsherziening en VAN RAPPARD en VAN AKERLAKEN bedankt hadden, werd VAN DER HEIM, die VAN DER DUYN VAN MAASDAM als gouverneur van de provincie Zuid-Holland in 1844 was opgevolgd en zich als bekwaam en bij het weren van misbruiken als gestreng administrateur had doen kennen, overgehaald het *ad-interim* waar te nemen. Zijne definitieve benoeming tot minister kwam in 1846 niet tot

stand. VAN DER HEIM was te nauwgezet rechtsgeleerde om de verdediging op zich te kunnen nemen van de ontwerpen omtrent het kies- en stemrecht door zijn voorganger ingediend, daar zij inderdaad inbielden eene verandering van gebrekkige artikels der grondwet, zonder grondwetherziening, maar hij was tevens te goed staatsman om niet in te zien, dat eene grondwetsherziening noodig was.

Reeds in 1843, bij zijn kortstondig ministerie van financiën had VAN DER HEIM bij den Koning en zijne raadslieden aangedrongen op eene grondwetsherziening, overtuigd, dat de natie toen dankbaar en tevreden zou aannemen, wat later misschien zou worden afgedwongen. Hij droeg in 1846 opnieuw zijn gevoelen voor.

De volgende hoofdpunten stonden hem daarbij voor den geest:

1°. Afschaffing van de ridderschappen als politieke lichamen en van het onderscheid tusschen steden en plate land, als verschillende standen of klassen voor kiescollegiën.

2°. Beter regeling en controle der rijksmiddelen en die der Overzoesche bezittingen.

3°. Administratieve rechtspraak van den Raad van State.

4°. Wijziging der inrichting van de Eerste Kamer der Staten-generaal.

5°. Recht van amendement en van enquête voor de Tweede Kamer.

De Koning bleef echter onverzettelijk. Het drijven der oppositie in de Tweede Kamer was hem zeer ongevallig geweest, vooral toen niets door de oppositie en hare organen zoo warm werd aangedrongen dan bezuiniging op leger en vloot. Het voorstel tot grondwetsherziening van THORBECKE en zijne bondgenooten was daarbij veel verder gegaan, dan immer te voren was geformuleerd. De Koning gevoelde zich persoonlijk gekrenkt; dat men zijne macht op allerlei gebied had beperkt, terwijl hij overtuigd was, dat hij die macht steeds in het volksbelang had aangewend. Zijn rid-

derlijk gevoel kwam tegen deze miskennis op, en hij wist vóór 1848 de drijfveeren niet te waardeeren, die vele oprechte vaderlanders noopten, telkens weder op herziening der grondwet aan te dringen. VAN DER HEIM, ofschoon volstrekt niet dweepende met eene herziening der grondwet op breede schaal, achtte het staatkundig, vooral nadat het voorstel van 1845 door de Tweede Kamer was afgewezen, een voorstel tot herziening te doen, dat zich aansloot aan hetgeen kon geacht worden de wensch te zijn der meerderheid van de Tweede Kamer. Het is echter zeer waarschijnlijk, dat de grondwetsherziening, door VAN DER HEIM gewild, ook niet voldaan zou hebben. De groote vraag was hervorming van het kiesstelsel voor de Tweede Kamer, hetzij rechtstreeks, hetzij door kiezers, door stemgerechtigden benoemd met één trap. Men moest den moed hebben, die vraag tot beslissing te brengen; zonder dat kon een voorstel niet baten.

De zienswijze van VAN DER HEIM, dat men thans tot gedeeltelijke grondwetsherziening moest overgaan, werd ondersteund door den vice-president van den Raad van State, VAN DOORN VAN WESTCAPELLE en door J. C. BAUD. DE JONGE en RIJK vielen den Koning bij. VAN HALL verschool zijn gevoelen onder de bewering, dat de tijd nog niet gekomen was, om een voorstel te doen, daar de financiën nog niet volledig geregeld waren. In deze omstandigheden verzocht VAN DER HEIM, na de sluiting der zitting van de Staten-generaal, weder zijne betrekking van gouverneur van Zuid-Holland te mogen aanvaarden, en werd het *interim* opgedragen aan den secretaris-generaal bij het departement, VAN VOLLENHOVEN, nadat men nogmaals vergeefs moeite aangewend had om het lid der Staten-generaal P. VAN AKERLAKEN over te halen, definitief het ministerie van binnenlandsche zaken te aanvaarden.

Bij de heropening van de zitting op 6 Februari 1846

werd de aandacht der Tweede Kamer in de eerste plaats bepaald door het gedrukte voorloopig verslag der afdeelingen van een voorstel van het lid NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, om in de art. 130, 131, 132 en 152 der grondwet zoodanige wijzigingen te brengen, dat daardoor eene goede wetgeving op het stem- en kiesrecht voor provinciale Staten en gemeentebesturen mogelijk werd.

De voorsteller had dit voorstel ingediend kort na de opening der zitting. In de memorie van toelichting van zijn voorstel was tot aandrang van zijn voorstel geschreven:

“De ondergeteekende deelt het verlangen, om art 6 der grondwet krachtig in het leven te zien treden; — hij voedt de hoop, dat door de invoering van een verbeterd, op algemeene inzichten steunende, en niet door plaatselijke begrippen beheerscht kiesstelsel, eene gewenschte ontwikkeling van den constitutioneelen zin zal worden bevorderd, en, zonder schokken, de verbetering van het gebrekkige in onze staatsinstelling voorbereid; — hij erkent volmondig, dat de ingediende ontwerpen ter uitvoering van art. 6 in eenen vrijzinnigen geest vervat zijn en dat derzelve aan-neming weldadig zal kunnen werken; — maar hooger dan dit alles staat bij hem eerbied voor de bestaande grondwet-tige bepalingen; — en hij moet zijne medewerking tot het invoeren dezer ontwerpen weigeren, tenzij men den breeden weg van voorafgaande opruiming der bestaande grondwettige belemmeringen bewandele, omdat, naar zijne innige overtuiging, door het kunstmatig verwringen van de woorden der grondwet, grooter nadeel aan eenen waren constitutioneelen zin zou worden toegevoegd, dan door de invoering der aangeboden ontwerpen voordeelen zouden worden verkregen.

“Het is op grond van deze beschouwingen, dat de ondergeteekende de vrijheid neemt aan deze Kamer het voorstel te doen, om de artt. 130, 131, 142 en 152 der grondwet te doen vervallen, en het laatstgenoemde artikel

door eene nieuwe bepaling te vervangen, die aan het doel beantwoordt, waarmede het bestaande art. 6 is daargesteld; — hij vreest niet den weg van grondwetsherziening in te slaan, omdat dezelve effen en gebaad zal worden gevonden, wanneer men met hem de overtuiging van eene wezenlijke behoefte deelt, bij welker erkenning de meest uiteenloopende staatkundige gevoelens zich kunnen ontmoeten.”

In de ophelderende redevoering, uitgesproken bij het onderzoek of het voorstel in de afdeelingen zou onderzocht worden, herinnert de spreker het voorgevallene bij de be-raadslagingen over het adres van antwoord. Hij doet opmerken, dat de aanneming van de regeeringsvoorstellen om uitvoering te geven aan art. 6 der grondwet veel goeds zou kunnen tot stand brengen, indien de aanneming niet belemmerd werd door andere grondwettige bepalingen, die in 1840 niet veranderd waren. Ten opzichte der voordeelen eener partiële herziening der grondwet boven eene algemeene grondwetsherziening zegt hij het volgende:

“Voor eene algeheele herziening kunnen de volgende gewichtige gronden worden aangevoerd: 1°. alleen langs dien weg kan men de hoop voeden, van een nieuw staatsgebouw op te richten, dat regelmatigheid in al zijne deelen bezit en een harmonisch geheel vormt; 2°. slechts tijden van rust, kalmte en vrede, gelijk de Voorzienigheid thans aan Nederland schenkt, kunnen tot zoodanige algeheele herziening worden te baat genomen; 3°. men kan aannemen, dat herhaalde veranderingen in de staatsinstellingen de hechtheid van het gebouw ondermijnen, en dat het veel verkieslijker is het vertrouwen in die staatsinstellingen te verhoogen, door ze langen tijd op denzelfden voet te laten, welk doel niet te bereiken is, dan door eene algeheele, afdoende herziening der Grondwet.”

Ten opzichte van het eerste punt betoogt hij: dat de hervorming van een regeeringsvorm naar een volkomen beeld

tot de onbereikbare zaken behoorde, dat men in het studeervertrek dit kon beproeven, maar dat eene poging, om een geheel nieuw stelsel van in elkander grijpende instellingen in te voeren, altijd op practische bezwaren zoude afstuiten.

“Een tweede grond, zegt hij, die voor de algeheele herziening pleitte, lag in de tijden van vrede, rust en kalmte die de Voorzienigheid thans aan Nederland schenkt, en voor zulk een werk bijzonder geschikt schijnen. Maar wanneer men de lessen der ondervinding raadpleegt, komt het mij voor, dat juist in tijden van rust en kalmte de gehechtheid aan eigene beginselen, en de eigenliefde, die zich van de persoonlijke overtuiging niet weet los te maken, meer werken en dus eene veelomvattende hervorming der staatsinstellingen tegenhouden, dan wanneer die hervorming door uitwendigen dwang tot stand wordt gebracht, en daardoor wederzijdsche toenadering gemakkelijk wordt gemaakt. Dit ligt in den aard van den mensch. Gaat slechts na de geschiedenis der laatste vijftig jaren! Denkt aan de staats hervormingen in Frankrijk in den revolutionairen tijd! Zijn dezelve niet alle door de kracht der bajonetten tot stand gebracht? Verplaatat u in dat zelfde Frankrijk in 1830, en erkent, dat de vrees voor buitenlandschen oorlog op de bespoediging der staats hervorming heeft gewerkt! Herinnert u, hoe elders die staats hervormingen zijn voorbereid of bevorderd onder het bulderen van het geschut des burgerkrijgs! Denkt aan Spanje, denkt aan Portugal! Ziet, hoe somtijds in dit opzicht de vrees voor het verlies eener nauw verkregene onafhankelijkheid kan werken, zoo als in België! Herinnert u eindelijk, hoe het bedwelmend genot der pas herkregene vrijheid het rustig verstand voor het oogenblik kan benevelen, en ziet op onze eigene geschiedenis! En zoo leeren dan de lessen der ondervinding, dat geene algeheele of gewichtige staats hervorming zonder omwenteling of gevreesd weld is tot stand gebracht: mij ten minste is geen voor-

beeld bekend van eene dusdanige hervorming, die alleen door de bedaarde kracht der overreding, zonder bijkomende uitwendige omstandigheden, is in het leven getreden.

“In de derde plaats pleitte voor de algeheele herziening het denkbeeld, dat men niet telkens de staatsinstellingen moet veranderen, om het vertrouwen daarin niet te verzwakken en aan het gebouw niet zijne hechtheid te ontnemen. De bestendigheid der grondwettige instellingen is gewis een zeer gewenschte zaak; herhaalde veranderingen in dezelve ondermijnen het vertrouwen, en verbreken de gehechtheid des volks aan dezelve. Wie zal dit tegenspreken? — Maar moet men niet evenzeer erkennen, dat dit alleen van eene gedeeltelijke herziening waar is? Dan toch blijft het oude, waaraan eerwaardige herinneringen uit vroegere tijden gehecht zijn, bestaan, en wordt het geheel niet geschokt, omdat slechts een deel wordt gewijzigd. Maar daarenboven meent men dan die hechtheid te verkrijgen, door op eenmaal nieuwe beginselen aan te kleven, waarvan de deugdelijkheid alleen uit de ondervinding kan blijken? Is het ondenkbaar, dat die nieuwe beginselen door de vuurproef des tijds onbevredigend zullen worden bevonden?

“Neen, Edel mogende Heeren! de echte duurzaamheid der Staatsinstellingen wordt geboren uit derzelver getrouwe naleving, uit het daarstellen van behoedende vormen tegen lichtvaardige veranderingen, maar ook evenzeer uit het gereedelijk toegeven aan iedere hervorming, die op onmiskenbare behoefte rust, want de onttrekking aan dusdanige hervorming doet nog meer nadeel, dan eene onberedeneerde overdrijving van bestaande behoeften. — En zoo ben ik dan door deze redeneeringen gekomen tot het besluit, dat eene trapsgewijze boven eene algemeene herziening der grondwet verkieslijk is. En wat mij nog meer in deze algemeene beschouwingen heeft bevestigd is het voorbeeld van Engeland. Telkens wordt hier op Engeland gewezen, als het land, waar wezenlijk constitutioneele beginselen heerschen, als het klas-

sieke land in dit opzicht, hetwelk zooveel herinneringen aanbiedt, naar welke wij ons zouden behooren te richten. In Engeland intusschen bestaat geene in hoofdstukken en artikelen afgedeelde grondwet; deszelfs instellingen zijn, indien ik mij niet bedrieg, in eene menigte van parlements-acten verstrooid en bestaan in eene reeks van voorschriften, waarvan de samenhang zelfs voor den meer kundige moeilijk is te beseffen en die niet dan na langdurige studie geheel kunnen gekend worden; maar het volk heeft die instellingen met zijn liefde omringd en beveiligd, en daardoor zijn zij eene nationale kracht geworden. In dat land tracht men niet door eene gekunstelde codificatie een harmonisch geheel samen te stellen; men eerbiedigt het bestaande, maar wanneer eene rijpe ondervinding aldaar het gebrekkige of onvoldoende van enkele instellingen heeft aangetoond, of de openbare meening zich bepaald voor eene verandering heeft uitgesproken, dan deinst men ook geenszins terug, om op zoodanig punt die verandering tot stand te brengen. Ziet op de emancipatie der Katholieken; ziet op de reformbill!"

Deze gronden voor eene partiële grondwetsherziening vonden bij het onderzoek in de afdelingen weinig instemming, terwijl door LUZAC, VAN DAM VAN ISSELT, VAN HEEMSTRA, WICHERS, STORM en ANEMAET in hunne respectieve afdelingen nota's ingeleverd werden, dat zij eene stuksgewijze en bij gedeelten opvolgende herziening allernadeeligst oordeelden. Wel poogde de voorsteller later in 1846 zijn ontwerp nog in eene memorie van beantwoording te verdedigen, maar toen ook het verslag ongunstig luidde, trok hij den 25sten April zijn voorstel in. Ook deze mislukte proeve van grondwetsherziening verzwakte de liberale partij.

Even weinig kracht als er bij den meest invloedrijken minister gevonden werd om bij den Koning de overtuiging te doen ontstaan, dat de tijd tot eene grondwetsherziening

V. 7

gekomen was, even weinig opgewektheid bestond er bij hem, om het administratieve recht in een vrijzinnigen geest te ontwikkelen en waarborgen te schenken voor de billijkheid in de beslissing van administratieve geschillen. Bij de beraadslagingen in het vorige zittingjaar over de invordering der directe belastingen was de toezegging gedaan van eene wet op de bewaarschriften. Maar toen nu het voorstel inkwam, gaf de minister VAN HALL geen andere waarborgen, dan zijn contraseign bij de koninklijke besluiten, wanneer beslissingen van gedeputeerde Staten vernietigd schenen te moeten worden. Dit wetsontwerp wekte des te meer onwil, na zijne bemoeiingen, om de belastingen meer productief te maken, ten gevolge waarvan een geacht controleur der belastingen, de Baron E. VAN LYNDEN was ontslagen. Het ontwerp had reeds in de afdelingen aanleiding gegeven tot zeer vele aanmerkingen. De minister had even voor de beraadslagingen nog enkele wijzigingen in de voordracht gebracht, toea de openbare beraadslagingen daarvoor den 21sten Februari aanvingen.

Van alle zijden werd het ontwerp bestreden en op verbetering der administratieve rechtspraak aangedrongen, waarbij door onderscheiden leden de noodzakelijkheid van de grondwetsherziening werd betoogd, terwijl ten slotte het voorstel met algemeene stemmen verworpen werd. Het ontwerp had ook bij het publiek algemeen afkeuring gevonden. De gewezen redacteur van *de Tijdgenoot* nam uit het voorstel aanleiding, om in het belang van de verbetering van onze administratieve wetgeving op eene herziening der grondwet aan te dringen in een artikel, waaraan Prof. DEN TEX, de zwager van den minister van financiën, zijne goedkeuring hechtte.

De beraadslagingen over dit wetsontwerp kenmerkten zich nog door een veel besproken tuaschenbedrijf. VAN DAM VAN ISSELT, die een groote antipathie gevoelde tegen VAN HALL, waaraan hij in de *Wespen* voortdurend lucht gaf,

voegde bij de beradslagingen aan den minister toe, dat er een circulaire was uitgevaardigd om de belastingen meer te doen opbrengen, waarin het uitzicht aan de ambtenaren werd geopend van in de ministeriële gunst te deelen, wanneer zij in den geest der regeering werkzaam zouden zijn; dat sedert eenigen tijd betreurenswaardige zaken plaats hadden: vervolgingen van de drukpers en uitbreiding van het ministeriële gezag. De redenaar verklaart hierbij: dat hij den vrijen loop aan zijne aandoeningen moest laten, dat het hem be-droeft, dat wij in een tijd leven, waarin zoodanige theorieën worden in practijk gebracht. De minister VAN HALE vraagt aan den spreker hem de dagteekening of den juisten inhoud der circulaire te willen mededeelen. VAN DAM antwoordt, dat hem dit niet doenlijk is, maar hij doet de vraag, of het onwaar is, dat aan de hoofdamttenaren eene dergelijke aan-schrijving is gedaan, en of Z. E. daar niet bijgevoegd heeft, dat zoodanige ambtenaren aanspraak zouden hebben op de goedkeuring des ministers? De minister antwoordt, dat, wanneer hem dit buiten de Kamer gezegd werd, hij een ver-volging van laster zou instellen. Nadat VAN DAM over een persoonlijk feit het woord gevoerd had, en daarover nog eenige woorden in een verzoenenden geest door VAN GOLT-STEIN waren gesproken, zeide VAN DAM aan het eind der zitting:

“Ik ben den geachten spreker uit Utrecht dankbaar voor hetgeen hij ten mijnen aanzien gezegd heeft; maar ik had Zijn Edel Mogende daartoe niet uitgenoodigd. Wij zijn hier als wetgevers bijeen en helpen hier wetten maken, die ge-schreven zijn; maar er bestaan buitendien wetten, die niet-geschreven zijn, doch in het hart van ieder cordaat en braaf man worden omgedragen: het zijn de wetten van eer. Ik sta voor eene vergadering, samengesteld uit mannen van eer, en ik vraag met vertrouwen aan ieder hunner, of hij het dulden zou, dat een ander man, hoe hoog ook geplaatst, het door hem gesprokene in het openbaar voor laster ver-

klaarde. Ik heb de woorden, door den minister straks uitgesproken, zoodanig als zij door de snelschrijvers zijn opgeteekend, voor mij, en ik vind dat door Zijne Excellentie het volgende gezegd is: "Indien het gesprokene (door mij namelijk) buiten deze vergadering gezegd ware, zou ik het voor laster verklaren." De wetten van eer, waarvan ik zooeven sprak en die ook ik in mijn hart geloof te dragen, spreken zoo duidelijk, dat bij niemand onzekerheid kan bestaan omtrent hetgeen een op die wijze beleedigd man te doen staat, wanneer ten minste de moed van den beleediger niet enkel in zijne woorden, maar ook in zijne daden te vinden is. En hiermede, Edel Mogende Heeren, zal ik de zaak op deze plaats voor afgedaan houden, maar ik herhaal de verklaring, straks door mij afgelegd, dat ik niet weder in deze vergaderzaal verschijnen zal, voor ik gezorgd heb, dat niemand uwer zich zal behoeven te schamen mij met den naam van ambtgenoot te begroeten."

Het gevolg van deze woorden was eene uitdaging. Het duel werd echter voorkomen door eene nadere verklaring van den minister VAN HALL, dat hij geene beleediging tegen VAN DAM bedoeld had, maar alleen bedoeld had, dat hij den persoon, die zulks aan VAN DAM buiten de Kamer gezegd had, wegens laster zou vervolgen, welke verklaring in een openbare zitting der Tweede Kamer werd medegedeeld.

Dit parlementaire tusschenbedrijf gaf aanleiding tot onderscheidene artikelen in de couranten en brochures, waarbij opnieuw het vraagpunt omtrent de strafbaarheid van het tweegevecht met levendigheid werd behandeld. Het was vóór 1846, voor zoover ik weet, het eenige geval, dat de parlementaire discussiën tot eene uitdaging aanleiding hebben gegeven. Eene vordering van retractatie van eene vermeende *beleediging* is na 1848 nog één of twee malen gebeurd, zonder dat echter daaraan toen openbaarheid is gegeven.

De beraadslagingen over het wetsontwerp tot overbrenging op de begrooting van 1846 van gelden, toegestaan voor 1845, — over het ontwerp tot regeling van den accijns op de suiker, — over het verstrekken van eene buitengewone bijdrage aan de Maatschappij van Weldadigheid gaven geene aanleiding tot politieke beschouwingen. De ontwerpen werden alle aangenomen.

De zittingen van 26—31 Maart werden ingenomen door de beraadslagingen over het reglement van orde, waarvan het ontwerp thans werd aangenomen, zonder dat ingrijpende verbeteringen waren tot stand gebracht. De beraadslaging over de voordrachten tot opheffing van het fonds voor den landbouw en tot daarstelling van een algemeen veefonds, openbaarde, gelijk meermalen, een groot verschil van inzichten tusschen de voorstanders van geheel vrijen handel en landbouw-industrie, met de financiëele oppositie tegen alle afzonderlijke fondsen vereenigd, en de voorstanders van bescherming van den landbouw. Toen het eerste ontwerp met 45 tegen 13 stemmen was afgestemd, werden al de daartoe betrekkelijke ontwerpen ingetrokken.

De wetsvoordracht op de burgerlijke pensioenen, herhaalde malen voorgesteld en veranderd, werd eindelijk den 8ten April aangenomen. De verkeerde beginselen van de voordracht waren niet weggenomen, maar door toegeven aan verschillende aanmerkingen was men eindelijk tot de aanneming gekomen.

Vrij levendig waren de beraadslagingen wegens schadevergoeding voor militaire inundatiën. Zoowel de regeering als onderscheidene rechtsgeleerden waren van gevoelen geweest, dat rechtens geene schadeloosstelling verschuldigd was. Op dien grond waren dan ook vroegere verzoeken afgewezen. Nadat echter een verzoekschrift van gedeputeerde Staten van Noord-Brabant aan de Tweede Kamer, gericht aan den minister was medegedeeld, en de Belgische regeering schadeloosstelling wegens geleden verliezen in den oorlog had verleend aan eigenaars van landerijen, met uit-

sluiting echter van vreemdelingen, had ook onze regeering gemeene eene tegemoetkoming van *f* 600,000 te mogen voordragen. Terwijl het wetsontwerp door de leden uit Noord-Brabant en Limburg en enkele andere zeer werd ondersteund, vond het krachtige bestrijders onder hen, die zich geheel op een rechtskundig standpunt plaatsten. Na eene breede verdediging van het ontwerp door den minister *ad interim* VAN DER HEIM, werd het voorstel aangenomen met 26 tegen 25 stemmen.

Kort daarop ving de openbare beraadslaging aan over het ontwerp tot wijziging van het 1ste Boek van het Strafwetboek. In 1840 was het eerste boek reeds aangenomen, met het Auburnsche gevangenisstelsel; na de verdediging van het ontwerp door het toenmalige lid van den Raad van State, DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, bij ongesteldheid van den minister VAN MAANEN, gelijk wij vroeger mededeelden. Sedert dien tijd waren de denkbeelden omtrent het gevangenisstelsel zeer gewijzigd. Thans droeg de regeering voor, het reeds in 1840 aangenomen Eerste Boek van het Strafwetboek te wijzigen. Het ontwerp vond reeds in de afdelingen veel tegenstand, en deze verminderde niet na de memorie van toelichting en bij de openbare beraadslagingen. Men verweet den minister, die vroeger als lid van den Raad van State, tijdelijk voor den minister optredende, het Auburnsche gevangenisstelsel had aanbevolen, dat hij nu het cellulair stelsel verdedigde; men opperde twijfelingen, of de ervaring reeds daaromtrent genoegzame uitspraak had gedaan; onderscheidene leden verlangden verder, dat het geheele Strafwetboek tegelijk zou ingaleverd worden, alvorens over den eersten titel uitspraak zou worden gedaan. De eerste titel werd na driedaagsche beraadslagingen aangenomen met 32 tegen 24 stemmen, toen echter den volgenden dag de tweede titel in beraadslaging kwam, werd deze verworpen met 30 tegen 26 stemmen, waarop de regeering de overige ontwerpen van wet terugnam.

Tot deze verwerping schijnt veel bijgebracht te hebben het bericht in de couranten, tijdens de beraadslagingen verspreid, dat men in Pruisen order had gegeven, de reeds begonnen bouw der cellulaire gevangenissen te staken. De Heer W. H. SURENGAR, de groote ijveraar voor het cellulaire stelsel, had den ongunstigen indruk van dat bericht wel zoeken weg te nemen door een klein geschrift, dat gedurende de beraadslagingen aan de leden werd rondgedeeld, maar de ongunstige indruk was gegeven, en toen nu enkele bepalingen omtrent de straffen aanleiding gaven tot nieuwe bezwaren, vereenigden zich met de opposanten tegen den eersten titel nog eenige anderen, zoodat de tweede titel verworpen werd.

Het was bij deze beraadslaging, dat de afgevaardigde STORM eene heftige uitval deed, bij gelegenheid van de voorgestelde straf van uitbanning, over de wilskeur, die in Indië heerschte. "De namen der slachtoffers," zeide hij, "der gepleegde geweldenarijen doen mij niets ter zake. CLEBAN, VAN VLIET, DE GROOFF, allen zijn mij in deze zaak even na." Hij protesteert met den meesten ernst tegen de autocratie, die de gewichtigste bezitting van den Staat te gronde richt en bezweert de regeering zich den tijd tusschen de op handen zijnde scheiding en de volgende zitting der Staten-generaal ten nutte te maken en art. 59 der grondwet te veranderen.

De voorzitter BRUOE merkt, met herinnering aan het reglement van orde, op, dat de discussiën liepen over het wetboek van strafrecht en niet over de koloniën; maar al wert ook de orde van beraadslaging gehandhaafd, aan de ontevredenheid der Roomsch-Katholieken over de uitzetting van den bisschop was lucht gegeven — op eene wijze, waardoor het schéén, dat de Roomschen tot de radicale oppositie zouden overgaan.

Kort daarop werd de zitting gesloten. Zij was niet vruchtbaar geweest in vele belangrijke wetten; de ministers hadden meer dan één nederlaag geleden, al had

ook de regeering niet over een oppositie, die hare verwijdering wenschte, te klagen.

De verkiezingen, die in Juli 1846 voor de Tweede Kamer plaats vonden, schenen een geest van behoud te openbaren. Bijna al de uitvallende leden werden herkozen. Slechts twee nieuwe leden traden op. Prof. DEN TEX verzocht niet meer verkozen te worden; voor een gedeelte werd hij daartoe genoopt door den weinigen geest van staatkundigen vooruitgang, die bij de regeering werd aangetroffen, deels door de overtuiging, dat de behartiging van de belangen van het hooger onderwijs met het lidmaatschap der Tweede Kamer onvereinigbaar waren. Hij werd vervangen door D. BORSKI. Door de Staten van Groningen werd de bondgenoot van THORBECKE, WICHEERS, niet weder ingekozen en vervangen door NAP, een zaakkundig, onafhankelijk man, maar conservatief ten opzichte der rechtstreeksche verkiezingen.

Men zou zich zeer bedriegen, wanneer men uit zulk een algemeen beschreven uitkomst tot de kennis van de openbare meening in het midden van 1846 meende te kunnen besluiten.

Hetgeen men de "openbare meening, — de wil van een volk" noemt, is meestal niets anders dan eene fictie. Slechts in zeer buitengewone tijden openbaart een volk eene bepaalde meening, een vasten wil. Het is in oogenblikken van dreigend gevaar, wanneer de sombere wanhoop elke opwekking tot burgertrouw verdooft of de leus van "volharden" alle weifelenden medesleept. Nadat de burgerzin door de democratische partijschappen in 1800 bijna was vernietigd en de invloed van vreemden telkens was toegenomen, was in 1806 en 1810 de openbare meening op zeer weinig uitzonderingen na, dat tegen het Fransch geweld de vrije stem niets vermocht. De algemeene stemming was toen, dat men moest zwijgen. In 1818 sprak duidelijk de nationale gezindheid; in 1830 en 1831 was er algemeene wil geweest om te volhar-

den; in een jaar zooals 1846, was er geen eenheid in de volksgedachten, maar overal verscheidenheid. Door de provinciale Staten werden alleen enkelen, voor wier bekend karakter men algemeen achting koesterde, met groote meerderheid van stemmen gekozen, en wel van zeer onderscheiden richting. Bij anderen werd de keuze zeer betwist. VAN RIEMSDIJK, de zeer bekwame, maar zeer conservatieve Rijksadvocaat, werd door de Staten van Zuid-Holland niet gekozen dan bij de derde stemming, met 48 tegen 30 stemmen, die zich op THORBECKE vereenigden. In Noord-Holland werden onderscheiden stemmen op Mr. W. J. C. VAN HASSELT, den vrijzinnigen mederedacteur van *de Gids* uitgebracht, terwijl D. BORSKI, geacht lid van de Kamer van Koophandel, eerst werd gekozen, nadat C. D. CROMMELIN bedankt had. In Groningen verkreeg NAP eerst bij een derde stemming in plaats van WICHERS de meerderheid. Sommigen meenden dan ook, dat de verkiezingen in de provinciale Staten een vrijzinnigen geest ademden, terwijl de verkiezingen door de stemgerechtigden in de steden in het laatst van 1845 reeds een vrijzinnige richting begonnen te openbaren.

De verdeeldheid heerschte echter niet alleen bij de verkiezingen, maar bijna op elk gebied van het maatschappelijk leven. Evenals in het vorige jaar keerde de ontevredenheid bij drukkende belastingen en hooge prijzen der levensmiddelen zich tegen de regeering, die voortdurend beschuldigd werd eene kostbare huishouding in stand te houden en leverde voortdurend stof tot oppositie-geschrift, het meest in de *Arnhemsche courant*, in de *Kamper courant*, de *Asmodée*, de *Burger* enz. De regeering riep de rechterlijke macht in. Trokken de vervolgingen en veroordeelingen van DE HAAS, MEETER, VAN GORKUM en DUMÉE al weinig de aandacht, veel meer had dit plaats bij de vervolging van de *Arnhemsche courant*, waarvan wij den aanvang vroeger vermeld hebben. De uitgever werd eerst door de rechtbank te Arnhem vrijgesproken, vervolgens door het gerechtshof van

Gelderland veroordeeld, welk arrest in 1846 door den Hoo- gen Raad vernietigd werd, op grond, dat het bewijs van het boosaardig opzet niet genoegzaam was gemotiveerd, met verwijzing van de zaak naar het Provinciaal gerechtshof van Zuid-Holland, hetwelk in November 1846 een veroordelend vonnis uitsprak. Ook dit arrest werd door den Hoo- gen Raad vernietigd in Maart 1847, op grond, dat de troon- rede niet kon geacht worden het persoonlijk werk des Konings te zijn, met vrijspraak van den aangeklaagde. Nan- welijks was dit bekend geworden of er werd eene ovatie aan den vrijgesprokene gebracht door de liedertafel: "Eaterpe".

Ongeukkigiger was de afloop van het rechtsgeding tegen VAN HULST, den uitgever van *de Staatkundige tooverlantaarn*. Ook hier was de troonrede gehekelde, maar daarbij waren zulke uitdrukkingen gebruikt, die niets anders dan op den persoon des Konings konden worden toegepast; VAN HULST, door de rechtbank veroordeeld, kwam in hooger beroep, maar nadat de pleidooien waren afgelopen, verklaarde de advocaat, die reeds allerlei exceptiën had voorgesteld, geheel op het laatst, dat hij zelf en niet de uitgever van *de Staatkundige tooverlantaarn* de steller van het geïncrimineerde stuk was. Het Hof van Overijssel meende in den stand van het rechtsgeding deze verklaring niet meer te mogen aannemen en bevestigde het vonnis van veroordeeling, waarmede de Hooge Raad zich vereenigde. Mr. BOISSEVAIN heeft toen onderscheidene pogingen in het werk gesteld, dat VAN HULST gratie zou bekomen, die aanvankelijk niet gelukten, daar zij, die tot medewerking werden uitgenoodigd, voor het grootste gedeelte verklaarden, geen medelijden met VAN HULST te gevoelen, die volkomen geweten had, wat hij uitgaf en die, bij eene onbevooroordeelde kennisneming der zaak waarlijk niet als slachtoffer voor eene betamelijke politieke drukpersvrijheid kon beschouwd worden.

Terwijl deze politieke drukpersvervolgingen de aandacht

van enkele belangstellenden bezig hield, heerschte onder de meerderheid der bevolking bij den aanvang van het jaar 1846 zeer groote lusteloosheid, om zich ernstig met staatkundige aangelegenheden bezig te houden. Tegenover dit verschijnsel vereenigden zich onderscheidene personen te Amsterdam tot een gezelschap om, bij onderling gezellig verkeer, vaderlandsche belangen te bespreken.

De vereeniging noemde zich de *Amstelsociëteit*. Prof. BELJERMAN opende haar met een korte toespraak, waarin hij wess op de groote onverschilligheid, die over staatsaangelegenheden heerschte, op den plicht van de staatsburgere in een constitutioneelen Staat, om zelfstandig te denken en te handelen en op de verantwoordelijkheid van hen, die trachten op de ontwikkeling van den publieken geest te werken. Geen oppositie *quand même* moest het doel der vereeniging zijn, bij gelijkheid van gezindheid om vaderlandsche belangen te behartigen, moest verschil van overtuiging toegelaten worden. Ook buitenleden worden aangenomen; D. DONKER CURTIUS, LUZAC en J. M. DE KEMPENAER behoorden er onder. THORBECKE was geen lid; DE KEMPENAER vond het zeer verklaarbaar. In den aanvang was de vereeniging gevestigd op zeer milde grondslagen; in hare oprichting zagen echter sommige een bijna noodwendige strekking tot eene exclusieve partijformatie, die zij dan ook in 1847 bestreden, gelijk later zal worden gemeld.

Als eene individueele handeling van een der leden van de *Amstelsociëteit* in 1846 kan beschouwd worden de uitgave van Mr. S. P. LIPMAN: *Nederlandsch constitutioneel archief*, eene uit de *Staatscourant* samengestelde verzameling van alle koninklijke aanspraken en parlementaire adressen, met een voorbericht en een *oversicht* van den vroegeren redacteur van *de Spectator*. Het slot van het overzicht geeft geheel de bedoeling te kennen, in welke richting de uitgever op den publieken geest wenschte te werken.

“De handelingen van 's Konings ministers,” zoo luidde

het slot van de akte van beschuldiging," "dragen het bepaalde kenmerk van eenheid, maar tevens van verklaarde vijandigheid tegen elke staatkundige hervorming, tegen elke krachtige ontwikkeling van den openbaren volksgeest, tegen al hetgeen de strekking heeft, om de staatsinstellingen in het volksleven tot eene vruchtbare en levende waarheid te verheffen. De verhandelingen van de Staten-generaal getuigen van den strijd, daaruit geboren. De rollen van de hogere en lagere rechtscollegiën vermelden de talrijke vervolgingen der drukpers, tegen welke de raadslieden der kroon eenen hopeloozen kruistocht voeren, zoo zij zich beloven, onder het voorwendsel van beteugeling der door hun eigen stelsel steeds meer uitgelokte buitensporigheden, over de vrijheidsliefde, de toenemende staatkundige kennis en den ontwaakten burgerzin immer te kunnen zegepralen."

In deze zinsneden heerschte zeer groote overdrijving, de rechtsgedingen wegens drukpersdelicten, ofschoon onstaatkundig, waren noch zoo veelvuldig, noch de vrijheid beleemmerende van hen, die eenig onderscheid kennen tussehen vrijmoedige beoordeeling van zaken en hoon en laster tegen personen. Integendeel, de drukpers, in plaats van vrijheid en zelfstandigheid van oordeelen te bevorderen, openbaarde in vele persproducten een terrorisme, een demoralisatiemiddel, waardoor angstvallige menschen van schrijven en spreken werden afgeschrikt, terwijl anderen te veel waarde hechtten aan den lof der dagbladen en daardoor zich onder een meesterschap van anderen plaatsten, waardoor zij hunne ware liefde tot vrijheid verloochenden.

De toestand in de laatste helft van 1846 wekte een hoogleeraar op tot het uitgeven eener: *Beschouwing der openbare meening*. Hij schreef: dat twee oorzaken het verlies der vrijheid te weeg brengen: misbruik zoowel als niet-gebruik van rechten; dat het daarom een belangrijk onderzoek behoorde uit te maken, of men zich op den rechten weg, dan wel op een dwaalspoor bevond, en schreef daartoe

met het oog op de geschriften in 1844, 1845 en 1846 uitgegeven:

“Slaan wij den toestand des vaderlands gade; lezen wij de geschriften van hen, die in allerijl over de aangelegenheden van den dag het vonnis strijken, met zeldzame uitzondering, dragen zij den stempel van hartstochtelijkheid en overdrijving, van partijzucht, van oppervlakkigheid, niet van onbevooroordeelde liefde tot de waarheid. De minstbevoegde, de meestonervarene zijn tevens de scherpste, de bitterste rechters; de meest verspreide bladen staan voor hunne schrampere uitvallen open; schaamteloze vertoogen, rechtstreeks aan het Hoofd van den Staat gericht, worden daarin geplaatst en toegejuicht; opstellen, waarin men zulk eene oneerbiedigheid laakt, worden afgewezen. In dit opzicht waarlijk is de drukpers in Nederland slechts ten halve vrij; zij moedigt aanval en verguizing aan; zij verwerpt de verdediging van hem, die, de voordeelen van eene constitutioneele regeering waardeerende, de heiligheid en onschendbaarheid van den persoon des Konings voorstaat.”

Verder vervolgde de schrijver: “Mag men lijdelijk aanhooren, dat de Koning met een gewoon lasthebber worde vergeleken, die door den lastgever van de hem opgedragen macht eigendunkelijk kan worden ontzet? Zal niemand de gevaarlijke bewering logenstraffen, dat hij, die door den wil des volks regeert, alleen door den wil van dat volk aan het roer der regeering kan blijven? Zal men de treurige stelling, dat de Koning de liefde des volks bijna geheel heeft verbeurd, laten veld winnen en met een lafhartig stilzwijgen beamen.”

Al was de Hoogleeraar VREEDE de constitutioneele theorie toegedaan, dat de troonrede als het werk der ministers moet beschouwd worden, al keurde hij ook drukpersvervolgingen af, al was ook hij overtuigd, dat de regeering verkeerd deed, geene grondwetsherziening tot stand te brengen, de uitspattingen der drukpers keurde hij hoogelijk af, hij ontzag

de radicale raddraaiers niet, met welgekozen aanhalingen wees hij er op, dat de dwingelandij van een demoraliseerende minderheid niet minder drukkend is, dan die van een monarch, en dat men laffe vleiers vindt zoowel in de paleizen als in de vergaderplaatsen, waar het volk wil geveleid worden.

Prof. ACKERSDYK, het geschrift van zijnen ambtgenoot in *de Gids* aankondigende en aanbevelende, nam daarbij de gelegenheid te baat om te doen opmerken, hoe drukpersvervolgingen meestal de regering schaadden en kwaadwillige uitspattingen der drukpers doen verwarren met eene eerlijke oppositie; dat de openbare geest daardoor niet minder wordt misleid dan de regering, en dat de beste wijze om het nadeel van een kwaadwillige oppositie te verrijdelen is, billijke wenschen te verhooren.

Oneindig meer dan de binnenlandsche aangelegenheden, trokken de buitenlandsche tijdingen in 1846 de aandacht tot zich.

Mocht al de zomer van 1845 voor kortzichtige staatslieden een schoon uitzicht vertoond hebben, reeds in het najaar van dat jaar trokken de wolken zich samen.

De tijdingen, die in 1846 de nieuwspapieren bijna dag aan dag brachten, waren wel geschikt om in te boezemen: een diep medelijden met de ellende der mingevoede volksklassen, — vrees voor rustverstoring, — afkeer van intrige en onrecht, — twijfel omtrent het doeltreffende van rechtstreeksche verkiezingen ter bevordering van volksvrijheid en volkswelvaart, en te midden van die strijdige gewaarwordingen — een gevoel van onzekerheid, — van opgewekte hoop bij enkelen en angstige bezorgdheid bij velen voor de gebeurtenissen die komen zouden.

De mislukte oogsten en de duurte der eerste levensmiddelen bleven het jaar 1846 bijna in geheel Europa aanhouden. De ellende, die in Ierland geleden werd, was inzon-

derheid zeer groot, maar ook in andere landen van Europa drukte de armoede door duurte van levensmiddelen en gebrek aan werk zeer zwaar en gaf op onderscheidene plaatsen aanleiding tot rustverstoring en oproer. Daartoe bracht niet weinig bij de bewogen staatkundige toestand van bijna geheel Europa, die het voorspel vormde voor de groote omwenteling van 1848.

In Pruisen nam, nadat de hoop op ruime staatshervorming bij de troonsbestijging van WILLEM FREDERIK IV vervloog, de spanning telkens meer toe tusschen de romantische restauratie-politiek van RADOWITZ, ondersteund door de wijsgeerige richting van Prof. FRIEDRICH JULIUS STAHL aan de eene, en de radicale *Fortschrittspartei* in zijne onderscheidene schakeeringen van constitutioneel liberaal en revolutionair democratisch aan de andere zijde.

De vrijheid kon Zwitserland niet voor partijtwist behoeven. In 1846 kwam het antagonisme van aristocratie en democratie, van jezuitisme en liberalisme tot een uitbarsting, in 1847 gevolgd door een burgeroorlog.

Den 1sten Juni overleed Paus GREGORIUS XVI. Weenige dagen later drukte PIUS IX de driedubbele kroon op het hoofd en wekte in Italië en Europa bij velen verwachtingen van hervormingen op.

Spanje bleef ten prooi van zelfzuchtige partijschappen.

In Portugal, dat na het huwelijk van de Koningin met FERDINAND VAN COBURG eenige rust had genoten, brak een oproer uit. De republiek van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, langen tijd een toonbeeld van vrede, voerde oorlog met Mexico, ten gevolge dat Texas aan de Unie werd geannexeerd. De oorlog maakte de zee voor een gedeelte onveilig en bracht stoornis in den wereldhandel.

Frankrijk zag opnieuw twee aanslagen op den Koning plagen, 16 April en 29 Juli, maar een grooter gevaar dan de mislukte pogingen van individueele misdadigers, dreigde de monarchie in Frankrijk, bij de kleingeestige politiek van

GUIZOT, die zijne staatsmansplicht vervuld waande, wanneer hij slechts de inzichten des Konings opvolgde en door zijne welsprekende redevoeringen een parlementaire meerderheid voor het ministerie behield; maar verder zijne oogen gesloten hield voor de wezenlijke gevaren waarmede Frankrijk en Europa bedreigd werden. De revolutionair-socialistische beginselen werden telkens meer verspreid en hetgeen hun kracht gaf, was de gebrekkige werkkring van het parlementaire stelsel. In plaats dat een wezenlijk vrije, een onafhankelijke en onpartijdige volksvertegenwoordiging controle over de regeering uitoefende, werden de ware gebreken in de Fransche staatkunde vergoelijkt, terwijl van allerlei minder belangrijke zaken partijquaestien werden gemaakt, waarbij de ministerieele parlementaire meerderheid niet minder dan de koninklijke ministerieele regeering aan de scherpe veroordeeling van de oppositie blootstond. In Frankrijk schonken de rechtstreeksche verkiezingen geen vertrouwen, dat de Kamer de wezentlijke uitdrukking van de volkskeuze was, omdat alleen de zeer gegoede burgers kiezers waren en de keuze beperkt was, door onderscheidene bepalingen omtrent de bevoegdheid om gekozen te kunnen worden. De wensch naar hervorming van het kiesrecht nam dan ook telkens toe. Daarbij vervreemde LODEWIJK PHILIPS, de burgerkoning, die door het volk met zooveel vertrouwen tot de regeering was geroepen, de gehechtheid van zich door zijn kleingeestige egoistische politiek. Door den Franschen invloed ten gevolge van allerlei intriges, in het zwakke Spanje te doen gelden, schokte hij het vertrouwen in het zoogenaamd evenwicht van Europa en geraakte hij in onmin met Engeland en door zijn ijveren voor familiebelangen heeft hij meer dan door iets anders het hart van de Fransche natie van het Huis van Orleans verwijderd.

In België, waar de census minder hoog was dan in Frankrijk, brachten de rechtstreeksche verkiezingen de meerderheid der Kamer en daardoor ook het ministerie in handen

van het groote publiek door de partijbladen overheerscht; de liberale ministers konden zich niet handhaven. Waren de meeste ministeriën dan ook overeenkomstig de meerderheid Katholiek, de liberale oppositie verzette zich met kracht tegenover de overheersching en bewees, hetgeen de geschiedenis bij de vrije volken meermalen heeft aangetoond, dat de oppositie geen regeerende partij behoeft te zijn om grootten invloed uit te oefenen. Na 1848 meenden de liberalen hunne beginselen te bevorderen door eene verlaging van den census; men versterkte slechts den invloed der geestelijkheid op het volk.

Engeland zocht langzamerhand de parlamentsverkiezingen van al te aristocratische, verouderde elementen te zuiveren en de volksvoeding van drukkende invoerrechten te onthefsen. Maar de vooruitgang, door PEEL doorgezet, kwam niet zonder moeilijkheden tot stand. De groote staatsman werd in 1846 gedwongen tijdelijk zijn ministerie op te geven. Te midden van de moeilijkheden, waarmede de regering in Engeland in 1846 te worstelen had, werd in Britsch Indië voortdurend oorlog gevoerd. De vredelievende handelsgeest keurde den oorlog van den gouverneur ELLENBOROUGH af, maar hoe vredelievend ook de instructiën van zijnen opvolger, sir HARDINGE, waren, hij kon het voortzetten van den oorlog niet vermijden. Het is het lot van beschaafde volken, wanneer zij eenmaal landbezit in vreemde gewesten verworven hebben, dat zij dan gedwongen zijn hunne macht voortdurend uit te breiden. De oorlog in 1846 onderwierp een groot gedeelte van Indië aan de souvereiniteit van Groot-Brittanje.

De betrekkingen tusschen Europeesche handelsstaten en de halfbeschaafde bewoners der tropische gewesten hebben onderscheidene voordeelen, waarbij bijzondere economische waarheden moeten in acht genomen worden, maar ook eigenaardige nadeelen, die andere politieke beginselen vereischen, als tusschen gelijk beschaafde natiën zijn aan te bevelen.

Van handelsbetrekkingen komt men tot nederzettingen met handelskantoren, die verdedigd moeten worden. Door eene niet te ontwijken noodzakelijkheid wordt men tot uitbreiding van gezag gedrongen, wanneer de vreemde volksstammen zich niet aan de beginselen van recht en handelspolitiek der Europeesche zeemogendheden willen onderwerpen. Zowel Engeland en Britsch Indië als Nederland in de Indische Archipel ondervonden het.

Was de oorlog op Sumatra in 1837 tot een gelukkig einde gebracht, in 1846 drongen de vorsten van Bali, die het strandrecht toepasten bij wijze van zeeroof, het Indisch gouvernement tot een expeditie. Het behoort tot de bijzondere geschiedenis van onze land- en zeemacht, de heldenfeiten te vermelden, waardoor velen zich verdienstelijk hebben gemaakt; hier ter plaatse moeten wij alleen aantekenen, hoe de berichten uit de Oost-Indiën in 1846 levendige belangstelling wekten in het moederland.

Ofschoon in den gespannen toestand van Europa onze staatkundige betrekkingen met buitenlandsche mogendheden op den meest vriendschappelijken voet gevestigd bleven, hadden er in onze commerciële betrekkingen onderscheidene verwickelingen plaats, die misschien een meer waakzame diplomatie had voorkomen. In de Staten van Noord-Amerika had men de invoerrechten op onderscheidene artikelen uit onze koloniën verhoogd. Met Frankrijk en Rusland waren onderscheidene commerciële moeilijkheden gerezen; maar den meesten indruk maakte de regeling der handelsbelangen met België. De regeering aldaar had in 1844 onderscheidene artikelen, uit ons land of de koloniën komende, verhoogd. Onze regeering had met represailles geantwoord, al werd het ook door staathuishoudkundigen afgeraden. Van beide zijden verlangde men aan dien tarieven-oorlog een einde te maken. Na eene meer welwillende toenadering, werd eerst een tractaat gesloten over het kanaal van Luik naar Maastricht, waarbij de noodige technische voorzichtig-

heid werd verzuimd, gelijk later bleek; daarna kwam in Augustus 1846 een handelstractaat tot stand, dat wel de hooge goedkeuring der beide regeeringen wegdroeg, zoodat de onderhandelaars met de wederzijdsche grootkruizen werden omhangen, maar overigens in ons land bij den handelstand zeer groote ontevredenheid verwekte.

Heerschte er ontevredenheid bij den handelsstand over de behartiging der commerciële belangen, niet minder werden klachten geuit over het binnenlandsch bestuur, waarin na 1830 bijna geene groote verbeteringen waren tot stand gekomen, terwijl evenmin groote openbare werken waren uitgevoerd. Het ministerie van den kundigen en bekwamen oud-gouverneur van Oost-Vlaanderen, VAN DOORN VAN WEST KAPPELLE, van 1830—1836, was gedrukt geworden door den *status quo*, waarin wij tegenover België verkeerden en waardoor alles provisioneel bleef. De dappere en achtenswaardige generaal MERKUS DE KOCK, die den opstand op Java had onderdrukt en onder WILLEM I en in de eerste maanden der regeering van WILLEM II, van 1 December 1836 tot 1 Juni 1841 minister van binnenlandsche zaken was, had nog minder verbeteringen aangebracht. Het ministerie van SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE had aan de verwachtingen bij zijn optreden niet beantwoord. Onder het *ad interim* van VAN DER HEIM en VAN VOLLENHOVEN waren in de eerste maanden van 1846 geene ingrijpende maatregelen genomen. En toch vorderde het binnenlandsch bestuur in zeer vele opzichten groote hervorming.

Aan de regeling van het hooger, middelbaar en lager onderwijs was niets gedaan, evenmin aan de regeling van den waterstaat, al hadden gouverneurs zooals EWIJCK in Noord-Holland, VAN SYTZAMA in Friesland, VAN RANDWIJCK in Drenthe, zich zeer verdienstelijk gemaakt omtrent openbare werken. De reglementen op het bestuur in de steden en ten platten lande bevatteden vele verouderde bepalingen.

Eene regeering, die uit verkeerde zuinigheid of gebrek

aan veerkracht noodige uitgaven of verbeteringen nalaat, is dikwijls een zeer dure regeering. Het uitstellen van maatregelen tegen den omloop van verminkte muntspeciën heeft aan den Staat millioenen gekost. Een ander treurig voorbeeld leverde het niet intrekken van Fransche verordeningen, hier ingevoerd bij de inlijving in het Fransche Keizerrijk. Onder deze Fransche wetten bevond zich een zekere wet van 29 Nivose an XIII, waarbij aan elken huisvader, die zeven zonen had, het voorrecht werd toegekend een der zonen op kosten van den Staat te doen opvoeden. Deze wet was in Frankrijk stilzwijgend in onbruik geraakt, terwijl de Fransche rechtsgeleerdheid steeds het gevoelen had aangekleefd, dat dergelijke staatkundige wetten geen grond opleverden voor een burgerlijk rechtsgeding. Nadat in 1829, op grond van gemelde Nivose-wet een verzoek aan de regeering was gedaan, waarop de regeering afwijzend beschikt en waarin de adressant berust had, waagde een jong scherpzinnig advocaat voor zekeren opperman, den Staat in rechten aan te spreken, om een zijner zonen te doen opvoeden, of hem jaarlijks *f* 250 uit te keeren, totdat de aangewezen persoon 18 jaren bereikt had. De Hooge Raad wees den eisch toe, het arrest werd, nadat de Staat daartegen was opgekomen, later in revisie bekrachtigd. Ten gevolge van de bekendheid aan deze zaak gegeven, kwamen van Mei tot December 1846 ruim 700 aanvragen op. Wij zullen later mededeelen, op welk een onhandige wijze de regeering een einde aan die ongelegenheid zocht te maken, hier vermelden wij alleen hoe het Nivose-proces in 1846 bijdroeg, om over het gebrek aan veerkracht bij de regeering te klagen. Algemeen was de klacht, dat vele zaken, die bij de wet geregeld behoorden te worden, bij K. B. hoogst gebrekkig behandeld waren.

Het gemis van een eigenlijk ministerie deed zich voortdurend gevoelen. Ieder minister was voor zijn eigen departement aansprakelijk: — de verantwoordelijkheid voor het

geheel ontbrak. De Koning was te hoog geplaatst, om de gebreken in de administratie van het binnenlandsch bestuur op te merken. In het begin van September was hij naar zijne kinderen in Saksen-Weimar vertrokken, de opdracht aan VAN HALL achterlatende, om VAN AKERLAKEN nogmaals aan te zoeken, als minister op te treden. Zijn bezoek te Erdmansdorf den 16^{den} Sept. bij Koning FRIEDRICH WILHELM IV, juist bezig met zijne ontwerpen van restauratie van een krachtig koningschap, bracht hem gewis in geen liberaal hervormingsgezinde stemming. Bij zijn terugkomst in het vaderland moest hij vernemen, dat VAN AKERLAKEN zeer bepaald verzocht had, bij eene benoeming tot minister van binnenlandsche zaken buiten aanmerking te blijven, maar tevens met ernst de aandacht had gevestigd op de gevaren van een langer *ad interim*. In deze omstandigheden kwam de Koning terug van zijn denkbeeld, dat de gouverneurs in hunne provinciën moesten gelaten worden. VAN EWIJCK, die reeds in 1843 voor de ministeriële betrekking bedankt had, bleef weigeren. En zoo werd nu de keuze gevestigd op L. N. VAN RANDWIJCK. In 1829 te Utrecht gepromoveerd, had hij in 1830 de wapens gedragen in den strijd tegen België, vervolgens had hij als vrederechter te Elst, als lid der provinciale Staten, weldra als lid der gedeputeerde Staten in Gelderland, vervolgens als gouverneur van Drenthe, later van Gelderland, zich doen kennen als een ijverig bevorderaar van de materiële welvaart. In het staatkundige behoorde VAN RANDWIJCK in 1846 tot de zeer conservatieve richting. Het was eene aanbeveling geweest bij den Koning en diens raadslieden, — gedeeltelijk droeg zelfs zijne benoeming de goedkeuring weg bij de oppositiebladen, die het meer wenschelijk oordeelden, dat de ministers homogeen waren, dan dat een hunner uit de liberale partij genomen werd; zijne bekende conservatieve beginselen brachten echter uit den aard der zaak te weeg, dat zijn beheer aan geen welwillende critiek

zou bloot staan en dit maakte verre van gemakkelijk, de taak bij zijn optreden eenige weinige dagen voor de opening der zitting van de Staten-generaal, waarin de tweejarige begrooting voor 1848 en 1849 moest worden vastgesteld, te midden van velerlei verdeeldheid. De liberalen, die op eene volledige regeling der comptabiliteit en eene grondwetsherziening aandrongen, begonnen zich meer en meer tot een gesloten oppositiepartij te vormen. Op de Roomsch-Katholieken, ontevreden door het geweld, gelijk zij het noemden, tegen den bisschop DE GEOOFF gepleegd en door gemis van vrijheid van onderwijs, kon de regeering op het einde van 1846 weinig vertrouwen. De toon hunner dagbladen wekte tot wantrouwen op.

Onder deze omstandigheden werd den 19^{den} October de zitting van 1846—1847 geopend. In de openingsrede werd bij de vermelding van de indiening der begrootingen en der wet op de middelen voor het aanstaande tweejarig tijdvak gewag gemaakt van wetsvoorstellen *tot verdere bevestiging van orde en vereenvoudiging in het geldelijk beheer*. Aan deze woorden werd door velen groot gewicht gehecht; men meende, dat na de regeling van den achterstand bij de wet, bij de begrootingen voor het volgende tweejarig tijdvak een ontwerp van wet ter regeling van afgelopen diensten zou worden aangeboden. Deze schijnbare richting naar vooruitgang in het financiëele stemde een groot deel der oppositie niet ongunstig, terwijl de meerderheid der Tweede Kamer meer en meer de beginselen van vooruitgang begon te openbaren.

Bij eene keuze van een voorzitter bleek zulks reeds. Op een conservatieven candidaat werden slechts zes stemmen uitgebracht. Het voornamelijk verschil bestond of men getrouw aan de vroegere anteceden ten, na uit de zoogenaamde landprovinciën een president gehad te hebben, weder een candidaat uit Holland zou kiezen, dan wel het lid uit Overijssel, dat algemeen als voorzitter in het afgelopen zitting-

jaar had voldaan, opnieuw zou voordragen. Vandaar, dat de strijd, wie de eerste candidaat zou zijn, gevoerd werd tusschen twee staatkundige geestverwanten, tusschen BRUCE en BOREEL VAN HOGELANDEN, waarbij na een vierde stemming BRUCE 25 en BOREEL 18 stemmen verkregen.

Bij de beraadslagingen van het concept-adres stelde VAN GOLTSTEIN voor, dat de ministers uitgenoodigd zouden worden ter vergadering tegenwoordig te zijn, doch na de opmerking van den voorzitter, dat de ministers onderricht waren van den tijd der beraadslagingen over het concept-adres en na een betoog van DUYMAER VAN TWIST, dat het gedane voorstel doelloos was, daar reeds vroeger zoodanig verzoek zonder gevolg was gebleven, werd het voorstel verworpen met 34 tegen 13 stemmen en werd het concept-adres, na een breedvoerige discussie, aangenomen. De voornaamste bezwaren waren, dat men de zinsnede over het tractaat met België in een afkeurenden zin wilde versterken. Ten opzichte van de grondwetsherziening, waaromtrent de koninklijke aanspraak geheel gezwezen had, had de commissie voorgesteld de volgende zinsnede:

“Met de behoeften van het binnenlandsch bestuur staat “de verbetering onzer staatsinstellingen in het nauwste verband. Wij herhalen de gevoelens, te dien opzichte vroeger geüit, ons verzekerd houdende, dat, wanneer de overtuiging der noodzakelijkheid eener herziening der grondwet bij U zal zijn, Uwe Majesteit met vertrouwen in de bedoelingen der Vertegenwoordiging des Volks de vereischte voorstellen aan onze overwegingen zal onderwerpen.”

KEMPENAER stelde daarop als amendement voor:

“Wij vertrouwen, dat de overweging daarvan mede zal werken, om de overtuiging, die bij ons bestaat, ook bij Uwe Majesteit te vestigen, dat de noodzakelijkheid tot herziening der grondwet aanwezig is.” Na de opmerking, dat deze zinsnede waarschijnlijk de niet-aaneming van het adres in de Eerste Kamer ten gevolge zóu hebben, stelde

VAN ROSENTHAL voor, de geheele zinsnede weg te laten. Voor het amendement van KEMPENAER stemden 15 leden, voor dat van ROSENTHAL 10 leden. De beraadslagingen toonden dus duidelijk aan, dat de groote meerderheid der Tweede Kamer de zaak der grondwetsherziening weder ter sprake wilde brengen, maar op eene wijze, dat de Eerste Kamer daarom het adres niet zou verwerpen.

Na de beraadslagingen over het koloniaal batig saldo, waarop wij reeds vroeger de aandacht vestigden, werden op het laatst van December de begrootingswetten voor 1848 en 1849 ingediend, met eene redevoering van den minister VAN HALL, waarin gewezen werd op de openbaarheid der financiën, die onder hem was verkregen, maar waarin de volgende zinsnede vooral de aandacht trok: "Bij deze openbaarheid mag het verwondering baren, dat men zich veroorloofd heeft, in dit jaar geruchten te verspreiden omtrent aanzienlijke tekorten; men durfde van millioenen schats spreken — geruchten, gretig opgenomen door eenige dagbladen, zich noemende tolken der openbare meening." De minister, in zijne toelichting van den staat der financiën de ongegrondheid van die geruchten aantoonende, ontkende echter niet, dat de vooruitzichten op een voordeelig saldo verminderd waren door later toegestane uitgaven en dat de ramingen der Oostindische baten iets verminderd moesten worden.

Na het reces der Kamer en de wederopening in Februari 1847, betroffen de eerste openbare beraadslagingen de geloofsbrieven van LE CLERCQ uit Limburg, op grond, dat deze geen Nederlander, maar Belg zoude zijn, waarbij en de onduidelijkheid van het tractaat en van de grondwet ter sprake kwam. Kort daarop deed HOFFMAN, die reeds bij de beraadslagingen over het adres geklaagd had over het gesloten handelstractaat met België een voorstel om zich met de klacht, dat de belangen des lands verwaarloosd en de grondwet geschonden was, in een adres tot

den Koning te wenden. De beraadalagingen daarover hadden eerst plaats kort voor de sluiting der zitting, gelijk wij later zullen vermelden. Ook deed HOFFMAN nog een voorstel nopens den vrijdom van accijns op de steenkolen en den turf voor fabrieken. Het werd insgelijks verworpen, maar had toch dat gunstig gevolg, dat het later gedeeltelijk door de regeering werd overgenomen.

HOFFMAN, de zwager van GROEN VAN PRINSTERER en met dezen geestverwant, was zeer onafhankelijk in het afkeuren van hetgeen hij afkeurenswaardig oordeelde en ijverig om handelsbelangen voor te spreken. Hij werd in 1847 wegens zijne voorstellen als een geestverwant door de *Arnhemse courant* geprezen; zoo weinig kende de toenmalige oppositie nog den geest van onderscheiding.

Aan de ongelegenheid, ontstaan uit het niet afschaffen van de wet van 28 Nivose an XIII, zocht de regeering te gemoet te komen door de afschaffing van die wet voor te dragen. Maar zij was daarin niet gelukkig. Bij het uitspreken van het voor den Staat ongunstig arrest van den Hoogen Raad in revisie, waren de Staten-generaal niet vergaderd, maar in plaats van de conceptwet gereed te hebben bij de heropening der zitting, duurde het nog acht dagen vóór zij werd ingediend. In plaats van echter de eenvoudige intrekking voor te stellen, voegde de regeering er nog eenige artikelen bij, om te voorkomen, dat de ouders van 7 zonen, die hunne aanspraken nog niet hadden doen gelden, geen verder voordeel zouden genieten. Het gevolg daarvan was, dat eerst in de afdeelingen een breede discussie ontstond over het belangrijke vraagpunt omtrent verkregene rechten en de terugwerkende kracht der wetten en dat vervolgens, na een tweedaagsche beraadalaging, het voorstel der regeering verworpen werd, waarna zij een nieuw voorstel indiende, waarbij eenvoudig de Nivose-wet werd ingetrokken, welk tweede voorstel toen met algemeene stemmen werd aangenomen.

Na de aanneming van eenige financiële regelingswetten en andere voordrachten buiten politiek belang, hadden in een laatste vergadering voor de scheiding bij Paschen in een weinig voltallige vergadering twee zeer levendige discussiën plaats, bij gelegenheid van eene voordracht omtrent verhoogingen van begrotingen tot goedmaking van de kosten tot droogmaking van de Haarlemmermeer en omtrent de kosten van de hermunting, waarbij werd voorgesteld, dat de regering de 1000 actiën, die de Staat in de Nederlandsche bank bezat, zou verkoopen. De eerste voordracht werd aangenomen met 24 tegen 21, de tweede met 21 tegen 20 stemmen. Het ontbrak niet aan verwijten aan den minister van financiën, dat hij bij vroegere mededeelingen den toestand der financiën te gunstig had voorgesteld.

Op den 29sten Maart, toen de vergadering tot nadere bijeenroeping gesloten werd, was 's Gravenhage en weldra het geheele vaderland in zeer groote bezorgdheid gebracht door eene ziekte des Konings. Op het punt van naar Amsterdam te vertrekken, was hij den vorigen dag door een gevoel van groote benauwdheid in de hartstreek, gepaard met sterke hartkloppingen, overvallen. Nadat een volstrekte rust geene verandering teweeg had gebracht, werd een sterke aderlating verricht, waarop weldra eenige beterschap volgde; in het begin van Mei werden bij verheffing van koorts, weder enkele bulletins uitgegeven en eerst den 8sten Mei werd door de geneesheeren verklaard, dat beterschap bleef voortduren, welke gunstige verklaring weldra bevestigd werd, door dat de Koning zich in een open rijtuig aan het publiek vertoonde.

Deze ziekte en de daarop gevolgde herstelling had ook staatkundige gevolgen. Aan de eene zijde werd opnieuw in velerlei betuigingen van verknochtheid openbaar de liefde van het Nederlandsche volk voor het Huis van Oranje en voor den persoon van WILLEM II. Maar die openbare blijken van gehechtheid versterkten den Koning in zijne mee-

ning, dat zijn stelsel van behoud niet zoo ongevallig was aan de natie, als van liberale zijde werd beweerd. Ook in een ander opzicht oefende de ziekte van WILLEM II een belangrijken invloed uit op zijne houding bij volgende gebeurtenissen. Had WILLEM II reeds voor zijn ziekte een zeer spoedig bewogen zenuwgestel, zijne prikkelbaarheid nam in de laatste jaren zijner regeering, inzonderheid na zijne ziekte in het voorjaar van 1847, zeer toe. En aan omstandigheden, geschikt om zijne aandoeningen in beweging te brengen, ontbrak het niet, ook in zijne verhouding tot den minister VAN HALL. Had WILLEM II in 1844 zijn minister van financiën als redder uit den financiëelen nood met oprechtheid zijn onbegrensden dank getoond, hij gevoelde zich te veel Koning, om niet in zijne koninklijke waardigheid erkend te willen worden. Onder zijne regeering was het ministerie nog niet afgescheiden van de koninklijke medewerking. De hooge toon, dien VAN HALL dikwijls voerde, begon meer en meer te mishagen, vooral toen VAN HALL in de Staten-generaal verzekeringen gaf, zonder daartoe door den Koning gemachtigd te zijn.

In de openingsrede was, gelijk wij opmerkten, in een enkele zinsnede een uitzicht geopend op eene nadere regeling der financiën, Uit hetgeen VAN HALL sprak, maakte men op, dat daarin eene rekenwet begrepen zou zijn, iets, dat de Koning niet gemeend had.

Iets dergelijks had plaats bij de graanwet.

In de bijeenkomst, die de minister van financiën met de rapporteurs over het wetsontwerp omtrent den invoer van levensmiddelen had, verklaarde hij, dat het stellig voornemen der regeering was, om de herziening der graanwet nog in den loop der zitting ter behandeling te brengen bij de Staten-generaal. Die verklaring schijnt gedaan te zijn, hetzij zonder dat de Koning er van verwittigd was, hetzij nadat de toestemming tot die verklaring aan den Koning door den minister was afgedwongen. Vrij algemeen is het gerucht verspreid geweest, dat de

zienswijzen van WILLEM II en VAN HALL omtrent de graan-
kwestie uit elkander liepen. En veel is er, dat die geruch-
ten bevestigen kan. WILLEM II, in Engeland opgevoed,
behoorde meer tot de Tory's dan de Whiggs, en het is niet
onwaarschijnlijk, dat hij de houding van PEEL ten opzichte
van zijne partij heeft afgekeurd. Dikwijls in Tilburg ver-
toevende, met landbouwondernemingen zelf bezig, is het
niet onwaarschijnlijk, dat de zeer protectionistische geest,
ten opzichte van den graanhandel, die in Noord-Brabant
toen algemeen heerschte, op WILLEM II zijn invloed heeft
uitgeoefend. De behandeling van het voorstel tot vervan-
ging der graanwet van 29 December 1835, gaf aanleiding
tot veel beweging. Nadat het voorstel der regeering was
bekend geworden, werd dit door de belangstellenden in den
vrijen graanhandel met groote vreugde, — door hen, die
meenden dat de landbouw een beschermend stelsel noodig
had, niet zonder bezorgdheid ontvangen. Er waren er, die
het voorstel onstaatkundig en onvoorzichtig oordeelden. Na
een zeer uitvoerig verslag en memorie van beantwoording
werd door VAN DAM VAN ISSELT en 16 andere leden een
voorstel ingediend, om de wet van December 1835 te verlengen
tot October 1851. De bedoeling was duidelijk om de discussie
over de graanwetten te verdagen, tot een tijd, waarin men
meer normale graanprijzen zou hebben, terwijl men bij de
nog voortdurende duurte het oogenblik voor eene bealis-
sing ongeschikt oordeelde. De vraag of dit voorstel in de
afdeelingen zou onderzocht worden vóór de behandeling van
het voorstel der regeering lokte reeds dadelijk een harden
strijd uit; ten slotte werd met 30 tegen 23 stemmen be-
sloten de beraadslagingen over het voorstel der regeering
niet verder uit te stellen, die dan ook plaats vonden den
9ten Mei. Vóór den aanvang der beraadslagingen werden nog
belangrijke wijzigingen in de voordracht gebracht, waarbij
de beschermende rechten nog gedeeltelijk behouden bleven.

Na deze zeer belangrijke concessie, opende ANEMAET,

een der medevoorstellers van het voorstel van VAN DAM VAN ISSELT, de beraadslagingen; hij verklaarde, na het conciliatoir voorstel, dat hij zijn stem van de beraadslagingen zou doen sfhangen. MENS0 en STAR BUSMAN bestreden ook de veranderde voordracht als een eerste stap om de graanwet af te schaffen. Onderscheidene leden uit Limburg en Noord-Brabant hechtten hunne goedkeuring aan het veranderde voorstel, dat de beslissing inderdaad verschoof. VAN DAM VAN ISSELT, zocht in een warme reden te be- toogen, dat men ten onrechte de graanwet van 1835 be- schuldigde, tot den hoogen prijs der voedingsmiddelen aan- leiding gegeven te hebben; hij beled, dat hij een voor- stander was van de bescherming van den landbouw, maar hij zou de voorgedragene wet aannemen in de verwachting, dat daarmede de hoofdvraag niet zou beslist worden. LUY- BEN en MODDERMAN waren niet van dit gevoelen. Zij vreesden, dat de aanneming van het voorstel een eerste stap tot den vrijen graanhandel zou zijn. Na een warme ver- dediging van de vrijheid van graanhandel door VAN BEECK VOLLENHOVEN en een woord tot opwekking tot voorzich- tigheid door NAP, nam de minister VAN HALL het woord. Hij lokte door eene te sterke afkeuring van de graanwet van 1835 VAN DAM VAN ISSELT uit tot eene verklaring, dat hij ten stelligste moest protesteeren tegen den inhoud der rede des ministers, die hem geenszins van de ondoel- matigheid van de graanwet had overtuigd, die rede had hem bevreemd, omdat men besloten had de gronden vóór en te- gen de graanwet niet te doen gelden. Na de ministeriële rede zou hij werkelijk geneigd zijn tegen te stemmen, doch hij zou dit niet doen, om van zijn vast besluit niet af te wijken, doch hij stemde voor het ontwerp, onder stellige protestatie tegen alle verkeerde gevolgtrekkingen, die daar- uit gemaakt zouden kunnen worden. Nadat onderscheidene leden eene gelijke verklaring hadden afgelegd, werd de wet aangenomen met 54 tegen 4 stemmen. Men heeft beweerd,

en de waarschijnlijkheid is er niet tegen, dat het bijzonder gevoelen van den Koning veel er toe heeft bijgebracht, dat het conciliatoir voorstel door de regeering is gedaan en dat vele leden in de Tweede Kamer voor het conciliatoir voorstel hebben gestemd, waartoe ook veel bijbracht de ongunstige volksstemming, die bij de duurte der levensmiddelen bleef heerschen.

In het begin van het jaar had men onderscheidene onrustige bewegingen. In de Bommelerwaard steeg de nood zeer hoog. In Juni nam de volksbeweging in de Noordelijke provinciën een zeer ernstig karakter aan. Terwijl de prijs der aardappelen en der granen reeds eenigszins begon te dalen, hadden in den nacht van Donderdag op Vrijdag 24—25 Juni ernstige ongeregelheden te Harlingen plaats. In den avond van Donderdag verzamelde zich eene groote volksmenigte in de nabijheid van een Engelsche stoomboot om den uitvoer van aardappelen te beletten. Een saamgerotte menigte sloeg op het dek der stoomboot alles stuk. Bijna gelijktijdig trok een woeste hoop naar de woning van den burgemeester, waar de glazen ingeslagen, deuren en vensters opgebroken en onderscheidene meubelen vernield werden. Ook bij andere leden van den Raad werden de glazen ingeworpen. Intusschen waren de leden der schutterij in de wapenen gekomen, en keerde tegen den ochtend de rust allengs terug. De geest van oproer sloeg over naar Leeuwarden, alwaar onderscheiden glasruiten werden ingeworpen en bij de bakkers en grutters met geweld brood en andere levensbehoeften geëischt werden. Nadat men door patrouilles de rust vergeefs had zoeken te stillen, maakten de militairen van hunne vuurwapens gebruik, ten gevolge waarvan eenige verwondingen plaats grepen, waarna de rust hersteld werd. Een der verwonden stierf den volgenden dag. Min of meer had men dergelijke oproerige bewegingen te Franeker, Sneek, Bolsward, de Lemmer en Dokkum. Eenige

dagen later braken groote ongeregeldheden uit te Groningen. Bij den gouverneur en den waarnemenden burgemeester werden de glazen ingeworpen en bij onderscheiden graanhandelaars geplunderd. Daar het saamgeschoolde volk op de behoorlijke aanmaning niet uit elkander ging, zag de militaire macht zich op meerder plaatsen genoodzaakt op de oproerige hoop te vuren, waarbij onderscheidene personen gewond en drie gedood werden, terwijl later nog twee personen aan hunne wonden stierven. De diepe indruk dezer gebeurtenissen vermeerderde bij velen vrees voor oproer, ofschoon het ook niet ontbrak aan enkelen, die de regeering beschuldigden, dat te roekeloos van vuurwapenen gebruik was gemaakt.

Op denzelfden dag, 28 Juni, waarop het oproer te Groningen was gedempt, hadden te 's Gravenhage plaats de beradslagingen over een onderwerp, dat in de volksopinie weinig met de belangen der lagere volksklasse te zamenhangt, maar in werkelijkheid een belangrijken invloed op den prijs der waren en daardoor op de volksbelangen uitoefent. Al waren de zilveren muntspeciën vóór 1846 zeer besnoeid, de wissel met het buitenland regelde zich naar het goud. Nu de zilveren muntspeciën weder waren aangemunt en het slechte geld uit het verkeer was verwijderd, was het ook tijd ons muntstelsel voor goed te regelen. Het voorstel der regeering met eene nieuwe muntwet had een drieledig doel: — het invoeren van den enkelen standaard, — het vaststellen van bepalingen, waardoor de aanmuntung van pasmunt gemakkelijker zou worden — en samenvatting van al de voorschriften betrekkelijk het Nederlandsche muntwezen in één wet. Bij de overwegingen in de afdeelingen vond het voorstel in het algemeen een gunstig onthaal, ofschoon velen reeds toen voor de aanneming van den gouden standaard gestemd waren; anderen stelden de nadeelen van een dubbelen standaard niet zoo hoog,

terwijl nog anderen weder van oordeel waren, dat de tijd nog niet drong eene beslissing te nemen. Vóór den aanvang der zitting scheen de wet aangenomen te zullen worden, maar toen VAN GOLTSTEIN met kracht aandrang op het aannemen van den gouden standaard en enkele leden uit Amsterdam, die uit eigen ervaring geacht werden bekend te zijn met den geldsomloop, zooals BORSKI, verklaarden, dat de bezwaren tegen den dubbelen standaard in wezenlijkheid niet zoo groot waren, verdedigde de minister VAN HALL in het breede de wetsvoordracht, door de vele bijzondere aanmerkingen te wederleggen, maar daar het altijd uitermate moeilijk is, het tijdige van een maatregel boven allen twijfel aan te toonen, mocht het hem niet gelukken eene meerderheid te erlangen. Met 27 tegen 26 stemmen werd de wet verworpen. De afgevaardigden uit de beide groote handelssteden waren verdeeld. COEVRE HOOFT, VAN RIJCKE-VORSEL en DE MONCHY stemden vóór, VAN BEECK VOLLENHOVEN, UYTWERF STERLING en BORSKI tegen het voorstel.

Waren de gedachten der staathuishoudkundigen zeer gevestigd geweest op de beginselen van den vrijen graanhandel en op het muntwezen, die der rechtsgeleerden werden aangetrokken door de herziening onzer wetgeving.

De strafwetgeving zoowel als de burgerlijke moet in nauw verband staan met het volksleven. Waar wetten uit vreemde wetboeken en oude gewoonten worden opgemaakt en in vergaderingen naar individueele meeningen geredigeerd, loopen zij gevaar vele onpraktische en belemmerende bepalingen te bevatten. De nieuwe Nederlandsche wetgeving openbaarde zeer vele voorbeelden van de gebrekkige wijze, waarop hij ons wetten tot stand kwamen. VAN HALL had bij zijn optreden als minister van justitie een begin gemaakt, de aandacht te vestigen op partiële wetsverbetering. In het burgerlijk recht en de rechtsvordering had hij enkele verbete-

ringen aangebracht en men had gehoopt, dat zijne circulaire van April 1842 ook gunstig op de andere deelen van het recht zou gewerkt hebben. Toen dit niet geschiedde, zag een verhandeling het licht: *Het wetboek van strafvordering aan ervaring en wetenschap getoetst*. Vele der verbeteringen, daarin voorgedragen, werden algemeen door deskundigen beaamd of door nieuwe voorstellen aangevuld. Maar door de regeering werd er geen gevolg aan gegeven, zoodat de meest onpractische bepalingen, jaar aan jaar gedurende dertig jaren, zijn blijven voortduren, omdat het ons aan wetgevende kracht ontbrak.

In de zitting van 1845—1846 was de tweede titel van het Strafwetboek afgestemd, omdat de Tweede Kamer het geheel onder de oogen wilde hebben, waarop al de ontwerpen waren teruggenomen; thans was een geheel ontwerp van wetboek aangeboden. Veel bekwaamheid straalde er in door, maar het ontbrak ook niet aan de bewering, dat men op den toestand der maatschappij en de lessen der ervaring te weinig acht had geslagen.

De beraadslagingen over het eerste boek, thans opnieuw aangeboden, leverden onderscheidene bewijzen, hoe weinig men nog eenstemmig omtrent de beste behandeling van een wetboek dacht. Het recht van amendement was vóór 1848 niet in de grondwet aanwezig en werd niet uitgeoefend, dan op zeer onregelmatige wijze, door de aanmerkingen in de afdeelingen, die door de regeering werden opgevolgd zonder dat het bleek, dat zij door de meerderheid gewenscht waren. Naar de in het voorgaande zittingjaar en nu ook weder gemaakte opmerkingen in de afdeelingen, waren de wetsontwerpen nogmaals veranderd, toen den 13^{en} Juli daarover de openbare beraadslagingen aanvingen. VAN GOLTSTEIN vestigde de aandacht op den schrikkelijken aanwas der misdrijven, zoodanig, dat in een jaar 800 personen meer dan in het vorige jaar zich in de gevangenis bevonden. Hij wees op de woelingen, die de tusschenkomst der gewapende macht

noodzakelijk hadden gemaakt. De gebeurtenissen geven eenig inzicht in den toestand der maatschappij. Waar men een nieuw strafstelsel voordraagt, moet de regeering weten of de natie rijp is voor de hervormingen, die men voorstelt. Hij oordeelde, dat de regeering zeer karig was geweest in het toelichten van de algemeene beginselen, die zij gevolgd had; andere leden deelden in dit gevoelen. De minister DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND verdedigde zich daarop; hij was overtuigd, dat men niet te veel aan philanthropische gedachten had toegegeven, dat de voorgestelde straffen nog genoeg afschrikkend waren en dat de droevige gebeurtenissen, die hadden plaats gehad, slechts toe te schrijven waren aan den hoogen prijs der levensmiddelen, gepaard met uitvoeren van levensmiddelen, die de lagere klasse afkeurde.

De eerste titel, die het vorige jaar reeds in behandeling was geweest, werd na eene korte discussie opnieuw aangenomen. Bij den tweeden titel, handelende over de straffen in het algemeen, gaf VAN PANHUIS in overweging, de beaardslagingen artikelsgewijze te voeren, waarbij LUZAC voegde den wensch, om na die artikelsgewijze behandeling telkens van het gevoelen der Kamer te doen blijken. De streng conservatieve leden, bij monde van FABER VAN RIEMSDIJK, oordeelden dit strijdig met de grondwet. De minister van justitie zag er ook bezwaar in en verklaarde, dat hij, belast met de verdediging van de voordracht van de wetsontwerpen in hun geheel, zich bezwaard achtte tot eene verdediging van de artikelen in het bijzonder over te gaan, zonder daartoe door de regeering gemachtigd te zijn. DUYMAER VAN TWIST deed opmerken, dat FABER VAN RIEMSDIJK de vraag op een verkeerd terrein gebracht had, dat in het voorstel van VAN PANHUIS geene bedoeling lag, om artikelsgewijze over de wet te doen stemmen, maar alleen om de discussie met orde te doen plaats hebben. Het voorstel van VAN PANHUIS werd met eene overgroote meerderheid aangenomen, dat van LUZAC met 37 tegen 14 stem-

men verworpen. Hierop volgde bij de algemeene beraadslaging over den tweeden titel eene belangrijke beschouwing over de straf der eenzame opsluiting en het strafstelsel in het algemeen, waarbij VAN DAM VAN ISSELT verklaarde, dat hij tot daarstelling van hetgeen hij nuttig en noodzakelijk oordeelde, persoonlijke bezwaren zou ten offer brengen. Zulk eene uitdrukking wekte de verbazing van LUZAC op. Het was niet zijn beginsel en zoo hij hoopte ook niet der vergadering, om tot daarstelling van een systeem over al het gebrekkige heen te stappen. Hij kan tot invoering van het cellulaire stelsel niet medewerken met al de tegenstrijdigheden en gebreken, die in den in behandeling zijnden titel aanwezig zijn. Hij zal voortgaan zijne bezwaren tegen de artikelen kenbaar te maken, en hoopt door afstemming van geheele titels om enkele artikelen, de regeering tot de overtuiging te brengen, dat een andere wijze van behandeling moet gevolgd worden.

De tweede titel werd aangenomen. De derde daarentegen wegens niet voldoende bepalingen omtrént de medeplichtigheid verworpen, terwijl de vijfde titel het lot van verwerping ontging, doordat de regeering tusschen Zaterdag en Maandag daarin nog groote veranderingen maakte; de overige titels werden aangenomen.

Zoo was het eerste boek van het Strafwetboek op den derden titel na aangenomen, toen de beraadslagingen over het tweede boek aanvingen. Op nieuw bleek het toen, dat in Nederland het godsdienstig kerkelijk vraagpunt boven anderen de gemoederen steeds in beweging brengt.

Hetgeen het meest tegen het nieuwe ontwerp van Strafwetboek innam, was eene concessie aan de Roomsche Katholieke geestelijkheid. In het ontwerp van Strafwetboek onder VAN HALL in 1842 aan de Staten-generaal aangeboden, waren onderscheidene artikelen opgenomen tegen misdrijven door geestelijken in hunne betrekking gepleegd en daaron-

der ook tegen die geestelijken, die zonder daartoe een verlot der regeering bekomen te hebben, bullen, brieven enz. van eenige buitenlandsche mogendheid afkondigden. Deze artikelen waren thans weggelaten. Onder de ijverige protestanten maakte dit een diepen indruk. Men zag daarin eene afschaffing van het recht van *placet*. De predikanten van den ring van Amsterdam schreven een openbaren brief aan de leden der Tweede Kamer. Aan de Roomsch-Katholieke leden werd de brief later verzonden met een bijvoegsel van den volgenden inhoud:

Postscriptum. — Ook met het volste vertrouwen op uwe parlementaire onpartijdigheid, achten wij het denkbaar, dat het u minder welgevallig zoude kunnen zijn, indien wij bovenstaande missive persoonlijk ook tot u richtten. Om die reden onthouden wij ons daarvan bescheidenlijk. Maar wij meenen, aan Hollandsche rondheid en onpartijdigheid verschuldigd te zijn, zelven ter uwer kennis te brengen, dat wij geoordeeld hebben, met zoodanig schrijven ons te moeten wenden tot diè leden der Kamer, die geacht moeten worden, met ons in godsdienstige beginselen overeen te stemmen.

“Wij verzoeken u, de toezending dezer wel uit dat oogpunt te willen beschouwen.”

Te midden van de godsdienstig kerkelijke beweging werd het gerucht verspreid, dat de regeering deze concessie had gedaan om de leden van Noord-Brabant en Limburg over te halen, om voor de begrootingswetten te stemmen. Al is de waarheid van dit gerucht door geene bewijzen gestaafd, geheel onwaarschijnlijk is het niet, dat de Roomsch-Katholieke geestelijken bij WILLEM II op de intrekking van de strafbepaling tegen inbreuk op het recht van *placet* heeft aangedrongen, en dat de regeering minstens uit vrees voor de Roomsch-Katholieken de vroegere bepalingen heeft willen achterwege laten. Bij het verzet tegen het weglaten van al de bepalingen tegen misbruik van gezag door kerkelijken,

had de regeering echter kort vóór de openbare beraadslagingen nog een nieuw artikel in den tweeden titel van het tweede boek voorgesteld, luidende:

“Art. 25. De bedienaar van den godsdienst, die in de uitoefening zijner bediening, in eene openbare bijeenkomst, of in zijne geestelijke of kerkelijke betrekking, in eenig geschrift, onder welken naam, of in welken vorm ook uitgevaardigd, eenige berisping of afkeuring, hetzij in het algemeen van de regeering, hetzij in het bijzonder van eenige daad van het openbaar gezag of van eene wet of wettelijke verordening, zich heeft veroorloofd, wordt gestraft met eene correctioneele gevangenisstraf van ten laagste zes maanden, en geldboete van vijf-en-twintig tot drie honderd gulden, te zamen of afzonderlijk en wordt de vernietiging van het geschrift door den rechter bevolen.

“Indien daarbij opruiing tot het begaan van misdad of wanbedrijf heeft plaats gehad, zijn de bepalingen van den 23sten titel toepasselijk.”

Voorts was in artikel 34 bepaald: “Onder de benaming van bedienaren van den godsdienst worden in dit wetboek begrepen alle geestelijken, al dan niet het leeraarsambt uitoefenende, zonder onderscheid van rang en benaming, of tot welke gezindheid, kerk, gemeente of gemeenschap zij behooren.”

Deze bepalingen namen in wezenlijkheid de bezwaren weg, maar de beweging was te veel opgewekt, dan dat zij door deze zeer laat voorgestelde bepalingen meer kon bedwongen worden.

De kundige en zeer bescheidene VAN NAAMEN, lid van de rechtbank te Amsterdam, die zich nooit op den voorgrond plaatste, dan wanneer plicht hem gebod, treedt thans als eerste spreker op. In eene zeer breede redevoering, waaruit duidelijk blijkt, dat hij als gemoedelijk Protestant vrees voor Ultramontaansche aanmatiging koestert en dat hij met rechtsgeleerde nauwgezetheid het onderwerp, waar-

over hij spreekt, met ijver heeft onderzocht, betoogt hij, dat de weglating van de strafbepaling tegen het afkondigen van kerkelijke mandamenten, gelijk stond met de afschaffing van het recht van placet en dat zulk eene groote verandering in ons staatsrecht hem noopt, het geheele tweede boek van het strafwetboek af te stemmen.

Na deze breede redevoering van den bij allen hooggeachten afgevaardigde neemt de minister van justitie DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND het woord, om zich tegen de conclusie der gehouden rede te verklaren. "Deze conclusie," zeide hij, "strekt om ter zake van een enkele bepaling, die de spreker oordeelt, dat in het wetboek gemist wordt, het geheele II^{de} boek af te stemmen, welke verbeteringen en wenschelijke veranderingen daarin overigens ook worden aangetroffen. Om het ontbreken dus van eene strafbepaling, zal men al het verdere, dat is de behandeling der andere strafbepalingen over alle de overige onderwerpen ter zijde stellen! Dit, het zij met eerbied gezegd, komt der regeering vreemd en niet aannemelijk voor."

De opmerking van den minister houdt BOBBEL VAN HOGELANDE niet terug insgelijks een breedvoerig advies tegen het strafwetboek uit spreken, waarin hij onder anderen zegt:

"Men schijnt te meenen, dat het oogenblik gekomen is, om dat art. 194 der grondwet, ten aanzien van het Boomsch-Katholiek kerkgenootschap ter zijde te schuiven. Heeft men ernstig overdacht, welke alle de gevolgen daarvan zullen zijn? Indien wij prijs stellen op de handhaving van orde, rust en vrede in Nederland, indien wij willen, dat bij alle klassen van ingezetenen duurzaam bewaard blijven eerbied voor de grondwet, voor 's lands wetten en overheid, laten wij dan, gelijk steeds in Nederland, gelijk steeds eenwen in bijna alle echt Katholieke Staten geschiedde, dat *jus majestatis circa sacra*, dat art. 194 der grondwet bedoeld heeft, ten aanzien van alle kerkgenootschappen handhaven, en meer bepaaldelijk dat recht van placeteeren van alle

stukken uit Rome herkomstig. Het is hoogst belangrijk zich te herinneren, hoe de Hooge Raad van Brabant in de Spaansche Nederlanden in den jare 1657 over dat onderwerp zijne overtuiging uitte:

“*Ce serait impossible que le Roi pourrait gouverner son état et le tenir paisible si l'on y pouvait publier et exécuter telles bulles ou décrets que Sa Sainteté voudrait y envoyer*”, etc.

Aan het einde zijner rede zegt hij nog:

“Ik heb volbracht de taak, die ik mij had voorgesteld; ik heb getracht aan te toonen, dat de letter en geest der grondwet in een hoog staatsbelang het behoud van het toezicht der regeering in vele zaken, den godsdienst betreffende, vorderen; ik heb getracht evenzoo aan te toonen, dat het zoogenaamd Koninklijk placet een *jus majestatis* was, hetwelk geen onafhankelijke Staat ten offer mag brengen; maar wanneer ik uit overtuiging gesproken heb, daar waar ik liever gezwegen had, maar waar het zwijgen mij plichtverzaking toescheen, is het dan begrijpelijk, dat wij als leden dezer vergadering, die begiuselen tegen 's Konings ministers moeten verdedigen? Is het niet onverklaarbaar, dat 's Konings ministers, zoo vreesachtig voor alle verandering in de grondwet, een nieuw stelsel van staatsrecht, in st tijd met de letter en den geest van het zesde hoofdstuk dier grondwet, als eene nietsbeduidende zaak laten insluipen of voorstellen? Dat 's Konings ministers, zoo wars van alle nieuwigheden in Nederland, eene nieuwigheid voorstellen, waardoor de orde en de rust in den Staat, de vrede tusschen de ingezetenen, de eerbied voor de wet en de overheid zoo licht nadeel kunnen lijden; dat 's Konings ministers, steeds zoo waakzaam om de rechten van de Kroon te handhaven en te doen gelden, wanneer het 't onbeduidendste verschil van gevoelen met deze vergadering geldt — hier, waar het een *jus majestatis* geldt, waarbij de eer en de waardigheid van den Vorst en van het vaderland gemoed is, zoo on-

verschillig prijs willen geven? Doch kunnen 's Konings ministers daartoe besluiten, laten dan toch de Staten-generaal den eed, dien zij gedaan hebben, tot handhaving der grondwet, der rechten en onafhankelijkheid van den Staat nakomen en zooveel het van hem afhangt, voor de rust en waardigheid van Nederland waken."

TELTING, een der conservatieve leden, oordeelt de concessie der regeering verkeerd en zegt daarbij: "Om dezen in mijne oogen onverantwoordelijken misslag eener dolende staatkunde te voorkomen, weet ik geen ander middel, dan het Code Pénal wetskracht te doen behouden, tot dat de regeering van haren verkeerden weg zal zijn teruggekomen. HIDDEMA JONGSMA, zijn mede-afgevaardigde uit Friesland vraagt onder anderen: "Is het dan de ondervinding sedert 1842, welke zulk een grooten invloed op de beschouwingen en beoordeeling der regeering moet hebben uitgeoefend, dat zij tot geheel andere inzichten is gekomen, en haar hetgeen zij vroeger als noodzakelijk en belangrijk achtte, thans als nutteloos en overbodig doet verwerpen?" ANEMAET, de bondgenoot van THORBECKE in 1844, wijst op de openbare meening buiten de Kamers. "Ik spreek ook van stemmen, die zich *buiten de Kamer* hebben doen hooren en hoewel ik den volksvertegenwoordiger hoogstonzichtig keur, die zich door alle geschreeuw van uiteenlopende, dikwijls onbekookte gevoelens, welke hem van verschillende zijden in de ooren druischen, laat verschrikken, slingeren of eenigen invloed uitoefenen, — zoo meen ik evenwel, dat verstandige terechtwijzingen en gegronde wenken van zoodanige mannen of geschriften, wier bezadigheid, soliditeit of edele bedoelingen geene verdenking toelaten, geenszins in den wind behooren te worden geslagen. — Ook van zulk eene zijde heeft men het gevoelen niet ontveinsd, dat de regeering zich wellicht tot de weglating van den titel in quaestie heeft laten vervoeren door consideratiën, die, behoudens het goede oogmerk, de ongelukkige strek-

king hebben, om eene bepaalde afdeling der Christenheid te begunstigen, iets dat in de onderhavige zaak niet anders dan ten praejudice der andere geschieden kan."

ROMME, uit Noord-Brabant is de eerste, die de regering ondersteunt. "Vaak", zegt hij, hoort men de regering van werkeloosheid, van stilstand, van achteruitgang en wat dies meer zij, hetzij te recht, hetzij ten onrechte, beschuldigen; intusschen, wanneer zij ons kieswetten aanbod, waarin de vooruitgang, in verhouding tot het bestaande, met reuzenstappen was aangeteekend, dan ging zij te verre en kon onze goedkeuring niet verkrijgen, en wanneer zij, zooals nu het geval is, steenen des aanstoots laat welgevallen, aan welker behoud geen nut, maar slechts wrevel, godsdiensthaat, en wat niet al meer verbonden is, ook dan vindt zij tegenstand, ook dan wordt zij gelaakt. Waar moet dit heen, Edel Mogende Heeren? Ik vraag het met ernst — want de tijd van spreken is gekomen, het oogenblik is daar, om ons duidelijk te verklaren — of men steeds aan godsdiensttwisten met alle hunne gevolgen hier voedsel zal bijzetten, dan wel of wij de aanleidende oorzaken daartoe, zooveel in ons is, zullen afwenden en zoo mogelijk wegnemen, of wij tot beginsel zullen aannemen: *gelijkheid van rechten voor allen en in alles*, dan wel of wij de vrijheid uitsluitend voor den handel zullen inroepen en haar ten aanzien van het voor den mensch heilige punt der godsdienstvrijheid, zullen beperken en eenzijdig zullen toepassen; daar, waar geen ander beginsel, dan dat van een onbelemmerde vrijheid *denkbaar, mogelijk of rationeel* is, vermits het geweten zich in het teedere punt van godsdienstige begrippen niet laat bedwingen.

Bij iederen vriend van vrede en eensgezindheid bracht het eenen hoogst aangenamen indruk te weeg, dat de regering bij de tegenwoordige voordrachten strafbepalingen had laten wegvallen, welke in die van 1842 waren opgenomen en aan welker behoud de opwekking van godsdienstigen wre-

vel, de aanwakkering van godsdiensttwisten verbonden waren. En het heeft dan ook niet gemist, dat het beleid en de moed bij deze gelegenheid door haar aan den dag gelegd, zoo binnen als buiten deze Kamer, door ieder onpartijdige in hooge mate is gewaardeerd geworden. Bij hen, die dit gevoelen waren toegedaan, moest het alzoo bevreemding en verwondering baren, dat bij het onderzoek van het onderhavige wetboek en op het invoeren eener strafbepaling op het placet, met zóóveel klem werd aangedrongen, en dat gevolgelijk dáár, waar de regeering met het volste recht den Staat voor alle gevaren beveiligd achtte, er door sommigen eene vrees voor denkbeeldige gevaren werd aan den dag gelegd, die het verledene niet had opgeleverd en welke veel minder in de toekomst zijn te duchten....

Hetzelve is niet minder nutteloos voor de toekomst, omdat het niet *kan* of niet *zal* opgevolgd worden. De bedienaar van den Roomsch-Katholieken godedienst, evenmin als die van elk ander op zich zelf staand kerkgenootschap, zal de kerkelijke verordeningen, die hij van zijn hoofd of ander gestelde geestelijke macht ontvangt, en die louter van godsdienstigen aard zijn, aan eene voorafgaande goedkeuring onderwerpen, en dit is ook van hem redelijker wijze niet te vergen. Men heeft dus voor 's hands de zekerheid, dat het placet niet zal worden gevraagd, zooals het dan ook hier *te Lande*, voor zooverre mij bekend, nooit is aangevraagd; evenmin als de door de regeering uit eigene beweging geplaceteerde bullen door de geestelijkheid immer zijn afgekondigd geworden, omdat zoodanige afkondiging in strijd is met hun geweten.

“En dan vraag ik al wederom: wat zal het gevolg eener poenale sanctie wezen? Geen ander dan dat men desverkiezende de gevangenis met geestelijken zal kunnen opvullen, om ze aldaar, tot groot gevaar voor den Staat, voor minderen of meerderen tijd te verplegen en alzoo vruchteloos martelaars te maken; de gevolgen van dusdanige han-

delingen staan in de geschiedenis van vroegeren en lateren tijd opgeteekend; en ik laat het aan het oordeel van U Edel Mogenden over, welke die gevolgen nog kunnen en wellicht zullen wèzen, in eenen tijd, dat ieder zijne rechten zoozeer heeft leeren waardeeren.

“En zal men nu in het constitutioneele Nederland, vroeger het klassieke land der godsdienstvrijheid genoemd, het eenige voorbeeld eener strafbepaling op het placet geven; en dit wel zonder eenig nut of noodzakelijkheid? Zal men daardoor eene gezindheid, welke 1,200,000 leden telt, willen ontstemmen en in het harnas jagen, over miskenning en onderdrukking doen klagen? Zal men door die invoering op het hoofd der Roomsch-Katholieke Kerk, als *tijdelijk vorst*, een bondgenoot van het Rijk, a priori de verdenking doen kleven, van alhier oproer te kunnen prediken?”

Het betoog van den Noordbrabantschen afgevaardigde overtuigt UYTWERF STERLING niet. De afgevaardigde uit Amsterdam wijst op het gevaar van de Roomsche geestelijkheid en verklaart, dat men tot het middel van geheele afkeuring van het 2de boek niet noodig zou hebben de toevlucht te nemen, als gebruik kon gemaakt worden van het stelsel van amendementen.

STORM, die bij vele wetten zich afgescheiden had van zijne medeleden uit Noord-Brabant, voegt zich thans bij hen, nadat hij weinige dagen vroeger door de Staten voor de volgende zitting niet was ingekozen. Hij begint zijne rede met te verklaren:

“Ik verlang ten aanzien van het teedere vraagstuk, hier ter sprake gebracht, dat van het placet, ook mijne denkwijze aan U Edel Mogenden te verklaren. Mijne positie is, ik verberg het mij niet, hachelijk. Korte dagen geleden onderging ik eene politieke reprobacie, waarschijnlijk omdat ik met eene zwarte kool stond opgeteekend, als een ultraliberaal; nu, bij het eindigen mijner taak, beloof ik nog het gevaar van te worden uitgekreten als ultramon-

taan! Erkent het, Edel Mogende Heeren, het pad door mij betreden, is met distelen en doornen bezet." Evenals ROMME, acht hij het recht van placet nutteloos en strijdig met de godsdienstvrijheid.

VAN DAM VAN ISSELT bestrijdt het gevoelen van STORM, dat het beginsel van vrijheid de afschaffing van het recht van placet zou eischen. Hij zegt in zijne rede:

"Ik ben overtuigd, dat de Roomsche kerk moet trachten naar gezag, en dat zij anders ophoudt Roomsche kerk te zijn. BONIFACIUS DE VIII^{us} zegt in het *Decretale unum Sanctum*, van de wereldlijke macht sprekende: *Subesse Romano Pontifici, omni humanae creaturae declaramus, dicimus, definimus et pronuntiamus, omnino esse de necessitate salutis.*

"Die denkebeelden bestaan nog. Ik wil geen gezag in den Staat, van welke geestelijke macht ook, omdat ik die beschouw als verderfelijk. . .

Later zegt hij nog:

"Ik ken geene vrijheid buiten de wet. De Kerk is in den Staat, en aan ons allen is de taak opgedragen, voor de veiligheid en de onafhankelijkheid van dien Staat te waken.

"Toen eenigen van uwe medeleden een voorstel deden tot herziening onzer gebrekkige grondwet, werd hun door velen, in meer of minder bedekte termen, verweten, dat zij hunne handen roekeloos hadden uitgestoken naar de Koninklijke Kroon. En wat doet nu de regeering zelve? Rukt zij niet eene der schoonste parelen uit die Koninklijke Kroon? Of is dat recht van *placet* niet een onvervreemdbaar recht; is het geen parel aan de Kroon van den Souverein, dat hij in zijn eigen land, tegenover eenen vreemden Souverein, de macht behoude te beoordeelen wat al dan niet voor zijne onderdanen dienstig en geschikt is.

"Maar ik ga verder, Edel Mogende Heeren! Ik beweer, dat niemand, en met eerbied gesproken, zelfs de Koning niet, de bevoegdheid bezit om afstand te doen van dat recht.

“Bij het 194de artikel der grondwet wordt aan den Koning de zorg opgedragen, dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat. Die verplichting moet overgaan op 's Konings opvolger, en hoe zou die opvolger aan die verplichting kunnen voldoen, wanneer de middelen tot uitoefening en handhaving van dat grondwettig voorschrift hem ontnomen waren ?

“Schrijf het placet in uw wetboek,” heeft een der redenaars gezegd, “het zal u niet baten. De priesters zullen uwe bevelen niet opvolgen; zij zijn meer gehoorzaamheid schuldig aan het hoofd van de Kerk, dan aan uwe exceptionele wetten; gij kunt hen als martelaren in uwe gevangnissen slepen, maar gij zult wrevel en onwil opwekken; gij zult twaalf maal honderdduizend ingezetenen tegen u in het harnas jagen!”

“Nee! die woorden kunnen hem geen ernst zijn geweest. Zij zijn hem in het vuur zijner rede ontsnapt.”

BIJLEVELD, een zeer conservatief lid uit Zeeland, verklaart, dat hij van zijn besluit om tegen te stemmen, niet teruggehouden wordt door de redevoering of de verklaring van den minister van justitie; want hij is zich bewust, dat evenmin bij hem als bij zijne geachte medeleden, die gisteren het woord hebben gevoerd, of na hem zullen spreken, eenige gezindheid bestaat, om tegen de regeering als het ware eenigen dwang uit te oefenen of zelfs den schijn daarvan aan te nemen.

“Nee,” zegt hij, “zulks is mijne wijze van handelen niet. Maar mijn gevoel van plicht, gegrond op den eed, welken ik als vertegenwoordiger der Nederlandsche natie gezworen heb: “dat ik de grondwet der Nederlanden zal onderhouden en handhaven; dat ik bij geene gelegenheid, en onder geen voorwendsel hoe ook genaamd, daarvan zal afwijken, of toestemmen, dat daarvan afgeweken worde”, doet mij spreken.”

Hij eindigt zijne rede:

“In het belang van den Vorst, die ons regeert; in het belang der gheele natie, welke ik met U Edel Mogenden vertegenwoordig en, getrouw aan mijnen eed en plicht, zal ik met de hand op het geweten, op de gronden door mij aangevoerd, mijne goedkeuring aan het *geheele* II° boek van strafrecht moeten onthouden, en tegen iederen titel van hetzelfde mitsdien mijne stem uitbrengen. Ik heb gezegd.”

ENSCHEDÉ wijst op de beweging, die door het voorstel der regeering gewekt is:

“Wij mogen het niet ontveinzen, dat, zoo er vele duizenden in Nederland gevonden worden, welke, wat hunne godsdienstleer betreft, het oog op het buitenland gevestigd houden, het Rijk nog veel meer duizenden inwoners telt, welke in het belang van orde in de maatschappij en van rust in de huisgezinnen tegen buitenlandschen ongeoorloofden invloed behooren te worden verzekerd en gerust gesteld.”

GOUVERNEUR tracht het voorstel der regeering te verdedigen en wijst in het slot zijner rede op het nutteloze van het recht van *placet*. “Het doel,” zegt hij, “is, om te beletten, dat sommige stukken niet bekend worden. Maar zal men dat kunnen bereiken? Denkt eens aan de drukpers, aan de menigvuldige dagbladen, die om strijd nieuws aanbrengen. Dat doel zal dus niet getroffen worden; maar wat denkt gij wel, dat de toestand van den Katholiek wesen zal, zoo hij in dagbladen leest, wat de regeering niet wil, dat hem zal worden medegedeeld? Zal hij rustig kunnen blijven, zal hij niet in beweging geraken, niet klagen over onderdrukking? zal hij niet in eene noodlottige stemming komen? Ik bid u, toch de zaak in ernstige overweging te nemen, ik bid u te zorgen, dat de teedere belangen van den godsdienst niet worden gekwetst door eenen maatregel, die tot tweespalt en onrust zou kunnen leiden, en waarover gij wellicht later berouw zoudt gevoelen!”

EGTER uit Zeeland en TIMMERS VERHOEVEN uit Zuid-

Holland verklaren zich voor het behoud van het recht van placet, evenals VAN BEECK VOLLENHOVEN, die krachtig zijne overtuiging uitspreekt, dat het hier de handhaving van een recht geldt, dat ieder zelfstandig rijk bezit, en dat het voor zijn bestaan verplicht is te handhaven.

VAN GOLTSTEIN spreekt een zeer uitvoerige rede uit, ten betooge, dat eene duidelijke beslissing moet genomen worden. "Er is," zegt hij, een twist gerezen tusschen de regeering en de Kamer, die eene oplossing vereischt om tot de vaststelling van een nieuw strafwetboek te kunnen overgaan, en het is dus van belang te onderzoeken, op welke wijze dat geschilpunt uit den weg zal kunnen worden geruimd. Het is niet voldoende te zeggen: de regeering wil geene strafbepaling, de Vertegenwoordiging wil de strafbepaling wel; beide die gevoelens zijn onvereinigbaar en het strafwetboek zou aldus onafgedaan blijven liggen. Dit is evenmin voldoende als het is te zeggen: de Vertegenwoordiging verlangt eene grondwetsherziening, de regeering wil er geene, en daarbij moet het blijven; of wel: de regeering heeft zich een zeker stelsel van verkiezingen gevormd en de Vertegenwoordiging een ander; die beide stelsels zijn onvereinigbaar en daaruit volgt, dat er geen stelsel van verkiezingen bij de wet bepaald zal worden. Dit alles zou zeer goed gaan, indien hier alleen de regeering en de Vertegenwoordiging de in de zaak betrokken partijen waren; maar er is nog een derde, die wenscht te intervensiëren: de natie namelijk; of laten wij het liever anders uitdrukken, en wij zullen de waarheid meer nabij komen, de regeering en de Vertegenwoordiging drijven hunne eigene zaak niet, maar de algemeene; zij komen te voorschijn als zaakwaarnemers van de natie, met de verzorging van hunne belangen belast, en dus komt het eigenlijk aan op de verzekering van die belangen. Maar deze vorderen eene oplossing der geschilpunten; want indien zij zwevende blijven, geraken die belangen ten achteren."

Na eene korte verklaring van VAN HAERSOLTE, dat hij op de gronden door verscheidene sprekers breedvoerig uiteengezet, tegen het voorstel der regeering zal stemmen, betoogt VAN HEEMSTRA, dat ééne strafwetgeving, waaraan eene belangrijke bepaling ontbreekt, niet mag worden aangenomen. Inden de minister zoo grooten prijs stelt op de medewerking der Kamer, dan is er nog een middel, dat op het oogenblik zou kunnen worden aangewend. Dat middel is niet nieuw, het is nog dezer dagen gebezigd. Als uit den loop dezer beraadslagingen mocht blijken, dat de meerderheid der leden zich noch voor dezen I^{sten} titel van het II^{de} boek, noch voor de volgende titels zal verklaren, dan zou kunnen voorgesteld worden de stemming over den I^{sten} titel uit te stellen totdat de regeering in het II^{de} boek zal hebben opgenomen de bepalingen van den ten jare 1842 voorgedragen X^{den} titel. Wij allen, die deze bepalingen wenschen, zullen voorzeker bewust zijn tot zoodanig uitsstel der regeering mede te werken.

DE WEICHS DE WENNE, door de Staten van Limburg afgevaardigd, voegt zich bij de leden uit Noord-Brabant.

“Er bestaan in Limburg,” zegt hij, “reeds zoovele redenen van ontevredenheid; men zucht onder de drukkende Nederlandsche belastingen; belemmeringen van verschillenden aard zijn voorhanden; zal ook nu haar godsdienstig gevoel worden aangetast; zal ook Limburg in haar dierbaarste voorrechten worden gekrenkt en haar de hand der vriendschap en verdraagzaamheid niet worden geschonken?”

LUYBEN verdedigt met warmte de wenschen der Roomsche Katholieken. Hij betreurt, dat bij zeer vele leden denkbeelden bestaan en geuit zijn, die de ondubbelzinnige strekking hebben, om een aanzienlijk gedeelte van het Nederlandsche volk in deszelfs dierbaarste belangen aan te tasten, en, zoo mogelijk, aan knellende banden te leggen. Dat leedgevoel zal door de openbare beraadslagingen in deze Kamer niet zijn gelenigd. Hij ziet in vele redevoeringen

de strekking, om den Roomsch-Katholieken ingezetenen des Rijks op eens de vrijheid van godsdienst, hun door de grondwet gewaarborgd, te ontnemen.

“Thans,” zegt hij, “leven de Katholieke Nederlanders in vrede en eensgezindheid met hunne onderscheidene landgenooten. Thans achten en eerbiedigen zij de regeering van hun geliefd vaderland. Thans leven zij vergenoegd onder den scepter van eenen Koning, die al zijne onderdanen zonder onderscheid van godsdienst wil gelukkig maken.”

Hij besluit zijne rede:

“Eindelijk acht ik mij verplicht der regeering mijnen welgemeenden dank te betuigen voor hare ronde en cordate houding in dit gewichtig onderwerp. Ik zeg haar dank voor de goede staatkunde, welke zij, geheel in overeenstemming met de grondwet van Nederland, in dit gewichtig vraagstuk heeft gevolgd. Ik zeg haar nog dank voor de door haar aan den dag gelegde wijsheid in het niet toegeven aan bekrompen denkbeelden, die haar en ons allen in onberekenbare moeilijkheden zouden kunnen wikkelen. Ik zeg haar ten slotte dank, omdat zij in deze teedere zaak met vastberadenheid is voortgegaan, en de houding heeft aangenomen, welke eene onpartijdige en boven het vooroordeel verhevene regeering betaamt.”

NEDERBURGH laat zich niet aan het wankelen brengen maar ziet zich genoodzaakt zijne stem aan het voorgedragene door de regeering te onthouden.

DE KEMPENARE vindt stof om zich te verheugen, dat een onderwerp zoo teeder van aard met zooveel kiesheid, waardigheid en bezadigdheid is behandeld, maar hij vindt ook stof om zich bitter te bedroeven, en wel in de eerste plaats daarover, dat de bepalingen van het zesde hoofdstuk onzer grondwet daarbij bleken niet wel begrepen te zijn.

“In de tweede plaats,” zegt hij in het verdere deel zijner rede, “heb ik stof, om ter gelegenheid dezer beraadslaging te treuren, als ik hier reden vind om te twijfelen, of de

Nederlandsche natie wel vatbaar is voor die goddienstige verdraagzaamheid, welke de grondwet wil.

“Maar,” zoo vangt het laatste deel zijner rede aan, “ik betreur ook bij deze beraadslaging, in de derde plaats, de houding en het gedrag der regeering, met opzicht tot het thans behandelde onderwerp. Zij zelve heeft jaren achtereen, niet eenmaal, maar herhaaldelijk getoond, het noodig te keuren, dat bepalingen werden vastgesteld, als die bij deze wetsvoordracht werden ahtergehouden. Die bepalingen werden door velen noodzakelijk geacht, zelfs door hen, die steeds met den meest voorzichtigem tred voortwaandelen, en nu wordt de regeering uitgenoodigd, om die vroeger door haar voorgedragen bepalingen te herstellen; maar zij heeft weigerachtig en gaf daarvoor slechts redenen, die den toet niet kunnen doorstaan. Men zag alzoo bij de regeering eene plotselinge herschapping, maar het woond, dat de oplossing van het raadsel moest geven, verkreeg men niet en de gissingen, waarin men zich nu verdiepte, moesten nieuwe gronden zijn tot ongerustheid.

“Eindelijk dring ik, in de vierde plaats, daarom op de herstelling der weggenomen bepalingen aan, opdat er in de wet gelijkheid zij voor allen.”

BERRENBROEK spreekt tegen het recht van *placet*.

VERWEY MEJAN neemt, gelijk meermalen, een geïsoleerde houding aan. Bij de algemeene beraadslaging wil hij alleen zeggen, dat hij niet gezind is, om wegens het gemis van bepalingen omtrent het recht van *placet*, geheel dit II^{de} boek te verwerpen. Daartoe is het veronderd recht van *placet* in geen geval voor mij belangrijk of gewichtig genoeg; maar hij zal tegenstemmen tegen den eersten titel om andere redenen.

MUTSAERS begint zijne zeer uitvoerige rede met de goeddelijke verklaring:

“Het is met een innig en diep gevoel van leedwezen (ik kan en mag dit niet ontveinzen), dat ik de beraadslagingen heb

gevolgd, zoowel in de afdeelingen als in de openbare vergadering, voor zoover die betroffen een vraagpunt, hetwelk ik in het waarachtig belang van het vaderland zoude gewenscht hebben, dat nimmer als vraagpunt ware opgeworpen geworden." Vervolgens tracht hij te betoogen, dat het recht van *placet* geen reden van bestaan meer heeft, waarbij hij, in antwoord op de rede van VAN DAM VAN ISSELT, zegt: "Indien het eene historische waarheid konde zijn, dat een PIUS DE VII^{DE} aan zijnen nuntius schreef, dat men geene liefde of achting verschuldigd is aan eenen ketterschen Vorst, dan verklaar ik dat schrijven onkatholiek, en ik voeg er bij, dat ieder Katholiek met mij het zoude ter zijde leggen met diezelfde verachting, waarmede en hij en ik ter zijde legden een geschrift, waarin een Protestantsch leeraar in Noord-Brabant nog onlangs kon goedvinden zijne Katholieke landgenooten te bestempelen met den naam van niet-volk."

Nadat VAN DAM VAN ISSELT reeds vroeger zijn advies tegen het voorstel der regeering had uitgebracht, nam hij nogmaals het woord op, om MUTSAERS te beantwoorden. Hij las daarbij voor het schrijven van den Paus aan zijn nuntius te Weenen, gelijk hij dat bij onderscheidene schrijvers aangehaald had gevonden, luidende:

"Niet alleen heeft de Kerk zoeken te verhinderen, dat de "kettters de kerkelijke goederen bemachtigden, maar zij heeft "verder, als straf tegen het misdrijf der ketterij, de confiscatie en het verlies der goederen van hen, die zich aan "hetzelve schuldig maakten, bepaald. De straf is bepaald, "wat de goederen van bijzondere personen betreft, door een "bulle van INNOCENTIUS III, en met betrekking tot vorstendommen en leengoederen, is het een regel van het "Kanonieke recht: *Absolutos XVI de Haereticis*, dat de "onderdanen van eenen ketterschen Vorst van alle plichten "omtrent hem ontslagen en van alle trouw en leenplicht vrijgesproken blijven. Wie slechts een weinig van de geschie-

“denis weet, dien kunnen de vonnissen van ontrooning, “door pausen en conciliën tegen vorsten uitgesproken, welke “in de ketterij volharden, niet onbekend zijn. Waarlijk, “wij zijn in zulke ongelukkige tijden gevallen, tot zulk “eene vernedering voor de bruid van CHRISTUS, dat het “haar niet mogelijk is, zoo heilige grondstellingen in wer- “king te brengen, of nuttig, die in het geheugen te her- “roepen, en dat zij gedrongen is, den loop harer recht- “vaardige strengheid tegen de vijanden des geloofs af te “breken. Maar wanneer zij haar recht niet oefenen kan, “om den aanhangers der ketterij hunne vorstendommen te “ontnemen en hunne goederen verbeurd te verklaren, zou “men dan ooit kunnen toegeven, dat men, om hen te ver- “rijken, de Kerk van hare eigene domeinen beroofde? Welk “een voorwerp van bespotting zou zij (de Kerk) niet zijn “voor de kettters en ongeloovigen zelve, welke, hare smart “honende, zeggen zouden, dat men eindelijk de middelen “gevonden had, om haar verdraagzaam te maken.”

Na die voorlezing, met opgave der bronnen, zeide VAN DAM VAN ISSELT, dat hij dat stuk ook inzonderheid daarom voorgelezen had, om den spreker uit Zuid-Holland, VERWEY MEJAN, te overtuigen, dat de tijden niet voorbij zijn, waarin een toezicht overbodig is op de stukken, die uitgaan van Rome, en dat de redenaar uit Gelderland, DE KEMPENAER, naar waarheid gezegd heeft, dat, wanneer die stukken alleen bevatten wat kerkelijke tucht en geloofsleer betreft, het ondenkbaar zou wezen, dat de regeering zich in de zaak zou mengen, en dat dus in dat geval mijne Katholieke ambtgenooten niet zullen te klagen hebben.

COST JORDENS, GEVERS VAN ENDEGEEST en FABER VAN RIEMSDIJK spreken achtereenvolgens in den geest van VAN NAAMEN. De laatste spreker geeft toe, dat de afstemming van al de titels van het II^{de} boek eenigen schijn van dwang zal hebben, maar hij vraagt of zoodanige afstemming voor onbehoorlijk en onrechtmatig gehouden kan worden,

wanneer het geldt niet de afkeuring van enkele der in het II^{de} boek voorgedragen bepalingen, maar de verkrijging van strafbepalingen, zonder welke men dat II^{de} Boek ongenoegzaam acht ter verzekering van de rust der maatschappij.

LUZAC vraagt op den derden dag der beraadslagingen het woord en toont in een zeer uitvoerige rede aan, dat het recht van *placet* in contradictie is met de grondbeginselen van ons staatsrecht en dat het geheel ongeschikt is om thans teweeg te brengen wat men beoogt. Hij sluit zich in deze zaak bij de Roomsch-Katholieken aan, maar met handhaving van zijn Protestantsch geloof.

“Wil men fanatiseeren,” zegt hij, “er zijn vele andere middelen, die men te baat kan nemen, om lichtgeloovigen op te winden en met hetgeen men wil bekend te maken, zonder dat men thans juist noodig heeft zijne toevlucht tot eene afkondiging in de kerk te nemen. Dit brengt mij onder anderen in herinnering een voorval, dat eenige jaren geleden in Champagne gebeurd is, waar men een nog wel gedrukten brief van CHRISTUS uit den Hemel heeft doen nederdalen en verspreiden, ten einde zekere bedoelingen te bereiken. Ik geloof, dat dit wel een krachtig middel was om invloed uit te oefenen op hen, die het gelooven wilden. En wat is nog heden ten dage in het zuiden van Frankrijk geschied, en in gedrukte geschriften onder de goede gemeente verspreid? Dat de Heilige Maagd aan twee kinderen verschenen is, hun heeft toegesproken en de kracht geschonken om mirakelen te verrichten; zij deden ook mirakelen, en dit ging zoo ver, dat de officier der rechtbank tusschen beiden is gekomen, om de mirakelkracht aan de kinderen weder te ontnemen. Indien men op de leeken werken wil, indien zij onnoozel genoeg zijn te gelooven wat men hun wil opdisschen, dan zijn er duizend andere middelen om dergelijke dwaasheden te promulgeeren buiten de afkondigingen in de kerk. Wat wil men? Men wil blijkbaar alle afkondigingen vooraf kennen, alle verkeerde

leeringen tegengaan, maar zijn die op dusdanige wijze te keer te gaan? Ik geloof dit niet. Men moet ze dulden als gevolg der vrijheid, zoodat men ze niet weren kan, doch men moet de uitwerkselen beletten. Is het dan de plicht der regeering, strafwetten te maken om het onmogelijke te doen, om dit voor te komen of tegen te gaan? Neen, men moet tegenover domheid en duisterheid licht en opgeklarde denkbeelden stellen, en de verantwoordelijkheid des kwaads overlaten aan hen, die zoodanige absurde leeringen verspreid hebben. Mijne herinneringen brengen mij terug tot de tijden, toen wij met onze vorige Belgische broeders hier vereenigd waren, toen een ambtgenoot mij verhaalde wat men al in Antwerpen in zijne jeugd aan de onnoozelen omtrent de kettens diets maakte. Zullen wij nu, om zulke verkeerdheden te verbeteren, preventieve strafbepalingen vaststellen en belemmeringen in de uitoefening van den godsdienst onzer R.-K. medeburgers aanbrengen? Het komt mij te dwaas voor er aan te denken."

DUYMAER VAN TWIST deelt slechts gedeeltelijk de gevoelens van LUZAC en komt daardoor tot eene andere conclusie. De aanmatigingen van Rome vreest hij wel.

"En wilt gij", zegt hij, "het bewijs, dat die vrees niet ongegrond is, ik wijs u op het naburig België! Wij weten het, hoe daar vroeger geestelijkheid en liberalen zich vereenigden, om bij voorraad den gemeenschappelijken vijand te verdrijven, ten einde daarna onder zich over het oppergezag te strijden; en toen die eerste overwinning was behaald, bedong de geestelijkheid voor zich niets anders tot aandeel in den buit, dan de bepaling in de grondwet, dat zij voortaan en voor altijd van alle toezicht der regeering zoude zijn ontheven. Maar zij wist wat zij deed; zij wist, dat zij genoeg had aan die vrijheid; en behoef ik u de gevolgen te schetsen, die wij dagelijks voor oogen hebben? Ik vraag het u vooral, mijn Katholieke ambtgenooten! verlangst gij die gevolgen voor ons? Doch wat vraag ik? Ik

weet dat gij ze niet verlangt. Ik weet het, want gij hebt het hier openlijk verklaard, dat gij die bemoeiingen der geestelijkheid op het wereldlijk gebied met nadruk afkeurt. Ik vrees dan de heerschzucht van alle geestelijkheid; ik vrees de heerschzucht der Protestantsche zoowel als der Katholieke; ik meen dat, zal de vrijheid van allen gehandhaafd worden, op beide een nauwlettend en krachtig toezicht noodig is."

Verder zegt hij nog:

"Het doel van het *placet* is dus niet om te zorgen, dat de Katholiek niet te weten komt, wat hij voor zijn geweten noodig heeft te weten, zooals een geacht spreker zich uitdrukte; maar het doel is om te zorgen, dat de verordeningen der geestelijkheid zich uitsluitend tot de *sacra* bepalen. En indien het dan waar is, wat een geacht spreker, mede uit Noord-Brahant, zeide, dat de Katholiek zich niet beschouwt als politiek onderdaan van den Paus, wat bezwaar, ik vraag dit met vertrouwen, kan er dan in gelegen zijn, dat de afkondiging van geestelijke verordeningen geweerd worde, wanneer zij zich mengen in de politieke zaken? dat die afkondiging niet anders worde toegelaten, dan wanneer datgene wat men verlangt af te kondigen, zuiver kerkelijke of geestelijke zaken bevat?"

MUTSAERS antwoordt:

"Het is waar, ik heb gezegd, dat ik tegenwoordig geene aanmatiging van Rome op het politiek gebied meer vreesde. Ik herhaal dit gezegde ook heden, maar ik moet den vorigen redenaar herinneren, dat wat ik er heb bijgevoegd, namelijk, dat ik die aanmatiging niet vreesde daar, waar eene afscheiding tusschen Kerk en Staat aanwezig is. De vorige redenaar heeft voorts op België gewezen en op hetgeen aldaar thans gebeurt, en dat als een bewijs aangevoerd om aan te toonen, dat Rome zich tegenwoordig met zaken van staatkundigen aard bemoeit. Maar ik vraag, waar is de daadzaak, de brève of de bul, die het bewijs

daarvan leveren zal, dat dit door toedoen van Rome geschiedt. Het valt niet te ontkennen, dat de geestelijkheid in België zich op het politiek terrein gewaagd heeft, maar ik vraag tevens, of Rome haar daartoe aangezet en op dat gebied gebracht heeft? Ik meen die vraag ontkennend te moeten beantwoorden, want men zal geen enkel stuk kunnen aanwijzen, dat zulk eene bewering bevestigen kan, en van wat anders is hier sprake dan van stukken, die van Rome uitgaan? De voorgaande redenaar ging verder dan alleen op den invloed te letten der stukken, die van Rome uitgaan, terwijl intusschen het recht van *placet*, waarover thans gehandeld wordt, zich uitsluitend bepaalt tot zoodanige stukken. Hiermede meent de spreker zijn gezegde van gisteren te hebben gerechtvaardigd.”

DUYMAER VAN TWIST acht zich verplicht den vorigen redenaar, die hem beantwoordde, te doen opmerken, dat hij alleen gewezen heeft op hetgeen in België daadwerkelijk is gebeurd.

CORVER HOOFD zegt in eene korte, zakelijke rede:

“Vreest niet, Edel Mogende Heeren! dat ik uwe langgerekte aandacht op een nieuwe proef zal stellen. — Alles is gezegd wat gezegd kon worden. Al wat ik gehoord heb, heeft mij slechts in mijn oorspronkelijk gevoelen versterkt, dat het beter geweest ware, deze teedere snaar niet aan te roeren.

“Hoe de beslissing moge uitvallen, de uitkomst zal deze zijn: dat achterdocht en mistrouwen tusschen twee hoofdbestanddeelen onzer natie opgewekt en aangekweekt zullen zijn geworden. Door de geschiedenis en de ondervinding geleerd, hoe gevaarlijk de bemoeienissen der geestelijkheid in het staatkundige kunnen wroeten, heb ik bij het eerste onderzoek het gevoelen mijner onroomsche medeleden gedeeld, dat in het voorgedragene wetboek niet genoegzaam daartegen was gezorgd en ik heb het gemis van den X^{den} titel der vorige voordracht betreurd. Doch sedert de nieuwe ar-

tikelen 25 en 34 van den II^{den} titel in hetzelfde zijn opgenomen, houde ik mij ten volle overtuigd, dat alle gevaar dienaangaande is geweken, en dat elke geestelijke, van welke gezindheid ook, voor zijne overtreding zal boeten, zonder dat het beroep van den Roomsch-Katholieke op een pauselijke bulle, hetzij met of zonder *placet* afgekondigd, hem zal baten."

MENSO wil de strafbepaling op de inbreuken van het recht van *placet* gehandhaafd zien.

VAN PANHUIS zegt in zijn advies in antwoord op **CORVER HOOFD**:

"Het komt mij niet onmogelijk voor, om met behoud der straks genoemde, bepalingen vast te stellen, die, terwijl zij het hersenschimmige in het licht stellen van de vrees, alsof er zoude worden gedacht aan eene wederinvoering eener heerschende kerk, en men verder de vrijheid van godsdienstige begrippen zoude willen belemmeren, meer en meer de overtuiging zullen vestigen, dat de Katholiek in deze landen niet ongelukkiger is dan elders, waar de Kerk geacht wordt meerder vrijheid te genieten."

SOHOONEVELD houdt een vrij uitvoerige rede ter handhaving van het recht van *placet*, waarin hij onder anderen zegt:

"Ik moet al dadelijk verklaren, het diep te betreuren, dat de regeering dezen twistappel in het midden dezer vergadering geworpen heeft; ik zeg met opzet *de regeering*, in weerwil dat een mijner geachte vrienden het zeer natuurlijk gevonden heeft, dat de tegenwoordige minister van justitie van een ander gevoelen is dan zijn voorganger, die in 1842 aan het hoofd van het departement van justitie stond. Ook voor mij zou in die verandering van meening niets vreemds gelegen zijn geweest, indien hetgeen aan de Kamer wordt voorgedragen, als individueel gevoelen van den betrokken minister en niet als dat van een homogeen ministerie beschouwd moest kunnen worden. Maar helaas! wij

zijn nog niet zoo gelukkig, van zulk een ministerie bij ons ingesteld te zien, hetwelk van bepaalde principes uitgaat. Wij verkeeren nog altijd in dien toestand, dat wij ons nog van het woord *regering* moeten bedienen, omdat wij niet zeker zijn, of het aan de Kamer voorgedragene wel het gevoelen is van al de ministers. Hier blijkt nu al weder, dat het noodig is, dat wij blijven aandringen op het daarstellen van een ministerie, welke staatkundige beginselen bekend zijn, opdat wij niet in verschillende jaren geheel tegenovergestelde systemata door hetzelfde aangenomen zien. Ofschoon de minister nu wel niet aan het gevoelen van zijnen voorganger scheen te moeten blijven hechten, zoo moet ik er mij evenwel over beklagen, dat hij de zaak zoover heeft laten komen. Indien hij had nagegaan wat ontrent dat onderwerp in 1842 heeft plaats gegrepen, en op welke wijze door de Kamer toen ter tijd over het *placet* gedacht is, dan zou hij wellicht niet op eenmaal zoo van het eene uiterste op het andere zijn overgeslagen....

“En wanneer ik dan hoor beweren, dat door de opening van dergelijke bepalingen 1,200,000 belijders van den Roomsch-Katholieken godsdienst ongelukkig zouden gemaakt worden, dan moet ik opmerken, dat wij in geenen deele de aanhangers van deze of gene gezindheid in hunne rechten zouden willen te kort doen, maar dat wij slechts in het algemeen bepalingen wenschen vast te stellen tegen overtredingen, door de bedienaars van den godsdienst, van welke gezindheid ook, begaan. Zij dus, die hier tegen ons opstaan, strijden vóór Rome, niet wij tegen Rome. Ik moet mijne Katholieke medebroeders opmerkzaam maken, dat thans, terwijl het recht van *placet* bestaat, het hof van Nederland met dat van Rome op den best mogelijken voet is; Rome heeft zich nooit tegen het *placet* verzet, en daartegen nooit gereclameerd. Er is van de zijde mijner Katholieke medeleden gezegd, dat de Katholieken niets meer verlangen dan datgene, wat met de grondwet overeenstemt, en dat het

recht van *placet* daarmede in strijd zou zijn. Maar zou het dan waar zijn, dat wij den Katholieken iets zouden willen onthouden, dat volgens recht door hen gevorderd kan worden en waarop zij aanspraak kunnen maken? Neen, dat is zoo niet, maar mijne Katholieke ambtgenooten willen een overwinning behalen en roepen nu ook de grondwet in. Indien nu echter die meening omtrent den zin der grondwet eens niet met mijne denkbeelden overeenstemt, en ik aan die poging om de overwinning te behalen tegenstand bied, kan men mij dan beschuldigen van aan de Katholieken onrecht aan te doen? Het recht van *placet* bestaat, en wij kunnen zeggen, dat het altijd en schier overal en ook hier te Lande bestaan heeft; zelfs de bul betrekkelijk het concordaat is geplaceteerd en alle andere bullen van den Pauselijken Stoel zijn hier altijd gevisceerd geworden, terwijl Rome, hetzij dan ter eerbiediging onzer wet, hetzij uit courtoisie, die handelwijze nimmer gewraakt heeft.

“Gedurende dertig jaren is slechts eenmaal de afkondiging eener pauselijke bul belet geworden, maar voor het overige heeft onafgebroken de grootste eensgezindheid tusschen het Nederlandsche hof en dat van Rome bestaan, en is de rust in ons land door geene godsdiensttwisten verstoord geworden. Ik geloof, dat de terugkeer tot de sedert zoolang bestaande bepalingen van den Code Pénal het eenige middel is om die eensgezindheid en rust te handhaven, en dan eindig ik met den wensch, dat alle quaestiën van zulk een teederen aard als de onderhavige in het vervolg buiten deze Kamer geweerd worden.”

VAN NAGELL geeft in zijn advies grond aan het vermoeden, dat hooger invloed op de houding der regeering gewerkt had. Hij zegt onder anderen:

“En ook ik, Edel Mogende Heeren, acht het onverklaarbaar, evenals mijn geacht medelid BOREEL gezegd heeft, dat 's Konings ministers, zoo vreesachtig voor alle veranderingen der grondwet, thans een nieuw stelsel van staats-

recht, in strijd met de letter en den geest der grondwet, als eene niets beduidende zaak voorstellen of laten insluiten, waardoor de orde en rust in den Staat en de vrede tusschen de ingezetenen bedreigd wordt. Ik zal niet onderzoeken van wien of door wien het systema wegens dit vraagstuk in het concilium der bewindslieden is uitgegaan en bepaald geworden. Maar ik ben bevoegd om hier te onderzoeken of de omissie van zulk eene belangrijke en gewichtige quaestie uit het Strafwetboek raadzaam is in het belang der maatschappij in het algemeen, en of zij in overeenstemming is te brengen met de voorschriften der grondwet.”

NEDERMELJER VAN ROSENTHAL zegt:

“Volmondig zeg ik het den spreker voor mij gezeten (SCHOONEVELD) na, dat het diep te betreuren is, dat de regeering dezen twistappel in de vergadering heeft geworpen. Maar die twist kan door mij niet ontweken worden, wanneer ik voor mij het daarvoor houd, dat het de plicht van den Staat is om te voorkomen, dat geen misbruik van invloed door de geestelijken kan worden gemaakt. Dit is dan ook staatsrechtelijk aangenomen en betreft *iedere* geestelijkheid. Wat de Protestanten aangaat, is, opdat door hen geen misbruik van macht zou kunnen worden gemaakt of door hen iets tegen de bedoelingen der regeering zou kunnen worden vastgesteld, een commissaris des Konings in hunne Synode aanwezig; en zeer zeker is het waar, wat reeds door den spreker uit Overijsel is opgemerkt, dat de bijzondere betrekking, waarin de Boomsch-Katholieken verkeerden, zoodanige waarborgen noodzakelijk maakt, als die welke thans verlangd worden. Ik spreek hier van geen *placet*, maar ik vraag of het voorgedragen Strafwetboek die waarborgen oplevert, als mij te dezen aanzien kunnen gerust stellen. En op grond daarvan dat ik die vraag met neen moet beantwoorden, en naar aanleiding van hetgeen door mij in het eerste gedeelte mijner rede is gezegd, zal ik mij verplicht achten om tegen elken van de titels van dit boek te stemmen.

De Roomsch-Katholieke leden zwegen op deze redevoe-
ringen niet. MUTSAERS, ten derde male het woord beko-
men hebbende, antwoordt op het gezegde van SCHOONE-
VELD: "Zijn Edel Mogende heeft gezegd: Gij wilt eene
overwinning. Ik antwoord daarop: ik wil geene overwin-
ning, ik wil niets meer dan recht. Zijn Edel Mogende
heeft mede gezegd, dat Rome zelf het *placet* niet gewraakt
heeft. Neen; Rome heeft het niet gewraakt, omdat Rome
het niet te wraken heeft, maar de Roomsch-Katholieken
in Nederland wraken het, omdat zij zich daardoor in hunne
godsdienstige vrijheid belemmerd zien." LUYBEN wijst er
op, dat de regeering niet eenmaal de afkondiging van een
pauselijke bul verhinderd heeft, maar dat dit ook plaats
heeft gehad bij de verheffing van Paus LEO, toen een al-
gemeen jubilaecum was uitgeschreven. VAN SASSE VAN IS-
SELT leest het *postscriptum* onder den brief der Amsterdam-
sche predikanten voor, ter aanwijzing op welk onstaatkun-
dig standpunt men de quaestie heeft willen brengen. GOU-
VERNEUR voegt den afgevaardigde uit Friesland, VAN PAN-
HUYS, toe, dat deze gezegd zou hebben, dat hij het Straf-
wetboek zou afstemmen, om de Katholieken gelukkiger te
maken. "De spreker zal alleen antwoorden, dat de Katho-
lieken geen grooter geluk verlangen, dan te vinden is in
het bekomen van die godsdienstige vrijheid, die bij de grond-
wet is gewaarborgd." VAN PANHUYS antwoordt onmiddel-
lijk, dat de geachte spreker uit Noord-Brabant zich omtrent
zijne woorden vergist heeft en dat de strekking zijner woor-
den duidelijk was, dat wanneer de zaak van het *placet* goed
geregeld was, de Katholieken niet ongelukkiger zullen zijn,
dan elders, waar de Kerk geacht wordt meerdere vrijheid te
genieten.

Nadat nog eenige aanmerkingen in het midden waren ge-
bracht, begon de minister zijne rede als volgt:

"Indien het noodig geweest ware de regeering in haar
denkbeeld te versterken, dat het geraden en zelfs plicht-

matig voor haar te achten was, zoo het slechts eenigszins mogelijk ware, de behandeling van het zoo teeder punt van het zoogenaamde *placetum regium* te ontwijken, de daarover gehoudene beraadslaging zou dit gedaan hebben. De regeering had zulk een beraadslaging voorzien, wanneer zij te dien aanzien iets opnam, in welchen geest ook en met welke strekking, in het ontworpen Strafwetboek. Daaraan is het toe te schrijven, dat zij het denkbeeld van vorige jaren, om betrekkelijk dat onderwerp eene strafbepaling in dat wetboek te brengen, heeft verlaten, en, zij ontveinst het niet, zij had zich geveid, dat aan hare voorzichtigheid recht zou zijn wedervaren, en indien iets haar evenzeer verwonderd en bedroefd heeft, dan is het geweest, dat men van dit punt niet slechts een hoofdtegenwerping tegen het door haar aangeboden werk, maar dat men daarvan zelfs een zoo alles-beheerend vraagstuk gemaakt heeft, dat er velen schijnen te zijn, welke uit dien hoofde alleen, geheel daaraan vreemde wetsontwerpen, ja zelfs het geheele II^{de} Boek zouden willen verwerpen. De regeering ontkent ten allersterkte, dat aan haar is te wijten, dat deze treurige beraadslaging hier is begonnen en moet worden voortgezet."

Verder zegt hij in den loop zijner uitvoerige rede:

"Door geene strafbepaling te dien aanzien in het wetboek op te nemen, stemt de regeering geenszins toe, wil zij geenszins geacht worden dit te doen, dat zij het recht tot het *placet* niet zou bezitten, is het geenszins hare bedoeling van de uitvoering van dat recht, dat is van een harer voorrechten afstand te doen, of zich aan eene harer verplichtingen te onttrekken; daartegen brengt zij bij deze de meest stellige en krachtige verklaring uit. Maar zij heeft alleen, immers voor alsnog het ongeraden en niet noodzakelijk geacht, in de strafwetgeving eene bepaling tot handhaving van dat recht, welke thans in het strafrecht niet voorkomt, op te nemen.

"En hiertoe voerden haar de volgende overwegingen:

“De reeks van verloopen jaren zich voor den geest brengende, heeft de regeering zich niet kunnen herinneren, dat eenig geval zich in ons land heeft voorgedaan, waarbij zich de behoefte heeft laten gevoelen aan eene strafbepaling als waarop nu wordt aangedrongen. Omstandigheden, pogingen tot uitbreiding van invloed en gezag, mogen hebben hebben plaats gegrepen, waarop hier en daar in de gehouden redevoeringen gedoeld is, maar voor zulke omstandigheden zou ook de strengste bepaling omtrent het *placet* niet gebaat hebben.”

Na den minister voeren nog onderscheidene leden het woord, deels ter verduidelijking van hun gevoelen, deels ter wederlegging van de ministeriële verdediging, deels over een voorstel van GOUVERNEUR, om in de eerste plaats de Kamer te raadplegen over de vraag: of het geheele tweede boek van Strafwetboek zou moeten afgestemd worden wegens het gemis van strafbepalingen omtrent het recht van *placet*. Nadat onderscheidene leden het overbodige van dat voorstel hadden betoogd, daar het gevoelen genoegzaam uit de beraadslagingen bleek, trok GOUVERNEUR zijn voorstel in en ging men tot de stemming over. Het tweede boek werd verworpen met 41 tegen 15 stemmen, waaronder al de Roomsche leden, benevens VAN AKERLAKEN, LUZAC, COEVER HOOFT en de voorzitter BRUCE, die met de regeering de niet voorgedragene strafbepaling overbodig hielden.

De beraadslagingen over het *placet* hadden aan de eene zijde bij de Protestanten de overtuiging gevestigd, dat de regeering zich zeer zwak tegen ultramontaanschen invloed getoond had; aan de andere zijde had de houding der regeering de Roomsche-Katholieken zeer aan haar verbonden, hetgeen ook bij de volgende beraadslagingen duidelijk bleek.

Toen Vrijdag den 23sten Juli door den voorzitter werd voorgesteld de beraadslagingen over de begrootingswetten te

bepalen op den volgenden Dinsdag, verhieven zich daartegen onderscheidene stemmen. De financiële oppositie meende, dat de beraadslagingen over al de nog aanhangende wetten, aan die over de begrootingswetten moesten voorafgaan, waarbij VAN GOLTSTEIN en LUZAC het gevoelen voordroegen, dat in elken constitutioneelen Staat de beraadslagingen over de begrootingen de laatste moeten zijn voor den afloop der zitting. Dit gevoelen werd slechts in zooverre aangenomen, dat men besloot nog eenige wetten vóór de begrootingen te behandelen, maar die over het stem- en kiesrecht, waarvan het algemeen verslag nog niet gedrukt was, tot later uitstelde.

Na de aanneming met algemeene stemmen van de opruiming van het bijzonder fonds voor de proceskosten hadden het eerst de beraadslagingen plaats over het voorstel van HOFFMAN, om een adres aan den Koning aan te bieden, inhoudende de klacht, dat in het gesloten handelstractaat met België de grondwet was geschonden en de handelsbelangen van Nederland benadeeld. Het punt van grondwetschennis betref de vraag, of de grondwet toeliet, dat de Koning bij handelstractaten afweek van de wet op de rechten van uit- en invoer.

BOREEL opent de beraadslagingen door op het gewicht der zaak te wijzen. In een breedvoerige rede betoogt hij, dat de macht des Konings om tractaten te sluiten niet zoo ver ging, dat hij wetten kon veranderen, maar hij meende, dat, wanneer er grondwetschennis is gepleegd, de minister in staat van beschuldiging moet gesteld worden, waarbij hij echter doet uitkomen het bedenkelijke van zoodanigen stap. SCHOONEVELD beaamt mede, dat art. 57 gedurende dertig jaren verkeerd is toegepast en wijst, naar aanleiding van den tegenwoordigen strijd, op de noodzakelijkheid eener grondwetsherziening, om art. 57 te verduidelijken. VAN GOLTSTEIN vereenigt zich geheel met het voorstel. Er moet een einde gemaakt worden aan de verkeerde toepassing der grond-

wet en daartoe is een adres aan den Koning het beste middel. In de hoop dat de regeering door een adres en door de gronden daarvoor in de Staten-generaal bijgebracht van het verkeerde stelsel, dat zij volgt, zal worden teruggebracht, zal hij zich vereenigen met het voorstel. VAN DAM VAN ISSELT en STORM spreken in denzelfden geest. VAN HEEMSTRA is van een ander gevoelen. Hij ziet wel de noodzakelijkheid in, om voortdurend op eene herziening der grondwet aan te dringen, ook naar aanleiding van het verschil omtrent de beweerde bevoegdheid der regeering om bij tractaten af te wijken van de wettige rechten van in-, uit- en doorvoer en om in het algemeen de staatkunde der regeering aan een critiek te onderwerpen; maar van een adres ziet hij geene gunstige gevolgen te gemoet. VAN RIJCKEVORSEL is van een gelijk gevoelen. SCHEERS VAN HARENCAARSPEL verdedigt de regeering; VAN HELOMA kan zich met een adres niet vereenigen, maar wijst op de noodzakelijkheid om de grondwet te herzien. LUZAC en DE KEMPENAER vereenigen zich met het voorstel, dat in het breede door den minister van justitie bestreden wordt, op grond, dat de regeering recht had te handelen gelijk zij gedaan heeft, maar juist deze verdediging nopen VAN ROSENTHAL, VAN DAM VAN ISSELT, VAN GOLTSTEIN, HOFFMAN, SCHOONEVELD en ANEMAET het voorstel nader te verdedigen. DE MAN en PANHUYS verklaren, dat zij art. 57 voor eene tweeledige uitlegging vatbaar rekenen; zij hadden gaarne gezien, dat de voorsteller had voorgedragen, dat er eene commissie werd benoemd, maar konden zich met het voorstel zelf, zooals het gedaan was, niet vereenigen. Het werd ten slotte verworpen met 43 tegen 10 stemmen: van STORM, DE KEMPENAER, VAN DAM VAN ISSELT, VAN ROSENTHAL, ANEMAET, VAN GOLTSTEIN, HOFFMAN, SCHOONEVELD, LUZAC en KNIPHORST. Al geschiedde de verworping overeenkomstig het advies der regeering, het was voor haar geen overwinning, bij de vele leden, die tegen

het voorstel van HOFFMAN stemden, zonder de handelwijze der regeering goed te keuren.

Den 28sten Juli werden de beraadslagingen gehouden over het voorstel der regeering, om den accijns op de rogge af te schaffen, en als aequivalent te heffen 25 procenten op den accijns op het gedistilleerd en den wijn en 15 procenten op het personeel.

VAN HELOMA bestreed den maatregel: 1°. omdat de afschaffing van den accijns op de rogge weinig strekken zou tot verlichting der volksklasse; 2°. omdat eene geheele afschaffing van den accijns op het gemaal voor den landbouw gewenscht zou zijn, maar eene partiëele verderfelijk was; 3°. omdat de verhooging op het personeel tot billijke klachten aanleiding zou geven en 4°. omdat het tekort door de afschaffing van den accijns op de rogge door de voorgestelde procenten op het personeel niet zou gedekt worden. Behalve door de afgevaardigden uit Noord-Brabant en Limburg, die het voorstel verdedigden, werd het op de gronden, door VAN HELOMA voorgedragen, bijna door alle leden bestreden en dan ook, in weerwil van eene uitvoerige rede van den minister VAN HALL, verworpen met eene groote meerderheid. Onder de 13 stemmen, die zich voor het voorstel verklaarden, behooren bijna uitsluitend de afgevaardigden uit Noord-Brabant en Limburg; deze omstandigheid gevoegd bij die, dat zeer conservatieve leden, op wien de minister veelal invloed had, mede het voorstel afkeurden, deden sommige vermoeden, dat het geheele voorstel tot afschaffing van den accijns op de rogge van de zijde van de regeering slechts een kunstmiddel was geweest om eenige stemmen voor de begrootingwetten te winnen en de regeering populair te maken, niet ongelijk aan den maatregel, dien VAN HALL kort vóór de beraadslagingen over de begrootingen voor 1844 en 1845 gedaan had door de wet voor te stellen omtrent afschaffing van gerechtshoven.

De beraadslagingen over de begrootingswetten voor 1848 en 1849 hadden een eigenaardig gewicht. Was al de toestand van de schatkist, na den grooten financiëlen maatregel in 1844 en de batige saldo's van de koloniale inkomsten, verbeterd, vele wenschen omtrent het financiëel beheer waren nog onvoldaan. De bijzondere fondsen, die een juist overzicht over de geheele begrooting belemmerden, werden wel opgeruimd, maar te langzaam naar het gevoelen van sommigen.

Omtrent de comptabiliteit vonden twee aan elkander tegenovergestelde beginselen in de Kamer warme voorstanders. Het stelsel van voorloopige verevening door de Rekenkamer of eene uitbetaling ter verantwoordelijkheid van den minister zoodanig ingericht, dat al de uitgaven door de Rekenkamer gecontroleerd, aan het eindoordeel van de Staten-generaal werden onderworpen.

Het beginsel, dat de wetgever niet alleen bevoegdheid had zaken voor het vervolg te regelen, maar ook gedane uitgaven te vereffenen, was bij de regeling van den achterstand reeds aangenomen en het kwam weder in toepassing bij de verevening der uitgaven, gedaan ten gevolge van de financiële wetten van 1844. Op deze verevening was reeds meermalen aangedrongen. Toen het voorstel in de afdeelingen onderzocht werd, gaf het aanleiding tot velerlei opmerkingen, die de regeering noopten tot belangrijke veranderingen, waarop het voorstel met algemeene stemmen werd aangenomen, nadat de minister had medegedeeld, dat Z. M. uit zijne bijzondere fondsen eene som van f 29,984 had gestort, welke som onbepaald was gebleven bij de inschrijvingen in de vrijwillige leening en toegezegde giften, welke de Koning niet gewild had, dat ten laste van den Staat zouden gebracht of ingevorderd worden.

Bij de beraadslaging over eenige minder belangrijke voorstellen en financiële regelingswetten onthrak het niet aan scherpe

opmerkingen, dat niet voldaan werd aan de belofte in de troonrede toegezegd, van voordrachten van wettelijke voorschriften ter bevestiging van orde en eenvoudigheid in het geldelijke beheer. Het verslag van het gebruik der geldmiddelen en de algemeene rekening van ontvangsten en uitgaven, door de grondwet voorgeschreven als jaarlijksche handelingen, waren in het geheele jaar 1846 niet ingeleverd. De rekening over 1843 kwam eerst in 1847 in. Dit gaf mede aanleiding tot een zeer scherp verslag. Niet minder was dit het geval met de ingekomen staten van ontvangsten en uitgaven der koloniën, welke samenstelling volgens de oppositie aan de gedane beloften der regeering niet voldeed.

Bij den dood van den verdienstelijken griffier A. J. VAN DER HEIM was, vóór de benoeming van zijn opvolger, het stellen van de verslagen over de begrootingswetten opgedragen aan een lid der commissie, — aan NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL. Het *voorloopig verslag* was een zeer uitvoerig stuk. Het begon met de opmerking, dat de buitengewone offers van de natie gevorderd en met prijzenswaardige onderwerping aan de wet opgebracht, aanvankelijk de gewenschte uitkomsten hadden opgeleverd, — dat de bedoelde aanzienlijke tekorten waren gedekt, — dat de vermindering van het rentebedrag door de conversie was mogelijk geworden, dat het crediet van den Staat op eene roemrijke wijze was gehandhaafd. Dit alles werd met dankbaarheid erkend, maar het vertrouwen der regeering op duurzaam evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven werd door onderscheidene leden niet gedeeld. Naar het gevoelen dezer leden kon door de gedane opoffering slechts eene aanvankelijke verbetering van onzen financiëelen toestand worden bewerkt. Na deze inleiding vestigde het voorloopig verslag de aandacht er op, dat met eene vereenvoudiging van het staatsbestuur nog geen begin was gemaakt, terwijl de bezuinigingen veelal in inkrimpingen van noodige uitgaven hadden bestaan, — dat de belastingen drukkend en ongelijk

verdeeld waren en dat er geen behoorlijk toezicht op uitgaven bestond, terwijl ten opzichte van de bijzondere hoofdstukken zeer vele aanmerkingen gemaakt werden.

In de memorie van beantwoording werd op hoogen toon op de algemeene aanmerkingen geantwoord, terwijl ten opzichte van de comptabiliteitswet eenvoudig werd geschreven: "De regeering onderzoekt het stelsel van comptabiliteit en zal mededeeling van den uitslag van haar onderzoek doen, indien ten gevolge daarvan wettelijke voorschriften noodig zijn." Ten opzichte van de bijzondere punten trad de memorie in zeer vele toelichtingen, gestaafd met onderscheidene staten. De indruk van dit zeer uitvoerig stuk bevredigde de oppositie niet.

In het *algemeen verslag* beklagde men zich over de wijze, waarop de regeering de algemeene aanmerkingen beantwoord had. Wanneer de ministers bij de beraadslagingen over het adres van antwoord niet aanwezig wilden zijn, moesten wel de aanmerkingen tegen het algemeen regeeringsbeleid bij de begrootingswetten te berde gebracht worden. Ten opzichte van de comptabiliteit werd opgemerkt, dat de regeering zelve vroeger die gebreken niet had wedersproken, dat uit hare overeenstemming met het gevoelen van vele leden der Kamer de toezegging was geboren, om het stelsel van comptabiliteit aan eene nauwkeurige herziening te onderwerpen, dat het thans niet als een voldoende oplossing kon beschouwd worden, dat de herziening voor een onbepaald tijdstip werd verschoven. Op de bijzondere punten werd ook in het breede in het algemeen verslag teruggekomen.

Na dit voorgevecht in de afdeelingen kon de regeering voorzien den grooten strijd, die bij de begrootingswetten zou gestreden worden. De minister VAN HALL trachtte dan ook zoo mogelijk den ongunstigen indruk der onderscheidene verslagen vóór den aanvang der algemeene beraadslagingen weg te nemen.

"De geachte leden," zegt de minister in den aanvang

van zijn rede, "die dat verslag hebben uitgebracht, zullen het mij ten goede houden, zoo ik hier moet verklaren, dat de wijze van inkleeding van het algemeen verslag, door mij betreurd wordt, en ik betwijfel niet, of zij zelve zullen mijn gevoelen gedeeld hebben, sedert zij hebben kunnen ontwaren, welk misbruik daarvan in het openbaar is gemaakt, om zoo mogelijk veld te doen winnen eene geheel verkeerde, eene met de waarheid strijdige afschildering van de wijze waarop het beheer over de financiën gevoerd wordt.

"Hier is het oude gezegde toepasselijk: *Nihil est quod male narrando non potest depravari.*"

Hij acht zich genoodzaakt in eenige breedvoerige ontwikkelingen te treden, over den blaam, welke daaruit op den minister van financiën zou geworpen worden. "Ik zou het vertrouwen van mijn vorst," zegt hij, "ik zou het mij zoo dikwerf geschonken vertrouwen van U Edel Mogenden niet waardig zijn, zoo de blaam verdiend ware. Alles Ed. Mog. is nog niet volmaakt. Wie kan de volmaaktheid bereiken? Voor zooverre daartoe genaderd kan worden, geschiedt zulks trapsgewijze." Overbodig acht hij op te merken, dat het bedoeld verslag loopt gedeeltelijk over 1843 en gedeeltelijk over 1844; en dat het ministerie van financiën, op het einde van 1843 eerst door hem is aanvaard; maar hij zal aantoonen, dat er duidelijkheid en openbaarheid in onze financiën heerscht en dat de staat daarvan op een gegeven tijdstip aan ieder bekend kan zijn, die met eenige geschiktheid om rekeningen in te zien, begaafd is; hij hoopt aan te toonen, dat het door hem opgemaakt verslag waarheid bevat.

Ten opzichte van de kennis der uitkomst van het dienstjaar vraagt de minister: "gaat de commissie zelve niet uit van het beginsel, dat eene andere wet en eene andere begroeting noodig zouden zijn, dan bij ons bestaan?" Hij treedt daarbij in zeer uitvoerige beschouwingen.

Op deze redevoering wordt aanvankelijk niet geantwoord. De beraadslagingen over het 1ste hoofdstuk worden geopend. Niemand vraagt het woord. Het eerste hoofdstuk wordt in afwijking met hetgeen na 1850 geschiedde met algemeene stemmen aangenomen.

Bij het tweede hoofdstuk is VAN ROSENTHAL het eerst aan het woord. Hij herinnert, dat zoo even met *algemeene* stemmen is goedgekeurd het eerste hoofdstuk der tegenwoordige begrooting, dat niemand daarover het woord had gevoerd. Maar hij heeft alsnu het woord gevraagd, om zijne algemeene beschouwingen te doen kennen omtrent de verdere hoofdstukken. Deze afwijking van den gewonen, steeds vroeger gevolgden regel hebben alle zijne medeleden alsnu gemeend te moeten doen plaats hebben, omdat zij allen begrepen, dat het inderdaad beter ware, vooraf het eerste hoofdstuk goed te keuren en daarna zijne beschouwingen het zij voor of tegen de begrooting, in het algemeen voor te dragen. Dit gevoelen was daarop gegrond, dat men, in de eerste plaats, een duidelijk blijk wilde geven, zich te kunnen vereenigen met een hoofdstuk, dat op het voorschrift der grondwet berust; en, in de tweede plaats, dat men, bij de vaststelling van dit eerste hoofdstak, met algemeene stemmen, liefst het geëerbiedigd hoofd van den Staat buiten de algemeene beschouwingen in de vergadering verlangt te houden. Schitterender bewijs kon daaromtrent niet worden gegeven. Welken loop deze beraadslagingen ook mogen nemen, welke bezwaren tegen de thans voorgestelde begrooting mogen gerezen zijn, niemand wil daarbij tot het geëerbiedigd hoofd van den Staat opklimmen. De spr. wijst vervolgens op het gewichtige oogenblik waarin de vergadering thans verkeert. Het geldt wederom de vaststelling, voor een tweejarig tijdvak, van 's Rijks begrooting; de roeping der ontvangsten en uitgaven.

Na deze inleiding houdt de spreker een zeer uitvoerige rede tegen de begrooting, waarin hij onder anderen zegt:

“Wat die algemeene welvaart betreft, als de verzeke-
ring des ministers waarheid bevat, wie zou dan niet dank-
baar zijn? Maar bij de vaststelling der staatsuitgaven, moet
men zich vooral van de waarheid hiervan overtuigen en
daarop goed letten. Nu laat zich de vraag omtrent de te-
genwoordige welvaart, vergeleken met de vroegere, wel
niet met alle juistheid en nauwkeurigheid bepalen; en moet
de juiste beantwoording deswege aan deskundigen worden
overgelaten. Maar deze algemeene omstandigheden sprin-
gen in het oog, dat er in vorige tijden meerdere schepen
de zeeën bevoeren, en werkelijk in vele andere opzichten
meer bloei en levendigheid bestond.

“Als een afdoend bewijs, dat geene voldoende spaarzaam-
heid door de regeering is in acht genomen, maar zij dit al-
leen heeft toegepast door kleine en dikwerf nadeelige be-
knibbelingen op sommige posten, hebben dan ook zeer vele
leden (en hier beroept spr. zich alweder op het voorloopig
verslag) aangevoerd dat de raming der meeste uitgaven niet
geschiedt naar de uitkomsten van hetgeen werkelijk is be-
noodigd geweest, zoo als zich dit uit den Staat der af- en
overschrijvingen van de Algemeene Rekenkamer openbaart,
maar dat de meeste departementen van algemeen bestuur
meenen genoeg gedaan te hebben, wanneer zij eene ver-
mindering op de vroeger toegestane sommen kunnen aan-
wijzen of wanneer zij ten slotte het geheel hunner begroo-
ting iets lager stellen, ofschoon hetgeen zij op sommige
artikelen verminderen, weder op andere wordt verhoogd.

“Over die af- en overschrijving heeft men nu werkelijk
geene bevredigende ophelderingen kunnen erlangen.”

Omtrent de niet-regeling van financieele zaken zegt hij:

“Wel is men daaromtrent eindelijk met België tot eene
regeling gekomen, maar tot dusverre is dit met het Groot-
Hertogdom Luxemburg niet het geval geweest, en het is
intusschen een onderwerp van het hoogste belang.”

Hij wijst vervolgens op het gemis aan een ontwerp op

de militaire pensioenen en andere leemten. De aangevoerde grieven waren genoegzaam om te zeggen:

“Wij staan uwe begrooting niet toe, voor gij de blijken hebt geleverd, dat aan ons verlangen voldaan is. Maar daarbij geldt het geen dwang, geene kunstgrepen; maar is het, het hooge belang der zaak, dat op den voorgrond wordt gesteld.”

VAN PANHUYS spreekt in gelijken geest:

“Voor de Kamer liggen de begrootingen; de uitgaven tot eene som van *f* 71,573,486 voor 1848, en van *f* 71,177,718 voor 1849, terwijl de middelen voor deze beide jaren op *f* 71,679,515 zijn geraamd. Bij de beoordeeling daarvan moet men niet alleen letten op de algemeene cijfers maar ook op den gang van ons bestuur, op de maatschappelijke behoeften, die bevrediging eischen, op het uitzicht, die bevrediging te zullen stand doen grijpen, kortom op het vertrouwen, in de regeering te stellen.

“Wij hebben,” zegt hij verder, “de regeering ondersteund, waar wij die ondersteuning meenden te kunnen verleenen, wars van alle overdrijving aan den eenen kant, maar ons ook vrijwarende voor zwakheid aan de andere zijde, hoe daar buiten ook somwijlen onbillijk beoordeeld, hoe misschien somwijlen, in onze pogingen en bedoelingen, miskend door de regeering....

“Schenkt het verledene tevredenheid, boezemt het vertrouwen in voor de toekomst, ziet daar waar het hier op aan komt. Wat het verledene betreft, wanneer men zich verplaatst in den toestand van voor eenige jaren, dan biedt het voorzeker stof tot tevredenheid. De herhaalde aandrang van deze Kamer op regeling van de financiën, heeft vruchten gedragen; spr. herinnert de financiëele gebeurtenissen en regelingen sedert 1842. Hoe men ook over de wet van 5 Maart 1844 moge denken, de billijkheid vordert de erkenning, dat zij voor onze geldmiddelen goede vruchten heeft gedragen. De verschillende tekorten zijn gedekt;

eene vrij aanzienlijke besparing op de renten is verkregen; onderscheidene bijzondere fondsen zijn opgeheven; onze begrootingen zijn vollediger geworden, en meer dan vroeger is er evenwicht tusschen uitgaven en middelen."

DUYMAER VAN TWIST verklaart het gevoelen niet te deelen van diegenen, die meenen, dat deze Kamer, bij het onderzoek der begrooting, zich uitsluitend zoude moeten bepalen bij den vorm daarvan en bij de uitgetrokken cijfers. Wanneer de regeering van hem vraagt 70 millioenen, dan vraagt hij in de eerste plaats of die regeering zijn vertrouwen verdient? Dan vestigt hij het oog op den toestand des lands en op deszelfs behoeften; dan gaat hij na of die regeering getoond heeft die behoeften te kennen en gedaan heeft al wat in hare macht was om die te vervullen; in één woord uit hetgeen de regeering gedaan heeft en niet gedaan heeft, in verband met hetgeen naar zijne meening had behooren te geschieden, tracht hij het besluit op te maken, wat van haar voor de toekomst te verwachten is, en welk gebruik hij derhalve moet maken van de bevoegdheid aan de Staten-generaal bij de grondwet verleend, om de gevraagde sommen in te willigen, maar ook niet in te willigen. En bij dat onderzoek vestigt hij het oog, niet op dezen of genen minister alleen, maar op de regeering.

De spreker zegt verder, dat eene begrooting in het algemeen de beste gelegenheid is voor zoodanig onderzoek, maar hij vindt tevens, dat hier te lande geene andere is, waarbij de vertegenwoordiging hare gevoelens over den gang van het bestuur zoude kunnen doen kennen? En zoo lang zij geene andere heeft, laat hij zich die eenige niet ontnemen. Alles wat men dus van de regeering in het belang des lands meent te kunnen vorderen, naar aanleiding van en in verband met de bestaande grondwet; dat alles mag en moet bij de begrooting ter sprake worden gebracht, en te recht is dit in het algemeen verslag en reeds door den eersten spreker gedaan.

“Het is echter thans sprekers voornemen niet, om den gang van het bestuur in deszelfs geheel na te gaan; juist omdat het algemeen verslag en de vorige redenaars dit gedaan hebben. Hij wil de begrooting meer uit een financieel oogpunt beschouwen, en stelt voor aan te toonen, dat die begrooting is onaannemelijk, omdat door die aanneming niet alleen het zegel zou gedrukt worden op vroegere verkeerdheden, maar ook die vroegere verkeerdheden, waaronder afwijkingen van de wet, ja zelfs van de grondwet, door de toestemming van twee jaren zouden worden bestendigd.”

Op het einde zijner zeer uitvoerige rede, zegt hij:

“Mocht het mij gelukt zijn de Kamer mijne overtuiging mede te deelen, dan zou de Kamer den Koning moeten verzoeken, om de door mij ontvouwde redenen, de begrooting in nadere overweging te nemen; en dan zal de regering de gelegenheid hebben, om, ook in dat opzicht, aan de rechtmatige eischen te voldoen. En wanneer dan daarbij tevens aan andere bezwaren wierd te gemoed gekomen, door vorige sprekers en in het algemeen verslag ontwikkeld; wanneer de regering slechts een blijk gaf van haren ernstigen goeden wil: dan zou men wellicht in den aanvang der volgende zitting het verblijdend schouwspel kunnen zien, dat de Tweede Kamer der Staten-generaal met dankbaarheid en met vertrouwen eene begrooting aannam, die spreker hoopt, dat zij nu zal weigeren.”

Den volgenden dag werden de beraadslagingen voortgezet. Na een kort advies door **VERWEY MEJAN**, die verklaart met de drie eerste sprekers in te stemmen, verklaart **UYTWERFF STERLING**, die vroeger bijna altijd met de conservatieven had gestemd, dat hij thans tegen de begrooting zal stemmen.

“Zijn hoofdbezwaar is, dat onze staatshuishouding op den duur niet vol te houden is

“1o. Zonder vermindering van uitgaven;

“20. Zonder verbetering van belastingstelsel;

“En 30. Zonder bevordering der nijverheid.

Hij zegt onder anderen : “Hoe men ook over de zaken denke, als men niet opzettelijk de oogen sluit, en die wat verder laat rondgaan dan in de groote steden, waar althans schijnbaar nog eenige welvaart heerscht, dan zal men zien dat er allereuwe achteruitgang bij de middelklasse, armoede bij de volksklasse bestaat, waarbij dan nog komt het vreemde verschijnsel, dat velen het vaderland verlaten, om elders een beter lot te zoeken. Hij zal zich wachten voor te zwarte schildering, nopens den volkstoestand, maar hij vraagt aan elk, die niet verblind is, waaraan de achteruitgang, de armoede, waaraan de volksverhuizing voornamelijk is toe te schrijven? Zou het de vrije uitoefening van godsdienstige begrippen zijn? Dit moge bij sommigen het geval wezen, maar de meesten zoeken een ander vaderland, omdat zij zich niet meer gelukkig bevinden op hunnen geboortegrond, omdat zij moeite hebben in de behoeften van hun gezin te voorzien. Welke zijn hiervan de gevolgen? Vroeger heeft men dit *malaise* genoemd. Thans is het ontevredenheid, minachting...”

Verder zegt hij:

“Bij het geheele bestuur, in alle zijne takken, deelen en onderdeelen, en bij 's Rijks inrichtingen heerscht eene onbeprompenheid, men zou haast zeggen eene overdaad, eene weelde, waarop zonder nadeel zou kunnen bezuinigd worden.”

VAN HEEMSTRA beschouwt de begrooting als eene wet van vertrouwen; — hij aarzelt niet de getuigenis af te leggen, dat in het verslag juist en nauwkeurig is opgenomen, wat de uitdrukking der gevoelens van zoovele leden in de afdelingen is geweest. VAN DAM VAN ISSELT vereenigt zich met de bezwaren, door de drie sprekers op den eersten dag der beraadslaging ontwikkeld, ofschoon daarbij nog veel kunnende voegen en niet alle grieven deelende, zal

spr. niet in herhaling treden. ANEMAET, STORM, SCHOONEVELD, LUZAC, VAN HELOMA, DE KEMPENAER, BOREEL, HOFFMAN, VAN BEECK VOLLENHOVEN, COST JORDENS, VAN HAERSOLTE en NAP spreken allen in gelijken geest.

VAN NAGELL verklaart de bezwaren tegen het financieel beheer niet te kunnen ontkennen, maar voor de begrooting te zullen stemmen omdat hij voor schokken bevreesd is.

VAN RIJCKEVORSEL en VAN GOLTSTEIN dringen op verwerping der begrooting aan, FABER VAN RIEMSDIJK acht daarentegen zich verplicht, nu, nadat reeds vier der Heeren rapporteurs over de begrooting zich tegen dezelve verklaard hebben, ook zijn gevoelen te ontwikkelen, daar hij tot de commissie behoord heeft en tot het opmaken van de verslagen alzoo heeft medegewerkt. Hij ontkent wel niet dat er nog veel te verbeteren is, maar hij acht de bezwaren niet groot genoeg om de begrooting te verwerpen.

VAN DAM VAN ISSELT verklaart niet verwacht te hebben, dat van de zijde des vorigen sprekers de verdediging der begrooting zou zijn uitgegaan, daar hij in de commissie met de bezwaren had ingestemd.

FABER VAN RIEMSDIJK antwoordt, dat de financiële bedenkingen buiten de begrooting gelegen waren. Hij eerbiedigt echter gaarne ieders gevoelen, maar hij verlangt evenzeer, dat zijne overtuiging geëerbiedigd worde. Verder gelooft hij, dat hij zijnerzijds zich wel mag blijven hechten aan het gevoelen van den Heer THORBECKE, in 1845 geuit, over het uitbrengen van een votum van vertrouwen, bij de begrooting.

De minister van financiën VAN HALL beantwoordt zeer in het breede de onderscheidene sprekers.

Ook hij beroept zich op het gevoelen van den hoogleeraar THORBECKE in 1845 geuit, dat men geene begrooting mag verwerpen, om de regeering tot iets te dwingen. Hij geeft toe, dat er eenige beschouwingen kunnen zijn, die op al

de hoofdstukken gelijken invloed hebben, en deze kunnen gevolgelijk te zamen behandeld worden.

“De leden,” zegt hij, “die zoodanige algemeene bedenkingen hebben, zijn van oordeel geweest, die niet voort te brengen bij gelegenheid van het 1ste hoofdstuk, hij prijst hunne kieschheid, hij zal niet onderzoeken, in hoe verre zij consequent handelen en wil gaarne daaraan en niet aan eenige parlementaire tactiek, dit nieuwe plan van veldtocht, vroeger door velen van hen niet gevolgd, toeschrijven. En kunnen er algemeene beschouwingen worden ingebracht, er heeft toch geene stemming over het algemeene plaats. Onder de algemeene beschouwingen, die thans zijn gemaakt, brengt hij:

“*Vooreerst*, de wederlegging van hetgeen bij de aanbieding der begrooting omtrent den materiëlen toestand van het land is gezegd. Hier spreken daadzaken, cijfers. De steller van het algemeen verslag heeft, zoowel in dat verslag als in zijne gehoudene rede, daartegen den strijdknots gezwaaid; doch hij schijnt niet ten doel gehad te hebben, daarmede te treffen; hij is niet ter zake togetreden.

“Of zal het eene redeneering tegen de bijgebrachte cijfers moeten heeten, wanneer men zegt, dat ja, de aanvoeren van onzen handel zijn vermeerderd, de scheepvaart meer uitgebreid is, maar dat de winsten door de concurrentie minder groot zijn, dan in de vroegere jaren van welvaart. Hij antwoordt daarop, dat de vergelijking gemaakt wordt met de latere jaren toen de concurrentie reeds de winsten had verminderd. In andere landen berekent men de welvaart naar dezelfde bronnen als de door hem aangewezenen. Welke de winsten zijn, die genoten worden, kan men toch niet berekenen. Bij de vroeger opgegevene cijfers zal ik er nog eene andere bijvoegen.

“Behalve de vaartuigen, tot de verschillende vakken van visscherij gebezigd, was onze handelsvloot samengesteld, in:

1830	uit 1212 schepen, metende 79,775 lasten.
1835	" 1338 " " 98,342 " 23 pCt. meer.
1840	" 1628 " " 153,133 " 55 " "
1845	" 1869 " " 185,116 " 20½ " "
1846	" 1936 " " 189,764 " "

"Dus sedert 1830 verreweg meer dan verdubbeld en altijd klimmende. Het getal der sedert 1830 ingeklaarde schepen levert een even gunstige uitkomst op.

"In 1830 (onder welk jaar mede begrepen zijn de in de voormalige zuidelijke provinciën ingeklaarde schepen) beliep het getal ingeklaarde geladen schepen 5688, metende 691.171 tonnen; in 1835, 5121 met 654,036 tonnen, dat is ruim 5½ pct. minder.

	schepen.	tonnen.			
In 1840.	5869	metende 892,848,	zijnde	ruim 36 pCt. meer.	
" 1845.	6215	" 912,906,	" "	2 " "	
" 1846.	7552	" 1,151,243,	" "	26 " "	

"Dus nagenoeg het dubbelde getal lasten van dat, hetwelk het vereenigde Rijk in 1830 invoerde.

"Ook de aanvoer naar den Duitschen Rijn is aanmerkelijk geklommen. Zoo zijn er den Rijn opgevoerd in:

	centenaars.	lasten.		
1832....	1,754,803,	zijnde	ruim 43,870.	
1835....	1,856,722,	" "	46,418, circa 6 pCt. meer.	
1840....	2,556,296,	" "	63,907, ruim 37½ " "	
1845....	3,087,349,	" "	77,183, " 20½ " "	
1846....	5,898,511,	" "	147,463, " 91 " "	

"In het laatstgemelde jaar zijn er dus meer dan 100,000 lasten meer den Rijn opgevoerd, dan in 1832. Toen Z. Exc. onlangs het land doorreisde, ontwaarde hij overal sporen van welvaart, en zag hij met genoegen, hoezeer men zich schier overal met bouwen bezig hield. Na al hetgeen hij echter in de laatste dagen gehoord heeft, zou hij moeten gelooven, dat hij zich in de opgevatte meening heeft bedrogen, en dat zulks geen bewijs van welvaart oplevert.

Ten aanzien der landverhuizingen, welke men als een blijk van achteruitgang heeft opgegeven, herinnert hij, dat zij in de 17de eeuw, zoowel bij ons als in Engeland, en tegenwoordig nog in Engeland, Duitschland en Zwitserland op eene ruime schaal plaats hebben. Bijzonder moet hij op Engeland wijzen. Dat land wordt steeds afgeschetst als het land van rijkdom, overvloed en welvaart. Juist daar is het getal landverhuizers zeer aanzienlijk. Men ziet hen in dat rijk zelfs met blijdschap vertrekken. In ons vaderland, dat wel klein is, doch waar men steeds zeer aan den geboortegrond gehecht is, staart men daarentegen die landgenooten met weemoed na, omdat men het er voor houdt, dat zij elders niet zoo gelukkig zijn zullen. Maar hoe dit ook moge zijn, zeker is het, dat die landverhuizing niet beschouwd kan worden als het gevolg van gemis aan welvaart." Hierna gaat de minister over tot de behandeling van eene andere soort van algemeene beschouwingen, welke voor een gedeelte met de begroting in verband staan, en die in het breede door den laatsten spr. van gisteren zijn uiteengezet. Die spr. heeft aangemerkt, dat zijne bezwaren betrekking hadden tot de begroting zelve, tot het financieel beheer, tot de staatsrekening en tot het uitvoerig verslag van het gebruik der geldmiddelen. Die bezwaren zouden hem nopen al de hoofdstukken, ook dat waarvan thans sprake is, af te stemmen. De minister mag niet ontveinzen dat het hem bevreemdt, dat van die gewichtige bezwaren in het voorloopig verslag der Kamer niet derwijze gesproken werd, om daaruit een grond tot afstemming der geheele begroting te putten.

Verder verklaart de minister, dat hij zal laten zwijgen, het gevoel dat die redevoering heeft moeten te weeg brengen bij hem, die tegenwoordig aan het hoofd van het departement van financiën staat. Hij houdt zich overtuigd, dat de leden der Kamer, zoowel zij die de maatregelen der regering ondersteund hebben, als zij die in der tijd ge-

meend hebben, ze te moeten bestrijden; dat zij, die in vroegere dagen, hetzij zij reeds in de vergadering zitting hadden, hetzij degenen, die zich daar buiten bevonden, en die met 's lands financiën in derzelve bijzonderheden bekend zijn geweest, en die dezelve thans kennen; dat zij, die alles hebben gadeslagen, wat er in de afgelopen vier jaren is verricht; — dat zij allen het gevoel zouden moeten billijken, dat bij hem, minister, bij het aanhooren der rede werd opgewekt, doch waaraan hij meent, dat het hem niet geoorloofd is lucht te geven. Hij zal er alleen dit van zeggen, dat hij, indien zijn geëerbiedigde en beminde Koning hem den last van de schouders wilde nemen, en die toevertrouwen aan hen, die zoo wel overtuigd schijnen te zijn, dat bij hen de kennis berust, van hetgeen orde en regelmaat in het financiëel beheer vorderen, dat hij alsdan, als ambteloos burger, met genoegen zou zien, hoe zij te midden van den storm, het schip van 's lands financiën moettende besturen, dat schip niet op eene klip zouden doen aanzelen, terwijl zij het orderboek in het net deden schrijven, of zich bezig hielden de rekening van den scheepshofmeester op te stellen."

Hij antwoordt vervolgens op de meer bijzondere aanmerkingen en voornamelijk op de bedenking, dat er nog geen nieuwe wet op de comptabiliteit is voorgedragen. Hieromtrent zegt hij het volgende:

"Een ander groot bezwaar dat men heeft ingebracht is dit, dat de regeering nog niet heeft voorgedragen eene nieuwe wet op de comptabiliteit. De minister, zegt men, doet geene poging om daarin te voorzien, alle hoop is vervlogen, die men ontleend had uit eene koninklijke toezegging, bij de opening der zitting gedaan. En omdat die toezegging niet vervuld is, deugt het beheer niet, het is niet in krachtige handen, maar in handen van mannen, die den achteruitgang willen. Ik antwoord daarop, dat nooit door den Koning eene bepaalde toezegging is gedaan omtrent

de wet op de comptabiliteit. Nooit heb ik zelf deswege eenige belofte gegeven. Integendeel herinner ik mij zeer goed gezegd te hebben, dat ik geene bepaalde toezegging wilde doen; dat ik mij het aanbieden van zulk eene belangrijke wet niet wilde doen aflwingen, maar de zaak in ernstige overweging nemen zou. De zinsnede der koninklijke aanspraak, waarop men hier het oog heeft, sloeg niet op zoodanige wet, maar alleen op de verevening van den achterstand en de opheffing en regeling van fondsen. Daarop alleen zijn die woorden betrekkelijk. Maar zelfs al hadden die woorden duidelijk de wet op de comptabiliteit op het oog gehad, zal men dan aan de regeering verwijten dat het denkbeeld nog niet is uitgevoerd? Te meer moest deze opmerking mij grievend zijn, omdat zij die met den loop der zaken bekend zijn, konden weten, hoe ik over deze zaak denk. De spreker kon weten, zoo hij niet wist dat een geheel nieuw stelsel van comptabiliteit bij mij bearbeid was, dat men werkelijk van plan was een wetsontwerp deswege voor te dragen; doch dat men op moeielijkheden van grondwettigen aard is gestuit, en dat daarop last is gegeven het geheel op nieuw te bewerken. En dan is het wel hard, bij den arbeid dien men doet, en die in stilte gereed ligt, te hooren, dat er geen voortvarendheid bij het departement van financiën bestaat, dat de minister de bestaande gebreken niet zoekt weg te nemen.

“En wat is er nu van die wet op de comptabiliteit? Waarin bestaat de moeielijkheid? Waarom heeft de minister die nog niet voorgedragen? Men verlangt aan de ééne zijde dat de Rekenkamer hare macht zal behouden, maar men wil aan de andere zijde niet dat zij mede administreere, dat zij vooraf de maatregelen der regeering zal kunnen beletten dat zij, zoo als men het noemt, eene spaak in het wiel zal kunnen steken. Nu zijn er eenige leden, die begrijpen, dat er geen voorloopige verevening moet plaats hebben, maar dat er moet bestaan eene rekenwet, en dat dus de

ministers niet zouden verantwoord zijn, zoolang die wet niet is aangenomen. Ik heb getracht de beide gevoelens te vereenigen en op dien voet een geheel stelsel van wetten willen vestigen; maar ik heb spoedig ingezien dat het conciliatoir dat ik op het oog had inderdaad geen conciliatoir zou zijn, zoodat die arbeid te vergeefs is gedaan.

“En nu wil men den minister verwijten, dat hij zulk eene wet nog niet heeft voorgedragen, en men wil de regeering daartoe dwingen. Maar indien die wet zoo wenschelijk is, waarom nemen die leden, die haar verlangen, dan niet het initiatief, en dragen zelf die wet voor? Ik ben overtuigd, dat als deze wet wierd ingediend geene 20 stemmen zich er voor zouden verklaren, en dat zij bij gevolg zou worden afgestemd; want de groote meerderheid zou nooit kunnen besluiten, om de voorloopige verevening van uitgaven uit onze wetgeving te doen verdwijnen.

“Men zal mij door bedreigingen niet dwingen tot het indienen der wet die men verlangt, maar evenzeer verklaar ik, dat ik mij niet zal laten afschrikken om voort te gaan in het herstellen der gebreken van de wet die bestaat. Ik ben daartoe met den besten wil beziel; ik weet, dat als ik op dien weg voortga, ik oneindige moeilijkheden zal te overwinnen hebben, maar dit zal mij niet terughouden.”

Aan het slot zijner rede zegt hij:

“Ik geloof, Edel Mogende Heeren, dat ik hiermede de gronden, door den geachten spreker aangevoerd, genoegzaam heb ter toetse gebracht, om het er voor te kunnen houden, dat ik zijne bedenkingen ten zijnen genoegen heb opgelost. Ik hoop dit van hem te zullen vernemen. Maar dit geloof ik altijd, dat, wat ook de uitslag zij, men dit wel zal willen toestemmen, dat er tegen het eigenlijke beheer der financiën geene aanmerkingen zijn in het midden gebracht. Ik heb mij reeds zolang met dit ééne gedeelte der geopparde bezwaren bezig gehouden, dat ik geloof dat ik onbescheiden zou zijn indien ik nog langer uwe aandacht wilde vorderen.

Ik hoop er in geslaagd te zijn aan te toonen, dat die punten, die in verband met de begrooting zijn aangevoerd, niet van dien aard zijn, dat men daarom een afstemmend votum over de begrooting kan uitbrengen, en dat aan de andere zijde gronden buiten die begrooting gelegen niet bij de behandeling in aanmerking kunnen komen. Ik zal niet wijzen op de gevolgen, die uit eene verwerping der begrooting zouden kunnen voortvloeien; maar men zal moeten toegeven, dat, indien men met de vaststelling der begrooting zoolang wenschte te wachten tot dat alles zou zijn tot stand gebracht, wat door verschillende sprekers wordt verlangd, alles inmiddels in de grootste verwarring zou geraken; daartegen moet de regeering waken, daarvoor zal uwe wijsheid ons helpen bewaren."

NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL verdedigt zich tegen de beschuldiging des ministers, dat hij strijdlustig zou zijn en zegt daarbij:

"Ik heb echter het woord *strijd* niet gebezigd, ik heb gesproken van een *pleit*, dat te voldingen is. Maar wil men het nu *strijd* noemen dit zij zoo, ook dien ducht ik niet. Maar zoo dan Zijne Excellentie zegt dat ik de *strijd-knots* heb gezwaaid, zonder dat ik ten doel scheen te hebben daarmede te treffen, dan is mijne bedoeling niet wel begrepen. Maar ik meen toch mijn doel bereikt te hebben want ik houd het er voor dat het Zijne Excellentie getroffen heeft wat ik gezegd heb, en ik zoude ten deze het spreekwoord kunnen toepassen; *qui se fâche a tort*. Men heeft gezegd, dat mijne argumenten uit de lucht waren gegrepen. Ik zal die uitdrukking niet beantwoorden, ik acht dat zij in deze vergadering niet te huis behoort."

DE KEMPENAER begint zijn rede als volgt:

"Slechts voor weinige oogenblikken verlang ik het woord na de rede, zoo even door den minister gehouden. U Edel Mogenden hebben de memorie van beantwoording gelezen en de zoo even uitgesproken rede aangehoord. Vergunt mij alleen te vragen, of zoodanige memorie van beantwoording

en die rede geschikt zijn om het gemeen overleg tusschen de regeering en de Kamer te bevorderen? Ik heb ook gelet op de in die rede gebezigde uitdrukkingen: strijdknots — er is een plan van veldtocht uitgedacht — men trekt thans in massa tegen de regeering op. Wat moet de natie denken wanneer zij zulke woorden hier zoo hoort uiten? Maar ik vraag ook, of het zonderling zou zijn zoo er hier een strijd werd gevoerd? De regeering heeft een stelsel aangenomen, beweegt zich daarbinnen en vraagt middelen om dat stelsel vol te houden; nu worden daarop aanmerkingen gemaakt en vragen gesteld, en men erlangt geen verbetering; men vraagt herstel, en hetzelfde stilzwijgen wordt bewaard! Wat moet er nu gedaan? Nu moet er gestreden worden voor hetgeen het belang der natie is, door hen die herwaarts zijn afgezonden. Is er dus een strijd, dan is die strijd edel en noodzakelijk, en het strekt hun, die dien strijd begonnen zijn, niet tot oneer, dat ze dien strijd willen, dat ze de knots der grondwet opnemen en voldoening vragen aan hetgeen zij als behoeften der natie beschouwen. Men klage dus niet over strijd, maar men vrage zich af, of die strijd noodzakelijk is. Men make er geen verwijt van, dat die strijd gevoerd wordt, maar men prijze het dat zij, die herwaarts zijn afgezonden, hunnen plicht vervullen. Ik heb hooren zeggen, dat *willekeurige* weigering der begrooting niet plaats kan hebben zonder schennis der grondwet. Maar waar is de willekeur? Wie maakt zich daaraan schuldig? Of is het zonder aanvoering van redenen, dat men zegt zijne stem te moeten weigeren? Of zijn er niet drie uitvoerige redevoeringen gehouden om uit verschillende oogpunten de zaak te wegen en te beoordeelen? Heeft men reden, heeft men recht, om te spreken van willekeurige verwerping der begrooting, daar waar men met alle mogelijke hondigheid van gronden en redeneeringen aantoot, dat men die begrooting onaannemelijk vindt, waar men haar aannemelijk zou willen vinden, en dus genoodzaakt zal zijn zijne stem er aan te onthouden?

Ongrondwettig zou het wezen te handelen zooals velen zich verplicht achten te handelen! En waaruit wordt dat betoogd? Ontleent men de gronden daarvoor uit de grondwet, uit onzen lastbrief? Neen. En nu vraag ik, of men het wederspreken kan, dat juist bij de behandeling der begrooting de teederste belangen der natie ter sprake komen? of men het wederspreken kan, dat nu voor twee jaren weder de huishouding van Staat moet geregeld worden? Neen; men moet toestemmen, dat wij thans zijn geroepen, om de toekomst voor die twee jaren te regelen.

“Als we nu bevinden, dat het geheele huishouden van Staat te duur is, dat de weg die thans door het bestuur bewandeld wordt ten verderve leidt, dan kan men immers niet verlangen, dat we evenwel de middelen zullen toestaan, om een en ander voor twee jaren te bestendigen. Het is dus naar den aard onzer roeping, naar den aard van ons regeeringsstelsel noodig, dat wij het een en ander overwegen, om hier tot een besluit te geraken. Het eenige dat hiertegen aangevoerd werd, is het gevoelen van een geacht hoogleeraar; de regeering beriep zich daarop. Inderdaad, wij zouden alleszins reden hebben om ons te verheugen, als die hoogleeraar gezag had bij de regeering, als zijne denkbeelden door de regeering werden omhelsd; want is dat het geval, is hij de vraagbaak der regeering, is hij haar leidsman, dan is het te verwachten dat de tegenwoordige bestuurders met eigen hand zullen afbreken wat thans bestaat, en uit den rijken voorraad van bouwstoffen door hem geleverd, een gebouw zullen optrekken dat de goedkeuring van dien hoogleeraar kan wegdragen. Maar men heeft zich bepaald tot het omhelzen van een enkele meening van dien hoogleeraar, en wel eene meening die niet was dan een subjectief gevoelen, een gevoelen dat hier en elders niet werd gedeeld, en dat dus niet beslissend kan zijn. Ik voor mij ten minste geloof dat hier zijne gewone scherpzinnigheid niet gewerkt

heeft; ik geloof dat de vrijzinnigheid van zijne denkbeelden en van zijn karakter hem heeft doen terugsehrikken voor hetgeen hij anders zou gezegd hebben, omdat het eenige schijn van dwang kon hebben en alle denkbeeld van dwang hem ondragelijk is. Maar is er dwang, wanneer wij het aangewezen middel gebruiken om het verlangde van de regeering te verkrijgen, om af te keuren wat bestaat, en wanneer wij ons onthouden van opnieuw middelen te verschaffen tot de voortzetting van den tegenwoordigen staat van zaken? Uit dit oogpunt moet men de zaak beschouwen: wij keuren af wat thans bestaat, wij wenschen de regeering niet aan te sporen om verder op den tegenwoordigen weg voort te gaan en daarom weigeren wij de middelen die daartoe worden gevraagd. Ik geloof dat het volkomen grondwettig is, om op deze gronden hier de toestemming te onthouden, die gevraagd wordt."

DUYMAER VAN TWIST antwoordt aan den minister:

"De minister is begonnen met zijne gevoeligheid aan den dag te leggen. Ik darf mij op zoodanig terrein niet wagen om insgelijks van mijne zijde mijne gevoeligheid aan den dag te leggen. Ik zal Zijne Excellentie den minister alleen antwoorden, dat ik in deze Kamer nooit iets gezegd heb, om iemands gevoeligheid op te wekken, maar zoolang ik hier zal staan, zal ik zeggen, wat ik voor plicht houd op te merken, zonder na te gaan, of iemands gevoeligheid daardoor ook zou kunnen worden opgewekt. Ik heb niet gezegd, dat geene uitgave wettig is, die niet op de staatsbegrooting wordt aangetroffen, maar ik heb gezegd, dat de regelmaat vorderde, dat *de* uitgaven, dat is *alle* uitgaven van den Staat op die begrooting voorkwamen. Ik erken, dat er bijzondere begrootingswetten kunnen zijn, maar ik heb alleen gezegd, dat het *onregelmatig* is, uitgaven te doen die niet op de staatsbegrooting voorkomen, eene onregelmatigheid die ik begrijp dat nu weder twee jaren zal voort duren. En daarmede is geenszins in tegenspraak, dat ik bij herhaling mijne stem heb gegeven aan wetsontwerpen tot

regeling van bijzondere fondsen. De spreker uit Gelderland heeft het reeds gezegd, dat nu die onregelmatigheid eenmaal bestond, dikwijls het buitengewone middel van regeling gebruikt moest worden, en ik voor mij heb altijd aan eene opheffing van fondsen mijne stem gegeven. Ik heb gezegd en herhaal het nog eenmaal, dat alle uitgaven uit speciale fondsen sedert 1841 geschied, ten bedrage van ettelijke millioenen gulden, onwettig waren, omdat ze op geene begrooting voorkwamen. En welk misbruik er dan ook in of buiten de Kamer moge gemaakt worden van hetgeen ik hier zeg of schrijf, ik ben daarvoor niet verantwoordelijk. — Voorts heb ik tot dusverre niet kunnen gelooven, dat, wanneer de Koning in de troonrede wetsvoordrachten beoefde tot bevordering der orde en regelmaat in de financiën terwijl ieder wist wat daaronder verstaan werd, daaronder alleen zouden moeten verstaan worden, gelijk Zijne Excellentie de minister van financiën wil, voordrachten ter opheffing van enkele speciale fondsen. — De minister heeft zich veel moeite gegeven, om te weten, wat toch wel de ware reden van de verlangde afstemming der begrooting zou zijn. Ik meen aan den minister het recht te mogen betwisten om te zoeken naar eenige andere reden, dan wij ieder voor ons hebben opgegeven. Het was onnoodig die reden te zoeken; wij hebben die blootgelegd; zij was voor mij eenvoudig deze: dat er gebreken bestonden in het stelsel van comptabiliteit, dat ik die gebreken verlangde opgeheven te hebben, en dat ik daarom geen begrooting wenschte goed te keuren, waardoor het te voorzien was, dat die gebreken weder voor twee jaren zouden worden bestendigd. Ziedaar de reden, die mij bewegen zal om aan de begrooting mijne stem te weigeren."

De minister zegt nog ten slotte:

"Ik wensch nog een enkel woord in het midden te brengen, ten einde de beide laatste sprekers te beantwoorden. De redeneeringen, door mij geput uit de verschillende wetten ter regeling van bijzondere fondsen, zijn door de geachte

sprekers uit Gelderland en Overijssel bestreden, die gezegd hebben dat die fondsen kinderen zijn van onechte geboorte en dus in strijd met de gewenschte regelmatigheid. Die redeneering is volkomen juist, ten opzichte van alle fondsen, die zijn opgeheven, en daarom heb ik ook begrepen, dat ik die fondsen niet behoefde op te tellen; maar zij kleeft niet op die fondsen, welker bestaan verlengd is, en de nieuwe fondsen die zijn daargesteld, zoo als het fonds der conversie en het burgerlijk pensioenfonds. Ik herinner U Edel Mogenden, dat er eerst geen voornemen bestond om bij eene pensioenwet een fonds voor burgerlijke pensioenen daar te stellen, maar dat uit deze Kamer zelve het denkbeeld is uitgegaan om een pensioenfonds op te richten. Zoo ik mij hierin vergis, zoo veel is toch zeker dat op die daarstelling in de Kamer is aangedrongen, dat de meerderheid zich er voor heeft verklaard, en dat ook de spreker uit Overijssel zijne stem er aan heeft gegeven. Maar ik ben het volkomen met dien laatsten spreker eens, indien Zijn Edel Mogende niet bedoeld heeft te zeggen, dat uitgaven die niet op de staatsbegrooting, maar wel op eene speciale begrooting voorkwamen, onwettig zijn, en als hij alleen het denkbeeld heeft willen uiten, dat voor alle uitgaven eene begrooting, voor sommige eene algemeene voor andere eene speciale gevorderd wordt. Alsdan merk ik op, dat ik mij in de opvatting zijner woorden vergist heb, maar tevens dat ik de strekking niet begrijp der tegenwerping uit art. 122 der grondwet. Zijn Edel Mogende heeft uit dat art. 122 beweerd, dat *de* uitgaven, dus *alle* uitgaven op de staatsbegrooting moeten voorkomen, dat de grondwet wilde, dat de staatsuitgaven daarop zouden worden gebracht. Maar daaruit volgt, dat, zoo eene uitgaaf alleen op eene speciale begrooting gebracht is, die onwettig gedaan wordt. Op die wijze is er geen verband in de redeneering des geachten sprekers, en dan had Zijn Edel Mogende zich niet op art. 122 der grondwet moeten beroepen, want dat artikel spreekt niet van *begrootingen*.

“Wij zijn het dan nu eens: er kunnen zijn speciale begrotingen, en het verheugt mij dat wij het zoover gebracht hebben. Maar wat wettigt dan de meening des geachten sprekers, om het IIde hoofdstuk af te stemmen wegens onwettigheden in 's lands financieel beheer, en om, zooals het geachte lid uit Gelderland zich uitdrukte, de regeering, terwijl men daartoe een middel in handen heeft, te dwingen hier een anderen weg in te slaan. De regeering erkent geene uitgaaf te kunnen doen, die niet op de algemeene of eene speciale begrooting voorkomt, en dus niet zonder eene wet; zij is het met den geachten spreker uit Overijsel eens dat, zoolang er geene speciale begrootingen der rijksfondsen zijn, de daaruit gedane uitgaven onwettig zijn, maar zij meent tevens, dat, als die uitgaven bij de wet bepaald zijn, men ze niet meer met dien naam bestempelen kan.”

Daarna gaat men tot de stemming over en wordt het hoofdstuk aangenomen met 34 tegen 24 stemmen. De conservatieven, met al de Roomsch-Katholieken, uitgezonderd STORM, vormden de meerderheid. Tegen stemden: VAN DAM VAN ISSELT, NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, NAP, VAN GOLSTEIN, VAN PANHUYB, DE MAN, GEVERS VAN ENDEGHEST, SCHOONEVELD, STORM, VAN RIJCKEVORSEL, VERWBIJ MEJAN, DE KEMPENAER, VAN HREMSTRA, HOFFMAN, UYTWERF STERLING, ANEMAET, VAN HELOMA, VAN BEECK VOLLENHOVEN, LUXAC, BOEREL VAN HOGELANDEN, VAN HAERSOLTE, COST JORDENS, DUYMAER VAN TWIST en de voorzitter BRUCE.

Bij aandachtige lezing der beraadslagingen is de zedelijke nederlaag bij deze stemming niet te ontkennen. De begrooting was krachtig bestreden en slechts door twee leden zeer zwak verdedigd; door VAN NAGELL, die wel erkende tegen de aanneming gezind te zijn, maar verklaarde voor te zullen stemmen, omdat hij bij eene verwerping schokken vreesde, waarover de vijanden van orde en rust zich alleen zouden verheugen, en door FABER VAN RIEMSDIJK, die evenmin

de aanmerkingen, op het financiëel beheer gemaakt, ontkende, maar meende, dat het gemis eener nieuwe comptabiliteitswet geen grond was om de begrooting te mogen afstemmen.

Nadat het tweede hoofdstuk was aangenomen, geschiedde dit ook met de andere hoofdstukken, maar telkens met eene zeer belangrijke oppositie.

De aanneming van al de begrootingswetten, zonder dat er waarborgen gegeven waren voor de toekomst, werd door de onafhankelijke dagbladen zeer afgekeurd, waarbij scherpe aanmerkingen niet ontbraken, tegen die leden, die na de aanneming van het tweede hoofdstuk verklaarden, dat zij de algemeene aanmerkingen tegen de begrooting niet meer zouden doen gelden, maar ieder hoofdstuk op zich zelf zouden beoordeelen.

Onder deze voor de regeering ongunstige omstandigheden kwamen, na aanneming van eene kleine financiëele regeringswet en van den vierden vroeger verworpen, maar nu naar den zin der Kamer veranderden titel van het Strafwetboek den 9^{den} Augustus in behandeling de ontwerpen van wet strekkende tot uitvoering van art. 6 der grondwet nopens het stem- en kiesrecht.

De voordrachten omtrent het stem- en kiesrecht waren thans zoo goed mogelijk, als de gebrekkige grondwetsherziening van 1840 toeliet, ingericht. Maar nu werd het ook duidelijk hetgeen reeds in het begin van 1840 vóór de grondwetsherziening was betoogd, dat uit de slechts gedeeltelijke herziening van de artikelen der grondwet omtrent het stem en kiesrecht ongelegenheden zouden ontstaan. De leden der Staten-generaal evenzeer verplicht de belangen des volks te bevorderen als de grondwet op te volgen, verwierpen de voorstellen, omdat zij het onderwerp gebrekkig regelden. Mocht men in deze verwerping ongehoorzaamheid aan de bestaande grondwet willen opmerken, men mag daarbij

niet vergeten, dat er in het leven der volken soms oogenblikken komen, waarin de trouw aan den geheelen geest eener grondwet meer moet wegen, dan de onderworpenheid aan hare letter. In 1840 was in de Tweede Kamer te weinig op den samenhang van de onderscheidene artikelen omtrent het kies- en stemrecht gelet: in de dubbele Kamer was door verwerping van het X^{de} ontwerp door de toevallige vereeniging van de radicale afstemmers met de conservatieven het verband nog meer verbroken. De verwerping der ontwerpen omtrent het kies- en stemrecht in 1847 geschiedde minder om de regeering tot grondwetsherziening te dwingen, dan wel als gevolg van de gebrekkige grondwetsherziening van 1840, die geen goede regeling van het stem- en kiesrecht toeliet. De verwerping was bij den aanvang der beraadslagingen reeds te voorzien. De meeste leden hadden bij het ten einde spoeden der zitting een *mort aux phrases* aan de voorstellen toegedacht. Slechts weinige sprekers voerden het woord. NEDERBURGH, die onder de conservatieve leden behoorde, maar als gewezen lid van gedeputeerde Staten te veel kennis had van het inwendig bestuur, kon tot de aanneming van een hoogst onvolledig ontwerp niet besluiten. TELTING, die voor de aanneming van al de begrootingswetten had gestemd, en evenzeer een zeer conservatief lid was, merkte op: dat een wet om art. 6 in toepassing te brengen, scheen òf ongrondwettig òf onvolledig te moeten zijn. Hij gaf daarvan de schuld noch aan de regeering, noch aan de Kamer, maar aan de grondwet zelve. In den tegenwoordigen stand van zaken kon er niets anders dan lapwerk en geen goed samenhangend geheel tot stand gebracht worden. DE JONG VAN BEEK EN DONK verklaarde niet te kunnen medewerken tot de aanneming. VAN GOLTSTEIN trad in een geschiedkundig overzicht der gedane voorstellen en verklaarde, dat zijn geweten hem belette deze voorstellen aan te nemen. VAN DAM VAN ISSELT keurde ze zeer af. FABER VAN RIEMSDIJK was de

eenige verdediger der voordrachten. De zaak moest worden afgedaan en de regeering had al de verbeteringen aangebracht, die de grondwet toeliet. Zijne rede kon echter VAN HAERSOLTE niet overtuigen, die meende, met het oog op vroegere voorstellen, dat de aanneming eene overwinning op den vooruitgang aan de regeering zou verschaffen.

Voor den minister van binnenlandsche zaken, VAN RANDWIJCK was de verdediging der regeeringsvoorstellen inderdaad een bijna hopelooze zaak. De verdediging was echter zoodanig, dat een oogenblik de kans der aanneming twijfelachtig was. De minister begon zijne uitvoerige rede met op het ontmoedigende te wijzen voor een minister, wanneer een wetsvoordracht reeds als het ware vooraf veroordeeld was, maar geloovende aan de kracht der waarheid, nam hij echter die verdediging gerust op zich, omdat hij overtuigd was, dat de voorstellen aan de grondwet voldeden en dat de leden der Staten-generaal, die gezworen hadden onder geen voorwendsel hoegenaamd van de grondwet te zullen afwijken, de voorstellen niet zouden afstemmen, om daardoor eene herziening der grondwet te verwerven. Na breedvoerig aangetoond te hebben, dat art. 6 der grondwet van 1840 gebod, dat het stemrecht door de *wet* in plaats van door Koninklijke besluiten zou geregeld worden en van de onderscheidene mislukte ontwerpen gewag te hebben gemaakt, wees hij aan, dat deze ontwerpen met de grondwet overeenstemden, en dat zij inderdaad vele verbeteringen in vergelijking met het bestaande inhielden.

In het einde van zijne rede zegt hij onder anderen het volgende:

“Door een geacht redenaar uit Overijsel is bij eene onlangs gehouden discussie de meening verdedigd, dat in sommige gevallen het geoorloofd zoude zijn tegen de regeering dien dwang uit te oefenen die gelegen is in het afstemmen van wetten (die overigens, op zich zelve beschouwd, aannemelijk zouden zijn), met het erkende doel om de regeering

te noodzaken aan bepaalde verlangens van de Kamer toe te geven.

“Deze toepassing van de leer, dat het doel de middelen wettigt, die tot zulke veruitziende gevolgen kan leiden en die, wanneer dezelve door de regeering werd aangewend, waarschijnlijk door U Edel Mogenden alle bestreden en afgekeurd zou worden, dit stelsel hetwelk (een geacht rede-naar uit Noord-Holland heeft zulks nog onlangs verklaard) strijdig is met de grondwet, en hier waar eene niet ontbindbare kamer is, onmogelijk kan bestaan, — die dwang om, waarom zou ik het verbloemen, de regeering door eene afstemming van de onderwerpelijke wet tot eene herziening der grondwet te noodzaken, die dwang mag, zoo ooit, althans *hier* niet aangewend worden, waar het geldt de aanneming of verwerping, niet van deze of gene wet door de regeering uit eigen vrije wil en keuze aan de Staten-generaal aangeboden, maar de aanneming of verwerping van eene wet, die de regeering door de grondwet *verplicht* is voor te stellen.

“Inmiddels zou bij geweigerde medewerking van uwe zijde de natie verstoken blijven van die onmiskenbare en ook erkende verbeteringen in het kiesstelsel, welke het onderwerpelijke wetsontwerp bevat in vergelijking met de thans nog vigeerende voorschriften. Het zal uit het votum over deze wet weldra blijken, of U Edel Mogenden de verantwoordelijkheid daarvan op zich willen laden.

“Edel Mogende Heeren! Er bevinden zich wellicht in uw midden leden, die bij het intreden dezer vergadering — die wellicht op dit oogenblik nog twijfelende zijn, of zij hunne stem voor of tegen de wet zullen uitbrengen, — omdat zij, ofschoon geheel afkeerig van het voornemen om de regeering door afstemming tot eene grondwets-herziening te dwingen, echter in hunne oprechte en gemoedelijke overtuiging dat die herziening, door de regeering vrijwillig aangeboden, voor het heil des vaderlands bevorderlijk zoude wezen, bevreesd zijn om door het aannemen

der wet de deur te sluiten voor zoodanige herziening; — mochten zij toch wel overwegen dat de aanneming dezer wet *volstrekt geen* hinderpaal zal kunnen opleveren tegen die herziening, wanneer de overtuiging van de noodzakelijkheid daarvan later bij de regeering mocht ontstaan; mochten zij, doordrongen van het gewicht van hun te nemen besluit, bedenken dat van hunne stem het lot dezer wet kan afhangen; mochten zij de wijze les opvolgen van zich *in twijfel te onthouden*, maar laat dit *onthouden* bestaan niet in het onthouden van een toestemmend votum, maar in het zich onthouden van hunne medewerking aan de regeering te weigeren.

“En gij, Edel Mogende Heeren, die tot die weigering mocht hebben bealoten, die voornemens mocht zijn om deze wet af te stemmen, bedenkt nog eenmaal of gij, aan dit voornemen gevolg gegeven hebbende, weldra in uwe haardsteden teruggekeerd, bij het herdenken aan uwe handelingen in deze vergadering, aan u zelve het getuigenis zoudt kunnen afleggen: “Ik heb de grondwet onderhouden en gehandhaafd; neen, in geen opzicht hoegenaamd ben ik daarvan afgeweken.”

Nadat de minister VAN RANDWIJCK zijne rede geëindigd heeft, zegt VERWBY MEJAN, dat hij moet verklaren, dat de bepalingen der grondwet hem verbieden de voordrachten te verwerpen. DUYMAER VAN TWIST, die meent door den minister te zijn bedoeld, acht het van belang te herinneren, wat hij eigenlijk gezegd heeft. Nimmer was hij van meening, dat de Kamer wetten zou mogen afstemmen om de regeering tot eene grondwetsherziening te dwingen, evenmin als de eene contractant den ander dwingen mag tot herziening van hun contract; maar hij deed dezer dagen als zijn gevoelen kennen, dat dan, wanneer de gang van het bestuur geacht werd ten verderve te leiden, de Kamer het recht had en verplicht was, om des noods door afstemming der begrotingswetten de regeering te dwingen om van den verkeerden

weg af te gaan; hij zag in zoodanige afstemming voor de Kamer het eenige grondwettige middel om te verkrijgen wat zij grondwettig meent te kunnen vorderen.

VAN NAGELL zal, uit aanmerking van de stellige verklaring des ministers, dat de regeering door het aanbieden en in discussie brengen der tegenwoordige wetsontwerpen, in allen gevalle vooreerst aan hare verplichtingen voldaan meent te hebben, — eene verklaring, waaruit af te leiden is wat het gevolg eener verwerping zal zijn, — eene goedkeurende stem uitbrengen.

Bij de stemming werden de voorstellen verworpen met 31 tegen 27 stemmen. Tegen stemden bijna al de leden der oppositie, die het tweede hoofdstuk der begrooting verworpen hadden, benevens eenig conservatieve leden, als NEDERBURGH, VAN NAAMEN, CORVER HOOFT, VAN LEEUWEN, TELTING en VAN SASSEN VAN YSSELT, die door de rede van den minister niet overtuigd waren, dat zij door de grondwet tot aanneming verplicht waren.

In de conservatieve kringen werd de houding der oppositie bij de begrooting en de verwerping van de ontwerpen omtrent het stem- en kiesrecht zeer afgekeurd. Men wilde daarin zien eene aanranding der grondwet. In het *Journal de la Haye* werd er op gewezen, dat, bij de verwerping der begrooting, om redenen buiten de cijfers, de grondwet zou geschonden zijn, en dat de Koning in dat geval bevoegd was, buiten de Tweede Kamer de begrooting in te voeren.

In gelijken geest als het artikel van het *Journal de la Haye* werd eenige dagen later uitgegeven een Nederduitsehe brochure, onder den titel: *Een waarschuwend woord voor de toekomst, door den schrijver der Staatskundige brieven*, bij VAN WEELDEN te 's Hage. Met bekwaamheid, maar met weinig goede trouw werd de oppositie in de Tweede Kamer aangevallen. Op de gronden, voorgedragen in de redevoering van THORBECKE in 1845 gehouden, werd het

ongrondwettige van een weigering eener staatsbegrooting betoogd, maar verzwegen, dat THORBECKE in 1845, om finantiële redenen de begrooting in dat jaar had verworpen en dat ook thans de gronden van verwerping bij de oppositie waren van financiëlen aard: gebrek aan een behoorlijke comptabiliteit en gebrekkige inrichting der begrootingswetten. In de brochure werd verder weinig edelmoedig de inconsequentie aangetoond van de leden, die na tegen het tweede hoofdstak als een protest tegen de geheele begrooting gestemd te hebben, voor latere hoofdstukken stemden, en de oppositie in de Tweede Kamer met het geschrijf in de *Arnhemse courant* vereenzelvigd, terwijl met levendigheid de gevaren eener parlementaire regeering, die onvermijdelijk tot een republiek vol partijschap moest leiden, werden geschetst. Het geschrift vond bij de conservatieven toejuiching, maar bij de liberalen scherpe afkeuring. Bij de stemming, die in Augustus 1847 te 's Gravenhage heerschte, wekte nog meer dan het naamlooze geschrijf, de uitgave van de Voorlezingen van GROEN VAN PRINSTERER, in 1846 gehouden, onder den titel: *Ongeloof en revolutie*, en vooral de voorrede, een zeer antirevolutionairen geest op.

Onder den indruk van klimmende oppositie en conservatisme werd de redevoering van den minister van binnenlandsche zaken nog conservatiever opgevat, dan haar inhoud in wezenlijkheid was, daar de Graaf VAN RANDWIJCK uitdrukkelijk verklaard had, dat de aanneming der wetsvoordrachten geene grondwetsherziening uitsloot, wanneer de overtuiging van de noodzakelijkheid daarvan door de regeering zou erkend worden.

VAN HALL meende, dat het tijdstip voor eene grondwetsherziening thans gekomen was; hij deelde dit aan den oudminister VAN DER HEIM mede, die dat gevoelen reeds gedurende zijn *ad interim* in 1846 had voorgedragen; kort daarna droeg hij aan den Koning zijn gevoelen voor, met verzoek om ontslag, wanneer Z. M. daaromtrent anders mocht oordeelen.

Toen de Koning het besluit van VAN HALL vernam, was hij zeer verstoord en geneigd hem het verzoekt ontslag dadelijk te verleenen. En wanneer men zich indenkt in het karakter van WILLEM II en de omstandigheden, waarin hij in 1847 was geplaatst, was dit ook zeer natuurlijk. VAN HALL had zich bij den Koning meer verdienstelijk dan bemind gemaakt. In de laatste maanden hadden voortdurend kleine verschillen omtrent de graanwet, rekenwet en nog andere omstandigheden tusschen den Koning en zijnen minister van financiën plaats gehad, en nu verzocht deze zijn ontslag, onder omstandigheden, waarbij het den schijn had, dat men den Koning wilde dwingen tot eene grondwetsherziening over te gaan, waarvan, bij de antirevolutionaire richting, die in voorname kringen begon te heerschen, door velen zeer groote gevaren werden te moeten gezien en niet het minst door WILLEM II zelve. De richtingen stonden thans veel scherper tegen elkander over dan vijf jaren vroeger, toen SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE tot minister benoemd werd, toen aan OP DEN HOEFF en LUZAC het ministerie van justitie werd aangeboden. De Koning liet dadelijk, na het ontvangen van den brief Mr. w. L. T. C. Ridder VAN RAPPARD, het voormalig lid der Tweede Kamer, die zoo sterk tot herstel der financiën in 1843 en 1844 had medegewerkt en na zijn verzoek om niet weder ingekozen te worden in 1844, en na zijn bedanken voor de betrekking van minister van binnenlandsche zaken in 1846, als president van het Gerechtshof in Gelderland, een zeer geeerde en door hem zeer gewaardeerde betrekking had, bij zich ontbieden. VAN RAPPARD maakte vele zwarigheden; de onderhandelingen werden voortgezet, toen de Koning naar Weimar vertrok. De zeer vertrouwelijke briefwisseling tusschen den president van het gerechtshof van Gelderland en den directeur des Konings, de beide neven van VAN RAPPARD, is eene belangrijke bijdrage tot de inwendige geschiedenis van ons staatsleven.

Inmiddels was, gedurende de laatste maanden, bij de talrijke klassen der stemgerechtigden en der kiezers, de liberale richting zeer toegenomen, terwijl bij de hoogere klasse, die de meerderheid in de provinciale Staten vormde, een behoudende geest bij de verkiezing voor de Staten-generaal heerschte. De publieke opinie werd daarbij in verschillende zin bewogen. De Protestantsche meerderheid had de houding van de Tweede Kamer bij het recht van placet te zeer goedgekeurd, dan dat zij in het zilveren geschenk aan het niet herkozen lid uit Noord-Brabant **STORM** door de *Amstelsociëteit* vereerd, niet een heulen der oppositie met de Roomsche Katholieken meende te ontdekken. Anderen vreesden voor Duitschen invloed. De poging van een pas gepromoveerd rechtsgeleerde, om overal vereenigingen van voorstanders van maatschappelijken en constitutioneelen vooruitgang op te richten, waarvan een kennelijk aangewezen hoogleeraar in Zuid-Holland aan het hoofd zou staan, maakte geen opgang, omdat men in zulk een plan te veel het drijven voor eigen invloed meende op te merken en omdat aan het plan de machtige hulp van een algemeen gelezen dagblad ontbrak. Maar in weerwil van dit schijnbare bewijs van zwakheid, nam de liberale richting toch ontwijfelbaar toe. Met meerdere belangstelling dan vroeger werden vraagpunten van staats- en administratief recht behandeld. **Mr. G. DE VRIES AZ.** had reeds in 1846 uitgegeven zijn belangrijk werk: *De wetgevende macht der plaatselijke besturen*, dat zeer spoedig herdrukt werd. Onder de redactie van **Mr. SCHULLER VAN PEURSUM** kwamen de *Politieke bijdragen* uit van af Mei 1847, waarin **ACKERSDIJCK** en vele anderen artikelen hebben geleverd, met hun naam ondertekend. In het tijdschrift werd inzonderheid op meerdere openbaarheid aangedrongen. Een lid der provinciale Staten van Utrecht deed reeds in 1846 een voorstel, dat de zittingen der Staten in het openbaar zouden gehouden worden. Het geschrift van

THORBECKE: *Over de plaatselijke begrotingen*, werd door belangstellenden gelezen. Enkele stedelijke besturen maakten van de bevoegdheid, door de regeering verleend, gebruik om hunne begrotingen openbaar te maken. De Amsterdamsche regeering deed zulks, maar ook nu bleek het, dat de oppositie, na op openbaarheid te hebben aangedrongen, haar niet altijd gebruikte tot degelijk onderzoek en opsporing van middelen van verbetering, maar tot indrukmakende artikelen, zonder ernstig onderzoek. De openbaar gemaakte begrooting van Amsterdam voor 1848 werd in vergelijking gebracht met de begrooting van 1797, door een schrijver in het *Handelsblad*, die geheel verzuimde op de vele gewijzigde omstandigheden acht te geven. Het artikel gaf aanleiding tot een antwoord en later tot een polemieek van den schrijver in het *Handelsblad* en den voormaligen redacteur van de *Tijdgenoot* in de *Amsterdamsche courant*, van welk dagblad, door de wezenlijk liberale denkwijze van burgemeester PIETER HUIDEKOPER, de redactie aan een toen nog jeugdig, zeer bekwaam rechtsgeleerde, Mr. s. VISSERING, was opgedragen, met volkomen vrijheid om te oordeelen, die er dan ook een zoodanig gebruik van maakte, dat de journalistiek in ons land een groote stap vooruitging.

De meer opgewekte stemming toonde zich vooral bij de grootere deelneming in de uitoefening van het stemrecht in onderscheidene plaatsen, maar bovenal te Amsterdam, onder den invloed van de *Amstelsocieteit* en het *Handelsblad*, op eene wijze, die tot onderscheidene geschriften aanleiding gaf.

Het *Handelsblad* van 27 Augustus opende den strijd met een artikel: *Het stemrecht: de vacaturen in het kiezers-collegie*. Na aangewezen te hebben, dat de ontwaakte burgerzin zich in meer vrijzinnige keuze reeds in 1845 en 1846 had geopenbaard, drong het er op aan, dat ook thans eene aanbeveling zou plaats hebben. Sloot men zich aan,

de overwinning zou niet achterblijven. Wanneer de liberale partij in het kiezerscollegie de overhand had, zou de raad uit meer verlichte mannen zijn samengesteld en het gevolg daarvan zou zijn eene betere keus van leden der provinciale Staten en der Staten-generaal. In het nummer van 2 September werden de namen medegedeeld van elf personen, die zich de keuze van kiezers zouden laten welgevalen, — het waren alle leden van de *Amstelsociëteit*, welke omstandigheid echter bij de aanbeveling werd verzwegen. Den 4^{den} September werden opnieuw de met name aangeduide kandidaten als voorstanders van vooruitgang aanbevolen. Aan de stemgerechtigden werd door de redactie op het hart gedrukt: “dat deze peronen *moesten* gekozen worden: “Daardoor,” zoo luidde het, “bevordert gij, als cordate en goede burgers de optreding in den Raad en in den Staat van mannen van kracht en kunde, die eenmaal een einde zullen maken aan den toestand van vernedering en achteruitgang, waarin het heerschende stelsel en de tegenwoordige bestuurders het vaderland hebben gedompeld.” Den 7^{den} September werd den stemgerechtigden toegeroepen, dat men zich toch aaneensluiten zou, opdat geen enkele stem verloren zou gaan, nogmaals werden de namen der uitverkorenen openbaar gemaakt. “Buiten die caudidaten zijn er misschien andere vrijzinnige mannen, maar dat is thans de vraag niet. Eenheid van handelen is voor de goede zaak van het grootste belang.”

De artikelen van het *Handelsblad* werden ondersteund door de brochure van een naamloozen schrijver, waarin velen meenden te erkennen S. P. LIPMAN, die in 1845 lid van het kiezerscollegie geworden was: *De verkiezingen voor 1847, eene opwekking aan de stemgeregtigde burgers, door een lid van het kiezerskollegie*. Het was eene opgewonden, zeer partijdige en door holle klanken zeer oppervlakkige akte van beschuldiging tegen velen.

Eenige zinsneden daaruit drukken wij af:

“De ministers — zij beweren, dat de beginselen, die in alle constitutioneele landen der wereld eenparig zijn aangenomen, omdat zij uit het bloote begrip van den vertegenwoordigenden regeeringsvorm als een noodwendig gevolg van zelve voortvloeien, in het ongelukkig Nederland alleen niet gelden. Dwazen, die zich niet verheffen kunnen tot het besef, dat de geheele omvang van het staatsrecht eens volks, even weinig als van het burgerlijk recht, in den tekst eener beschrevene wet kan zijn opgesloten. Zij verloochenen alles, tot zelfs hunne eigene verantwoordelijkheid. Met eene lafhartigheid, welke alleen door hunne onwetendheid wordt geëvenaard, ontkennen zij de koninklijke onschendbaarheid, werpende op hunnen koninklijken meester de blaam van hun eigen wanbestuur. Zich verlagende tot ondergeschikte dienaars van een stelsel, hetwelk zij den moed niet hebben het hunne te noemen, kruipen zij even slaafsch voor den wil, die portefeuilles kan geven en nemen, als zij aanmatigend en overmoedig zich plaatsen boven de vertegenwoordigers van het volk. Nietig en onbekwaam als zij zijn, is hun bewind onvruchtbaar, ten ware in belastingen en drukpersvervolgingen. Zij schitteren alleen, wanneer hunne laatdunkendheid zich ontboezemt in uitvallen tegen de openbare meening, welke zij verachten, gelijk zij door haar worden veracht.

“Of wilt gij hunne werken nagaan?

“De *geldmiddelen* van den Staat, ook nadat de natie meer dan duizend tonnen schats door vrijwilligen dwang heeft geofferd, zelfs naar de getuigenis der Staten-generaal, in de meest jammerlijke verwarring en duisterheid.

“De *belastingen* (de ministers noemen die *dragelijk* en *gematigd*) tot druk der ingezetenen steeds hooger en hooger opgedreven.

“De *betrekkingen met vreemde mogendheden* op zulken voet geplaatst, dat Nederland bij niemand meer voor iets telt. Ieder nieuw verdrag is eene nieuwe nederlaag. Stel-

selloos en onmachtig, bestaat de buitenlandsche staatkunde van Nederland, uitsluitend in opofferingen en plichtplegingen, en boezemt zijne weleer roemrijke diplomatie geen ander gevoel in, dan medelijden.

“De *wetgeving* na meer dan dertig jaren onvoltooid en onvolledig, een kwalijk geördend samenvoegsel uit alle tijden en uit alle stelsels.

“De *koloniën*, buiten het bereik van de kennisneming der volksvertegenwoordigers geplaatst, beheerscht door blinde willekeur, welke noch personen noch bezittingen eerbiedigt, onderworpen aan de afwisselende grillen van eenen enkelen, ten prooi aan een stelsel, hetwelk alle verantwoordelijkheid ontwijkt, en, terwijl het door zijne lijdzaamheid de begeerlijkheid van eenen geduchten nabuur aanmoedigt, tegen zijne onderhoorigen beurtelings zich door daden van geweld handhaaft, door contracten en pensioenen voor zich geheimhouding en stilzwijgen koopt.

“De *marine* — waar is de Nederlander, die zonder den bloes der schaamte en der verontwaardiging den vernederden staat kan aanschouwen van een wapen, weleer de macht en de glorie van het vaderland?

“De *inwendige gesteldheid des lands* allerwege getuigende van de zorgeloosheid, van de nietswaardigheid, van de onvruchtbaarheid en van de onbekwaamheid van het bewind, hetwelk, als ware het met toeleg, den nationalen voorspoed wreedelijk ondermijnt.”

Bij deze akte van beschuldiging werd aan het slot een warme opwekking tot eenstemmigheid gedaan, en werden nogmaals de namen opgegeven, die de stemgerechtigden op gezag van den onbekenden schrijver van de brochure moesten stemmen, terwijl het motto der brochure luidde uit een brochure, in 1846 uitgegeven:

Een goed burger stelt belang in zijne burgerpligten en in zijne burgerrechten, Een laauw, slaperig, onverschillig burger is een slecht burger; hij is den naam van burger onwaardig.

Zij, die geene zelfstandigheid bezaten, om uit eigen oogen te zien en toch niet voor slaperig en onverschillig wilden gehouden worden, stemden allen eensgezind op het commando-woord de voorgestelde kandidaten, die dan ook allen gekozen werden. De uitslag werd door het *Handelsblad*, in het nummer van 26 September, als een groote overwinning verkondigd in de volgende woorden:

“De onafhankelijken in den lande mogen zich verheugen in eene zoo roemrijke zegepraal, eene der schoonste wellicht, die in ons vaderland behaald is of kan worden, en die in de gevolgen rijk zal zijn in vruchten voor de goede zaak van vooruitgang,” enz., enz.

Ook op onderscheidene andere plaatsen werden de kandidaten op lijstjes van de zich noemende liberale partij tot kiezers gekozen; soms waren de berichten, ofschoon ernstig gemeend, zeer geschikt om de lachspieren in beweging te brengen, zoo werd aan het *Handelsblad* uit Utrecht den 11^{den} September geschreven:

“Ook wij, jongste zuster van de Amstelsocieteit, wij zwemmen, *Nos poma natamus*; ook wij onder den naam van Rijnsocieteit hadden in twee vacatures tot kiezers te voorzien; en ziet, onze eerste proeve is gelukt. Onze beide kandidaten zijn benoemd!”

Maar juist deze hoog opgevizelde berichten van de behaalde overwinning lokten tegengeschrijf uit. Het naamloos uitgegeven geschrift: *Een woord ter waarschuwing, uitgesproken bij gelegenheid der jongstgedane benoeming van kiezers*, werd weldra herdrukt met den naam des schrijvers, Mr J. VAN LENNEP. Hij begon zijne brochure:

“Het stedelijk bestuur heeft de namen der onlangs benoemde kiezers bekend gemaakt: het *Handelsblad* heeft over den uitslag der stemming gejuicht: de *Amsterdamsche Courant* heeft de gekozenen met hunne benoeming geluk gewenscht; wat mij betreft, ik kan noch in dien juichtoon medestemmen, noch mij met die gelukwenschingen vereeni-

gen: de verkregen uitkomst heeft bij mij slechts een gevoel van diepen weemoed opgewekt: ik acht, dat zij noch den stemgerechtigden, noch den gekozenen tot eere strekt: ja, dat zij zelfs hun, die er de voornaamste aanleiding toe hebben gegeven, geen stof verschaft, om zich over het slagen hunner pogingen te verheugen.

“Die uitkomst strekt u niet tot eere, stemgerechtigde inwoners van Amsterdam! voor zooverre gij, in stede van uw eigen oordeel te volgen, in stede van hen te benoemen, die u toeschenen de meeste vereischten tot het kiezerschap te bezitten, in stede van te onderzoeken, wie, door hun afkomst uit Amsterdamsche burgers, door hun invloed, door de som die zij *uit eigen hoofde, en niet q.q.* in de lasten betalen, de meeste aanspraak op een zoodanige onderscheiding verdienen, u tot bloote werktuigen hebt verlaagd! die blindelings de lijst gevolgd zijt, u voorgelegd door een blad, dat aan vreemdelingen behoort, en door vreemdelingen geschreven wordt, of aangeprezen door hen, voor wier invloed of overredingskracht gij uwe zelfstandigheid prijs geeft! die eindelijk mannen gekozen hebt, allen — welke voor het overige hunne verdiensten zijn mogen — op twee of drie na, vreemd aan deze stad: mannen, die er niet als gij, gewonnen en geboren zijn, die er niet als kinderen met u gespeeld hebben, die er door geene herinneringen aan verbonden zijn, wien het, als zij haar verlaten, wellicht geheel onverschillig is, of zij ooit hare vesten terugzien.

“Die uitkomst kan u niet tot eere verstrekken, nieuw gekozenen! wanneer gij bedenkt, hoe zij verkregen is. Gewis — gij zelve zult het, met de hand op het hart, erkennen. — dan eerst zoudt gij reden hebben gehad om u over de op u gevallen keuze te verheugen, wanneer zij werkelijk *als eene keuze* kon worden aangemerkt, als een gevolg van het vertrouwen, door uwe medeburgers in u gesteld. Het is waar, groot is het getal der op u gevallen stemmen; maar hoe is het tot op die hoogte geklommen? — Ik wil hier

niet eens spreken over den invloed van cliënten, op ondergeschikten, op leveranciers uitgeoefend: maar laten de stembiljetten zelve getuigen, ter stedelijke secretarie opeengehoopt. Hoevelen zijn er, die van dezelfde hand geschreven, of, als de thema van den schooljongen, door 'smeesters hand verbeterd zijn; of waar de gehoorzame stemgerechtigde zich vergenoegd heeft het hem in de handen geduwde naamlijstje op te plakken? — Schrijft dan uwe benoeming niet toe aan de verlichte denkbeelden, aan de politieke gevoelens der stemgerechtigden: schrijft die enkel toe aan hun slaafsche gedweesheid en volslagen onverschilligheid.”

Deze brochure werd door meerdere geschriften gevolgd, die de strekking hadden den indruk van de brochure van VAN LENNEP te ondersteunen. De voormalige redacteur van *de Tijdgenoot* stemde noch met het *Handelsblad*, noch met de bestrijders van hetzelfde in. In eene brochure: *Een woord ter overweging* trachtte hij het feit van den uitslag der stemming in het, naar zijn inzicht, ware daglicht van de tijdsomstandigheden te plaatsen. Hij oordeelde het verkeerd, dat de conservatieven daarin niet zagen een opmerkelijk bewijs, hoe de geest van ontevredenheid heerschende, was. Hij wees aan, hoe, na de wet van 6 Maart 1844, de weigering der regeering om billijke wenschen te verhooren, de ontevredenheid telkens had doen toenemen. Op het slot van dat overzicht schreef hij:

“De zitting van 1846—1847 is door de verwerping van de nieuwe conceptwet omtrent het kies- en stemrecht (zij was reeds de vijfde of zesde, die vruchteloos werd voorgesteld) op nieuw de onuitvoerlijkheid van de bepalingen der bestaande grondwet komen bevestigen. Deze nieuwe verwerping en de volkomen afloop van de financiëele maatregelen, voortvloeiende uit de wet van 6 Maart, maken, dat de regeering, na de opening van het zittingjaar van 1847—1848, weer eene gepaste gelegenheid zal hebben, om eene grondwetsherziening voor te stellen. Laat zij dat tijdstip nogmaals

voorbijgaan, dan zal de oppositie meer en meer de overhand verkrijgen. Reeds nu bestaat er een groot misnoegen bij velen; wij beoordeelen niet of het gegrond of ongegrond zij, wij vermelden het slechts als feit en als feit is het onloochenbaar. Het misnoegen onder al de klassen der maatschappij, inzonderheid in den burgerstand, is zoo groot, dat elk oprecht beminnaar van zijn vaderland met zorg en kommer de toekomst moet te gemoet zien. Met dat misnoegen staat de uitslag der stemming in een zeer nauw verband. De keuze is niet op eene enkele plaats, maar in bijna alle steden uitgebracht op de kandidaten der oppositie. Nimmer zou deze in hare pogingen geslaagd zijn, zoo de tijdsomstandigheden haar niet gunstig waren geweest. Men bedriegt zich op eene zonderlinge wijze, wanneer men den uitslag der stemmingen als bewijs van ontevredenheid zoekt te ontkennen, door op te merken, dat velen niet mede hebben gestemd, en dat ook de behoudende partij kandidaten heeft gehad. Welken grond heeft men, om aan te nemen, dat alleen degenen, die tevreden zijn, zouden hebben gezwegen? Heeft de behoudende partij dan ook geene moeite aangewend, om hare kandidaten benoemd te krijgen, en heeft zij door de personen, die zij voorstelde, onder welke vele waren, die eene gematigde hervorming van ons staatsbestuur voorstaan, niet zelve blijk gegeven, dat zij er verre af was van een stelsel van stilstand te huldigen? In Amsterdam inzonderheid hadden de kandidaten der zoogenaamde behoudende partij voor zich, dat de meeste tot zeer bekende en geachte familiën behoorden, terwijl de kandidaten van de oppositie bijna alle buiten Amsterdam geboren waren; en toch heeft de meest onbekende hunner kandidaten nog veel meer stemmen verworven, dan de kandidaat der tegenpartij, die de meeste stemmen op zich heeft vereenigd.

“Als teeken van een bestaand misnoegen en overhelling tot de oppositie is de plaats gehad hebbende stemming niet te lochenen.”

De schrijver betwijfelde echter zeer, of de uitslag der stemming nog wel als een volledige overeenstemming met de gevoelens van het *Handelsblad* kon beschouwd worden, daar de meeste stemgerechtigden hunne stem bepaald hadden naar de algemeene richting van behoud of vooruitgang. Ten opzichte van de verkiezing, op gezag van anderen, schreef hij:

“Als proeve van toepassing van ons tegenwoordig stemrecht, zoude men het gebeurde als eene aardigheid kunnen beschouwen, indien de zaak niet zoo hoogst ernstig was. Men zegt, dat het stemrecht de volksstem uitdrukken moet en op sommige plaatsen is de keuze door niet meer dan een 30ste der beschrevene stemgerechtigden, door niet meer dan een tiende der medegestemd hebbende kiezers bepaald. Daar, waar voor de voorgestelde kandidaten niet met ijver stemmen geworven waren, stemden de meesten in het wilde, en eene vereeniging van eenige weinigen was genoeg, om de keuze te bepalen, en die keuze moest dan toch de volksstem verbeelden. Waarlijk het behoort onder de meest zonderlinge fictiën, waardig om door KLAAS KLIM vermeld te worden. Men spreekt van het goede eener vrije volkskeuze, en men vertoont te zelfder tijd, hoe men door het maken van kabaal die keuze kan leiden. Men spreekt van vrijheid en vertoont slaafsche onderworpenheid, door toe te roepen, dat het bij keuze van personen niet op kennis dier personen aankomt. Men zou bijna gelooven, dat de hoofden der liberale partij het in het geheim met de streng behoudende partij eens waren geweest, en dat zij eens een duidelijk bewijs hadden willen geven, dat een direct kiesstelsel voor ons land niet geschikt was.

“In Frankrijk en Engeland moge een onderworpen volgen der partijvoerders en eene pretentiense voorstelling van zich zelve in de zeden zijn ingeweven; bij ons strijdt zulks met Oud-Hollandsche degelijkheid. Men is hier te lande op orde en regel gesteld. Ligt het al in den aard der zaak dat, waar honderden en duizenden worden opgeroepen, om hunne stem uit te brengen, die stemming door het voor-

stellen van eenige kandidaten moet worden geleid, men zal die leiding niet versmaden, mits slechts de voorstellers bekende personen zijn, en mits zij slechts op de eene of andere wettige wijze daartoe zijn opgeroepen."

De beweging onder de stemgerechtigden, de toon der meestgelezen dagbladen, de oordeelvellingen van velen, die vroeger de conservatieve richting ondersteund hadden, maar door de discussiën over de begrootingswetten en de afstemming van de ontwerpen omtrent het stem en kiesrecht aan het wankelen waren gebracht en de onderscheidene politieke brochures, die bij de toepassing van het stemrecht waren uitgekomen, konden niet nalaten eenigen indruk te maken onder de staatslieden, die den Koning van raad dienden.

Toen WILLEM II in de laatste helft van September van Weimar in het vaderland was teruggekeerd, gaf de vice-president van den Raad van State VAN DOORN VAN WEST CAPELLE, de bedachtzame en voorzichtige staatsdienaar onder WILLEM I, die als gouverneur in Vlaanderen de Belgische omwenteling had zien aankomen, aan WILLEM II den raad, eene grondwetsherziening toe te staan, zoo ruim, dat daarin werden opgenomen al de wenschen, die de meerderheid der Tweede Kamer kon geacht worden te koesteren, een gematigde verzoenende richting te volgen en het verzocht ontslag aan VAN HALL niet te verleenen. Deze raad werd opgevolgd zeer tot genoegen van WILLEM VAN RAP-PARD, die niets liever wenschte, dan zijne betrekking als president van het Geldersche Gerechtshof te mogen behouden.

Terwijl de troonrede werd ontworpen, deed de benoeming van twee gouverneurs de richting kennen van het binnenlandsch bestuur. Na de benoeming van VAN RANDWIJCK tot minister van binnenlandsche zaken op het einde van 1846 was het gouvernement van de provincie Gelderland *ad interim* waargenomen door het oudste lid der gedeputeerde Sta-

ten. Toen echter SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE van de ziekte, die hem als minister ontslag had doen vragen, genoegzaam geweken scheen, werd hem gemeld gouvernement opgedragen. Hij aanvaardde het met een aanspraak, die, door de dagbladen medegedeeld tot zeer onderscheiden oordeelvellingen aanleiding gaf. Terwijl de oppositiepartij die toespraak eene mislukte zelfverdediging oordeelde, meenden de conservatieven, dat een gouverneur geen aanspraak had moeten houden, waarin zoovele liberale grondstellingen voorkwamen. De andere benoeming was die van BRUCE, den president van de Tweede Kamer, tot gouverneur van Overijsel. De minister VAN RANDWIJCK had de liberaliteit hem voor te dragen, niettegenstaande hij gestemd had tegen het tweede hoofdstuk der begrooting en tegen de ontwerpen omtrent het stem- en kiesrecht. WILLEM II maakte aanvankelijk bedenkingen. Ook enkele andere handelingen toonden aan, dat de regeering een meer verzoenende richting wilde opgaan; personen, die vroeger voor de grondwetsherziening in 1845 gepetitioneerd hadden, werden niet langer voorbijgegaan. Aan VAN HULST, wiens veroordeeling wij vroeger hebben vermeld, werd de nog niet ondergane gevangenisstraf, waartoe hij veroordeeld was, kwijtgescholden, enz.

De troonrede waarmede de zitting van 1847—1848 geopend werd, kenmerkte zich door een opgewekten geest. Met dankbaarheid aan het Opperwezen, erkende de Koning het voorrecht, dat hij in herstelde gezondheid de zitting mocht openen. Van den handel, scheepvaart en industrie werd gezegd, dat er heerschte een gewenschte bedrijvigheid, de hoop werd medegedeeld op een betere oogst dan in de laatste jaren had plaats gehad, de onderneming van groote werken ten algemeene nutte werd in het vooruitzicht gesteld en de zinsneden omtrent de grondwetsherziening luiden als volgt:

“Na den uitslag, welken de beraadslagingen omtrent het stem en kiesrecht in de jongste zitting hebben gehad, heb ik rijpelijk overdacht, welk gevolg thans aan art. 6 der grondwet zou te geven zijn. Het is mij voorgekomen, dat het een vergeefsche arbeid zou zijn opnieuw te beproeven om de verschillende gevoelens tot eene gewenschte overeenstemming omtrent dit punt te brengen en zoo ben ik tot de overtuiging geleid, dat er een onbetwistbare noodzakelijkheid bestaat om de bepalingen der grondwet, welke tot het stem- en kiesrecht betrekking hebben, te verduidelijken.

“In een vroegere rede heb ik gezegd, dat ik niet zou aarzelen, om zoodra de overtuiging der noodzakelijkheid van het wijzigen der grondwet bij mij was gevestigd, daarvan door een voorstel aan U Edel Mogenden te doen blijken. In verband met die verklaring en bij het besef, dat het welzijn van den staat medebrengt, om bij diezelfde gelegenheid, ook eenige andere bepalingen der grondwet, welker wijziging noodig kan worden geacht te veranderen, is het mijn voornemen, hiertoe in den loop der zitting aan U Edel Mogenden de vereischte voorstellen te doen.

“Die voorstellen zullen het bewijs met zich brengen, dat ik geene veranderingen schroom, welke geacht kunnen worden tot werkelijke, door de ondervinding aangewezen verbeteringen in het staatsbestuur te zullen leiden. Ik zal ze aanbieden met dat vertrouwen, hetwelk mij het bewustzijn schenkt van niets te beoogen, dan hetgeen het waarachtig heil van Nederland kan bevorderen en ik voed de hoop, dat U Edel Mogenden mijne pogingen voor het algemeene best zullen ondersteunen en door een bedaard en wel beraden overleg tot een goed einde helpen brengen.

“Meer dan immer zullen wij daarbij behoefte gevoelen aan den zegen van den Almachtige. Hij verlichte ons door Zijne wijsheid en bestiere de harten des volks, dat het eendrachtig blijve en gelijk het tot hiertoe deed, de ware vrij-

heid zoeken in liefde tot orde en in ontzag voor overheid en wet."

Het concept-antwoord was een weerklank op het adres.

Nadat het voorstel van LUZAC om de ministers uit te noodigen in de vergadering tegenwoordig te zijn met 37 tegen 22 stemmen, als geheel doelloos bij vroegere weigering, verworpen was, keurde LUZAC het concept-adres als een te flauwe weerklank af, even als de KEMPENAER. De algemeene strekking van het antwoord werd echter, op beide leden na, algemeen aangenomen."

Op de zinsneden omtrent de openbare werken luidde het concept-adres, nadat daarin eene kleine verandering was gebracht, na vrij levendige discussiën, als volgt:

"Het openen van nieuwe bronnen van volksbestaan is een onderwerp, dat de ernstige aandacht van Uwe Majesteit in eene hooge mate verdient. Kan de daarstelling van werken in verschillende oorden des Rijks daartoe leiden, dan zal daardoor òn voor het oogenblik òn voor het vervolg aan vele handen nuttig werk worden verschaft. Wij hopen, dat ter bereiking van dat doel middelen zullen kunnen worden bevestigd, die in de bestaande omstandigheden aannemelijk zijn te achten."

De aanneming geschiedde met verwerping van een amendement door VAN HEEMSTRA voorgesteld, waarin was melding gemaakt, "dat de armoede op eene schrikbarende wijze toenam en dat de regeering bedacht moet zijn om dreigende en onrustbarende onheilen af te wenden." Men oordeelde het gevaarlijk, om aan de dwaling ingang te verschaffen, alsof de regeering door directe middelen de armoede zou kunnen voorkomen. De toenemende armoede werd overigens door niemand ontkend.

Op de zinsnede omtrent de grondwetsherziening werd als antwoord voorgedragen:

"In eene vroegere rede was door Uwe Majesteit te kennen gegeven, dat zij niet aarzelen zoude, zoodra de overtuiging

der noodzakelijkheid van het wijzigen der grondwet bij Hoogstdezelve zoude gevestigd zijn, daarvan door een voorstel aan de Staten-generaal te doen blijken.

“Op de vervulling van die koninklijke belofte hebben wij gebouwd met volkomen vertrouwen. Met hartelijke blijdschap hebben wij de mededeeling ontvangen, dat Uwe Majesteit tot de overtuiging is gekomen, dat er noodzakelijkheid bestaat tot wijziging van eenige bepalingen der grondwet.

“Wij zijn overtuigd, dat Uwe Majesteit geene veranderingen schroomt, die geacht kunnen worden tot werkelijke, door de ondervinding aangewezen verbeteringen in het staatsbestuur te zullen leiden.”

Tegen deze zinsneden werden twee amendementen voorgesteld: door KIEN om de woorden *met hartelijke blijdschap* te vervangen door de woorden *met de meeste beloningstelling*, daar hij voor zich over eene grondwetsherziening geene zoo hartelijke blijdschap kon gevoelen, daar het voorstel slechts opnieuw de hartstochten zou in beweging brengen en aanleiding geven tot veel geschrijf en onrust; en door DE KEMPENAER, die met LUZAC meende, dat op eene herziening van de *geheele* grondwet moest worden aangedrongen. Beide amendementen werden met groote meerderheid verworpen en het geheele conceptadres aangenomen met 44 tegen 4 stemmen, van KIEN, HOOFT, DE KEMPENAER en LUZAC, van de twee meest behoudende en de twee meest veranderingsgezinde leden.

In eenig opzicht werd de voorstelling van KIEN bevestigd. De aangekondigde grondwetsherziening deed onderscheidene brochures en nieuwe tijdschriften in het licht verschijnen. De meesten van deze waren echter in een zeer gematigden of zelfs behoudenden geest, bij welk verschijnsel men echter wel moet in aanmerking nemen, dat reeds in 1847 de algemeene geest meer door de dagbladen, dan door de brochures en weekbladen werd uitgedrukt. De geest der politiseerende dagbladen was zoodanig, dat opnieuw bleek,

dat men te vergeefs eene vijandige oppositie zoekt te bevredigen, wanneer men niet alle hare verlangens inwilligt en haar zelve aan het bestuur roept. Op den dag zelve waarop de troonrede door den Koning werd uitgesproken en het gerucht eener toegezegde grondwetsherziening zich reeds verspreid had, luidde het in het *Handelsblad*: "Zal een nieuw tijdperk een aanvang nemen, dan eischt de overgang tot een nieuw stelsel de optreding van nieuwe mannen. Geen grondwetsherziening met behoud der tegenwoordige ministers. Een grondwetsherziening is alleen een waarborg in handen van hen, die constitutioneel leven, wezenlijke hervorming bedoelen. Met eenen baron VAN DER CAPELEN, en zijne staatkundige medestanders, met een THORBECKE aan het hoofd, is van eene grondwetsherziening veel goeds te verwachten voor bezuiniging en verbetering." De *Arnhemse Courant* en de *Nieuwe Rotterdammer Courant* schreven in gelijken geest. In de *Burger*, het blad van VAN BEVERVOORDE, die wegens laster was veroordeeld, werden als ministers aan de natie welgevallig aanbevolen S. P. LIPMAN en DIRK DONKER CURTIUS. Eenige dagen later toen de commissie voor het antwoord benoemd was en den volgende dag haar concept zou ter tafel brengen, schreef het *Handelsblad*: "Het is te hopen, dat de meerderheid der tegenwoordige Kamer vooral ook ten aanzien der rechtstreeksche verkiezingen beter gestemd zal zijn dan die van 1845. Dan, maar ook *dun alleen* is van de herziening iets goeds te verwachten."

Hoe volkomen waar ook de stelling is, dat alleen van hervormingsgezinde ministers een voldoende staatshervorming te wachten is, was het echter eene geheele miskennis van den bestaanden toestand, alsof de Koning tot aanneming der rechtstreeksche verkiezingen zoude te brengen zijn, of dat de meerderheid der Staten-generaal bij het adres van antwoord op die verkiezingen zouden aandringen. De voormalige redacteur van de *Tijdgenoot* trachtte dan ook in twee

artikelen, in de *Amsterdamsche courant* opgenomen, aan te wijzen, dat de oppositie zich òn in de bedoeling der regeering òn in die van de meerderheid der Tweede Kamer vergiste; dat het aandringen op rechtstreeksche verkiezingen thans alleen de strekking kon hebben om de aangekondigde grondwetsherziening te doen mislukken en dat, wanneer men *thans* nuttige hervormingen tot stand wilde brengen, van wederzijden toenadering moest plaats hebben. In dien geest plaatste de toenmalige redacteur van de *Amsterdamsche courant*, Mr. VISSEKING, ook meerdere stukken, terwijl in onderscheidene vlagschriften tegen de meer en meer veldwinnende democratische en revolutionaire beginselen werd gewaarschuwd. Een dezer brochures was eene bittere akte van beschuldiging tegen het *Handelsblad* en had tot titel: *Weg er mede*.

Te midden van het geschrijf over de grondwetsherziening bood de regeering al zeer spoedig eenige voorstellen van wet aan de Staten-generaal aan, en daaronder opnieuw de in de vorige zitting verworpen muntwet ter vaststelling van één standaard en wel den zilveren. De minister had in het verworpen voorstel eenige kleine wijzigingen gebracht, maar hij kwam er voor uit, dat de hoofdzaak dezelfde was als in het 5 maanden vroeger verworpen voorstel. Thans werd de voordracht aangenomen met 29 tegen 27 stemmen, terwijl zij vroeger met 27 tegen 26 stemmen was verworpen. Van zulke kleine verschillen hangt dikwijls in vergaderingen het lot der wetten af! Er waren geene leden van gevoelen veranderd, maar de kleine verwisseling in het personeel der Kamer en het thans tegenwoordig zijn van een enkel lid in Juni aanwezig, had eene kleine verandering in de stemming gebracht.

De voornaamste sprekers waren weder VAN BEECK VOLLENHOVEN voor den dubbelen standaard, VAN RIJCKEVORSEL voor den enkelen zilveren, VAN GOLTSTEIN voor den enkelen gouden.

Nu de regeering eenmaal tot het doen van een voorstel van grondwetsherziening was besloten, moest natuurlijk de vraag oprijzen, hoe men tot de meest bevredigende uitkomst zou komen.

De minister van binnenlandsche zaken, VAN RANDWIJCK, drong in eene uitvoerige memorie aan den Koning er op aan, dat men in de eerste plaats de bepalingen omtrent de herziening van de grondwet zou veranderen, met het doel, om later een geheel nieuwe grondwet op te stellen, waarvan het ontwerp zou onderworpen worden aan eene vergadering van notabelen, samengesteld uit leden van de Staten-generaal, de provinciale Staten en de provinciale Hoven.

De Koning, ofschoon persoonlijk zeer ingenomen met de door den minister van binnenlandsche zaken ontwikkelde denkbeelden, besloot echter daaraan geen gevolg te geven, voornamelijk op grond van de tegen de uitvoering ingebrachte bezwaren door den minister van justitie, Jhr. DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, deswege door hem vertrouwelijk geraadpleegd.

Een andere weg, dan door VAN RANDWIJCK voorgesteld, werd ingeslagen.

Een nota, door VAN DOORN en W. VAN RAPPARD opgemaakt van al de veranderingen, die vroeger in de Tweede Kamer door de meerderheid waren gewenscht of waaromtrent eenstemmigheid waarschijnlijk was, werd gesteld in handen van vier ministers, VAN HALL, BAUD, VAN RANDWIJCK en DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, die, bij geheim besluit van 25 October benoemd, den 11^{den} November 1847 een rapport aan den Koning uitbrachten, en, na daartoe bij een nader schrijven uitgenoodigd te zijn, een rapport omtrent eene raadpleging met de ministers van oorlog en marine, den 25sten November.

De grootste der voorgestelde veranderingen was, dat voortaan de benoeming van de leden der provinciale Staten geheel

aan de wet zou worden overgelaten, waardoor de mogelijkheid ontstond, dat deze door kiescollegiën zouden benoemd worden, zoodat de zeer tragsgewijze verkiezing der leden van de Tweede Kamer met een of twee trappen zou kunnen verminderd worden.

De beide rapporten en de verandering daarin voorgesteld, dragen de duidelijkste bewijzen, dat de vier door den Koning aangewezen ministers met grooten ernst de taak hun opgedragen, vervuld hebben en dat zij hunne verantwoordelijkheid hebben gevoeld, maar ook hoe hunne staatkundig hervormingsgezinde beginselen in strijd waren met de veldwinnende politieke richting in de groote dagbladen. Slechts een hunner, VAN HALL, bracht in overweging, of het niet wenschelijk zou zijn, kiescollegiën voor de Tweede Kamer daar te stellen, en drong er op aan, het veranderen der grondwet gemakkelijker te maken. Al de overigen waren eenstemmig van gevoelen, dat rechtstreeksche verkiezingen verkeerd waren, dat eenige invloed van de regeering op de verkiezingen voor de Tweede Kamer en de provinciale Staten weldadig was, en dat de te groote inmenging van de Staten-generaal belemmerend werkte. Het beteugelen der periodieke drukpers werd schier als eene levensquaestie beschouwd.

In het laatst van November en het begin van December hadden onder voorzitterschap van den Koning onderscheidene kabinetsraden plaats, waarin de voorgestelde veranderingen breedvoerig besproken en vastgesteld werden. Op den 18^{den} December zou de laatste kabinetsraad gehouden worden; op het einde ontstond er verschil over de grondwettige bepalingen omtrent de veranderingen en bijvoegsels. De minister VAN ZUYLEN VAN NYEVELT begon de discussie in het algemeen, dat men volgende veranderingen meer gemakkelijk moest maken. VAN HALL drong dit zeer sterk aan en meende, dat zulks kon geschieden door het vereischte getal in art. 232 der grondwet te veranderen en bij de aanneming in de dubbele Kamer geen $\frac{2}{3}$, maar $\frac{3}{4}$, der stemmen te

vorderen, hetgeen op een getal van 112 leden slechts een verschil van 10 stemmen zou uitmaken. Formeel was dit verschil dus gering, maar in verband met de bedoeling dat de regeering zich niet ongenegen zou toonen nog meerdere wijzigingen voor te stellen en de veranderingen gemakkelijk wilde maken, in het geheel niet onverschillig. DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND en VAN BANDWIJCK bestreden dan ook met kracht het voorstel, waardoor naar hunne meening alles weder op losse schroeven gesteld zou worden. VAN HALL gaf niet onduidelijk te kennen, dat hij aan het punt zoo-veel hechtte, dat hij dan zou moeten bedanken. Zijn voorstel werd, in weerwil daarvan, verworpen. Den volgenden dag verzocht hij zijn ontslag, bij een brief, die tot de geschiedenis behoort. De Koning meende, dat thans zijn ontslag niet geweigerd kon worden. Onmiddellijk werd W. VAN RAPPARD uit Arnhem ontboden.

De ontbodene liet zich overreden het ministerie aan te nemen, onder enkele bepalingen omtrent de benoeming van andere ministers voor buitenlandsche en binnenlandsche zaken, die werden toegestaan en die wij in het volgend hoofdstuk zullen mededeelen en onder voorwaarde, dat hij in persoon aan VAN HALL, met wien hij steeds bevriend was geweest, zou mededeelen, dat het verzocht ontslag op de meest eervolle wijze was verleend en dat hij tot zijn opvolger was benoemd.

De reden van zijn verzocht ontslag heeft VAN HALL enkele maanden later toen de omwenteling was uitgebroken, opgegeven in de volgende woorden:

“Steeds was ik van oordeel, dat ons vaderland behoefte had aan meerdere en betere staatkundige waarborgen, dan de bestaande grondwet oplevert; maar minister zijnde begreep ik, dat 'slands financiën in goeden staat gebracht moesten zijn, voordat men aan eene staats hervorming behoorde te denken. Bovendien was ik nimmer een voorstander van te groote sprongen op eens. Ieder oprecht bemin-

naar van vrijheid en tevens van orde moet vreezen daardoor wanorde te zien ontstaan; moet vreezen, dat teruggang onmisbaar op iederen te snellen vooruitgang volgt. De gebeurtenissen van Februari te Parijs veroorlooven ons nu meer te doen, dan vroeger mogelijk was. Dat te doen, wat de afgetreden ministers, bij de zeven en twintig voorstellen van wet, begrepen hadden den Koning niet stellig te moeten afraden, was zelfs, voor dat die gebeurtenissen hadden plaats gehad, in mijn oog te weinig."

Voor het grootste gedeelte wordt het door hem medege-deelde, bevestigd door de rapporten van de vier aangewezen ministers en door de brieven van VAN HALL bij zijn ontslag geschreven en uit de wijze waarop dat verzoekt ontslag verleend is. De ware reden waarom hij in December op zijn ontslag bij herhaling heeft aangedrongen is naar onze overtuiging gelegen geweest in het geheele karakter en de staatsmanskunst van VAN HALL. Zijne politiek was, dat men regeeren moest naar omstandigheden en dat een minister zijn standpunt moest kunnen veranderen. Zonder bepaalde voorstellen te doen, wilde hij een weg openhouden om meerdere wenschen in te willigen, wanneer die met aandrang mochten geuit worden, waarbij hij als eerste minister de leiding zou hebben. Toen hem dit niet gelukte, was zijne positie inderdaad eene onmogelijkheid geworden.

De tijding dat aan VAN HALL op zijn verzoek een eervol ontslag was verleend, maakte een algemeenen indruk. Ook de oppositiebladen, die hem dikwijls scherp gehemeld hadden, erkenden zijne kunde en vele verdiensten. En inderdaad het was geen wonder bij het succes aan zijne ministerieele handelingen verbonden. Voor een gedeelte is de lof, die hem als redder uit den financieelen nood en hersteller van de financieele orde door de meesten wordt toegezwaaid, overdreven. Niet aan hem, maar inzonderheid aan de financieele oppositie in de Tweede Kamer in 1843 en 1844 moet de verbetering in ons financiewezen in 1844 worden

toegeschreven; zij heeft met volharding de regeering gedrongen, om den weg te gaan, dien zij aanwe vanwees en daarbij het bewijs gegeven, dat in een constitutioneele regeering de oppositie nuttig kan zijn, zonder regeering te worden. Dat in waarheid de verbetering in ons financiewezen aan de oppositie van 1839—1847 moet worden toegeschreven, heeft de geschiedenis met onwederlegbare bewijzen aangetoond. De verwerping van de voorstellen van ROCHUSSEN en VAN DER HEIM dwong de regeering tot een afdoenden maatregel, die door de Tweede Kamer in algemeene trekken werd aangewezen. De eerste vorm, dien VAN HALL aan die gedachte gaf, was onuitvoerlijk. Ook ten opzichte van de comptabiliteit is VAN HALL slechts langzaam tot betere financiële regeling en opheffing der bijzondere fondsen gekomen. In zijne ministerieele loopbaan heeft hij wel kracht in de uitvoering, maar weinig vastheid van beginselen getoond.

Het was meestal een zich schikken naar de omstandigheden, waarbij hij met zekere slimheid, die echter zeer gemakkelijk werd ontdekt door hen, die geen nieuwelingen in het staatkundig leven waren, vooruitzichten opende, op eene wijze, dat hij naar waarheid eene bepaalde toezegging later kon ontkennen, wanneer men hem aan de belofte herinnerde.

Wanneer men daarbij voegt, dat hij vaak op een belachelijke wijze zich op den voorgrond plaatste, is het geen wonder, dat hij door weinigen bemind is geweest.

Niettegenstaande zijne gebreken, heeft VAN HALL in zijne ministerieele loopbaan van Maart 1842 tot December 1847 zich doen kennen als een man, van zeldzame talenten. Bij een helder oordeel nam hij gemakkelijk de goede denkbeelden van anderen over. Met kracht bracht hij ten uitvoer wanneer het oogenblik ter uitvoering gekomen was. Hij paarde aan zeer veel verkregen kennis als rechtsgeleerde in de grootste handelsstad, een sterk geheugen en een groote mate van gevatheid bij zijne antwoorden. Tegenover den

Koning, zoowel als tegenover een naar overheerschend gezag strevende drukpers, wist hij zijne zelfstandigheid te bewaren en bracht hij kracht in de regeering. Ofschoon geen vriend van arbeid, maar veeleer van praten, van paardrijden, jagen en uitgaan, verstond hij bij uitnemendheid de kunst, om anderen onder zijn invloed te doen werken en waar het noodig was, nam hij zelf de pen in handen en schreef in weinige uren stukken, waartoe anderen dagen noodig zouden gehad hebben. Als minister van justitie opgetreden heeft hij, den korten tijd dat hij aan het hoofd van dat departement stond gekenmerkt, door de hand te slaan aan de partieele verbetering der wetgeving, die later weder een geruimen tijd heeft gerust. Als minister van financiën heeft hij niet alleen krachtig de wet van 6 Maart 1844 uitgevoerd, maar ook tot de hervorming van het handelstelsel veel gedaan, ofschoon ook hier het initiatief van de oppositie van VAN RIJCKEVORSEL, DE MONCHY en anderen is uitgegaan en hij slechts schoorvoetend de beweging naar vrijen handel is gevolgd. De uitgave van de *handelsstatistiek* is onder zijn ministerie begonnen. Aan de raadpleging van de kamers van koophandel is onder zijn ministerie meer uitbreiding gegeven.

Het is niet mogelijk aan VAN HALL een bepaald staatkundig of staatshuishoudkundig stelsel toe te kennen. Integendeel de staatsmanskunst van VAN HALL bracht veel eer mede geen eigen stelsel te hebben, maar naar de omstandigheden zijn standpunt te veranderen, en 's lands belangen en zijn eigen eerezucht te behartigen zooveel hij zulks vermocht. Zulk een staatsmanskunst zoude even weinig als het zwakke stelsel van GUIZOT bestemd zijn geweest tegen de geweldige schokken van de omwenteling van 1848, zoodat zijn aftreden in December 1847 niet als een ramp beschouwd kan worden.

VAN HALL trad af omdat hij zijne politiek om èn den Koning èn de meerderheid van de Tweede Kamer te belie-

ven, niet meer kon voortzetten bij de beslissing in den ministerraad van 18 December 1847 genomen. Hij trad niet af als een verbruikt staatsambtenaar, maar als een ervaren minister, die, in andere tijdsomstandigheden, bij een gewijzigd standpunt, weder kon optreden. Met zijn aftreden als minister in December 1847 was het staatkundig leven van FLORIS ADRIAAN VAN HALL in geenen deele gesloten.

Met December 1847 sluit zich in de geschiedenis van ons staatsleven een tijdvak van belangrijke ontwikkeling, waarbij vele vragen kunnen gedaan worden. Welke zouden de gevolgen zijn geweest, wanneer de regeering reeds vóór het bekende voorstel van grondwetsherziening in 1844 had voorgesteld, waartoe zij zich eerst in December 1847 bereid verklaarde? Wat zou, ook zonder de omwenteling van 1848, het gevolg zijn geweest van de toepassing van het stemrecht, zooals men die in het najaar begon te maken? Zou het na 1844 opgewekte partijleven, ook zonder rechtstreekse verkiezingen, niet voortdurend ministerieele veranderingen hebben te weeg gebracht? Een aandachtige beschouwing van het staatsleven doet zoodanige vragen opperen. De geschiedenis verhaalt alleen feiten die gebeurd, gevoelens die geopenbaard zijn.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het jaar 1848. — De Nederlandsche ministers en hunne conservatieve beginselen. — Verandering in de voorstellen van grondwetsherziening op voorstel van VAN DER BEEM. — Advies van den Raad van State. — 's Konings beslissing.

Eerste indrukken van de Fransche omwenteling hier te lande. — Ministeriële handelingen. — Hervatting der werkzaamheden van de Tweede Kamer. — Aanbieding der 27 ontwerpen tot grondwetsherziening. — Ongunstige indruk. — 's Konings verklaring aan den president der Tweede Kamer. — De ministers verzoeken hun ontslag. — LUZAC bij den Koning onthouden. — Volksbeweging te 's Gravenhage. — De Tweede Kamer geeft te kennen welke veranderingen zij in de grondwet wenscht, 16 Maart. — Mededeeling des Konings aan de buitenlandsche gezanten. — D. DONKER CURTIUS bij den Koning. — Benoeming van eene commissie om, met het oog op de wenschen der Tweede Kamer, de grondwet te herzien, 17 Maart. — Het ontslag aan de ministers verleend. — Vorming van het ministerie van G. SCHIMMELPENNINGK. — Oproer te Amsterdam. — Optreden van het nieuwe ministerie in de Tweede Kamer. — Gedachtenwisseling in dagbladen en brochures. — Verschil over het kiesstelsel; vrije volksvertegenwoordiging ter bevordering van algemeene maatschappelijke belangen of eene regeering overeenkomstig den volkswil. — Voorstel van grondwetsherziening van de commissie. — Verschil in den Ministerraad. — Aftreding van SCHIMMELPENNINGK en NEPVEU. — Redevoering van DONKER CURTIUS. — Nieuwe ministers DE KEMPEAER, VOET, BENTINCK, VAN BOSSE. — Onthulling van het standbeeld van Prins WILLEM I. — Afsluiting van het Haarlemmermeer; de spoorwegen; de openbare werken. — Het Duitsche parlement; Limburgsche zaken. — Onrustige bewegingen in Noord-Brabant. — Indruk

van de Europeesche omwentelingen te Batavia. — LUZAC, als minister van Herv. eeredienst, vervangen door VAN HEEMSTRA. — Financiële voorstellen van VAN BOASE bestreden door VAN HALL. — Voorstellen van DONKER CURTIUS in de Tweede Kamer aangenomen, door de Eerste verworpen. — De minister vraagt zijn onslag, dat niet verleend wordt. — Leidsche oneenigheden over het huizittenhuis. — Aanbieding van de gewijzigde voorstellen van grondwetsherziening aan de Staten-generaal. — Oppositie van THORBECKE tegen het ministeriële ontwerp van grondwetsherziening. — Oordeel daarover in het publiek; hij wordt niet gekozen als lid der dubbele Kamer.

De voorstellen van grondwetsherziening aangeboden aan de Staten-generaal. — Onderzoek in de afdeelingen der Tweede Kamer. — Openbare beraadslagingen. — Aanneming der gewijzigde ontwerpen. — Aanneming in de Eerste Kamer. — Verkiezingen voor de dubbele Kamer. — Behandeling der ontwerpen in de dubbele Kamer. — Afkondiging der herziene grondwet. — Rapport van 2 November. — Definitief ministerie. Handelingen in de tijdelijke zitting der Staten-generaal, Nov. 1848. — Eerste toepassing van de rechtstreeksche verkiezingen. — Opening der zitting van de Staten-generaal, 13 Febr. 1849. — Ziekte en dood van WILLEM II. — Slot.

Het jaar 1848 zal lang in de geschiedenis van Europa als het groote omwentelingsjaar vermeld worden. Nooit vroeger is eene omwenteling zoo snel in verschillende landen verspreid geweest en zoo diep doorgedrongen dan de omwenteling van 1848. En geen wonder zij kwam met de leus van eene geheele hervorming der maatschappij. Zij vervulde millioenen die niets of weinig bezaten met hoop op een beteren maatschappelijken toestand, en andere millioenen met vrees, dat de maatschappelijke orde in hare eerste grondslagen zou vernietigd worden. Zij sprak tot alle volken en tot alle standen.

De omwentelingen in het maatschappelijke leven bieden in het algemeen hetzelfde verschijnsel aan als de omwentelingen in het natuurleven. Het zwakkere buigt voor de meerdere kracht. Tegen den lavastroom zijn geen boomen

bestand, al hebben zij hunne wortels diep in den grond geschoten. De zwaardere lucht dringt met onwederstaanbare kracht naar ijler ruimte, en naar mate de onevenredigheid grooter is, is de drukking van den orkaan geweldiger. Zoo is het ook met de machtsverplaatsing in de menschelijke samenleving. In het hart des menschen woelt altijd de zucht naar zelfbehoud en eigen machtsontwikkeling in duizenderlei vormen. Het "*hebben is hebben, krijgen is de kunst, het ôte toi de là pour que je m'y mette*, — voor zich zelve, voor zijn stand, voor zijn partij, voor de kerk, waartoe men door geboorte of vrije keuze behoort, is het blijvende kenmerk der menschelijke individualiteit in de oude en nieuwe geschiedenis. Voor velen is elke omwenteling slechts een middel, om eene betere maatschappelijke positie te erlangen of wel alleen om hunne eigene meening te doen gelden. De spreuk: *l'intérêt parle toutes les langues et joue tous les personnages*, wijst aan hoe de zelfzucht overal hare kracht doet gevoelen, maar die zucht naar eigen belang en eigen invloed is ook de kiem, waaruit de edelste karakters en de schoonste beginselen kunnen ontwikkeld worden en ook blijkens de geschiedenis ontwikkeld zijn.

Terwijl de wilde natuurvölker, en ook in onze tegenwoordige samenleving nog, de naar de maatstaf der zedelijkheid minst ontwikkelde individuen, zich niet schamen voor hunne zelfzuchtige bedoelingen uit te komen en zelfs op hun standpunt berouw gevoelen, zoo dikwijls zij eene gelegenheid verzuimd hebben zich of de hunnen ten koste van anderen te bevoordeelen, toonen de leuzen, waaronder men zich in onderscheidene groepen en partijen in den loop der tijden schaart, telkens een hooger peil aan van algemeenen verstandelijken en zedelijken vooruitgang. De schaamte, die men in den tegenwoordigen tijd gevoelt om in het openbaar bekrompen zelfzuchtige beginselen te belijden, is een hulde aan de waarheid, dat het zelfzuchtige leven het ware persoonlijk leven van den mensch niet is. De natuurmensch

jaagt alleen naar zelfbehoud en eigen genot; de mensch in wien het maatschappelijk leven is ontwaakt, streeft naar een leven voor anderen. Op de leus voor eigen recht, volgt de leus van het leven voor het belang van anderen. De samenleving streeft door de krachten, die in haar leven, onophoudelijk naar vooruitgang. Het gemoedelijk instinct, dat het leven der natuurvölker eens bezielde: *allen voor één, één voor allen*, moet door kennis geleid en door persoonlijk zelfopofferende toewijding aan het goede telkens verhoogd worden. Te midden van woeste hartstochten, eenzijdige partijschappen en geweldige omwentelingen vervolgt de samenleving den weg aan hare ontwikkeling gesteld. Aan den machtigen invloed van den tijd, waarin men leeft, kan niemand zich onttrekken; maar er bestaat een groot onderscheid tusschen hen, die als *proletarii* slaafs den tijdgeest gehoorzamen, in afgoderij of verguizing van stelsels en personen, en hen, die door persoonlijke toeëigening van het goede en verwerping van het verkeerde, zich vormen tot vrije zonen van de eeuw, waarin zij leven.

Het eigenaardig beginsel der volksberoeringen in 1848 was het streven tot verbetering van den maatschappelijken toestand; de leus, dat niet alleen de belangen van de hoogere standen, maar de belangen van geheel het volk behooren behartigd te worden. Trad in de omwenteling van 1789 op den voorgrond de gelijkheid van *recht*, nu meer het *volksbelang*; deed in 1789 de derde stand zijn macht gevoelen, thans was het de zoogenaamde vierde stand, die zich deed gelden.

Ofschoon het communisme en het socialisme, in strijd met hunne beginselen, dikwijls niet anders zijn dan leuzen voor lage en zelfzuchtige bedoelingen, evenzeer als het conservatisme en het liberalisme; ofschoon het communisme in hare eenzijdigheid de groote dwaling bevat, dat in de gelijkheid en niet in samenwerking van ontelbare verscheidenheden tot één doel het edele der menschelijke samenleving

zou gelegen zijn en het socialisme de gevaarlijke strekking heeft op het alvermogen van den Staat te doen steunen en daardoor voor de vrijheid doodende is, mag toch niet worden voorbijgezien, dat in het communisme het edele streven gelegen is om de weldaden der beschaving in openbare werken, openbare instellingen van wetenschap en onderwijs telkens meer algemeen te maken en dat in het socialisme de waarheid begrepen is, dat het staatsgezag, als de vertegenwoordiger van het algemeene welzijn, datgene moet tot stand brengen, waartoe vrijwillige samenwerking nog onmachtig is. Hetgeen waar is in het communisme en het socialisme te erkennen, is het zekerste middel om het verderfelijke, dat daarin gelegen is, te keeren. De weg daartoe is een uitgebreid volksvertegenwoordigend staatsleven, waarbij ieder staatsburger in zich de verplichting gevoelt in zijn kring, met al het vermogen van den menschelijken geest en al de kracht der persoonlijke toewijding te leven voor het geheel — en een regeeringsvorm, waarin de gedachten ter bevordering van het volksbelang, die in het vrije volksleven zijn gerijpt, door verantwoordelijke staatsdienaars verwerkelijkt worden. Maar, bij het ondoordacht jagen naar spoedige uitkomsten, zocht de oppervlakkigheid der dweepzucht de verwerkelijking der communistische en socialistische droomerijen in een rechtstreeks uitgebreid stemrecht, dat noodwendig moest leiden tot overheersching van de eene fractie boven de andere of tot een overheerschend staatsgezag, dat het vrije volksleven in zijne ontwikkeling verstikt.

Wij hebben reeds vroeger ter loops de aandacht gevestigd op het hoog gewicht, dat de ontwikkeling der sociale maatschappelijke en staatkundige ideën in de jaren 1840—1848 heeft gehad. In het begin van 1848 hadden de revolutionaire en socialistische denkbeelden niet minder dan de materialistische contra-revolutionaire en de romantisch religieuse antirevolutionaire beginselen, in talloze dagbladen en geschriften, bijna overal eene hartstochtelijke uitdrukking

gekregen. De meest overdreven phraseologie onthrak bij geen der onderscheidene richtingen van behoud en vooruitgang, en verbitterde de gemoederen. De wateren klommen maand aan maand, dag aan dag, en dreigden dijken en dammen te vernielen. Hoop en vrees voor de aanstaande omwenteling was er bij velen; bij weinigen werd gevonden, een vast overleg, hoe de omwenteling te beginnen, — of een vast besluit, hoe de gevreesde omwenteling te voorkomen.

Vele staatslieden zagen bij hunne kleine staatsmanskunst het gevaar der tijden niet in. De Fransche ministers, geheel verblind over den werkelijken toestand van Frankrijk, gebruikten in hunne onvoorzichtigheid uittartende woorden; zij waanden kracht aan de regeering te kunnen verzekeren door eene groote mate van zelfvertrouwen uit te spreken. In Duitschland vertrouwde men op de militaire macht om revolutionaire volksbewegingen te onderdrukken, waarbij men het wezentlijke gewicht der maatschappelijke beweging in de laatste jaren geheel miskende. In Engeland en in België was de verhouding tusschen volk en regeering het minst gespannen. Door de groote maatregelen onder PEEL ten behoeve van het volk tot stand gebracht was het gevoelen in Engeland algemeen gevestigd, dat de regeering al het mogelijke deed, om aan de volksbehoefden te geoet te komen. Daarbij liet de Engelsche wetgeving de volksbeweging vrij onder verzekering tegen rustverstoring, waardoor zij de botsingen voorkwam, waartoe preventieve maatregelen zoo dikwijls aanleiding geven. De ontevredenheid der lagere volksklassen richtte zich het meest tegen de landbezitters en de fabrikanten. De vereenigeningen in die richting gevormd oefenden reeds van 1829 invloed uit op het vaste land, waar zij als verboden vervolgd en gestraft werden. Van daar het verschijnsel, dat terwijl het Engelsche staatsrecht bestand was tegen revolutionaire schokken, uit de Engelsche arbeidersvereenigeningen de revolutionaire woelingen op het vaste land ondersteund werden.

In België, in 1830 zoo ontvankelijk voor den invloed der Fransche omwenteling, verkeerde men in den aanvang van 1848 tegenover de regeering in een toestand van vertrouwen. Nadat LEOPOLD den troon bestegen had, was er geen strijd tegen de constitutioneele koninklijke regeering geweest; de politieke strijd was tusschen de parlementaire partijen onderling gevoerd. De ministeriën hadden zich snel afgewisseld. Na enkele mislukte pogingen van een gemengd ministerie, waren de katholieken aan het hoofd der regeering geweest, maar het zuiver katholieke ministerie van 31 Maart 1846 had een zeer groote nederlaag geleden bij de verkiezingen in 1847, en had het optreden van een liberaal ministerie, als door de parlementaire beginselen volkomen gewettigd, erkend. Beide de groote partijen in België, de liberale en de katholieke, waren in den aanvang van 1848 anti Franschgezind en zelfs de kleine republikeinsche partij, die zich niet aan het constitutioneel koningschap van LEOPOLD had aangesloten, was verre verwijderd van met de Fransche revolutionairen te sympathiseeren; slechts onder het fabrieksvolk had men revolutionaire democratische vertakkingen met de Fransche, Engelsche en Duitsche arbeidersverenigingen.

In ons vaderland heerschte in den aanvang van 1848 algemeen rust, ofschoon de ontevredenheid, in 1844 door de financiëele maatregelen opgewekt en door de dure tijden bestendigd, niet was opgehouden. Op de laagste trappen van de drukpers, door de grondwet bestemd een middel van volksverlichting te zijn, stonden bladen als *de Vlissingche courant*, *de Kaleidoskoop*, *de Burger*, *de Asmodée*, *de Courrier Batave* in hare kortstondige verschijning en de *Hydra*. De talrijkheid dezer bladen bewees, dat zij in den smaak vielen van een grooten kring van lezers. De richting van de *Arnhemse courant* bleef fel tegen de regeering gericht. Het *Handelsblad*, het meest gelezen dagblad, en de *Nieuwe Rotterdamse courant*, die invloed begon te

erlangen, bevatten bij tusschenpoozen staatkundige artikelen, waarin op groote veranderingen werd aangedrongen, maar waren voornamelijk nieuwsbladen. Onder de schrijvers waren er van allerlei richtingen, — kerkelijke anti-revolutionairen, die droomden van een teruggang naar het tijdvak van het geloof volgens de Dordrechtsche synode, — gematigde conservatieven, — heftige contra-revolutionairen, die voor allen vooruitgang het oog gesloten hadden en contra-revolutionairen, die meenden, dat men door krachtige bevordering van de materiële welvaart en door verandering van hetgeen geheel verouderd was, het goede moest behouden, — vrijzinnigen, in zeer onderscheiden schakeering — en te midden dier onderscheidene richtingen, zelfzuchtigen, die hunne positie wilden behouden of eene nieuwe maatschappelijke betrekking of meerderen invloed wilden verwerven; inzonderheid was een sterk anti-aristocratische geest ontwikkeld en verlangden velen uit den burgerstand, en op het platte land de landlieden, grooter aandeel in de gemeenteraden, provinciale Staten en Staten-generaal te verkrijgen, terwijl de Roomsch-Katholieken ijverden voor meer aandeel in posten en betrekkingen en zulke grondwettige veranderingen zochten te verkrijgen, waardoor hunne geestelijkheid meer macht zou kunnen erlangen op onderwijs en verkiezingen.

Hetgeen echter in het met revolutionaire beginselen bezwangerd Europa voor ons vaderland gerustheid gaf, was, dat onder de mannen van beteekenis, die grooten invloed oefenden door hunne denkwijze, zooals LUZAC, THORBECKE, DONKEE CURTIUS, LIPMAN en de redacteurs der groote dagbladen er geene waren, die een geheele omkeering van onze staatsregeling verlangden. THORBECKE mocht door de uiterste linkerzijde als haar hoofd worden verheerlijkt en in zijne verhandeling *over het Staatsburgerschap* en bij zijn voorstel van grondwetsherziening in 1844, enkele radikaal democratische denkbeelden geuit hebben en daardoor bij sommigen de vrees hebben opgewekt, dat hij een republiek

wilde met een Koning in naam en een presidentschap voor zich zelve, in de meeste zijner geschriften verdedigde hij met kracht het vertegenwoordigend stelsel onder een krachtig erfelijk koningschap.

De Nederlandsche ministers, met 1°. Januari 1848 aan het hoofd der departementen geplaatst, waren kundige conservatieve staatslieden, die het ernstig meenden met het volksbelang, maar weinig hechtten aan de volksmeening. Zij wilden de kracht der oppositie breken door vooruitgang in materiële welvaart. De nieuwe minister van financiën. W. L. F. C. VAN RAPPARD, ofschoon in de politiek conservatiever dan VAN HALL, deed voor hem niet onder in kunde; in doorzicht en voortvarendheid overtrof hij hem; W. VAN RAPPARD was een man van een kloek verstand. energie en werkzaamheid. Als jong rechtsgeleerde had hij zich reeds een goeden naam verworven door het uitgeven van geschriften, hij was van officier van justitie tot president van het provinciaal Gerechtshof in Gelderland bevorderd. Als lid der Staten-generaal had hij in eene zeer uitvoerige rede het conversieplan van ROCHUSSEN in 1843 bestreden: eene regeling van 's Rijks financiën moest voorafgegaan worden door regeling van den achterstand en de toekomst mocht niet opgeofferd worden door groote schuldvermeerdering. Krachtig had hij met BRUCE, VAN TWIST en PANHUYS de financiële maatregelen van 1844 ondersteund, maar met het later financiël beheer van VAN HALL had hij evenmin als genoemde leden geheel ingestemd. Hij trad als minister van financiën op met het vaste voornemen om aan het financieewezen te verbeteren wat voor verbetering vatbaar was, en door zijn zaakrijk en duidelijk spreken won hij kort na zijn optreden het vertrouwen van vele deskundigen. Hij had er op aangedrongen, dat VAN DER HEIM naast hem als minister van binnenlandsche zaken zou optreden.

J. A. VAN DER HEIM, eenige jaren ouder dan W. VAN

RAPPARD had even als deze onder de uitnemendste studenten der Leidsche hoogeschool behoord. Als griffier der Staten van Zeeland had hij als ambtenaar liefde tot orde en werkzaamheid aan den dag gelegd, in de dubbele Kamer had hij zich als gematigd conservatief staatsman doen kennen, die verklaarde de Nederlandsche Christelijke beginselen van GROEN VAN PRINSTERER niet te begrijpen, en had hij een geopend oog voor het gevaar der samenwerking van ultraliberalen met eene heerschzuchtige priesterpartij. "Vooruitgang", had hij in 1840 gezegd, "is de onveranderlijke wet, die de Voorzienigheid heeft voorgescreven. Stilstand is achteruitgang. Nederland is steeds op vooruitgang gesteld geweest; zou dan de grondwet stilstaan bij onze constitutioneele instellingen; zou er geene overeenstemming moeten gebracht worden tusschen meer verlichte denkbeelden en ons staatsrecht." Toen zijn voordracht als minister van financiën in 1843 niet was aangenomen, had hij zijn ontslag verzocht. Aan het hoofd van het provinciaal bestuur van Zuid-Holland geplaatst, had hij zich doen kennen als een ijverig en doortastend gouverneur, die vele misbruiken, onder het zwakke bestuur van den graaf VAN DER DUYN VAN MAASDAM ingeslopen, afschafte. Zelfs zij, die slachtoffers waren geworden van zijne strenge maatregelen van reorganisatie, brachten hulde aan zijne bekwaamheid. In 1846 tot het ministerie van binnenlandsche zaken geroepen, aanvaardde hij het departement slechts *ad interim*, omdat aan zijn verlangen naar een gematigde grondwetsherziening door den Koning niet was voldaan; en ook nu, nadat er 27 voorstellen van grondwetsherziening in den kabinetsraad waren vastgesteld en hij zich met die veranderingen vereenigd had, wenschte hij er nog bijgevoegd te hebben eene intrekking van art. 6, 127, 128, 129, 130, 131, 132 en 133 der grondwet en hunne vervanging door eene bepaling, waardoor de geheele regeling van het kiesrecht, behalve de benoeming van de leden der

Staten-generaal door de provinciale Staten aan de wet zou worden overgelaten. Hierdoor zouden de ridderschappen wel niet dadelijk afgeschaft worden, maar hun aandeel aan de verkiezingen van leden voor de provinciale Staten zou geheel afhankelijk gemaakt worden van hetgeen de wetgevende macht zou bepalen. Zijn voorstel, dat in den Raad van State geen ingang vond, werd later teruggenomen.

VAN RANDWIJCK verwisselde het departement van binnenlandsche zaken met dat van buitenlandsche zaken. Zijne benoeming tot minister van buitenlandsche zaken was zeer welgevallig aan de diplomatie, daar de aftredende minister DE LA SARRAZ, zwager van den minister VAN RAPPARD, door zijne toenemende doofheid, minder geschikt werd voor het onderling verkeer. De overige departementen behielden hunne hoofden.

Waren de ministers geneigd eene ruime grondwetsherziening toe te staan wat het administratieve betreft, zij waren conservatief ten opzichte van de verkiezingen der leden der Tweede Kamer door de provinciale Staten. De Koning, zeer zenuwachtig en neerslachtig na het vertrek van zijn beminden zoon ALEXANDER naar Madera en bij de ongunstige tijdingen van daar ontvangen, zag de grondwetsherziening met grooten angst te gemoet. "De grondwetsverandering," zoo liet hij zich tegen den directeur van het kabinet den 20sten Januari uit, "zou ons ongeluk zijn. Over 3 à 4 jaren zouden wij er berouw van hebben. Wij lieten ons in een maalstroom medesleepen, zonder dat de gevolgen te berekenen waren." Met eene brochure, bij VAN WEELDEN uitgekomen, tegen de parlementaire regeering, was hij zeer ingenomen. Hij had groot bezwaar tegen de verandering van art. 59 der grondwet omtrent het koloniaal bestuur. "Veel mooie woorden in goede vormen, maar men heeft het gevoel alsof men verraden en verkocht wordt; staat van spanning en gisting in Europa, die zich eens bloedig zal oplossen."

Zulk eene stemming des Konings verlichtte de taak der ministers niet.

Reeds den 9^{den} Januari werden de regeeringsvoorstellen omtrent de grondwetsherziening met de veranderingen door VAN DER HEIM voorgesteld, aan den Raad van State ingediend, met het verzoek, om het advies spoedig te ontvangen. Daaraan werd voldaan bij een advies van 21 Februari, dat op opmerkelijke wijze de staatkundige beginselen doet kennen, die in Februari 1848 de leden van den Raad van State bezielde. Thans is het oordeel bijna algemeen, dat de 27 ontwerpen te weinig inhielden, en ook toen ontbrak het niet aan hen, die, verre verwijderd van het eenzijdig liberalisme, dat alleen heil vond in een stelsel van rechtstreeksche verkiezingen, elk voorstel tot grondwetsherziening onvoldoende oordeelden, dat geene verandering bracht in de verkiezing der Tweede Kamer door de provinciale Staten. De billijkheid, die vordert dat men de geschriften naar hunne dagteekening beoordeelt, eischt hetzelfde omtrent wetsontwerpen. In de laatste maanden van 1847 en het begin van 1848 was de wensch naar eene geheele verandering van het kiesstelsel eer verminderd dan vermeerderd bij de belangstelling, die men in de uitoefening van het stemrecht begon te stellen; in allen gevalle was die wensch nog verre van algemeen te zijn. De groote meerderheid in de kiescollegiën, gemeenteraden en provinciale Staten beschouwde rechtstreeksche verkiezingen met ontbindbare Kamers als zeer gevaarlijke nieuwigheden, niet voor ons land geschikt. De regeering was met het indienen der 27 ontwerpen in waarheid getrouw geweest aan haar voornemen, om in overeenstemming met de meerderheid in de Tweede Kamer eene volledige grondwetsherziening tot stand te brengen. Geen enkele verandering, waarop de meerderheid vroeger, in 1840 en 1845, had aangedrongen, was achterwege gehouden.

Het oordeel van het publiek zou dan ook, zonder de omwenteling van 22 Februari bij velen vrij gunstig geweest zijn, maar het moest noodwendig veranderen, toen de omwenteling in Europa de hoop op grootere politieke veranderingen opwekte.

De eerste tijding van de gebeurtenissen van Parijs maakte hier te lande, gelijk elders, een geweldigen indruk. Het constitutioneele stelsel, met hare groote verzekeringen op het papier, dat een Koning, die regeert maar niet bestuurt, geen kwaad kan doen en onschendbaar is, — dat de parlementaire meerderheid, één plus de helft, het volk verbeeldt, — dat een Pairskamer een bolwerk voor de constitutie is, — bleek een voos kunstwerk te zijn tegenover de reële wilde hartstochten, in den fellen partijstrijd gevormd, door dwaalingen geleid en door geen gevoel van godsdiens bedwongen. De onschendbare Koning moest vluchten, de revolutie stoorde zich niet aan de parlementaire meerderheid, de Pairskamer beschutte niets.

Het was in den ochtend van Zondag den 27sten, dat de vlucht van LOUIS PHILIPPE en de bestorming der Tuileriën te Amsterdam bekend werden. Hoe staat mij die dag nog levendig voor den geest. Personen, nauwelijks bij naam aan elkander bekend, deelden op straat hunne gewaarwordingen mede. De indruk was naar de onderscheidene karakters en naar de maat van oplettendheid, waarmede men het ontstaan en de ontwikkeling der oppositie in Frankrijk had gevolgd, zeer verschillend. De meest algemeene was schrik en verbazing. De algemeene meening werd bij den dag bewogen. Terwijl de oppositie in het *Handelsblad* reeds vóór de Fransche omwenteling in het begin van Februari, in haren geest, op de teekenen der tijden, op de omwenteling te Napels, op de hervormingen van PIUS IX had gewezen, schreef zij den dag, nadat de omwenteling alhier bekend was geworden, in het nummer

van Maandag 28 Februari een artikel: *Lessen uit Parijs*, waarin zij bij de regeering aandrang, concessiën te doen. De indruk was een geheel andere, dan de redactie bedoeld had. Zij had tot hervormingsgezindheid willen opwekken. Het groote publiek zag er een ophitsing in. De algemeene richting werd conservatief, ja contra-revolutionair. In andere *Lessen uit Parijs* werd gewaarschuwd tegen de oppositie, die wel het vuur aanblijs maar den revolutiebrand niet blusschen kon.

De groote menigte was in de laatste dagen van Februari en de eerste van Maart zoo sterk contra-revolutionair, dat hervormingsgezinden begonnen te spreken van de grondwetsherziening uit te stellen. VREDE schreef den 27sten Februari: "Hoe rechtmatig de wenschen zijn naar eene onbekrompen grondwetsherziening, deze onheilspellende oogenblikken eischen uitstel." DE KEMPENAER schreef ten zelfden tijd aan LUZAC, dat hij vreesde, dat onder den contra-revolutionairen geest, die er heerschte, van een milde grondwetsherziening niets zou komen. Maar toen de omwenteling, in Frankrijk uitgebroken, in Duitschland weerklank vond, begon er vrees te heerschen en werden de meest behoudenden eensklaps zeer geneigd veel toe te geven. Tegenover die zwakheid van de behoudenden werd de begeerlijkheid aangewakkerd van de politieke speculanten, die door eene geheele regeeringsverandering een invloed zochten te verwerven, dien zij vroeger niet hadden bezeten. Vele intriganten namen liberale leuzen aan om door het aan den dag leggen van een blakende geestdrift voor hervorming hun geldzucht te bedekken. Allerlei anoniem geschrijf, verzonnen berichten, bedreigingen, geheime vereenigingen en andere streken schemeren door in brieven, gericht aan achtingswaardige staatslieden; maar zulke listen en lagen kunnen niet geheel openbaar worden, daar men de schrijvers niet kent van die vele naamlooze artikelen en verzonnen berichten. Anderen, minder te kwader trouw, brachten in

toepassing de stelling, aan het Jesuitisme ontleend: dat het doel de middelen heiligt, en meenden, dat de teedere plant der volksbeschaving slechts met geweld of list kan ontwikkeld worden. Vooral in tijden van revolutie zijn zulke beginselen gevaarlijk, daar velen zich dan laten meeslepen tot daden, waartoe zij bij kalme beschouwing nooit zouden te bewegen zijn.

De veranderlijkheid der openbare meening vindt in de revolutionaire dagen haar voedsel — in de lichtgeloovigheid, waarmede dan de dagbladberichten worden aangenomen, — in den vreesinboezemenden indruk, dien stoute verzekeringen dan teweeg brengen en in den afwisselenden toestand, die heden vaak nuttig doet oordeelen, wat eenige dagen vroeger niet doeltreffend werd geacht.

Wanneer men niet let op den zeer afwisselenden indruk, dien de gebeurtenissen van den dag teweeg brengen, en de politieke drijfveeren, waardoor sommigen geleid zijn, zijnde gebeurtenissen in 1848 bij ons niet te begrijpen.

WILLEM II ontving de eerste raadgeving om toe te geven van een oud staatsdienaar, die reeds in 1841 op ruime staatkundige hervorming had aangedrongen, van VAN DER CAPELLEN VAN BERKENWOUDE, die getuige was geweest van de omwenteling in Parijs en die zich haastte zijne gevoelens aan den Koning mede te deelen. De raad werd niet ongunstig opgenomen, maar de Koning meende toen nog, dat eene gematigde grondwetsherziening het meest de orde en het welzijn des vaderlands zou bevorderen.

Toen de omwentelingsvlam, in Frankrijk uitgebroken, naar Duitschland oversloeg, rees den 4^{den} Maart onder de ministers het denkbeeld op, of zij bij de gewijzigde omstandigheden hunne portefeuilles niet ter beschikking moesten stellen van den Koning; na ernstige overweging besloot men naar den loop der gebeurtenissen te handelen en de stemming der Tweede Kamer, die tegen den 7^{den} Maart tot

hervatting van hare werkzaamheden was te zamen ge^oeenen, af te wachten.

Op gemelden dag zeide de minister van buitenlandsche zaken, VAN RANDWIJCK, het volgende:

“Edel Mogende Heeren!

“De even gewichtige als onverwachte gebeurtenissen, welke in de jongst verlopenen dagen te Parijs zijn voorgevallen, hebben alom, en voorzeker ook bij UEd. Mog. eenen diepen indruk te weeg gebracht.

“Onder deze omstandigheden heeft de Koning mij den last opgedragen, om door UEd. Mog. de verhouding te doen kennen, welke sedert de optreding van het nieuw bestuur in Frankrijk, tusschen Nederland en dien Staat plaats vindt.

“Dienovereenkomstig moet ik UEd. Mog. mededeelen, dat de regeering van die optreding kennis heeft bekomen door een brief aan 's Konings gezant te Parijs, geschreven door den Heer LAMARTINE als minister van buitenlandsche zaken.

“Op dezen brief, welke voor het behoud van den vrede geruststellende betuigingen bevat, is terstond door den gezant geantwoord in overeenstemming met hetgeen ook door vele andere gezantschappen op gelijke mededeeling is geschied. De gezantschappen hebben behoefte gevoeld om een bestuur, onverschillig welk, aanvankelijk te schragen, hetwelk door zijne handelingen blijken gaf dat hetzelfde het behoud of de bevestiging van rust en orde op het oog had.

“Inmiddels is aan 's Konings gezant te Parijs opgedragen, om aldaar te verblijven, ten einde de Nederlandsche belangen op eene officieuse wijze te behartigen.

“In weerwil van de geruststellende verzekeringen van welke ik zoo even gewaagde, gebiedt de voorzichtigheid,

dat maatregelen van voorzorg tegen mogelijke gebeurtenissen genomen worden door mijnen ambtgenoot voor het departement van binnenlandsche zaken, zullende UEd. Mog. deswege de noodige openingen worden gedaan.

“Bij het beramen van die maatregelen is het eene gelukkige omstandigheid, dat tusschen de Nederlandsche regeering en die van België de beste verstandhouding en overeenstemming bestaat.

“Aan 's Konings gezant te Brussel is opgedragen te be-
tuigen, dat men hier hoopt en wenscht, dat de zoo belang-
rijke onzijdige stelling van België bewaard moge blijven;
dat Nederland de grootste waarde hecht aan de instand-
houding en bevestiging der bestaande traktaten en niets
anders verlangt of bedoelt, dan de voortdoring der onaf-
hankelijkheid van België, en de bevestiging der thans be-
staande betrekkingen tusschen de beide rijken.

“Deze openingen zijn door de Belgische regeering op hoogen prijs gesteld; meer dan één bewijs is hiervan ontvangen.”

De laatste woorden zagen inzonderheid op een eigenhandig schrijven van WILLEM II aan Koning LEOPOLD en op een eigenhandigen brief van den Belgischen Koning in antwoord daarop.

De regeering meende, dat men op alle mogelijke gevallen moest voorbereid zijn en diende een voorstel van wet in om de militie te doen aanblijven. De minister van binnenlandsche zaken VAN DER HEIM leidde het ontwerp in met eene rede, die hij besloot met de volgende woorden:

“Daar het mij thans vergund is in deze vergadering het woord te voeren, maak ik van die gelegenheid gebruik om aan U Edel Mogenden te kennen te geven, dat de door den Koning *bij de opening* uwer tegenwoordige vergadering *toegezegde* voordrachten tot verandering in de grondwet onverwijld aan U Edel Mogenden zullen worden aangeboden.”

Na den klemtoon gelegd te hebben op de woorden, waaruit bleek, dat de in te dienen wetsvoorstellen die waren, welke reeds vroeger waren toegezegd, zweeg de minister, in overleg met zijne ambtgenooten, eenige oogenblikken, voordat hij zijne plaats aan de ministerieele tafel verliet, om gelegenheid tot spreken te geven, daar het vermoeden was gerezen, dat eenige leden het woord zouden opnemen, om te verklaren, dat in de tegenwoordige tijdsomstandigheden eene grondwetsherziening ontijdig en misschien gevaarlijk zou zijn. Toen echter niemand het woord vroeg en de buitenlandsche berichten den 8sten ontvangen, inhielden, dat onderscheidene regeeringen in Duitschland wel gezind waren nuttige hervormingen toe te geven, maar besloten hadden democratische eischen af te wijzen, werd bij den behoudenden geest, die toen nog bij ons heerschte, goedgevonden om den volgenden dag de ontwerpen in te dienen.

Die indiening had echter op den 9^{den} Maart plaats onder zeer ongunstige omstandigheden. In den ochtend van dien dag werden de eerste tijdingen ontvangen van zeer groote concessiën, die de regeeringen in Duitschland gedwongen waren geweest toe te staan. Onder den indruk van deze tijdingen moest het oordeel over de 27 ontwerpen zoowel bij de oppositie, die een veranderd kiesstelsel voor de Staten-generaal verlangde, als bij de conservatieven, die uit vrees veel wilden toegeven om niet alles te verliezen, ongunstig zijn.

Eene vertrouwelijke bijeenkomst van 27 leden van de Tweede Kamer, die eene ruimere grondwetsherziening verlangden, had plaats onder voorzitterschap van DUYMAER VAN TWIST, ten huize van VAN BEECK VOLLENHOVEN. Naar aanleiding van eene schets door BRUCE, tijdens hij voorzitter der Tweede Kamer was, vervaardigd, werd beraadslaagd omtrent de veranderingen, die men wenschelijk achtte. De meeste eenstemmigheid heerschte op die bijeenkomst.

THORBECKE zat ook niet stil. Hij deelde zijne gedachten aan zijne vrienden mede; welke die gedachten waren, blijkt uit een klein stukje, dat hij den 7^{den} Maart opstelde, als bijschrift bij het portret van GUIZOT. Het opstel werd door de *Arnhemse courant* opgenomen, nadat het in het tijdschrift *de Tijd* was geplaatst. In hetzelfde luidde het: "Het lot van GUIZOT is een treffend voorbeeld, dat het "gevaar, hetwelk men van verandering vreest, soms juist "in het niet veranderen ligt.... In Frankrijk streeft nu "de lang opgehoudene volksdrift den tijd althans zooverre "vooruit, als GUIZOT er bij ten achter was gebleven. En "elders, in alle landen, van alle troonen, regent het plot-"selijk hervormingen. Hetgeen voor eenige jaren wijsheid "zou zijn geweest, is nu dwang. Dat de regeeringen zich "wat nader aan de burgerij sluiten, is geen ongeluk; maar "of dwang de vruchten zal dragen, die wijsheid ons kon "hebben geschonken, zullen wij zien."

Zulke uitdrukkingen waren wel geschikt om de oogen te vestigen op den man, die in 1844 het voorstel tot grondwetsherziening had gedaan. Nadat, den 9^{den} Maart, de 27 ontwerpen van grondwetsherziening waren ingekomen, werden zij door LUZAC aan THORBECKE medegedeeld, die de bondgenooten van 1844 te zijnen huize uitnoodigde tot een bijeenkomst; daaraan schijnt verschuldigd te zijn eene *nota*, kennelijk door DE KEMPENAER gesteld, welke *nota* door de in de Tweede Kamer overgebleven leden, die het voorstel van 1844 gedaan hadden, in de afdeelingen der Staten-generaal zou zijn ingeleverd, waren niet nieuwe gebeurtenissen tusschen beide gekomen.

Onder den geweldigen indruk der gebeurtenissen verwoegden enkele leden, die van conservatief eensklaps zeer hervormingsgezind waren geworden, zich Zondag den 12^{den} bij den minister VAN RAPPARD om eene poging te beproeven, dat de regeering eene ruimere grond-

wetsherziening zou toezeggen. De minister VAN RAPPARD begaf zich in den vroegen voormiddag van Maandag 13 Maart bij den Koning en drong er op aan, dat door de regeering een vooruitzicht op een ruime grondwetsherziening zou gegeven worden. WILLEM II kon toen nog niet besluiten. Weldra brachten, gelijk mij toen verzekerd is, brieven uit Duitschland hem tot andere gedachten. En wel was er in de gebeurtenissen van de laatste dagen stof tot zeer verontrustende berichten. In Berlijn waren op eene groote volksvergadering ultra-democratische redevoeringen gehouden; in het openbaar had men de afbeeldingen der Parijsche barricaden ten toongesteld om ter navolging zoo noodig op te wekken. Vele vorsten in Duitschland en onder hen de Groothertog VAN SAKSEN-WEIMAR hadden in het vooruitzicht van het dreigend gevaar groote staatsrechtelijke concessiën gedaan. De oproeping tot een Duitsch parlement in Frankfort had reeds het licht gezien en in Weenen werd zeer de revolutie gevreesd; die dan ook in den vroegen ochtend van 13 Maart uitbrak. De bewegingen in Bremen en Hamburg bewezen daarbij, dat de omwenteling niet alleen gericht was tegen de vorsten, maar in Duitschland evenzeer als in Frankrijk een sterk anti-aristocratisch karakter vertoonde. WILLEM II, die in de eerste dagen van Maart in een sterk zenuwachtige spanning verkeerde, ook ten gevolge van intriges van lage oplichters, sloot eensklaps door een adjudant den voorzitter van de Tweede Kamer BOREEL bij zich te ontbieden. Hij wenschte van hem te weten, welke de indruk was, die op de meerderheid der Tweede Kamer de 27 wetsontwerpen gemaakt hadden en toen hij vernam, dat die ongunstig was, deelde hij hem het besluit mede, waarop de minister VAN RAPPARD vergeefs eenige uren vroeger had aangedrongen. Misschien is ook de gedachte bij hem opgekomen, dat een persoonlijke daad des Konings, op dat oogenblik meer de gevaren van den troon zou afwenden, dan een daad der ministers.

Het gesprek des Konings, door BOREEL in de centrale afdeling overgebracht, is toen onmiddellijk, bijna woordelijk en waarschijnlijk zeer juist aangeteekend als volgt:

“Dat de Koning in een breedvoerig gesprek hem had te kennen gegeven, met last om het ten spoedigste aan de leden der Tweede Kamer mede te deelen, dat Hij vernomen had, dat de voorstellen tot wijziging der grondwet, die in de aan de Kamer ingezonden wetsontwerpen vervat waren, geen gunstigen indruk bij de Kamer schenen gemaakt te hebben.

“Dat de voorstellen intusschen ingerigt waren volgens vroeger door de meerderheid gemanifesteerde meening.

“Dat het scheen, dat ten gevolge van de gebeurtenissen het gevoelen van velen was veranderd en ruimere wijzigingen verlangd werden.

“Dat de Koning, hierdoor van zijne zijde vrijer geworden om voorstellen tot wijziging van meerderen omvang te doen, uit eigene beweging, en zonder beraadslaging met de ministers, de Kamer uitnoodigde om hare gevoelens en wenschen omtrent de wijziging der grondwet uit te drukken, ten einde zooveel mogelijk daartoe te kunnen toetreden.

“Dat hierin het voordeel zou gelegen zijn, dat de Kamer de eer van de wijzigingen zou hebben, maar dat er veel spoed mede moest worden gemaakt, om den schijn te vermijden van door de dagbladen en door de omstandigheden gedwongen te worden.”,

Terwijl deze mededeeling door BOREEL aan de leden der centrale sectie werd gedaan, erlangde de stap des Konings al spoedig ruchtbaarheid, zoowel in de residentie als in het geheele land, door een niet volkomen juist bericht in de *Nieuwe Rotterdamsche courant*. De ministers vernamen het van twee hunner collega's, die het op een diné bij VERWEY MEJAN van dezen gehoord hadden. De Koning meende aanvankelijk, dat deze stap nog geene verandering

van ministers noodzakelijk maakte. Toen hij den volgenden dag, Dinsdag den 14^{den} Maart, Graaf SCHIMMELPENNINCK, onzen gezant in Engeland, die eenige dagen voor diplomatieke aangelegenheden te 's Gravenhage had vertoefd, naar Engeland zullende terugkeeren, bij zijn afscheidsaudientie ontving en er over den staatkundigen toestand gesproken werd, gaf deze te kennen, dat hij zich als minister niet beschikbaar kon stellen, tenzij hij de verzekering bekwam, dat Z. M. tot het omhelzen van ruimere denkbeelden tot wijziging der grondwet en onder andere tot het invoeren van een verantwoordelijk ministerie, de ontbindbaarheid der Tweede Kamer en de verbetering van de Eerste Kamer der Staten-generaal wilde besluiten en hem belasten met de samenstelling van een ministerie, waarvan hij deel zou uitmaken. De Koning hoorde aan, gaf een ontwijkend antwoord, en liet SCHIMMELPENNINCK naar zijn gezantschap te Londen terugkeeren.

De stap des Konings om den voorzitter der Tweede Kamer een last op te dragen, geheel buiten zijne ministers om en zonder hun zelfs daarvan mededeeling te doen, noopte den oudsten minister BAUD op Woensdag den 15^{den} den ministerraad buitengewoon samen te roepen.

In die bijeenkomst werd besloten schriftelijk een gezamenlijk ontslag te vragen en den brief onmiddellijk aan den Koning te doen toekomen. Deze gevoelde, dat hij het ontslag niet moest weigeren. Op de meest eervolle wijze werdén zij echter verzocht aan te blijven, totdat hunne opvolgers zouden benoemd zijn. Het was toen op raad van den minister VAN RAPPARD, dat LUZAC dien avond bij den Koning werd ontboden. Met het oog op het algemeen gevoelen kon niemand worden genoemd, die meer de algemeene achting genoot en, door zijn parlementairen loopbaan van twintig jaren, boven alle anderen geroepen scheen een

hervormingsgezind ministerie te kunnen vormen. Maar voor den aangewezen persoon en voor den loop der politieke zaken kon geen ongelukkiger keus gedaan worden, gelijk weldra zal blijken.

Hoe geheel anders zou het geweest zijn, wanneer de Koning den 15^{den} Maart THORBECKE bij zich geroepen had. Maar daartoe bestond, wanneer men de geschiedenis van Maart 1848 nauwkeurig raadpleegt, nog geene aanleiding. WILLEM II was, toen hij op het verzocht ontslag der ministers, op raad van den minister VAN RAPPARD, LUZAC ontbod, nog geenszins genegen zooveel toe te geven. Op een ministerie THORBECKE had vóór 15 Maart bijna nog niemand aangedrongen. Eerst nadat LUZAC bij den Koning ontboden was, las men in de *Arnhemse courant* van den 16^{den}: "Alleen een ministerie THORBECKE kan een ministerie RAPPARD-VAN RANDWIJCK doen vergeten." En het was in Maart 1848 er verre van af, dat de *Arnhemse courant*, ofschoon zij voorgaf de natie te vertegenwoordigen, door de meerderheid als de juiste uitdrukking van de volksovertuiging erkend werd. In Maart 1848 vond men nog geene staatlieden, die zeer geneigd waren, om hunne zelfstandigheid geheel op te offeren, door onder THORBECKE eene ministeriële betrekking te aanvaarden.

Terwijl de ministers hun ontslag gevraagd hadden en LUZAC bij den Koning geroepen werd, had de centrale afdeling der Tweede Kamer, waarin de voorzitter de Koninklijke boodschap had medegedeeld, besloten, dat in de afdelingen eene overweging zou plaats hebben van enkele hoofdpunten, waaromtrent Dinsdag den 14^{den} tusschen onderscheidene groepen der Staten-generaal samensprekingen plaats vonden. De vereeniging onder leiding van VAN TWIST overlegde, door tusschenkomst van VAN NAAMEN, met eene vereeniging van conservatieven, die ten huize van den Heer BORSKI waren bijeengekomen. De Rooms-Katholieken hielden zich

Dinsdag en Woensdag nog op den achtergrond, evenals de bondgenooten van THORBECKE in 1845, die den 14^{den} nog meenden, dat van een voorstel van de Tweede Kamer niets goeds te verwachten was.

Na de voorloopige samensprekingen op Dinsdag, was men op Woensdag den 15^{den} het vrij wel eens in de afdeelingen. Buiten de bondgenooten van 1845 waren slechts zeer enkele leden voor de rechtstreeksche verkiezingen. De meeste Roomsch-Katholieke leden stemden nog den 15^{den} Maart in de afdeelingen voor verkiezingen met één trap.

Na afloop van de afdeelingssitting waren LUZAC en DE KEMPENAER nog in de kamer achter gebleven om de papieren in de portefeuille te bergen en de gebeurtenissen te bespreken, toen DE JONG VAN BEEK EN DONK in de afdeelingkamer terugkeerde met het bericht, dat al de ministers hun ontslag genomen hadden. Op dit bericht ontglipte de kreet van diepe ontroering aan LUZAC: "*Mijn God! nu moeten wij er aan!*" Den man, die zich zelve bewust was, dat hij voor minister geen aanleg had, die, reeds in betrekkelijk rustige tijden in 1842, op grond daarvan voor de portefeuille van justitie bedankt had, stond eensklaps voor den geest, dat hij geroepen zou worden om een ministerie te vormen en zelf als minister op te treden. Hetgeen LUZAC gevreesd had werd voor hem weldra zekerheid. Bij het uitgaan van het gebouw der Staten-generaal werd hem de brief gebracht, waarbij hij uitgenoodigd werd om te 7½ uur bij den Koning te komen. DE KEMPENAER verzelde hem huiswaarts en zocht zijn vriend tot kalmte te stemmen; LUZAC verklaarde echter, dat hij geen minister wilde worden, maar dat hij den Koning wel van raad wilde dienen. Breedvoerig werd toen tusschen beide vrienden besproken wat naar aanleiding van den ontvangen brief te doen was; men besprak de wenschelijkheid, dat eene commissie werd benoemd voor eene redactie der grondwet en daarin te benoemen THORBECKE, D. DONKER CURTIUS en LICHTVELT;

men maakte een lijstje op van personen die voor ministers in aanmerking zouden kunnen komen. Onder de voor ministers opgegeven personen behoorde THORBECKE niet; zijn heerszuchtig karakter, zijne stijve vormen, de weinige sympathie, die hij in de Tweede Kamer en te Leiden in den gemeenteraad bij velen vond, schenen hem minder geschikt te maken voor minister in een tijd, waarin men meende dat eendracht een eerste vereischte was; daarenboven scheen THORBECKE de aangewezen man te zijn om aan de verlangde grondwetsherziening den vereischten vorm te geven.

LUZAC verscheen op het aangegeven uur op het paleis. Zijne door gemoedsaandoeningen zeer bewogen houding overtuigde WILLEM II alras, dat hij de man niet was om krachtig handelend op te treden. LUZAC had dan ook weinig moeite om hem te overreden, dat hij niet als minister moest optreden, maar dat andere ministers vereischt werden, waartoe hij het lijstje met de KEMPENAEB opgemaakt overgaf. Na een breedvoerig gesprek werd hij verzocht den volgenden dag om drie uren terug te komen. LUZAC te huis gekomen achtte zich zelve gelukkig, dat hij aan de noodzakelijkheid om een ministerieele betrekking te aangaan ontsnapt was, toen nieuwe gebeurtenissen zijn zenuwgestel hevig schokten.

Nadat de dagbladen Dinsdag het besluit des Konings van 13 Maart hadden medegedeeld heerschte er Woensdagochtend groote opgewondenheid in de residentie. Men sprak van een voorgenomen illuminatie van de Amstelsociëteit te Amsterdam en van andere festiviteiten, die in de hoofdstad, in Rotterdam, Leiden enz. zouden plaats hebben. De berichten hiervan, zeer vergroot in 's Gravenhage overgebracht, deden ook aldaar de gedachten aan vreugdebetooning oprijzen.

Onder het werkvolk van de kopergietery en pletterij van de firma VAN ENTHOVEN, had te midden van de socialistische beweging der tijden, zich eene vereeniging gevormd om

hooger loon te eischen, in navolging van hetgeen elders geschiedde. De hoofden van die aanzienlijke fabriek wisten de gemoederen tot bedaren te brengen, ook door hen eene afleiding te geven in een vreugdeavond. In den avond van Woensdag den 15^{den} vormde hun werkvolk een optocht met vaandels en fakkels om den Koning eene hulde te bewijzen. Van eene andere zijde had ADRIAAN VAN BEVERVOORDE op wien, na zijne terechtstelling ten correctioneële wegens laster tegen den afgetreden minister VAN HALL, op Maandag te voren, de aandacht zeer gevestigd was, muzikanten aangenomen om den Koning een serenade te brengen. Beide deze optochten ontmoetten elkander op het buitenhof, en verbroederden zich naar de uitdrukking die in de courant-berichten uit Frankrijk populair was geworden. Men trok te zamen naar het paleis des Konings, onder herhaald geroep: "*Leve de Koning.*" WILLEM II, voorkomend gelijk hij was, liet de deuren van zijn paleis openen. Hij drukte de handen, die hem van alle kanten werden toegestoken. Het gejuich verdubbelde "*leve de Koning.*" De opgewonden stoet trok vervolgens naar het paleis van Prins FREDERIK en van den Prins VAN ORANJE en van daar naar de huizen bewoond door LUZAC, DONKER CURTIUS, WICHERS, DE KEMPENAER en VAN DAM VAN ISSELT. Voor het huis van LUZAC, dien men als aanstaand minister beschouwde, was de opgewondenheid niet het minst. Bij de kreeten: "*leve de Koning* voegde zich de kreet "*leve de hervorming!*" De achtingswaardige man, die reeds zoo hevig geschokt was door zijn opontbod bij den Koning, had zich vroegtijdig te ruste begeven. Op het herhaalde geroep: LUZAC! LUZAC! LUZAC! stond hij op en vertoonde zich voor de deur. De hevige ontroering, toen ondervonden, ontwikkelde de kiem van dat vreeselijke zenuwlijden dat hem eenige weken later trof, van dat lijden, waarbij de mensch, hetzij geheel bij tusschenpozing, hetzij bij minder hevig maar aanhoudend lijden, meer voortdurend, de macht verliest zijne indrukken

juist samen te voegen, en zijn wil te beheerschen en daardoor de speelbal wordt van de aandoeningen der zenuwen zonder ze te kunnen weerstaan.

ADRIAAN VAN BEVERVOORDE, de aanvoerder bij de manifestatie bij LUZAC, werd later het voorwerp der toejuching; hij werd op de schouders van eenige mannen in triumf naar zijne woning teruggebracht. Eerst tegen één uur des nachts werd het allengs rustiger in de straten van 's Gravenhage waarin velen het geweldig gejuich hadden aangehoord, met angst voor de onzekere toekomst, bij de gedachten aan de gebeurtenissen in Parijs en de bloedige tooneelen die te Weenen den 13^{den} hadden plaats gehad en bij de dreigende revolutie te Berlijn.

Terwijl de straten van 's Gravenhage in den avond van den 15^{den} vol rumoer waren, zat de griffier der Tweede Kamer VERGENS uit de aantekeningen in de sectie-vergadering het algemeen verslag op te maken, hetgeen, in afwijking van de gewoonte, thans niet in de centrale afdeeling maar in de volle vergadering in comité generaal den 16^{den} werd voorgelezen en waarop eene algemeene goedkeuring volgde.

Het was van den volgenden inhoud:

“Met hartelijke blijdschap werd, bij de opening van de tegenwoordige zitting der Staten-generaal, de mededeeling in de troonrede vernomen, dat de Koning tot de overtuiging gekomen was, dat er noodzakelijkheid tot wijziging van eenige bepalingen der grondwet bestond, en dat Zijne Majesteit geene veranderingen schroomde, welke geacht konden worden tot werkelijke, door de ondervinding aangewezen verbeteringen in het staatsbestuur te zullen leiden. Met klimmende belangstelling werd sedert de vervulling der te gelijk met die verklaring gedane toezegging van de voorstellen, die tot deze wijziging en verandering moesten strekken, verbeid. Werkelijk werden, bij eene koninklijke bood-

schap van den 8ten Maart jl. aan de Tweede Kamer zeven en twintig ontwerpen van wet aangeboden, die moesten strekken tot verduidelijking van de bepalingen der grondwet wegens stem- en kiesrecht, en van eenige andere dier bepalingen, welker wijziging ter zelfder gelegenheid door de regeering noodig werd geacht.

“Deze wets-voordrachten waren wel aan de leden der Tweede Kamer ten volle bekend, maar nog niet op de voorgeschrevene wijze aan de overweging harer afdeelingen onderworpen, toen eene voor de toekomst des vaderlands hoogst gewichtige mededeeling werd ontvangen, door welke het uitzicht op eene ruime herziening der grondwet geopend werd, waarvan het initiatief van de kroon zou uitgaan, nadat deze met de tegenwoordige denkwijze van de leden der Kamer omtrent zulk eene herziening nader bekend zou zijn geworden.

“Dientengevolge hebben thans te dezer zake overwegingen in de afdeelingen der Kamer plaats gevonden, waarbij door de 54 leden, die daaraan deel hebben genomen, algemeen de overtuiging is uitgesproken, dat, alvorens tot de opzettelijke behandeling der straks vermelde zeven en twintig wetsontwerpen over te gaan, de hoofdpunten behoorden te worden bepaald, welke de Kamer meende, dat, ook met het oog op hetgeen in den laatsten tijd in Europa is gebeurd de grondslagen eener zeer ruime grondwetsherziening zouden behooren uit te maken. Terwijl de commissie van rapporteurs de taak vervult, om, met afwijking van den anders bij het onderzoek van voorgedragen wetsontwerpen gevolgden weg, in dit verslag den uitslag dier overwegingen in korte trekken ter neder te stellen, worden hier, ter voorkoming van alle misverstand, uit naam van al de afdeelingen de beide volgende verklaringen voorop gesteld:

“In de eerste plaats, dat de leden der Kamer door het opgeven dezer hoofdpunten niet willen geacht worden al de verbeteringen te hebben doen kennen, die zij in de bestaande grondwet wenschelijk en noodzakelijk achten, maar zich in-

tegendeel hun gevoelen, omtrent andere punten van ondergeschikt of zelfs zeer wezentlijk belang, die hier niet op den voorgrond behoefden te worden gesteld, voorbehouden.

“In de tweede plaats, dat dit voorbehoud ook toepasselijk is op de zeven en twintig reeds ingediende wetsontwerpen, welker gewichtigen aard in onderscheidene opzichten men verre af is van te ontkennen, maar bij welke bepaald onderzoek, hetwelk de afdeelingen, in den geest der ontvangene mededeeling, vermeenen nog niet te moeten aanvangen, zich als van zelve de wenschen zullen openbaren, die meer onmiddellijk met sommige der daarin behandelde onderwerpen in verband kunnen gebracht worden.

“Met de aangeduide bedoeling en onder inroeping van het gestelde voorbehoud, worden alzoo de navolgende hoofdpunten in dit verslag opgenomen, welke, om het overzicht daarvan gemakkelijk te maken, onder *vijftien* afzonderlijke hoofden zijn gerangschikt.

“I. Nagenoeg algemeen hebben in de afdeelingen de leden der Kamer zich tegen het behoud der standen verklaard, voor zooverre die volgens de bestaande grondwet, als staatkundige lichamen, politieke rechten uitoefenen.

“II. Slechts door zeer weinige leden der Kamer is het verlangen geuit, dat de regeling der verkiezingen geheel mocht worden overgelaten aan de wet. De zeer groote meerderheid, die de hoofdbeginselen omtrent dit aangelegen punt voortdurend in de grondwet zelve wenscht opgenomen te zien, heeft zich tegen het invoeren van rechtstreeksche verkiezingen voor het benoemen van de leden der Tweede Kamer, der provinciale Staten en der gemeenteraden verklaard. Van de weinige leden, die dit anders algemeen gevoelen niet deelden, ontkenden enkelen de bezwaren niet, die ook huns inziens wellicht aan rechtstreeksche verkiezingen verbonden waren, meenende zij echter, dat die bezwaren onder anderen door de bepalingen bij de wet omtrent den census der kiezers konden worden weggenomen.

“Bijna dezelfde overgrootte meerderheid heeft het gevoelen voorgestaan, dat de verkiezingen voor de plaatselijke en provinciale vertegenwoordiging en voor de Tweede Kamer der Staten-generaal behoorden plaats te hebben door kiescollegiën, dadelijk door stemgerechtigden, wier bevoegdheid uit de wet zou voortvloeien, te benoemen; zoodat voortaan alleen van verkiezingen met éénen trap de rede zou kunnen zijn. Enkele leden, die zich vóór rechtstreeksche verkiezingen gestemd toonden, hebben te kennen gegeven zich, wanneer hun gevoelen geen genoegzamen weerklank vond, wel met zoodanige verkiezingen met éénen trap te kunnen vereenigen.

“Eindelijk is, mede met eene overgrootte meerderheid, het gevoelen voorgestaan, dat als kiescollegiën voor de benoeming van de leden der Tweede Kamer van de Staten-generaal, de provinciale Staten niet behouden kunnen blijven.

“III. Nagenoeg eenstemmig is het verlangen geuit, dat de Eerste Kamer der Staten-generaal in stand blijve, mits in de samenstelling en inrichting van dit deel der wetgevende macht afdoende verbeteringen worden gebracht, en bij de wet bepalingen worden vastgesteld, die nog veel meer dan bij twee der reeds ingediende wetsontwerpen tot wijziging der grondwet het geval is, de strekking kunnen hebben, om die Kamer aan hare bestemming te doen beantwoorden.

IV. De groote meerderheid wenscht, dat het recht der leden van de Tweede Kamer tot het voorstellen van amendementen op door den Koning aan de overweging der Staten-generaal onderworpen wetsvoordrachten op ruimeren voet geregeld worde, dan bij het IXde der aanhangige wetsontwerpen het geval is. Zij wenscht in de grondwet uitgedrukt te zien, dat dit recht alleen beperkt zal zijn door de verplichting, dat over geen amendement zal mogen worden beraadslaagd, dan nadat eene overweging daaromtrent in de afdeelingen heeft plaats gehad.

“V. Bijna al de leden achten het noodzakelijk, dat aan beide de Kamers der Staten-generaal bij de grondwet het recht worde toegekend, om zich afzonderlijk bij adressen aan den Koning te wenden.

“VI. Niet langer mag, naar het algemeen gevoelen, in onze grondwet de uitdrukking van eene der hoofvoorwaarden van het constitutioneele regeeringstelsel ontbreken: “De Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.” Door de opneming in de grondwet van die beginselen, wordt van zelve het bestaan van een eigenlijk gezegd ministerie gewaarborgd, zoodat alsdan daarover geene verdere bepalingen in die grondwet gevorderd worden.

“VII. Afgescheiden van de zoo even bedoelde algemeene staatkundige verantwoordelijkheid, die voor eene regeling bij de wet minder vatbaar schijnt, heeft men nagenoeg eenstemmig eene regeling der ministerieele verantwoordelijkheid bij de wet verlangd, beter en vollediger dan thans, volgens de art. 74 en 76 der grondwet en volgens andere wetten, bestaat.

“VIII. Op zeer weinige uitzonderingen na, wenschen de leden aan den Koning het recht toegekend te zien, om de Tweede Kamer der Staten-generaal te ontbinden.

“IX. Algemeen heeft men de overtuiging uitgesproken, dat de Staten-generaal op de wetgeving voor de koloniën niet denzelfden invloed behooren uit te oefenen, als op die voor het moederland.

“Daarentegen kan de groote meerderheid der leden geen genoegen nemen met hetgeen omtrent dit aangelegen punt bij het IVde der aanhangige wetsontwerpen tot wijziging der grondwet wordt voorgesteld. Diezelfde meerderheid verlangt, dat de reglementen op het beleid der regeering voor de overzeesche bezittingen bij de wet worden vastgesteld.

“Sommige leden waren daarenboven van gevoelen, dat nog meerdere waarborgen dan thans bestaan, of bij het reeds aangehaalde wetsontwerp zijn voorgesteld, voor het richtig

geldelijk beheer in de koloniën en met opzicht tot het bating slot, dat de Oost-Indische bezittingen opleveren, behooren verleend te worden. De groote meerderheid echter was van meening, dat juist de behandeling van het bedoelde wetsontwerp de meest geschikte gelegenheid aanbiedt, om dit alles meer gezet in overweging te nemen, en behoudt zich dan ook voor, om hare wenschen en inzichten te dezen aanzien nader en bepaald bloot te leggen.

“X. Eene aanzienlijke meerderheid heeft zich voor zoodanig eene verandering in de grondwet verklaard, volgens welke de begrootingen van ontvangsten en uitgaven des Rijks voortaan telkens voor den tijd van één jaar zouden worden vastgesteld.

“XI. De meerderheid wenscht in de grondwet het beginsel uitgedrukt te zien, dat op de wijze bij de wet te bepalen, aan de wetgevende macht rekening en verantwoording van de staatsinkomsten en uitgaven zal worden gedaan.

“XII. De zeer groote meerderheid verlangt openbare beraadslagingen van de Eerste Kamer, als eene voorwaarde van haar voortdurend bestaan. Evenzoo wenscht die meerderheid openbaarheid voor de provinciale Staten en gemeenteraden, op eenen door de wet te regelen voet.

“XIII. Met uitzondering van zeer weinige leden, heeft men zich vóór de regeling van het militair rechtswezen bij de wet verklaard.

“XIV. Men wenscht nagenoeg algemeen in de grondwet gezuiverde voorschriften opgenomen te zien omtrent de wijze waarop daarin voortaan, veranderingen en wijzigingen zullen kunnen worden gebracht. Daarbij heeft men het oog op zoodanige voorschriften, die, zonder de zaak te gemakkelijk te maken, den loop daarvan vereenvoudigen en alle thans bestaande onzekerheid omtrent sommige punten doen ophouden.

“XV. Algemeen is de wensch uitgedrukt, dat althans al de wetten, die tot het nieuw in te voeren kiesstelsel betrekking hebben, bij de Tweede Kamer worden ingediend in

de zitting der Staten-generaal, onmiddellijk volgende op die, waarin de thans behandelde herziening der grondwet zal zijn tot stand gebracht.

“Na het behandelen dezer hoofdpunten is nog door eenige weinige leden de meening geuit, dat de vrijheid van godsdienst niet genoegzaam bij de bestaande grondwet gewaarborgd was; dringende zij dientengevolge er op aan, dat van dit hun gevoelen bepaaldelijk in het tegenwoordig verslag zou blijken.”

Waarschijnlijk op hetzelfde oogenblik, waarin in de Tweede Kamer, met algemeene toestemming der aanwezige leden dit *Verslag* werd voorgelezen, had de Koning de gezanten van Oostenrijk, Groot-Brittanje, Pruisen en Rusland bij zich ontboden en hun inlichtingen gegeven omtrent zijne handelingen in de laatste dagen, waarop bij monde van den Engelschen gezant te kennen was gegeven: “dat men de beste wenschen koesterde, dat de overeenstemming van den Koning en de Staten-generaal tot bevordering van orde en rust zou leiden.”

Zoo bestond er in den ochtend van den 16^{den} Maart vooruitzicht, dat door de handelwijze des Konings en door de houding der Tweede Kamer eene volledige grondwetsherziening zou tot stand komen, in overeenstemming van hen, die meer het oog hadden op de bevordering van het algemeen volksbelang, dan op de invoering van de rechtstreekse verkiezingen, die na 1845 als het schibboleth van de liberale partij golden. Weldra echter kwam de grondwetsherziening geheel onder de leiding van hen, die niets zoozeer op het oog hadden, dan de voldoening aan hetgeen zij in 1845 te vergeefs beproefd hadden.

LUZAC, na in den ochtend van den 16^{den} Maart lastig gevallen te zijn door allerlei gelukzoekers, en na SCHOO-NEVELD en VAN DAM bezocht te hebben, kwam ten 3 ure terug bij den Koning.

Breedvoerig ontvouwde hij de redenen, dat spoedig eene commissie tot ontwerping der voorstellen van grondwetsherziening moest benoemd worden en dat THORBECKE daarvan lid moest zijn, die, zoo hij in niets gekend werd, dadelijk oppositie zou maken; dat het ook goed zou zijn, dat de ministers, die benoemd zouden worden, mannen waren, die in oprechtheid aan de nieuwe grondwettige beginselen gehecht waren, waartoe het wenschelijk zou zijn, dat dit voornemen in het Besluit werd uitgedrukt.

De Koning gaf aan het voorstel van LUZAC tot het benoemen eener commissie toe, maar hij verklaarde, dat hij daartoe niet wilde overgaan, zonder vooraf met LUZAC over de benoeming van ministers gesproken te hebben, omdat er dadelijk één noodig was, ten einde de thans noodige besluiten uit te vaardigen. De Koning gaf toen, uit het lijstje, door LUZAC hem den vorigen dag gegeven, de personen op, die hij gevraagd wilde hebben; het waren: Graaf G. SCHIMMELPENNINCK voor buitenlandsche zaken, BRUCE voor financiën, DONKER CURTIUS voor justitie, SLOET [VAN OLDHUIS] voor binnenlandsche zaken, ROCHUSSEN voor koloniën, VAN SONSBECK Roomsch-Katholieke eeredienst. De Koning deelde tevens mede, dat aan Graaf SCHIMMELPENNINCK reeds dien ochtend geschreven was om spoedig over te komen en verzocht LUZAC onmiddellijk aan DIRK DONKER CURTIUS het ministerie van justitie aan te bieden en hem uit te noodigen bij hem te komen. LUZAC voldeed daaraan. DONKER CURTIUS wenschte zich eenige uren te bedenken en was bereid om ten 8 ure aan het paleis te komen, waarmede de Koning genoegen nam.

Toen LUZAC des avonds DONKER CURTIUS kwam afhalen, vond hij DE KEMPENAER bij hem. DONKER CURTIUS las een nota voor, welke hij voornemens was aan den Koning mede te deelen, alsmede een concept tot benoeming eener commissie van vier leden: THORBECKE, LUZAC, DIRK DONKER CURTIUS en DE KEMPENAER, tot herziening der

grondwet. Nadat nota en conceptbesluit waren goedgekeurd, reden LUZAC en DONKER CURTIUS naar het paleis. DONKER CURTIUS gaf den Koning te kennen, dat hij Z. M. in de bestaande omstandigheden van dienst wilde zijn, doch omtrent de aangeboden ministeriële betrekking niet kon beslissen. Hij las vervolgens de nota voor en drong haar bijzonder aan en deelde vervolgens het conceptbesluit mede. De Koning maakte eene aanmerking, die door verandering van een paar woorden spoedig was weggenomen en verzocht daarna een afschrift van het concept-besluit, en noodigde DONKER CURTIUS den volgenden dag tegen 11 ure weder bij hem te komen. Zoo trad in den avond van den 16^{den} Maart als raadgever van den Koning op een man, die vroeger in den loop dezer geschiedenis bij enkele katastrophen de meest felle bestrijder was geweest van maatregelen onder WILLEM I en WILLEM II. Het schijnt hier de plaats, een enkel woord over zijne antecedenten en zijn karakter in te lasseschen.

DIRK DONKER CURTIUS was de jongste zoon van Mr. DONKER CURTIUS, president van het Hooggerechtshof te 's Gravenhage. Evenals zijn drie broeders, behoorde hij tot die personen, die zich door moed en bekwaamheid weten te doen gelden in de betrekkingen en de omstandigheden, waarin zij zich plaatsten. De oudste broeder, Mr. WILLEM BOUDEWIJN DONKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, na eeningen tijd in de oppositie te zijn geweest, en later als lid der Staten-generaal zich als een der meest bekwame leden der conservatieve partij te hebben doen kennen, heeft vervolgens, wegens zijne heldere en uitgebreide rechtskennis, de algemeene achting verworven als president van den Hoogen Raad; — de tweede broeder H. H. DONKER CURTIUS was, als predikant te Arnhem en lid van de synode der Hervormde kerk, een der meest invloedrijke predikanten in het Hervormde kerkgenootschap; — een derde broeder had in het vak der posterijen een der eerste directiën verkre-

gen; — de jongste der broeders, DIRK, was niet de minste in stoutmoedigheid. Onder de Fransche overheersching als garde d'honneur gedesigneerd, had hij zich door zijn verzet onderscheiden en met geweld laten vervoeren en toen de eerste schemering van Nederlands vrijheid aan de kinnen daagde, had hij het Fransche leger met gevaar van zijn leven verlaten. Als advocaat had hij spoedig praktijk erlangd; de rechtsgedingen, die hem het meest aantrokken, waren die, waartegen andere opzagen. Hij werd weldra de advocaat bij uitnemendheid in politieke rechtsgedingen. Hij verdedigde de ingelanden tegen de veronderde rechtsmacht der heemraadschappen, — de afgescheidenen tegen de vervolgingen van het gouvernement, die in 1837 èn door zijnen broeder den predikant èn door THORBECKE nog werden goedgekeurd. Hij was de verdediger in bijna alle drukpersdelicten voor de rechtbank te 's Gravenhage, het Hooggerichtshof en later voor den Hoogen Raad. In het staatkundige behoorde DIRK DONKER CURTIUS onder de ondsten en eerste liberalen van Nederland. Hij had aan de Belgische oppositie in verre de meeste opzichten gelijk gegeven. Hij schreef in 1830 *de Standaard* en de brochure *De gemeenzame brieven*, toen THORBECKE nog zijne conservatieve brochures uitgaf. In 1840 trad hij, nevens THORBECKE, op met eene *Proeve van grondwetsherziening*; toen THORBECKE nog de ridderschappen en de provinciale Staten als kiezers voor de Staten-generaal behield, ijverde hij reeds voor rechtstreeksche verkiezingen, ofschoon meenende, dat zijne *Proeve* meer monarchaal was dan die van den Leidischen hoogleeraar. Toen THORBECKE, in 1844, in het bekende voorstel tot de rechtstreeksche verkiezingen overging, drong hij in de *Opene brieven* en *manifesten* de hervormingen aan op eene zoo onstuimige wijze, dat de voorstellers zelve er angstig over werden.

De staatsrechtelijke kennis van DIRK DONKER CURTIUS was niet zeer nitgebred, hij had slechts enkele geliefkoosde

stellingen, waarvoor hij met standvastigheid ijverde: Rechtstreeksche verkiesingen, — de openbare meening de koningin der aarde, — geen provinciale hoven, — geene lijfstraffen, — een krachtig gouvernement, door de openbare meening gesteund. Bij dit alles was hij oprecht gehecht aan Nederland, en aan het Huis van Oranje als de natuurlijke beschermer van de burgerlijke vrijheid tegenover de aristocratische regeering der oude republiek. Voorts phantaseerde hij sterk in het voorstellen van nieuwigheden, welke phantasiën hij later weder liet varen. Gehecht aan vrijheid om te arbeiden en zijne genoegens te nemen naar gelang hij zulks verkoos, was hij van nature niet geneigd tot gestadigen arbeid, maar door de omstandigheden gedrongen, werkte hij spoedig en tastte hij door. De snelheid zijner gedachten en besluiten liet geene plaats voor weifeling. In het dagelijksche leven uitte hij bij elke gebeurtenis zijn meening, die hij als ontwijfelbare waarheid voordroeg. Elk vlugschrift, dat hem in weinige oogenblikken uit de pen vloeide, was een geïmproviseerd warm pleidooi. Bij een overmatig geloof aan zijn eigen natuurlijk verstand hechtte hij weinig aan geleerdheid en had een bepaalden weerzin tegen een hooggeleerden wetenschappelijken toon. Ofschoon THORBECKE en DONKER CURTIUS, in 1845 en nu weder in 1848, tot elkander genaderd waren in de uitgebreidheid, die de grondwetsherziening hebben moest, waren beide zoo antipathetisch in hun karakter en vormen, dat samenwerking tusschen hen niet mogelijk was voor een enkel uur. Hoe groot ook het verschil van karakter was tusschen hem en LUZAC en DE KEMPENAER, was toch met hen samenwerking gemakkelijk bij die geneigdheid om bijzaken te schikken, die een langdurige practicala werkzaamheid aan de drie advocaten had geleerd.

Tegenover WILLEM II trad DIRK DONKER op als een man van kracht. Hij was niet tot het staatsgezag, maar het staatsgezag tot hem genaderd. Vond de Koning in

LUZAC geen steun, hij vond die wel in den nieuwen hem aangewezen en door hem met vertrouwen aangenomen raadgever. Was LUZAC weifelend, zwaartillend, zenuwachtig, DIRK DONKER was nooit verlegen een besluit te nemen, al moest hij later op een ondoordacht besluit terugkomen.

Het concept-besluit, dat DIRK DONKER hem had achtergelaten, door LUZAC overgeschreven, liet de Koning lezen aan den minister W. VAN RAPPAARD, die er vele bewaren tegen had; welke die bezwaren zijn geweest, is niet aangeteekend maar het laat zich uit onderscheidene omstandigheden gemakkelijk afleiden, dat VAN RAPPAARD gezegd heeft: dat geen der ministers dat besluit kon contrasigneeeren, — dat de opdracht aan de commissie om den Koning hare denkbeelden omtrent de samenstelling van een ministerie mede te deelen, te veel macht aan de commissie opdroeg en het gevraagde ontslag der ministers te veel vertraagde, — terwijl het verder ook verkeerd was, dat aan de commissie werd opgedragen eene grondwetsherziening te ontwerpen *in overweging* met de wenschen der Tweede Kamer, terwijl naar het gesprek van den Koning met BOREEL en den aanhef aan het concept-besluit, gelezen moest worden *in overeenstemming met de wenschen*. De Koning maakte na het vertrek van den minister VAN RAPPAARD met potlood eenige aanmerkingen op het concept-besluit die de strekking hadden om nog niet in het besluit uit te maken, dat er een *ministerie* zou zijn, in tegenstelling van hoofden van ministerieele departementen en om de commissie te ontheffen van eene voordracht omtrent de samenstelling van een ministerie, waarvoor in de plaats zou komen eene koninklijke belofte, dat onmiddellijk na de indiening van een ontwerp tot grondwetsherziening zou overgegaan worden tot benoeming van ministers in overeenstemming met de voorgedragen grondwet.

Toen DONKER CURTIUS ten 11 ure in den ochtend van

17 Maart bij den Koning kwam, nam hij dadelijk de verandering van het woord *ministerie* in *hoofden van departementen* over, ofschoon toevalliger wijze in het laatste gedeelte het woord *ministerie* behouden bleef; hij verklaarde niet als minister te kunnen optreden en als zoodanig het besluit te kunnen teekenen en drong er op aan, dat de opdracht aan de commissie om den Koning van raad te dienen bij de benoeming van ministers moest worden gehandhaafd. Een vrij driftig gesprek tusschen DONKER CURTIUS en den directeur van het kabinet was daarvan het gevolg. De Koning verklaarde ten slotte: "dat het er nu maar door moest" zooals door DONKER CURTIUS was voorgesteld, waarbij de Koning echter vergat, dat hij reeds den 16^{den} graaf SCHIMMELPENNINK uit Londen had ontboden, zoodat de opdracht aan de commissie niet meer in haar geheel was. Enkele veranderingen werden nog gemaakt. STORM uit Breda en niet VAN SONSBEECK of LIGHTENVELT zooals de Koning aanvankelijk wenschte, werd als vijfde lid in de commissie benoemd, terwijl de orde der benoemden alphabetisch werd vermeld. De bespreking omtrent de verandering werd telkens afgebroken door de berichten van de bloedige tooneelen, die in Weenen, Berlijn en Baden hadden plaats gehad en zij was nauwlijks geëindigd toen het vaderhart des Konings diep getroffen werd door het bericht van het overlijden van zijn beminden zoon ALEXANDER op Madera.

Het koninklijk besluit te midden van zoo hevige gemoedsbeweging opgemaakt, alleen door den directeur van het kabinet medegeteekend, luidde in de *Staatscourant* als volgt:

"Wij WILLEM II, enz.

"Gezien de medeeling der Tweede Kamer van de Staten-generaal, houdende verscheidene wenschen ter uitbreiding van grondwetsherziening;

"Overwegende, dat het Onze begeerte is, met het oog op deze mededeeling van een der takken van de wetgevende macht, eene gewijzigde grondwet te doen ontwerpen en

V.

17

voordragen, en tevens hoofden van departementen van algemeen bestuur te benoemen, gehecht aan de beginselen bij die grondwet te bepalen;

“Overwegende, dat, zoo van de eene zijde Onze bedoeling is, zonder verwijl, alle maatregelen van vooruitgang en verbetering te nemen, van de andere zijde Onze plicht is te zorgen, dat geene laakbare overhaasting tot eene tegenovergestelde uitkomst leide,

“Hebben besloten en besluiten:

“1°. eene commissie in te stellen, om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer van de Staten-generaal aan ons een volledig ontwerp van Grondwetsherziening voor te dragen, en om ons tevens derzelve denkbeelden omtrent de samenstelling van een ministerie mede te deelen,

“2°. tot leden van gemelde commissie te benoemen de Heeren:

“Mr. DIRK DONKER CURTIUS. — Mr. J. M. DE KEMPENAER. — Mr. L. C. LUZAC. — Mr. L. D. STORM en Mr. J. R. THORBECKE.

“En zullen afschriften dezes gezonden worden aan de beide Kamers van de Staten-generaal, aan de benoemden, tot informatie en naricht.

“’s Gravenhage, den 17^{den} Maart 1848.

“WILLEM.

“Van wege den Koning.

“De Staatsraad, directeur van het Kabinet des Konings,

“A. G. A. VAN RAPPAARD.”

Nadat het besluit in de *Staatscourant* was verschenen, werd het door hen, die conservatief gehecht waren aan grondwettige vormen en fundamenteele regeeringsbeginselen, afgekeurd, al werd die afkeuring, als tot niets goeds leidende, toen in het publiek verzwegen. Er werd opgemerkt: dat het besluit strijdig was met hetgeen de Koning mondeling aan BOREEL verklaard had en beleedigend voor de Tweede Kamer, die zoo spoedig aan 's Konings verlangen had vol-

daan en thans haar werk verijld zag door de benoeming van eene commissie, die de wenschen van hare meerderheid niet uitdrukte; men spotte met den constitutioneelen zin van **Mr. DIRK DONKER** den rechtsgeleerde, die meer dan anderen met wettige vormen vertrouwd was, die jaren lang geijverd had voor de ministerieele verantwoordelijkheid, verzekerd door een ministerieel contraseign; en die thans den Koning een besluit had doen nemen en doen afkondigen zonder ministerieel contraseign en wel een zoodanig ingrijpend besluit, dat de Koning zijn recht om ministers te benoemen, ondergeschikt maakte aan de voordracht eeper commissie. Vond het besluit algemeene afkeuring bij hen, die de grondwettige vormen wilden bewaren, ook bij hen, die eene geheele staats hervorming wenschten, vond het geen onverdeelde toejuicing. Wel illumineerden op onderscheidene {plaatsen vele liberalisten hunne huizen, wel zwegen zij er van, dat aan het besluit een ministerieel contraseign ontbrak, maar de *Arnhemse courant*, aan welks artikelen thans zeer veel gehecht werd, nadat het gerucht algemeen ingang had gevonden, dat de meeste geschreven werden door leerlingen en volgelingen van **THORBECKE**, keurde reeds dadelijk het besluit af, als niet ver genoeg gaande. De leden der commissie moesten tevens tot ministers benoemd zijn geweest.

Hoevele bedenkingen ook tegen het besluit van 17 Maart werden in het midden gebracht, het was een handig middel van **DONKER CURTIUS**, om zonder talmen de zaak der grondwets herziening van de Tweede Kamer over te brengen op eene commissie, geheel bestaande uit personen, die zich reeds eenmaal voor rechtstreeksche verkiezingen verklaard hadden; pogingen door **VAN GOLTSTEIN** en **DEN TEX**, bij **LUZAC** aangewend, om de grondwets herziening meer overeenkomende met den algemeen bestaanden volksgeest der gematigden te doen zijn, moesten dan ook mislukken.

Was het besluit van 17 Maart op aandrang van **DIRK DONKER CURTIUS** genomen, een middel om tot het voor-

stellen van rechtstreeksche verkiezingen, waarvoor hij zoo lang geijverd had, te komen, aan de andere zijde werd de redactie van het besluit, aan welks tweede gedeelte alras door hem zelven geene uitvoering werd gegeven, de aanleiding tot eene geheele verwijdering tusschen THORBECKE en DONKER CURTIUS, die tot hunnen dood heeft voortgeduurd.

THORBECKE met zijnen juisten geest van onderscheiding, had reeds vóór het besluit van 17 Maart, toen hem door LUZAC mededeeling was gedaan van het voornemen eene commissie te benoemen, zijn gevoelen geopenbaard: dat LUZAC en DE KEMPENAER, beide leden der Tweede Kamer, niet in de commissie moesten benoemd worden, maar bovenal, dat het voorstellen van eene grondwetsherziening van de benoeming van ministers moest afgezonderd gehouden worden. Zijn gevoelen schijnt verder geweest te zijn, dat het gevraagde ontslag der ministers moest worden aangehouden totdat de commissie voor de grondwetsherziening gereed was en dat, bij goedkeuring van dat voorstel door den Koning, deze de leden der commissie als ministers met de verdediging van het voorstel moest belasten. Op dit gevoelen werd inbreuk gemaakt door de niet zeer duidelijke bewoordingen van het besluit, maar nog meer door den loop der gebeurtenissen en door de houding van DONKER CURTIUS daarbij.

De ministers, die op hun eerste verzoek om ontslag slechts een mondeling antwoord ontvangen hadden, meenden, na in het Koninklijk besluit van 17 Maart door een onverantwoordelijk persoon den Koning opgedrongen, en buiten medewerking van de verantwoordelijke ministers afgekondigd, niet langer te kunnen aanblijven en verzochten nogmaals, op Zaterdag den 18^{den} Maart hun ontslag bij een schriftelijk verzoek, waarop den 20sten een Koninklijk antwoord volgde en weder een schrijven van de ministers, welke stukken tot de geschiedenis behooren.

Te midden van deze handelingen was de Koning zeer gedrukt en zenuwachtig. Diep geschokt door het verlies van

een geliefden zoon, griefde het hem, dat hij door de tijdsomstandigheden gedwongen werd, ministers, die hij persoonlijk hoog achtte, te moeten ontslaan, terwijl zij, die hem als ministers aangewezen werden, LUZAC en DONKER CURTIUS, weigerden ministers te worden. Na het schriftelijk ontslag der ministers, met verzoek tot 15 April werkzaam te willen blijven, kwam de zeer stellige verklaring van DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, dat hij zich met 19 Maart niet meer als minister zou beschouwen. Hierop werd DONKER CURTIUS opnieuw verzocht als minister te willen optreden. Na een vrij scherp verwijt van den directeur van het kabinet des Konings, dat de oppositie den Koning wel in ongelegenheid wist te brengen, maar er hem niet uithielp, werd hij eindelijk overgehaald, om, zonder dat de commissie er over gehoord was, als tijdelijk minister op te treden, in strijd met het Koninklijk besluit door hem zelve twee dagen vroeger ontworpen en den Koning opgedrongen.

Juist op denzelfden Zondag, den 19^{den} Maart, dat DONKER CURTIUS werd overgehaald tijdelijk als minister van justitie op te treden, hield de commissie hare eerste zitting.

Bij den aanvang werd THORBECKE tot voorzitter der commissie benoemd en aan hem de redactie van de voorstellen van grondwetsherziening en van de memorie van toelichting opgedragen.

Hij nam het lidmaatschap en het voorzitterschap aan, onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat hij zich de vrijheid voorbehield zijne gevoelens openbaar te maken, waar zij door de leden niet gedeeld werden. Dit aanmatigend voorbehoud wekte reeds dadelijk den tegenzin van DONKER CURTIUS en DE KEMPENAER op, die later nog vermeerderde bij den kennelijken toeleg van THORBECKE zich te houden aan zijn eigen voorstel. Zeer spoedig openbaarde zich ook het verschil omtrent het tweede punt van het Koninklijk besluit van 17 Maart.

Op Maandag 20 Maart werd DONKER CURTIUS als mi-

nister van justitie *ad interim* beëdigd. Hij verklaarde geene reactie te bedoelen, maar rust en orde te willen handhaven. Na het vertrek van **DONKER CURTIUS** werd **DE KEMPENAER** tot den Koning toegelaten. Wat toen tusschen hen is gesproken, is niet opgeteekend, maar de hoofdinhoud van dat gesprek is echter gemakkelijk op te maken, wanneer men nagaat, in welke positie de Koning door het aandringen op ontslag der ministers, en de commissie door het geïsoleerd optreden van één hunner als tijdelijk minister, waren geplaatst. **THORBECKE** had, naar het schijnt, dit geïsoleerd optreden van **DONKER CURTIUS** afgekeurd en aangedrongen, dat thans alle leden der commissie als tijdelijke ministers zouden optreden, met **SCHIMMELPENNINCK**, die reeds door den Koning was onthoden, als minister van buitenlandsche zaken, en enkele anderen voor financiën, oorlog en marine.

Het schijnt dat **DE KEMPENAER** in last gehad heeft deze zienswijze aan den Koning mede te deelen en dat de Koning zich daarmede vereenigd heeft. Dinsdag schijnt de commissie zich bezig te hebben gehouden met de formatie van een voorloopig ministerie en Woensdag den 22sten werd de volgende lijst van een provisioneel ministerie aan den Koning aangeboden: financiën **VAN RIJCKEVORSEL**, — oorlog **NEPVEU**, — marine en koloniën **RIJK**, — binnenlandsche zaken **THORBECKE**, — hervormde eeredienst **DE KEMPENAER**, — Roomsche-Katholieke eeredienst **STORM**, — **LUZAC** minister zonder portefeuille, — buitenlandsche zaken **SCHIMMELPENNINCK**. De Koning vereenigde zich met die lijst, maar toen de directeur van het kabinet bij **DONKER CURTIUS** kwam, bleek het, dat **RIJCKEVORSEL** en **RIJK** bedankten, gelijk ook eenige andere mannen, die uitgenoodigd waren, zooals voor financiën de toenmalige secretaris van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, **w. C. MEES**. **LUZAC**, **DONKER CURTIUS** en **DE KEMPENAER** gevoelden, dat de commissie geen ministerie zou kunnen samenstellen. De benoeming van **THORBECKE** werd echterdoor hem zel-

ven en den Koning zoo stellig geacht, dat THORBECKE, in de zekere verwachting daarvan, reeds enkele stukken onder zich nam, en de directeur van het kabinet aan LUZAC, die nog altijd beschouwd werd als de tusschenpersoon, met wien de regeering handelde, in den ochtend van den 23sten een brief toezond, bestemd voor THORBECKE, over de zaken van de Maatschappij van Weldadigheid.

Op denzelfden dag van de mislukte samenstelling van een ministerie door de commissie, kwam Graaf SOHEMEL-PENNINCK op het opontbod des Konings van den 16^{den} te 's Gravenhage: "Hij kwam," teekende DE KEMPENAE later aan, "als een engel van verlossing voor ons, voor de beide anderen als een daemon der teleurstelling."

En inderdaad de toestand was hoogst moeielijk. Op denzelfden dag, waarop de meerderheid der commissie zwaarigheid ondervond, een ministerie samen te brengen, werd in de Staten-generaal door VAN GOLTSTEIN aangedrongen, dat er spoedig een ministerie zou tot stand komen, in bewoordingen, die volkomen juist den toestand schetsen. Bij gelegenheid dat de president voorstelt het wetsontwerp ter verhooging van het hoofdstuk der marine naar de afdeelingen te verzenden, zegt hij:

"De verzending van het voorgedragen wetsontwerp naar de afdeelingen is alleszins gepast; zij wordt voorgeschreven door de grondwet en het reglement van orde, en ik verzet er mij dus volstrekt niet tegen. Maar het geldt hier een wetsontwerp, dat betrekking heeft op het verdedigingswezen van ons land; het geldt hier een wetsontwerp, dat berusten moet op het vertrouwen, dat men in het bestuur stelt, en dan is de eerste vraag, uit welke leden dat bestuur bestaan zal, of zij geschikt zullen zijn voor de taak, die zij op zich nemen, en of zij in overeenstemming zullen handelen met de beginselen, die in deze Kamer worden gehuldigd. Dat bestuur nu is nog niet tot stand gekomen; wij weten

niet, uit welke mannen het zal bestaan; wij kennen de beginselen niet, waarvan zij bij hunne handelingen zullen uitgaan.

“Nu moge al dit wetsontwerp naar de afdeelingen worden verzonden, eene overweging er van is thans niet mogelijk.

“Er bestaat dus dringende behoefte aan de vestiging van het verwachte nieuwe bestuur; aan de optreding der leden die het zullen uitmaken; aan de openbaring der beginselen volgens welke zij zullen handelen.

“Ik wenschte hier deze opmerking te maken, opdat het bekend worde, hoe dringend de behoefte is aan de optreding van dat nieuwe bestuur. Ik stel het volkomenste vertrouwen in de commissie, aan welke de taak is opgelegd, om in de middelen te voorzien, die de tegenwoordige staat van zaken vereischt; maar het is toch mijn plicht van hier te kennen te geven, wat mijns inziens dringende behoefte is. En ook in vele andere opzichten dan het hier bedoelde is die optreding wenschelijk. Het is waar, wij beleven een tijd van rust en kalmte; rondom ons heerscht eene stilte als van het graf; wij weten, welk een dieptreffende elag het koninklijk gezin getroffen heeft, en de rouw, die bij dat gezin heerscht, heerscht ook bij alle ingezetenen. Wij behoeven dus geene de minste vrees te koesteren, dat vreugdegejuich of jubelkreten die kalmte kunnen verstoren. Dat erkennen wij allen, en een ieder; die daartoe zou willen overgaan, zou zich aan de algemeene verachting en verontwaardiging prijs geven. Maar al is er dus van dien kant voor het tegenwoordige geene de minste reden tot vrees, wij weten, dat er ook andere dagen kunnen komen, waarin het volksleven weder volle kracht zal erlangen. En als wij dan nagaan, dat in andere landen een tuimelgeest aanwezig is, die verwoestingen aanricht, dan mag men wel bedenken, dat de vlam, die uit het dak des buurmans slaat, ook lichtelijk ons eigen huis zou kunnen aantasten.

“Er is dus dringende behoefte aan de vestiging van een bestuur op hechte grondslagen, ten einde allen bevredigd

mogen zijn, ten einde er geene reden hoegenaamd meer bestaam voor onrust te vreezen. Ik acht mij verplicht dit op te merken; ik wil mij volstrekt niet verzetten tegen de verzending naar de afdeelingen, want zij komt overeen met de grondwet en het reglement van orde. Maar die verzending zal doelloos zijn, zoolang wij de leden niet kennen, waaruit het ministerie zal bestaan, zoolang wij de beginselen niet weten, waarvan het zal uitgaan."

In diezelfde zitting heeft de minister van finantiën VAN RAPPARD ten slotte zijner rede over een aanhangig wetsontwerp, te kennen gegeven, dat, indien aan zijnen vurigen wensch en billijk verlangen voldaan wordt, dit de laatste maal zal zijn, dat hij, in zijne tegenwoordige betrekking, tot Huu Edel Mogenden spreekt.

Graaf GERBIT SCHIMMELPENNINCK aan wien de Koning de vorming van het ministerie had opgedragen, was de bij velen bekende en geachte zoon van den Raadpensionaris der Bataafsche Republiek, RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK.

In een tijd, waarin het publiek nog met dankbaarheid de herleving van handel en industrie aan de Handelmaatschappij toeschreef, gold het tot aanbeveling, dat hij directeur en president van dat lichaam was geweest in moeielijke tijden. Door Koning WILLEM I was hij als secretaris van Staat gekozen tot opvolger van DE MEY VAN STREEFKERK, welke betrekking hij wegens ongesteldheid had moeten verlaten; vervolgens was hij ambassadeur in Petersburg, daarna lid der Eerste Kamer, waar hij met kracht de groote wet van VAN HALL had bestreden en meermalen op eene grondwetsherziening had aangedrongen. Hij stond daardoor gunstig aangeteekend bij de oppositie, behalve bij de *Arnhemsche courant*. Toen SCHIMMELPENNINCK in 's Gravenhage kwam, vond hij de zaken in een hoogst zorgelijken toestand; hij meende te bemerken, dat de Koning voor het oogenblik alleen toeschouwer was, afwachtende de gebeurtenissen van den dag. Hij vond als eenig handelend minister Mr. DIRK DONKER CURTIUS; al de overige ministers

hadden hun ontslag bekomen, zij waren slechts in huue bureaux werkzaam. Met den stand der zaken zich, zoo nauwkeurig mogelijk bekend gemaakt hebbende, werd hij den 23sten Maart door den Koning ontvangen en schreef daarna den volgenden brief:

“Sire!

“In de hachelijke gesteldheid, waarin zich het Vaderland bevindt, gevoel ik volkomen dat, indien ik nog eenige kans meen te bespeuren om bij te dragen hetzelfde te behouden, ik mij aan de taak niet onttrekken mag, welke Uwe Majesteit mij verlangt op te leggen en ik voor al de opofferingen en gevaren niet mag terugdeinzen, welke daaruit voor mij moeten voortvloeien. De mogelijkheid van welslagen hangt echter naar mijne overtuiging geheel van de volgende omstandigheden af:

1°. Of ik genoegzame zekerheid kan bekomen, dat voor het vaderland eene gewijzigde grondwet zal worden vastgesteld, waaronder ik, en degenen die met mij zouden moeten arbeiden, met vrucht voor de belangen van het vaderland en deszelfs huis kunnen werkzaam zijn; en of ik, ten einde mij daarvan zooveel mogelijk te verzekeren, door U. M. kan worden gemachtigd om mij dienaangaande in aanraking te stellen, zoowel met de leden der 1ste en 2de Kamer als met de commissie door het besluit van 17 Maart benoemd.

2°. Of ik van U. M. zelve de toezegging mag bekomen dat, indien zoodanige grondwet werd ontworpen, in de groote trekken aan de Britsche gelijk, met die wijzigingen welke onze landaard en gesteldheid vereischen en bij welke grondwet aan den Koning eene positie, gelijk aan die van den Souverein van Groot-Brittanje wordt verzekerd, U. M. daarmede genoegen zal uitnemen.

3°. Of U. M. mij de geheele vrije en onbelemmerde keuze gelieft toe te staan van degenen die onder mijn voorzitterschap, met mij een homogeen en verantwoordelijk ministerie zouden kunnen maken.

“Terwijl ik Uwe Majesteit eerbiedig verzoek mij wel Hoogst-

deszelfs meening dienaangaande te willen kenbaar maken ,
heb ik de eer mij met den meesten eerbied te noemen,

Sire!

Van Uwe Majesteit

den zeer getrouwen onderdaan:

“G. SCHIMMELPENNINCK.”

Deze brief werd in handen gesteld van de commissie van
17 Maart, die daarop denzelfden dag antwoordde als volgt:

“’s GRAVENHAGE, den 23^{den} Maart 1848.

“Sire!

“De commissie, ingesteld bij Uwer Majesteit besluit van
17 Maart jl., heeft kennis genomeu van den brief, door
den Heer SCHIMMELPENNINCK, onder dagtekening van
heden, aan Uwe Majesteit gericht.

“De commissie heeft er uit gezien, dat de Heer SCHIMMEL-
PENNINCK, door edele en moedige vaderlandsliefde bestuurd,
genegen is, zich met de formatie van een ministerie te belasten;
eene taak, in welke volvoering één man, en een man vooral,
die den naam SCHIMMELPENNINCK draagt, wellicht oneindig
meer kans heeft te slagen, dan eene meerderheid van personen.

“De Heer SCHIMMELPENNINCK vraagt drie voorwaarden
die, in de onderstelling, dat Zijne Excellentie met de for-
matie wordt belast, naar ons oordeel aan den Heer SCHIM-
MELPENNINCK alleszins behooren te worden toegestaan.

“De commissie heeft de eer Uwe Majesteit te verzoeken,
de vraag, of aan den Heer SCHIMMELPENNINCK de taak,
waartoe hij zich bereid verklaart, zal worden opgedragen
te willen overwegen en beslissen; en bij aanneming van het
voorstel van den Heer SCHIMMELPENNINCK, het tweede
gedeelte van den last, bij Uwer Majesteits besluit aan ons
verstrekt, te willen intrekken, hetgeen ons in staat zal stel-
len de zoo dringende herziening der grondwet in des te
korter tijd ten einde te brengen.

De leden der Commissie,

“(get.) D. DONKER CURTIUS. J. M. DE KEMPENAER.

L. C. LUZAC. L. D. STORM. THORBECKE.”

Nadat deze brief door den Koning ontvangen en aan SCHIMMELPENNINCK was medegedeeld, werden Vrijdag den 24sten Maart door den directeur van het kabinet des Konings een concept schrijven aan SCHIMMELPENNINCK en een besluit opgemaakt, waarmede hij ging naar SCHIMMELPENNINCK, daarna naar DONKER CURTIUS, die nog eenige zwaarigheid maakte. Ten 1 ure begaf de directeur van het kabinet zich met DONKER CURTIUS naar den Koning, daarna was hij met SCHIMMELPENNINCK en DONKER CURTIUS in conferentie, waarna de Koning rescript en besluit teekende.

Graaf SCHIMMELPENNINCK maakte zeer grooten spoed met de samenstelling van het voorloopig ministerie, — het oproer te Amsterdam van dien eigen dag, waarvan de eerste berichten zeer verontrustend waren, drong er toe. Hij droeg voor tot ministers de personen, die reeds aan den Koning door de commissie den 22sten aan bevolen waren, behalve dat hij DE KEMPENAER, die zulks verzocht had, buiten het ministerie liet en in plaats van STORM als minister voor den Roomsch-Katholieken eeredienst aangewezen, de keus vestigde op het lid van den Raad van State LIGHTENVELT. THORBECKE werd door hem niet voorgedragen. Het was indedaad niet te verwonderen na hetgeen de hoogleeraar over het werk van SCHIMMELPENNINCK nog in *de Gids* van Januari geschreven had, waarvan de indruk bij velen zeer levendig was en bij de revolutionaire en democratische gezindheid, die niet zonder eenigen grond, aan THORBECKE in Maart 1848 werd toegeschreven. Een bezoek van dezen aan Graaf SCHIMMELPENNINCK in den avond van den 23sten gebracht, was niet in staat geweest den ongunstigen indruk weg te nemen, maar strekte veeleer om aan zijne oprechtheid te doen twijfelen. SCHIMMELPENNINCK drong er op aan, met het oog op de gebeurtenissen van den dag, dat het ministerie binnen 24 uren moest optreden. LUZAC was dringend verzocht in het ministerie plaats te nemen, inzonder-

heid in brieven uit Rotterdam en Utrecht, terwijl zijn optreden slechts tijdelijk en kort behoefde te zijn; hij bezweek voor dien algemeenen aandrang. Hij offerde zich zelven op, het werd door alle onpartijdigen erkend, die iets van de zaken afwisten. Hij nam voorloopig de dubbele betrekking van minister van binnenlandsche zaken en Hervormde eeredienst op zich, terwijl SCHIMMELPENNINCK zich belastte met de departementen van buitenlandsche zaken en financiën. De generaal NEPVEU, die reeds in de formatie van de commissie begrepen was werd minister van oorlog. Aan RIJK werd met het departement marine het ministerie van koloniën opgedragen. Terwijl het nieuwe ministerie werd samengesteld, werden de oude ministers op het daartoe door hen gedaan verzoek, eervol uit hunne onderscheidene betrekkingen ontslagen onder dankbetuiging voor de vele en gewichtige diensten aan den Koning en het rijk bewezen.

Wij hebben getracht van de vorming van het ministerie in Maart 1848 een nauwkeurig verslag te schrijven. Wij mogen echter niet onvermeld laten, dat THORBECKE daarvan eene geheel andere voorstelling geeft, deels in zijne *Bijdrage*, waarop wij later zullen terugkomen, deels in eene mededeeling door hem in 1868 gedaan. THORBECKE beschuldigt SCHIMMELPENNINCK, dat hij het ministerie gevormd heeft uit hem geheel onbekende personen, alsof men een partij kaart ging spelen, waarbij hij echter verzwijgt den actueelen toestand, waarin reeds voor de komst van SCHIMMELPENNINCK een lijst van provisioneele ministers aan den Koning door de commissie was aangeboden, waarop bijna al de benoemde ministers voorkwamen; voorts vermeldt hij, dat de commissie in haar schrijven geen advies heeft gegeven; dat zij integendeel aan graaf SCHIMMELPENNINCK heeft verklaard; dat zijn denkbeeld in alle gevallen ontijdig scheen en dat men den Koning, indien Z. M. advies verlangde, zou afraden, den last, door den Heer SCHIMMELPENNINCK gevraagd, hem op te dragen; dat de commissie op een tweede rescript van

SCHIMMELPENNINCK slechts bij meerderheid van stemmen heeft geadviseerd. Hij trekt in twijfel of SCHIMMELPENNINCK wel door den Koning uitgenoodigd is. Voorts heeft hij 20 jaren later in de Staten-generaal bij de optreding van het ministerie FOCK ter loops vermeld, dat WILLEM II in Maart 1848 hem persoonlijk had uitgenoodigd minister van binnenlandsche zaken te worden, maar dat hij toen verklaard heeft liever daarvan verschoond te willen blijven. THORBECKE schijnt aantekeningen gemaakt en papieren bewaard te hebben, waaruit de juistheid zijner opgaven mischien kan blijken. Hij schrijft althans in zijne *Bijdrage*: "De tijd om alles te zeggen, schijnt mij nog niet gekomen."

In afwachting, dat de geschiedkundige aantekeningen van THORBECKE zullen worden uitgegeven, meenen wij het er voor te moeten houden, dat de formatie van het ministerie SCHIMMELPENNINCK in de *Bijdrage* zeer partijdig en onjuist is voorgesteld en dat WILLEM II persoonlijk in Maart 1848 nooit aan THORBECKE de vraag heeft gedaan: "Wilt gij mijn minister van binnenlandsche zaken worden?" en dat deze daarop nooit geantwoord heeft: "zoo het niet anders kan, maar liever niet."

De ongeregeldheden te Amsterdam, die op Vrijdag 24 Maart een zoo grooten invloed hebben uitgeoefend op de overhaaste vorming van het ministerie, waren eene geheel mislukte poging om een socialistisch democratische beweging in het leven te roepen, die zich oploste in grove baldadigheden van kwade jongens, waarvan enkele dieven gebruik maakten.

Reeds in December 1847 vond men in de *Courrier Batave* een blad evenals de *Burger* uitgegeven door VAN BEVERVOORDE een verslag der zittingen van de te Brussel gevestigde democratische vereeniging, medegedeeld met het kennelijk doel om de deelneming daaraan ook in ons vaderland op te wekken. In het begin van Maart werd reeds uit Amsterdam aan de *Kölnische Zeitung* geschreven, dat

zich een socialistische vereeniging te Amsterdam gevestigd had. De politie had, deels omdat zij, bij de algemeen bij ons erkende vrijheidsbeginselen, de middelen miste als in andere landen de geheime politie ten dienste staan, deels omdat de justitie geen scherp onderzoek wilde instellen om niet noodeloos ongerustheid te verwekken, van het aanwezen dier vereeniging nog niets ontdekt. Het later gevoerde rechtsgeding en eenige andere aanwijzingen hebben eerst later de zaak tot klaarheid gebracht. Reeds in het midden van 1847 had zich te Amsterdam gevestigd eene vereeniging tot onderlinge oefening en tot hervorming van het maatschappelijk leven. De leden, die er in Amsterdam toe behoorden, waren enkele eenvoudige Duitsche kleinhandelaars en een kleermakersknecht. Zij hadden een naïef geloof aan een toekomst van een maatschappelijke omkeering ten behoeve der arbeidende klasse. Zij ontvingen Engelsche geschriften van de Londensche arbeidersvereeniging, die zij niet verstonden en die zij in pakketten bewaarden, en zoo het schijnt ook eenig geld. Zonder eenige voorbereiding of samenspanning liet een lid der vereeniging in slecht Nederduitsch in den avond van Woensdag op Donderdag bij eenige duizenden exemplaren kleine briefjes drukken en aanplakken, waarbij de arbeiders Vrijdag ten 12 ure tot eene volksverzameling op den Dam werden opgeroepen. "Zij zouden daar wat belangrijks hooren en werk kunnen bekomen." Toen die briefjes des nachts overal in de stad waren aangeplakt en verspreid noodigde het stedelijk bestuur tot handhaving van rust en orde de ingezetenen uit om zich zelve en hunne onderhoorigen op het bepaalde uur van den Dam verwijderd te houden. De nieuwsgierigheid gepaard met de overtuiging dat de revolutionairen of socialisten in ons vaderland slechts een vermakelijk fiasco zouden maken, wekte echter sterker dan de waarschuwing. Reeds voor 12 uren was het Damplein door eene talrijke volksmenigte bezet; die op klokslag twaalfuur met uittartende vroolijkheid riep naar

den spreker, die het belangrijke zou doen hooren. Zoo al onder de leden der volksvereeniging plan had bestaan tot een aanspraak, de moed schoot in de schoenen. Niemand trad als volksredenaar op. Het lang wachten van een groote volksmenigte wekte onder de straatjeugd eene bijna onweerstaanbare neiging tot baldadigheid op. Een paar knapen stootten eenige glasruiten in een wijnhuis op den Dam in, anderen wierpen met straatvuil. De ongeregeldheden vonden navolging, twee of drie troepen van knapen van 12 tot 18 jaren trokken zingende, schreeuwende en glazen inslaande, naar onderscheidene zijden. Een dezer troepen, die het meeste kwaad heeft aangericht, en door een paar volwassen kwaadwilligen werd aangevoerd, trok langs den Torensteeg, Molsteeg, Singel, de Warmoesgracht, de Hartenstraat, de Keizersgracht, overal de glazen inwerpde, terwijl bij gouden en zilver-kashouders gestolen werd. Op het geroep naar den burgemeester hield men eerst stil op de Keizersgracht voor de woning van den oud-burgemeester CRAMER, die reeds bijna 8 jaren was afgetreden, aldaar werden een paar dienaren van politie, die de woeste hoop door een ontelbare menigte van nieuwsgierigen gevolgd, wilden stuiten, licht gewond. Vervolgens klonk het: "hier woont de tegenwoordige burgemeester niet maar op de Heerengracht over de Spiegelstraat." In de Leidschestraat scheidde zich de groote menigte van nieuwsgierigen van de kleine hoop baldadige plunderaars af, die zich naar het huis van den burgemeester HUIDEKOPER begaf en aldaar de glazen verbrijzelde. Eindelijk werd de oploop gestuit op de Botermarkt door den directeur van politie, die een pistoolschot in de lucht loste, waarop de menigte uit elkander stooft en de orde weldra hersteld was. De ongeregeldheden maakten diepen indruk. De tijdingen van de bloedige tooneelen van Weenen en Berlijn lagen nog versch in het geheugen. Men wist niet, waar de ongeregeldheden zonden eindigen en of zij niet het begin zouden zijn van een volksopstand. Voor-

zichtigheidshalve werden onmiddellijk kavalerie en infanterie ontboden. De schutterij kwam met den besten geest bezielde tot handhaving der orde onder de wapenen. Onderscheidene vrijwilligers sloten zich, tot handhaving van de orde, aan de schutterij aan. Op het gouvernementsgebouw op den Dam waren zeer spoedig de gouverneur der provincie, de generaal provinciale commandant, de burgemeester en enkele leden van het openbaar ministerie vergaderd, om de noodige bevelen te geven. Zelfs bleef een gedeelte dier vereeniging de beide eerste nachten waken, en op de aankomsten bij haar ontvangen, werden onderscheidene maatregelen genomen. Waar zich in de stad eenige verdachte samenscholingen vormden, werd de militaire macht er heen gezonden en dadelijk verspreidden zij zich. De omstandigheid, dat op den Dam ter aanschouwing van het volk de geweren geladen werden en de herinnering er aan, dat eenige maanden vroeger in Groningen eenige burgers bij een volksoptocht het leven hadden verloren, schijnt ontzag te hebben ingeboezemd. Een paar winkeliers in geweren en wapenen verzochten, daar zij voor plundering bevreesd waren, dat hunne wapenen elders zouden geborgen worden. Aan hun verzoek werd des nachts in het geheim voldaan, en dat de voorzorg niet geheel ijdel was, bleek uit een aanval, een paar dagen later op een dier winkels gedaan, ofschoon het niet volkomen zeker is, of die aanslag wel ernstig gemeend is geweest, evenmin als de vervaardiging van zeker zeer gebrekkig moordwerktuig, dat in handen der politie kwam, daar zich bij de ongeregeldheden al spoedig de bekende intriganten voordeden, die door valsche opgaven zich verdienstelijk zochten te maken en bij den Koning en de regeering daarvoor belooning zochten te verwerven.

Binnen enkele dagen van waakzaamheid was de rust in Amsterdam weder geheel verzekerd en hadden de ongeregeldheden geen ander gevolg dan het bewijs, dat Nederland geen vrees voor de omwenteling te voeden had.

Ofschoon de ongeregeldheden te Amsterdam voorgevallen, na eenige dagen bleken geen groote beteekenis gehad te hebben, lag het echter in den aard der zaak, dat reeds het eerste bericht een sterken aandrang had opgeleverd tot eene spoedige vorming van het ministerie, en dat de nog niet volkomen geruststellende tijdingen, in 's Gravenhage ontvangen Zaterdag 25 Maart, invloed hadden op de ontvangst van het nieuwe ministerie in de Tweede Kamer.

Nadat de Koninklijke besluiten omtrent het ontslag der aftredende en de benoeming der nieuwe ministers waren voor-gelezen, neemt de minister SCHIMMELPENNINOK het woord. In den aanvang zijner rede deelt hij de voorwaarden mede, onder welke hij zich met de vorming van een ministerie heeft belast en den brief der commissie en zegt verder:

“Nadat de Koning deze mededeeling van de commissie ontvangen had, heeft zijne Majesteit, gelijk de aard der zaak medebracht, dezelve in overweging gehouden, en ten slotte aan mij die punten, waarop ik de vrijheid had genomen Zijner Majesteits aandacht te vestigen, ten volle toegestaan. De Koning heeft alzoo mij vrijheid gegeven om alle noodige en mogelijke inlichtingen in te winnen omtrent de waarschijnlijk te verkrijgen wijzigingen der grondwet. Zijne Majesteit heeft tevens de stellige verzekering gegeven, dat, wanneer eene gewijzigde grondwet, in de groote trekken aan de Britsche constitutie gelijk, met die wijzigingen, welke onze landaard en de tegenwoordige behoeften vereischen, door de Staten-generaal mocht worden geapprobeerd, Zijne Majesteit daaraan eene volkomene goedkeuring zou verleen, uit volle overtuiging, dat zulk eene staatsregeling het nut en heil des vaderlands zou bevorderen. Wat het derde punt betreft, heeft Zijne Majesteit mij wel het zeer groote blijk van vertrouwen gelieven te schenken van mij te machtigen, om aan Hoogstdezelve de voordracht omtrent de personen, waaruit ik zou meenen, dat

het nieuwe ministerie moest worden samengesteld, te doen, een vertrouwen, waarvoor ik immer gedurende mijn geheele leven diep erkentelijk zal zijn. Intusschen was op den straks voorgelezen brief der commissie, in overeenstemming met hare mededeeling, een Koninklijk besluit gevolgd, waarbij het tweede deel van den last der commissie werd ingetrokken. Daarna werd mij de gevraagde machtiging tot het voordragen van nieuwe ministers verleend. Ik heb deze machtiging eerst gisterenavond ten acht ure ontvangen. De behoeften van het oogenblik waren zeer dringend. Iedereen, wien ik ontmoette, versterkte mij gedurig in die overtuiging. Onmogelijk konden de zaken in den transitoren staat blijven; het was ook niet te vergen, dat de vorige ministers, die zich, in eene zeer moeielijke gesteldheid, met eene loffelijke zelfopoffering vooralsnog met de werkzaamheden der administratie bezig hielden, langer daarmede belast bleven. Ik heb dus niet gedraald met het voldoen van den op mij verstrekten last, voor zooverre het op dezen oogenblik mogelijk was. Zijne Majesteit heeft het personeel, hetwelk ik voorstelde, goedgekeurd, en daarop is het besluit van benoeming gevolgd, hetwelk zooeven aan U Edel Mogenden is medegedeeld.

“U Edel Mogenden zullen opgemerkt hebben, dat het getal, waarin wij voor U Edel Mogenden verschijnen, gering is. Daartoe draagt bij, dat de generaal NEPVEU, die tot tijdelijk minister van oorlog is benoemd, eerst dezen avond terugkeert.

“Er zijn verscheidene onzer, die eene zeer zware taak op zich genomen hebben. Zoo zou het mij onder anderen op den duur geheel onmogelijk zijn, den dubbelen last der beide departementen van buitenlandsche zaken en van financiën te torschen. Maar ik heb begrepen, dat het beter was op dit oogenblik een weinig talrijk ministerie te zien optreden, dan daaromtrent langer onzekerheid te laten bestaan. De hoofdzaak was, aan geheel de administratie een geregeld

den loop te geven, totdat de wijziging der grondwet zou daar zijn. Het was te bezwaarlijker, dadelijk de departementen van algemeen bestuur alle behoorlijk te vervullen, omdat mannen, die daarvoor in aanmerking kwamen, thans in onderscheidene betrekkingen aan de zaak van het vaderland diensten bewijzen, welke zij in mindere mate zouden kunnen presteeren, zoo zij nu reeds in ons midden optraden.

“Er kon geene mogelijkheid bestaan, om op dit oogenblik een definitief ministerie tot stand te brengen en zulks, omdat de kleur van zoodanig ministerie zal moeten afhangen van den geest, waarin de gewijzigde grondwet wordt vastgesteld. De vraag was alleen voor het tegenwoordige, op welken voet de aangelegenheden des lands tijdelijk op eene doelmatige wijze zouden kunnen worden geadministreerd. Er moest te dien einde hoe eer hoe beter een tijdelijk ministerie worden gevormd, en het is dan ook alleen als zoodanig, dat wij ons bereid hebben verklaard, ons de openbare zaken aan te trekken.

“Ik gevoel zeer wel, dat U Edel Mogenden gaarne vernemen zullen, wat het programma is van het nieuwe bestuur, welke grondregelen het voornemens is bij de leiding der zaken te volgen. Het is mij echter onmogelijk, om bij den interimairen staat, waarin wij ons bevinden, en bij het uitzicht op eene belangrijke wijziging der grondwet, daarentrent zoodanige openingen te geven, als ik anders noodzakelijk zou achten. Slechts dit weinige zal ik mededeelen omtrent de beginselen, die ons bij de vervulling onzer taak steeds tot richtsnoer zullen strekken.

“1°. Wij koesteren allen het vaste voornemen, om met ijver en inspanning ten beste van het dierbaar vaderland, de zaken behoorlijk gaande te houden, totdat de herziening der grondwet haar beslag hebbe bekomen; zoover onze krachten reiken, zullen wij daaraan niets laten ontbreken.

“2°. Wij zijn voornemens al te doen wat in ons vermo-

gen is, ten einde mede te werken, opdat zoo spoedig mogelijk aan de Kamers eene doelmatig gewijzigde grondwet worde voorgedragen, eene taak, welke thans door de werkzaamheden der Staatscommissie wordt bevorderd. Wij hopen, dat dezelve met de opiniën van U Edel Mogenden strooken zal; en vleien ons, dat deze zaak tot een goed einde zal gebracht worden en de staatsinstellingen des lands op één hechten grondslag zullen worden gevestigd.

“3°. Wij achten ons verplicht, om de verdedigingsmiddelen van dit land in zoodanigen staat te brengen, dat het althans aanvankelijk wederstand zou kunnen bieden aan hetgeen het van buiten mocht bedreigen. Ik doel daarbij niet op wezenlijke, reeds bestaande gevaren, maar op omstandigheden, die kunnen plaats hebben en aan welke mogelijkheid wij allen niet zonder eenige ongerustheid denken. Bijna alle landen van Europa zijn aan omwentelingen van minder of meer ernstigen aard ten prooi. De gebeurtenissen volgen elkander met verrassende snelheid op. Wij gelooven niet, dat bij zoodanigen staat van zaken Nederland weerloos mag blijven.

4°. Wij achten het van onzen plicht op het krachtdadigst mede te werken, ten einde de binnenlandsche rust en onderlinge eensgezindheid bewaard blijven en bevorderd worden. Zoo ooit is het thans een oogenblik, dat alle handen ineen moeten worden geslagen om het vaderland te behouden. Zonder dit is krachtsontwikkeling naar buiten onmogelijk.

Zietdaar, Edel Mogende Heeren, de grondslagen, waarop ons bestuur gevestigd is en tevens de uitdrukking der gevoelens, welke ons bezielen en waarin wij allen geheel overeenstemmen; reeds vóór dat wij elkander gesproken hadden, had de zucht tot het behoud van het vaderland, welke ons allen aanvuurt, ons geleid tot eenstemmigheid. Ons hart heeft ons die stelregels gedictieerd. Wij weten het, dat het eene zware taak is, welke wij op ons nemen. Groot is onze verantwoordelijkheid, en groot zijn de opofferingen,

die wij ons voor de goede zaak getroosten en getroosten zullen. Wat mij betreft, ik heb reeds vroeg geleerd, dat het vaderland het recht heeft dezelve van ons te vergen: zoo ik immer mocht aarzelen, deze zaal, waarin mijn vader zoo groote offers aan zijn vaderland bracht, zoude mij mijn plicht als Nederlander herinneren. Maar Edel Mogende Heeren, welke ook onze pogingen ten beste mogen wezen, zij zullen geheel ijdel zijn, indien wij niet op de ondersteuning dezer vergadering kunnen rekenen. Wij bevinden ons, even als geheel Europa, in eene hachelijke stelling. Slechts dan, wanneer regeering en volksvertegenwoordiging eendrachtiglijk samenwerken, wanneer onze stem weerklank in aller harten vindt, kan het vaderland behouden blijven. Wij steunen alzoo op de medewerking der wetgevende Kamers; wij steunen op het leger, even als op de marine, welke steeds hun plicht zullen weten te betrachten, en welke zich reeds zoo vaak verdienstelijk hebben gemaakt, en op ons allen voor de behartiging hunner belangen en bescherming hunner rechten kunnen rekenen.

“Niet minder, Edel Mogende Heeren, steunen wij — en hierop is onze hoop ook voornamelijk gevestigd op de medewerking van alle standen, van de geheele natie, die, in tijden als deze, de handen moeten ineenslaan, om te beletten, dat een staat van zaken zoude geboren worden, waardoor den ambachtsman zelve de mogelijkheid zoude benomen zijn, om voor zijn huisgezin het dagelijksch brood te verdienen, waaronder den meergegoeden standen de middelen zouden ontroofd worden om den mindere de behulpzame hand te bieden. Ja, Edel Mogende Heeren, op deze medewerking durven wij vertrouwen, alle Nederlanders zullen, ten beste van het vaderland zich vereenigende, den Koning en de regeering in hunne pogingen tot deszelfs behoud ondersteunen.

“Ik voel het aan mijn eigen hart, dat weerklank vindt in den boezem van ieder uwer, dat het die vinden zal in het

hart van ieder mijner medeburgers. Hij, die onder de tegenwoordige omstandigheden het vaderland niet helpt bewaren, die, op welke wijze ook, beroering zoekt te bevorderen, is den naam van Nederlander onwaardig; hij werkt mede tot het verderf en beoogt den ondergang van zijn vaderland. De eendracht en medewerking van allen is tot ons behoud volstrekt noodig; met deze medewerking zullen alle pogingen ten kwade worden verijdeld en het behoud van het vaderland is onder Gods zegen verzekerd! Wij stellen er prijs op, om door geheel het land te worden begrepen.

“Dit is hetgeen ik mij op dezen oogenblik gedrongen gevoelde uit te boezemen; dit is de slotsom van onze hoop.

“Onze taak is moeielijk, en wij zijn van het welgelukken onzer pogingen niet zeker; maar wij hebben die aanvaard met zoodanige inzichten en bedoelingen, dat het ons nooit zal kunnen berouwen, dezelve te hebben opgevat.”

VAN GOLTSTEIN neemt hierop het woord en zegt:

“Ik heb met het meeste genoegen de belangrijke mededeeling van den president van den ministerraad aangehoord, en ik aarzel volstrekt niet zulks openlijk te verklaren. De betuiging, die daarin was opgesloten, dat eene constitutioneele orde van zaken, welke door de grondwet was beoogd maar ten gevolge van hare onzamenhangende bepalingen niet tot stand kon komen, thans verwezenlijkt zal worden, strekt mij tot groot genoegen. Hetgeen zoolang mijn hartewensch uitmaakte, zal thans in het leven worden gebracht; die constitutioneele orde van zaken, die vrijheid aan de natie en kracht aan de regeering verzekert, zal thans tot waarheid worden. Ik schat dat voorrecht hoog, maar ik schat het vooral in dezen tijd hoog, waarin zooveel behoefte aan een innigen band bestaat, waardoor vorst en volk worden samengesnoerd. Deze krachtvolle houding der regeering door de volksvertegenwoordiging gesteund, is ten volle geschikt, om alle onrust uit de gemoederen te verbannen, en

alle welgezinden te doen aansluiten aan de regeering tot behartiging van het algemeene welzijn.

“Maar hetgeen ik vooral wensch hier openlijk te verklaren, is dit, dat ik mijne volkomene ondersteuning wil schenken aan deze regeering, die een stelsel van staatsbestuur wil vestigen op duurzame en hechte grondslagen. Door deze verklaring wensch ik mede te werken tot eene aansluiting der vertegenwoordiging aan de regeering, door welke h. s. spreekwoord bewaarheid zal worden: *Eendracht maakt macht!*”

SCHOONEVELD spreekt in gelijken geest, DUYMAER VAN TWIST vereenigt zich met de beginselen, door den minister SCHIMMELPENNINOK voorgedragen: “het beginsel om voor alles rust en orde te handhaven en het beginsel, dat onze grondwetsherziening geschoeid moet worden op de leest der Britsche constitutie, van eene constitutie, die zich nu anderhalve eeuw heeft staande gehouden. Die staatsregeling zal ten voorbeeld strekken, met inachtneming van de behoeften van ons land en onzen landaard.”

Vooraf wenschte de spreker de aandacht te vestigen daarop, dat de beginselen, thans door het nieuwe ministerie als de zijne verkondigd, dezelve zijn als die, welke door de leden der Kamer werden voorgestaan. Is dit nu het geval, dan kan het niet anders, of dit ministerie zal vast kunnen rekenen op de ondersteuning dezer vergadering.

GEVEERS VAN ENDEGEEST belooft zijne ondersteuning aan het ministerie. VERWEY MEJAN uit den wensch, dat de ministerieele rede, gelijk zij is uitgesproken gedrukt zal worden, waarop de minister antwoordt, dat dit onmogelijk is, omdat hij slechts gesproken heeft gelijk zijn hart hem ingaf. DE KEMPENAER zegt in zijn oratorischen toon:

“Op eenen dag, zoo heugelijk als deze, op een oogenblik, zoo gewichtig als het tegenwoordige, valt het moeielijk te zwijgen, wordt het behoefte te verkondigen, dat het hart gestreeld wordt door hetgeen men hier ziet gebeuren, en volledig instemt met de beginselen, die men thans hoort

belijden, zoowel als met de voornemens, welker aankondiging men met toejuiching ontvangt. Herhaling kan in zulke oogenblikken niet wanluident, maar moet welluidend zijn, opdat het blijke, dat de genoegdoening niet voor *enkelen*, maar voor *velen*, voor *allen*, niet *hier* of *daar*, maar *overal* bestaat: en dat het ministerie, dat zoo manmoedig en welgevormd optreedt, met algemeen welgevallen wordt ontvangen, en in de vervulling van zijne moeilijke taak op algemeenen bijstand mag rekenen. Dezen dag roem ik vooral als heugelijk, dit oogenblik als gezegend. Ik ben veelal in de noodzakelijkheid geweest, om van deze plaats te bestrijden, wat van *dáár* (de zitplaatsen der ministers) gesproken werd; maar thans breekt het gewenschte oogenblik aan, dat ik zal kunnen ondersteunen en zal mogen prijzen wat van *dáár* zal worden gehoord. De zon van Nederlands heil en volksgeluk werd meer en meer door nevelen verduisterd, en dreigde achter zwarte, opeengepakte wolken weg te sterven. Op het onverwachtst breekt die zon de wolken door, en gunt ons weder verkwikkende, veelbelovende stralen. De mogelijkheid is herboren, dat wij in het land onzer vaderen, aan orde en wet getrouw, rust en voorspoed genieten; terwijl *dáár*, buiten onze landpalen, ijlende hoofden droombeelden najagen, en baldadige handen misdaden plegen. Dat wij *vóór* alles trachten die mogelijkheid tot wezenlijkheid te brengen, dat voorrecht aan ons volk te verzekeren: dat eendracht ons aanspore, om daartoe het onze bij te brengen. Onberekenbaar is de waarde van den grondsteen, die thans is gelegd; onberekenbaar de weldaad, door den Vorst aan het vaderland geschonken, toen hij verklaarde te willen verwezenlijken wat van de zijde dezer vergadering ten nutte des vaderlands zou worden voorgesteld. Nu is het onze plicht ieder de bouwstoffen bij te brengen, die dienen kunnen, om op dien grondsteen voort te bouwen, en daar te stellen wat gevorderd wordt voor eene welgeordende en duurzame staatsin-

richting. Met beradenheid, maar tevens met spoed, moet dat gewichtig werk worden volvoerd. Het is mij daarom aangenaam, in de gelegenheid te zijn, te mogen zeggen, dat het oogenblik niet verre af is, waarop de eerste gevorderde arbeid zal zijn voltooid, die strekken zal, om de gewichtige bouwstoffen ter keuring aan te bieden, welke gevorderd worden om den gelegden grondsteen te bevestigen en op te nemen in de welberekende grondslagen, waarop het staatsgebouw zal rusten. Daarmede vereenige zich de wijsheid der Vertegenwoordiging; daaraan schenke de Koning zijne goedkeuring; daarop verleene de Allerhoogste zijnen zegen."

Ook ROMME, LUYBEN en FABER VAN RIEMSDIJK beloofden de beginselen van het ministerie te zullen ondersteunen.

In den zeer gespannen toestand, waarin de gemoederen verkeerden door het voorgevallene te Amsterdam en het bericht, dat men in den nacht van Zondag aldaar een winkel van een geweermaker had gepoogd op te breken, werden èn de aanspraak van den minister èn de houding der Tweede Kamer in de groote bladen zeer geprezen. Een anderen toon sloeg de *Arnhemse courant* aan. Op het eerste bericht van het voorgevallene te Amsterdam schreef de redactie, in het nummer van Zondag: "Wij hebben gisteren den wensch geuit, en herhalen dien heden nog dringender dan gisteren, dat het den Koning behagen moge, ten behoeve van de volksklasse te bevelen, dat de belastingen, die op het volk drukken, geslacht, gemaal, zout, zeep, brandstoffen, zoo spoedig mogelijk worden afgeschafft en de plaatselijke besturen der groote steden worden uitgenoodigd om maatregelen te beramen, waardoor aan de arbeidende klasse werk wordt bezorgd.

"De toestand, waarin Amsterdam op dit oogenblik verkeert, ontslaat van de noodzakelijkheid, om dien wensch met redenen te omkleeden."

Vele zagen in zulke artikelen een zeer gevaarlijke strek-

king om het misnoegen te vermeederen, wanneer aan dien wensch niet dadelijk werd voldaan, hetgeen uit den aard onmogelijk was.

Niet minder ergernis verwekte een artikel in de *Arnhemse courant* van Dinsdag 28 Maart, getiteld: *Het nieuwe ministerie*. Zonder eenig acht te slaan op het ernstige der omstandigheden, waarin men verkeerde, werd lichtzinnig met de regeering gespot:

“Het ministerie RAPPARD is dood en begraven. Het ministerie SCHIMMELPENNINCK begint..... Een geangliseerde grondwet in Nederlandschen zin! Een wonderlijk misbaksel voorwaar! Welke zijn die “hoofdtrekken der Britsche constitutie”, van welke Graaf SCHIMMELPENNINCK gewaagt? Eene erfelijke Kamer der Lords, gegrondvest op eene met groote landeigendommen uitgeruste aristocratie? Eene heerschende Kerk van Staat? Gewijzigd naar 's Lands behoeften? De nieuwe Nederlandsch-Britsche grondwet zal gewijzigd worden naar 's Lands behoeften. Waartoe *wijziging*? Is men van plan haar niet terstond van pas te maken?”

“Dit zijn, dunkt ons, bedenklijke verschijnselen. Laat ons nagaan, wie de personen zijn, die het nieuwe kabinet uitmaken.

“*A Jove principium*. In de eerste plaats de chef: Graaf SCHIMMELPENNINCK. Hoe staat Graaf SCHIMMELPENNINCK bij de natie bekend? Graaf SCHIMMELPENNINCK heeft, zoover wij weten, zich niet bekend gemaakt, dan door zijn gezantschapsbetrekking in Petersburg, waar hij zeker geen liberaliteit geleerd heeft, en in Londen, waar hij grondwetten schijnt te hebben leeren maken. Verder heeft Graaf SCHIMMELPENNINCK een boekje uitgegeven over zijn vader, met hetwelk hij niet veel eer heeft ingelegd.”... “Bewijzen van liberaliteit heeft hij nooit gegeven.” Blijkbaar zwoeren de leerlingen op het woord van den meester. Over NEPVEU en RIJK werd even ongunstig geoordeeld. LUZAC, DONKER OUBTIUS en LICHTENVELT vonden voorloopig genade. Het

artikel werd besloten met de opmerking, dat het nieuwe ministerie niets meer was dan de romp van een liberaal ministerie en met de vraag: "Maar wat baat het de romp te hebben, wanneer het hoofd ontbreekt?"

In een volgend nummer werd in een artikel, getiteld: *Een nieuw Kamerspel*, het vertrouwen aan het misterie geschonken gehekelde en van de leden VAN TWIST, ROMME en LUYBEN geschreven: "Tot nu toe hadden wij die Heeren alleen voor kortzichtig en bekrompen van oordeel aanzien, maar wij zouden, vóór zij er zelf het bewijs van overlegden, het nimmer gewaagd hebben hen voor politieke gelukzoekers te houden. Hiervoor dacht ons, waarborgde ons niet hun verstand, maar hun eer en karakter.

"Tegenover zooveel karakterloosheid groeien de Heeren VAN RANDWIJCK, VAN RAPPARD, VAN DER HEIM tot ware heldengestalten. Zij bleven ten minste hunne banier trouw en vielen met hun stelsel."

Waren er al, die het weinig staatkundig oordeelden, dat SCHIMMELPENNINCK THORBECKE niet tot ambtgenoot gekozen had, de artikelen der *Arnhemse courant*, zoo vol van persoonsverguizing en persoonsaanbidding, waarin met blinde partijdigheid een deel van SCHIMMELPENNINCK's loopbaan verzwegen en de politieke loopbaan der leden van de Staten-generaal zeer zonderling werd dooreen gehaspeld, stemden aanvankelijk den geest voor het ministerie en tegen de oppositie, zooals die in de *Arnhemse courant* voorkwam. Aan de andere zijde was het niet te ontkennen, dat de invloed van de *Arnhemse courant* bij de meest vooruitstrevenden won. De uitgever gaf van 1°. April een *Bijblad* uit, dat te 's Gravenhage verscheen. De oppositie van de *Arnhemse courant* richtte zich weldra niet alleen tegen enkele ministers, maar tegen alle ministers, en daaronder ook tegen LUZAC en DONKER CURTIUS; aan LUZAC werd karakterloosheid verweten in het blijven bekleeden van de dubbele betrekking van lid der Staten-generaal en van mi-

nister. Zelfs het ontslag van den vice-president van den Raad van State VAN DOORN, blijkbaar verleend om van een liberale richting getuigenis af te leggen, werd door de *Arnhemse courant* als aanleiding gebezigd, om LUZAC te verwijten, dat hij in stede van met anderen zich bezig te houden, zelf als lid der Tweede Kamer zijn ontslag had moeten nemen bij zijn optreden als minister.

Op denzelfden dag, waarop in de *Arnhemse courant* het ministerie SCHIMMELPENNINCK werd aangevallen, werd van een geheel tegenovergestelde zijde, door een lid der Staten-generaal, even onafhankelijk van de regeering als van de dagbladen, eene twijfeling geopperd over de juistheid van het politiek beleid van de regeering.

Reeds door de aftredende ministers was, met het oog op de tijdsomstandigheden, eene verhooging op de begrootingen van marine en oorlog voorgedragen; de Tweede Kamer had de behandeling van die onderwerpen uitgesteld, totdat het nieuwe ministerie zou zijn opgetreden.

Op Dinsdag den 28sten hadden de openbare beraadslagingen over die ontwerpen plaats en wel in de eerste plaats over de verhooging van het hoofdstuk der marine.

CORVER HOOFD begint zijne rede met de verklaring af te leggen; dat de voordracht op zich zelve wel weinig tegen spraak zou ontmoeten; dat in den tegenwoordigen tijd gemeen overleg tusschen de regeering en de Vertegenwoordiging des volks werd vereischt, maar hoe onmisbaar de eendracht was en de bereidwilligheid om alle billijke wenschen te gemoet te komen, zoo achtte hij het toch gevaarlijk, wederom een stelsel van blind vertrouwen aan te nemen; hij zegt daarbij:

“Wij treden een nieuw tijdperk van ons politiek bestaan binnen. Wat wij daarvan te wachten hebben, is bij den tegenwoordigen toestand van Europa onmogelijk te bepalen, ja moeielijk zelfs te gissen; persoonlijk stel ik mij daar niet veel goeds van voor, als strookende minder met mijne wel-

bekende staatkundige begrippen; maar dat zal mij niet beletten met hart en ziel mede te werken tot het vestigen van een krachtig bewind, op orde en vaste beginselen gegrond, zonder welke ik aan het nut, ja aan het behoud des vaderlands zoude moeten vertwijfelen.

“Eene vrije discussie, eene openhartige uitboezeming van een ieders gevoelen, zietdaar Edel Mogende Heeren! de grondzuilen, waarop het vertrouwen moet rusten, en de elementen waaruit de publieke opinie en dus de eensgezindheid zich vormt. Het zij mij dus veroorloofd van deze gelegenheid gebruik te maken, om in korte woorden de redenen open te leggen, waarom ik mijne stem niet vereenigd heb met die der menigvuldige adhaesiën, welke zoo vele geachte leden aan het staatkundig programma van den nieuwen minister van buitenlandsche zaken in de laatstvorige zitting hebben gegeven.

“Van den nieuwen minister van buitenlandsche zaken, zeg ik met opzet, Edel Mogende Heeren, en niet van het nieuw opgetreden ministerie, omdat, zolang de grondwet, onder welke wij leven, nog niet gewijzigd is, wij geen verantwoordelijk ministerie kennen, slechts verantwoordelijke ministers. De Koning heeft het recht de departementen van algemeen bestuur in te richten zooals het hem goeddunkt, en ik betwist hem het vermogen niet, den raad der ministers op zulk eene wijze te organiseeren, dat daaruit een homogeen ministerie voortvloeit, dat zich onderwerpt aan de beslissing van de meerderheid zijner leden of aan die van zijnen voorzitter; maar de onderwerping van den wil des Konings aan die beslissing of een beroep op het volk of eene ontbindbare Kamer, is met de nog bestaande orde van zaken onvereenigbaar. Ik zal dus de ministers en geenszins het ministerie op het oog hebben, wanneer ik mij veroorloof den graad van vertrouwen te overwegen, dien ik elk hunner kan schenken, en de goedkeuring, welke ik aan hunne inzichten kan verleen. Verre zij het van mij, in

personaliteiten te willen afdalen, of de minste blaam op hun gedrag of op hunne bedoelingen te willen werpen. Plechtig verklaar ik hier hun allen en elk hunner in het bijzonder de meeste achting toe te dragen; en wederkeerig mij ook verzekerd te houden, dat zij mijne bedoelingen niet zullen verdenken.

“Maar ter zake. Toen het Zijne Majesteit behaagde, bij besluit van den 17^{den} dezer, eene commissie te benoemen tot het daarstellen van eene ruime herziening der grondwet, had, gelijk in den considerans gezegd wordt, Hoogstdezelve op het oog, daartoe de wenschen van een der takken van de wetgevende macht tot grondslag aan te wijzen, zooals dezelve door het verslag aan Zijne Majesteit waren kenbaar gemaakt. De Kamer kon dus met zekerheid verwachten, dat van deze mededeeling ruimschoots door de commissie zou gebruik gemaakt worden, en dat vooral, waar de stellige opinie der groote meerderheid werd uitgedrukt, dezelve niet over het hoofd zou worden gezien. Dit vooruitzicht is door het programma van den president van den raad van ministers geheel verdwenen. Zijne Excellentie heeft de op hem berustende taak niet willen aanvaarden, dan op zulke voorwaarden, welke hem geheel onafhankelijk van de inzichten der staatscommissie maakten; en de commissie zelve tot zijn gevoelen toetredende, heeft Zijne Majesteit Hoogstdezelfs besluit in dien zin gewijzigd. Nu zegt Zijne Exc. herhaaldelijk, dat hij de Engelsche constitutie zich tot model voorstelt, gewijzigd naar de behoeften en instellingen van onzen landaard, alzoo geene oorspronkelijke Nederlandsche gewijzigde vreemde grondwet. Dit is slecht overeen te brengen met het uitgedrukte verlangen der Tweede Kamer, dat tot grondslag der herziening moest dienen; en wanneer ik na ga, wat van de Engelsche constitutie, zooverre mij die bekend is, op den vaderlandschen boden overgeplant zoude kunnen worden, dan verzwakt het vertrouwen, dat ik op de inzichten van den verdienstelijken

man stelde, die aan het hoofd van het ministerie geplaatst is. Hij zal toch het voornemen niet hebben van hier te lande eene hooge adellijke aristocratie te vestigen, op erfelijke en onvervreembare majoraten gegrond, nog minder zal hij aan de geestelijkheid eener gevestigde kerk plaatsen in het hoogerhuis willen inruimen. Wat blijft er dan van over, dan het huis der gemeenten, door directe verkiezingen meestendeels te zamen gebracht, terwijl bij ons de groote meerderheid zich tegen het stelsel der rechtstreeksche verkiezing heeft verklaard en de voorkeur heeft gegeven aan eene trapsgewijze verkiezing met twee graden.

“Eene andere omstandigheid, welke mij de samenstelling van het nieuwe ministerie minder heeft doen toejuichen, is, dat er negen ministeriële departementen behouden en slechts zes ministers benoemd zijn, zoodat drie ministeriën en wel de drie meest belangrijke, financiën, koloniën en binnenlandsche zaken, slechts met verdeelde aandacht zullen kunnen beheerd worden; en welke uitstekende talenten men ook aan den voorzitter van den raad der ministers wil toeschrijven, evenwel heeft men reden bezorgd te zijn, dat hij het departement van financiën als eene bijzaak niet naar behooren zal kunnen behandelen. Wat den minister van marine aangaat, gaarne doe ik hulde aan den ijver en het beleid, welke hij in de waarneming zijner functiën in dat vak heeft aan den dag gelegd, en waarmede hij met de geringe middelen, die hem ten dienste stonden, veel heeft tot stand gebracht; maar met beschroomdheid (ik moet zulks bekennen) zie ik den voormaligen gouverneur van Suriname met de algemeene directie belast van alle onze belangrijke overzeesche bezittingen.

“De overige ministers zijn nog niet in het geval geweest van practisch hunne geschiktheid voor de plaats, die zij bekleeden, te bewijzen; maar hunne antecedenten zijn van zulken aard, dat zich het beste van hen laat verwachten. Een hunner echter, die door den invloed, dien hij buiten

de Kamer uitoefent, onmisbaar in het ministerie is, staat naar mijn bedunken niet op zijne rechte plaats. De nauwe betrekking van bloedverwantschap, waarin hij tot den voorzitter staat van het hoogste collegie der rechterlijke macht hier te lande, moest hem elk ander ministerie boven dat van justitie verkieslijk doen voorkomen.

“Ziet daar, Edel Mogende Heeren, in korte woorden de redenen, die mij weerhouden hebben, mijne adhaesie aan het programma van het nieuwe ministerie te geven. Het zal mij evenwel gereed vinden om het in alles te ondersteunen, wat ik voor het belang van het vaderland oorbaar acht, aangezien ik het stelsel van eene systematische oppositie nooit zal aanhangen, dat nergens toe dienen kan, dan om den gang van het gouvernement te belemmeren, partijschap aan te kweken, tweedracht te doen ontstaan en het vaderland in het verderf te storten.”

ANEMAET, verklaart, dat hij de voordrachten zal aannemen, maar dat dit blijk van vertrouwen door hem niet wordt gegeven, dan onder het uitdrukkelijk en stellig voorbehoud om voortdurend met de meeste nauwlettendheid gade te slaan of de handelingen van het nieuwe ministerie met de verwachtingen, welke wij thans van hetzelfde met recht koesteren, overeenkomen. Nadat onderscheidene leden zich in algemeene verklaringen voor de voordracht verklaard hebben zegt VAN GOLTSTEIN, kennelijk met het oog op het artikel van de *Arnhemse courant*, dat hij ofschoon tegen de hoofdstukken van marine en oorlog in Juni gestemd hebbende thans de verhooging zal aannemen. De redenen daarvoor maakte hij op de volgende wijze kenbaar:

“Er heerscht een geest van onrust en woeling in verschillende landen, waardoor de gewichtigste veranderingen plaats grijpen, en wij zijn verplicht op onze hoede te zijn, opdat die onrust en woeling niet ook naar ons overslaan. In een naburig land is een regeeringsvorm omvergeworpen, die tegen allen aanval bestand scheen te zijn, en er heeft

zich aldaar eene orde van zaken gevestigd, welke de vrijheid boven mate huldigt, maar ongeschikt is om de vereischte waarborgen voor de handhaving der orde op te leveren. Er zijn aan de arbeidende klassen uitzichten geopend en beloften gedaan, die voor geene bevrediging vatbaar zijn, indien ten minste de lessen der staathuishoudkunde eenige waarde bezitten. Ten einde de uitwerkselen van dien storm ook niet bij ons mogen gevoeld worden, raadt de voorzichtigheid aan, er zich bij tijds tegen te wapenen. En ziet daar de redenen blootgelegd, welke mij doen overhellen, om deze voordracht goed te keuren. En als ik dan zie op de mannen, die geroepen worden tot de uitvoering van deze maatregelen, dan erken ik, dat ik in hen volkomen vertrouwen stel wegens hunne bekende kunde, hunnen betoonden ijver, hunne waarachtige vaderlandsliefde en bewezen diensten. Dat alles verzekert mij, dat deze maatregel, met de behoorlijke voorzichtigheid en kracht zal worden ten uitvoer gelegd. Maar hierbij bepaal ik mij niet. Ik hecht bovendien mijne goedkeuring aan dezen maatregel, omdat ik te kennen wil geven, dat ik een volkomen vertrouwen stel in de nieuw gevestigde regeering. Niet een blind vertrouwen maar een vertrouwen, dat op redelijke grondslagen is gevestigd. Wij hebben thans een ministerie, dat zich verantwoordelijk stelt voor de staatkunde der regeering, en ik kan niet toestemmen, dat zoodanig een instelling in strijd zou zijn met onze grondwet. Immers, deze zwijgt daarvan geheel, en nu moet dus worden uitgemaakt, of zulk eene instelling in den geest is gelegen van den bij de grondwet gevestigden regeeringsvorm, en uit dien hoofde kan optreden; en als ik dan uit dat oogpunt de zaak naga, dan zie ik, dat er geen middel voorhanden is, om eene behoorlijke samenwerking van de regeering en de vertegenwoordiging te verkrijgen, dan door de daarstelling van een lichaam, als een ministerie, dat tusschen den Vorst en de vertegenwoordiging staat. Dit is zoo duidelijk, dat er terecht geen gewag van

is gemaakt in eenige constitutie; want het vloeit uit den aard der zaak voort, en, zooals reeds in het verslag van wege de Kamer over de regeling der hoofdpunten van de grondwetsherziening vervaardigd, is opgemerkt, zou dus bij verandering der grondwet eene bepaling omtrent een verantwoordelijk ministerie daarin niet behoeven te worden opgenomen.

“Indien ik dan nu de staatkunde van dit ministerie goedkeur, dan geschiedt zulks, omdat mij gebleken is, dat zij strekt tot verzekering van het algemeen belang. Dat ministerie heeft aangekondigd, dat de gewijzigde grondwet in de groote trekken aan de Britsche constitutie gelijk zou zijn, met die wijzigingen, welke onze landaard en de tegenwoordige behoeften vereischen. En is in die verklaring dan zoo iets schrikverwekkends, dat men daaruit zou kunnen opmaken, dat al die bijzondere deelen der vreemde staatsregeling in Nederland zouden worden overgeplant? In geen een deele; de bedoeling is alleen deze, dat de volksvertegenwoordiging op hechtere grondslagen zal worden gevestigd, en dat de verhouding tusschen haar en de regeering krachtiger worde bepaald, opdat zoodoende het stelsel eener constitutioneele monarchie zich behoorlijk moge ontwikkelen; en dat ik mij hierin niet vergis, kan daaruit blijken, dat reeds de ontwerper van de nu bestaande grondwet de Britsche constitutie heeft voor oogen gehad, en die enkel heeft willen wijzigen naar den Nederlandschen landaard. Dat hij daarin niet volkomen is geslaagd, heeft de ondervinding bewezen. Hierdoor is men genoodzaakt geworden op die grondwet terug te komen, en ten einde haar op betere grondslagen te vestigen, kon niets gepaster voorkomen dan de grondbeginselen na te gaan, van welke de Engelsche staatsregeling is uitgegaan, welke reeds aanvankelijk tot een toonbeeld voor de Nederlandsche grondwet diende.

“Zietdaar, op welke wijze ik mij de toezegging der regeering verklaar; en zoo ik dit aanneem, dan wordt het mij duidel-

lijk, dat het stelsel der regeering moet leiden tot verzekering van het algemeen belang. Het beoogt toch niets anders dan de 'samenwerking tusschen de vertegenwoordiging en de regeering op eenen geregelden voet te brengen, ten einde alle wenschen der natie bevredigd en in alle hare behoeften voorzien kunnen worden.

VAN HAERSOLTE, VAN PANHUYS, BIJLEVELD, VAN RIJCKEVORSEL, SMIT, CORNELI, DE WEICHS DE WENNE, DUYMAER VAN TWIST verklaren zich achtereenvolgens voor de voordracht; de laatste merkt daarbij op, dat de stemming die volgen zal, noodwendig is een stem van vertrouwen of wantrouwen. "Zoo wij tegen zeggen, willen wij dat het zal vallen, en dat verlang ik niet.

"Ik voor mij verlang, dat het tegenwoordige ministerie, in de tegenwoordige omstandigheden en met het programma dat het heeft vooropgesteld, in het belang van rust en orde gehandhaafd worde; ik verlang, dat, zoolang de behoefte van den tijd het eischt, dit ministerie in staat zal gesteld worden, het vaderland te verdedigen; ik verlang, dat de grondwet gewijzigd worde met het oog op de grondslagen der Britsche constitutie, onder inachtneming van de behoeften des vaderlands en van den tegenwoordigen tijd. Ik verlang dit, omdat, naar mijne wijze van zien, daarin niet ligt opgesloten, dat de Britsche constitutie ons geheel ten voorbeeld moet strekken; omdat daarin niet ligt opgesloten, dat alle in Engeland bestaande instellingen, als eene adellijke aristocratie en eene gevestigde kerk, herwaarts moeten worden overgeplant; maar alleen dat hare grondtrekken zullen worden gevolgd, terwijl de behoeften van ons land en onzen tijd daarbij niet zullen worden uit het oog verloren.

"Wanneer ik dus spreek van een votum van vertrouwen, dan verlang ik niet te kennen te geven, dat ik in alles het tegenwoordige ministerie zal ondersteunen."

Terwijl de meeste leden, die daarna spreken, in het onbepaalde, verzekeringen van ondersteuning hadden gegeven,

zegt KIEN: dat hij door de harde wet der noodzakelijkheid de voordracht zal aannemen, maar dat hij daaruit niet wil afgeleid zien eene onbepaalde goedkeuring. Met het oog op het ontslag van den vice-president VAN DOORN verklaart hij zelfs, dat de goede dunk, dien hij van het ministerie had, reeds begon te wankelen, en zegt daarbij:

“Ik verklaar mij afkeerig van alle noodellooze terugwerking of reactie en van ontzettingen, uit hoofde van staatkundige begrippen, uit posten en betrekkingen. Wanneer men daartoe overgaat, is het voor mij, alsof in de banier van een ministerie met groote letters te lezen stond: maak plaats voor mij en de mijnen.

“Zulk eene handelwijze verwekt overal eene onvergenoegdeheid, verspreidt ongerustheid in het land. Ik wensch geen mannen van ondervinding en kennis, wier voorlichting en medewerking in deze hachelijke tijden nuttig kan zijn en die het eerlijk met Vorst en Vaderland meenen, uit 's Konings raad verwijderd te zien.” VAN SASSE VAN YSSELT kan zich met dat gevoelen niet vereenigen. Hij koestert de stellige meening, dat het nieuwe ministerie de taak, welke het op zich genomen heeft, moet ten uitvoer brengen, zonder aanzien des persoons, daar het hier alleen zaken geldt en geen personen.

De minister SCHIMMELPENNINCK daarna het woord bekomen hebbende, zegt:

“Wellicht zou ik het woord gevraagd hebben, om eenigszins omstandig te antwoorden op eene aanmerking van het geachte lid uit Amsterdam, omtrent de bedoeling van het denkbeeld, dat door den Koning werd aangenomen en dat ik in eene vroegere vergadering verklaarde door het nieuwe ministerie omhelsd te zijn: het denkbeeld namelijk, dat bij de verandering onzer grondwet de Britsche constitutie in deszelfs groote trekken, gewijzigd naar de behoeften van onzen landaard en van den tegenwoordigen tijd, ten grondslag moest strekken. De geachte leden uit Utrecht en De-

venter zijn mij echter hierin voorgekomen en hebben zoodanig verduidelijkt hetgeen ik meen, dat reeds genoegzaam door mij was aangeduid, dat ik mij thans bepalen kan tot de verklaring, dat hetgeen zij omtrent dit punt in het midden hebben gebracht, mijne denkwijis volkomen uitdrukt.

“Hetzelfde geacht lid uit Amsterdam verklaarde zijn goedkeuring niet te kunnen hechten aan de opeenhooping van ministerieele portefeuilles, die bij de samenstelling van het nieuwe ministerie heeft plaats gehad. Welk groot bezwaar hierin gelegen is, gevoel ik ten volle; ik heb eerst gisteren het ministerie van financiën overgenomen, doch mij in dien korten tijd kunnen overtuigen, dat, waarvan ik trouwens niet onkundig konde zijn, het onmogelijk is om hetzelfde anders dan voor zeer korten tijd met dat van buitenlandse zaken waar te nemen.

“Toen echter Zijne Majesteit mij belastte met de samenstelling van een nieuw ministerie, was er dringende behoefte dat dezelve onverwijld zou plaats hebben. Die last werd mij des avonds opgedragen en het was allernoodzakelijkst, dat reeds des anderen daags een nieuw ministerie optrad.

“Een geacht lid uit Utrecht heeft verklaard, dat hij reeds wankelde in zijn vertrouwen op het tegenwoordig bestuur en dat wel omdat het bij Koninklijk besluit aan een hooggeacht ambtenaar verleend ontslag bij hem een allertreurigst voorgevoel had opgewekt, als, zijns inziens, een blijk opleverende van reactiegeest. Andere leden heb ik met genoegen hooren verklaren, dat zij in die zinswijze niet konden deelen en het ministerie recht deden wedervaren; en inderdaad, Edel Mogende Heeren, ieder, die met den geest van den constitutioneelen regeeringsvorm bekend is, zal be- seffen, dat het voor een homogeen en verantwoordelijk ministerie volstrekt onmogelijk ware met goed gevolg te administreeeren, wanneer zich aan het hoofd der officieele raadslieden van de Kroon een staatsman bevond, hoe achtenswaardig overigens ook, wiens staatkundige denkwijze ge-

heel verschillend is, van die van het ministerie, dat daarvoor noodwendig zoude verlamd worden. Ik voor mij gevoel de hoogste achting, zoowel voor de begaafdheden als voor het persoonlijk karakter van den hoogen ambtenaar, die hier bedoeld wordt; ik gevoel zelfs warme vriendschap voor zijn persoon. Onder de offers, welke ik dezer dagen heb moeten brengen, is er geen dat mij meer gekost heeft dan om tot deszelfs verwijdering uit eene hooge betrekking te moeten medewerken; dan, onder de tegenwoordige omstandigheden, mochten wij niet aarzelen om datgene te raden, wat wij voor de algemeene belangen noodzakelijk achtten. Deze drijfveer en geen reactiegeest bezielde mij en mijne ambtgenooten, en God verhoede, dat ooit een Nederlander, die het vertrouwen van den Koning bezit, en die op het vertrouwen der natie prijs stelt, zoude willen medewerken, om wie het ook zij uit zijne betrekking te verwijderen, blootelijk omdat die zijne zienswijze niet deelt.

De minister van justitie DONKER CURTIUS zegt vervolgens:

“Het doet mij inderdaad leed, dat ik, voor de eerste maal in deze vergadering het woord opnemende, moet beginnen met van mij zelve te spreken. Maar hetgeen de eerste spreker gezegd heeft, noopt mij daartoe. Die geachte spreker meende, dat ik elke andere ministerieele portefeuille eerder had moeten opnemen dan die van justitie, uit hoofde van de nauwe betrekking, waarin ik sta tot den voorzitter van den Hoogen Raad. Ter beantwoording dezer aanmerking moet ik U Edel Mogenden bekend maken met den loop der omstandigheden, die mij aan het hoofd van het ministerie van justitie gebracht hebben: ik moet U Edel Mogenden met een enkel woord op den stand van het tegenwoordig ministerie wijzen, ten einde de in het midden gebrachte zwarigheid eenigermate op te lossen.

“Ik geloof, dat zelden zich iemand in zoo moeilijke omstandigheden geplaatst heeft gezien als ik, toen de Koning

mijn raad inriep, op het oogenblik, dat al de raadslieden der kroon hun ontslag gevraagd hadden. Aanvankelijk was het mijne bedoeling slechts — en hieruit ontsproot het koninklijk besluit van 17 Maart — daar de Koning, door de benoeming van eenige personen tot het ontwerpen eener gewijzigde grondwet, grootendeels instemmende met de gevoemens, door deze Kamer geüit, aan eene eerste behoefte zoude voldoen en teven de denkbeelden dier personen zoude vernemen omtrent de wijze der samenstelling van een ministerie. Ik meende toen blootelijk lid van zoodanige commissie te zullen zijn en blijven, om, na den afloop van het werk dier commissie, weder geheel in mijnen gewonen kring terug te komen.

“Intusschen vond het Hoofd van den Staat goed om op onderscheiden punten mijn raad in te roepen, daar hem ministers ter zijde stonden, die slechts voor den geregelden gang van zaken konden zorg dragen en toen bleek het mij dat, zoo al alle andere ministers voorloopig konden aanblijven die van justitie, als belast met de politie, met geene mogelijkheid zijn plicht kon blijven vervullen ten genoegen van den Vorst en van de natie, die zijne staatkundige begrippen had afgekeurd. Elke maatregel, door hem met de beste inzichten ter verzekering der inwendige rust genomen, zou verkeerd uitgelegd en afgekeurd worden. Ik moest betuigen, dat hij, ofschoon persoonlijk zeker daartoe gezind, buiten staat was om behoorlijk voor de handhaving van orde te waken. Er moest alzoo in zijne vervanging voorzien worden en nu offerde ik alles op, wat iemand opofferen kan, en was ik bereid mij van alle genoegens des levens te versteken, ten einde mede te werken tot handhaving der orde, die onder de bestaande omstandigheden zoo lichtelijk verstoord kon worden. Want ofschoon er slechts blijken van vreugde aan den dag gelegd werden over het door den Koning genomen besluit, zoo mocht men toch niet vergeten, dat sommigen van dergelijke gelegenheid gebruik kunnen

maken, om op de hier of dáár verzamelde menigte een na-deeligen invloed uit te oefenen. Ziedaar, Edel Mogende Heeren, hoe het gekomen is, dat ik tijdelijk met de portefeuille van justitie belast ben.

“Reeds bij de eerste gelegenheid, dat mijn raad door den Koning werd ingeroepen, was van mijne lippen en te gelijkertijd uit den mond van mijnen geachten ambtgenoot, die thans aan het hoofd staat van het departement van binnenlandsche zaken, de naam gevloeid van den tegenwoordigen voorzitter van den raad van ministers, als den man, tot wien men zich onder de bestaande omstandigheden wenden moest; hij was dan ook terug geroepen en is onverwijd uit Engeland herwaarts teruggekeerd. In dien tusschentijd werd van alle zijden op de samenstelling van een nieuw ministerie aangedrongen; men zou geen rust hebben vóór dat het nieuwe ministerie daar was, en toen, Edel Mogende Heeren, hebben allen, die in de commissie voor de grondwetsherziening gezeten waren, zich bereid verklaard, om, zoo noodig, tijdelijk deel uit te maken van het nieuwe ministerie, maar tevens te kennen gegeven, dat zij zich niet op den duur met eene ministerieele portefeuille belast wenschten te zien; wij deden dit, ofschoon wij geheel buiten het bestuur van zaken hadden willen blijven, opdat niemand van ons zou kunnen zeggen, dat wij het: *ête toi de là pour que je m’y mette*, in toepassing hadden gebracht. Onze optreding als ministers zou alzoo slechts tijdelijk zijn; ware het anders geweest, ware het nieuwe ministerie definitievelijk samengesteld geworden, ik zou mij, al ware het alleen uit hoofde der nauwe betrekking, waarin ik tot den voorzitter van den Hoogen Raad sta, onttrokken hebben; maar nu alles tijdelijk zou zijn, meende ik mij met het beheer der politie voor het oogenblik te *kunnen* en uit vaderlandsliefde te *moeten* belasten. Ziet daar het standpunt van het tegenwoordig ministerie, waarop ik kortelijk wilde wijzen.

“Intusschen mag ik niet onopgemerkt laten — en ieder

die eenigszins met de zaak bekend is, zal dit met mij erkennen, dat de consideratie van den geachten eersten spreker in werkelijkheid van weinig gewicht is. Immers, het standpunt van den Hoogen Raad is zoo onafhankelijk, en de invloed, dien deze Raad en de minister van justitie wederkeerig op elkander uitoefenen, van zoo weinig belang, dat, bij nadere beschouwing, hier alle bezwaar verdwijnen moet. Voor mij echter is dit genoeg, om, zoo dit punt in deze Kamer slechts betwijfeld wordt, mij te versterken in mijn besluit, om het ministerie van justitie evenzeer als eenig ander nimmer definitief te aanvaarden.

“Zietdaar, Edel Mogende Heeren, hetgeen ik op de aanmerking van den geachten eersten spreker meende te moeten antwoorden. Ik hoop, dat, wanneer ik weder het woord zal voeren in deze vergadering, ik niet meer verplicht zal zijn om van mij zelve te spreken, maar mij tot zaken zal kunnen bepalen.

“Een tweede aanmerking betrof de aanstaande grondwetsherziening. Aan den Koning zijn de wenschen der Kamer omtrent dat aangelegen onderwerp medegedeeld; de Koning heeft die wenschen in handen gesteld van eene commissie, om Zijne Majesteit deswege voor te lichten en wel bepaaldelijk om eene gewijzigde grondwet te ontwerpen, met het oog op die wenschen der Kamer. Het spreekt van zelf, dat door de uitdrukking dier wenschen van één der takken van wetgeving de vrijheid van het initiatief der kroon niet in het minst gekrenkt kon worden, maar ik geloof, dat in veel punten overeenstemming zal bestaan tusschen hetgeen deze Kamer wenschte en hetgeen door den Koning zal worden voorgedragen. Hierover thans meer te zeggen, zou voorbarig zijn. Het werk der commissie moet eerst aan den Koning aangeboden, daarna in den raad van ministers onderzocht worden, en dan eerst zal het tijd zijn, dat elk in de bijzonderheden zijn gevoelen omtrent dat onderwerp voordrage. En dan is het te hopen, dat hij, die vóór eenige

jaren, gelijk ook ik deed, niet op last der regeering, maar uit eigene beweging, zijne denkbeelden omtrent eene grondwetsherziening mededeelde, niet doof zal zijn voor de meening van anderen; maar dan mag men verwachten, dat men onbevooroordeeld onderzoeken zal, wat het belang van den Staat medebrengt en de tijd, waarin wij leven, vordert, om zoo te komen tot een eenstemmig besluit, dat op vaste overtuiging gegrond is.

“Wat het werk der commissie betreft, daarvan kan ik dit zeggen, dat hetzelfde reeds zoover gevorderd is, dat de commissie het reeds binnen zeer korten tijd, van eene memorie van toelichting vergezeld, aan den Koning hoopt over te geven, en dat dus die commissie in de spoedige volvoering der haar opgedragene taak voorzeker niet achterlijk is.”

De minister LUZAC voegt daaraan nog toe:

“Ik kan ten volle beamen wat mijn geachte ambtgenoot de minister van justitie, aan U Edel Mogenden heeft medegedeeld omtrent den loop der gebeurtenissen, die ons gebracht hebben tot het aanvaarden der moeilijke taak, die wij met moed en ijver zullen trachten te volbrengen ten beste van het vaderland. Er is echter ééne omstandigheid door hem onvermeld gelaten, die ik met een enkel woord in het licht meen te moeten stellen, omdat de gebeurtenissen die wij thans beleven, eene belangrijke bladzijde in de geschiedenis van ons vaderland zullen opleveren, en het van eenig belang is, dat later in hetgeen daaromtrent hier is kenbaar gemaakt, de volledige waarheid gevonden worde.

“Mijn geachte ambtgenoot heeft gezegd, dat, toen hij met mij, nadat de afgetreden ministers hun ontslag hadden ingediend, bij den Koning geroepen was, wij om zoo te zeggen uit één mond den geachten voorzitter van den ministerraad genoemd hadden, als den man, tot wien Zijne Majesteit zich onder de bestaande omstandigheden moest wenden. Uit dit gezegde zou men misschien kunnen opmaken, dat de

Koning, naar aanleiding daarvan en als het ware op onze aansporing, onzen geachten voorzitter uit Engeland had doen terugkomen. Dit is niet geheel juist. Ter rectificatie moet ik U Edel Mogenden verklaren, dat, toen ik, den eersten dag nadat de verklaring des Konings betrekkelijk de grondwetsherziening U Edel Mogenden bekend was geworden, bij Zijne Majesteit geroepen werd, ik van Hoogstdezelve dadelijk vernam, dat de geachte voorzitter des raads reeds uit Londen was opgeroepen en dat hij binnen korte dagen alhier werd teruggewacht.

“Het eerste denkbeeld alzoo, om in de bestaande moeilijke omstandigheden den Heer SCHIMMELPENNINCK uit Londen in het vaderland terug te roepen, is dus niet van mijn geachten ambtgenoot of van mij uitgegaan, doch was reeds vóór onze komst door het geëerbiedigd Hoofd van den Staat ten uitvoer gelegd. Deze omstandigheid achtte ik van genoeg gewicht, om tot aanvulling van het gezegde medegedeeld te worden.

“Met eenig leedwezen heb ik hooren afkeuren, dat sommigen van ons met zoovele werkzaamheden zijn belast geworden. Ik stem gaarne toe, dat zoodanige regeling in een gewonen staat van zaken, in gewone omstandigheden, niet gepast zoude zijn. Maar U Edel Mogenden zullen het toegeven, dat, indien wij geheel tijdelijk en ten einde den geregelden gang van zaken zooveel doenlijk te bevorderen, zoovele werkzaamheden nu op ons nemen, daarin geen grond van afkeuring ten onzen aanzien gelegen kan zijn, maar veeleer eene aanleiding om te erkennen, dat mijne ambtgenooten en mij eene warme zucht bezielt, om het schip van Staat, bij de stormen, die Europa beroeren, te brengen op eene meer kalme zee, ten einde men daarna met meer beradenheid de vaste stuurlieden kunne kiezen, die het schip verder daarheen zullen moeten brengen, waar wij allen het eenmaal wenschen te zien aankomen: in behouden en veilige haven.”

Hetgeen DONKER CURTIUS zeide van de commissie van grondwetsherziening voert ons tot haar terug. Nadat in de eerste dagen na hare benoeming eenige punten besproken, LUZAC en DONKER CURTIUS aan het ministerie werkzaam waren en DE KEMPENAER weder naar Arnhem was vertrokken, waar drukke bezigheden als advocaat hem riepen, werd het werk der grondwetsherziening inzonderheid door THORBECKE volbracht, die daarbij veel meer op zijn eigen voorstel van 1845 en op hetgeen zijn medelid STORM als den wensch der Roomsch-Katholieken voordroeg, het oog vestigde, dan op het verslag der Tweede Kamer, gelijk het mandaat der commissie luidde; maar juist daardoor moest ook het ontwerp door hem ontworpen, afwijken van het gevoelen van de Tweede Kamer uitgedrukt in het verslag van den 16^{den} Maart en de vrees doen ontstaan, dat zulk een voorstel door de Tweede Kamer niet zou worden aangenomen. Dit gaf aan een leerling van THORBECKE, Mr. ROEST VAN LIMBURG, den voormaligen medearbeider van de *Arnhemsche courant*, aanleiding tot het schrijven eener brochure: *Aan wie zal het door den Koning goedgekeurde ontwerp van grondwet worden voorgelegd, aan de Staten-generaal of aan de stemgerechtigde natie?* waarbij de vraag in laatstgenoemden zin werd beantwoord. Dit revolutionair gevoelen, aanvankelijk eenigszins door de *Arnhemsche courant* ondersteund, vond echter bij het algemeen zulk eene afkeuring, na de vertoogen van Mr. TELLEGEN en anderen, dat het ook later zelfs door de *Arnhemsche courant* in het nummer van 8 April werd bestreden, echter onder de reserve, dat men *zoolang mogelijk* den wettigen weg wilde volgen.

Hoe gejaagd men ook was geweest door de gebeurtenissen van den dag, om een voorloopig ministerie binnen 24 uren samen te stellen en daarmede in de Tweede Kamer op te treden, THORBECKE haastte zich met de samenstelling van

het ontwerp niet. Nadat de commissie bijna veertien dagen gewacht had, meende DE KEMPENAER op bespoediging te moeten aandringen en verlangde den tijd te weten, waarop de commissie zou samenkomen. Het antwoord van THORBECKE was laconiek, dat de tijd niet kon bepaald worden: dat een stoelenmaker wel wist wanneer hij drie sporten gemaakt had, in hoeveel tijd de stoel gereed kon zijn, maar dat dit bij een grondwet zoo niet ging. Na het schrijven van DE KEMPENAER had er echter spoedig eene bijeenkomst der commissie plaats, om het voorstel en de memorie van toelichting te arresteeren. Tusschen de leden schijnt in die zittingen weinig overeenstemming geheerscht te hebben, waartoe onderling wantrouwen medewerkte, bij de zeer algemeene meening, dat de artikelen in de *Arnhemsche courant* afkomstig waren van volgelingen van THORBECKE en dat zij werden geschreven zonder dat hij ze afkeurde, iets, dat inzonderheid een man met eene gemoedsstemming als LUZAC diep moest grieven.

LUZAC kon zich zelf bewust zijn, dat hij gedurende twintig jaren met edele toewijding het belang des volks had zoeken te behartigen; hij had zich geheel toegewijd aan de betrekking van volksvertegenwoordiger; hij nam haar waar met voorbeeldelooze werkzaamheid en onafhankelijkheid. Maar bij al zijne talenten en edele eigenschappen had hij eene zwakke zijde. Twintig jaren toejuicing als de meest onafhankelijke volksvertegenwoordiger, had hem hartstochtelijk verliefd gemaakt op de volksgunst; naarmate zijne liefde hartstochtelijker was, moest het hem inniger grieven, dat de volksgunst hem begon te verlaten. De politieke schrijvers en partijbladen zijn de meest gevoellooze beulen, zonder onderzoek of een vonnis rechtvaardig is, zonder te letten op de omstandigheden, voeren zij slechts uit, wat het partijbelang gebiedt. Voor hen is te vernietigen wat de partij in den weg staat, de hoogste zedelijkheid. Naar de meening van den schrijver van de *Arnhemsche courant* moest

THORBECKE minister zijn. Zij, die daartoe niet medewerkten, moesten verguisd worden. In weerwil dat men wist, of althans bij eenig onderzoek kon weten, hoe LUZAC, in strijd met zich zelve, door de omstandigheden gedwongen was tijdelijk een dubbel ministerie op zich te nemen, — in weerwil dat men wist, of althans kon weten, welk een aantrekkelijk zenuwachtig gestel hij had, werden zonder gevoel grove beleedigingen in vragenden vorm hem toegevoegd. In de gewone samenleving worden vormen van beleefdheid in acht genomen; schrijvers in partijbladen geven er niet om, of zij iemand grieven of krankzinnig maken. De artikelen van de *Arnhemse courant* van het begin van April wekten bij eerlijke gemoederen diepe verontwaardiging op — gedeeltelijk ook tegen THORBECKE, aan wiens volgelingen men het schrijven in de *Arnhemse courant* toeschreef, en die zoo gemakkelijk dat schrijven had kunnen verhinderen. THORBECKE heeft eenige weken later zich tegen de denkbeeldige beschuldiging, dat hij zelf die artikelen geschreven zou hebben, zeer afloende verdedigd, maar zeer zwak op de verdenking, dat hij voortdurend met zijne vrienden en volgelingen over de politieke gebeurtenissen sprak, zonder dat hij afkeurde wat door hen geschreven werd. De brief van THORBECKE aan LUZAC behoort tot de geschiedenis; hij is een bijdrage tot de kennis van de inwendige geschiedenis van de commissie van 17 Maart.

Bij de weinige openhartige gezindheid tusschen de leden tegenover THORBECKE, hadden er weinig eendrachtige beradslagingen plaats. Waar het geene hoofdzaken betrof, zweeg en teekende men, om geene vertraging te veroorzaken.

Alvorens den hoofdinhoud van het voorstel mede te deelen, en hoe er over geoordeeld werd, moeten wij ter inleiding een woord schrijven over de politieke letterkunde na de omwenteling van Februari 1848, die zoo duidelijk de dobberende meening terugkaatst.

Op de eerste berichten uit Parijs droeg het staatkundig geschrijf de duidelijke sporen van de indrukken van actie en reactie; de schrijvers gaven lessen, dat de regeeringen groote concessiën moesten doen en antwoordden met andere lessen, dat men de oppositie moest mistrouwen, die slechts wanorde en revolutie zou stichten. Het was een waar voorpostengevecht, waarin de hartstochtelijkheid klimmende werd, totdat de redacteur van de *Amsterdamsche courant* weigerde meer contra-lessen tegen het *Handelsblad* op te nemen en met kalme bezadigdheid tot eendrachtig streven naar hervorming opwekte. Meer teekening kwam in de geopenbaarde meeningen, toen Prof. VREEDE, die vroeger boven vele anderen op eene geheele herziening der grondwet had aangedrongen, het gevoelen voorstond, dat men de grondwetsherziening bij ons tot kalme tijden moest uitstellen. Het politieke noodlot, dat een gestadigen degelijken vooruitgang van het staatsleven tegenhoudt, brengt mede, dat in kalme tijden de trage gemoederen niet tot vooruitgang te bewegen zijn en dat dagen, onder den indruk van revolutionaire bewegingen weinig geschikt zijn tot onpartijdig en grondig onderzoek. De vraag omtrent het tijdige eener hervorming wordt veel meer door de gebeurtenissen, dan door redeneeringen beslist; zoo ook nu.

Een andere vraag, die Prof. VREEDE opwierp, en ontkenkend beantwoordde, was: of Nederland de Fransche republiek moest erkennen. De gebeurtenissen hebben ook spoedig deze vraag beslist. Onze regeering erkende, in overeenstemming met de meeste andere mogendheden de Fransche republiek, zoodra er zich een bestuur gevestigd had.

De voordracht der regeering om de militie bijeen te houden en de verdedigingsmiddelen te vermeerderen, vond bestrijding niet alleen bij de *Arnhemsche courant*, maar ook bij den redacteur der *Politieke bijdragen*. Naar hun oordeel waren de uitgaven zoowel doelloos als gevaarlijk; doelloos, omdat inderdaad geen ernstig gevaar voor onze onafhanke-

lijkheid dreigde; gevaarlijk, omdat onze krijgstoerusting lichtelijk aanleiding konden geven tot eenen oorlog, waarin wij toch het onderspit zouden delven, een gevoelen, door LUZAC, maar niet door de Staten-generaal, gedeeld.

De wenschen door de Tweede Kamer in het verslag van den 16^{den} Maart geformuleerd, voldeden in den aanvang aan zeer velen. De meest gelezen dagbladen, het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche courant* toonden zich geneigd tot eene toenadering, daarin bestaande, dat de grondwet de regeling van de volkskeuze aan de wet zou overlaten, in dier voege, dat de verkiezingen voor de Tweede Kamer aanvankelijk in kiescollegiën door stemgerechtigden benoemd, zouden geschieden.

Onder den indruk van de manifestatiën in 's Gravenhage en het oproer te Amsterdam stemden een *manifest*, uitgegaan van de *Amstelsociëteit* en een woord van VAN DAM VAN ISSELT tot gematigdheid; en onder den indruk dier geschriften was er vooruitzicht, dat de aanneming van het programma der Tweede Kamer zeer velen zou bevredigen. De *Ariehemsche courant* bleef echter volharden bij het gevoelen, vroeger in 1844 door THORBECKE geuit, dat de rechtstreeksche verkiezingen thans de eenigst mogelijke kiesvorm waren, met welk gevoelen de Roomsch-Katholieken weldra instemden, ofschoon de meeste Roomsch-Katholieke leden der Tweede Kamer nog den 15^{den} Maart in de afdeelingen voor verkiezingen met één trap gestemd hadden.

In de openbare meeningen werd dan ook de strijd weldra bepaald tot de hoofdvraag tusschen rechtstreeksche verkiezingen en verkiezingen met één trap. Voor de eerste verklaarde zich al zeer spoedig de schrijver eener brochure: *Over stemregt en verkiezingen*, bij GEBHARD; hij schreef, waarschijnlijk vóór dat het verslag der Tweede Kamer bekend was, al kwam zijn geschrift eenige dagen later uit; zijn geschrift begon als volgt:

“De eerste vraag is: *Wie zullen kiezen?* De tweede: *Hoe zal gekozen worden?*

“1. *Wie zullen kiezen?* De stemgerechtigde burgerij, of de door de stemgerechtigde burgerij aangewezen kiezers?”

“De laatste kiesvorm is, zonder twijfel, de slechtste van allen.”

Uit deze en dergelijke apodictisch gestelde vragen en antwoorden meende LUZAC als schrijver te moeten opteekenen THORBECKE. De aanwijzing is echter gebleken onjuist te zijn, daar Mr. W. C. D. OLIVIER zich onlangs als den schrijver bekend heeft gemaakt. Hij stelt als beginsel voorop: *geene transactie; geene scheiding tusschen stem- en kiesrecht.* De natie moet hare vertegenwoordigers zelve en onmiddellijk kiezen. — Stemrecht moet *regel* zijn; uitsluiting *uitzondering*. De bepaling van een census keurt hij af; daartegen voert hij aan: “Men heeft van een recht, dat uit den aard aan *alle* burgers van den Staat toekomt, een voorrecht gemaakt.” Het beginsel van een census acht hij onbillijk; hij meent echter, dat de wetgever zou mogen vorderen: dat de stemgerechtigde kiezer zal betalen in de directe belastingen, — dat hij zal zorgen voor zijne inschrijving in de kiezersregisters en daarvoor zal betalen *f* 1, terwijl hij bij de beantwoording der vraag: *Wie zal gekozen worden?* voorstelt, dat indien niemand bij de eerste stemming de volstrekte meerderheid der stemmenden zou verkregen hebben, dat er dan vier stemmingen zouden gehouden worden en dat eerst bij de laatste stemming de betrekkelijke meerderheid zou mogen beslissen.

Dit alles scheen zoo onpractisch, dat het voorstel zelf, zoover wij weten, bij niemand onverdeelden bijval vond, al werd het geschrift wegens eene bij uitstek heldere, scherpe en doortastende bewijsvoering geprezen.

De schrijver van het geschrift: *Landgenooten!* te Utrecht bij VAN HEYNINGEN, hield een zeer verhit pleidooi voor de rechtstreeksche verkiezingen, met de holle klanken van: *de natie wil, de natie gevoelt, het hart der natie klopt*, enz., waarbij geheel in strijd met de werkelijkheid, de gewaarwor-

dingen en gevoelens der individuen, bij stoute persoonsverbeelding, aan de volkmassa van millioenen kinderen, mannen en vrouwen werden toegekend. De holle klanken werden afgewisseld door gekunstelde en opgeschroefde zinsneden als de volgende epitheta voor de leden der Staten-generaal: "Outerknappen, die het wierookvat voor elk optredend minister zwaaien, aanbidders van elke zon, aan welken hoek der kim zij oprijze; weesjongens, wien het geene moeite kost in het rood terug te keeren, als zij straks in het zwart zijn voorbijgegaan; weerhanen op het oude kasteel, om hetwelk de sloopers gereed staan." — "Men zwijmelt zoo prettig in den modder des eigenbelangs." — "Geene vereeniging, geene eenheid, geen algemeene gedachte, die de natie bezielt, die aan hare bemoeiingen voorziet, geen vaandel, waaronder zij zich schaart, geen kreet die haar te zamen roept."

Als een voorbeeld hoezeer de machtige heerschappij der phrase boven de eenvoudige uitdrukking der waarheid reeds in 1848 begon toe te nemen, vermelden wij, dat de recensent in *de Gids*, ofschoon hij ongaarne het harde oordeel over de meerderheid der Tweede Kamer geveld zou willen onderschrijven, — toch de aangehaalde phrases vermeldt, om zijn oordeel te staven, dat de schrijver is "een stijlist van smaak en slijnen kunstzin", terwijl hij verder schrijft:

"Wij zouden onze voorbeelden met vele andere kunnen vermeerderen, wilden wij aantonen, hoe schilderachtige, hoe scherpafgeronde uitdrukking de schrijver steeds voor zijne gedachten weet te vinden, hoe hij zich weet vrij te waren voor den nevelachtigen stijl, waarachter zooveel de onbestemdheid hunner denkbeelden pogen te verbergen, hoe gelukkig vooral, — en dit is de hoogste eisch van het genre — hij steeds de sierlijkste vlucht zijner taal met gemeenzame dagelijksheid der uitdrukking weet te paren en af te wisselen, even ver van onvruchtbare gezwollenheid, als van stuitende platheid — de twee klippen, waarop een populair publicist zoo licht verzeilt."

Tegenover die verleidelijke schilderachtige voorstellingen moest men zoeken te overtuigen door de logica der feiten. Het parlementaire stelsel, alleen gezond waar het, zooals in Engeland, uit de volksgeschiedenis is ontwikkeld, bevat bij zijn overplanting op vreemden bodem allerlei fictiën zonder waarheid. De fictie, dat de meerderheid van het parlement het volk verbeeldt, was in Frankrijk onmachtig geweest om aan de eene zijde de wezenlijke maatschappelijke belangen te bevorderen en aan de andere zijde om de verkeerde socialistische denkbeelden tegen te gaan. Het scheen nuttig om aan te wijzen, hoe verkeerde beginselen, bij de regeering en de oppositie beide, de omwenteling in het leven hadden geroepen. De schrijver van de brochure: *Volkswil en volksbelang*, herinnerde aan eenige opmerkingen, vroeger in *de Tijdgenoot* medegedeeld, om te doen opmerken, hoe men de omwenteling had kunnen voorzien, en hoe een ziekelijk parlementair stelsel: dat de ministers slechts hebben te zorgen om de meerderheid in de Kamers aan hunne zijde te hebben, in Frankrijk de onzedelijkheid had aangemoedigd en de volksbehoefden had doen verwaarloozen. Er was reeds vóór 1845 op den gevaarlijken toestand van Frankrijk geweest. De uitkomst had de voorzeggingen van velen vervuld. Bij het licht der geschiedenis moest worden gewaarschuwd, dat de holle betoogen: dat de souvereiniteit aan het volk toekwam, — dat de wil der natie moest gelden, slechts konden voeren tot vernietiging van het wezenlijk volksgeluk, terwijl de algemeene volksbelangen, die men voorsprak, alleen bevorderd konden worden door een nauwgezet onpartijdig onderzoek van maatschappelijke toestanden, toegelicht door belanghebbenden. De aanwijzing scheen niet ontijdig, dat de socialisten het doel, dat zij zich voorstelden, voorbijstreefden door nieuwe factie-regeering in het leven te roepen.

In den aanvang van het geschrift werd als uitgangspunt gesteld:

De volksbelangen vorderen voortdurende zorg en gestadige verbetering der staatsinrichtingen; want de tijd staat niet stil, en bij veranderde behoefte worden nieuwe vormen en nieuwe voorzorgen geboden. Waarschijnlijk zal de omwenteling van 1848 eenige verbeteringen, die reeds gedeeltelijk door de wetenschap van het staatsbestuur en de staathuishoudkunde waren aangewezen, tot stand brengen, maar de democratische republikeinsche beginselen zelven zouden uit den aard der zaak, het algemeen maatschappelijk belang niet bevorderen. Alle waarborg ontbrak, dat de revolutionairen het algemeen belang boven hunne eerezucht en hun eigenbelang zouden behartigen. Het onpracticalle beginsel dat men overeenkomstig den wil van de parlementaire meerderheid moest regeeren leidde tot verwaarloozing van het in de daad eenig heilzame stelsel, dat de regeering niets anders dan het algemeen volkswelzijn mag bedoelen en gaf aanleiding tot de voortdurende klacht, dat de volksvertegenwoordiging den wil des volks niet uitdrukte. Er bestaat geen gelijk recht voor allen om aan de regeering deel te nemen, maar wel om zoo goed mogelijk in hunne belangen beschermd te worden. Daarom moest het kiesstelsel zoo ingericht zijn, dat de opwekking van volksdriften vermeden en het kiesrecht alleen zooveel mogelijk aan zelfstandige personen gegeven werd. Uit artikelen van *de Tijdgenoot* werd herinnerd: dat de constitutioneele vergaderingen, inzonderheid onze Staten-generaal tot heden niet waren geweest een waarborg voor de natie en een steun voor den troon; dat de politieke kracht der Staten-generaal moest zijn een ware onafhankelijke voortdurende controle op de regeering; dat de Tweede Kamer om nationaal te zijn den invloed der natie op haar niet moest uitsluiten; dat reeds langen tijd was te voorzien, dat men tot een ander kiesstelsel moest komen, dat de Staten-generaal door zijne samenstelling de kracht om het verkeerde te doen verbeteren en tot vooruitgang te drijven, miste, wanneer de leden der volksvertegenwoordigi-

ging zelve aan de regeering deel namen, anders dan door tot verantwoording te roepen, goede wetten aan te nemen en verkeerde af te stemmen. De strijd tusschen de hoofden der partijen om de ministerieele portefeuille houdt de politieke driften gestadig in beweging maar bevordert de algemeene belangen niet. Er werd herinnerd aan het zoo juiste gevoelen van THORBEGKE: *Niets is meer geschikt om de ministerieele verantwoordelijkheid werkeloos te maken, dan wanneer de vertegenwoordiging op de keus van het personeel der ministers invloed uitoefent en deze het begunstigde werktuig worden harer meerderheid.* Op het einde der brochure werd geschreven.

“Men vergete toch niet, dat de rampen waaronder Frankrijk nu reeds zucht, zijn veroorzaakt doordien men zorgeloos is geweest omtrent het opnemen van verkeerde grondbeginselen in het staatsbestuur en doordien men de bevordering van de wezenlijke belangen der maatschappij meestal uit het oog heeft verloren bij de politieke discussiën, die zeer belangwekkend in de dagbladen waren, maar zeer onvruchtbaar voor waarachtig volksheil.

“Het volksbelang overal, zooveel men kan te behartigen, hierdoor maakt men zich veel meer verdienstelijk bij het volk dan door aan ondoordachte volkswensen toe te geven. De vragen, wat het maatschappelijk geluk kan bevorderen, wat welvaart kan ontwikkelen, wat de beste middelen zijn tegen het pauperisme, dien vreeselijken kanker der maatschappij, zijn geene vragen, die van eene beslissing door meerderheid van stemmen afhangen, maar vragen die alleen goed kunnen beantwoord worden door nauwkeurig te letten op volksbehoefte, door raadpleging van de lessen der ervaring en door verstandige ontwikkeling van het in het maatschappelijk leven opgemerkte.

“Onvermoeide, voortdurende, nauwgezette behartiging van al wat in het belang des volks kan gedaan worden; ernstige overweging van al wat de drukpers tot heil van

het vaderland aanprijst; bevordering van het openbaar vertrouwen in de regeering, door eene onbekrompene publiciteit in alles, zie daar de leus, waaronder allen zich moeten scharen."

Ofschoon de omwenteling van Februari zeer stellig een overwegend maatschappelijk en geen overwegend politisch karakter had, dan alleen om "*les intérêts nouveaux*" te doen gelden, bleef de beweging in ons vaderland hoofdzakelijk een politieke, eene anti-aristocratische, waarbij een talrijke klasse door rechtstreeksche verkiezingen meer aandeel in de regeering wenschte te erlangen. Bij deze richting kon het geschrift *Volkswil en volksbelang*, geen bijval verwerven bij de sterke hervormingspartij, die meende, dat thans de tijd gekomen was de regeering te dwingen tot de concessien van rechtstreeksche verkiezingen voor de Tweede Kamer, noch bij die vreesachtige conservatieven, die meenden, dat men alles maar moest toegeven om de oppositie tijdelijk te believen, daar wel later de tijd zou komen om op het verkeerde terug te komen. Het geschrift *volkswil en volksbelang* werd door de *Arnhemsche courant* een aller gevaarlijkst geschrift genoemd en het oordeel van *de Gids*, ofschoon in zeer beleefde vormen voor den schrijver ingekleed, was niet veel gunstiger, wat het wezen der zaak betrof, waarbij men echter zich geheel in de bedoeling des schrijvers vergiste. Mr. A. S. VAN NIEROP meende in zijne gewone scherpzinnige betoogtrant, dat men door volkswil en volksbelang tegenover elkander te plaatsen het wezen der vertegenwoordiging miskende, waarin hij in abstracto gelijk had; maar door niet te onderscheiden tusschen een parlementaire en een krachtige in het belang des volks ingerichte regeering met eene onafhankelijke volksvertegenwoordiging, zag ook hij het doel van den schrijver geheel voorbij.

De groote vraag werd weldra rechtstreeksche verkiezingen door kiezers door een census, of verkiezingen in kiescollegiën door stemgerechtigden te zamen geroepen.

Inzonderheid werd deze strijd gevoerd, nadat het voorstel en het verslag der commissie, geteekend 11 April, in de *Staatscourant* van den 15^{den} waren medegeedeeld.

De taak der commissie kon tweederlei opgevat worden; men kon met enkele kleine afwijkingen partiëele veranderingen in de grondwet voorstellen in den geest van het verslag der Tweede Kamer of wel een geheel nieuwe grondwet met het oog op een vereenvoudigde staatshuishouding. De commissie deed geen van beide. Voor het grootste gedeelte was haar voorstel eene partiëele verbeterde grondwet van 1840, waarin al de verbeteringen van de 27 ontwerpen en het verslag van de Tweede Kamer waren opgenomen, maar verder had men een nieuw beginsel voorgesteld, namelijk: voor beide Kamers der Staten-generaal, rechtstreeksche verkiezingen door dezelfde kiezers, maar voor de Eerste Kamer uit hen, die in de directe belastingen, met uitzondering van het patentrecht, betaalden ten minste f 800 tot f 1200, naar de plaatselijke gesteldheid te regelen.

Deze tegenstrijdigheid in aanleg kwam nog meer uit dan aanvankelijk werd vermoed, toen later bleek, dat de president der commissie in zeer belangrijke hoofdpunten van de meerderheid der commissie had verschild. THORBECKE achtte, bij een goed georganiseerden Raad van State, die wetsontwerpen ontwierp, eene Eerste Kamer onnoodig. Hij wilde verder, zeer terecht naar ons oordeel, scherp afscheiden den werkkring van de verantwoordelijke regeering en dien van de, tot verantwoording vragen en tot medewerking geroepen, volksvertegenwoordiging. Omtrent dit laatste punt, dat inzonderheid ter sprake kwam bij de al of niet vereenigbaarheid van de betrekking van minister met die van lid van de Tweede Kamer, mocht hij in de commissie zijn gevoelens handhaven, ofschoon het later in den geest van het Engelsche staatsrecht, in den ministersraad weder veranderd werd.

De algemeene strekking van het voorstel werd in den

aanvang van het *verslag*, waarmede het voorstel werd ingediend, dus toegelicht:

AAN DEN KONING.

“Bij den voorbeeldeloozen, plotselingen val zóóveler, schijnbaar welgevestigde, oude of nieuwe instellingen elders, heeft Uwe Majesteit het noodzakelijk geoordeeld, de grondslagen der onze nauwkeurig en onverwijd te doen onderzoeken.

“Gij hebt verlangd, Sire dat de Tweede Kamer der Staten-generaal U hare wenschen kenbaar maakte; wenschen, uitgedrukt in het verslag van 16 Maart jl., hetwelk de uitkomsten der raadpleging in de afdeelingen dier Kamer behelst. Uwe Majesteit heeft vervolgens, bij besluit van 17 Maart, aan de ondergeteekenden den last opgedragen, met overweging dier wenschen, U een volledig ontwerp van grondwetsherziening aan te bieden.

“Gij hebt, Sire, ons volmacht gegeven tot eene *algemeene* herziening, niet om wat goed in de grondwet is ter zijde te stellen, maar om haar desnoods naar een nieuw stelsel te hervormen.

“Wij hebben de algemeene beginselen der grondwet, en elk harer artikelen in het bijzonder, onderzocht; wij hebben dit gedaan met het oog op het verslag van 16 Maart; met raadpleging van al hetgeen vooral sedert 1840 over herziening bij de Tweede Kamer en in het publiek daarbuiten is gehandeld; met toetsing eindelijk van de tegenwoordige behoefte en van de voorwaarden, zonder welke geen staat, bij de hedendaagsche spanning en storte wending aller Staten, de toekomst met eenig vertrouwen ingaat.

“Dit onderzoek heeft ons de volkomen overtuiging gegeven, dat de grondwet geheele herziening behoeft, voornamelijk in twee opzichten en tot tweederlei doel: de betrekking des volks tot de staatsinrichtingen; en ten andere de regeling der wetgevende en besturende machten. In het eerste zoeken wij de voorwaarden van een *nationalen* staat; het

beginsel van leven en wasdom; in het tweede de voorwaarde eener goede *regeering*; het beginsel van orde.

“Wij zijn overtuigd, Sire, dat, om Nederland en de grondwettige monarchie te kunnen behouden, onze instellingen boven alles eene andere en oneindig grootere medewerking der burgerij, dan tot dusver, eischen. Eene staatsregeling kan den politischen zin en wil, hiertoe noodig, niet scheppen, maar zij kan dien onderdrukken of wekken en bevorderen. De grondwet sloot volkskracht buiten; zij moet die nu in alle aderen des Staats trachten op te nemen. Dit geschiedt zoowel door uitbreiding der individuëele vrijheid van ontwikkeling en behandeling, als door een oprecht stelsel van vertegenwoordiging in lands-, provincie- en plaatselijke gemeentezaken.

“Ten aanzien der individuëele of bijzondere rechten der ingezetenen stellen wij aan Uwe Majesteit voor, de waarborgen, welke de grondwet reeds bevat, te versterken, en met andere, inzonderheid het recht van vereeniging, de godsdienst en het onderwijs betreffende, tot een, onzen tijd en den Nederlandschen burger waardig, geheel aan te vullen. De grondwet moet boven vooroordeel en verdeeldheid, al dragen zij populaire kleuren, verheven zijn; zij moet het schild wezen, waarop beide afstuiten.

“De grondwet heeft staatsburgerschap, de eerste drijfveer onzer eeuw, zooveel zij kon, laten slapen. Om hartstocht te mijden, brak zij de ziel. De burgerij had tot hiertoe het besef, dat zij mederegeerde, niet. Zonder dit besef evenwel rust de Staat niet op nationale kracht; en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden ten dage geen staat bewaard. Dat besef wordt door eene echte, eenvoudige vertegenwoordiging in plaatselijke, provinciale en landsregeering aan de ingezetenen geschonken.

“Alle vonden en kronkelingen eener vreesachtige staatkunst, die het kiesrecht eener stembevoegde burgerij verlammen, doen niet anders, dan dat zij de vertegenwoordi-

ging, het hoofdwerktuig aller hedendaagsche regeering, ondermijnen. Het is de vraag niet meer, of rechtstreeksche verkiezing de *beste* vorm zij; het is de vraag, of thans een andere vorm *mogelijk* zij.

“In het verslag van 16 Maart wordt als meening der overgrootte meerderheid van de leden der Tweede Kamer opgegeven, dat de verkiezingen behooren plaats te hebben in kiescollegiën, door stemgerechtigden te benoemen. Een begrip, dat bij de eerste proefnemingen tot samenstelling der nieuwe vertegenwoordiging aanbeveling vond in het streven, om, gelijk bij de Fransche constitutie van 1791 en de onze van 1798, aan een overgroot deel der bevolking stemrecht te geven, ja stemrecht, zonder beperking door een cijfer van schatplichtigheid, tot gemeen recht aller zooveel mogelijk te doen naderen. Inderdaad echter is het een niet edelmoedig spel met hen, aan wie de wet toch stemrecht toekent. Zij schijnt te geven wat zij in het wesen onthoudt. Eene politieke meening kunnen, bij keuze door gekozen kiezers, de stemgerechtigden niet uitdrukken of doen gelden. De gekozen kiezer verbreekt den samenhang tusschen het volk der stamsbevoegden en den afgevaardigde.

“Of er overeenkomst tusschen den geest der vertegenwoordiging en de natie zij, blijft steeds twijfelachtig. De stemgerechtigde, zonder merkbaaren invloed op de samenstelling van het personeel of het karakter der vertegenwoordiging, stelt geen belang in eene handeling, die hij als volbrenging van een burgerlast, niet als uitoefening van een recht, beschouwt. Hij gevoelt, dat de kieswet òf hem òf zich zelve, bedriegt. Is hij onbekwaam om den afgevaardigde te kiezen, waarop rust het vermoeden zijner bekwaamheid om de rechte kiezers te vinden?

“Eene andere vraag doet zich voor. Wil men de kiezers door stemgerechtigden doen aanwijzen, dan komt geen census voor het kiezerschap te pas.

“In het oog nu van hen, die elke uitbreiding van het kiezerschap huiverig bewaken, wie biedt meer waarborg aan, de kiezer, door stemgerechtigden, of de kiezer, door eene bepaalde schatplichtigheid, teeken van vastigheid in de maatschappij, aangewezen ?

“Hoe dit zij, het instellen van gekozen kiezers is, naar onze overtuiging, het zaad eener snelle vergankelijkheid in de grondwet leggen, halveering van een recht, dat inderdaad één en ondeelbaar is, eene scheuring, die of het leven van het staatsburgerschap doodt, of aanzet tot weerstand en omkeer. De tijd, om den ingezetenen wat hem op de gondschaal schroomvallig wordt toegewogen, met gesloten oogen te doen aannemen, is voorbij. Hoe grooter de offers zijn, die men van hem vergt, des te eerlijker en grooter deel moet men hem aan het staatsbeleid gunnen, des te nauwer dient men hem persoonlijk aan het algemeene belang te verbinden, en hem, in zijne eigene medewerking, een nieuwen, den besten grond van vertrouwen te geven.

“Wij wenschen geene heerschappij der volksmeening van den dag; maar geloof in eene vertegenwoordiging, die, zelfstandig orgaan van hetgeen de natie, als één persoon, gevoelt, denkt en wil, de regeering met nationale kracht beziele.

“Eene grondwet scheidt een goed beleid van regeering zoo min, als volksgeest; maar zij kan er de voorwaarden van instellen. En ook te dezen aanzien schijnt ons de grondwet ver beneden de tegenwoordige eischen. Zij verwacht, terwijl zij de betrekking tusschen wetgeving en bestuur, leden van één geheel, maar wier eenparige werking afhangt van behoorlijke onderscheiding, in vele opzichten miskent.

“Wij gelooven, dat de grondwet den wetgever moet richten, niet belemmeren, noch op zijn gebied treden; wij hebben getracht, zijn rechten en plichten tegen die van een in waarheid verantwoordelijk bestuur helderder te doen uit-

komen, en, door aanwijzing van talrijke, tot hiertoe verzaakte onderwerpen, zijne taak vollediger te omschrijven.

“Nevens eene wetgeving, die hare roeping kent en vervult, behoeft ons land de eenheid en kracht van een monarchaal bestuur in algemeene aangelegenheden, gepaard met die zelfregeering der provinciën en gemeenten, welke, zonder de orde van het staatslichaam te storen, het door vrije ontwikkeling zijner deelen versterkt. De belangstelling van dea ingezetenen in de plaats en het gewest zijner woning, op werkelijk deelgenootschap in de huishouding gegrond, geeft aan het gansche staatswezen eene stevigheid en zwaarte, die menige waggeling en menigen storm te boven doet komen.

“Uwe Majesteit vergunne, dat wij, na deze algemeene opmerkingen, de ontworpen veranderingen zelve met weinig woorden toelichten. De vroeger vruchteloze, steeds toegenomen aandrang op hervorming was in zooverre *niet* vruchteloos, als hij het terrein heeft ontdekt, dat nu een ieder overziet. Hetgeen wij voordragen, is, wat den hoofdinhoud betreft, niet eene vraag van gister, noch onder den indruk van een dreigend oogenblik geopperd, maar eene van jaren herwaarts, in de hoofden onzer meest verstandige en vaderlandslievende medeburgers sedert lang tot rijpheid gebracht en opgelost. Wij mogen te korter zijn, zoo Uwer Majesteit ons toestaat, dat wij het betoog van het voorstel van herziening, in 1844 aan de Tweede Kamer gedaan, waar het ons te stade komt, doorgaans zwiingend als aanvulling beschouwen, en soms uitdrukkelijk inroepen.”

Uit de toelichting van de veranderde artikelen nemen wij enkele zinsneden over, die de algemeene strekking van het voorstel kunnen toelichten en in verband staan met de bestrijding. Ten opzichte van de onschendbaarheid des Konings beriep zich de commissie op het gevoelen van de Tweede Kamer, ofschoon zij daarbij geheel over het hoofd zag, dat de uitdrukking: *de Koning is onschendbaar*, door de Tweede Kamer gewenscht, blijkens de geschiedenis van

het positieve staatsrecht niet hetzelfde beteekende, als de uitdrukking: *de persoon des Konings is onschendbaar*, welke afwijking, gelijk wij later zullen mededeelen, ook aanleiding gaf, dat de oorspronkelijke uitdrukking door de Staten-generaal werd gehandhaafd. De bedoelde zinsnede in het *verslag* der commissie luidde:

“Naar het verslag van de sectiën der Tweede Kamer van 16 Maart, mag in de grondwet niet langer de stelling ontbreken, die gemeenlijk aldus wordt uitgedrukt: “De persoon van den Koning is onschendbaar; de ministers zijn verantwoordelijk.” Volgens het algemeen gevoelen van de leden der Kamer wordt door die uitdrukking in de grondwet van zelve het bestaan van een eigenlijk gezegd ministerie gewaarborgd.” Wij meenen, dat dit beginsel aan het hoofd der afdeling van de macht des Konings verdient te worden geplaatst.”

Ten opzichte van den Raad van State werd in het verslag aangevoerd:

“De Raad van State, naar eisch ingericht, zal èn als regeeringsraad, èn in andere opzichten, zoowel voor het gouvernement in het algemeen, als voor elk ministerieel departement in het bijzonder, een onmisbare steun zijn. Gelijk de gansche Raad aan het ministerie gezamenlijk, moeten vaste afdelingen van den Raad aan de hoofden van onderscheidene departementen, zonder hunne persoonlijke aansprakelijkheid eenigszins te verzwakken, bestendig ter zijde staan, en eene vereeniging vormen van licht, kunde en bedrevenheid, die ook bij afwisseling dier hoofden blijkt. Wij hebben ons hoofdzakelijk toegelegd, uit de grondwet alle bepalingen te verwijderen, welke de wet, bij inrichting van dat college en zijner taak, eenigszins zouden kunnen belemmeren.”

Ten opzichte van den census werd opgemerkt:

“De schatplichtigheid der kiezers kan de grondwet niet geheel onbepaald laten, of de uitoefening van het hoogste

politische recht der Nederlanders zal van eene telken jare veranderlijke wet volstrekt afhangen. Wij stellen eene hoogste en laagste som voor, waartusschen de wetgever, zonder juist genoodzaakt te zijn tot de laagste af te dalen, of tot de hoogste op te klimmen, zich zal moeten houden; cijfers, in 1844, na onderzoek door het gouvernement gekozen, als census der bevoegdheid om leden der provinciale Staten te benoemen. De census streeft steeds naar verlagening; de standaard, vooral bij eene grondwet gesteld, moet dus matig en voor langen tijd goed zijn, of hij wordt een wapen tegen den wetgever. Het gevorderde cijfer van schatplichtigheid geldt, bij gebreke van ander bewijs, als teeken eener vermoedelijke bekwaamheid. Hetzelfde vermoeden schijnt met meer recht zelfs, aan den rang in wetenschap en maatschappij, dien de graad van doctor geeft, te mogen worden gehecht. Wij zouden zelf andere klassen van bekwaamheden daarbij hebben gevoegd, indien deze door een even vast merk als de gepromoveerden konden worden onderscheiden."

Ten opzichte van het vraagstuk der incomptabiliteiten met de betrekking van afgevaardigden, met het oog op het ziekelijke parlementaire leven in Frankrijk, zoo geestig door **FREDERIC BASTIAT** weinige maanden vroeger behandeld, werd juist en kort opgemerkt:

"Ten aanzien der vereenigbaarheid of onvereenigbaarheid van sommige betrekkingen met het lidmaatschap der Vertegenwoordiging, kan eene grondwet of het oordeel der kiezers meester laten, of zoodanige regels stellen, welke de verstandige kiezer steeds zal in acht nemen. Het laatste stelsel schijnt ons de voorkeur te verdienen. De minister heeft, als zoodanig, plichten te vervullen, wier betrachting met de bekleeding eener plaats in de volksvertegenwoordiging niet samengaat. Niemand kan tegelijk aan de ministerstafel en op de banken der afgevaardigden zitten."

Ten opzichte van de provinciale en plaatselijke besturen werd geschreven:

“Het provincie- en plaatselijk gemeentewezen was tot dusver, ten deele met, ten deele zonder schuld der grondwet, een mengsel der oude Nederlandsche en Napoleontische Fransche elementen, zonder publiek leven.

“Het is ongelooflijk en Uwe Majesteit bevroedt niet, hoe vreemd de ingezetenen tot dusverre aan kennis en behandeling zelfs van de dagelijksche aangelegenheden der plaats hunner woning zijn gebleven. Intusschen moet staatsburgerschap bij een werkzaam plaatselijk burgerschap beginnen.”

Ten opzichte van de vrijheid der kerkgenootschappen werd tot aanbeveling der voorgedragene artikelen aangevoerd:

“Geniet een aantal kerkgemeenten onderstand uit de schatkist, dit is, naar ons gevoelen, geene reden om hare vrijheid van keus der leeraren eenigszins te belemmeren.

“Zonder het recht van gemeenschap met zijne hoofden, is een kerkgenootschap niet in het volle genot zijner erkende inrichting.

“De ongehinderde afkondiging eindelijk van kerkelijke voorschriften der kerkoverheid aan de geloovigen, behoudens de verantwoordelijkheid voor storenden invloed op de publieke orde, schijnt eveneens noodzakelijk deel eener staatsregeling, welke de kerkgemeenten als particuliere vereenigingen, vrij om God elke op hare wijze en naar hare regels, te dienen, eerbiedigende, ze enkel als burgerlijke genootschappen aan het gemeene recht wil onderworpen zien.”

Het geheele verslag werd besloten met den volgende wensch:

“Moge hetgeen wij, ter uitvoering van onzen last, Uwer Majesteit aanbieden, aan uw edel oogmerk beantwoorden. Wat men, gedurende de laatste weken, elders zag instorten, viel meest niet door geweld, maar uit zwakheid, alleen dewijl het door de natiën niet werd ondersteund. Het trouwe volk, waartoe wij behooren, verlangt, bij verzekering zijner rechten door wet en orde, steeds in Uw persoon en huis een nationaal middenpunt te vinden. Gij komt,

Sire, in dat verlangen te gemoet. Gij wilt de stichter eener nieuwe staatsregeling zijn. Moge het Uwer Majesteit gelukken, instellingen te vestigen, die, omdat zij wortel en wasdom hebben, zelfs bewogen tijden niet duchten.

Wij sluiten met een eerbiedig verzoek. De publieke zaak wil publiek worden behandeld. Gij gaaft, Sire, ons, in het aangezicht der natie, een last, die hare hoogste rechten en belangen betreft. Wij gevoelen de behoefte, haar over ons werk te laten oordeelen. Uwe Majesteit gelieve te vergunnen, dat het aanstonds worde gedrukt en algemeen verkrijgbaar gesteld.

's Hage,
11 April 1848.

THORBECKE, *President*.
DIRK DONKER CURTIUS.
L. D. STORM.
J. M. DE KEMPENAER.
L. C. LUZAC.

Het voorstel en het verslag der commissie werden door de groote dagbladen met groote toejuiching ontvangen, inzonderheid door de *Arnhemse courant*, — uitgenomen in die punten, waarin het later gebleken is, dat THORBECKE van de meerderheid der commissie verschilde.

Daarentegen vond het *voorstel*, inzonderheid in verband met onderscheidene uitdrukkingen in het *verslag* veel tegenkanting bij de conservatieven en bij die hervormingsgezinden, die geheel hadden ingestemd met het verslag van de Tweede Kamer van 16 Maart, boven blz. 245 medegedeeld.

Van deze laatsten zocht de tolk te zijn de schrijver der *Staatkundige opmerkingen*, die zijn naam verborg onder dien van OLIVARIUS, maar die weldra werd herkend als de oudminister F. A. VAN HALL.

In de eerste der *Staatkundige opmerkingen*, reeds vóór 15 April uitgekomen, werd eene persoonsbeschrijving van THORBECKE gegeven, die een opmerkelijke geschiedkundige bijdrage is, hoe weinig sympathie THORBECKE bij sommige staatslieden in 1848 opwekte en hoe moeielijk het zou ge-

weest zijn in het voorjaar van 1848 een ministerie THOR-BECKE samen te stellen. De vijandige gezindheid tegen den president van de commissie van 17 Maart verminderde niet, toen de *Arnhemse courant* vóór alle andere dagbladen het bericht mededeelde, dat het *ontwerp* van grondwetsherziening en het *verslag* gereed waren en dat de commissie aan den Koning de openbaarmaking van die stukken verzocht had, iets dat het vermoeden zeer versterkte, dat de redactie van die courant in nauwe betrekking stond tot den president der commissie, door wien men alleen het bericht had kunnen erlangen. Insgelijks werd aan THOR-BECKE toegeschreven het aandringen door de *Arnhemse courant*, dat de leden der commissie met de verdediging van het ontwerp zouden belast worden en dat de minister-raad geene verandering in de voorstellen der regeering zoude maken.

Zeer spoedig na het openbaar worden van het voorstel, werd in de *Staatkundige opmerkingen* van OLIVARIUS het volgende vonnis geveld: de commissie had hare taak niet begrepen; die taak was geen andere geweest, dan de denkbeelden te redigeeren, op 's Konings verlangen door de Tweede Kamer voorgedragen; door de aanneming der commissie hadden de leden zich verbonden, *met het oog op de wenschen der Tweede Kamer*, eene grondwetsherziening te ontwerpen, maar zij waren ontrouw geweest aan hunne roeping; deze uitslag was te voorzien geweest, omdat men in de commissie den man geplaatst had, die nimmer leerde de gevoelens van anderen naar waarde te schatten, maar die er steeds op uit was alle anderen aan zijn verheven genie cijnsbaar te maken; het verslag, bij het ontwerp van grondwetsherziening gevoegd, was van het begin tot het einde toe niet anders dan de uitstorting van de denkbeelden des hoogleeraars; geen enkele zinsnede van een ander lid mocht de eentoonige en beslissende machtspreuken van den geleerden steller afwisselen; hij moest heerschen over allen; zijne

beginselen alleen mochten zegevieren; toch was niet in alles het gevoelen des meesters aangenomen, en dit was genoeg geweest, zijn toorn te doen ontbranden en hem bedacht te doen zijn daarover wraak te nemen; men had een stuk te wachten, waarin hij de redenen zou ontvouwen voor die enkele punten, die hij zijns ondanks had moeten opgeven; de openbaarmaking van het voorstel en van het verslag voordat de Koning het voorstel aan den Raad van ministers en den Raad van State had gezonden ter beoordeeling, streed tegen den eerbied aan den Koning verschuldigd; het kon geen anderen grond hebben, dan om de gunst des volks in te oogsten; het teedere vraagpunt omtrent het recht van placet was van onder de smeulende asch weder opgerakeld, om daaruit een felle vlam van burger- en godsdiensttwist te zien opstijgen; het ontwerp voor de Staten-generaal was onaannemelijk; het werk der commissie onderscheidde zich door overdrijving ten gunste van de saamverbondene Katholieke en liberale partij; de voorgestelde grondwetsherziening was, waar zij afweek van het verslag der Tweede Kamer, eene slaafsche navolging van de Belgische; de onbepaalde vrijheid van vereeniging opende den weg voor de revolutie; het werk der commissie was met het wezen eener constitutioneele monarchie in strijd; de aanhef van het verslag stelde Nederland voor als geplaatst te midden van het beroerde Europa, als bezocht door dezelfde omwentelingakwarts, maar zoo was het inderdaad niet met het land gesteld; in het verslag werd telkens gesproken van *mederegeeren der natie*, van *deelnemen* aan het bestuur, terwijl het wezen van de constitutioneele monarchie is, dat de Koning met zijne verantwoordelijke ambtenaren regeert, en dat de natie of hare wettige vertegenwoordiging toezicht uitoefent, dat door de regeering het algemeen belang niet verwaarloosd wordt; de steller van het verslag had in allerlei duistere uitdrukkingen zijne geheime bedoelingen bedekt; hij had allerlei gevaarlijke en onnoodige veranderingen voorgesteld en was tevens

buiten staat geweest het mengsel van verouderde Nederlandsche en Napoleontische Fransche elementen uit de grondwet te doen verdwijnen. Na deze aanmerkingen volgde een afzonderlijk betoog, dat het ontwerp der commissie de revolutie opende, maar niet sloot.

Dit ongunstig oordeel werd door vele conservatieven en gematigde liberalen gedeeld.

Ten opzichte van een hoofdpunt vond het voorstel nog een krachtige bestrijding in een man, die de staatkundige vrijheid met onwankelbare trouw liefhad en evenzeer afkeurig was van een absoluut souverain koninklijk gezag als van een souverain volk, beheerscht door enkele volksleiders. Prof. VREEDE, die reeds onder WILLEM I de liberale beginselen had voorgestaan, die met DONKER CURTIUS in de *Standaard* had geschreven en daarna herhaalde malen op eene verandering van het kiesstelsel van de Tweede Kamer en eene ruime grondwetsherziening had aangedrongen, vond in de afwijzing van het programma der Kamer omtrent het kiesstelsel aanleiding, om tegen het stelsel van rechtstreeksche verkiezingen te waarschuwen, zooals dit in het voorstel voorgedragen was. Hij merkte, in overeenstemming met den schrijver van het *Kiesrecht*, boven aangehaald, op, dat volgens theoretische gronden de onderscheiding der staatsburgers door een census willekeurig en irrationeel was, terwijl hij verder herinnerde aan het geschrevene door THORBECKE: dat de *sterkst theoretische redenen omtrent het kiesstelsel niet beslissen*; hij beaamde de schoone plaats uit het *Verslag: de tijd om den ingezetenen wat hen op de goudschaal schroomvallig wordt toegewogen met geslotene oogen te doen aannemen, is voorbij*; maar hij bestreed met kracht de juistheid van de bewering der commissie: "*het is de vraag niet meer of rechtstreeksche verkiezingen de beste vorm zijn; het is de vraag, of thans een andere vorm mogelijk zij.*"

In een opmerkelijk geschiedkundig vertoog, waardoor zijn

brochure met de beide vervolgen daarop, blijvende waarde zal behouden voor ieder, die de geschiedenis der verkiezingsstelsels wil raadplegen, wees hij aan, hoe de zoogenaamde rechtstreeksche verkiezingen noodwendig bij een hoogen census tot oligarchie en bij een lagen census tot een slaafsch stemmen op het gezag van volksleiders of geestelijken moesten leiden.

Het verschillend oordeel over het *voorstel* in het publiek openbaarde zich ook weldra in den ministerraad.

Het bleek nu, hoe verkeerd het was geweest onnadenkend het werk der grondwetsherziening op te trekken op ongelijke grondslagen: — op het ingeroepen gevoelen der Tweede Kamer (13 Maart) — op de opdracht aan den minister SCHIMMELPENNINCK (16 Maart) — op den lastbrief aan een commissie van 17 Maart waarvan het niet bleek, dat de leden eenstemmig dachten òf met de meerderheid der Tweede Kamer òf met den minister, dien men reeds uit Londen had ontboden en — op het goedvinden van het ministerie van 25 Maart, dat in zeer dringende tijdsomstandigheden was gevormd. — Waar het werk der grondwetsherziening in zooveler handen was gegeven, moest er wel botsing ontstaan.

De eerste oneenigheid onder de ministers van 25 Maart schijnt gerezen te zijn, bij de geheimzinnigheid, waarmede de twee leden van de commissie in den ministerraad zich over de werkzaamheden der commissie hadden uitgelaten, maar inzonderheid toen het bleek, dat DONKER CURTIUS als medelid der commissie had medegewerkt tot het verzoek aan den Koning, dat het *voorstel* en het *verslag* openbaar gemaakt zouden worden en als minister 's Konings toestemming verkregen hebbende, de stukken op 's lands kosten had laten drukken en gedeeltelijk verzenden, voordat de president-minister er iets van vernomen had.

Weldra werd bij het onderzoek van het voorstel in den ministerraad het verschil nog grooter.

Reeds bij den aanvang gaf het voorstel van den president-minister, om vooraf eenige algemeene beginselen te bespreken, aanleiding tot verschil. De leden der commissie, **DONKER CURTIUS** en **LUZAC** drongen er op aan, dat het voorstel dadelijk artikelsgewijze in behandeling zou worden genomen. Daar het slechts een vorm van discussie betrof, gaf de president-minister toe, maar nu openbaarde zich reeds spoedig het verschillend standpunt bij de voorgedragen bepaling omtrent het recht van vereeniging. De bepaling luidde in het voorstel: "Het recht der ingezetenen om zich te vereenigen wordt erkend en aan geen andere bepaling dan tot verzekering van de publieke orde, onderworpen." De president oordeelde die bepaling, zooals zij werd voorgedragen, gevaarlijk; de opmerking werd gemaakt, dat die onbeperkte bevoegdheid niet alleen aanleiding kon geven tot allerlei revolutionaire vereenigingen, maar ook tot het oprichten en vermenigvuldigen van kloosters, hetgeen niet wenschelijk werd geacht; de minister voor den Katholieken eeredienst, die overigens de veranderingen in de grondwet in overeenstemming met de wenschen zijner geloofsgenooten goedkeurde, vereenigde zich daarmede; aan het bezwaar zocht men door verandering van redactie te gemoet te komen. Grooter werd het verschil bij het voorstel om onderscheidene formulieren van eedsaflegging enz. in de grondwet of weg te laten of te veranderen. De president-minister **SCHIMMELPENNINCK** en de minister van oorlog **NEPVEU** konden zich daarmede niet vereenigen. Inzonderheid echter gaf de redactie in art. 59 aanleiding tot groot verschil.

De Tweede Kamer had den wensch uitgedrukt, dat in de nieuwe grondwet niet mocht ontbreken de bepaling: *de Koning is onschendbaar, de ministers zijn verantwoordelijk*. In het voorstel had men geschreven: *de persoon des Konings is onschendbaar*, hetgeen geacht werd de onschendbaarheid der Koninklijke macht niet te omvatten. In den minister-

raad van den 28sten April had, naar aanleiding daarvan, een levendige discussie plaats over de meer republikeinsche kleur welke in het ontwerp heerschte. De voorzitter meende dit onbestaanbaar, wanneer men de monarchie wilde behouden. In Engeland was bij de meeste vrijgevigheid het Koninklijk gezag met alle uiterlijke teekenen van eerbied omgeven. **DONKER CURTIUS** erkende, dat het ontwerp in een *burgerlijken* zin was vervaardigd; hij vond bewonderingswaardig wat in Engeland plaats heeft, maar dat kon hier niet worden overgebracht, het zat niet in den geest der natie; in Nederland is niets, dat opgang heeft gemaakt en diep geworteld is dan Oranje. De minister **ELJK** had ook liever alles behouden gezien, voor welks afschaffing geene bepaalde redenen van noodzakelijkheid waren aangevoerd. **LICHTEVELT** is insgelijks van oordeel, dat juist de gehechtheid van de natie aan Oranje een reden had moeten opleveren om in alles wat de betrekking tusschen Koning en volk regelt, te doen blijken van achting en eerbied voor het stamhuis. Het behoud der formulieren zou toch waarlijk aan de rechten van het volk in niets te kort doen. In dezelfde zitting vroeg nog de voorzitter, of genoegzaam in het voorstel is uitgedrukt, dat er zal zijn een collectief ministerie. In de volgende zitting verklaarden **DONKER CURTIUS** en **LICHTEVELT** zich niet voor het zoogenaamde kiesrecht der *capacités*; men vond daarin een privilegie, de census is voor de genoemde personen ook gemakkelijk te bereiken. De aanmerking werd waarschijnlijk gemaakt om een bewijs van zelfstandigheid te geven, dat men enkele aanmerkingen op het voorstel wilde maken. De voorzitter, zonder op die bijzondere aanmerking te antwoorden, verklaarde zich tegen het geheele kiesstelsel, zooals het was voorgedragen; hij meende, dat aan de tegenwoordige stemgerechtigden hun stemrecht niet kon ontnomen worden; hij was voor een grooter aantal afgevaardigden; hij meende, dat het voorgestelde stelsel van verkiezingen voor de Tweede Kamer met eenen census van

f 20 tot f 225, voor de Eerste Kamer van f 800 tot f 1200 naar de plaatselijke gesteldheid te bepalen, de wezenlijke meerderheid van het volk niet zou vertegenwoordigen. LUZAC betuigde daarop, niet te weten, wat het geven moest, indien van dit ministerie een ander grondwetsvoorstel zou moeten uitgaan, dan wat de commissie had voorgedragen; hij zag de grootst mogelijke ellende te gemoet, wanneer men daarvan in de hoofdtrekken afweek; hij oordeelde, dat het Engelsche stelsel hier onmogelijk was in te voeren; die beginselen waren mogelijk goed geweest in 1815, misschien nog in 1830, maar thans was dit onmogelijk. Hij verklaarde, dat wanneer de deliberatiën in den Raad van ministers langer op dien voet zouden moeten voortgaan, hij protest zou moeten inleveren en zich van verdere deliberatiën onthouden. DONKER CURTIUS merkte aan, dat hij het in abstracto met SCHIMMELPENNINCK eens is, om de Tweede Kamer grooter te maken, maar hij betwijfelde, of dat denkbeeld met den geest onzer natie strookte, en dat hierop toch in de eerste plaats moest gelet worden. Ook hij vond groote zwaarigheid in eene verandering van het voorgedragen stelsel. De minister RIJK betuigde, dat het aangevoerde door zijn ambtgenoot LUZAC indruk op hem gemaakt had; hij oordeelde, dat het werk der herziening moest bespoedigd worden, vermits de verwachting zeer gespannen was op den afloop. NEPVEU verklaarde, dat hij het woord niet meer zou nemen, nu hij gehoord had, dat de bedoeling niet was om eenige groote verandering in het stelsel zelf te maken, hij bepaalde zich dus om te stemmen tegen de 2de alinea van art. 72 [het kiesrecht der capacités], terwijl hij de eerste alinea van art. 72 [de rechtstreeksche verkiezingen] zou aannemen. De voorzitter kwam nog kortelijk terug op het middel ter verbetering van de ongelijkheid in de vertegenwoordiging; hij had zoovele gebreken van eene weinig talrijke Kamer gezien, dat hij zijne meening daaromtrent onmogelijk kon wijzigen. Hij zou dus tegen het geheele

stelsel moeten stemmen; hij behield zich voor zijn gevoel over het geheele onderwerp der wetgevende macht aan den Koning te doen kennen. De minister voor de zaken van den B.-K. eeredienst LICHTENVELT verklaarde zich tegen het kiesrecht der capacités, terwijl hij de rechtstreeksche verkiezingen, zooals zij voorgesteld werden, zou aannemen. Hij verklaarde voor den drang der omstandigheden te buigen; het voorstel is met 's Konings goedkeuring gepubliceerd; de groote massa heeft daaraan hare goedkeuring gegeven en verkeert in de meening, dat de Koning dit ook heeft gedaan; hij vreest, dat eene verandering in, of afwijking van de hoofdtrekken, te recht of te onrecht, als eene reactie of teruggang door de menigte zou aangemerkt worden, welke teruggang eene verderfelijke en gevaarlijke uitwerking op de bevolking zou teweeg brengen. Overal rondom ons heerscht beweging en vooruitgang. In Limburg zelf zal, bij uitoefening van het algemeene stemrecht, voor het Duitsche parlement gekozen worden. Onder zulke verschijnselen mag hij niet aanraden een ander kiesstelsel dan het nu voorgedragene aan te raden. De minister DONKER CURTIUS betuigde, dat de commissie onder denzelfden invloed had gewerkt; hij meende, dat de plaats hebbende omstandigheden, misschien nog vrijer kiesstelsel zouden hebben gerechtvaardigd. LUZAC beschouwde ook het ontwerp, waarvan hij de gebreken zeer wel inziet, louter als eene poging om deze woelige tijden door te komen, en hij geloofde, dat het een gelukkigen indruk zou maken, indien de regeering aan de Staten-generaal kon zeggen, dat het ontwerp haar aannemelijk was toegeschenen. In de volgende vergaderingen van den Ministerraad van 1, 2, 3 en 4 Mei gaven de voorgestelde bepalingen omtrent de samenstelling van de Eerste Kamer, omtrent het recht van amendement en het onderwijs opnieuw aanleiding tot levendige discussiën, onder welke LUZAC den 3^{den} Mei te kennen gaf, dat hij zou bedanken voor het lidmaatschap der

Tweede Kamer, terwijl SCHIMMELPENNINCK op het einde der beraadslagingen over het onderwijs herinnerde aan de omstandigheden, waaronder en de wijze waarop het ministerie was gevormd; hij had zich altoos geveleid, dat men het eens had kunnen worden omtrent eene grondwet op de grondslagen der Britsche constitutie, maar hij ontwaarde, tot zijn leedwezen, dat hij zich daarin bedrogen had. De gevoelens vooral omtrent de samenstelling der Kamers waren al te uiteenlopende; hij zou de voorstellen, waaraan de meerderheid in den ministerraad hare goedkeuring had gehecht en met welke hij het koningschap op den duur niet bestaanbaar achtte, onmogelijk aan de Kamers kunnen voordragen. Hij herinnerde zich met genoegen de dagen, gedurende welke hij met zijne ambtgenooten werkzaam was geweest, maar hij achtte zich verplicht heen te gaan, zoodra de voorgestelde grondwet aan de Kamer zou worden aangeboden. In alle gevallen meende hij verplicht te zijn een rapport aan den Koning uit te brengen en aan hem het gevoelen der meerderheid en der minderheid te doen kennen.

Terwijl deze beraadslagingen in den ministerraad gehouden, aanvankelijk geheim bleven, was de Tweede Kamer, na eene scheiding van 9 weken, tegen 9 Mei bij elkander geroepen, om een wetsontwerp van financiëlen aard te ontvingen.

In die zitting kwamen onderscheidene petitiën in en daaronder één van ingezetenen van 's Gravenhage, met den Heer METMAN aan het hoofd, en een van den Amsterdamschen advocaat S. P. LIPMAN, die eenigszins als een discours-ministre kon beschouwd worden.

De petitionaris verzocht, even als de 's Gravenhaagsche adressanten, spoedige aanneming van het voorstel der commissie, maar hij kleepte dit in, in een breedvoerig betoog, een geheel politiek programma. De industrie, welke het hoogste toppunt van bloei schcen te zullen bereiken, was

plotseling in alle landen gestuit. Het stelsel van crediet, dat nimmer vroeger zoo bewonderingswaardige uitkomsten had opgeleverd, was eensklaps in die landen ingestort. Nederland, sterk door het beleid der regeering en door de eendracht der burgerij, waar te midden van onrust rust, te midden van gevaar veiligheid heerschte, moest als een gewenschte wijkplaats, door een natuurlijke aantrekking, handel, nijverheid, voorspoed, rijkdom naar zich trekken, daartoe werd als onmisbare voorwaarde in de eerste plaats vereischt, dat Nederland spoediger en beter dan alle andere landen definitief georganiseerd werd; zoowel ten aanzien van zijnen regeeringsvorm als van zijn stelsel van staatshuishouding. Het voorstel moest als bevattende de wenschen der verlichte meerderheid, in zijne geheel spoedig worden aangenomen. Spoed sloot geene overhaasting in zich. Het uitvoerig stuk besloot met het eerbiedig verzoek:

“Dat het de Kamer mocht behagen:

1°. door alle ter harer beschikking staande middelen de spoedige invoering der nieuwe staatsregeling te bevorderen.

2°. door bloot tijdelijke maatregelen in tijdelijke behoeften te voorzien, en

3°. hare goedkeuring te onthouden aan alle zoodanige ontwerpen als welke ingrijpende in de financiële toekomst, van Nederland, tot den werkkring behooren van de aanstaande Vertegenwoordiging van het Nederlandsche volk.

MUTSAERS nam uit de vermelding van deze adressen aanleiding op de bespoediging van de wijziging der grondwet aan te dringen. Hij werd daarin door VAN HEEMSTRA ondersteund, ook door VAN GOLTSTEIN. Ook naar het gevoelen van deze is de spoedige indiening der wetsontwerpen tot grondwetsherziening eene dringende behoefte en hij kon de reden niet bevroeden, waarom daarin eenige vertraging plaats vindt. Van de zijde der Kamer is een stuk uitgegaan, dat in zich bevat de grondslagen, waarop de vergadering meende, dat de gewijzigde grondwet zou

moeten berusten, en in de hoofdzaak met de verklaring der regeering overeenstemt. Eenstemmigheid tusschen de regeering en de vertegenwoordiging is dus omtrent de grondslagen daar, zoodat het er nog alleen op aankwam, om de wederzijds geuite denkbeelden op het papier te brengen en behoorlijk uit te drukken, en daarvoor behoefde men geen lang uitstel. De herzieningsontwerpen konden zonder veel moeite en met spoed gereed gemaakt worden, nadat de hoofdpunten door regeering en vertegenwoordiging waren vastgesteld en de eenstemmige denkbeelden van beide daarover slechts in juiste bewoordingen behoeften te worden opgevat. Naar des sprekers inzien rust op de regeering de verplichting, om eene nieuwe grondwet voor te dragen, overeenstemmende met de beginselen, die wederzijds door de regeering en door de Kamer zijn aangenomen; om de nieuwe grondwet te ontwerpen, is geen lang tijdsverloop noodig en de spreker ondersteunt alzoo alleszins het gedane voorstel.

ROMME ondersteunt mede het gedane voorstel. Met verwondering en verbazing heeft hij bij de opsomming der werkzaamheden van de Kamer geen woord hooren reppen over eene aangelegenheid, welke vóór iedere andere, zoo niet uitsluitend, de aandacht der Kamer had behooren bezig te houden, namelijk de herziening der grondwet. Van hier ongeveer zeven weken geleden vertrokken, omdat de voorstellen niet in gereedheid waren, tegen heden teruggeroepen, in het vaste denkbeeld, dat dezelve heden zouden worden voorgelegd, vindt spreker, en, naar hij vermeent, de geheele natie, zich bitter teleurgesteld over dat verwijl. Na al hetgeen in de laatstverloopenen dagen is voorgevallen, beschouwt spreker zich zelve althans geen ander vertegenwoordiger meer dan die der gebiedende noodzakelijkheid. Ons mandaat, zoo zegt hij, houdt op en behoort op te houden, nadat de herziening zal zijn tot stand gebracht. Tot het beraadslagen over andere wetsontwerpen behoudens die,

welke tot den geregelden loop der zaken gebiedend worden gevorderd, acht spreker zich minder bevoegd.

VAN DAM VAN ISSELT komt op tegen de beschouwing van VAN GOLTSTEIN, alsof de commissie gebonden zou zijn aan het gevoelen der Tweede Kamer en achtte zijn voorstel verkeerd, dat de Tweede Kamer thans op nieuw haar gevoelen zou doen blijken. Nadat VAN GOLTSTEIN, daarop geantwoord heeft en nog eenige leden het woord hadden gevoerd, zegt WICHERS:

“Ik heb zoo even gehoord, dat er is ingekomen een wetsontwerp betreffende de groote visscherij, en inderdaad dat was eene der voornaamste bronnen van welvaart voor onze voorvaderen, waarom zij het terecht de *groote* visscherij hebben geheeten. Maar daar is nog eene *grootere* visscherij; ik wenschte, dat de ministers zich tot visschers der menschen maakten, dat zij er zich op toeleghden, om de harten der burgeren te neigen tot en te vervullen met vertrouwen op den Koning. Het is reeds sedert den 11^{den} April, dat het ontwerp door de commissie is ingediend: waartoe wordt er zoo lang gedraald? Bij het vernemen van het voorstel openbaarde zich eene algemeene vreugde, maar die vreugde is reeds merkelyk getemperd. Men vraagt elkander niet, zooals eertijds op de markt te Athene: “Is er wat nieuws?” maar wel vraagt men elkander: “Wat is er van het toegezegde nieuwe geworden?”

“Verbloemen wij het ons niet: er zijn reeds drie partijen ten onzent. De eerste partij is die van teruggang, die, zooals HOOFT zegt, het oor op den grond heeft, om af te luisteren, of er buitenslands ook iets gebeurt, dat haar hoop kan geven op de herleving harer oude denkbeelden. Er is eene andere partij, die, ziende, wat een groot naburig volk wil en ook werkelijk vermag ten uitvoer te leggen, van de hooge noodzakelykheid eener constitutioneele monarchie niet meer zoo innig doordrongen is. Er is nog eene andere partij, die onrust gevoelt, omdat zij niet ziet, dat hetgeen

beloofd is vervuld wordt, en die vreest, juist omdat zij het bestaan kent der twee andere partijen. Het is tot deze laatste partij, dat ik gaarne erken te behooren. Zoo de ministers hier tegenwoordig waren geweest, dan zou ik hun hebben gevraagd, wat de reden is, dat de grondwetsherziening zoolang uitblijft, en of de staatsraad reeds bezig is met het ontwerp te onderzoeken. Daarom heb ik het woord gevraagd, om nader te ondersteunen het voorstel, door den geachten spreker uit Noord-Brabant gedaan, inhoudende eene constitutioneele wijze van bespoediging der grondwetsherziening."

Terwijl in den boezem van de Tweede Kamer met herinnering aan haar verslag van 16 Maart op bespoediging der grondwetsherziening werd aangedrongen en op het gevaar van partijchap gewezen, verscheen den 11den Mei de president van den ministerraad SCHIMMELPENNINCK in de vergadering en deed de mededeeling, dat bij het onderzoek van het ontwerp van grondwetsherziening verschil van meening onder de leden van het ministerie was openbaar geworden, waarbij ten slotte gebleken was, dat de uiteenlopende denkbeelden niet te vereenigen waren. "Het gevolg daarvan," zegt de minister verder, "is noodwendig, dat, daar een voorstel tot wijziging van de grondwet niet kan ontspruiten dan uit een ministerie, dat dienaangaande eenstemmig denkt, het onvermijdelijk wordt, dat eene verandering in het ministerie plaats grijpe.

"Tot dat einde zijn door de leden van het ministerie hunne verschillende meeningen aan den Koning geopenbaard. Zijne Majesteit heeft, krachtens de grondwet, alleen de bevoegdheid de ministeriële inrichting te regelen en de uitkomst van 's Konings overweging kan ten spoedigste worden te gemoet gezien.

"Het ministerie betreurt niet minder dan U Edel Mogenden zulks kunnen doen, de vertraging door de zooeven aangehaalde omstandigheden in de voordracht van eene gewijzigde grondwet veroorzaakt.

“Een ieder in Nederland gevoelt de noodzakelijkheid, dat eene beslissing genomen wordt en deze zal, naar men vertrouwt, zich dan ook niet doen wachten.”

Na verder medegedeeld te hebben, dat de gezamenlijke ministers, hoezeer in belangrijke punten verschillende, eendrachtiglijk zouden voortgaan om de orde te handhaven, in afwachting van 's Konings beslissing, besloot de president-minister met de verklaring:

“Het ministerie heeft vermeend, bij monde van deszelfs voorzitter, U Edel Mogenden deze openingen te moeten geven, uithoofde van deszelfs verlangen om U Edel Mogenden volledig bekend te maken met al die gewichtige aangelegenheden, welke in nauw verband staan met de belangen van het vaderland, die U Edel Mogenden zoozeer ter harte gaan.”

Nadat besloten was deze mededeeling te doen drukken en aan de leden te doen ronddelen, nam VAN GOLTSTEIN het woord, om zijn leedwezen uit te drukken, maar tevens op bespoediging aan te dringen, daar de Tweede Kamer in het algemeen haar verlangen had te kennen gegeven en de regeering van hare zijde de belofte had gedaan, dat het door de Kamer verlangde in de grondwet zou worden opgenomen. ROMME, VAN DAM VAN ISSELT en DE KEMPENAER bestreden min of meer de zienswijze van VAN GOLTSTEIN, dat er reeds een zekere overeenkomst tusschen de regeering en de Staten-generaal zou plaats gehad hebben, een gevoelen, waardoor het werk der commissie op den achtergrond werd geplaatst, waarop VAN GOLTSTEIN onder anderen antwoordde: dat de commissie door den Koning geroepen was om hem van raad te dienen; dat het aan de regeering overgelaten was, welke partij zij daarvan wilde trekken, maar dat op de Tweede Kamer het werk der commissie van geen invloed hoegenaamd kon zijn en dat hij het ook dan overbodig vond, over dat werk in beschouwingen te treden.

VERWEY MEJAN bracht de discussie terug op de mededeeling en eindigde zijne betuiging van leedwezen met te

zeggen: "De zaak vordert spoed; de oogenblikken zijn kostbaar; met een nieuw ministerie moet weder een werk worden begonnen, dat nu bijkans is voleindigd. Dat dus de leden van dit ministerie alsnog onderling beramen of het niet mogelijk zou zijn, door toenadering tot een vergelijk te komen! Zoodanig besluit zou ik heilzaam rekenen in het belang van het vaderland. Ik neem derhalve de vrijheid voor te stellen, om ons te vereenigen in den uitgedrukten wensch, dat alsnog de leden van het ministerie zich trachten te verstaan om tot een vergelijk te komen, en dat wij de verklaring van het ministerie voor alsnog niet zullen beschouwen als een *fait accompli*." De voorzitter verzocht het voorstel te formuleeren, maar VERWEY MEJAN verklaarde, dat het geen eigenlijk voorstel was, maar slechts een denkbeeld, dat hij aan de regeering onderwierp. FABER VAN RIEMSDIJK wilde het in de afdeelingen onderzocht hebben, maar naar de opmerkingen van GEVERS VAN ENDEGEEST, SCHOONEVELD, DUYMAER VAN TWIST, VAN HEEMSTRA en NEDERMELJER VAN ROSENTHAL, dat het afleggen van zulk eene verklaring door de Tweede Kamer, als VERWEY MEJAN had voorgesteld, weinig doeltreffend was, werd de vergadering zonder besluit op de mededeeling gesloten.

De Koning bevond zich door het verzoek van het ministerie om tusschenbeide te treden, in geene geringe verlegenheid geplaatst, en waarlijk geen wonder bij de gebeurtenissen, die in het einde van April en in het begin van Mei in Europa plaats hadden en die de gemoederen in ons land zeer in beweging hielden.

De onrustige bewegingen in Parijs voorspelden nieuwe revolutionaire gewelddadigheden. De dood of de verraderlijke moord van den generaal VON GAGERN, die zoolang in onzen dienst was geweest en zijn ontslag verzocht had, om in zijn vaderland te dienen, en die door de benden van HECKER in het Badensche het leven verloren had, de onzekerheid of niet de oorlog van Pruisen met Denemarken

een meer algemeene uitbreiding zou erlangen, de toestand van Limburg, waarop wij later terug zullen komen, alles noopte om niet toe te geven aan beginselen, die revolutionair geacht werden, maar tevens ook om zoo spoedig mogelijk de grondwetsherziening ten einde te brengen. Overeenkomstig den raad van een behoudend staatsman, die echter lette op de verschijnselen des tijds, den oud-minister W. VAN RAP-PARD, besliste de Koning overeenkomstig de zienswijze van de meerderheid van het ministerie. De ministers SCHIMMEL-PENNINCK en NEPVEU werden op hun verzoek ontslagen, waaraan DONKER CURTIUS, op eene even onhoffelijke wijze als bij het ontslag der ministers in Maart gevolg gaf, ofschoon de Koning, bij een schrijven van den directeur van het kabinet aan SCHIMMELPENNINCK, de diensten erkende, die het ministerie van 25 Maart in hachelijke tijden aan het vaderland bewezen had.

Reeds den 13^{den} Mei trad de minister DIRK DONKER CURTIUS in de Tweede Kamer op en deed de volgende mededeeling:

“Toen de voorzitter van den tijdelijken raad van ministers, graaf SCHIMMELPENNINCK, te kennen gaf, dat de grondwet zou worden herzien naar de grondslagen der Britsche constitutie, gewijzigd naar onze zeden, meenden wij, dat hij alleen op het oog had de verantwoordelijkheid der ministers en rechtstreeksche verkiezingen. Van lieverlede bleek het echter, dat wij ons hierin hadden bedrogen, en veel ruimer zin aan zijne woorden moest worden gehecht. Het is nutteloos, hier op te halen, welke uitgebreidheid naar zijn oordeel, aan de vertegenwoordiging, en vooral aan de Eerste Kamer, zoude moeten worden gegeven, — veelmin om zijne verdere denkbeelden ten opzichte van sommige andere punten hier open te leggen. Slechts één der overige ministers deelde ten deele zijne gevoelens. De overigen, de meerderheid, kon zich daarmede niet vereenigen. Van daar de ontbinding van het door graaf SCHIMMELPENNINCK gevormde ministerie.

Thans opnieuw voor deze Kamer verschijnende, verceed met het vertrouwen des Konings, meenen de overgebleven ministers zich met rondheid tegenover deze Kamer, en ten aanhoore der geheele natie, te moeten verklaren. Want zoowel de Koning als zijne raadsliden moeten weten, of de beginselen, waarop de hervorming van het staatsgebouw zal rusten, door de natie worden goedgekeurd of verworpen. Wij toch kennen geene gevestigde regeering, in staat, om overdreven wenschen af te wijzen, om het beheer op zinnigen voet in te richten, dan die, welke haren steun viadt in het gevoelen van de meerderheid der natie.

“Zij, die in de tegenwoordige tijden geroepen worden om de grondslagen voor eene nieuwe orde van zaken te vestigen, moeten eenen juisten blik werpen in de behoeften der natiën. Deze behoeften zijn onderscheiden naar mate van de overleveringen en eigenaardigheden van elk volk, en van den invloed, welchen de neigingen, de instellingen en voorbeelden van omliggende volken daarop hebben uitgeoefend.

“Indien wij deze beschouwing op Nederland toepassen, dan gelooven wij tot eene geheel andere uitkomst te zullen geraken, dan de Britsche constitutie, in haren grootsten omvang beschouwd. Ten einde echter met eenige orde onze denkbeelden voor te dragen, zij het ons vergund stil te staan: *Vooreerst*, bij de instellingen, die wij behoeven; *ten tweede*, bij het beheer der staathuishouding.

I. Welke wijzigingen sedert vijftig jaren onze instellingen ook hebben ondergaan, welchen invloed de ontwikkeling van nieuwe denkbeelden ook op de natie hebbe uitgeoefend, nog onderscheiden haar twee neigingen: *Vooreerst*, eene oprechte verkleefdheid aan het Huis van Oranje; *ten andere* een eenvoudige burgerlijke zin. De natie gevoelt diep, dat, even als zij hare zelfstandigheid verschuldigd is aan het regeerend geslacht, die zelfstandigheid gehecht blijft aan het behoud der souvereiniteit in dat Huis. Zij wil, indien ons

niet alles bedriegt, den Koning op dat hoog exceptionneel standpunt geplaatst houden, waarop hij waardiglijk de natie kan vertegenwoordigen, en *waaronder* alle ingezetenen kunnen genieten, wij zeggen niet eene volkomen gelijkheid, welke is denkbeeldig en in alle vereeniging van menschen onbestaanbaar, — maar die gelijkheid voor de wet, welke eene behoefte is geworden in onzen tijd. — Naast deze eerste neiging bestaat eene andere, welke wij hebben geërfd van onze vaderen, en die wij noemden burgerlijken zin. Dit wil alweder niet zeggen, dat wij er geen roem op dragen, onder ons midden te zien de naneven van hen, die hunnen naam in vroegere eeuwen onsterfelijk hebben gemaakt; dat wij aan geboorte allen invloed zouden willen ontzeggen, of aan iemand onderscheiding, door titels verkregen, zouden willen betwisten. Maar wij verstaan hier door burgerlijken zin, die neiging van den Nederlander, welke men opmerkt zoowel in hoogere als in de mindere standen, om zich door geenen uiterlijken schijn te laten verblinden, zich geene behoeften te scheppen, waaraan men òf niet òf slechts door onbetamelijke middelen op den duur kan voldoen. Wij verstaan door burgerlijken zin die orde, die zucht van nauwkeurige berekening, die zorg voor de toekomst, welke zoo bijzonder onzen landaard kenmerken.

“Wij behoeven alzoo instellingen, waarbij de Koning zijn standpant behoudt, en de Natie naar hare neigingen wordt vertegenwoordigd. Maar hoe komt men tot die instellingen? Moet men die putten, in onzen tijd, nu de scheidsmuren tusschen de volken van dag tot dag meer geslecht worden, alleen uit hetgeen vroeger bestond? Is Nederland vreemd gebleven aan al hetgeen bij naburige volken is tot stand gebracht? Heeft het geen kennis gedragen van al de hervormingen, welke Brittanje in zijne constitutie heeft gemaakt? Van de staatsregelingen, welke elkander in Frankrijk hebben opgevolgd? Van de instellingen, welke België zich heeft gegeven, en waaronder het, bij eene koortsaan-

doening van alle natiën, rustig en tevreden is gebleven? Ziet, leest en beoordeelt Nederland de grondwetten niet, die in Duitschland alom worden afgekondigd? Voelt het geene de minste sympathie voor die vrijheid van drukpers, godsdienstoefening, onderwijs en vereeniging, welke onder een billijk toezicht tot behoud van orde, den toets eener beproeving schijnen te kunnen doorstaan? Inderdaad, wij gelooven, dat men zich zeer zoude bedriegen, indien men meende, dat de denkbeelden van onzen tijd ook hier te lande geene diepe wortelen hebben geschoten. Wij mogen dus bij ons vestigende nieuwe instellingen, wel het oog slaan op hetgeen elders is ontworpen, en het goede nemen, waar wij het vinden; maar wij mogen daarbij niet uit het oog verliezen noch het hooge standpunt van het regeerend Huis tegenover de natie, noch dien burgerlijken zin der natie, welke wij hebben omschreven, en die onder het koninklijk gezag geene groote onderscheiding tusschen de ingezetenen toelaat.

“Het is onder dezen indruk, dat, bij de voorgestelde wijzigingen van grondwet, een aanzienlijk inkomen aan het koninklijk geslacht verzekerd blijft, dat aan den Koning groote praerogatieven zijn gelaten, en hem bepaaldelijk vrije benoemingen zijn toegekend, die hij bevorens slechts op voordracht deed; dat, verder, op het voorbeeld van België, de geheele vertegenwoordiging des volks tot waarheid is gemaakt en beide Kamers door de natie zullen worden gekozen. Ook op de gewestelijke en plaatselijke besturen is een billijke invloed aan de ingezetenen toegekend, terwijl de macht des Konings tot bewaring van het algemeen belang alle uitspattingen dier besturen kan bedwingen, en de onschendbaarheid der wet alle hotsing wegruimt.

“Vrijheid van drukpers, vrijheid van vereeniging, gelijke vrijheid in godsdienst en onderwijs zijn de leuzen van onzen tijd. Eene grondwet, die dezelve niet uitdrukte, zoude onvolledig zijn. Maar de Nederlander, altijd gehecht aan orde, innig bewust, dat de ware vrijheid en alle welvaart daaraan

nauw verbonden zijn, sluit in niets wettelijke regels en verantwoordelijkheid uit. Dit is ook de geest, welke bij de wijziging der grondwet ons heeft geleid. Ziedaar eenige groote trekken der instellingen, welke zullen worden voorgedragen, en waaraan het schijnt, dat het grootste deel der natie haar zegel hecht; want het is geene doellooze daad geweest, toen de gewijzigde grondwet is openbaar gemaakt. Die openbaarmaking is gevraagd uit zedigheid en is toegestaan, om het gevoel der natie te leeren kennen. De commissie van 17 Maart jl. wist wel, dat zij geen volmaakt werk zoude leveren; zij wist wel, dat er leemten, onnauwkeurigheden en dwalingen in haar voorstel zouden zijn; maar juist daarom vroeg zij de openbaarmaking, opdat een ieder zijne aanmerkingen zou kunnen voorbrengen, en de regeering daarvan, bij het definitief voorstel, nut zou kunnen trekken; wel overtuigd, dat, evenals er meer kennis bij den Raad van State en bij deze vergadering is, dan bij eene commissie van vijf leden, er nog oneindig veel meer kennis en licht bij de geheele natie is te verkrijgen. De Koning moest ook voor alles kennen den geest der natie. Hij moest weten, of zij zich met de grondslagen, door de commissie aangenomen, kon vereenigen of niet.

“Dit beroep is dan ook niet ijdel geweest. Want van alle zijden zijn aanmerkingen gemaakt, waarvan er vele opmerking verdienen; doch de algemeene stem heeft zich, zowel in openbare geschriften als in een overgroot getal petitiën aan den Koning, voor de algemeene grondslagen van het ontwerp verklaard.

“Thans verder uit te weiden, over een ontwerp van instellingen, dat U Edel Mogenden nog niet is voorgedragen, zoude ontijdig zijn. Daarvan echter geheel te zwijgen mochten wij niet. Want, wij wilden aan u en aan de natie verklaren, welke de beginselen van staatsinrichting zijn, waaraan wij ons hechten, waarmede wij dezen zelfden oogenblik staan òf vallen.

II. Maar het is, in de tweede plaats, noodzake-

lijk, naast instellingen, overeenkomstig met den geest des tijds, een beheer der staathuishouding voor te bereiden, hetwelk mede geënt is op de zaden en behoeften van onze natie. De grondstellingen van dat beheer moeten zijn: *eenvoudigheid* en *zuinigheid*. Wij voegen deze twee denkbeelden te zamen, omdat wij door zuinigheid niet verstaan het beknibbelen van reeds matig genoeg bezoldigde ambtenaren; maar de bezuiniging, die uit vereenvoudiging voortspriut, en waarvan het gevolg moet zijn, dat het bestuur der onderscheidene deelen van de staathuishouding slechts aan weinige handen wordt toevertrouwd, zoodat een ieder wete, dat hij, in den regel, door eigen krachten en eigen ontwikkeling, zich een bestaan moet trachten te scheppen, daar er weinig vooruitzicht overblijft, om, ten koste der schatkist, in openbare betrekkingen te worden geplaatst. Nederland moet daarbij geene poging doen om hooger vlucht te nemen, dan zijne krachten toelaten. Wanneer het zich binnen zijne wezenlijke macht beperkt en zijne hulpbronnen met beleid ontwikkelt, zullen de uitkomsten, zooals het bij beleidvolle werkzaamheid steeds gaat, de vooruitzichten overtreffen. Overspanning daarentegen leidt tot afmatting en vernietiging.

“Alle natiën, de grootste zelfs, bestaan meer om het recht dan uit hare kracht. Indien alle mogendheden tegen eene enkele samspannen, is het pleit spoedig ten behoeve van de grootste kracht beslist.

“Deze stelling geldt in het bijzonder ten opzichte van natiën, zoogenaamd van den tweeden of derden rang. Zij hebben recht, om onafhankelijk te bestaan, omdat zij bestaan; en indien de groote mogendheden gedoogen, dat het recht worde op zijde gesteld, en de sterkere den zwakkere vernietige, onderschrijven zij een vonnis, dat hare eigene ontbinding kan ten gevolge hebben. Nederland, sterk op zijn recht, behoeft dus geene meerdere macht te ontwikkelen dan zijne krachten toelaten. Beperkt het, naar aanleiding

hiervan, zijne uitgaven, dan kan het aan al zijne verbin-
tenissen voldoen; dan zal het vertrouwen inwendig worden
bevestigd en het zal naar buiten achting en eerbied inboe-
zemen.

“Om tot dezen gewenschten staat van zaken te geraken
moeten wij alles op een mindere schaal brengen.”

Na dit in enkele algemeene zinsneden omtrent buiten-
en binnenlandsch bestuur, financieel beheer, rechtsbedening,
oorlog, marine en koloniën aangewezen te hebben, becloot
de minister zijne rede als volgt:

“Zietdaar, in groote trekken, de inzichten van hen, die
op dezen oogenblik tot de regeering zijn geroepen, waarop
zij bij hun tijdelijk bestuur het oog zullen houden, en
waarvan zij, zooveel mogelijk, de grondslagen zullen voor-
bereiden, opdat een definitief ministerie, na de aanneming
der grondwetswijziging, in overeenstemming met de nieuwe
instellingen, ondersteund door de afgevaardigden des volks,
deze inzichten zal kunnen verwezenlijken.

“Stemt nu de natie hiermede in, dan moet zij ons haren
bijstand bieden. Wij zullen kundige mannen vragen, ons
hunne hulp niet te ontzeggen: wij zullen in naam des va-
derlands die hulp afvergen.

“Stemt men daarentegen met die denkbeelden niet in;
kan men op het altaar des vaderlands het offer niet bren-
gen van een deel zijner bijzondere denkbeelden, die zoo
onderscheiden zijn als de individuen, die ons omringen; dwa-
len wij in de opvatting van hetgeen wij op dezen oogenblik
meenen de nationale wensch te zijn, — dat dan anderen
optreden en het roer van den Staat in handen nemen, op-
dat het vaderland niet verloren ga!

“Wij voor ons hebben, met het oog op de Voorzienig-
heid, met het oog op eene Almacht, waarvoor wij, elk naar
zijne overtaiging, in het stof bukken, die het lot van vel-
ken en geslachten kneedt, — met de hand op het hart,
onze meening geuit: — de natie en gij, Edel Mogende

Heeren! zullen, na rijpe overweging beslissen. Ons gedrag zal zich naar die uitspraak regelen.

“De Koning, die ons regeert, heeft slechts ééne begeerte, slechts één doel: het welzijn van zijn bemind volk.”

Op deze mededeeling werd het in 1848 gewone besluit genomen dat de mededeeling zou gedrukt en aan de leden rondgedeeld worden, en verder daaromtrent in de Tweede Kamer een diep stilzwijgen inachtgenomen; de commissiën gingen over om de gereed zijnde rapporten uit te brengen.

De minister DONKER CURTIUS genoot in Mei 1848 bij geen der richtingen groote sympathie. Zijne felle en op-ruiende pamfletten en opene brieven vóór 1848 waren bij de conservatieven niet vergeten. De gematigde liberalen stelden veel meer vertrouwen op Graaf SCHIMMELPENNINCK dan op DIRK DONKER CURTIUS, al waren zij volkomen overtuigd, dat de Koning, met het oog op den toestand, wel had gedaan zich aan de meerderheid van het ministerie te houden. De *Thorbeckianen*, in hun orgaan de *Arnhemse courant*, beschouwden DONKER CURTIUS als een trouwlozen bondgenoot en verweten hem, dat hij THORBECKE buiten het ministerie gehouden had. De redevoering van DONKER CURTIUS vond dan ook in het publiek eene zeer verschillende beoordeeling; eene zeer gematigde goedkeuring in het *Handelsblad* en de *Amsterdamsche courant*, een meer onbepaalden lof in de *Nieuwe Rotterdamsche courant*, die aanleiding gaf tot een curieuse polemiëk met de *Arnhemse courant*, die blijkbaar na de ministerieele crisis op een ministerie THORBECKE had gehoopt en thans vinuig de rede van DONKER CURTIUS hekelde; maar bovenal werd die rede in de *Staatkundige opmerkingen* van OLIVARIUS [F. A. VAN HALL] scherp beoordeeld op eene wijze, dat men tusschen de regels duidelijk las, dat de schrijver een eigen ministerieel programma voordroeg, waardoor de invloed van zijne critiek zeer werd verminderd.

J. VAN LENNEP schreef in het openbaar een *Brief aan*

D. Donker Curtius, waarin hij spotte met het voorgeven, dat het ontwerp uit zedigheid was openbaar gemaakt. VAN NIEROP hekelde op zijne beurt J. VAN LENNEP, al moest hij toegeven, dat men in Amsterdam niet eenstemmig dacht.

Het gezegde van den minister DONKER CURTIUS: dat de openbaarmaking van het ontwerp en het verslag der commissie van 17 Maart door de regeering geschied was om de wenschen der natie te leeren kennen en dat dit beroep niet vruchteloos was geweest, wekte een algemeen petitionnement op, zoowel voor als tegen het voorstel der commissie, waardoor de richting van den volkswil zeer problematiek werd. Sommigen keurden dit petitionnement af, maar anderen meenden, niet te mogen zwijgen, nu de regeering zelve een beroep op de natie gedaan had. De geschiedenis van het petitionnement in 1848 verdiende wel eens afzonderlijke behandeling in betrekking tot de openbare meening. Vóór de Februari-omwenteling, toen de grondwetsherziening door de regeering reeds was toegezegd, was de sterke aandrang van de *Arnhemse courant* geheel onmachtig om eenige petitie uit te lokken. Na de verklaring des Konings van 13 Maart aan de Tweede Kamer der Staten-generaal, werden eenige petitiën ingeleverd; het getal vermeerdeerde toen het voorstel der commissie in het midden van April was bekend geworden, maar het getal was betrekkelijk nog zeer klein in vergelijking met hetgeen plaats vond, nadat de minister van justitie op de ingeleverde petitiën als de stem der natie zich had beroepen. In onderscheidene plaatsen stelden of enkele personen, of commissiën concepten op, die later geteekend werden, meestal op sterken aandrang van anderen, zoodat de handteekeningen moeilijk als uitingen van persoonlijke overtuigingen konden aangemerkt worden. Zeer velen teekenden: — tegen de vrijheid van onderwijs, zooals zij in het voorstel van de commissie was voorgesteld, op aandrang van schoolopzieners en schoolonderwijzers; — velen voor de vrijheid

van onderwijs, inzonderheid op het voorgaan van pastoors en leeraars van de orthodoxe zijde. Wanneer men met eenige nauwkeurigheid wil oordeelen en er op let, hoe in vele petitiën op vermindering van belastingen en op vereenvoudiging der staatsinstellingen aangedrongen werd, blijkt het duidelijk, dat velen het voorstel der commissie niet gelezen hadden.

Ook onderscheidene publicisten namen, na de redevoering van **DONKER CURTIUS**, op 13 Mei uitgesproken, opnieuw de pen, die zij aanvankelijk hadden nedergelegd, weder op. Ook thans was rechtstreeksche verkiezingen of verkiezingen met één trap het hoofdpunt. Prof. C. W. **OPZOOMER**, Mr. A. S. **VAN NIEROP**, Mr. A. T. **JONGSTRA**, Mr. J. **VAN VEEN**, Mr. **JANSMA VAN DER PLOEG** verdedigden de voorgestelde rechtstreeksche verkiezingen met een census naar plaatselijke omstandigheden door de wet te bepalen. Daarentegen werden *die* verkiezingen bestreden door Prof. **VREDE**, Prof. **DEN TEX**, den Raadsheer H. O. **FEITH**, Mr. J. W. **TROMP**, Mr. M. M. **VON BAUMHAUER**, Mr. F. H. S. **DRIELING** en den schrijver van de brochure: *Volkswil en volksbelang*, die na de redevoering van Mr. **DONKER CURTIUS** meende niet te mogen zwijgen en in enkele losse nummers van 16 Mei tot 8 Juli uitgaf: *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag*. Al deze schrijvers wenschten voor de Staten-generaal eene verkiezing met één trap.

De verdedigers van de rechtstreeksche verkiezingen beriepen zich inzonderheid op theoretische gronden. De volks-sovereiniteit, beweerden zij, ligt in het wezen van den Staat. Waar het volk nog in zijne kindschheid verkeert, daar laat het zich door anderen regeeren. Wordt het volk mondig, zoo werpt het zijne kluisters af en vordert, dat zijn wil gevolgd wordt. Er is in den Staat slechts een eenig element, het democratische, het volk zelf. De meerderheid van het volk moet beslissen. Volksvertegenwoordiging die niet uitgaat rechtstreeks van de stemgerechtigde kiezers.

maar van collegiën, is geene vertegenwoordiging van het volk. Kiezerscollegiën hebben niets dan gebreken, zonder eenig voordeel. Zij stremmen den vrijen loop van het bloed in het constitutioneele lichaam. Rechtstreeksche verkiezingen zijn niet te verwarren met een algemeen kiesrecht. Men verlangt geen *suffrage universel*, maar men wil in eenen redelijken census den waarborg vinden van staatkundige bevoegdheid en belang bij de algemeene zaak. Rechtstreeksche verkiezingen zullen ook wel niet vrij blijven van misbruiken, maar die zullen zich in het openbaar voordoen en des te gemakkelijker opgemerkt kunnen worden. Openbaarheid is voor alles contrôle, ook voor aanspraken en kandidaturen.

De bestrijders van de rechtstreeksche verkiezingen met een census achtten dien kiesvorm juist daarom zoo gevaarlijk, omdat zij werden aanbevolen op grond van een zwevend en onbepaald begrip van volkssouvereiniteit: — van het regeeren naar een zoogenaamden volkswil. Hetgeen men redelijke over mondigheid en van de redelijkheid van het volk, oordeelden zij slechts holle klanken, ter goeder of ter kwader trouw voorgedragen, maar waarbij voor de eischen van den wezenlijken toestand des volks de ooren gesloten werden gehouden; zij beweerden, dat het volk voor het grootste gedeelte bestond uit personen, die wel aanspraak hadden op gelijke bescherming, maar dat onmogelijk allen gelijke rechten en verplichtingen konden uitoefenen en vervullen; dat voor het algemeen welzijn zoowel als voor de bescherming der bijzondere rechten en belangen, wel een zeer ruime volksinvloed en groote rechten aan de Volksvertegenwoordiging moesten worden toegekend, maar dat die mederegeering van het volk uit den aard der zaak moest beperkt worden tot deelneming in de wetgeving en een onafhankelijk altijd wakend toezicht op het bestuur; dat bij de verkiezing van leden der Volksvertegenwoordiging meer moest acht gegeven worden op een burgerplicht, die door

de meest onafhankelijke en met volksbelangen bekende personen moest worden vervuld, dan op den volkswil; dat kiezerscollegiën, door stemgerechtigden jaarlijks, of bij elke verkiezing door stemgerechtigden te zamen gebracht, bij een goede inrichting van de kieswet, meerdere waarborgen konden opleveren, dat de meest waardige ingezetenen aan het kiesrecht deelnamen; dat rechtstreeksche verkiezingen met een census onvermijdelijk tot misbruiken voerden, en in theorie onredelijk en onrechtvaardig waren.

De blijkbare gebreken, die aan een stelsel van kiesbevoegdheid met een census naar plaatselijke omstandigheden te regelen, verbonden waren, gevoelden zeer levendig twee hoogst achtingswaardige ingezetenen van Amsterdam, niet-rechtsgeleerden: de hoogleeraar in de Nederduitsche taal en geschiedenis des vaderlands, H. BEIJERMAN, president der Amstelsociëteit, en zijn ambtgenoot aan het Doopsgezind seminarium, W. CNOOP KOOPMANS. Zij gaven te zamen een geschrift uit, opmerkelijk, zoowel door de vele schoone en juiste opmerkingen, omtrent den eisch van een zedelijk ontwikkelde maatschappij, dat de *burgerplicht* en niet het *recht om mede te regeeren* op den voorgrond zou staan, — als door de geheel onpractische wijze, waarop zij het kiesrecht wilden regelen door wel aan allen kiesrecht toe te kennen, maar meerdere stemmen, naarmate men meer betaalde. Tegen het hooge cijfer van den census, waardoor in de groote steden zeer velen zelfs beroofd zouden worden van het recht, dat zij thans bezaten, werd door L. VAN VLIET in een opmerkelijke brochure aanbevolen het stelsel, dat in elk kiesdistrict een bepaald aantal van hoogstaangeslagenen, bijv. 1000 op de 30,000 ingezetenen tot het kiesrecht bevoegd zouden worden verklaard, waardoor althans de groote ongelijkheid van het voorgedragene stelsel eenigszins zou worden weggenomen.

Een der meest consequente bestrijders van het voorstel der commissie was Jhr. Mr. C. L. VAN BEYMA THOE KINGMA,

kleinzoon van den in de patriotsche dagen en in die van de Bataafsche republiek zoo bekende C. L. BEYMA, overleden in 1820, die voorzeker aan zijne kinderen en kleinkinderen, bij standvastige liefde voor vrijheid, ook wel de overtuiging zijner ervaring op het hart gedrukt zal hebben, dat men niet te veel van staats hervorming moest verwachten. Hij voorspelde, dat men zich met de grondwets herziening zeer spoedig ontevreden zou gevoelen, tenzij door andere oorzaken de welvaart mocht toenemen. Verkiezingen met een census waren hoogst onrechtvaardig, uit het oogpunt van een recht van deelgenootschap aan den Staat. Van de belastingen, van de militia werd niemand vrijgesteld, onrechtvaardig was het daarom, niet aan allen kiesrecht te verleen. Van grondwets hervorming verwachtte hij zeer weinig, de hoofdzaak was de eigene hervorming der staatsburgers. Bij die inwendige hervorming zou er volksgeluk en welvaart te wachten zijn en zonder die persoonlijke hervorming zou de staats hervorming slechts voze vruchten voortbrengen. Het pauperisme moest bestreden worden, dat was een volkszaak bij uitnemendheid.

Ofschoon geheel verschillend in richting, kwam DA COSTA tot een in beginsel gelijk gevoelen. Was BEYMA practisch en eenigszins pessimist, DA COSTA was idealist en optimist. Eene brochure van hem maakte een diepen indruk en had op veler gezindheid een grooten invloed, inzonderheid te Amsterdam.

Om dat te begrijpen moeten wij eenige weken vroeger teruggaan.

Den 25sten April 1848, derhalve korte dagen nadat de openbaarmaking van het ontwerp en het verslag der commissie de aandacht daarop had bepsald, droeg, in eene openbare zitting van de Tweede klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut Prof. H. W. TIJDEMAN zijne verhandeling voor: *Hoe de natie, ten tijde der Nederlandsche republiek zich zeer gelukkig heeft kunnen gevoelen bij het gemis*

van staatkundige vrijheid. De verhandeling was reeds jaren vroeger opgesteld geweest en was niet geschreven met het oog op de gebeurtenissen van 1848, maar slechts voor den tijd en de gelegenheid een weinig veranderd. De belangrijkheid van den geschiedkundigen inhoud werd aantrekkelijk gemaakt door de geestige en vernuftige inkleeding. Men hoorde met gespannen aandacht en het publiek juichte levendig toe, ook daar, waar het den spreker eene oordeelvelling toekende, die hij niet bedoeld had. Dit had onder anderen plaats, toen hij in het begin zijner redevoering de toehoorders had verzocht zich te verplaatsen in den ouden tijd der republiek, "en wel nu in een tijd, dat aller brein en mond vol is van het ontwerp van gewijzigde grondwet en van rechtstreeksche of *getrapte* verkiezingen" en toen hij op het einde zijner rede den tijd gelukkig had genoemd, waarin eene door den Koning benoemde commissie werkzaam was, om de grondwet met de behoefte des tijds en der natie in overeenstemming te brengen. Daverende toejuichingen van hen, die met het ontwerp der commissie en de rechtstreeksche verkiezingen waren ingenomen, waren daarop gevolgd. In deze reeds door H. W. TIJDEMAN opgewekte stemming werd het gedicht van DA COSTA, getiteld: "1648 en 1848" aangehoord en ook daverend toegejuicht, vooral toen in den aanhef van zijn gedicht ter inleiding van de dichterlijke schildering van hetgeen het jaar 1648 voor Europa was geweest, de toon werd aangeslagen:

"En daar rezen nieuwe tijden
En een nieuw Euroop begon."

De inleiding van zijn geschiedzang over 1848, met al het dichterlijke vuur, dat hem bij de voordracht eigen was voorgedragen, ving hij aan met de volgende woorden:

"Achtthonderd acht en veertig!
En de band der Staten sprong,
En de dam werd doorgebroken,

Die de Omwentelingszee bedwong!
 Oorlog! oorlog! davert de aarde,
 Oorlog, de oorlog schier verjaard,
 Lang door weeën aangekondigd,
 Thands in vollen dosch herbaard!
 Onder ging de zon van Juli
 In den loeienden orkaan!
 En daar rezen nieuwe tijden
 En een nieuw Euroop brak aan."

Meer dan toejuicing bij den meésleependen vorm, instemming met de schoone hoofdgedachte, vonden de volgende woorden, ook waar men in theologische opvatting verschilde:

"Toenadring eischt Gods orde in dezer tijden nood,
 Toenadring (waar ze ontbreekt) van Vorst en Volk, van groot
 En klein, van arm en rijk, van standen en belangen!
 God wilde 't onderscheid van gaven, rijkdom, rangen, —
 Maar ook dat onderscheid beheerscht' Zijn woord en wet,
 Zijn wijsheid! en ook hier is 't voorbeeld ons gezet
 In de ordning der Natuur, waar zich twee krachten paren,
 Die, strijdig slechts in schijn, het wereld-al bewaren
 Van in te storten of, verspat, uit één te slaan....
 Één zelfde wijs beleid stoot van zich en trekt aan!
 Dus ook de maatschappij in 't tijdperk ons verschenen,
 Waar orde op afstand plaatst, moet liefde 't nauwst veréenen.
 Ga, staatsman! ken uw tijd! doe elke vordring recht,
 Op vereenvoudiging, op vrijheid nog ontzegd!" ens.

Het gedicht werd gedrukt. Ofschoon de gedichten, door DA COSTA zelve voorgedragen, te midden van een talrijke, met belangstelling luisterende vergadering, een dubbel genot verschaften, wekte toch de lezing bij zeer velen belangstelling en instemming. Als een vervolg, of liever als geformuleerde beginselen, gelijk DA COSTA dit uitdrukte, van

de hoofdgedachte in zijne in druk verschenen verzen, gaf hij uit de brochure: *Het oogenblik, een woord over het ontwerp van grondwoetsherziening*. Na in de voorrede geschreven te hebben: "Nimmer toonde zich met meerder ontzachelijke snelheid dan in deze tijden, de waarheid van des dichters woord: *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*", verklaarde hij zich voor rechtstreeksche verkiezingen.

"Ik geef," schreef hij, "aan rechtsteeksche verkiezingen de voorkeur, omdat ook de meesten, die ze voor het oogenblik verwerpen, toch voor het vervolg daarop het oog hebben, — omdat *gemiddelde* verkiezingen mij voorkomen tot veel meer misbruiken aanleiding te moeten geven dan de meer eenvoudige en wezenlijke *rechtstreeksche* naar een niet te lagen census ingericht, — omdat, zoo men de natie niet rijp genoeg acht, om zijne vertegenwoordigers onmiddellijk te kiezen, zij evenmin bevoegd zal mogen geacht worden, om kiezers van kiezers te leveren, — omdat, zelfs in het geval van gelijke verdiensten en zwarigheden bij het tweederlei stelsel van verkiezing, het halve, onbesliste, provisioneele, reeds daardoor zelve bij consequentie en stelligheid van het tegenovergestelde zou moeten achterstaan."

Met hetzelfde vertrouwen, waarin DA COSTA vroeger in den kerkelijken strijd den formulierdwang had opgegeven, om met meer vrije overtuiging zijne orthodoxe gevoelens te verdedigen, verklaarde hij ook nu zich voor directe verkiezingen, zonder zijne anti-revolutionaire overtuigingen prijs te geven. Vandaar, bij groot verschil met GROEN VAN PRINSTERER omtrent de middelen, eenstemmigheid in het bestrijden van den geest des tijds. GROEN VAN PRINSTERER werd niet minder dan zijn vriend door de gebeurtenissen van den tijd opgewekt, naar zijne wijze van voorstelling, in populaire geschriften den rampzaligen invloed der revolutionaire beginselen te bestrijden. Hij werd in die richting ter zijde gestaan door een ongenoemde, die een drietal geschriften uitgaf. In het eerste stelde deze tegen de

gewaande vrijheid der volksleiders over de ware vrijheid, gelijkheid en broederschap, die van het beleven van Christelijke beginselen het gevolg zou zijn; in het tweede stukje, uit het Duitsch vertaald, werden de gegoeden, die verzuimden de talenten hun gegeven ter bevordering der welvaart aan te wenden, als de medeplichtigen van de communisten aangewezen, terwijl in een derde brochure de leer der revolutie vergeleken werd met de leer der historie.

Van April tot Juni gaf GROEN VAN PRINSTERER eenige stukjes uit onder den titel *Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap, Toelichting van de spreuk der revolutie*. 1. *De vruchten*. 2. *De Wonderboom*. 3. *De volledige praktijk*. 4. *De radicale genezing*; en 5. *De vrijheid der kinderen Gods*.

De schrijver, ofschoon geen onvoorwaardelijk voorstander van behoud, had van de rechtstreeksche verkiezingen weinig verwachting en waarschuwde voor gevaarlijke leuzen. Waarin zullen die rechtstreeksche verkiezingen bestaan? vraagt hij. "Dat gij, indien gij eene genoegzame som in de belastingen betaalt, onder vele duizenden ééne stem zult hebben in de keus van één vertegenwoordiger, die met vele anderen zijne stem zal uitbrengen in eene vergadering, die met den Koning en met eene vergadering, waarvoor gij misschien ook een lid zult mogen kiezen, bijkans onvoorwaardelijk over uwe regten en belangen beschikt." Van de grondwetsherziening sprekende zegt hij: "Men meene niet, dat wanneer men de vrijheid heeft op het papier, men ook de zekerheid van haar genot heeft."

Ofschoon dus niet alle anti-revolutionairen met de rechtstreeksche verkiezingen instemden, werden toch velen door DA COSTA daarvoor gewonnen. Weldra bleek de wensch naar rechtstreeksche verkiezingen ook bij vele anderen. In de geschriften van SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU, kort na hun ontslag verschenen, waarop wij later terugkomen, hadden ook zij, in weerwil van menig verschil met het

ontwerp der Staatscommissie, zich verklaard voor rechtstreeksche verkiezingen.

Onder de conservatieven vonden de rechtstreeksche verkiezingen evenzeer voorstanders. Reeds in 1845 had J. K. VAN GOLTSTEIN zich daarvoor verklaard. VAN HALL be- toogde de wenschelijkheid daarvan in de *Staatkundige op- merkingen van Olivarius*, daar hij wel aan de verkiezingen met één trap de voorkeur gaf voor kalme tijden, maar bij de heerschende agitatie vreesde dat deze de gemoederen on- bevredigd zouden laten en als een overgang zouden be- schouwd worden. Maar vooral zagen velen in een *census*, in de grondwet opgenomen en buiten het bereik van een telken jare veranderlijke wet gesteld, een beter middel om democratischen invloed te keeren dan in eene trapsgewijze verkiezing. Reeds in het Verslag der Staatscommissie was "eene bepaalde schatplichtigheid, teeken van vastigheid in de maatschappij," een beter waarborg genoemd voor den kiezer dan de aanwijzing door stemgerechtigden. Bij trapsgewijze verkiezing komt toch, gelijk in het Verslag herinnerd werd, geen *census* te pas en is gelijk bij de fransche constitutie van 1791 en de onze van 1798 stemrecht, zonder beperking door een cijfer van schatplichtigheid, een gemeen recht aller zooveel mogelijk. De *census* was door de Staatscommissie genoemd: "een teeken eener vermoedelijke bekwaamheid".

De voorstanders der trapsgewijze verkiezingen ontkenden deze voordeelen van den *census*. Het wettelijk vermoeden van bekwaamheid, dat in den *census* zou gelegen zijn, heeft niet den minsten grond. "Kleingeestig", werd in de *Korte opmerkingen* gezegd, "is de vreesachtigheid van velen voor een kiesstelsel zonder *census*, eene vreesachtigheid onge- grond, wanneer het stemregt behoorlijk geregeld wordt, daar nu reeds blijkt, dat de stemgerechtigden hunne keus van kiezers op eene gepaste wijze uitbrengen. Geheel on- redelijk is het, kennis alleen van het bezit van geld te doen afhangen; gekozene kiezers komen daarom de redelijkheid

het meest nabij. Daarom geene uitsluiting der tegenwoordige stemgerechtigden, gelijk de Commissie voorstelt, maar betere regeling van hun regt om een kiescollegie te vormen, dat direct goede keuzen voor de Tweede Kamer kan doen." Tevens zouden deze trapsgewijze verkiezingen het voordeel hebben, dat de verkiezingen niet zouden komen in handen van eigenmachtig optredende politieke clubs, die zich alleen door hun partijbelang laten leiden, maar dat zij zouden geschieden door kiescollegies, waarvan de leden, als niet tot ééne partij behorende, de algemeene belangen zouden stellen boven die eener bepaalde partij. Eindelijk zou een *census*, verschillend naar de plaatselijke gesteldheid, tot allerlei willekeurige onderscheidingen leiden.

Maar in weerwil van deze bestrijding van den *census* nam de sympathie voor de rechtstreeksche verkiezingen met een *census* meer en meer toe, en daarom meenden de tegenstanders van die verkiezingen hunne principieele bestrijding te moeten laten varen en meer in het bijzonder te moeten wijzen op hetgeen naar hun inzien in het ontwerp der Staatscommissie was af te keuren. Werd de *census*, daar voorgesteld, aangenomen, dan zouden velen, die nu kiesgerechtigd zijn, hun recht verliezen; de hoogste *census* nl. van *f* 225 zou waarschijnlijk voor Amsterdam worden aangenomen en deze bedroeg nu slechts *f* 200. Vooral moesten worden afgekeurd de bepalingen van het voorloopig kiesreglement, en toch zou de Tweede Kamer, volgens dat kiesreglement gekozen, geroepen zijn om de vele belangrijke wetten, in art. 5 der additioneele artikelen opgenoemd, tot stand te brengen. Volgens dat kiesreglement werd elke invloed aan de ruim 90000 stemgerechtigden ontnomen en slechts aan de 26000 kiesgerechtigden het kiesrecht gegeven. Een kiesstelsel, dat in die mate den volksinvloed beperkt, en daarenboven met eene betrekkelijke meerderheid genoegen neemt, tooide zich ten onrechte met den naam van liberaal, en kan alleen voordeelig zijn voor partijhoofden, maar is

niet in het ware belang des lands. Beter dan rechtstreeksche verkiezingen met een *census*, in de grondwet opgenomen, zou het zijn de regeling van het kiesrecht geheel aan de wet over te laten.

Ook andere schrijvers begonnen te twifelen aan het stelsel, door de Staatscommissie gevolgd. Het *Handelsblad* merkte op: "Een stelsel van trapsgewijze verkiezing met een *census* van hoogstens *f* 50 voor de stemgerechtigden en zonder *census* voor de kiezers verdient boven het stelsel, bij het ontwerp aangenomen, verre de voorkeur." L. VAN VLIET wijst er op dat door het ontwerp, door de Commissie voorgesteld en door de regeering overgenomen, "duizenden verstooken worden van den eenigen invloed, dien zij tot dusver op den gang der zaken hadden, en de verkiezing der vertegenwoordiging met eene geringe uitbreiding aan dezelfde personen gelaten wordt, die tot nu de vertegenwoordiging kozen."

Ook de hoogleeraren BEIJERMAN en CNOOP KOOPMANS keurden af, dat zoovelen zouden worden uitgesloten, als het ontwerp der Staatscommissie werd aangenomen, en veroordeelden den grondslag van den *census*, zooals die door de Staatscommissie was voorgesteld, als onhoudbaar.

Maar bij de meerderheid vonden deze bedenkingen geen geopend oor. Het kiesrecht werd aangemerkt als een zoo belangrijk en hoog te waardeeren recht, en daarentegen de stemgerechtigheid als een recht van zoo weinig waarde, dat de toekenning van het eerste recht aan een klein aantal bij hen verre opwoog tegen de ontneming van het tweede recht aan de talrijke klasse, die nu in het bezit daarvan was.

Ook zij, die voorstanders waren van een voortdurenden partijstrijd als noodzakelijk vereischte van een opgewekt politiek leven, zagen in rechtstreeksche verkiezingen een geschikter middel om dien strijd voortdurend aan te wakkeren dan in kiescollegies door stemgerechtigden samengesteld. In navolging van het Verslag der Staatscommissie verklaarden

zij de rechtstreeksche verkiezingen met een *census* voor de eenig mogelijke. Daarbij kwam de zucht tot navolging van wat in Frankrijk en België bestond, bij welke volken men niet achter wilde staan, en de afkeuring van het vigeerende stelsel met vele trappen, waarmede de verkiezingen met één trap toch meer overeenkomst hadden dan de rechtstreeksche verkiezingen met een *census*. De rechtstreeksche verkiezingen hadden, juist omdat de overgang daartoe een grooter vooruitgang scheen dan het laten wegvallen van een paar trappen, bij de toen heerschende opgewondenheid, een groote kans van slagen. De bezwaren tegen de opneming van een *census*bedrag in de grondwet werden over het hoofd gezien.

De bedenkingen bleven niet zonder gevolg. De voorstanders der trapsgewijze verkiezingen hebben wel is waar de opneming van den *census* in de grondwet niet kunnen beletten en evenmin, dat vele tot nu toe stemgerechtigde burgers van allen invloed bij de verkiezingen werden beroofd, maar ontegenzeggelijk heeft hunne bestrijding der rechtstreeksche verkiezingen met een *census*, zooals die door de Staatscommissie waren voorgesteld, er toe bijgedragen, dat in de grondwet de *census* verlaagd werd, en dat in het voorloopig kiesreglement aan een aanzienlijk deel der stemgerechtigden het kiesrecht gegeven en de volstreekte meerderheid voorgeschreven werd. Zoo doende trachtten zij te voorkomen, dat niet eene ondernemende minderheid ten gevolge van verkiezingen met betrekkelijke meerderheid, meester van de stembus zou worden.

Deze vrees, dat eene aaneengesloten partij het ontwerp der Staatscommissie zou doordrijven, was vooral ontstaan door de wijze, waarop het ontwerp bij een groot deel van het publiek ontvangen was. In het Verslag der Commissie was met ophef gewezen op de toekenning van individueele rechten betreffende het recht van vereeniging, den godsdienst en het onderwijs. Voor de katholieke geestelijkheid was

dit eene onbeperkte toekenning van het recht om kloosters op te richten, eene afschaffing van het recht van *placet* en de heerschappij in de school. Het waren dan ook, blijkens de uitdrukkelijke vermelding in hunne petitiën, zeer vele katholieke ingezetenen, die aan de opwekking van de *Arnhemse courant* van half April gehoor gaven om op de onverwijfde aanneming van het pas gepubliceerde ontwerp der Staatscommissie aan te dringen.

Van liberale zijde waren het vooral de rechtstreeksche verkiezingen, die sympathie verwekten, maar ook de toekenning der individueele rechten werd met toejuiching begroet. De vrees voor de roomsch-katholieken werd als een overblijfsel van een heerschende kerk uit vroeger eeuwen aangemerkt. Was niet zelfs de Paus den weg der hervorming opgegaan en getuigde het niet van een bekrompen geest van uitaluiting om achterdocht te blijven koesteren tegen de roomsch-katholieken, nu deze zich bij de liberalen aansloten ter verkrijging van meerdere vrijheid! Onder dezen "overmagtigen indruk van het oogeblik" had THORBECKE gehoopt, dat reeds in April de grondwetsherziening tot stand zou komen. Maar weldra bleek het, dat het Nederlandsche volk zich niet bij verrassing eene grondwet liet opdringen en werden de individueele rechten aan een nader onderzoek onderworpen.

I. Het recht van vereeniging was volgens het Verslag der Commissie van zoo groot gewicht, dat het onder de bescherming der grondwet moest gesteld worden, waardoor het beveiligd zou worden tegen de willekeur van een naar afwisselende inzichten handelend bestuur.

Van conservatieve zijde werd aangevoerd, dat dit recht van vereeniging was overgenomen uit de grondwetten van den revolutietijd, op het laatst der vorige eeuw, dat dit recht behoorde tot de onvervreembare rechten van den mensch en getuigen de politieke clubs in 1793 zooveel onheil in Frankrijk had aangericht.

Door anderen werd de wenschelijkheid betwist om zoodanige algemeene bepaling in de grondwet op te nemen en gewezen op het nauw verband van vereeniging en vergadering. Zij wenschten den wetgever in de regeling bij de wet geheel vrij te laten. Vooral voor de vereenigingen op openbare wegen en gewapenderhand moest volgens hen voor den wetgever de mogelijkheid niet worden uitgesloten om eene grootere beperking voor te schrijven dan zulks volgens de redactie der Staatscommissie mogelijk was.

II. De godsdienst. De Staatscommissie had voorgesteld om aan de kerkgemeenten de vrije keus harer leeraren te geven en het recht van *placet* af te schaffen, en daarvoor het volgende aangevoerd:

“Geniet een aantal kerkgemeenten onderstand uit de schatkist, dit is, naar ons gevoelen, geene reden, om hare vrijheid van keus der leeraren eenigzins te belemmeren. Zonder het regt van gemeenschap met zijne hoofden is een kerkgenootschap niet in het volle genot zijner erkende inrigting. De ongehinderde afkondiging eindelijk van kerkelijke voorschriften der kerkoverheid aan de geloovigen, behoudens de verantwoordelijkheid voor storenden invloed op de publieke orde, schijnt evereens noodzakelijk deel eener staatsregeling, welke de kerkgemeenten als particuliere vereenigingen, vrij om God elke op hare wijs en naar hare regels te dienen, eerbiedigende, ze enkel als burgerlijke genootschappen aan het gemeene regt wil onderworpen zien.”

Nog in den vorigen zomer was de afschaffing van het recht van *placet* door de regeering voorgesteld, maar met groote meerderheid van stemmen had de Tweede Kamer zich voor het behoud verklaard. In haar Verslag van 16 Maart 1848 was slechts “door eenige weinige leden de meening geuit, dat de vrijheid van godsdienst niet genoegzaam bij de bestaande grondwet gewaarborgd was.”

Behalve door hen, die van het standpunt uitgingen dat een algemeen policietoezicht van staatswege over alle kerkgenoot-

schappen moet worden uitgeoefend, was ook door liberalen als DE KEMPENAER en VAN DAM VAN ISSELT het behoud van het recht van *placet* verdedigd. Zij beriepen er zich op, dat naast de roomsch-katholieken, die een volkomen onderwerping aan den wil des Pausen voorstaan, er velen zijn, die veel waarde hechten aan de onafhankelijkheid van de landskerk en in de regeeringszorg een waarborg zien, dat geene voorschriften worden afgekondigd, daarmede in strijd. Zelfs bracht de vergelijking met de particuliere vereenigingen mede, dat het eene bevoorrechtiging van de kerkgenootschappen zou zijn, indien hunne statuten niet aan de goedkeuring des Konings werden onderworpen. In weerwil van deze toen gemaakte beweringen blijkt het niet dat in 1848 van roomsch-katholieke zijde is aangedrongen op waarborgen tegenover de roomsch-katholieke geestelijkheid. De roomsch-katholieken voelden zich, zoowel wat de begeving van posten betreft als in betrekking tot hun invloed in den staat, achtergezet. Zij oordeelden het recht van *placet* eene kwetsende inmenging in de zaken hunner kerk door eene protestantsche regeering en meenden in 1848 òn als goede roomsch-katholieken òn als liberalen de vrijheid van hun kerk te moeten voorstaan.

Geheel anders was de indruk, door het voorgestelde artikel bij de hervormden te weeg gebracht. Wel verre van in hunne verhouding tot de regeering eenige vernedering te zien, stelden zij die op prijs. Bij de vervolging der afgescheidenen hadden zij de hulp der regeering ondervonden en gewaardeerd. Zij betreurden het, dat het ontwerp der Staatscommissie een geheel anderen geest ademde dan die haren voorzitter in 1837 bezielde had. De Synodale Commissie drong in een veel gerucht makend adres op het behoud van den bestaanden band aan zoowel voor de hervormden als voor de katholieken ten aanzien van het recht van *placet*.

De bewoordingen van dit adres (door VAN LIJNDEN in de

Tweede Kamer een *berucht* adres genoemd) waren wel geschikt om den anti-katholieken geest bij vele protestanten op te wekken en de godsdiensttwisten, reeds het vorige jaar ontvlamd bij de behandeling van het recht van *placet*, vonden nu eene gereede aanleiding om op nieuw uit te barsten.

III. Het onderwijs. De Staatscommissie had uit de bestaande grondwet niet overgenomen de bepaling, dat het openbaar onderwijs een voorwerp is van de zorg van de regeering, maar de bepaling voorgesteld: "De inrigting van het publiek onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. Het geven van onderwijs is vrij, behoudens het onderzoek naar de bekwaamheid des onderwijzers en het toezigt der overheid, beide door de wet te regelen." Ofschoon het Koninklijk Besluit van 2 Januari 1842 aan de bezwaren van de voorstanders van het bijzonder onderwijs had willen te gemoet komen, waren deze nog niet bevredigd. Het Besluit had daarenboven aan de voorstanders van het openbaar onderwijs rechtmatige reden van ontevredenheid gegeven. Zoo liet de bestaande toestand van verschillende zijden veel te wenschen over.

De voorstanders eener grondwetsherziening naar Nederlandsche beginselen, meerendeels mannen, die reeds jaren zich met de beoefening van het staatsrecht hadden bezig gehouden, lieten zich door de liberale theoriën van vrijheid niet meêslepen. Evenzeer gekant tegen eene heerschende kerk, waarvan zij bij het drijven der Synodale Commissie van het hervormde kerkgenootschap het gevaar niet gering achtten, als tegen den invloed der katholieke geestelijkheid op eene volgzame schaar, waren zij voorstanders van een sterk en verlicht staatsgezag, bestand tegen de aanmatigingen der kerkelijke partijen. Zij meenden, dat deze onderwerpen door den gewonen wetgever moesten geregeld worden en keurden af, dat, geheel in afwijking van de voorstellen

van 1844 en het nog onlangs voorgevallene met het recht van *placet* in de Tweede Kamer en van haar verslag van 16 Maart deze toekenning van individueele rechten in de ontwerpen was opgenomen. In de vereeniging van katholieken en liberalen, — waarvan zij vóór 20 jaren de noodlottige gevolgen hadden aanschouwd — zagen zij van de zijde der katholieken eene poging om zich van het onderwijs meester te maken en van de zijde der liberalen een partijtaktiek om de grondwetsherziening door te drijven in plaats van de staatsrechterlijke vraagpunten in gezette overweging te nemen. Nu evenwel deze belangrijke vraagstukken door de Staatscommissie waren opgeworpen en aan de grondwetsherziening waren vastgehecht, ging het niet aan bij de heerschende volksagitatie om deze onderwerpen uit de grondwet te verwijderen en daardoor tot eene nieuwe uitbarsting der harts-tochten aanleiding te geven. De vraag bleef over hoe in deze te handelen. Bekend met de moeilijkheden, waartoe het recht van *placet* en de vergunningen om bijzondere scholen op te richten geleid hadden, konden zij zich vereenigen met de afschaffing van het recht van *placet*. De vrijheid van onderwijs moest alleen worden toegestaan onder waarborg voor de bekwaamheid en zedelijkheid der onderwijzers en in geval daarnaast de rechten van den staat gehandhaafd werden. Ten sterkste keurden zij af, dat door de Staatscommissie niet was overgenomen het bestaande grondwettige voorschrift, dat aan de regeering opdraagt om zorg te dragen voor het openbaar onderwijs. Zij waar- schuwden, dat niet door eene valsche leus van vrijheid het gewichtige beginsel van zorg voor het openbaar onderwijs werd opgeofferd. Wel verre dat aan de vrijheid van onderwijs het openbaar onderwijs mocht worden prijs gegeven, oordeelden zij het dringend noodzakelijk, dat de verplichting om voor het openbaar onderwijs te zorgen duidelijker en helderder in de grondwet worde uitgedrukt. Het was vooral DE BOSCH KEMPER, door zijne veeljarige betrekking tot

de Stads Armenscholen te Amsterdam bekend met de behoefte eener talrijke bevolking aan goed onderwijs, die dit gevoelen in de *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag* voorstond. In eene petitie aan de Tweede Kamer, door vele anderen medeondertekend, verklaart hij het noodig te achten "dat naast de vrijheid van onderwijs, die thans gehuldigd wordt, de bepaling gevonden worde, waarbij aan de Regering de verpligting wordt opgelegd te zorgen, dat op alle plaatsen welverzorgde volkscholen aanwezig zijn." Weldra werd deze petitie door verscheidene andere gevolgd, waarin naast de erkenning van de vrijheid van onderwijs op de noodzakelijkheid van openbaar lager onderwijs werd gewezen; in dezen zin werd eene petitie ingezonden door de Amsterdamsche hoogleeraren DEN TEX en VAN HALL en door Mr. H. A. SPANDAW, lid van het hof te Groningen, ter nadrukkelijke ondersteuning van het adres van J. DE BOSCH KEMPER, vooral wat het openbaar onderwijs betreft.

De toekenning dezer individueele rechten, die de geoederen zoo sterk in beweging bracht, en aan het ontwerp der Staatscommissie een liberaal-katholiek karakter gaf, was een der voornaamste punten, waarin SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU van het ontwerp afweken.

Een ander zeer groot verschil van opvatting bestond er tusschen SCHIMMELPENNINCK en THORBECKE in betrekking tot het wezen der constitutioneele monarchie.

SCHIMMELPENNINCK was voorstander van den parlementairen regeeringsvorm en tegenstander van eene persoonlijke regeering des Konings. De politieke verantwoordelijkheid moest niet op één minister rusten, maar op het geheele ministerie; en om dit beginsel duidelijk te doen uitkomen, had hij gemeend als voorzitter van het tijdelijke ministerie te moeten optreden. Als in strijd met den parlementairen

regeeringsvorm keurde hij af: de niet-vereenigbaarheid van de betrekking van minister en lid der Staten-generaal, het oproepen van een dubbele Kamer bij regentschap, voorgedij des Konings en herziening der grondwet, het werken in sectiën, waaromtrent de Kamers vrij moesten gelaten worden, en eindelijk de wijziging der grondwet, die hij hoogst belemmerend en ondoelmatig vond.

“Wanneer men oordeelt”, zoo schrijft hij in zijn Rapport aan den Koning, “niet genoeg vertrouwen te kunnen stellen in de beide Kamers der Staten-Generaal en in de werking van een verantwoordelijk ministerie, om aan dezelve de bevoegdheid toe te kennen, om te handelen in gevallen, welke bijzonder gewigtig zijn, is dit op zich zelf reeds een duidelijk bewijs, dat de zamenstelling dier Kamers hoogst gebrekkig is. Daarbij komt, dat het, juist op zulke teedere en moeilijke oogenblikken, weinig wenschelijk is, tot nieuwe verkiezingen en nieuwe, minder ervaren, afgevaardigden, in de dubbele Kamer vereenigd, de toevlugt te moeten nemen, in dier voege, als bij de gewijzigde Grondwet wordt voorgesteld. — De ondergeteekende kan niet onopgemerkt laten het onderscheid, hetwelk de vergelijking oplevert van zoodanige bepalingen met de magt, welke de Britsche Grondwet aan de Kroon en Kamer vereenigd toekent, en die in dat land voor een spreekwoord voor alles omvattend vermogen is geworden.

“Zooals de zaak in dit ontwerp wordt voorgesteld, moet, voor de minste wijziging, ten einde het geringste struikelblok uit den weg te ruimen, tot de bijeenroeping eener dubbele Kamer worden overgegaan, tot de invoeging dus van een aantal nieuwe, in de werkzaamheden der Vergadering nog onervarene leden, om de zwakheid der bestaande Kamers aan te vullen; een hulpmiddel, zoo weinig doelmatig, dat het bezwaar al zeer ernstig zou moeten zijn, wanneer men zich het niet liever getroosten zoude, dan tot het aanwenden van dat middel over te gaan.”

De staatsleer van THORBECKE berustte op geheel andere beginselen. Zij ging uit van eene strenge afscheiding van machten, van de *trias politica*, zooals die door MONTESQUIEU en BENJAMIN CONSTANT was uiteengezet, maar toch met eerbiediging in menig opzicht van de grondwet van 1815. Hij keurt het af, dat de samenstelling van een ministerie aan een president-minister is opgedragen en de persoonlijke invloed des Konings vernietigd wordt. De grondwet, zooals hij die verlangt, kent koninklijke ministers, geen parlementaire ministers. De ministerieele verantwoordelijkheid is niet een vraag van vertrouwen of wantrouwen, deze vraag komt alleen tusschen den Koning en zijne ministers te pas. Op kabinetsquaestiën mag de vertegenwoordiging geen invloed, althans niet rechtstreeks uitoefenen. De vertegenwoordiging is niet geroepen om te *vertrouwen*, maar om voor de landsbelangen te *waken*. Daarom is de betrekking van minister onvereinigbaar met die van lid der Staten-generaal. Volgens de parlementaire beginselen van SCHIMMELPENNINCK zou de regeeringsmacht van den Koning op het parlement zijn overgegaan. Volgens THORBECKE wordt het stelsel der grondwet van 1815 ten aanzien der koninklijke macht gehandhaafd en moet te dien aanzien het doel der herziening wezen nauwkeuriger te bepalen dan de grondwet van 1815 deed. Ook voor de wetgevende macht is de werkring afgebakend. Daarom moet aan belangrijke rechten door hunne opneming in de grondwet een voortdurend bestaan worden verzekerd en moet de grondwettige regel het gebied der wet nauwkeurig omschrijven. Om den regel, door de grondwet gesteld, vastheid te geven, had hij niet gearzeld om voor de grondwetsverandering voorschriften te geven, die haar bij onveranderde aanneming tot eene onmogelijkheid zouden gemaakt hebben.

Ook DONKER CURTIUS had vroeger in zijne felste geschriften tegen de vroegere ministers nooit op eene parlementaire regeering aangedrongen. Hij was innig overtuigd

dat in Nederland nationaal was eene volksgezinde, eenvoudige burgerlijke regeering, onder een sterke monarchale macht. Terwijl THORBECKE bij vele artikelen zich aan de grondwet van 1815 hield en slechts de bepaling dier grondwet wilde verduidelijken, oordeelde DONKER CURTIUS het noodzakelijk om buiten de grenzen van de grondwet van 1815 het gebied van de uitvoerende en rechterlijke macht uit te breiden. De eenheid der uitvoerende macht was volgens hem een hoofdbeginsel, noodig om de ministerieele verantwoordelijkheid tot eene waarheid te maken en om te waken tegen misbruiken van lagere besturen. De beslissing over burgerschapsrechten moest zooveel mogelijk aan de administratie onttrokken en aan de rechterlijke macht opgedragen worden.

Daarenboven kenmerkte DONKER CURTIUS zich door een practischen zin, zoodat hij spoedig de groote bezwaren moest erkennen, die de latere wetgever zou hebben, als de grondwet te zeer in bijzonderheden trad. Ofschoon hij dus in theorie de beginselen van het ontwerp der Commissie verdedigde, gaf hij aan vele bedenkingen toe, die tegen te enge omschrijving van rechten in de grondwet werden aangevoerd. Uitdrukkingen als: "de grondwet behoeft niet tot bijzonderheden af te dalen, welker grondwettige regeling soms voor de toekomst meer hindernis dan nut zoude kunnen opleveren," "de grondwet moet zich tot het noodzakelijke beperken en het overige aan de wet overlaten" komen in de memorie van toelichting op het regeeringsontwerp telkens voor, en zijn een bewijs, dat hij de bezwaren gevoelde tegen het stelsel van te veel in de grondwet op te nemen. De grondwettige bepalingen omtrent de vreemdelingen en omtrent het recht van vereeniging zijn dan ook, toen de Tweede Kamer bedenkingen aanvoerde tegen hare redactie, door hem veranderd op eene wijze, dat de toekomstige wetgever zoo weinig mogelijk gebonden werd.

Wij keeren tot de gebeurtenis van 13 Mei terug.

Zowel SCHIMMELPENNINCK als NEPVEU achtten zich verplicht hunne rapporten en brieven aan den Koning na de redevoering van DONKER CURTIUS uit te moeten geven; zij deden dit ieder op hunne wijze.

Graaf SCHIMMELPENNINCK gaf in een uitvoerig rapport aan den Koning nauwkeurig verslag van al het voorgevalene, hoe het ontwerp van gewijzigde grondwet, opgemaakt door de Commissie van 17 Maart, in handen van den raad van ministers bij kabinetsschrijven van 19 April was gesteld, om daarop te dienen van consideratiën en advies; — hoe hij getrouw aan de beginselen, waarop hij het ministerie had aanvaard en die aan de Kamers waren medegedeeld, aan die beginselen het ontwerp getoetst en onvoldoende bevonden had; dat zijne hoofdbezwaren waren het voorgedragene omtrent het recht van vereeniging, het weglaten en veranderen van vele formulieren van eedsaflegging, waarin belangrijke beginselen waren aangewezen, de samenstelling van de Tweede en Eerste Kamer, het afschaffen van het recht van *placet* en de vrijheid van onderwijs.

Het voornaamste bezwaar betrof echter de samenstelling en werkring der Eerste Kamer. Naast eene democratische Tweede Kamer moet er een tegenwicht zijn in een onontbindbare Eerste Kamer met dezelfde rechten van initiatief en amendement als de Tweede Kamer. Eene Eerste Kamer, zooals zij door de Commissie is voorgesteld, voor drie jaren uit eene bevoorrechte geld-oligarchie verkozen, ontbindbaar en beperkt tot de bloote taak van vóór of tegen stemmen, acht hij in kracht geheel nietig.

De Generaal CHARLES NEPVEU, die door zijn heldhaftig gedrag als majoor der staf in de voor de Hollandsche troepen zoo gevaarvolle dagen van 20—26 September 1830 te Brussel boven anderen had uitgeblonken en daardoor nog in 1848 bij allen, die de Nederlandsche geschiedenis lief

hadden, was bekend, behalve bij de redactie van de *Arnhemse courant*, oordeelde in zijn brief aan den Koning over het ontwerp der commissie als vurig militair. Na vermeld te hebben, dat hij, ofschoon weinig daartoe geneigd, op 's Konings roepstem de tijdelijke leiding van het departement van oorlog had op zich genomen, verklaarde hij, dat hij zich, niettegenstaande de correctiën in het ontwerp door den ministerraad zich met het ontwerp niet kon vereenigen. inzonderheid uit hoofde van de bepalingen omtrent het leger en de Staten-generaal. De bezielende toon van zijn schrijven was wel geschikt indruk te maken.

“Ik beken het rondborstig,” schreef hij, “ik kleef de beginselen van een zeer vrijzinnig, getemperd monarchaal constitutioneel systema aan, maar ben afkeerig van een voorstel, zooals dat der vijf onderteekenaars, waarin de banden van behoud zijn geslaakt, geen staatkundig evenwigt is te vinden, de ware prerogativen van de kroon miskend en de haar zoo noodige steunpunten gemist worden, ja zelfs de bepalingen van eenvoudigen eerbied zijn weggelaten. Een voorstel, hetwelk geene legers, geene marine meer wil, dat is, geene kaders, geene wetenschappelijke korpsen, alleen een troep miliciens en schutters zonder kommando.

“Zulk een overdreven burgerzin mag gerust met den naam van republikeinschen zin bestempeld worden, en ik heb het vertrouwen, dat noch de Kamer, noch de natie dezen wil.

“De republiek, zooals de bewegingsgeest van den tijd die opleveren kan, namelijk met anarchie, woelingen, buiten de wet stelling, reactie, contra-revolutiën met alle hare gevolgen en eindelijk de aanmatigende regeering van gelijken over hunne gelijken, de regeering van velen, die zich met alle de hunnen ten koste der natie moeten verrijken, om plaats te maken voor anderen, die daarvoor dezelfde behoefte gevoelen.”

Ofschoon SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU blijkens hun rapporten zich meer door conservatieve beginselen lieten

leiden, dan men bij het optreden van het ministerie vermoed had, werd hunne aftreding door velen betreurd wegens de vertraging, die de grondwetsherziening zou ondergaan.

Het programma, waarmede SCHIMMELPENNINCK was opgetreden, eene grondwetsherziening op de grondslagen der Britsche constitutie, genoot echter weinig sympathie. Daarom vond de aanvulling van het ministerie in den geest van de meerderheid van het ministerie eene bijna algemeene goedkeuring.

Het was in de gegeven omstandigheden moeilijk het ministerie aan te vullen. De heftige artikelen van de *Arnhemse courant*, die onder den invloed van THORBECKE geschreven geacht werden, maakten het onmogelijk laatstgenoemde in het ministerie op te nemen. Daarbij kwam, dat de ministerraad reeds eenige veranderingen in het ontwerp gemaakt had, waarmede het onwaarschijnlijk was, dat THORBECKE zich zou vereenigen. Ook bij hen, die het schrijven van de *Arnhemse courant* afkeurden, genoot het regeeringsbeleid van DONKER CURTIUS geen groot vertrouwen. De niet-herbenoeming van den oud-minister W. VAN RAPPARD tot president van het hof in Gelderland, ofschoon de regeering de provinciale Staten van dat gewest had opgeroepen tot het opmaken eener nominatie, werd aan wijfelfmoedigheid toegeschreven, aan zwakheid tegenover de partij der *Arnhemse courant*, voor wier uitspraken men bevreesd was.

Er moest een krachtige steun voor het ministerie gezocht worden in de zaak van de grondwetsherziening en verder meende men het tijdelijk ministerie te moeten aanvullen met geachte mannen, maar toen nog zonder politieke beteekenis.

Overeenkomstig dit denkbeeld werd den 13^{den} Mei in de plaats van LUZAC, die alleen uit hoofde van den drang van omstandigheden zich ook met de waarneming van het departement van binnenlandsche zaken had belast, benoemd DE KEMPENAEER, terwijl eenige dagen later VOET, BENTINCK

en den 3^{den} Juni VAN BOSSE benoemd werden tot tijdelijke ministers van oorlog, buitenlandsche zaken en financiën.

Bij het optreden van die mannen voegt een woord over hunne antecedenten.

“Mr. J. M. DE KEMPENAER paarde,” schrijft zijn biograaf “van kindsbeen af, vlugheid van begrip aan taaië vlijt en aanleg voor welsprekendheid door gemakkelijk opstellen te maken en te reciteeren.” Geboren 6 Juli 1793 en gestorven 11 Februari 1870 heeft hij in zijnen langen levensloop een onafgebroken reeks van zeer verschillende werkzaamheden volbracht. Te Leiden behoorde hij tot de meest warme vereerders van KEMPER, gelijk deze hem onder zijne meest geliefde leerlingen telde. Het warme Nederlandsche gemoed van den hoogleeraar vond weerklink in het hart van den jongeling. Hij behoorde tot de studenten, die in 1815 vrijwillig uittrokken, en jaren lang is niet het minst op aandringen van DE KEMPENAER in gulle vriendschappelijke bijeenkomsten die tijd herdacht. Uit het leger teruggekeerd, spoedig gepromoveerd, zette hij zich te Arnhem als advocaat neder, waar hij zeer spoedig een uitgebreide praktijk verkreeg. Toen in 1830 de Belgische opstand uitbrak, was er voor hem, reeds vader van een talrijk gezin, geene gelegenheid om opnieuw uit te trekken, maar toonde hij zijne liefde tot het vaderland door zich aan de rustbewaarders aan te sluiten en de betrekking van kapitein van den landstorm aan te nemen, waaruit hij eerst in 1840 werd ontslagen. Hij was een in de stad zijner inwoning geacht burger, een groot voorstander van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en van het schoolwezen. Dikwijls trad hij als redenaar op, zooals in den winter van 1830—32, toen hij in warme vaderlandsche taal sprak over het behoud van de zelfstandigheid van het Nederlandsch volkskarakter, het zekerste middel tot redding van den veegen staat. Door de Staten van Gelderland in 1840 tot lid der dubbele Kamer gekozen, stemde hij tegen al de wetsontwerpen als onvoldoende, maar onderscheidde zich van zijne me-

detegenstemmers door een beroep op Nederlandsche herinneringen. De korte werkzaamheid op parlementair gebied had **DE KEMPENAER'S** tegenzin in een staatkundigen loopbaan niet doen afnemen. Toen hij het volgende jaar tot lid der gewone Tweede Kamer benoemd werd, bedankte hij. Hij nam die betrekking eerst in 1844 aan, op aandrang van velen, hij de toen alom bestaande oppositie tegen de financiële maatregelen. In 1844 en 1845 had hij bij het voorstel tot grondwetsherziening onder de bondgenooten van **THORBECKE** behoord en de regeering ernstig toegeroepen, dat bij uitstel het wel later **TE LAAT** kon zijn. Benoemd tot lid der Commissie van 17 Maart had hij te midden van drukke rechtspraktijk het opstellen der voorstellen tot grondwetsherziening aan **THORBECKE** overgelaten, en in volle vertrouwen het ministerie van **SCHIMMELPENNINCK** ondersteund. Eene langdurige gewoonte van pleiten had hem gevormd tot een goed advocaat der regeering, eene warme liefde tot zijn vaderland tot een uitnemend staatsburger, maar bij al zijne talenten en deugden ontbrak hem die algemeene staatsrechterlijke kennis, die alleen door aanhoudende studie van het staatsrecht verkregen wordt.

De Generaal **J. H. VOET** was een oud-officier, die in de Fransche legers van **NAPOLEON** den naam van de Nederlandsche officieren met eer had opgehouden en door de onverschrokkenheid, waarmede hij op de citadel van Antwerpen overal bevelen had gegeven, den bijnaam had verworven van bomvrijen majoor.

A. A. Baron BENTINCK was in de diplomatie opgeklommen tot waarnemend gezant in Engeland, toen **SCHIMMELPENNINCK** naar 's Hage was geroepen. Zoowel zijne betrekking als de omstandigheid, dat geen der partijen hem onder hare leden kon tellen, had tot aanbeveling gestrekt voor zijn optreden als tijdelijk minister van buitenlandsche zaken.

Met de keuze van een tijdelijk minister van financiën had men de meeste moeite. **DUYMAER VAN TWIST** was door

de ministers gepolst, maar had bedankt. In den toestand waarin de zaken stonden meende hij, dat het beter was iemand te benoemen, die niet reeds vooraf door de oppositie der *Arnhemse courant* was aangevallen. Andere personen gevoelden weinig opgewektheid *tijdelijk* als minister op te treden en daarvoor een andere betrekking te verlaten en zoo kwam de regeering tot de benoeming van den referendaris P. P. VAN BOSSE tot lid van den raad van state, aan wien tijdelijk het ministerie van financiën werd opgedragen, nadat het eenige weken ad interim door den oud-Secretaris-Generaal P. A. OSSEWAARDE was waargenomen. VAN BOSSE was in 1832 gepromoveerd en onder het ministerie van VAN HALL tot referendaris benoemd, met het oog op het tarief van in-, uit- en doorvoer. Dat hij nu eene "vastigheid" aannam, was, zooals de *Arnhemse Courant* van 8 Juni opmerkte, zeker geen bewijs van veel vertrouwen, dat hij in het ministerie stelde.

De eerste openbare gelegenheid, waarbij de tijdelijke minister van binnenlandsche zaken DE KEMPENAER optrad, was de onthulling van het standbeeld van PRINS WILLEM I op het Plein. Het verrees ten gevolge van giften door de natie te zamen gebracht, juist in het woelige jaar 1848, als een bewijs van nationale gehechtheid aan het huis van Oranje Nassau.

Aan het slot zijner rede zeide DE KEMPENAER het volgende :

"Op het oogenblik, waarop een geest, dien ik nog geen naam weet te geven, meerdere volken van ons werelddeel in beroering bracht, verdragen en grondwetten verscheurde, troonen deed waggelen en troonen deed sloopen, en de uitwerking daarvan ook onze landpalen scheen te naderen: heeft het wijze beleid Uwer Majesteit alle gevaar van ons voorvaderlijk erf afgeweerd, in ons midden rust, orde en tevredenheid verzekerd, en betuigd en betoond, alle offers

veil te hebben, die strekken kunnen, om de grondslagen van ons volksgeluk te verbeteren, aan de billijke vorderingen van onzen tijd rechtmatige voldoening te verschaffen, en de weldaden uwer regeering ruimer en zekerder te genieten te geven. Dat voornemen is nu reeds gebleken veel meer te zijn dan de opwelling der welwillendheid van een enkel oogenblik. De dagelijksche bemoeiingen Uwer Majesteit bewijzen, dat het doel van Haar ijverig streven blijft, de grondslagen der inrichting en van het onafhankelijk bestaan van onzen Staat te verbeteren en dat Uwe Majesteit voor het Nederland van onzen tijd een tweede WILLEM van Oranje wil zijn. De tegenwoordigheid Uwer Majesteit in dit uur, op deze plaats, en bij deze plechtigheid geeft ons daarvan de vernieuwde verzekering.

“Ik vinde geene woorden, om geheel uit te drukken de mate der erkentelijkheid, die wij Uwe Majesteit daarvoor verschuldigd zijn.

“Maar ik heb ééne bede. Vergun mij dat ik haar uitspreke.

“Ga, Sire! rustig voort, op den welgekozen en gelukkig ingeslagen weg. Sta, gelijk deze Eerste WILLEM, onverschrokken in het midden der onstuimige golven. De onwankelbare trouw van het deugdzaame volk, dat Uwe Majesteit eert, zal uw steun, zijn onverflauwde liefde uw loon zijn.

“En rijst er al op dezen oogenblik nog geen standbeeld U ter eere, in marmer of metaal: in onze harten, en in die onzer kinderen en kindskinderen is u alreede verworven eene gedenkzuil der dankbaarheid, der eeuwen tand te sterk, en, bij het loeien der orkanen, onwrikbaar vast.”

Nationale feesten storten vreugd in het volksleven en volksvreugd is eene opwekking tot volkskracht en leniging bij volkssmart.

Ook andere omstandigheden werkten mede tot opbeuring der gemoederen.

De prijzen der granen en aardappelen begonnen eenigszins

te dalen, en de armoede werd minder drukkend, ook blijkbaar uit de omstandigheid, dat de landverhuizing afnam. Reeds voordat de grondwetsherziening voltooid was begon de welvaart te herleven. Openbare werken kwamen tot stand of werden ontworpen. Onder de eerste worden vermeld de droogmaking van de Haarlemmermeer en de voltooiing van den spoorweg Amsterdam—Utrecht—Arnhem; onder de laatste: inpolderingen, kanalen en wegen, waarvoor plannen beraamd werden. Zeer verdienstelijk daarin betoonde zich het koninklijk instituut van ingenieurs, opgericht door CONRAD, VAN DER KUN en SIMONS, welk instituut gesteld was onder de bescherming van Prins HENDRIK, die de belangen van nijverheid en handel met warmte voorstond; het reglement van 4 Februari 1848 was onder medewerking van den minister VAN DER HEIM tot stand gekomen.

De belangstelling in openbare aangelegenheden beperkte zich niet meer tot de aanhangige grondwetsherziening, maar begon zich ook met andere zaken bezig te houden. Het landbouwcongres te Arnhem gaf aanleiding tot statistieke beschouwingen over de welvaart. De brochure van JOAN MULLER, *Wat Nederland behoeft behalve grondwetsherziening*, die een *Brief van Mr. J. VAN LENNEP aan den Heer JOAN MULLER* uitlokte, handelde over economische en finantiële vraagstukken. Mr. SPANDAW, de echt vaderlandsche dichter en bekwame griffier van de Staten van Groningen, die in 1840 lid der dubbele Kamer was geweest, gaf in 1848 een gedicht uit: *Vooruitgang*, in 1847 voorgedragen, met eene voorrede, waaruit wij het volgende overnemen:

“Laten zij, thans vooral, toonen, vrienden te zijn van bezadigden vooruitgang, ook in het staatkundige, en niets vuriger te wenschen dan eene ruime en milde grondwetsherziening, dan wezenlijke verbeteringen; doch tevens vijanden te zijn van alle overdrijving, van alle uitersten, van alle gevaarlijke proefnemingen, van alle radicale hervormingen. Of moeten de gebeurtenissen van deze dagen ons niet tot

een afschrikkend voorbeeld strekken, als zij ons doen zien, waar het radicalisme en het daarachter zich verschuilend communisme henen voeren? Hoe vele steden in Frankrijk en Duitschland zijn niet reeds eene prooi geweest van wanorde en geweld, van volslagene regeeringloosheid! Gansche streken van het platte land zijn aan woeste plunderbenden overgeleverd, en overal ziet men, dat democratische en socialistische beginselen zich aan elkander sluiten. Het moge *wenschelijk* zijn, in een tijd van kalme en rust de constitutioneele instellingen van een land te verbeteren, in deze oogenblikken is het *noodzakelijk*, is het een der meest dringende behoeften, tegen de twee kwalen, welke Europa hebben aangetast, *ongeloof* en *pauperisme* maatregelen te beraamen en met spoed in werking te brengen, ten einde de ontbinding der maatschappijen te verhoeden."

Die maatregelen werden door hem samengetrokken in de volgende woorden:

"Ontlasting van Europa van de overbevolking door kolonisatie; wijziging en uithreiding van de instellingen der maatschappij van weldadigheid; opbeuring en ondersteuning van den middelstand; herziening van ons belastingstelsel, voor zoo veel het, in eenige opzichten, te bezwaard is voor dien middelstand en de geringe volksklasse; meerdere spaarzaamheid bij velen onder de lagere standen, die, door den geest des tijds medegeleept, het zeil te hoog hebben opgehaald; geene bezuiniging bij hen, die genoegzaam vermogen bezitten, om den nijveren ambachtsman en vlijtigen daglooner voortdurend werk te verschaffen; inpoldering van land; verdeeling der marken en ontginning van woeste gronden door het graven van kanalen, aanvoering van mestspeciën, enz.; eene algemeene volledige armenwet; geene bedelarij, maar ook geene karigheid in het uitreiken van bijdragen aan de armverzorgers, om hen in staat te stellen tot de vervulling hunner gewichtige en moeielijke plichten; spaarkassen voor de werklieden en patronaten voor de armen;

verbetering en uitbreiding van de volksopvoeding en het godsdienst-onderwijs.”

Bij de groote armoede, die in geheel Europa en ook bij ons vóór 1848 heerschte, bij gebrek aan arbeid voor hen die werken wilden, was algemeen de opgewektheid om de vraag naar de toenemende armoede te onderzoeken en het streven van vele gemeentebesturen en vereenigingen van personen om werk te verschaffen, waarbij echter dikwijls de misrekening bleek, die altijd het gevolg is, wanneer men van verarmde en zwakke werklieden meent te kunnen verkrijgen, wat alleen kundige en gezonde kunnen tot stand brengen. De droogmaking van de Buiksloterham en vele dergelijke ondernemingen hebben het bewezen.

In het algemeen kan men zeggen, dat de vraag: “wat eischt de welvaart,” in vele opzichten de politieke vraag beheerschte en tot de aanneming der grondwet heeft medegewerkt. Ook in Duitschland bleven de politieke vraagstukken: de oorlog in het Sleeswijksche en de bewegingen naar de Duitsche eenheid, niet zonder invloed op de verschijnselen op sociaal gebied.

Dat streven naar eenheid in Duitschland is voor ons vaderland ook hoogst gewichtig geweest ten opzichte van de betrekkingen tot den Duitschen bond. Waren er al vroeger in Nederland bij enkelen sympathiën gerezen tot een nadere vereeniging met Duitschland en was op het groote muziekfeest te Arnhem in 1847 een toon daartoe aangeslagen, de uiting daarvan was genoeg geweest, om een algemeen gevoelen daartegen op te wekken. Noch in 1848, noch later is de zucht naar eene vereeniging met Duitschland of eenig ander land eenigszins algemeen geweest.

De vereenigingsbeweging naar Duitschland in 1848 was zeer lokaal en voorbijgaande. De provincie Limburg bestond vóór 1795 uit zeer verschillend grondgebied. Een zeer groot gedeelte behoorde aan de generaliteit der Veree-

nigde Nederlanden, een ander deel aan de Oostenrijksche Nederlanden, een ander deel aan Duitschland. Bij de tractaten van 1814 en 1815 werd geheel Limburg aan Nederland afgestaan, zonder dat eenige bond met Duitschland bleef bestaan; daarentegen werd Luxemburg in den Duitschen bond opgenomen. De Duitsche bond kwam echter de verplichtingen tot bescherming in 1830 en volgende jaren niet na. Hij verzaakte niet alleen zijn verplichting om het gezag van den Groothertog te handhaven, maar belette uit vrees, dat de vrede zou gestoord worden, dat de Groothertog het later zelf deed; maar toen in 1839 het scheidingstractaat met België tot stand kwam, wilde de Bond in den afstand van een gedeelte van Luxemburg aan België niet toestemmen, tenzij een ander gedeelte aan den Duitschen bond werd toegevoegd. Dit geschiedde in dier voege, dat geheel Limburg buiten Maastricht en Venlo onderworpen werd aan de verplichtingen, die aan de bondstaten werden opgelegd, maar met voorbehoud van den Koning der Nederlanden, om Limburg geheel met Nederland onder dezelfde grondwet te vereenigen. Van 1840—1848 had deze betrekking weinig moeilijkheden opgeleverd, maar toen de omwenteling in Duitschland weldra gepaard ging met een streven om het statenverbond in een bondstaat te veranderen en een Duitsch parlement op te richten, ontbrak het niet aan politieke avonturiers om eene Deutsche beweging in Limburg te verwekken. De Baron VAN SCHERPENZEEL HEUSCH plaatste zich aan het hoofd der beweging. Oprieters deden overal in Limburg de Deutsche vlag waaien onder het bedriegelijke voorgeven, dat de belastingen niet alleen aanzienlijk verminderd, maar ook dat de belastingen, sedert 1840 geïnd, teruggegeven zouden worden. Reeds in den ministerraad van 29 Maart, dus kort na het optreden van het ministerie SCHIMMELPENNINCK, werden de Limburgsche bewegingen een onderwerp der beraadslagingen. Den 4^{den} April werd in den ministerraad kennis gegeven

van eene dépêche van den gezant bij de bondsvergadering te Frankfort, dat besloten was, dat in de respectieve bondstaten afgevaardigden zouden benoemd worden, om deel uit te maken van de vergadering der vertegenwoordigers van het Duitsche volk. De Nederlandsche regeering meende de Limburgsche zaken zooveel mogelijk afgescheiden te moeten houden van de ministerieele handelingen, maar tevens zorg te moeten dragen, dat men niet met den Duitschen bond en het Duitsche parlement in ongelegenheid kon geraken. Dienovereenkomstig werd bij K. B. van 28 April L. F. H. **BEERENBROEK**, lid der Tweede Kamer en districtscommissaris te Roermond, tot buitengewoon commissaris in Limburg voor de Duitsche bondszaken benoemd, en hadden de verkiezingen voor het Duitsche parlement den 12^{den} Mei in Limburg plaats, bij verkiezing met één trap. Algemeen kwamen de stembevoegden in de onderscheidene gemeenten trouw op om kiezers te kiezen. Er was een kiescollegie te Valkenburg en een te Roermond. In beide kiesvergaderingen werd de **Baron VAN SCHERPENZEEL HEUSCH** met groote meerderheid gekozen. Hij koos voor Roermond, terwijl den 27^{den} Mei **A. SCHOENMAECKERS** tot tweede afgevaardigde in het Duitsche parlement werd benoemd.

Deze verkiezingen voor het Duitsche parlement gaven in vele plaatsen aanleiding tot het dwaalbegrip, dat Limburg zoude ophouden tot de Nederlanden te behooren, een dwaalbegrip, aan welks verspreiding enkele plaatselijke autoriteiten niet vreemd bleven. Hierop volgde eene publicatie van den gouverneur en gedeputeerde Staten van Limburg van 19 Mei en ontslag van een enkelen burgemeester.

Hoe bedriegelijk eene volkskeuze den wezenlijken wensch van een volk kan teruggeven, bleek ook nu. Uit de bijna algemeene keuze van den **Baron VAN SCHERPENZEEL HEUSCH**, die in een adres de afscheiding van Limburg van Nederland verzocht had, zou men inderdaad te goeder trouw kunnen affeiden, dat de wensch tot afscheiding in Limburg alge-

meen was geweest. Het tegendeel bleek echter weldra. In adressen van de gedeputeerde Staten van Limburg, van onderscheidene gemeenteraden, van de Kamer van koophandel en fabrieken te Maastricht en van de voornaamste grondeigenaars, industrieelen en landbouwers van Roermond en omstreken werd dringend verzocht, dat Limburg niet bij Duitschland gevoegd, maar met Nederland vereenigd mocht blijven. En langzamerhand verklaarde de openbare meening zich tegen de vereeniging met Duitschland. De zaak nam echter een zeer ernstige wending. Prof. ZACHARIAE, een der meest invloedrijke leden van het Duitsche parlement, bracht den 14^{den} Juli een uit het standpunt van de éénheid van het Duitsche rijk zeer consequent rapport uit, dat de dubbele betrekking van Limburg tot Nederland en tot Duitschland niet overeenkwam met de grondstellingen door het Duitsche parlement voor het geheele rijk aangenomen. Het gevolg hiervan was, dat het parlement in zijn 42ste zitting den 19^{den} Juli besloot, dat eene vereeniging van Limburg met het koninkrijk der Nederlanden onder dezelfde grondwet als onvereinigbaar met de Duitsche constitutie moest beschouwd worden.

Ten einde het denkbeeld tegen te gaan, dat de scheiding van het hertogdom Limburg van Nederland reeds eene uitgemaakte zaak was, werd de minister LIGHTENVELT aangesteld tot buitengewoon commissaris in Limburg, bekleed met de macht, om in vereeniging met de burgerlijke en militaire autoriteiten alle zoodanige maatregelen te nemen als de omstandigheden van het oogenblik in dat gewest zouden vorderen. In den avond van 24 Juli vertrok hij derwaarts en in overeenstemming met de instructiën aan hem gegeven werd de volgende proclamatie uitgevaardigd:

“De GOUVERNEUR VAN HET HERTOGDOM LIMBURG

“Brengt ter kennis van de inwoners dezer provincie, overeenkomstig de bevelen, welke hij van regeeringswege ontvangen heeft:

“Dat een besluit, den 19^{den} Juli 1848, door de nationale vergadering van Frankfort genomen, bij velen het denkbeeld heeft doen ontstaan, dat de scheiding van het hertogdom Limburg van Nederland eene uitgemaakte en erkende zaak is;

“Dat een dergelijk denkbeeld ten gevolge kan hebben stoornis der rust en miskenning van het wettig gezag:

“Dat Z. M. de Koning der Nederlanden, zoo door de grondwet, als door zijn eed en door de traktaten, verplicht is, Limburg overeenkomstig de wetten van het land te besturen en de onschendbaarheid van het grondgebied des koninkrijks te handhaven;

“Dat de wettige toestand van Limburg, welke reeds gedurende acht achtereenvolgende jaren bestaan heeft en algemeen erkend is geworden, kan noch mag ophouden dan met toestemming des Konings en goedkeuring der wetgevende magt.

“*Limburgers!* uit dien staat van zaken vloeit voort, dat het wettig gezag des Konings moet zijn en blijven geëerbiedigd.

“Blijft dus rustig, onderwerpt u aan orde en wet. Het welbegrepen belang en het heil van Limburg vorderen zulks.

“Onlusten en geweld hebben nooit tot heil van een land of eene stad gestrekt, doch steeds tot verderf en tallooze rampen geleid.

“Wacht, dien ten gevolge, kalm en rustig, en met het oog op de bestaande traktaten, dat de toekomst door de doorluchtige partijen geregeld zij, en zijt gereed u tegen elken gewelddadigen aanval te verzetten, waaraan de personen, de eigendommen of wettige overheden mogten blootgesteld zijn.

“Ofschoon de gestrengste krijgstuicht in acht nemende, zal de militaire magt van den Staat elke inbreuk op de orde en rust, evenzeer als elken aanval op het wettig gezag, krachtdadig weten te bedwingen. Hare roeping is niet den

krijg in deze streken te brengen, maar alleen de kracht der wet en uw aller veiligheid te doen eerbiedigen.

“Gegeven te Maastricht, den 28sten Julij 1848.

“De Gouverneur voornoemd:

“E. VAN MEEUWEN.”

Door het beleid der regeering werd de orde in Limburg gehandhaafd en groote moeilijkheden voorkomen, gelijk dit door onderscheidene Limburgsche afgevaardigden in 1848 is erkend, ofschoon later de juiste gelegenheid werd verzuimd, om, bij de wederoprichting van den bond, Limburg daarin niet te doen optreden.

De toestand van Limburg en het dreigend gevaar van eene botsing met Duitschland hield de Nederlandsche regeering in voortdurende spanning en noodzaakte haar tot het nemen van militaire maatregelen.

Die spanning werd echter ook door andere binnenland-sche aangelegenheden veroorzaakt. Kort na het oproer te Amsterdam en de eerste bewegingen in Limburg kwam er bij het ministerie bericht in, dat onder de bevolking langs het Noord-Hollandsche kanaal groot ongenoegen was ontstaan bij gelegenheid van de proefvaart met een stoomsleeper. Daarop kwam het bericht in, dat de Groenendijk in Noord-Brabant was doorgestoken, omdat men zich zelve had willen helpen en zich aan het gezag der bestaande machten niet had gestoord.

Den 28sten April kwamen er berichten in, dat er oproerige geschriften in 's Hertogenbosch verspreid werden en dat daaraan het werkvolk van de drukkerij van de *Noord-Brabander* deel had gehad.

Eenige weken later weigerde het landvolk in enkele streken in Noord-Brabant de tienden op te brengen, waarbij eenige gewelddadigheden plaats vonden, die de tusschenkomst der militaire macht noodzakelijk maakten.

De spanning werd nog vermeerderd door zeer ongunstige berichten uit de Oost-Indiën. — Een gedeelte van de oogst zou mislukt zijn; op sommige plaatsen werd hongersnood gevreesd. Eene tweede expeditie naar Bali werd dringend noodig geoordeeld. De geschriften van den oud-directeur KRUSEMAN en den oud-minister BAUD, gaven een zeer bedroevenden indruk over de wijze, waarop de Oost-Indische financiën werden beheerd. Inzonderheid verwekte eene groote ongerustheid het gerucht, dat in Mei te Batavia eene volksbeweging zou hebben plaats gehad, waarvan men in den aanvang noch de strekking, noch den omvang kende. Nader toegelicht is die beweging gebleken van geene gevaarlijke beteekenis geweest te zijn, maar door eene onvoorzichtige handeling der regeering is zij in de gevolgen zeer nadeelig geweest in de vorming der koloniale oppositie en daardoor niet zonder belang voor de latere geschiedenis.

In gevolge de K. B. van 28 Juli en 6 December 1842, waarbij de koninklijke academie voor ingenieurs te Delft dienstbaar was gemaakt aan de opleiding van burgerlijke ambtenaren voor Nederlandsch-Indië, kon het radicaal van Oost-Indisch ambtenaar uitsluitend in Nederland verworven worden.

Deze omstandigheid maakt den band tusschen het moederland en de koloniën hechter, maar daartegenover staat, dat, wanneer Nederlanders, in Indië geboren uit ouders in Indië gevestigd, naar Nederland moeten gaan om aldaar het radicaal van ambtenaar te verwerven, zij dan jaren lang, met opoffering van vele kosten, van hunne familiën verwijderd blijven en aan haar ontvreemden, of wel in Indië blijven en dan voor altijd dat radicaal missen.

Deze regeling was een bron van groot ongenoegen in Indië geweest. Toen de tijding van de Europeesche omwenteling, van het besluit des Konings tot eene ruime grondwetsherziening en het ontslag der behoudende ministers in Mei te Batavia bekend werd, wekte dit noodwendig het verlangen

op, dat herstel van de grieven in Indië zou aanbreken. Ter bespreking van die grieven wilden enkele ambtenaren en ingezetenen te zamen komen. Tevens zou dan eene commissie worden benoemd om een adres, aan den Koning aan te bieden, vast te stellen, waarin wijziging van de voorschriften van het K. B. van 6 December 1842 zou verzocht worden. De gouverneur-generaal ROCHUSSEN, van die voornemens door MIJER, vice-president van het hooggerechtshof en anderen onderricht, had zich er niet tegen verklaard, dat eene bijeenkomst zonder ophief zou plaats hebben ter bespreking van de ook naar zijn inzien rechtmatige grieven tegen het radicaal; hij keurde echter af, dat de vrijheid van drukpers en andere politieke onderwerpen zouden behandeld worden.

Terwijl deze bijeenkomst werd voorbereid, had het gerucht van eene te houden vergadering eene groote ruchtbaarheid gekregen. Wegens den buitengewonen toeloop, dien men vooruit zag, werd het locaal van het Bataviaasche genootschap te klein geacht en werd de beschikking verkregen over het ruime locaal van de sociëteit "*de Harmonie*." Hoe meer het tijdstip, waarop de vergadering aanvangen zou, naderde, des te meer liet het zich aanzien, dat ook de zoogenaamde inlandsche kinderen of kleurlingen in grooten getale zouden opkomen. Men verhaalde, dat er niet alleen gesproken zou worden over het radicaal van ambtenaar, maar ook over drukpersvrijheid, verkiesbaarheid in de volksvertegenwoordiging enz. Allerlei zonderlinge geruchten kwamen in omloop en werden door de politie ter kennisse van den gouverneur-generaal gebracht. Zoo werd verspreid, dat men na afloop der vergadering zich in massa naar het gouvernementgebouw zou begeven om den gouverneur met de algemeene wenschen der bevolking bekend te maken; dat een ketelmuziek bij twee leden van den Raad van Indië zou gebracht worden en zelfs dat men zich vervolgens naar het Chineesche kamp zou begeven, om zich met de bewoners, zooals het

heette, te verbreederen. Al werd aan deze geruchten weinig geloof gehecht, zoo gebood echter de voorzichtigheid voor mogelijke gebeurtenissen praeventive maatregelen te nemen. De militaire commandant werd bij den gouverneur ontboden en ontving de noodige lastgeving hoe te handelen. Na taptoe zoude eenige militaire macht in gereedheid worden gehouden om, mocht het noodig zijn, uit te rukken. Intusschen had de vergadering plaats, waar ongeveer 500 personen, meest kleurlingen, waren opgekomen. VAN HOËVELL werd tot president gekozen en onder zijne leiding eene commissie benoemd van onderscheidene ambtemaren, om een request aan den Koning in te dienen, met een eerbiedig begeleidend schrijven aan den gouverneur-generaal, waaraan later ook gevolg is gegeven. Nadat de commissie benoemd was, slóot VAN HOËVELL de vergadering, waarna MIJER de menigte vermaande rustig naar huis te gaan, waaraan ook werd gevolg gegeven door omtrent de helft. De andere helft bleef nog eenigen tijd bijeen; door de advocaten TOLLENS en THIEME werden andere wenschen besproken, als de vrijheid van drukpers en de benoembaarheid van ingezetenen van Nederlandsch Indië tot lid der Staten-generaal. Zonder eenig besluit daaromtrent te nemen ging de vergadering na een half uur uiteen. Des avonds ten 10 ure was het even stil als naar gewoonte.

Hiermede zou alles zonder eenig politiek gevolg zijn afgelopen, zoo de regeering zelve niet te veel gewicht er aan gehecht had. Naar aanleiding van de ervaring, dat eene eenvoudige toestemming aan eenige bekende inwoners leiden kon tot eene openbare talrijke vergadering, werden alle soortgelijke vergaderingen te Batavia, Samarang, Soerabaya en elders verboden. Een administratief onderzoek werd ingesteld naar diegenen, die een meer werkdadig aandeel hadden genomen, om, behalve op verandering van het besluit van December 1842 omtrent het radicaal voor ambtenaars, op vrijheid van drukpers en verkiesbaarheid in de Staten-generaal

aan te dringen. Het administratief onderzoek had ten zelfden tijd plaats, toen een verschil was gerezen omtrent de voorwaarden, die aan Dr. VAN HOËVELL als redacteur van het *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië* gesteld waren. Het scheen aan de regeering toe, dat die voorwaarden door hem niet werden nagekomen en dat hij zich over staatkundige zaken uitliet. Ten gevolge van het administratief onderzoek werd door de Oost-Indische regeering de ontevredenheid betuigd aan enkele personen. Twee der ambtenaren onderwierpen zich aan die berisping. Dr. VAN HOËVELL, wiens verdiensten vroeger door de regeering erkend waren, had te veel eergevoel om onverdiend berisping te verdragen en te veel besef, dat hij het *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië* met evenveel nut in Nederland zou kunnen voortzetten; hij verzocht onmiddellijk zijn ontslag als predikant, en na het bekomen te hebben zette hij de redactie van het *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië* bij NOMAN te Groningen voort en werd voor de regeering de meest gevreesde opposant in koloniale zaken, vooral toen hij in het gelijk gesteld en tot lid der Tweede Kamer gekozen werd.

Een soortgelijke miskenning van goede trouw en verdiensten trof het volgende jaar den chef van den geneeskundigen dienst w. BOSCH, een man, die aan goede trouw en edele menschlievendheid een groote mate van hartstochtelijkheid en eenzijdigheid paarde en daardoor een vinnig medestrijder werd in de koloniale oppositie, die reeds een woordvoerder had gevonden in LOUIS VAN VLIET, aangemoedigd door een vereerend schrijven van THORBECKE van 28 Juni 1848. Weldra wies de oppositie nog meer aan.

Kort na de bijeenkomst te Batavia, in Mei, verzonden Mr. P. C. ARDESCH en de advocaten I. J. L. TOLLENS en H. C. A. THIEME een adres aan de Staten-generaal, ter bekoming van meerdere vrijheid van drukpers. -Van het adres is in Augustus rapport gedaan in de Staten-generaal.

Opmerkelijk is het, hoe deze beginnende koloniale oppo-

sitie door de groote dagbladen in den aanvang bejegend werd. Het oud-lid van den Raad van Indië, VAN NES, noemde in het *Handelsblad*, hoezeer hij erkende, dat zeer veel verbeterd moest worden, de bijeenkomst van ingezetenen, volbloed Europeanen en kleurlingen, in Batavia, om over de belangen van Indië te raadplegen, een hoogstbedenkelyk verschijnsel, en de *Nieuwe Rotterdamsche courant*, die een te ongunstig en partijdig bericht gaf van het voorgevallene in Batavia, keurde nog sterker de geheele richting der oppositie af en oordeelde, dat vrijheid van drukpers in de koloniën niet kon worden toegestaan.

In den ministerraad was intusschen op nieuw eene plaats ledig geworden, en wel door het verzoek van LUZAC om ontslag als minister van den hervormden eeredienst. De beraadslagingen over de grondwetsherziening in den ministerraad, de zittingen van den Raad van State, die op verlangen des Konings door de ministers werden bijgewoond, en vooral de felle oneenigheden te Leiden over het huiszittenhuis, waarop wij later terugkomen, — tegen al deze moeilijkheden bleek het zenuwgestel van LUZAC niet bestand. Bij brieven van 28 Juni verzocht hij uit beide betrekkingen van minister en lid van de Staten-generaal ontslagen te worden. Toen de brief aan de Tweede Kamer, waarin de betuiging voorkwam, dat hij met diepe smart van de leden der Tweede Kamer moest scheiden, vooral op een oogenblik, nu zoo hoogst gewichtige belangen aan de beraadslagingen zouden worden onderworpen, in de dagbladen werd gelezen, verwekte hij algemeene ontroering. De edele man, die door niemand overtroffen werd in nauwgezet plichtbesef, in offering van de gewoonten, die hem lief waren, in eerlijkheid en vaderlandsliefde, miste bij een lichtbewogen zenuwgestel het zelfvertrouwen, den moed en de kalmte, die een staatsman in hachelijke oogenblikken moeten eigen zijn.

Met zijn bedanken voor het lidmaatschap der Staten-

generaal en voor het ministerie van de hervormde en andere eerediensten eindigt op ruim 60jarigen leeftijd zijn staatkundig leven, maar de 12 jaren, die daarop volgden, zijn niet de minst aantrekkelijke geweest voor zijne vrienden.

Het staatkundig leven van **LODEWIJK CASPER LUZAC** is een aandoenlijke geschiedenis. Na een twintigjarig roemvol lidmaatschap van de Tweede Kamer heeft hij op de dringende bede zijner vrienden en op hunne verzekering, dat het vaderland het eischte, eene ministerieele portefeuille aanvaard, hetgeen boven zijne fysieke krachten ging. Onder de behandeling van Prof. **SCHRÖDER VAN DER KOLK** heeft hij zijne gezondheid teruggekregen. Bij tusschenpoozen lijdende aan zenuwvlagen, bleef hij echter zijn gezond verstand behouden, en de oorzaak van zijne kwaal inziende, leerde hij zelfbeheersching. Na zijne herstelling keerde de oude gezelligheid weder terug. Hij sprak gaarne nog over de politiek van den dag, zonder invloed te willen uitoefenen. De vinnige bestrijding van het ministerie **DONKER CURTIUS-DE KEMPENAER** in 1849 keurde hij af, nog meer de gedurige ministerieele veranderingen na 1853. Eene enkele betrekking was hij blijven bekleeden, het was die van Curator voor de Leidsche hoogeschool. Was hij in Maart 1848 als staatkundig tegenstander van **J. A. VAN DER HEIM** zijn opvolger als minister van binnenlandsche zaken geweest, als mede-Curator en oude academievriend was hij bij bevordering der wetenschap nauw met hem verbonden.

De opvolger van **LUZAC** als minister was s. Baron **VAN HEEMSTRA**, een der voorstellers van de grondwetsherziening in 1844.

Onder de vele moeilijkheden, die het jaar 1848 opleverde, behoorden ook die betreffende de finantiën. Ten gevolge van den gespannen toestand op enkele plaatsen waren de uitgaven voor het leger toegenomen, daarenboven waren de inkomsten uit de Oost-Indiën minder gunstig geweest en het misnoegen

onder de minvermogenen deed in overweging nemen om de belastingen op de eerste levensmiddelen af te schaffen.

Graaf SCHIMMELPENNINCK had gedurende zijn ministerie reeds een plan van afschaffing van de accijnsen op het gemaal en geslacht voorbereid en voorgesteld in het deficit van ontvangsten door tijdelijke maatregelen, door het uitgeven van schatkistbiljetten, te voorzien. VAN BOSSE had korte dagen na zijn optreden als tijdelijk minister eenige denkbeelden medegedeeld omtrent de herziening der belastingen. Deze denkbeelden waren zeer algemeen; het kwam er slechts op aan om aan de algemeene beginselen eene juiste toepassing te geven en het geschikte tijdstip daartoe uit te kiezen. Toen hij echter den 19 Juli wetsontwerpen indiende om de accijnsen op het gemaal en het geslacht af te schaffen en eene belasting te heffen op de bezittingen, verhieven zich daartegen vele stemmen zoowel buiten als binnen de Kamer. De eerste, die de pen opnam, was de oud-minister F. A. VAN HALL, *Een woord over de voorgestelde belasting op de bezittingen*. Hij stelde het voor, alsof hij was aangezocht om zijne denkbeelden over het ontwerp-belastingwet te doen kennen, waartoe hij te gereeder overgegaan was, omdat hij daardoor in de gelegenheid was het zeer verkeerde denkbeeld van sommigen te bestrijden, alsof hij nog zijdelingschen invloed had op het finantieel beheer. Hij betuigde achting te hebben voor den man, die thans tijdelijk aan het hoofd van het ministerie stond, maar de vriendschap, die hij hem toedroeg, belette hem niet zijn plan onvoldoende te achten om het deficit op de ontvangsten van dertien millioen te dekken en te voorzien in het tekort door de afschaffing van accijns wetten. Het plan, dat hij voordroeg, kwam eenigszins neer op eene herhaling van den maatregel van 1844. JOAN MULLER rekende, in een openbaren brief aan het tijdelijk ministerie, mede het plan geheel onvoldoende, en L. VAN VLIET gaf een gedrukte petitie aan de Tweede Kamer daartegen uit. Ook in de Tweede Kamer ontmoette het plan

der ministers bijna algemeene afkeuring, inzonderheid op grond, dat zulk een gewichtige maatregel, die zoo diep in de regeling van het belastingstelsel greep, niet door een tijdelijk minister moest worden voorgedragen en in overweging worden genomen door Staten-generaal, die door de verkiezingen, die na de grondwetsherziening zouden plaats hebben in gevolge het voorloopig kiesreglement, geheel veranderd zouden worden. De minister antwoordde daarop, dat hij niet verantwoord was, zoo hij geen maatregelen voorstelde. Toen echter opnieuw bij het algemeen verslag het ongunstig oordeel herhaald werd, trok hij den 21sten Augustus tijdelijk de voorstellen in

Deze zelfde bedenkingen werden aangevoerd tegen voorstellen door den minister van justitie ingediend, hetgeen ten gevolge heeft gehad een ministerieele crisis en een protest der Eerste Kamer.

DONKER CURTIUS namelijk, die als publicist altijd scherp zich had uitgelaten over het Besluit van 11 December 1813, waarbij de straffen van geeseling en brandmerk weder waren ingevoerd, en over de wet op de provinciale gerechtshoven, meende bewijzen te moeten geven, dat hij die beginselen als minister getrouw bleef, en diende diensgevolge een wetsontwerp in tot afschaffing van genoemde straffen en een tot niet-ervulling van eenige vacatures in de provinciale hoven en verandering van derzelve Kamers. De beide wetsontwerpen vonden veel tegenstand in de afdeelingen, maar de minister liet zich niet afschrikken van de openbare behandeling. De meerderheid gaf uit zwakheid toe. De meest zelfstandige leden der Kamer: CORVER HOOFT, VAN PANHUYNS, VAN NAAMEN, DUYMAER VAN TWIST, VAN GOLTSTEIN, NAP, stemden tegen, op grond dat de beide voordrachten beginselloos waren. VAN GOLTSTEIN voegde den minister op het eind der beraadslagingen vrij bits toe: "Ik heb het woord gevraagd ten einde te weerspreken hetgeen aan Zijne Excellentie

den minister van justitie behaagd heeft mij toe te dichten. Zijne Excellentie heeft namelijk gezegd, dat ik een apologie had gemaakt van het Besluit van 1813 en hij heeft deswege zijne verwondering betuigd, omdat vóór mij geen rechtsgeleerde ooit die verdediging had op zich genomen. Ik heb mij, geloof ik, duidelijk uitgesproken. Ik heb gezegd dat, hoewel ik de verdediging van dat besluit niet opnam, ik toch daarvan overtuigd was, dat, wanneer men dat besluit van stelselloosheid beschuldigde, de regering zich nog aan erger stelselloosheid schuldig maakte. Ik heb mijne gronden daarvoor aangevoerd, die moeielijk te wederleggen zijn, omdat zij rusten op daadzaken die niet gelochend kunnen worden."

Nadat beide de wetsontwerpen door de Tweede Kamer waren aangenomen, dat tot afschaffing der lijfstraffen met 30 tegen 21, dat tot niet-ervulling van opengevallen raadshersplaatsen met 29 tegen 14 stemmen, werden zij door de Eerste Kamer verworpen.

Kort daarna verzocht de minister eerst mondeling en toen schriftelijk zijn ontslag bij den volgenden brief:

"Sire! Ik herhaal hier schriftelijk 'tgeen ik de eer had, Uwer Majesteit mondeling mede te deelen, dat de Eerste Kamer der Staten-Generaal heeft verworpen het wetsontwerp tot afschaffing van wreede, nuttelooze en naar mijne zienswijze schadelijke straffen, en gelijkelijk heeft verworpen het wetsontwerp tot niet-aanvulling van vacatures in de Provinciale Hoven, en alzoo terstond heeft belemmerd de eerste stappen op den weg van *bezuiniging* door vereenvoudiging, zonder krenking van verkregene regten.

"Sire! Toen Uwe Majesteit mij in een zeer moeielijk oogenblik in Haren Raad riep, meende ik mijnen bijstand niet te mogen weigeren. Ik hoopte tot herstel, handhaving en bevestiging van orde en rust te kunnen medewerken; ik meende, dat daartoe de opgewekte volksgeest moest worden geleid, maar niet moest worden onderdrukt. Ik maakte

deel uit van het Ministerie, door Graaf SCHIMMELPENNINCK gevormd, omdat ik het er voor houden moest, dat hij het met mij over de hoofdbeginselen eens was. Toen later bleek, dat hij het ontwerp van Grondwetsherziening, zooals het door de meerderheid in den Raad was vastgesteld, niet kon verdedigen; en Uwe Majesteit eene keuze moest doen tueschen het gevoelen der meerderheid en dat der minderheid, heb ik geen stap gedaan, om Uwe Majesteit tot mijn gevoelen over te halen; ik heb integendeel verklaard, dat ik, zoo Uwe Majesteit Graaf SCHIMMELPENNINCK met de vorming van een nieuw ministerie belastte, geen enkel woord van tegenstand zou doen hooren, omdat ik den toestand van Europa zoodanig vond, dat het pligt was elke Regering, al voldeed zij niet geheel aan mijne beginselen, veeleer te ondersteunen, dan te bestrijden en te verzwakken.

“Door Uwe Majesteit met mijne ambtgenooten geroepen om een eenstemmig ministerie te vormen, heb ik verklaard, daartoe alleen te kunnen overgaan, na te hebben blootgelegd de beginselen, waarop de Regering, in de gegevene omstandigheden, behoorde gevestigd te zijn, en waarvan het hoofdpunt, buiten het ontwerp van Grondwetsherziening, gelegen was in: bezuiniging door vereenvoudiging.

“Ik had gehoopt, dat, met het oog op de van dag tot dag meer dreigende omstandigheden, men hier te lande de handen ineen zou hebben geslagen, en, ten minste voor het oogenblik, zoowel de zoogenaamde partij van *het behoud*, als die van ruimen vooruitgang en zeer democratische beginselen, de Regering zou hebben ondersteund.

“Ik zwijg hier van die onruststokers en gelukzoekers, welke in eene wijziging van het Staatsbestuur niet het belang des Vaderlands, maar slechts een middel van eigen verheffing, of tot herstel van hunnen, door eigen schuld vervallen, toestand, zien. Deze ongelukkigen had ik, van de eerste oogenblikken af, dat ik tot het bestuur kwam, reeds tot vijanden gemaakt. Maar ik doel vooreerst op het gedrag

van hen, die het oude willen behouden en hun *stelsel van behoud* thans in *een stelsel van tegenstand*, ten aanzien van alles wat naar hervorming gelijkt, hebben doen overgaan, en waaraan zich blijkbaar de meerderheid der Eerste Kamer, bij de verwerping der twee wetsontwerpen, door mij voorgesteld, heeft gesloten. Ik bedoel voorts de schrijvers van vele dagbladen en vlugschriften, die den geest van omkeering zoo ver drijven, dat zij de uitvoering der wet door de Regering, en het ophouden van den luister der Kroon en van de onafhankelijkheid der Natie, geldverspilling noemen.

“Ik had gehoopt, niet op onbepaalde goedkeuring, maar op ondersteuning en medewerking. In die hoop heb ik mij bedrogen gevonden.

“Nog kan ik niet gelooven, dat geene dezer partijen een offer zou willen brengen op het altaar des Vaderlands, en ik moet het er alzoo voor houden, dat er bijzondere redenen moeten zijn, waarom ik in het bijzonder tegenstand van *eene zijde* ontmoet, die vooral belang heeft in het behoud van rust en orde.

“Ik wil, Sire! mij in geene gissingen begeven. Genoeg is het hier op te merken, dat, om in deze tijden de rust te bewaren en de uitvoering der wet te verzekeren, — en dat is in de allereerste plaats de roeping van den Minister van Justitie, — men ten minste bij de aanzienlijken van den lande medewerking moet ontmoeten, en dat, wanneer deze daarvoor tegenwerking in de plaats stellen, en dien Minister zoo doende zijne morele kracht ontnemen, het tijd is, om die gewigtige betrekking neder te leggen, en Uwer Majesteit aan te raden een ander tot vervulling daarvan te roepen.

“Zonder invloed, zonder groote zedelijke kracht, is de plaats aan het hoofd der policie onhoudbaar.

“Zonder eenigen bijzonderen maatregel, zonder gelegheidswetten, zonder krenking van de vrijheid van drukpers, alleen door zedelijken invloed en het handelen zonder verwijl, is gedurende meer dan vier maanden de rust bewaard, of,

waar die gestoord was, hersteld. De Eerste Kamer heeft het eerste werktuig in mijne hand gebroken; het tweede is daardoor krachteloos geworden.

“Ik ben alzoo verplicht, Sire! nu van Uwe Majesteit te komen vragen, wat ik op den 18 Maart jl. als voorwaarde van de aanvaarding der portefeuille stelde: “dat mij zonder “eenige vergoeding voor de groote opoffering, die ik deed, “mijn ontslag zou worden verleend, wanneer ik dat in het “belang des vaderlands vorderde.”

“Ik vraag dit ontslag met te meer gerustheid, daar het werk der Grondwetsherziening is voltooid, en de Regering wel tot het besluit zal komen, om zich niet in de beraadslagingen der Kamers te mengen, maar aan haar de beslissing over te laten, of zij, door eene aanneming der twaalf wetsontwerpen, voldoening aan de Natie willen geven, of door eene verwerping de rust van het Rijk op het spel zetten.

“Het trouwe Nederlandsche volk zal, ik reken er op, met kalmte die beslissing afwachten, en in geen geval zijnen Koning afvallen.

De tijdelijke Minister van Justitie,
D. DONKER CURTIUS.”

Op dit rapport van den tijdelijken minister van justitie, den 31 Juli den Koning aangeboden, heeft Z. M. het volgend antwoord gegeven:

“Wij hebben kennis genomen van uw rapport, onder dagteekening van den 31 Julij jl., aan ons aangeboden, het verzoek bevattende, om u uit de betrekking van tijdelijk minister van justitie te ontslaan.

“Wanneer wij overwegen, dat door u, zoowel door het herstellen der rust, in de maand Maart jl., als door het bewaren van die rust en orde in den lande, tot op dezen dag, alsmede door uwe ijverige bemoeijingen tot herziening der Grondwet tot nu toe aangewend, groote diensten aan Ons en aan het Vaderland zijn bewezen, en dat deze uwe goede diensten nog niet kunnen worden gemist, maar ter vol-

toojing van hetgeen wèl is begonnen, worden gevorderd, — dan vinden Wij Ons verplicht, bij deze aan u te kennen te geven, dat het ontslag, door u gevraagd, vooralsnog niet kan worden verleend; dat het Ons aangenaam zal zijn, wanneer door u op den ingeslagen weg worde voortgegaan, tot dat het lot der thans in beraadslaging zijnde wetten tot herziening der Grondwet zal zijn beslist, en dat Wij van de Vaderlandsliefde Onzer beminde onderdanen vermeenen te mogen verwachten, dat Onze Regering in deze gewigtige oogenblikken, en Onze pogingen ter hervorming der Staatsinstellingen algemeene ondersteuning zullen vinden.

’s Gravenhage, den 4 Augustus 1848.

“WILLEM.”

Den Heer Mr. D. DONKER CURTIUS,

tijdelijk Minister van Justitie.

Deze beide stukken werden in de *Staatscourant* medegedeeld met het volgende bericht:

“De heer Mr. D. DONKER CURTIUS is, na het ontvangen van bovenstaand schrijven des Konings, door Z. M. ten gehore ontvangen en heeft zich aan het verlangen des Konings onderworpen.”

Deze geheele handeling, dit bedanken wegens de verwerping van twee tijdelijke wetsvoordrachten juist op het oogenblik, dat de voorstellen der grondwetsherziening moesten verdedigd worden, en de wijze, waarop dit geschiedde, werden bij de conservatieven eene weinig waardige houding geoordeeld.

Ook in de brochure *De staatkundige beginselen van den Minister DONKER CURTIUS, aan zijne handelswijze getoetst door Severus*, toegeschreven aan den Rotterdamschen advocaat Mr. H. J. VAN BUREN, werd dit gedrag gelaakt. De schrijver herinnert aan hetgeen door de regeering gezegd wordt in de memorie van beantwoording op het verslag van de Tweede Kamer over de ontwerpen van grondwetsherziening. De Eerste Kamer wordt daar noodzakelijk geacht als waarborg tegen overijling, een beperking van hartstochten in

ernstige tijden, een bolwerk voor den troon, en tevens als een krachtige steun der wet. De minister eerbiedigt dit laatste karakter der Eerste Kamer niet, nu hij uit ijdel zelf- of volksbehagen het gemeen overleg tot een vorm maakt en absoluut zijne denkwijze omtrent ontwerpen, die noch urgent noch volledig zijn, handhaaft, in weerwil van de belangrijke taak, die hem wacht bij de grondwetsherziening.

De Eerste Kamer meende bij hare eerste samenkomst tegen de scheeve voorstelling van de zijde des ministers te moeten protesteeren, en ofschoon niet gewoon om de beweeggronden, waarom zij wetsontwerpen afstemt, openbaar te maken, van die gewoonte nu te moeten afwijken. Het extract uit de notulen, waarin het rapport van den minister wordt weerlegd, werd gedrukt en aan de leden der Tweede Kamer toegezonden. Daarin wordt o. a. gezegd:

“De Kamer heeft met de uiterste bevreemding ontwaard, dat de uitslag harer overwegingen omtrent de wetsontwerpen tot afschaffing van eenige lijfstraffen en tot het niet-vernemen van vacatures in de provinciale hoven aan den minister aanleiding heeft gegeven, om den Koning en de Natie in een verkeerden waan te brengen ten aanzien van de denkwijze en het gedrag van de Kamer, door het te doen voorkomen, even alsof zij de eerste stappen tot bezuiniging zoude hebben belemmerd, en zich zoude hebben gesloten aan hen, die hun stelsel van behoud thans in een stelsel van tegenstand tegen alles, wat naar hervorming gelijkt, hebben doen overgaan. De ongegronde aantijging moet als van zelve strekken tot opwekking van de minachting der Natie jegens een gedeelte van de Vertegenwoordiging en om dat gedeelte aan eenen zedelijken dwang te onderwerpen, onbestaanbaar met zijne instelling en waar zich de Kamer verre boven verheven acht.

“De beraadslagingen over evengenoemde wetsontwerpen hadden den minister behooren te overtuigen, dat alleen bedenkingen, uit de bepalingen van de voorstellen ontleend,

deze Kamer tot verwerping hebben doen besluiten, en dat de Kamer te zeer doordrongen is van pligtbesef, om niet volgaarne mede te werken tot verbetering van het Staatsbestuur en van de bestaande Grondwet; doch dat zij zich ook door niets laat overhalen, om goed te keuren hetgeen haar voorkomt, met de regten van de Kroon of met het welbegrepen belang der Natie in strijd te zijn."

Ook van de geheel tegenovergestelde zijde, van de *Arnhemse courant*, werd het verzoek van den minister om ontslag zeer gehegeld. De man, die echter door de *Arnhemse courant* als de man van het oogenblik werd aanbevolen, werd omtrent dezen tijd zeer besproken naar aanleiding eener zaak, die in alle dagbladen afkeuring vond, behalve in de *Arnhemse courant*, en die met een woord moet vermeld worden.

In bijna alle couranten las men onder dagteekening van 4 Juni uit Leiden het volgende bericht:

"Er is gisteren hier eene zaak gebeurd, waarvan de kerkelijke en wereldlijke geschiedenis van ons vaderland wellicht geen tweede voorbeeld oplevert en die in de 19de eeuw, en vooral in dezen tijd, geheel onbegrijpelijk is: het is in weinige woorden dit, dat het collegie van burgemeester en wethouders gisteren, met behulp van de policie, zich, zonder daartoe rechterlijk gemachtigd te zijn, heeft meester gemaakt van het huis der nederduitsche hervormde huiszitten- en diaconie-armen alhier, en sommige daar vergaderde leden van den breedten kerkeraad dier gemeente door de agenten der policie daarnit heeft doen verwijderen. Dit collegie heeft dan ook onmiddellijk eene aanklacht bij den officier van justitie bij de arrondissements-rechtbank ingeleverd tegen burgemeester en wethouders, wegens aangedaan geweld en mishandeling. Men kan begrijpen hoedanig de burgerij verbaasd is over deze handeling van het stedelijk bestuur."

Een paar dagen later werd dit bericht aangevuld door de mededeeling van de aanklacht, door onderscheiden predikanten en leden van den kerkeraad onderteevend, en van een adres behelzende een protest tegen den genomen maatregel. Dit adres werd bij den gemeenteraad door 77 ingezetenen van Leiden, onder welke 14 hoogleeraren, ingediend.

Uit de later openbaar gemaakte stukken is gebleken, dat de zaak van het huizittenhuis reeds jaren lang stof tot verschil had opgeleverd. Het huizittenhuis was een gemengd armbestuur, waarvan de regenten voor de helft door den kerkeraad en voor de andere helft door den stedelijken raad werden benoemd, welk laatst collegie een recht van oppertoezicht had. Het toenemend bedrag der uitgaven was de aanleiding der geschillen. Op voorstel van eene commissie, bestaande uit C. J. LUZAC, THORBECKE en OLIVIER, werd door den raad besloten, ofschoon niet dan na veel tegenstand o. a. van den hoogleeraar COCK, tot de invoering van een nieuw reglement, hetgeen de kerkeraad niet wilde erkennen. Of de raad gerechtigd was een nieuw reglement vast te stellen zonder medewerking van den kerkeraad, was ten hoogste twijfelachtig, maar al nam men aan, dat het recht aan zijne zijde was, dan nog werd de wijze, waarop het nieuwe reglement werd ingevoerd, als ten hoogste willekeurig veroordeeld. Vooral werd de schuld geweten aan THORBECKE, op wiens aandrang het besluit, om het nieuwe reglement met bijstand der policie in te voeren, zou genomen zijn.

Reeds verscheidene maanden was Leiden ten gevolge der gerezen geschillen in twee fel tegenover elkander staande partijen verdeeld. Deze verdeeldheid kreeg door de gewelddadige inbezitneming nu haar hoogsten graad van verbittering en deed de aandacht van het publiek ook buiten Leiden op deze kwestie vestigen. THORBECKE, die volgens de *Arnhemse courant* de aangewezen man was om minister te zijn, had zich dan nu doen kennen als administrateur.

Hij, de man der vrijheid, de liberale man bij uitnemendheid, had niet gearzeld, om zonder eenige rechterlijke machtiging, zich met geweld te verschaffen, wat hij zijn recht waandel. Deze en dergelijke oordeelvellingen werden uitgesproken. De zaak maakte des te grooter indruk, daar de maatregel genomen was tegen een hervormden kerkeraad, en tegen mannen van naam, hoogleeraren en predikanten, geweld gepleegd was. De Synodale Commissie had reeds bij de bestrijding van het ontwerp der Staatscommissie door haar adres den protestantschen sectegeest opgewekt, en niet te verwonderen is het, dat door de onwaardige behandeling, aan hoofden harer gemeente en aan geachte mannen aangedaan, velen van verontwaardiging en haat tegen THORBECKE vervuld werden. In het kort kunnen wij hier mededeelen, dat behalve de pogingen om eene strafvervolging te doen instellen, door de diakenen eene rechtsvordering is aangevangen tot herstel in het bezit van het huuszittenhuis wegens gewelddadige ontzetting, ten aanzien van welke vordering de rechtbank zich onbevoegd verklaarde. Verder is in deze zaak voor den hoogen raad een vordering ingesteld door de stedelijke regenten tegen den minister van finantiën tot uitbetaling van de renten op het grootboek, in welk geding diakenen intervenueerden. De toewijzing van dit verzoek tot interventie maakte het voor de stedelijke regenten onmogelijk om de renten bij het grootboek te ontvangen en wegens den finantieelen nood, hierdoor ontstaan, werden voorstellen in den raad gedaan om tot eene schikking te komen. Maar alle voorstellen stuitten af op het verzet van THORBECKE. Eindelijk, door geldnood gedrongen, kwam de raad vrijwillig terug op zijne willekeurig genomen besluiten.

Intusschen waren de voorstellen tot grondwetsherziening, na in den ministerraad hier en daar veranderd te zijn, in den Raad van State mondeling, onder voorzitterschap des Konings en in tegenwoordigheid van den Prins van Oranje

overwogen en aangenomen op aandrang van hooger hand. Ten einde de aanneming bij de Staten-generaal voor te bereiden had **DONKER CURTIUS** een brochure doen schrijven, maar toen zij aan het oordeel van de leden van het ministerie werd onderworpen, werd zij op dringend verzoek van **LUZAC**, die daarvan slechts een nieuwen hartstochtelijken strijd te gemoet zag, niet uitgegeven en op enkele exemplaren na vernietigd.

Een geest om aan den wensch naar hervorming te gemoet te komen ademde de boodschap des Konings, waarbij de voorstellen tot grondwetsherziening werden aangeboden. Vóór April 1848 werden de koninklijke boodschappen alleen door den Koning en de memoriën van toelichting bij de wetsontwerpen in het geheel niet onderteekend. Hierdoor bestond er geene ministerieele verantwoordelijkheid ten aanzien van het indienen van wetsontwerpen. De ministers, die den 25 Maart 1848 optraden, brachten dadelijk daarin verandering: de onderteekening van de boodschap door den Koning bleef behouden en de memoriën werden onderteekend door den betrokken minister of door den raad van ministers, vertegenwoordigd door den tijdelijken voorzitter. Hierdoor kwam een onderscheid van schrifturen, waarbij of de Koning of de ministers meer op den voorgrond traden.

In de koninklijke boodschap, waarmede de voorstellen van grondwetsherziening den 19^{den} Juni aan de Tweede Kamer werden aangeboden, straalt duidelijk door het persoonlijk gevoelen van **WILLEM II**. In die boodschap leest men:

“In de memoriën van toelichting, welke de nieuwe wetsontwerpen vergezellen, zijn de gronden uiteengezet, waarop zij rusten. Ook worden in den aanhef van de memorie, behoorende bij het 1ste wetsontwerp, de bijzonderheden aangetroffen, welke den algemeenen aard en de samenstelling van deze ontwerpen doen kennen. Ik breng deze voorstellen bij U Edel Mogenden ter overweging, met het oog niet slechts op onzen binnenlandschen toestand, maar ook op de

gebeurtenissen, welke in de meeste overige Staten van Europa tot hervormingen in den maatschappelijken toestand hebben geleid. De voorzigtigheid gebiedt om niet uit het oog te verliezen, wat eene algemeene behoefte voor de volken schijnt geworden te zijn, al is het, dat ons Vaderland, Gode zij dank! nog vreemd gebleven is aan de geweldige bewegingen, welke andere Staten hebben geschokt. Ik vertrouw, dat de Grondwet, gewijzigd naar de voorstellen, welke door U Edel Mogenden staan onderzocht te worden, aan de eischen van het tegenwoordig oogenblik zal beantwoorden; gelijk zij ruimte zal overlaten, om, bij gewijzigden loop van omstandigheden, ook hierop acht te slaan en onze maatschappelijke instellingen gaandeweg te ontwikkelen en te verbeteren.

“Het is Mij niet onbewust, dat over onderscheidene punten van meer of minder gewigt verschil van gevoelen kan bestaan, en werkelijk aanwezig is, maar, in oogenblikken als het tegenwoordige vooral, is het de plicht van een ieder, om wederkeerig inschikkelijk te zijn, en van eigene denkwijze iets ten offer te brengen. Ik zelf, Edel Mogende Heeren! heb mij, bij de beoordeeling van de nu voorgestelde onderscheidene wijzigingen in de Grondwet, niet aan de beoefening van een plicht onttrokken, welken Ik, ter bevordering van eendragt, tot waarachtig heil van het Vaderland, met aandrang op het harte druk.”

Dit beroep op de inschikkelijkheid der Tweede Kamer werd vooral ook gedaan met het oog daarop, dat niet de wenschen der Kamer, kenbaar gemaakt in haar verslag van 16 Maart, de grondslag van het ontwerp is, daar de Koning krachtens het hem toekomend initiatief aan eene Commissie het ontwerpen eener grondwetsherziening heeft opgedragen. In het ontwerp der Commissie heeft intusschen de regering gemeend wijzigingen te moeten brengen en daaraan memoriën te moeten toevoegen, zoodat “de toelichting, door de Commissie gegeven, wel blijft een belangrijk historisch stuk, dat dikwijls met nut zal kunnen worden geraadpleegd, maar

niet altijd voor de ontwerpen, zooals zij nu liggen, tot rigtsnoer kan dienen."

De regeering heeft de aandacht der geheele natie op de grondwetsherziening gevestigd en zich ten nutte gemaakt al wat van onderscheidene zijden is in het licht verschenen.

Het regeeringsontwerp werd door het publiek met belangstelling ontvangen. De toenadering, door de regeering ingeroepen en door haar zelve aan den dag gelegd door te moeten te komen aan gemaakte bedenkingen, werd zeer op prijs gesteld. De wijzigingen, in het ontwerp der Staatscommissie gemaakt, werden als verbeteringen aangemerkt, maar velen meenden, dat belangrijker wijzigingen moesten gemaakt worden. Nog meer voldeden de wijzigingen na het algemeen verslag door de regeering in het ontwerp gebracht, waardoor belangrijke liberale beginselen door de grondwet werden gewaarborgd.

De schrijver van de *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag*, ofschoon de noodzakelijkheid erkennende dat tot het tot stand brengen der grondwet een ieder veel van zijn gevoelens moet ten offer brengen, resumeerde de drie punten, die niet mogen worden prijs gegeven:

zorg voor het openbaar onderwijs;
volstrekte meerderheid bij de verkiezingen;
vereenvoudiging van de wijze, waarop veranderingen in de grondwet tot stand komen.

Een geheel anderen geest ademde de brochure *Bijdrage tot de herziening der grondwet*, door THORBECKE uitgegeven even voor den aanvang der openbare beraadslagingen in de Tweede Kamer.

Met groote bitterheid werden het ministerie SCHIMMELPENNINCK en de veranderingen in het voorstel der Commissie aangevallen en zijn eigen meeningen verdedigd, terwijl aan het slot deze opmerking werd gevonden:

V.

26

“De Commissie heeft zich, als eenheid, verantwoord door openbaarmaking van haar ontwerp en verslag.

“Ik meende, daarenboven eene individuele rekenschap te zijn verschuldigd; persoonlijke rekenschap, zoo men wil, doch rekenschap inzonderheid van beginselen of begrippen. Ik onderwerp die aan beter politiek verstand. Dit toch, en niet politieke toegevendheid, zal de gronden onzer hervorming moeten leggen. Ik althans kan noch gelooven, dat het een geluk is, zoo Gouvernement en Vertegenwoordiging eene Staatsregeling beramen, gelijk twee procureurs eene dading treffen; noch dat het burgerpligt is, de oogen te sluiten of aan te nemen hetgeen men afkeurt; noch durf ik mij vleijen, dat hetgeen heden, bij den eersten aanleg, wordt gemist of verzuimd, morgen, bij den opbouw, zal kunnen worden vergoed.”

In bewogen tijden wordt een geschrift het minst naar den wezenlijken inhoud, het meest naar den toon en de strekking beoordeeld. Bij den algemeenen aandrang, die in Augustus 1848 bestond om met de grondwetsherziening aan een einde te komen, vond de brochure van THORBECKE noch bij de liberalen, noch bij de conservatieven bijval; men zag er een ongelukkig drijven in om gelijk te willen hebben zonder eenig nut.

Zij die wenschten, dat de grondwetsherziening eindelijk tot stand zou komen, hetzij meer hetzij minder naar hunnen wensch, maar toch in elk geval op eene wijze, dat de verbetering in de grondwet aanzienlijk zou zijn, vreesden, dat de grondwetsherziening door het drijven van THORBECKE schipbreuk zou lijden. Duidelijk blijkt dit uit zijne niet-benoeming tot lid der dubbele Kamer. Nog in Juli, bij de periodieke aftreding van leden der Tweede Kamer, had THORBECKE een gelijk aantal stemmen verkregen als het aftredend lid TIMMERS VERHOEVEN, zoodat THORBECKE's leeftijd zijne verkiezing voor lid van de gewone Kamer, die in October hijeen zou komen, besliste, maar in Augustus,

na de verschijning der *Bijdrage*, verkreeg hij slechts weinige stemmen als lid der dubbele Kamer. Zoozeer had hij, in weerwil van zijne uitstekende verdiensten als voorzitter der Staatscommissie, de vrees opgewekt, dat door zijn drijven het moeilijk werk der grondwetsherziening zou mislukken. De Thorbeckiaansche pers schreef in denzelfden geest als de *Bijdrage* en laakte alle veranderingen, in het ontwerp der Staatscommissie gemaakt. De *Arnhemse courant*, die in April een onverwijld aanneming van het ontwerp der Staatscommissie had zoeken door te drijven, meende dat er nu geen haast was met het tot stand brengen der grondwetsherziening.

“Het werk der ministers moet thans ernstig ter toetse gebracht worden, het moet aan een gestreng onverbiddelijke kritiek worden onderworpen, en, kan het die niet doorstaan, zonder genade afgewezen worden. Het zou zeer wenschelijk zijn, dat onderscheidene dier door wederzijds toegeven, wijzigen en verminken bedorven en onkenbaar gewordenen wetten aan de ministers teruggezonden werden. Nadat het ministerie zooveel tijd vermorst heeft, kan men van de natie niet vorderen, dat zij maar zoo hals over kop zou bekrachtigen wat de regering oirbaar acht haar aan te bieden.”

Niet minder sterk verklaarde zich de *Arnhemse courant* tegen de Tweede Kamer. De verbeteringen, op aandrang der Tweede Kamer in de grondwet gebracht, werden miskend. De Kamer was “behoudziek”, en elke afwijking van het ontwerp der Staatscommissie was een daad van reactie. Zoo schrijft zij:

“Wij betreuren de ligtzinnigheid en beginselloosheid, waarmede ministers en leden der Staten-generaal dit werk volbragt hebben, ook daarom vooral, dewijl de kreet: herziening der grondwet, nu niet zal geëindigd wezen. Spoedig zal men over de bepalingen der nieuwe wet struikelen. De grondwet dreigt met loven en bieden zamengehaspeld te worden.

“Wie zal zich met de grondwet tevreden gevoelen? Niemand. Zij wordt geen nationale kracht, zij blijft aan de natie vreemd.

“De dubbele Kamer kan ons nog bewaren. Mogt zij het doen.”

Deze afwijzing van elke toenadering werd niet gevolgd door THORBECKE's vroegere medestanders. De bondgenooten van 1844 zagen de toen gekoesterde wenschen in het regeeringsontwerp gehuldigd en ondersteunden het ministerie, dat hunne wenschen verwezenlijkte en waarin velen van hen zitting hadden. Zelfs ANEMAET, vroeger en ook weder later een getrouw volgeling van THORBECKE, prijst DONKER CURTIUS en het ontwerp, en wijt den langen duur der herziening daaraan, “dat men op eene volkomenheid aandrang, die niet te bereiken is.” Ook de katholieke leden verklaarden zich voor het regeeringsontwerp.

Maar onder het jonger geslacht, niet het minst onder zijne leerlingen, waren velen vol bewondering voor THORBECKE bezielde en gezind zich geheel aan zijne leiding te onderwerpen. Bij hen voegden zich later eenige vroegere aanhangers, die hem weder getrouw werden; onder hen de katholieken, die hem dankbaar bleven voor de rechten in het ontwerp der Staatscommissie opgenomen, en waardeerden, dat hij in zijne *Bijdrage* de vrijheid van openbare godsdienst-oefening gehandhaafd had tegen de wijziging in het ontwerp, die zij kleingeestig oordeelden.

Zoo ontstond er een nieuwe Thorbeckiaansche partij door de afwijzing van THORBECKE van elke toenadering tot zijne vroegere bondgenooten. Deze strijd van Thorbeckianen en anti-Thorbeckianen, te betreurenswaardiger omdat geen verschil van politiek beleid daaraan ten grondslag lag, was van geheel persoonlijken aard. Ook THORBECKE heeft dien strijd als zoodanig beschouwd, en ten stelligste ontkend, dat aan politieke partijen kan gedacht worden. In eene rede, den 5^{den} Mei 1849 in de Tweede Kamer uitgesproken,

“waarschuwt hij, dat men ons niet partijen opdringe, die niet bestaan. Hij meent, onzen politieken toestand sedert jaren in het oog te hebben gehouden, maar vindt geen blijk van het aanwezen eener zoogenaamde *reactionaire* partij, noch eener andere, die *te ver* zou willen gaan. Hij neemt aan, dat er *individus, meeningen* zijn, die achteruitgang verlangen; andere die onze instellingen gaarne voorbijstreefden. Doch *individus meeningen* zijn geen *partijen*. Wij moeten ons hier, gelooft hij, vooral wachten, de publieke meening te misleiden; zoo men fictieve onderscheidingen buiten deze Kamer maakt, wij hebben geene roeping er toe mede te werken; geven wij in dergelijke, door niets gestaafde bewering toe, de natie zal werkelijk beginnen te gelooven, dat er partijen zijn, en aan ieder, die op het publiek tooneel verschijnt, afvragen welke kleur hij drage. Wij zullen dan worden geoordeeld niet naar hetgeen wij denken, zeggen en doen, maar volgens het partijbegrip, waarin men ons zal willen rangschikken.”

De weinige opgang, dien de *Bijdrage tot de herziening der grondwet* in Augustus 1848 maakte, en de ongelukkige verwijdering, die zij op politiek gebied te weeg bracht, mogen den belangrijken inhoud van dit geschrift niet uit het oog doen verliezen. THORBECKE doet zich daarin kennen als een tegenstander van het Engelsche parlementaire stelsel met zijne onbeschreven staatsrechtelijke gebruiken, en als een voorstander van een streng afgebakend grondwettig systeem. Voor de kennis van dit systeem, waarop de grondwet rust, is de *Bijdrage* een der belangrijkste hulpbronnen, al is aan dit systeem eenige afbreuk gedaan door de veranderingen in het ontwerp der Commissie gemaakt.

Belangrijk zijn de verbeteringen, door de regeering, eerst uit eigen beweging, maar vooral op aandrang der Tweede Kamer in het ontwerp gemaakt. In logische eenheid moge

daardoor de grondwet verloren hebben, als waarborg voor de liberale beginselen heeft zij aanmerkelijk gewonnen.

Wij willen bij de vermelding van die veranderingen ons bepalen tot degene die van meer algemeen politiek aard zijn, en daarom geacht kunnen worden tot de staatkundige geschiedenis te behooren.

Keeren wij tot het regeeringsontwerp terug.

Onder de veranderingen zijn er eenige, die op de toekenning der individueele rechten betrekking hebben.

Ten aanzien van het recht van vereeniging wordt opgemerkt:

“Veel heeft men in dit artikel gezocht, dat er eigenlijk niet in te vinden is. Het bevestigt slechts een regt, dat, getuigen onze menigvuldige genootschappen en congressen, reeds *facto* bestond, en hetwelk het burgerlijk regt, handelende over de zedelijke lichamen, reeds uitdrukkelijk had erkend.”

Om aan de gemaakte bedenkingen te gemoet te komen, werd de redactie van het artikel gewijzigd en tevens in het 5de der additioneele artikelen een korte termijn voorgeschreven binnen welken daaromtrent een voorstel van wet moet worden ingediend.

De redactiewijziging bleek later weinig aan de Tweede Kamer te voldoen en is, op nieuw gewijzigd, eindelijk vastgesteld op eene wijze, waardoor het recht geheel zijn grondwettig karakter verloor en zijne regeling aan de wet werd overgelaten.

Voor al ten aanzien van het hoofdstuk van den godsdienst bleek, dat de regeering wilde te gemoet komen aan eenige bezwaren van protestantsche zijde aangevoerd. Zij verklaart zich de wenken te hebben ten nutte gemaakt om de orde bij de openbare godsdienstoefening te bewaren. Maar zij heeft tevens afgewezen den eisch, om, waar men voor zich vrijheid vroeg, beperking voor andersdenkenden daar te stellen.

De afschaffing van het recht van *placet* werd daarom uit

het ontwerp der Commissie overgenomen. Maar de openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen werd alleen geoorloofd, waar zij thans naar de wetten en reglementen is toegelaten. Volgens het ontwerp der Commissie was bepaald, dat de openbare godsdienstoefening wordt toegelaten, voor zooverre die niet kan geacht worden eenige stoornis aan de publieke orde en rust te zullen toebrengen.

Ten gevolge van dit voorschrift was in vele adressen de vrees te kennen gegeven, dat nu overal processies zouden gehouden worden, daar geen gemeentebestuur eene processie zou kunnen weigeren zonder bekentenis van onmacht om de orde te kunnen handhaven.

Daar, gelijk de regeering verklaarde, de verdraagzaamheid ernstig dreigde te worden verstoord, hoopte zij door de bepaling, gelijk zij die voorstelde, de agitatie tot bedaren te brengen. Geen nieuwe processies zouden op openbare wegen gehouden worden; alleen daar, waar zulks thans naar de wetten en reglementen in gebruik is, is de godsdienstoefening ook buiten de gebouwen en besloten plaatsen geoorloofd, opdat aan geene verkregen rechten zou worden te kort gedaan. Wel is waar zou in geval van onzekerheid omtrent die wetten en reglementen de moeilijkheid niet geheel vermeden worden, maar in geval van kwestie zou de burgerlijke rechter bealissen. Het voordeel zou echter verkregen worden, dat het houden van een processie niet als een voortdurend dreigend gevaar voor de orde en rust in elke gemeente de godsdienstige gemoederen in beweging zou brengen.

In gevolge den wensch der Synodale Commissie, dat de betrekking der hervormde kerk tot den staat zou blijven gehandhaafd, was de bepaling uit het ontwerp der Staatscommissie "dat de kerkgemeenten de vrije keus harer leeraren hebben" geschrapt.

Ook bij eene andere bepaling bleek, dat het partij trekken door de Staatscommissie voor de belangen der katholieken door de regeering niet werd nagevolgd.

De regeering "kwam tot de ontdekking, dat in de becijferingen der Commissie van 17 Maart 1848 eene dwaling is ingeslopen, ten gevolge waarvan 34 in plaats van 33 hoofdkiesdistricten zijn opgesomd, door aan Noordbrabant 5 in stede van 4 hoofdkiesdistricten toe te kennen. Noordbrabant telt 403698 zielen. In dat getal is het bedrag van 90000 slechts viermaal begrepen. Het overschot beloopt 43698, dat is 1302 minder dan 45000 of de helft van 90000. Dat overschot mag alzoo niet worden aangenomen, om daarvoor een nieuw hoofdkiesdistrict op te rigten."

Dit verschil tusschen 5 en 4 hoofdkiesdistricten verviel, toen, ingevolge de opmerkingen der Tweede Kamer, tot enkele kiesdistricten besloten en Noordbrabant in 9 enkele kiesdistricten verdeeld werd.

Ten aanzien van het onderwijs waren de voorschriften uit het ontwerp der Staatscommissie in het regeeringsontwerp overgenomen: de vrijheid van het onderwijs werd toegekend en de staatszorg voor het openbaar onderwijs bleef uit de grondwet geschrapt.

Door de regeering werd de *census* (door de Commissie gesteld op *f* 20 tot *f* 225) verminderd op *f* 20 tot *f* 160, en tevens weggelaten de alinea:

"Zij, die den graad van doctor bij eene nederlandsche hoogeschool verkregen, zijn aan de laatste voorwaarde niet "onderworpen."

Generaal NEPVEU had in den ministerraad er op gewezen, dat door deze toekenning van staatsburgerschapsrechten een nieuwe geprivilegieerde stand werd ingesteld, en dat er eene onbillijkheid begaan werd tegenover krijgslieden beneden den rang van hoofdofficier, die van het lidmaatschap der Staten-generaal werden uitgesloten:

"Het is niets anders dan het instellen van een' nieuwen geprivilegieerden stand in de maatschappij, nadat de opstellers van het ontwerp tot beginsel hebben aangenomen geene bevoordeelde standen te willen. Hier ben ik vrijzinniger, in

allen gevalle regtvaardiger dan de leden der commissie; ik wil gelijkheid voor allen. In het zoo even aangehaalde art. 72 worden aan een geprivilegieerden stand staatsburgerschapsregten toegekend, die haar niet toekomen. In art. 86 worden daarentegen deze regten aan een stand ontzegd, die er alle aanspraak op heeft, namelijk den militairen stand.”

Aan beide bedenkingen werd gevolg gegeven. Adressen van officieren, leeraren, onderwijzers enz. om evenzeer het kiesrecht te mogen hebben waren een bewijs hoe moeilijk het is om uitsluitend aan de categorie van doctoren het kiesrecht te verleen en dat aan andere categoriën te onthouden. Tevens scheen men het bezwaar der Staatscommissie te deelen om “de uitoefening van het hoogste politieke regt van eene telken jare veranderlijke wet te doen afhangen”, en wilde daarom niet de aanwijzing der categoriën aan de wet overlaten. Ook later bij de benoembaarheid van de leden der Eerste Kamer werd het stellen van categoriën besproken, en evenzeer door de regeering bestreden wegens de moeilijkheid der classificatie.

Eenige veranderingen, door de Staatscommissie in de grondwet gemaakt, werden teruggenomen. Zoo werden de formulieren, waarmede de voorstellen van wet worden ingediend en verzonden, weder opgenomen. De weglating oordeelde men niet gerechtvaardigd en de mogelijkheid, dat een minder welgestemde Kamer de voorstellen bij weinig aangename brieven zou terugzenden, moest voorkomen worden.

De onvereinigbaarheid van de betrekking van minister en lid der Staten-generaal had evenmin instemming in den minister-raad gevonden.

Volgens de bestaande grondwet waren de betrekkingen vereinigbaar, getuigen **W. VAN RAPPAARD** en **SCHIMMEL-PENNINCK**, die tijdens hun ministerie leden der Eerste Kamer waren, en **LUZAC**, **DE KEMPENAER** en **VAN HEEMSTRA**, die leden der Tweede Kamer waren gebleven; eene verandering werd niet noodzakelijk geacht.

Onder de wijzigingen, door de regeering in het ontwerp der Staatscommissie gebracht, moet nog worden vermeld de opneming van de bepaling:

“De uitvoerende magt berust bij den Koning.”

Op zoodanig voorschrift was aangedrongen door VAN HALL, die in *Olivarius* had betoogd, dat de Commissie het begrip van het constitutioneele regeeringsstelsel uit het oog heeft verloren en ongevoelig in het verouderde Nederlandsche staatswezen is verward, door aan de provinciale Staten een deel der uitvoerende macht op te dragen. Daardoor heeft de Commissie den Koning de macht onthouden om te waken over de uitvoering der wetten door de gewestelijke en gemeentebesturen binnen den hun afgebakenden werkkring en is de werking van de ministerieele verantwoordelijkheid verlamd. “Is het niet”, vraagt hij met het oog op de voorschriften betreffende de beslissing van geschillen tusschen provinciën en gemeenten, “alsof wij ons te midden van de republiek der Vereenigde Nederlanden bevonden, toen de gewestelijke en stedelijke besturen een oppermagtig gezag oefenden, waaruit twisten oprezen, die de tusschenkomst van een scheidsregter, zooals den Stadhouders, noodig maakten? Hoe laat zich zoodanige bepaling rijmen met een eenhoofdig bestuur, hetwelk met het uitvoerend gezag bekleed is, en uit dien hoofde geroepen is, om de hand te houden aan de uitvoering der wet en het toezigt te voeren over de werking der ondergeschikte besturen?”

Door de regeering werd gedeeltelijk aan deze bedenkingen te gemoet gekomen door de bepalingen:

“De uitvoerende macht berust bij den Koning.”

“De Koning heeft het vermogen, de besluiten der provinciale Staten, die niet de algemeene wetten of het algemeen belang strijdig mogten zijn, te schorsen en buiten effect te stellen.”

“De voorzitter van den gemeenteraad wordt door den Koning ook buiten de leden van den raad benoemd, en ook door hem ontslagen.”

THORBECKE noemt in de *Bijdrage* de uitspraak "De uitvoerende macht berust bij den Koning" "een groot, valsch woord. Zeide men "de eenheid der uitvoerende magt is bij den Koning", de stelling ware goed en juist; grond en bestemming van het hedendaagsche koningschap is inderdaad, eenheid der uitvoerende magt te zijn; maar zelfs die behoort tot de stellingen, welke eene grondwet beter doet uit zich te laten opmaken, dan zelve uit te drukken."

Een ander voorschrift, niet minder een bewijs van de zucht van DONKER CURTIUS naar algemeene bepalingen, is de zinsnede:

"De wetten zijn onschendbaar." Tot toelichting waarvan het volgende is geschreven:

"De onschendbaarheid der wetten heeft eene driedubbele beteekenis. Zij plaatst de wet boven alle bedenking; zij waarborgt haar tegen alle aanranding zoowel van de uitvoerende en regterlijke magt, als van de plaatselijke autoriteiten, aan wie, alleen behoudens de wet, het vaststellen van plaatselijke verordeningen is toegekend."

De onschendbaarheid, die evenzeer aan den Koning is toegekend, in tegenstelling met de ministers, die verantwoordelijk zijn, wordt hier toegekend aan de wetten, in tegenstelling met de plaatselijke verordeningen, die aan de wet moeten getoetst worden. Door deze onschendbaarheid mogen de wetten niet als met de grondwet strijdig worden ter zijde gesteld. Belangrijk is deze bepaling uit een constitutioneel oogpunt, omdat zij de eerbiediging der grondwet overlaat aan de inzichten der wetgevende macht. Hetgeen deze als wet vaststelt, ook al mocht dit in strijd zijn met grondwettige bepalingen, moet door den rechter worden toegepast.

Het regeeringsontwerp werd de week volgende op de indiening door de Tweede Kamer in behandeling genomen.

Nadat door 54 leden aan het onderzoek was deelgenomen,

werd het Voorloopig Verslag door de Commissie van Rapporteurs, zijnde DUYMAER VAN TWIST, CORVER HOOFT, VAN PANHUYB, VAN GOLTSTEIN en VERWEY MEJAN, den 13^{den} Juli vastgesteld en ters'ond daarop openbaar gemaakt.

In dit Verslag is eenige gevoeligheid tegenover den Koning niet te miskennen. Ongegrond was die stemming niet. Jaren lang had de Koning zich ten stelligste verzet tegen eene grondwetsherziening. Door den drang der gebeurtenissen neemt de Koning op 13 Maart het initiatief en zegt buiten zijne ministers om aan de Kamer eene ruime grondwetsherziening toe, waaromtrent hij hare denkwijze wenscht te vernemen. Met hartelijke blijdschap heeft de Tweede Kamer deze stap begroet en zich gehaast de grondslagen eener zeer ruime grondwetsherziening vast te stellen, hetgeen zij in haar Verslag van 16 Maart gedaan heeft. Den 17^{den} Maart heeft de Koning op nieuw het initiatief genomen en, evenzeer buiten zijne ministers om, eene Commissie benoemd om de grondwet te herzien, *met overweging van de wenschen der Tweede Kamer*. Maar deze wenschen zijn niet de grondslagen geweest van het regeeringsontwerp.

Vooraf zijn de uitingen soms wrevelig tegen de Commissie, die in haar Verslag zelfs niet de beweegredenen had medegedeeld, waarom zij van het Verslag van 16 Maart was afgeweken.

Met genoegen heeft echter de Kamer de wezenlijke verbeteringen opgemerkt, die in eenige artikelen, vergeleken met de daaraan beantwoordende van het ontwerp der Staatscommissie, zoowel wat vorm als inhoud betreft, waren aangebracht.

Ten aanzien van vijf hoofdpunten kan de meerderheid zich niet met de regeering vereenigen:

- I. Het stelsel van vertegenwoordiging.
- II. De Raad van State.
- III. De godsdienst.

IV. Het onderwijs.

V. Het recht van vereeniging.

Ad I. De meerderheid gaf de voorkeur aan verkiezingen met één trap, overtuigd, dat langs dien weg alleen datgene kan worden verkregen, naar hetwelk bovenal moet worden gestreefd, te weten: goede keuzen; waardoor men verstaat de verkiezing van mannen, wier zelfstandigheid en kundigheden tot waarborg strekken, dat zij de wezenlijke belangen des lands steeds zullen behartigen, en die tevens op zoodanig maatschappelijk standpunt zijn geplaatst, dat zij in den waren zin des woords de kern der natie vertegenwoordigen.

De meerderheid had weinig verwachting van de rechtstreeksche verkiezingen. De principieele gronden, daarvoor aangevoerd, kon zij niet als juist erkennen. Eene vergelijking wat betreft de lastgeving volgens het Burgerlijk Wetboek met de betrekking van afgevaardigde was in vele opzichten onjuist en zelfs volgens het Burgerlijk Wetboek is onmiddellijke keuze geen volstrekt vereischte om een ander te vertegenwoordigen. Van rechtstreeksche verkiezingen vreesde men partijschappen en de keuze van ongeschikte personen. De verkiezingen zouden in handen komen van enkele drijvers, en daardoor een sterk democratisch karakter verkrijgen, en toch zouden zij den volksinvloed verminderen, omdat de talrijke klasse van stemgerechtigden van allen invloed beroofd zou worden.

Dit gevoelen werd later (17 Augustus) door TELTING op deze wijze uitgesproken:

“Het stelsel van regtstreeksche verkiezing der leden van de Tweede Kamer moge de verzucht kittelen van velen, die het drijven, en der wufte menigte, die hen gedachteloos volgt, schoon in het oog blinken: ik mag er mijne goedkeuring niet aan schenken, omdat ik het beschouw als gebrekkig in zich zelf, als niet passend voor onze Natie, als niet geschikt, om een goed doel te bereiken, als leidende tot teleurstelling. Gebrekkig in zich zelf noem ik het

stelsel, omdat het, uitgaande van het denkbeeld, dat de vertegenwoordiging moet uitvloeijen van den volkswil, inderdaad niet geeft, wat het belooft, wanneer de overgrootte meerderheid des volks door een hoogen *census* van de wilsopenbaring wordt uitgesloten, en het dus eene zeer tastbare onwaarheid is, dat dit stelsel de vertegenwoordiging van eene wettelijke fictie tot eene waarheid zoude maken."

Maar met het oog op de opgewonden toestand der gemeederen wilde de meerderheid, ofschoon de voorkeur gevende aan verkiezingen met één trap, tot het regeeringsontwerp toetreden, maar dan ook alleen onder voorwaarde, dat nu aan het democratisch beginsel gelegenheid werd gegeven zich te ontwikkelen, een tegenwicht werd gesteld in een goed samengestelde krachtige Eerste Kamer.

Ad II. Het behoud van den Raad van State werd afgekeurd. Men oordeelde dit tusschenlichaam, tusschen den Koning en het ministerie, belemmerend en in strijd met de ministerieele verantwoordelijkheid. Ook om redenen van vereenvoudiging van de huishouding van den staat wenschte men opheffing van een collegie, dat wellicht wenschelijk is voor een groot rijk, waar men keus heeft van geschikte personen, maar hier te lande of onvoldoende ingericht of te kostbaar zou zijn.

Ad III. De meerderheid betreurde de opneming in de grondwet van de afschaffing van het recht van *placet*. Hierdoor waren de godsdiensthartstochten opgewekt, en de noodzakelijkheid van een grondwettig voorschrift daaromtrent werd niet ingezien. Uit vrees, dat onder de bestaande omstandigheden weglating van dit artikel tot misverstand en agitatie zou aanleiding geven, oordeelde men de weglating niet wenschelijk, maar verduidelijking van het artikel noodig.

Ad IV. Het beginsel van de vrijheid van onderwijs, in de grondwet op te nemen, werd goedgekeurd, maar daar naast mag de waarborg van art. 224 van de grondwet (Het

openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering.) niet ontbreken. In plaats van de weglating van dit voorschrift was integendeel de handhaving daarvan naast de vrijheid van onderwijs dringend noodzakelijk en tevens het voorschrift: dat in iedere gemeente, zonder onderscheid, van overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs worde gegeven.

Ad V. Tegen de opneming van het recht van vereeniging in de grondwet vond men geen overwegend bezwaar. Het artikel moest echter om aannemelijk te kunnen geacht worden, cene aanmerkelijke wijziging ondergaan.

Het is niet te ontkennen, dat de Tweede Kamer door den bijval, waarmede het ontwerp der Staatscommissie was ontvangen, en de geringschatting, waarin ten gevolge daarvan het verslag van 16 Maart was geraakt, veel van haar zedelijk gezag als deel der volksvertegenwoordiging verloren had. Ook werkte daartoe mede de algemeene afkeuring van de verkiezingen met vele trappen, waaraan zij haar ontstaan te danken had.

Dit gevoel van niet meer het volk te vertegenwoordigen werd uitgesproken door het lid **NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL**, die in een afzonderlijke nota van 24 Juni den wensch uit-sprak, dat de grondwetsherziening zich zou heperken tot het voorloopig kiesreglement; dan zou een Kamer, door rechtstreeksche verkiezingen gekozen, de eigenlijke grondwets-herziening kunnen behandelen.

Ofschoon dit voorstel geen bijval vond, miste toch de Tweede Kamer de zedelijke kracht om ten aanzien van de verkiezingen met één trap haar eigen overtuiging tegenover die der regeering te handhaven. Daarbij kwam de door haar gevoelde noodzakelijkheid om aan de spanning, veroorzaakt door den langen duur der herziening, een einde te maken. Al meende zij, dat de inschikkelijkheid, in de koninklijke boodschap ingeroepen, hare grenzen moet hebben, toch was er een niet te miskennen streven om de herziening zoo

spoedig tot een einde te brengen als het groote gewicht der zaak mogelijk zou maken. Zoo kwam de Tweede Kamer er toe om de verkiezingen met één trap prijs te geven in weerwil deze den invloed op de verkiezingen aan een grooter aantal burgers verzekerden dan de rechtstreeksche verkiezingen met een *census*.

Het schriftelijk overleg met de regeering was van langen duur. Op de memorie van beantwoording, vergezeld van eene nota van wijzigingen, volgde eene nadere overweging in de afdeelingen. In het daarop algemeen verslag van 8 Augustus werden nogmaals aangevoerd de bezwaren tegen de beperkte geld-oligarchie, waaruit de Eerste Kamer zou bestaan, tegen den Raad van State als nuttelooze instelling, tegen het gemis van waarborgen voor het openbaar lager onderwijs, tegen het vereischte van $\frac{2}{3}$ der stemmen bij grondwetsverandering, en tegen eene betrekkelijke meerderheid bij de verkiezingen. Hierop volgden een nota van nadere wijzigingen, een nader algemeen verslag, een tweede nota van nadere wijzigingen, en eindelijk nog een derde en vierde nota van nadere wijzigingen.

Belangrijk zijn de wijzigingen, door de Tweede Kamer in de grondwet gebracht.

Hier zij herinnerd aan het Verslag van 16 Maart en aan de voornaamste wenschen daarin vermeld: afschaffing der standen, betere samenstelling der Eerste Kamer, recht van amendement, politieke verantwoordelijkheid, recht van ontbinding der Tweede Kamer, openbaarheid voor de beide Kamers der Staten-generaal, de provinciale Staten en de gemeenteraden, vereenvoudigde voorschriften omtrent het maken van veranderingen in de grondwet.

Aan den laatsten wensch, dien naar eenvoudiger voorschriften van grondwetsverandering, was noch door de Commissie, noch door de regeering gevolg gegeven. Te meer werd het noodig geacht hieraan te voldoen, daar van vele voorschriften, vooral ten aanzien der verkiezingen, het

hoogst onzeker geacht werd of zij aan de verwachtingen zouden beantwoorden. Ook zocht de Tweede Kamer aan het bezwaar van te bindende voorschriften der grondwet te gemoet te komen door meer aan den gewonen wetgever over te laten. Zij slaagde er in wijziging te brengen in de bepalingen betreffende de vreemdelingen en het recht van vereeniging, maar trachtte te vergeefs den Raad van State facultatief te stellen gelijk de gerechtshoven.

De Tweede Kamer drong verder er op aan, dat haar het recht van enquête zou worden toegestaan, en dat wijziging gemaakt zou worden in de bepaling: "De leden der Tweede Kamer hebben zitting gedurende drie jaren. Een derde van hen valt jaarlijks uit volgens een te maken rooster." Volgens deze bepaling, door de regeering nit het ontwerp der Staatscommissie overgenomen, zouden jaarlijks verkiezingen moeten plaats hebben en de Tweede Kamer alle stabiliteit missen.

Opmerking vooral verdient de zorg, door de Tweede Kamer voor het openbaar onderwijs aan den dag gelegd. De vrijheid van onderwijs, door de Staatscommissie in het ontwerp opgenomen, behield hare plaats in de grondwet. Maar daarnaast moest de zorg voor het openbaar onderwijs, die door de Staatscommissie en door de regeering nit de bestaande grondwet was geschrapt, des te krachtiger gewaarborgd worden. De langdurige gedachtewisseling met de regeering betrof vooral dit onderwerp, hetgeen de Tweede Kamer in weerwil van alle overigens betoonde inschikkelijkheid niet wilde prijs geven. Na herhaalden aandrang werd eindelijk de bepaling opgenomen: "Er wordt overal in het rijk van overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs gegeven."

Van niet minder belang om den vrijzinnigen geest der Tweede Kamer te kennen, waarin zij het ontwerp der Staatscommissie en dat der regeering veranderd heeft, zijn de wijzigingen op haren aandrang in het kiesreglement ge-

bracht, krachtens welk kiesreglement de Tweede Kamer zou gekozen worden, die de belangrijkste organieke wetten zou moeten tot stand brengen. Het aantal kiezers werd verdubbeld en tevens werd de volstreckte meerderheid bij de verkiezingen voorgeschreven. Ofschoon dus de volksinvloed niet op die wijze werd uitgebreid als het geval zou zijn geweest bij verkiezingen met één trap, werd toch door deze beide wijzigingen het gevaar verminderd, dat van het drijven eener kleine aaneengesloten partij door middel van rechtstreekse verkiezingen en betrekkelijke meerderheid gevreesd werd.

In al de genoemde punten hebben de opmerkingen der Tweede Kamer ontegenzeggelijk tot verbetering, zij het dan ook niet altijd tot afdoende verbetering, geleid.

Dat vele gebreken in het ontwerp van grondwet zijn gebleven, is niet te ontkennen, maar de fout daarvan is voornamelijk te wijten aan de regeering, die bij menige gelegenheid hardnekkig aan haar gevoelen bleef vasthouden, terwijl de Tweede Kamer door het gemis van het recht van amendement niet dan onvoldoende van haar gevoelen kon doen blijken.

Voor al blijkt dit bij de samenstelling en inrichting der Eerste Kamer. Volgens het eerste ontwerp der regeering, dat reeds eenige verbetering had gebracht in het ontwerp der Staatscommissie, en ook volgens het daarna gewijzigde ontwerp was de verkiesbaarheid van de leden der Eerste Kamer tot eene kleine geld-oligarchie beperkt en aan de Eerste Kamer het recht van initiatief en amendement onthouden. De Tweede Kamer drong te vergeefs aan op andere samenstelling en toekenning dezer rechten. Het eenige, waarin zij slaagde, was de verkiesbaarheid ruimer te stellen. Het patentrecht mocht niet uitgesloten worden bij het opmaken van den aanslag, en in plaats dat het getal der hoogstaangeslagenen in elke provincie zoo bepaald werd, dat op iedere 5000 zielen één verkiesbaar is, is dit getal op 3000 zielen bepaald.

Het verschil van gevoelen omtrent de Eerste Kamer en de groote beteekenis, die aan hare samenstelling en werking gehecht werd, vooral gebleken bij de aftreding der ministers SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU, noopt mij tot eenige uitweiding.

In 1814 was VAN HOGENDORP een tegenstander van een afzonderlijke Eerste Kamer; volgens de grondwet van 1814 kon echter (art. 58) bij de wet aan de edelen of ridderschappen uit elke provincie of landschap een zeker evenredig deel, ten minste een vierde, onder het getal der leden van de Staten-generaal worden verzekerd.

Op die wijze zou de stand der edelen in de Staten-generaal vertegenwoordigd zijn, gelijk hij ook afgevaardigden had in de provinciale Staten.

In 1815 was uit zucht om aan den machtigen Belgischen adel in zijne wenschen tegemoet te komen een Eerste Kamer opgericht. Na de afscheiding van België was meermalen op de ondoelmatigheid der Eerste Kamer gewezen.

In 1840 oordeelde GROEN VAN PRINSTERER de fictie van het representatieve stelsel al zeer verregaande, volgens welke een 20tal hofbeambten en ministers de natie verbeelden. Haar gansche kracht aan den troon ontleenende, miste de Eerste Kamer alle eigen kracht en zelfstandigheid om den troon te beschermen. Ook de schrijver van de *Tijdgenoot* en de *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag* betoogde in 1844 en 1848 dat de laatste dertig jaren het nut eener Eerste Kamer niet hadden aangewezen. Deze instelling had een verdediger gevonden in THORBECKE. In de tweede uitgave zijner *Aanteekening*, blz. 222, had hij als de eigenlijke bestemming der Eerste Kamer opgegeven: een tweede aanleg of instantie van wetgeving te zijn "om het besluit der andere Kamer op den toets van een nieuw, bezadigd, rijper en steeds voorgericht onderzoek te brengen. Voor regtsgedingen is wel een tweede, ja derde onderzoek noodig gekeurd. Waarom

niet bij de nog veel gewigtiger aangelegenheid der wetgeving." In overeenstemming met dit denkbeeld werd in het voorstel van grondwetsherziening van 1844 voorgesteld het behoud der Eerste Kamer en der benoeming harer leden door den Koning, maar openbaarheid harer beraadslagingen voorgeschreven. In het Verslag der Tweede Kamer van 16 Maart werd op openbaarheid en eene andere samenstelling aangedrongen. De Staatscommissie van 17 Maart droeg in navolging van de Belgische constitutie de benoeming van de leden der Eerste Kamer aan dezelfde kiezers op, die de leden der Tweede Kamer kiezen, uit hen, die den ouderdom van 40 jaren hebben vervuld en tusschen f 800 en f 1200 betalen in de directe belastingen, met uitzondering van het patentrecht. De Eerste Kamer zou onthindbaar zijn, in het openbaar beraadslagen en geen recht van amendement hebben. In de *Bijdrage tot de herziening der grondwet* schrijft THORBECKE: "dat de Commissie slechts één gevoelen had, dat geen deel der volksvertegenwoordiging door den Koning kon worden benoemd." Opmerking verdient het, dat de schrijver, die vroeger de nuttigheid van een Eerste Kamer zoo krachtig betoogde, in 1848 schreef: "Mijns inziens moest men de instelling geheel laten vallen."

Door SCHIMMELPENNINCK werd als bezwaren tegen het ontwerp der Staatscommissie aangevoerd, dat de keuze aan dezelfde kiezers zou worden opgedragen, die de leden der Tweede Kamer kiezen, en dat voor de Eerste Kamer alleen verkiesbaar zouden zijn zij die behooren tot eene bevoorrechte geld-oligarchie, binnen een zoo engen kring beperkt, dat de verkiesbaren in vele oorden des Rijks òf niet òf in zeer gering getal zullen te vinden zijn. Daarenboven werd de keus nog zeer beperkt door het vereischte van 40jarigen leeftijd. SCHIMMELPENNINCK wenscht de benoeming door den Koning te behouden, aan de Eerste Kamer het recht van amendement toe te kennen en haar niet onthindbaar te verklaren. Ook VAN HALL is dit gevoelen toegedaan, die

de vergelijking maakt met de leden der rechterlijke macht, in wier benoeming voor het leven een voorwaarde van onafhankelijkheid en zelfstandigheid gezien wordt, al geschiedt de benoeming door de regeering. In verband met eene aldus samengestelde Eerste Kamer verklaart hij zich tegen een Raad van State.

In het regeeringsontwerp is aan eenige bedenkingen, in den ministerraad geopperd, te gemoet gekomen en wordt de keus ruimer gesteld. Het voorstel der Staatscommissie wordt overgenomen, maar het minimum belastingbedrag tot f 500 verminderd, en de leeftijd tot 30 jaren verlaagd. Verder wordt om meerdere vastheid aan de Eerste Kamer te geven, de zittingtijd van 3 tot 9 jaren verlengd. In de memorie van toelichting wordt door de regeering ter aanbeveling van een Eerste Kamer gezegd:

“Geene Regering is denkbaar tegenover eene eenige door het volk gekozene, in het openbaar beraadslagende vertegenwoordiging. Al ware het alleen om alle overrijling voor te komen, om tijd van beraad, welke steeds tot be-
daarde overlegging leidt, te winnen, zoude eene Eerste Kamer, of een tweede deel der vertegenwoordiging, noodzakelijk zijn. Indien eene Kamer, vertegenwoordigende het volk, onmiddellijk met voorstellen of wijzigingen in voordragten tot den Troon kan gaan, staat de Regering bloot, om, in een oogenblik van opgewondenheid, als de driften het bedaard overleg hebben verbijsterd, ten onregte te worden omvergeworpen. De Eerste Kamer is daartegen een dam en zij kan tevens, naar de inrigting, welke thans wordt voorgedragen, nuttig werkzaam zijn, om de wijzigingen, welke de Tweede Kamer in de voorstellen der Regering mogt hebben gebragt en waaraan de Regering moeilijk haar zegel kan hechten, zonder schokken, door de afwijzing van het geheele ontwerp, onschadelijk te maken.”

In het Voorloopig Verslag verklaarde zich de meerderheid voor eene benoeming door den Koning, “doch zijne keuze

*

te beperken tot categoriën van mannen, die door het bekleeden van aanzienlijke staatsambten, hooge regterlijke betrekkingen of een bepaalden graad bij de land- en zeemagt, of ook door bijzondere gegoedheid of door hunne plaatsing op een hoog standpunt als handelaars en fabrikanten, of eindelijk door uitstekende wetenschappelijke verdiensten, het vermoeden voor zich hebben, dat zij met de voor het lidmaatschap dezer Kamer vereischte kundigheden eene genoegzame mate van onafhankelijkheid, maatschappelijken invloed en belangstelling in de openbare zaak vereenigen. Tot dat denkbeeld behoorde voorts de benoeming van de leden der Eerste Kamer voor hun leven, de onontbindbaarheid dier Kamer en de onbepaalde bevoegdheid des Konings tot vermeerdering harer leden." Vooral had men bezwaar tegen eene beperking der benoeming uit de geld-aristocratie, maar moesten ook andere categoriën van verkiesbaarheid gesteld worden, en tegen de benoeming van de leden der Eerste Kamer door dezelfde kiezers, die de leden der Tweede Kamer kiezen.

Eindelijk verklaarden zich leden voor het stelsel om voor de Eerste Kamer de verkiesingen met één trap in te voeren gelijk in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, waar de Senaat is samengesteld uit leden der wetgevende vergaderingen der afzonderlijke Staten, door die vergaderingen gekozen.

Verder wenschte men de Eerste Kamer het recht van initiatief en dat van amendement toe te kennen, opdat zij beter aan hare bestemming kunne beantwoorden en meer zedelijke kracht hebbe.

Ook oordeelde men het wenschelijk, daar de arbeid der Staten-generaal in de eerste jaren veelomvattend zou zijn, als beide Kamers tegelijker tijd zich met het eerste onderzoek van door de regeering ingezonden wetsontwerpen konden bezig houden.

De onontbindbaarheid der Eerste Kamer werd gewenscht als eene groote verbetering. Zij zou daardoor vastheid en zelfstandigheid verkrijgen.

In de memorie van Beantwoording blijft de regeering vasthouden aan het voorstel, door de Staatscommissie en door de regeering gedaan, dat alleen de meest gegoeden verkiesbaar moeten zijn. Andere categoriën zijn niet met juistheid aan te geven, en eene Kamer, uit ongelijke bestanddeelen bestaande, zou tot botsing en naijver kunnen aanleiding geven.

“De Regering erkent gaarne, dat, indien een maatstaf ware te vinden van uitstekende verdiensten en kundigheden, het wenschelijk zoude zijn, ook deze hoedanigheden naast den rijkdom te doen vertegenwoordigen. Maar dien maatstaf te vinden acht zij onmogelijk. Zij is beducht, dat men, indien het bekleed hebben van aanzienlijke staatsambten, van hooge regterlijke betrekkingen, of van bepaalde graden bij de land- en zeemagt tot grondslag wordt aangenomen, van zelf vervalt in de ouden van dagen, aan wie men in het gewone leven wel alle eer moet bewijzen, doch aan wie in den regel die juiste blik in de behoefte van het oogenblik en vooral van de toekomst wordt ontzegd, welke in hen wordt gevorderd, die tot het daarstellen der wetten moeten medewerken... De Regering erkent, dat eene bloote geld-aristocratie haar niet volkomen bevredigt, maar zij schroomt een ander stelsel aan te nemen, waarbij men op nog meerdere en grootere zwaarigheden zal stuiten.”

Om de Eerste Kamer zoowel in wezen als in oorsprong van de Tweede Kamer te onderscheiden, stelde de regeering voor eene keuze uit de meest belasten, op de 5 duizend zielen een, op te dragen aan de provinciale Staten. De regeering had echter bezwaar om aan de Eerste Kamer het recht van amendement en initiatief toe te kennen. Zij moet van de Tweede Kamer in werkkring verschillen en is niet ingesteld om artikel voor artikel de wetten te onderzoeken, maar moet groote beginselen handhaven en waken tegen overijling. “Het nut eener Eerste Kamer is meer gelegen in het voorkomen van het kwaad dan in het stichten van het goede.”

De Tweede Kamer bleef bij hare bezwaren volharden en trachtte althans de geld-oligarchie, waaruit de keuze zou gedaan worden, minder te beperken.

Van het bedrag aan directe belastingen, waarop de verkiesbaarheid is gegrond, mag het patentrecht niet worden uitgezonderd. Aanzienlijke kooplieden, die geene onwaardige plaats in de Eerste Kamer zouden bekleeden, zouden zonder patentrecht niet voldoende aan directe belasting betalen. Ook achtte men wenschelijk het aantal verkiesbaren ruimer te stellen, daar geldelijk vermogen, als eenige voorwaarde van verkiesbaarheid gesteld, een uiterst beperkt aantal verkiesbaren in enkele gewesten zou kunnen opleveren.

Aan beide deze bedenkingen werd door de regeering te gemoet gekomen: de uitzondering ten aanzien van het patentrecht verviel en de 5000 zielen werden 3000 zielen.

Geen verschil van gevoelen bestond omtrent de wenschelijkheid, dat het aantal leden der Eerste Kamer in verhouding tot dat der Tweede Kamer klein zou zijn, en wel met het oog op de vereenigde zittingen der Kamers, waarin anders de leden der Eerste Kamer een overwegenden invloed zouden uitoefenen. Wel is waar is men afgeweken van het regeeringsontwerp, dat de Eerste Kamer *niet meer* leden telt dan de helft van het getal van die der Tweede Kamer bedraagt, maar toch werd zorg gedragen, dat het getal leden (39) in verhouding met dat der Tweede Kamer (68) klein was.

Het eigenaardige gevolg van de ontbindbaarheid der Eerste Kamer, nu hare samenstelling aan de provinciale Staten is opgedragen, werd in de zitting van 16 Augustus geschetst door MENSCH, die zich verklaarde tegen eene Eerste Kamer, zooals die na de wijzigingen zou worden ingericht:

“Gesteld, er ontstaat strijd tusschen de Eerste en Tweede Kamer; de Regering besluit tot de ontbinding van de Eerste; nu moeten de Provinciale Staten weder kiezen; doch het is hetzelfde beperkte getal kiezers, hetwelk eenmaal

de leden koos: is er nu verandering in het personeel te verwachten? Men zal als van zelf eenen strijd openen tusschen de kiezers voor de Tweede Kamer en de Provinciale Staten; want men verlieze niet uit het oog, dat de laatste voor zes jaren zitting hebben; dat de Provinciale Staten niet kunnen worden ontbonden; dat de kiezers slechts om de drie jaren eenigen invloed kunnen uitoefenen op de samenstelling der Provinciale Staten. Het bolwerk van de Kroon tegen de overdreven vorderingen van de Staten-Generaal zal dus gelegen zijn bij de Provinciale Staten."

**LETTERKUNDIGE
AANTEEKENINGEN**

BETREFFENDE

DE

GESCHIEDENIS

VAN

N E D E R L A N D

NA 1830.

V.

De wijsbegeerte der geschiedenis maakt, bij hare poging om de algemeene wetten der zamenleving te ontdekken, de bronnenstudie niet overbodig, zij vordert die integendeel als eerste voorwaarde.

Wetenschap der Zamenleving, blz. 387.

ELFDE HOOFDSTUK.

1845—Dec. 1847.

De bronnen zijn, evenals bij het vorige hoofdstuk, de couranten, de brochures en vertrouwelijke brieven.

Op het einde van dit tijdvak heeft plaats gehad de uitgave van de *Handelingen der Staten-generaal* als bijblad tot de *Staatscourant*. Die *Handelingen* beginnen met October 1846, terwijl, gelijk wij vroeger mededeelden, de oudere *Handelingen* van 1815—1825 zijn uitgegeven. Een twintigtal jaren ontbreekt dus nog aan die voor onze geschiedenis zoo belangrijke verzameling.

Vóór de uitgave van de *Handelingen der Staten-generaal* zijn de *Staatscouranten* en de voor de leden gedrukte stukken de bronnen voor onze parlementaire geschiedenis. Nog vóór de uitgave der *Handelingen* heeft de redactie van de *Amsterdamsche courant* begonnen uit de *Staatscourant* eene verzameling te maken, die uitgegeven is onder den titel: *Dagverhaal van de handelingen der Staten-generaal*, 1^e. Deel, niet verder vervolgd na de uitgave der *Handelingen*.

Blz. 3, r. 12 v. o. "Reactie". Dat het ontijdig voorstellen van rechtstreeksche verkiezingen in December 1844 een geest van reactie bij zeer velen opwekte, kan niet betwijfeld worden en blijkt ook uit het melegeleede in het vorige deel, blz. 570 en *Aant.* 250. De regeering benoemde in de plaats van den overleden directeur voor de zaken van den R.-K. eeredienst, DE FELICHTY, het zeer conservatieve lid van de dubbele Kamer J. B. VAN SON, bijgenaamd in de oppositiebladen: ULYSSES VAN SON, naar een gezegde van hem, dat men de lessen van ULYSSES moest opvolgen. Terwijl de liberale richting van 1839 tot 1844 in de provinciale Staten en daardoor in de Tweede Kamer voortdurend was toegenomen, nam in December 1844 de conservatieve richting weder toe, gelijk onder anderen bleek uit de verkiezing door de provinciale Staten in Friesland. De Heer Mr. T. S. TROMP, een hoogst bekwaam lid der Tweede Kamer, die krachtig had mede-

gewerkt tot verbetering onzer financiën en den wensch had uitgesproken, dat na afloop dier regeling de herziening der grondwet zoude plaats hebben, was in December 1844 gestorven. De Staten van Friesland, die in Juli 1844 onder den indruk van de groote financiële wet zoo hervormingsgezind waren geweest, dat zij bij adres aan den Koning eene grondwetsherziening hadden verzocht, en den voorsteller daarvan, VAN HEEMSTRA, tot lid der Tweede Kamer hadden gekozen, kozen thans, in plaats van het overleden lid TROMP, Mr. G. RIDDEMA JONGSMA, een scherpzinnig rechtsgeleerde en eerlijk staatsman, maar die ook wel vóór zijne verkiezing zich kenbaar zal gemaakt hebben als een bepaald tegenstander van het voorstel THORBECKE c. s.

Blz. 5, r. 5 v. o. "De vragen". Het *Overzicht van de Rapporten, uitgebragt door de verschillende commissiën uit de provinciale Staten, ter beantwoording van de missive van den minister van binnenlandsche zaken van 30 Juni 1842, betrekkelijk het stem- en kiesrecht*, is ook mededeeld in de *Tijdgenoot*, 1843, blz. 410 en volg.

Blz. 5, r. 6 v. o. "De *Tijdgenoot*". In het nummer van 13 Juni gaf de zinsnede in de memorie voorkomende: *dat te beweren, dat de grondwet eerst moet veranderd worden, alvorens de ontwerpen van wet omtrent het stemrecht kunnen aangenomen worden, is beginnen met zich niet aan de bestaande grondwet te onderwerpen*", stof tot een betoog, dat de *grondwet een hinderpaal voor doelmatige verbetering van het kiesstelsel was*. In dat artikel werd het volgende geschreven:

"Naar het ons voorkomt, mogen deze zinsneden worden uitgelegd, dat geene afwijking van de bestaande grondwet geoorloofd is, om doelmatige verbeteringen in het kiesstelsel te brengen, maar juist op dezen grond gelooven wij ook, dat de wetsontwerpen omtrent het stem- en kiesrecht niet mogen worden aangenomen, en dat derzelve verwerping in de oogen der regeering zelve het bewijs zal zijn, dat de tegenwoordige grondwet een hinderpaal is voor doelmatige verbetering in het kiesstelsel, en dat er derhalve noodzakelijkheid bestaat, om haar te veranderen.

"Men mag met de bestaande grondwet niet transigeeren, om verbeteringen mogelijk te maken. Nauwgezette opvolging is plicht, al worden daardoor mogelijke verbeteringen moeilijk gemaakt; maar zij is het nog meer nu, door nauwgezette opvolging en handhaving van gebrekkige bepalingen, de noodzakelijkheid van derzelve verbetering kan worden aangewezen.

"De regeering is geheel overtuigd, dat periodieke afstreding der raads-

leden in de steden door den tijd en door de politieke denkwijze gevorderd wordt. Deze verbetering in ons kiesstelsel is noodzakelijk; maar is het geene transactie met de grondwet, de periodieke aftreding bij de wet in te voeren, terwijl de grondwet die niet erkent, en *alleenlijk* de kiescollegiën éénmaal 'sjaars oproept, om de in dien tusschentijd opengevallene plaatsen door bevoegde personen te vervullen? Wordt niet duidelijk door de woorden *alleenlijk* en in dien tusschentijd opengevallen periodieke verkiezing uitgesloten? In 1840 hield dan ook de regeering eene grondwetsherziening noodzakelijk, om de periodieke aftreding der raadsleden tot stand te brengen. Waartoe vroeger eene grondwetsherziening noodzakelijk was, kan thans door geene wet geschieden. Of is mindere nauwgezetheid omtrent de grondwet thans meer geoorloofd?

“De regeering is geheel overtuigd, dat in de steden de leden der provinciale Staten door kiezers moeten gekozen worden, en stelt daarom voor, bij de wet de oprichting van kiezerscollegiën tot dat einde in de steden te bevelen; maar strijdt deze, in de oogen der regeering zelve noodzakelijke, verbetering niet lijnrecht met de grondwet, welke in Art. 130 bepaalt: *dat bij REGLEMENTEN, door de bestaande Regeeringen, of bijzondere commissiën, door den Koning te benoemen, zal worden bepaald de wijze, op welke de leden der provinciale Staten, die ter benoeming van dien stand staan, zullen gekozen worden?* Het gebeurde in 1840 over de grondwetsherziening sluit ten eenenmale het gevoelen uit, dat de toen tot stand gebrachte verandering in Art. 6 der grondwet eene verandering in Art. 130 zoude te weeg gebracht hebben.

“De regeering, is overtuigd van de noodzakelijkheid, om eenige **WETTELIJKE** bepalingen voor te dragen omtrent de samenstelling der plaatselijke besturen; maar strijdt die voordracht niet weder geheel met Art. 130 en 152 der grondwet, waarbij bepaald wordt, dat de samenstelling door **REGLEMENTEN** zal worden geregeld?”

“Stipte nakoming van de grondwet is plicht, en zoo al daardoor eenige noodzakelijke verbeteringen in onze staatsinrichtingen mochten verschoven worden, het algemeen zal er niet door benadeeld worden, daar de regeering stellig heeft toegezegd, dat zij het initiatief der grondwetsherziening zoude nemen, zoodra zij van de noodzakelijkheid om dit te doen, overtuigd werd. De regeering heeft de noodzakelijkheid, om het kiesstelsel naar de politieke denkwijze, naar den tijd en naar de behoefte der maatschappij te wijzigen, erkend; zoo de grondwet een hinderpaal blijkt te zijn, om de door haar als nuttig erkende veranderingen tot stand te brengen, kan de noodzakelijkheid, om haar te veranderen, niet langer door haar ontkend worden.”

Blz. 8, r. 1 v. b. "*De Tijdsnoot*". 1845, blz. 240.

Blz. 8, r. 1 v. o. "Doorvoerrechten". Verg. een aanmerking in *de Tijdsnoot* van Maart 1845, blz. 240.

"Blz. 8, r. 7 v. b. "Invordering der directe belastingen". *Tijdsnoot*, 1845, blz. 319. Zie ook mijne *Handleiding tot de kennis van het Staatsrecht*, blz. 758 en 787.

Blz. 8, r. 17 v. o. "Muntwezen". Zie daarover onderscheidene artikelen van Y. SUERMONT, H. GROOCKEWIT, A. VAN DER HOOP, J. BAKE, J. AOKERSDIJCK, C. A. DEN TEX, F. VAN EUYLEN VAN EYVELT en A. WARIN, in *de Tijdsnoot* van 1845.

Blz. 10, r. 2 v. o. "Onteigening ten algemeenen nutte". Verg. *de Tijdsnoot*, 1841, blz. 76 en 1844, blz. 694. De wet van 1841 is na de grondwetsherziening eerst vervangen door de wet van 28 Aug. 1851.

Blz. 10, r. 1 v. b. "Het kromme lijntje". Zie daarover het *Weekblad van het regt*, 1846 en 1847, en *de Waspen*, II, blz. 274.

Blz. 12, r. 8 v. b. "Wetsvoordrachten op de uitoefening van de geneeskunde". Zie daarover onderscheidene opstellen, onder anderen van Dr. HELJE, in *de Tijdsnoot* van 1845.

Blz. 12, r. 10 v. o. "Over het tarief". Het *Handelsblad* had daarover eene serie van hoogstbelangrijke artikelen geleverd. Zie ook *de Tijdsnoot*, 1845, en de geschriften van FORTIËLJE, VISSEKING, ALSTORPHIUS GREVELINK, ELINK STERK, D'ABLAING VAN GISENBURG, reeds vermeld Dl. IV, *Aant.* blz. 168.

Blz. 20, r. 13 v. b. "Financiële oppositie". *De Tijdsnoot* schaarde zich onder de financiële oppositie, ofschoon zij met THORBECKE de verwerping der begroting om redenen buiten de financiële bezwaren afkeurde. Zie *de Tijdsnoot* van 1845 passim. Inzonderheid keurde de redacteur het af, dat onze financiën afhankelijk bleven van de koloniale baten en dat de Koning de vrije beschikking daarover had. Blz. 591 schreef hij:

"Een hoofdbeginsel van eenen constitutioneelen regeeringsvorm is, dat de uitgaven en inkomsten van den Staat gezamenlijk door den Koning en de Staten-generaal zullen worden geregeld; maar wat wordt dit beginsel in een Land, waar f 13,000,000 uit de Oost-Indiën on-

der de gewone middelen, om de uitgaven te dekken, worden geraamd, en waar de Koning bij machte is, geheel naar willekeur de Oostindische zaken te besturen? Wij zijn ten opzichte van onze geldmiddelen een geheel exceptioneel land. Geen enkele staat wordt er gevonden, waarin de koloniën zulke directe voordeelen afwerpen, en waarin de directe voordeelen zoo onmisbaar zijn, om het evenwicht tusschen uitgaven en ontvangsten te bewaren. Dit exceptioneele van onzen toestand, waarin wij zonder de koloniën te gronde gaan, maakt dat de samenwerking der Staten-generaal in de financiën slechts een ijdel beeld is, wanneer de Koning vrijmachtig uitgaven kan doen uit de koloniale middelen, en de bepaling van het batig saldo van hem geheel afhankelijk is. De onbepaalde macht des Konings, om over de koloniale geldmiddelen te beschikken, wordt slechts in bedwang gehouden door eene even onbepaalde macht der Staten-generaal in het afstemmen der begrooting. De grondwet moge bepaalde rechten aan den Koning opdragen, de vrije uitoefening derzelve houdt op, zoolang de Staten-generaal de bevoegdheid hebben, door afstemming der begrootingswetten, hunnen wil aan den Koning in alle zaken op te dringen, en die leden, die tegen de begrootingswetten, om redenen buiten de wetten, stemmen, niet eens tot de orde kunnen geroepen worden."

Blz. 20, r. 5 v. o. "Ditmaal zeer nauwgezet. Verg. ook *Aant.*, 2^e, uitgave, I, blz. 202. Later is hij meermalen daarvan afgeweken en heeft hij eene begrooting verworpen, om een minister te verwijderen; — in 1866 om den minister SIMONS, in 1867 en 1868 om het geheele ministerie te verwijderen.

Blz. 29, r. 12 v. o. "De eerste rekening sedert de oprichting van het Koninkrijk". THORBEKE vergist zich hier op zonderlinge wijze. De Staatsrekening werd sedert 1815 aan de Staten-generaal ingediend, en had reeds meermalen aanleiding gegeven tot opmerkingen. Verg. bijv. VAN HOGENDORP: *Bijdragen*, VII, blz. 322—326. De rekening ingericht zooals VAN HOGENDORP verlangde, werd zelfs in 1844 en 1845 niet gegeven.

Blz. 35, r. 3 v. b. "Turijn". Verg. het artikel: Is het gebeurde een schennis van het volkenrecht. *Tijdsgevoel*, 1845, blz. 437. Welken indruk het voorgevallene op Protestanten maakte, blijkt uit de *Evangelische Kerkbode*, 1845, blz. 156.

Blz. 37, r. 1 v. o. "De rechtsgeleerden". De minister van justitie

had bij de beraadslagingen zich beroepen op het gevoelen van J. M. KEMPER. De redacteur van *de Tijdgenoot* kwam daartegen op. Wij schreven onder anderen in het nummer van 28 Juni:

“Hoe arm men is in goede gronden, om de grondwettigheid der tractaten van uitlevering te verdedigen, heeft onlangs de minister van justitie weder getoond, door tot bewijsgrond voor zijne stelling zich te beroepen op het gezag van den Hoogleraar KEMPER, die, in zijn bekend advies in de zaak van OUCHOIS LE MAIRE, niet alleen met geen enkel woord de grondwettigheid van eene gevankelijke uitlevering verdedigd, maar integendeel zijn geheele advies gebouwd had op de stelling, dat eenvoudige niet-toelating van eenen vreemdeling geene inbreuk maakt op de bescherming van persoon en goederen, die de grondwet aan alle ingezetenen en vreemdelingen gelijk toezegt.

“Wij zullen, ter staving van ons beweren, dat de Heer minister van justitie den Heer KEMPER gevoelens toeschrijft, die hij nimmer gehad heeft, eenige zinsneden uit het meergemelde advies afschrijven, enz.

“Mocht men toch eenmaal de noodlottige gevolgen zien, welke dat plooiën der grondwet te weeg brengt. De regeering wordt er door verplicht argumenten te bezigen, welke onhoudbaarheid ieder kan aanwijzen. Het recht van uitlevering van misdadigers is een recht, hetwelk in den tegenwoordigen tijd door de regeeringen zonder tegenstand moet kunnen uitgeoefend worden; welk onbevooroordeeld rechtgeleerde zal het ontkennen? maar hoe is het bij ons? Elken dag staat de regeering bloot, dat een cipier, op grond van Art. 418 van het Wetboek van Strafvordering, weigert een vreemdeling in te nemen, dien de regeering wil uitleveren. Een subaltern ambtenaar zoo hij slechts de wet opvolgt, is bij machte de toezegging van de regeering, aan eene buitenlandsche mogendheid gedaan, illusoir te maken. Welk een ordelooze toestand!”

Blz. 38, r. 10 v. b. “Verkeerde wijze van beraadslaging”. *De Tijdgenoot* schreef daarover:

“De discussiën over de begrootingswetten hebben, naar ons oordeel, eene ontarding van het stelsel van Volksvertegenwoordiging aangezeen. Wat behoort toch de roeping van eene Volksvertegenwoordiging onder eene Monarchie te wezen? Geene mederegeering, geeue medetoepassing der algemeene staatsregelen, geen medebestuur, maar voorspraak der algemeene volksbelangen, maar handhaving van algemeene beginselen, maar krachtige medewerking tot eene goede en vaste wetgeving. En wat hebben nu de discussiën over de begroot-

wingswetten aangewezen? Diegenen, die een beter stelsel van comptabiliteit wenschten, en op die gronden de geheele begrooting afkeurden, zijn onmachtig geweest om hunne algemeene beginselen te doen gelden; terwijl de afstemming van het hoofdstuk voor de buitenlandse zaken tot gevolg zal hebben, dat de ambassade te Brussel f2000 minder zal kosten. Wij vragen: waar blijft de kracht der bepaling van de grondwet, dat de Koning het bestuur heeft der buitenlandsche betrekkingen, en dat hij de gezanten aanstelt, wanneer de Staten-generaal, door hunne stemming over de begrooting, het tractement van eenen buitenlandschen minister bepalen?

Blz. 39, r. 2 v. o. "De Oudbisschoppelijke Klerczy". De *Catholijke stemmen* verdedigden krachtig de handelwijze der regeering. Zie onder anderen het nummer van 5 Juli.

Blz. 42, r. 14 v. o. "Hoofdstuk van marine". Eene geheele reeks van brochures zijn over de marine in 1844 en 1845 in het licht verschenen, waarop de minister RIJK zelf later heeft geantwoord in zijne geschriften: *Het bestuur der marine onder den schout-bij-nacht later vice-admiraal J. C. RIJK, toegelicht door hem zelve 1851, en nader toegelicht 1853.*

Blz. 44, r. 7 v. b. "Bij het overzicht". Verg Deel , blz.

Blz. 45, r. 5 v. b. "Het verslag en het adres". Zij werden uit de *Staatscourant* ook medegeedeeld in het *Constitutioneel archief* van LIPMAN.

Blz. 50, r. 6 v. b. "Bal". Curieus is de beschrijving daarvan in de *Wespen* van VAN DAM VAN ISSELT, I, blz. 192. Het bal, dat door Mevrouw PAULINE is gegeven, was zeer schitterend. H. M. de Koningin heeft bij Hoogtadeszelfs vertrek (sommigen zeggen ook bij Hoogtadeszelfs komst) Mevrouw PAULINE gekust. *Sic itur ad adstra!* De eere des mans is eene kroon voor de vrouw. Benijdenswaardige PAULINE! Hoe groot moet uwe liefde niet zijn voor den man, die u deze onderscheiding wist te bezorgen. O, Wijbegeerte der regtsgeleerdheid! wat baart gij al wonderen." De laatste woorden doelen op een uitdrukking van VAN HALL, in de Staten-generaal, waarmede hij telkens in de dagbladen werd geplaagd. — Zulke uitingen wijzen beter dan iets anders de toon der publieke drukpers, die toen heerschte, aan.

Blz. 51, r. 16 v. b. *Arnhemsche courant*". In het nummer van 29 Mei en volgende, toen de beraadslagingen over het voorstel den 26^{en} wa-

ren aangevangen en de uitkomst reeds te voorzien was, werd er een aanvang gemaakt met een reeks van tragisch comische beschouwingen, waarin aan de eene zijde de voorstellers verheerlijkt werden: "als de manhafte vertegenwoordigers des volks" en aan de andere zijde de tegensprekers werden uitgemonsterd als de vertegenwoordigers "der aristocratie en van schandelijk egoïsme". Ook de liberale leden, die niet geheel het voorstel aannamen, werden gehekeld. Van **SCHOONVELD** werd geschreven: "gelijk hij gehinkt had over het tapijt der Kamer, hinkte hij op de baan van het liberalisme", en zoo van **BRUCE**, **JORDENS**, **PANHUY**, **VAN TWIST**, enz.

In het nummer van 3 Juni luidde het:

"De vertegenwoordiging heeft laatstleden Vrijdag getoond, hoe weinig zij hare roeping begrijpt, hoe vreemd zij aan de natie is.

"Dat de ministers niet te zeer juichen over den door hen gewenschten afloop.... De onverantwoordelijke handelwijs dier ministers en de slaafsche gediensigheid dier vertegenwoordiging zijn met verontwaardiging door de natie ontvangen. Zij heeft gezien, dat men haar verguist, vertrapt, met hare billijkste wenschen den spot drijft. De publieke opinie heeft eene bepaalde richting genomen.

"De ministers en de Kamers hebben der natie een handschoen toegeworpen. Wij willen in dien strijd geene genade en zullen geene genade geven. Wij eischen een recht en eens zal de dag aanbreken, waarop men ons dat zal moeten toekennen."

In de ingezonden stukken van de *Arnhemse courant* van 12 Juni las men allerlei bespottelijke naamsverdraaiing:

"Uwe *Mensjes*,

Uw *Snoekjes* en uw *Flensjes*,

Uw *Fabertje's* en *Bleisjes*,

Uw *Taltings* en den *Texjes*,

Uw *Kost elijke-Jordens*

En leider *Bruce-Brutus*."

Men had slechts lof over voor **THORBECKE** cum suis.

De Tweede Kamer werd formeel vervloekt, wanneer zij de wenschen der natie niet verhoorde:

"Maar wilt gij 't niet, — gevloekt dan,

Gij laffe Tweede Kamer,

Gij lage huichlarsse,

Gij laauwe Konings-vleister!

Dat dan de God der vaadren

U met zijn blixem treffe

En u den kop verbrijz'le."

Blz. 51, r. 17 v. b. "*Staatkundige tooverlantaarn*". In het nummer van 29 Juli schreef de redacteur van *de Tijdsnoot*:

"De tegenwoordige spanning der gemoederen geeft meer en meer voedsel aan hekelschriften. Wij hebben al eenige nummers van de *Wespen*. Het *Politiek boestenspel, berijmde satyre op hetgeen er in Utopië aan de staatkundige orde van dag is*, heeft reeds drie bedriven; het wordt gedrukt en uitgegeven voor rekening van den schrijver, die er wel bij schijnt te varen, daar hij anders niet tot de uitgave van een derde stuk zoude hebben besloten. Thans ziet weder een nieuw periodiek hekelschrift het licht. Het heet *de Staatkundige Tooverlantaarn, of Utopisch-politische Snelwagen*. Van hetzelfde zal men jaarlijks twaalf nummers uitgeven. Uit de opschriften van de hoofdstukken kan men reeds genoegzaam den geest van dit nieuwe tijdschrift kennen. I. *Nederlands Koning*. — II. *Eene verbetering in Onnederlandschen zin*. — III. *Ons is de zege (geen bluff)*. — IV. *Het zwarte boek*. — V. *Machiavellisme*. — VI. *Kritiek*. — VII. *De Nederlandsche Napoleon*. — VIII. *Chinesche prijsvraag, waarop een ongepast antwoord*. — IX. *Prof. THORBECKE*.

"De waarde dezer geschriften zal wel door iederen man van smaak en beschaving zeer gering geacht worden; maar toch is deze vruchtbaarheid der politieke drukpers een verschijnsel des tijds, waarop de aandacht wel gevestigd mag worden. Waren er geene gretige lezers, er zouden niet zoovele schrijvers van die soort van geschriften gevonden worden. Vonden de lezers niet hier en daar juistheid en waarheid, zij zouden voorzeker weinig smaak vinden in deze soort van lectuur. Het thema van al deze geschriften is de onwil der regeering, om tot nuttige hervormingen mede te werken. Betoont de regeering zich genegen tot eenen gematigden vooruitgang, dan valt dit thema geheel weg. Het zoude dwaas zijn te willen beweren, dat bij eene grondwetsherziening de negatieve oppositie ophouden zal te schrijven; maar redelijker wijze mag men verwachten, dat de invloed van die geschriften zal gebroken zijn, wanneer de regeering tot nuttige staats hervormingen besluit."

Het doel van die oproerige geschriften was kennelijk, de regeering tot het uiterste te drijven. Op blz. 91 van *de Staatkundige Tooverlantaarn* las men:

"In het voorbijgaan merken we tevens op, dat we, in zekeren zin, *wenschen* naar de geboorte der wetten, volgens welke procedures de tendance geoorloofd of mogelijk zijn zouden. Het zoude een brandhout te meer zijn, waaraan niet de vrijzinnige drukpers, maar de regeering zelve zich het eerst branden zou; hoe meer tegenstand aan de zijde der regeering, zoo meer weêrstand aan de zijde des Volks;

hoe meer onderdrukking der volksstem, der drukpers, zoo eerder en grooter hare losbarsting; hoe meer brandstoffen, zoo eerder en heftiger de ontvlaming; en indien de regeering goedvindt zelve die stoffen te vermeerderen, aan te brengen en op te hoopen tot een brandstapel, zij moge dan toezien, dat zij zelve niet het eerste offer zij."

Blz. 51, r. 6 v. o. "Brochure". Bij de vermelding van beide brochures, schreef *de Tijdsgevoel* in het nummer van 30 Augustus:

"De tegenwoordige tijden kweeken partijzucht aan; zoude men andere bewijzen noodig hebben dan de titels van beide deze brochures? Mocht de regeering toch indachtig zijn den geest van spanning, die er heerschende is, te doen eindigen!

Opmerkelijk is het, dat de schrijver der bij VAN LANGENHUIZEN uitgekomene brochure schrijft: "Wie zich dagelijks door de oppositie "oorvegen laat geven, en met de armen over elkander geslagen, onverschillig — of onmachtig — daarhenen stapt, maakt zich zelfs in "het oog zijner aanhangers verachtelijk. Ja! verachtelijk toont zich "de Regeering, die de hevigste aanvallen en beschuldigingen onbeantwoord laat; want hier wordt zwijgen bekenen."

"Zoude de schrijver van deze brochure denzelfden wensch koesteren, als de schrijver der *Staatkundige Tooverlantaarn*, dat de regeering door vervolgingen der drukpers, de gemoederen verbitterde?

"Men kent LOUIS BLANC, den revolutionairen schrijver van de *Histoire de dix ans*. Hij bracht hulde aan de goede bedoelingen van de régicides, die op het leven van LOUIS PHILIPPE eenen aanslag deden, en schreef zijn werk ten betooge, dat eene constitutioneele monarchie onbestaanbaar was; hij noemde ze een verderfelijk dualisme. Opmerkelijk is het, dat deze schrijver in de vermelde brochure wordt geprezen."

Blz. 52, r. 2 v. o. "In bijzonderheden". Vóór den aanvang der verkiezingen schreef *de Tijdsgevoel*, blz. 421, na op het hooge gewicht der verkiezingen in den actueelen toestand gewezen te hebben: "Het komt er op aan, mannen te kiezen, die aan de regeering het initiatief willen laten der Grondwetsberziening, maar toch van de noodzakelijkheid, om haar te veranderen, volkomen overtuigd zijn; mannen, die met bedaardheid, kalmte en nauwgezetheid 's volks belangen overwegen, zonder zich door de groote woorden der oppositie of door het Sirenengezang der zich zelve prijzende ministers te laten misleiden. Bedaarde vooruitgang, gegrond niet op voorliefde tot theoriën, maar op de kennis der werkelijke behoeften der maatschappij moet de leus van Nederland zijn."

In het nummer van 12 Juli 1845 schreef de *Tijdsgeest* in een artikel: *De afloop der verkiezingen*, het volgende:

„Men verwachtte in dit Artikel geene beoordeeling van de wijze, waarop de kiezers van de Staten-generaal dit jaar hunnen plicht vervuld hebben. Wij willen vertrouwen, dat ieder, naar zijn beste weten en met nauwgezette inachtneming van hetgeen de gedane eed voorschrijft, heeft gestemd; wij laten het aan de oppositie over, van intrige te spreken, wanneer men haren zin niet volgt, alsof voor hare kandidaten nooit intrige in het werk werd gesteld. Wanneer wij voor eenige oogenblikken de aandacht onzer lezers op den afloop der verkiezingen wenschen te vestigen, geschiedt zulks, om met hen te onderzoeken, wat men uit de gedane verkiezingen kan afleiden ten opzichte van de stemming der kiezers — ten opzichte van de waarschijnlijke gevolgen, welke de verkiezing van dit jaar voor de Staten-generaal zal hebben en — ten opzichte van de meerdere of mindere goede werking van het bestaande kiesrecht.”

In het overzicht van de verschillende stemmingen in de provinciale Staten, die publiek werden gemaakt, zonder dat dit door de wet was voorgeschreven, werd omtrent de meest belangrijke keuze het volgende medegedeeld:

„In Zuid-Holland is de Heer BOREEL VAN HOOGELANDEN, die meer-malen met kracht de noodzakelijkheid eener Grondwetsherziening heeft aangewezen, dadelijk bij de eerste stemming met eene zeer aanzienlijke meerderheid herkozen, terwijl de Heer NEDERBURGH, die zich veel minder krachtig omtrent de wenschelijkheid eener Grondwetsherziening had uitgelaten, is herkozen met 15 stemmen minder dan de Heer BOREEL bij zijne herkiezing op zich had vereenigd. Bij de stemming, om te voorzien in de vacature, ontstaan door het bedanken van den Heer BEPELAER, is de Heer TIMMERS VERHOEVEN verkozen met 39 tegen 37 stemmen, welke de Heer RIJCKEVORSEL op zich vereenigd had. Het stelsel, om de plaats van het lid uit Dordrecht door een Dordrechtenaar op nieuw te zien innemen, schijnt bij die keuze het meest gewogen te hebben. Welke de staatkundige gevoelens van den Heer TIMMERS VERHOEVEN zijn, is ons onbekend. De vierde stemming in de Staten van Holland was die over den Heer THORBECKE. In zijne plaats is gekozen de Heer RIJCKEVORSEL met 40 stemmen, terwijl de Heer THORBECKE slechts 36 op zich had vereenigd, en twee stembiljetten in blanco waren. Het zoude kunnen schijnen, dat uit de niet herkiezing van den Heer THORBECKE eene min gunstige gevolgtrekking omtrent de stemming omtrent de Grondwetsherziening zoude kunnen worden afgeleid. Wij gelooven, dat zulks echter niet behoort te geschieden. De minderheid voor den Heer

THORBECKE woog bijna de meerderheid van den Heer RIJCKEVORSEL op, en zoo men iets uit deze stemming ten opzichte van den wensch naar eene Grondwetsherziening mag afleiden, dan zoude het dit zijn, dat de Staten van Zuid-Holland meer verwachtingen hebben van den Heer RIJCKEVORSEL dan van den Heer THORBECKE. Beide Heeren toch hebben, ofschoon in eene verschillende mate, op eene Grondwetsherziening aangedrongen. Het onderscheid tusschen hen bestaat alleen daarin, dat de eene de herziening der Grondwet op eene breedere schaal wil dan de andere. Wij herinneren slechts, dat de Heer RIJCKEVORSEL bij meer dan ééne gelegenheid op de noodzakelijkheid eener Grondwetsherziening heeft aangedrongen, den wensch daartoe eenen algemeenen wensch heeft genoemd, en het wenschelijke heeft betoogd, dat de regeering geheel uit eigene beweging daartoe zoude overgaan. Bij de beoordeeling van de niet herkiezing van den heer THORBECKE, moet men voorts wel in aanmerking nemen, dat hij ruim een jaar geleden eerst bij de tweede stemming is gekozen, toen met 40 stemmen, zoodat hij thans slechts 4 stemmen minder heeft gehad; en is nu de vooronderstelling niet mogelijk, dat die leden, welke vroeger voor den Heer THORBECKE, en thans tegen hem stemden, geoordeeld hebben, dat zijne hervormingsplannen in onderscheidene opzichten niet voldeden aan de behoeften van Nederland? Uit de verkiezing van den Heer BOEVEL, en inzonderheid uit die van den Heer RIJCKEVORSEL, welke men tegen den Heer THORBECKE overstelde, blijkt, dat de Staten van Zuid-Holland eene gematigde Grondwetsherziening zeer wenschelijk achten, en zoo uit de keuze van den Heer NEDERBURGH moge blijken, dat men liever behoudende leden als dezen, dan zulke theoretische hervormers als den Heer THORBECKE in de Staten-generaal wil, na de stellige verklaring van de regeering, dat zij tot een zoodanig voorstel als dat van den Heer THORBECKE niet kan toetreden, men mag niet over het hoofd zien, dat de Heer NEDERBURGH ook onder hen heeft behoord, die den wensch naar eene Grondwetsherziening hebben uitgedrukt, en die zeer zeker eene Grondwetsherziening zal ondersteunen, zoo zij door de regeering wordt voorgesteld. Uit de niet herkiezing van den Heer THORBECKE kan men derhalve geenszins het besluit afleiden, dat de Staten van Zuid-Holland de Grondwetsherziening niet noodzakelijk achten, maar alleen, dat zij het staatkundig gedrag van den Heer THORBECKE minder overeenkomstig oordeelen met het belang des Lands; misschien ook, dat zij den Heer THORBECKE als Hoogleeraar meer waarderen dan als Staatsman."

Ten slotte van het overzicht schreven wij:

"Wanneer men dit alles te zamentrekt, gelooven wij te mogen

vaststellen, dat men algemeen eene gematigde Grondwetsherziening voor wenschelijk oordeelt, en dat naast de meerderheid, welke de stemmingen besliste, zich eene krachtige minderheid vertoonde, die verder en schielijker vooruit wil. De toestand van het Land schijnt, naar de stemmingen te oordeelen, zoodanig te zijn, dat de regeering, een mild voorstel tot Grondwetsherziening in den geest der gematigden doende, bij de herkozenen en nieuwgekozenen op ondersteuning mag rekenen; terwijl de meer en meer grooter wordende partij der hervormingsgezinden aanwijst, dat zoo de regeering niet tot eene grondwetsherziening overgaat, zij alsdan elk jaar meer en meer met de oppositie zal te strijden hebben.”

Omtrent het tweede punt merkten wij op:

“De gevolgen van het uitvallen der niet weder gekozene en het optreden van nieuw gekozene leden voor de Staten-generaal zal, naar ons oordeel, weinig verandering te weeg brengen. De gewichtigste van hen, die uitvallen, is zeker de Heer THORBECKE. Dat hij een man is van buitengewone bekwaamheid, van geleerdheid en van eene zeldzame scherpte van oordeel, zal ieder onpartijdige moeten erkennen; maar of zijn niet zitten in de Staten-generaal een werkelijk verlies zal zijn voor de Natie, is twijfelachtiger. Dit is althans zeker, dat de wetenschappen den Hoogleeraar geheel zullen terugerlangen; zij zullen er zeker bij winnen, en het Vaderland in dit opzicht zeker met haar. Hetgeen de Hoogleeraar geschreven heeft is, naar ons oordeel, veel hooger te schatten dan hetgeen hij tot heden als Staatsman verricht heeft. Hij moge de man der dagbladen zijn, de man van de meerderheid van het nadenkend publiek is hij niet. Zijne theoretische gronden voldoen niet in ons zeer praktisch Vaderland; door zijn voorstel en zijne redevoeringen heeft hij de duidelijkste bewijzen gegeven, dat hij de kaart van het Land niet kende; noch zijne geheel directe verkiezingen, noch zijne gedelegeerde rechters voor staats misdaden [zie art. 154 van het voorstel en daarover *de Tijdsnoot*, 1845, blz. 175], zouden ingevoerd kunnen worden zonder geweldigen tegenstand bij het verlichtste gedeelte der Natie. De *Arnhemse courant* moge gewagen van de *onvergankelijke gedenkteekenen*, die de Heer THORBECKE zich in de Staten-generaal gesticht heeft, wij durven gerust voorspellen, dat zijn parlementaire roem lang verwelkt zal zijn, wanneer zijne geleerdheid en zijn onderwijs nog door velen geroemd zullen worden. Wat was toch die loopbaan? Tweemaal trad de Heer THORBECKE als, lid der Tweede Kamer op. De eerste maal veranderde hij zijn gevoelen omtrent het gewichtigste punt, dat te beslissen viel, dat omtrent de bevoegdheid der Dubbele Kamer, en hij verwierf zich eenen naam, door altijd *tegen*, en niet eens

voor te zeggen. De spanning na de Wet van 6 Maart, en de toemende wensch naar eene Grondwetsherziening, brachten den Heer THORBECKE op nieuw in de Kamer; op nieuw geheele verandering omtrent de gewichtigste punten van Staatsrecht. Lof en eer verdient zeker de man, die bij nader onderzoek zijne vroegere dwaling erkent, en daarop rondborstig terugkomt; lof en eer de Staatsman, die zijne eigenliefde opoffert, om met eenen geest van conciliatie tot verbeteringen mede te werken; maar was dit het geval bij den Heer THORBECKE? Geenszins. Door de dagbladen uitgeroepen tot het hoofd der hervormingsgezinden, werd hij gedomineerd door de omstandigheden, waarin hij zich geplaatst had; even als menig Minister door zijne ministeriële positie wordt geleid, even gebukt ging de Heer THORBECKE onder zijne positie als hoofd der staats hervormingsgezinden. Hij nam, door zijne positie voortgesleept, volkomen te goeder trouw, gelooven wij, de beginselen aan, welke aan die positie schenen te voegen. De ware vrienden van eene gematigde staats hervorming hebben zeker aan hem te danken, dat de vraag omtrent de Grondwets herziening zoo ernstig is ter sprake gekomen; maar heeft de Heer THORBECKE aan den anderen kant niet veel nadeel aan de Grondwets herziening toegebracht, door de aanmerkingen, welke zijne gedurige veranderingen hebben uitgelokt, aanmerkingen, die, ofschoon tegen hem en tegen zijn voorstel gericht, de Grondwets herziening bij velen getroffen hebben? Voor de zaak van eene gemachtigde Grondwets herziening is misschien de tegenwoordigheid van den Heer THORBECKE in de Kamer niet zoo wenschelijk, als sommigen meenen; het is toch niet te ontkennen, dat na de verwerping van het voorstel van den Heer THORBECKE, het voor de regeering veel gemakkelijker is, thans eene Grondwets herziening in den geest der meerderheid voor te stellen, dan zoolang de ten opzichte der regeering weinig buigzame hoofdontwerper van het verworpen plan nog in de Kamer zitting had. Wanneer de Grondwets herziening in eenen onbekrompenen geest, maar tevens zonder te groote veranderingen, door de regeering wordt voorgesteld, zal de aftreding van den Hoogleeraar THORBECKE weinig nadeel aan de volksbelangen te weeg brengen. Mogt echter de regeering weigerachtig blijven, zoodanige Grondwets herziening voor te stellen, dan is het te vreezen, dat de Heer THORBECKE meer en meer als het hoofd der hervormingsgezinde partij zal worden aangemerkt; dat zijn naam eene partijleus zal worden, en dat zijne herkiezing, die dan niet kan uitblijven, bij den steeds toenemenden wensch naar eene Grondwets herziening, als de triomf der oppositie op de regeering zal worden uitgebazuid."

Enkele zinsneden in het bovenstaande, in 1845 geschreven, zouden

wij zeker in 1876 niet meer zoo herhalen, maar het gevoelen, toen door ons geuit, werd in 1845 ook door velen gedeeld.

Aan het einde van het overzicht schreven wij:

“Ten slotte wilden wij op den afloop der verkiezingen het oog vestigen, in betrekking tot het kiesstelsel. En hier zijn, naar ons oordeel, de afgelopen verkiezingen weder rijk in aanwijzingen, hoe hoogstgebrekkelig het tegenwoordig bestaande kiesstelsel is. Daar het getal leden der provinciale Staten in de onderscheidene provinciën niet in dezelfde evenredigheid tot de bevolking staat, heeft men niet alleen een zeer ongelijk getal kiezers, maar blijkt het duidelijk, dat de kiescollegiën te klein zijn voor de gevallen, dat er zich verschil van gevoelen openbaart. Dit kleine getal kiezers maakt toch, dat een zeer klein getal invloed op de verkiezingen kan uitoefenen. Behoudt men de leden der provinciale Staten als kiezers, dan behooren noodwendig de incompatibiliteiten voor de leden der provinciale Staten uitgebreid te worden. De Heer **EMBOEDÉ** is gekozen met de meerderheid van 35 tegen 34 stemmen. Ware de Minister van Financiën geen lid der provinciale Staten geweest, waarschijnlijk zoude de Heer **VAN VOORST** gekozen zijn; hetzelfde geldt van den Heer **THORBECKE**; van eenige weinige stemmen heeft het in de Staten van Zuid-Holland afgehangen, en de Minister **VAN ZUYLEN VAN NYVELT** heeft misschien tegen den Heer **THORBECKE** gestemd. Hoe men over het staatkundig gedrag van den Leidschen Hoogleraar moge oordeelen, ontkend kan het niet worden, dat zeer vele van de meest geachte ingezetenen hem herkozen wenschten; en is het nu niet strijdig met den aard van eenen repraesentatieven regeeringsvorm, dat een dertig- à veertigtal leden eene keuze tot Volksvertegenwoordiger kan tegenhouden, die door velen gewenscht wordt? Had men voor ieder lid kiescollegiën van omstreeks 80 personen, en daarbij de bevoegdheid, om leden ook buiten de provincie te kiezen, in vroegeren tijd zoude de Heer **VAN NIS**, nu de Heer **THORBECKE**, niet uit de Staten-generaal gesloten zijn geweest. Wanneer men de namen van de leden der provinciale Staten nazaat, en onder het kleine getal kiezers Ministers, Ambtenaren en een zeer aanzienlijk getal Edelen aantreft, mag het inderdaad verwondering verwekken, dat de keuzen nog zoo liberaal uitvallen, als zij werkelijk doen. Het zoude voorzeker willekeurig zijn, wanneer men Ministers en Ambtenaren van de uitoefening van staatkundige rechten uitsloot; maar de aard der zaak laat toch niet toe, dat zij leden van de kiescollegiën voor de Staten-generaal zullen zijn, wanneer die kiescollegiën zoo klein in getal en met zoo weinig leden bezet zijn als bij ons de provinciale Staten. Wij hebben bij meer dan bij ééne gelegenheid ons tegen directe ver-

V.

H

kiezingen verklaard; wij zijn door de discussiën over het voorstel, evenzeer als door de algemeene denkwijze van het zelfdenkende gedeelte der Natie, overtuigd, dat geheel directe verkiezingen niet algemeen gewenscht worden; maar wij worden evenzeer meer en meer overtuigd, dat buiten de leden der provinciale Staten zelve, en hem, die door hen gekozen zijn, er eene algemeene ontevredenheid met het tegenwoordig kiesstelsel bestaat, en dat de oprichting van kieskollegiën, door stemgerechtigden gekozen, ter benoeming van leden der Staten-generaal, algemeen met welgevallen zoude ontvangen worden."

Biz. 53, r. 13 v. b. "*Thorbeckomanie en Thorbeckophobie*. De woorden zijn door Mr. GROEN VAN PRINSTEREN het eerst gebezigd.

Biz. 55, r. 5 v. b. "VAN ASSEN". Van de steekelachtige uitdrukkingen van VAN ASSEN tegen THORBECKE hebben wij vroeger eenige medegedeeld; het mag daarbij niet uit het oog verloren worden, dat de gevoeligheid van VAN ASSEN gewekt was door de omstandigheid, dat THORBECKE in zijn voorstel tot grondwetsherziening geen notitie hoegenaamd genomen had van de aanmerkingen van VAN ASSEN op de grondwet, niettegenstaande LUZAC de belangrijkheid van velen erkend had en slechts zeer oppervlakkige liberalisten, die de geschriften van VAN ASSEN niet lazen, ze veroordeelden als niet lezenswaardig.

Biz. 55, r. 10 v. b. "COCK". Tot de antipathie bracht veel bij, dat beide de hoogleraren lid waren van den Gemeenteraad van Leiden, en daar tskens in botsing kwamen, vooral op het einde van 1847, toen de kwestie over het huizezittenhuis den Gemeenteraad en weldra de burgerij verdeelde, waarover later.

Biz. 55, r. 14 v. b. "BAKE". Hij gaf zijne antipathie tegen THORBECKE meermalen op zeer geestige wijze te kennen, zonder ooit de vormen der burgerlijke beleefdheid te overschrijden. Dat BAKE op zijn sterfbed een woord van verzoening aan THORBECKE deed toekomen is vermeld door BARHUIZEN VAN DEN BRINK.

Biz. 55, r. 14 v. b. "GUEL". Waar GUEL den onoprechten stijl kenschotste hebben velen gemeend, dat hij daarin zijn ambtgenoot THORBECKE op het oog had.

Biz. 55, r. 14 v. b. "PEERLKAMP". In zijn geschrift: *De vita et moribus R. J. Schimmelmannincki libellus*, 1848, zien de volgende zinsleden duidelijk op THORBECKE:

"Quod, qui nunc ita culpant, quasi omnibus omnino mens et facultas defuerint, iniqui profecto sunt rerum et temporum iudices. Illi non sentiunt, quam ineptum sit, consilia eventis ponderare, et alto, dum e terra gubernant, supercilio docere, quid agi oportuisset, quando, quod actum est, minus feliciter cessit. Ferant aliquando in civitatibus vitia, ubi perpetuo ferendi sunt homines," p. 18.

"Equidem certe nec de Verhuelli nec Schimmelpennincki fide ullo modo dubitare ausim. Hoc faciant, qui quum pacem dei et hominum oderint, tam dulci ad malignitatem invitamento resistere non potuerunt."

Elders spreekt hij van schrijvers: qui nullas laudes, praeter suas, aequo animo accipiunt, waarbij hij kennelijk den jongsten bestrijder van den lof, aan den raadpensionaris SCHIMMELPENNINCK toegezwaaid, op het oog heeft.

Blz. 55, r. 14 v. o. "JONCKBLOET" gaf, terwijl hij te Leiden studeerde, zijn geschrift uit *over de Kronijk van Lodewijk van Velthem*, dat hij den 22^{en} September 1840 in het openbaar verdedigde. Hij werd doctor in Maart 1845, onder het rectoraat van VAN OORDT. De notulen van de Senaatsvergaderingen, waarin hij het eerst door de literarische faculteit tot het doctoraat is voorgedragen en waarin het doctoraat hem verleend is, zouden dit kunnen uitwijzen.

Blz. 55, r. 15 v. o. "COBET". Den 20^{en} October 1840 verdedigde C. COBET, litt. hum. cand. onder praesidium van J. BAKE, zijn: *Observationes criticae in Platonis Comici reliquias*. Het voorgevallene wordt, zonder opgave van personen, ook vermeld door Mr. KIEHL, in zijne Ms. levensbeschrijving van THORBECKE. Hij vermeldt daarbij, dat het verschil zijn oorsprong genomen had daaruit, dat een der studenten het collegie over de historia juris niet had bijgewoond, dat THORBECKE hem een testimonium weigerde en dat daarna eerst het plan van eene *promotio honoris causa* door de letterkundige faculteit is geopperd. Wat daarvan zijn moge, wij meenden ons bij de feiten zelve te moeten bepalen, zonder tot de beweegredenen der handelende personen te moeten doordringen.

Blz. 56, r. 11 v. b. "VAN DER BOON MESCH". Zijne vijandschap tegen THORBECKE evenaarde die van COOK. VROLIK, in zijne levensschets van VAN DER BOON MESCH, 1875, maakt er zijdelings melding van, zonder den naam van THORBECKE te noemen.

Blz. 56, r. 11 v. b. "KAISER". Verg. het levensbericht van KAISER, door Prof. P. VAN GEER, 1872.

Blz. 56, r. 4 v. b. "Brochures over het kiesstelsel. Zie de *Tijdsche-noot*, 1842, blz. 343.

Blz. 56, r. 3 v. o. "Polderbesturen". Zelfs zijne aan hem meest verbonden leerlingen hebben zijne beschouwingen omtrent het polderrecht niet gedeeld.

Blz. 57, r. 2 v. b. "Kerkelijke reglementen". Zie het opstel van THORBEKE in de *Gids*, 1846, I, blz. 533.

Blz. 57, r. 7 v. b. "Brief". De brief van THORBEKE aan Mr. A. S. VAN NIEROP, is opgenomen in de *Verdediging van de onafhankelijkheid der diakoniën*, door Mr. A. S. VAN NIEROP, derde uitgave, 1851. Wij deelen hem hier mede:

LEYDEN, 12 Dec. 1846.

*Den WelEdel Gestrengen Heer
Mr. A. S. van Nierop, te Amsterdam.*

"Ik ben, WelEdel Gestreng Heer, u niet slechts voor de toezending uwer "Verdediging van de onafhankelijkheid der Diaconiën" erkentelijk, maar nog meer voor het uitnemende genoegen, dat de lezing van uw fraai en degelijk stuk mij heeft verschafft.

"Het zwakste deel der zaak, die gij op zoo stevige beenen hebt gezet, schijnen mij de gronden der Zaadijksche weigering. Brengt de kerkelijke regel mede, dat de bedeeeling eerst eenigen tijd na indienen der attestatie beginne, welnu, de diaconie is dan toch na dien tijd door haar eigen wet tot bedeeeling gehouden ¹. Is zij onvermogen om leden harer gemeente behoorlijk te helpen, zij vrage subsidie aan het Burgerlijk Bestuur. Volgens het Zaadijksche gebruik wordt aan gezonde behoeftigen geen onderstand verleend, dan ter aanvulling en tegen verantwoording hunner verdiensten. Hoe? Acht de Zaadijksche armenphysiologie hem, die zijn gezigt verloor, en uit dien hoofde niet kon werken, gezond en onbedeelbaar? ² Ook volgens het beslutenstelsel is de diaconie niet gehouden terug te geven hetgeen door de voorschietende gemeente hoven den gewonen maatstaf der diaconie werd verstrekt. De eisch tusschen die perken van tijd en beloop teruggebragt, rijst de vraag, of art. 9, coll. art. 12 der wet van 1818 tegen *willekeurige weigering* van diakenen beroep vergunne op het reglement der *Diaconie*.

¹ De actie liep over den verleden tijd. v. N.

² De behoeftige was een militair van 96 jaren, blind geworden, gepasporteerd, en naar de diaconie om vast wekelijch onderhoud verwezen. v. N.

Ik ben van uw gevoelen, dat onder onze tegenwoordige inrigtingen de ondersteuning der armen *jure* slechts een burgerlijke gemeentelast kan zijn. *Facto* echter, en dit vergroot de moeijelijkheid voor den wetgever, was zij hoofdzakelijk en is zij nog kerkelijke gemeentelast.

“Een ander geducht beletsel is onze gewone diakensleer, veel sterker, dan de Besluiten over de wet van 1818, doortrokken van “Nederlandschen zin”. De armenbedeeling zou ik met de weldadigheid van een particulier evenmin op eene lijn durven plaatsen, als de door Diaconie bestuurde armenfondsen met bijzonderen eigendom.

“Die fondsen zijn, mijns inziens, geen eigendom der kerkelijke gemeente, veel min der Diaconie; ze zijn goed der armen, ten hunnen behoefte door de bestuurders volgens de reglementen te gebruiken. En deze reglementen is het, geloof ik, hoog noodig aan de heerschappij eener algemeene wet te onderwerpen, strekkende om een gebruik dier fondsen te verzekeren, overeenkomstig zoowel met hunne bestemming, als met de burgerlijke regels der armenzorg; en om tevens eene werkzame magt van toezigt of oppervoogdij over alle kerkelijke en andere bijzondere armengestichten in te stellen.

“Moge uwe heldere uiteenzetting het tijdstip der rijpheid eener goede en afdoende armenwet bespoedigen.

“Met de meeste achting heb ik de eer te zijn

“U W.Ed. Gestr. dienstv.

“J. R. THORBECKE.”

Blz. 57, r. 12 v. o. “Beoordeelingen”. Zij zijn later ook gedrukt in de *Historische schetsen*. Bij de vele juiste en scherpzinnige opmerkingen was de strekking van die opstellen geheel eene politieke.

In den aanvang der eerste recensie luidt het:

“Onlangs, den 1^{en} Maart jongstleden [1846] waren het vijftig jaren, dat eene algemeene volksvertegenwoordiging voor het eerst bij ons samenkam; onze intrede in de nieuwe constitutioneele loopbaan, misschien nauwelijks door iemand herdacht, doch die herdacht, de vraag, den jaardag waardig, moest doen oprijzen; wat hebben wij in die halve eeuw, ik zeg niet geleden, maar uitgericht, wat door eigen kracht verworven?”

“Hetgeen Frankrijk alleen aan zich zelf was verschuldigd, lieten wij ons brengen. De Franschen hebben op niemand, wij hebben op de inkomst der Franschen gewacht. Dit onderscheid zou evenwel beslissender zijn, zoo onze Staat minder afgeleefd, dan die van Frankrijk ware geweest; of zoo wij de revolutie slechts uit dwang van de spits der Franse bajonetten hadden genomen.”

Na deze inleiding was de aankondiging van de beide werken een zeer kennelijke berisping van E. J. SCHIMMELPENNINGCK en zijne lofverkundigers, terwijl in een gunstig daglicht werden gesteld WISELIUS en de sterk democratisch gezinde leden der nationale vergadering. Het opstel van THORBECKE moest weezin opwekken bij den nog levenden staatkundigen geestverwant van E. J. SCHIMMELPENNINGCK, den grijzen M. C. VAN HALL. Hij schreef eene verdediging van zijn overleden vriend, waarin hij THORBECKE persoonlijk aanviel. In zijn geschrift: *Rutger Jan Schimmelpenninck, Bataafsch gezant op het vredescongres te Amiens in 1802*, schreef hij:

“In een boekbeoordeelend tijdschrift heeft de hoogleeraar THORBECKE onlangs zeer uitvoerig van en over SCHIMMELPENNINGCK en het gedenkschrift zijns zoons hem aangaande, uitgeweid. Met welk oogmerk zal ik niet onderzoeken, maar blijkbaar heeft het daarin ter nedergepaste de strekking, om de bijzondere staatsbegrippen des hoogleeraars te doen uitkomen in tegenoverstelling van die van SCHIMMELPENNINGCK, die van het oogenblik der veranderde orde van zaken, in 1795, in gesprekken, staatsstukken, redevoeringen en in alle zijne handelingen op niets meer bedacht was, dan om, met ter zijde stelling van alle vorige twisten, alle eerlijken in den lande, uit alle partijen, tot het — zooals hij dit zelf noemde, nationaliseren der nieuwe orde van zaken te vereenigen. Dit was bij hem de schering en inslag van alle ware staatkunde in ons vaderland en hij volhardde tot op zijn overlijden in die edele gevoelens.

“De stijl van het gedenkschrift zelve heeft de hoogleeraar daarbij niet buiten berisping gelaten, en het den schrijver zelfs ten kwade geduid, dat hij zich daarin zou hebben bediend van een zachten, hoffelijken trant, die scherphheid van omtrek, hoeken en kanten, verbloemt en uitwischt. Indien de geleerde beoordeelaar daarbij tevens had aangetoond, dat de schrijver aan dien roem de waarheid had opgeofferd, zou dit verwijt van eenige beteekenis kunnen zijn, daar het nu wel niets anders zal kunnen bewijzen, dan dat hij, even als zijn vader, in de school der beschaafde oudheid opgevoed, daardoor getoond heeft, dat ook op hem toepasselijk was het bekende: *ingenuas fideliter didicisse artes emollit mores, nec sinit esse feros.*”

Eenige weken later kondigde THORBECKE aan, met het leven van den admiraal VERHUELL, het geschrift van M. C. VAN HALL. Het was een nieuwe gelegenheid om zijne weinige gehechtheid aan Nederlandsche beginselen te doen blijken. Was bij de beraadslagingen over het voorstel tot verandering in de grondwet de gehechtheid van het volk aan het Huis van Oranje-Nassau een Nederlandsch beginsel genoemd met eene kleine verschuiving van de stelling schreef THORBECKE:

“Men pleegt den maatstaf ter beoordeeling van staatsinstellingen te zoeken in hare overeenkomst met denkwijze, met het karakter en de zeden des volks. Intusschen wordt de monarchie, die nog geen halve eeuw geleden, in volalagen strijd daarmede scheen, sedert geruimen tijd en door hoevelen! als een Nederlandsch hoofdbeginsel, waarmede ons volkswesen moet staan of vallen, beschouwd. Zoo deze stelling juist is, niemand zal loochenen, dat het tegendeel, in 1806 door VERHUELL en anderen beweerd, al wat men van onze natie wist of kon vermoeden voor zich had. NAPOLEON bekreunde er zich niet aan en hij had gelijk. Het was onmogelijk, dat wij buiten eene monarchische inrichting bleven. Alle uit de Fransche omwenteling geboren republieken hadden zich in eene monarchie opgelost naar eene, van den Napoleontischen wil onafhankelijke, wet van ontwikkeling, die ook wij moesten volgen.”

Geheel overeenkomstig met dezen gedachtengang schreef hij ook van de latere inlijving:

“Onze inlijving in Frankrijk mag geenszins alleen als een daad van Napoleontische geweldensrij worden beschouwd, noch naar de kortheid van haren duur geschat. Zij is in politische en rechtsorganisatie eene vordering geweest, die zonder het decreet van NAPOLEON zou zijn vertraagd of gemist.”

Zulk een zinsnede was zeker weinig geschikt de sympathie van hen te winnen, die gewoon waren de Fransche overheersching als eene nationale ramp te beschouwen. Het slot der beoordeeling vond eveneens sterke berisping en lof naarmate men met of tegen THORBECKE was ingenomen.

“De Heer VAN HALL,” zoo eindigde het Gidsartikel, “schijnt mij te verwijten, niet alleen dat ik anders zie, maar dat ik anders schrijf, dan het algemeen. Het kan zijn, de Heer VAN HALL kan dit beter dan ik beoordeelen. Het is in allen gevalle een punt, waarover ik mij wel zal hoeden met een veteraan der oude garde van den rhetorischen, vergrootenden schrijftant te twisten.”

Blz. 57, r. 3 v. o. “Conservatief geacht” Verg. over zijne brochures in 1830 uitgegeven, Dl. I, blz. 78, *Aant.* blz. 23 en 107. Dl. III, *Aant.* blz. 40. Over zijne brieven aan GROEN VAN PRINSTERER, Dl. II, blz. 192. Oever het oordeel van GROEN VAN PRINSTERER in zijne *Bijdrage tot de grondwetsherziening*, Dl. II, blz. 148. Over zijne medewerking in het *Journal de la Haye* verg. men Dl. IV, *Aant.* blz. 34, 35 en 224.

Blz. 58, r. 1 v. b. “Van de conservatieve meer dan van liberale

zijde geprezen". Verg. het oordeel van de *Avondbode* en van de *Ara-hemsche courant*, vroeger Dl. III, *Aant.* blz. 40 en 41, vermeld.

Blz. 58, r. 4 v. b. "Bij de oppositie rijsen". Verg. Dl. III, blz. 304.

Blz. 58, r. 7 v. b. "Zijne verkiezing in Maart 1844. Verg. Dl. IV, blz. 291, en *Aant.* blz. 85.

Blz. 11, r. 11 v. b. "Veroordeeld". De vervolging en veroordeeling van DE HAAS word gevonden in het *Weekblad van 't regt*, 1845, n°. 624, 625, 627 en 628.

Blz. 59, r. 11 v. o. "DE KEMPENAER". Hij schreef kort na den uit-slag der verkiezing aan LUZAC:

"AMOISSIME!

"Ik ben geheel verslagen van het bericht, dat onze vriend THOR-BECKE niet is herkozen. Ik hield dit voor onmogelijk, zooveel bouwde ik op de Staten van Zuid-Holland. Zijn zulke vergaderingen nog waard, dat men commissiën van haar aanneemt. Verdient het volk, zoo het dit zich laat welgevallen, niet, dat men opentlijk tegen de keuze protesteere. Voor onzen vriend acht ik het een geluk, voor ons een onherstelbaar verlies. Ik heb een oogenblik in beraad ge-staan zelf te bedanken en ons Stal uit te noodigen met mij hetzelfde te doen, maar tijd en gelegenheid ontbraken. Wij moeten dit juk dus nog een wijle torschen.... Ik wacht u op het groene bankje. Gij zult ONZE THORBECKE zijn.

t. t.

Arnhem, 4 Juli 1845.

J. M. DE KEMPENAER.

Blz. 59, r. 10 v. o. "LUZAC". VAN ASSEN schreef het mij, maar te-vens, dat het hem griefde, dat men hem verdacht tot de niet her-kiezing medegewerkt te hebben, daar hij de niet-herkiezing zeer on-staatkundig vond.

Blz. 59, r. 7 v. o. "VAN DAM VAN ISSELT". Na in een vorigen brief op een gemeenschappelijk bedanken aangedrongen te hebben, schrijft hij den 11^{en} Juli aan LUZAC:

"A. Hoewel ik het er nog altoos voor blijf houden, dat eene vrij-willige aftreding van al de grondwetsberzieners gunstige gevolgen zoude gehad hebben, zoo hebt gij mij echter voldoende redenen gegeven om mijn plan zonder veel spijt te laten varen. De aftreding was een heroëik

middel om de natie wakker te maken, maar ik beken, dat het mogelijk is, dat onze slapers ook daardoor niet zouden zijn ontwaakt en dan hadden wij kwaad gesticht, althans voor het oogenblik. Wanneer ik hierbij in aanmerking nam, dat wellicht onze zes overgeblevene collega's niet zoo gemakkelijk zouden hebben geabdiceerd, dan is het maar beter, dat wij de proef niet nemen; want eene partiële aftreding zou tot niets goeds leiden. Hoewel ik dit alles toestem, zoo blijft er echter een angel in mijn hart zitten."

Blz. 60, r. 5 v. b. "VAN RECHTEREN". Zie zijne biographie, in het *Biogr. woordenboek* van VAN DER AA. Het gedicht van POTGIETER aan de nagedachtenis van J. F. GRAVE VAN RECHTEREN, is tevens een schimpdicht tegen hen, die in VAN RECHTEREN's gedrag gekrenkte eerzucht meenden te ontdekken.

"Hoog gezeten op het kussen
 Van de stad of van den Staat,
 Tracht de trage middelmaat
 Iedre koene stem te sussen,
 Die gemoed of geest verraadt,
 En verdenkt zij in haar vrees
 't Roersel, daar die kracht uit rees.
 U, die vrede had gesloten
 Tusschen oude en nieuwen tijd, —
 U, uit graflijk bloed gesproten,
 U voor 't volk gerust ten strijd!
 U ook wachtte haar verwijt,
 Voorbeeld van uw ranggenooten,
 Eerzucht ziet in u de nijd!

In de *Staatkundige Tooverlantaarn*, blz. 365, vindt men een gedicht ter nagedachtenis van VAN RECHTEREN, dat aanvangt met een weklacht:

Wee, wee u, wee mijn vaderland,
 Ja, driewerf wee en ach!
 Hef, dierbaar Volk van Nederland!
 Hef aan uw rouwbeklag."

Het gedicht eindigt met een Apotheose:

"Triumf, triumf en zegepraal,
 Zijn geest toog naar omhoog,
 "Wees welkom!" klinkt 't in Eng'lentaal
 Langs 's hemels blaauwen boog.

En in den hemel viert men feest,
 Dáár is het hooggetij,
 VAN RECHTEREN, rein van ziel en geest,
 Woont in der Eng'len rij.

Terwijl VAN RECHTEREN ten hemel werd verheven, was eenige dagen vroeger de Minister VAN HALL in eene ode naar de hel verdoemd; blz. 290:

Gij, Monster minister
 Zijt lang niet van gister
 Geen adder'meer siet er,
 Die schelt u verkwister,
 Geen wreev'lig philister
 Ter wereld betwist er
 Uw roem. Of wie wist er
 Een' naam die beslister
 In Pluto's register
 Het "Sacer sit is ter!"
 Verdient zoo als gij??

De politieke letterkunde in pamphletten is eene niet onbelangrijke bijdrage tot de geschiedenis van den volksgeest. Het blijkt echter ook hier, dat letterdieverij met verandering van namen geheel geene zeldzaamheid is. In de hulde aan VAN DER CAPELLEN TOT DE POLL in de patriotische liederen van 1782 heeft men voorbeelden, die in 1845 en nog heden nagevolgd worden.

Ook de *Catholijke stemmen* van 19 Juli 1845, ofschoon betreurende dat VAN RECHTEREN het voorstel tot grondwetsherziening van THORBEKE van 1844, waarin geen vrijheid van onderwijs was begrepen, voorgesteld had, brachten hulde aan VAN RECHTEREN, van wien de redacteur J. G. L[E] s[AGE] t[EN] B[ROEKE] getuigde: "Beter nog, dan uit zijne redevoeringen en openbare geschriften, hebben wij dien waardigen man leeren kennen uit zijne brieven, die voor ons altoos een dierbaar aandenken aan den voortreffelijken VAN RECHTEREN blijven zullen." De hulde werd besloten met een gedicht, waarin de volgende regels:

Treur, vrijheidlievend Neêrlands volk!
 De dood ontrukte u weer een tolk,
 Die elke vrijheid stelde op prijs,
 Vooral ook die van 't onderwijs,
 VAN RECHTEREN, die men, zoo groot,
 Treur, Neêrlands volk, ook hij is dood!

Die edle man, VAN SASSE's vriend,
 Heeft aller hulde, als hij, verdiend;
 Zijn doel was altoos vlekkeloos,
 Al faalde ook 't middel dat hij koos.

Blz. 60, r. 14 v. b. "Terwijl anderen". *De Tijdsgevoet* schreef na den dood van VAN RECHTEREN:

"De dood van den Graaf VAN RECHTEREN verwijderd opnieuw een der voorstellers uit de Staten-generaal. Wij hebben ons nimmer met de felle oppositie van den Oud-Gouverneur onder WILLEM I kunnen vereenigen. Ons oordeel over zijn staatkundig gedrag, bij zijn leven geveld, blijft hetzelfde na zijnen dood.

Blz. 60, r. 15 v. o. "VERSTOLK VAN SOELEN". Zie boven, Dl. IV, blz. 53, en *Aant.* blz. 43.

Blz. 60, r. 1 v. o. "C. F. VAN MAAMEN". Zie VAN DER AA: *Biogr. woordenboek*, alwaar de onderscheiden geschriften over hem vermeld worden. Verg. ook Dl. IV, blz. 78, en *Aant.* blz. 60.

Blz. 61, r. 6 v. b. "Verdienstelijke mannen." Ofschoon de afzonderlijke uitgave van de levensberichten van afgestorven leden van de Maatschappij van Letterkunde te Leiden eerst met 1848 aanvangt, gaf reeds de voorzitter van die maatschappij jaarlijks korte levensberichten, die voor de geschiedenis zeer belangrijk zijn, terwijl het *Repertorium van verhandelingen enz.*, door M. FRUIN c. s. uitgegeven, een wegwijzer voor die levensbeschrijvingen aanbiedt.

Blz. 61, r. 10 v. b. "JAN BONDT". Hij overleed den 8^{en} Juli 1845, weinige weken voor zijne oudste dochter, echtgenoot van den minister VAN HALL; eene tweede dochter was gehuwd met Prof. DEN TEX. Verg. *Mr. Jan Bondt en diens Vader herinnerd*, door Mr. M. G. VAN HALL.

Blz. 61, medio. "Bezoek des Konings aan het Engelsche hof." Verg. hier inzonderheid BOSSCHA: *Leven van Willem II.*

Blz. 64, r. 5 v. o. "Heilige rok van Trier". Zie daarover onderscheiden artikelen in de *Catholijke stammen* en in de *Evangelische kerkbode* van 1845.

Blz. 65, r. 6 v. b. "Bij ons besproken". Verg. *de Tijdsgevoet*, 1844, blz. 400 en 766 en 1845, blz. 588.

Blz. 65, r. 11 v. b. "Het mirakel van Amsterdam". Het behoorde tot de zoogenaamde dogmatieke wonderen, dat is tot die, welke wel strijden met de natuurorde, maar die waar moeten zijn, wanneer men het Katholieke dogma aanneemt. Is, volgens de leer der transsubstantiatie de geconsacreerde ouwel in waarheid het onverderfelijk lichaam, dan kan zij niet vernietigd worden. Het mirakel, dat een zieke man, de heilige hostie ontvangen hebbende, haar uitbraakte en dat de hostie op het vuur geworpen onbesmet bleef, stemt geheel overeen met het dogma der R.-K. kerk. Zie over het mirakel van R.-K. zijde: *Beknopt geschiedkundig verhaal van het beroemd Mirakel waarmede God de stad Amsterdam heeft vereerd*, bij z. L. LANGENHUYSEN te Amsterdam en een ander geschrift van M. A. VAN STEENWIJK, pastoor te Amsterdam, beide in 1845 uitgegeven. Van de Protestantsche zijde werden aan het vijfde eeuwfeest van het mirakel onderscheidene artikelen gewijd in de *Evangelische kerkbode*, n°. 9, 12, 15 en volgende. In de middeleeuwen hoorde men zeer veel de onvernietigbare geconsacreerde ouwels als bewijs van de waarheid van het Katholieke dogma aanhalen. Verg. Prof. MOLL: *Kerkgeschiedenis van Nederland*, II, 4, blz. 32.

Blz. 65, r. 14 v. o. "De brief van den Internuntius wordt medege-deeld in de *Evang. Kerkbode*, 1845, n°. 9. *De Tijdsnoot* schreef naar aanleiding daarvan:

"Onder de opmerkelijke verschijnsels van den tegenwoordigen tijd behoort zeker, dat de verhalen van het mirakel te Amsterdam bij duizendtallen worden uitgegeven. Wij willen slechts eene staatsrechtelijke vraag bij deze gebeurtenis doen. In den brief, ter uitschrijving van het jubilé van het wonder, van 8 Febr. 1845, bericht de pauselijke internuntius, dat onder andere van wege Z. H. den Paus aan alle biechtvaders en priesters te Amsterdam buitengewone vergueningen verleend zijn, "onder andere de magt, om beloften te veranderen, hetgeen nochtans met de uitzonderingen, bij dergelijke vergueningen gebruikelijk, moet verstaan worden." Mag de regeering zulks toelaten, wanneer die uitzonderingen aan haar niet bekend worden gemaakt? Het niet nakomen eener belofte, bijna altijd strijdig met de goede zeden, is somtijds eene door de burgerlijke wet strafbare handeling. Moet de regeering niet toezien, dat tot zoodanige ongeoorloofde daden niet worde opgewekt?"

Blz. 65, r. 4 v. o. "Bischoep DE GROOFF". Verg. DI. IV, blz. 375 en *Aant.* 197.

Blz. 66, r. 1 v. b. "De vader van een meisje". De brieven van den Heer LE GORSIRA aan den procureur des Konings te Curaçao werden medegedeeld in de *Evang. Kerkbode* van 5 April. Het misleide minderjarig meisje, dat in het huis van den geestelijke hetmelijk was gedoopt, is later naar hare ouders teruggegaan en tot de Protestantische kerk teruggekeerd. *Ev. Kerkb.* van 27 Juni en 2 October.

Blz. 66, r. 5 v. b. "In Limburg en Noord-Brabant". Door den Heer SCHREUDER, die van 1837 tot in 1849 inspecteur van het onderwijs in Limburg is geweest, zijn mij onderscheidene bijzonderheden medegedeeld, die aanwijzen hoe weinig de geestelijkheid de vrijheid en het recht der ouders eerbiedigt.

Blz. 66, r. 10 v. b. "Voortduren". Hiertoe had betrekking de strijd over de betrekking van de hoogleraren in de godgeleerde faculteit tot de kerk. *Tijdgenoot*, 1845, blz. 438.

Blz. 66, medio. "*Tijdgenoot*". Verg. inzonderheid het artikel: "*De Ultra's ten opzichte van de betrekking tusschen Kerk en Staat*", in den Jaargang 1843, blz. 316. In het nummer van 9 October 1845 schreven wij in het artikel: *Wat moet gedaan worden bij de tegenwoordige godsdienstige bewegingen in Europa?* onder anderen:

"Woeling, strijd, overdrijving in het godsdienstige, zijn kenmerken dezer eeuw; maar het ontbreekt niet aan tekenen, dat de tegenwoordige tijd goede vruchten voor een volgend tijdvak zal opleveren. Het bijgeloof moge in deze eeuw met stoutheid het hoofd hebben opgericht; de Kerk, die het in bescherming nam, heeft er duizenden door verloren. Het jezuitismus heeft de hand geslagen aan het staatsgezag; de roekeloosheid van hare poging heeft onder de leden der Roomsche kerk in Roomsche landen, krachtige verdedigers van het staatsgezag tegen de kerk verwekt, zoo zelfs, dat in de *Chambre des députés* in Frankrijk het jezuitismus bijna geene verdedigers van zijne aanspraken omtrent het onderwijs gevonden heeft. Het materialismus van deze eeuw is groot, maar mischien is de toepassing der physische en natuurkundige wetenschappen, door den geest van abstracte theoriën af te trekken, dienstbaar, om behoefte aan het positieve in de goddienst te doen ontstaan. Met al de scherpte van het vernuft, met al de kracht van geleerdheid, met al de koelzinnigheid van een helder oordeel, is de waarheid van den Christelijken godsdienst aangerand. Het feit is niet te loochenen, maar het gewicht des aanvals heeft tot verdediging genoopt, en in de wetenschappelijke wereld treedt het Christendom krachtiger dan immer

vroeger op. Aan den aanval van STRAUSS heeft de apologetiek des Christendoms veel te danken. — Het jagen en het streven, om in de godgeleerdheid het eene moment boven het andere te doen gelden, moge op zich zelf verkeerd zijn, ontegenzeggelijk behoedt het voor eenszijdigheid. Men moge twisten over den rang, dien het verstand en het gevoel in den godsdienst moeten bekleeden, het verschil zelf roept den godgeleerde toe, dat de mensch niet scheiden zal, hetgeen God in hem vereenigd heeft. De afdwalingen van bloot menschelijke leerstellingen hebben overal behoefte aan positieve geloofswaarheden doen ontstaan. Dwalingen van het voorgeslacht, harde vormen en scherp afsmijdende stellingen omtrent geloofswaarheden waarvan de openbaring den vorm zacht en rekkelijk, en niet uitsluitend gaf, heeft tot vernieuwde bijbelstudie opgewekt. . . .

“Er was een oogenblik, kort na het Weener congres, dat het scheen dat Europa, uitgenomen het Hof van Rome en de landen, die onder de schaduw van den Pauselijken Stoel wegscholen, de beginselen van krachtdadige bescherming der politieke verdraagzaamheid tusschen de belijders der verschillende godsdiensten in toepassing zouden brengen. Het was niet meer dan schijn.

“Thans worden die beginselen bijna in alle landen geschonden. Het Protestantsche Zweden heeft iemand, omdat hij tot den Roomsch-Katholieken godsdienst was overgegaan, bij rechterlijk vonnis, uit zijn grondgebied verdreven, en van de straf, uit krachte van eene verouderde wet opgelegd, is geene gratie verleend.

“In Rusland worden Roomsch-Katholieken vervolgd. In het Zuiden hebben Protestanten hetzelfde lot ondergaan. Spanje staat gereed om eenen heerschenden godsdienst in zijne constitutie op te nemen, even als eenige Zwitsersche kantons. In Ierland is de belijder van den Protestantschen godsdienst in gevaar, om door de hand van den sluipmoordenaar geveld te worden, wanneer hij zich kant tegen de aanmatigingen der priesterpartij.

“Deze onverdraagzaamheid, zij moge zich het sterkst vertoonen in de grenslanden van Europa; ouder anderen vorm vindt men ze terug in Midden-Europa, zelfs daar, waar staatswetten vrijheid van godsdienst beschermden.

“Vele Boheemsche familiën verlaten, om des godsdienst wille, hun vaderland, en alsof het misdadigers waren, wordt hunne uitlevering gevraagd. In Oostenrijk belet men de prediking der Duitsch-Katholieken, evenals men in de zestiende eeuw de prediking der hervorming zocht te keeren. Pruisen verbiedt aan zijne ambtenaren kerkelijke betrekkingen bij de Duitsch-Katholieke gemeente aan te nemen. Saksen wil aan de Duitsch-Katholieken wel vrijheid van godsdienst toe-

staan, maar onder den lust, dat de dissenters hunne kerkelijke lasten aan het Roomsch-Katholieke consistorie zullen blijven betalen. In Hlessen-Kassel, waar de constitutie aan elken onderdaan vrije nitoeffening van godsdienst waarborgt, wordt die vrijheid zoo eng beperkt, dat het aan de Duitsch-Katholieken niet geoorloofd wordt den naam van een godsdienstig kerkgenootschap aan te nemen, noch in een openbaar gebouw te zamen te komen, noch muziek of gezang bij hunne godsdienstoefeningen te gebruiken.

"In Posen is, bij eene processie der Katholieken, de orde met het gebruik van bajonetten gehandhaafd moeten worden; onderscheidene personen zijn er verwond bij geraakt, terwijl de aanhangers van ROMAN en CZERNY op verschillende plaatsen aan baldadigheden hebben blootgestaan.

"Welk voorstander van vrijheid van godsdienst kan bij deze feiten beweren, dat die vrijheid in Duitschland bestaat? Wij erkennen het gereedelijk, dat wanorde bij Roomsch-Katholieke processien, en baldadigheden bij triomfale intochten van ROMAN, in den opgewonden toestand der gemoederen bijna niet te voorkomen zijn; maar waarom niet alle uiterlijk bedrijf van godsdienstigen aard buiten de kerken en woningen helet? Om vrede te kunnen bewaren, moet men het gebied van den Staat onzijdig houden, en geen uiterlijk van eenigen godsdienstigen aanhang op straten en wegen toelaten.

"In Frankrijk moge in onderscheidene opzichten de godsdienstvrijheid meer beschermd worden dan in Duitschland, dat daar de Protestanten ook dikwijls aan onderdrukking zijn blootgesteld, en door het staatsgezag in hunne rechten zijn verkort, blijkt duidelijk uit het werk van den Heer GASPARIN, en uit onderscheidene feiten, die de dagbladen ons vermelden. Onlangs werd te Dyon een priester, die tot den Protestantischen godsdienst was overgegaan, door de politie niet dan met groote moeite tegen eene onstuimige menigte, die op zijne woning aandrong, beveiligd. Het oprichten van nieuwe Protestantsche gemeenten ondervindt er allerlei moeilijkheden. Bijeenkomsten van Protestanten zijn er als ongeoorloofde associatiën vervolgd, en aan de Protestanten is de vrijheid geweigerd, afzonderlijke scholen op te richten, niettegenstaande op de openbare scholen onderwijs in den Katholieken godsdienst wordt gegeven, terwijl aan den anderen kant de Staat eenen zwaren strijd te voeren heeft tegen de partij der geestelijkheid, welke het burgerlijk onderwijs aan den Staat zoekt te ontmachten. Ea bij dit alles vermelden de dagbladen, dat het liberale Frankrijk de prediking van ROMAN niet wil toelaten.

"Al waren er niet vele aanwijzingen, dat ook bij ons de godsdienstige bewegingen zijn aangevangen, die elders de gemoederen in zulk

eene hooge mate in spanning zetten, dan zoude toch de voorzichtigheid aanraden, dat bij het dreigende gevaar de wettige grondslagen wierden gelegd van het stelsel, hetgeen de regeering bij godsdienstige bewegingen zal moeten handhaven.

“Dit stelsel, om overeenkomstig te zijn met ware liberaliteit, moet op de volgende beginselen rusten:

“Volkomene vrijheid van belijdenis van elk godsdienstig gevoelen; volkomene vrijheid van oefening van godsdienstige plechtigheden, overeenkomstig die gevoelens, voor zooveel die belijdenis en die godsdienst-oefening niet strijden tegen de goede zeden of tegen de rechten van den Staat, beide binnen gebouwen of muren van omslotene plaatsen; —

“Krachtdadige bescherming van die vrijheid tegen elke gewelddadige aanranding, met strenge wering van alle godsdienstige plechtigheden buiten de muren van gebouwen en plaatsen, van alle optochten, die eene kerkelijke beduidenis hebben; —

“Bewoegdheid van den Staat tot inzage en toezicht over alle godsdienstige genootschappen, zonder inmenging in het kerkelijke, dan voor zooverre de kerkgenootschappen zulks als bescherming van den Staat selven verlangen; —

“Vrijheid van godsdienstig onderwijs, met ijverige zorg van den Staat voor een goed en welingericht maatschappelijk onderwijs, waaraan de burgers van allerlei stand en godsdienstige begrippen kunnen deel nemen.

“Eindelijk wettelijke regeling omtrent de kerkelijke financiën. Geene versterking van hetgeen bestaat, maar regeling van het bestaande, om zekerheid en orde te brengen, waar thans onzekerheid en wanorde aanwezig zijn, en, voordat de tijd van twisten aankomt, bepaling wat rechiens zal zijn omtrent de kerkelijke goederen bij groote afscheuring en hervorming, die niet meer als onmogelijk kunnen voorondersteld worden.” (De ontwikkeling van deze stellingen vindt men in *de Tijdsnoot*, Dl. IV, blz. 753, 777, 785 en 800, alsmede in de *Beginselen van Nederlandsch Staatsbestuur*, blz. 131—149. Verg. mede het artikel: *De vrijheid van onderwijs*, Dl. V, blz. 393).

“De tegenwoordige grondwet moge deze beginselen in het algemeen bevatten, met het oog op de ondervinding gelooven wij toch, dat de bepalingen, waarin zij vervat is, onvoldoende zijn, om die beginselen in den strijd der godsdienstige bewegingen van onzen tijd te waarborgen.

“Godsdienstige bewegingen kan de beste regeering niet voorkomen. Maar door bepaalde wetten de handhaving van rust en orde mogelijk te maken, is eene waarschuwing der voorzichtigheid, die geene regeering mag in den wind slaan.”

Blz. 55, r. 9 v. o. "VAN ZUTLEN VAN NYEVELT". Zijne denkbeelden omtrent het staatskerkrecht worden toegelicht door de volgende brieven, aan mij gericht, die ik nu, na dertig jaren, meen te mogen mededeelen, al waren zij vertrouwelijk geschreven.

Vertrouwelijk.

's HAGE, 12 October 1845.

"HOOG WELGEBOREN HEER!

"Het groot genoegen, mij onlangs te beurt gevallen, om met U H.Gb. kennis te maken en alzoo mijne algemeene hoogachting voor den naam van KEMPER op een der leden van het geslacht persoonlijk over te brengen, doen mij de vrijheid nemen eenige beschouwingen aan uw verlicht oordeel te onderwerpen, wel verzekerd, dat U H.Gb. van dezelven niet dan een vertrouwelijk gebruik zult maken. De aanleiding daartoe is mij gegeven door het art. van *de Tijdgenoot* van 9 Oct. ¹, handelende over de vacature van een Waalschen predikant. Het is U H.W.G. bekend, dat ten gevolge der stellige verbindtenissen door al de ministers genomen, ook op mijn budget de verpligting van Economie rustende, er een Kon. besluit van 29 Juli 1843 verscheen, waarbij *niet* een eenige Fransche predikantsplaats werd opgeheven, maar van eenigen derzelve verklaard, dat geen landstractement aan dezelve, bij vacature zou worden uitbetaald. Toen dit onderwerp den 3^{en} October daaraanvolgende, in de Tweede Kamer ter sprake kwam, gaf ik dadelijk toe aan welgemeende raadgevingen, ten einde de executie van dat decreet zoo zacht en behoudend te maken, als maar mogelijk was, gelijk zulks ook plaats had in het rescript de dato 23 Mei 1844. — Na herhaalde protesten tegen het *Decreet*, protesteerde de Waalsche commissie ook tegen het *rescript*, en bragt nu de gansche zaak ter tafel van de Synode in Juli 1844. Na langdurige deliberatiën nam de Hooge Kerkvergadering in hare zitting van 9 Juli 1844 (pagina 151 der Acta Synodi) het besluit om te berusten en genoegen te nemen in het Koninklijk Decreet, verklaard en uitgelegd door het nader rescript van 20 Mei 1844. Wie had nu niet gedacht, dat hiermede de zaak onderzocht en beslist door de wettige hoogste autoriteit, geëindigd ware? Maar neen, ook tegen deze beslissing viel protest door den Waalschen afgevaardigde.

¹ Het artikelje stond in verband met de vroegere artikelen in *de Tijdgenoot* over de Waalsche gemeenten. *De Tijdgenoot* was met de regeering van oordeel geweest, dat bij de grondwet van 1815 en 1840 de tractementen wel gewaarborgd waren aan de Hervormde kerk in het algemeen, maar niet aan de Waalsche gemeenten in het bijzonder. Zie *Tijdgenoot*, 1843, blz. 545 en 571; 1844, blz. 365 en 1845, blz. 592. In het laatste artikelje had ik alleen de aanmerking gemaakt, dat het verschil opnieuw aanwees, hoe noodzakelijk een wettige regeling van den Raad van State was.

“Intusschen dagt de algemeene Synode geheel anders over de waarde van het rescript, en besloot zij in hare zitting van 10 Julij (zie pagina 175) mij uit te noodigen tot eene meer algemeene toepassing der daarbij aangegane verbindtenissen: aan wesk verlangen ik voldeed bij antwoord van 16 Julij (pag. 190). Dan de Waalsche commissie of haar afgevaardigde ter Synode is voortgegaan met protest 'op protest te stapelen en heeft weder dit jaar de Synode geopend met een wijdluftig verzet. Bij de thans ontstane vacature te Middelburg is het klaar, dat ik de bepalingen van het Rescript dadelijk en op de meest loyale wijze zou hebben doen werken, indien de W. C. het voorbeeld der Synode had willen volgen of hare beslissing eerbiedigen. Maar nu kan ik dit nog niet doen. Bewaarder in deze van de waardigheid der regering en gedachtig aan het “nemini beneficium obtrudi potest”, kan ik 's Konings verordeningen niet blootstellen aan nieuw verzet of oppositie. Ik moet dus wachten tot dat de W. C. mij te kennen geve, dat zij, verlatende den weg van protesten en reserven, adhaereert zoo veel des noods aan de beslissing der Synode: oogenblikkelijk daarna komt het rescript in werking. Ik meen zedig en ter goeder trouw, dat deze gedragslijn onberispelijk is. Van evocatie bij andere collegiën in het staatsbestuur kan geen sprake zijn, sedert de W. C. zelve de uitspraak van hare klagten jegens mij aan de beslissing der Kerk heeft overgelaten, anders werd er een bedenkelijk conflict geopend.

“Ik vertrouw nog, dat de W. C. den vrede zal verkiezen en daarom zou ik ongaarne zien, dat de Middelburgsche zaak in een hoog geacht blad, gelijk *de Tijdsnoot* publiek werd behandeld, even gelijk het mij zou bedroeven, dat b. v. de twist tusschen de Luthersche Synode en curatoren van het Luthersche Seminarium in publieke papieren werd ter hane gevoerd. En evenwel ben ik een groot voorstander der publieke pers, vooral dan, wanneer het de discussie van beginselen betreft; en ik wil zeer gaarne erkennen, dat *de Tijdsnoot* en de weinige even bescheiden en zaakkundige geschriften mij zeer ter stade zijn gekomen bij het herstel der Protestantsche kerk in hare regten bij het loemaken der schadelijke en onverdedigbare staatsbanden die haar knelden en bij de eerbiediging van het zelfstandig en eigen wetgevend bestaan der Kerk, *salva regis confirmatione*, welke steeds door beoefenaars van het staatskerkregt, zooals KIST, ROYAARDS en anderen wetenschappelijk en grondwettig zijn aangewezen en verdedigd.

“Gelukkig voor mij en voor de rust van het Land, dat deze dingen reeds zijn afgedaan, terwijl onverdraagzaamheid en bemoeijingen van den Staat in Duitschland treurige tooneelen voorspellen.

“Neen, noch de Koning, noch zijn Minister zal hier het voorbeeld van de koningen van Pruisen, Wurtemberg, Saxon en andere vorsten volgen, die zich bevoegd achten om zich te mengen in zaken van Lithurgie, geloof en in andere onderwerpen, behoorende tot het inwendig leven der kerk.

“Laten de indompelaars vrij hun gang gaan, mits zij de orde en de cerbaarheid niet kwetsen en de plaatselijke politie in handen vallen.

“Op die wijze kan er bij ons veel wrijving, veel verschil plaats hebben; maar geen ijzeren hand van den Staat zal de consciëntien drukken. Vrijheid en orde, ziedaar mijn leus.

“Bijzonder heeft mijn aandacht getrokken het lang en fraai artikel in *de Tijdsnoot*, get. R., over den kerkelijken toestand in Europa. Met de meeste aldaar ontvouwde beginselen stem ik in, maar ik vraag het, zou het wel voorzichtig zijn, om nu reeds bij ons scheuringen te voorzien en voor zoodanige eventualiteit, welligt door wijsheid en gematigdheid voor te komen, wettelijke bepalingen uit te denken, welke de scheuringen als 't ware à priori zouden organiseren en gemakkelijk maken.”

“Dan het wordt tijd punctum te zetten en dezen te eindigen met de betuiging der blijvende hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn,

Hoogwelgeboren Heer!

van U.H.W.G. de zeer dw. dienaar,

“H. ZUYLEN VAN NYEVELT.”

In antwoord op dien brief opperde ik bescheiden de meening, dat de vordering dat de commissie in submittie zou komen, als een bewijs van zwakheid der regeering zou aangemerkt worden en niet zou baten. Naar mijn inzien had de regeering, naar aanleiding van hare vroegere besluiten, zich niet te storen noch aan de berusting der synode, noch aan het verzet der Waalsche commissie, maar eenvoudig aan de synodale commissie inlichtingen moeten vragen, of een landtractement voor een Franschen predikant te Middelburg, in het belang van het Hervormd Kerkgenootschap, in het algemeen wenschelijk was en naar die inlichtingen moeten beslissen; dat de regeering door submittie van de Waalsche commissie te verlangen, haar vroeger standpunt had verlaten, waarop zij de Waalsche gemeenten slechts als een onderdeel der Hervormde kerk had beschouwd; dat de synode over de grondwettigheid van een Kon. besluit niet definitief kon beslissen; dat, wanneer de Waalsche gemeente te Middelburg haar vermeend grondwettig recht op een tractement wilde doen gelden, haar geen anderen weg open stond, dan eene aanklacht tegen den minister wegens grondwetsschennis, of een rechtsvordering voor den floogen

III *

Raad, of wel een *recursus ad Principem* en son conseil, bij ons een beroep op den Raad van State; dat ik met mijne aanmerking geenszins de bedoeling had gehad de Waalsche commissie tot verzet op te wekken, maar alleen opmerkzaam te maken op de leemten in ons staatsrecht, die het ten eenenmale onzeker laten, hoe men zijne vermeende grondwettige rechten moet handhaven; leemten, die niet konden worden weggenomen, dan door eene grondwetsherziening; dat ik gaarne en over de Waalsche zaak en over het Evang.-Luthersch seminarium in het openbaar wilde zwijgen, zoo dit tot het treffen eener schikking noodig was, gelijk ik over het laatste onderwerp dan ook in *de Tijdsgevoel* niet gehandeld had, maar vertrouwelijk over de reorganisatie van het Evang.-Luth. seminarium aan Z. E. gaarne mijne gedachten zou mededeelen; dat ik den minister gaarne toegaf, dat men de gebeurtenissen niet te veel moest vooruitloopen, maar dat men toch bij tijds op mogelijke gebeurtenissen de aandacht moest vestigen; dat eene grondwetsherziening daartoe dienstbaar kon zijn; die ik bij de opening der Staten-generaal nog van de regeering te gemoet zag, maar dat ik bij de weigering besloten had, *de Tijdsgevoel* te eindigen.

Den daaropvolgenden dag ontving ik tot antwoord het volgende schrijven:

's HAGE, 18 October 1845.

“Hoogwelgeb. Heer!

“Uwe spoedige, omstandige en zeer vriendelijke beantwoording eischt van mij eene spoedige betuiging van mijne dankbaarheid. Het is niet mogelijk met meer welwillendheid en cordaatheid eene vertrouwelijke mededeeling te reciproceren.

“Gaarne zal ik van U.H.E.G. de vertrouwelijke denkbeelden te gemoet zien, die zij mij aankondigt, na de publicatie van de Oratie van Prof. DOMELA NIEUWENHUIS. Intusschen houd ik mij bezig met de zeer uiteenloopende gevoelens der Luth. synode en van Heeren Curatoren. Zal het *tantum componere litem* nog gelukken? Het tijdsgevoel is daartoe waarlijk niet gunstig, daar men de grenzen tusschen welbegrepen orthodoxie en wetenschap zoo sterk mogelijk van elkander scheidt¹.

“De staat der kerktwisten in Duitschland wordt bij den dag bedenkelijker. De gouvernementen zijn beschroomd; die van den R.-K. godsdienst willen dwang, vervolging, strenge maatregelen, die van de Protestantsche geloofsbelijdenis zijn verlegen met het aangematigd

¹ Deze aangelegenheid is geregeld geworden bij K. B. van 27 Nov. 1845. Zie boven Dl. IV, blz. 368, *Aant.* blz. 185.

gezag in *sacra* over de kerk, intusschen, en dit is niet de minst bedenkelijke zijde van den toestand scharen de staatkundige novateurs zich achter die beide kerkelijke bewegingen. De kerkelijke goederen in ons vaderland zouden reeds lang in goede orde en onder behoorlijke administratie zijn, gelijk zé zulks eerlang beloven, door de vrijwillige aanneming van het reglement op het toezigt, opgedragen aan Provinciale collegiën; weinige gemeenten zijn nog achtergebleven; en het "*compelle intrare*" is geheel strijdig met mijne administratieve beginselen, toegepast op Eeredienst.

"Intusschen is het door U H.W.G. gesteld principe, dat het gouvernement zich niet aan goed of afkeuring moet storen, maar zijne besluiten moet ten uitvoer leggen, in den regel onomstootelijk. Maar in casu valt op te merken, dat in de uitvoering van het rescript de kerkbesturen niet *lijdelijk*, maar *actief* zijn en dat de Waalsche commissie juist het sterkste opposeert tegen die autoriteit, gelijk ze in het rescript voorkomt. Hieromtrent dienen wij het toch wel a priori eens te zijn en dit was dan ook de reden, dat ik niet a posteriori bij de ontstane vacature te Middelburg met een nieuw denkbeeld ben voor den dag gekomen, maar reeds meer dan een jaar geleden, toen daarvan geen sprake was, antwoordde ik aan de Synode, den 16^{en} Juli 1844 op hare missive van den 10^{en} te voren, post alia: "dat dientengevolge gezegd rescript van geldende waarde is voor alle kerkbesturen, die in hetzelfde berusten en genoeg nemen, gelijk zulks door de Hooge kerkvergadering enz." (*Zie Acta Synodi*).

"De geheele Hervormde kerk heeft in de verklaring der Synode door haar stilzwijgen berust. Voor de gansche Hervormde kerk is dus het rescript dadelijk geldig; maar de Waalsche commissie stoot het van zich af en er blijft deswegens geen twijfel, daar de Heer **SERRURIER** in de Synode van dit jaar 1845 weder met een nieuw protest van de Waalsche commissie is opgetreden. Er bestaat dus dezerzijds geene zwakheid, daar de waarschuwing in continenti en ter bekwamer tijd heeft plaats gehad. Wees verzekerd, Hoogwelgeb. Heer, dat het rescript op een loyale wijze en met de lust van behoud en niet van afbreking zal ten uitvoer gelegd worden; maar de regeering, die het rescript heeft uitgevaardigd als een verdrag van vrede, moet weten of de Waalsche commissie den vrede aanneemt, of verkiest in oorlog te blijven, gelijk de lange reeks van protesten en reserven zulks doet vermoeden; en daartoe worden geene termen vereischt, die tegen de waardigheid van een kerkbestuur zouden moeten inloopen. Al zijn er daden van de Waalsche commissie, die mij niet gespaard hebben, ik ben een man van vrede, niet van rancune. Ik kan er nog bijvoegen, dat zoowel in de Synode van 1844 als in die van 1845 het

beginsel van *beneficium nemini obtrudi potest* door mij mondeling is geadstrueerd en volkomen ingang heeft gevonden.

“Als geabonneerde moet ik mij verzetten tegen alle denkbeeld van een einde te stellen aan de uitgave van *de Tijdsgevoel*, het bijna eenige steraad van onze periodieke pers. Het gestrooide zaad zal vroeger of later wel vruchten dragen.

“Met bijzondere hoogachting heb ik de eer te zijn,

“Hoogwelgeb. Heer!

“U Hoogwelgeb. dw. dienaar,

“H. ZUYLEN VAN NYVELT.”

Gelijk bekend is, heeft de weg van vrijwillige schikking, door de regeering gevolgd, niet gebaat. De Waalsche gemeenten hebben zich blijven verzetten tegen het rescript, waarbij bij vacature van een Waalschen predikant, de vraag in overweging zou genomen worden, of het tractement niet beter ten behoeve van de Hervormde kerk zou kunnen besteed worden. De Waalsche gemeente van Amsterdam heeft de zaak voor den Hoogen Raad gebracht. De procureur-generaal was van oordeel, naar mijn bescheiden meening, terecht, dat hier geen quaestie van burgerlijk recht bestond en dat de Hooge Raad dus onbevoegd was en dat in alle gevallen door de grondwet de tractementen gewaarborgd waren aan de Hervormde kerk en niet aan eenige gemeenten. De Hooge Raad heeft anders geoordeeld.

Blz. 66, r. 4 v. o. “Landverhuizing”. Vroeger, althans in de laatste eeuw, bijna onbekend, nam zij in de volgende verhouding na 1844 toe:

1844 171, 1845 680, 1846 1755, 1847 5322, 1848 2160.

Zie *Algemeene Statistiek*, Dl. II, blz. 133. De afgescheidene predikanten BRUMMELKAMP en VAN RAALTE bevalen bij geschrifte de landverhuizing aan. Zie daarover *Evangelische Kerkbode*, 1856, blz. 194. Zie inzonderheid de biographie van den afgescheiden predikant SCHOLTE, in VAN DER AA: *Biogr. woordenboek*.

Blz. 64, r. 16 v. o. “Kleine blaadjes”. Tot de intieme geschiedenis van de redacteurs van die kleine blaadjes is vooral lezenswaardig: X. MEETER: *Holland and its press*, p. 318.

Blz. 67, r. 1 v. o. “Te vervolgen”. De rechtsgedingen worden vermeld in het *Weekblad van het recht*, van 1845.

Blz. 68, r. 12 v. o. “S. V.”. Prof. VISSERING heeft het geschrift mede opgenomen in zijne *Herinneringen*, Dl. II, blz. 1. *De Tijdsgevoel* schreef in het nummer van 9 October 1845. “Het geschrift is met

veel kennis van zaken, met scherpzinnigheid van oordeel, met duidelijkheid, en met de kracht eener innige, op goede gronden gevestigde overtuiging geschreven. Naar ons inzien is het bewijs van de noodzakelijkheid van vrijen handel in alle levensbehoefsten onwederlegbaar. Het verheugde ons in dit geschrift de bevestiging te vinden van hetgeen wij op blz. 560, 561 in de noot en op blz. 567 en 575 omtrent den tegenwoordigen toestand en de in denzelfden genomen maatregelen der regeering gezegd hebben. Naar ons inzien heeft de schrijver een hoogstverdiensteljk werk verricht en verdient zijn geschrift zoo algemeen mogelijk gelezen en overwogen te worden."

Blz. 69, r. 3 v. b. "Lot der minvermogenden". Zie daarover onderscheidene artikelen in *de Tijdsgeenoot*. De algemeene belangstelling in de lagere klassen, welke zich ook bij ons openbaarde, deed den redacteur den 1^{en} September 1845 in het tijdschrift opnemen een belangrijk artikel in het *Journal des économistes: situation des classes ouvrières*.

Blz. 69, medio. "Te doen stond". In het eerste gedeelte van het artikel schreven wij onder anderen:

"De discussiën, op welke belangrijkheid wij in ons vorig nummer het oog vestigden, zijn afgeloopen. Hetgeen in het algemeen te verwachten was, is geschied; de voorstellen zijn niet aangenomen.

"Maar zijn daarom die beraadslagingen vruchteloos geweest? Neen. Zij hebben belangrijke resultaten gehad, en zullen nog belangrijker in het vervolg hebben.

"De leden der Staten-generaal hebben bijna alle het woord gevoerd, en ofschoon er verschil in beschouwing onder hen is geweest, omtrent eenige punten heeft bijna algemeene overeenstemming plaats gevonden.

"De regeering weet het, de natie weet het thans, dat men in de Staten-generaal algemeen eene grondwetsherziening verlangt. Geene onbekendheid met de wenschen en verwachtingen van de Staten-generaal kan bij de regeering meer bestaan. De wegen, waarop zij vertrouwen, waarop zij mistrouwen zal ondervinden, zijn aangewezen. — De gevoelens van de leden der Staten-generaal zijn volledig bekend geworden, en de gevoelens van allen zijn eenstemmig in de wensche-lijkheid eener grondwetsherziening. Dank hebben de voorstellers verdiend, dat zij door hun voorstel aanleiding tot die discussiën hebben gegeven. Het was noodig, dat de Staten-generaal zich bepaald verklaarden, en dit is geschied.

"Er bestaat in de Kamer verschil omtrent den omvang der grondwetsherziening; het is niet te ontkennen; maar ook zelfs het geble-

kene verschil toont aan, dat de overeenstemming gemakkelijk te bereiken zoude zijn, wanneer de regeering eene grondwetsherziening voordroeg, waarbij, met behoud van de beginselen der grondwet, met volledigheid elke bepaling, waarvan de *ondervinding* het *gebrekkige* of *onvollledige* had aangewezen, werd veranderd in dier voege, dat het grondbeginsel, hetwelk ten grondslag der bepaling lag, zuiverder bewaard werd.

“De meerderheid in de Staten-generaal, de discussiën wijzen het uit, wil geene rechtstreeksche verkiezingen, vreemd aan onze zeden; maar zij is daarom niet blind, dat de Staten-generaal het karakter van Volksvertegenwoordiging, dat de grondwet aan hen toekent, te weinig bezitten bij het tegenwoordig zeer gekunstelde en zeer trapsgewijze ingerichte kiesstelsel. De meerderheid wenscht eene grondwetsherziening met ernst, met herhaalden aandrang; zij houdt die herziening hoogstwenschelijk voor het vaderland; maar kennelijk matigt zij nog de uitdrukking van die wenschen, omdat zij bovenal kalmte, orde en rust verlaugt, zoodat de regeering vrijgeviger kan zijn dan vele leden der Staten-generaal. Zij verlangt eene grondwetsherziening, volledig, algeheel van alle bepalingen, die gebrekkig zijn, omdat zij periodieke herzieningen van de hoogste staatswet in vele opzichten gevaarlijk acht, maar tevens zonder groote veranderingen van beginsel; zij wil eene grondwetsherziening, die het bestaande ontwikkelt, verduidelijkt en aanvult. De geest van orde, van recht, van billijkheid, van gematigdheid, welke in dien geest ligt opgesloten, is een waarborg, dat de grondwetsherziening met kalmte zal volbracht worden, wanneer de regeering haar voorstelt.

“De redevoeringen dezer dagen in de Staten-generaal gehouden, zullen meer en meer de overtuiging aan de natie geven, dat de grondwetsherziening noodzakelijk is, en bij de meer en meer algemeen geworden meening, dat die herziening alleen van de regeering moet uitgaan, zal de natie eindelijk het aan onwil der regeering beginnen toe te schrijven, zoo zij voortdurend de grondwetsherziening uitstelt. Men neme toch de menschen gelijk zij zijn, en men sluite zijne oogen niet voor onvermijdelijke gevolgen van een ondoordacht stelsel. Men moge den meestmogelijken eerbied voor den Koning, de ruimste inschikkelijkheid voor de gevoelens van andersdenkenden koesteren, wanneer de Koning en zijne ministers voortdurend nalaten mede te werken tot verbeteringen, die al de leden eener zeer conservatieve Volksvertegenwoordiging wenschen, zal het onvermijdelijk gevolg daarvan zijn, dat de handelwijze der regeering aan ouwil van den Vorst, aan slaafsche gehechtheid der ministers aan hunne portefeuilles, zal worden toegeschreven. — Geene menschelijke macht is in staat zoodanige ge-

volgen te keeren. — De leden der Staten-generaal, die, na over de wenschelijkheid eener gematigde grondwetsherziening te hebben uitgeweid, tegen het verder in overweging nemen der voorstellen hebben gestemd, op grond, dat zij meenden, dat de Koning het initiatief moest nemen, hebben voor het geval, dat er geene gematigde grondwetsherziening komt, men ontveiuze het zich niet, den Koning geïsoleerd van den steun der Vertegenwoordiging; zij hebben den Koning geplaatst aan het hoofd eener behoudende partij, waarvan niemand als verdediger in de Staten-generaal meer kan optreden; zij hebben hem geplaatst tegenover al de hervormingsgezinden; zij hebben de Kroon in eene hoogst moeilijke positie gebracht, maar tevens op een terrein, waarop de Koning als eene weldaad de grondwetsherziening kan doen voorstellen. Zij hebben hem geplaatst in eenen toestand, waarin het voortdurend nalaten eener gematigde grondwetsherziening, in gematigden geest, den band tusschen Oranje en Nederland kan verslappen.”

In het tweede gedeelte schreven wij in toelichting van de woorden van den minister van justitie:

“Te recht heeft men begrepen, dat, indien de regeering overtuigd ware geweest van de noodzakelijkheid, om THANS EN IN DE BESTAANDE OMSTANDIGHEDEN tot veranderingen of bijvoegingen in de grondwet over te gaan, zij zelve het voorstel daartoe zou hebben gedaan.

“Men geve echter hieraan geene verkeerde uitlegging. De regeering moge zich niet kunnen vereenigen met het thans in de Tweede Kamer gedans voorstel tot herziening der grondwet; zij moge naar hare overtuiging thans geene noodzakelijkheid vinden om tot verandering of aanvulling dier grondwet van hare zijde een voorstel te doen, — daaruit moet echter geenszins worden afgeleid, dat er geene omstandigheden zouden kunnen ontstaan, waarin zij, naar aanleiding van het 277ste artikel der grondwet, veranderingen of bijvoegingen in die grondwet zou meenen als noodig te mogen en te moeten voordragen; zij zegt het de ontwerpers der grondwet na, “de tijd verandert en wijzig alles.”

“Men overwege wel deze woorden. De regeering zegt niet, niet overtuigd te zijn van de noodzakelijkheid van sommige veranderingen. Neen, maar zij zegt alleen THANS geene noodzakelijkheid te vinden om tot verandering of aanvulling der grondwet een voorstel te doen, en alsof men vreesde, dat de kracht van het woordje thans niet genoeg zoude uitkomen, wordt het herhaald en als ware het geëxplicieerd. Het schijnt wel, dat de regeering het min gepast heeft geoordeeld, na de discussiën *dadelijk* een voorstel te doen. De verklaring van de regeering sluit derhalve geenszins uit, dat zij het initiatief eener grondwetsherziening niet zal nemen, maar houdt veel eer in, dat

de gedeeltelijke toezegging in 1843 reeds gedaan, hare vervulling weldra zal erlangen, maar dat de *bestaande* omstandigheden dit voor het oogenblik, dit *thans* dadelijk, onmiddellijk na afloop der algemeene beraadslagingen over de voorgestelde grondwetsherziening, niet oorbaar doen achten.

“Wij besluiten met den wensch van 35 leden der Tweede Kamer, in het begin der zitting geuit, *dat de dagen van kalme en vrede, door de Voorzienigheid aan Nederland geschonken, gebruikt mogen worden tot eene tijds herziening en verbetering onzer grondwettige instellingen*, en met de bede, dat het vertrouwen niet geschokt worde, hetgeen de Staten-generaal een jaar vroeger te kennen gaven, *dat de regeering het geschikte tijdstip ter herziening en verbetering der grondwet niet zal laten voorbijgaan.*”

In het derde gedeelte van het artikel werd de noodzakelijkheid aangewezen, dat voortdurend op de grondwetsherziening werd gewezen door invloedrijke personen.

“Men moet de regeering *overtuigen*; wij hebben zooveel vertrouwen in de eerlijkheid van onze inzichten, en in de waarheid van onze beginselen, dat wij volharding in de pogingen daartoe verre van vruchteloos rekenen.

“Maar wij vertrouwen niet zoo sterk op het vermogen van onze krachten, dat wij niet zouden verlangen ondersteuning bij anderen te vinden.

“Wij wekken niet op tot het teekenen van petitiën; een algemeen petitionnement gaat met al te veel bezwaren gepaard, dan dat wij het zouden willen aanbevelen. Mocht onze stem iets, wij zouden verlangen, dat die personen, wier maatschappelijke positie waarborg is, dat zij met den geest der bevolking bekend zijn, zich tot den Koning vervoegden, om met klemmende redenen den Koning te overreden. De Koning zou er door overtuigd worden, dat vele ware vrienden van orde en vrijheid de grondwetsherziening verlangden, en dit met volledige kennis van zaken, en, zonder ander doel, dan de bevordering van het algemeene welszijn. Dat de Nederlandsche vrijmoedigheid en cordaatheid niet wijken uit de zalen van het paleis; dat vrienden van het Huis van Oranje den Koning mogen opmerksaam maken op de teekenen des tijds; dat men overal, waar het pas geeft, zijne gevoelens voordrage, verdedige en ingang doe vinden, dit is de ondersteuning, welke de voorstanders eener grondwetsherziening in gematigden geest behoeven. — Er zijn zoovele hooggeplaatste staatslieden, die van de wenschelijkheid eener grondwetsherziening overtuigd, maar veelal te angstig zijn, om met kracht te spreken; mochten zij de belangen des vaderlands bij den Koning toch voorspreken.

Wat de bijna eenstemmige gevoelens der Staten-generaal tot heden niet vermochten, vermogen zij misschien in bijzonder en meer vertrouwelĳk onderhoud. De Koning heeft het doen verklaren, dat hij tot de grondwetsherziening zoude overgaan, zoodra hij van de noodzakelijkheid der herziening overtuigd was; dat dan nu elk, die deze overtuiging reeds bezit, haar zoeken mede te deelen, door middel van de drukpers, bij openbare vereenigingen, in bijzondere gesprekken, aan zooveel hij maar kan. Hoe meer de overtuiging der noodzakelijkheid van de grondwetsherziening bij de natie veld wint, hoe eerder de Koning zal overtuigd worden, dat hij de grondwetsherziening moet voorstellen.

“De Koning moet inzonderheid overtuigd worden, dat het vrienden van orde en recht zijn, die de grondwetsherziening verlangen. In dit opzicht hebben die leden der Staten-generaal, welke de regeering, ten koste van hunne populariteit, ondersteunden, om de financiën te regelen, thans eene schoone taak vervuld, toen zij met kracht er op aandrongen, dat de regeering het initiatief zoude nemen eener grondwetsherziening. — Men heeft gezegd, dat er een muur was opgetrokken tusschen de regeering en de partij der hervorming; wij willen liever geene scheiding; maar zoo er eene scherpe afscheiding noodig was om de grondwetsherziening tot stand te brengen, dan zoude het, naar ons inzien, deze zijn, dat de voorstanders van eene grondwetsherziening, in gematigden geest, zich geheel moesten afscheiden van de hevige hervormingsgezinden. Deze toch hebben een onberekenbaar nadeel aan de grondwetsherziening toegebracht, door, als ware het, der regeering op te dringen, dat zij de grondwetsherziening niet wil, niettegenstaande het tegendeel meer dan waarschijnlijk was. Hoe duidelijker het is, dat de voorstanders eener grondwetsherziening, in gematigden geest, alles afkeuren, wat opschudding, wanorde, ongeregeldeheid, kan voortbrengen, hoe duidelijker het blijkt, dat de voorstanders eener grondwetsherziening geene bedoeling hoegenaamd hebben, de beginselen der tegenwoordige grondwet te vernietigen; maar integendeel het vele goede, dat daarin is, door verbetering van het gebrekkige kracht willen bijzetten, hoe meer kans er bestaat, dat hunne stemmen gehoord zullen worden.”

Op het einde van het artikel schreven wij:

“De weg, om tot de grondwetsherziening te komen, is vertrouwen in den Koning te stellen. Een stelsel van intimidatie, van dwang, van willekeur met wettige vormen, waaronder wij afstemming van alle wetten verstaan, van de begrootingswetten in het bijzonder, om zodoende tot de grondwetsherziening te komen, moet en mag niet tegen de regeering worden aangewend. Het is niet doelmatig, om

zulks te doen, omdat de Koning niet wil gedwongen zijn. Noch zijne waardigheid, noch zijn persoonlijk karakter gedooogen zulks. Ridderlijke edelmoedigheid beantwoordt daarentegen met mildheid het aan hem geschonken vertrouwen. Dat vertrouwen moet wel gepaard gaan met onvermoeide volharding in het aandringen der wenschen; maar het moet toch geschieden in vertrouwen, dat men alleen door overreding zijn doel zal bereiken. Wij weten het, dat velen ons hebben verweten, dat wij te veel vertrouwen op den Koning gesteld hebben, toen wij de wet van 6 Maart 1844 met kracht verdedigden, en ons gevoelen, dat de toezegging der grondwetsherziening de aanneming dier wet moest voorafgaan, opofferden, daar wij geene grondwetsherziening wilden afdwingen. Men heeft ons tegengeworpen, dat wij ons in Oranje vergist hadden. Neen, dat hebben wij niet gedaan. Neen, wij zeggen het nogmaals: "Wie op Oranje hoopt, hoopt niet te vergeefs." Een enkel jaar dralen is voor ons niet genoegzaam, om het vertrouwen op den Koning weg te nemen. Neen, zoo men maar met kalme kracht, met vertrouwende volharding, met vermijding van alles, wat den schijn kan hebben, dat men den Koning wil dwingen, op verbeteringen blijft aandringen, op eene wijze, die van goede trouw doet blijken, zal de grondwetsherziening wel eindelijk van den Koning uitgaan.

"Nederland ontviel niet aan Oranje; Oranje zal aan Nederland niet ontvallen. Dat is het voorrecht van een Nationaal Stadhuis van Vorsten, dat men weet, dat de Vorst de nationale wenschen des volks zal verhooren.

"Mocht eens teleurstelling in onze verwachtingen komen, de herinneringen der jeugd, de geestdrift des jongelings, de gevestigde overtuiging des mans, zouden er door worden vernietigd. — Maar neen, dit zal niet geschieden. De Koning verhoort alle billijke wenschen. Deed hij het tot heden niet, het gebrek moet daarin gezocht worden, dat de billijkheid der wenschen nog niet overtuigend genoeg is aangewezen. Verdubbelen wij dan daartoe onze krachten; onze innigste overtuiging zegt het ons, dat wij staatsbeginselen voorstaan, die op Nederlandschen bodem gekweekt zijn, en dat die beginselen eenmaal in het Nederlandsche hart van den Koning weerklink zullen vinden."

Later, in het nummer van 29 Juli schreven wij, bij de geruchten, dat de Koning geene grondwetsherziening wilde, het volgende:

"De nadeelige strekking van de bestaande geruchten omtrent de persoonlijke denkwijze des Konings tegen te gaan, door te beweren, dat de grondwetsherziening niet noodzakelijk is, zal niet baten, ten deele omdat de wensch naar eene grondwetsherziening reeds te algemeen veld gewonnen heeft; deels omdat velen, die de grondwetsher-

ziening voorstaan, dezelve in wezenlijkheid noodzakelijk achten, en hunne overtuiging omtrent hetgeen voor het vaderland nuttig is, niet kunnen onderwerpen aan politieke bedoelingen. Daarenboven hebben velen zich te veel geëxpliceerd, om thans te kunnen terugtreden. De vraag, of er eene grondwetsherziening komen zal, is bij sommigen de vraag geworden, of de regeering willig of onwillig is, om tot nuttige hervorming mede te werken, en bij de geruchten, die men verspreidt, alsof de Koning geene grondwetsherziening zoude willen, wordt die vraag nadeelig voor het Koningschap.

“De eenige weg, om die nadeelige strekking tegen te gaan is, dat de regeering met daden toone, dat de Koning de rechtmatige wenschen wil verhooren. . . .

“En nu nog een enkel woord over de vraag, in hoeverre wij eenig geloof hechten aan de geruchten omtrent de persoonlijke gevoelens van den Koning.

“Dat de Koning niet haastig is, om eene grondwetsherziening tot stand te brengen; dat hij het eene zaak van het uiterste gewicht rekt, na eene zoo kort geledene herziening der staatsregeling eene nieuwe voor te stellen, en dat hij bij het veelvuldig oproetig geschrijf en bij de vele ultra-democratische begrippen, die er verspreid worden, eenigen angst heeft, of door eene grondwetsherziening niet voedsel zoude gegeven worden aan beginselen, die hij afkeurt, dit gelooven wij gereedelijk, evenzeer als dat de Koning geene in Nederland onbeproefde theoriën in toepassing wil brengen, en onderscheidene bepalingen in het gedane voorstel heeft afgekeurd. Een Vorst, die niet alleen op de belangen van het oogenblik moet letten, maar ook voor de toekomst van het vaderland moet zorgen, mag niet lichtvaardig zijn in zijn oordeel over eene grondwetsherziening. Het strekt hem veeleer tot eer, dat hij zich met eene grondwetsherziening bezwaard acht, dan dat hij, door haastig toetreden, zich populair zoekt te maken. Maar wat wij niet gelooven is, dat de grondwetsherziening door den Koning niet zoude gewild worden, wanneer zijne ministers hem een voorstel daartoe deden, waarbij zoowel op zijne rechten als op die des volks gelet werd. De gehoudene beraadslagingen over het voorstel, betreffende eene grondwetsherziening, hebben duidelijk doen zien, in welken geest een voorstel der regeering algemeene toeluchting zoude kunnen ontvangen. Die beraadslagingen hebben duidelijk doen kennen, dat men geene onbeproefde theoriën behoeft voor te stellen, om die goedkeuring in te oogsten. Wanneer er geene grondwetsherziening komt, is het de schuld der ministers, dat zij den Koning het gewicht daarvan niet genoeg onder het oog brengen.”

Blz. 69, r. 3 v. b. "Zoo gebelgd was". Het is mij uit onderscheidene getuigenissen en brieven gebleken en inderdaad het was ook niet te verwonderen. WILLEM II had bij de geldleening in Maart getoond, dat hij vele persoonlijke opofferingen voor het welzijn des volks wilde brengen en nu werd in December hem de mogelijkheid van het initiatief van een voorstel benomen, nadat hij reeds in 1843 zich niet geheel afkeerig van een grondwetsherziening betoond had. Verg. ook hetgeen wij vroeger mededeelden, Dl. IV, Aant. blz. 225 en 236, en later zullen mededeelen uit de papieren van den oud-minister VAN DER HEIM.

Blz. 69, r. 12 v. o. "Met de zekerheid". De directeur van het kabinet des Konings, mijn vriend A. G. A. VAN RAFFARD, was geabonneerde op *de Tijdsgevoet* en had mij in het algemeen zijne instemming met de *Beginselen van Nederlandsch staatsbestuur* doen kennen.

Blz. 69, r. 9 v. o. "Aanknoopingspunten". Hiertoe diende vooral de mededeeling en toelichting van de redevoering van den Heer TELTING, in *de Tijdsgevoet*, blz. 425.

Blz. 69, r. 8 v. o. "En zocht te betoogen". De volgende zinsneden kwamen voor in het nummer van 6 Juli:

"Alle menschelijke instellingen verouderen en hebben gedurige verbetering noodig, al ware het alleen om de gebreken te herstellen, die misbruiken doen geboren worden. Elke leeftijd heeft daarbij zijne eigene behoeften, waarin voorzien kan worden, zijne eigene misbruiken, die tegengegaan, zijne eigene deugden, die ontwikkeld kunnen worden. Men moet met den tijd medegaan, maar dit ook doen, evenals de tijd, gestadig en bijna onmerkbaar. Inzonderheid bij de wetgeving moet dit plaats vinden. Jaren lang te wachten, en dan den tijd te willen inhalen, maakt sprongen noodzakelijk, en bij het springen komen vaak ongelukken. — De vastheid en duurzaamheid van het Engelsche staatsrecht licht misschien voor een groot gedeelte daarin, dat er geene grondwet bestaat, maar dat alles gewone Parlementsakten zijn; die door den gewonen wetgever kunnen veranderd worden. Men is misschien meer aan beginselen gehecht, naar mate men den band daartoe minder gevoelt.

"De regeering zegt: *Het eenige*, dat in de sedert een halve eeuw, onder grondwettige verordeningen bestuurde landen aan die nieuwe verordeningen die kracht en dat leven kan verzekeren, welke alleen te verkrijgen zijn, door deze in de zeden en denkbeelden van het volk te doen overgaan, is die te waarborgen tegen de telkens ont-

staande vorderingen van verandering, naar gelang der afwisselende begrippen van het oogenblik. Het is volkomen waar, niets is er, dat het staatsrecht zoo onvast, de gevoelens zoo beginselloos maakt, als wanneer men de staatswetten gelijken tred wil doen houden met de afwisselende theoriën. Maar het waarborgen daartegen, hoe geschiedt dit? Dit is de groote vraag, die de Minister stilzwijgend voorbijgaat. Naar ons inzien, is dit *waarborgen* slechts op ééne wijze te verkrijgen; het is om die staatswet, welke in der haast is opgesteld, door mannen, nog weifelende tusschen afgestorvene beginsels en nieuw gevormde staatkundige behoeften, — zonder nauwkeurig onderzoek, onder den drang der politieke omstandigheden, aangenomen, na eene ondervinding van eenen menschenleeftijd, geheel te herzien, naar hetgeen de ervaring, de ondervinding, en nauwgezete waarneming van de denkbeelden des volks als noodzakelijk heeft aangewezen. De staatswet gaat niet over in de zeden en denkbeelden des volks op het tooverwoord des wetgevers, maar alleen, wanneer de wet gevormd is, overeenkomstig de verplichting, waarin elke wetgever zich bevindt, om in de wet, bij beteugeling van het kwade en aankweeking van het goede, hetgeen in de zeden en denkbeelden eens volks aanwezig is, zich inschikkelijk te toonen omtrent onschadelijke wenschen en gewoonten.

Blz. 69, r. 4 v. o. "Hij lichtte de grondwettige bepalingen toe". Zie in het nummer van 28 Juni het artikel: *grondwetsherziening, eene grondwettige verplichting*; en in het nummer van 29 April het artikel: *Wanneer bestaat er volgens de grondwet noodzakelijkheid tot veranderingen en bijvoegingen*.

Blz. 70, r. 3 v. b. "Deed hij opmerken". In het nummer van 9 October kort voor de opening der Kamers. *De Tijdgenoot* schreef:

"Rust, tevredenheid en kalmte alom verspreid te zien, behoort voorzeker tot die wenschen, welke den welgezinden burger kenmerken; maar ook de lofwaardige zucht naar vrede, naar eensgezindheid, naar kalmte, kan ontaarden in eene overdrevene angstvalligheid en deze heeft al wat rampen over het vaderland gebracht. Klinken ze nog niet in de ooren die schoone phrases, dat men de regeering niet moest belemmeren door financiële wetten af te stemmen; dat dit mogelijk eenen kwaden indruk buitenslands zoude veroorzaken, enz.? Is bij de grondwetsherziening van 1840 niet menige angstvolle redevoering gehouden, dat men toch een einde moest maken aan de spanning? En de gevolgen van dat angstig en bloohartig handelen, helaas! de natie kent ze. Schulden zijn op schulden gestapeld. Het te lang

gerekte volhardingstelsel heeft onze krachten uitgeput. De schoone gelegenheid, om de grondwet te verbeteren, heeft in 1840 slechts eenige bekrompene wijzigingen tot stand gebracht. En wat moet er van ons vaderland worden, wanneer de welgezinde en rustige burgers voortgaan in hunne angstige bezorgdheid niet alleen zelve te zwijgen, maar het ook onvoorzichtig te noemen, dat anderen spreken?

“De spanning, die nu bestaat, zal zich ten voor- of ten nadeele van de rust van het vaderland in volgende gebeurtenissen oplossen. Kortzichtigen alleen kunnen zich verbeelden, dat zij van zelve zal ophouden. Wanneer de gematigden uit angstvallige bezorgdheid voor rust zwijgen; uit vrees voor verandering bij het oude willen blijven; het uiten van elke klacht, hoe gegrond ook, afkeuren, dan worden onvermijdelijk uit de tegenwoordige spanning wrevel en voortdurende onrust geboren. Wanneer daarentegen de gematigden even rondborstig het verkeerde laken als zij het goede prijzen, en bij de regeering krachtig op verbeteringen aandringen, zal juist uit de tegenwoordige spanning voordeel voor het vaderland ontwikkeld worden.

“Onrust en omkeering van het bestaande zijn altijd het werk van de minderheid geweest. Het is een feit, hetwelk de geschiedenis herhaalde malen heeft vermeld. Waaraan is die kracht eener oproerige minderheid toe te schrijven? De geschiedenis doet ook de oorzaak van het verschijnsel kennen. De beschroomdheid der gematigden maakt de kracht der kwalijkgezinden uit.”

Blz. 70, r. 11 v. b. “Het Kiesstelsel”. In het nummer van 28 Juni vingen wij het artikel: *Het Kiesstelsel* aan met de volgende inleiding:

“Ieder, die de discussiën over de grondwetsherziening onpartijdig heeft gadeslagen, zal overtuigd zijn, dat de geheel directe verkiezingen zooveel tegenstand in de Staten-generaal ondervonden hebben, dat de regeering dezelve niet zoude kunnen voorstellen, maar tevens, dat bijna algemeen verandering in het kiesstelsel wordt gewenscht.

“Tegen onze verwachting echter zijn sommige leden der Staten-generaal, die zich vroeger ter gunste van directe verkiezingen verklaard hadden, waarschijnlijk bij het inzicht, dat dezelve niet te verkrijgen zouden zijn, er toe overgegaan, den wensch uit te drukken, dat de bevoegdheid, om leden der Staten-generaal te verkiezen, bij de provinciale staten behouden zoude worden, met verbetering en uitbreiding van het kiesrecht voor de provinciale staten. Naar ons oordeel, is elke keuze door de provinciale staten voor de leden der Staten-generaal, — beginselloos bij onzen tegenwoordigen regeeringsvorm, — niet doeltreffend, om goede volksvertegenwoordigers te erlangen, — en, hoedanig ook verbeterd, onvoldoende, om der Natie

het vertrouwen en de overtuiging te geven, dat zij door de Staten-generaal vertegenwoordigd wordt, — en eindelijk aan meer bezwaren onderhevig, dan wanneer door kiescollegiën, door stemgerechtigden benoemd, de keuze geschiedt.”

Na de eerste punten uit de geschiedenis toegelicht te hebben, schreven wij aan het einde van het opstel:

“De beginselen van den repræsentatieven regeeringsvorm zijn te zeer bij onzen landaard doorgedrongen, dan dat men op den duur verkiezing der volksvertegenwoordigers door burgers zal kunnen tegenhouden, en nu schijnt het veel voorzigtiger deze wijze van verkiezing toe te staan in eenen vorm, die nationaal is, dan door aanhoudend tegenwerken de zucht naar meer directe verkiezingen gedurig aan te wakkeren.

“Verandering van het kiesstelsel, vermindering van deszelfs vele trappen, zonder een al te uitgebreid kiesrecht in te voeren, is staatkundig de grootste en meest dringende verandering bij eene grondwetsherziening.”

In het nummer van 8 Sept. schreven wij:

“Zij, die uit liefde tot hun vaderland, en, om nuttig te zijn voor hunne medeburgers, op verbeteringen in het staatsbestuur aandringen moeten niet alleen acht slaan op hetgeen goed en wenschelijk zoude zijn, maar ook of er waarschijnlijkheid en mogelijkheid bestaat, om het goede, hetgeen men wenschelijk oordeelt, te bereiken. Wanneer men aandringt op te groote en veelomvattende veranderingen in het staatsbestuur, welke geheel zouden beantwoorden aan hetgeen men goed en wenschelijk oordeelt, loopt men vaak gevaar, om het minder goede, hetgeen te bereiken was, tegen te werken; en leent men, al is het dan ook onwillekeurig, de hand aan het behoud van het gebrekkige.

“In vele opzichten is een tijd van omwenteling meer geschikt, om groote veranderingen in het staatsbestuur aan te brengen, dan een tijd van vrede en kalmte, die altijd met een groot verschil van gevoelens gepaard gaat. Maar welk verstandig mensch zal eene omwenteling begeeren? Niemand voorzeker; maar dan is het noodig, om zich te onderwerpen aan den drang der omstandigheden, en waar men al zijne gevoelens niet kan doen zegepralen, ten minste zooveel goeds te stichten als mogelijk is, door gematigdheid de gevoelens zoo mogelijk tot eene conciliatie te brengen.

“Wij schrijven dit bijzonder met het oog op het kiesstelsel. Aan de eene zijde zijn velen uiterst bevreesd voor geheel directe verkiezingen; aan de andere zijde dringen niet weinigen op dezelve aan. Blijft men van wederzijde aan zijn gevoelens vasthouden, dan dreigt

de strijd der meeningen langzamerhand in eenen strijd van partijen over te gaan. Wordt daarentegen door de regering voorgesteld de verkiezing op te dragen aan kiescollegiën, door stemgerechtigden benoemd, dan zullen aan de eene zijde de meer behoudenden bevoeligd worden tegen geheel directe verkiezingen, die zij afkeuren, terwijl de voorstanders der directe verkiezingen toch dat zullen winnen, dat de leden der volksvertegenwoordiging niet door de provinciale besturen, maar door burgers, uitsluitend om te kiezen samengekomen, zullen verkozen worden, en dat het getal van hen, die aan de dadelijke verkiezing der leden van de Staten-generaal zullen deel nemen, eene aanmerkelijke uitbreiding zal erlangen."

Blz. 70, r. 15 v. o. "Hij ging voort", enz. Zie onder anderen de artikelen: *De grondwetigheid der tractaten* enz., in liet nummer van 28 Juni en van 8 Sept.

Blz. 70, r. 11 v. o. "Partijzucht". In het nummer van 1 September, eenige dagen voor de opening der Staten-generaal schreven wij de volgende zinsleden:

"Niets lofwaardiger dan partij te trekken voor hetgeen men waar, goed en billijk acht na nauwgezet en onvooringenomen onderzoek; niets plichtmatiger voor eenen burger van eenen staat, waarin de volksinvloed een politisch element is, om met bescheidenheid aan te dringen op hetgeen hij eene nuttige hervorming acht. Liefde tot zijne naasten, de ware grond der vaderlandsliefde, heiligt dien plicht en behoedt voor moedeloosheid. Maar wie zal het durven oorkennen, dat deze deugd dikwijls ontaardt in eene ondeugd, waardoor men, vooringenomen met eigene begrippen, blind wordt voor de redenen van hen, die een tegenovergesteld gevoelen aankleven, en daardoor ongeschikt tot eenig nauwgezet onderzoek? Wanneer de gehechtheid aan eigene gevoelens driftig doet jagen naar het bereiken van hetgeen men wenschelijk acht, begint men allengs slechts oprechtheid, eerlijke bedoelingen, kunde te zien in hen, die dezelfde gevoelens zijn toegedaan, terwijl men vreesachtigheid, belangzucht, onkunde en vooreoordeelen gereedelijk aan de tegenpartij toeschrijft. Bij armoede aan eigene zelfstandige gronden van overtuiging, schaaft men zich onder de vaan van eenige hoofden, en men begint te strijden voor eene leus, meer dan voor eene innige overtuiging.

"Onder het doldriftig strijden onder eene politieke leus worden niet zelden de gemoederen ongeschikt voor bedaarde overleggingen van hetgeen tot de welvaart noodig is. Staatshervormingsgezind te zijn, of behoudend te heeten, wordt weldra de eenige maatstaf, waar-

naar iemands geschiktheid tot politieke betrekkingen wordt afgemeten. Oppervlakkigheid, belangzucht, omhullen zich met het kleed van politieke beginsels, en weten zich daardoor invloed en opgang te verschaffen.

“Zoo partijzucht voor alle natiën een onheil is, in weinige landen behoort men voorzichtiger te zijn omtrent alles, wat maar eenigszins tot aankweeking van partijzucht zoude kunnen leiden dan bij ons. Onze geheele vaderlandsche geschiedenis is een aaneengeschaald verhaal van partijen, die elkander haren invloed betwisten. Onder de redenen, waarom men de omwenteling van 1818 zoo toejuichte, behoort niet het minst genoemd te worden, dat men hoopte, dat er voortaan eensgezindheid bij de natie zoude heerschen. Onze vereeniging met België heeft, door den tegenstand tegen de Belgische oppositie, de harten der Noord-Nederlanders vereenigd gehouden; na onze afscheiding van België bestaat er op nieuw gevaar voor partij-schappen, wanneer men niet met ernst en kracht alles zoekt te vermijden, wat tot oneenigheid in den staat zoude kunnen aanleiding geven.”

Voor een gedeelte schreven wij de klimmende partijzucht toe aan de politieke houding der regeering:

“Sinds bijna twee jaren houdt de vraag omtrent de grondwetsherziening de gemoederen levendig bezig. De regeering heeft door haar stilzwijgen den wensch naar eene grondwetsherziening bij velen gevoed, en zoo zij, door afkeuring van sommige punten in het gedane voorstel, de hoop heeft benomen op eene grondwetsherziening, van gelijke strekking als die van den heer THORBECKE, zij heeft, door het geheel onbeantwoord laten van de wenschen van anderen, de verwachting doen ontstaan, dat zij tot eene grondwetsherziening zoude overgaan. Zij kan en mag in deze omstandigheden geen aanstoot nemen aan hen, die op eene gematigde grondwetsherziening aandringen. Deed zij het, zij liep gevaar van hen, die de regeering zouden willen ondersteunen, in leden van eene vijandige oppositie te veranderen. Er zijn vele betrekkingen in de maatschappij, die door nauwgezette en kundige personen naar behooren kunnen worden waargenomen, onverschillig welke hunne politieke denkbeelden zijn. Gedraagt eene regeering zich vijandig tegen allen, welke in politieke denkwijze van haar verschillen, dan vermeerderd zij zelve de oppositie. Wij hebben nimmer het petitionneeren voor de grondwetsherziening aanbevolen; wij hebben in tegendeel, toen een door ons hooggerecht rechterlijk ambtenaar in een gedrukt geschrift den wensch naar een algemeen petitionnement te kennen gaf, het staatkundige van dien wensch bestreden, omdat wij daaruit allerlei oneenigheden

vreesden. Maar ontkend kan het niet worden, dat vele der beste burgers de petitiën, om eene grondwetsherziening te erlangen, hebben ondertekend. Vraagt nu de regeering, gelijk sommigen beweren, bij het begeben van ambten, of men onder de petitionnarissen heeft behoord, dan wekt zij partijzucht op."

Aan het einde van het artikel schreven wij:

"Naar den loop, welken de zaak der grondwetsherziening meer en meer neemt, wordt inderdaad de politieke quaestie, daarin vervat, allengs zoo gewichtig, dat het noodzakelijke der grondwetsherziening uit dat oogpunt nog noodzakelijker wordt, dan om de bepaalde verbeteringen in het staatsbestuur, welke zij zal aanbrengen. Met eene gebrekkige staatsinrichting kan, wanneer er welwillendheid en vertrouwen bij de natie bestaan, een geruimen tijd geregeerd worden. Wanneer eenmaal de zaden van tweedracht en van partijzucht wortel hebben geschoten; wanneer de regeering in den volksinvloed het spooksel der revolutie meent te zien, en de natie, door wantrouwen op de regeering, geopende ooren heeft voor de leer der volkssouvereiniteit, en van het regeeren overeenkomstig den wil des volks, dan zal de bestmogelijke regeeringsvorm nog niet voldoende zijn, om rust en welvaart aan te brengen. Om eensgezindheid te doen plaats hebben, om partijzucht uit te dooven, om het vertrouwen in de regeering te doen herleven, moet de regeering zich aan het hoofd stellen van eene staats hervorming, die de gemoederen vereenigt. Onberekenbaar is de zedelijke invloed, dien eene regeering erlangt, wanneer zij zich aan het hoofd plaatst van werkelijken vooruitgang. Wanneer zij eene grondwetsherziening voorstelt, waarbij aan de wenschen der gematigden wordt te gemoet gekomen zonder verandering der fundamenteele beginselen van ons staatsrecht, zal zij de hoofdbeginselen van de tegenwoordige orde van zaken bevestigen en eenen nieuwen steun geven aan het gezag van het Huis van Oranje. In de eerste proclamatie van een algemeen bestuur, na de omwenteling van 1813 werd nationale vrijheid en onafhankelijkheid tot ieders leus gesteld, en Oranje tot punt der algemeene vereeniging. Thans stelle de regeering eene grondwetsherziening voor, die de algemeene wenschen bevredigt, en op nieuw zal Oranje het punt der vereeniging zijn."

Blz. 70, r. 5 v. o. "De *Arnhemse-Courant*". In het nummer van 20 Juni 1845, dus na de beslissing van de Tweede Kamer, en voor dat de regeering stellig had verklaard geen voorstel te zullen doen, schreef de *Tijdgenoot* een artikel: *De Arnhemse-Courant en de Grondwetsherziening*, waaruit wij het volgende overnemen, ook als bijdrage in welken toon gemeld blad in 1845 geschreven werd:

“Het behoort tot eene goede staatkunde, de teekenen des tijds op te merken.

“Wij willen daarom de aandacht vestigen op eenige zinsneden in de *Arnhemse Courant* over de grondwetsherziening. Velen lezen de *Arnhemse Courant* niet, omdat zij hare persoonlijke uitvallen verachten, hare zouteloze voorstellingen niet geestig vinden, en geen aanmoediging willen geven aan een blad, dat zij verderfelijk voor het land oordeelen; het schijnt ons echter nuttig, dat men kennis neme van het kwade zaad, hetgeen gestrooid wordt, opdat men niet zorgeloos zij.

“In het nummer van 25 Mei wordt een artikel aangetroffen als voorlooper voor de discussiën over de grondwetsherziening, waarin van de Tweede Kamer wordt gezegd: *dat zij, buiten staat om haren onwil zelve met enige schijnbare gronden te bekleeden, het laatste overblijfsel van achting, dat er bij de natis nog voor haar bestaan mocht, moedwillig heeft vernield.*

“In het volgende nummer wordt betoogd, dat de voorstanders der grondwetsherziening inderdaad meer behoudend zijn dan zij, die de grondwet onveranderd willen bewaren. Wij willen de juistheid der aangevoerde gronden voor deze meermalen ontwikkelde, ook naar ons inzien, juiste stelling, in het algemeen niet betwisten; maar wat men van de behoudende beginselen der *Arnhemse Courant* te denken heeft, kan men daaruit opmaken, dat zij de zwakheid van het bestuur voor een gedeelte zoekt daarin, *dat de grondwet de uitdrukking van den volkswil niet was.* De *Arnhemse Courant* wil derhalve, men overwege het wel, dat de staatsregeling ingericht zij volgens den wil des Volks, gelijk zij op eene andere plaats het gevoelen uitdrukt, dat de regeering verplicht is te regeeren overeenkomstig den zin des volks. Wij vragen het, of door deze beginselen niet wordt voorbereid eene volslagene democratie, die weder op hare beurt volkomene anarchie moet ten gevolge hebben...

“Voor ieder, die met onpartijdigheid wil oordeelen, is het blijkbaar, dat in de laatste jaren onderscheidene verbeteringen zijn tot stand gekomen; dat er meer orde en regelmaat in de financiën is gebracht; dat onderscheidene wetten zijn verbeterd, en dat men aan de verbetering van andere bezig is, en dat, hoeveel er nog te verbeteren moge overblijven, er een mildere geest bij de regeering heerscht dan vroeger. En hoe wordt nu de tegenwoordige regeering door de *Arnhemse Courant* beschouwd? Men oordeele uit de volgende zinsnede:

“*Eene regeering, welker aanvang men met blijde hoop te gemoet ging, werd in dat korte tijdsverloop impopulairder dan de vorige bij haar*

einde was. Van, dag tot dag verloor zij in de publieke opinie, welke kwakzalverij de plaats van bekwaamheid, eigenbaat die van vaderlands-liefde zag innemen,

“De afloop der discussiën omtrent de grondwetsherziening is, volgens de *Arnhemse Courant*, aan niets dan aan eigenbaat toe te schrijven. De Nederlanders worden in N°. 108 aldus aangesproken: *Ten einde zich bij een bestuur, hetwelk nimmer getoond heeft het waarachtig belang der Nederlandsche burgerij in te zien, en naar behooren te willen behartigen, aangenaam te maken, — dreven de Staten-generaal, nu van hunne beslissing alles afhing, den spot met uwe wenschen, en wilden zelfs geenerlei voorstel tot herziening hoegenaamd doen, want zij waren te bang om kwade vrienden met de ministers te worden, en hunne eigene personen of familiebetrekkingen daardoor te benadeelen.*”

“De kunde, welsprekendheid, enz. der heeren voorstellers wordt telkens hoog geprezen; zij daarentegen, die zich niet met hunne gevoelens vereenigen, worden, op weinige uitzonderingen na, gekweld, en telkens wordt onder allerlei zoogenaamde aardigheden herhaald, dat de minister handdrukjes, lonkjes en snuffjes gaven aan hen, die de voorstellen bestreden. Van de gematigde voorstanders eenen grondwetsherziening wordt gezegd, *dat zij hinkten op de baan van het liberalismus; dat zij renegaten der oppositie waren; dat zij stemden voor continuatie van 's lands en volkskwijning, enz. enz.*

“Dezelfde partijdijheid, welke zichtbaar is in het beoordeelen van de gevoelens over de grondwetsherziening, straalt bij de beoordeeling van andere maatregelen door. Het voorstel tot een nieuw tarief is door de Staten-generaal aangenomen, zoodat de *gedienstige vertegenwoordiging opnieuw bewijzen gaf van hare onkunde, van hare halfheid, van hare afhankelijkheid en van haren transactiegeest* en door dat eigenbelang meer invloed uitoefende dan waarheid en het algemeen belang. De *Arnhemse Courant* vergeet echter bij de oopenstapeling van deze beschuldiging, dat drie voorstellers der grondwetsherziening die zij wegens hunne belangeloosheid pas hoog geprezen had, voor het tarief hebben gestemd. Het is moeielijk, om hier consequentie te brengen in de oordeelvellingen van de *Arnhemse Courant*, evenzeer als het bezwaarlijk zal vallen, de redactie van onkunde met den inhoud van het tarief vrij te pleiten, waar zij zegt, *dat de meerderheid der Kamer zich vereenigd heeft tot het tot stand brengen van eenen maatregel, welke eenen NIEUWEN stoot aan onze welvaart geven, zoo niet, deze voor goed van onzen grond VERDRIJVEN zal.* Ieder, die het tarief aandachtig overweegt, zal toch moeten erkennen, dat ook uit het oogpunt der meest ijverige voorstanders van vrijheid van handel, hetzelfde, in het algemeen beschouwd, geen achteruitgang, maar vooruitgang is, al is het

ook, dat men met billijkheid meerderen voortuitgang had mogen verwachten. De *Arnhemse Courant* is mild in het toekennen van den lof van eerbijheid en cordaatheid aan allen, die in de oppositie deelen; maar bij het uitbundige van dien lof is het niet te verwonderen, dat zij dikwijls geheel vergeet, wat zij soms weinige regels vroeger gezegd had. Toen zij de aanneming van het tarief aan den invloed van eigenbelang toeschreef, vergat zij den lof der belangeloosheid, aan de heeren ANEMAET, WICHERS en HEEMSTRA, vroeger bij de discussiën over de grondwetsherziening toegezwaald, en bij de beoordeeling van het gedrag van den heer VAN NAGELL TOT WISCH, die zijn ontslag uit de provinciale Staten van Gelderland heeft verzocht, omdat, naar zijn intzen, door de wetten van 6 Maart 1844, en de wet op het geslacht van dit jaar, de grondwet was geschon- den, vergat zij weder, dat de heeren DE KEMPENAER en LUZAC de laatstgenoemde wet met kracht hadden verdedigd. Verraadt, volgens het oordeel der *Arnhemse Courant*, de wet op het geslacht den maker, uit wiens handen zij voortkwam, waarom dan niet insgelijks genoemde heeren? . . .

“Voorzeker wordt de *Arnhemse Courant* niet te weinig kunte en te veel inconsequentie geschreven, dan dat haar invloed zeet te vreezen zoude zijn bij verlichte en bezadigde ingezetenen. Op zich zelve is dan ook haar invloed als zeer onbeduidend te achten; maar zij erlangt invloed en kan dien nog meer erlangen, door omstandigheden, welke aan hare uitdrukkingen kracht kunnen bijzetten. De oppositie heeft steeds beweerd en beweert nu sterker dan ooit vroeger, dat er volstrekte onwil bij de regeering bestaat, om nuttige staats hervormingen tot stand te brengen. Wil men hiervan bewijzen, men lette op de volgende zinsnede, welke wij uit een artikel: *De ministers hebben zich nu stellig tegen alle herziening verzet, rbede- deelen.*

“*Eenige onnoozels sukkel, zoo in als buiten de Kamer, stelden zich nog altijd voor, dat de regeering niet zoo afkeerig was, dat men de hoop daarop geheel zou moeten opgeven.*

“*Onwil van de zijde der Kamer, onwil van de zijde van het bestuur, is hetgeen de laatstgehoudene beraadslagingen boven bedenking gesteld hebben.*

“Men moge in de redevoeringen van den minister VAN HALL zijne veelvuldige grootspraak belachelijk, en zijnen telkens terugkeerenden eigenlof ongepast oordeelen; men moge in zijn staatkundig gedrag tot heden vergeefs terugzoeken den voormaligen moedigen voorstan- der van staats hervorming, — niemand, die onpartijdig oordeelt, mag ontkennen, dat hij hoogstgewichtige diensten aan het Vaderland heeft.

bewezen, waarvoor allen hem dankbaarheid schuldig zijn, wien het heil van het vaderland inderdaad ter harte gaat. Er moge nog veel in onze financiën te regelen overblijven, de wanhopige toestand, waarin wij ruim een paar jaar geleden verkeerden, is toch geweken, en aan den minister VAN HALL komt voor een groot gedeelte de lof toe, dat dit geschied is. En hoe is nu de oordeelvelling van de *Arnhemse Courant* over dien minister? Men leze in N°. 117 het artikel: *De minister wijsgeer-kwakzalver, lid der provinciale Staten van Noord-Holland*. Zijn ministerie is, volgens de *Arnhemse Courant*: *middel ter voldoening van persoonlijke wenschen, niets anders. Kan hem zijne portefeuilles geens bijzondere geldelijke voordeelen meer verschaffen, hij zal haar als middel gebruiken, om ijdele titelzucht, het blijk van zijn onbeduidend hoofd, te streelen en te voldoen.*

“Men moge het afkeuren, dat de regeering aanschrijvingen gedaan heeft, om nauwlettend toe te zien op de petitiën voor de grondwetsherziening, is het geene opruiming daarbij te spreken van de Spaansche of Portugeesche Inquisitie, en van de gehelme kerkers van Venetië en de Fransche *lettres de cachet*?

“Bij de algemeene overtuiging, welke er bestaat, ook bij gematigde en op rust en orde prijs stellende ingezetenen, omtrent de noodzakelijkheid van eene grondwetsherziening, vindt de oppositie, men overwege het wel, alleen haar steunpunt in den door haar uitgebaazuinden onwil der regeering. Machteloos wanneer de regeering nuttige hervormingen tot stand brengt, is de oppositie krachtig en verkrijgt invloed, wanneer hare verzekeringen, dat de regeering onwillig is om nuttige staatsbervormingen tot stand te brengen, bij het algemeen geloof vinden.

“De positiën in het staatkundige worden elken dag scherper afgeteekend. Nog is de regeering bij machte, om op eene luisterrijke wijze te toonen, dat de voorstanders eener gematigde grondwetsberziening niet te vergeefs vertrouwen in haar gesteld hebben. Mocht eenmaal blijken, dat de verwachtingen der gematigden niet worden vervuld, dan zal de oppositie eenen luiden kreet aanheffen, en weldra eene kracht erlangen, die verderfelijk kan worden voor het vaderland.

“Door de oppositieschrijvers om te koopen, wordt de oppositie van hare kracht niet beroofd; het gebeurde met den voormaligen redacteur van de *Arnhemse Courant* heeft het bevestigd. De dagbladen voor de rechtbanken te vervolgen wegens opruiming tot tweedracht, geeft nieuw voedsel aan de oppositie, en zelden heeft eene regeering bij zoodanige vervolging baat gevonden. Opvolging van hetgeen de oppositie eischt, voert van de eene concessie tot de andere; maar hetgeen de kracht der oppositie vermag te breken, is door daden te too-

nen, dat de beschuldigingen van onwil, der regeering te laste gelegd, ongegrond zijn.

Blz. 70, r. 1 v. o. "BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. In de Gids Juli 1845. *Boekbeschouwingen*, blz. 556.

Blz. 71, r. 2 v. b. "N. OLIVIER". *Themis*, 1845, bl. 449.

Blz. 71, r. 9 v. b. "Hij wees aan, dat BAKHUIZEN enz.". In een artikel getiteld: *Volkssoevereiniteit of zij een Nederlandsch beginsel is onderzocht. De Tijdsnoot*, bl. 441. Het begin luidde in hoofdzaak als volgt:

"De heer B. v. d. B. heeft aan het einde van zijne geleerde en echt critische beoordeeling van de geschriften der heeren VAN HALL en GROEN VAN PRINSTERER, over HENDRIK, Graaf VAN BREDERODE, een uitstap gemaakt op het gebied van den tegenwoordigen tijd, en aan den geest van transactie, die bij de beoefening van onze vaderlandsche geschiedenis, naar zijn oordeel, plaats vindt, de bestaande onzekerheid omtrent hetgeen Nederlandsch is, toegeschreven, en als voorbeeld daarvan op het begrip van *volkssoevereiniteit* gewezen, waarbij hij van het veldwinnend *kemperianisme* heeft gesproken.

"Wij oordeelen het niet van belang ontbloeit de door ons bedoelde zinsneden af te schrijven:

"Na van de eenzijdige, maar talentvolle behandeling der vaderlandsche geschiedenis, door leerlingen uit de school van BILDERDIJK, en van de weinige pogingen, om de oude wijze van zien te handhaven, te hebben gewaagd, gaat de schrijver aldus voort:

"Wat hebben wij gedaan? Vele onzer hebben hunne schoolbegrippen afgezworen, om zich voor den glans van BILDERDIJK's naam te buigen; nog meerdere oefenen jegens stellingen, die aanvankelijk hunne haren te berge rijzen deden, eene verdraagsaamheid, niet van overtuiging, maar van afmatting! Met één woord, wij hebben *getransigeerd*. Op school hebben wij leeren weenen bij het martelaarschap van OLDENBARNEVELD, en om rust te hebben van de plaagsieke tegenpartij, hebben wij iets van onze bewondering voor den advocaat, ten gevalle van Prins MAURITS, afgestaan; wij hebben den koelen, nuchteren, wiskunstigen geest van JAN DE WITT van republikeinsche droomen, *à la Riazzi*, verdacht; wij hebben over de Unie van Utrecht onze schouders opgehaald, en loftliederen gezongen op den staatsvorm, die ons het congres van Weenen opdrong. En wat is het gevolg van dat *transigeeren* geweest? Eene spraakverwarring, eene begripsverwarring, eene onzekerheid, wat nationaal

“Hollandsch is, wat niet. Op de school heeft men ons geleerd, dat, “zoo dikwijls *Hollands* roemrijke republiek zich in de oppermacht “eens souvereins scheen te zullen verliezen, de voorzienigheid als “door een wonder het geraamde plan had verbroken; schoon het ons “niet duidelijk voorgezegd is, hebben wij uit onze geschiedenis eenig “begrip van volkssoevereiniteit afgeleid. Thans vernemen wij, in “de Tweede Kamer, van mr. C. A. DEW TEK, dat zulk een denk- “beeld niet alleen revolutionair, maar ook niet Nederlandsch was. “Nederlandsch misschien niet in den zin van de grondwet van 1815, “niet in den zin van het sedert veldwinnend kemperianisme; zeker “niet Nederlandsch, zoo de van zooveel onheil zwangere koninklijke “boodschap van 1829 Nederlandsch was. Maar Nederlandsch voor- “zeker in den geest van WILLEM I, toen hij zich in zijne apologie “van 1581 van den ban van Koning PHILIPS op “zijne Heeren en “Meesters,” de Staten des Lands, als op zijne hoogste rechtbank “beriep.””

“Wij willen den geest van transactie bij de beoefening der vader- landsche geschiedenis niet geheel tegenspreken, en wij erkennen ge- reedelijk, dat het jagen naar eene voorstelling der vaderlandsche ge- schiedenis, die de gemoederen bevredigt, — dat het trachten, om aan ieder wat eer en wat besiping te geven, en eenen middelweg te zoeken tusschen den hoogen lof en de scherpe blaam, die aan de belangrijke personen is te beurt gevallen, nadeelig is voor grondig onderzoek, daar men, zoo doende, de resultaten veronderstelt, in plaats van ze door nauwkeurig onderzoek op te delven. Wij willen de verdediging van die gewaande onpartijdigheid, welke partijdig is om onpartijdig te kunnen schijnen, niet op ons nemen, en wij ge- ven toe, dat de bekende brief van den heer KEMPER aan zijnen vriend den heer H. H. KILLEN, vóór diens dehtstuk: *de Heldendood van de Ruiter*, tot zoodanige gewaande onpartijdigheid aanleiding kan geven, wanneer men aan de waken, in dien brief vervat, eene ver- keerde uitlegging geeft. De heer KEMPER heeft met zijn gezegde: *dat de geschiedenis vóór 1795 een gesloten tijdvak was*, en met zijn daarop gebouwd betoog, dat de verdeeldheden, die uit onze vroegere staatsgesteldheid voorkwamen, zich thans niet meer moesten openba- ren bij de beoefening der geschiedenis, nimmer bedoeld, dat men thans in zijne oordeelvelling moest transigeeren tusschen de staats- gesinde en stadhoudertijke beschouwing der geschiedenis. Hij stelde nauwgezet onderzoek op eenen te hoogen prijs, om niet, evenzeer als de Heeren GROEN en B. V. D. B., af te keuren dat jagen, om den middenweg tusschen blaam en lof te houden. Wij willen toegeven, dat het geschrift: *de staatkundige partijen in Nederland*, aar het-

welk men die gewaande onpartijdigheid, waarvan wij spraken, verweten heeft, van een voorbarig jagen naar resultaten niet geheel is vrij te pleiten. De schrijver verzweeg zijn naam, omdat hij er zelf van overtuigd was, dat de eerste indrukken van een zelfstandig onderzoek nog geene resultaten van een grondig onderzoek waren, maar het is niettemin waar, hetgeen in het voorbericht van dat werk gezegd wordt: *dat vroeger in ons vaderland de staatkundige geschillen zoo nauw met de geschiedkundige te zamenhingen, dat eerst na de omwenteling van 1813 de geschiedenis des vaderlands kon gezegd worden een voorwerp van bespiegeling geworden te zijn.* Naar mate de geschiedschrijver staatsgezind of oranjegezind was; naar mate men onder stadhouderlijke of stadhouderlooze regeering leefde, werden de *DE WITTEN* geprezen of getaakt. De patriotten spraken van het martelaarschap van *OLDEBARNEVELD* en van de dwingelandij van *MAURITS*; de prinsgezinden beweesden, dat de pensionaris zich had laten omkooopen, en dat de Prins grootmoedig was geweest, zoo veel zijn plicht aan den staat zulks gedoogde. Men doet kwalijk *a priori* aan te nemen, dat de schuld wel bij beide zal gelegen hebben; maar te verwonderen is het niet, dat zij, die zich van de staatsgezinde en prinsgezinde vooroordeelen ontdoen, waaronder vroeger de beoefening der vaderlandsche geschiedenis gebukt ging, door een nieuw en nauwkeurig onderzoek tot het resultaat komen, dat de heftige beschuldigingen der staatsgezinden tegen *MAURITS* waren ongegrond, en dat *OLDEBARNEVELD* geen landverrader was, evenmin als een martelaar voor de burgerlijke vrijheid. Wij weten het niet, wie *JAN DE WIT* van republikeinsche droomen, *à la Rienzi*, heeft verdacht; maar wij durven gerustelijk beweren, dat eene thans van staatszucht bevrijde beschouwing der geschiedenis evenzeer het ongunstig oordeel der prinsgezinden over den grooten staatsman heeft wederproken, als zij de vroeger zoo hooggeroemde vrijheid der stadhouderlooze tijdvakken. Wij weten het niet, welke geschiedschrijver over de Unie van Utrecht, als verbond tegen den vijand, de schouders heeft opgehaald; maar met de werken van *SLINGELAND* voor zich, zal elk verstandig mensch toch liever lofliederen zingen op onzen tegenwoordigen staatsvorm, dan op dien van vroegere dagen...

“Maar laat ons verder gaan, en het gevoelen van den Heer B. v. D. B. over het Nederlandsche der volkssoevereiniteit onderzoeken.

“Wij moeten echter bekennen, dat dit onderzoeken niet gemakkelijk is, daar de Heer B. v. D. B. hier zeer onklare uitdrukkingen gebruikt. Wij verzoeken onze lezers het bovenaangehaalde te herlezen *De oppermacht eens soverains*, wat is dat? Wij hebben geleerd, dat de *souverein* niets anders was dan de persoon, individueel of

zedelijk, met de souvereiniteit bekleed, en aan *oppermacht* weten wij geene andere beteekenis te hechten, dan die van *souvereiniteit*, van *hoogste macht* welk niet van een ander afdaalt; en wat beteekent nu het zich *verliezen van Hollands Republiek in de oppermacht eens soverains*? Welke beteekenis heeft hier het woord *republiek*? Uit de woorden de *oppermacht eens soverains* zoude men moeten opmaken een staat zonder souvereiniteit; maar zulks gaat niet aan, daar het begrip van staat het aanwezen van eene hoogste macht, hoe ook gewijzigd, vooronderstelt, gelijk dan ook zelfs de *volkssovereiniteit* het begrip van *souvereiniteit* niet uitaluit. . . .

“Wat bedoelt de Heer B. v. D. B., met te zeggen, dat hij op de school geleerd heeft, dat, *zoo dikwijls die republiek zich in de oppermacht eens soverains scheen te zullen verliezen, de voorzienigheid, als door een wonder, het geraamde plan had verbroken*? Heeft hij het oog op onze verlossingen van vreemde overheersching? Maar dan hangt deze zinsnede niet te zamen met het volgende, waarin van volkssovereiniteit, van de boodschap van 1829, enz., dus van binnenlandsche aangelegenheden, gesproken wordt. Heeft de schrijver op de school geleerd uit de *Historie der Gravelike Regering in Holland*, en dergelijke geschriften, in het eerste groote stadhouderlijke tijdvak uitgekomen, dat niet alleen de dood van ANJOU, maar ook die van Prins WILLEM moet worden beschouwd als eene beschikking, *waardoor God Almagtig d'Ingeseetenen heeft gepreserveert voor de nieuw subjectie*, hij ware dan een Nederlander van zeer orthodoxe staatsgezinde beginselen, en zijn bestaan een anachronisme in de 19de eeuw; maar al ware hij dit, hij zal in die staatsgezinde geschriften wel veel vinden tegen de eenhoofdige regeeringen, veel om de *wettelijke Regeering der Staten* op te vijzelen, en de regeering der *goede Regenten met de bescherming der liberteyt en der vrijheid* vereenzelvigd vinden; denkbeelden van volkssovereiniteit zal hij bij het geschiedverhaal dier zoo hoog geroemde verbrekings van de geraamde plannen tot eenhoofdige regeering vergeefs zoeken.

“Wat heeft de schrijver met de herinnering aan zijne jeugd bedoeld? Wij mogen vooronderstellen niet het onderwijs, waarbij, naar het dwangbuis van de Fransche liberale begrippen, onze geschiedenis werd vervalscht op den trant van CERISIER, want dat onderwijs zal toch wel niet Nederlandsch kunnen genoemd worden. Misschien raden wij niet mis, door te stellen, dat de schrijver bedoeld heeft te zeggen, dat de geschiedenis van het vaderland als een roem van Holland vermeldt, dat het zich nooit heeft kunnen voegen naar eene onbepaalde alleenheersching, waarin de volksrechten aan de willekeur van éenen waren overgelaten. Wanneer hij dit heeft bedoeld, zeggen

wij volmondig: Ja, Hollands glorie is ook in de handhaving zijner volksrechten gelegen. Op Hollands dierbaren grond vonden individuele vrijheid en individueel belang vroeger en beter bescherming dan elders; bij ons gold altijd de stelregel: *de Regeering is om het Volk*, nimmer het gezegde van den autocraat: *L'État c'est moi*; van onbepaald gezag is Holland altijd afkeerig geweest; maar heeft de Heer B. v. d. B. dit bedoeld, dan staat het weder niet in het minste verband, noch met hetgeen de Hoogleeraar DEN TEX niet Nederlandsch heeft genoemd, noch met het veldwinnend *Kemperianisme*.

“Maar onderzoeken wij verder, welk eigenlijk het denkbeeld is, hetgeen de Heer B. v. d. B. Nederlandsch oordeelt, en dat thans door sommigen voor niet Nederlandsch gehouden wordt. De Heer B. v. d. B. blijft in de volgende woorden zeer onduidelijk. Men zoude bijna zeggen, dat de geleerde schrijver, na een schoon resultaat getrokken te hebben uit zijn grondig onderzoek omtrent BREDE-RODE, wat gejaagd heeft naar een resultaat, hetgeen in den smaak der tegenwoordige ultraliberalen viel.

“De Heer B. v. d. B. noemt een *denkbeeld* Nederlandsch in den geest van WILLEM I, maar begint zijne stelling, met in de plaats van een volwassen gevormd denkbeeld een vormloos begin van een begrip te plaatsen: *Schoon het ons niet duidelijk voorgezegd is, hebben wij uit onze geschiedenis EENIG BEGRIP van volkssoevereiniteit afgeleid. Thans vernemen wij dat zulk een DENKBEELD, enz.* Derhalve het denkbeeld, dat niet duidelijk voorgezegd is, en bij den schrijver nog zoo weinig gevormd is, dat hij het niet anders weet te noemen dan *eenig begrip* van volkssoevereiniteit, wordt volgens hem ten onrechte door sommigen niet Nederlandsch genoemd. Waarlijk, wanneer het subject zoo onduidelijk is aangewezen, wordt het moeielijk over de juistheid van een praedicaat te oordeelen. Maar gelukkig voor ons, die het *Kemperianisme* tegen de blaam van onnederlandsch wenschen te verdedigen, dat wij door de aanhaling van den Hoogleeraar DEN TEX worden ingelicht omtrent het *denkbeeld*, dat volgens den Heer B. v. d. B. Nederlandsch zoude zijn in den geest van WILLEM I, maar niet Nederlandsch in den geest van het *Kemperianisme*.

“De Heer B. v. d. B. heeft zonder twijfel bedoeld de volgende woorden van den Heer DEN TEX, uitgesproken bij de beraadslagingen over de grondwetsberziening:

““Vraagt men mij wat ik versta onder Nederlandschen zin, zoo ‘aarzel ik niet mij daaromtrent nader te verklaren. Kort zal ik ‘daaromtrent kunnen zijn, daar de eerste spreker uit Friesland op ‘gisteren ook daaromtrent, gedeeltelijk ten minste, mijne meening ‘heeft uitgedrukt. Zoo beken ik het als met Nederlandsche beginselen

“in strijd te beschouwen, bij voorbeeld, wanneer men, zoo als gebeurd is, beweert, dat eene grondwet aldus behoort ingericht te zijn, dat hare opvolging de zekerheid geeft, dat de Koning steeds overeenkomstig den wil des volks regeert; ik verklaar het voor onnederlandsch, dat de volksvertegenwoordiging den wil des volks zou moeten uitdrukken, dat de Koning zich zou moeten gedragen naar den wil van de meerderheid der volksvertegenwoordiging, en dat dezen den wil moet uitdrukken van de meerderheid der kiezers; het is onnederlandsch, dat de Koning door de volksvertegenwoordiging den wil en het verlangen van het volk zou moeten leeren kennen, en dat hij gezworen zou hebben daarnaar te handelen; het is onnederlandsch, zoo men van den Koning *der Nederlanden* er een *der Nederlanders* zou willen maken. Neen, eene regering der meerderheid, met een Koning als directeur, is onnederlandsch. Neen, eene grondwet met de bepaling: *tous les pouvoirs émanent de la nation*, is niet, kan niet Nederlandsch wezen.”

“Wij erkennen gereedelijk, dat hetgeen de Hoogleraar DEN TEX hier onnederlandsch heeft genoemd, ook niet *Nederlandch* is in den geest van den hoogleraar KEMPER. Al zijne geschriften, zijne geheele staatkundige loopbaan, bewijzen zulks. Hij had de belangen des volks op het oog; hij stelde de medewerking des volks ter bereiking van staatsdoelmerken op hoogen prijs; hij was er verre verwijderd van met de Fransch Royalisten te zeggen: *Rien par le peuple*; hij meende, dat wetgeving en bestuur in verband moesten staan met de ontwikkeling en behoeften der natiën, al waren de beginselen van recht van alle tijden en alle volken; bij de erkenning, dat het streven om staatkundige theoriën in toepassing te brengen, Europa bloed en tranen had gekost, ontkende hij de voordeelen, die de omwenteling aan de individueele vrijheid had aangebracht, niet, en hetgeen hij leerde en schreef, bracht hij metterdaad in toepassing. Toen er geruchten liepen, dat Nederland in Frankrijk zoude worden ingelijfd, schreef hij brieven, dat de regering onbevoegd was de onafhankelijkheid der natie te vervreemden. Er behoorde daartoe meer moed dan thans, om in blauwboekjes, die men onder het gemeen uitstrooit te betoogen, dat de regering verplicht is den wil des volks te volgen. Toen de dwingelandij van den Keizer elks mond sloot, vermaande hij zijnen leerlingen Nederlanders te blijven en Nederlandsche deugden niet te verloochenen; toen de dageraad van Neerlands onafhankelijkheid zich nauwelijks aan de kimmen vertoonde, deed hij onder de eersten den stouten stap; hij riep den afstammeling van de doorluchte Prinsen van het Huis van Oranje, WILLEM I, tot Souvereinen Vorst uit; maar men vooronderstelt eene ongerijmdheid

in het staatkundig gedrag van den Hoogleeraar KEMPER, waaer men geloofst, dat hij bij die opdracht, waartoe hij zich door de behoefte van het land, en niet door den wil des volks gemachtigd vond, onbepaalde macht heeft bedoeld, zonder eene constitutie. Het is eene onjuiste voorstelling van sommigen, dat WILLEM I geheel uit eigene beweging eene constitutie zoude hebben toegezegd, nadat hem de onbepaalde souvereiniteit was opgedragen. De proclamatie van 2 December, waarbij de souvereiniteit door WILLEM I werd aanvaard, werd voorafgegaan door de proclamatie van het algemeen bestuur van 21 November, dat *ationale vrijheid en onafhankelijkheid ieders leus behoorde te zijn, en Oranje het punt der algemeene vereeniging*, en door de proclamatie van 1 December van Heeren commissarissen van het algemeen bestuur te Amsterdam, waarin niet wordt gezegd, dat men hoopte, dat WILLEM I eene constitutie zoude geven, maar waarin bepaald werd aangekondigd, voordat men van WILLEM I gesproken had: *Uwe burgerlijke vrijheid zal door wetten, door eene die vrijheid waarborgende constitutie, zekerder dan te voren gevestigd worden*. Had WILLEM I, zonder toezegging eener constitutie, de souvereiniteit aanvaard, er is geen twiifel aan, dat VAN HOGENDORP en KEMPER zich daartegen zouden hebben verzet. KEMPER drong later in zijne memorie aan den Souvereinen Vorst op een ander kiesstelsel aan, dat meer volksgezind was; ofschoon hij door de omstandigheid, dat hij tot de verheffing van den Prins had medegewerkt, en door de hoogachting, die hij WILLEM I persoonlijk toedroeg, genoot werd den nieuwen Souverein te ondersteunen, heeft hij nimmer, hetgeen hij de volksbelangen meende te zijn, daaraan opgeofferd. De vrijheid van handel, de vrijheid van heerlijke rechten, verdedigde hij met kracht tegen de regeering. In zijn geheele leven heeft hij getoond, dat hij de regeering verplicht rekende, om volksbelangen te behartigen; denkbeelden van onbepaald oppergezag, van regeeren zonder medewerking van burgers, van uitsluiting van den volksinvloed, waren geheel van hem verwijderd, KEMPER was aan zijn vaderland gehecht; hij had voor de bevordering van de belangen des volks alles over; hij hechte aan den naam van onafhankelijkheid, die hij zich verworven had; maar dat cajoleeren van de volksgunst, door van *volks-souvereiniteit* en opvolging van den *volkswil* te gewagen, thans tot in de Staten-generaal doorgedrongen, deed hij niet; in plaats van zich op de zoogenaamde organen van den volkswil te beroepen, bestreed hij het verkeerde gebruik, hetgeen velen van de vrijheid der drukpers maakten. In plaats van zich te onderwerpen aan het oordeel der menigte, achtte hij in tegendeel, dat men door het zoet der volksgunst niet bekoord, noch door het bitter van volks-

miskening behoorde afgetrokken te worden, om naar overtuiging de volksbelangen voor te staan.

“Maar nu het bewijs van den Heer B. v. D. B., dat de denkbeelden door den Heer DEN TEX niet Nederlandsch genoemd, en die door ons erkend worden, in dien zin van het *Kemperianisme*, niet Nederlandsch te wezen, inderdaad dit zijn in den zin van Prins WILLEM I, — dat bewijs vindt de Heer B. v. D. B. daarin, dat WILLEM I zich in zijne *Apologie van 1581 van den ban van Koning FILIPS op “zijne heeren “en meesters,” de Staten des Lands, als op zijne hoogste rechtbank beriep.*

“Waarlijk het is ons onbegrijpelijk, hoe een zoo geleerd geschiedvorschcr zulk een bewijs heeft kunnen bezigen.

“De Prins van Oranje was geen Voist in de betrekking, in welke hij zijne Apologie aan de Staten des Lands aanbod. Was het niet algemeen bekend, de titel van de Apologie zoude het aanwijzen: Hij was *Stadhouder-generaal der Nederlanden (Lieutenant-general des pays bas)*, en in deze betrekking was hij, evenals de Aartshertog MATTHIAS, door de Staten aangesteld, en had hij eed gedaan de privilegiën en de wetten des lands te beschermen. Nu werd hij in den ban des Konings beschuldigd van het Volk tegen de wettige regeering opgezet te hebben. Hij verdedigt zich hiertegen door aan te voeren, dat hij de wettige rechten des volks tegen de tirannie des Konings had verdedigd. Hij beweerde, dat de Koning zijnen eed geschonden had, en dat hij geene gehoorzaamheid van hem meer vorderen kon; en zoude men nu uit de *vertooning van de Apologie aan de Generale Staten*, waarin voorkomt: “Nademael dat wy ulieden alleene in dese “weereld voor onze overheeren bekennen,” kunnen afleiden, dat WILLEM I door die uitdrukking de volkssoevereiniteit in den zin, waarin tegenwoordig dat woord genomen wordt, zoude hebben erkend?.... Van eene opvolging van den wil des volks, van eene regeering overeenkomstig den wil des volks, is in de Apologie geene sprake; overal wordt het positieve recht tot grondslag genomen. Vraagpunten uit het leenrecht worden er in behandeld; er wordt in beweerd, dat de schending van wettelijke verbintenissen aan den kant van den Koning, en niet van zijnen kant is geweest, en tot getuigen van al de aangevoerde daadzaken worden de Staten-generaal opgeroepen....

“Daarenboven doet de Heer B. v. D. B. eenen saamerkelijken sprong in zijne redeneering, wanneer hij uit de erkenning van WILLEM I, dat de Generale Staten zijne meesters zijn, en de *souvereins richters van 'tghens dat in deze landen geschiedt is*, wil afleiden, dat WILLEM I de souvereiniteit des volks zouden hebben erkend. Het geheele werk van den Heer KLUIT, *Historie der Hollandsche Staatsregeling tot aan het jaar 1795, of Geschied- en Staatskundig onderzoek*,

in welken zin de Staten van Holland, gedurende de Republikeinsche Regeering, zijn geweest de wettige soevereine vertegenwoordigers van het gansche volk van Holland of der geheele Natie, behoorde door den Heer B. v. d. B. wederlegd te zijn, vóór hij uit de Souvereiniteit der Staten (en dit wel der Generale Staten) een besluit tot de erkenning der volkssovereiniteit mocht afleiden.

“Wij erkennen gereedelijk, dat er oudtijds een groote invloed des volks heeft bestaan; dat WILLEM I bij gewichtige gelegenheden de goedkeuring des volks op hoogen prijs heeft gesteld; maar tusschen dezen ruimen invloed des volks op de regeering en de verplichting van eene regeering, om den volkswil te volgen, ligt nog een hemelsbreed verschil....

“Opmerkelijk is het ook, dat de patriotten, toen zij in 1787 zagen, dat zij door de aristocratie waren misleid, terugkwamen van hunne denkbeelden van volksregeering, en den stadhouder eene macht wilden opdragen, die bij behoud der soevereiniteit der staten, die in het positieve recht bestond, in uitgebreidheid nabijkwam aan die, welke, onder gewijzigde vormen, de Koning thans bezit.

“In dit opzicht is de samenspraak tusschen eenen stadhoudersgezinde, eenen aristocraat en eenen patriot, die op het einde van 1787 het weekblad: *de Post van den Neder-Rhijn* besloot, alleropmerkelijkst. Wij ontleenen uit de verklaring van den patriot het volgende:

“De patriotten begeeren geenszins, dat het gansche volk, elk “hoofd voor hoofd, zelfs niet een gedeelte des volks, onder wat “benaming het ook zij, iedere daad der regenten beoordeele, en de- “zelve ter verantwoording roepe; dit was de aanzienlijke post van “regent te vernederen tot de laagste en ondragelijkste slavernij; dit “was het naaste middel ter verwoesting, daar wraakzucht en partij- “schap, eigenbelang en bedrog, elk om het zeerst de akeligste ram- “pen, tweedracht, scheuring, ja moord zouden voortbrengen: in de “daad zijn wij het in deze uwe opgeworpene bedenking eens, ook wij “begeeren — dat de stadhouder een nuttig wezen zij voor het va- “derland, dat hij als het oog in het zell der regeering zij, — dat “zijn toeverzicht zorge, dat de bestuurders der zeven gewesten niet “nalatig zijn in hunnen plicht.”

“Wanneer men het democratische element in de Nederlandsche geschiedenis wil zoeken, jage men niet, om het Fransche begrip van volkssovereiniteit, met al hare gevolgen van regeeren overeenkomstig den volkswil, van regeeren met de meerderheid van eene Uitvoerende Macht verantwoordelijk aan het volk, enz. enz., als resultaat te vinden. Voor de Fransche liberalen, zoo als LOUIS BLANC, GARNIER PAGES en dergelijke, van wie de schrijver van het nu of

ROOT slechts in bedaarde en consequente redeneering verschilt, is er weinig stof tot bewondering in onze geschiedenis des vaderlands. Men vindt in onze geschiedenis geen gefingeerden volkswil als regeeringsbeginzel, maar daarentegen werkelijken volksinvloed.

“De leer der volkssoevereiniteit is niet Nederlandsch, noch in het staatsrecht onder de graven, noch in den zin van Prins WILLEM I, noch in den geest der staatgezinde, noch in dien der volksgezinde lofredenaars van het stadhouderschap; en zoo zij in de patriotsche onsenigheden van 1781—1787 zich mengde, en door Franschen invloed, in 1795, in Nederland algemeenen ingang vond, de aangenomene beginselen in 1813 hebben haar weder geheel uitgesloten.

“Ruime volksinvloed op de regeering is daarentegen Nederlandsch geweest in de grafelijke tijden, in de staatkunde van Prins WILLEM I, in stadhouderlijke en stadhouderlooze tijdvakken, hoe ook door de aristocratie onderdrukt.

“De leer der volkssoevereiniteit met hare gevolgen is strijdig met het Nederlandsche volkskarakter: hier ging onderwerping aan den wil der meerderheid altijd moeielijk; bij zelfstandigheid van karakter was er altijd veel verschil van inzichten. Het had zijne kwade, maar ook zijne goede zijden. Het beginzel, dat men den wil des volks moet volgen, verdooft elke individueele overtuiging; doet jagen naar volksgunst, en, naar het verwerven eener meerderheid, waarbij de eene helft van het volk minus één, onderworpen wordt aan het andere. Volksinvloed daarentegen laat elk individueel gevoelen zijne vrijheid; wekt tot nauwgezette plichtsbetrachting op, daar men des volks belangen moet behartigen naar beste overtuiging, zonder zich te kunnen verschuilen achter den meestal door de omstandigheden gevormden wil des volks, die daarenboven zich zelden helder uitdrukt.

“De volkssoevereiniteit maakt alle kracht der regeering onmogelijk; de burgers worden opperheeren; verzoekschriften worden protesten; de dagbladen, als organen van den wil des volks, de hoogste wetgevers, en om eene verandering, die men wenscht, alle middelen geoorloofd; — verwerping van wetten, die de regeering noodig heeft inzonderheid der begrootingswetten, enz. De betrekking tusschen de regeering en de oppositie wordt die van twee elkander vijandige partijen, en niet een bestaan van verscheidenheid van inzichten, waarbij wederzijdsche overtuiging mogelijk blijft.

“De volksinvloed daarentegen laat de regeering binnen de grenzen der wet vrij, en verplicht alleen de geopenbaarde wenschen te toetsen, en ze in ernstige overweging te nemen, en laat de burgers onderdanen, tot wettige gehoorzaamheid verplicht.

“De volkssoevereiniteit vordert een verantwoordelijk ministerie,

ondergeschikt aan de parlementaire meerderheid — eene volksvertegenwoordiging met onbepaalde macht, — en een stelsel van geheel directe verkiezingen, waarbij slechts acht wordt gegeven, dat gekozen worde overeenkomstig den wil van de meerderheid. Zij wekt tot voortdurende uitbreiding van het kiesstelsel op, totdat men eindelijk tot een *suffrage universel* komt.

“De volksinvloed daarentegen vordert een *vertegenwoordiging*, waarin men de belangen des volks verplicht wordt voor te spreken, en een stelsel, waarbij de bekwaamsten uit de middelklasse der maatschappij kunnen gekozen worden, zonder dat zich de aristocratie tusschen vorst en volk kunne vestigen.

“*De Tijdgenoot* neemt de verdediging van KEMPER's staatkundige beginselen op zich, en zoekt, bij veranderde omstandigheden, voort te bouwen op den grond, dien KEMPER in 1813 gelegd heeft; en zoo, behalve staatkundige overtuiging, andere redenen ons daartoe roepen, wij schamen ze ons niet; zij ontspruiten uit eene betamelijke hoogachting. Men vergeve ons slechts, dat wij, met één talent begiftigd, terwijl hij er duizenden bezat, flauw en krachteloos zijn, bij hem vergeleken; terwijl hij de belangen des volks bevorderd zoude hebben, kunnen wij slechts eene kleine poging daartoe doen; terwijl hij het dwaalbegrip der volkssoevereiniteit in de overtuiging der natie zoude vernietigd hebben, kunnen wij slechts ons tegen den stroom der Fransche begrippen verzetten.

“Wij pogen het echter.

“Nog eene aanmerking, waarmede wij dit artikel besluiten. Onnederlandsch en onjuist tevens rekenen wij het beginsel, dat men regeeren moet overeenkomstig den wil van het volk; maar zulks sluit niet in, dat daarom de wenschen en begeerten, die bij een volk bestaan, voor niets moeten geacht worden; die wenschen zijn feiten, welke de regeering opmerken moet, opvolgen, ontzien, ontwikkelen, beteugelen, naarmate hunne inhoud is; minachten kan eene regeering ze nimmer, zonder schade. Met een onwiltig en weerbarstig volk is eene goede regeering onmogelijk, en het ligt in den aard der zaak, dat men, wanneer welgemeende wenschen niet gehoord worden, dit aan onwil bij de regeering toeschrijft; en zoo er aan onwil, om tot het goede mede te werken aan deze zijde, geloofd wordt, geraakt men aan de andere zijde ook onwiltig en wrevelig. De tevredenheid bij eene natie te bevorderen, behoort niet eene der geringste bedoeelingen eener regeering te zijn. Aan onschadelijke wenschen toegeven; geeft kracht, om schadelijke wenschen te keeren. Wanneer men wenschen verhoort, voorkomt men, dat de natie vervalt tot de leer der volkssoevereiniteit, om eischen en vorderingen te kunnen doen.

Welwillende voorkomendheid van den vorst jegens de natie wekt liefde van het volk tot den vorst. De gematigden moet men aan zich zoeken aan te sluiten, en niet tot de wederpartij overjagen. Het zijn regelen van politiek, die door WILLEM I niet uit het oog verloren werden, en die op het voorbeeld der vaderen, en met het oog op de in 1813 pas vervlogene tijden, door KEMPER werden aangeprezen."

Tot het Kemperianisme, waartegen BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in 1845 te velde trok, heeft ook betrekking eene zinsnede in FOTGIE-TER's verhandelingen, onlangs in herinnering gebracht door den Heer HAETOG, in zijn geschrift: *De Patriotsche predikanten*, Utrecht 1875.

Bij de herdruk van zijne verhandeling over BREDERODE, in 1863, heeft BAKHUIZEN VAN DEN BRINK in zijne *Schetsen en studiën*, blz. 234, de zinsnede, waartegen het artikel van *de Tijdsmeot* gericht was, achterwege gelaten en gedeeltelijk door een andere zinsnede vervangen en daarvan de reden aangeduid in het voorbericht met de volgende woorden: "Aan de kinderlijke liefde van Mr. J. DE BOSCH KEMPER, aan de vriendschappelijke trouw van mijn ouden vriend, Prof. H. W. TIJDEMAN, moet ik recht doen, wanneer zij wenschen, dat een uitval tegen den voortreffelijken J. M. KEMPER destijds achterwege ware gebleven." Wij zijn Dr. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK dankbaar voor die verandering, maar toch niet voldaan, gelijk wij hem dit bij zijn leven betuigd hebben. Tegen de nieuwe uitdrukking, blz. 234, luidende: "minder oppervlakkige staatsleer, dan KEMPERS monarchaal constitutionalisme", moeten wij opnieuw opkomen. De uitdrukking toont slechts aan, dat Dr. BAKHUYZEN VAN DEN BRINK noch KEMPERS de-voering, over de *Lotgevallen van onzen leeftijd, een voorbeeld opleve-rende, hetwelk de volken, en inzonderheid de Nederlanders, nimmer moe-ten verwaarloosen*, in 1815 uitgesproken; noch zijne verhandeling over *den Invloed der staatkundige gebeurtenissen en begrippen gedurende de laatste vijf en twintig jaren*, in 1818 geschreven, met de noodige aan-dacht gelezen heeft. Mijn vader heeft in geen enkel geschrift zich als voorstander van een plat monarchaal constitutionalisme doen ken-nen. Al was hij ver verwijderd en van de antirevolutionaire *Bilder-dijkiaansche* school, en van de onbestemde leer van de volkssoeverei-niteit, daarom behoorde hij nog niet tot de middenmannen, die op-pervlakkig meenden, dat men voor eene ware regeering genoeg had aan een monarchie met eene constitutie. Zoo men zijn stelsel in enkele woorden zou willen formuleeren, zou het dit zijn: "dat de menschelijke samenleving voortdurend door nieuwe begrippen wordt bewogen en dat vorsten en volken zich voortdurend moeten spiege-len in het licht, dat wezenlijke vooruitgang in kennis en zedelijkheid doet achijnen."

Blz. 71, r. 14 v. b. "In het opstel van Mr. N. OLIVIER". Het artikel in de *Tijdsnoot* had tot opschrift: *Bloot theoretisch en geschiedkundig staatsregt*, blz. 545. De aanvang luidde:

"In het laatstuitgekomen nummer van de *Themis*, een rechtskundig tijdschrift, hetgeen te 's Gravenhage bij de Gebroeders BELINFANTE in het licht verschijnt, wordt eene *veroordeeling* gevonden, om de woorden van het *Weekblad van het Regt* te gebruiken, van ons Geschrift: *Beginselen van Nederlandsch Staatsbestuur*, in Mei van dit jaar bij den boekverkooper JOHANNES MÜLLER uitgegeven.

"Wij maken ons, blijkens het vonnis der veroordeeling, schuldig aan *valsche voorstellingen*. *Onduidelijk, zinledig, verward* zijn onze uitdrukkingen. Wij *ontslaan ons van de moeite om zelf te denken, door het verledene als eenigen en oppersten leidman aan te nemen*; wij *willen verouderde begrippen en middeleeuwsche gewoonten in plaats geven voor de nieuwe beginsels, die ontstaan zijn*; wij *verdraaien en verwringen de geschiedenis*; wat wij schreven, waren *machtspreuken, op enkel dwaling rustende*. *Dwaling en onbepaaldheid kosen wij tot ons kompas; was het te verwonderen, dat wij de haven niet bereikten, enz., enz., enz.?*

"Ons vonnis van veroordeeling is geteekend door den Heer OLIVIER en met het hooge gezag van de redactie van het *Weekblad van het Regt* bekrachtigd. Er is geen twijfel aan, de veroordeeling is noch onrechtvaardig, noch ongepast; het *Weekblad* verzekert het: *Namens de Nederlandsche wetenschap, heeft de Heer OLIVIER op eene zeer voortreffelijke wijze zijne taak volbracht*.

"De Heer OLIVIER verdient dank, dat hij eene poging deed, om bij *eene gewenschte verbetering onzer instellingen hulp en redding te zoeken bij een helder begrip en juist inzicht der zaak*. Wie oordeelt zulk eene grootsche poging, met zooveel nederigheid als bescheidenheid voorgedragen, niet prijselijk? en wanneer de schrijver wat heftig ons is aangevallen, men bedenke, wat de schrijver ons herinnert: *Er wordt een HEVIGE strijd van meeningen gestreden, welke pleit voor het krachtvolle leven van onze eeuw*.

"Wij durven echter de juistheid van de stelling onzer rechtens niet beamen: dat de *hevigheid* der strijders voor hun krachtvol leven zoude pleiten, en slaan tot verdediging onzer stellingen daarom eenen geheel anderen weg in; wij zullen ons bepalen tot eene dorie opgave van de onnauwkeurigheden, waarin de schrijver vervalt, met toelichting onzer gevoelens, die hij verkeerd heeft voorgesteld. Het publiek oordeele vervolgens, welk begrip de woorden van *rechtvaardigheid* en *juist inzicht* en *helder begrip* bij den Heer OLIVIER en de schrijvers van het *Weekblad* moeten uitdrukken. Wij zijn verplicht dezen dorren weg te volgen: 1°. omdat wij geen tegenbetoog kunnen

leveren, daar wij in ons vonnis van veroordeeling te vergeefs naar een logisch betoog, waarop wij konden antwoorden, gezocht hebben; 2°. omdat wij de orde van ons geschrift niet konden volgen, daar onze recensent goedgevonden heeft slechts aanmerkingen te schrijven op eenige uitdrakingen, die bijna altijd uit haar verband gerakt zijn; 3°. omdat de schrijver het in vele opzichten met ons eens schijnt te zijn, en gevoelens bestrijdt, welke hij gedroomd heeft, dat wij hadden, maar die wij evenzeer als hij afkeuren: namelijk, dat het verledene in het leven teruggebracht moet worden; dat de Natïën den zonderlinge moeten spelen, enz., enz., enz."

Na deze punten in bijzonderheden toegelicht te hebben en op de zeer vele holle klanken en gedachten van den schrijver opmerksaam gemaakt te hebben, schreven wij, ook met het oog op de theorie "van den Staat, strevende om door deszelfs leden bestuurd te worden", voorgedragen door zijn leermeester, in zijne verhandeling *over het Staatsburgerschap*, en die door hem mede scheen gehuldigd te worden op het eind van ons opstel het volgende:

"Tot heden werd geleerd, dat de constitutioneele theoriën zich gevormd hadden door de denkwijze der latere tijden; bij den heer OLIVIER zijn zij eene eeuwige waarheid. *Staatkundige vrijheid* schijnt bij velen een gewrocht van lateren leeftijd; hem is *staatkundige vrijheid een aangeboren recht van ieder volk*. Welk eene reeks van vragen doet zich voor, om den diepen zin van deze uitspraak te ontdekken! Staatkundige vrijheid, wat is zij? Individueele vrijheid? Zeker niet. Vrijheid van den Staat? Evenmin. Een vrije volksinvoed op zaken der regeering? Wij gelooven niet, dat de heer OLIVIER hetzelfde bedoelt als wij. Maar misschien de vrijheid van den Staatsburger, om den Staat mede te regeeren, uit kracht van zijn Staatsburgerschap? Waarschijnlijk, — daar de staatkundige vrijheid een recht wordt genoemd. En nu dat recht van ieder volk, van Turken en Franschen, van Samoëden en Chineszen, zonder eenig onderscheid, — dat recht is, volgens den Heer OLIVIER, ieder volk *aangeboren*. Dat heet men eerst recht *verbroederen der natïën en onbekrompene liberaliteit*." De staatkundige vrijheid komt ieder volk, zonder eenig onderscheid, toe; het is een aangeboren recht; wie die vrijheid inkort, schendt aangeborene volksrechten. Maar misschien, dat de heer OLIVIER opkomt met de aanmerking: Ja, de staatkundige vrijheid is wel ieder volk aangeboren, maar alle volken zijn nog niet mondig, om hunne aangeborene rechten te kunnen uitoefenen. Wij springen voor een oogenblik het niet geleverde bewijs van de aangeborene rechten over, maar zouden toch wel gaarne weten, wie over de mondigheid der volken moet uitspraak doen; op welke gron-

den die nitspraak moet rusten, en wat de graad der ontwikkeling is, waarop men den volken de vrije uitoefening hunner aangeborene vrijheid kan verleenen? — Zal men het volk zelf laten beslissen? Het zoude evenveel zijn, als wanneer men het kind het tijdperk zijner mondigheid liet bepalen. Beter dan aan het volk zoude het oordeel aan de verstandigsten toekomen; maar vanwaar zullen deze hunne gronden outleenen, dan uit den maatschappelijken toestand van elk bijzonder volk: vanwaar hun recht, om de aangeborene volksrechten te beperken, dan uit onze stelling, die de Heer O. schijnt te verwerpen, dat de aard van elken Staat medebrengt, dat er geregeerd moet worden overeenkomstig het algemeene belang, hetwelk handhaving van recht en billijkheid in zich sluit? Er zijn rechten, die elk lid gelijkelijk van den Staat vorderen kan; de vrucht, die de moeder onder 't hart draagt, zoowel als de man van kennis en ervaring, allen hebben recht, dat er voor hunne gezamenlijke belangen gezorgd wordt.

“Bij deze beschouwing van staatsplichten en staatsburgelijke rechten moet gelet worden op den geheelen omvang van het sociale leven, gelijk het door de geschiedenis tot heden is gevormd. Bij deze beschouwing behoeft men Vaderlandsche deugden en Vaderlandsche herinneringen niet te verzaaken, noch rond te tasten naar een algemeen staatsrecht, hetgeen feilbare menschen, niettegenstaande hunne met den tijd veranderende denkwijzen, als de nitspraken van de *alles overwinnende rede* en der *eeuwige waarheid* aanprijzen. Bij deze beschouwing is rust en tevredenheid mogelijk; terwijl de theorie van een staatsgenootschap, waarin al de Staatsburgers recht hebben om mede te regeeren, altoosdurenden strijd aanwekt tusschen de meerderheid, die door de minderheid onbevoegd is verklaard, om hare aangeborene rechten uit te oefenen, — handwerkslieden noopt tot opstand tegen hen, die hun de uitoefening hunner aangeborene rechten weigeren, en vrouwen oproept, om hare emancipatie te vragen. Dit zijn geene schrikbeelden, wij vermelden slechts, hetgeen dagelijks in Frankrijk voorvalt; de emancipatie der werklieden en der vrouwen is aan de orde van den dag. LOUIS BLANC, LEDRU ROLLIN met eene reeks van volgelingen bepleiten dagelijks de rechtvaardigheid van *le vots universel*, en GEORGE SAND staat in mannelijk gewaad aan het hoofd der vrouwen, om hare politieke rechten te handhaven. En niemand verwondere er zich over, het zijn de noodwendige uitvloeielsels van een bloot theoretisch begrip van den Staat als een vrijwillig gevormd genootschap. Neen, al ging de wereld in één jaar thans sneller vooruit dan vroeger in vijftig, de verwezelijking van de theorie der bloot wijsgeerige school: een *Staatsgenootschap, bestuurd door de gezamenlijke staatsburgers*, — zal in duizeuden jaren niet tot stand

komen; zij kan niet tot stand komen, ten zij de aarde herschappen worde, omdat de aard der zaak medebrengt, dat in eenen Staat de meerderheid altijd tot mederegeering onbekwaam zal zijn. Daarom geen streven naar eene ijdele theorie, maar in praktijk gebracht de regel, dat de regeering en ieder in zijnen kring volkswelvaart en volksbeschaving moeten bevorderen."

Blz. 71, r. 17 v. b. "Gunstiger geoordeeld". Dit bleek mij uit vele brieven van zeer onderscheidene zijden ontvangen, ook van LUZAC, reeds vroeger, D. IV, *Aant.* blz. 248, medegedeeld, en twee beoordeelingen, in de *Letteroefeningen*, 1845, en in de *Gids*, 1846. De recensent in de *Letteroefeningen* achtte het geschrift "zeer geschikt om de voorstanders van eene grondwetsherziening in hunne vrijzinnige gevoelens te versterken."

De beoordeeling in de *Gids* door Prof. VISSERING (in zijne *Herinneringen* herdrukt) strekte om mijn geschrift tegen den aanval van OLIVIER c. s. te verdedigen. De geachte recensent hechte echter te veel waarde aan het geschrift, daar het alleen een tijdelijke bedoeling had.

Blz. 71, r. 10 v. o. "Ruime grondwetsherziening". De redacteur van de *Tijdgenoot* heeft, toen eenmaal de vraag omtrent de grondwetsherziening aan de orde was, altijd geijverd voor een zeer ruime grondwetsherziening. De aanmerkingen tegen het voorstel van THORBECKE c. s. waren niet, dat het voorstel te veelomvattend, maar dat het onvolgende was.

Verkiezingen met één trap stonden wij voor, omdat rechtstreeksche verkiezingen den volksinvloed te zeer zouden beperken. "Verkiezing door gekozene kiezers doet een veel grooter deel der bevolking aan het kiesregt deel nemen, dan ooit bij geheel directe verkiezingen mogelijk is. In plaats van de bevoegdheid van kiezer van het bezit van geld te doen afhangen, laat hetzelve alleen kiezers toe, die door andere burgers met dat blijk van vertrouwen omkleed zijn, en zoude nu het stomme geld betere maatstaf zijn dan algemeene achting?"

Zie de *Tijdgenoot* van 1845, blz. 160. Zie ook aldaar blz 161 tot 180 het artikel *Aanmerkingen omtrent het voorstel tot herziening der grondwet*.

Volgens het voorstel zouden de leden der Eerste Kamer door den Koning benoemd worden; naar aanleiding hiervan schreven wij, blz. 168: "Waar de Koning de benoeming heeft, kan de Eerste Kamer moeilijk gezegd worden het Volk te vertegenwoordigen. Slechts voor onmondigen kan de vertegenwoordiger benoemd worden buiten den wil van den vertegenwoordigde.... Wij gelooven, dat het tweekamer-systeem bij ons zeer goed kan gemist worden."

De instelling van een hof van staat, telkens ten behoeve van eene vervolging wegens ambtsmisdriften op te roepen, achtten wij voor eene rechtvaardige en onpartijdige uitspraak hoogstgevaarlijk. "De stelling, dat de beregting van ministeriële ambtsmisdriften een speciale Regt-bank vordert, rust, naar ons oordeel, op een onklaar begrip der ministeriële verantwoordelijkheid." (Blz. 175).

De bepalingen in het voorstel omtrent den godsdienst achtten wij onvolledig: "Art. 188 door de voorstellers onveranderd behouden, waarborgt enkel de vrijheid van het godsdienstige begrip, niets meer. Die vrijheid omvat te weinig. Godsdienstige belijdenis en individuele godsdienstoefening moeten insgelijks grondwettig vrij zijn, zoolang er niet misdreven wordt tegen de algemeene wetten van den staat." (Men vergelijkte met deze opmerking de wijziging door de staatscommissie van 17 Maart 1848 voorgesteld en de tweede zinsnede op aandrang der Tweede Kamer aan dit artikel toegevoegd).

Blz. 71, r. 11 v. o. "Vonden de betoogen". In de maanden, die de opening der Kamer voorafgingen, werd gedurig op grondwetsherziening aangedrongen, in het nummer van 1 Sept., in het artikel: *Partijzucht*; in dat van 8 Sept., in het artikel: *Bestaat er orde in ons staatsbestuur?* en in het artikel: *Het gevaar eener omwenteling*; in dat van 17 September schreven wij het artikel: *De aanstaande zitting der Staten-Generaal*; in het nummer van 25 September: *Deelneming in staatsaangelegenheden*.

Blz. 72, r. 4 v. o. "Afscheid aan de lezers." Zie *de Tijdsnoot* van 25 October 1845, blz. 609. Het was het voorlaatste nummer dat uitgegeven werd. Later kwam nog uit een nummer met ingezonden stukken en een alphabetisch register op de twee laatste deelen.

Blz. 77, r. 9 v. b. "*Arnhemse courant*". In het nummer van 19 November luidde het hoofdartikel: *Het onverwachte en onverklaarbare einde van de Tijdsnoot*. Het einde van *de Tijdsnoot* was zoo weinig onverwacht en onverklaarbaar voor lezers van *de Tijdsnoot*, dat zij het algemeen verwacht hadden en velen waarschijnlijk het zeer vreemd zouden gevonden hebben, wanneer ik het tijdschrift nog verder vervolgd had.

Blz. 77, r. 10 v. o. "Die alleen bij een onkundige menigte". Allen, die in *de Tijdsnoot* het *Afscheid* gelezen hadden, konden wel na-gaan, dat de redacteur geen gunst bij de ministers had gezocht. In plaats van welwillendheid heeft hij dan ook niets dan de meest duidelijke bewijzen van hunne geraaktheid in de twee volgende jaren ondervonden bij elke gelegenheid, dat hij hen toevallig ontmoette. En wat de betrekking van advocaat-generaal hij den Hoogen Raad betreft, waarvoor men zeide, dat ik toen in aanmerking kwam, zij werd in 1845 door mij niet begeerd, hetgeen ieder wist, die bekend was met mijne familie-omstandigheden, welke het mij onmogelijk maakten om

Amsterdam te verlaten. Daarenboven waren er redenen, waarom ik niet langer bij het openbaar ministerie werkzaam wenschte te zijn. Bij den dood van een raadsheer in het Hof van Noord-Holland had ik mijn wensch te kennen gegeven in het Hof zitting te mogen nemen. Het Hof had mij bovenaan op de nominatie geplaatst, zie *Weekblad van het Regt*, van 26 Juni 1845. De provinciale Staten van Noord-Holland, aan wie, onder de grondwet van 1840 de voordracht toekwam, plaatsten mij echter niet op de voordracht en stelden daardoor de regeering in de onmogelijkheid mij te benoemen, waartoe ik waarschijnlijk ook weinig kans zou gehad hebben, bij mijne bestrijding van den minister van justitie in het nummer van 28 Juni in zijne uitlegging van de grondwet omtrent de bevoegdheid der regeering omtrent de uitlevering. Wat verder betreft de benoeming tot de betrekking van advocaat-generaal bij den Hoogen Raad, waartoe Mr. GREGORY benoemd is, ik heb later wel gehoord, dat ik onder anderen daarvoor in aanmerking ben gekomen, maar ik weet zeer zeker, dat ik die betrekking in 1845 niet gewenscht heb, en dat ze mij ook niet is aangeboden, en dat, ware ze mij aangeboden, ik toen om de opgegeven omstandigheden er voor zou bedankt hebben. Voor de beschuldiging van de *Arnheemsche courant* bestond dus niet de allerminste grond.

Blz. 77, r. 10 v. o. "VREEDÉ." In de *Utrechtsche courant* van 26 November 1845.

Blz. 77, r. 2 v. o. "FRIEDRICH WILHELM IV". Verg. over zijne conservatieve beginselen in 1845, inzonderheid *Aus dem Briefwechsel Friedrich Wilhelm IV mit Bunsen*, van LEOPOLD RANKE, 1873, S. 107—134.

Blz. 78, r. 2 v. o. "Openingsrede". Behalve de nieuwe leden, die in Juli waren gekozen, traden nog in dit zittingjaar als nieuwe leden op: G. VAN LEEUWEN, in plaats van DRUYVESTEYN; VAN HAERSOLTE, in plaats van VAN RECHTEREN; KIEN gekozen in plaats van VAN HECKEEREN VAN BRANDSENBURG, en LIJKLAMA & NIJHOLT, in de plaats van den oud-hoogleraar SIERP BROUWER. Deze laatste had zijn ontslag verzocht en leefde later stil op zijn buitenverblijf in het Oranjewoud, alwaar hij in 1856 is overleden. De predikant DELPRAT te Rotterdam, zijn zwager, heeft van hem eene necrologie in de *Letterbode* gegeven, waaruit wij de volgende zinneden ontleenen:

"Hij had afkeer van redeneeren zonder doel, alzoó van spreken om te schitteren, of om de eene of andere partij te believen, nog veel meer om volksgunst te bejagen. Tijdverlies was hem ondragelijk; gevolgelijk heeft men hem nimmer redevoeringen hooren uitapreken over afgetrokken beginselen, of over staatkundige theoriën, waarvan toch de kennis hem gansch niet vreemd was, daar hij als hoogleraar belart geweest was met het voordragen van lessen over de paedagogiek en daarmede verwante wetenschappen, en bovendien een blijvend

beoefenaar was der Duitsche wijsbegeerte. Hij had den moed niet, om voor dergelijke voorstellingen zijnen medeleden in de Staten-generaal tijdroovende aandacht af te dwingen. Daartoe was hij te nauwgezet van geweten. Maar, waar het de belangen van het daadwerkelijk leven gold, waar het er op aankwam, om wetten te voorschijn te roepen met het maatschappelijk belang in onmiddellijk verband, daar lieten zijn helder doorzicht, zijn rijke voorraad van kennis, zijne gemeenzaamheid met oude en nieuwe geschiedenis het nimmer falen aan teregtwijzingen en aan raadgevingen, die hun zelfs, voor welke gematigde, aan geene partij verlaafde denkwijze tot last was, onwillkeurig eerbied en achting afdwongen....

“Na het beëindigen der beraadslagingen, welke, volgens zijne overtuiging, tot een redmiddel voor 's lands middelen hadden geleid, en even onafhankelijk van de regeering als van de partijen, diende hij op den 26sten Juni 1845 zijn ontslag in als lid der Tweede Kamer, onder verklaring evenwel van steeds aan zijn afgeloopen werkkring met genoegen te zullen herdenken, als meer bekend gevorden met de groote moeielijkheid, om een oordeel te vellen over de ingewikkelde maatschappelijke belangen, schoon die denkwijze thans geenszins algemeen is, ook vooral daarom, wijl die betrekking hem vele brave en uitstekende mannen had leeren kennen en hoog schatten.”

Deze woorden schetsen geheel en al het karakter van den hoogst bekwamen **SEERP BROUWER**, die in vele opzichten een type is van hetgeen een zaakkundig volkavertegenwoordiger behoort te zijn.

Blz. 79, r. 11 v. b. “*De Arnheemsche Courant*”. In het nummer van 4 November las men in een artikel onder het opschrift: *Vreemde dingen*: “Niet enkel de vrije pers, heeft zich de ongelukkige troonrede aafgetrokken; ook de gehuurde pennen hebben menig stuk onschuldig papier bezoedeld met den zwadder des lasters; want wij noemen het laster, een troonrede als de tegenwoordige te willen doen doorgaan voor een staatsstuk dat achting verdient.

• “*De Nieuwe Rotterdamsche Courant*” behoefted jaarlijk niet den bal op te werpen der vooronderstelling, dat de Heer VAN HALL de steller der troonrede zou zijn; het geheele stuk ademt de onkieschheid, de verwatenheid, de wijsbegeerte der onbeachoftheid, den transactiegeest van den verdediger der slechte grondwet en der bedorvene aardappelen. Wil men die troonrede lezen zonder stuiprekkingen of flauwteten, — men houdt de azijnflesch in de eene, de troonrede in de andere hand.”

De regeering meende in die woorden hoon tegen den Koning te zien, die persoonlijk de troonrede had uitgesproken en geen betamelijke

beoordeeling van regeeringshandelingen. Later zullen wij op den loop die het rechtsgeding genomen heeft terugkomen. Hier vermelden wij alleen de eerste aanleiding.

Blz. 79, r. 10 v. b. "*Staatkundige Tooverlantaarn of Utopisch polit. Snelwagen*". In een bijvoegsel van gemeld tijdschrift: *Kritiek der troonrede, bijwagten tot den Utopisch politiechen Snelwagen*, kwamen woorden voor, die bij geen mogelijkheid alleen op de troonrede konden doelen. In het vonnis, dat in hooger beroep bevestigd en waartegen de voorziening in cassatie verworpen werd, kwamen onder anderen de volgende overwegingen omtrent de feiten voor.

"Dat op blz. vier wordt gezegd:

"Wij konden ons niet voorstellen, dat Zijne Majesteit zich gekrenkt zoude toonen door het stilzwijgen des verledenen jaars, en wij juichten het toe, toen wij vernamen, dat de Koning werkelijk in plechtige zitting eene openingsrede houden zou. Maar toen wij die rede gedrukt voor ons zagen, verkeerde onze bijval in afkeuring, in verontwaardiging, en wij zeiden: "neen, het ware beter *geene*, dan "zoodanige woorden tot de vertegenwoordigers des volks te voeren.""

Dat op bladzijde *zeven* voorkomt: "En dat bezoek bij hare Britsche Majesteit, moest nog openlijk in eene troonrede "vermeld!!! Moet het den vreemdeling niet toeschijnen, alsof wij "zoo diep waren gevallen, dat wij roem dragen op onze schade, en "juichen in onze vernedering?"

"Dat op bladzijde *veertien* staat:

"Nog bij een punt staat de troonrede stil: het zwijgen der vertegenwoordiging op de openingsrede van het vorig jaar; zijne Majesteit verklaart zich daardoor niet te hebben laten terughouden, ook thans weder in haar midden te komen. — Wij juichten, dat besluit luide toe; maar de overwegingen daardoor uitgelokt, de ernstige aanmatiging met welke die worden voorgedragen en eindelijk "de slotsom, in strijd met alle parlementaire regelen en constitutioneel begrippen, deden onzen juichtoon verstommen, en plaats "maken voor verontwaardiging."

"Dat eindelijk op bladzijde *vijftien* voorkomt: "Wat laat men echter den Koning zeggen? "wel is waar, stel ik hoogen prijs op de "uitdrukking der gevoelens van de vertegenwoordigers des volks, "maar mijne innige overtuiging zegt mij, dat het beter ware, de "beantwoording der troonrede achterwege te laten, dewijl dat antwoord tot een verschil van gevoelens kan aanleiding geven."

"Met andere woorden: "Gij, vertegenwoordigers des volks! doet "beter met te zwijgen, als ik mijne inzichten en mijn regeerstelsel

“heb kenbaar gemaakt; — zoolang uw antwoord slechts een weer-
 “klank was op mijne rede, en mijne stellingen geheel werden be-
 “aamd, ontving ik gaarne uw antwoord; maar sedert gij u verstout,
 “van met *mijne* regeering in gevoelen te verschillen en dat openlijk
 “te zeggen, wil *ik* niets van uw antwoord weten. Vandaar dat *ik*
 “het u verleden jaar door *mijnen* minister van binnenlandsche zaken
 “liet aanzeggen, dat *ik* geen adres van antwoord zou aannemen,
 “waarin een wensch naar grondwetsherziening stond uitgedrukt, en
 “daar *ik* voorzie, dat gij u dit jaar weder zult vergrijpen aan de
 “uiting van wenschen, waarvan ik niets weten wil, zoo zeg *ik* nu
 “maar *zelf*, dat gij beter doet te zwijgen, en u tevreden te stellen
 “met hetgeen *ik* u heb medegedeeld; — de regels, die ik u voor-
 “schrijf, moeten u voldoende zijn, en ik versta niet, dat gij ge-
 “voelens kenbaar maakt, welke verschillen van de door mij uitge-
 “drukte: — Gij zijt daar om den weg te volgen dien ik u aan-
 “wijs, niet om er zelve een te zoeken.””

“Zie hier de strekking van hetgeen men den Koning in den mond
 “heeft gelegd. Wij willen die strekking niet met het passende woord
 “bestempelen; — wij willen er liever van afstappen, en aan elks be-
 “oordeeling die woorden overlaten.”

Bij welke vermelding van feiten zich dan ook later de volgende overweging aansloot:

“Overwegende, dat wel is waar meermalen wordt te kennen gege-
 ven en ook door den appelant is beweerd, dat men den Koning de
 troonrede niet wijt en hoogst denzelve, door de beoordeeling van het
 stuk, niet heeft willen beleedigen; toch dat niettemin, verschillende
 in dat geschrift voorkomende zinsneden, deze bewering logenstraffen
 en duidelijk aantonen, dat dezelve persoonlijk tegen den Koning
 zijn gericht; — terwijl in de daarbij gebesigde uitdrukkingen klaar-
 blijkelyk de boosaardige bedoeling van den schrijver doorstraalt, om
 den persoon des Konings te hoonen en te lasteren en hoogtdezelfs
 gezag en waardigheid aan te randen.”

Op den uitslag dezer procedure komen wij later met het jaar 1846 terug.

Blz. 81, r. 4 v. b. “De bijzondere nadruk”. Uit eene mededeeling van een lid der commissie, die het adres van antwoord aanbod.

Blz. 83, r. 12 v. o. “DES AMORIE VAN DER HOEVEN”. De aanspraak vindt men in zijne *Redevoeringen*. Verg. ook BOSSCHA: *Leven van Willem II* en Prof. DOMELA NIEUWENHUIS: *Leven van A. des Amorie van der Hoeven*.

Blz. 87, r. 5 v. b. "AOKERSDIJCK". In zijne brochure: *Nederlands Muntwezen, inwisseling der oude munten voor papier*, 1845.

Blz. 88, r. 8 v. o. "Zwart register". De klacht daarover vindt men inzonderheid in de *Staatkundige Tooverlantaarn*, bij VAN HULST, en in de *Arnhemsche courant*.

Blz. 89, r. 2 v. b. "Nu of nooit". Verg. boven, Dl. IV, blz. 492.

Blz. 89, r. 3 v. b. "Hofpartijen". Zie *Wespen*, Dl. I, blz. 152, beginnende met de woorden: "De Heeren VAN DAM en DIRK DONKER CURTIUS zijn niet genoodigd op het galabal bij Z. M. den Koning; zoo moet het gaan." VAN DAM VAN ISSELT schreef het, in een brief aan LUZAC, aan VAN HALL toe.

"De oorlog tusschen het Hof en de voorstellers tot grondwetsberziening is uitgebroken. Gisteren zijn alle verzoekbare menschen genoodigd geworden ten hove; alleen uw bondgenoot VAN DAM is daarvan uitgezonderd. Indien de baas wist welk een groot genoeg hij mij en mijne vrouw bezorgd heeft door ons te huis te laten, dan keek hij zeker raar op zijn neus. Intusschen de daad is dwaas en brutaal. "Il y a du VAN HALL là dedans, soyez en sûr." Mijne afwezigheid is nog al opgemerkt geworden en heeft ons meer goed dan kwaad gedaan."

Het niet verzoeken van Mr. DIRK DONKER CURTIUS en zijne echtgenoot de Baronesse DE SALIS, schijnt de aanleiding geweest te zijn van het schrijven van den brief van DIRK DONKER CURTIUS aan den Koning, van den 10^{en} Februari 1845, medegedeeld in het voor onze geschiedenis zoo belangrijke, onder het afdrukken uitgekomen geschrift van den Heer ODILON FÉRIER, avocat à Termonde: *Dirk Donker Curtius rappelé au souvenir de ses compatriotes et des Belges*, La Haye, M. NIJHOFF, 1876. De inhoud van den brief is niet minder belangrijk voor het karakter van DIRK DONKER CURTIUS, dan als bijdrage tot de kennis van de bezwaren van een alvermogende regeerende Kamer, welke bezwaren echter niet meerder waren vóór 1848 dan bij het parlementaire stelsel, dat na 1849 in gebruik gekomen is, ofschoon de vormen van het alvermogen veranderden. De brief werd van wege den Koning door den directeur VAN RAFFARD onder schrijven van den 12^{den} beantwoord, dat de Koning zonder te deelen in de wijze van beschouwen, toch met genoeg had ontwaard, dat de schrijver niet gedreven werd door eenige vijandige gezindheid.

Blz. 90, r. 12 v. b. "Volgde hem de algemeene achting". Verg. onder anderen het *Handelsblad*, in Januari 1846.

Blz. 90, r. 5 v. b. LUXAO". Eenige brieven met hem gewisseld deelen wij later mede als bijdrage van de stemming in 1847 en 1848.

Blz. 90, r. 11 v. o. "VAN RAFFARD en VAN AKERLAKEN". De volgende briefwisseling tusschen W. L. T. O. VAN RAFFARD en P. VAN AKERLAKEN zal zeker met belangstelling gelezen worden.

"Amicissime! Onder *diepe geheimhouding* kan ik u mededeelen, dat ik laatstleden Maandag naar 's Hage ben ontboden, wanneer mij de portefeuille van binnenlandsche zaken is aangeboden; mijn antwoord was meer ontkennend dan bevestigend, doch ik heb het tot Maandag in beraad genomen, vertrekkende ik Zondag weder van hier naar 's Hage; ik ben in eene groote spanning, zenuwachtig, treurig. Ik deins terug voor de aanneming, en evenwel zal mij disgratie van den Koning diep grieven.

"Gij zelf welke onaangename oogenblikken het zijn en denk nu eens aan mij, gij bedaard en ik zenuwachtig; denk eens, dat het thans een tijdstip is, waarop door de wisseling des jaars treurige herinneringen zich bij mij verlevendigen. Gij moogt wel medelijden met mij hebben.

"Hoogachtend en vriendschappelijk,

"2 Jan. 46.

t. t.

v. R."

Den volgenden brief schreef de aftredende minister aan VAN AKERLAKEN.

*"Hoog Wel Geboren Heer
Jonkh. Mr. P. van Akerlaken, Lid
van de Tweede Kamer der Staten-
Generaal, Burgemeester der stad
Hoorn."*

"Amice! Wegens den geschokten staat mijner gezondheid, heeft de Koning wel op de meest verplichtende wijze willen erkennen, dat het zaak voor mij was, om als Minister van Binnenlandsche zaken af te treden. Maar de vraag ontstond daarbij, wie het best als mijn opvolger in aanmerking kan komen. Ik noemde de gouvts. VAN EWIJCK, VAN DER HEIM, BOSSET en VAN RANDWIJCK, maar moest er bijvoegen, dat ik het meer wenschelijk achtte ze in de bestaande betrekking te laten. Ik noemde voorts u, den Hr. VAN RAFFARD en den Hr. BRUCE. Z. M. vond het niet geraden den laatstgenoemde thans in aanmerking te doen komen. Gij en v. RAFFARD waren beide welgevallig en tusschen dezen was het een effen of oneffen, dan vermits mij nog onlangs van uwen tegenzin was gebleken schreef ik Z.H.W.Geb. om

over te komen. Dit geschiedde, doch zonder succes, naardien zijne 75jarige moeder, sedert een groot jaar weduwe er hevig tegen was en de zoon voor het ergste beducht meende te moeten zijn, indien hij, de raad en steun zijner moeder, zich voor goed naar herwaarts begaf. Zoodoende werd ik heden ochtend bij den Koning ontboden en kreeg alsnu in last, u uit te noodigen om zoo spoedig doenlijk eens over te komen, ten einde te bespreken op welk eene wijze en tegen welk tijdstip, uwe aanvaarding mijner tegenwoordige betrekking zoude kunnen volgen.

“In bijzonderheden tred ik daarbij heden niet, in de hoop en verwachting, dat wij spoedig bij wonde, over de bijzonderheden zullen kunnen spreken. Ik wil alleen zeggen, dat indien de wetten op art. 6 van de grondwet soms een bezwaar opleveren, er mijns erachtens, wel een middel is, om dit uit den weg te ruimen.

“Steeds hoogachtend en vriendschaphoudend,

“SCHIMMELPENNINCK V. D. O.

“s Hage, 7 Januari 1846.”

*Den Hoog Wel Geboren Heer Jonkheer
Van Akerlaken, Kommandeur, Lid
van de Staten-Generaal, Burgemeester
te Hoorn.*

“Amicissime! Ik ben gisterenavond uit 's Hage teruggekomen, nadat ik gisterenmorgen definitief Z. M. had verzocht mij van de aanneming der portefeuille te versoonen, hetgeen door Z. M. met leedwezen doch welwillend is gedaan; hoeveel bezwaren er ook bij mij tegen de aanneming bestonden, hoe groot ook het offer was mijner onafhankelijke betrekking, ik zou over alles zijn heengestapt, maar mijne oude moeder was in die stemming, dat ik mij moest overtuigd houden dat de aanneming van de portefeuille haar dood zou verhaasten, en hierover kon ik niet. Ik beschouw het nu voor den Koning van belang, dat de aanbieding en mijne opgevolgde weigering geheim blijve, — zooveel mogelijk namelijk, — ik reken dus op uwe stilzwijgendheid; laat indien gij mocht geroepen worden (hetgeen ik als beter beschouw) volstrekt niet bemerken, dat ik u geschreven heb. Neem het zelf in ernstige overweging, help den Koning (dien ik nu nog ook om de wijze van behandeling mijnerzijds hooger schat) het is te veel van belang, dat er een bedaard mensch in het ministerie komt.

“Steeds hoogachtend en vriendschappelijk

“Arnhem, 7 Jan. 1846.

t. t.

W. L. T. C. VAN RAFFARD.”

“Amice! Een gister van SCHIMMELPENNING ontvingen brief bevestigd bij mij hetgeen ik verwachtte, dat namelijk aan u de portefeuille van binnenlandsche zaken zou worden aangeboden; het moge zonderling schijnen, dat iemand die zelf heeft geweigerd een ander aanraadt om te accepteeren, en evenwel kan ik dit met volle ruimte doen; ik heb alles rijpelijk overdacht gehad, ik was in een hoogst-moeielijken strijd van plichten en even daarom zenuwachtig; ik was zoo verre gekomen, dat ik stellig zoude hebben aangenomen indien mijne vijfenzeventigjarige moeder mij geen onoverkomelijk bezwaar had opgeleverd; zij was er zeer bepaald tegen, de mogelijkheid, de waarschijnlijkheid dat haar leven door mijn vertrek zou verkort worden, het denkbeeld hoe ik te moede zoude zijn indien zij eens binnen kort kwam te vallen, het verwijt hetwelk ik mij dan zoude doen, dat alles *noodsaakte* mij te bedanken; ik was anders tot een ander besluit gekomen en zulks niettegenstaande zooveel meer bezwaren bij mij als bij u; ik zou eene onafhankelijke levenslange betrekking hebben opgeofferd, en mij in een werkring hebben begeben vreemd aan mijne studia, van *administrative* kundigheden ontbloot, zou ik mij die hebben moeten eigen maken; gij daarentegen zijt jaren door uwe verschillende betrekkingen in dat vak bekend, het werk zal u dus gedurende uw ministerie minder moeite kosten en bij afstreding zult gij gemakkelijker eene voor u geschikte betrekking kunnen verkrijgen. Indien dus geene *mij onbekende* omstandigheden u terughouden roep ik u van ganscher harte toe *neem aan*. Ook gij hebt het geluk met den Koning te kunnen omgaan; gij zijt op eenen goeden voet met de aanstaande collega's; gij kunt thans vooral nuttig zijn; mag ik er iets bijvoegen, het is de verzekering dat gij op mij kunt rekenen wanneer ik u soms van eenigen dienst kan zijn, want de door mij gedane weigering legt mij de dure verplichting op om waar het mogelijk is ten nutte van den Koning werkzaam te zijn. Verblijd mij spoedig met eene gunstige tijding.

t. t.

W. L. F. C. VAN RAPPAARD.

“Arnhem, den 9den Jan. 1846.

Blz. 91, r. 12 v. b. “VAN DER HEIM droeg zijn gevoelen voor”. Het hier vermelde is overgenomen uit de levensschets van Mr. JOHAN ADRIAAN BARON VAN DER HEIM VAN DUIVENDIJK, door Jhr. J. H. VAN DER HEIM, in de *Handelingen van de M. v. L.*, 1872, blz. 131.

Blz. 92, r. 12 v. o. “De groote vraag”. Verg. *de Tijdgenoot* van 1845, blz. 420.

Blz. 93, r. 3 v. b. "Voorstel van grondwetsherziening van NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL". De stukken hierover zijn uitgegeven achter de *Handelingen over het voorstel tot herziening der grondwet in 1845*, bij BELINFANTE uitgegeven.

Blz. 98, medio. "E. Baron VAN LYNDEN". Hij behoorde tot de drie broeders VAN LYNDEN, met wien ik in 1830 als vrijwilliger bij het 2de bataljon jagers diende. (Zie Dl. I, *Aant.* blz. 43.) Zijn geschrift: *Verantwoording bij gelegenheid van deszelfs eervol ontslag, onder toekening van pensioen als controleur*, werd als Mns. gedrukt te Arnhem, 1846. Volgens de *Wespen*, zou de inspecteur van den controleur VAN LYNDEN 30 pCt. verhooging van het kohier verlangd hebben, II, blz. 19.

Blz. 98, r. 10 v. o. "Voormalig redacteur van de *Tijdgenoot*". Of-schoon zijn tijdschrift was opgehouden, bleef hij, waar het pas gaf, op verbetering van onze wetgeving en eene herziening der grondwet aandringen. Het opstel: *Over de waarborgen van billijkheid in administratieve beslissingen*, werd door hem ingezonden ter opname in het *Regtsgeleerd Bijblad*, als betrekking hebbende tot een aangehangend wetsontwerp. Prof. DEN TEX meende het echter in de *Jaarboeken*, met mijn goedvinden te plaatsen. Aan het slot van dat opstel schreef ik:

"Er zijn voorzeker eenige goede administratieve wetten te maken, zonder eene grondwetsherziening, maar zij zijn zeer weinige, en zullen geïsoleerd staan en zonder vaste handhaving blijven, zoo de macht niet geregeld wordt, die tot beslissing van administratieve geschillen geroepen wordt¹. Onze administratieve wetgeving bestaat tegenwoordig uit onderscheidene wetten, die op geheel verschillende administratieve beginselen rusten; zij ademen gedeeltelijk den geest van het Fransche Keizerrijk, gedeeltelijk den invloed van het Belgisch journalismus, gedeeltelijk den reuk van de vormen der oude Republiek, die eene veranderde orde van zaken geheel had moeten doen vervallen. Onze gouverneurs zijn op den leest der Fransche prefecten geschoeid; onze wethouders in de steden zijn de niet voorzittende burgemeesters van het aristocratisch collegiaal stelsel van de Republiek, terwijl de inrichting onzer politie-organisatie de duidelijke sporen draagt van den invloed van onpraktikale theoriën over individuele vrijheid. In ons administratief recht is noch eenheid, noch eenvoudigheid, en zij zullen er nimmer inkomen, tenzij men met het ver-

¹ Wij hebben hetzelfde gevoelens steeds aangekloefd; de Raad van State zal daartoe eene andere inrichting behooren te verkrijgen, dan die zij tot dusverre gehad heeft.

beteren van omse eerste administratieve wet, van de grondwet, aanvang. Deze overtuiging kon ik niet onderdrukken, bij een onderwerp, als hetgeen ik behandelde. De lezer zal mij, hoop ik, vergeven dat ik in een rechtskundig tijdschrift op de grondwetsherziening aandring. Zij staat met de ontwikkeling van het administratief recht in het nauwste verband."

Blz. 98, r. 1 v. o. "*Wespen*". Nog voor de aftreding van SCHIMMELPENNING las men in de *Wespen*, Dl. 1, blz. 358:

"Ik zal u de Halli-Schimma,
Ik zal u de Jongi-Lassa
Ik zal u de Bauka leeren,
Leeren op het maalgeluid,
Spring een enkele pas vooruit,
En dan daadlijk, lieve Heeren!
Twintig passen, juist geteld,
Vliegend achteruit gesneld.

Al de Heeren in den Haag
Dansen er de Halli-Schimma
Dansen er de Jongi-Lassa
Dansen er de Bauka graag,
Voorwaarts! heeft het eens geheeten;
Maar dat woord is lang vergeten.

In het tweede deel, blz. 20, begint de *Halljade*:

Ik juich! geen grooter heil heeft ooit mijn ziel gestreeld,
Dan dat ik, met VAN HALL, in Neerland ben geteld, enz."

Blz. 100, r. 8 v. o. "Brochures". Zie onder anderen: *Over het voorvallene tusschen den minister van financiën en den Heer van Dam van Isselt*, 1846. — *Brief van Mr. *** aan den schrijver van genoemde brochure*, Amst. 1846. VAN DAM VAN ISSELT kon in zijn ijver om het duel in eere op te houden, niet nalaten, bij gelegenheid van deze geschriften, nog een *Weesp* te laten vliegen tegen de artikelen over het duel in de *Tijdsnoot*, wiens redacteur echter geheel vreemd was aan de vermelde geschriften. Zie *Wespen*, Dl. II, blz. 1.

Blz. 101, r. 15 v. o. "Wet op de burgerlijke pensioenen". De vroegere ontwerpen waren in de *Tijdsnoot*, 1841, blz. 92, 98, en 1842 blz. 151, 254 en 472, bestreden. De wet was geheel in het voordeel van de schatkist, ten nadeele der ambtenaren, gelijk de uitkomst ook duidelijk heeft aangewezen.

Blz. 103, r. 8 v. o. "Militaire inundatiën". Bij het K. B. van 5 December 1838 was de verplichting van den Staat om schadeoostelling te geven niet erkend, maar ook niet geheel ontkend. De vraag is later nog eens behandeld, in de zitting van 1847—1848. *Hand.*, II, blz. 257.

Blz. 102, r. 13 v. b. "Het eerste boek reeds in 1840 aangenomen". Verg. Dl. III, blz. 195 en *Aant.* blz. 67.

Blz. 103, r. 16 v. o. "CLERAN". Verg. Dl. IV, blz. 375, *Aant.*

"Blz. 103, r. 16 v. o. "VAN VLIET". Dl. IV, blz. 375.

Blz. 103, r. 16 v. o. "GROOFF". Zie Dl. IV, blz. 375.

Blz. 104, r. 5 v. b. "Nieuwe leden". In den loop van het jaar 1846—1847 werden nog tot leden verkozen: Dr. H. VAN BEECK VOLLENHOVEN, in plaats van het overleden lid H. BACKER, door de Staten van Noord-Holland, en Mr. LE OLEBOQ en Baron DE WEICHS VAN WENNE, in plaats van Mr. STRENS, tot procureur-generaal van Noord-Brabant benoemd en MICHIELS VAN VERDUYNEN, overleden.

Blz. 105, medio. "Door sommigen", bijv. door het *Handelsblad* van Juli 1846. In de *Wespen*, II, blz. 127, werd bij den lof, aan het cordate gedrag van de Staten van Zuid-Holland, dat zij LUKAC en ANEMAET weder hadden ingekozen, geschreven: "Bijna was de kundige en zelfstandige THORBECKE weder ingekozen. Maar helaas het *slaapmutsonianismus* heeft nogtans de zege behaald en FRIDOLIN is weder ingekozen.

Blz. 105, r. 17 v. o. "Stemgerechtigden in de steden". Reeds in 1845, bij de nieuwe verkiezingen in het kiescollegie, schreef het *Handelsblad*:

"Nu hebben wij slechts de namen te noemen van de vier overige benoemden, om ieder te overtuigen, welke geest de stemgerechtigden, die hunne plichten en rechten verstaan, heeft gekenmerkt; het zijn de HH. Jhr. J. DE BOSCH KEMPER, Mr. R. DONKER CURTIUS, Mr. S. S. LIPMAN en Mr. W. J. C. VAN HASSELT, allen bekend als mannen, die met eenen constitutioneelen geest beziel, vrienden zijn van orde, vrijheid en vooruitgang, allen, hoe ook genuanceerd, verklaarde voorstanders eener grondwetsherziening."

In 1846 werden ook de meeste der door het *Handelsblad* aange-

prezen kiezers door de stemgerechtigden gekozen, maar het was toen slechts een klein getal.

Blz. 105, r. 4 v. o. "De *Arnhemse courant*". Verg. boven, blz. 79 en *Aant.* blz. 75. Zie de onderscheidene rechtsvervolgingen in het *Weekblad van het Recht*, waarin tevens wordt medegedeeld het pleidooi van Mr. D. DONKER CURTIUS. Zie het verhaal van de ovatiën aan den Heer THIEME, bij zijn ontslag van alle rechtsvervolging gebracht in de *Arnhemse courant* van 20 en 27 Maart 1847.

Een andere soort van rechtsvervolging was die tegen den uitgever van de *Wespen*, die op ongeregelde tijden in het licht verschenen, maar nu en dan meer dan één nummer in de maand. De minister van financiën beweerde, dat zij gezegeld moesten worden. De uitgever hield het tegendeel vol, dat het niet noodig was, daar zijne uitgave geen periodiek werk was, en liet een nieuw nummer ongezegeld in het licht verschijnen:

Triomf! daar vliegt weer 't Wespental! Hoezee!

Mislukt is 't streven naar hun val! Hoezee!

Al spuwt men vuur, al braakt men gal,

Zij vliegen nog; o wee VAN!

Zij steken u nog mal. (*bis*).

De fiscale rechtsvervolging eindigde er mede, dat de uitgever in het gelijk gesteld werd, op grond dat de *Wespen* geen periodiek tijdschrift waren.

Blz. 106, r. 13 v. b. "Rechtsgeding tegen VAN HULST". Het rechtsgeding is medegedeeld als bijlage van de *Staatkundige Tooverlantaarn*, bij VAN HULST, te Kampen. Daartoe behoort ook de pleitrede van Mr. P. VAN GOENS, procureur-generaal bij het provinciaal Gerechtshof in Overijsel, bij TJEENK WILLINK, 1846.

Blz. 106, r. 9 v. o. "BOISSEVAIN". Mr. J. H. G. BOISSEVAIN, die VAN HULST verdedigd had, heeft onder dagteekening: Arnhem 25 Januari 1847, een gedrukte circulaire rondgezonden. Zij is ondersteund geworden door Prof. H. W. TILDEMAN. Nog een ander stuk is gesteld door LIPMAN, opgezonden aan THORBECKE, LUZAC en anderen.

J. M. DE KEMPENAER schreef den 8sten December 1846 aan LUZAC, dat VAN HULST volstrekt geene deelneming verdiende. De circulaire van Mr. BOISSEVAIN schijnt weinig gevolg gehad te hebben.

Blz. 107, r. 8 v. b. "*Amstelsociëit*". Zij werd opgericht den 20sten Ja-

nuari 1846. Het bestuur bestond het eerste jaar uit Prof. H. BELJERMAN, G. DE CLEERQ, BRUNO TIDEMAN, F. M. G. VAN HEES en Prof. G. J. VETH.

Onder de papieren van LUZAC heb ik de volgende briefjes van DE KEMPENAER over de *Amstelsocieteit* gevonden, die wij hier mededeelen, ofschoon zij tot het jaar 1847 behooren.

“Amice!

• “Gij hebt zeker met mij de circulaire van 10 dezer van de Amstel-Societeit ontvangen. Ik was eerst voornemens het bijgaande aan de Societeit te schrijven. Eene nadere overweging der circulaire, heeft mij daarvan doen afzien. Ik heb heden alleen mijne coupon aan den Heer TIJDEMAN ter beantwoording aan de tweede uitnodiging opgezonden, en van de eerste gezwegen. Ik hoop Donderdag 23 dezer u in den voormiddag een bezoek te brengen, om te vernemen hoe het achtvingwaardigste lid der ongelukkigste Kamer het maakt; en wat hij ter dezer zake heeft gedaan. Misschien was het u iets waardig te vernemen, hoe ik mij in dezen had gedragen, daarom doe ik u deze geworden met de verzekering dat ik blijf

Arnhem.

t. t.

18 September 1846.

J. M. DE KEMPENAER.

“Overijsel smeekt om BRUCE, want meent nu te meer eenen kras-sen pacha noodig te hebben, om aan gene zijde van den IJsel het hoofd te bieden aan den Minister Pacha, die aan deze zijde van dien stroom met 1 Oct. zal beginnen te heerachen. De Baron BRANTSSEN heeft kiespijn.

“Men wil hier weten, dat de Koning heeft geweigerd de overeenkomst der naamlooze vennootschap tot het oprichten van het dagblad van VAN VLIET: *de Atlas*, goed te keuren.

“C. A. THIEME gaat sterven.

“In deze streken wordt verwacht de Edel Mogende VERWEY MEJAN, met gemalin en gevolg, zoo Z. E. M. namelijk in ultimo momento KON besluiten op reis te gaan. Daarover is gedurende 3 maanden beraadslaagd, alle Almanakken zijn nagelezen, alle weervoorspellingen zijn geraadpleegd — wellicht zijn de kaarten gelegd, — tusschen de woordjes *voor* en *tegen* moet nog worden gekozen. *Naturam expellat furca*, tamen enz.

“Twijfelt gij soms ook wie de schrijver zij van den bijgevoegden staatkundigen brief? Nederland bezit maar eenen professor, die zulke parodiën op de logica kan fabricceeren.

“De *Olyphant* moet veel genoeg smaken als hij hier uit bemerkt hoeveel nut zijne weldoordachte redevoering sticht, en welke leerlingen hij vormt.

“Prof. BEIJERMAN vraagt mij hoe het kwam, dat Prof. THORBECKE zich niet aansloot aan, — maar afzonderde van de Amstel-Societeit.

“Ik heb hem aangeraden bij het collega een eigaartje te gaan rooken en met dezelve een *colloquium doctum* te houden, maar vooraf het leven van CAJUS JULIUS CESAR eens even door te loopen.

“Dit een en ander ter bladvulling, zou Leydens perpetuum mobile Mr. H. W. T. zeggen.”

Tot toelichting van dit briefje merk ik op, dat het vermelde omtrent Overijsel betrekking heeft tot de benoeming van BRUCE en SCHIMMELPENNINGK VAN DER OYE tot gouverneurs, waarover later; dat de *Staatkundige brief*, waarover inegelijks later, niet aan een professor, zooals DE KEMPENAR vermoedde, maar zeer stellig aan BOX moet worden toegeschreven; dat onder den bijnaam *Olyphant* THORBECKE wordt aangeduid, naar aanleiding van het *Politiek Beestenspel* (Zie Dl. IV, *Aant.* bl. 235).

Blz. 107, r. 8 v. o. “*Constitutioneel archief*”. Dat deze verzameling met een politiek doel is uitgegeven, blijkt niet alleen uit het voorbericht en het overzicht, maar ook uit de oppervlakkigheid, waarmede stukken zijn verzameld, daar enkele zeer gewichtige aanspraken of hoedschappen ontbreken.

Blz. 108, r. 6 v. o. “*Beschouwing der openbare meening*”. Dat deze brochure in de laatste helft van 1846 in het licht kwam, blijkt uit onderscheidene aanhalingen.

Blz. 110, r. 8 v. b. “*De Gids*”. December 1846.

Blz. 111, r. 11 v. b. “*RADOWITZ*”. Zijne *Gespräche aus der Gegenwart über Staat und Kirche*, 1846, vonden reeds in 1847 in GROEN VAN PRINSTERER een bewonderaar. Zie voorrede voor *Ongeloof en revolutie*. Over *RADOWITZ* schreef de hoogleraar QUACK eene belangrijke studie in *de Gids*.

Blz. 111 r. 12 v. b. “*STAHL*”. Ofschoon FRIEDRICH JULIUS STAHL, reeds in 1830 zijne *rechtsphilosophie* in het licht gaf, bleef hij aan GROEN VAN PRINSTERER, die later zulk een bewonderaar van hem is geworden, tot in 1846 onbekend.

Blz. 114 r. 9 v. b. “*Oorlog op Sumatra*”. Verg. boven, Dl. IV. blz. 371, en *Aant.*

Blz. 114 r. 13 v. b. "Tot de bijzondere geschiedenis". Verg. daarover J. J. BACKER DIRKS: *de Nederlandsche Zeemacht in hare verschillende tijdvakken geschetst*, 4 d. 1871—1876.

Blz. 114 r. 6 v. b. "Repressailles". Zij waren reeds in het laatst van 1844 begonnen en toen reeds door *de Tijdgenoot* afgekeurd, 1844, blz. 750. Ook door het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant* zijn zij in onderscheidene welgestelde artikelen bestreden.

Blz. 115 r. 2 v. b. "Handelstractaat". Het werd door het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamse courant*, in vele zaakkundige artikelen bestreden. Ook in onderscheidene petitiën.

Blz. 116 r. 8 v. b. "De wet van 29 Nivose". Zie daarover onderscheidene opstellen in het *Weekblad van het Regt* en in de *Thémis* van 1847.

Blz. 117 r. 5 v. o. "VAN AKERLAKEN". Tot de vergeefsche herhaalde pogingen om hem in Augustus en September 1846 tot minister te benoemen behooren de volgende aan hem gerichte brieven, evenals de vroegere, mij welwillend medegedeeld door zijnen zoon, Jhr. Mr. D. VAN AKERLAKEN, thans lid der Eerste Kamer.

"Hoog Wel Geboren Heer!

De Koning mij opgedragen hebbende UHWg. over zekere onderwerpen te onderhouden, neem ik de vrijheid UHWG. te verzoeken, wel de goedheid te willen hebben zich aanstaanden Zaterdag bij mij te vervoegen, aan het bureau van binn. zaken en op zoodanig uur van den voormiddag als U H.W.G. het meest zal gelegen komen. Daar het intusschen van belang geacht wordt, dat deze uitnoodiging aan niemand anders bekend zij, gelieve U H.W.G. dezelve geheim te houden.

"Met bijzondere hoogachting heb ik de eer mij te noemen,

Hoog Wel Geboren Heer!

's-Gravenhage,
den 30sten Juli 1846.

U.H.W.Geb. Zeer Geh. Dienaar.
C. VOLLENHOVEN.

'sHAGE, 21 Aug. 1846.

"Waarde Vriend! Het zal u zeker even als mij bedroefd hebben, dat de portefeuille van Binnenl. zaken nog altijd onbezet is. Z. M. had bij de vroegere gelegenheid, waarbij Hoogstd. u die aanbod, tijdelijk berust in de redenen welke u deden aarzelen om dat aanbod aan te nemen. Thans echter ben ik door Hoogstd. gelast u zijne hoop te

kennen te geven, dat zijn getrouwe dienaar hem niet zal weigeren. — Gij kunt desnoods beginnen met een interim en zijt daardoor in de gelegenheid uwe oude schoenen nog niet geheel weg te werpen. Om-trent de kieswetten zult gij het stelsel aan kunnen nemen dat het uwe is. Z. M. hecht er zeer aan dat deze mijn brief een gunstig antwoord erlange. Bij den Koninklijken roepstem behoef ik den mijnen niet te voegen.

“Ik mag echter dit zeggen, dat ik de verwachting koester, dat hij die mij steeds ondersteunde en aanmoedigde, toen ik mij zelve opofferde ten behoeve van Koning en Vaderland, ook nu niet zal terugtreden, nu er van hem een offer gevraagd wordt.

“Ik verzoek u een spoedig antwoord of een spoedige overkomst, want Z. M. denkt Woensdag morgen te vertrekken en voor dien tijd dient Hoogstd. iets van u te weten. Vaarwel en geloof mij met oprechte achting en onveranderlijke vriendschap.

“Geheel de uwe
“VAN HALL.”

Het antwoord van VAN AKERLAKEN ontbreekt, maar was eene weigering gelijk uit het volgende blijkt.

“s HAGE, 26 Aug. 1846.

“Waarde Vriend!

“Met diep leedgevoel ontving ik uwen brief. Ook Z. M. de Koning was daarover zeer getroffen. Hoogstd. heeft mij belast met u, à tête reposée, over deszelfs inhoud, gedurende zijne afwezigheid te spreken.

“Ik stel u alsnu voor om tot dat einde bij mij buiten te komen en tevens een plan te volvoeren, dat wij reeds sints lang gewenscht hebben.

“Ik vertrek den 8ten September naar Duinenberg. Kom dien dag bij mij en blijf tot Zondag den 13^{den}.

“Wij kunnen des morgens wat aan de jacht doen, zonder ons veel te vermoeien. De Baron RENGERS VAN WARMEHUIZEN is dan ook bij mij. Gelief mij met een spoedig en gunstig antwoord te vereeren en geloof mij met oprechte achting en vriendschap steeds,

t. t.
“VAN HALL.”

“DUINENBERG, 31 Aug. 1846.

“Waarde Vriend!

“Verplicht mij met een spoedig, en zoo ik hoop, gunstig antwoord

op het aan u gedane voorstel. — Ik moet daarvan eenige huiselijke schikkingen, ook omtrent andere logeergasten afhankelijk maken.

“Met achting en vriendschap steeds,

t. t.

“VAN HALL.

“Dezen avond vertrek ik naar 's Hage.”

Naar eene minuut, door VAN AKERLAKEN geschreven, deelen wij den volgenden brief mede, waarschijnlijk werd hij in de laatste dagen van Augustus of de eerste dagen van September afgezonden.

“Hooggeachte Vriend!

“Gij verlangt, dat ik, ten einde vergissing nopens de juiste strekking mijner beschouwingen te voorkomen, kort en beknopt samenvat al hetgeen tusschen ons is verhandeld en u zulks schriftelijk mededeel.

“Uren bij uren hebben wij over de zaak geredeneerd; hoe kan het mogelijk zijn mij alles terug te denken, waarover toen gesproken is? alleen de hoofdbezwaren kan ik mij herinneren en deze alleen zal ik ook kort en beknopt uiteenzetten. Ik zal mij echter bepalen bij die, welke ik met betrekking tot uw voorstel eener tijdelijke aanvaarding heb opgegeven en dus niet treden in eene herhaling van hetgeen ik vroeger, zoo mondeling als schriftelijk, de eer had mede te deelen en waarvan gij na mijne alsnu bekomene toelichtingen de juistheid niet hebt kunnen ontkennen, ofschoon dan ook die bezwaren op de aanvaarding van het ad interim van toepassing zijn en meer bijzonder die, ontleend uit mijne betrekking als lid der Kamer en daardoor ontstane verhouding tot de overige leden der Kamer.

“Dan ter zake. De aanvaarding van het interim zou mij niet geoorloofd zijn zonder het voornemen om, bij het aanvankelijk slagen mijner pogingen en bij het verwerven van 's Konings goedkeuring de betrekking definitief te blijven vervullen, zoolang het Z. M. behaagde mij die te doen waarnemen. Want het voornemen niet hebbende zou ik mij jegens den Koning aan misleiding schuldig maken en mij Hoogdeszelfs ongenoegen rechtmatig berokkenen.

“Dan hoedanig dan ook mijn voornemen mocht zijn, mijne aanvaarding van het interim acht ik schadelijk voor de goede zaak en verderfelijk voor mij zelf.

“Wat er in den lande omgaat, hoe men overal gezelschappen met politieke kleur en politieke strekking poogt te vestigen en hoe een in de hoofdstad gevestigd gezelschap deszelfs vriendschappelijke relatien tracht uit te breiden en deszelfs invloed te doen gelden, — hoe vooral de gemeene man tegen de regeering en al wat aanzienlijk

in den lande is, wordt ingenomen door het geschreeuw over toemend pauperisme, over de noodzakelijkheid der volksverhuizing, over te hoog opgevoerde en ongelijk drukkende en werkende belastingen, over de mislukking van aardappelenoogst, uitvoer van levensmiddelen naar Engeland, daardoor veroorzaakte duurte van dezelve, zal ik wel aan geen van 's Konings ministers behoeven te schrijven, daar in 's Konings raad zulks uit de politierapporten genoeg zal bekend zijn.

"Ik herinner het slechts om te doen gevoelen, dat in zulk een staat van zaken eene definitieve en geene tijdelijke voorziening, volgens mijn bescheiden oordeel althans, in aanmerking behoort te komen. Zoo immer, dan zeker in zulke omstandigheden is het noodig dat alles wat van de regeering uitgaat, het kenmerk van bestendigheid en vastberadenheid met zich voert en dat men den schijn van proefneming vermijdt en juist deze schijn van proefneming zou door een herhaald ad interim worden hernieuwd, ja versterkt. Alle krachten zouden worden ingespannen, alle middelen zouden worden in het werk gesteld om de proefneming te doen mislukken, de definitieve aanvaarding te voorkomen, een man van de partij in het beheer der zaken te brengen en door het veroorzaken van wanorde en moeilijkheden en dus door dwang datgene te verwerven wat vrijwillig moet worden gegeven.

"Ziedaar het nadeelige voor den Staat en wat mij zelf aangaat, zonder mij te rangschikken onder diegenen welke beweren, dat het tot geene herziening der grondwet komen moet, wil ik mij echter geenszins scharen onder hen, die van eene herziening geene moeilijkheden voorzien, die meenen, dat men bij eene weinig beteekenende herziening alles tot rust en tevredenheid zal brengen, die van eene herziening niets dan goed, ja daarvan alleen de heerlijkste gevolgen voor de bestendiging van het Koninklijk gezag en voor het geluk van het vaderland verwachten.

"In 1840 behoorde ik tot de partij, die eene hoezeer gematigde echter meer omvattende wijziging en bovenal verduidelijking van sommige bepalingen verlangde, maar dat tijdstip is voorbijgegaan en nu wordt veel meer verlangd dan toen, en ik zou mij blootstellen aan het gevaar om door een tijdelijke aanvaarding de oorzaak te worden van, of althans de aanleiding te geven tot eene afgedwongene herziening, wanneer ik door de vereenigde tegenwerking van twee welbekende partijen en bij gebrek van genoegzame ondersteuning der partij tot welke ik behoor, mij genoodzaakt mocht zien om af te treden. Dat immers zou niet kunnen gebeuren zonder ten spot te worden van de partijen die mij deden vallen en zonder mij te beladen met den haat dergenen, die immers voor alsnog geene herziening

willen en wat meer is, zonder mij te berokkenen de minachting van mijnen Koning, van mijne eigen partij en van alle weldenkenden in den lande, die mij en alleszins te recht zouden verwijten, dat ik mijne eigene krachten beter had behooren te kennen voor dat ik het vraagstuk ondernam om zulk een gewichtige taak te aanvaarden.

“Ziedaar, Hooggeachte Vriend! mijne beschouwingen. Veel zou ik er nog kunnen bijvoegen maar het vorenstaande bevat de grondslagen mijner redeneeringen en dat is voldoende voor uw oogmerk.

“Nadat ik u verliet heb ik tweemaal de koorts gehad.

“Heden gevoel ik mij beter, geloof mij steeds,

t. t.

Met dezen brief waren de pogingen om VAN AKERLAKEN over te halen om het ministerie te aanvaarden niet afgeloopen, gelijk blijkt uit het volgend schrijven van den directeur van het kabinet des Konings.

“s GRAVENHAGE, den 27sten September 1846.

“Hoog Wel Geboren Heer!

“De Koning, gisteren binnen de residentie teruggekeerd, heeft mij heden opgedragen aan U H. W. Geb. kennis te geven van Hoogstdezelfs verlangen om u op aanstaanden Woensdag 30 dezer, des middags tusschen twaalf en een uren bij zich te ontvangen.

“Ik heb de eer mij door deze van Zijner Majesteits bevelen te kwijten en met de meeste hoogachting te zijn

“Van U Hoog Wel Geboren

“De zeer dienstw. dienaar

“A. G. A. VAN RAPPAARD.

Hoog Wel Geboren Heer

*Jhr. Mr. P. van Akerlaken, Lid van
de Tweede Kamer der Staten-Generaal,
te Hoorn.”*

Het gevolg van het onderhoud met den Koning was geen ander, dan dat hij den 18^{den} October bij zijn bedanken bleef volharden.

Blz. 117, medio. “VAN RANDWIJCK”. Na zijn aftreden als minister, in Maart 1848, is hij bij de rechtstreeksche verkiezingen in het kiesdistrict Hoogeveen tot lid der Tweede Kamer gekozen.

Blz. 117, r. 5 v. b. “Oppositiebladen”. Zie onder anderen het *Handelsblad* van 14 October 1846.

Blz. 118, r. 9 v. b. “De Roomsch-Katholieken”. De liberale partij

was van 1844 tot 1847 nog zeer anti-Katholiek. De redacteur van de *Wespen*, VAN DAM VAN ISSELT, schreef in het midden van 1846, Dl. II, blz. 202: "In 1829 bestond er eene monstervereeniging in Nederland, zoo genaamd omdat de meest verschillende bestanddeelen onzer maatschappij, ultra-liberalen en ultra-Katholieken, zich vereenigd hadden. In onze dagen schijnt er weder eene monstervereeniging te bestaan, maar nu tusschen de ultra-ministeriëlen (misschien wel tusschen de ministers zelve en de ultra-Katholieken)." Verg. ook omtrent den ultramontaanschen invloed hetgeen in de *Wespen* en de *Evangelische Kerkbode* voorkomt van 1846 en 1847 omtrent den onwil van Roomsch-Katholieken om tegen een Roomsch-Katholiek priester te getuigen, in de zaak van den moord door een priester gepleegd op een door hem bezwangerde vrouw. Over het verzet om het lijk van de vermoorde uit de gewijde aarde te doen opgraven, zie men het *Weekblad van het Regt*, de *Evangelische Kerkbode*, alsmede *Wespen*, II, 193 en 204. Ook werd geklaagd, dat de regeering toegelaten had de vestiging van een Jezuiten-college te Kuilenburg.

Blz. 118 r. 12 v. b. "Weinig vertrouwen". Toen het dagblad *de Tijd* zijn loopbaan begon, schreef de redacteur van de *Wespen*, Dl. M, blz. 129:

"Dat de Redacteur tot de secte der *Vogelvangens* behoort, is op iedere bladzijde van zijne courant zichtbaar. Hij fluit er zoo *zachtens* zoo *zoet*. Aanvankelijk had hij een *wachtelbeentje*, zoo sijn en zoo zuiver, dat het een lust was om te hooren. Allengs echter heeft hij zich ongeduldig gemaakt (misschien omdat de vogels niet beter vliegen wilden) en hij klopt nu reeds zoo hard op zijn *wakker*, dat men er tusschen beide van schrikt.

"Als het zoo voortgaat, dan vrees ik, dat hij schielijk naar het geweer zal grijpen, en dat hij vogels zal schieten; want hebben moet hij ze: levend of dood, dat is om het even.

"De man doet als zijn confraters, de *Katholyke stammen*, de *Katholiek*, de *Noord-Brabander*: hij praat, alsof hij in Rusland woonde, waar men de Katholijken vervolgt, enz."

Ofschoon op anderen toon, schreef de *Evang. Kerkbode* in dezelfde richting tegen de Roomsch-Katholieken. Ook de *Arnhemse courant* was toen nog zeer anti-katholiek.

Blz. 118, r. 15 v. o. "Groot gewicht gehecht", blijkens de aanmerkingen in de afdelingen omtrent de begrootingswetten.

Blz. 120 r. 9 v. b. "Reeds vroeger". Zie Dl. IV, blz. 412.

Blz. 120 r. 8 v. b. "LE CLERCS". Over de hier voorkomende vraag zie men een artikel van THORBECKE in de *Thémis*, 1847.

Blz. 120, r. 3 v. o. "Het handelstractaat met België". Niet alleen de *Arnhemse courant* met eenige groote woorden, maar het *Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamsche courant* in uitgewerkte artikelen oordeelen daarover zeer ongunstig evenals onderscheidene petitiën aan de Tweede Kamer.

Blz. 121 r. 13 v. b. "De *Arnhemse courant*". In het nummer van 10 Augustus 1847 luidde het: "Rotterdam mag trotsch op dezelfde vertegenwoordiger, den Heer HOFFMAN, zijn". Zulk een lof was geene aanbeveling bij den Koning om gunstig over hem te denken. Zie later op 18 Maart 1848.

Blz. 122, medio. "De bulletins omtrent de ziekte des Konings" vindt men in de *Staatscourant*". Uit de dagbladen van Mei kan men afleiden, welk eene vreugde het geheele herstel des Konings opwekte. Het verder hier medegedeelde heb ik uit bijzondere berichten.

Blz. 123, r. 12 v. o. "Rekenwet". Verg. het Memorandum van den oud-minister J. A. VAN DER HELM, hieronder, en inzonderheid ook het medegedeelde uit de redevoering van VAN HALL bij de begrootingswetten, in den tekst, blz. 178.

Blz. 124, r. 9 v. b. "Het voorstel tot vervanging der graanwet". Het gaf opnieuw aanleiding tot onderscheidene brochures, waarvan een overzicht wordt gegeven in de *Jaarboeken voor rechtsgeleerdheid*, Dl. X, blz. 166 en volgende. Inzonderheid behooren hier vermeld te worden de *Twee voorlezingen over den Graanhandel*, door Prof. DEN TEX, 1846. Ik herinner mij levendig, met hoe groote belangstelling zij in het Odéon werden aangehoord door de meest geachte kooplieden en hoe velen toen hun leedwezen te kennen gaven, dat de spreker bedankt had voor zijn lidmaatschap der Staten-generaal. Hoe hartstochtelijk VAN DAM VAN ISSELT de bescherming van den landbouw voorstond, kan niet alleen blijken uit zijne houding in de Tweede Kamer, maar ook uit de *Wespen*, II, blz. 217. Vergelijk verder onderscheidene opstellen over den graanhandel in de *Politieke Bijdragen* van SCHÜLLER VAN PEURSUM.

Blz. 126, r. 1 v. b. "Het bijzonder gevoelen des Konings". In de *Wespen*, II, blz. 269, luidt het omtrent het oorspronkelijk ontwerp:

“Indien ik wel onderricht ben, dan was het wetsontwerp, door den Staatsraad bijna eenparig afgekeurd, aan den Koning niet welgevallig.

Blz. 126 r. 7 v. b. “Prijs der granen”. In mijne *Verhandeling over de geschiedenis der armoede* heb ik de statistiek der graanprijzen in vergelijking gebracht met de statistiek van het armwezen. Zie ook de opgaven der roggeprijzen van 1818—1874, in het *Staatshouderkundig Jaarboekje*, 1875, blz. 47 van het Mengelwerk.

Blz. 126, r. 7 v. b. “Bommelerwaard”. Men vergelijke daarover onderscheidene berichten in de dagbladen.

Blz. 126 r. 15 v. b. “Ongeregeldheden te Harlingen, Leeuwarden en Groningen”. De bijzonderheden kunnen gekend worden uit de dagbladen en rechtsgedingen ten gevolge van de ongeregeldeheden gevoerd; gedeeltelijk in het *Weekblad van het Regt* medegedeeld.

Blz. 128, r. 4 v. o. “VAN HALL had bij zijn optreden”. Verg. DI. IV, blz. 81 en 438 en de *Aanteekeningen*.

Blz. 129, r. 4 v. b. “*Het wetboek van Strafvordering aan ervaring en wetenschap getoetst*, in de *Ned. Jaarboeken* voor 1847. In hoofdzaak droeg ik het voor in de 2de klasse van het Koninklijk Instituut.

Blz. 129, r. 5 v. b. “Aangevuld”. Zooals door Mr. J. A. JOLLES, in het *Bijblad* voor de *Jaarboeken*, 1847, blz. 689. Zie ook het *Weekblad van het Regt*, van 1847.

Blz. 129, medio. “De toestand der maatschappij”. In de *Amsterdamsche courant* van 1847, 5 Maart tot 22 April, toen onder hoofdredactie van Mr. S. VISSERING, heb ik 12 artikelen geplaatst, onder het opschrift: *De maatschappij en de misdaad*, waarin ik heb getracht aan te toonen, hoe men bij de samenstelling van een strafwetboek op maatschappelijke feiten moet letten.

Blz. 132, r. 6 v. b. “Het recht van *placet*. Verg. de *Handelingen van de Regering en der Staten-generaal over het regt van placet*, 's Gravenhage, bij J. ROERING, 1847.

Het recht van *placet* is een aloude recht, dat bijna in alle landen bestaan heeft en nog in vele landen erkend en uitgeoefend wordt. Hoe het in onze republiek en in België bestond, kan men zien bij GRASWINKEL, *gebruik der opperste macht*, later na 1815 is het steeds

erkend geworden; ook na het in 1826 gesloten concordaat. Zie *Verzameling van officiële stukken, betrekkelijk het concordaat*, 1841, blz. 40. Toen echter de afkondiging van het concordaat in 1841 moeielijkheden ondervond (D. IV, blz. 346) heeft het recht van *placet* bestaan uit krachte van het grondwettig toezicht. Reeds bij de bepalingen door VAN HALL in 1842 voorgedragen, drongen de Katholieke bladen aan op de afschaffing van hetzelfde. Zie *de Tijdsgevoel* 1842, blz. 527; 1843, blz. 28, 295. In gemeld jaar verschenen ook een Nederlandsche vertaling van J. EHRZAM: *Over het Koninglijk placet*, met een aanhangsel betreffende de rechten en vrijheden der Belgische kerk, Utrecht 1843 (*de Tijdsgevoel* 1843, blz. 317) en eene verhandeling van Prof. N. C. KIST: *Over het recht van placet*, overgedrukt uit het derde deel van het *Nederlandsch Archief voor Kerkelijke geschiedenis*. Bij de aankondiging van de laatste verhandeling in *de Tijdsgevoel*, 1843, blz. 400, schreven wij: "Ons doet het beginsel der liberale instellingen van lateren tijd: dat men de praeventieve maatregelen zooveel mogelijk moet inkrimpen, om alleen te straffen, waar inderdaad het recht van den Staat is aangerand, overhellen, om aan het recht van *placet* die wijziging te geven, dat alleen de afkondiging van die bullen gestraft zal worden, die iets strijdigs met 's lands wetten inhouden, of zich eenige beoordeeling van staatsaangelegenheden veroorlooven, waardoor het verleende *placet*, eene zekerheid kan worden voor de geestelijken, dat zij zonder vrees de geplaceteerde bul kunnen afkondigen."

Met deze gevoelens stemde in hoofdzaak overeen het artikel, dat de regeering op het oogenblik voor den aanvang der beraadslagingen voordroeg.

Blz. 136 r. 16 v. o. "De bondgenoot van THORBECKE". De onderstelling is niet gewaagd, dat THORBECKE in 1847 nog voor de handhaving van het recht van *placet* is geweest, wanneer men in aanmerking neemt het aangeteekende op de grondwet, D. II, blz. 230, tweede editie en dat in 1844 geene verandering omtrent het betrekkelijk artikel is voorgesteld.

Blz. 138 r. 2 v. o. "Welke thans in het strafrecht niet voorkomt". Het betoog hiervan in de redevoering des ministers bevatte meer schijn dan waarheid. Wel gaven, volgens het van 1815 tot 1848 in Frankrijk geldend staatsrecht, de overtredingen van het recht van *placet* slechts tot een appel comme d'abus voor den conseil d'état aanleiding (Zie daarover het werkje van DUPIN: *Droit Ecclésiastique*); maar de artikelen van den Code Penal moesten bij ons uitgelegd

worden gelijk zij bij ons in 1810 waren ingevoerd en in overeenstemming met ons vóór 1848 bestaand staatsrecht en overeenkomstig hiermede, kon elke briefwisseling met buitenlandsche kerkhoofden en dus a fortiori, de bekendmaking van hunne brieven en bullen buiten goedkeuring van het gouvernement gestraft worden. Art. 207 van den Code Penal is echter thans door art. 170 van de grondwet van 1848 vervallen.

Blz. 160 r. 16 v. o. "De vraag of de grondwet toeliet". *De Tijds-gesoot* had meermalen deze vraag in ontkennenden zin beantwoord, 1841, blz. 246; 1842, blz. 540; 1843, blz. 55 en 319.

Blz. 163, r. 11 v. b. "Comptabiliteit". Verg. inzonderheid hierover de brochures van de referendarissen bij de algemeene Rekenkamer: FIEVEZ en VAN HOOGENHUYTEN en verder mijn *Staatsrecht*, blz. 749.

Blz. 164, r. 13 v. b. "Griffier A. J. VAN DER HEIM". Verg. D. IV, blz. 95 en *Aant.* 93.

Blz. 174, medio. "Materieele welvaart". Ook in verband met het door den minister medegedeelde behoort hier vergeleken te worden. J. DOORMAN: *Neerlands financiewezen van den vroegeren en tegenwoordigen tijd in verband met Handel, Koopvaart, Marine, Muntwezen, Armwezen enz. met opgaven omtrent den toestand van andere rijken*, twee stukken, Utrecht 1847. Het werk is kennelijk geschreven om het goede van het bestuur te doen uitkomen, en is niet onpartijdig, maar kan, door de zeer vele belangrijke bijzonderheden en statistieke opgaven, die het omtrent den toestand van ons vaderland in het tijdvak van 1830—1846 mededeelt door niemand, die de staathuishoudkundige geschiedenis van ons land beoefent, zonder nadeel ongebruikt gelaten worden.

Blz. 178, medio. "Stelsel van comptabiliteit door mij bearbeid". Men vergelijke met het hier door VAN HALL gezegde het op blz. 99 aangehaalde memorandum van den oud-minister VAN DER HEIM.

Blz. 187, r. 12 v. o. "De voordrachten". Verg. boven, Dl. IV, en boven, Dl. V, blz. 4 en *Aant.* blz. 4.

Blz. 187, r. 9 v. o. "Reeds in het begin van 1840". Verg. Dl. III, blz. 203 en *Aant.* blz. 70.

Blz. 188, r. 9 v. b. "nog meer verbroken". Verg. Dl. III, blz. 296.

Blz. 192, r. 6 v. o. "*Waarschuwend woord*". te 's Gravenhage, bij A. J. VAN WEELDEN. DE KEMPEMAER schreef het (verg. boven, *Aant.* blz. 86), ten onrechte aan een hoogleeraar toe; de brochure is naar onze overtuiging door BOX geschreven. Wij deelen uit de brochure eene bladzijde mede, om te doen zien, hoe de denkbeelden in 1847 tegen elkander overstonden.

"Voorzeker, de natie zal het den Heer VAN DAM VAN ISSELT en zijnen vrienden niet euvel duiden, dat zij hunne eigenliefde aan het belang des algemeens ondergeschikt gemaakt, en zich den naam van inconsequent getroost hebben, liever dan zich de beschuldiging op den hals te halen, van den Staat te hebben willen beroeren; maar men mag, desniettemin aan die geachte leden der Kamer de vraag richten, of zij niet meenen, door hunne handelwijze welke, aan de revolutionaire dagbladen stof te hebben gegeven, om het gebeurde zoo voor te stellen als zulks in de *Arnhemse courant* van voorleden Zondag 8 Augustus geschiedt, waar men leest:

"Het marionnettenspel is afgelopen; men heeft geknikt, zooals de "ministers aan het draadje trokken. Zulke spellen zijn echter uit de "mode, en het beleedigend of te leur gesteld publiek heeft niets te "doen dan den vertooner te siffleeren. Het baat weinig, maar die "eenige voldoening wil het zich echter niet laten ontnemen."

"Nu dit zij zoo, de *Arnhemse courant* fluite zooveel haar goeddunkt, zulks is harer waardig; het gemeene volk van de schellingsplaats kent geene andere wijze dan deze, om van zijn misnoegen te doen blijken, wanneer het stuk of de acteurs niet aan hun verwachting beantwoorden.

"Maar het beschuafde, het verlichte en verstandige deel der natie, vindt in het gebeurde stof tot treurigheid; want, behalve dat zulks niet strekt om bij het algemeen groote achting voor en geheertheid aan onze constitutioneele instellingen in te boezemen, zoo bevroeden zij, die de zaken wat dieper inzien dan dagbladschrijvers gewoon zijn zulks te doen, dat hetgeen de *Arnhemse courant* als een kluchtspel beschouwt, lichtelijk een zeer ernstig drama had kunnen worden.

"Of wat meent men, dat door den Koning zou zijn geschied, indien de meerderheid der Kamer eens had kunnen goedvinden, op gronden meestal ontleend uit bezwaren die met de begrooting niets gemeens hadden, het huishouden van staat eensklaps te doen stilstaan, de foudsen te weigeren voor het onderhoud des legers, voor het onderhoud der dijken onmisbaar, de ambtenaren zonder brood, de schuldeischers van den Staat zonder betaling der renten te laten,

en alzoo, onder voorgeven dat zij geen vertrouwen in de regering stelt, in één oogenblik de zekerheid, het behoud en de eer van het land op het spel te zetten, en duizenden ingezetenen en vreemdelingen, aan wanhoop en gebrek ten prooi te geven?

“Niets is eenvoudiger! hoort men sommigen hierbij uitroepen: de Koning kieze slechts andere ministers, of verandere van regeerstelsel en alles herneeemt terstond zijnen regelmatigigen gang, de schatkist bekomt de noodige fondsen en betaalt alles wat de Staat verschuldigd is of behoeft.

“Toch niet. Om van ministers of van stelsel (ook al een van die rekkelijke woorden door de oppositie gebezigd wanneer zij geen wezenlijke grieven weet uit te vinden) te veranderen, behoort bij ons, alwaar de Kroon zich nog niet, gelijk in Engeland, aan partij-regering onderworpen heeft, de Koning voorsaf tot de overtuiging gekomen te zijn, dat met de in dienst zijnde hoofden der departementen en volgens de aangenomene beginselen, de Staat niet goed bestaard worden kan.

“En hoe zal nu die overtuiging bij den Vorst geboren worden, wanneer slechts een gedeelte der wetgevende macht, hetwelk dus zelfs nimmer als Staten-generaal of als vertegenwoordiging mag optreden, goedvindt te verklaren: wij stellen geen vertrouwen in de regering, en weigeren daarom de noodzakelijke staatsuitgaven goed te keuren; hetgeen met anderen woorden wil zeggen: regeer zooals wij zulks verlangen, of wij zullen U alle regering onmogelijk maken. Dit is dus dwang in plaats stellen van de rede, geweld in plaats van recht, willekeur in plaats van wet; dit is de teugels van het bewind rukken uit de hand aan wie de grondwet ze, bij uitsluiting van elk ander, heeft toevertrouwd, dit is dus, onder schijn van slechts eene constitutioneele bevoegdheid uit te oefenen, de constitutie verkrachten, en het souverain gezag in naam bij den Vorst laten berusten, maar in der daad bij de Tweede Kamer over brengen; dit is, in een woord, doen, wat een der leden der Kamer, drie jaren geleden, opmerkte dat men ten doel had bij het ontwerp van grondwetsherziening, namelijk, het daarstellen eener gemaskerde republiek.”

Blz. 193, r. 16 v. o. “*Ongeloof en revolutie*”. Uit de tweede uitgave, bij HÖVEKER, 1868, blijkt de maandteekening van Augustus 1847 voor het voorbericht van den eersten druk.

Blz. 193, r. 5 v. o. “Hij deelde aan den oud-minister VAN DER HEIM”. Uit een begoonden *Memorandum betrekkelijk de grondwetsherziening in*

VII *

1847 en 1848, opgesteld door den oud-minister, nemen wij het volgende over:

“In de maand Augustus 1847 kort voor het vertrek des Konings naar Weimar vervoegde zich de Hr. VAN HALL destijds minister van financiën en mijn opvolger als zoodanig sedert 1843, vriendschappelijk bij mij en gaf mij geheel ongeroepen te kennen, dat hij zijn ontslag aan den Koning had gevraagd uit hoofde hij na de plaats gehad hebbende verwerping der wet op het stem- en kiesrecht (art. 6 der Gw.) en bij de overtuiging dat sommige anders voor de regeering goed gestemde leden der Tweede Kamer tegen die wet gestemd hadden, omdat zij door de aanneming derzelve de verandering der grondwet meenden *ad calendas Graecas* uitgesteld te zullen zien en deze te zeer noodzakelijk achtten om een drangreden daartoe voor de regeering te willen helpen wegnemen, zoodat hij, ook de publieke opinie daaromtrent kennende, het tegenwoordig stelsel der regeering onhoudbaar achtte en mitsdien niet langer aan het ministerie kon blijven, indien de Koning niet was te bewegen om bij de opening der aanstaande zitting de herziening der grondwet toe te zeggen, niet, voegde hij er bij, in eenen beperkten zin, gelijk men dit voor twee of drie jaren zou hebben kunnen doen, maar zeer ruim en voldoende om aan alle sedert meer en meer toegenomen eischen te voldoen...

“De Koning was furieus; zijn eerste denkbeeld was het gevraagde ontslag te geven, BOEIJE referendaris bij het dep. van financiën met het *interim* te belasten, VAN DOORN, buitenlandsche zaken te geven in plaats van LA SARRAZ, die wegens zijne toenemende doofheid herhaaldelijk zijn ontslag had gevraagd en VAN DE POLL tot minister van herv. eeredienst te benoemen waardoor men zich van VAN EUYLEN dien men niet vertrouwde ¹, zoude ontdoen.

“VAN DOORN hierover geraadpleegd verschoonde zich wegens onkunde in de diplomatie etc., en deed opmerken, dat indien de Koning na het ontslag van VAN HALL het stelsel van behoud wilde handhaven, hij dan krachtiger menschen moest kiezen dan de twee opgenoemde, die voor de handelingen met de Tweede Kamer weinig beteekenden en geen invloed zouden uitoefenen, doch hij deed tevens inzien dat de Koning VAN HALL in deze omstandigheden niet moest loslaten, dat ook hij meende dat men na de verwerping van de wet op het stem- en kiesrecht niet meer kon volhouden, dat men moest toegeven, — kon hooren wat VAN HALL wilde en zien of hij ten slotte niet tot eene gematigde verandering zoude overgaan.

“Ook andere ministers, die van de zaak wisten, want niet allen

¹ Dit ziet duidelijk er op, dat VAN EUYLEN ook voor de grondwetsherziening was.

schijnen daarvan kennis te hebben gedragen, meenden dat hij wel zoude toegeven.

“Sommigen meenden, dat hij niet tevreden, door sommigen als de redder van 's lands financiën te worden beschouwd en hierop mocht hij met recht roem dragen, nu ook de man wilde zijn, die de regeering op den weg van vooruitgang zoude brengen en bij het dan optredend homogeen ministerie de premier zoude zijn.

“Anderen meenden, dat hij om zijne financieele plannen te doen doorgaan en om het laatste tweejarig budget te doen aannemen beloften aan leden der oppositie had gedaan, die hij nu moest vervullen.

“Een bijzondere omstandigheid versterkte dit gevoelen; hij had in het vorige jaar eene wet tot regeling der comptabiliteit, zoo het schijnt met overleg der leden van de Tweede Kamer, die met het epitheton van rekenmeesters bestempeld werden, aan den Koning voorgedragen, waarbij het afsluiten der staatsrekeningen door de Tweede Kamer of bij de wet werd bepaald. Dit voorstel had bij den Koning als strijdig met art. 126 der grondwet bedenkingen gevonden, die de Hr. VAN HALL niet had kunnen oplossen en waarvan hij aan de voorschr. leden schijnt te hebben kennis gegeven, die daarmede echter gebleken zijn geen genoeg te hebben genomen. Althans bij de behandeling der staatsbegrootingen over 1848 en 1849 deed zich eene coalitie van 24 leden, waaronder al de zoogenaamde rekenmeesters op, welke tegen het 2de hoofdstuk stemden, verklarende geen bewijs van vertrouwen aan de regeering te willen geven; hieronder bevond zich de Hr. BRUCE die als aanstaande gouverneur van Overijsel was aangewezen en op de bedenking hem door een der ministers gemaakt, dat hij van die betrekking nu wel scheen te hebben afgezien daar men van hem toch niet kon denken, dat hij als commissaris des Konings onder eene regeering zoude willen dienen aan welke hij geen vertrouwen kon schenken, ten antwoord gaf, dat hij en sommige anderen niet als weigering van vertrouwen tegen de regeering het 2de hoofdstuk had afgestemd, maar als manifestatie tegen den minister van financiën die voor dit hoofdstuk verantwoordelijk is en zulks omdat zij door hem misleid waren, dat hij en sommigen zijner vrienden dan ook niet tegen andere hoofdstukken der begrootingen hadden gestemd.

“De Heer VAN HALL was dus in de noodzakelijkheid gebracht iets te doen om zijn verloren crediet te herstellen, hij had den aandrang om herziening der grondwet steeds wederlegd en zooveel mogelijk bevredigd door op de toekomst te wijzen wanneer het groote werk der financiën zouden zijn geregeld. Zijne leus was altijd geweest eerst de financiën te regelen, dit werk niet door andere belangrijke vraagstukken te bemoeielijken en verwickelen; wanneer dit was afgedaan kon

men aan het veranderen van de grondwet, waarvoor ook bij gestemd was, beginnen.

“Dat oogenblik was nu daar, hij kon niet meer achteruit, zijne portefeuille stond op het spel, hij kon niet meer voor de Tweede Kamer komen zonder bewijs te geven, dat hij aan vroegere toezeggingen getrouw was, hij moest het hem van daar dreigend onweder bezweren, ook al was het, dat de Koning zijn ontslag aannam, hij zoude daardoor bij de Kamer in aanzien rijzen en bij eene meer dan waarschijnlijk spoedig te verwachten verandering in het stelsel der regering met een vernieuwd vertrouwen bij de Kamer weder in het ministerie kunnen optreden etc.

“De Koning volgde den raad van VAN DOORN, nam het gevraagde ontslag niet aan en liet, na zijne terugkomst uit Weimar, VAN HALL spreken, die onder meer andere belangrijke veranderingen de navolgende op den voorgrond stelde.”

Tot dusverre het aangeteekende van den oud minister VAN DER HEIM, waarvan mij het gebruik op mijn verzoek welwillend werd toegestaan.

Blz. 194, medio. “Dan vijf jaren vroeger”. Verg. Dl. IV, blz. 51,77 en 78.

Blz. 194, r. 5 v. o. “Briefwisseling”. In de nagelaten papieren van den oud-minister Mr. W. L. F. C. Ridder VAN RAFFARD bevindt zich eene zeer vertrouwelijke briefwisseling tusschen hem en zijn neef, den directeur van het kabinet des Konings, A. G. A. VAN RAFFARD, in de maanden Augustus en September gevoerd, die in haar geheel niet voor mededeeling geschikt is. Zij werd mij op mijn verzoek toevertrouwd door Mr. H. A. VAN RAFFARD, den zoon van den oud-minister, met verlof daaruit mede te deelen wat voor mededeeling vatbaar was, eene vergunning, waarvoor wij hem zeer dankbaar zijn.

Wij ontleenen er het volgende uit :

Op den 17^{den} Augustus 1847 schrijft de directeur van het kabinet aan zijn neef, den president van het Gerechtshof van Gelderland :

“17 Aug. 1847.

“Amice !

“Ik heb zoo even, half elf, den last ontvangen om u te verzoeken zoo mogelijk morgen herwaarts te komen, wenschende Z. M. een gesprek met u te hebben over de algemeene zaken vóór Hoogstds. reis naar Duitschland.

“Welk ook het uur uwer aankomst zij, al ware het des avonds, zal Z. M. gereed zijn u te ontvangen.

Te 11 ure is er een kabinetsraad.

t. t.

“A. G. A. VAN RAFFARD.”

WILLEM VAN RAFFARD voldoet aan dat verzoek, spreekt met den Koning, vertrekt weder naar Arnhem en schrijft van daar aan zijnen neef, die daarop den 24sten antwoordt; uit welken brief genoegzaam blijkt wat WILLEM VAN RAFFARD geschreven had.

“Amice! Gisteren is Z. M. vertrokken, tamelijk welgemoed en gezond, met het oogmerk om vóór den 28 Sept. wez hier te zijn. Hetgeen Hoogstd. mij van het gesprek met u heeft gezegd, kwam nageenough overeen met hetgeen gij mij schreef en Hij scheen daarover tevreden te zijn. Voor het oogenblik is er niets gedediceerd. Men heeft een gesprek gehad met BONJE, die zich na veel strubbeelen heeft laten vinden om casu quo een interim waar te nemen. Ook v. D. POLL heeft zich, hoe ongaarne ook, hereid verklaard. Met v. HALL heeft ook een nader gesprek plaats gehad, hetgeen tot geene dècisie heeft geleid, maar over en weder zeer bevredigd heeft ten aanzien van de aan den dag gelegde sentimenten en verzekeringen.

“Hiermede is de zaak intusschen nog weinig georderd en nog veel verder van gereed te zijn. B. en v. d. P. zijn de mannen niet om den stroom tegen te houden of zelfs een eenigszins krachtig appui te geven. Zoodanige verandering zou dus niet baten, ja veel eer kwaad doen. Het mogen goede consonanten zijn, maar er zijn vokalen noodig. En v. d. P. en B. hebben uit één mond u genoemd als den eenigen, geschikt om de taak van minister op te vatten en Z. M. zom ook niets liever verlangen. Ik ben zelfs gemachtigd om u te zeggen, dat het Hoogstd. aangenaam zoude wezen, wanneer de vroeger bestaan hebbende beletselen konden worden opgeheven. Mij dunkt, Amice, dat gij er toch nog eens over denken moest. Het wordt nu schier plicht om u er niet langer aan te onttrekken. Waren er anderen en beteren, ik zou zeggen doe de sacrifice niet; maar dat is werkelijk niet het geval. Nu zal men óf moeten bukken óf met zeer zwakke kanssen van behoud de toekomst te gemoet gaan. Noch B., noch v. d. P. zijn sprekers. B. is daarenboven mede geenszins afkeerig van de gevoelens van v. H., wat het staatkundige aangaat (dit althans heeft v. H. mij te kennen gegeven). Hoe zal Z. M. met die elementen en de blijvende, met eenige gerustheid den aanval kunnen afwachten, welke buiten kijf in de aanstaande zitting zal worden gedaan? Had Z. M. daarentegen u, kon hij VAN DOORN VAN WESTKAPellen bewegen om de Buitenl. Z. te aanvaarden; mocht ook v. D. HRIM weder eens willen optreden, dan was er een wat krachtig gebouw in de plaats van het gesloopte gezet en ik zou weér moed vatten. Van VAN DOORN en VAN DER HRIM sprak ik, maar uit mij zelve, althans van laatstgenoemden.”

WILLEM VAN RAFFARD antwoordde den 30sten Augustus en vroeg

zijn neef, den directeur van het kabinet, om raad; deze antwoordt hem daarop onder anderen :

“Amice!

“Ik behoef u niet te zeggen, dat uwe vraag om raad mij in bittere verlegenheid brengt. Zoo gaarne ik dien ook anders naar mijn beste weten geef, zoo is het echter in dit geval niet weinig moeielijk voor mij om aan den eisch mijner verplichtingen jegens Z. M. niet te kort te doen en tevens te beantwoorden aan het verlangen en het vertrouwen van bloedverwantschap en vriendschap. De beide betrekkingen van elkander abstraheeren gaat niet. Ik wilde u zoo gaarne een geheel onpartijdigen raad geven; maar ik vraag mij zelve af, of ik het wel mag? en ik durf niet volmondig *non* antwoorden. Intusschen ik zal trachten u te zeggen, wat ik denk, dat door u zou behooren en kunnen gedaan worden.

“Wanneer er alleen te letten viel op lust en voordeel, dan zou ik u stellig afraden om de portefeuille van financiën te aanvaarden.

“De redenen *tegen*, welke door u zelf zijn aangevoerd, schijnen mij toe zóó afdoende te zijn, dat hierover geen twihsel kan vallen. Maar ik ben het geheel met u eens, dat de stem van het eigenbelang in deze niet alléén mag gelden en dat er ook moet gehoord worden naar hetgeen plicht jegens Koning en vaderland voorschrijft. Daarnaar geoordeeld, meen ik, dat gij de roeping niet kunt weigeren. Ik geloof, dat men, zonder u te vleien, kan zeggen, dat gij de eenige man zijt geschikt om de financiën op te vatten. — Gij bezit daarenboven het vertrouwen des Konings en hebt in vele omstandigheden getoond zijne zienwijze te deelen. Hoogstd. heeft u in vele opzichten goed behandeld; de dankbaarheid gebiedt, dat gij u niet onttrekt, wanneer Hij u noodig heeft. Maar, indien gij een offer van dien aard wilt brengen, moogt gij, dunkt mij, vergen, ja moet gij verlangen, dat het niet te vergeefs door u worde gebracht, en dan vraag ik mij zelf af: zal het niet te vergeefs gebracht zijn, wanneer gij nu in het kabinet plaats neemt? zonder dat het ministerie een remaniement ondergaat? of althans met u eenige andere lieden van gelijke kleur daarin plaats nemen? Mijne conclusie is alzoo deze: dat gij zoudt moeten antwoorden, dat alle de bedenkingen, welke vroeger u terughielden, nog bestonden; dat gij echter, indien het volstrekt gevorderd werd, bereid waart het offer te brengen, wanneer namelijk dat offer eenig nut konde hebben; dat dit echter, naar uwe volle overtuiging, niet het geval zoude zijn, wanneer uwe benoeming alleen moest strekken om den Hr. v. H. te vervangen; dat, hetzij Z. M. belast iets te doen ten aanzien van de Grw., hetzij niets, Hoogstds.

Raad meer inwendige kracht moest bezitten dan nu het geval was, of zoude zijn, wanneer gij alleen kwaamt.....

"Ik heb nadere orders gekregen wegens de verzending van de pakketten. De eerste koerier gaat reeds morgen. De tweede den 5 of 6 Sept. aanst.

"Adieu. Van harte

t. t.

"v. R."

WILLEM VAN RAFFARD antwoordt daarop het volgende :

"Thans buiten zijnde, zoo is mij uw brief van den 24sten dezer den 27sten geworden. Gelijk gij begrijpen kunt, heeft dezelve rijpe stof tot overdenking bij mij opgeleverd en mij weder in enen hoogst moeilijken strijd gebracht. De bezwaren, die vroeger bij mij tegen het aanvaarden van eene portefeuille bestonden, zijn nog volkomen dezelfde; eene verplaatsing naar 's Hage strookt weinig met mijne financiële belangen; ik verlies voor altijd eene onafhankelijke, eervolle ambtsbetrekking; ik vrees altijd, dat mijne gezondheid, die door het overlijden van mijnen zoon zeer veel heeft geleden, niet tegen het ministeriël leven bestand zal zijn, maar bovenal zou het verlaten van mijne goede brave moeder mij onbegrijpelijk moeilijk vallen; ik zal u geene bezwaren meer opnoemen. Genoeg; aanvankelijk had ik al besloten u op die bezwaren te wijzen en u te verzoeken Z. M. namens mij, onder betuiging van mijne meeste bereidvaardigheid om Hoogstdenzelven in alle andere opzichten te dienen, te bidden, toch bij de vervulling van ministerieele betrekkingen het oog niet op mij te doen vallen. Dan bij nadere overweging heeft gevoel van dankbaarheid en gehechtheid aan den Koning mij teruggebracht van het denkbeeld om mij hierbij te bepalen; gevoel van plicht jegens Koning en Vaderland zou mij kunnen doen besluiten een groot offer te brengen, indien dit offer niet te vergeefs en nutteloos mocht gebracht worden; laat ik u nader rondborstig mijne denkbeelden mededeelen. Ik moet te dien einde in bijzonderheden treden, waaromtrent ik anders het stilzwijgen zoude hebben bewaard. Wij gaan hoogst moeilijke tijden te gemoet, in de Tweede Kamer bestaat eene compacte, geduchte *minderheid*, die eerder in getal zal toenemen dan afnemen; in de nu gesloten zitting heeft de regeering ja bij de begroting eene meerderheid gehad, doch let eens op de elementen, waaruit die meerderheid heeft bestaan; hoeveel zijn er onder hen, die nog van oogenblik tot oogenblik kunnen afvallen; de zoogenoemde publieke opinie is door het schandelijk misbruik van de drukpers bedorven; in het beteugelen van dit *misbruik* ontbreekt het aan eene goede wetgeving. Een geest van ontevredenheid heerscht bij velen; de klach-

ten over den ongelijken druk der belastingen, toenemend pauperisme zijn algemeen. *Veel kracht* is er bij de regeering noodig, om tegen dit alles wederstand te bieden; met *bedaarheid* en *standvastigheid* (om de geliefkoosde woorden van den Heer BRUCE te gebruiken) moet hier gehandeld worden. Bestaat bij de thans in functie zijnde ministers die kracht? Zal ik alléén die kracht geven? Voorzeker neen; betwisten kan niemand, dat de Heer VAN HALL is een man van uitnemende bekwaamheid en van veel energie, en hoe was ook zijne positie, zelfs toen hij nog den schijn aannam de *conservatieve* denkbeelden geheel te zijn toegedaan. Hoe weinig ondersteuning vond hij bij zijne ambtgenooten en op welke ondersteuning zou ik rekenen? Wat zal het gevolg zijn, wanneer ik nu alleen in het kabinet plaats nam? ik zal te vergeefs dit offer gebracht hebben; tegen mij zullen allen samenspannen, mijne aftreding sal noodzakelijk worden en dan zal de zaak niet verbeterd zijn.

“Ik spreek nu nog in de veronderstelling dat eene herziening van de grondwet op den duur zou kunnen worden tegengehouden, maar hoe indien men genoodzaakt werd hiertoe over te gaan? — maar hier moet ik, opdat gij mij niet verkeerd begrijpt, eerst mijne wijze van zien verduidelijken; er zijn onderscheidene bepalingen in de grondwet, die ik zou wenschen veranderd te zien, doch ik beschouw eene grondwetsherziening als gevaarlijk; ik geloof, dat het hoogst moeielijk zoude zijn die tot stand te brengen, dat le remède wel eens pire que le mal zoude kunnen zijn; doch met dit alles ontveins ik het niet, dat er oogenblikken kunnen komen, waarin er voor de regeering niets anders overblijft dan om tot eene *gematigde* grondwetsherziening over gaau; dat dit het eenige middel zou zijn, om een ommekeer van zaken te voorkomen; want ik beschouw eene Belgische constitutie gelijk met eene *revolutie*. Van hoeveel belang is het dan, dat er bij de regeering inwendige kracht besta, ten einde geen schendige handen de rechten van het Koningschap aanranden? — die rechten kunnen bij eene eventueele noodzakelijke grondwetsherziening alléén ongeschonden worden bewaard, indien 's Konings raad is samengesteld uit ministers, die met behoudende denkbeelden bezield, tevens kracht genoeg bezitten die te handhaven.

“Ik wenschte zoo gaarne dat men bij de ingezetenen de overtuiging zoude vestigen, dat ook zonder grondwetsherziening veel ten nutte van het vaderland kan gedaan worden. Hoe het zij, ik herhaal het nogmaals, de vereenigde bezwaren die vroeger mij terughielden, bestaan nog in alle kracht; ik zou evenwel indien het volstrekt gevorderd werd, bereid zijn een offer te brengen, wanneer namelijk dit offer cenig nut kon aanbrengen; dan naar mijne inzichten

zoude dit het geval niet zijn, wanneer mijne keuze alleen moest strekken om den Hr. v. H. te vervangen; alleen dan, wanneer eenige anderen van gelijke denkwijze als ik gelijktijdig in 's Konings raad zitting mochten nemen, wanneer 's Konings raad meerder inwendige kracht mocht erlangen zou ik meenen, dat er hoop zou bestaan om aan den ongunstigen geest, die er bestaat, het hoofd te bieden.

“Niets zal mij aangenameer zijn, dan dat de toekomst mijne zienwijze mocht loochenstraffen, dat v. H. mocht kunnen besluiten minister te blijven of dat Z. M. iemand mocht vinden geschikt tot de aanvaarding van de portefeuille van financiën en dat dan met dezen de zaken eene goede keer mochten nemen; ik kan mijne innige overtuiging geen geweld aandoen en het zou waarlijk van mijne zijde eene groote dwaasheid zijn alleen uit gevoel van plicht jegens Koning en Vaderland eene groote persoonlijke opoffering te doen op hetzelfde oogenblik dat de overtuiging bij mij bestond, dat die opoffering volstrekt geen nut aan Koning en Vaderland zou kunnen toebrengen.”

Bij dezen brief, waarvan de minuut bewaard is, schijnt nog een klein briefje gevoegd te zijn, waarin w. VAN RAFFARD aan zijnen neef meldt, dat zijn brief desverkiezende onder de oogen van den Koning kan gebracht worden. De directeur antwoordt daarop den 2^{den} September:

“Amice! Ik heb uwen brief wel ontvangen. Daar ik vreesde, dat het kleine schrift niet gemakkelijk ontcijferd zou worden, en ik toch zoo gaarne had, dat de inhoud goed gelezen en begrepen wierd, heb ik mij de moeite getroost een afschrift van den ortensibele te maken, en zal dat afschrift per eerste gelegenheid opzenden. Misschien lacht gij, wanneer ik spreek van klein schrift, die zelf aan dit euvel mank ga; maar toch is het waar, dat ik van uwe drie pagina's nagenoeg acht zijdjjes van het onderwerpelijke formaat heb gemaakt. Ik vind uwen brief alleszins voldoende en gepast, en ik geloof niet, dat er in billijkheid iets tegen kan gezegd worden. Hoe meer ik er over nadenk, hoe meer ik overtuigd word, dat gij bij dat thema blijven kunt en moet. Onder ons gezegd, ook VAN DOORN heeft in dien zin geantwoord, behalve dat deze gezegd heeft, zich thans niet meer voor het ministerambt geschikt te gevoelen en allerminst voor dat van buitenl. zaken. Deze weet niet, dat ik aan u heb geschreven.

“Ik ben nieuwsgierig te vernemen, welke *casu quo* uwe plannen zijn. Kon er iets gedaan worden om de belastingen meer gelijkmatig te doen dragen, en de materiele welvaart te bevorderen, dan zou er veel gewonnen zijn; aan de wijziging der grondwet zou dan *door de natis* geene behoefte gevoeld worden, zoo zij er al behoefte aan heeft.

Maar *dan* zou men ook met minder gevaar tot eene wijziging kunnen overgaan, hetgeen ik toch altijd wenschelijk beschouw, dat onder de *tegenwoordige* regeering geschiede. De groote taak moet door een *cabinet conservateur* volbracht worden, dat èn door zijne tendentie èn door zijne inwendige kracht weerstand kunne bieden aan den oppositen stroom; maar het moet dan tevens steun vinden bij de natie door voorafgaande of gelijktijdige maatregelen bevorderlijk aan hare materiele belangen. Onder zoodanige voorwaarden geloof ik niet, dat de wijziging zoo gevaarlijk zoude zijn, en zoude ik het wenschelijk achten, dat zij niet te lang wierd uitgesteld, om niet verrast te worden door gebeurtenissen, welke het bijkans onmogelijk zouden maken haar met bedaardheid tot stand te brengen. Ik acht het van te meer belang dat men spoedig tot de aangewezenen voorwaarden gerake, omdat de vraag wegens het stem- en kiesrecht in de volgende zitting niet zal kunnen ontweken worden: denk slechts aan de Limburgsche wetten!

“Hoe aangenaam mij ook persoonlijk de rust zij, welke ik thans geniet, vooral bij mijne onpasselijkheid, betreur ik het echter dubbel, dat Z. M. absent is. Er zal haast geen tijd over blijven om vóór de opening der zitting alles te schikken en te overleggen. Handel dus zóó, als of gij eerlang moest optreden, en houd u bereid, als of gij reeds in het Lange Voorhout zat.

“Vaarwel, Amice! Steeds hoogachtend en vriendschappelijk

t. t.

v. R.”

Op dit schrijven deed W. VAN RAFFARD aan zijnen neef nog twee brieven toekomen; één van deze van den volgenden inhoud:

“Indien ik eenmaal zou moeten besluiten om het ministerie van financiën te aanvaarden, zou ik wenschen dat gelijktijdig aan mijnen zwager de LA SARRAS een opvolger werd gegeven; hij verlangt dit en het neemt tevens den verkeerden indruk weg, die bij sommigen zoude ontstaan, wanneer twee zwagers gelijktijdig minister zijn. Onbegrijpelijk veel zou ik er aanbechten, wanneer VAN DER HEIM op de een of andere wijze tot minister van binnenlandsche zaken mocht kunnen benoemd worden; hij is een bekwaam werkzaam mensch.

“Indien aan het hoofd van het departement van binnenlandsche zaken VAN DER HEIM geplaatst werd, zou men kunnen verwachten, dat veel hetgeen achterlijk is, zou worden afgedaan. Mij is, indien VAN DER HEIM was te bewegen op te treden, voorgekomen om VAN RANDWIJCK te benoemen tot minister van buitenlandsche zaken.

“Ik heb hier geen couranten gelezen en weet dus niet of de cou-

ranten al eenige lucht hebben van afstreding of verandering van ministers; zoo neen, dan zou ik het hoogstwenschelijk beschouwen, dat alles in diep geheim werd behandeld, en dat in eens plotseling de geheele verandering publiek werd.

"Tets is evenwel nog bij de zoo spoedig naderende zitting van de Kamer; om weder te beginnen met te zeggen, dat er ten gevolge van persoonsverwisselingen geene ontwerpen gereed zijn, keur ik hoogelijk af; bij financiën zijn de volgende wetten aan te bieden:

"1°. Muntwet — pasmunt — verlenging van den termijn van de muntbiljetten.

"2°. Waarborg van gouden en zilveren werken.

"3°. Militaire pensioenen. (NB. Alleen de hoegroothed, niet de gevallen waarin pensioen kan of behoort verleend te worden, dit is de bevoegdheid des Konings).

"4°. Regeling van den verkoop der domeinen waarbij ik nog zou voegen een wet waarbij de consentbiljetten van onbelast graan werden afgeschafft.

"De eerste wet is, geloof ik, gereed, ook de tweede moet in aanbouw zijn; het is eene moeilijke materie; het ware te wenschen, dat alle die wetten nu reeds in het ministerie werden voorbereid, maar hoe hiertoe te geraken; zou men BOELJE hierop niet indachtig kunnen maken in de onderstelling dat hij met een interim zoude kunnen belast worden. Van belang nu voor mij is de mededeeling van *alle ontwerpen* de financiën betreffende, die bereids bij den Raad van Ministers of den Staatsraad mochten aanhangig zijn.

"Ik zou ook wel overhellen tot afschaffing van de fondsen van kwade posten voor personeel en patenten.

"De ministers moesten zich tot taak stellen het bewijs te leveren, dat ook zonder grondwetsherziening veel kon worden gedaan ten nutte van de ingezetenen tot wegneming van rechtmatige klachten.

"Ten aanzien van mijn persoon moet VAN HALL altijd in het denkbeeld worden gelaten, dat ik geen minister verlang te worden; ik geloof zelfs, dat het goed zoude zijn dat hem werd te kennen gegeven, dat ik, van ter zijde gepolst, opnieuw had geweigerd."

De inhoud van den tweeden brief wordt gekend uit het volgend antwoord van A. G. A. VAN RAFFARD.

"Amisisme! Ik heb uwe beide brieven, den jongsten onder dagteekening van gisteren, wel ontvangen. Ik kan mij wel voorstellen, dat de passage van *Menzel* eenigen indruk bij u teweeg heeft gebracht; maar bij nadere overweging kan daarvan, dunkt mij, niet veel overblijven. Zelf hebt gij reeds opgemerkt, dat bij *BRUNNE* juist het tegendeel van dien heeft plaats gegrepen, en dus de zeer gegronde gevolgtrekking gemaakt,

dat de aanmerking, zoozeer passende op dien persoon, bij u zonder billijke applicatie is. Ik zeg zonder billijke applicatie; want gij kunt c. q. verwachten, dat er ook hier zullen wezen, die, met de geschiedenis uwer benoeming niet bekend, in gelijken zin zullen denken en misschien ook spreken, als men ten aanzien van BRIENNE deed. Maar wat doet het oordeel van dezen af? Immers niets, daar zij het radikaal van te kunnen beoordeelen missen. Het beste bewijs, dat gij altijd kunt aanvoeren tegen hen, die u zouden willen beschuldigen van de portefeuille van financiën te hebben geambitioneerd, is, mijns inziens, verwijzing naar de positie, welke gij tegenwoordig bekleedt en welke inderdaad zooveel aanlokkelijks heeft, dat gij waarlijk dwaas zoudt wezen, die tegen eene portefeuille te verwisselen, *in dien niet een hooger besef u daartoe dreef*. Dat zullen nu wel eenigen van bekrompene denkwijze niet inzien; maar het grooter getal zal het volkomen inzien.

“Dat gij niet dadelijk met ontwerpen van eenig aanbelang te voorschijn treedt, zal geen weldenkende u kwalijk nemen. Integendeel, ware het anders, men zou zeggen, dat gij reeds langer van het denkbeeld om het financieel departement te aanvaarden, waart zwanger geweest. Maar gij zijt toch ook niet zonder denkbeelden dienaangaande. Gij hebt de overtuiging, dat er iets anders dient, iets beters kan gedaan worden. Dit is niet eene losse opvatting, maar de vrucht van uwe gerijpte ondervinding, van veeljarig nadenken. Gij hebt natuurlijk noodig daarover nader na te denken, met deskundigen te spreken, maar dit zal slechts moeten strekken om het overdachte tot meerdere rijpheid te brengen. Gij komt dus geenszins zoo onbeslagen ten ijs, als met BRIENNE het geval schijnt te zijn geweest. Aanvankelijk zou dus uwe werkzaamheid misschien niet gunstig afsteken bij die van VAN HALL, maar er blijft nog genoeg te doen over, waardoor gij u wezenlijk nuttig kunt maken. En is het niet een avantage voor u, dat de *fietsche* maatregelen, waarvan gij spreekt, achter den rug zijn? Ik kan mij over het algemeen wel voorstellen, dat gij nu en dan buien van twijfelmoeidigheid hebt; het is zeker alles behalve eene kindertaak, welke gij zoudt aanvaarden; gij moogt daaraan echter, dunkt mij, niet toegeven. Uw antwoord is wel beraden geweest, daaraan moet gij u houden, wat er ook van komt. Gij hebt het besluit genomen onder hooger opzien, met het volle besef uwer verplichting jegens Koning en Vaderland, daarbij kunt gij gerust zijn. Behoefte gij niet uw status quo te verlaten, zooveel te beter; ik zal de eerste zijn om er u geluk mede te wenschen; maar wordt het offer van u gevorderd, dan ook niet gesaarzeld, maar moedig het strijdperk ingetreden: *fortuna audaces adjuvat!*”

“Houd mij deze vriendschappelijke ontboezemingen ten goede; maar het kwam mij voor, dat gij u wat al te veel overgaaf aan zwaartillende indrukken en dat gij eenige bemoedigende toespraak noodig hadt. Mocht ik in de toediening daarvan geslaagd zijn, ik zou er mij zeer in verheugen. Hetgeen ik schreef, schreef ik uit volle overtuiging en met ware belangstelling in u en de uwen. Gij zult wel willen gelooven, dat ik geene familie ijdelheid genoeg heb, om daardoor voorbij te zien al wat ik in de ministerieele ambtsbetrekking onaangenaam vinde. Uwe tegenwoordige positie laat uit *dat* standpunt bezien, mijns inziens, niets te wenschen over; uit familiezwak zou ik ze u althans niet met eene andere doen verwisselen. Voor het overige kan ik u niets naders melden. De eerste koerier is terug; maar heeft mij ten aanzien van het onderwerp, waarover wij nu spreken, niets nieuwe medegebracht. Ik twijfel ook, of ik er iets van zal hooren vóór 's Konings terugkomst. BONIJE wien ik gisteren sprak, zeide mij, dat VAN HALL meer bepaald schijnt te wenschen om thans heen te gaan; dat hij zich de zaken ook niet meer aantrok, dat hij zelfs niet zou wenschen te blijven, indien de Koning besloot tot eene wijziging van de Gw. over te gaan. Dit is dunkt mij, niet anders te explicieeren dan door de veronderstelling, dat hij er meer belang in vindt om zich gaaf voor een volgend later tijdvak te bewaren, en, voor het naastvolgende, het uit het vuur halen der kastanjes aan een ander over te laten (waarvan hij het braden waarschijnlijk onvermijdelijk acht). BONIJE zeide ook nog: dat gij de eenige man waart, zich zelf acht hij ongeschikt, een interim wil hij desnoods wel aannemen, maar hij meent; dat het stuitend zou zijn voor OSSEWAARDE indien deze, die het zoo dikwerf waarnam, thans werd voorbijgegaan.

“Gij spreekt er van, zoo gaarne met iemand vertrouwelijk te willen spreken: zou BAUD daarvoor niet geschikt wezen? Deze is bedaard, goed met de zaken bekend, en u, geloof ik, wel genegen. Van zijn plan weet ik alleen, dat het van de zijde van v. R. nog al veel bedenkingen heeft ontmoet, zoodat hij het weder heeft teruggenomen. De zaak der liquidatie met Luxemburg is tot dusverre nog zeer weinig gevorderd, en ik vrees, dat daaraan moeielijk een einde zal komen, uithoofde van de enorme pretentiën, welke men over en weder aan elkander richt; terwijl de principale persoon op beide partijen evenveel betrekking heeft.

“Maar ik hield u reeds te lang bezig. Adieu!

's Gravenhage,
15 Sept. 1847.

“Steeds ben ik
t. t.,
v. R.”

Bij de terugkomst van den Koning werd VAN HALL overgehaald nog in het ministerie te blijven en WILLEM VAN RAFFARD voor eenigen tijd bevrijd van den drang, om als minister op te treden. Het volgend briefje aan W. VAN RAFFARD doet den overgang kennen tot zijne werkzaamheid bij de grondwetsherziening:

's GRAVENHAGE, den 26 Sept. 1847.

's avonds half negen ure.

Amice!

“Uit de ontvangst dezer letteren per spoor zult gij reeds ontwaren, dat daar weder iets van een brandbriefachtige natuur is. Maak u echter niet al te ongerust.

Ik heb alleen in last u te verzoeken, om in *den loop van Woensdag morgen* bij Z. M. te komen. De Koning wenscht nog eens met u te spreken over den stand van zaken. Ik zou zeggen, dat er sedert gisteren, toen VAN DOORN bij Hem is geweest en toen ik daarna eene lange conversatie met VAN HALL heb gehad, meer kans is, dat deze laatste blijft. Doch laat ik niet vooruitloopen op een mondeling onderhoud, hetwelk ik alsdan met u hoop te hebben.

“Geloof mij steeds

t. t.

“A. G. A. VAN RAFFARD.”

Blz. 195, r. 5 v. b. “Bij de verkiezing voor de Staten-generaal”. In Juli 1847 waren alle uitvallende leden weder ingekozen, behalve in Noord-Brabant: STORM uit Breda, die vervangen werd door J. B. BOTS; in Noord-Holland: in plaats van Mr. P. VAN AKERLAKE N, tot lid der Eerste Kamer benoemd, en Mr. VAN BLEISWIJK: Jhr. P. OFFERDOES ALEWIJK en Mr. H. J. SMIT; terwijl in den loop der zitting, in plaats van BRUOE, tot gouverneur benoemd, verkozen werd Jhr. O. M. STORM VAN 'S GRAVESANDE.

Blz. 195, r. 7 v. b. “In verschillenden zin bewogen”. In de laatste helft van 1847 begonnen de brochures zich weder te vermenigvuldigen, terwijl van het oprichten van allerlei nieuwe bladen werd gesproken. Later in het jaar vermeerderde het geschrift nog, gelijk wij hierna zullen zien.

Blz. 195, r. 9 v. b. “Geschenk”. Het bestond in een zilveren tafelenormant met inscriptie. De aanleiding werd door weinigen toegejuicht; bij velen verwekte het ergernis door de herinnering aan de medaille, even vóór de Belgische omwenteling, aangeboden aan DE MEULENAERE en VILAIN XIV. Zie *Geschiedenis vóór 1830*, blz. 669 en *Aant.*

Blz. 195, r. 12 v. b. "Aderen vreesden voor Duitschen invloed". Verg. Dl. IV, blz. 451 in fine en *Aant.* Al vonden de brochures van den Duitscher VON MAUVILLON, die in 1806 in Hollandschen dienst was geweest en thans in Duitschland wonende op 70jarigen leeftijd in Nederland vele vlugschriften deed uitgeven, bij de radicale oppositie toejuiching, bij anderen wekten zij weersin op door de oppervlakkigheid, waarmede allerlei losse geruchten als ware feiten werden voorgedragen, vooral toen in een anders degelijk nieuw opgericht Duitsch dagblad de zaken van Nederland werden behandeld en daarbij de vlugschriften van VON MAUVILLON werden geprezen.

De *Deutsche Zeitung*, onder leiding van GERVINUS, HÄUSER, HÖFKER MATHY en MITTERMAIER, hetzelfde doel hebbende als de oppositie in Nederland, om stilstand en oppervlakkige oppositie te vervangen door degelijken vooruitgang, had daarbij kennelijk ook de richting om de Duitsche oppositie met de Nederlandsche te doen ineensmelten en zoo den Duitschen geest hier te verspreiden; hiertoe behoorde ook het gunstig oordeel over de brochures van VON MAUVILLON. In de *Polit. Bijdr.*, zoo straks te vermelden, werd, blz. 249 en 265, daaromtrent geschreven:

"Er blijkt uit dit artikel, dat de Nederrhijnsche correspondent der *Deutsche Zeitung* een gewicht hecht aan de vlugschriften van den kolonel VON MAUVILLON, hetwelk elk meer van nabij met ons bekend; gewis overdreven zal noemen. Trouwens wij Nederlanders houden niet van bemoeiingen met onze zaken, noch raadgevend, noch daadwerkelijk door *vreemden*, en wel het minst door Duitschers, die wij denken, dat zich verbeelden, dat niets hier goed kan gaan zonder hunne bemoeiing." Ook de *Arnhemse courant*, die vroeger, in 1845, een aanhechting aan Duitschland niet had afgekeurd, waarschuwde thans zeer tegen de richting daarheen.

Blz. 195, r. 14 v. b. "De poging van een pas gepromoveerd rechtsgeleerde". Mr. H. C. A. THIEME gaf in het najaar van dat jaar uit: *Grondwetsherziening en Vereenigingen van voorstanders van maatschappelijken en constitutioneelen vooruitgang*, onder een motto van THORBECKE: "Welgeregelde, trouw bezochte vergaderingen wekken burgerzin." Op blz. 27 las men het volgende:

"Ten einde ten dezen een zeker richtsnoer te volgen, zou men wellicht goed doen met zich in het bezit te stellen der reglementaire bepalingen van reeds bestaande genootschappen, bij voorbeeld, die der *Amstelsociëtet* te Amsterdam, aan welker hoofd de hoogleeraar HUGO BEIJERMAN geplaatst is, welke, op aanvraag daartoe, zonder twijfel gaarne dien dienst zou willen bewijzen. Wij meenen dus van dit punt te kunnen afstappen.

V.

VIII

“Wat overigens de kans van welslagen der pogingen tot oprichting van de bedoelde genootschappen aangaat, zoo houden wij ons overtuigd, dat deze niet twijfelachtig kan wezen.

“Het reeds bestaan in Noord-Holland, in de hoofdstad des rijk, van zoodanig genootschap, de “*Amsteleociëteit*,” is van algemeene bekendheid. Minder bekend, waarschijnlijk, maar niet minder waar is het, dat er zich mede reeds in Zuid-Holland en Zeeland gelijke genootschappen gevormd hebben en eene waarheid is het verder, dat de vrienden van vooruitgang en hervorming in Friesland, Overijsel en Gelderland er mede ernstig op bedacht zijn dergelijke vereenigingen tot stand te brengen.

“Het schijnt alzoo schier geene vraag meer, of de pogingen ter oprichting van genootschappen een gewenscht gevolg hebben zullen en dit te minder, wanneer men bedenkt, dat die pogingen hoofdzakelijk uitgaan van mannen, wier stand in de maatschappij reeds een afdoenden waarborg voor hunne bedoelingen oplevert en behalve dat, naar bekend is, aan het hoofd der “*Amsteleociëteit*” een hoogleeraar geplaatst is, meenen wij hier de verzekering te mogen geven, dat ook aan het hoofd van het, in eene andere provincie des rijk opgerichte genootschap, een onzer meest geachte hoogleeraren is gesteld.”

De reden waarom de hoogleeraar in de andere provincie dan Noord-Holland, zich niet aansloot aan de *Amsteleociëteit*, is aangewezen in den brief van DE KEMPENAEER aan LUXAC, boven, blz. 87 aangehaald.

Terwijl de leden van de *Amsteleociëteit* hunne namen niet geheim hebben gehouden, is het geheim der andere vereeniging, waarvan de bedoelde hoogleeraar het hoofd was, tot heden zeer goed bewaard geworden, in weerwil van het beginsel: dat de publieke zaak openbaar wil behandeld worden.

Blz. 195, r. 7 v. o. “*Politieke Bijdragen*”. Het tijdschrift kwam uit van 1 Mei 1847 tot 22 April 1848, in quarto. Bij het laatste nummer bedroeg het tijdschrift 832 halve pagina's. Blijkens het register hebben daarin, onder meerderen, bijdragen geleverd, behalve de redacteur, de HH. Mr. J. ACKERADJOCK, Mr. J. BAKE, Mr. J. H. BRUCKER ANDREAE, Jhr. G. J. BEELDENIJDER, Mr. W. B. BOER, B. W. VAN DAM VAN ISSELT, Mr. F. H. O. DRIELING, Jhr. Mr. W. F. GEVERS DEYNOOT, Mr. G. A. DE MEESTER, Mr. B. TELLEGEN, A. VOGELSANG en Mr. J. F. F. BARON VAN ZUYLEN VAN NYEVELT.

Blz. 195, r. 3 v. o. “Een lid”. Zie Voorstel aan de Staten der provincie Utrecht, van Jhr. BEELDENIJDER VAN VOSHOL EN DE VRIJESS, Juli 1846. Zie ook *Politieke Bijdragen*, blz. 135. In de me-

morie tot toelichting deed **BEELDSNIJDER** zich kennen als een warm voorstander van openbaarheid en administratieve verbeteringen, maar als een conservatief ten opzichte van politieke veranderingen.

Biz. 196, r. 1 v. b. "THORBECKE". In de brochure: *Over plaatselijke begroeting*, in Aug. 1847 uitgegeven, komt ook voor het verzoekschrift aan den Raad te Leiden, van 28 December 1846, om de begrooting publiek te maken, een verzoek, dat weldra te Utrecht werd gevolgd. Zie *Politieke Bijdragen*.

Biz. 196, r. 3 v. b. "Door de regering verleend". Zie het K. B. van 16 April 1847, gecontrasigneerd door den Minister VAN RANDWIJCK. Zie *Bijvoegsel tot het Staatsblad* n°. 79.

Biz. 196, r. 12 v. b. "*Handelsblad*". Zie de nummers van December 1847 en Januari 1848.

Biz. 196, r. 17 v. o. "*Amsterdamsche courant*". Zie het nummer van 14 Januari 1848.

Biz. 196, r. 16 v. o. "Liberale denkwijze". In de *Politieke Bijdragen* van SCHÜLLER VAN PEURSUM luidde het, biz. 432: "Ik twijfel of eene hervorming der *Amsterdamsche courant*, zooals met den aanvang van 1847 plaats had, onder WILLEM I zou gebeurd zijn. Laat Amsterdam voortgaan met grondwettig hare vrijheden te ontwikkelen. Het geven van openbaarheid aan hare begrootingen zal de kroon zetten op haar werk." De volledige waarheid vordert echter de opmerking, dat de hervorming van de *Amsterdamsche courant* tot een vrije courant en de openbaarmaking der begrootingen bij een groot gedeelte van den gemeenteraad afkeuring vond.

Biz. 196, r. 14 v. o. "Journalistiek". De brief van Mr. VIBBERING, van Augustus 1847, waarin hij aan onderscheidene personen medewerking verzocht, wordt medegedeeld door SCHÜLLER VAN PEURSUM, in zijne *Politieke Bijdragen*, biz. 427. De brief en de bemerkingen van SCHÜLLER zijn bouwstoffen voor de kennis van onzedagbladen in het jaar 1847. De brief begint met de volgende zinsnede: "Het kan niet ontkend worden, dat de journalistiek in Nederland, wanneer men ze met die van andere landen vergelijkt, over het algemeen op een laag standpunt staat. De ondoordachte wijze, waarop dagelijks de kolommen der meeste dagbladen gevuld worden, het onvolliedige en stelsellooze in de mededeeling der berichten, de oppervlakkigheid

en karakterloosheid van beschouwingen en redeneeringen, het gemis eener vaste, degelijke kritiek, zijn gebreken onzer dagbladen, waarover algemeen geklaagd wordt," enz.

De redacteur nam, om die gebreken te verbeteren, den weg om zijne beschouwingen aan een aantal staatslieden en bekwame jeugdige rechtsgelcerden te onderwerpen en hunne medewerking in te roepen.

SCHÜLLER wees op de belangrijkheid van den stap, onder anderen in de volgende woorden: "Die het goede en edele in dezen brief miskent, moet al zeer door partijdigheid verblind zijn. Belangrijk is in het algemeen de optreding van een jegens het publiek verantwoordelijk hoofdredacteur, hoedanig een in bijna al onze dag- en weekbladen gemist wordt, zoodat de man, die zijn naam noemt als hij schrijft, zich met zulk een anoniem blad niet in wisseling van gevoelens kan inlaten, vooral niet waar zijn persoon in den strijd gemengd wordt. Gewichtig is de nieuwe poging tot het ontnemen van den scepter der journalistiek aan de handen van onkundige of oppervlakkige schreeuwers en het overreiken daarvan aan staatsambtenaren, gewezen of aanstaande regenten des lands, die den aanval of de verdediging der beginselen en handelingen des tegenwoordigen bestuurs voeren met eerlijke wapenen."

In 1847 waren de meeste politiseerende dagbladen onder invloed van de uitgevers, die de redacteurs aanstelden. Het *Handelsblad* van de Heeren DIDERICHS had een verlies geleden door den dood van VAN DEN BIESEN, toen als hoofdredacteur optrad de advocaat LOUIS KEYSER, die minder vertrouwen genoot, waardoor vele vroegere medearbeiders in het *Handelsblad* zich terugtrokken. De *Nieuwe Rotterdamse courant* van de HH. NIJGH ondersteund door de Rotterdamse handelaars, VAN RIJCKEVORSEL, HOFFMANN en anderen, werd wat het politieke betreft zeer partijdig en oppervlakkig geredigeerd tot dat zij kwam onder de redactie van Mr. H. H. TELS, in 1838 te Leiden gepromoveerd. De *Arnhemse courant* heeft na de ziekte en den dood van den ouden THIEME, zeer goed tot heden het geheim van hare redacteurs na 1847 bewaard. Zeer curieus is het bericht van VAN HULST de uitgever en redacteur van de *Kamper courant* van 23 Augustus: "De advocaat THIEME (volgens sommigen D. D. 1) en vrij algemeen bekend als de redacteur van de *Arnhemse*

¹ De redacteur van de *Politieke Bijdragen* teekende bij de mededeeling daarvan blz. 960 daarop aan: "Met dese letters zijn de hevige oppositie-artikelen in de *Arnhemse courant* geteekend, onder anderen het beruchte artikel van 11 November 1845 dat tot opschrift droeg: *vreemde dingen* en aanleiding heeft gegeven tot eene vervolging." Het is mogelijk, maar niet waarschijnlijk.

courant, zal in deze maand met zijn gezin naar Java vertrekken. Dit is een verlies voor de *Arnhemse courant* in het bijzonder. Zijn vader, de eigenaar der *courant*, verkeert in een lijdenden toestand."

Later heeft de advocaat THIEME zich bekend gemaakt in de beweging te Batavia in Juli 1848, waarover later.

In 1846 en 1847 bloeide de *Arnhemse courant* niet. Zij verminderde hare uitgave. De *Politieke Bijdragen* spraken in 1847, blz. 521, een bij velen toen heerschend oordeel uit in de volgende woorden: "Jammer, dat dit dagblad (de *Arnhemse courant*), waarin zulke juiste vertoogen door zaakkundige mannen worden geplaatst, steeds blijft voortgaan met aanleiding te geven, dat de ware constitutioneele oppositie gelasterd wordt, door het opnemen van vuile ingezonden stukken waarbij de anonimiteit niet is de sluier der zedigheid, maar de vermomming der laaghartigheid. De *Kamper courant* van 9 December gaat in dit opzicht alle palen van betamelijkheid te buiten; geene huiselijke wonden, geen doode, pas rustende in het graf, noch zijne schreiende kinderen, zijn voor den wroeden en laffen inzender der "telegrafische dépêches uit Utrecht" veilig. Hoe kan een blad, dat onder de liberale wil medegesteld worden, door het opnemen van zulke iederen weldenkende van alle partijen walgende artikelen, om strenge drukperswetten, als het ware smeeken!"

Op het einde van 1847 of het begin van 1848 kwam de redactie van de *Arnhemse courant* blijkbaar onder den invloed van leerlingen en volgelingen van THORBECKE.

Op de laagste trap van de journalistiek bewogen zich de *Kaleidoscoop*, de *Asmodée*, de *Burger*, de *Courrier Batave* van VAN BEVERVOORDE en de *Hydra* van DE VRIES. Zie later.

Blz. 196, r. 11 v. o. "Stem en kiearecht." Verg. hierover onderscheidene artikelen in de dagbladen en de *Politieke Bijdragen* uitgegeven door Mr. SCHÜLLER VAN PEURSUM en het artikel in de *Arnhemse courant* van 21 September: *Teekenen van leven*.

Blz. 197, r. 7 v. o. "S. P. LIPMAN". *De verkiezingen*, bij ZWEEBAARDT. Van deze brochure wordt geen melding gemaakt in het levensbericht van LIPMAN door Mr. J. W. TIJDEMAN. Later werd deze brochure nog gevolgd door een anderen in gelijken geest bij ZWEEBAARDT: *De stedelijke raad en de Burgerij van Amsterdam*.

Blz. 202, r. 12 v. b. "Door meerdere geschriften", als:
Het Amsterdamsche Handelsblad en de Amstelsociëteit toegelicht, bij

BORLEFFS, inzonderheid belangrijk omdat het geschrift de naamlijst van de leden van de Amstelsociëteit mededeelt.

Waarschuwend woord bij de jongste benoeming van kiezers, in Sept. 1847 bij WEDDEFOHL.

Adres aan de Amstelsociëteit van een handelaar in snuif, bij WEDDEFOHL.

Een woord ter overweging bij de toepassing, welke van het stemrecht deser dagen is gemaakt, bij JOH. MÜLLER.

F. W. G. LINCK, te Naarden: *Wederlegging der voornaamste punten eener brochure van den Heer J. VAN LENNER en van het vlugschrift bij JOH. MÜLLER uitgekomen*. De geest van laatstgenoemd geschrift blijkt genoegzaam uit hetgeen geschreven wordt, blz. 7: dat in Nederland op het volk als op een troep beesten scherp wordt geschoten; en blz. 10: dat de schrijver met innig genoegen verneemt, dat te Leeuwarden en te Groningen een 100tal ingezetenen weigeren de belasting te betalen.

Blz. 204, r. 15 v. o. "KLAAS KLIM". Omdat sommigen deze vermelding niet begrepen hebben, bevinner ik, dat het geestig geschrift: *Iter subterraneum*, te Leipzig in 1754 gedrukt, doet opmerken, dat vele dingen een naam hebben omdat zij juist het tegenovergestelde uitdrukken. De Vereenigde Nederlanden beetten bijv. aldus, omdat zij altijd onderling twist hadden. Zoo meende ik, dat de rechtstreeksche verkiezingen aldus konden genoemd worden, omdat die verkiezingen door kiezers met een census, bij geen mogelijkheid konden zijn verkiezingen, in waarheid rechtstreeks uit het volk voortkomende."

Blz. 205, medio. "VAN DOORN VAN WESTKAPELLE". Het hier vermelde blijkt uit het vroeger medegedeelde memorandum van den minister VAN DER HEIM en uit andere stukken.

Blz. 205, r. 10 v. o. "Niet verleend". Hiermede liep de ministariële crisis in October af. Ofschoon de regeering en VAN RAFFARD alles geheim hadden willen houden, lekte er iets van uit. Volgens de *Ooverijsselsche courant* van 4 October 1847 zou het gerucht van de afstreding van VAN HALL den volgenden grond gehad hebben; de minister zou verklaard hebben, dat nu de financiën waren geregeld, ook het juiste tijdstip eener grondwetsherziening was aangebroken; de Heer VAN RAFFARD zou op dit bericht naar 's Hage ontboden zijn en nu volgden de woorden: "Behelzen deze geruchten waarheid, dan zou de minister VAN HALL, die door zijn veerkracht en werkzaamheid in-

derdaad populariteit verworven heeft, door dit zijn voorstel toonen zijnen tijd te begrijpen."

De *Arnhemse courant* betwijfelde echter zeer het gerucht en de redeneering van de *Overijsselsche courant*, waaruit het bericht was overgenomen.

Biz. 206, r. 4 v. o. "Aanspraak". Zij werd uitgesproken den 26sten October, alras na de opening der Kamera en wordt onder anderen medegedeeld in de *Politieke Bijdragen*, biz. 460. SCHIMMELPENNINGK herinnerde daarbij aan zijn lidmaatschap van de Staten van Gelderland, aan zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer, aan zijne oppositie tegen het regeeringsstelsel van WILLEM I, dat hij in 1840 een ruimere grondwetsherziening verlangd had, aan hetgeen hij als minister van binnenlandsche zaken bij de voordracht der ontwerpen omtrent het stem- en kiesrecht bedoeld had, terwijl hij daarop zelde:

"Niet gewoon mijne donkwijze te verbloemen, zal ik er bijvoegen, dat eene onmiddellijk naders herziening der grondwet, mij in en na 1841, ter bereiking van een gewenscht doel, niet noodzakelijk toescheen. Naast vele goede grondslagen, vond ik speling genoeg voor den gewonen wetgever. Bij ondergeschikte gebreken, hing de doeltreffende bevordering van 's lands belangen van den beleevenden geest der toepassing af."

"Thans echter, is het getij zoodanig verlopen, dat er ook in mijn oog noodzakelijkheid bestaat, venige bakens te verzetten."

Daarna vestigde hij de aandacht der Staten op provinciale belangen. Tot de eerste maanden van het gouverneurschap van SCHIMMELPENNINGK hebben betrekking de volgende vertrouwelijke brieven aan LUXAC, die deels een bewijs zijn van de achting, die gemelde staatslieden elkander toedroegen, deels bijdragen tot de kennis van onzen inwendigen toestand:

*"Den WelEd.Gestr. Heer Luxac, Ridder,
Staatsraad, Lid der Staten-generaal,
te Leiden.*

"Waarde vriend! Indien ik gebukt ga onder de vele brieven die ik deze dagen ontvang, dan behoort de uwe van gisteren toch tot dezulke, die den moed schragen. Wel hebben uwe voortreffelijke raadgevingen een onwilligen of onvruchtbaren grond bij mij als minister gevonden, en staat het te bezien of uwe afgedwaalde kweekeling, die men nu het "Hozanna" toeroept, niet later een "steennigt hem", te wachten heeft. Zeker blijft het dat uwe goedkeuring bijdraagt om mij voorloopig het versiecht zelfvertrouwen te geven.

Overmorgen trek ik naar de hoofdstad der alias Sicambren, en Vrijdag aanvaard ik mijne taak. Aan werk zal het mij niet ontbreken. Indien ik daarbij uw caleidoscopisch licht niet te baat neem, dan zal ik de vele zaden tot toenemend leven die hier bestaan toch niet trachten te smoren; veelmeer de ontkieming edoch zonder uwe trek- kast zoeken te bevorderen. Heeft de onvolprezene eenig bezadigde *Staatscourant*, de mare dier schoone uitzichten in mijn persoon. den volke nog niet verkondigd, dan wijt het aan de, voor u min bevattelijke kieschheid, om gelijktijdig te kunnen bekend maken, dat de interim gouverneur, ter belooning, uwe gelijke qua Staatsraad is geworden. Ook voor Overijsel zal eerlang verkondigd worden, dat een nieuwe gouverneur zijn licht met den 1sten November zal doen schijnen, en dit wel de door u vermoede president van de Tweede Kamer. Wel had die benoeming, zooals men zegt, vele voeten in de aarde, maar door middel van explicatiën is men, naar mijn inzien terecht, tot het oordeel gekomen, dat men geene betere keus dan die van GEORGE BRUCE kon doen. Het hoofdbezwaar daarbij is dat het potpourri der Tweede Kamer nu zonder eigenlijk hoofd zal blijven; want gij wilt niet, — BOREEL mistrouwt zich zelve, vriend PIETER [SCHOONEVELD] haalt het niet, en het gesluierde beeld der vrijheid hinkt te zeer op twee denkbeelden. Bezat men AKERLAKEN nog, ja dan kan Atlas de aarde nog dragen. Waarom nu niet aan FANHUTS of ROSENTHAL gedacht, DE KEMPERAER kan er in weerwil van zijn zeldzaam talent, geen gooi naar doen. Wat er van zij, ik hoop u binnen de 3 weken binnen het Binnenhof te zien; want ofschoon gij, hetzij dan anti-constitutioneel of slechts onkiesch geloofd, dat ik, vooralanog lid der Eerste Kamer zou blijven, heeft Z. M. dit toch beslist, en dat de zwaarwichtige werkzaamheden van kanselier der ridderorden voorloopig aan niemand anders dan aan mij konden worden toevertrouwd.

“Mijne vrouw en ik zeggen uwe waardige ega veels liefs, en ik voeg er bij, in weerwil uwer vele dwaalbegrippen.

“t. t.

“SCHIMMELFENNICK V. D. OYE.

“Poll, den 28sten Sept. 1847.”

*Den Hoog EdelGestr. Heer L. LUXAC,
Staatsraad, lid der Staten-generaal
te Leiden.*

“Amice! Gisteren gegroepeerd tuschen deks liggende, kreeg ik eene genoegelijke afleiding door uwe letteren. Mijne beeltenis, dat

tot uw schrijven aanleiding gaf, werd stom toegezonden, omdat gij het dan in de macht hielt, hetzelve te laten zeggen wat u beviel. Ik ben nu zeer tevreden met het gezelschap mij door u toebedeeld...

"Mij gaat het hier aanvankelijk volkomen naar wensch. Ik vind allerszids steun, en heb nog geene ernstige bezwaren ontmoet. Er is veel maar geen zoo moeielijk werk als bij een ministerie, en vermits ik in goede verstandhouding met HH. gedeputeerden leef, zonder veel over competentie te barrewarren, loopt alles gelijk een kabbelend beekje. Zelfs de Statenvergadering beteekent niets bij vergelijking met de agitatie der Tweede Kamer. Mijne toespraak in de buitengewone vergadering gehouden, heeft intusschen niet alle goedkeuring te 's Hage weggedragen. Men vond het een soort van comple rendu en wat sterk gekleurd. Ik omgekeerd vind het met veel diplomatieke omsigtigheid gesteld. Ik achtte het onmisbaar omdat mij wellicht nimmer meer eene gelegenheid zoude worden gegeven; aan te duiden dat mijne zwarte tint wel door den tijd wat kon verkleuren, maar dat zwart toch geen wit was geworden. Uwe paskwilen in ernst opnemende zend ik hiernevens één afdruk voor u, één voor VAN ASSEN, en een voor THORBECKE van Utika. Maar ik verzoek daaruit gene aanleiding te zien ontstaan mij in den Arnhemmer te commentariëren. Die courant heeft de hooge wijsheid nooit van den gouverneur te spreken. Ik wensch het daarbij te houden; al kan men ook niet van een gouverneur zeggen wat men wel eens van de vrouwen beweert, de beste is degene van welke het minst wordt gesproken.

"Van de ministerieele mutatiën wil ik alleen zeggen, dat ik zoo iets sedert eenige maanden voorzag, en het eene der redenen was die mij noopte, door het aannemen van dit gouvernement, uit den brand te raken. Gij zult bekennen, dat de homogeniteit er niet door heeft verloren, al is het ook onjuist te beweren, dat VAN HALL zooveel verder met de grondwetsherziening wilde gaan. RAPFARD heeft het gevoel van iemand die zich opoffert. Te laat ziet hij in, dat hij niet straffeloos als raadsman kon optreden. Helpt die Heeren nu als een braaf mensch, en zorgt vooral, dat men de klippen der grondwetsherziening goed voorbij zeilt. J. VAN LEMMER zal u wel helpen, (zie *Waarnemer*) ter zake der directe verkiezingen.

"Voor het overige heb ik er nu persoonlijk belang bij u in de Kamer schipbreuk te zien lijden. Immers geeft gij mij hoop, dan als landbouwer in Gelderland te willen optreden, als een civiele Cincenatus. Ik zie u reeds aan het ontginnen, en wensch nader te vernemen of ik al vast iets voor u zal aankopen.

"Zoover was ik vriend! toen er eene reeks menschen kwam om mij

te spreken. Ik voeg er dus alleen nog het verzoek bij, in het vriendelijk aandenken uwer ega te worden herroepen.

“Vriendhoudend,

“SCHIMMELFENNINCK v. D. OYE.

“Arnhem, 29 December 1847.”

Blz. 206, r. 10 v. b. “BRUCM.” Dat de Koning aanvankelijk bedenkingen maakte, blijkt uit onderscheidene brieven, en is ook zeer natuurlijk, daar hij als president der Tweede Kamer nog zeer kort vóór de sluiting der zitting tegen hoofdstuk II der begroeting en tegen de conceptwetten op het stemrecht gestemd had.

Blz. 209, r. 7 v. o. “Nieuwe tijdschriften”. Den 30sten October 1847 kwam uit het eerste nummer van de *Waarnemer*, bij G. WEDDEFOHL, te Amsterdam. Het laatste nummer kwam uit 29 Maart 1848. Kort na de *Waarnemer* begon de *Komeet* haren loop. Beide tijdschriften werden in gematigden conservatieven geest geschreven.

Blz. 210, r. 12 v. b. “VAN DER CAPELLEN”. Zie het *Handelsblad*. Omtrent denzelfden tijd werd in het *Journal des débats* van 30 Nov. uitvoerig onze toestand besproken en werd VAN DER CAPELLEN VAN BERKENWOUDE als de rechte man van het oogenblik aangeweken, waartegen de *Arnhemsche courant* van 20 en 27 opkwam. Het artikel van het *Journal des débats* werd met eenige aanmerkingen medegedeeld door Mr. SCHÜLLER, dat aanleiding gaf tot een artikel van Professor VREEDE in de *Nieuwe Rotterdamse courant*, waarop SCHÜLLER weder antwoordde. Zie *Politieke Bijdragen*, blz. 521 en 593. Het artikel in het *Journal des débats* is zeer waarschijnlijk van SIRTEMA VAN GROVESTINS.

Blz. 211, r. 13 v. b. “Weg er mede”. De brochure bij G. WEDDEFOHL in het licht gegeven bevat een uittreksel van onderscheidene artikelen van het *Handelsblad*, ten betooge, dat het *Handelsblad* weg wil hebben: onze staatsinstellingen, de ministers en de leden der Staten-generaal; dat het *Handelsblad* ten onrechte de natie wil doen gelooven, dat hetzelfde het orgaan is, waardoor de publieke opinie wordt vertegenwoordigd. Het vlugschrift eindigt met de Nederlanders toe te roepen: “Weg met het Algemeen Handelsblad. Weg er mede.”

Blz. 211, medio. “Munt”. Zie over de muntkwestie in 1847, onderscheidene artikelen van ACKERSDIJK, BAKE enz., in de *Politieke Bijdragen*; en VROLIK: *De edele metalen*.

Blz. 212, r. 15 v. b. "VAN RANDWIJCK." Uit eene Mns. *Bijdrage tot de geschiedenis van de 27 wetsvoorstellen*, mij welwillend ten gebruike afgestaan, ontleen ik het volgende:

"De minister van binnenlandsche zaken, Graaf VAN RANDWIJCK, had in de eerste dagen van October, in eene uitvoerige memorie bij den Koning aangedrongen, niet op eene stukagewijze wijziging van enkele artikelen, maar op eene geheele vernieuwing der grondwet.

"In die memorie werd betoogd:

"dat het brengen van enkele wijzigingen in de grondwet niets dan teleurstelling zoude ten gevolge hebben en dat eene zoogenaamd algeheele herziening bij de tegenwoordige grondwet niet geoorloofd was;

"dat toch slechts enkele wijzigingen zouden teleurstellen, zoowel hen die daarvan verwachten bezuiniging of vereenvoudiging, als die zich vleien dat de oppositie daardoor verzwakt of tot stilzwijgen gebracht zoude worden en niet het minst, degenen die, ter goeder trouw, vermeenen dat de regering daardoor meer klem en kracht zoude bekomen;

"dat deze teleurstellingen ten gevolge zouden hebben dat, binnen korten tijd, alweder op nieuwe wijzigingen zoude worden aangedrongen en alzoo de tegenwoordige moeilijkheden slechts zouden worden verschoven, met het nadeel, dat de eerbied voor die grondwet hoe lang zoo meer zou worden ondermijnd;

"dat het herzien der grondwet in algemeenen zin, dat is het ter toetse brengen van de grondslagen onzer staatsinstellingen en het wijzigen van dezelve, volgens die grondwet zelve niet geoorloofd is, welke wel spreekt (zie Art. 234) van "veranderingen en bijvoegselen "die bij de algemeene grondwet gevoegd zullen worden", maar die de mogelijkheid van eene algeheele herziening of vernieuwing niet heeft voorzien, en dus ook geene middelen aan de hand geeft om daartoe te geraken.

"dat op die gronden, in de aanstaande troonrede, door den Koning zoude behooren te worden gezegd: "dat in den loop der zitting aan "de Staten-generaal zoude worden aangeboden een ontwerp van wet "tot wijziging der voorschriften van het XI^{de} hoofdstuk der grondwet: "van veranderingen en bijvoegselen; met het doel om de deur te "openen voor eene algemeene herziening en hernieuwing derzelve."

"dat het dientengevolge in te dienen ontwerp van wet in hoofdzaak zouden behooren te luiden als volgt:

"Wanneer de noodzakelijkheid van eene algeheele herziening der "grondwet mocht ontstaan, zal dezelve volgenderwijs plaats hebben:

"Het door de regering aan te bieden ontwerp van nieuwe grondwet zal worden onderworpen aan het onderzoek en aan de goed-

“keuring, in zijn geheel, van eene vergadering van Notabelen, samen-
“gesteld uit:

- “de leden van de Staten-generaal;
- “de leden van den Hoogen Raad;
- “de leden van de Provinciale Staten;
- “de leden van de Provinciale Hoven.”

“Dat van eene vergadering van Notabelen, uit zoodanige elementen te zamen gesteld, gerust verwacht konde worden, dat eene nieuwe grondwet, in gematigd vrijzinnigen, maar tevens behoudend monarchalen zin voorgedragen, den bijval der meerderheid zoude verkrijgen, omdat vele leden over enkele, naar hun inzien min wenschelijke bepalingen zouden heen stappen, opdat niet de overige, in hunne oogen meer wenschelijke en noodzakelijke, zouden worden verworpen.

“De Koning, ofschoon persoonlijk zeer ingenomen met de door den minister van binnenlandsche zaken ontwikkelde denkbeelden, besloot echter daaraan geen gevolg te geven, voornamelijk op grond van de tegen de uitvoering ingebrachte bezwaren door den minister van justitie, Jhr. DE JONGE VAN CAMFENS NIEUWLAND, deswege door hem vertrouwelijk geraadpleegd.

Den 10^{den} October werd een kabinetsraad te zamen geroepen tot het vaststellen der troonrede, in welke vergadering de Koning te kennen gaf:

- “tot de overtuiging te zijn gekomen, dat de grondwet behoorde
“veranderd te worden ten aanzien van het stem- en kiesrecht
“en dat, bij die gelegenheid, ook andere punten te wijzigen waren.”

“Vervolgens werd door Zijne Majesteit medegedeeld welke die punten waren en de daarop betrekkelijke zinsnede van de troonrede in discussie gebracht en door alle de leden van den Raad goedgekeurd.”

Blz. 212, r. 15 v. o. “Een nota”. Hieromtrent lees ik in de mij medegedeelde Mns. *Bijdrage tot de geschiedenis*:

“Inmiddels waren, op last des Konings, reeds den 19^{den} October aan de leden van den Kabinetsraad toegezonden, ter nadere overweging, afschriften van eene nota met beknopte memorie van toelichting, bevattende aanwijzing der “artikelen van de Grondwet, welke wijziging aan Zijne Majesteit was noodig geacht en waaromtrent een “nader onderzoek vereischt werd.”

“Deze nota was dezelfde, welke in den Kabinetsraad was voorgelezen en welke, zooals later gebleken is, door den Heer Ridder W. VAN RAPPAARD, waarschijnlijk in overleg met den Heer Baron VAN DOORN VAN WESTOPELLE, was ontworpen.”

“Voorts werden vier dagen later, bij kabinetschrijven van 23 Octo-

ber, op last des Konings, uit overtuiging dat aan de nadere overwegingen van den Kabinetsraad een meer bepaalde leidraad moest gegeven worden, vier der ministers, namelijk die van koloniën, financiën, justitie en binnenlandsche zaken, in commissie gesteld en uitgenoodigd om zich, onder leiding van den minister van koloniën, als oudsten ambtgenoot, en met den staatsraad VAN RAFFARD, directeur van het kabinet, als secretaris, "te belasten met de gemeenschappelijke bewerking van de wetsvoorstellen en toelichtende memorien, welke alsnu zullen worden vereischt, en tevens in het rapport, hetwelk Zijne Majesteit ter aanbieding van dezen arbeid te gemoet ziet, die beschouwingen uiteen te zetten, welke zich bij het onderzoek van de in de nota vervatte punten en in hunne verdere overwegingen te dezer zake zullen hebben voorgedaan."

"Zijne Majesteit meende, dat op deze wijze de behandeling der zaak zoo zou worden bespoedigd, als in meer dan één opzicht wensche-lijk seheen."

"Tevens werd den ministers van oorlog en marine, bij kabinetsmissive van denzelfden datum, opgedragen meer opzettelijk in overweging te nemen, "zoo wel de vraag omtrent den ouderdom voor de dienstplichtigheid bij de nationale milittie als ook die omtrent de stemming der miliciens."

"De in commissie gestelde ministers vergaderden schier dagelijks, van van 26 October tot 9 November, ten huize van den minister van koloniën. Van 29 October af werden hunne zittingen bijgewoond door den Heer Ridder W. VAN RAFFARD, die ter bijwoning der vergadering van de Eerste Kamer der Staten-generaal zich in de residentie bevond, en die van wege den Koning was uitgenoodigd "aan de beraadslagingen der commissie *adviseerderwijze* deel te nemen, opdat hij nader mondeling zoude kunnen adstrueeren de gronden, waarop de punten, voorkomende in de punten van wijzigingen, steunden en die in de door hem ingediende toelichtende memorie slechts beknopt waren uiteengezet."

Blz. 213, r. 6 v. b. "De beide rapporten". Wij deelen ze hier mede als belangrijke bijdragen tot de zienswijze der genoemde ministers in November 1847. Wij hebben niet noodig geoordeeld, de voorgestelde veranderingen in de artikelen zelve mede te deelen, daar zij uit de 27 ontwerpen genoegzaam aangewezen worden.

"S GRAVENHAGE, den 11^{den} November 1847.

"Het heeft Uwer Majesteit behaagd bij kabinets missive van den 25sten October jl. zeer geheim la. P⁸⁵, aan de ondergeteekenden mi-

nisters van koloniën, van financiën, van justitie en van binnenland-
sche zaken, de taak op te dragen, om in gemeenschappelijken arbeid
te bewerken en te ontwerpen de wetsvoorstellen en toelichtende me-
morie, welke zullen worden vereischt, om volgens de toezegging aan
de Staten-generaal, bij de opening der tegenwoordige zitting gedaan,
te wijzigen die artikelen der grondwet, welke verandering aan Hoogst
Denzelven noodzakelijk is voorgekomen. Uwe Majesteit heeft tevens
het verlangen uitgedrukt, dat de ondergeteekenden in het rapport,
hetwelk Hoogst Dezelve ter aanbieding van de uitkomsten van der
ondergeteekenden arbeid te gemoet zag, de beschouwingen zouden uit-
eenzetten, welke zich, bij het onderzoek der punten, in de van
wege Uwe Majesteit mededeelde Nota voorkomende, en bij hunne
verdere overwegingen te dezer zake, zouden hebben voorgedaan.

“Aan desen geëerbiedigden last onmiddellijk gevolg hebbende ge-
ven, zijn de ondergeteekenden sedert den 28sten October schier dage-
lijks vergaderd geweest, om hun gevoelens omtrent deze hoogst aan-
gelegene onderwerpen te bepalen en dat werk voor te bereiden, het-
welk zij thans de eer hebben hiernevens aan te bieden, en hetwelk
bestaat in veertien ontwerpen van wet, en in eene memorie, waarin
die onderscheidene ontwerpen zijn toegelicht.

“Bij het onderzoek van die ontwerpen zal Uwe Majesteit ontwaren,
dat de ondergeteekenden den leidraad, in de hierboven vermelde
Nota aangewezen, als op den voet zijn gevolgd; maar ook tevens,
dat zij zich hebben veroorloofd de aandacht van Uwe Majesteit te
vestigen op eenige andere artikelen der grondwet, welke in die Nota
niet zijn aangetoekend, en welke aan de ondergeteekenden zijn toe-
geechenen eene verandering of bijvoeging te behoeven, terwijl zij daar-
entegen enkele andere artikelen niet hebben opgenomen, waarvan de
wijziging, of althans een onderzoek deswege, bij de Nota als nood-
zakelijk was verondersteld.

“De artikelen der grondwet, waarvan alzoo, in *overeenstemming met
de aangehaalde Nota*, eene wijziging door verandering of bijvoeging,
wordt voorgesteld, zijn de artikelen 4, 6, 7, 57, 59, 67, 73, 82, 106,
126, 128, 130, 131, 132, 133, 150, 151, 152, 153, 180, 184, 200,
210, 211; terwijl *bovendien* de ondergeteekenden in hunne voorstellen
hebben begrepen de artt. 129, 135, 144, 148, 155, 156, 164, 166,
186, 187, 212, 220 en 223 en daarentegen *ontbraden* de wijziging der
in de Nota nog aangehaalde artikelen 81, 86, 90, 123, 155 en 225.

“Hun tegenwoordig verslag zal zich, naar aanleiding van deze drie-
ledige categorie, eigenaardig in drie gedeelten spitsen.

“In het *eerste* zal de rede zijn van de wijzigingen, welke uit de
Nota zijn overgenomen, in het *tweede* van de wijzigingen die door de

ondergeteekenden bovendien zijn voorgesteld; en in het *derde*, van de wijzigingen, welke de ondergeteekenden Uwer Majesteit vermeenen te moeten ontraden.

“Ten *slotte* zullen de ondergeteekenden nog het ten en ander bijbrengen omtrent den *vorm*, welken zij aan hunnen bij deze aangeboden arbeid hebben gegeven.

AD. I.

Over de wijzigingen welke uit de Nota zijn overgenomen.

“De ondergeteekenden gelooven zich te mogen onthouden, van hij de behandeling van dit gedeelte te treden in eene ontwikkeling der gronden, op welke de door hen voorgedragene wijzigingen steunen. Zij zouden dan genoodzaakt zijn in herhalingen te vallen van hetgeen gezegd is, zoowel in de memorie tot toelichting der Nota, welke hun van wege Uwe Majesteit is medegedeeld, als in de memorie tot toelichting der nevens dit rapport overgelegde wetsontwerpen. Wel is waar hebben onderscheidene der in die Nota voorkomende artikelen bij de nadere bearbeiding eene meer of min zakelijke verandering of bijvoeging ondergaan; maar de ondergeteekenden vleien zich, dat die wijzigingen, wanneer zij ook al niet opzettelijk in hunne memorie van toelichting worden gerechtvaardigd, echter, bij eenige vergelijking, zich genoegzaam zullen aanbevelen.

“Zij gelooven daarentegen verplicht te zijn, om Uwer Majesteit kennis te doen dragen van het verschil van gevoelen, dat zich in hun midden heeft geopenbaard bij de behandeling van twee belangrijke punten, namelijk, de verandering van art. 59 en van art. 126.

“Met de nu voorgedragene veranderingen van art. 59 heeft een hunner zich slechts in zoover vereenigd, als hij heeft gemeend te moeten buigen voor de meerderheid, maar geheel goedkeuren kon hij de verandering niet. Hij toch vermeent, dat de voorgestelde redactie aanleiding zal geven tot moeielijkheden, en bezwaarlijk den bijval zal verwerven, dien men wenscht. Naar zijn inzien wordt daarbij niet toegegeven, wat men zou kunnen en behooren in te willigen, en moet zij slechts dienen om het nu aangenomen systema te bevestigen. Zij die beweren, dat het woord *opperbestuur* zich niet uitstrekt tot de *wetgeving*, en die zouden wenschen de beteekenis welke zij aan deze uitdrukking hechten, eenmaal aangenomen te zien, sollen de gelegenheid daarvoor als afgesneden beschouwen en hierin eene reden vinden om zich tegen te verklaren. Hetgeen nu voorgesteld wordt omtrent de jaarlijksche commissie van onderzoek, zal in hun oog niet als een inwilliging zijn aan te merken. Die commissie toch bestaat nu reeds, en, ofschoon alleen bij besluit in het aanzijn geroepen, zou niemand er licht aan denken om deze instelling te ver-

nietigen. Maar de werking der commissie zal bovendien nagenoeg dezelfde blijven. Indien het gevolg van haar onderzoek was, dat de verschillen tusschen haar en de regeering aan de uitspraak der wetgevende macht werden onderworpen, gelijk dit het oogmerk is ten aanzien van de door de Algemeene Rekenkamer niet verevende ontvangsten en uitgaven, dan zou dit inderdaad kunnen bevredigen, en er zou eene gelijkmatigheid van stelsel ontstaan in de behandeling van 's Rijks gewone geldmiddelen en die voortspruitende van koloniale remises, welke op hetzelfde beginsel zou rusten. Maar dit zal thans het geval niet wezen; welke aanmerkingen er ook door de commissie van onderzoek, of later, door de Staten-generaal, zullen worden gemaakt, zij zullen zonder gevolg blijven; de regeering zal er zich niet aan behoeven te storen. Zoo zeer als iemand is de hier bedoelde ondergeteekende een voorstander van het gevoelen, dat de Staten-generaal niet behooren gemengd te worden in het bestuur der overzeesche bezittingen; hier is echter niet de rede van dat bestuur, maar van de handelingen der regeering in het moederland, en van de verantwoording van 's lands inkomsten, want de koloniale remises zijn als zoodanig te beschouwen.

“De andere ondergeteekenden, zich niet met het gevoelen van hun ambtgenoot vereenigende, hebben zich, in de eerste plaats, beroepen op de gronden, welke in de memorie van toelichting tot adstructie van de nu voorgedragene bepalingen zijn aangevoerd, en hebben dat gevoelen wijders bestreden, hoofdzakelijk op de volgende gronden.

“Het is noodig, dat de strijd over de beteekenis van de uitdrukking *het opperbestuur* een einde neme. De ruime zin, welke daaraan tot dusverre gehecht werd, lag in de bedoeling van de ontwerpers der grondwet, gelijk door meerdere bewijzen zou kunnen worden gestaafd. Het zou bedenkelijk zijn daarvan af te wijken; maar hetgeen billijker wijze kan en moet toegegeven worden, is, dat, met behoud van het uitsluitend opperbestuur des Konings, het beginsel van verantwoordelijkheid der hoofden van de departementen van algemeen bestuur, welke zich thans, ten aanzien van den minister van koloniën, tot weinige handelingen bepaalt, eene ruimere toepassing erlange. Dit zal geschieden door de voorgestelde bepaling ten opzichte van de toepassing en verandering der regeeringsreglementen. Hierin is dus eene, en wel eene zeer aanmerkelijke inwilliging gelegen. De andere ligt in de bestendiging, bij de grondwet, van de commissie van onderzoek, en in de wijze van hare samenstelling. Die instelling rustte tot dusverre alleen op een besluit, hetwelk, als zoodanig, voor intrekking of wijziging vatbaar bleef. De mogelijkheid hiervan zal ophouden, zoodra die instelling een uitvloeisel wordt van

de grondwet. Maar ook door de wijze, waarop zij zal worden samengesteld, zal zij waarborgen geven van onafhankelijkheid, in zooverre hare leden voortaan zullen gekozen worden door de collegiën waartoe zij behooren. Maar vermits de helft van haar personeel uit leden van de Staten generaal zal bestaan, en dat personeel voor het overige telken jare kan afwisselen, zou het ongeraden zijn aan de commissie dezelfde eigenschappen toe te kennen, welke de Algemeene Rekenkamer bezit. Eene derde zeer aanmerkelijke wijziging van het bestaande is daarin gelegen, dat aan de Staten-generaal zullen worden medegedeeld, behalve de vastgestelde koloniale begrotingen, ook de laatste in de koloniën afgesloten rekeningen van werkelijke ontvangsten en uitgaven: eene bepaling, welke men slechts behoeft te vergelijken met de 2e. al. van art. 59, om zich te overtuigen, dat hierdoor eene oneindig ruimere en meer belangrijke mededeeling omtrent het koloniaal geldelijk beheer wordt verzekerd, dan tot dusverre plaats had.

“Aan deze sluit zich aan eene vierde inwilliging, welke als gewichtig moet beschouwd worden, de bepaling namelijk van het doel waarmede de rekening der koloniale overmakingen door de commissie zal worden onderzocht, te weten: om zich te vergewissen, dat die overmakingen behoorlijk zijn verantwoord, en dat daaruit geene uitgaven zijn gedaan niet strekkende ten dienste der koloniën. Ook deze bepaling heeft men slechts te vergelijken met art. 1 van het koninklijk besluit van 29 September 1841, N°. 58, om zich te verzekeren, dat de toekomstige taak der commissie in erkende bevoegdheid en gewicht het verre van hare tegenwoordige zal winnen. De Staten-generaal zullen door dit alles worden in staat gesteld, om volledig te kennen de bijzonderheden van de uitkomsten, welke den grondslag opleveren van dat batig slot, waarvan het gebruik bij de wet wordt geregeld. Zij zullen de gelegenheid hebben, om hunne aanmerkingen mede te deelen, en het is niet aannemelijk, dat deze aanmerkingen, zoo zij gegrond zijn, alle uitwerking zouden missen. Die ondergeteekenden deelen ook het gevoelen niet, dat de koloniale overmakingen, in zooverre zij het provenu zijn van hier te lande plaats hebbende verkooping, met de gewone landsinkomsten zouden zij gelijk te stellen; want de omstandigheid, dat de koloniale produkten hier te lande verkocht worden, is het gevolg van oorzaken, welke kunnen ophouden, in welk geval de mogelijkheid kan worden aangenomen, dat de koloniale produkten op de plaats van hunnen oorsprong, of elders buiten het moederland, worden verkocht.

“Om deze redenen meenen dan ook de hier bedoelde ondergeteekenden aan Uwe Majesteit te moeten ontraden om verder te gaan den

de voorgedragene bepalingen medebrengen; maar vinden zij tevens de vrijheid deze bepalingen aan Uwer Majesteits goedkeuring te onderwerpen, als vereenigende doeltreffende en billijke bewilligingen, met het behoud van die waarborgen, welke in het belang van het moederland en van de koloniën vereischt worden.

“Niet minder moeielijkheid heeft aanvankelijk opgeleverd de redactie van art. 126.

“Een der ondergeteekenden toch kon den wensch niet onderdrukken om dit artikel zóó gesteld te zien, dat het voorschreef de regeling door de wet der verantwoordelijkheid van de ministers ten aanzien van het geldelijk beheer, vermits, naar zijn begrip, die verantwoordelijkheid in den zin der grondwet lag opgesloten, en het er slechts op aankwam hare eigenlijke strekking, bij de redactie van dit artikel, duidelijk uit te drukken.

“De andere ondergeteekenden zagen de noodzakelijkheid hiervan niet in, en achtten zelfs eene bepaling van dien aard bedenkelijk wegens de gevolgen, welke er, naar hunne meening, uit zouden kunnen afgeleid worden.

“Van den anderen kant ontveinsden zij echter niet, dat de bepaling van art. 126 verbetering behoeftde.

“Op die wijze zijn de ondergeteekenden ter herhaalde overwegingen omtrent dit onderwerp gebracht, waaruit ten slotte de redactie is voortgevloeid, welke thans in het wetsontwerp is opgenomen, en met welke, als met een conciliatoir, de eerst bedoelde ondergeteekende heeft verklaard zich te kunnen vereenigen.

AD II.

Over de wijzigingen van andere artikelen der grondwet, niet voorkomende in de Nota.

“Ofschoon de ondergeteekenden alleszins naar waarde hebben geschat de uitgebreidheid der verbeteringen, welke in de van wege Uwe Majesteit medegedeelde Nota zijn opgesomd, hebben zij echter gemeend niet tegen het oogmerk van Uwe Majesteit te zullen handelen, met, bij hun onderzoek aangaande de punten der Nota, ook het oog te vestigen op eenige andere artikelen der grondwet, welke hun toeschenen, ook uit het standpunt, waarvan Uwe Majesteit is uitgegaan, eene wijziging te vereischen.

“Zij hebben hierboven de artt. opgenoemd, welke ten deze in aanmerking zijn gekomen, en zij zouden zich verplicht achten hier ter plaatse rekenschap te geven van hunne voorstellen, ware het niet dat zij zouden schromen misbruik te maken van Uwer Majesteits aandacht, wanneer zij ook hier de gronden ootekenden, welke in de me-

morie van toelichting als de beweegredenen zijn vermeld, om welke eene wijziging der bedoelde grondwetsbepalingen wordt noodig geacht.

“Het zij dan ook den ondergeteekenden vergund zich aan die memorie te gedragen, onder bijvoeging van een paar bijzonderheden, welke daar ter plaatse minder voegzaam konden worden ingelascht.

“Zoo, b. v., zal Uwe Majesteit opmerken dat de ondergeteekenden hebben voorgesteld bij art. 135 de bepaling te voegen: dat de commissarissen Uwer Majesteit niet zullen medestemmen in de keus van personen. De ondergeteekenden zijn namelijk tot het besluit gekomen, dat die bepaling, welke toch reeds door de praktijk is gesanctioneerd, hier ter plaatse als eene bewilliging zal worden beschouwd, en, aangenomen zijnde, het gemakkelijker zal maken om het medestemmen der gouverneurs over zaken, bij de eventueel te maken wet te handhaven.

“De vervanging van de artt. 185 en 187 omtrent de judicature van het krijgsvolk, door twee nieuwe artikelen achten de ondergeteekenden ook daarom van eenig belang, omdat de nieuwe bepalingen tot eene wezenlijke bezuiniging zullen kunnen leiden; hetgeen te minder over het hoofd scheen te moeten worden gezien, nu al de overige voorgedragene wijzigingen genoegzaam geene besparingen zullen opleveren.

“De ondergeteekenden maken voorts, op verlangen van den voorsteller gewag van het onderzoek, waaraan zij zich hebben overgegeven, van de vraag: of niet art. 142 eene wijziging zoude behoeven, te dien effecte, dat de keus van de leden der Tweede Kamer niet langer zou worden opgedragen aan de provinciale Staten, maar aan Kiescollegiën *ad-hoc*?

“Onder de verschillende gronden, welke de voorsteller tot staving van zijn gevoelen omtrent de wenschelijkheid van zoodanige verandering heeft bijgebracht, behoort de overweging, dat de Tweede Kamer meer vertrouwen aan de natie zou inboezemen, wanneer hare leden door opzettelijke Kiescollegiën werden benoemd, in plaats van door de provinciale Staten, wier eigenlijke bestemming eene geheel andere was, en die op hunne beurt langs verschillende trappen gekozen worden. De Wetgevende Macht zou hierdoor aan kracht en invloed winnen. De keus der vertegenwoordigers des volks door provinciale Staten, doet aan deze Staatscollegiën een grooten invloed behouden op den algemeenen gang van zaken, en bestendigt dien geest van provincialismus, welke een hoofdgebrek is der natie, met wien men schier altijd te worstelen heeft, en die zich niet zelden openbaart in de Tweede Kamer.

“Rechtstreeksche verkiezingen van de leden der Tweede Kamer

IX *

zou de voorsteller niet wenschelijk achten, en ook niet, dat de regeling dier verkiezingen aan de wet werd overgelaten; maar hij zou het een voordeel achten en voor de regering, en voor de natie, dat de verkiezingen van leden der Tweede Kamer niet langer aan de provinciale Staten bleven opgedragen.

“De drie andere ondergeteekenden hebben zich met dat gevoelen niet kunnen vereenigen. Zij wezen daarop, dat in de Staten-generaal zelve de wensch naar die verandering zich niet had geopenbaard; dat de tot dusverre plaats gehad hebbende verkiezingen, over het geheel genomen, niet konden gezegd worden een bewijs tegen de waarde van het bestaande stelsel op te leveren; dat het in hun oog niet zeker was, of de Tweede Kamer, door opzettelijke kiezers benoemd, zooveel meer vertrouwen zoude inboezemen; maar meer waarschijnlijk daarentegen, dat de laatstbedoelde wijze van verkiezen, zonder den publieken geest bij het bedaard en verstandig gedeelte der natie op te wekken voedsel zou geven aan de kuiperijen van woelzieke personen, die niets liever zouden verlangen dan zich of hunne vrienden in de Kamer te brengen. Zij wezen, eindelijk, op den weldadigen invloed, welke door de commissarissen Uwer Majesteit in de provinciën, bij het doen van keuzen door de Staten-vergaderingen kon worden uitgeoefend, en welke bij een ander stelsel van verkiezingen geheel zou verloren gaan.

“Eindelijk vermeenen de ondergeteekenden ook in dit gedeelte van hun verslag te moeten melding maken, van de vraag, welke in hun midden is geopperd: of het niet noodig zou zijn de bepalingen van het *Elfde* Hoofdstuk der grondwet, handelende van *veranderingen en bijvoegselen* te wijzigen?

“Naar het oordeel van hem, die dit vraagpunt ter sprake bracht, leverden de bepalingen omtrent de wijziging der grondwet te groote bezwaren op. Het bijeenroepen eener dubbele Tweede Kamer kan, ongerekend de omslag en kosten, welke daarmede verbonden zijn, zelfs eene gevaarlijke zijde hebben, daar het de toegevoegde leden verdrieten moet schier tot niets anders geroepen te zijn, dan om zich tot het aannemen of verwerpen van het aanhangig wetsvoorstel te bepalen, zoodat al ligt de neiging kan ontstaan, om zich meer te doen gelden, en buiten de bevoegdheid der dubbele Kamer te treden. Die neiging was in de dubbele Kamer van 1840 reeds zichtbaar geworden, en hoe zou het nu gesteld wezen, wanneer de samenstelling dier Kamer eens minder gelukkig uitviel, dan toen nog het geval was? Maar hetgeen hem vooral in het tegenwoordig stelsel stuitend toeschijnt, is, dat de Eerste Kamer, zonder vermeerdering van leden, ten tweedemaal geroepen wordt hare stem over het wetsontwerp ter

verandering en bijvoeging uit te brengen, en, hetgeen de dubbele Tweede Kamer heeft goedgekeurd door de stemmen van weinige leden kan te niet doen. Eindelijk vindt hij een te groot bezwaar in de vordering, dat de besluiten bij eene meerderheid van drie vierde gedeelten der tegenwoordige leden moeten opgemaakt worden, vermits het uiterst moeielijk moet vallen in zoo groote vergadering eene dergelijke meerderheid op eenig voorstel te vereenigen. Naar zijne wijze van zien ware het verkieslijker eene wet ter verandering van of bijvoeging tot de grondwet aan eene herhaalde stemming, in eene eerstvolgende zitting der Staten-generaal te onderwerpen. Hierdoor zou de mogelijkheid ontstaan om eene reeds eenmaal rijpelijk onderzochte bepaling aan eene nadere toetsing te onderwerpen, en, kon zij dien naderen toets niet doorstaan, haar af te stemmen; terwijl men, in het omgekeerde geval, den waarborg had, dat de tweemaal gevoteerde en aangenomene wet die goedkeuring inderdaad waardig was.

“De overige ondergeteekenden konden zich met dit gevoelen niet vereenigen. Zij beriepen zich daarop, dat zelfs de ontwerpers van het voorstel THORBECKE c. s. de dubbele Kamer in dat voorstel hadden laten bestaan, en dat destijds bij de overige leden der Kamer generlei veiligen was openbaar geworden, om de dubbele Kamer uit het grondwettelijk samenstel weg te nemen. Zij zagen in de dubbele Kamer niet zoo groot gevaar, omdat deze uit den aard der zaak niet anders doen kan dan hare goed- of afkeuring hechten aan het wetsvoorstel, waarover zij te beraadslagen heeft, vermits eene *andere* verandering of bijvoeging niet *dit* zou zijn, welke de grondwet aan het votum der dubbele Kamer onderwerpt, en mitdien elke wijziging van het primitieve voorstel is uitgesloten. Zij erkennen, dat het vereischte van eene aanneming der wet door drie vierden der tegenwoordig zijnde leden van de dubbele Kamer, het wijzigen der grondwet niet gemakkelijker maakt, maar zij betuigen tevens niet in te zien, welke grond van noodzakelijkheid zou kunnen worden aangevoerd, ten betooge, dat het veranderen der grondwet gemakkelijker gemaakt moet worden. Zij oordeelden bovendien dat, indien de nu voor te dragen veranderingen de goedkeuring der dubbele Kamer kunnen verwerven, er geene vrees voor het vervolg behoeft te bestaan, dat niet ook andere wijzigingen, waren zij door de ervaring als noodig aangewezen, zouden kunnen ingevoerd worden.

“Eindelijk zijn zij van gevoelen, dat de wijze van de grondwet te veranderen door een dubbel *votum* over de daartoe strekkende wet, ongelegenheden zou kunnen doen ontstaan in spoed vereischende gevallen, door de aanzienlijke ruimte van tijd, waardoor, onder som-

mige omstandigheden, het tweede votum van het eerste zou kunnen zijn afgescheiden.

“De eerst bedoelde ondergeteekende heeft betuigd, in weerwil van deze consideratiën, veel aan zijn gevoelen over deze zaak te blijven hechten.

AD III.

Over de punten, welker wijziging ontraden wordt.

“Onder de artt., welke Uwe Majesteit voor wijziging vatbaar heeft geoordeeld, bekleedt het 81ste art., betreffende de samenstelling van de Tweede Kamer der Staten-generaal, voorzeker eene gewichtige plaats.

“De gronden daarvoor aangevoerd in de memorie tot toelichting der wijzigingen volgens de nota, verdienen zeker groote aandacht, maar ten alotte hebben zij, hetzij met eerbied gezegd, de ondergeteekenden niet kunnen terugbrengen van de overtuiging, dat het verkieslijker is gemeld artikel der grondwet onveranderd te laten. Die overtuiging rust op de navolgende redenen, welke zij bescheidenlijk aan de overweging Uwer Majesteit aanbevelen.

“Zij ontkennen niet, dat er bij gelegenheid van de grondwetsverandering van 1840 krachtig op eene wijziging van art. 81 is aangedrongen; maar zij meenen hier tegen over te mogen stellen, dat de Tweede Kamer in 1845, dus in een later tijdperk, zich niet voor die verandering heeft verklaard; dat er sedert niet over de ongelijkmatigheid der vertegenwoordiging is geklaagd, en dat, door dit punt thans ter sprake te brengen, licht een twist zou ontstaan die er nu niet is.

“Zij ontkennen al verder niet, dat eene vaste bepaling van het getal der leden van de Tweede Kamer, in welke bepaling alleen door eene wijziging der grondwet verandering kan worden gebracht, bij verwisseling van omstandigheden eigenaardige bezwaren oplevert; doch zij zijn tevens van oordeel, dat, zoolang men de keuze der vertegenwoordigers aan de provinciën als zoodanig toekent, aan sommige dier provinciën niet zonder eenige billijkheid zou kunnen worden ontnomen dat aandeel in de verhouding der vertegenwoordiging, hetwelk zij thans bezitten, maar hetwelk zoude verloren gaan, indien, door alleen op het zielental, en niet op de gegoedheid en het aandeel in de algemeene lasten te letten, de vertegenwoordiging van andere provinciën werd vermeerderd.

“Hierbij komt, dat men. den voorgedragen maatstaf der bevolking aannemende voor de vertegenwoordiging in de Tweede Kamer dien maatstaf ook zoude moeten toepassen op de samenstelling der provinciale Staten, hetgeen al wederom geen gering bezwaar zou doen ontstaan.

“Eindelijk heeft bij de ondergeteekenden niet weinig gewogen de bedenking, dat door de voorgestelde vermeerdering van leden der Tweede Kamer eene niet onaanzienlijke vermeerdering van uitgaven zou teweeg gebracht worden, hetgeen op een tijdstip dat elke bezuiniging als dringend noodzakelijk moet worden beschouwd, zooveel mogelijk moet worden vermeden.

“De laatst aangevoerde grond, in verband met het gevoelen, dat art. 81 niet moet worden veranderd, doet de ondergeteekenden adviseeren om de voorgestelde wijziging van art. 82, de vermeerdering van het getal leden der Eerste Kamer, ook buiten gevolg te laten. Alleen kunnen de ondergeteekenden zich zeer wel vereenigen met de voorgedragene bijvoeging tot dit laatste artikel.

“Met betrekking tot de artt. 86 en 90, omtrent de beëdiging van de leden der beide Kamers van de Staten-generaal, zijn de ondergeteekenden van gevoelen, dat eene verandering of bijvoeging onnoodig is, aangesien die bepalingen Uwe Majesteit niet behoeven te beletten, om de leden der Staten-generaal niet tot de beëdiging toe te laten, dan nadat hunne geloofsbrieven zijn onderzocht en in orde bevonden.

“Het 123ste art. heeft, naar aanleiding van de Nota, de vraag doen onderzoeken, of niet daarbij te bepalen zou zijn, dat de begrotingswetten niet zullen mogen worden afgestemd om redenen buiten die wetten zelve liggende?

“De ondergeteekenden zijn van oordeel, dat zij dit denkbeeld aan Uwe Majesteit moeten ontraden.

“Ofschoon toch van den eenen kant niet te ontkennen valt, dat dergelijke bepaling, in verband met eene gemoedelijke betrachting van den eed omtrent de handhaving der grondwet, zich wel schijnt aan te bevelen, zoo is het echter van de andere zijde niet minder waar, dat in de meeste gevallen het gemak om aan die bedenking te ontgaan, te groot is, dan dat men zich eenig nut van zoodanige bepaling zou mogen voorspellen; ongerekend, dat hare voordracht zeker aan velen zou mishagen.

“Bij datzelfde artikel is tevens de vraag gerezen: of niet te bepalen zou zijn, dat, wanneer op den 31sten December van het jaar, waarin de begrotingswetten moeten zijn vastgesteld, de aanneming daarvan niet heeft plaats gehad, met de inruiming der staatsinkomsten zal kunnen worden voortgegaan, in afwachting dat de onderscheidene deelen der wetgevende macht zich onderling omtrent de begroting van uitgaven zullen hebben verstaan?

“Een der ondergeteekenden zoude zich wel met zoodanige bepaling kunnen vereenigen; de drie anderen echter niet. Deze laatsten ver-

klaarden er zich tegen, omdat zij overtuigd waren, dat zoodanige bepaling de stelling der regeering aanmerkelijk zoude verzwakken, vermits thans de leden der Staten-generaal meestal terug deinzen voor de gevolgen, welke eene verwerping der begrooting zoude na zich slepen; terwijl zij, in geval de aangedaide bepaling bestond, een uitweg zouden hebben, waardoor zij aan de verantwoordelijkheid voor die gevolgen zouden kunnen ontgaan.

“De ondergeteekenden hebben al verder, naar aanleiding der meer aangehaalde Nota de vraag onderzocht of de inhoud van art. 225 der grondwet ook in den weg staat aan het maken van wettelijke bepalingen ten aanzien van het oprichten van dagbladen bijzonder aan het vorderen van cautie van de oprichters?

“Twee der ondergeteekenden vermeenen het niet geheel nitgemaakt te zijn, of de bepaling niet aan het vorderen van cautie, als de voorwaarde om een periodiek geschrift uit te geven, in den weg zou staan en zouden het om dien reden wel als wenschelijk beschouwen, dat eene verduidelijkende bepaling dienaangaande in het artikel werd opgenomen, daar zij het beteugelen der periodieke drukpers schier als eene levensquaestie beschouwen.

“De twee andere ondergeteekenden daarentegen zijn van gevoelen, dat de bepaling, gelijk die daar ligt, het vorderen van cautie niet in den weg staat. Het vorderen van cautie toch, meenen zij, kan niet gezegd worden overeen te komen met het noodig hebben van een voorafgaand verlof, waarvan alléén art. 225 spreekt. Daaronder is te verstaan de censuur, welke men door alle voorafgaand verlof onnoodig te verklaren, wilde afweren. In Frankrijk, waar de vrijheid der drukpers door het charter is gewaarborgd, is er eene wet, die de oprichters van dagbladen tot het stellen van cautie verplicht, en gelijk het vorderen eener cautie van de vreemdelingen, alvorens zij kunnen procedeeeren, niet kan gezegd worden hun het procedeeeren te beletten, evenzoo is het vorderen bij de wet van cautie alvorens een dagblad op te richten, geen beletsel, gelijkstaande aan het noodig hebben van een voorafgaand verlof.

“Na aldus het zakelijke van hun onderzoek te hebben afgehandeld zullen de ondergeteekenden alsnu, *ten slots*, nog de redenen doen kennen, welke hen hebben bewogen aan hunnen arbeid dien vorm te geven, waarin hij bij deze aan Uwe Majesteit wordt aangeboden.

“In de *eerste* plaats hebben de ondergeteekenden begrepen, dat zij de onderscheidene wijzigingen en bijvoegingen niet in een ontwerp van wet, maar in meerdere ontwerpen moesten bevatten, en in elk ontwerp te zamen voegen die artikelen, welke door hunnen inhoud of den aard van het onderwerp met elkander samenhangen; de an-

dere daarentegen, die op zich zelf staan, in afzonderlijke wetsontwerpen op te nemen.

“Ware hier sprake geweest van eene eigenlijke gezegde herziening der grondwet, waarbij de historische artikelen ter zijde geschoven, de onnauwe urigheden van stijl en taal verbeterd, de veranderingen, door de bespiegeling aanbevolen, bewerkstelligd moesten worden, de ondergeteekenden zouden misschien de voorkeur hebben gegeven aan een eenig wetsontwerp, hetgeen alsdan een samenhangend geheel zou hebben gevormd.

“Nu echter is dit niet het geval. Er is slechts de rede van het veranderen of bijvoegen van eenige bepaalde artikelen, allen door de ondervinding in meerdere of mindere mate aangewezen als geleid hebbende tot moeielijkheden en botsingen, of wel leemten opleverende, waardoor de gang der zaken wordt belemmerd. Die veranderingen of bijvoegingen staan meestal op zich zelve. Ofschoon het niet wenschelijk zij, moet echter de mogelijkheid worden verondersteld, dat eene of meerdere worden afgestemd. Dit zal aan de werking der overigen niet schaden. Van hier, dat zij niet alleen kunnen, maar zelfs behooren in afzonderlijke wetsontwerpen te worden voorgedragen.

“Daarentegen zijn de ondergeteekenden in de *tweede* plaats van oordeel geweest, dat zij de ophelderingen en gronden dezer onderscheidene wetsvoordrachten zeer wel in ééne memorie van toelichting konden opnemen. Hier toch bestaat niet dezelfde reden voor eene splitsing als ten aanzien van de wetsontwerpen. Daarentegen kon dit ééne stuk de herhalingen overbodig maken, welke bij afzonderlijke memoriën van toelichting waarschijnlijk niet te vermijden waren geweest. Dat hierdoor wellicht aan de Staten-generaal aanleiding zal gegeven worden tot het voortbrengen van algemeene consideratiën, welke zou hebben bestaan, indien zij elk wetsontwerp ook volgens de toelichtende memorie, als een op zich zelf staande geheel hadden moeten beschouwen, is een bedenking welke aan de ondergeteekenden niet is ontsnapt, maar zij hebben daartegen overgesteld de onmogelijkheid om het treden in zoodanige algemeene beschouwingen geheel af te snijden, wanneer de Staten-generaal verkiezen die te doen gelden, gelijk dit onder anderen blijkt uit de behandeling der begrootingswetten.

“In de *derde* plaats, eindelijk, veroorloven zich de ondergeteekenden te doen opmerken, dat zij de ontwerpen van wet over het geheel, en behoudens eenige litterale wijzigingen hebben geschocid op den leest van de wetten, welke in 1840 tot het maken van veranderingen en bijvoegingen hebben gediend. Zij hebben dit gedaan,

niet alleen omdat het voorzichtig scheen dit antecedent te volgen, maar ook, omdat de destijds gebezigde vorm en inkleeding het best schenen te beantwoorden aan het tegenwoordige oogmerk, en er dus ook van die zijde geene reden bestond om van dien vorm thans af te wijken.

“De ondergetoekenden besluiten dit verlag met den wensch, dat hunne verrichtingen de goedkeuring van Uwe Majesteit zullen mogen verwerven, en dat hun arbeid, waarvan zij het gewicht en de moeilijkheid als het ware bij elke schrede hebben ondervonden, eenigermate dienstbaar moge zijn aan de bevordering van de heilzame bedoelingen, welke Uwe Majesteit zich heeft voorgesteld.

De Minister van Koloniën,
J. C. BAUD.

De Minister van Financiën,
VAN HALL.

De Minister van Justitie,
DE JONGE VAN CAMPERS NIEUWLAND.

De Minister van Binnenlandsche zaken,
V. RANDWIJCK.”

Zeer Geheim.

's GRAVENHAGE, 25 November 1847.

“Krachtens de bevelen van Uwē Majesteit, hun kenbaar gemaakt bij brief van den Heer Staatsraad, directeur van het kabinet, van den 8sten dezer, 1°. Q³⁷, zeer geheim, zijn de ondergetoekenden in overleg gekomen met de ministers van oorlog en van marine, nopens de voorstellen, vervat in hunne rapporten van 4 en 7 dezer (zeer geheim), tot het veranderen van eenige der bepalingen van de grondwet, betrekking hebbende tot de land- en zeemacht van het Rijk.

“De ondergetoekenden bevinden zich thans in staat, om Uwe Majesteit deswege te dienen van consideratiën en advies.

“De minister van oorlog heeft, in zijn rapport, voorgesteld het veranderen van art. 58, 204, 205 en 206 der grondwet. Het eerste van die artikelen zal afzonderlijk, en de drie laatsten, als behoorende tot één samenhangend stelsel, zullen gezamenlijk behandeld worden.

Ad art. 58. Het is schier overbodig te herinneren, dat aan de Staten-generaal namens Uwe Majesteit is gegeven eene toezegging omtrent het indienen eener conceptwet op de militaire pensioenen, en dat het voornemen bestaat, om die toezegging in dezer voege te ver-

wezenlijken, dat er twee afzonderlijke wetsontwerpen, een voor de officieren en een voor de mindere militairen zullen worden ingeleverd, waarvan het eerste blootelijk het bedrag, niet de voorwaarden van het pensioen zal regelen. Evenmin zal in het breede behoeven verhaald te worden, dat dit stelsel, hetwelk reeds in den Ministerraad veel tegenspraak heeft ontmoet, steunt op de betoogde noodzakelijkheid, dat Uwe Majestelt, voor zooveel de officieren betreft, bij uitsluiting beoordeelaar blijve van de *termen* tot, en van de *aanspraken* op pensioen. Eindelijk zij met een enkel woord berinnerd, dat het aan verscheiden leden van den Ministerraad voorkwam, dat, in allen geval, de beweringen, waarop de bewuste splitsing rust, niet af te leiden zijn, zooals de Minister van oorlog vermeent, uit den letter van art. 58 der grondwet.

“Om dien twijfel op te heffen en het aangeprezen beginsel in de grondwet te radiceeren, stelt de minister van oorlog voor, om art. 58 aldus te lezen:

“De Koning heeft bij uitsluiting het opperbevel over de vloien “en legers.

“De militaire officieren worden door Hem benoemd, ontslagen, of “daartoe *termen vindende*, op pensioen gesteld.

“De regels van de pensioenen aan militairen beneden den rang van officier toe te kennen, worden bij de wet bepaald.”

“De ondergeteekenden gelooven niet, dat de grondwet de verklaring behoeft te bevatten, dat aan *mindere militairen* pensioenen zullen kunnen worden gegeven. Omtrent de *burgerlijke ambtenaren* bestaat eene zoodanige verklaring niet, en echter worden zij gepensioneerd. Het pensionneeren van 'slands dienaren behoort, trouwens, tot de gewone daden van bestuur. Daaromtrent kan wel de vraag ontstaan, of zij aan reglementaire of aan wettelijke regelen zullen worden gebonden, maar het beslissen van die vraag schijnt niet in de grondwet te huis te behooren.

“Om deze redenen zijn de ondergeteekenden eenparig van gevoelen dat het laatste lid van het voorgesteld artikel, houdende: “dat de “regelen van de pensioenen, aan militairen beneden den rang van “officier toe te kennen, bij de wet zullen worden bepaald,” onnoodig is.

“Wil men (hetwelk zij echter niet stellig aanraden) eene dusdanige bepaling voorstellen. dan schijnt zij beter op hare plaats in art. 202 der grondwet, alwaar men, na de verklaring: “dat er ten allen tijde “eene toereikende zee- en landmacht zal moeten onderhouden worden, aangeworven uit vrijwilligers, hetzij inboorlingen of vreemdelingen, om te dienen in of buiten Europa, naar de omstandighe-

“den”, zou kunnen lezen: “*kunne verzorging, in het geval van ver-
minking of van langdurigen dienst, wordt bij de wet geregeld.*”

“Ten aanzien van het 2de en 3de lid van het voorgestelde artikel, handelende over de pensioenen der officieren, zijn de gevoelens der ondergeteekenden niet zoo eenstemmig. Drie hunner keuren de voorgestelde bijvoegingen onvoorwaardelijk af, en achten het doel, daarmede beoogd, onbereikbaar. Huns inziens zullen de Staten-generaal niet medewerken tot het daarstellen eener pensioenwet, waarbij wel sommen, maar geene voorwaarden worden bepaald. In het belang van de, in den officiersstand zoo onmisbare afhankelijkheid van hooger wil, zijn zij wel van gevoelen, dat Uwe Majesteit, in het ontslaan en pensionneeren van officieren, niet moet gebonden zijn aan onveranderlijke voorschriften; maar zij oordeelen, dat deze voor Uwe Majesteit noodzakelijke ruimte kan worden verkregen, door uit te gaan van het beginsel, dat bepalingen der wet slechts zullen zijn de *dagelijksche regel*, terwijl in buitengewone omstandigheden, daarvan door Hoogst Denzelven zal kunnen worden afgeweken. Dit denkbeeld zou, naar hun inzien, in de volgende bewoordingen, in de te ontwerpen pensioenwet kunnen worden uitgedrukt:

“Hij blijft aan den Koning voorbehouden, om in bijzondere gevallen en wanneer 's Rijks belang dit vordert, van den algemeenen regel af te wijken, zonder overschrijding evenwel van het voor elken *“rang bepaalde maximum van pensioenen.”*”

“Wordt een zoodanig artikel in de pensioenwet opgenomen, dan gelooven de drie ondergeteekenden, wier gevoelens hier wordt uitgedrukt, dat de voorgestelde bijvoeging in art. 58 der grondwet, geheel onnoodig is.

“Een der ondergeteekenden meent, dat te dezen alles afhangt van de vraag, of Uwe Majesteit al dan niet genegen mocht zijn, de regeling, niet alleen van pensioen voor de officieren, aan de wet over te laten. Ingeval Uwe Majesteit hiertoe mocht willen besluiten (waartegen minder bezwaren schijnen te bestaan na de verklaring van de ministers van oorlog en van marine, dat Uwe Majesteit van de bestaande reglementaire voorschriften nimmer afwijkt), dan komt ook aan hem eene wijziging van art. 58 der grondwet overbodig voor. In het tegenovergestelde geval acht hij de door den minister van oorlog voorgestelde redactie, voor het 2de en 3de lid van dat artikel, noodzakelijk, behoudens alleen, dat het woord *zijnde* niet in het woord *vindende* behoeft veranderd te worden. Hij acht die wijziging te minder bedenkelijk, omdat, bij verwerping van het voorstel, de regering zal blijven in haar tegenwoordig recht.

“De ministers van oorlog en van marine hoezeer eenige van de bij-

gebrachte redeneeringen toegevende, zijn van oordeel geweest, dat art. 58 eenige verandering in den geest van het voorstel van eerst-gemelden moet ondergaan. De subsidiair voorgestelde verplaatsing van het slot dier bijvoeging naar art. 202, droeg hunnen bijval weg.

“*Ad Artt.* 204, 205, 206. De minister van oorlog meent zich niet te kunnen vereenigen met het geopperd denkbeeld, om den dienst-tijd der militieplichtigen een jaar later te doen ingaan; maar hij stelt voor, om met behoud van den tegenwoordigen ingang, den geheelen diensttijd met 2 jaren te verlengen en alzoo te brengen van 5 op 7 jaren, onder bepaling, dat de manschappen gedurende de laatste twee jaren, uitsluitend zullen zijn *oorlogareserve*. Op die wijze meent hij de nadeelen te hebben opgeheven, die uit den te jeugdigen leeftijd der manschappen ontstaan, vermits in oorlogstijd, volgens zijn voorstel, beschikbaar zullen komen manschappen van 23 tot 25 jaren oud, die thans zoowel aan de militie als aan schuttersdienst ontsnappen, en echter de meest bruikbare soldaten zijn. De jongere lichten, wier wapenoefeningen overigens thans op eene zeer gemakkelijke en der gezondheid onschadelijke wijze zijn ingericht, kunnen dan gebezigd worden in de vestingen en voor andere, het minst vermoeiende diensten.

“Door den minister van oorlog worden voorts nog eenige veranderingen voorgesteld, opgenomen in eene nieuwe redactie van de artt. 204, 205 en 206 der grondwet.

“De ondergeteekenden hebben zich over het algemeen met de beschouwingen van den minister van oorlog kunnen vereenigen. Het betoog echter, dat de diensten, die men thans van de jongste lichte vordert, uiterst gering en voor de gezondheid onschadelijk zijn, is hun voorgelaten vatbaar te zijn voor de tegenwerping dat dit alles steunt op den veranderlijken wil van personen. De ondergeteekenden meenen daarom dat het wenschelijk is, aan de voorstellen van den minister van oorlog voor zooveel artikel 204 betreft, toe te voegen de bepaling: “dat de manschappen, in tijd van vrede, gedurende het eerste jaar niet zullen worden opgeroepen tot werkelijken dienst.”

“Daarentegen kunnen de ondergeteekenden niet nalaten, het slot van het nieuwe artikel 204 als bedenkelijk en onnoodig te beschouwen. Volgens dat slot zou de Koning de militairen tot langer dienst kunnen verplichten, in tijden van oorlog en gevaar. Die bijvoeging is bedenkelijk voorgelaten, wegens hare onbepaaldheid, en ook in verband tot de voorgestelde verlenging van de militieplichtigheid met twee jaren. Maar juist door, die verlenging wordt zij ook onnoodig vermits de ontslagen miliciens terstond bij de schutterijen ingelijfd

wordende, als zoodanig moet blijven medewerken tot verdediging des vaderlands.

“Overigens gelooven de ondergeteekenden dat in het voorgestelde nieuwe artikel 206 nog twee veranderingen noodig zijn. De eerste bestaat in de inlating der woorden *geheel of gedeeltelijk* in den aanvang van het artikel, omdat de verplichting, om jaarlijks de *gansche* militia te doen bijeenroepen (die uit de tegenwoordige redactie volgt) niet is in het algemeen belang en soms niet wordt nagekomen. Aan het slot van het artikel is het daarentegen geraden geacht, om de voorgestelde bevoegdheid des Konings tot bijeenroeping van een gedeelte der militia, zonder de medewerking der wetgevende Kamers, te bepalen tot de *helft*.

“Al deze aanmerkingen, waarmede de minister van oorlog zich gereedelijk heeft vereenigd, hebben aanleiding gegeven tot het samenstellen van eene nieuwe redactie van de artikelen 204, 205 en 206 welke Uwe Majesteit hierbij zal vinden, met eene daartoe betrekkelijke Memorie van toelichting.

“De ondergeteekenden hebben zich daarbij bezig gehouden met het voorstel des ministers van marine van den 7^{den} dezer, de strekking hebbende om de artikelen 204, 205, 206, 208, 209 en 211 der grondwet zoodanig te wijzigen, dat de daarstelling eener zeemilitie verplichtend worde verklaard, behoudens nader bij de wet te maken bepalingen.

“Heeft de minister van oorlog zich in zijn rapport van den 4^{den} dezer reeds omtrent dat voorstel in eenen ongunstigen zin uitgelaten, twee der ondergeteekenden hebben zich geheel bij dat afkeurend gevoelen geschaard. Zij gelooven met het oog op de beraadslagingen der 2de Kamer van de Staten-generaal, in het jaar 1840, dat een dussdanig voorstel geen uitzicht op den bijval der meerderheid heeft, en overigens, bij het algemeen eenen onaangenamen indruk zou maken. Zij zouden zich wel kunnen vereenigen met het denkbeeld om den overgang der militiens bij den dienst ter zee facultatief te verklaren en aantlokkend te maken door het toekennen van genoegzame voorrechten.

“Een der ondergeteekenden denkt minder ongunstig over het voorstel van den minister van marine, en raadt de inlevering van het ontwerp aan, behoudens eene nadere voorzichtige redactie, zoowel van het wetsontwerp als van de memorie van toelichting, in dier voege dat bij wijziging der grondwet alleen het beginsel worde vastgesteld dat er eene zeemilitie zal *kunnen* zijn en het slechts facultatief en niet verplichtend voor de wetgeving. zij om, bij eene later uit te vaarligen wet, dat beginsel in toepassing te brengen.

“Een der ondergeteekenden eindelijk, acht eene zeemilitie onnoodig in tijd van vrede, maar nuttig in tijden van oorlog. De onderzinking heeft toch geleerd, dat bij eenen langdurigen zeeoorlog het Nederlandsche zeevolk van lieverlede zich daar in dienst begeeft, alwaar de meeste buit- en prijsgelden te verdienen zijn. In de revolutie-oorlogen (1795—1813) werden de Nederlandsche oorlogschepen ten laatste grootendeels met Duitschers en andere vreemdelingen bemand. Maar nu in alle naburige staten het beginsel der zoogenaamde conscriptie is ingevoerd, en Nederland met de meesten dier Staten cartellen heeft gesloten tot het uitleveren van degenen, die zich aan de conscriptie trachten te onttrekken, moet, bij eenen langdurigen oorlog, niet veel gerekend worden op de vreemde werving. In zoodanig geval zou het wenschelijk zijn, dat een gedeelte der militiens op 's Rijks oorlogschepen kon worden geplaatst. Op grond van deze redeneeringen en daadzaken meent dat lid, dat art. 234 der grondwet, met wijziging in zooverre van het voorstel van den minister van marine, zou behooren te bepalen: “dat een gedeelte der militie, ten getale en op de wijze, bij de wet bepaald, in tijden van oorlog, zal kunnen worden bestemd tot de dienst ter zee.”

“Daar het niet gelukt is om deze verschillende gevoelens tot eenstemmigheid te brengen, moeten de ondergeteekenden zich bepalen tot de mededeeling derzelve aan Uwe Majesteit.

J. C. BAUD.

VAN HALL.

DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND.

V. RANDWILCK.

Aan den Koning.

Blz. 213, r. 9 v. b. “Laatste kabinetsraad”. Hieromtrent deel ik uit de reeds meermalen gebruikte *Bijdrags* mede:

“Het is hier de plaats om melding te maken van zeker verschil van gevoelens, dat zich in den laatsten kabinetsraad openbaarde en het aftreden van den Heer VAN HALL, als minister van financiën, heeft ten gevolge gehad.

“Deze minister had in de commissie het gevoelen voorgestaan, dat ook het *Elfde* Hoofdstuk der grondwet, handelende van “*Veranderingen en Bijvoegselen*”, gewijzigd behoorde te worden. Naar zijn oordeel leverden de bepalingen omtrent de wijziging der grondwet te groote bezwaren op, en ware het verkieslijk eene wet ter verandering van of bijvoeging tot de grondwet, aan eene *herhaalde stemming* in eene eerstvolgende zitting der Staten-generaal te onderwerpen.

“De drie overige leden der commissie en het adviseerend lid had-

den dit gevoelen van hun ambtgenoot eenparig bestreden. Zij beriepen zich daarop, dat zelfs de ontwerpers van het voorstel THORBECKE c. s. de dubbele Kamer in dat voorstel hadden laten bestaan. Zij erkenden, dat de bestaande voorschriften het wijzigen der grondwet niet gemakkelijk maakten, maar betuigden tevens niet in te zien, welke *grond van noodzakelijkheid* zou kunnen worden aangevoerd ten betooge, dat het veranderen der grondwet *gemakkelijker* gemaakt moest worden.

“Dientengevolge was dan ook geene wijziging van het Elfde Hoofdstuk door de commissie in haar rapport aan den Koning voorgesteld, maar in den laatsten kabinetsraad, nadat de beraadslaging over alle voorgedragene voorstellen was ten einde gebracht, verzocht de minister voor de zaken van den Hervormden eeredienst, Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, het woord, om de noodzakelijkheid te betoogen van het brengen van wijziging in de voorschriften van het Elfde Hoofdstuk, en zulks op de gronden door den Heer VAN HALL reeds in de commissie aangevoerd.

“Dit voorstel vond alleen bijval bij den Heer VAN HALL en werd hevig bestreden door de ministers van justitie en van binnenlandsche zaken, ten gevolge waarvan het voorstel van den Baron VAN ZUYLEN VAN NYEVELT door den voorsteller werd ingetrokken.

“De bestrijding van de ministers van justitie en van binnenlandsche zaken was voornamelijk gegrond op de overweging:

“dat het voorstel was geheel *post festum*;

“dat, bijaldien er werkelijk noodzakelijkheid bestond om het Elfde Hoofdstuk, dat is de *methodus procedendi* in zake de grondwetsherziening, te wijzigen, een eenig daartoe strekkend voorstel bij de Staten-generaal had behooren te worden ingediend, ten einde eerst, *daarna*, in geval van aanneming door de dubbele Kamer, de overige noodig geachte wijzigingsvoorstellen in te dienen, om die, volgens de alsdan gestelde vereenvoudigde *methodus procedendi*, te doen behandelen;

“dat het nu *te laat* was om zich te bepalen bij het indienen van zoodanig eenig voorstel, daar toch de Kamers en de Natie zulks zouden beschouwen als een middel, door de regeering uitgedacht en gezocht, om zich van de herziening van de overige hoofdstukken der grondwet vooreerst af te maken of althans om die op de lange baan te schuiven;

“dat eindelijk het voegen van een voorstel tot wijziging van het Elfde Hoofdstuk bij de overige 27 voorstellen ten eenenmale onaan-nemelijk was, als implicite de erkenning in zich bevattende, dat de regeering zelve gevoelde dat die 27 voorstellen ongenoegzaam waren — bij het bewustzijn toch van genoegzaamheid derzelve, behoefde

de regeering den weg tot nieuwe wijzigingen niet gemakkelijker te maken."

Blz. 214, r. 13 v. b. "In een brief die tot de geschiedenis behoort". Wij deelen hier mede zoowel den brief, waarin VAN HALL zijn ontslag verzocht, als het antwoord daarop van wege den Koning en den brief door VAN HALL geschreven nadat hij zijn ontslag verkregen had.

Afschrijft.

's GRAVENHAGE, den 19^{den} December 1847.

SIRE!

"Het is met een diep gevoel van leedwezen, dat ik mij verplicht zie Uwer Majesteits oplettendheid nogmaals te vestigen op een onderwerp, dat — ik besef het maar al te zeer — niet dan onaangename en verdrietige gewaarwordingen bij Hoogst Dezelve zal opwekken.

"Waar de plicht echter spreekt, mag ik niet aarzelen.

"Ik vrees namelijk, uit hetgeen gisteren in den kabinetsraad is voorgevallen, te moeten opmaken, dat Uwe Majesteit in Hoogst Derselver wijsheid van oordeel zal zijn, dat er niet tot het voorstellen van eenige wijziging in het Elfde Hoofdstuk der grondwet behoort te worden overgegaan.

"Het is Uwe Majesteit bekend hoezeer aan zoodanige wijziging door mij wordt gehecht en op welke gronden mijne overtuiging daaromtrent berust.

"Het is Uwe Majesteit verder bekend hoe, en om welken reden, ik in zoodanige wijziging alleen eene aanleiding kon vinden — om niet verder aan te dringen op andere wijzigingen in de grondwet, dan die tot welke Uwe Majesteit wenscht zich te bepalen.

"Als getrouw en eerbiedig onderdaan berust ik volkomen in alles wat Uwe Majesteit zal beslissen.

"Ik ga verder, zoodra ik bespeur, dat mijne beschouwingen door Uwe Majesteit niet worden gedeeld, gebiedt niet alleen de eerbied voor Uwer Majesteits doorzicht mij, maar noopt mij ook eene betamelijke zedigheit om te gelooven, dat ik mij bedrieg.

"Tusschen dit geloof echter en overtuiging, Sire! ligt eene groote kloof, en zoolang mijne overtuiging niet heeft kunnen worden veranderd, ben ik, als eerlijk minister van Uwe Majesteit, verplicht mij te onthouden van alle medewerking tot datgeen, wat ik gevaarlijk en verderfelijk houde voor mijnen dierbaren Vorst en voor mijn Vaderland; want de belangen van beiden zijn in mijne oogen onafscheidelijk.

"Daarbij komt, Sire! dat zoowel bij de beraadslagingen der commissie, door Uwe Majesteit belast met de voorbereidende werkzaam-

v.

X

heden omtrent de voor te stellen veranderingen in de grondwet, als bij de achtdaagsche beraadslagingen in den kabinetsraad, het mij is gebleken, dat er tusschen de staatkundige beginselen, waarvan vele van mijne geachte ambtgenooten uitgaan — beginselen, welke ik moet vrezen dat door Uwe Majesteit niet worden afgekeurd — en de mijne een zeer groot verschil bestaat.

“Zoodanig verschil kan tot niets anders leiden, dan tot eindelijk groot misverstand en tot groote verzwakking van Uwer Majesteits regeering, welke ik krachtig en gelukkig wensch.

“Dat verschil is zoo groot, dat ook die ambtgenooten het wenschelijk moeten vinden, dat Uwe Majesteit mij uit Hoogst Dezelfs Raad verwijdere en dat ik voor mij althans de overtuiging bezit, daarin geen nut te zullen kunnen stichten, wel tot overlast bij de beraadslagingen en tot groot nadeel bij de uitvoering te zullen zijn, daar niemand kan zeggen, dat ik omtrent een zoo gewichtig onderwerp mijne gevoelens zou verloochenen.

“Ik hoop dus eerbiedig, dat het Uwe Majesteit zal kunnen behagen gehoor te geven aan mijn verzoek en dat hoogst Dezelve mij zal ontslaan van de verplichting om mede te werken tot het tot stand brengen van wetsbepalingen, welke ik onvolledig en alzoo verderfelijk acht.

“Als onmiddellijk gevolg daarvan verzoek ik eerbiedig, dat Uwe Majesteit mij dadelijk gelieve te ontheffen van de verplichting om verder als lid der commissie van voorbereiding der grondwetswijzigingen werkzaam te zijn, en om daarna te gelegener tijd, althans voordat er door Uwer Majesteits regeering tot eenigen openbaren stap, omtrent de wijziging der grondwet wordt overgegaan, mij als minister van financiën ontslag te willen verleenen.

“Tot den kring van ambteloos burger teruggekeerd, zal ik mij in het belang van Vorst en Vaderland verheugen, ionig verheugen, zoo de ondervinding bewijst, dat mijne geachte ambtgenooten Uwe Majesteit goed geraden hebben.

“Wat er ook moge gebeuren, Uwe Majesteit zal in mij steeds vinden, wat ik mij vlei gedurende mijnen diensttijd geweest te zijn, een getrouw dienaar van mijnen geliefden Vorst en van mijn dierbaar Vaderland.

“Het behage Uwe Majesteit deze eerbiedige en oprechte ontwikkeling van mijne overtuiging en daarop gevestigd verzoek met een gunstig en toegavend oog te lezen.

“Van Uwe Majesteit.

De gehoorzame Onderdaan en
getrouwe Dienaar,

“(get.) VAN HALL.”

Aan den Koning.

Afschrift.

's GRAVENHAGE, den 26sten December 1847.

Gehem

Litt. K⁴⁸.

“Het is niet zonder leedwezen, dat de Koning heeft kennis genomen van uwen brief van den 19^{den} dezer, waarbij Uwe Excellentie heeft verzocht om als minister van financiën te worden ontslagen, alvorens er tot eenigen naderen openbaren stap, tot wijziging der grondwet, worde overgegaan.

“De diensten op prijs stellende, welke Uwe Excellentie in hare hooge staatsbetrokkingen aan Zijne Majesteit en aan het Vaderland heeft bewezen, moest het Hoogst Derzelve, natuurlijker wijze, smarten, het oogenblik nu reeds aangebroken te zien, waarop Uwe Excellentie vermeent als 's Konings minister niet langer van nut te kunnen zijn.

“Het heeft echter Zijne Majesteit bijzonder moeten treffen, dat Uwe Excellentie de gronden voor dat besluit heeft geput in redenen, van welke Zijne Majesteit zich niet konde voorstellen, dat zij zulk een overwichtig belang in het oog van Uwe Excellentie zouden hebben. Het schijnt hier toch niet zooseer een vraagstuk van staatkundige beginselen te gelden, dan wel een verschil van zienswijze over meer of minder, waarbij Zijne Majesteit zich had geveid, dat Uwe Excellentie de hare des te gereeder zou hebben ten offer gebracht, nadat Hoogst Deselve zoo menig bewijs had gegeven van Hare sucht tot bevrediging en toenadering.

“In dezen stand van zaken, en na nogmaals over alles rijpelijk te hebben nagedacht, is de Koning tot het besluit gekomen, dat Hoogst Derzelve plicht niet toeliet af te wijken van het oorspronkelijk bij Hoogst Derzelve opgevat voornemen, met hetwelk zich de andere ministers hebben vereenigd, te weten, om geene verandering in het Elfde Hoofdstuk der grondwet voor te dragen, en vermijts Uwe Excellentie in dat verondersteld geval Haar ontslag heeft gevraagd, is daarvan het gevolg, dat Zijne Majesteit tot het inwilligen van dat verzoek zal overgaan.

“De Koning vertrouwt intusschen, dat Uwe Excellentie, met die gezindheid bezield, van welke zij zoovele blijken heeft gegeven, in elke andere omstandigheid bereid zal bevonden worden, om hare talenten aan den dienst van Zijne Majesteit en van den Staat te wijden, en alzoo nieuwe aanspraak verwerve op de erkentenis, welke haar nu reeds zoo rechtmatig toekomt.

X *

“Ik heb de eer mij door deze van 's Konings bevelen te kwijten.

De Staatsraad, Directeur
van het Kabinet des Konings,
(get.) VAN RAFFARD.”

*“Aan Zijne Excellentie den Heer
Mr. F. A. van Hall, Minister
van Financiën, enz., enz., enz.”*

Afschrift.

's GRAVENHAGE, den 31sten December 1847.

SIRE!

“Uwe Majesteit zal het mij, hoop ik, ten goede houden, dat ik bij mijne afstreding uit het ministerie van financiën verzoek, aan Uwe Majesteit schriftelijk te mogen herhalen mijne eerbiedige en oprechte dankbetuigingen, zoowel voor al de bewijzen van gunst en vertrouwen, gedurende eenen bijna zesjarigen diensttijd, van Uwe Majesteit door mij ontvangen, als voor de blijken van Koninklijke toegenegenheid, met welke het Uwe Majesteit behaagd heeft mijn afscheid uit Hoogst Deszelfs dienst te doen vergezellen.

“Zoo ik niet alles heb kunnen aannemen wat Uwer Majesteits gunst mij wel had willen toedenken, Uwe Majesteit heeft de redenen van mijne onthouding weten te waardeeren en met Hoogst Deszelfs goedkeuring vereerd.

“Bij kabinetsbrief van den 26sten dezer, doet Uwe Majesteit mij te kennen geven, dat Hoogst Dezelve vertrouwt: “dat ik met de gezindheid beziel van welke ik zoovele blijken heb gegeven, in elke andere omstandigheid bereid zal bevonden worden om mijne talenten aan den dienst van Uwe Majesteit en van den Staat te wijden, en “alzo — gelijk het Uwe Majesteit behangde zich uit te drukken — “nieuwe aanspraak zal verwerven op de erkentenis, welke mij rechtmatig toekomt.”

“Dat vertrouwen, Sire! zal nimmer teleurgesteld worden, ofschoon ook Uwe Majesteit het, zoo ik hoop, niet zal misbillijken, wanneer ik Hoogst Dezelve oprechtelijk moet verklaren, dat ik op mijnen leeftijd mij gelukkig zal rekenen, zoo ik buiten de noodzakelijkheid kan blijven, om immer weder eenen bedrijvigen rol op het staatkundig tooneel te vervullen.

“Op den verderen inhoud van den bekenden kabinetsbrief mag ik veronderstellen, dat het niet in de bedoelingen van Uwe Majesteit ligt, dat door mij worde teruggekomen.

“Slechts dit alleen vergunne Uwe Majesteit mij hier ter blijvende herinnering ter neder te stellen, dat mijne bedoelingen en beschou-

wingen, zoodanig als die zijn aangeduid in den brief, waarbij ik eerbiedig mijn ontslag vroeg, Uwe Majesteit aan den aanvang af en lang voordat het ontwerp der laatste troonrede werd vastgesteld bekend zijn geweest en dat ik die van tijd tot tijd niet alleen door den Heer Staatsraad, directeur van het kabinet, aan Uwe Majesteit in herinnering heb doen brengen, maar dat ik die ook aan de ambtgenooten, welke met mij in de commissie van de grondwetsherziening waren gezeten, rondelijk heb medegedeeld.

“Die beschouwingen zijn, gelijk ik de eer had in den bedoelden brief daarbij te voegen, niet weinig versterkt, gedurende den loop der laatstelijk gehouden kabinetsraden, in den laatsten van welke meer in het bijzonder van een zoo volstrekt verschil van beginselen tusschen de ministers van justitie en binnenlandsche zaken en mij is gebleken, dat voor HH. EE. en mij moeielijk eene gezamenlijke plaats in den Raad van Uwe Majesteit schijnt te kunnen gedacht worden, welke dan ook voor het overige de gevoelens van persoonlijke achting zijn, welke wij elkander toedragen.

“Uwe Majesteit vergunne mij, mij steeds in gedrag en wandel te betoonen

“Van Uwe Majesteit

De getrouwe Dienaar
en gehoorzame Onderdaan
(get.) VAN HALL.”

Aan den Koning.

Blz. 214, r. 16 v. b. “W. VAN RAFFARD ontboden”. Uit de volgende brieven van A. G. A. VAN RAFFARD, den directeur van het kabinet, aan zijn neef, blijkt, met hoeveel aandrang zulks geschiedde.

“s GRAVENHAGE, 19 December 1847.

“Amice! Sedert vorigen Zondag zijn er dagelijks kabinetsraden gehouden. Gisteren de laatste, en nu wordt het weder de beurt voor de speciale commissie. Gisteren kwam het XI^{de} H. ter sprake. Gij kunt u eenigermate voorstellen hoe. v. Z[UYLEN] bracht 't op het tapijt. v. H[ALL] was zeer gematigd. De J[ONGE] en v. R[ANDWIJCK], vooral de eerstgemelde, krachtig tegen. Hedenmorgen verzocht v. HALL mij te spreken. Het was om mij mede te deelen eene concept-missive aan Z. M. om zijn ontslag te vragen, voordat 't werk der grondwetsverandering openbaar werd. Ik denk, dat het dus nu tot eene ont-knooping zal komen en moet u waarschuwen. Neem dit weinige, geheel in vertrouwen medegedeelde, voor lief Het hoofd loopt mij om.

“Vale

t. t.

v. R.”

's GRAVENHAGE, den 20sten December 1847.

Amice! Zijne Majesteit verlangt u zoo spoedig mogelijk te zien, wenschende nog eens met u over deze en gene onderwerpen te spreken.

"Hoe spoediger gij hier zijt, hoe meer genoeg en gij zult geven.

"Vale t. t.

A. G. A. VAN RAPPARD."

Dinsdagavond, 21 December 1847.

"Amice!

"Op 's Konings last zend ik u hiernevens de bewuste missive van den Heer VAN HALL, met verzoek om die morgen te half-elf uur, aan Zijne Majesteit weder ter hand stellen.

"Men was zeer tevreden met uwe komst en de spoed daarvan beantwoordde geheel aan de verwachting.

"Adieu

t. t.

A. G. A. V. RAPPARD."

Biz. 214, r. 14 v. o. "Dat hij in persoon". Deze bijzonderheid blijkt ook uit den volgenden brief van J. C. BAUD, aan hem geschreven.

"Plein, 24 Dec. 1847 4 nur P. M.

"Waarde Vriend,

"Z. M. de Koning, van mij vernomen hebbende de slotsom van het door ons met den Heer VAN DER HELM gehouden gesprek, heeft mij opgedragen om aan laatstgemelde te schrijven (gelijk ik reeds gedaan heb), dat Hoogstdezelve tot zijne thans door u gedeelde zienswijze over artikel 127 toetreedt en derhalve de gevoerde onderhandeling beschouwt als geklonken.

"Ik heb van die gelegenheid gebruik gemaakt om Z. M. te onderhouden over het lidmaatschap der Eerste Kamer, over Uw vertrek naar Arnhem en over Uw verlangen om vooral onsen vriend VAN HALL te spreken. De Koning schijnt met dit alles genoeg te nemen, doch wenscht u nog vooraf te zien. Heden avond ten 8 uur wordt gij ten paleize verwacht.

"T. a. v.

J. C. BAUD."

*Hoog Ed. Geb. Heer
Jh. Ridder W. van Rappard.*

Biz. 214, r. 8 v. o. "Opgegeven in de brochure: *Een woord over de voorgestelde belasting op de bezittingen*", door Mr. F. A. VAN HALL, minister van Staat, Amsterdam, Juli 1848.

Bla. 215, r. 13 v. o. "Zijn standpunt moest kunnen veranderen". Het behoort zeker tot de ware staatkunde, dat een staatsman zijne meeningen wijzigt naar de veranderde omstandigheden. FALCK dacht en moest naar zijne overtuiging geheel anders denken over de vereeniging met België in 1814 als in 1831. Het behoorde tot zijne goede eigenschappen. De groote verdiensten van ROBERT PREL zijn juist gelegen, dat hij, als Tory-minister, zijne oogen geopend heeft voor de wezenlijke belangen van het Engelsche volk, zonder aan de overleveringen van zijn partij verbonden te blijven. Het komt hier alles aan op hetgeen met de verandering bedoeld wordt en van het tijdstip der verandering. Wanneer bij den aanvang van de zitting van 1844—1845 VAN HALL zijne oogen voor de wezenlijke behoeften geopend en op eene ruime grondwetsherziening aangedrongen had, zou hij als een waar staatsman behandeld, hij zou zich geheel toegewijd, misschien opgeofferd hebben aan zijne roeping, thans schemerde in zijn geheele gedrag door een kleine staatsmanskunst.

Bla. 215, r. 10 v. o. "Een algemeen indruk". Men verg. het *Han-
delsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche courant* en de *Arnhemse courant*. De indruk, dien het ontlag op DE KEMPENAER maakte, blijkt uit den volgenden brief aan LUZAC, die tevens een bijdrage van zijn briefstijl zijn kan:

"Amicissime!

"Ik moest li. Donderdag te Tiel pleiten. In den avond van daar teruggekomen, en aan gene zijde van de rivier staande, maakte men mij zwaarigheid, om mij met mijn rijtuig over te halen, omdat er wat ijschotsen in den Rijn zwommen. Ik moest over de rivier heen het betoog uitschreeuwen, dat die kunstbewerking, ook al geliefde men het, nacht te noemen, zeer uitvoerlijk, en volstrekt noodzakelijk was. Mijne redevoering had betere uitwerking, dan menig advies in de danszaal van WILLEM DIKBULK [van den stadhouder WILLEM V.] uitgesproken. Een welbemande boot kwam overzetten, en de rede naar trans flumen, werd nu moderostend in flumina. Te huis gekomen, werd ik verkwikt door uwe aangename letteren.

"De vergadering van acteurs op ons droevig staatsconceel doet ons duidelijk zien, wat wij van de aangekondigde verduidelijking en verandering der grondwet te wachten hebben. Het was niets meer dan een zevenklapper, bestemd om de coalitie in de Tweede Kamer, bespeurd bij de beraadslaging over het 2de hoofdstuk der begrooting uit een te jagen. En dat is aanvankelijk gelukt.

"Onze president [W. VAN RAFFARD] werd meermalen naar 's Hage

geroepen. Het schijnt mij toe, dat dit door VAN HALL geschiedde, die nu en dan met zijn collega's, soms ook met Sire overhoop lag, en dan ons eminent hoofd tot vredemaken bezigde.

"VAN HALL had het, zegt men, bij Sire verbruid, door buiten den ministerraad en buiten Sire, in de Tweede Kamer eene toezegging te doen, volgens sommigen, betreffende de intrekking der graanwet, volgens anderen, betreffende de intrekking der dekking van de onbelastbare granen door biljetten. Het eerste komt mij voor, het waarschijnlijkste te zijn. De Koning was daarom, en om andere, licht te bevroedene redenen, niet zeer gezet meer op VAN HALL. Z. M. werd daarin door de Koningin en den Prins van Oranje gesterkt.

"VAN HALL waande zich omniabaar, had zich een toon van gezag aangematigd; had nu en dan, wanneer men zijn zin niet wilde doen, van het nederleggen zijner portefeuille gesproken. Tot nog toe had hem dat gediend.

"Nu komt de quaestie van een ministerie, en van eenen president van het ministerie ter sprake. VAN HALL is op dit punt zeer stellig en wilde deze gelegenheid niet laten voorbijgaan, om voor zich zelve een troontje op te richten naast den troon. De Koning wil van eenen onder- of boven-Koning (volgens hem) niet hooren. De collega's sidderen reeds van het denkbeeld, dat zij de plak in zijn handen zouden stellen. Er was *rumor in casa*. Mr. FLORIS sprak weder van het nederleggen zijner portefeuille; en Sire zeide ga je gang maar! Ik houde er u aan! Daar lagen èn de portefeuille èn het troontje, en Mr. FLORIS keek op zijn neus.

"Toen schijnt Sire, in zenuwachtige overspanning, met moed en kracht aangegord *sic volo sic jubeo* te hebben uitgesproken; de reeds vergulden, en nog te vergulden mannen werden op de loopplaats ontboden; het verwisselen en opnemen der portefeuilles werd gecommandeerd. En de nieuwe Ministers stonden in het gelid; en hadden het geweer op schouder; schier voor dat zij het wisten.

"Zoo zou ik deze geschiedenis beschrijven. De vraag blijft bij iedere geschrevene geschiedenis te beantwoorden overig: Is dat waar?

"En met dit personeel van Ministers zullen wij, mi Pamphile! over de verduidelijking der grondwet, en over hare verbetering beraadslagen!! Het is volstrekt noodig, dat wij eene vaste, welbeschrevene positie aannemen, en daaruit den vijand (want die is er) beantwoorden. Al ware het ook met ons beiden. En daarover later.

"RAFFARD is uit 's Hage terug gekomen, en verlaat, naar zijn zeggen, met zeer veel leedwezen zijnen zetel.

"Ik voorzie, met u, dat onze oproeping nu misschien nog wel een weinig zal worden uitgesteld.

“Men verwacht Mr. FLORES nu weldra in de Tweede Kamer, en mischien aan onze zijde. Onmogelijk is het niet.

“Wij gaan geen vroolijke oogenblikken te gemoet; en 1848 zou wel eens een onrustig jaar voor Nederland kunnen zijn.

“Wij zullen ze bedaard afwachten die dagen, die daar komen zullen, en standvastig onzen plicht betrachten.

“Ik reken daartoe op uwe ondersteuning, en op de bcminnelijke vertroosting van uwe voortreffelijke wederhelft. Gelief HED. van mijnentwege te groeten, en mij steeds te gelooven

“ex animo
t. t.
J. M. DE KEMPENAEER.”

Arnhem,
2 Jan. 1848.

Blz. 216, r. 8 v. b. “Aangetoond”. Verg. Deel IV, blz. 190—280.

Blz. 216, r. 12 v. o. “Onuitvoerlijk”. Verg. inzonderheid, Dl. IV, blz. 250.

Blz. 216, r. 15 v. o. “Nieuwelingen in het staatkundig leven”. In de eerste maanden van zijn ministerie heeft VAN HALL door de voor- spiegelingen van krachtige hervormingen, die hij voorhad, mij geheel misleid. Verg. Dl. IV, *Aant.* blz. 67. Later heb ik zijn politiek meer doorgrond.

Blz. 216, r. 8 v. o. “Een man van zeldzame talenten”. Een zeer belangrijke levensschets van F. A. VAN HALL gaf zijn aangehuwde neef, de hoogleeraar VAN BONEVAL FAURE in de *Levensschetsen* van de M. v. L., 1868. Een scherpe beoordeeling van de ministerieele werkzaamheden van VAN HALL vindt men in de brochure van Mr. S. P. LIPMAN: *Het candidaatschap van den Heer Mr. F. A. van Hall*, Amsterdam, 1840.

Blz. 217, r. 4 v. o. “Niet als een ramp beschouwd kan worden”. In waarheid was VAN HALL veel impopulairder dan VAN RAFFARD. De grondwetsveranderingen door hem voorgesteld zouden geed vertrouwen gevonden hebben. Het is hoogst onwaarschijnlijk, dat VAN HALL de moeielijkheden van het jaar 1848 te boven zou zijn gekomen.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

De eerste bronnen voor de geschiedenis van Nederland voor het jaar 1848 en de eerste drie maanden van 1849 zijn even als bij de voorgaande hoofdstukken de Handelingen der Staten-generaal en de dagbladen, inzonderheid het *Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche courant*, bovenal de *Arnhemsche courant*, die wel in het begin van 1848 nog weinig invloed uitoefende, maar zulks meer deed na de Fransche omwenteling, toen hare vertoogen werden toegeschreven aan leerlingen, volgelingen van THORBECKE.

Voorts behoort tot de geschiedenis van het jaar 1848 een zeer groot getal vlagschriften.

Op de Koninklijke bibliotheek te 's Gravenhage bevindt zich eene verzameling daarvan in 14 deelen. Bij het doorbladeren daarvan treft men zeker onderscheidene geschriften aan, die geene politieke beteekenis hebben, maar er ontbreken daarentegen aan die collectie ook nog vele brochures, die elders worden vermeld. Men verg. de vermelding van de voornaamste in de *Nederlandsche Jaarboeken voor rechtsgeleerdheid*, door Mr. C. A. DEN TEX en Mr. J. VAN HALL, D. XI, blz. 121 en volgende en de bibliographie in het *Staatshuishoudkundig Jaarboekje* van 1849.

De *Handelingen van de grondwetsberziening van 1848* zijn uitgegeven door BELINFANTE, in 3 deelen. Vergelijk verder Mr. J. G. VOOR-
DUIN: *Geschiedenis en beginselen der grondwet*, 1848. Mr. BOISSEVAIN: *De Grondwet met Aanteekeningen*. Beide deze werken maken eene uitvoerige geschiedenis der grondwetsberziening in bijzonderheden in dit werk geheel overbodig en wij bepalen ons tot de geschiedenis van de algemeene denkwijze.

Voor de geschiedenis van 1848 verg. men voorts de laatste hoofdstukken van J. BOSSCHA: *Het leven van Willem II*, Dr. E. J. KIEHL: *Le Gouvernement Représentatif en Neerlande, Essai d'histoire contemporaine*, 1859, en daarover J. F. B., in de *wetenschappelijke bladen*, alsmede Mr. A. W. ENGELEN, *het Jaar 1848*. In de voorrede van dit werk wordt herinnerd aan het gezegde van den Romeinschen schrij-

ver. "Nullum profundum mare, nullum vastum fretum et procellosum tantos ciet fluctus, quantos multitudo motus habet, utique si nova et brevi duratura libertate luxuriat." Hoe waar dit gezegde ook moge zijn ten opzichte van de woeste volksbewegingen, die later weder bedaard zijn, de vloed der omwenteling van 1848 heeft in de geschiedenis van het maatschappelijk leven toch een vruchtbaaren grond achter gelaten waaruit veel goeds is ontkiemd en nog in groei zal toenemen, naarmate men het goede van het verkeerde zal onderscheiden.

Blz. 225, r. 1 v. b. "In België". Verg. de voren aangehaalde werken van THÖNISSEN en VAN DEN FERREROOM.

Blz. 225, r. 12 v. o. "heerschte algemeen rust". Zij, die in het begin van 1848 zich met politieke beschouwingen bezig hielden, vormden eene zeer kleine minderheid. De *Arnhemse courant* klaagt den 5den Januari over de groote onverschilligheid die er bestaat, den 8ten Januari erkent zij, dat de liberalen gering in getal zijn en betoogt zij de groote noodzakelijkheid, dat tusschen hen eenheid heersche in welk geval het weinig groot kan worden, den 19den Januari riep de *Arnhemse courant* zoo hard mogelijk tot de Nederlanders, dat zij toch ontwaken mochten: "Uitgemergeld is het land door belastingen van allerlei aard, ontzenuwd door het wanbestuur van allerlei onbekwame ministers"; maar niets hielp. De *Arnhemse courant* werd nog weinig gelezen; zij plaatste nog weinig advertentiën.

Het dagblad *de Tijd*, in het nummer van 3 Februari 1848, geeft zeer trouw terug de stemming der groote meerderheid, en het weinig vertrouwen, dat de Roomsche-Katholieken in Februari stelden op eene zoodanige grondwetsherziening als werd voorgesteld in 1844. Het artikel luidt als volgt:

"Er heerscht in Nederland veel kalmte, in afwachting der voordrachten, welke men bij de vereeniging der Kamer te gemoet ziet.

"De gemoederen zijn ernstig, niet het minst gespannen, en zelfs niet eens behebt met eenig ongeduld over het lang uitblijven der bepalingen omtrent de grondwetsherziening.

"De oppositie beweegt zich niet. Het is als of er nooit eene oppositie bestaan had. Het is wellicht slechts tactiek, om de krachten te besparen tot dat de strijd over de grondwetsherziening zal zijn geopend. Wij zullen zien. Maar als wij de oppositie naar het voorleden beoordeelen, om daaruit te voorzien wat zij in de toekomst

doen zal, dan weten wij, dat zij zich door kleine drijfveeren zal laten voeren tot kleine manoeuvres, om aan een kleine eigenliefde, of aan een kleine eerzucht, of althans aan een klein oogmerk te voldoen

„De twee grootste resultaten, die de oppositie in ons land heeft geleverd, waren het voorstel van den Heer THORBECKE en de vorming van de Amstel-Sociëteit. Het eene was eene misgeboorte, kwam dood ter wereld en werd van de moederschoot naar het graf gebracht. De andere beloofde gouden bergen en brengt niets voort dan een artikel, dat zij eigenmachtig bij de grondwet voegde, en waarin bepaald werd, dat behalve de vereischten door de grondwet gesteld om tot kiezer en tot lid van den raad te worden benoemd, nog werd gevorderd, dat men moest zijn lid van de Amstel-Sociëteit.

„Ziedaar de vruchten van de politiek der oppositie gedurende de laatste jaren. Het is dan niet te verwonderen, dat zij op dit oogenblik uitrust van haren vermoeienden arbeid, en adem schept, om zich tot een nieuwen kamp voor te bereiden. Maar als het in de politieke wereld van Nederland op dit oogenblik rustig is, het is niet zoo gesteld met de godsdienstige.”

Blz. 225, r. 5 v. o. „*De Hydra*”. Het blaadje werd geschreven door JOHAN DE VRIES, vroeger student in de theologie aan de Leidsche hoogeschool. In zijn betere dagen ontbrak het hem niet aan talent. De eerste openbaar gemaakte voortbrengselen van zijn pen, ofschoon hoogst overdreven, hadden eenigen gloed in de voorstelling. Zie de brochure: *De redacteur van de Hydra beschouwd als Roman-, Libel- en Weekbladschrijver*, 's Gravenhage 1848. De brochure is belangrijk om de politieke drukpers op haar allerlaagsten trap te doen kennen. Bij een tijdelijke verwijdering had VAN BEVERVOORDE in de weekbladen: *de Burger*, *le Courrier Batave* en *Asmodés*, DE VRIES afgeschilderd als het diepst gezonkene aller wezens, maar eenige weken later kwamen VAN BEVERVOORDE en DE VRIES den 8sten Maat te zamen om eene democratische vereeniging op te richten. Behalve de *Hydra* gaf DE VRIES ook uit: *Satan, verhalende wat er by dag, avond en morgen in Neerlands hoofdstad voorvalt*. Volgens de inleiding moest het geschrift strekken om zijne medeburgers met haat te vervullen. Zijne stukken zouden zijn sissers om het groote vuurwerk aan te steken. In No. 27 van de *Hydra* lezen wij: „Wat te Parijs en in andere landen gebeurd is, zal hier geschieden. Dezelfde gevoelens, dezelfde wreedheden, ja misschien nog erger, nog verschrikkelijker. De zondvloed komt, de zondvloed van plundering,

roof, verwoesting en moord." In 1871 is bij BERGÉ te Bergen-op-Zoom eene uitgave aangekondigd van de werken van JOH. DE VRIES. Zie *Onze Tolk*, 20 Nov. 1871.

Blz. 225, r. 5 v. o. "*Kaleidoskoop*" Zij verscheen bij A. TER GUNNE, te Deventer. Een staaltje tot voorbeeld, *Ex uno discite omnia*. In 1848 maakte de redactie zich zeer bevreemd, dat men bij de grondwetsherziening het artikel omtrent de drukpers zou te baat nemen om "ons daarmee de kneep toe te dienen. 't Is een manier, die ver boven de bekwaamheden van het Jan-hagel verheven is, om pillen te vergulden."

Blz. 225, r. 4 v. o. "*De Arnhemse courant fel tegen de regeering*". Den 1sten Januari, na het bekend worden van het nieuwe ministerie, schreef zij: "Al zijn wij onverbeterlijke anarchisten, *rheteurs sans convictions, songereux incorrigibles*, wij willen ditmaal der regeering den lof niet onthouden, dat zij in alle gevallen eerlijk spel speelt... Stel u gerust, landskind! gij zult geregeerd worden als van ouds..."

"Dat er een leening in het verschiet is, gelijk men elkander verhaalt, verwondert ons niet. Leeningen zijn echter oud-Nederlandsche regeeringsbeginselen. De vaderlijke heeft zoo menigmaal geleend, waarom zou de ridderlijke ook niet eens leenen?"

Den 8sten Januari in een artikel: *De noodzakelijkheid van eensgezindheid onder de liberalen in Nederland*, werd de volgende raad gegeven:

"De ministers hebben den Koning doen beloven, nog in deze zitting een voorstel van grondwetsherziening te doen. Bij eensgezindheid onder de liberale partij, door het toonen van levendige belangstelling aan de zijde des volks, kan het weinige groot worden; de menschen zouden in dat geval te laat zien het Trojaansche paard te hebben binnengehaald. Maar dan moet geen natijver, geen bloote bedilzucht de eensgezindheid storen."

Echter werd zeer te velde getrokken tegen de liberalen, die zich niet onvoorwaardelijk met de *Arnhemse courant* vereenigden. In het nummer van 13 Januari werd uitgevaren tegen de Nederlandsche beginselen van Prof. DEN TEX en van *de Tijdgenoot* en met instemming vermeld hetgeen THORBECKE in *de Gids* van Januari 1848 in zijne aanbeveling van het werk van den admiraal VERHUELL tot lof van de Fransche administratie en tegen de Nederlandsche beginselen gezegd had. (Verg. boven, *Aant.* blz. 23.)

In het nummer van 15 Januari werd op de vraag: Wat vermag niet eene zich krachtig uitende opinie? met de volgende phrasen ge-

antwoord. "Het volk heeft het recht zich te doen hooren. Het heeft slechts te weten, wat het 'wil en voor dien wil met ijver op te treden."

In het nummer van 19 Januari vond men de volgende oproeping:

"Landgenooten, landgenooten, het vaderland is in gevaar! Ontwaakt en oordeelt zelve: Is het verduidelijking wat wij behoeven, of wel hervorming?"

"En die hervorming wie zal ze daarstellen? Zullen zij het zijn, over wier bestuur gij klaagt, over wier vertegenwoordiging gij onvoldaan zijt. *Quand on veut dessécher un marais, on ne fait pas voter les grenouilles*; indien dus soms de tegenwoordige ministers of de tegenwoordige meerderheid der Staten-generaal een provinciaal belang hadden bij of vooringenomen waren met datgene, wat wij als een moeras beschouwen, kunt gij dan wel van hen deszelfs droogmaking verwachten.

"Wat dus gedaan? vraagt gij? Het is zeer moeielijk aan te wijzen, omheind als wij zijn door de grondwet. Het beste misschien wat gij zoudt kunnen doen, ware petitiën aan den Koning te richten, ten einde Z. M. de bevoegde natie raadplege omtrent de vraag: Of het verduidelijking dan wel hervorming is wat Nederland behoeft."

In Januari 1848 was echter de *Arnhemse courant* nog zoo weinig de leader van een machtige partij, dat niet één enkele petitie werd ingezonden.

Den 22sten Januari eindigde het artikel *Niets doen* met de volgende ophitsing: "De oppositie zou nimmer zoo bitter geworden zijn, wanneer niet het gebrek aan ijver, onkunde en traagheid alles wat nuttig en noodig was, had doen verzuimen. Blijft dit voortdurend zoo, geene geldboete of gevangenisstraf zal hen voortdurend tegen den toorn des volks kunnen bewaren."

In een artikel van 29 Januari: *Ambtenhandel in Frankrijk*, werd medegedeeld, dat de gedeputeerden een rechtsvervolging hadden geëischt, om dit misbruik tegen te gaan en vervolgens geschreven: "In dien ijver kan men zien, met geene Nederlandsche Staten-generaal te doen te hebben. Deze zouden met ootmoedigen eerbied in de belofte berust en een ontwerp van wet als een onschatbare weldaad van de Kroon te gemoet gezien hebben. In Frankrijk wil men meer dan woorden, men wil handelingen."

Dit werd geschreven met het oog op onderscheidene advertentiën, waarbij betrekkingen werden toegezegd tegen zekere uitkeering. Het proces contra VERFLOEG, dat daarop is gevolgd, heeft echter doen zien, dat men hier niet met misbruiken van ambtenaren, maar met een oplechter te doen had, die gelden zocht machtig te worden door voor-

spiegeling van een geheel denkbeeldige hoopinboezeming; iets, dat de *Arnhemsche courant* gemakkelijk kon weten.

In het begin van Februari werden de revolutionaire bewegingen in Italië en inzonderheid in Sicilië besproken, met de toepassing: "Hij spiegelt zich zacht, die zich aan anderen spiegelt."

In het artikel van 13 Februari, ten voordeele van rechtstreeksche verkiezingen, werden de *Aantschening* van THORBECKE aangehaald, met de onwars vleitaal: "Reeds in 1844 zeide de man, die hier het eerst de grondwet deed kennen," waarbij de redactie van de *Arnhemsche courant* de geheele staatsrechtelijke letterkunde vóór 1844 ignoreerde en vergat, dat zij zelfs in 1840 THORBECKE, bij de eerste uitgave van de *Aantschening*, als een voorstander der oligarchie had voorgesteld. Verg. Dl. III, *Aant.* blz. 59.

Deze aanhalingen mogen genoeg zijn om den vijandelijken geest tegen de regering en de ingenomenheid met THORBECKE in de *Arnhemsche courant* in den aanvang van 1848 te doen kennen.

Blz. 225, r. 3 v. o. "Het *Handelsblad*". Met de hoofdredactie was nog belaat Mr. LOUIS KEYZER.

Blz. 225, r. 2 v. o. De *Nieuwe Rotterdamse courant*". Zij bevatte tot in 1848 hoofdzakelijk berichten en artikelen over handelsbelangen, slechts nu en dan vertoogen tegen de regering; daartoe behoorde eene beschuldiging in 1847, dat te Leiden tegen de wettig bestaande bepalingen aan een student vrijtelling was verleend van een examen, waartegen de *Waarnemer* de regering verdedigde, op grond dat de student een buitenlander was. Voor den hoofdredacteur of schrijver van de politieke vertoogen in de *Nieuwe Rotterdamse courant* werd algemeen gehouden Mr. H. H. TELS, in 1838 op twee zeer belangrijke dissertatiën: *de Jura publico ante U. Huborum* en *de Meritis U. Huberi*, te Leiden gepromoveerd.

Op het einde van 1847 en in het begin van 1848 werden, behalve de tijdschriften de *Waarnemer* en de *Komeet* (zie hier boven), tegen gemelde blaadjes uitgegaven: de *'s Gravenhaagache Nieuwsbode*, de *Wespen tegen de Wespen*, de *Utrechtsche Avondpost*.

Ook liepen er geruchten van de oprichting van twee liberale bladen: de *Atlas*, onder leidende redactie van VAN VLIET, en van de *Courrier de l'Amstel*, en van een behoudend blad: *Holland*. Zoodat in het begin van 1848, en dus reeds vóór de omwenteling, eene algemeene beweging in de periodieke staatkundige pers was op te merken.

Blz. 226, r. 6 v. o. "THORBECKE van de uiterste linkerzijde verhaar-

lijkt". Dat THORBECKE voortdurend werd geprezen door de *Asmodée*, de *Hydra*, de *Kamper courant* en de *Arakemsche courant*, wekte natuurlijk wantrouwen tegen hem op, vooral omdat het niet te ontkennen was, dat in de verhandeling over het *staatsburgerschap* eene overhelling naar een *suffrage universel* te bespeuren was.

Blz. 227, medio. "W. L. F. O. VAN RAFFARD". Hij werd geboren 3 Mei 1798 en overleed 9 Juni 1862. Zijne dissertatie: *de Auctoritate et usu disceptationum et orationum, quas occasione conficiendi commendandique codicis civilis Francisci sunt habitae in interpretatione legis*, 1820 toonde groote scherpzinnigheid en deed op hem de aandacht voor een professoraat vestigen. Later, in 1827 en 1828 gaf hij uit zeer belangrijke *Aanteekeningen* op het ontweip van de wetboeken voor *Strafrecht* en *Strafvordering*. In 1833 werd hij lid der Tweede Kamer.

Eene belangrijke levensschets van hem gaf Mr. H. J. VAN DER HEIM, in de *Levensschetsen* van de M. v. L., 1863, blz. 25.

Blz. 227, r. 15 v. o. "Een uitvoerige rede". Verg. Dl. IV, blz. 124.

Blz. 227, r. 8 v. o. "Ondersteund". Verg. Dl. IV, blz. 247.

Blz. 227, r. 1 v. o. "J. A. VAN DER HEIM". JOHAN ADRIAAN VAN DER HEIM was in 1791 geboren en overleed 25 October 1870. Hij werd in 1813 gedwongen als garde d'honneur te dienen; hij vluchtte met andere Hollanders met levensgevaar uit Metz, toen de eerste tijding onzer verlossing kwam. Hij trok in 1815 als vrijwilliger uit.

Een belangrijke levensschets van hem gaf zijn zoon H. J. VAN DER HEIM, in de *Levensschetsen* van de M. v. L., 1872.

Blz. 227, r. 10 v. b. "In 1840 gezegd". Verg. boven, Dl. III, blz. 237. Verg. verder over J. A. VAN DER HEIM, Dl. IV, blz. 162 en boven in dit Deel blz. 90.

Blz. 227, r. 11 v. b. "Brachten hulde". Verg. *Bijdragen tot de geschiedenis van het Staatsbestuur in ons Vaderland*, door J. D. TEN ELDAM GANSWIJK, oud-griffier der Staten van Zuid-Holland, Dl. II, blz. 535.

Blz. 229, r. 12 v. o. "Zoo liet hij zich uit". Het is ontleend uit de aanteekeningen van Mr. A. G. A. VAN RAFFARD. Zie de *Levensschetsen* van de M. v. L., 1870.

Blz. 229, r. 5 v. o. "Bij VAN WERLDEN uitgekomen". De titel was: *De ontbindbaarheid der Tweede Kamer in verband met directe verkie-*

zingen. Zie daarover *Jaarboeken van DEN TEX en VAN HALL, Dl. XI, blz.*

Blz. 230, r. 5 v. b. "Door VAN DER HEIM voorgesteld." In de *Mns. Bijdrage tot de geschiedenis van de 27 wetsontwerpen*, mij zoo welwillend ten gebruike afgestaan, leest men daaromtrent:

"Dit optreden van twee nieuwe ministers veroorzaakte natuurlijk oponthoud in het indienen bij de Tweede Kamer van de 27 wetsvoorstellen, die aan hun onderzoek en aan hunne goedkeuring moesten worden onderworpen en die daarna ook nog door den Raad van State moesten worden onderzocht.

"Den 6den Januari werd andermaal een kabinetsraad belegd om de op den 19den December te voren vastgestelde wetsontwerpen nader, met de twee nieuw benoemde ministers, te resumeeren, als wanneer door den minister van binnenlandsche zaken werd voorgesteld het art. 127 uit de grondwet te doen vervallen en de vraag of, voor het vervolg, de drie *standen* al of niet behouden zouden worden, aan den gewonen wetgever over te laten. Met dit voorstel, door eenigen ondersteund, door anderen hevig bestreden, vereenigde zich ten slotte Zijne Majesteit de Koning, en de 27 voorstellen werden vervolgens, bij kabinetsbrief van 9 Januari, om consideratiën en advies toegezonden aan den Raad van State."

Blz. 230, r. 7 v. b. "Bij een advies van 21 Februari". Wij deelen hetzelfde mede met de nota van Mr. H. VAN SONSBEEK, beide tot heden onuitgegeven:

's GRAVENHAGE, den 21sten Februari 1848.

Zeer Geheim.
L. Z.

"De Raad van State is, bij eenen brief van den directeur van het kabinet des Konings, van den 9den der vorige maand *Zeer Geheim*, L. M¹, van wege Uwe Majesteit geroepen geworden, om van consideratiën en advies te dienen, ten aanzien van zeven en twintig ontwerpen van wet, houdende wijzigingen van onderscheidene bepalingen der grondwet, met eene daarbij behoorende memorie van toelichting.

"Den Raad is bij dien brief tevens te kennen gegeven geworden, dat Uwe Majesteit, ofschoon verlangende, dat door hem deze gewichtige ontwerpen met de meest ernstige aandacht zouden worden onderzocht, echter wenschte, zijn advies eenigzins spoedig te ontvangen.

"Ter voldoening aan dien geëerbiedigden wensch, hebben de, door den Raad met het onderzoek dezer ontwerpen belaste commissarissen

V.

XI

zich beijverd, daartoe over te gaan. Zij hebben echter de zaak niet aanstonds met zoodanigen spoed kunnen behandelen, als hun, ter beantwoording aan Uwer Majesteits verlangens, aangenaam zou zijn geweest. De ophelderingen toch, welke zij behoefden, moesten aanvankelijk uitsluitend worden gezocht in de bij de stukken overgelegde memorie van toelichting, waarin ten aanzien der meeste punten, slechts weinig is gezegd. Hierdoor hebben zij zich vertraagd gevonden in het vormen esner voorloopige meening over de strekking van vele ontwerpen, waarin onderscheidene, thans grondwettig geregelde zaken, zonder aanduiding van eenige beginselen, aan de beschikking van toekomstige wetten worden overgelaten. Dit heeft voor hen het houden van langdurige conferentiën noodig gemaakt, zoo onderling als met de, bij eenen naderen brief van den directeur van het kabinet des Konings, van den 20sten der vorige maand, L^a. F², op Uwer Majesteits last, daartoe in het bijzonder aangewezenen ministers van koloniën, van justitie, van binnenlandsche zaken en van financiën, hebbende 's Raads commissarissen bovendien beraadslaagd over het derde ontwerp met den minister van buitenlandsche zaken, over het 21^e, 22^e, 23^e en 24^e, met den minister van oorlog en over het 22^e ook nog met den minister van marine.

“De Raad, na insgelijks met de ministers van koloniën, van justitie, van binnenlandsche zaken en van financiën te hebben geraadpleegd, is thans in staat, om over dit gewichtig onderwerp zijn gevoelen te uiten.

“Deze voordracht is een gevolg der toezegging, gedaan in de rede, waarmede Uwe Majesteit de vergadering der Staten-generaal in het afgelopen jaar heeft geopend. Het kan dus voor den Raad, die trouwens met het denkbeeld, om tot het wijzigen van sommige bepalingen der grondwet over te gaan, zeer wel kan instemmen, geen punt van onderzoek meer uitmaken, of de voordracht geraden, of zij tijdig is te achten.

“Daarentegen heeft de Raad het zich ten plicht gesteld, na te gaan, of de voorgestelde wijzigingen, in den zin van art. 227 der grondwet, noodzakelijk zijn te noemen; of men mag aannemen, dat de wetsontwerpen, gelijk zij liggen, aan het daarbij beoogde doel zullen beantwoorden, dan, om daartoe te kunnen geraken, verandering behoeven; en of het, bij deze gelegenheid, nuttig en noodig zou wezen, andere, dan de in de ontwerpen behandelde punten ter wijziging voor te dragen.

“In het algemeen, het zij den Raad geoorloofd dit op te merken, getuigen deze ontwerpen van eenen milden geest, van de zucht, om onze staatsinstellingen niet bij den tijd, die alles verandert en wijzigt, achterlijk te doen blijven. Maar zij laten, naar het schijnt, te

veel, zonder eenigen band, zonder grens of regel, aan de beschikking van den toekomstigen wetgever over.

“Het op dit bezwaar door de ministers gegeven antwoord, dat het overlaten van vele punten aan de regeling der wet niet gevaarlijk is te achten, wijl de wet niet zonder toestemming der Staten-generaal tot stand kan komen, en van hen geene te groote toegevendheid en gemakkelijheid te vreezen is, dit antwoord heeft den Raad niet geheel bevredigd.

“Vooreerst toch is het bestaan eener inschikkelijke vergadering van Staten-generaal zeer wel mogelijk; terwijl zelfs bij het aanwezig van eene minder toegevendende, min raadzame wetsbepalingen met eene geringe meerderheid kunnen worden waargenomen. Maar bovendien behoort eene grondwet, naar 's Raads meening, althans eenige beginselen te vestigen, ten einde den wetgever, bij zijne regeling, tot leiddraad te strekken; zij dient, gelijk dit van de grondwet van 1815, door de commissie, die deze ontwierp, in haar rapport is gezegd, *de fundamenten te leggen, waarop de door haar bedoelde inrichtingen kunnen worden opgetrokken*. Het is te vreezen, dat men, door veel af te breken, zonder zelfs den aard te doen vermoeden van hetgeen er voor in de plaats moet komen, een min gunstigen indruk zal teweeg brengen.

“Het is echter hoogst wenschelijk, dat de eerste indruk, door het voordragen dezer ontwerpen te maken, gunstig zij.

“Hiertoe zal, zonder twijfel, de daarbij te voegen memorie van toelichting veel kunnen bijdragen. Zij zou dan evenwel meer moeten inhouden, dan de thans door den Raad medegedeelde, die op vele punten niet, of nauwelijks gronden aanvoert.

“Er is door de ministers gezegd, dat die memorie met opzet zoo beknopt was gesteld, omdat men niet in voorraad alle beweeggronden gebruiken en die liever later, in de aan de Staten-generaal te geven antwoorden bezigen wilde, en voorts omdat men begreep, zich te moeten onthouden van alles wat naar grootspraak zweemt.

“Het is ver van den Raad van State, iets te willen aanraden, dat naar dit laatste gelijken zou. Grootspraak is aan den Nederlandschen landaard vreemd. Zij behoort in een onderzoek naar de in onze instellingen noodige wijzigingen niet te huis. Zij past allerminst bij een door de regeering in te dienen voorstel. Maar het is gemeen grootspraak, in de memorie van toelichting aan te toonen, dat de ontwerpen geschilpunten zullen wegnemen, moeijlichkeiten voorkomen en gewichtige verbeteringen daarstellen; dat zij 's Lands dierbaarste belangen zullen bevorderen; dat zij dus groot nut en voordeel zullen aanbrengen. De memorie schijnt bovenal goede gronden voor de noodzakelijheid en wenschelijheid der voorgedragen wijzigingen te

moeten inhouden en, als zoodanig, niet het verlangen der Staten-generaal, maar het wezenlijk nut der zaak, te moeten aanvoeren, al ware het alleen, om de regeering te vrijwaren voor de aanmerking, dat in eene zoo gewichtige aangelegenheid met geene genoegzame nauwgezetheid is te werk gegaan. De memorie van toelichting, in één woord, zal zij de voordracht in een gunstig daglicht plaatsen, zal zij beantwoorden aan het gewicht van het voorstel en in overeenstemming zijn met de door Uwe Majesteit in de troonrede uitgesprokene woorden, dient kort, doch goed te betoogen, *dat het welzijn van den Staat medebrengt*, op de bedoelde punten de grondwet te wijzigen, en aan te toonen, dat Uwe Majesteit *geene veranderingen schroomt, welke geacht kunnen worden tot werkelijke, door de ondervinding aangewezen verbeteringen in het staatsbestuur te zullen leiden.*

“Het zij den Raad thans geoorloofd, tot behandeling der afzonderlijke ontwerpen over te gaan.

EERSTE ONTWERP VAN WET.

“Het schijnt niet te betwisten, dat de noodzakelijkheid eener wijziging van art. 4 der grondwet door de ervaring gebleken is. De bewoordingen van dat artikel hebben, bij meer dan eene gelegenheid, in en buiten de vergadering der Staten-generaal aanleiding gegeven tot het beweren, dat de grondwet belet, den vreemdeling aan de grenzen af te wijzen, of uit het Rijk te verwijderen, en het aangaan van verdragen met vreemde mogendheden over de uitlevering van misdadige onderdanen niet gedooft. Daar nu het belang van den Staat vordert, dat de regeering tot dit een en ander bevoegd zij, is het noodig, de mogelijkheid af te snijden, dat men haar die bevoegdheid, om redenen aan de grondwet ontleend, kunne betwisten.

“De Raad kan zich dus met de in art. 2 van dit wetsontwerp voorgestelde, bij art. 4 der grondwet te voegen zinsnede wel vereenigen.

“Op dit wetsontwerp valt alleenlijk aan te merken, dat het, in zijn derde artikel, aan *Limburg* den bij art. 1 der grondwet aan dat gewest gegeven titel van *Hertogdom* onthoudt. Die grondwettige benaming van *Limburg* schijnt hier niet te kunnen worden weggelaten.

“Deze aanmerking is op alle de slotartikelen der verschillende zeven en twintig ontwerpen van wet toepasselijk.

“TWEDE ONTWERP VAN WET.

“De volgens art. 2 van dit wetsontwerp in de eerste zinsnede van art. 7 der grondwet aan te brengen wijzigingen, het stellen namelijk van *hoofden van departementen van algemeen bestuur* voor *hoofden of leden van departementen van algemeen bestuur* en het veranderen van

de woorden *Nederlandsche ingezetenen*, in *Nederlanders*, *ingezetenen van het Rijk*, komen den Raad, om de daarvoor in de memorie van toelichting aangevoerde redenen, zeer aannemelijk voor.

“Bij de nadere overweging van de woorden dezer zinsnede, heeft het 's Raads aandacht getrokken, dat de daarin voorkomende uitdrukking, *buitenlandsche bezittingen*, niet wordt gebezigd in de overige artikelen der grondwet, waarin van die bezittingen wordt gewaagd. De artikelen 57 en 72 spreken van *'s Rijks bezittingen in andere werelddeelen*, art. 59 van de *volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen*, art. 208 van de *koloniën*. Daar het steeds geraden is, dat de wet, vooral de grondwet, dezelfde woorden bezige, waar zij dezelfde zaak bedoelt, ten einde verschil over die bedoeling te voorkomen, zou het wenschelijk wezen, dat de vermelde uitdrukkingen der artikelen 7, 57, 59, 72 en 208 op eene gelijke wijze werden veranderd. Het is echter niet te ontkennen, dat het voorstellen van wijzigingen in de grondwet alleen tot zuivering der redactie ver zou leiden en wellicht weinige harer bepalingen onaangeroerd zou laten. Men schijnt dus best te doen met die zuivering alleen toe te passen op die artikelen, welke toch, om andere redenen, ter sprake worden gebracht. Deze nu zijn, voor zooveel dit punt betreft, de artikelen 7, 57 en 59.

“Ofschoon de Raad de voorkeur zou gegeven hebben aan de uitdrukking *buitenlandsche bezittingen*, wijl deze de kortste en op alle tegenwoordige of toekomstige, buiten 's Rijks grenzen gelegene bezittingen, van welken aard ook, toepasselijk is, kan hij echter genoegen nemen met de door den minister van koloniën gemaakte aanmerking, dat het raadzamer is, de woorden van art. 59, *volkplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen*, ook in de artt. 7 en 57 te bezigen, wijl die woorden, in alle reglementen en staatsstukken voor de overzeesche bezittingen sinds lang gebruikt, en als het ware sacramenteel geworden, niet zonder groote moeielijkheden zouden zijn te veranderen.

“De overweging der eerste zinsnede van art. 7 heeft den Raad nog gebracht tot de aanneming van het denkbeeld, om in die zinsnede ook van de gezaghebbers en gouverneurs onzer buitenlandsche bezittingen te gewagen. Dit zou, naar zijne meening, volkomen strooken met het doel van het artikel. Immers dit artikel wil alleen hen, die het volle recht van inboorlingschap bezitten, tot de eerste en gewichtigste bedieningen des Rijks geroepen hebben; en dat hieronder ook het ambt ten minste van gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, of van gouverneur van Suriname behoort, schijnt niet te betwisten.

“De ministers hebben gezegd, dit punt nader te zullen overwegen.

“De in de voorgestelde derde zinsnede van art. 7 gebruikte uitdrukkingen komen den Raad voor niet geheel juist te zijn. Men kan toch niet wel gezegd worden, *ten gevolge van het tractaat van 19 April 1839 de hoedanigheid van Nederlander behouden* te hebben, want dat tractaat heeft die hoedanigheid noch geschonden, noch benomen.

“Die zinsnede is ook in een te beperkten zin gesteld, daar zij alleen tot hen betrekking heeft, die in de voormalige zuidelijke gewesten des Rijks zijn geboren. Bleef zij, gelijk zij ligt, behouden, zij ware louter transitoir en zou achter de additioneele artikelen hare plaats dienen te vinden.

“Het is intusschen even billijk als noodig te zorgen, dat het volle recht van inboorlingschap aan hen, die het eenmaal wettig bezaten, niet kunne worden ontnomen door, of betwist op grond van gebeurtenissen, buiten hun medewerken of weten voorgevallen.

“De Raad zou Uwe Majesteit deswege voorstellen, de voorgedragene derde zinsnede te doen vervangen door het volgende, hetwelk de ministers, in de met hen op dit punt gehoudene beraadslagingen, gezegd hebben in nadere overweging te zullen nemen.

“Die, eenmaal tot de in dit artikel vermelde bedieningen benoemd geweest, hunne hoedanigheid van Nederlanders niet verloren hebben, blijven daartoe benoembaar, niettegenstaande de grond, waarop zij zijn geboren, of hunne ouders, bij hunne geboorte gevestigd waren, bij verdrag is afgestaan geworden,” of wel “heeft opgehouden tot het Rijk of deszelfs volkplantingen en bezittingen in andere landen te behooren.”

“Men zou de zinsnede, ten einde haar met de in art. 9 gebezigde bewoordingen in verband te brengen, ook aldus kunnen stellen:

“Die eenmaal het volle recht van inboorlingschap en dat der verkiesbaarheid tot alle ambten bezeten hebben, behouden het zoolang zij de hoedanigheid van Nederlanders niet verloren hebben, niettegenstaande” enz.

DERDE ONTWERP VAN WET.

“Het is dikwijls betwist geworden, dat art. 57 der grondwet aan den Koning de bevoegdheid zou geven, om met vreemde mogendheden verdragen aan te gaan, afwijkende van de in 's Lands wetten gestelde rechten en bepalingen. Eene verduidelijking van dat artikel, waarbij zulk een twistpunt wordt weggenomen, is dus noodzakelijk te noemen.

“De Raad kan zich deswege met de in art. 2 van dit ontwerp voorgestelde wijziging der derde zinsnede van art. 57 zeer wel vereenigen.

“Hij zou alleenlijk Uwe Majesteit in bedenking geven, om die zinsnede liever dus te stellen :

“De verbonden of verdragen, in tijd van vrede gesloten, welke bepalingen in strijd met eenige wet, of wel afstand of ruiling, hetzij van het grondgebied des Rijks, hetzij van dat van deszelfs volkplantingen en bezittingen in andere werelddeelen inhouden, worden door den Koning niet bekrachtigd, dan nadat zij bij de wet zijn goedgekeurd.”

“Op die wijze zal de zinsnede niet alleen korter gesteld zijn, dan de voorgedragene, maar ook de twijfel geheel weggenomen wezen, welken de slotwoorden van art. 2 des ontwerps zouden laten bestaan, de twijfel namelijk, of het: *nadat die bij de wet zijn goedgekeurd*, op de verdragen in hun geheel, dan alleen op de daarin voorkomende bepalingen, waarbij van de wet wordt afgeweken, of grondgebied afgestaan, betrekking hebben. Het ligt toch, volgens de verzekering der ministers, in de bedoelingen van dit voorstel, om, gelijk die trouwens door de regeering, bij het afstaan van grondgebied, altijd is gedaan, niet slechts de bepalingen, waarbij van de wet wordt afgeweken, of grondgebied afgestaan, maar de verdragen, waarin zulke bepalingen voorkomen, in hun geheel aan de goedkeuring der Staten-generaal te onderwerpen.

“Bij de beraadslaging over dit wetsontwerp is in den Raad twijfel geopperd geworden over den waren zin der woorden: *in tijd van vrede*. De ministers, daarover geraadpleegd, hebben te dien aanzien onderling in meening verschild. Volgens het gevoelen van den minister van financiën, zou de beteekenis dier woorden deze zijn, dat verdragen, waarbij van de wet wordt afgeweken, of grondgebied afgestaan, altijd de goedkeuring der Staten-generaal behoeven, zoodra zij met eene bevriende mogendheid worden gesloten, hetzij Nederland met andere Staten in oorlog is, of niet.

“Volgens de drie andere ministers daarentegen, zouden de bedoelde woorden beteekenen, dat op de bewuste verdragen alleen dan de goedkeuring der Staten-generaal noodig is, wanneer het Rijk volkomen in tijd van vrede verkeert, dat is met geene mogendheid oorlog voert.

“De drie ministers beriepen zich op het geval, dat Nederland, ten einde eenen Staat, waarmede het in oorlog is, tot vrede te dwingen of te bewegen, verplicht zij, ten behoeve eener bevriende mogendheid, van de wet af te wijken, of grondgebied af te staan, en vonden voor zulk een geval dezelfde reden om het verdrag met spoed en geheimhouding, zonder medewerking van de Staten-generaal, tot stand te kunnen brengen, als voor het geval, dat met den Staat

zelve, waarmede Nederland oorlog voert, een verbond ware te sluiten.

“De Raad deelt geheel dit laatste gevoelen, doch meent, dat nader dient te worden overwogen, of de bewuste woorden niet voor de toekomst eenige verduidelijking zouden behoeven.

VIERDE ONTWERP VAN WET.

“De Raad zou in bedenking geven, om de eerste zinsnede van art. 59, waarin toch geene verandering wordt aangebracht, in dit ontwerp niet te vermelden, daar het min geraden mag heeten, de grondwettelijke bepalingen, welke men onveranderd wil laten, in de wetsontwerpen zelve aan te roeren.

“De Raad had het, om deze reden, aanvankelijk noodig geacht, ook de laatste zinsnede van art. 159 uit het ontwerp te doen wegvallen. Hij kan er echter wel in berusten, dat die daarin behouden blijve, na de door den minister van koloniën gemaakte opmerking, dat aan de in die zinsnede voorkomende woorden, *batig slot*, dikwijls een verschillende zin is gehecht, dat dit verschil zou blijven bestaan, indien men de zinsnede onaangeroerd liet, en dat die zinsnede met opzet met eene andere was vereenigd, ten einde duidelijk te doen blijken, wat door *batig slot* moet worden verstaan.

“De tweede, volgens het ontwerp in art. 59 te brengen zinsnede heeft in den Raad tot gewichtige bedenkingen aanleiding gegeven. Zij stelt eene belangrijke afwijking daar van het tot nog toe aan den Koning toegekende recht, om uitsluitend de wetgevende macht over de Overzeesche bezittingen uit te oefenen.

“De aanneming van het beginsel, dat in de reglementen op het beleid der regeering van die bezittingen niets zal worden veranderd, zonder dat de wet het goedgekeurd hebbe, scheen velen een eerste stap op een gevaarlijken weg. Het kwam niet duidelijk voor, wat door reglementen op het beleid der regeering moest worden verstaan; wat de nieuwe bepaling bij de Staten-generaal zou overbrengen, waar hem buiten houden. De bewustheid, dat de bedoelde reglementen niet alleen organieke bepalingen van regeering, maar ook voorschriften omtrent het dagelijksch beheer van zaken bevatten en te dien aanzien zelfs tot in de gewichtigste bijzonderheden afdalen, deed de vrees ontstaan, dat de Staten-generaal, met betrekking tot de Overzeesche bezittingen, zouden worden gemoed in aangelegenheden, die in het moederland geheel aan de beschikking der regeering zijn overgelaten. Eindelijk scheen het te vreezen, dat de Staten-generaal, op grond van art. 114 der grondwet in verband met de bij dit ontwerp

voorgestelde bepaling, het recht zouden kunnen uitoefenen om voorstellen tot wijziging der bestaande reglementen te doen.

De ministers hebben, ten aanzien van dit een en ander, gezegd, dat, bij een door de regeering te doen voorstel tot wijziging der grondwet, art. 59, na al het daarover voorgevallene, niet onaangeroerd kan worden gelaten, dat de Staten-generaal toch op verandering van dat artikel zouden aandringen; dat het dus beter is, hen op dat punt te voorkomen; dat uit de voorgestelde bepaling, ofschoon zij zeker niet in het belang der Overzeesche bezittingen dienstig is te achten, echter voor die bezittingen geene nadeelen te vreezen zijn; dat door reglementen op het beleid der regeering worden verstaan die organieke reglementen der Koloniën, welke de algemeene beginselen en bepalingen van regeering inhouden; dat in sommige van die verordeningen, wel is waar, vele bepalingen voorkomen, in betrekking staande tot het dagelijksch beheer, doch dat men het voornemen heeft die reglementen van zoodanige bepalingen te zuiveren, alvorens het bedoeld grondwettelijk voorschrift tot stand kunne komen, ten einde alles, wat niet tot de eigenlijke organieke verordeningen behoort, aan de toekomstige medewerking en bemoeienis der Staten-generaal te onttrekken, dat eindelijk uit de nieuwe bepaling voor de Staten-generaal geen recht, om voorstellen tot wijziging der bestaande reglementen te doen, zal geboren worden, wijl voortaan, gelijk tot nog toe is geschied, de wijzigingen dier reglementen bij een Koninklijk besluit zullen worden bevolen, en dit besluit alleenlijk geene uitwerking zal hebben, dan nadat het bij de wet is goedgekeurd.

“Het door de ministers te kennen gegeven voornemen, om sommige reglementen op het beleid der regeering in de Overzeesche bezittingen te herzien en uitsluitend tot de organieke bepalingen van regeering te beperken, op het eigen oogenblik dat, door het voordragen van dit wetsontwerp, aan de Staten-generaal eene medewerking in de koloniale wetgeving wordt toegezegd, zou, de Raad mag het voor Uwe Majesteit niet verbergen, eenen hoogst ongunstigen indruk te weeg brengen en den schijn hebben, alsof men met de eene hand wilde nemen wat met de andere werd gegeven.

“De Raad meent dus het nemen van zulk eenen maatregel aan Uwe Majesteit stellig te moeten ontraden.

“Hij kan overigens, in de bestaande omstandigheden, en om de door den minister van koloniën gegeven verzekering, dat uit de voorgedragene tweede zinsnede van art. 59 geen gevaar voor 's Rijks Overzeesche bezittingen te vreezen is, in die zinsnede wel berusten.

“Hij blijft alleenlijk betwijfelen, dat de bepaling, gelijk zij ligt, het aan de Staten-generaal uit art. 114 toekomstige recht om, ten

aanzien van dit punt, voorstellen te doen, zou uitsluiten. Het komt hem vooral voor de waardigheid der Kroon min aangemelijk voor, dat de veranderingen in de bewuste reglementen bij een Koninklijk besluit zouden worden bepaald, en dat dit besluit vervolgens aan de goed- of afkeuring der Staten-generaal zou worden onderworpen.

“Wil men, hetgeen zeer geraden is, den Staten-generaal het recht, om over deze zaak voorstellen te doen, benemen, men schijnt dan best te zullen doen met de zinsnede naar het voorbeeld der artikelen 63 of 212 der grondwet in te richten en b. v. te stellen: “de veranderingen in de thans aldaar bestaande reglementen op het beleid der regeering worden door eene wet, op voorstel des Konings, vastgesteld.”

“De ministers hebben gezegd, deze wijziging der redactie nader te zullen overwegen.

“Volgens de in art. 2 van het wetsontwerp vervatte derde zinsnede van art. 59, zullen voortaan aan de Staten-generaal niet slechts de begrotingen, maar ook de afgeslotene rekeningen der werkelijke koloniale ontvangsten en uitgaven worden medegedeeld.

“De ministers, omtrent den zin dier bepaling geraadpleegd, hebben gezegd, dat zij wordt voorgedragen ter voldoening aan een herhaaldelijk door de Staten-generaal uitgedrukt verlangen, en strekken moet om mededeeling te doen geven van de ware, door het daartoe aangewezen gezag opgenomen en vastgestelde cijfers van ontvangst en uitgaaf.

“De Raad vertrouwende, dat de bedoelde rekeningen van gelijken aard zullen zijn, als de in art. 126 der grondwet vermelde rekening van ontvangsten en uitgaven in het moederland, kan zich met de derde zinsnede van art. 59 wel vereenigen en zou alleenlijk in bedenking geven om het aan *ontvangsten* voorafgaande woord, *werkelijke*, daar dit overbodig schijnt, te doen vervallen.

“Ook tegen de vierde zinsnede bestaan bij hem geene bedenkingen, dan alleen dat het wenschelijk ware, hare redactie eenigszins te wijzigen. In de grondwet te spreken van *de rekening der koloniale remises* is minder juist, daar het bepaalde lidwoord *de* niet bij eene in de grondwet onbekende zaak schijnt te passen. Het ware daarom geraden, te zeggen, dat aan de Staatscommissie *de* rekening der koloniale remises zal worden medegedeeld. Tevens ware het wenschelijk de redactie geleidelijker te maken en daarin duidelijker te doen uitkomen, dat de Staatscommissie de rekening moet opnemen, onderzoeken of uit de koloniale uitgaven zijn gedaan, en vervolgens aan den Koning verlag doen.

“Ook ware het geraden van den *secretaris* niet terstond na den

voorzitter te gewagen. De secretaris zal toch in de commissie geene stem hebben en behoort dus na de leden vermeld te worden.

“De voorgedragene laatste zinsnede van art. 59 houdt in, dat het verslag der Staatscommissie, met de rekening aan de Staten-generaal zal worden medegedeeld. Daar het hier hoofdzakelijk op de rekening aankomt en om haar te doen is, zou het beter zijn te stellen: “de rekening wordt met het verslag aan de Staten-generaal medegedeeld.”

“VIJFDE ONTWERP VAN WET.

“Volgens de memorie van toelichting en door de ministers mondeling gegeven inlichtingen, is het doel der bij dit ontwerp voorgedragene wijziging van art. 56 der grondwet de vermindering van oponthoud in den gang van het recht en die van werk voor den Hoogen Raad.

“Ofschoon van die zijde aanbevelenswaardig, neemt deze wijziging echter, van de andere, den thans bij de grondwet, in het altijd hooren van den Hoogen Raad gestelden waarborg weg, zoodra gratie wordt gevraagd van mindere straffen dan driejarige gevangenis. Zij komt den Raad uit dien hoofde bedenkelijk voor. De belangstelling, die veroordeelden verdienen, staat toch niet altijd in verband met de zwaarte der tegen hen uitgesproken straf. Men mag integendeel aannemen, dat in den regel de mindere straffen de minst gezonkene, meer beschaafde leden der maatschappij treffen, en dat dus zij, die van zoodanige straffen gratie vragen, wel de meeste waarborgen van een goed en nauwgezet onderzoek verdienen; terwijl het omgekeerd, in het belang van den Staat wenschelijk is, dat tegen misbruik van het recht van gratie, met betrekking tot zoodanige personen een waarborg besta.

“Daarbij komt, dat na de invoering van het bij het nieuwe wetboek van strafrecht aangenomen penitentiair stelsel, eene gevangenisstraf van drie jaren geenzins eene lichtere soort van straffen zal daarstellen.

“Eindelijk zouden in de gevallen, waarin den Koning het recht van gratie, zonder het hooren van den Hoogen Raad, zou toekomen, alle de aan het al of niet toestaan der gratie verbondene gevolgen steeds uitsluitend aan den Koning worden geweten.

“De Raad kan zich derhalve niet vereenigen met de voorgedragene wijziging van art. 66, waardoor ook noch de aanzoeken om gratie, noch de daartoe betrekkelijke werkzaamheden aan het departement van justitie verminderd zouden worden.

“Hij erkent niettemin het groot bezwaar, dat in het thans bestaande

onophoudelijk vragen van gratie en in het daardoor veroorzaakt menigvuldig werk van den Hoogen Raad gelegen is, maar zou het meer geraden achten, dat, zonder wijziging der grondwet op dit punt, door eene vereenvoudiging der wijze van behandelen der verzoeken om gratie in de bestaande bezwaren werd voorzien.

“De overweging van dit onderwerp heeft den Raad gebracht tot de meening, dat eene andere wijziging van art. 66, de nadere aanduiding namelijk van hetgeen door *recht van gratie* wordt verstaan, wenschelijk zou wezen.

“Er is toch vroeger weleens beweerd, dat onder het recht van gratie ook dat van *abolitie*, het recht namelijk om alle wettelijke gevolgen van het misdrijf weg te nemen, om dus zelfs den loop der gerechtelijke vervolging te stuiten, begrepen was. Nu schijnt het voor de Kroon min geraden, zoodanig een recht te bezitten, allermint het uit te oefenen, zonder dat het haar uitdrukkelijk zij opgedragen.

“De Raad zou deswege in bedenking geven, om art. 66 dus te stellen :

“De Koning heeft het recht van gratie van straffen, bij rechterlijke vonnissen opgelegd, en oefent het, na gehoord advies van den Hoogen Raad.” Hierdoor zou het recht van abolitie duidelijk blijken uitgesloten te zijn.

“De ministers hebben gezegd, dit punt nader te zullen overwegen.

“De bij art. 3 van dit wetsontwerp voorgestelde wijziging van art. 67 der grondwet komt den Raad, zoo om de daarvoor in de memorie van toelichting, als om de mondeling door de ministers aangevoerde redenen, even nuttig als noodzakelijk voor. De indruk, dien zulk een voorstel zal maken, kan niet anders dan gunstig zijn.

“Ook met het onder art. 4 voorgedragen nieuw artikel, na het 67^e in de grondwet te voegen, kan de Raad zich zeer wel vereenigen. Hij gelooft, dat de bepaling op zich zelve goed is en daarenboven kan te gemoet komen aan de bezwaren, welke zouden kunnen ontstaan uit de in art. 57 voorgestelde wijziging, volgens welke de met de wet strijdige verdragen de goedkeuring der Staten-generaal behoeven, alvorens door den Koning te kunnen worden goedgekeurd. Aanvankelijk waren bij hem tegen de uitdrukking *tijdelijk*, daar zij te veel ruimte aan den toekomstigen wetgever scheen te laten, bedenkingen gerezen. De ministers hebben echter daarop te kennen gegeven, dat de grondwet, zonder groot nadeel voor den Staat, op dit punt, de handen des wetgevers niet kon binden, en dat men het aan zijne wijsheid moet overlaten, de gevallen te bepalen, waarin den tijd te stellen, waarvoor de Koning de werking eener wet zou mogen schorsen of wijzigen.

De Raad meent deswege niet op het opnemen van meerdere beper-

kingen in dit artikel te moeten aandringen en zou alleenlijk in bedenking geven, om het woord *tijdelijk* te doen vervallen en liever te stellen: "in de gevallen, op de wijze en voor den tijd, bij de wetten "te bepalen", ten einde te doen blijken, dat ook de tijd, voor welken de Koning de wet schorsen kan, bij elke wet behoort te worden bepaald.

"Met deze wijziging hebben de ministers zich vereenigd.

ZESDE ONTWERP VAN WET.

"Men mag aannemen, dat de ondervinding de noodzakelijkheid eener grondwettelijke bepaling omtrent rechtspraak in zaken van be heer heeft getoond. Het beginsel eener administratieve rechtsmacht ontbrak in onze grondwet, en die leemte heeft vele moeilijkheden doen ontstaan.

"De aanvulling dier leemte is het doel van dit ontwerp.

"De Raad kan zich dus met dit voorstel wel vereenigen.

"Het schijnt evenwel noodig, in het voorgedragen artikel de bepaling op te nemen, dat de Raad van State, voor het geval dat hij rechtsmacht uitoefent, alleen zal zijn samengesteld uit de leden, daarin gewone zitting hebbende, even als dit bij art. 45 der grondwet is bepaald. Er dient toch een waarborg gegeven, dat in administratieve rechtszaken de gewone leden niet overstemd zullen worden door buitengewone Staatsraden, die naar aanleiding van art. 73, altijd in den Raad zouden kunnen worden geroepen.

"Met dit denkbeeld hebben de ministers zich vereenigd.

"De Raad zou dus in bedenking geven om het artikel dus te stellen:

"De Raad van State, samengesteld uit de leden daarin gewone zitting hebbende, doet in de gevallen en op de wijze, bij de wet te "bepalen, uitspraak in administratieve rechtszaken."

ZEVENDE ONTWERP VAN WET.

"De ondervinding heeft buiten twijfel de noodzakelijkheid eener bepaling, als de bij dit ontwerp voorgedragene, getoond. In eene vergadering, die over het lot van alle door den Koning voorgedragene en door de Tweede Kamer der Staten-generaal aangenomene wetsontwerpen beslist en uit een klein getal leden is samengesteld, kan men, in het belang van den geheelen gang der zaken, hen, die voor hunne bediening volkomen ongeschikt zijn geworden, niet op den duur zitting laten houden.

"Maar is het beginsel goed, de toepassing daarvan zal moeilijk wezen. Het kwam den Raad deswege aanvankelijk min geraden voor,

de gansche regeling dezer zaak, zonder eene enkele beperking, aan de wet over te laten.

“De ministers hebben daaromtrent gezegd, dat de grondwet op dit punt bezwaarlijk regels kon aangeven, of bijzonderheden aanduiden, en beter deed de handen van den wetgever niet te binden, ten einde hem volkomen vrij te laten, om de zaak zoo te regelen, als de ondervinding zou leeren noodig te zijn, of de tijdsomstandigheden het zouden vorderen.

“De Raad kan op dien grond in de voorgedragene bepaling wel berusten.

“Hij meent alleen in bedenking te moeten geven, om inplaats der min juiste uitdrukking: *van de waarneming zijner waardigheid kan worden onthoeven*, te stellen: *van zijne waardigheid kan worden ontslagen*. Het woord *ontslaan* wordt overal gebezigd in de overige tot een soortgelijk einde voorgestelde artikelen; terwijl de bijvoeging van het woord *waarneming* min geraden schijnt, daar het aanleiding zou kunnen geven tot het denkbeeld, dat de wetgever wel de waarneming der bediening zou kunnen doen ophouden, maar niet de bediening zelve.

“Deze laatste aanmerking is ook toepasselijk op het in de overige ontwerpen gebezigde woord *waarneming*.

ACHTSTE ONTWERP VAN WET.

“In de grondwet eenvoudig de bepaling op te nemen, dat het getal der leden van de beide Kamers der Staten-generaal bij de wet kan worden vermeerderd, komt den Raad niet geraden voor.

“Eene zoodanige bepaling is inderdaad gevaarlijk te noemen. Zij zou vooreerst niet wel strooken met art. 81, daar zij den wetgever, zonder eenigen band, meester zou laten, om de in dat artikel tusschen de verschillende gewesten, met betrekking tot hun recht van benoeming der leden van de Tweede Kamer, streng bepaalde verhouding, wanneer het hem goed dacht, te verbreken.

“Zij zou bovendien een bron wezen van twist en naijver tusschen de verschillende gewesten, daar zij de altijd durende gelegenheid zou openen om klachten over het overwicht van andere provinciën aan te heffen en vermeerdering van eigene vertegenwoordiging te eischen.

“De ministers hebben deze bezwaren beantwoord met de aanmerking, dat de grondwet de mogelijkheid moest openlaten om, wanneer een der gewesten buitengemeen in welvaart en bevolking was toegenomen, het getal der door dat gewest te benoemen leden der Tweede Kamer te vergrooten, dat, als een noodwendig gevolg daarvan, ook het getal der leden van de Eerste Kamer vergroot moest kunnen worden, ten einde de tusschen de leden der beide Kamers bestaande

verhouding in wezen te laten, en dat daarenboven de bevoegdheid, om de leden der Eerste Kamer te vermeerderen, het middel aan de hand zou geven om die Kamer, indien zij eens den loop der zaken mocht willen bemoeielijken, van stemming te doen veranderen.

“De Raad gelooft niet, dat deze redenen het boven gezegde krachteloos maken. Wil men echter het door de ministers verlangde beginsel in de grondwet opnemen, men dient er dan ten minste een regel, eene bepaling voor den wetgever nevens te stellen. In eene vermeerdering der leden van de Eerste Kamer zag de Raad den wetgever liever niet gemoeid. Zij schijnt alleen te kunnen uitgaan van den Koning, die uitsluitend door de grondwet met de samenstelling dier Kamer is belast. Zij zou ook, indien de Eerste Kamer eens ongunstig ware gestemd, door haar zeker niet worden goedgekeurd, en alzoo niet kunnen plaats vinden juist in dat geval, waarvoor men haar noodig acht.

“Men zou deze verschillende bezwaren wegnemen, wanneer men niet op art. 82, maar op art. 81 een nieuw artikel deed volgen, waarin het beginsel werd gevestigd, dat de wet het getal der leden van de Tweede Kamer kan vermeerderen in verhouding tot toegenomen welvaart en bevolking, en dan in art. 82 niet meer het getal der leden van de Eerste Kamer bepaalde, maar voorschreef, dat dat getal niet minder zal bedragen dan b. v. een derde en niet meer dan twee derden van het getal leden van de Tweede Kamer.

“De Raad zou het echter meer geraden achten dit wetsontwerp niet aan de Staten-generaal voor te dragen.

NEGENDE ONTWERF VAN WET.

“Dit wetsontwerp kent aan de Tweede Kamer der Staten-generaal het zoogenoemde recht van amendeeren toe. Ofschoon dit recht, onbepaald en onbeperkt toegestaan, nadeelige gevolgen zou hebben, geeft het, op eene geschikte wijze toegepast, der regeering een goed middel aan de hand, om het gevoelen der Staten-generaal omtrent sommige, in hun midden goopperde denkbeelden met juistheid te leeren kennen.

“Het is uit dien hoofde nuttig te achten.

“Het was den Raad aanvankelijk voorgekomen, dat het genoeg zou zijn, het beginsel in de grondwet te vestigen en beter, de regeling der wijze, waarop het zou werken, aan het reglement van orde der Tweede Kamer over te laten. Doch de ministers hebben betoogd, dat de regeling bij de wet behoort te geschieden, daar de regeering er het hoogste belang bij heeft, dat b. v. de amendementen niet altijd, zelfs nog aan het einde der beraadslagingen over een wetsontwerp,

kunnen worden voorgedragen, of door de Kamer goedgekeurd, alvorens de Koning het overwegen daarvan in de afdeelingen hebbe toegegeven.

“Ten einde nu deze en andere moeielijkheden te voorkomen, dient de regeling der wijze, waarop het beginsel werken zal, niet aan de Kamer alleen te worden overgelaten, maar door haar, in gemeen overleg met de regeering, dat is door de wet te geschieden.

“De Raad kan zich deswege met dit wetsontwerp wel vereenigen.

TIENDE ONTWERP VAN WET.

“Volgens de door de ministers gegevene inlichtingen, is het doel der in art. 126 voorgestelde wijziging het openen der gelegenheid voor hoofden der departementen van algemeen bestuur, om de uitgaven, die zij in 's Lands belang noodig oordeelen, wanneer de Rekenkamer weigert die te verevenen, op hunne verantwoordelijkheid te doen, en dan vervolgens de wetgevende macht over de wettigheid van zoodanige uitgaven te laten bealissen.

“De Raad kan zich met dit denkbeeld zeer wel vereenigen. Het komt hem noodig voor, als het geschiktste middel om nevens het stremmen van den gang van het bestuur het doen van onwettige uitgaven te verhoeden.

“Het aannemen van dit beginsel vordert echter niet de in het ontwerp voorkomende bepaling, dat de jaarlijks aan de Staten-generaal mede te deelen rekening zoo de *onverevende* als de *verevende* posten inhoudt. De eerstgemelde behooren, naar 's Raads meening, in eene door de Rekenkamer afgeslotene rekening niet te huis. Welke zouden ook, waren zij in die rekening eenmaal opgenomen, de gevolgen kunnen zijn eener afstemming der in de voorlaatste zinsnede van het artikel bedoelde regelingswet? Dan zouden, zeggen de ministers, die uitgaven voor rekening blijven van hen, die ze deden. Doch dit is twijfelachtig en blijkt zeker niet uit de voorgedragene grondwettelijke bepaling.

“Ook de niet goedgekeurde ontvangsten zijn in eene zoodanige rekening niet op hare plaats. Naar het den Raad voorkomt, zou derhalve de tweede zinsnede van het artikel dienen in te houden, dat zal worden overgelegd de rekening, “bevattende de goedgekeurde en “verevende ontvangsten en uitgaven, met bijvoeging van eenen staat “der niet goedgekeurde en onverevende ontvangsten en uitgaven,” terwijl dan de derde zinsnede, die thans min juist, alleen van niet goedgekeurde posten gewaagt, zou dienen te bepalen, dat “de door “de algemeene Rekenkamer niet goedgekeurde en niet verevende ontvangsten en uitgaven bij de wet zullen worden geregeld.”

“Het in plaats van het woord *opgenomene*, in de tweede zinsnede gebezigde woord *afgeslotene* komt den Raad zeer ongeraden voor. Vooreerst is dit laatste woord ook nu in de grondwet gebezigd. Maar bovendien zou het gebruiken van het woord *opgenomene*, juist op het oogenblik, dat aan de wet de regeling zou worden gelaten van het saldo van ieder dienstjaar aan het denkbeeld voedsel geven, dat de rekening niet door de Rekenkamer moet worden afgesloten en dat zulks door de Staten-generaal bij de wet moet geschieden.

“Ofschoon de ministers hebben te kennen gegeven, dat het doel der laatste zinsnede van het artikel niets anders is dan het vaststellen bij de wet van het wezenlijk saldo van elk dienstjaar, ten einde dit op een volgend jaar in ontvang of in uitgaaf te doen overbrengen, kan de Raad zich echter met die zinsnede niet vereenigen.

“Zij schijnt vooreerst onnoodig, daar het saldo van elk dienstjaar reeds van zelf zal blijken, zoo uit het saldo der door de Rekenkamer afgesloten rekening, als uit de wet, die de niet goedgekeurde ontvangsten en de niet verevende uitgaven zal hebben geregeld. Maar bovendien zou de zinsnede tot het, naar 's Raads meening niet aannemelijke en ook door de ministers niet gewilde stelsel eener rekenwet leiden. Immers indien de wetgever bevoegd wordt, om het geheele saldo van elk dienstjaar vast te stellen, moet hij wel tevens bevoegd wezen de cijfers, waarnit dat saldo blijkt, te onderzoeken en al dan niet goed te keuren. Onder die cijfers nu zouden ook die der reeds door de Rekenkamer afgeslotene rekening behooren. In het wezen der zaak zou dus het al of niet goedkeuren door den wetgever van alle de ontvangsten en uitgaven van een dienstjaar, dat is eene rekenwet plaats vinden. De raad meent deswege het behouden der laatste zinsnede van het voorgedragen art. 126 aan Uwe Majesteit te moeten ontraden.

ELFDE ONTWERP VAN WET.

“Meer dan op eenig ander, is op dit wetsontwerp toepasselijk wat de Raad boven in het algemeen op de voorstellen heeft aangemerkt, dat men veel uit de grondwet licht, om het, zonder band of voorschrift voor den wetgever, geheel aan zijne beslissing, aan zijn goedvinden over te laten. Naar aanleiding van dit ontwerp toch zou niet alleen het bepaalde omtrent de drie verschillende standen, maar bovendien alles, wat de uitoefening van het kiesrecht in deszelfs verschillende trappen betreft, uitgenomen alleen het voorschrift, dat de leden der Staten-generaal door de provinciale Staten worden gekozen, uit de grondwet vervallen. En in de plaats van dit alles wordt niet

één enkel beginsel aangegeven, dat de wetgever, bij het regalen dezer zaak, zou hebben te volgen.

“Dit bezwaar, aan de ministers voorgehouden, is door hen bestreden, hoofdzakelijk op grond, dat het twijfelachtig is te noemen, of werkelijk hier te Lande de drie in de grondwet genoemde standen bestaan, dat die standen althans te weinig onderling verschillen om daarop provinciale vertegenwoordiging te kunnen doen vestigen; dat de weg te nemen bepalingen grootendeels zijn van reglementaire aard en alsoo niet in eene grondwet te huis behooren, en dat het recht, om te kiezen en gekozen te worden, uit zijnen aard, door den loop der tijden aan verandering onderhevig, beter aan de meer buigzame regelen der wet, dan aan de vaste beginselen eener grondwet kam worden onderworpen. De ministers hebben daarbij nog gevoegd, dat het, ten einde vorderingen tot te groote veranderingen te kunnen tegengaan en met grond bestrijden, geraden is, de voorstellen zoo vrijzinnig in te richten, als 's Lands belang maar eenigzins gedooft, en dat het, indien de Staten-generaal b. v. op het stuk der standen minder vrijheid aan den wetgever willen gelaten hebben, dan de regeering heeft voorgesteld, voor deze altijd gemakkelijk zijn zal, hun verlangen toe te staan en in het behouden eener grondwettige bepaling te dien aanzien te berusten.

“De Raad erkent het gewicht van dit een en ander. Het levert echter, naar zijne meening, geenen grond, om zoo ver te gaan als het ontwerp doet. Dit neemt niet alleen alle grondwettige bepalingen omtrent het kiesrecht, behalve hetgeen de keuze der leden van de Staten-generaal betreft, weg, maar doet zelfs art. 129, en daarmee het grondwettig bestaan der ridderschappen vervallen, niettegenstaande dat artikel, op zich zelf, voor de geheel vrije regeling van het kiesrecht niet den geringsten hinderpaal aanbiedt. Het is waar, het artikel zou in de vierde afdeeling der grondwet, werd daaruit alles wat de samenstelling der staten betreft gelicht, niet meer te huis behooren. Het ware echter, al nam men dit stelsel aan, geraden, de bepalingen van art. 129, voor zoover dit kan en noodig is, bij art. 82, dat toch van de ridderschappen gewaagt, te voegen, of ten minste in de memorie van toelichting de redenen op te geven, waarom men het op zich zelf schadeloos artikel doet vervallen. Met wegnemen van het artikel, zonder reden daarvoor aan te voeren, zou buiten twijfel aan velen aanstoot geven.

“Maar bij den Raad bestaan tegen het door de ministers gedaan voorstel gewichtiger bezwaren. Naar zijne overtuiging, is er geene noodzakelijkheid tot wijziging van art. 127 der grondwet, is het, in tegendeel, tot handhaving eener goede inrichting van den Staat, zeer

geraden, de drie bij dat artikel aangewezen bestanddeelen der provinciale Staten-vergaderingen onveranderd te behouden. Immers welk stelsel men ook aanneemt, altijd zullen de bewoners der steden en van het platte land in de Staten-vergadering vertegenwoordigd moeten worden; en dat het voortdurend deelnemen aan de samenstelling dier vergadering door het thans in wezen zijnde aristocratisch element der edelen of ridderschappen, in het belang der Kroon en der maatschappelijke orde wenschelijk is, schijnt inderdaad niet te ontkennen.

“Dit een en ander zou voorzeker ook door den gewonen wetgever kunnen worden bepaald. Doch behalve dat daarin geene reden ligt, om een grondwettig voorschrift te doen vervallen, is het ongeraden, ja gevaarlijk te noemen, eene grondwettelijke bepaling, zoo men die, gelijk de Raad art. 127, voor den Staat nuttig en noodig acht, aan de vrije beschikking van eenen afwisselenden wetgever en dus aan eene onzekere toekomst prijs te geven.

“Het woord standen moge indertijd meer of minder gelukkig gekozen geweest zijn, het mag thans, na een ruim dertigjarig grondwettig bestaan, geacht worden het burgerrecht verkregen te hebben en zou, al ware het min juist, zeker geenen genoegzamen grond opleveren, om uit dien hoofde alleen art. 127 te wijzigen, veelmin te doen vervallen.

“Daarbij komt, dat het wegnemen van dit artikel buiten twijfel bij velen der aanzienlijkste ingezetenen ontevredenheid wekken zou.

“Aan de edelen of ridderschappen zou hun eenigat staatkundig voorrecht worden ontnomen. Het zou althans onzeker en los worden gemaakt. Het is te vreezen, dat zulk een maatregel, wanneer die van de Kroon uit eigene beweging uitging, bij vele edelen wrevel wekken zou en hen wellicht, de ministers zelve vreezen dit laatste, aanzetten, om over te gaan naar naburige staten, alwaar zij meerdere voorrechten dan hier zouden genieten.

“Ook op de beide andere standen zou, naar 's Raads meening, het voorstel, al kan het hun minder doen verliezen dan aan de edelen, een medeeligen indruk maken. De meerderheid der gegoede ingezetenen van de steden en het platte land zou voorzeker ongaarne zien, dat hetgeen nu ruim dertig jaren de grondwettige grondslag van het kiesrecht is geweest, plotseling wordt losgemaakt; dat hun thans gevestigd recht, om, gelijk in het rapport der ontwerpers van de grondwet van 1815 wordt gezegd, “in eene zekere evenredigheid deel te nemen aan het provinciaal bestuur”, aan veranderlijkheid, aan inkrumping wordt blootgesteld.

“Is dit, gelijk de Raad meent, juist, dan is het te vreezen, dat het ontwerp, al wordt het door de gewone vergadering der Staten-

generaal aangenomen, later door de Tweede Kamer in dubbelen getale zal worden verworpen. Dit is zelfs gansch niet onwaarschijnlijk, wanneer men acht geeft op hen, die de buitengewone leden der Kamer zullen kiezen, overweegt welke personen vermoedelijk tot buitengewone leden zullen worden gekozen, en in aanmerking neemt, dat in de dubbele Kamer het tegenstemmen van slechts een vierde tot verwerping genoegzaam is.

“Ofschoon deze overweging bij alle de wetsontwerpen zou kunnen gelden, doet zij dit vooral hier. De aanleiding tot de thans voorgedragene wijzigingen der grondwet is uitsluitend gegeven door de moeielijkheden, met betrekking tot de uitvoering van art. 6 ondervonden. De troonrede heeft dit stellig erkend. Wordt nu het ontwerp, dat tot wegneming dier moeielijkheden strekken moet, verworpen door de dubbele Kamer, dan wordt niet alleen het hoofddoel dezer geheele voordracht gemist, maar de regeering bovendien in de noodzakelijkheid gebracht, om andermaal een voorstel tot wijziging te doen, wijl juist de bepalingen van art. 6, in verband met enkele in het vierde hoofdstuk der grondwet, voorkomende voorschriften, van dien aard zijn, dat zij, de ondervinding heeft het geleerd, niet zonder verandering op een goede wijze ten uitvoer kunnen worden gelegd. De andere bepalingen der grondwet, zoo de Staten-generaal hare wijziging niet goedkeuren, kunnen blijven gelijk zij zijn, de hierbedoelde alleen vordert volstrekt verandering. Het is dus van het hoogste belang, deze zoo voor te stellen, dat zij bij de dubbele Kamer ingang kunne vinden. Voor deze Kamer kan ook niet gelden wat de ministers hebben gezegd, dat het altijd gemakkelijk zijn zal tot minder vrijzinnige bepalingen terug te treden, indien de Staten-generaal het door de Regeering voorgestelde niet mochten goedkeuren. Immers aan de dubbele Kamer kan geene nieuwe voordacht worden gedaan. Indien zij dus dit ontwerp van wet verwierp, zou het werk der wijziging van dit punt opnieuw moeten worden begonnen en daardoor de geheele zaak andermaal ter sprake worden gebracht.

“Het verdient eindelijk opmerking, dat de troonrede heeft gesproken van de noodzakelijkheid om de bewuste bepalingen te *verduidelijken* en dat met die uitdrukking moeielijk is overeen te brengen een volkomen weglaten van alles, wat de grondwet omtrent het stem- en kiesrecht voorschrijft.

“Op grond van dit alles zou de Raad Uwe Majesteit *ten sterkste ontraden*, om overeenkomstig het voorstel der ministers, art. 127 te doen wegvallen, en *eerbiedig aanraden*, om dat artikel in de grondwet onaangeroerd te laten staan.

“Ook art. 128 zou, mits gewijzigd, zoodat de wet het getal der

leden en de evenredigheid der standen zou kunnen regelen, niet behoeven te vervallen.

“Het behouden van art. 127 zou voorts dat van art. 129 medebrengen. Alleen ware het, in het aan te nemen stelsel om het geheele kiesrecht bij de wet te regelen, noodig, bij dat artikel de bepaling te voegen, dat de vereischten om in de ridderschappen te worden toegelaten, bij de wet zullen worden bepaald.

“Al blijven op die wijze de art. 127, 128 en 129 behouden, zal door het wegvallen der artikelen 6, 130, 131, 132 en 133, waarmede de Raad zich geheel vereenigt aan den wetgever altijd nog genoegzame ruimte worden gelaten om de zaak van het kiesrecht en der bevoegdheid om deel te nemen aan de provinciale en plaatselijke besturen op de best mogelijke wijze te regelen.

“De overweging van art. 3 van dit ontwerp had aanvankelijk in den Raad de meening doen ontstaan, dat het beter was in de grondwet dadelijk en bepaaldelijk aan de gouverneurs het recht van medestemmen, behalve waar het keuzen en voordrachten geldt, te geven. Hij kan echter in de voorgedragen redactie wel berusten, na de door den minister van binnenlandsche zaken gemaakte opmerking, dat, in het stelsel eener regeling der bevoegdheid om deel te nemen aan de provinciale besturen bij de wet, de hier bedoelde bepaling bloot ontkenkend moet wezen en alleen strekken, om den wetgever, die thans den gouverneur in alle zaken stem kan geven, te verbieden, hem, waar het keuzen en voordrachten geldt, te doen medestemmen.

“Het verbod schijnt evenwel te algemeen en uit dien hoofde voor den goeden gang van het bestuur nadeelig. Het ware wenschelijk, den gouverneur alleen het recht van medestemmen te ontzeggen in die gevallen, waarin de Staten, naar aanleiding van grondwettelijke bepalingen, recht van keuze of voordracht uitoefenen.

“Het is voorts wenschelijk, dat de memorie van toelichting de redenen vermeldde, waarom het opnemen eener bloot ontkenkende bepaling omtrent het medestemmen der gouverneurs genoegzaam is.

“Met de in art. 4 van dit ontwerp voorgestelde artikelen 150 en 151 der grondwet kan de Raad zich wel vereenigen. Aanvankelijk had hij in art. 151 achter het woord Staten de plaatsing der woorden: *en Gedeputeerde Staten* noodig geacht. Hij kan er echter in berusten, dat die daarin niet worden genoemd, op grond van de door den minister van binnenlandsche zaken uitgedrukte meening, dat het woord *Staten* in de taal der grondwet is een generiek woord, hetwelk zoowel de Gedeputeerde Staten als de geheele Staten-vergadering beteekent, en dat het plaatsen in art. 151 der uitdrukking *Gedeputeerde Staten* nevens die van *Staten* als het ware verplichten zou, aan dit

laatste woord altijd de beteekenis der geheele Staten-vergadering te geven en alzoo over de uitlegging en toepassing van vele artikelen der grondwet, waarin dat woord voorkomt, moeielijkheden zou doen ontstaan.

TWAALFDE ONTWERP VAN WET.

“De bij dit wetsontwerp voorgedragene wijzigingen der artikelen 144 en 148 van de grondwet komen den Raad nuttig en doelmatig voor. Hij kan er zich dus zeer wel mede vereenigen.

“Het heeft echter zijne aandacht getrokken, dat hier, ofschoon men het provinciaal en gemeentelijk huishouden, zooveel het onderling verschil der gesteldheid dit toelaat, op denzelfden voet schijnt te willen inrichten, niet van belastingen wordt gesproken, evenals dit in art. 155 geschiedt.

“Op dit oogenblik bestaan in onderscheidene provinciën zoodanige belastingen; er schijnt dus geene reden te wezen, waarom het woord niet in de grondwet zou dienen te worden genoemd, waarom deze niet evenzeer van *provinciale belastingen* zou kunnen spreken, als zij van *plaatselijke belastingen* gewaagt.

“De Raad zou voorts in bedenking geven, de in de plaats van art. 148 in de grondwet te brengen beide nieuwe artikelen zoo te stellen, dat de wetgever bevoegd zij, algemeene voorschriften omtrent de provinciale belastingen te geven. Hij acht dit, in het belang der financiën zoo van het Rijk als der provinciën en plaatselijke gemeenten, nuttig en noodzakelijk, gelijk hij de vrijheid zal nemen, beneden, bij het 14^e ontwerp nader te betoogen.

DEERTIENDE ONTWERP VAN WET.

“Ook dit ontwerp laat, met losmaking van thans bestaande grondwettige bepalingen, veel aan de regeling van den toekomstigen wetgever over, zonder dezen aan eenige voorschriften te binden. De Raad zal niet herhalen, wat hij te dien aanzien boven op het elfde ontwerp gezegd heeft. Hij meent echter, daar hier het onbepaald overlaten der te regelen punten aan de wet minder gevaarlijk voorkomt, Uwe Majesteit het voordragen van dit ontwerp niet te moeten ont-raden.

“In het nieuwe art. 152 schijnt het wenschelijk, in plaats van *onder de steden*, te stellen *tot de steden*, evenals in het artikel gezegd wordt: *tot het platte land*.

“Het weglaten der woorden: *blijvende het den Koning onverlet, om ten allen tijde insage te vorderen, en zoodanige bevelen te geven, als hij vermoent te behooren*, uit de nieuwe redactie van art. 153, heeft bij den

Raad de vrees doen ontstaan, dat den Koning het recht van inzage in het gemeentelijke bestuur en de bevoegdheid, om te dien aanzien de noodige bevelen te geven, voortaan zou zijn ontnomen.

“De ministers hebben gezegd, dat het thans den wetgever altijd vrij zou staan, om zulks, mocht het blijken noodig te zijn, te bepalen.

“De Raad moet evenwel in bedenking geven om de redactie der laatste zinsnede van het voorgedragen art. 153 zoo op dit punt als op andere te verduidelijken. Het dient namelijk stellig te blijken, dat de Koning altijd, even als tot nu toe *insage* zal kunnen vorderen, bevoegd is, de door de Staten bevolen schorsing van plaatselijke verordeningen op te heffen en de macht bezit tot het buiten effect stellen van door de Staten niet geschorste plaatselijke verordeningen.

VEERTIENDE ONTWERP VAN WET.

“De bepaling der tweede zinsnede van het in art. 2 van het ontwerp voorgedragen gewijzigd art. 155 der grondwet, dat geene plaatselijke belastingen mogen worden ingevoerd, gewijzigd of afgeschaft, dan op voordracht van het plaatselijk bestuur, schijnt min raadzaam, te minder omdat, naar aanleiding dier zinsnede, het geheele stuk der plaatselijke belastingen aan den invloed der wet zou worden onttrokken. Het tegenwoordig beginsel van art. 155, dat met betrekking tot de plaatselijke belastingen, de algemeene financiële wetten en verordeningen moeten worden in acht genomen, verdient wel behouden te blijven.

“De ministers hebben te dien aanzien gezegd, dat de wet geen invloed op het plaatselijk belastingstelsel moest kunnen uitoefenen, omdat alle de gemeenten op dat punt onderling te veel verschillen, dan dat het mogelijk zij goede algemeen werkende regels daarvoor te stellen. De Raad kan dit geenszins toegeven. De zaak der plaatselijke belastingen is te nauw verwant met het algemeen financieel huishouden en kan te nadeelig werken voor de teederste belangen der schatkist, dan dat zij geheel aan de regeling van den wetgever mag worden onttrokken. De mogelijkheid om voor dat onderwerp algemeene voorschriften te geven en zelfs de behoefte aan zoodanige voorschriften wordt ook door het aansijn van provinciale reglementen omtrent de heffing van plaatselijke belastingen in meer dan eene provincie bewezen. Daarbij komt, dat de voorgestelde bepaling, gelijk zij ligt, de kracht der wet van 12 Juli 1821 (Staatsblad n°. 9) voor zooveel de daarbij geregelde plaatselijke opcenten betreft, twijfelachtig zou doen worden, waardoor dus een door den wetgever indertijd, in het belang van het algemeen en plaatselijk financieel huishouden gegeven voorschrift op losse schroeven zou worden gezet.

“De Raad zou op grond van dit een en ander in bedenking geven art. 155 zoo te stellen, dat de mogelijkheid werd opengelaten, om bij de wet algemeene voorschriften omtrent de plaatselijke belastingen te geven.

“Op de redactie van het voorgedragen art. 155 valt nog aan te merken, dat het in de eerste zinsnede aan *heffen* voorafgaande woord *doen* overbodig is.

“Met de veranderingen in art. 156 voorgedragen, kan de Raad zich wel vereenigen. Hij zou alleenlijk in bedenking geven om, in plaats van *reglementen tot invordering*, te stellen: *reglementen omtrent de wijze van invordering*. Men mocht er anders eens uit opmaken, dat, onder de benaming van *reglementen tot invordering*, ook de *tarieven* der belastingen door de plaatselijke besturen, onder goedkeuring der Staten, mogen worden vastgesteld; hetgeen gevaarlijk zou kunnen wezen. Een zoo gewichtig punt, als dat der tarieven, behoort niet, zonder voorafgaande kennisneming des Konings tot stand te kunnen komen.

VIJFTIENDE ONTWERP VAN WET.

“Het beginsel in de grondwet te vestigen, dat de wet zal bepalen, hoe de geschillen tusschen de rechterlijke en de administratieve macht zullen worden uitgemaakt, mag, na al hetgeen omtrent het punt der zoogenoemde conflicten van attributiën is voorgevallen, zeer geraden genoemd worden.

“De Raad had evenwel ook op dit punt gaarne eenige meerdere bepalingen, eenige regels b. v. van de wijze, waarop en de gevallen, waarin conflicten zullen mogen worden opgeworpen, in de grondwet opgenomen gezien.

“Hij kan niettemin in het voorgedragene wel berusten, na van de ministers de verklaring vernomen te hebben, dat het opnemen van bijzonderheden te dien aanzien in de grondwet ongeraden zou wezen, daar het den wetgever in niet voorziene gevallen te veel zou binden; dat het hier alleen op het vestigen van het beginsel aankomt, ten einde te verhoeden, dat het opwerpen van een conflict strijdig met de grondwet worde beschouwd; en dat men met opzet deze bepaling op de artt. 163 en 164 der grondwet heeft doen volgen, om duidelijk te doen blijken, dat de zaken, waarvan de kennisneming uitsluitend aan de in die artikelen genoemde rechterlijke macht wordt opgedragen, alleen zijn zaken van privaatsrechtelijken aard.

ZESTIENDE ONTWERP VAN WET.

“Om de daarvoor in de memorie van toelichting en mondeling door de ministers aangevoerde redenen, kan de Raad zich met de in art. 166

der grondwet voorgestelde wijziging wel vereenigen. Hij moet echter opmerken, dat, daar het tweede lid van het tegenwoordig artikel onveranderd zal worden behouden, in het ontwerp alleen van het wijzigen der eerste zinsnede van art. 166 melding dient te worden gemaakt.

ZEVENTIENDE ONTWERP VAN WET.

“Zonder te willen beslissen, of de tegenwoordige inrichting der rechterlijke macht, volgens welke in elke provincie een gerechtshof bestaat, al dan niet goed werkt, is de Raad echter van oordeel, dat de grondwet niet behoort te verhinderen, om, wanneer dit mocht blijken noodig te zijn, een gerechtshof voor meer dan eene provincie daar te stellen. Nu heeft men uit de bewoordingen van het tegenwoordig art. 180 afgeleid, dat de vereeniging van meerdere provinciën onder één Hof ongrondwettig zou wezen. Het is dus noodig, dat artikel op de bij dit wetsontwerp voorgestelde wijze te veranderen.

“De Raad kan zich deswege met dit ontwerp wel vereenigen en zou alleenlijk in bedenking geven, om de laatste zinsnede van art. 180, daar deze onveranderd wordt behouden, uit het ontwerp te doen wegvallen, en om in het gewijzigde art. 181, ter verkorting van de redactie, in plaats van: *aan de rechtbanken, aan welke dit bij de wet wordt opgedragen*, te stellen: *aan bij de wet aan te wijzen rechtbanken*.

ACHTTIENDE ONTWERP VAN WET.

“Het eerste der drie artikelen, welke, volgens dit wetsontwerp, het 184ste artikel der grondwet zouden vervangen, doet ook de leden der rechtbanken voor hun leven zitten. Het is waar, reeds de gewone wet heeft hun die levenslange zitting geschonken, en vooreerst zal daarin, gelijk de minister van justitie terecht heeft opgemerkt, geene verandering te brengen zijn. Het mag echter min geraden heeten, door het opnemen van deze bepaling in de grondwet, de mogelijkheid tot hare verandering, bij eene latere wet af te snijden. De Raad zou dus in bedenking geven, om in dit eerste artikel van de leden der rechtbanken niet te gewagen.

“Dat behalve den procureur-generaal bij den Hoogen Raad, voortaan alle de ambtenaren van het openbaar ministerie tot wederopzeggens toe zullen worden benoemd, is, naar 's Raads meening, eene zeer goede wijziging van art. 184.

“De laatste zinsnede van het eerste der drie artikelen komt den Raad voor min gelukkig gesteld te zijn. Het schijnt beter en eenvoudiger, de tweede zinsnede van het tegenwoordig art. 184 te be-

bouden: "de wet regelt den tijd der bediening van andere rechters "en rechterlijke ambtenaren."

"Volgens het derde der drie nieuwe artikelen, zal de wet de wijze regelen, waarop de voor hun leven of voor een bepaalden tijd zittende rechterlijke ambtenaren, die voor hun ambt ongeschikt worden, daaruit kunnen worden ontslagen.

"De Raad, zich gedragende aan hetgeen hij, bij het zevende ontwerp omtrent het onbepaald overlaten van de regeling dezer zaak aan de wet, gezegd heeft zal, om de bij dat ontwerp aangevoerde redenen, ook in de hier voorgedragene bepaling berusten. Hij moet alleenlijk opmerken, dat aan *ongeschikt* het woord *voortdurend* zal dienen vooraf te gaan; hetgeen door den minister van justitie is toegegeven geworden.

NEGENTIENDE ONTWERP VAN WET.

"Bij de overweging van de hier voorgestelde, bij art. 186 der grondwet te voegen bepaling, is in den Raad het denkbeeld geopperd, om het Hoog Militair Gerechtshof te doen vervallen, om de krijgslieden eenvoudig voor de gewone krijgsraden te doen terecht staan, met de noodige middelen van voorziening bij den gewonen rechter, om het militair rechtsgebied alleen bij de eigenlijk militaire misdrijven te bepalen en om het volk van oorlog, met betrekking tot alle delicta communia, aan den gewonen rechter te onderwerpen. Het aannemen van die beginselen ware inderdaad meer overeenkomstig met een juist begrip van militaire misdrijven. Het zou bovendien tot vereenvoudiging en bezuiniging leiden.

"De ministers, omtrent deze zaak geraadpleegd, hebben te kennen gegeven, dat het doen zitting van den gewonen rechter over militaire misdrijven aan moeilijkheden zou onderhevig zijn; dat dus het Hoog Militair Gerechtshof diende behouden te blijven; dat dit bovendien niet kon worden gemist, daar het de eenige rechtbank was voor de hoofdofficieren, die voor geene krijgsraden terecht staan; en dat het onderwerpen van het krijgsvolk aan den gewonen rechter, zoodra het delicta communia gold, bij het leger een zeer slechten indruk maken en zelfs groote ontevredenheid opwekken zou.

"Deze redenen hebben er den Raad toe gebracht, om in het behouden van het Militair Gerechtshof te berusten. Hij meent evenwel in bedenking te moeten geven, om art. 186, wijl dit toch ter sprake wordt gebracht, zoo te stellen, dat den wetgever althans de mogelijkheid niet benomen zij, om in het vervolg van tijd het krijgsvolk, met betrekking tot de delicta communia, aan den gewonen rechter te onderwerpen. Ook ware het geraden, in de grondwet

de bepaling op te nemen, dat de Hooge Raad bevoegd zal zijn, de met de wet strijdige vonnissen van het Hoog Militair Gerechtshof te vernietigen, daar aan het krijgsvolk geene mindere waarborgen voor eene goede rechtsbedeeling behooren te worden gegeven, dan aan de overige ingezetenen.

“Volgens de ministers, zou de bedoelde bevoegdheid van den Hoo-gen Raad reeds in de bewoordingen van art. 178 der grondwet liggen. De Raad zou dit echter betwijfelen en daarom in bedenking geven, om art. 178 op dit punt te verduidelijken of uit te breiden.

“Met betrekking tot de voorgestelde bijvoeging bij art. 186 valt op te merken, dat zij niet geheel juist is, daar op de leden van het Hoog Militair Gerechtshof niet *alles* toepasselijk kan zijn wat ten aanzien der voor hun leven aangestelde rechterlijke ambtenaren, in de grondwet is bepaald. Het ware dus juister, hier de woorden van het in het achttiende wetsontwerp voorgedragen, derde nieuw artikel te herhalen; of nog beter en eenvoudiger, eene dusdanige bepaling, op alle, voor het leven of voor eenen bepaalden tijd aangestelde rechterlijke ambtenaren toepasselijk gemaakt, aan het slot van het vijfde hoofdstuk der grondwet te plaatsen.

TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“Zich gedragende aan hetgeen hij, omtrent de in het zevende wetsontwerp voorgedragene soortgelijke bepaling, gezegd heeft, kan de Raad ook met dit ontwerp van wet wel instemmen.

EEN EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“Zoo om de in de memorie van toelichting aangevoerde redenen, als om de door den minister van oorlog aan 's Raads commissarissen ge-gene verzekering, dat de nieuwe bepalingen en tot minder bezwaar der ingezetenen, en tevens tot-meerdere versterking van het leger in tijd van nood zullen strekken, kan de Raad zich met de in dit wetsont-werp voorgestelde wijzigingen der artt. 204, 205 en 206 wel vereenigen.

“Alleen schijnt in art. 206 duidelijker te moeten uitkomen, dat de lotelingen van het zesde en zevende dienstjaar van de jaarlijksehe samenkomst in gewone tijden vrij zijn. Dit is wel, volgens den mi-nister van oorlog, de bedoeling en ook eenigszins af te leiden uit de slothepaling van art. 205, welke de lotelingen van die van twee jaren in reserve stelt; doch niettemin, door de in art. 206 gebezigde uit-drukking: *geheel, of gedeeltelijk*, twijfelachtig, daar de lotelingen van het zesde en zevende jaar, hoexer in reserve gesteld, altijd nog tot de militia behooren en dus onder de geheele militia kunnen geacht worden begrepen te zijn.

TWEENTWINTIGSTE ONTWERP VAN WÉT.

“Dat de bewoordingen van dit ontwerp niet zeer duidelijk zijn, blijkt uit het verschil der daarover geüite meeningen.

“Volgens de memorie van toelichting zou men meenen, dat met dit voorstel wordt beoogd, het vestigen in de grondwet van het beginsel van eenen verplichten dienst ter zee, ten einde daarvoor jaarlijks een gedeelte der militie te bestemmen.

“De vier ministers daarentegen hebben gezegd, dat niets anders wordt bedoeld dan het openlaten der mogelijkheid, om, in tijden van oorlog en gevaar, bij bijzondere wetten, een deel der militie te verplichten tot het dienst doen op 's Lands vloot; en dat daarom oorspronkelijk in het ontwerp gestaan had niet op *de wijze, bij speciale wetten te bepalen*, maar op *de wijze, telkens bij de wet te bepalen*.

“De minister van marine eindelijk heeft aan 's Raads commissarissen te kennen gegeven, dat hij, met deze bepaling, had verlangd, het beginsel van den verplichten dienst ter zee door een gedeelte der militie in de grondwet te doen vestigen, de wijze, waarop de loting voor den zeedienst zou plaats vinden, bij de algemeene wet op de militie te doen regelen, en dan het getal der jaarlijks voor den zeedienst te bestemmen lotelingen bij eene afzonderlijke wet te doen aanwijzen.

“Doch niet alleen is de voorgedragene bepaling onduidelijk; zij komt den Raad ook voor de ingezetenen te bezwarend voor. Gelijk zij ligt, laat zij toch den wetgever de bevoegdheid, om de door loting te verkrijgen zeelieden voor langen tijd, ja, daar zij art. 204 der grondwet op hen niet toepasselijk verklaart, onbepaald in dienst te houden.

“Niettemin mag het in een land van zeevaart en handel, gelijk het onze, een land, waarvan de innigste belangen zijn verknocht aan het behoud van verafgelegene, niet anders dan met medewerking eener goede oorlogsmarine te verdedigen bezittingen, noodzakelijk genoemd worden, dat men een deel der tot den krijgsdienst reeds gehoudene ingezetenen kunne verplichten, als zeevolk op de vloot te dienen.

“De Raad zou dus het opnemen eener daartoe strekkende bepaling in de grondwet aannemelijk achten. Hij meent alleen, dat aan den verplichten dienst ter zee, die, uit haren aard, meer aan gevaren en moeilijkheden onderhevig is, dan de dienst te land, voor welke de loteling jaarlijks slechts eenige weken behoeft te worden opgeroepen, het voordeel van eenen korteren diensttijd door de grondwet zelve zou behooren te worden verbonden.

“De minister van marine heeft verklaard, dat een vierjarige dienst genoegzaam zou wezen. Men zou dus in de grondwet eene daarmede overeenstemmende bepaling kunnen opnemen; hetgeen de zaak in de niet aan zee gelegene gewesten des Rijks zeker minder hard zou doen voorkomen.

“Het ware dan tevens niet noodzakelijk de in de grondwet te vestigen verplichting tot den zeedienst alleen tot buitengewone gevallen te beperken, waarvoor trouwens ongeoesfende lotelingen weinig zouden helpen; men kon dan integendeel, zonder groot bezwaar voor de ingezetenen, de gelegenheid openlaten om jaarlijks een gedeelte der militie voor den dienst ter zee te beestemmen.

“De grondwet zou echter, ten einde de nieuwe bepaling bij de Staten-generaal ingang te doen vinden, zoo gesteld dienen te worden, dat zij den wetgever de meest mogelijke ruimte liet in de aanwijzing der tot den zeedienst te roepen personen. Zij zou hem b. v. niet moeten beletten om bepaalde plaatsen, zooals de zeedorpen en handelsteden doorlopend voor den verplichten zeedienst aan te wijzen. Daarom schijnt het meer geraden te spreken van een *gedeelte der dienstplichtigen* dan van een *gedeelte der militie*, daar dit het denkbeeld zou doen ontstaan eener dubbele loting, eerst voor den gewonnen dienst te lande, daarna nog eens voor den zeedienst.

“Ook schijnt de memorie van toelichting ter verdediging der zaak, haar groot belang voor onzen handel en steeds aangroeiende koopvaardijvloot meer duidelijk te moeten doen uitkomen.

“Op de tweede zinsnede van het ontwerp valt nog aan te merken, dat, indien het denkbeeld om den dienst ter zee tot 5 jaren in de grondwet te beperken, niet mocht worden aangenomen, in die zinsnede de onbepaalde uitzondering van art. 204 niet zou kunnen worden gelaten, daar de voorschriften van dat artikel, waarbij de diensttijd der militie tot zeven jaren is beperkt, ook voor de zeemilitie, werd voor deze overigens geen tijd bepaald, geldig verklaard zouden moeten worden, ten einde die militie niet eindeloos zou kunnen worden in dienst gehouden. In beide gevallen, hetzij de eerste zinsnede van het nieuw artikel onveranderd behouden, hetzij die volgens 's Raads meening veranderd worde, altijd zal het laatste gedeelte van het door de ministers voorgedragene art. 204 op de militie ter zee toepasselijk behooren te worden verklaard, ten einde ook die militie te waarborgen, dat zij tot geenen anderen dienst dan die der schutterij en landstorm kan worden geroepen.

DRIE EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“Wanneer het, gelijk de Raad vertrouwt dat het geval zal wezen,

onmogelijk is, om de ingezetenen voor inkwartiering en onderhoud van krijgsvolk te vrijwaren, dan mag het zeker nuttig en noodzakelijk genoemd worden, alle onzekerheid over der ingezetenen verplichting te dien aanzien uit de grondwet weg te nemen, en die verplichting duidelijk in de grondwet te vestigen.

“Uit dien hoofde kan de Raad zich met de voorgedragene wijziging van art. 210 wel vereenigen.

“Alleenlijk komt de redactie hem te lang voor. Ook schijnen de bewoordingen der tweede en derde zinsnede onderling te strijden, ten minste onder den indruk van twee verschillende denkbeelden gesteld te zijn. Eindelijk ware het wenschelijk, dat de regeling der in de laatste zinsnede bedoelde schadeloosstelling aan de wet, in plaats van aan reglementen werd overgelaten.

“Deze tweede zinsnede kon, naar 's Raads meening aldus worden gesteld:

“De inkwartiering en voeding van krijgsvolk, mitsgaders de transporten en leverantiën, ten behoeve van den militairen dienst, kunnen niet ten laste van een of meerdere inwoners of gemeenten worden gebracht, dan tegen schadeloosstelling, bij de wet te bepalen.”

“De Raad gelooft, dat in deze redactie alles, wat het wetsontwerp verlangt, is vervat en dat daarin even duidelijk de verplichting tot het ontvangen van inkwartiering en het verstrekken van voeding, transporten en leverantiën gevestigd is, als in art. 162 de verplichting tot het afstaan van eigendom ten algemeenen nutte.

“Bij de overweging van dit artikel is in den Raad het denkbeeld geopperd, om in de eerste zinsnede ook van de vloten te gewagen, daar zulks meer in verband zou staan met de in art. 58 gebezigde uitdrukking: “de Koning heeft het oppergezag over *de vloten en legers*”, en opdat te duidelijker zou uitkomen, dat de in de tweede zinsnede bedoelde verplichting tot inkwartieringen, het doen van transporten en leverantiën, zoowel ten behoeve der vloot, als van het leger zal kunnen gelden.

“De Raad zou dus in bedenking geven om, daar dit artikel toch ter sprake wordt gebracht, art. 210 dus aan te vangen: “alle de kosten voor de vloten en legers” enz.

VIER EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“De overweging der in de memorie van toelichting aangevoerde redenen en van de nader door de ministers gegevene toelichtingen heeft den Raad gebracht tot de overtuiging, dat de voorgedragene wijziging

van art. 211 der grondwet nuttig en noodzakelijk is. Hij kan zich dus met dit ontwerp wel vereenigen.

“Hij zou alleen in bedenking geven, om in plaats der slotwoorden: *tegen de aanvallen van den vijand*, te stellen de slotwoorden van het tegenwoordig art. 211: *tot verdediging des vaderlands*.

VIJF EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“Bij de beraadslaging over dit ontwerp met de ministers is voorgesteld geworden, om in de grondwet bepaaldelijk het beginsel te vestigen, dat de wet algemeene, voor alle waterschappen verbindende regels zal kunnen stellen, ten einde den twijfel weg te nemen, die thans wel eens over des wetgevers bevoegdheid te dien aanzien wordt geopperd.

“De ministers hebben hierop geantwoord, dat juist met dat doel in den aanvang van het voorgedragen tweede nieuwe artikel was gesteld: “behoudens de algemeene voorschriften der wet”, en dat dit genoegzaam was, om de macht der wet omtrent deze aangelegenheid te doen blijken.

“De Raad kan hierin wel berusten, doch zou in bedenking geven, om de zooeven vermelde woorden, van den aanvang, naar het slot der eerste zinsnede van het tweede artikel te verplaatsen, ten einde te duidelijker te doen uitkomen, dat alle de in die zinsnede bedoelde besturen en inrichtingen ondergeschikt zijn aan het gezag der wet. Het slot der zinsnede zou dan kunnen luiden: “alles behoudens de “voorschriften der wet”.

“Op deze eerste zinsnede valt nog aan te merken, dat daarin alleen gesproken wordt van het recht der Staten om in *de reglementen* veranderingen te maken, ofschoon vroeger gesproken wordt van *reglementen* en *politie-verordeningen*. Daar nu de Staten ook deze laatsten en de straks te vermelden *keuren* dienen te kunnen veranderen, zou de Raad in bedenking geven om, in plaats van het aan het slot der zinsnede gebezigde in *de reglementen*, te stellen: *daarin*. Dit zal dan zoowel op de politie-verordeningen en keuren, als op de reglementen toepasselijk wezen.

“In de laatste zinsnede van het tweede artikel staat het woord *keuren* vermeld. Is het, zooals de ministers zeggen, noodig, dit woord afzonderlijk te noemen, men zal er dan ook in de beide eerste zinsneden van het artikel melding van dienen te maken.

“Doch tegen het behouden dezer geheele laatste zinsnede bestaan bij den Raad gewichtige bedenkingen. Zij strekt tot vestiging in de grondwet der strafwetgevende bevoegdheid van de polderbesturen. Zij doet dus veronderstellen, dat zoo iets noodig is, om die bevoegdheid

te kunnen doen uitoefenen door zoodanige besturen. Zij zou alzoo niet wel strooken met het door de regeering onlangs bij de Staten-generaal ingediende wetsontwerp, waarbij die bevoegdheid wordt geschonken, niettegenstaande de grondwet er thaus over zwijgt. Zij zou bovendien, werd zij aangenomen, het denkbeeld kunnen doen ontstaan, dat de grondwet, daar zij die bevoegdheid aan de polderbesturen uitdrukkelijk geeft en daarvan voor de provinciale en plaatselijke besturen geene melding maakt, haar aan deze besturen heeft willen onthouden; dat alzoo de wet van 6 Maart 1818, als ongrondwettig behoort te vervallen.

“De Raad zou deswege voorstellen deze laatste zinsnede te doen wegvallen.

“De ministers hebben gezegd, dit punt in nadere overweging te zullen nemen.

ZYS EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“De bepalingen van art. 223 der grondwet zijn, het schijnt onbetwistbaar, al waren zij overigens goed en uitvoerlijk, in eene grondwet niet te huis, maar behooren tot het gebied van den gewonen wetgever.

“De Raad kan zich dus zeer wel vereenigen met het voorstel, om die te doen wegvallen.

ZEVEN EN TWINTIGSTE ONTWERP VAN WET.

“De tweede zinsnede van dit ontwerp komt den Raad, gelijk zij ligt, niet aannemelijk voor. Niet alleen schijnt het voordragen eener bepaling, waardoor de regeering tot het aanbieden van wetsontwerpen binnen eenen zekeren tijd grondwettig verplicht wordt, voor de regeering eenigszins de blaam van werkeloosheid in te houden; maar bovendien is het, naar 's Raads meening, onmogelijk om binnen zoo korten tijd met alle de naar aanleiding der voorgestelde wijzigingen te vervaardigen wetsontwerpen gereed te zijn.

“De ministers hebben hun voorstel verdedigd met de opmerking, dat, indien deze bepaling niet door de regeering wordt voorgedragen, de Staten-generaal daarop zeker zouden aandringen, en dat het dus beter was er nu reeds mede voor den dag te komen, dan later tot het aannemen daarvan gedrongen te worden. De bepaling zou bovendien, naar hun oordeel, onaangename gevolgen van den kant der Staten-generaal voorkomen.

“Naar 's Raads meening, werd dit bezwaar op eene in alle opzichten waardiger en betere wijze weggenomen, door het een en ander omtrent dit punt bij de memorie van toelichting te zeggen en tevens

daarbij het zoo spoedig mogelijke indienen der vereischte ontwerpen van wet te beloven.

“Wil men eene bepaling in de grondwet te dien aanzien voordragen, men zou die dan kunnen beperken bij de ontwerpen, tot de regeling van het stemrecht en de inrichting der plaatselijke en provinciale besturen, tot de regeling alzoo van de uitoefening der staatsburgerlijke rechten betrekkelijk.

“Mocht Uwe Majesteit evenwel de in de tweede zinsnede van dit ontwerp vervatte bepaling verlaagen te behouden, voor dat geval zou de Raad in bedenking geven om ten minste den daarbij gestelden termijn te verlengen.

“Het zij den Raad van State ten slotte geoorloofd, Uwer Majesteits aandacht nog te vestigen op enkele punten, welke naar zijn eerbiedig oordeel, bij gelegenheid der thans in de grondwet te brengen wijzigingen, niet onaangetoerd kunnen worden gelaten.

“In de eerste plaats meent de Raad, te moeten opmerken, dat indien, tegen zijn advies, het elfde ontwerp van wet onveranderd mocht worden behouden, *het slot van art. 10*, “behoudens hetgeen betrekkelijk de samenstelling der provinciale Staten bij het vierde hoofdstuk is bepaald”, zou dienen weg te vallen. Die woorden kunnen toch in de grondwet geene plaats meer bekleeden, zoodra uit het vierde hoofdstuk alles wordt weggenomen, wat op den in den aanvang van art. 10 gestelden regel, dat ieder, zonder onderscheid van rang of geboorte, tot alle ambten en bedieningen benoembaar is, eene uitzondering zou kunnen doen maken.

“Ten tweede zal het aan Uwer Majesteits aandacht zeker niet ontgaau, dat *art. 58*, voor zooveel het punt der militaire pensioenen betreft, wellicht wijziging zal behoeven. De vraag echter, of die wijziging noodig zal wezen, hangt af van Uwer Majesteits beslissing op 's Raads advies van den 14den Januari 11., Geheim, Litt^a. D. — Indien Uwe Majesteit het regelen der pensioenen van de officieren bij de wet thans met *art. 58* strijdig mocht achten en niettemin de eenmaal daaromtrent aan de Staten-generaal gedane belofte gestand mocht willen doen, dan voorzeker zou dat artikel gewijzigd behooren te worden.

“Ten derde mag het nuttig, ja noodzakelijk heeten, dat de zin der *artt. 68 en 146*, waarbij aan den Koning de beslissing van alle geschillen tusschen provinciale en plaatselijke besturen is opgedragen, verduidelijkt worde. Het is toch op dit oogenblik niet zeker, of de grondwet wil, dat de tusschen zoodanige besturen ontstaande geschillen van privaat rechtelijken aard door den Koning beslist, dan, naar aanleiding van den in *art. 163* gestelden regel, aan de uitspraak van

V.

XIII

den rechter onderworpen worden. Het is althans een betwist en voor tweederlei opvatting vatbaar punt, dat, bij gelegenheid eener wijziging der grondwet, buiten twijfel beslissing verdient.

“Ten vierds schijnt het geraden, in art. 94 onder de personen, die van het lidmaatschap der Staten-generaal worden uitgesloten, ook de leden van den Hoogen Raad op te noemen. Reeds de wet van 28 April 1835 heeft hen in art. 9 tot dat lidmaatschap onbevoegd verklaard. Men mag dus aannemen, dat voor die uitsluiting gegronde redenen bestaan. Maar het wordt betwijfeld, of eene wet, die geene strafwet is, personen, volgens de grondwet bevoegd leden der Staten-generaal te zijn, daartoe onbevoegd kan maken. De grondwet sluit slechts de leden van de Rekenkamer en hen, die eenigen aan den lande comptabelen post bekleeden, van het lidmaatschap der Staten-generaal uit. Zij maakt er dus alle de overige in de termen van art. 7 vallende Nederlanders, zoo ambtenaren, als ambteloozen, toe gerechtigd. Kon de gewone wet dit recht ontnemen, zij kon dan inbreuk maken op de grondwet, wat zeker niet aannemelijk is.

“De bestaande moeielijkheid nu is thans lichtelijk weg te nemen, door wat art. 9 der wet van 28 April 1835 verordende, in de grondwet te plaatsen.

“Ten slotte zou het, naar 's Raads meening, wellicht wenschelijk zijn te onderzoeken, of niet art. 162 eenige wijziging zou behooren te ondergaan, ten einde, in het belang der voor den Staat nuttige, of noodzakelijke werken, aan de ondernemers dier werken de bevoegdheid te verzekeren, om zich, desmoods, *voorloopig* in het bezit te stellen der daarvoor vereischte te onteigene goederen. De Raad mag echter niet ontveinzen, dat, indien een in dien geest te doen voorstel werd verworpen, de mogelijkheid om de voorloopige inbesitstelling bij de wet te doen bepalen, geheel zoude zijn afgesneden.

“Ten adviese overgaande, is de Raad van State eerbiedig van oordeel, dat het Uwe Majesteit zou kunnen behagen, alle deze ontwerpen van wet, uitgenomen het achtste, nadat zij overeenkomstig dit advies gewijzigd en aangevuld zullen zijn, aan de Tweede Kamer der Staten-generaal te doen verzenden.

De Secretaris van Staat,
Vice-President van den Raad van State,
(get.) VAN DOORN.”

Aan den Koning.

CONSIDERATIEN VAN DEN STAATSBRAAD
VAN SONSBEECK, OP HET ADVIES VAN DEN
RAAD VAN STATE VAN DEN 21^{en} FEBRUARI
1848, *Zeer Geheim*, L. Z., aangaande de
Ontwerpen van Wet, houdende wijzigingen in
de Grondwet.

“Hoezeer de ondergeteekende zich niet mag vleien, dat zijne beschouwingen, welke geenen ingang bij den Raad vonden, de goedkeuring der Hooge Regeering zullen erlangen, acht hij zich nogtans verplicht, uithoofde van het gewicht der zake, welke het hier geldt, zijne aanmerkingen kortelijk aan het oordeel der regeering te onderwerpen, al ware het alleen om te doen blijken, dat deze en gene voorstellen geenen onbepaalden bijval bij den Raad hebben gevonden, en ten einde tevens iets bij te dragen ter betere waardeering van de aanmerkingen, die later op deze voorstellen zullen vallen.

“Juist om het edel en verheven doel, dat de Koning met de gedachte voorstellen beoogt, de bevestiging namelijk van onze grondwettelijke instellingen, de bevordering van de inwendige rust en vrede, en de meer regelmatige en meer gemakkelijke werking van de regeering, mag het van hoog belang geacht worden, dat de indruk der voorstellen bij het algemeen van den beginne af allezins gunstig zij, dat dezelve aldus dadelijk zoo volledig en volkomen zijn, als eenigzins mogelijk is, en niet, of door min noodzakelijke beperkingen, of door inmenging van min raadzame voorstellen, of door achterwegelating van onderwerpen, die noodzakelijk regeling vereischen, een deel van hunne waarde verliezen. Van deze beginselen uitgaande, hebben voornamelijk de volgende punten bij den ondergeteekende gewogen.

“1°. Het eerste ontwerp stelt voor, bij de wet te laten regelen *de toelating en de wijze van uitzetting van vreemdelingen*.

“Het verschil, dat hier gemaakt wordt omtrent *de toelating* en omtrent *de uitzetting* van vreemdelingen, door alleen *de wijze* van uitzetting tot een onderwerp van wetgeving te maken, terwijl de toelating *onbepaald* door de wet zal worden geregeld, moet een iegelijk in het oog vallen. Den ondergeteekende komt deze onderscheiding bedenkelijk, immers niet noodzakelijk voor. Het moge waar zijn, dat men bij de wet niet bepaaldelijk *de gevallen* van uitzetting kan aanwijzen, maar het schijnt niet minder waar, dat de wet meer dan *de wijze* van uitzetting kan, ja! behoort te regelen. Het is zelfs niet aanneemelijk, dat de wetgever zich uitsluitend daarbij *zoude willen* bepalen. Dat de wet tevens eenige regelen, eenige voorwaarden, eenige waar-

borgen vaststelle, waaronder de regeering het hoogst gewichtig recht uitoefent van vreemdelingen, die soms reeds eenen geruimen tijd op den Nederlandschen bodem zijn gevestigd geweest, van daar te verdrijven, schijnt door het gehandhaafd hoofdbeginsel van art. 4 der grondwet gebiedend gevorderd te worden. In allen gevalle bestaat er geene reden, om reeds dadelijk bij de grondwet zelve de werking der eventueele wet zoodanig te beperken. Daarentegen geeft zoodanige beperkende bepaling zeker wantrouwen te kennen en moet alzoo wederkeerig wantrouwen wekken.

"2°. De ondergeteekende vereenigt zich gereedelijk met de hoofdstrekking der overgenomene wijziging van art. 59 der grondwet, en in het bijzonder met de bepaling, welke de medewerking der Nationale Vertegenwoordiging inroept ter regeling van de wijze, waarop het koloniaal bestuur zal worden uitgeoefend. Terwijl toch dit noch het eigenlijk opperbestuur des Konings, noch het autocratisch beginsel in de koloniën zelve uitsluit, zal het daarentegen strekken om meerdere vastheid te geven aan den gang des bestuurs in de koloniën, hetgeen ook van den kant der regeering steeds wenschelijk is geacht. Maar, indien er aldus eenstemmigheid omtrent het wezen der zaak bestaat, zoo komt den ondergeteekende *de wijze van inkleding* daarvan min aannemelijk voor. Van den eenen kant leidt, zijns inziens, de voorgenomene bepaling, door de Staten-generaal te mengen in alles wat thans in de bestuande reglementen van beleid is vervat, veel te verre, van den anderen kant schijnt de vorm dezer inmenging, namelijk bloote goed- of afkeuring van de veranderingen, die de Koning zal goedvinden in die reglementen te maken, weinig voegzaam en behaaglijk, noch voor den Koning, noch voor de Staten generaal, en ook weinig doeltreffend. In het min voegzame van den vorm voor de Kroon zal het voorstel van den Raad van State voorzien; maar de andere bezwaren blijven in volle kracht. Het plan van den minister van koloniën, om hangende de deliberatiën over de in de grondwet te brengen wijzigingen, de regeeringsreglementen der koloniën te wijzigen, komt den ondergeteekende met den Raad van State onaannemelijk voor.

"Acht de regeering het noodig, immers wenschelijk, gelijk dit noodzakelijk uit het voorgenomen voorstel volgt, om voortaan het beleid der regeering in de koloniën in gemeen overleg met de Volksvertegenwoordiging te regelen, dan leidt dit van zelf tot de bepaling: *de wet regelt het beleid der regeering in de Koloniën*, en verder, om te trachten met voegzamen spoed aan deze bepaling leven te geven; staande het aan de regeering, daarbij zooverre te gaan, als zij zelve noodig en dienstig zal oordeelen.

“Dat men met den voorgestelden vorm het initiatief der Kamers wil uitsluiten, valt dadelijk in het ong; maar hiermede sluit men tevens het eigenlijk *gemeen overleg* uit. De ondergeteekende veroorlooft zich bescheidenlijk te vragen: zal *het eerste* niet zeer de nationale Vertegenwoordiging kwetsen, en belet *het laatste* niet alle verbetering in de door de regeering voorgenomene maatregelen? Ook zal, volgens des ondergeteekendes overtuiging, geene redactie, hoe ook geformuleerd, de werking van art. 114 der grondwet volstrekt beletten. Hij is alzoo eerbiediglijk van oordeel dat, wil de regeering wijziging van art. 59 der grondwet, zij den voorgenomenen voorzichtigen weg behoort te verlaten. Zonder eene gave bepaling als hier bedoeld, zullen ook de verdere bepalingen, welke leiden tot eenige meerdere inzage in de financiële belangen der koloniën, geenszins voldoen.

“30. Hoe weinig betekenend de bepaling ook moge schijnen van het ontwerp VII, *de Raad van State doet uitspraak in administratieve rechtszaken in de gevallen en op de wijze bij de wet te bepalen*, zoo is de strekking daarvan in hare gevolgen bijna onbepaald. Het is de uitdrukkelijke vestiging bij de grondwet der zoogenaamde *administratieve jurisdictie*. De grondwet kende alleen *administratie* en *justitie*. De grondwet kende alzoo slechts *twee* zaken, eigenlijk beattier of beheer, en eigenlijke justitie of rechtspraak en niet het tweeslachtige *administratief contentieux*. De *justitie* trouwens, blijft altijd rechtspraak (jurisdictie), hetzij het *gewoon-burgerlijke, commerciële, staatsrechtelijke*, of *administratieve* rechtszaken geldt. De bij de grondwet aangewezen weg is zeker de meest eenvoudige. Zij laat ter zijde eene geheel willekeurige onderscheiding, sluit uit de verwarringen, die daarin van den aanvang gelegen zijn, gelijk ook de botsingen (conflicten), die daaruit noodzakelijk voortvloeien tusschen de gewone en de buitengewone rechtsmachten, indien men namelijk dezen weg met eenige ruimte bewandelt, waartoe, wanneer de weg eenmaal gebaad is, men door de eigenaardige strekking aan het administratief gezag gereedelijk vervalt. De onttrekking van de rechtspraak in administratieve rechtszaken aan de gewone rechtsmacht is dan ook meermaalen door de meest uitstekende mannen bestreden geworden, waarvan de ondergeteekende hier alleen noemen zal den Hertog DE BROGLIE, in de *Revue Française* van 1828, terwijl men ook in *Hessen-Kassel* hoegenaamd geene administratieve justitie of rechtbanken nevens de gewone kent. Desniettemin heeft men na 1815 hier te lande de beslissing van sommige administratieve rechtszaken aan administratieve autoriteiten opgedragen, als in het stuk van *militie, schutterijen, domicilie van onderstand* enz. Tot welke moeielijkheden, vooral met

opzicht tot het laatste onderwerp dit geleid heeft, is overbekend. Tot wegneming van deze en dergelijke moeilijkheden zal het tegenwoordig voorstel moeten leiden, maar tot welke nieuwe moeilijkheden hetzelfde niet tevens zal *kunnen* leiden, is met geene mogelijkheid te voorzien. Het voorbeeld van Frankrijk mag ons hier tot waarschuwing atrekken, gelijk men dan ook in België, hoe ingenomen met Fransche begrippen en instellingen men overigens aldaar moge zijn, geenszins dat voorbeeld gevolgd is. Het schijnt alzoo ernstige overweging te verdienen, of, in de plaats van de voorgestelde wijziging, het niet meer verkieslijk te achten is, de tegenwoordig bestaande rechtspraak door gedeputeerde Staten en andere administratieve collegiën met meerdere juistheid bij de wet te regelen, dezelve zoo min mogelijk uit te breiden, en ter handhaving van de eenvormige toepassing der wet, de voorziening daartegen in cassatie bij den Hoogen Raad toe te laten. Hoedanig ook de strekking was van het advies van den Raad van State van den 28sten Maart 1846, *geheim*, L. S. en hoedanig almede in België zakelijk dit onderwerp is geregeld. Wil men nogtans de administratieve jurisdictie als eene *afzonderlijke* macht of machtoefening, of wel *zelfstandig* vestigen, dan schijnt de bloote extensie van de bevoegdheid van den Raad van State niet voldoende, maar zal het tevens en vooral noodig zijn *de zaak zelve* (de administratieve jurisdictie) in het hoofdstuk der *justitie* op te nemen, en hare verhouding tot de *gewone* rechterlijke macht te regelen. Zelfs in het stelsel van het ontwerp, namelijk van bloote uitbreiding van de bevoegdheid van den Raad van State, schijnt eene dadelijke bijvoeging van eenigen waarborg voor eene behoorlijke rechtsbedeeling door den Raad noodzakelijk, al was het alleen eene algemeene wet van rechtspleging bij den Raad, *als CONDITIO SINE QUA NON*, van hare *rechtspraak*.

“Het is waar, in den zin des ontwerps zal alles nader bij latere wetten worden geregeld, maar den ondergeteekende komt het onaannemelijk voor, dat, waar het de wijziging der grondwet en dat in zulke belangrijke punten geldt, men niet tevens eenige beginselen, als zoovele palen of regels tot verdere leiding zal vaststellen, en alles aan de onzekere eventualiteiten der wet zal prijs geven.

“4°. Zonder te ontkennen de door den Raad voorgebrachte bezwaren tegen de bij het ontwerp VIII aan den gewonen wetgever gegevene bevoegdheid, om de verhouding der Vertegenwoordiging tusschen de verschillende provinciën te wijzigen, schijnt het evenwel nog minder aannemelijk om, zonder eene nieuwe wijziging der grondwet, de deur gesloten te houden voor onbetwistbare bezwaren van deze of gene provincie, over een geheel onevenredig aandeel in de Nationale

Vertegenwoordiging, konde men zich tevens verstaan over stellige maatstaven voor eens ieders aandeel in de vertegenwoordiging, zoo zoude daardoor grootendeels aan de bezwaren van den Raad voldaan zijn.

"5". Het schijnt niet voorzichtig, gelijk dit bij het ontwerp LX wordt voorgesteld, *de wijze der behandeling* van amendementen in de Staten-generaal *bij de wet* te doen regelen. De ondervinding heeft het in het stuk van de provinciale en plaatselijke huishoudingen geleerd, tot welke moeielijkheden, wrijvingen en botsingen het leidt, hetzelfde onderwerp *bij wet en reglement* tevens te willen regelen. Mits het bij de grondwet zelve bepaald zij, *dat over geene verandering in eenig voorstel des Konings bij de volle Kamer zal worden beraadslaagd, dan met toestemming des Konings*, en niet dan nadat de voorgestelde verandering in de afdeelingen overwogen zij, schijnt alle degelijk gevaar voor misbruik uitgesloten te zijn en de verdere regeling der zaak veilig aan de Kamer zelve te kunnen worden overgelaten.

"6". De ondergeteekende zoude ter gelegenheid van ontwerp XI bescheidenlijk van oordeel zijn, dat door art. 127 te behouden, maar te wijzigen aldus:

"De Staten der Provinciën worden gekozen door de edelen of ridderschappen, door de inwoners der steden en door de bewoners "van het platte land",

geheel aan de bedoeling der regeering zoude kunnen voldaan worden en dat de bezwaren van den Raad daardoor grootendeels zouden vervallen zijn. Geene der uiterste partijen zoude zich over zoodanige bepaling effaroucheren, en de regeering zoude *ad ope* een allezins houdbaar standpunt gekozen hebben.

"7". Dezelfde bezwaren, die bij den ondergeteekende wegen tegen het ontwerp VII, betreffen, zijns inziens, in dubbele mate het ontwerp XV. Geldt het bij het eerstgenoemd ontwerp bloot eene *wijziging of aanvulling* van de grondwet, het tegenwoordige ontwerp kan daarentegen, volgens zijne overtuiging, gereedelijk leiden tot eene *geheele ommekeer*ing der grondwet. Volgens zijn inzien toch, steunt de economie der grondwet op het beginsel van verdeeling van macht tusschen verschillende staatsmachten, of verschillende staatspersonen en staatslichamen, derzelve wederkeerige werking en evenwicht, en heeft ook de rechterlijke macht daarbij hare eigene zelfstandige en onafhankelijke stelling. Het ontwerp daarentegen leidt daarbeneden, om de rechterlijke macht aan eenig ander, waar dan ook gevestigd, hooger gezag ondergeschikt te maken. Vreest men uit het bij de grondwet aangenomen stelsel van verdeling en evenwicht van macht, botsingen of impêtements van gezag, dan zoude dit kunnen leiden

tot de vestiging van een Staatsgericht, waarvoor elke bevreeding van gepleegde ongrondwettigheid, door welk Staatsgezag dan ook gepleegd, gebracht werd; maar zoodanig middel, als het ware bij uitsluiting te scheppen tegen de rechterlijke macht, de en door de meer strenge opleiding harer leden, en door de wijze van uitoefening van haar gezag, en door de aan haar eigene onzijdigheid, minst gevaarlijke macht, schijnt den ondergeteekende ongeraden.

“Daarenboven blijkt hoegenaamd niet, waar men met het te scheppen conflictenstelsel henen wil, en ontbreken alzoo alle *grondwettigs* waarborgen tegen misbruik. Het is bekend, tot welke misbruiken het Fransche conflictenstelsel, uitgegaan van eene even weinig beslissende bepaling, als de thans voorgestelde, geleid heeft; het is evenzeer bekend, tot welke mistastingen heeft aanleiding gegeven het besluit van 5 October 1822, hoe een zuinig gebruik daarvan ook is gemaakt. Bedoelt men met het tegenwoordig ontwerp, in verband met de bij ontwerp VII beoogde administratieve jurisdictie, de regeling van geschillen van bevoegdheid tusschen de *gewone* en *buitengewone* jurisdictie, de ondergeteekende kan daarin berusten. Maar, wil men tevens uitsluiten inmenging van het rechterlijk gezag in de eigenlijke administratie; of wil men de administratieve ambtenaren vrijwaren tegen lastige rechtsvervolgingen, zoo ten civiele als ten penale; of wil men den rechter beletten over de wettigheid en grondwettigheid der besluiten en reglementen te oordeelen, waarvan de toepassing en handhaving van hem wordt verlangd? Het ontwerp drukke dit dan uit, opdat men wete, waar men ons henen voeren wil. Indien men zegt dit niet te kunnen, zoo bewijst dit juist het gevaarlijke van den weg, dien men wil openen.

“Men wijst, bij wijze van waarborg, op de eventueele regeling bij *de wet*; maar is het niet de taak der grondwet (de wet der wetten) ook den wetgever eenige regels en perken te stellen? of zijn de voorbeelden van hoogst verderfelijke wetten zoo bij uitstek zeldzaam? zijn zelfs de voorbeelden niet bij de hand, dat een wetgevende macht en een uitvoerende macht zich voor een oogenblik vereenigen om de rechterlijke te breidelen, ten verderve eindelijk van den Staat?

“De ondergeteekende mag het niet ontveinzen, dat hij onder den indruk ligt, dat het ontwerp vooral, zoo niet bij uitsluiting, beoogt, den rechter te beletten, om over de wettigheid van de algemeene besluiten en reglementen van de administratieve autoriteiten te oordeelen. Intusschen, daargelaten in hoeverre het *facto* mogelijk is, den rechter te beletten de wettigheid van besluiten en reglementen te beoordeelen, welke hij, en hij alleen moet toepassen, is deze be-

voegdheid sedert eeuwen in Engeland erkend, is dezelve in Frankrijk algemeen aangenomen, en is dezelve in de Belgische constitutie, art. 107, bepaaldelijk uitgedrukt. De ondergeteekende heeft steeds in dit beginsel eenen hoeksteen van het maatschappelijk gebouw en in het bijzonder den hechtsten steun van den Koninklijken Troon gezien. Deze toch is vooral gevestigd op de stipte naleving der grondwet en algemeene wetten en op de ongekrenkte oefening des rechts. Te zorgen, dat de eene en andere door ondergeschikte autoriteiten en hooge staatsambtenaren niet geschonden worden, is den Koning onmogelijk. In die zorg zal hij de meest getrouwe en onpartijdigste helpster hebben in de rechterlijke macht, zelfs tegen de eigene maatregelen, waartoe soms de dwaling of mistasting zijner dienaren hem zouden kunnen brengen. En hoe onaangenaam zoodanige terechtwijzing soms voor den Koning moge zijn, schijnt dit nogtans te verkiezen boven de opoffering van het gedacht beschermend beginsel, hetgeen vooral 's Konings dienaren tot omzichtigheid leidt. Mocht inderdaad, tegen alle waarschijnlijkheid, de rechterlijke macht zich aan wezenlijke aanmatigingen schuldig maken, de gereede gelegenheid zal altijd daar zijn, om daartegen in *eener bepaalden zin* te voorzien.

"8°. Nu eenmaal art. 180 der grondwet *facto* eenen bepaalden uitleg heeft gekregen, naar aanleiding daarvan de provinciale Hoven als regel zijn aangenomen, en, volgens des ondergeteekendes overtuiging, dit stelsel zich in vele opzichten aanbeveelt, acht hij eenen anderen uitleg ten dezen, gelijk dit bij het ontwerp XVII plaats heeft, onnoodig, en gelooft hij het zelfs bedenkelijk dezen twistappel weder op te werpen. Wilde men de deur tot afsdoende veranderingen openen, dan zoude de voorgestelde wijziging de terugkeering tot het stelsel van vóór 1838, of wel de opdracht van het hooger beroep in civiele zaken aan den Hoogen Raad, met opheffing van alle provinciale Hoven, volgens des ondergeteekendes bescheiden oordeel, niet behooren uit te sluiten.

"9°. Onder de voorgedragene wijzigingen mist de ondergeteekende een nieuw artikel in den zin van art. 14 van de Fransche charte van 1814: "le Roi fait les réglemens et ordonnances nécessaires pour l'exécution des Lois et la Sûreté de l'Etat" of van art. 67 van de Belgische constitutie: "le Roi fait les réglemens et arrêtés nécessaires pour l'exécution des lois."

"Niettegenstaande het gemis van dergelijke bepaling, vaardigt de Koning algemeene reglementen de uitvoering eener wet geldt, volgt deze reglementaire bevoegdheid eigenaardig uit 's Konings macht, als hoofd van het uitvoerend gezag; maar deze reglementen hebben soms den eigendom, de vrijheid en vrijwerkzaamheid der ingezetenen ten

onderwerp, en beperken daarbij het een en ander, zonder zich aan eenige wet te rattaeheren: terwijl art. 106 der grondwet zegt: *de wetgevende macht wordt gezamenlijk door den Koning en de Staten-generaal uitgeoefend*. De ondergeteekende zal hier als voorbeeld alleen wijzen op het Besluit van 8 December 1847 (*Staatsblad* N°. 72).

“Reeds bij zijne bijzondere nota, gevoegd bij 's Raads advies van 13 November 1845, N°. 1, betrekkelijk een ontwerp van Besluit tot vaststelling van *naders bepalingen betreffende het uitwijken van stoom- en zeilschepen*, nam de ondergeteekende de vrijheid zijne bezwaren tegen het gevolgd stelsel aan te geven, waarmede nogtans de regering gemeend heeft zich niet te moeten vereenigen. Zijne beschouwingen ten dezen worden evenwel, indien hij zich niet geheel bedriegt, door zeer velen gedeeld. In denzelfden zin heeft zich het *Weekblad van het Regt* van 17 Februari ll. verklaard, ten opzichte van het genoemd Besluit van 8 December 1847 (*Staatsblad* N°. 72), onder anderen vragende, of men zich waarlijk verbeelden zoude, dat er in gansch ons Land één rechter zoude te vinden zijn, die de uit dat Besluit voortvloeiende actiën zal toewijzen?

“De ondergeteekende acht het alzoo volstrekt noodzakelijk, vooral indien de regering den straks aangewezen weg wil blijven bewandelen, de reglementaire bevoegdheid des Konings uitdrukkelijk in het hoofdstuk van *de macht des Konings* op te nemen, en dat in zoodanigen ruimen zin, als dit mag noodig worden geacht. Bij gebreke hiervan, de ondergeteekende mag dit niet verbergen, zal, volgens zijne overtuiging, de rechterlijke macht bij slechts eenige wijziging in de algemeene meening, zich verplicht achten aan reglementen als dat van den 8ten December 1847 (*Staatsblad* N°. 72) toepassing te weigeren.

“Hoezeer de ondergeteekende zoude gewanscht hebben dese zijne bijzondere consideratiën terug te houden, heeft hij echter gemeend, met het oog op de hooge belangen, welke het hier geldt en uit aanmerking van het *nu of nooit* daartoe geene vrijheid te hebben.

's GRAVENHAGE, den 21sten Februari 1848.

(geteekend) H. VAN SOMSBECKE.”

Aan den Koning.

Dit advies van den Raad van State gaf wederom aanleiding tot het beleggen van een kabinetsraad op den 27sten Februari, in welken de minister van binnenlandse zaken te kennen gaf, dat bij van zijn gevoelen omtrent art. 127 was teruggekomen ten gevolge van het raadplegen van het gebeurde te dezen aanzien tijdens het voorstel van den Heer THORBROKE c. s. De in den vorigen kabinetsraad voor-

gestelde en goedgekeurde weglating van art. 127 der grondwet, kwam alzoo, overeenkomstig het advies van den Raad van State te vervallen, en de 27 wetsvoorstellen, eindelijk definitief gearresteerd, waren nu gereed om bij de Tweede Kamer ingediend te worden bij hare terugkomst op 7 Maart, na het gewone winterreces.

Blz. 230, r. 1 v. o. "Was achterwege gehouden". Tot toelichting van het oordeel over de 27 artikelen en van den geest, die in Januari en Februari 1848 heerschte, deelen wij hier de volgende brieven mede, aan LUZAC geschreven door SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE en J. M. DE KEMPENAR.

*Den Hoog Edel Gestrengen Heer L. Luzac,
Ridder Staatsraad, Lid der Staten-generaal,
te Leiden.*

"Amice! Verwacht gij een nader schrijven op uwe laatste? In alle geval geeft het latere hervatten van de werkzaamheden der Tweede Kamer tijd om eenige hypothetische regels over de grondwetsherziening te lezen. Ik mag daarover schrijven, juist omdat ik er niets bepaalds van weet; en omdat het nog al eigenaardig is, dat ik homme de province, u, die nabij het brandpunt zit, kan mededeelen, wat de electriciteit der lucht mij deed toekomen. Gij hebt wel geen oogenblik vermoed, dat er onmiddellijke verkiezingen, een zoogenaamd ministerie, of zelfs eene ontbindbare Kamer zouden worden ingevoerd. Maar deze fraaie zaken ter zijde latende, zal het werk u niet in de hand vallen, naardien de regeering het met Mr. LOUIS LUZAC ééns schijnt te zijn, dat men het boek nu voor langen tijd moet sluiten, maar er ter verkrijging dier uitkomst wat meer dan in 1840 moet worden gedaan. Dat meerdere zal niet bestaan in latere redactie van het totaal, naar luid van VAN ASSEN of VAN LENNEP; ook niet in het schrappen van het overbodige of van (Roomsch gesproken) zaliger artikelen (b. v. het recht der kinderen van de prinses van Brunswijk). Het zal zich, indien de elektrische draad mij niet bedriegt, daarentegen, behalve een beter verband tusschen de art. 6 en 130, en de meerdere beperking van art. 4 uitstrekken: tot hetgeen ik in 1840 te vergeefs nopens de militia verlangde (ween niet), de koloniale *geldelijke* verantwoording zal aan nauwere wettelijke banden worden gelegd, de quasi gebondenheid der rechterlijke organisatie zal worden opgeheven, de stedelijke raden zullen niet meer ad vitam worden benoemd; verdragen met vreemde mogendheden zullen de aanneming der wetgeving noodig hebben; de Tweede Kamer zal, onder bepaalde voorwaarden, bevoegd zijn, amendementen op wetsont-

werpen in overweging te geven; voorts is er quaestie de drie standen wat meer te vermengen en onderscheidene grondwettige voorschriften aan de beslissing der gewone wetgeving te onderwerpen. Wellicht had ik er dadelijk meer van kunnen weten, en het u dan niet gezegd; maar ik wilde pour cause, niet geïntitueerd zijn; ik was bang, dat ik door het uit te spreken, ter bijwoning eener ministersloge zoude geroepen worden, en ik bepaal mij opzettelijk tot het dilectanteeren, om te bewijzen dat de Sicambrische belangen voortaan mijne roeping zijn. Tegen het laatst van de maand komt gij vermoedelijk in de residentie, en dan zal ik mij eenvoudig verlustigen in hetgeen gij als FERDINAND DE TWEDE, den volke verkondigt. Wordt gij daarbij niet ge Guillotineerd, dan blijf ik steeds het oog houden op uw voornemen, de Veluwe als een ander Cayenne te beschouwen, en daar, en désespoir de la cause, beide voor uwe naneven te komen ontginnen.

“Ik kan niet genoeg zeggen, hoezeer mij het rustige der werkzaamheden hier bevalt. Hier kan ik den ordelijken en geregelden loop van zaken bevorderen; soms wat aanmoedigen of wat nuttigs in het leven roepen, en alles overzien. Mijne gedeputeerden zijn goed; de nieuwe griffier is juist, wat ik verlangde. Het veertiendaagsch rumoer dat de Staten zullen opleveren, vrijwaart tegen eentoonigheid. En Arnhem is eene petite ville, au grand pied; want ik kan er 300 menschen voor eene danspartij noodigen. De grootste zorg is de toenemende armoede. Verleden jaar stierven er 1/3 meer menschen in Gelderland dan er geboren werden. Een paar duizend togen naar Amerika. Velen hebben door gebrek uitgeputte lichamen. Eene wet kan daarin niet voorzien, ofschoon die van 1818 totaal in duigen dreigt te vallen en er volstrekt regeling vereischt wordt. Het verslag der Kamer op mijn concept toonde op nieuw, dat wij wel kunnen afbreken of afkeuren, maar dat het geen tijdstip van opbouwen is. De Heeren hebben zich door de Dominee's laten bedotten, die door middel der diaconiën baas willen zijn. Eene andere zorg van het oogenblik is het water; de geleerden zijn het oneens over hetgeen te wachten staat. Ik ben van oordeel, dat niemand vooraf het gevaar kan berekenen. Eene ijsgang is hachelijk.

“Gij noemt mij THORBECKE niet en ik zie niets meer van hem verschijnen. — Is het een point d'avrent pour mieux sauter?

“Vermoedelijk kom ik in Maart eens bij hem en hoop u dan te zien. Inmiddels steeds vriendschappelijk, als van ouds

“SCHIMMELFENNINCK V. D. OYE.

“Arnhem, 1 Februari 1848.”

“Amicissime!

“Ik heb met veel genoegen uwen zeer welkomen brief ontvangen.

“Ik ben hier druk bezig mijn hart eens duchtig op te halen aan de praktijk; en dan zou men haast gevaar loopen de geheele danszaal van WILLEM DIKBUIK [Prins WILLEM V] en al de faux pas, chassés demis tours, en dos à dos te vergeten, die maar al te dikwerf aldaar worden vertoond. Gij alleen, o nooit overtroffen volksvertegenwoordiger! werkt voortdurend aan de voorlichting en verlichting van die lichtbehoevende vergadering; ook dan wanneer de overige Edelmogenden ieder op zijne wijs, van de staatszorgen uitrusten.

“Ik heb het voormalige hoofd van ons Hofje ditmaal niet gesproken. Wij liepen elkander toch zeldzaam tegen het lijf; en nu deze opgaande zon te naderen, om haar te bewonderen, mocht voor mijn zwak oog soms verblindend zijn. Ik ben dus maar stilletjes op stal gebleven. Maar ik heb onzen minister van staat-gouverneur op een *bal* gesproken; — (had gij ons daar verwacht?). Bij die zeer geschikte gelegenheid hebben wij zoo wat op de maat gepolitiseerd. Hij wel praten. En nu ving ik op:

„Er zijn 27 ontwerpen. Zij voldoen zoodanig, dat **SONSBEECK** Sire heeft opgezocht en betuigd, èn over quantiteit èn over qualiteit vrij wel tevreden te zijn, en zijne verwachting te zien overtroffen. Het punt betreffende de vreemdelingen is geregeld. Geene directe verkiezingen; maar vereenvoudiging en verbetering van het kiesstelsel; eene eerste stap tot afschaffing der standen. — Alle tractaten te onderwerpen aan de wetgevende macht. — Eenige medewerking der wetgeving in het koloniaal beheer. — Vele punten onderworpen aan de wet. — Geen ministerie. — Geene eenjarige begrooting. Daarop zou **SONSBEECK** hebben gedrongen, enz.

“Ik ben ook nader onderricht, dat de punten betreffende de grondwet, en hare verduidelijking reeds vaststonden, toen het Halliaansche onweder losbarstte. Men zegt dat het onderwerp van het laatste geschil inderdaad nietig was; maar dat de aangeslagen toon de harmonie heeft verbroken en dit druppeltje den beker heeft doen overloopen. Sommigen willen, dat hij en **ROCHUSSEN** weder minister spelen. Anderen houden het ten opzichte van den laatsten zeer mogelijk, ten opzichte van den eersten hoogst onwaarschijnlijk. **VAN RAFFAERD** prijst zeer de orde, die hij in de bureaux der financiën heeft gevonden; ook de bekwame menschen, daar aangetroffen; en dat hij zelf weinig te werken heeft. Een bewijs, dat de man groen is in dat vak. Hij zat zijn leven lang in het parket, of op den presidialen stoel van het Hof en daar moet men zelf werken; maar een hoofd van een administratief departement moet anderen laten werken; en

het geheel zoowel als de deelen overzien: die beide taken zijn niet gemakkelijk; menigeen zal geen van beiden ooit lezen: maar onze ex-president zal er zich wel in weten te voegen.

“Ik heb met groote ergernis gelezen: *de ontbindbaarheid der Tweede Kamer op zich zelve en in verband* enz.; maar daarentegen met genoegen; *ontwerp ter bevordering van meerdere bestaanmiddelen in Nederland*. De Heer A. C. VAN HEUDE: *Over de vrijheid hier te lande der drukpers toegekend* schrijvende, schijnt alleen de placaatbepken, maar niet de verzameling van brochures, schot-, vlug- en spotschriften geraadpleegd te hebben, die vroeger en later de verenigde provinciën hebben overstromd. Het gebeurde toen veel: dat de wet iets anders voorschreef, dan de praktijk toeliet. Ook waren de voorbeelden destijds niet zeldzaam van wetten en verordeningen, die in onbruik waren geraakt, noch van placaten, die om deze reden, nu en dan zelfs herhaaldelijk werden vernieuwd.

“Gij hebt geschreven, dat ik drie dagen heb moeten besteden, om den Professor-Lasteraar de ooren — en den goeden naam van onzen Ridder-IJsbreker (bij het budget) weder schoon te wasschen. Het was ons te doen, om het gebeurde openlijk te verkondigen en te bewijzen; en dat behoeft niet te worden herhaald.

“Ik geloof met u, dat de maand Februari haar graf reeds dicht zal zijn genaderd eer wij elkander in 's Hage weder ontmoeten. Ik hoop, dat gij u dezen tijd ten nutte zult maken, om uwe voortreffelijke wederhelft zoodanig te koesteren, te streelen, te versterken, en vooral het strompelen af te leeren, dat zij ons onafgebroken zal kunnen bijstaan bij al den zwaren arbeid, die ons wacht. Er zal 7 schoften daags moeten worden gewerkt.

“Groet HaarEdelM. van mijnentwege hartelijk en geloof mij toto ex pectore

t. t.

J. M. DE KEMPENAEER.”

Arnhem, 28 Januari 1848.

Hetgeen in dezen brief voorkomt van “Professor-Lasteraar”, zooveel betekenende als groote lasteraar — ziet ontwijfelbaar op de vervolging van BOURKIDUS voor de correctioneële rechtbank wegens laster tegen Jhr. Mr. J. F. H. NEDERMELJER VAN ROSENTHAL, van welk rechtsgeding mededeeling is gedaan in het *Weekblad van het Regt* van 1848, en tot welke zaak ook betrekking hebben de stukken: *Casusposities* enz., vermeld en beoordeeld in de *Politieke bijdragen*, blz. 463 en 471.

Blz. 232, r. 5 v. b. “En andere lessen uit Parijs”. Zie *Waarnemer* van 1 en 15 Maart, en *Amsterdamsche courant* van Maart. Daartoe

ook het populaire geschrift: *De verstandige Rekenmeester of de staat van de profijten der revolutie te Parijs*, te Leeuwarden, [door H. W. SURINGAR].

Blz. 232, r. 10 v. b. "VREDE schreef". Zie de verzameling: *Twintigjarige strijd*, onder dagteekening 27 Februari en 5 Maart, bl. 1—6.

Blz. 232, r. 13 v. b. "KEMPENAEER". De brief was van den volgenden inhoud:

"Amicissime!

"Het noodlot vervolgt ons, en schijnt al onze plannen tot grondwets hersiening halstarrig te willen verijdelen. Ik verheugde mij, dat wij nu eindelijk te zamen zouden komen, om al dat werk, waaraan zoovele Ministerraden en Staatsraden zoovele schoften hebben gearbeid, bedaard en belangatellend te overwegen: — en ik verbeeldde mij, dat die constitutioneele ontwikkelingen, in het zuiden van ons veraleten Europa geen kwaad zouden doen aan onze noordelijke vegetatie; en ziet daar werpen nu onze woelzieke ci-devant overheerschers alle onze vooruitzichten in duigen. Nu wilde ik wel, dat onze bijeenkomst, ten minste nog 3 maanden kan worden verdaagd; of ten minste, dat wij vooralsnog niet op grondwetsverduidelijking en verbetering worden vergast. Hadden die opstellen nu nog gemaakt moeten worden, misschien hadden de lessen van den dag gunstig op de ontwerpers en ontwerpen gewerkt; maar nu zijn die weefsels sedert lang gesponnen; en nu werken de gebeurtenissen dezer dagen zeer noodlottig op de beoordeelaars. In 1840 werkte een mogelijk kanonschot in de Middellandsche see, dat nimmer werd afgestoken, reeds zeer sterk op de menigte; wat zal nu de werkelijk tot stand gebrachte omwenteling in Frankrijk niet doen!! Ieders opmerking zal nu euvel worden opgenomen; iedere verlangde verbetering voor eene ongepaste vordering worden gehouden, en het zuiverste constitutioneele beginsel voor republicanisme worden uitgekreten. Ik zie er zeer tegen op, dit werk onder zoodanige omstandigheden te aanvaarden. Geheel anders zou ik er over denken, wanneer ons een tamelijk aantal ter zijde stond, gereed en welbesloten, om op betaamelijke wijze gematigde verbeteringen en onmisbare aanvulling te blijven vragen; maar gij kent onze medegenoodigden; en gij herinnert u, dat wij nog onlangs geheel alleen stonden.

"Het was heden treurig alhier al die lange gezichten op te merken, die onberadene taal te hooren, die bekrompene denkbeelden te vernemen, onder hen, die het beste gedeelte der natie moeten uitmaken. Ik twijfel er niet aan, of dezelfde bekommernis bestaat bij de

regeering. Maar juist dit doet mij vreezen, dat er van de eene en van de andere zijde verkeerde stappen zullen worden gedaan; en dat wij bij deze gelegenheid in plaats van te vorderen, meer achteruit zullen geraken.

"Ik hoop, dat gij gronden zult vinden, om mij beter vooruitzicht te openen; maar ik beken, dat mij het oogenblik en de omstandigheden, voor onze belangrijke taak, allerongunstigst toeschijnen.

"Vestig ik daarbij het oog op de tegenwoordige raadsleden der Kroon, dan bekruipt mij nog de vrees, dat deze van dit oogenblik, en van die omstandigheden, in het belang van hun behoud, handig gebruik zullen maken.

"Zult gij Maandagavond reeds in 's Hage zijn? of eerst Dinsdagmiddag aldaar aankomen?

"Ik ben zeer benieuwd, of België zich rustig zal houden, dan wel ook nu zich geroepen zal achten, om Parijs in miniatuur te spelen?

"Vale

Arnhem,

27 Februari 1848.

t. t.

J. M. DE KEMPENAEER."

Blz. 232, r. 4 v. o. "En andere streken, die de nagelaten papieren van achtingswaardige staatsdienaren doen kennen". Het is moeilijk in een geschiedverhaal al die streken te openbaren, waarvan men op het spoor komt, wanneer het gelukt eens achter de schermen te zien. Een paar wil ik vermelden: een der publicisten, die in 1848 vele brochures heeft uitgegeven, kwam bij LUZAC, bij wien hij hoog opgaaf, van het vertrouwen, dat Z. K. H. Prins FREDERIK in hem stelde, maar een uur nadat hij vertrokken was, ontving LUZAC van den Prins een bericht, dat diezelfde persoon bij den Prins zich had voorgedaan, dat hij in het vertrouwen van LUZAC deelde. Een der berichtgevers aan onderscheidene couranten kwam tot de naïeve mededeeling, dat hij de formatie van een nieuw ministerie verzonnen had, om de aandacht van het publiek op die personen te vestigen. Wanneer men de inzage heeft gehad van achtergelaten papieren van een afgetreden minister in bewogen tijden, staat men dikwijls verwonderd over de schaamteloosheid, waarmede sommige personen zich zoeken in te dringen en hoe sollicitanten hunnen zoogenaamden ijver voor liberale gevoelens zoeken te doen gelden, ter bevordering van zeer particuliere belangen.

Blz. 233, r. 10 v. o. "VAN DER CAPELLEN VAN BERKENWOUDE". Zie SIERTEMA DE GROVESTINS: *Souvenirs biographiques du comte Van der Duyn van Maasdam*, p. 56.

Blz. 233, r. 2 v. o. "Onder de ministers het denkbeeld". Het hier vermelde is ontleend aan de aantekeningen van den oud-minister W. VAN RAFFARD.

Blz. 235, medio. "Eigenhandig schrijven van WILLEM II." BOSSCHA, in het *Leven van Willem II*, schrijft daaromtrent: "De betrekkingen der Belgische en Nederlandsche regeeringen na het sluiten der scheidingstractaten was gelijk die gewoonlijk is tusschen regeeringen in staat van vrede; maar een stap van persoonlijke toenadering tot LEOPOLD VAN SAXEN-COBURG had WILLEM VAN ORANJE nooit willen doen. Doch voor het algemeen belang moest elke veete wijken, en zoodra hem de Parijsche Februari-omwenteling in al hare gewichtigheid was bekend geworden, zond WILLEM II, die wist welke geheime wenschen hem nog altijd werden toegeschreven, in een eigenhandig schrijven aan den Koning der Belgen zijn ridderwoord en zijn koningswoord: "Koning LEOPOLD kon met volkomene gerustheid zijn wakend oog "voor zich uitrichten op Frankrijk; en als het noodig was kon hij rekenen op ondersteuning uit het Noorden." Als eene gelukkige omstandigheid, doch niet als een gevolg eener persoonlijke daad des Konings, werd de overeenstemming tusschen de beide regeeringen aan de Staten-generaal medegedeeld." Zie derde uitgave, blz. 468.

Blz. 236, r. 1 v. b. "Na den klemtoon gelegd te hebben". De hier vermelde bijzonderheid bleek mij deels uit het aangeteekende in de voornoemde Mns. *Bijdrage*, deels in het Mns. *Verlag* van leden der Tweede Kamer.

Blz. 236, r. 8 v. o. "Eene vertrouwelijke bijeenkomst". Het hier vermelde heb ik uit de aantekening van een lid dier bijeenkomst.

Blz. 237, r. 3 v. b. "Een klein stukje". Men vindt het ook in de *Historische schetsen*, blz. 169.

Blz. 237, r. 13 v. o. "Door LUZAC aan THORBECKE". Het blijkt uit de volgende briefjes:

LEYDEN, 11 Maart 48.

Amicissime! Door de spoedige toezending der ontwerpen hebt gij mij zeer verbljfd. Een klein mager schepje uit onzen ketel. Dat het er bij blijve, is, dunkt mij, onmogelijk.

"Tot de zamenkomst ben ik gereed. Gelief aan de bondgenooten te zeggen, dat ik hen op en vóór den dag, waarop zij verkiezen zaa-
V.
XIV

men te komen, uit volmagt mijner vrouw, ten onzen hulze genoodigd achte.

“Uwe vrouw geve het voorbeeld van beterschap. Gij zult haar volgen.

“Van harte

t. t.

T.”

LEYDEN, 12 Maart 48.

“Amicissime! Waarom krijgt ook VAN DAM telkens, wanneer over de grondwet moet worden gevochten, het pootje?

“Ik zal straks komen, hetzij met den spoortrein van quart vóór een, hetzij met een rijtuig ten half drie of drie ure.

“Van harte wenschende u en mevrouw beter te vinden

t. t.

J. R. T.”

Blz. 237, r. 11 v. o. “Een nota”. Een exemplaar daarvan, met de hand van DE KEMPERAER; bevindt zich onder zijne nagelaten papieren. Een ander exemplaar, geteekend door VAN DAM VAN ISSELT, bevindt zich in de papieren van LUZAC. De kennelijke bedoeling was, de nota in te leveren in de afdelingen, maar dat daaraan geen gevolg is gegeven, is mij gebleken uit het onderzoek, dat de griffier VEEGENS voor mij heeft ingesteld. De nota is het eerst openbaar gemaakt door de redactie van het dagblad *de Tijd*, waaraan STORM, een der bondgenooten, haar waarschijnlijk heeft medegedeeld. Zij luidt in het nummer van 17 Maart als volgt:

“Ter mededeeling in onze kolommen wordt ons toegezonden de volgende hoogst belangrijke Nota, welke door eenige leden der Tweede Kamer, gisteren in de afdelingen is overgelegd, om ter kennis gebracht te worden van Z. M. den Koning. Het verheugt ons in die Nota den wensch geuit te zien, dat het initiatief der grondwetsherziening van den troon mocht uitgaan. Ook de *Arnhemse courant*, in zijn N^o. van heden, deelt dien wensch. De Nota is van den volgende inhoud:

“Het strekte ondergeteekenden tot geene geringe voldoening, bij de Troonrede, met welke de tegenwoordige zitting der Staten-generaal werd geopend, liet lang verbeide berigt te ontvangen, dat Z. M. de Koning tot de overtuiging is geleid, om sommige bepalingen der grondwet te verduidelijken, dat het welzijn van den Staat medebrengt bij dezelfde gelegenheid ook eenige anderen te wijzigen, en dat daartoe, in den loop dazer zitting, de vereischte voorstellen aan deze Kamer zouden worden gedaan.

“Zij zagen met reikhalzend verlangen die voorstellen te geoet; maar bij hunne verwachting waren zij niet gerust, wanneer zij het oog vestigden op de raadslieden der Kroon, aan welke het ontwerpen dier voorstellen werd toevertrouwd, en zich de overtuiging herinnerden, zoo dikwerf door die raadslieden beleden, en zoo krachtig verdedigd.

“Het oogenblik, waarop de voorstellen zijn toegezegd, en het oogenblik, waarop zij werden ingediend, zijn slechts weinige maanden van elkander verwijderd, — maar de omstandigheden, die toen bestonden, en nu bestaan, verschillen hemelsbreed.

“De lessen der ondervinding, de behoefte van het oogenblik, de raadgevingen eener voorzigtige staatkunde leveren den hoeksteen op ter beoordeeling van de ingezondene wetsontwerpen.

“Daaraan hebben de ondergeteekenden deze voorstellen getoetst, en teleurstelling was daarvan de bittere vrucht. Teleurstelling voor hunne verlangens, geene teleurstelling voor hunne verwachting.

“De ondergeteekenden willen hier hunne beoordeeling van die voorstellen niet verder ontvouwen; zij zullen dat doen bij de overwegingen derzelve in de afdeelingen, aan welke zij ijverig deel wenschen te nemen.

“Zij achten het alleen raadzaam en noodig vóór den aanvang daarvan de verklaring af te leggen, dat zij nu, meer dan ooit, overtuigd zijn:

“1°. Dat geene verduidelijking moeh wijziging der grondwet doeltreffend kan zijn, tensij zij eene *algemeene* herziening derzelve uitmake.

“2°. En dat de herziening der grondwet boven alles zal moeten opleveren:

“a. De afschaffing der standen en de bevoegdheid der ingezetenen van het Rijk, om de lands-, de provinciale en de gemeentelijke vertegenwoordiging regtstreeks te kiezen, overeenkomstig de wet.

“b. Eene verbeterde zamenstelling en inrigting, zoo niet afschaffing der Eerste Kamer van de Staten-Generaal — en in het eerste geval, openbaarheid van hare vergaderingen.

“c. De onschendbaarheid des Konings.

“d. Het recht aan de Tweede Kamer toegekend, om amendementen der Koninklijke voordragten voor te stellen en aan te nemen.

“e. De ontbindbaarheid dier Kamer.

“f. Een homogeen ministerie.

“g. Een voldoende regeling der ministerieele verantwoordelijkheid.

“h. De medewerking der wetgevende magt voor de koloniale aangelegenheden.

“i. Beoordeeling dierzelfde magt van alle verdragen, die wettelijke regten betreffen.

“k. De verpligting tot het jaarlijks vaststellen der staatsbegrooting.

“l. Eene rekenwet.

“m. De openbaarheid der vergaderingen van de provinciale Staten.

“n. En gezuiverde voorschriften voor de herziening der grondwet.

“Deze grondslagen achten de ondergeteekenden onmisbaar, om daarop de verbetering der Nederlandsche staatsinrigting te kunnen voortzetten en voltooijen.

“Van dezelve verwachten zij aanvulling van vele gapingen, herstel van vele gebreken, uitroeiing van vele misbruiken, geregelde samenwerking der onderscheidene staatsmagten.

“Door zoodanige algemeene herziening wenschen zij alle oude klagen te doen zwijgen, het ultiem van nieuwe te voorkomen; aan het staatsverdrag bestendigheid, aan den Troon onwankelbaarheid, aan het volk tevredenheid, aan den Staat veerkracht te verzekeren.

“Zij zijn bereid, ter verkrijging daarvan en ter vervulling van hunnen pligt, gebruik te maken van het ^{te} dat artikel 115 der grondwet hun toekent; maar zij wenschen in deze dagen de voorstellen daartoe te zien uitgaan van den Troon, opdat juist thans in Nederland het tegenovergestelde ten dezen opzichte plaats vinde van hetgeen elders, in meer dan één land van Europa gebeurde — de verkleefdheid van dit volk aan zijnen Koning door nieuw voedsel worde versterkt en het volk zelf zich opnieuw onderscheide door eerbied voor het grondwettig gezag, door gehoorzaamheid aan de wetten, en door het ongestoord bewaren van orde en rust.

“De ondergeteekenden wenschen dit verlangen naar aanvulling der voorstellen tot wijziging der grondwet, zoodra mogelijk, eerbiedig ter kennis des Konings te hebben gebracht.

“Zij uitten hetzelfde daarom al dadelijk in de afdeling, tot welke zij behooren; zij vleijen zich, dat hunne medeleden zich met hen zullen willen vereenigen, terwijl zij met de overweging der ingediende voorstellen zich bezig houden. Aan hunne rapporteurs worde opgedragen, deze nota aan de commissie der rapporteurs over te brengen, en door dezelve aan de regeering te doen mededeelen.”

Blz. 237, r. 2 v. o. “Bij den minister VAN RAFFARD”, medegedeeld uit de aantekeningen van dezen en uit de meermalen aangehaalde Mnu. *Herinnering aan het bedrijf der Tweede Kamer.*

Blz. 238 r. 6 v. b. “Gelijk mij verzekerd is”, door den thans over-

leden staatsman Jhr. Mr. J. F. H. NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, mondeling, tijdens de bijeenkomst der dubbele Kamer.

Blz. 238, r. 11 v. o. "Van lage opligters". Eenige personen zochten zich bij WILLEM II als verdienstelijk werkzaam te zijnen behoeve voor te doen en daarvoor geld te erlangen. De intriganten zochten geheimen uit te vorschen en hoopten dan geld te krijgen, opdat zij zwijgen zouden.

Blz. 239, r. 3 v. b. "Bijna woordelijk". Het hier vermelde is overgenomen uit het meermalen gebruikt Mns. *Herinnering aan het bedrijf der Tweede Kamer*, van 1842—1848.

Blz. 239, r. 6 v. o. "Niet volkomen juist". Het bestond daarin, dat de Koning aan BOREEL niet had opgedragen te zeggen, dat hij *proprio motu* handelde, zie hieronder het medegedeelde aan de gezanten.

Blz. 240, r. 2 v. b. "Graaf SCHIMMELPENNINCK". Het hier vermelde wordt medegedeeld uit de nagelaten aantekeningen van den graaf door Mr. J. M. DE KEMPENAEK, in de *Levensschets van Schimmelpenninck*, M. v. N. L., 1864.

Blz. 240, r. 11 v. o. "In die bijeenkomst". Het verhaal dier bijeenkomst luidt als volgt:

"De Raad van ministers is op Woensdag den 15^{en} Maart 1848, op verzoek van eenige leden reeds ten twaalf ure bijeengekomen, en heeft in de eerste plaats vastgesteld de aantekeningen van het verhandelde in de buitengewone vergadering van 13 bevorens;

"daarna heeft de voorzitter verzocht, dat een der leden, welke de vervroegde bijeenkomst hebben verlangd, de aanleiding daartoe zoude mededeelen. Het oudste lid van den Raad hierop het woord opvatende, heeft kortelijk vermeld de gebeuftenis, welke twee dagen te voren had plaats gehad;

"dat namelijk de Koning, zonder met zijne ministers te hebben gesproken of zonder ze te hebben laten waarschuwen, door tusschenkomst van den voorzitter der Tweede Kamer, aan deze eene mededeeling had doen rigten omtrent Hoogstdezelfs bereidwilligheid om de herziening der grondwet op ruimere schaal te doen bewerktelligen, onder bijvoeging, dat hij tot dat besluit was gekomen, zonder zijne ministers te hebben gersaadpleegd. Onder deze omstandigheden meende dat lid, dienden de ministers te overwegen wat hun te doen stond, voor zich niet twijfelende, dat er niets anders voor hen overschoot, dan den Koning te verzoeken om hen door anderen te doen vervangen.

“Al de overige leden, beurtelings het woord voerende, hebben gelijke verklaring afgelegd.

“Een adres, tot dat einde door alle de ministers onderteeekend zijnde, waarvan de minute nevens deze is gevoegd, is de secretaris van den Raad daarmede naar het Paleis gegaan en is de vergadering in afwachting van 's Konings antwoord, geschorst. Teruggekeerd, heeft de secretaris, namens Zijne Majesteit, te kennen gegeven, dat Hoogst Dezelve tot zijn leedwezen door de omstandigheden gedwongen werd het verzoek der ministers aan te nemen, doch hun verzocht inmiddeis hunne functiën te blijven waarnemen; dat Zijne Majesteit overigens dezen stap der ministers beschouwde als een nieuw bewijs van hunne trouw, welke altijd door Hoogst Dezelve zoozeer was gewaardeerd geworden.

“Het hierboven vermelde adres aan den Koning luidde als volgt:

““De ondergeteekenden zien zich door plichtgevoel gedrongen, om aan Uwe Majesteit den wensch te kennen te geven om in hunne respectieve betrekkingen van hoofden van departementen van algemeen bestuur te worden vervangen.””

Blz. 240, r. 6 v. o. “Toen op raad van W. VAN RAPPARD”. Zie *Levensschets van van Rappard*, door J. VAN DER HELM, blz. 55.

Blz. 241, r. 5 v. o. “Samensprekingen plaats vonden,” enz. Overgenomen uit de Mns. *Herinneringen aan het bedrijf*, enz.

Blz. 242, r. 6 v. b. “op Woensdag den 15den het vrij wel eens in de afdeelingen.”

Dat de Tweede Kamer, na 's Konings mededeeling op 13 Maart, reeds zoo spoedig tot eenstemmigheid was gekomen over een zoo belangrijk en omvattend onderwerp, is aan de volgende omstandigheid toe te schrijven. De voorstanders eener ruime grondwetsherziening, die zich in 1845 niet met de rechtstreeksche verkiezingen hadden kunnen vereenigen, verwachten, dat, als eenmaal bij den Koning de overtuiging van de noodzakelijkheid eener ruime grondwetsherziening zou gevestigd zijn, aan BRUCE de samenstelling van een ministerie zou worden opgedragen. Met het oog op deze eventualiteit had BRUCE tijdens zijn presidium van de Tweede Kamer in overleg met zijn geestverwanten een ontwerp gereed gemaakt. DUYMAER VAN TWIST, die er een afschrift van had, bracht het ter tafel op de door hem geleide bijeenkomst van leden der Tweede Kamer ten huize van VAN BEECK VOLLENHOVEN, waar het grooten bijval vond.

Blz. 242, r. 8 v. b. “De meeste Roomsche-Katholieke leden stemden nog”. Overgenomen uit de schriftelijke aanteekeningen in de afdeelingen.

Blz. 242, r. 11 v. b. "LUZAC en DE KEMPENAER", overgenomen deels uit aantekeningen van DE KEMPENAER, aan VREEDE medegedeeld en door dezen gebruikt in de levensschets van LUZAC, deels uit een kort relaas door LUZAC eigenhandig geschreven, waarschijnlijk op den avond van 17 Maart.

Blz. 243, r. 3 v. b. "Daaronder behoorde THORBECKE niet". Het niet voordragen van THORBECKE als minister door LUZAC en DE KEMPENAER op 15 Maart, kan, wanneer men de dagen onderscheidt, nog niet als een voorbijgaan worden aangemerkt. Op dien dag achten velen THORBECKE wel hoog als geleerde, maar algemeen achtte men hem niet geschikt voor minister. Eerst op den 16den Maart is hij als minister-candidaat door de *Arnheemsche courant* op den voorgrond gesteld.

Blz. 243, r. 9 v. o. "Opgewondenheid". Verg. BOSSCHA: *Willem II.* en gedeeltelijk het relaas van LUZAC.

Blz. 245, medio. "VREGENS", uit mondelinge mededeelingen.

Blz. 251, r. 12 v. b. "De gezanten van Oostenrijk". De *Mus. Bijdrage tot de geschiedenis* behelst hierover het volgende:

"De Koning ontbood den volgenden dag de gezanten van Oostenrijk, Engeland, Pruisen en Rusland ten paleize, om hun van het gebeurde mededeeling te doen; van het verhandelde in die samenkomst werd door de gezanten gezamenlijk een proces-verbaal opgemaakt van den volgenden inhoud:

"Précis d'une communication verbale faite le 16 Mars 1848, par "Sa Majesté le Roi des Pays-Bas, aux ministres d'Autriche, de Grande "Bretagne, de Prusse et de Russie.

"Le Roi nous a envoyé chercher et nous dit: Je vous ai fait venir "tous les quatre, représentant pour ainsi dire toute l'Europe, pour "vous expliquer la nature des événements qui viennent de se passer "et la position dans laquelle ils m'ont placé. Vous voyez devant vous "un homme, qui de très conservatif est devenu en 24 heures très "libéral. Mais le fait est que tout mon monde m'a abandonné et je "me suis trouvé tout d'un coup seul. Tout le parti conservatif avait "viré de bord et je me voyais ainsi débordé. J'ai eu qu'il valait "mieux avoir l'air au moins d'accorder librement, ce que plus tard "j'aurais été forcé à donner. J'ai vu qu'il y avait péril à la demeure "et j'ai fait appeler le président de la Chambre, comme vous le savez. "Il m'a confirmé qu'un grand revirement s'était opéré en effet dans

"les opinions du parti conservateur, et que même les Députés sur les-
 "quels je pouvais compter le plus jusqu'ici, ceux du Brabant et de
 "Zélande m'avaient abandonné. Je lui dis alors: "Il n'y a donc plus
 "un moment à perdre, mettez-vous à l'oeuvre et allez dire de ma
 "part à vos collègues que, voyant que mes propositions n'étaient
 "pas suffisantes, je suis prêt à accueillir leurs demandes et à accor-
 "der tout ce qui serait pour le bien-être du Pays." J'ai ajouté
 "malheureusement ce mot "proprio motu", spontanément, qui indi-
 "quait ma pensée et qui a compliqué l'affaire vis-à-vis des ministres,
 "car, pour faire comprendre à Monsieur BOKKEL que ce que je lui
 "disais venait de moi même, spontanément j'ajoutai, ce qui était
 "vrai, que je n'en avais même pas parlé à aucun de mes ministres.
 "Mais ceci, je le lui ai dit comme d'homme à homme, et comme ne faisant
 "pas partie du message. Le président l'a accepté comme tel, et a saisi
 "la distinction, ne faisant pas d'abord mention de cette clause vis-à-vis
 "de ses collègues. Mais interpellé par eux sur ce qu'il y avait de
 "peu usité dans un message qui ne leur parvenait pas par l'organe
 "d'un ministre, le président, ne pouvant pas faire autrement, a ré-
 "pondu: "Mais le Roi a fait ceci spontanément et n'a consulté aucun
 "de ses ministres." Cette réponse ayant été répétée sur le champ
 "dans les feuilles de l'opposition, et nommément par le journal de
 "Rotterdam à qui Monsieur HOFFMAN, député, appartenant à l'extrême
 "gauche, s'était empressé de la transmettre, les ministres se sont crus
 "compromis et je dois avouer qu'ils avaient quelque raison de le
 "croire. Ils sont venus me dire, que, vu les circonstances ils ne
 "croyaient plus pouvoir m'être utiles et qu'ils me conseillaient, dans
 "mon propre intérêt, de prendre un ministère dans mon nouveau
 "bord. Je me trouve donc ainsi dans ce moment dans un contact
 "direct et dans des relations immédiates, peu agréables. Voilà la
 "position dans laquelle je me vois placé. J'ai désiré vous l'expliquer
 "à la fois à tous, afin de vous mettre à même de l'exposer dans ce
 "sens unanimement à vos cours. Vous pouvez aussi communiquer ce
 "que je viens de vous dire à vos autres collègues.

"Après nous avoir fait cette communication, le Roi nous a demandé
 "l'un après l'autre, si nous l'avions bien compris, et a exigé de
 "chacun de nous une assurance affirmative à ce sujet.

"Nous avons répondu à Sa Majesté, que nos cours feraient les voeux
 "les plus sincères pour que la Chambre réponde par son dévouement
 "et sa modération aux intentions que Sa Majesté vient de lui expri-
 "mer avec tant de franchise.

"Sa Majesté nous a entretenus ensuite des ovations qu'Elle a dû
 "subir hier, de la part des ouvriers, conduits par des journalistes ra-

“dieaux et de celles que Lui préparent pour ce soir les étudiants de Leyde et le commerce de Rotterdam. Le Roi exprima à la fois le déplaisir que Lui causent ces manifestations, et l'impossibilité où Il se trouve, de mettre obstacle à des réunions populaires, qui provoquées d'abord par des sentiments de bienveillance, finissent ordinairement par être exploitées par des hommes mal intentionnés.

“Sa Majesté nous dit encore que dans le cas où l'état des affaires, qui change à chaque instant, le Lui permettrait, Elle comptait partir demain pour Amsterdam, d'où Elle a l'intention de revenir dans la soirée de Samedi et où elle ne passera ainsi qu'un seul jour. Le Roi semblait espérer un bon effet de cette visite, d'autant plus, qu'Il l'avait promise à cette capitale au commencement de la crise commerciale. “Malheureusement,” ajouta Sa Majesté, “je ne puis que leur apporter de bonnes paroles et non pas des millions.””

Blz. 252, r. 15 v. b. “De Koning gaf toen”, uit de aanteekeningen van A. G. A. VAN RAFFARD, door mij medegedeeld in zijne levensschets. M. v. L. p. 60.

Blz. 253, medio. “DIRK DONKER CURTIUS”. Na de korte nekrologie van DIRK DONKER CURTIUS, door Mr. P. L. F. BLUSSÉ, in de *Spectator*, heeft Mr. ODILON FÉRIER, av. et juge suppléant à Termonde, onlangs, Sept. 1876, uitgegeven een zeer belangrijke levensschets, onder den titel: *Dirk Donker Curtius, ministre d'état Néerlandais*, met onderscheidene belangrijke annees.

De Heer FÉRIER heeft van de papieren van de familie DONKER CURTIUS (zijn schoonvader, de oud-minister O. H. B. BOOT, was neef van den minister DONKER CURTIUS) een hoogst belangrijk geschrift met zijn portret uitgegeven, dat voortaan in geene bibliotheek voor de nieuwste geschiedenis van ons vaderland mag ontbreken, vooral omdat er geene levensschets van DIRK DONKER CURTIUS in de *Hand. van de M. v. L.* voorkomt. Na de uitgave van het werk van den Heer FÉRIER is onder mijne aandacht nog gekomen een zeer eigenaardige karakterschildering van DIRK DONKER CURTIUS, door VOGELZANG, in de *Politieke Bijdragen*.

Tot lof van DIRK DONKER CURTIUS kunnen de verklaringen vermeld worden van twee personen, die beide vroeger door zijne politieke pamfletten zeer tegen hem ingenomen waren, en die hem zeer van nabij moeten gekend hebben, van Graaf SCHIMMELPENNINGK en van den directeur van het kabinet A. G. A. VAN RAFFARD. De eerste verklaart, dat DIRK DONKER veel doorsicht had in het dagelijksch beleid van zaken, en dat hij tot de handhaving van de rust in 1848 zeer veel

heeft bijgedragen; en de tweede heeft mij meermalen verzekerd, dat de minister van justitie met belanglooze trouw Koning en vaderland gediend heeft, al erkende hij ook, dat hij weinig aanleg had tot doorgezette arbeid, iets dat verdienstelijke ambtenaren van het ministerie mij ook wel verzekerd hebben.

Blz. 256, r. 7 v. b. "Het concept-besluit". Wij deelen het hier mede, naar het afschrift van het stuk met de kennelijke hand van LUEAC en de veranderingen door den Koning [rood met potlood] daarin gemaakt.

WIJ WILLEM etc.

Gezien de mededeeling der Tweede Kamer van de Staten-generaal, houdende onderscheidene wenschen ter uitbreiding van grondwetsherziening.

Overwegende, dat het onze begeerte is met het oog op deze mededeeling van een der takken van de wetgevende macht, eene gewijzigde grondwet te doen ontwerpen en voordragen, en tevens een *NB. Ministerie in te stellen, gehocht aan de beginselen bij die grondwet te bepalen.*

Overwegende, dat, zoo van de eene zijde Onze bedoeling is, zonder verwijl, alle maatregelen van vooruitgang en verbetering te nemen, van de andere zijde onze plicht is te zorgen, dat geene laakbare overhaasting tot eene tegenovergestelde uitkomst leide.

Hebben besloten en besluiten :

1°. Eene commissie in te stellen, om met overweging van de wenschen der Tweede Kamer der Staten-generaal aan Ons een volledig ontwerp van grondwetsherziening voor te dragen, *NB. en om Ons tevens derzelver denkbeelden omtrent*

NB. Hoofden van D. van Algemeen bestuur te benoemen, gehecht.

NB. zullende onmiddellijk daarna door Ons worden overgegaan tot benoeming van Hoofden van Departementen van Algemeen Bestuur, in overeenstemming met de door Ons voor te dragen ontwerpen van Herziening der Grondwet.

de samenstelling van een Ministerie mede te deelen.

2°. Tot leden van gemelde commissie te benoemen de Heeren:

4	Mr. J. B. THORBECKE.
3	Mr. L. C. LUZAC.
1	Mr. DIRK DONKER CURTIUS.
2	Mr. J. M. DE KEMPENAER.

Mr. L. D. STORM.

4

En zullen afschriften deses gesonden worden aan de beide Kamers der St.-G., aan de Dep. v. Alg. Best. en aan de Benoemden tot inf. en bericht.

Gegeven te 's Gravenhage.

In het *Leven van Willem II*, door BOSCHHA, 2de uitgave, wordt medegedeeld, dat de Koning in het concept-besluit de woorden *met overweging van de wenschen* zou hebben veranderd in *overeenstemming*, en zulks komt ook voor in een brief van W. VAN RAPPARD aan Jhr. OPFERDOES ALEWIJN, in 1861 geschreven en aan mij door dezen medegedeeld; maar deze vermelding komt niet overeen met het oorspronkelijk concept-besluit, door mij op het kabinet des Konings ingezien en waarop de aantekeningen met potlood nog aanwezig zijn, gelijk zij in den afdruk cursief zijn aangewezen.

Blz. 258, r. 5 v. o. "Afgekeurd". Vele conservatieven noemden de commissie, zooals zij belast was om den Koning hare denkbeelden voor te dragen omtrent de samenstelling van een ministerie, een revolutionair comité, waarvan men het ergste te vreezen had bij mannen als THORBECKE, die in 1844 in theorie het algemeen stemrecht en de volkssoevereiniteit verdedigd had en in 1846 de hevige democraten van 1795 geprezen had boven de gematigde republikeinen. VAN ASSEN, VAN EWIJCK en anderen deelden hunne bedenkingen mede aan A. G. A. VAN RAPPARD, blijkens diens aantekeningen. Zie zijne *levensschets*. In Amsterdam oordeelden de rechtsgeleerden bijna eenparig het besluit dwaas en inconstitutioneel; zelfs de Amsterdamse advocaat DONKER CURTIUS, de neef des ministers, kon het mij niet tegenspreken, maar beriep zich op de dringende noodzakelijkheid, dat spoedig een geruststellend besluit moest worden genomen.

Blz. 259, medio. "De *Arnhemse courant*. Dadelijk na de Fransche

omwenteling nam de redactie eene zeer dreigende houding aan. In het nummer van 4 Maart werd geschreven:

“Om thans met eenige hoop op goeden uitslag de natie aan zich te verbinden, moet men mannen in zijnen raad roepen, die het geheele vertrouwen der natie hebben, aan wier echt liberale gezindheid niemand twijfelt. Zal *Men* dit begrijpen? of zal *Men* de les vergetende nu nog blijven behouden en met looden ministertjes blijven spelen?”

In het nummer van 5 Maart werd België ter navolging voorgesteld:

“Wil men eene aansluiting als in België; men handele dan ook als in België. Zal de Nederlandsche burgerij voor de Nederlandsche regeering doen, wat de Belgische burgerij voor de Belgische regeering deed, zoo beginne de Nederlandsche regeering voor Nederland te zijn, wat de Belgische regeering voor België is.”

In het nummer van 9 Maart werd de oproeping der miliciens zeer afgekeurd:

“Onze voorposten zullen ons niet tegen de revolutionaire beginzelen van Frankrijk behoeden, daartoe moet men andere middelen in het werk stellen. Neemt de aanleiding tot klagen weg en gij zult geene legers noodig hebben om de gevolgen der niet verhoorde klachten te onderdrukken. Nu is het tijd zich te versterken door de gemoederen der burgerij voor zich te winnen, zooals België en zooals de Duitsche constitutioneele regeeringen doen.”

In het nummer van Dinsdag 14 Maart, voordat de redactie kennis had van het opontbod van *BOREEL* bij den Koning, werd in het artikel *Een vraag aan de Nederlanders* geschreven:

“Rondom u ziet gij de volken, die gevoel hebben van hunne waarde en mondigheid, de rechten, welke hun toekomen, eischen. Vertrouwende op uwe lankmoedigheid en lijdzaamheid, blijft men u die onthoudep. De Nederlandsche *JOB*, hoopt men, zal niet ophouden te hopen en te vertrouwen?...”

“Wij wenschen binnen de grenzen der wettigheid te blijven, hoewel men het volk schijnt te willen tarten die te verlaten...”

“Thans komt het er op aan te zien wie gij zijt, slaven, die zich onderdanig onder elk juk bukken, dat men hun oplegt, of mannen, die vrijheid en orde weten op prijs te stellen, die daarvoor openlijk durven op te treden en inrichtingen te eischen, welke in de liefde der burgerij voor beiden den zekersten waarborg opleveren.

“Onze keus is niet twijfelachtig; maar wat gij zult doen, is de vraag die wij u stellen. Mocht hare beantwoording uwer afkomst waardig wezen.”

Bij het eerste bericht, dat de Koning *BOREEL* bij zich had ontboden, voegde de *Arnhemse courant* de verzekering, dat de Heeren

LUZAC EN THORBECKE belast zouden worden met een nieuw ministerie. In hetzelfde nummer een ingezonden artikel: "Weg met het ministerie RAFFARD! Rechtstreeksche verkiezingen!"

In het nummer van 16 Maart werd geschreven: "Alleen het ministerie THORBECKE kan het ministerie VAN RAFFARD doen vergeten. Alle andere combinatiën zouden wij slechts als pogingen om tot een beteren toestand te geraken kunnen beschouwen, en wij willen meer dan pogingen, wij willen zekerheid.

"Van eene herziening, uitgaande uit den boezem der Staten-generaal, kunnen wij niets goeds verwachten. De Staten-generaal zijn even impopulair, even behoudsiek, even onbekend met de behoeften en wenschen der natie als de Heer VAN DER HEIM of VAN RAFFARD slechts wesen kan."

In het nummer van 18 Maart, in het hoofdartikel, leest men:

"Het stelsel van behoud wankelt, men geve het den laatsten stoot. Men late zich niet wederhouden door de laffe vrees, dat het onbescheiden zou zijn te veel te vorderen. Elk volk heeft het recht zijnen regeeringsvorm te kiezen, begint het er over te schacheren, zoo verlaagt het en de regeering en zich zelven." 19 Maart: "Post op post gaat voorbij en nog hoort men niets dan geruchten omtrent de vorming van het ministerie. Begrijpt men dan niet, dat hoe langer men zoekt, men des te minder vinden zal. In oogenblikken van crisis als het tegenwoordige biedt de man van het oogenblik zich altijd terstond van zelve aan.

"Of is het misschien de ongelukkige politieke geloofsbelijdenis der Tweede Kamer, die belet dat men de mannen vindt, die men noodig heeft. Een waarlijk liberaal ministerie kan niet het programma aannemen van een kiesstelsel met twee trappen en de niet wetgevende macht voor de koloniën.

"Wij ontvangen zoo op het oogenblik het bericht uit de *Staats-commissie* van het samenstellen eener commissie, bestaande uit de HH. DIRK DONKER CURTIUS, DE KEMPEMAER, LUZAC, STORM en THORBECKE, tot het opstellen van een nieuw ontwerp tot herziening der grondwet. Dit is een zeer blijde tijding. Maar waarom halverwege te blijven staan? Waarom mogen de grondwetgevers van het Nederlandsche volk niet ook de bestuurders van het Nederlandsche volk zijn?"

Ma. 250, r. 6 v. o. "VAN GOLTSTEIN". In de papieren van LUZAC is de volgende brief van hem gevonden:

"Amice Collega!

"Een woord over uwe commissie en hare taak: vergun mij het u

toe te voegen, want het wordt enkel door belangstelling in de openbare zaak en in het welslagen der commissie ingegeven. Tweeledig is de taak der commissie, het opstellen der voordragt tot grondwetsherziening met overweging van het programma der Tweede Kamer, en het beramen van maatregelen tot vestiging van een nieuw bestuur. Voor het welslagen van het eerste is, naar mijn inzien, spoed een eerste vereischte. Wij verkeerden in een overgangs-, of laat ik liever zeggen, in een omwentelingstijdvak en gedurende hetzelfde kan men niet stilstaan; men moet voortspeden, totdat men den eindpaal heeft bereikt en het tijdvak wordt afgesloten. Indien daarbij dwang van buiten zich openbaart en het volk geneigdheid toont om zijn stem te uiten, moet het daartoe niet opgewekt worden door den stilstand dien het opmerkt en die het in den waan brengt, dat de voortgang gestremd is. Hier is de geregelde voortgang gemakkelijk, de punten zijn opgegeven door de Kamer en daarover valt niet te twisten; door de regeering beaamd zijnde, worden zij voorgedragen, door de Kamer aangenomen en daarop volgt de bijeenroeping der dubbele Kamer en met haren afloop neemt het omwentelingstijdvak een einde. Wanneer men den korten tijd berekent, die besteed werd aan de vaststelling der punten door de Kamer, en naar die evenredigheid voortwerkt, is alles in een paar maanden afgedaan.

“Het tweede punt eischt echter nog meerder spoed, zoo niet onmiddellijke afdoening. De regeering staat stil en is ontbonden, de ministers zijn ontslagen en verzorgen alleen de loopende zaken. Zij willen noch kunnen zich verantwoordelijk stellen voor het stelsel van bestuur, hetgeen zij afkeuren. De commissie heeft de taak aanvaard om voor de zamenstelling van het nieuwe bestuur te zorgen, en zoolang zij daaraan niet voldaan heeft, is zij aansprakelijk voor de gevolgen, die daaruit voortvloeijen. In onzen bewegingsvollen tijd kunnen die bedenkelijk zijn en kan men niet nalaten op het keeren derzelve bedacht te zijn. Voor het daarstellen van het bestuur doen zich geene moeilijkheden op. De beginselen, die het als de zijne aannemen moet, om de meerderheid der Vertegenwoordiging op zijne zijde te hebben, zijn bekend gemaakt in het programma der Kamer. Zij, die daarvoor zich in de bres willen stellen, moeten gekozen worden, en zoodra zij algemeen erkend worden aan die beginselen oprechtelijk verkleefd te zijn, kunnen zij ook op het algemeen vertrouwen staat maken. Zoolang de commissie hertoe niet overgaat, is zij voor de gevolgen hiervan aansprakelijk en vordert haar belang, dat zij onmiddellijk zelve het bestuur opvatte, want zij kan het niet onvervuld laten of het voortdurend laten verblijven bij lieden, die daaraan zich hebben onttrokken. Hierdoor zou slechts de aandrang op eene vervanging van

hetzelve op nieuw door de volkstem gevorderd worden en zou het eindelijk aan de volksmenners gelukken zich daarvoor op den voorgrond te plaatsen. Slechts geene vervanging der mannen van het behoud door lieden, die zich aan hunne staatkunde aangesloten hebben, hunne staatkundige geloofsbelijdenis openlijk omhelsd hebben en zich bekend gemaakt hebben als de dienaren van het vorige regeeringstelsel; zij zouden de kracht missen om de nieuwe staatkunde door te zetten, voor den aanval moeten terugdeinzen, ten einde plaats te maken voor omwentelingsmannen.

“Verschoon deze vrije uiting mijner gevoelens, zij heeft wellicht eenige waarde, omdat zij van iemand voortvloeit, die van het eerste oogenblik, dat hij in de Tweede Kamer zitting nam tot heden toe, steeds de ware constitutioneele beginselen heeft verdedigd.

“Geloof mij als altijd,

t. t.

“20 Maart 1848.

J. K. VAN GOLTSTEIN.”

Biz. 259, r. 6 v. o. “DEN TEX”. Den 19^{den} Maart 1848 schreef **DET TEX**, na **LUXAC** dank gezegd te hebben voor den hartelijken brief van deelneming, van hem ontvangen bij het overlijden van Mevrouw **DEN TEX**, het volgende:

“Te midden van mijn huislijken rouw (de dag der begrafenis van mijne lieve afgestorvene de 22de was de eerste dag der Parijsche gebeurtenissen) hebben de openbare evenementen mij diep getroffen. Ik heb die niet zonder angstvolle bezorgdheid gadegeslagen en nagegaan en zelfs te midden van mijn rouw heb ik mijn stem niet gemoord, maar geschreven en gesproken waar ik dacht, dat zulks voor mijn vaderland nuttig kon wesen.

“De wereldgebeurtenissen grijpen meer en meer om zich heen en wie voorziet haren verderen loop? Intusschen sedert den 8sten dezer heeft ten minste staatsregtelijk ons vaderland meer bijzonder onze aandacht moeten gaan trekken, en gij, mijn waarde en geëerde vriend, zijt thans geroepen om een belangrijken invloed op de leiding dier gewichtige aangelegenheid uit te oefenen. Dit doet mij de pen oppvatten, ik gevoel behoefte, ik reken het mij ten plicht u te schrijven en waarom?

“Denk niet, dat ik daartoe besluit om u raad te geven, hoe gij u in deze belangrijke omstandigheid het best zoudt gedragen. Gij kent mij, hoop ik, al te wel dan dat ik mij daartoe eenigszins gerechtigd zou oordeelen. Bovendien ongevraagde raad komt zelden te pas. Maar wat dan? Gij zult misschien wel willen kennen eenige, zoo ik hoop, onpartijdige beschouwingen, die bij uwen jongeren vriend,

ter gelegenheid van de u opgedragene commissie zijn voor den geest gekomen en ik veroorloof mij u die mede te deelen. Ik zal kort zijn. Had ik de gelegenheid u te spreken, zoo konde ik mij nog op eenige gronden vrijer uiten, want alles laat zich moeilijk schrijven. Doch ter zake.

“Zonder te treden in eene beoordeeling van het sedert de laatste dagen in 's Gravenhage voorgevallene, zal het u echter wel begrijpelijk wezen, dat de op 8 Maart ingediende voorstellen ook mij voorkwamen geenszins aan eenige billijke wenschen te voldoen. Ik vroeg mij zelve daarbij af, hoe het mogelijk was daarbij zoozeer den invloed der jongste gebeurtenissen te miskennen als daarbij geschied was. Dit betreft niet alleen den inhoud der voorstellen zelve, maar bijzonder ook de daarbij gevoegde memorie van toelichting. Het was juist eene gewenschte gelegenheid geweest om van den Vorst vertrouwen te zien verkondigen jegens zijn volk en wederkeerig het vertrouwen van het volk op den Vorst krachtig op te wekken! Droevige misslag! Ik heb niet verzuimd deze mijne denkwijze te kennen te geven, waar ik maar dacht, dat zulks gepast konde zijn. Of de wijze, op welke men op Maandag jl. dien misslag heeft pogen te herstellen gelukkig was, zal ik evenmin beoordeelen, doch wel betwijfelen.

“Intusschen verdient de ijver op prijs gesteld te worden, met welken de Tweede Kamer, reeds in zoo korte dagen de voornaamste slot-sommen van hare meening heeft doen kennen.

“Mag ik een wensch uiten? het zou die zijn, dat de leden der benoemde commissie vrijheid hebben mogen vinden om, ten aanzien van de door de Kamer op den voorgrond gestelde punten, ten minste in de hoofdzak, een daarmede eenstemmig gevoelen te belijden. Daardoor zou voorzeker een groote stap gedaan worden tot eene vooral in onze dagen zoo hoogst gewenschte en zoozeer noodige eensgezindheid, waardoor alle botsing zou geweerd worden, die overigens den Koning in groote moeilijkheid zou kunnen brengen, wanneer hij tusschen strijdige gevoelens der Kamer en der commissie zou moeten kiezen en aan de Kamer zelve de noodzakelijkheid opleggen, om of te verwerpen, of haar gevoelen aan dat van de leden der commissie ten offer te brengen, wanneer de Koning het gevoelen der laatste in zijne voordragt had opgenomen.

“Ik zal één punt noemen, waaraan veel zal gehecht worden, het betreft de directe verkiezingen. De Kamer is er niet voor en ik geloof, dat het beschaafde en bezadigd gedeelte der natie er evenmin voor is. Ten minste hier zijn mij velen bekend, die, hoezeer zij zich openlijk onder de vaan der oppositie hebben geschaard, echter geene directe verkiezingen zouden willen. Zeker zal de commissie zich

zelve ook het juiste standpunt bepalen, waarop zij zich geplaatst ziet. Zeker zal het bij de leden minder de vraag zijn, wat wel omtrent een of ander bijzonder punt van staatsregt hun in het afgetrokkene het wenschelijkst zou voorkomen, maar veeleer wat, ook in verband met de wenschen en de welbegrepen behoeften der natie, zij zullen meenen te moeten voorstellen, met het stellig vooruitzigt, dat het werkelijk zal kunnen worden aangenomen en met goed gevolg in ons staatsleven zou kunnen worden ingevoerd.

“Er is ook nog ten aanzien van het standpunt, waarop de commissie zich geplaatst ziet, deze opmerkelijke bijzonderheid, dat zij uitsluitend is zamengesteld uit leden van nagenoeg gelijke staatkundige denkwijze, welke uit het voorstel ter herziening van 1845 bekend is. Toen was dat voorstel gedaan met het vooruitzigt, dat het zou worden bestreden, dat op onderscheiden punten wellicht van weerszijde zou moeten worden toegegeven, dat er veel zou moeten worden gewijzigd, eer het voorstel tot den Koning zou kunnen naderen. Nu staat de commissie geheel vrij; wat zij voorstelt, dat komt reeds dadelijk tot den Koning. Zij zal dus, naar mij voorkomt, nog meer als voor zich zelve op hare hoede moeten wezen. Vergun mij er nog dit bij te voegen: de leden der commissie zullen nu eene taak te vervullen hebben, die zij anders als leden der oppositie in de Kamer veilig aan anderen konden overlaten, die dan ook gewoon waren, die op zich te nemen. Namelijk, zij zullen nu zelve naauwlettend moeten toezien of de hun wenschelijk toegeschenen hervormingen werkelijk zooveel kracht aan het Koninklijk gezag, aan de staatsregeering zouden overlaten, als voor een duurzamen en welingerigten staatsvorm, die de rust, de rechtszekerheid en de vrijheid der ingezetenen zal verzekeren en waarborgen, moet noodig geoordeeld worden. Ik blijf, niettegenstaande het gebeurde in Frankrijk, een opregt voorstander eener vertegenwoordigende regering, bijzonder voor ons vaderland, waar het nog niet geheel ontbreekt aan hechte grondslagen van godsdienstzin en zedelijkheid, waarop zij kan berusten. Maar in het belang der vertegenwoordigende vormen zelve, moet eene welgeordende krachtige regering, die aan wet en regt gebonden is, daar zijn, om rust, orde en zekerheid te waarborgen. De leden der commissie zullen ook in dat opzigt eene gewigtige taak te vervullen hebben.

“Ik geloof, dat ik dus schrijvende, spreek in den geest van velen, die zich openlijk onder de oppositie hebben gerangschikt. Een mijner vrienden, die in de Amstelsociëteit eene eervolle plaats inneemt, zeide mij onder anderen, dat hij hoopte, dat de tijd niet zou geboren worden, dat de oppositie uit pligtbesef hare rol zou moeten

omkeeren en ter verdediging optreden van de magt der regering, wanneer men die ooit te veel zou willen fnuiken.

“Ziedaar, mijn hooggeachte vriend, eenige gedachten aan u medegeedeeld. Niemand weet van mijn schrijven, maar ik wilde u mijn hart eens uitstorten. Ik rekende mij dat tot pligt. En uw invloed kan zoo groot zijn. Uw steeds gehouden parlementair gedrag, uw leven *sans peur et sans reproche* geeft u een gezag, als zeldzaam is. Ik weet, gij zult met een naauwgezet geweten er het gebruik van regelen.

“Welke tijden beleven wij? Moge het nog kunnen gebeuren, dat ons klein volk op den uithoek van Europa vrij en onbesmet blijve van de treurige voorvallen, die bijna in alle staten op eene zoo bedreovende wijze de rust en de welvaart verstoren. Waarom zouden wij het niet mogen hopen? Ook daartoe kan de hoogst gewigtige roeping, welke u en uwe medeleden is opgedragen, veel medewerken.

“Vergeef mij, dat ik u de oogenblikken heb ontroofd, die gij tot het lezen van mijn geschrift hebt moeten besteden. Mijne bedoelingen zult gij niet miskennen. Daarvan houde ik mij verzekerd.

“Betnig toch ook uwe lieve deelnemende echtgenoot hoe zeer ik gevoelig was aan de vertroostende woorden, die gij de goedheid hadt ook uit haren naam mij bij mijn treffend verlies toe te voegen. Ge loof mij opregt steeds

Uw hoogachtenden vriend,
DEN TEX.”

LUZAO beantwoordde dien brief twee dagen later als volgt:

“’s HAGE, 21 Maart 1848.

Hooggeachte Vriend!

“Ik heb uwen vertrouwelyken brief van den 19den dezer ontvangen en bedank u, dat gij mij in deze belangrijke oogenblikken uwe denkwijze met de meeste openhartigheid hebt kenbaar gemaakt. Uwe opmerkingen verdienen gewis ernstige overweging, en ik vertrouw, dat gij wel overtuigd zult zijn, dat ik op waren prijs stel de vriendschap, die u aanspoorde mij te schrijven, en dat mijne genegenheid levendig is, om vooral in deze zóó moeilijke omstandigheden voorlichting te ontvangen van hen, bij wien ik steeds veel kunde, veel opregtheid en ware vaderlandsliefde ontmoette.

“Gij zult, vertrouw ik, gevoelen, dat het mij thans niet wel mogelijk is, over de punten door u aangevoerd in omstandige beschouwingen te treden, en ik mij bepalen moet bij de verzekering, dat ik van dezelve bij onze beraadslagingen een zooveel mogelijk nuttig gebruik hoop te maken.

“Onze commissie heeft reeds l.l. Zondag hare taak opgevat, deze

gisteren vervolgd en is voornemens met den meesten spoed voort te werken. Wij zijn van gevoelen, dat het allernoodzakelijkst is, dat de natie zoo spoedig doenlijk het resultaat onzer werkzaamheden ontvang, en hopen, dat men algemeen gevoelen zal, dat wij niet slechts op het tegenwoordige tijdstip moeten letten, maar trachten voor te komen, dat niet weder na weinige jaren het verlangen tot grondwets-herziening op nieuw de natie bezig houde.

"Het boek moet, zooals onze oud-collega SCHIMMELPENNINGK zich in 1840 uitdrukte, nu voor goed gesloten worden.

"Ontvang bij de vriendelijke groeten mijner vrouw de verzekering der opregte hoogachting van

t. t.

L. C. LUZAG."

Blz. 260, r. 5 v. b. "Geheele verwijdering tusschen THORBECKE en DONKER CURTIUS". Zij lag geheel in hun antipathetisch karakter en in de omstandigheden. DIRK DONKER CURTIUS gaf meermalen onverbloemd te kennen, dat hij THORBECKE ten gevolge van zijn heerschezuchtig karakter in niets vertrouwde; THORBECKE van zijne zijde zag met vernederende minachting op Mr. DIRK neder.

Blz. 260. r. 7 v. b. "THORBECKE, met zijn juisten geest van onderscheiding". Het blijkt uit het volgende briefje:

LEYDEN, 16 Maart 48.

"Amicissime! Gij zult het natuurlijk vinden, dat ik zeer verlang te hooren of te lezen, hoe de zaak in de Kamer en bij Z. M. tot dusver liep.

"Met groote voldoening zag ik in het *Journal de la Hays* dat Z. M. de ontslagene ministers heeft verzocht, de administratie *ad interim* nog voort te zetten. Dit geeft mij hoop, dat de herziening der Gw. en de samenstelling van een nieuw ministerie uiteen zullen worden gehouden.

"De losse geruchten en de couranten versterken den wensch iets stelligs te vernemen. Zoodra gij een oogenblik tijd vindt, wil mij onderrichten. Een verzoek ten overvloede; want gij zult het ook zonder mijn verzoek doen. Naar mijne berekening kon de commissie van herziening reeds zijn benoemd. Hoe langer gewacht, door des te verschillender indrukken zal, vrees ik, de Koning worden geslingerd. Maar ik zal uw bericht afwachten.

"Van harte

t. t.

J. R. T."

XV *

De bijzonderheid, dat THORBECKE niet goedkeurde de benoeming van LUZAC en DE KEMPENAER, leden der Tweede Kamer, blijkt uit het korte relaas, dat LUZAC van 15, 16 en 17 Maart heeft opgesteld en dat door ons meermalen is gebruikt, al scheen het ons ter geheele overname vooralsnog niet geschikt.

Blz. 260, r. 3 v. o. "Welke stukken tot de geschiedenis behooren". Uit de meermalen met dank gebruikte *Mns. Bijdrage tot de geschiedenis der 27 ontwerpen* nemen wij over:

"De ministers intusschen, niet tevreden met het slechts mondeling door den secretaris van den Ministerraad ontvangen antwoord des Konings op hunne aanvraag tot ontslag, besloten aan Zijne Majesteit den 18^{den} Maart te richten het onderstaand adres:

" 's GRAVENHAGE, 18 Maart 1848.

" "Op den 15^{den} dezer gaven de ondergeteekenden schriftelijk aan Uwe Majesteit te kennen, dat zij, door pligtbesef gedrongen, — Hoogst Dezelve eerbiediglijk moesten verzoeken, om in hunne betrekkingen als hoofden der departementen van algemeen bestuur, te worden vervangen. Op dat verzoek ontvingen zij, bij monde van den Heer Staatsraad, directeur van Uwer Majesteits kabinet, ten antwoord, dat hunne demissien waren aangenomen, doch dat Uwe Majesteit hen noodigde om zich voorloopig te blijven belasten met het beheer hunner respectieve departementen. Hiertoe verklaarden de ondergeteekenden zich, in het belang des vaderlands, bereid.

" "Die verklaring steunde op het uitzigt eener spoedige vervanging, daar het toch wel van zelve spreekt, dat ministers, die in het oog der natie niet langer bekleed zijn met Uwer Majesteits vertrouwen, zich voor niets anders kunnen verantwoordelijk stellen dan het afdoen der dagelijkse administratieve zaken. Hunne verantwoordelijkheid kan zich niet uitstrekken tot gewigtige voorvallen, gelijk trouwens hunne zedelijke kracht bij zulke gelegenheden, zonder twijfel zou te kort schieten.

" "De ondergeteekenden hebben heden mededeeling gekregen van Uwer Majesteits besluit van 17 dezer, waarbij eene commissie is benoemd om Hoogst Dezelve een volledig ontwerp van grondwetsherziening voor te dragen en hare denkbeelden mede te deelen omtrent de samenstelling van een ministerie.

" "Lettende op den veelomvattenden aard van de aan die commissie opgedragen taak, meenen de ondergeteekenden het daarvoor te moeten houden, dat de voorwaarden van *kortstondigheid*, waarop zij zich het voorloopig beheer van hunne departementen hebben laten gevalen, niet zal kunnen worden vervuld. Zij moeten vreezen, dat de

positie, waarin zij zich geplaatst zien, nog lang zou kunnen voortduren, tot groot nadeel der algemeene zaak. In deze oogenblikken toch wordt eene regeering gevorderd, die hare verantwoordelijkheid met zelfvertrouwen aanvaardende, zich tot elke krachtsontwikkeling, door de omstandigheden vereischt, in staat gevoelt. De ondergeteekenden zijn niet in dat geval. Zonder het vertrouwen van anderen is zelfvertrouwen ondenkbaar.

“Het zijn deze overwegingen, welke de ondergeteekenden nopen; om Uwe Majesteit, in het belang des vaderlands, met ernstigen aandrang de bede te doen:

“10. Dat Hoogst Dezelve de ondergeteekenden doe vereeren met een schriftelijk antwoord op hunne gezamenlijke missive van den 15den dezer, opdat Uwer Majesteits beslissing op eene regelmatige wijze blijke;

“20. Dat Hoogst Dezelve, doordrongen van het gevaarlijke van den tegenwoordigen intérimairen toestand, daaraan spoedig een einde make door het benoemen van nieuwe ministers.”

“Dit adres werd den volgenden dag beantwoord door een rescript des Konings aan de hoofden der departementen van algemeen bestuur, luidende als volgt:

“Wij hebben kennis genomen van uw adres van gisteren, en bevestigen bij deze, voor zooveel noodig, de mondelling Onzentwegen door Onzen Staatsraad, Directeur van ons Kabinet, gedane mededeeling, dat wij uw verzoek om ontslag, uitgedrukt in uwe gemeenschappelijke missive van den 15 dezer, tot Ons leedwezen moeten aannemen, en u derhalve in uwe respectieve functiën zullen doen vervangen; doch u verzoeken om inmiddels die functiën te willen blijven waarnemen.

“Wij vertrouwen, dat het nieuw te benoemen Ministerie uiterlijk tegen den 15 April aanstaande zal kunnen zijn zamengesteld, doch zullen gaarne aan uwe begeerte te gemoet komen, om ook reeds vóór dien tijd, in uwe vervanging te voorzien, uarmate Onze keus zich zal kunnen vestigen.

’s GRAVENHAGE, den 19 Maart 1848.

“(get.) WILLEM.”

“In dit koninklijk rescript meenden de Ministers niet te kunnen berusten; zij gaven zulks aan Zijne Majesteit den volgenden dag te kennen in een nader adres van dezen inhoud:

’s GRAVENHAGE, 20 Maart 1848

“Het rescript van Uwe Majesteit van den 19 dezer strekt in antwoord op der ondergeteekenden adres van den vorigen dag. Zij zien

daarin bevestigd, dat het Uwe Majesteit heeft behaagd hun ontslag aan te nemen; dat zij in hunne respectieve betrekkingen zullen worden vervangen naarmate Uwer Majesteits keuze zich zal kunnen vestigen en dat het Uwer Majesteits verlangen is, dat zij inmiddels hunne functiën zullen blijven waarnemen.

“De ondergeteekenden, wien niets meer ter harte gaat dan orde en regelmaat, als volstreckte voorwaarden van het welzijn des vaderlands, verklaren zich bereid om aan Uwer Majesteits verlangen te voldoen.

“Zij moeten zich evenwel de vraag veroorloven, of het tijdvak van ongeveer vier weken, hun in Uwer Majesteits rescript als uiterste grens, maar ook als waarschijnlijk duur van hunnen exceptioneele toestand aangewezen, wel evenredig is aan de moeilijkheden in des ondergeteekenden vorig schrijven, zonder overdrijving geschetst. Zij gelooven het niet. In dat tijdvak toch, om hier van niets anders te gewagen, zullen bij meer dan een departement van algemeen bestuur maatregelen genomen en beslissingen voorgesteld moeten worden, grijpende in eene toekomst, waarin andere personen wellicht andere beginselen zullen huldigen, — maatregelen en beslissingen, die evenwel, zonder de hoogste belangen in de waagschaal te stellen niet vatbaar zijn voor uitstel. Zulke zaken gedurende vier weken opgedragen te laten aan Ministers, die de kracht tot handelen uitsluitend moeten putten uit eigen boezem, is noch voorzigtig, noch billijk.

“Maar zoo de ondergeteekenden die bezwaren inzien, zij deinzen er, zooals gezegd, niet voor terug.

“Eene voorwaarde staat echter bij de ondergeteekenden op den voorgrond, zij zullen dezelve eerbiedig en vrijmoedig aan Uwe Majesteit voordragen.

“Datgene wat van hunnen kant een offer is, moet hun niet als indringing kunnen worden aangerekend. Wanneer zij een bewijs geven van zelfopoffering, moeten zij niet, onverdedigd, van heersch- en zelfzucht kunnen worden beschuldigd.

“De ondergeteekenden hun verzoek om spoedige vervanging bij deze met eerbiedigen ernst herhalende, meenen er dan ook op te moeten aandringen, dat de ware stand der zaak op eene authentieke wijze worde bekend gemaakt, door het opnemen in de *Staatscourant* van den 21 dezer, van het artikel, waarvan het ontwerp hierbij gaat.

“De Heer DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND, wiens vervanging in zijne betrekking van Minister van Justitie, bij het schrijven dezes, aan de ondergeteekenden bekend wordt, heeft daarom dit stuk niet mede ondertekend.”

“Aan den billijken wensch, in dit adres uitgedrukt, werd door den

Koning voldaan door het doen plaatsen in de *Staatscourant* van 21 Maart van het door de Ministers opgestelde artikel, luidende:

“De Ministers hebben op nieuw bij den Koning aangedrongen, om ten spoedigste van de waarneming hunner betrekkingen definitief te worden ontheven.

“De bij Koninklijk besluit van den 17 dezer benoemde commissie hare taak nog niet hebbende kunnen ten einde brengen, zoo heeft Zijne Majesteit de Ministers bij herhaling genoodigd om hunne functiën te blijven waarnemen totdat des Konings keuze zich zal hebben kunnen vestigen. De Ministers hebben verklaard, dat zij zich in het algemeen belang die verdere waarneming zouden laten gevallen, onder herhaling van hun verzoek om ontslag.”

Blz. 261, r. 8 v. b. In de *Herinnering aan het bedrijf der Tweede Kamer* lezen wij: “DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND begreep, dat hij, ter zake zijner antecedenten in de gegeven omstandigheden, den Koning en den Staat bezwaarlijk naar elsch zou kunnen dienen, omdat elke doortastende maatregel van zijne zijde, tot behoud van orde en rust als een blijk van reactie zou zijn uitgekreten en alzoo meer kwaad dan goed zou hebben gesticht.”

W. VAN RAPPAARD merkt evenwel op in een schrijven van 31 Dec. 1861, gericht aan den Heer OFFERDOES ALEWIJK, naar aanleiding van de *Herinnering*: “dat DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND vóór ons is afgetreden en door D. DONKER CURTIUS vervangen, is niet op zijn verzoek, maar op aandrang van DONKER zelf geweest, die beweerd, dat DE JONGE *casu quo* niet in staat zou zijn, oproerige bewegingen te bedwingen.” Ons komt deze laatste voorstelling der feiten minder juist voor, daar DONKER CURTIUS, volgens de Aanteekeningen van LUZAC, den 16^{den} Maart aan den Koning te kennen gaf, dat hij omtrent de aangeboden betrekking van Minister van Justitie niet kon beslissen, en volgens de Aanteekeningen van A. O. A. VAN RAPPAARD, nog den 19^{den} Maart ter nauwernood was over te halen om Minister te worden. Zie Levensbericht blz. 60.

Blz. 261, r. 14 v. o. “Tot voorzitter benoemd”. In den aanvang teekende hij echter in de Alfabetaische orde der benoeming. Zie de tekst, blz. 267. Later als voorzitter. Zie blz. 321.

Blz. 261, r. 10 v. o. “De vrijheid voorbehold”. Uit mondelinge mededeelingen van LUZAC en DE KEMPENAER en uit hetgeen THORBECKE zelf vermeldt in zijne *Bijdrage tot de herziening der Grondwet* blz. 2.

Blz. 262, r. 1 v. b. "Hij verklaarde geene reactie te bedoelen". Uit de aantekeningen van den Heer A. G. A. VAN RAFFARD, medegedeeld in zijne door mij vervaardigde Levensschets.

Blz. 262, r. 4 v. b. "DE KEMPENAER tot den Koning toegelaten". Uit de Aantekeningen van A. G. A. VAN RAFFARD is mij dit bekend geworden, maar te laat om J. M. DE KEMPENAER naar den inhoud van dit onderhoud te vragen.

Blz. 262, r. 10 v. b. "THORBECKE had, naar het schijnt". Volkomen bewijzen heb ik voor het hier vermelde niet, maar dat de in den tekst vermelde personen de voorgedragenen door de commissie zijn geweest, blijkt deels uit hetgeen J. M. DE KEMPENAER mij heeft medegedeeld, deels uit het aangeteekende door den directeur van het kabinet.

Blz. 262, r. 15 v. o. "Lijst van provisioneel ministerie". Het hier volgende uit de aantekeningen van den directeur A. G. A. VAN RAFFARD.

Blz. 263, r. 3 v. b. "Onder zich nam". Uit mededeelingen van J. M. DE KEMPENAER.

Blz. 263, r. 6 v. b. "Een brief toezond".

"(Vertrouwelijk)"

"s GRAVENHAGE, den 23 Maart 1848.

"Ik heb van den Koning in last ontvangen, om aan UH.Gel. mede te deelen het nevensgaande kabinetsrapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 20 Maart ll. en een dergelijk van denzelfden Minister en van dien van Financiën, van den 21 en 22 dezer, een en ander betreffende de omstandigheden, waarin de Maatschappij van Weldadigheid zich in deze oogenblikken bevindt.

"Zijne Majesteit wenscht namelijk, dat UHG. van deze aangelegenheid onderricht zij, bij het vooruitzicht, dat UHG. de portefeuille van Binnenlandsche Zaken tijdelijk aanvaardende, zich met deze zaak, uit hoofde van den drang der omstandigheden in de eerste plaats zou dienen bezig te houden.

"Ik heb de eer mij door dezen van 's Konings bevelen te kwijten.

"De Staatsraad Directeur van het

Kabinet des Konings,

A. G. A. VAN RAFFARD."

Den Hooggeleerden Heer Mr. J. R. Thorbecke,

Hoogleraar te Leiden.

Blz. 263, r. 10 v. b. "Graaf SCHIMMELPENNING, op het opontbod des Koning van den 16den". Ofschoon men uit de rede, door LUKAC den 28sten Maart in de Tweede Kamer gehouden (medegedeeld in de tekst blz. 300) zou kunnen opmaken, dat Graaf SCHIMMELPENNING reeds den 15den Maart was geroepen, is de brief eerst van den 16den. Hij is van den volgende inhoud :

's HAGE, 16 Maart 1848.

"Hooggeboren Heer!

"Gelijk UH.Geb. na het voorgevallene op Maandag 11. tussehen Z. M. den Koning en den President der Kamer, wel niet betwijfeld zult hebben dat geschieden zoude, hebben mijne ambtgenooten en ik gisteren gezamenlijk onze demissie aan Z. M. aangeboden, welke is geaccepteerd met verzoek om, in afwachting van de benoeming van nieuwe ministers, voorloopig met de portefeuille belast te willen blijven. 's Avonds is er veel volks op de been geweest, om aan Z. M. en de Prinsen eene serenade te brengen, als vreugdebetuiging voor de gegevene toezeggingen en verandering van ministers.

Alles is zeer pacifiek afgeloopen en niet de minste baldadigheid is gepleegd.

Heden heeft de Koning mij gelaat aan UH.Geb. op te dragen om *per eerste gelegenheid onmiddellijk* herwaarts over te komen, ten einde geraadpleegd te worden over de keus van nieuwe ministers en zelf de portefeuille van Buitenlandsche Zaken te aanvaarden. De Koning voegde er bij, dat Hij wel wist, dat zulks UH.Geb. niet welkom zoude zijn, doch dat Hij zich vleide, dat UH.Geb. thans minder afkeer dan vroeger van eene ministeriële betrekking zoude hebben, nu een ander stelsel stond gevolgd te worden. In allen gevalle, dat de hagechlijke tijdsomstandigheden het voor elken minnaar van zijn vaderland tot pligt maakten, om zich niet te onttrekken, wanneer men door de openbare opinie werd gedesigneerd als geschikt om het schip van Staat mede te helpen sturen. Eindelijk, dat Hij uwe onmiddellijke overkomst herwaarts van uwe vaderlandsliefde verwachtte en daanoods *vergd*.

Ik heb getracht 's Konings uitdrukkingen zooveel mogelijk woordelijk te volgen, en verwacht alsnu spoedig het genoegen te zullen hebben van UH.Geb. hier te zien. Wanneer UH.Geb. zich bij aankomst dadelijk bij mij geliefde te vervoegen, zoude ik in de gelegenheid zijn van UH.Geb. vóór uwe eerste zamenkomst met den Koning zoodanige bijzonderheden te kunnen mededeelen als welke het nuttig zoude kunnen zijn te weten en die moeilijk aan het papier toevertrouwd kunnen worden.

"Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn,

Hooggeboren Heer,

UH.Geb. geh. Dr.

VAN RANDWIJCK."

Blz. 263, r. 12 v. b. "Als een engel van verlossing voor ons, voor de beide anderen als een daemon der teleurstelling". Zie het levensbericht van J. M. DE KEMPENAER, door Mr. J. HEEMKERK A.E. geschreven, in de werken van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1870, blz. 598. De aldaar medegedeelde brief van J. M. DE KEMPENAER luidt als volgt: "Over de vervulling van het laatste gedeelte van het mandaat der commissie werd meermaalen in de commissie beraadslaagd, zelfs van harentwege door DONKER CURTIUS met den Koning in overleg getreden. THORBECKE stond steeds voor, dat hij minister van binnenlandsche zaken zou worden; DONKER CURTIUS van justitie blijven; LUZAC de financiën en STORM de R. K. eeredienst voor hunne rekening zouden nemen, terwijl hij mij de Herv. eeredienst toedacht. RLSK werd werkelijk uitgenoodigd om de marine weder op zich te nemen, en nam dat aan. Ik verklaarde mij ongenegen om eenige portefeuille te aanvaarden. LUZAC deed aanvankelijk hetzelfde; doch, door eene bezending uit Rotterdam in zijn zwak getast, verklaarde hij zich bereid om de financiën te aanvaarden, en de Koning, daarvan onderrigt, keurde dat goed. DONKER CURTIUS vond weinig smaak in dat samenstel. LUZAC wilde er wel af, want in de financiën was hij niet recht te huis; en ik voorzag, dat deze commissie dat gedeelte harer taak nooit op eene draaglijke wijze zou kunnen vervullen. Daarom was SCHIMMELPENNINCK voor ons een engel der verlossing, voor de beide andere heeren een daemon der teleurstelling."

Blz. 263, medio. "Volkomen juist den toestand schetsen". Die actueele toestand werd in de *Arnhemsche courant* in de dagen van 17 tot 23 Maart uit het oog verloren. Ofschoon zij nog den 18den Maart op de onmiddellijke verwijdering der ministers had aangedrongen, scheen het alsof, volgens haar, Nederland nu slechts één belang had, namelijk rustig af te wachten totdat de commissie haar ontwerp tot grondwetsberziening klaar had. Tot dat tijdstip konden en moesten de ministers aanblijven. Bij de vermelding van de ongeregelheden te Amsterdam had de *Arnhemsche courant* er op aangedrongen, dat de belastingen, op de lagere volksklasse drukkende, zoo spoedig mogelijk moesten worden ingetrokken, maar den volgenden dag was hij weder zoo onbezorgd, dat hij niets van het bedanken van DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND en het aandringen op ontslag van de overige ministers begreep.

In het nummer van 22 Maart kwam een opstel uit 's Gravenhage, waarin blijkbaar het aandringen op eene spoedige verandering van ministerie werd afgekeurd. In dat artikel, getiteld: "De Commissie en

de Ministers", werd onder anderen geschreven: "Uit den aard der zaak kan dan ook de Koning niet met een ministerie beginnen. De tijd daarvoor was niet geschikt. De oude ministers zullen moeten aanblijven totdat de commissie haar werk omtrent de grondwetsherziening volbracht heeft."

In het nummer van Donderdag 23 Maart een artikel, waarvan de strekking was, dat de niet-invoering van rechtswreeksche verkiezingen volalagen blindheid zou openbaren voor betgeen rendom ons gebeurt.

Blz. 265, r. 7 v. o. "Gunstig aangeteekend bij de oppositie". Zoo had *de Wesp*, II, blz. 186, in 1846 over hem het volgende geschreven: "Wat de schrijver van het geestige artikel over onze *diplomatie* in de *Arnhemse courant*, ook zeggen mogen, de Eerste Kamer, en dus ook het volk (want door eene zeer geestige fictie vertegenwoordigt de Eerste Kamer ook het Nederlandsche volk) heeft een groot verlies geleden door het vertrek van den Graaf SCHIMMELPENNINGCK naar *Londen*."

"Hij behoorde tot de zeer weinige leden, die volkomen hunne roeping begrijpen, en die niet gelooven, dat zij aan al hunne verplichtingen hebben voldaan, wanneer zij Ja! en Amen! hebben gezegd op de ministeriële voordrachten. De Heer SCHIMMELPENNINGCK is inig overtuigd, dat onze gebrekkige Grondwet herziening behoeft; hij is een vriend van waarheid, van licht en van bezadigde vooruitgang, getuige zijn werk over zijnen vader, den Raadpensionaris R. J. SCHIMMELPENNINGCK."

"Zijn vertrek is dus een wezenlijk verlies, niet voor de Eerste Kamer, zooals ik hierboven abusivelijk heb gezegd, maar voor het volk."

Zie verder over SCHIMMELPENNINGCK (geb. 1794, gest. 1863) zijn Levensbericht, geschreven door Mr. J. M. DE KEMPENAEK, in de Bijlage van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1864, bl. 203—260.

Blz. 265, r. 5 v. o. "Vond hij de zaken in een hoogst zorgelijken toestand". Graaf SCHIMMELPENNINGCK heeft aangeteekend: "De brief over Ostende verzonden (waarschijnlijk hier of daar opgehouden) kwam mij ter hand, ter zelfdertijd als het duplicaat, mij op Zondagmiddag den 19^{den} door den generaal VAN TUTTLL ter hand gesteld. Uit hoofde van die vertraging ontving ik, te gelijk met den brief, de Staatscouranten, welke mij met het adres der Tweede Kamer van 16 Maart bekend maakten en tevens met het besluit van 17 Maart, waarbij de Koning aan de bewuste commissie te gelijk de voordragt van een Ministerie en van de wijzigingen in de Grondwet te brengen, in handen gaf. Mij op te roepen en tevens alles uit zijne en uit mijne

handen te plaatsen in die van eene hoop deels ultraliberalen deels radicalen, scheen mij belagchelijk. De vergelijking der dagteekeningen, de mededeelingen van den generaal nopens het gebeurde en daarbij het peremtoire van den last aan mij gegeven, deden mij besluiten aan de roepstem gevolg te geven. Ik vernam de demonstratiën, die er, nadat ik was opgeroepen, te 's Hage hadden plaats gehad, de rade-loosheid des Konings; het gebruik dat lage en verachtelijke intrigan-ten van de zwakheid van den Souverein hadden gemaakt en het be-sluit door hem in een soort van geheel ongegronde angst en vertwijfeling genomen, om helaas zich alweder even als te Brussel à *la tête du mouvement* te stellen, dus verder te gaan dan zelfs de Kamer of de natie wilde en zich in de armen van eene nietige minderheid der Tweede Kamer te werpen.

“Bij mijne komst te 's Hage vernam ik verder, dat de leden der commissie niet in staat waren een ministerie te vormen, en dat er dientengevolge een staat van spanning en anarchie bestond.”

Blz. 266, r. 10 v. o. “Grondwet in de groote trekken aan de Brit-sche gelijk”. Graaf SCHIMMELPENNINCK licht in zijne schriftelijke Aan-teekeningen toe, waarom hij in zijn brief aan den Koning de Brit-sche constitutie voorop zette: “Ik gevoelde klaar, dat ik den Koning aan de eene zijde moest bewegen om van het autocratisch gouverne-ment, dat hij beminde, afstand te doen, terwijl ik aan de andere zijde duidelijk wilde doen blijken, dat ik geen democratische con-stitutie beoogde. Was 't eene van de zijde des Konings noodig, zoo beschouwde ik het andere voor de commissie belangrijk. Ik konde bij den drang van 't oogenblik, dat geen uitwijding en theoretische uiteenzetting gedoogde, mijn denkbeeld niet klaarder en onmisken-baarder uiten en hetgeen ik verlangde doen bepalen en beamen dan juist door die korte bewoording, welke ik gebruikte.”

Blz. 267, r. 7 v. b. “Denzelfden dag antwoordde”. Nadat SCHIM-MELPENNINCK den 23sten Maart bij den Koning was ontvangen en hem schriftelijk zijne aanbiedingen had gedaan, kwam op last des Konings bij hem DONKER CURTIUS, die sandrong, dat al de leden van de com-missie met SCHIMMELPENNINCK en nog drie ministers voor oorlog, marine en financiën in het ministerie zouden treden, dat een terug-komen op het besluit van 17 Maart een verkeerden indruk zou ma-ken. SCHIMMELPENNINCK bleef echter volhouden, dat hij de volko-men vrije keuze zijner ambtgenooten moest hebben en dat de voor-waarden door hem gesteld geheel moesten worden ingewilligd. Na het vertrek kwamen de overige leden der commissie, sommigen te zamen,

enkelen alleen. LUZAC verklaarde, dat hij bereid was in zijn Ministerie zitting te nemen.

Ten aanzien van het antwoord aan den Koning heeft DE KEMPEMAER het volgende aangeteekend:

“THORBECKE en STORM waren tegen, de drie andere leden der commissie voor het aannemen van het aanbod van SCHIMMELPENNINCK. De brief werd met 3 tegen 2 stemmen vastgesteld. Wie dien brief heeft gesteld, kan ik mij niet herinneren. Naar den stijl te oordeelen, meen ik het er voor te moeten houden, dat THORBECKE zelf de auteur er van is. Het laffe compliment, aan SCHIMMELPENNINCK gemaakt, strookt met zijn karakter.”

Ook SCHIMMELPENNINCK, aan wien THORBECKE in den avond van den 23sten Maart den brief voorlas, zegt, dat de brief van zijne hand was. In zijne aantekeningen zegt SCHIMMELPENNINCK van THORBECKE: “De vleijende allusie op mijn vader, na zijne reputatie meermalen zoo schandelijk te hebben aangerand, deed hem bij mij althans niet rijzen.”

THORBECKE zegt van de missive der commissie in zijne *Bijdrage tot de herziening der Grondwet*, blz. 4: “Hare missive aan den Koning over den haar in handen gestelden brief des Heeren SCHIMMELPENNINCK was de uitdrukking meer van persoonlijke bescheidenheid, dan van een streng, degelijk, fiks besef der publieke zaak. Zij liet, zonder een advies te geven, den Koning tusschen het stelsel van het Besluit van 17 Maart en het aanbod van den Graaf kiezen.”

Blz. 268, r. 6 v. b. “DONKER CURTIUS, die nog eenige zwaarigheid maakte”. Zie mijn levensbericht van Mr. A. G. A. VAN RAFFAARD, blz. 60. De aantekeningen van SCHIMMELPENNINCK lichten dit toe: “Vrijdag ochtend had ik weder een visite van DONKER, waarin hij mij op nieuw betuigde, geen oogenblik langer in zaken te willen blijven, dan totdat ze in orde zouden gebracht zijn, doch te begrijpen, dat het, voor het tegenwoordige, volstrekt noodig was, dat de leden der commissie met mij optraden, hetgeen hij mij op meer dan eene wijze voordroeg, mij den staat van zaken tevens als allerhagchelijkst voorstellende, en vele redenen opgevende, die ook werkelijk bestonden, waarom een haastig besluit en spoedige ontkenning dringend noodzakelijk waren geworden. Hij wenschte van mij te vernemen, wat ik doen zoude, hetgeen niet gelukte. Hierop volgde eene conversatie met den Koning, waarin Zijne Majesteit scheen te gelooven, dat ik niet buiten de leden der commissie konde gaan en Zijne Majesteit mij over den generaal NEPVEU sprak, als geschikt voor Oorlog, waarop ik betuigde, nopens hem, informatie te zullen nemen, doch mij nergens toe, opzichts iemand, te willen verbinden, zelfs niet met opzicht

tot **DONKER** en ook verder Zijne Majesteit geen voorstel te kunnen doen, voordat ik magtiging had ontvangen hem een Ministerie voor te dragen. Te huis gekomen dacht ik den Koning stellig geresolveerd te hebben om mij de bewuste magtigingen en verzekeringen te verleenen, doch alles bleef hangen en wel waarschijnlijk omdat de leden der commissie ziende, dat ik niets omtrent hen wilde beslissen, duidelijk merkten, dat ik hen niet in massa assumeeren zoude.

“Toen echter noch de leden der commissie, noch Zijne Majesteit tot een goed einde zonder mij konden geraken, ontving ik reeds na den middag een bezoek van **DONKER** en van den Directeur van het Kabinet, **VAN RAFFARD**, om mij nog op het hart te drukken, dat de zaken niet langer konden sleuren, dat het tegenwoordige Ministerie niet konde blijven en er althans eene temporaire administratie, die vertrouwen inboezemen konde, zoo spoedig mogelijk moest optreden, om hetzelfde te vervangen, dat men vreesde, dat ik van de oude ministers zoude noemen en dat alles dan verloren was. Hierop zeide ik hem vooreerst, dat het verwijl aan mij niet te wijten was, en verder dat het wel van zelf sprak, dat ik niet wenschte tot het oude te vervallen, dat ook ik, na al hetgeen ik reeds vroeger en ook nu weder van hem vernomen had, overtuigd was, dat er een temporair ministerie moest optreden, en dat, daar, zooals hij mij zeide, de Koning mij nu de keus wilde overlaten, ik hem en **VAN RAFFARD** wel wilde zeggen, wie ik voorloopig zoude nemen. Dat het zouden zijn twee der leden van de commissie, die ik wist dat vertrouwen verdienden, hij zelf namelijk en **LURAC**, waarbij ik zoude voegen, **ELJK**, wien hij mij meermalen genoemd had en gezegd had, niet even populair te zijn als de andere ministers (hem konden Mariue en Koloniën tijdelijk worden opgedragen) en daarbij voegde ik **LIGHTENVELT** en **KEPVEU**. Ik herhaalde **DONKER** (dit alleen aan hem persoonlijk, ten einde hem gerust te stellen), dat ik geen de minste intentie had in de oude ministeriële kleur te vallen. Hoezeer **DONKER** zijn leedwezen betuigde, dat niet eenige andere populaire mannen bij mij ingang gevonden hadden, ging hij daarop, naar mij toeschoon, vrij tevreden heen.”

Blz. 268, r. 10 v. b. “Rescript”:

“Wij hebben met uitstekend genoeg kennis genomen van uw schrijven van den 23sten dezer, waaruit Ons uwe bereidvaardigheid blijkt, om, ten koste van persoonlijke opofferingen, met het oog op de moeilijke omstandigheden, welke het tegenwoordig tijdgewricht doet ontstaan, uwe krachten te leenen tot het te boven komen der gerezene bezwaren.

“Die bereidwilligheid op prijs stellende en rijpelijk overwogen heb-

bende de drie punten, in uw schrijven vervat, en waarin opgesomd worden de omstandigheden, van welke, naar uwe overtuiging; de mogelijkheid van het welslagen uwer pogingen afhangt; voorts na te hebben gehoord de commissie, welke Wij bij Ons besluit van den 17^{den} dezer, N°. 81, hebben ingesteld, om, met overweging van de wenschen der Tweede Kamer van de Staten-generaal aan Ons een volledig ontwerp van Grondwetsherziening voor te dragen, en om Ons tevens derzelver denkbeelden omtrent de zamenstelling van een Ministerie mede te deelen, geven Wij u bij deze op uw boven aangehaald schrijven ten antwoord:

"1°. dat Wij u magtigen, om u, zoowel met de leden der Eerste en Tweede Kamer der Staten-generaal, als met voorschreven commissie in aanraking te stellen, ten einde voor u zelven genoegzame zekerheid te bekomen, dat voor ons vaderland een gewijzigde Grondwet zal kunnen worden tot stand gebragt, waaronder gij en degenen, die met u moeten arbeiden, met vrucht voor de belangen van het vaderland en van Ons en Ons Huis kunnen werkzaam zijn.

"2°. dat Wij u toezeggen, dat, indien zoodanige Grondwet wordt ontworpen in de groote trekken aan de Britsche gelijk, met die wijzigingen, welke onze landaard en de tegenwoordige omstandigheden vereischen, en bij welke Grondwet aan Ons eene positie gelijk aan den Souverein van Groot-Brittanje wordt verzekerd, — Wij, in dat geval, daarmede genoegen zullen.

"3°. dat Wij u, in dit bijzonder geval en als een blijk van Ons volkomen vertrouwen, de geheel vrije en onbelemmerde keus toestaan van degenen, die, onder uw voorzitterschap, met u een homogeen en verantwoordelijk Ministerie zouden kunnen uitmaken."

's GRAVENHAGE, den 24sten Maart 1848.

WILLEM.

Aan Onzen Minister van Staat, Graaf G. SCHIMMELPENNINCK, Onzen Gazant aan het Hof van Groot-Brittanje.

Blz. 268, r. 10 v. b. "Besluit". Zie het Koninklijk Besluit, van den 24sten Maart 1848, houdende intrekking van het tweede gedeelte van het Besluit van den 17^{den} te voren nopens de zamenstelling van een nieuw Ministerie.

Blz. 268, r. 8 v. o. "Bezoek van THORBECKE aan Graaf SCHIMMELPENNINCK". In zijn nagelaten papieren deelt Graaf SCHIMMELPENNINCK hieromtrent het volgende mede:

"Ik kende THORBECKE niet dan van de allerongunstigste zijde, als

den lofredenaar van de ergste Jacobijnen onzer vorige omwenteling en den lasteraar dergenen die hen belet hadden het terrorisme en de guillotine op ons grondgebied te vestigen. Het eenige, dat ik derhalve te zijnen opzichte konde zeggen, was, dat ik hem nader zoude beoordeelen naar het werk, dat hij met opzicht tot de Constitutie zoude verrichten; ik zoude daaruit bespeuren of ik mijne meening mocht kunnen wijzigen. Nadat ik gedurende den geheelen dag op diverse wijze was behandeld, want mijn besluit was vast genomen, kwam 's avonds vrij laat eindelijk THORBECKE zelf (die tijdens de vorige conferentiën, in afwachting van het resultaat, veelal op en neder den Vijverberg had gewandeld) bij mij. Dit was de eerste reize, dat ik dien man zag en zijn uiterlijk beviel mij weinig, hoezeer hij kwam om mij te zeggen, dat de commissie, die ten slotte geen kans zag een Ministerie, dat vertrouwen inboezemde, zamen te stellen, het eens was geworden om den Koning te raden in alles te treden wat door mij was gesicht; hij kwam mij dan ook het volgende stuk, door hem gesteld en met zijne hand geschreven, voorlezen. Na dit gedaan te hebben, deed hij mij blijken, dat hij, hoezeer aan zijne tegenwoordige betrekking te Leiden gehecht, zich aan geene plaats in het Ministerie zoude onttrekken, wanneer dit voor 's Konings dienst noodig was en dergelijken, waardoor hij mij in den mond gaf om hem deswege eens propositie te doen."

Biz. 269, r. 1 v. b. "Brieven uit Rotterdam en Utrecht". In een zeer dringenden brief van 17 Maart werd door A. S. VAN RESEMA, advocaat te Rotterdam, uit naam van zeer velen geschreven, op het gerucht dat LUXAC bedankte om in het ministerie op te treden, dat hij daartoe verplicht was. "Het belang van Vorst en vaderland vordert de hulp van onbaatzuchtige en eerlijke staatslieden, die aller vertrouwen bezitten. Het laatste programma van de Tweede Kamer doet wat goeds verwachten. De gematigde en tevens vrijzinnige geest heeft nimmer een schooner oogenblik gehad om duurzamen zegen voor Vorst en volk te bereiden."

De volgende brief werd aan LUXAC geschreven door HOYNOCK VAN PAPPENDRECHT:

ROTTERDAM, den 15 Maart 1848.

Amisissime,

"Geluk waarde vriend met het doorbreken der zon van verlichting in het staatsgebouw. Mijn hart deelde in het gevoel, dat het uwe moet gehad hebben, toen de beginselen zoo lang en edel door u voorgestaan wierden voorgeroepen om openlijk gehuldigd te worden, en ik

mag in deze woelingen wel een woordje tot mijn vriend spreken. Ik weet, dat het bijzonder onaangenaam is een vrij en onafhankelijk leven op te offeren, al is het dan ook tijdelijk, doch in de publieke opinie wordt gij als man van het algemeen vertrouwen in gedagten reeds aan het hoofd der staatszaken door Zijne Majesteit geroepen. Zeker is het, dat gij met geen beginselen zult transigeeren, gij kent dit niet — en dat uwe toenadering mitsdien de openbare hulde zal zijn van uw vaste beraden en al zeer goed gegronde beginselen, doch ik weet als gij er toe overgingt, dat het met weezin zoude zijn, daar gij beiden in een gedeeltelijk hofleven zult moeten missen het dierbaarste, het stille huislijke genoegen. Doch al was het ook tijdelijk, onttrek u toch niet, want het oogenblik heeft ervaring, beraad en de leiding noodig van hen, die men algemeen vertrouwt.

Ontvang met de lieve vrouw de hartelijke deelneming van

t. t. P. S. HOYNE VAN PAPENDRECHT.

PS. Een puntje van de sluijer was eergisterenavond door een brief van een lid van de Staten-Generaal (zoo men zeide) opgeheven en deze brief op twee societeiten voorgelezen en gaf algemeene geestdrift. Bij deze konde men eene wezentlijk lieve vrijwillige illuminatie niet tegenhouden.

Men heeft de vooruitgang woelziek genoemd. Gisteren avond was het volk hier op sommige punten zeer aanzienlijk, men danste en zong — dog alles was ordelijk, dat men dus gerust is voor orde, want het voorbeeld is reeds gegeven. Vale.

In een brief uit Utrecht werd aan LUZAC het volgende geschreven:

Amice,

Ik ben door eenige notabele menschen alhier aangezocht om u te solliciteren om eenig ministerie aan te nemen, al was het ook maar *ad interim*, dit zoude het publiek vertrouwen doen toenemen uithoofde van de algemeene hoogachting voor uw persoonlijk karakter.

Indien gij hierin bewilliget, dan zoudt gij den grootsten invloed op de keus van de nieuwe collega's kunnen uitoefenen, en men vertrouwt dat ook andere bekwame en gematigde mannen zich daartoe eerder zouden laten overhalen, wanneer gij hun ambtgenoot waart.

Mijn wensch stemt hiermede overeen; gij diendet nu wel eene poging voor het vaderland te doen, ten gevolge van uw staatkundig gedrag sedert zooveel jaren.

Maandag kom ik in den Haag, voor de Eerste Kamer, en ik zal trachten u dien avond nog te vinden, indien er thans nog tijd bij u overschiet.

t. t.

UTRECHT, Woensdag 22 Maart 1848.

J. G. VAN NES.

V.

XVI

Blz. 269 r. 4 v. b. "Door alle onpartijdigen erkend". Zoo schrijft BRUCE aan LUZAC onder dagteekening van 2 April:

Waarde Vriend!

Toen ik uwen laatsten brief over de benoeming van VAN RAPPAARD en VAN DER HEEM ontving, vermoedde ik voorwaar niet, dat ik zoo spoedig u zelve op een van die ministeriele zetels geplaatst zoude zien. Zal ik u met die lotsverandering geluk wenschen? Waarlijk, ik kan het niet. Onder alle omstandigheden komt mij de ministersstoel onbehagelijk voor. In de dagen, die we thans beleven, beschouw ik de vervulling van die betrekking als eene opoffering aan het welzijn des Vaderlands.

Als zoodanig wil ik u dan ook daarmede geluk wenschen, dat gij uwe rust, uw genoeglijk leven en uwe populariteit aan het vaderland ten offer hebt gebracht. Uwe naam behoorde in het nieuwe ministerie, misschien had hetzelfde zich nog meer met dergelijke populaire namen moeten versterken.

Hoe dit zij, in de oogenblikken van spanning, waarin geheel Europa en dus ook wij verkeerden, behoort er eene dubbele mate van voorzigtigheid aan de eene zijde en eene dubbele mate van vertrouwen aan den anderen kant, om, zooals gij gezegd hebt, het schip van staat in behouden haven te brengen. Moge de hemel uwe pogingen en die uwer ambtgenoten zegenen, en moogt gij u niet bedrogen vinden in uwe hoop. Wat zijn de omstandigheden om en bij ons veranderd, welke dreigende onweerswolken aan alle zijden. Hoe zal het mogelijk zijn, dezelve af te wenden. Ik moet erkennen, dat ik de toekomst donker inzie. Het is gemakkelijk de bestaande orde van zaken omver te werpen, dat hebben de laatste weken bewezen, maar moeilijk zal het zijn om de gesloopte gebouwen weder op te trekken, zoo althans, dat orde en rust dezelve weer kunnen bewonen. Geene openbare betrekking is op dit oogenblik aangenaam, zelfs niet die van Gouverneur eener provincie. Maar daar slaapt men toch op rozen, wanneer men zijn toestand met die der ministers of die der leden van de Kamer vergelijkt; want de verantwoordelijkheid is uit den aard der zaak vrij wat geringer. Wij zijn tot dusverre zeer rustig en toch behoeft er weinig te gebeuren, om ook in deze provincie plaatselijke onlusten te doen ontstaan. De fabriekarbeid in Twente dreigt spoedig stil te staan en ook in de steden werken de omstandigheden op elken arbeid ongunstig. Ik heb bij herhaling op vermeerdering van bezetting alhier aangedrongen, doch ben tot dusverre daarin niet geslaagd. Er zal morgen wel een compagnie infanterie van Coevorden te Zwolle komen, maar dat brengt ons garnizoen slechts

op 300 man. Zal men daarmede, indien er iets gebeuren mogt, Zwolle, Kampen, Twente in orde kunnen houden. Ik geloof het niet, en daarom zou ik het in de daad als zeer wenschelijk beschouwen, indien men ons hier ten minste een geheel bataillon infanterie gaf. Dan kon men bij mogelijke ongeregelheden een gedeelte naar Kampen of naar Twente zenden, en de zekerheid dat men genoegzame middelen van bedwang had, zou ook de onrustigen voorzigtig maken.

Met leedwezen heb ik van HAERHOLTE vernomen, dat uwe vrouw zich ongesteld gevoelt.

Van harte wensch ik, dat zij spoedig geheel hersteld moge wezen, want indien bij al uwe bezigheden zich nog huislijke ongerustheid voegde, dan weet ik waarlijk niet hoe gij het uithouden zoudt. Indien de tijden rustig waren, zou ik u een verlof van 14 dagen vragen tot herstel mijner gezondheid. Sedert twee maanden lijd ik veel aan dagelijksche hoofdpijnen, die mij dikwijls tegen elke bezigheid doen opzien. Ik geloof, dat ik dezen winter te veel ingespannen ben geweest en te weinig beweging heb genomen. Maar ik wenschte zoo zeer om op de hoogte der zaken te komen en niet meer van mijne ondergeschikte ambtenaren afhankelijk te zijn. Voor een gedeelte is het doel bereikt, maar nu zit ik met de gevolgen. Veertien dagen, rustig en buiten doorgebracht, zouden mij herstellen, maar op dit oogenblik is daaraan niet te denken. Gij wilt het gemaal afschaffen en daar gij meerdere uitgaven moet doen, zult gij meerdere inkomsten behoeven. Wat zult gij in de plaats voorstellen? 't Is waarlijk eene moeilijke vraag!

Nogmaals wensch ik u zegen toe op uwen arbeid, en hoe moeilijk dezelve ook moge wezen, zoo kunt gij ten minste dat genoegen smaken, dat uwe deelneming aan het ministerie velen heeft gerustgesteld. Met de meeste hoogachting en vriendschap

ZWOLLE, 2 April 1848.

t. t.

G. W. BRUOE.

LUZAO beantwoordt den brief op 6 April en schrijft hem o. a.:

Waarde Vriend,

Uit uwe vriendelijke missive van 2 dezer zag ik met genoegen, dat gij mijne positie zeer juist inziet, en overtuigd zijt, dat pligtgevoel alleen mij heeft kunnen bewegen in de omstandigheden, waarin de zaken den 22, 23 en 24sten Maart geplaatst waren, eene waardigheid op mij te nemen, naar welke ik nimmer getracht heb, eene taak te aanvaarden, die mij veel te zwaar is. Ik heb mij niet mogen onttrekken en zal nu doen wat ik kan, met opoffering van alles wat mij vroeger zoo gelukkig maakte. Ik zie met u de zaken zeer duister

XVI*

in, en kan mij nog niet voorstellen hoe alles zich buiten ons schikken zal en hoe wij onze eigene zaken geheel voldoende zullen regelen.

De Kamer is, geloof ik, zeer overtuigd, dat wij nu vele vroegere bezwaren moeten opofferen en ik vleijde mij, dat de Grondwetsherziening het moeilijkste deel der taak niet zijn zal; de achteruitgang van alle middelen van bestaan en de dientengevolge algemeene verarming zal wel de meeste zwaarigheden opleveren. Wij moeten echter niet wanhopen. Verliezen wij den moed, dan is alle redding onmogelijk.

Over uw verlangen naar vermeerdering van militaire magt heb ik gisteren in den Raad gesproken, doch kan u hierop weinig troostrijks mededeelen. Allerwege wordt ons versterking gevraagd, en bij de beperktheid onzer armee is het onmogelijk aan alle de aanvragen te voldoen. Om u een geheel bataillon te zenden, moet men van elders vele manschappen terugtrekken, en dit acht men bedenkelijk; wij hopen, dat de goedgezinden zich met ernst zullen aansluiten en zich voegende bij de schutterij in staat zullen zijn aan de kwalijkgezinden zooveel vrees in te boezemen, dat zij zich stil houden.

Blz. 269, r. 14 v. b. "Ontslagen". Het ontslag van DE JONGE VAN CAMPENS NIEUWLAND was van den 19den Maart, dat van de andere ministers van den 25sten. De dankbetuiging, onder welke het ministerie werd ontslagen, werd in de *Staatscourant* weggelaten en het protest van de ministers hiertegen bij Mr. D. DONKER COURTIUS, die de besluiten had gecontrasigneerd, bleef zonder gevolg.

Blz. 269, r. 15 v. o. "THORBECKE geeft eene geheel andere voorstelling in zijne *Bijdrage*". Hij schrijft daar op blz. 4 en 5: "Men verklaarde evenwel aan dezen (Graaf SCHIMMELPENNINCK), dat zijn denkbeeld in allen gevalle ontijdig scheen, en dat men den Koning, indien Z. M. advys verlangde, zou afraden, den last, door den Heer SCHIMMELPENNINCK gevraagd, hem op te dragen. Dit gebeurde nog denzelfden avond, 23 Maart. De Heer SCHIMMELPENNINCK zou nu, dacht men, zonder verdere omwegen of hooger vlucht, zich schikken tot deelneming aan den eenvoudigen maatregel, die noodzakelijk was geworden, en de hem bestemde plaats innemen. Doch neen; den volgenden morgen schrijft hij een tweeden brief, waarin hij nu wel de instelling van een definitief Ministerie ter zijde laat, maar aanbiedt, andermaal als hoofd, een tijdelijk Ministerie tot stand te brengen."

Van dezen tweeden brief, aan den Koning door SCHIMMELPENNINCK den 24sten Maart geschreven, is ons uit andere bescheiden niets bekend. Het rescript daarenboven maakt het bestaan van een tweeden brief niet waarschijnlijk, daar het een weerslag is

op den brief van 23 Maart; ook wordt daarin niet vermeld of het ministerie een tijdelijk dan wel een definitief ministerie zal zijn.

In zijne schriftelijke Aanteekeningen spreekt SCHIMMELPENNINGK over deze zinsnede in de *Bijdrage* en ontkent ten stelligste, dat er een zoodaunige brief bestaan heeft. Ook de voorstelling in de *Bijdrage*, dat SCHIMMELPENNINGK een definitief ministerie zou hebben willen vormen en aan dit denkbeeld nog den 23sten Maart vasthield, is ons uit andere stukken niet gebleken.

Biz. 270, r. 4 v. b. "20 jaren later". 17 Juni 1868. Bijblad 488. Bij de interpellatie van Mr. KOORDERS betreffende de kabinetsformatie, zeide THORBECKE o. a. het volgende:

"Waarom het nieuwe Kabinet niet uit leden der voormalige oppositie geformeerd? Mag ik een woord zeggen van mij zelven? Ik heb nu gehandeld in dezelfde gedachte, waarin ik in Maart 1848, toen Koning WILLEM II met zijn vriendelijk, edel, welwillend gelaat, mij de vraag deed: "Wilt gij mijn Minister van Binnenlandsche Zaken zijn?" Ik antwoordde: "Zoo het niet anders kan, doch verzocht verschoond te blijven, mijn gevoel tegenover den Koning vergelijkende met hetgeen mij, niet genegen om de wapenen te dragen, zou bezielen, wanneer de nood aan den man kwam, en dus tot opnemng van het geweer verplichtte. Moreele macht boven ambtsmacht stellende, bleef ik uit eene natuurlijke zucht tot vrijheid steeds in het gevoelen van 1848 en was ik het nu meer dan ooit."

Biz. 270 r. 1 v. o. "*Kölnische Zeitung*". Den 13^{den} Maart 1848 was reeds aan de *Kölnische Zeitung* geschreven, dat er zich te Amsterdam eene communistische vereeniging had gevormd. Het bericht werd het eerst door *de Tijd* medegedeeld en in de *Arnhemse Courant* van 18 Maart overgenomen. De Amsterdamsche correspondent van het Duitsche blad hoopte, dat men door maatschappelijke hervormingen en loonsverhooging gevaarlijke woelingen zou voorkomen. Er waren volgens hem wel 1000 leden der vereeniging. De redactie van *de Tijd* voegde bij het bericht: "Wij kunnen het vorenstaand bericht volkomen bevestigen. Wij wisten sinds eenigen tijd reeds, dat die vereeniging bestond en zelfs dat zij onderscheidene vertakkingen heeft buiten de hoofdstad, doch hebben ons onthouden het mede te deelen, om in deze tijdsomstandigheden de gemoederen niet onnoodig te verontrusten."

Biz. 270 r. 6 v. o., zie ook biz. 244 r. 7 v. b.

A. J. E. VAN BEVERVOORDE was op nieuw door de rechtbank te 's Gra-

venhage bij vonnis van 16 Maart 1848 veroordeeld wegens laster tot gevangenisstraf van 6 maanden, eene boete van f 1000 en ontzetting van rechten gedurende 10 jaren, als schrijver van een artikel, voorkomende in het Weekblad *de Burger* N°. 26 van 29 December 1847, getiteld: "de aftreding des Ministers VAN HALL", waarin de woorden voorkwamen: "dat hij de natie al het barengeld heeft afhandig gemaakt, en haar daarvoor papier zonder waarde heeft opgedrongen; dat de hermunting en inwisseling schier nog niet begonnen is en het volk met onbeschaamdheid door hem is bedrogen en verraden."

Dit vonnis werd bevestigd door de arresten van het hof in Zuid-Holland van 15 April en van den hoogen raad van 13 Juni 1848.

De *Courrier* noemt het vonnis bespottelijk en zwartgallig. Den 17^{den} April deelt VAN BEVERVOORDE mede, dat hij zal ophouden voor het publek te schrijven. Hij is tot dat besluit gekomen door de tegenwerking en teleurstelling, welke hij zegt ondervonden te hebben van de leden van het tegenwoordig bewind, tot wier verheffing hij beweert te hebben bijgedragen.

Blz. 284 medio. "THORBECKE niet tot ambtgenoot." Van conservatieve zijde werd door sommigen de opneming van THORBECKE in het ministerie gewenscht. Met blijkbaar welgevallen teekende VAN RAFFARD (de directeur des Kabinetts) aan "Maandag 10 April, § 11 bij Z. M. . . zou niets tegen de benoeming van THORBECKE gehad hebben." Ook de oud-minister SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, toen gouverneur van Gelderland, zocht LUZAC te bewegen om THORBECKE in het ministerie op te nemen in den volgenden brief:

Eenmaal Minister van Binnenlandsche Zaken veronderstel ik, dat het u een zwaar offer zoude zijn van die portefeulle af te zien en alleen met de Dominés en Rabbijnen om te springen. Ik geloof niettemin dat het belang des Vaderlands dat offer verlangt, en Prof. THORBECKE u moet vervangen. Wel ben ik persoonlijk van oordeel, dat het zijne goede zijde zoude hebben om den Heer DE KEMPERAER, die orde wil, en bij vastheid van karakter en schrandtheid, een practischen zin heeft, als mijnen chef te zien optreden, maar de geest des tijds is niet dan met groot gevaar te bestrijden. Die geest wordt grootendeels geleid door de dagbladen: dezen willen THORBECKE. De jonge lieden zijner school verkondigen luide, dat hij de man is. Ik weet alles wat er tegen is: de persoonlijke moeilijkheid opsigtelijk Graaf SCHIMMELPENNINCK; het dominante van een man, *qui se discute pas, mais qui impose ses idées*; het gevaar eener theoretische administratie. Maar bij mij is alles ondergeschikt aan den drang om eene revolutie te weren. TH. is braaf en kundig. Haspalt hij niettemin

de boel in de war, dan zal er eene kleine reactie volgen, die minder te duchten is, dan eene nu te verwachten opwinding. Denkt gij er anders over, dan moet gij den Arnhemmer op uwe hand weten te krijgen, of een andere invloedrijke tolk aanschaffen. Het Handelsblad heeft zijne waarde, maar is te uitsluitend aan de beurs gewijd.

Arnhem, 7 April 1848.

t. t.

SCHIMMELPENNINCK V. D. OYE.

Blz. 284 regel 15 van onder. "Persoonsverguizing." Eene zoodanige persoonlijke oppositie tegen de ministers heeft meer dan tien jaren geduurd. THORBECKE heeft zich meer dan eens beklaagd over de vijandige taal tegen hem gevoerd tijdens zijn eerste ministerie. Later voerde hij zelf zulk een taal tegen het ministerie SIMONS—VAN DER BRUGGEN, wien hij hypocrisie en dubbelzinnigheid verweet. Lateren ministers legde hij ten laste parasitische en hybridische politiek.

Blz. 284 r. 3 v. o, "AND LUZAC werd karakterloosheid verweten." Naar aanleiding van het hier bedoelde artikel van de *Arnhemse Courant* schreef prof. VAN ASSEN aan LUZAC het volgende (5 April 1848):

"*Non c'en est fait, je me retire!*" was een deuntje in mijn kindertijd, — en zie nu de *Arnhemse Courant*, 4 April: de Heer L. C. LUZAC is niet cordaat, niet eerlijk noch oprecht meer, zoo bij niet ilico het lidmaatschap der 2de Kamer nederlegt, (en dan ilico de Staten van Zuid-Holland bijeenroept, om nu, terwijl de Heer V. D. HEIM niet tegenwerken kan, Prof. TH. in zijn plaats te doen kiezen). *Quid tanti refert Thorbeckio?*

"Hij wil immers, 1°. dat de nieuwe grondwet *niet* aan de Staten-Generaal zal voorgelegd worden, als hij er zijne treurige dwang- of dwarsdrijfrol niet te spelen zou hebben — en 2°. hij wil en moet en zal immers *minister* wezen (en wel President tegelijk en van Binnenlandsche Zaken) de natie *wil* hem en, geen ander komt bij de natie in aanmerking. Ja zonder hem is de dynastie en het aanwezen der natie niet veilig (*Arnh. Courant* of *Bijblad* heden), maar dan kon hij immers geen lid der Staten-Generaal blijven?

"Antwoord. Hij kon wel, want dan zou hij wel verzoenen met het Engelsch principe, dat de ministers leden der Kamers *moeten* zijn (gelijk ook in Frankrijk) en 'tgeen uit den aard der zaak voortvloeit, wanneer de meerderheid der kamers de ministers aanwijst en deze niet, gelijk TH. ze nu zelf noemt, *les hommes de la pensée du Roi* zijn, maar *du voeu de la nation, représentés dans les chambres*.

"De variatia van den Heer L. om nu (buitendien slechts provisioneel) beide qualiteiten te vereenigen, zal veel kleiner zijn dan die van TH.

zelve, die eerst zoo krachtig de enkele verkiezingen refuteert, nu ze helpt (of doet) voorstellen, en ze zelfs door een *coup d'état* wil doen doordrijven (om de grondwet ab initio radicaal nul te maken?) want ROEST VAN LIMBURG is toch wel TH. en tegelijk het *Haagsche Bijblad*, gelijk ook de *Arnhemse Courant* TH. is.

“Een aardig materieel indice oopens het hoofdartikel *Arnh. Courant* 2 April, eindigende *much ado about nothing* hebben wij in onze faculteitspapieren. Al te duidelijk verraadt TH. dat hij gevoelt waar hij onvoorzichtig gepeuceerd en zich aan en naast G. SCHM. onbruikbaar gemaakt heeft, door de gratuite door elk billijk oordeelende afgekeurde beleediging dezen (en zijn vaders gedachtenis) aangedaan (in de Gids.) Hij zou 't anders met Graaf SCHIMMELPENNINGK wel hebben kunnen vinden, indien deze slechts “begrepen had, dat hij (met terzijde stelling van eergevoel) zich in de eerste plaats en voor “alle anderen van de medewerking van den Heer TH. moest verzekeren. “en buiten dezen alle ministerieele combinatiën en machinatiën onvruchtbaar werk waren” (Bijblad 4 April p. 2. a) terwijl het van zelf sprak “dat hij naast den Leidschen staatsman slechts een ondergeschikte rol kon spelen” (aldaar). Ook de heer L. zou wel als minister kunnen blijven fungeren mits met een “steun en wel een stevigen” (ald.) en wie steviger dan de *ijservaste* THORB. (courant p. 1 in fine) d. i. een *Mentor*.

“Maar heeft TH. toch niet aan een andere zijde het zwak van den edelen, fijngevoeligen en belangloozen L. die zeker niet dan onder protest en à son corps défendant eene portefeuille heeft aangenomen, — het zwak zeg ik gekend en hem op zijn zeer getast? Had L. begrepen, dat het Engelsch programma ook medebragt, zich dagelijks van voren af aan te zien honnissieren en bafoueren door hem of de adjudanten van hem, die zich de eenige Messias gelooft te zijn? Op zulk afmattend forceren wordt het toegelegd! Zie 't slot van het artikel courant, f. d. b. “Laat u niet weerhouden het ministerie soms wat hard aan te spreken. In politieke zaken (d. i. om mij à tout prix in 't zadel te wringen) ken ik geene bescheidenheid”. Ja wel ecce homo! —

Blz. 284 r. 1 v. o. “dubbele betrekking van lid der Staten-generaal en van minister” In een brief van April 1848 aan LUZAO raadt echter DE KEMPENAEER hem aan lid der Kamer te blijven.

Amicissime!

Mijn antwoord op uw brief dezen middag ontvangen was reeds per post besteld, toen ik dezen avond uw nader schrijven van dezen dag ontving.

Mijne belangstelling in alles wat u betreft, en vooral ook in de belangrijke vraag, hierbij behandeld, noopt mij u dadelijk mijn eerste denkbeelden mede te deelen; ofschoon ik gaarne daarover nader wil doordenken, en morgen het gevoelen van S. en zijn griffier inwinnen om u dat alles nader mede te deelen.

1°. Ik zou u zeer ongaarne als medelid der kamer missen.

2°. Ik begrijp, dat Zuid-Holland er evenveel prijs op zal stellen, u als afgevaardigde te behouden. Zoo dat zoo is, zal men mij antwoorden, kan zij u op nieuw verkiezen: dan is dat dubbel vereerend voor u, en neemt misschien veel van uwe bezwaren weg. Ik vrees evenwel dat zij dat niet zal begrijpen: — zulke herkiezingen in spijt van bedanken, zijn bij ons nog vreemd.

Wij wagen dus te veel.

3°. Ik wenschte zoo gaarne het denkbeeld staande te houden, gij zijt, en blijft Lid der Kamer. Als zoodanig werdt gij door den Koning geroepen, om hem te helpen in het samenstellen van een nieuw Ministerie. Gij verklaardet u bereid, die hulp te betoonen, maar bedingt vooruit dat gij verschoout zoudt blijven van het aannemen eener portefeuille. Dat werd ingewilligd. Latere omstandigheden noodzaakten u, eene portefeuille op te nemen, om het Ministerie SCHIMMELPENNINGCK binnen de fatale 24 uren mogelijk te maken, en Rotterdam te vreden te stellen: maar gij deedt het onder de stellige voorwaarde dat het slechts tijdelijk zoude zijn, totdat het oogenblik zou zijn aangebroken, waarop een definitief Ministerie zal kunnen worden te zamengesteld, en gij dan naar uwe plaats in de kamer zult kunnen terugkeeren. Ook dat is aangenomen.

Gij zijt dus Lid der Kamer, tijdelijk en uit nood belast met 2 Ministeriën; maar in het bezit der belofte dat men u zoodra mogelijk van beide portefeuilles zal verlossen.

Wanneer gij nu uw ontslag neemt als Lid der Kamer, vernietigt gij dan uwe eigene positie niet; geeft gij dan niet te kennen, dat gij bij eene definitieve regeling der Ministeriën eene van uw beide portefeuilles wel zult willen behouden?

Men kan niet onderstellen dat gij u op eens — en geheel — aan 's Lands zaken zult willen onttrekken.

4°. Maar uw eigenlijk bezwaar vat ik niet. Uwe overtuiging en uwe gevoelens blijven dezelfde, hoe men u betitele, in welke rok men u kleede: en of men u naast mij, of tegenover mij plaats geve.

Hetgeen vroeger, en onder andere omstandigheden, verwerpelijk was, en daarom door u werd bestreden, kan nu, onder veranderde omstandigheden, nuttig, wenschelijk, noodzakelijk zijn, en daarom door u worden verdedigd. Daarin zou dus geene inconsequentie zijn gelegen.

De vrees voor inconsequentie is bij velen een dwaalbegrip. Zij vergeten dat een vertegenwoordiger, dikwerf aan den eenen Minister stoutweg moet weigeren, hetgeen hij aan zijnen opvolger gereedelijk toestaat: — dat het plicht kan zijn heden aan te nemen, hetgeen gisteren volkomen plichtmatig werd verworpen.

Ik begrijp niet, hoe uwe betrekking als Lid der Kamer u hinderlijk kan zijn als Minister, hoe gij nu als minister zoudt goedkeuren — hetgeen gij op hetzelfdeoogenblik en onder dezelfde omstandigheden als Lid der Kamer zoudt afkeuren.

Gij hebt maar eene eerlijke overtuiging — maar ééne oprechte bedoeling — deze vormen uw oordeel — en dat oordeel is hetzelfde — hetzij gij geplaatt zijt aan de tafel der Ministers — hetzij gij zit op de bank der vertegenwoórdiging.

Uwe mens conscia recti waarborgt mij, dat er in u geene twee beginselen, één ministerieel — en één populair — kunnen huisvesten. Gij hebt er maar één, dat is noch ministerieel, noch populair — het is deugdelijk, waarachtig, oprecht.

Is dat waar: dan zal de bron, waaruit gij uwe overtuiging put; de weg, die gij inslaat, om de waarheid op te sporen; het middel dat gij kiest, om 's lands welzijn te bevorderen; — altijd dezelfde — en het zelfsde wezen, hetzij gij Minister, hetzij gij vertegenwoordiger, — hetzij gij beiden te gelijk zijt.

Gij hebt altijd geijverd voor de heiligheid der schuld. Gij zoudt als vertegenwoordiger er nimmer in toestemmen; dat door een gedeelte derzelve de pen werd gehaald. Als Minister zoudt gij dat even weinig kunnen voorstellen of verdedigen. Niet omdat de betrekking van vertegenwoordiger met die van Minister vereenigd dat verhindert, en de vertegenwoordiger dat aan den Minister verbiedt; maar omdat uw rechtschapen gemoed daarvan een afkeer heeft.

Vergun mij u aan te bevelen, u aan de oordeelvellingen der menschen niet te storen; maar alleen te doen, hetgeen na rijp beraad uwe overtuiging als oorbaar aanwijst.

Blz. 285 r. 2. Als een ander bewijs der liberale richting moet worden aangemerkt, dat door de regeering alle officieele betrekkingen met het *Journal de la Hays* werden afgebroken. Van 1830 af had dit blad ondersteuning genoten uit fondsen der regeering. De minister VAN MAANEN wilde in 1832 het redacteurschap van dit blad aad THORBECKE opdragen, die blijkens zijn brief aan GROEN VAN PRINSTERER van 15 Juni 1832 ernstig over de aanneming heeft gedacht. In de jaren 1832, 1833, 1837, 1838, 1841 en 1844 komen stukken van THORBECKE in dit blad voor. Zie over dit blad Mr. W. P. SAUTJEN KLUIT, het *Journal de la Hays*, in *Handelingen en*

Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1879 blz. 3 tot 159, zie ook de *Geschiedenis van Nederland na 1830*, IV. blz. 52—58 en *Letterk. Aant.* blz. 34, 35, 80. Het *Journal de la Haye* heeft nog bestaan tot 31 Maart 1849 en werd volgens de *Arnhemse Courant* na April 1848 gesteund uit de particuliere middelen van WILLEM II.

Blz. 302 r. 8 v. b. "het schrijven van DE KEMPENAER". Hierop hebben betrekking de beide volgende door DE KEMPENAER aan LUZAC geschreven brieven.

Amicissime,

Op mijn brief l.l. Vrijdagavond uit 's Hage aan den Heer THORBECKE geschreven, ontvang ik heden het volgende antwoord:

Wil, wat mij betreft, op eens geruste week te Arnhem rekenen. Ik doe mijn best, maar zulk werk vordert niet altijd zoo wel, als men het zich bij den aanvang voorstelt. Wanneer men een stoel maakt, en drie pooten een zekeren tijd hebben gekost, kan men berekenen hoeveel men voor den vierden zal behoeven. Maar de G. W. wil zich aan dergelijke arithmetische operaties niet onderwerpen. Ik hoop echter tegen het eind der week uw geduld niet langer op de proef te stellen.

Ik moet morgen hier pleiten en was voornemens, morgen middag, na afloop daarvan, per spoortrein van hier te vertrekken, om nog dienzelfden avond u te komen bezoeken. Ik zal dat nu niet doen, maar mijn verblijf tot het einde der week rekken, tenzij ik u van dienst mogt kunnen zijn, want dan ben ik gaarne bereid dadelijk terug te keeren. Overleg dit dus, en ben ik in staat uwe moeilijke taak te verligten, zoo gelief mij maar te ontbieden.

Van het protest, dat ik u melde in de maak te zijn, zal niets komen. De bewuste artikelen in de *Arnhemse Courant* komen uit Leiden. Men heeft van hier reeds derwaarts geschreven en gemeld, dat ik het ongegronde en ongepaste der vertoogen tegen den Heer SCHIMMELPENNINGK heb betoogd; en aangedrongen, dat men den Heer S. en zijn ministerie moge laten handelen, om later zijne handelingen te beoordeelen.

Ik hoop dat uwe wederhelft hare noodlottige hoest ziet afslijten, en ik HaarEd. versterkt, en u bemoedigd en opgeruimd zal mogen wedervinden.

Arnhem
3 April 1848.

Vale
ex animo t. t.
J. M. DE KEMPENAER.

Amicissime!

Ik had gisteren avond het genoegen uwen brief van dien dag te ontvangen.

Ik bedroef mij herhaaldelijk over het beledigende wantrouwen, dat ik bij velen; — over de dwaze vorderingen die ik bij sommigen; — over de scheve oordeelvellingen, die ik bij de meesten ontmoet. Ik geef mij de moeite dat alles, waar ik het maar aantref, te bestrijden: — maar ik verzeker u ik heb druk werk, en kan soms niet nalaten harde waarheden te zeggen. Ik eindig vaak met tot mij zelve te zeggen: hoe meer ik de menschen leer kennen, des te meer achting koester ik voor de bonden.

De artikelen der *Arnhemsche Courant* doen veel kwaad: — doch vele herkennen uit dezelve den stijl en het karakter van TH. Enkelen hebben mij toegestemd, dat zoodanig schrijven tegenwoordig en onder de bestaande omstandigheden onverantwoordelijk is. Uit dat gedrag en uit onzen brief aan den Koning worden allerhande gevolgtrekkingen afgeleid; sommige moest ik voorbij laten gaan, als of ik dezelve niet opmerkte, andere moest ik bestrijden.

De slotsom van dit alles levert voor mij de overtuiging op, dat ons niets anders voegt en betaamt, dan dit *pecus ignobile atque ingratum* aan zijn lot over te laten, en alleen te doen, wat eigen overtuiging en pligtbesef aanraden of voorschrijven.

Die latere artikelen der *Arnh. Ct.* waren reeds geschreven voordat mijn bericht in Leiden kon zijn. Het laatste ingezondene Artikel uit 's Hage (quasi) was beter. Denk evenwel niet, dat ik mij van die vermaning iets voorstel. Indien wij ons in den Auteur niet vergissen, is het vermanen niets anders dan den Moorman te wasschen.

Het artikel, u betreffende, heeft mij geërgerd, maar mag niets anders dan een schouder ophalen ten gevolge hebben; of het mogt een tegenschrift zijn. Die schrijver verraadt dat hij Art. 93 der g.w. niet kent, of het volk bedriegt, door dat Art. als niet bestaande te doen voorkomen.

Uw bezit der portefeuille is daar te boven slechts tijdelijk; en UEd. treedt hier op als Lid der Kamer, in het belang van volk en vorst tijdelijk behartigende de Binnenlandsche Zaken, tot dat er een Minister zal kunnen zijn gevonden.

Ik acht het buitendien allerwenschelijkst u in de kamer te behouden, en wensch voor u dat gij spoedig van uwe tegenwoordige kluisters moogt worden ontslagen.

Ik besprak gisterenavond uwe quaestie met een paar der beduidendste leden van onze Statenvergadering: die mijn gevoelen volkomen deelden en er grooten prijs op stelden, dat gij Lid der Kamer blijft.

Onze Staten zijn thans vergaderd. Ik gis dat het daarop zal uitloopen, dat zij zullen verklaren, dat er in de bestaande omstandigheden geene noodzakelijkheid bestaat, om vooralsnog deze vacatuur te vervullen.

Wanneer ik niet vroeger door TH. worde opgeroepen, ben ik voornemens Zondag naar 's Hage terug te keeren, en met de laatste trein aankomende, u dadelijk een bezoek te brengen.

Ik verheug mij, dat uwe getrouwe wederhelft iets beter is; ik hoop hartelijk dat dit voorspoedig moge voortgaan.

Arnhem,
6 April 1848.

Vale
ex animo t. t.
J. M. DE KEMPENAER.

Ik ontving zoo even de *Arn. Courant* van heden die weder niet beter is.

Blz. 303 medio. "THORBECKE, aan wiens volgelingen men het schrijven in de *Arnhemse Courant* toeschreef."

Ook de *Wespen* onder redactie van VAN DAM VAN ISSELT, weet aan THORBECKE de artikelen der *Arnhemse Courant*:

"Een kundig man, dien wij hoogachten, en die veel heeft bijgedragen, om de constitutionele begrippen in ons Vaderland veld te doen winnen, de Heer THORBECKE, is in openbare geschriften aangemaand, om zijne medewerking aan die artikelen in de *Arnhemse Courant* te ontkennen, of althans te ontkennen, dat zij onder zijn medeweten en goedkeuring zijn geschreven. Hij heeft dat niet gedaan, en dat doet ons leed. Kwade geruchten en beschuldigingen vinden zoo gereeden ingang, en de achting van velen voor den Hoogleeraar wordt er door verminderd, dat hij niet openlijk verklaart, dat hij geheel vreemd is aan de schandartikelen van het *Arnhemmer Blad*. Mogt hij, in zijn welbegrepen belang, daartoe alsnog kunnen besluiten: hij zou aan velen zijner vrienden groot genoegen doen. — Wat men van Professor THORBECKE heeft gezegd, met betrekking tot den *Arnhemmer*, dat zegt men van den Heer F. A. VAN HALL, met betrekking tot de *Utrechtschen Nederlander*. Vreemd verschijnsel voorwaar! dat twee knappe mannen onder de verdenking staan van zich te laten prijzen en vergoden, ieder door zijne eigene Courant.

Blz. 303 r. 13 v. o. "de brief van THORBECKE aan LUZAC."

Leijden, 19 Mei 1848.

Een gesprek van gister met den Heer VAN HEEMSTRA geeft mij aanleiding u een brief te schrijven, die mij moeite doet. Hij zeide, dat

gij zeer gevoelig waart aan de kritiek der dagbladen, en, zonder dit uitdrukkelijk te zeggen, het vermoeden scheent te koesteren, als ware ik aan die kritiek niet vreemd.

Het is niet de eerste maal, gij weet het, dat men mij met zoodanig vermoeden lastig valt. Toen eerst de heer VAN MAANEN, dan de heer SCHIMMELPENNINGCK, vervolgens de heer VAN HALL in de dagbladen werden aangetast, moesten die opstellen door mij zijn geschreven of ingegeven. Waar een dier menigvuldige pijlen, vooral te Arnhem afgeschoten, doel trof, moest hij van mij komen. Gij weet, dat ik mij eens, in 1842, zelfs verplicht heb geacht, zulk verzinsel, door een valsch, kwaadaardig vriend uitgestrooid, na overleg met u in een gedrukt schrijven aan het Handelsblad te logenstraffen. Gij weet, dat ik elk, hetzij regstreeksch, hetzij middellijk bestuur eener courant steeds heb afgewezen. Zoo ik invloed op dagbladen kon oefenen, ik heb het niet gewild. Want een blad, daar ik invloed op oefende, moet aan mijne voorstelling geheel en al beantwoorden, of ik zou de moeite verloren achten. Nooit heb ik vrijheid gevonden tot de poging, om eenige redactie als werktuig te gebruiken. In vroeger jaren heb ik wel eens aan couranten over bepaalde onderwerpen vertoogen gezonden, die gij, geloof ik, alle kent, en die ik gereed ben alle te teekenen, ja welligt, *si tanti videtur*, in eene uitgave van kleine opstellen laat herdrukken.

Dat gij aan bovengemelde praatjes ooit het minste zoudt hebben gehecht, is onmogelijk; want in dit geval zou de zonderlingste veinzerij uw omgang met mij hebben beheerscht. Een omgang van alle weken, vaak dagelijksch; waarin niet ligt eenig publiek belang onaangeroerd bleef; en ook de couranten zoo dikwerf stoffe waren van onderhoud. Wij spraken er over, dat zij, stemmen der volksmeening, soms wel zulverder, en onder beter, waardiger leiding mogten wezen; dat zij, den een vinnig lakende, den ander hemelhoog prijzende, bij onzen jaloerschen landaard vaak meer kwaad dan goed stichtten; daar zij, nijd of argwaan zaaijende, en mannen, bestemd om zamen te werken, van elkander verwijderende, ook aan goede, juiste opmerkingen eene misgunstige ontvangst bereidden; dat evenwel publieke personen het deel hunner aansprakelijkheid, hoe lastig, voor de regtbank der drukpers, zich behoorden te getroosten. Op dezen voet met eenen vriend, die alles zegt, jaren lang te leven, en eene meening over zijn deelgenootschap aan publieke organen te koesteren, zonder hem die te doen blijken, dit is, kon het ooit in iemand vallen, bij u ondenkbaar.

Te vermoeden echter, dat ik een wapen, daar wij het misbruik van afkeurden, in het duister tegen u zou rigten, dit ware meer dan eene ongerijmde gedachte, het ware eene grove belediging. Het heeft mij in den loop van de conferentiën der Commissie over de Grondwet

bevreemd, u soms van eene overtuiging te zien afwijken, die ik, ten gevolge van ontelbare vroegere gesprekken, als onze vaste gemeenschappelijke overtuiging meende te kennen. Ik verschilde van u, gelijk van mijne overige medeleden, ten aanzien der inmenging des Heeren SCHIMMELPENNINCK. Ik heb betreurd, dat de toegevendheid der Commissie aan zijn verlangen eene zaak uit haar geheel bragt, die mij op een effen weg ter volbrenging scheen. Ik begreep niet, hoe gij, in een kritischen tijd, beide handen kondet leenen om van een ligtvaardig aangelegd proefministerie, zonder waarborg van eenheid, het lot te doen afhangen van een stelsel van Grondwet, dat ons land, ook volgens uw inzien, bovenal behoefte. De uitkomst heeft regt gedaan; die uitkomst, ik erken het, smart mij; een toestand, die reeds gevestigd kon zijn, is op nieuw onzeker geworden; en het gunstigste oogenblik der vestiging welligt reeds voorbijgegaan. Toen het eerste woord over mijne benoeming in eene Commissie tot herziening der Grondwet werd geuit, heb ik, zooals gij weet, verklaard, dat ik, benoemd, zou aannemen onder voorwaarde mijner volle vrijheid om, indien van de Commissie een ontwerp voortkwam, in wezenlijke punten strijdig met mijne overtuiging, die overtuiging in 't publiek te doen gelden. Inderdaad zijn in ons ontwerp eenige hoofdbepalingen opgenomen, waarmede ik mij niet kon vereenigen. Ik wacht, om die in 't openbaar aan te wijzen, de voorlegging af aan de Staten-Generaal. Het gedrukte rapport van den heer SCHIMMELPENNINCK aan den Koning zal mij aanleiding geven, om dan tevens eenige feiten onzer politieke geschiedenis der laatste weken aan te roeren. Geene nog zo oude, hartelijke vriendschap zal mij beletten, over de publieke zaak, of dwalingen of verkeerdheden van regering mijne meening te zeggen. Maar iemand van gezonde zinnen, die mij kent, en evenwel kon gelooven, dat ik in staat zou zijn, naamloos, uit de schuilhoeken eener courant, vriend of vijand, laat staan een oud vriend en bondgenoot, te bestoken of te doen bestoken; iemand, die mij kent, en zich evenwel zoo iets liet overreden, verdient de achting van geen braaf man. Want hij verleent, tegen beter weten, aan laster ingang.

Ik geloof te mogen onderstellen, dat, daargelaten den dief, dien het moeite kost iemand voor eerlijk te houden, zelfs zij, die mij niet dan oppervlakkig of naauwelijks meer dan bij name kennen, regtvaardiger zullen zijn. Hebben zij iets van mij gehoord, het zal dit zijn, dat ik mijne denkwijs mondeling of schriftelijk nimmer verbloem; dat ik bij eene hooge mate van vrijmoedigheid ongaarne krenke, maar dat ik, waar het mij plegt schijnt in het publiek te spreken, het woord of de pen van niemand behoef.

Indien ik ooit voor een oogenblik dacht, dat gij het minste aandeel

hadt aan hetgeen tegen mij in het licht kwam, ik zou mij voor mij zelve schamen. Hetzelfde verwacht ik wederkeerig van u. Ik kan mij niet anders voorstellen, dan dat uw antwoord allen schijn, die onze gemeenschappelijken vriend moet hebben misleid, geheel zal vernietigen. Laat dezen brief lezen aan wien gij verkiest. Vooral mogen onze medeleden der Commissie v. 17 Maart er wel kennis van dragen. Van mijnentwege kan hij worden gedrukt. Maar ongaarne zal ik in eene zoo oude betrekking, als die tusschen ons, éclat zien; onnoodig daarenboven, zoo, gelijk ik vertrouw, een voldoende antwoord van uwe zijde alle kans van misverstand te dezer zaak wegneemt tusschen u en hen, die altoos wenscht te blijven t. t.

J. R. T.

Hoog EdelGestrengen Heer MR. L. C. LUZAC.

Blz. 305, medio. "Manifest van de *Amstelsociëteit*." Dit manifest van 21 Maart was ontworpen door eene Commissie, bestaande uit VAN DAM VAN ISSELT, DONKER CURTIUS, LIPMAN en BEYERMAN. Het is afzonderlijk uitgegeven en ook in het *Handelsblad* opgenomen. De *Amstelsociëteit* verklaarde op te treden namens een "krachtige middenpartij, welke evenzeer door hare maatschappelijke stelling de gerustheid inboezemde, dat zij niet de omkeering der maatschappij konde verlangen, als zij door hare beginselen de zaak van vooruitgang hulddigde."

Het manifest eindigt met deze woorden:

"De strijd tegen de voorstanders van het behoud is geëindigd, het beginsel van staatkundige hervorming is erkend. Het geldt nu het groote vraagstuk, eene waarlijk vrijzinnige regering te ondersteunen, elke andere dan eene vreedzame ontwikkeling van den openbaren geest te keer te gaan, de voorregten te bestendigen, welke deze gelukkige verandering belooft, zonder de schokken welke eene teugelooze omkeeringzucht zoude kunnen berokkenen. Geen middel is daartoe meer geschikt, dan dat zij, die onlangs, onze oogmerken miskennende, in ons te onregte de tegenstanders der openbare orde meenden te ontwaren, thans inderdaad in ons hunne bondgenooten erkennen, ten einde eendragtig naar één groot doel te streven: Hervorming zonder wanorde!

Blz. 305, regel 12 van onder. "De roomsch-katholieken weldra instemden." De nauwe vereeniging van liberalen en katholieken, die toen tot stand kwam en een kenmerk is gebleven van de Thorbeckiaansche partij schijnt in Maart 1848 te zijn ontstaan. Als een laatste bewijs daarvan kan worden beschouwd de handhaving door het derde

ministerie THORBECKE van de missie in Rome in de begrooting voor het jaar 1872, welke post door de Tweede Kamer uit de begrooting geschrapt is.

Blz. 306, r. 8 v. b. "Daar Mr. W. G. D. OLIVIER zich onlangs als den schrijver bekend heeft gemaakt," in "*Van de Staten-Generaal*" blz. 21. Opmerkelijk is het, dat de toenmalige lofredenaar der rechtstreeksche verkiezingen in laatstgenoemd werk verklaart:

Blz. 49. "Rechts bestaat bij ons de directe volkskeuze, maar feitelijk zijn wij teruggebragt tot het stelsel der getrapte verkiezingen." Hij schrijft dit toe aan de kiesvereenigingen. "Allengs hebben de kiesvereenigingen het karakter van geloten gezelschappen verkregen. Zij zijn politieke clubs geworden en moesten het worden door den natuurlijken gang harer ontwikkeling." Juist om dit te voorkomen wenschten de voorstanders van verkiezingen met één trap de verkiezingen op te dragen aan kiezers, volgens de wet door de stemgerechtigde burgers verkozen.

Blz. 310 regel 6 van boven "het zoo juiste gevoelen van THORBECKE." Zie zijne *Aanteekening op de Grondwet*, Deel I blz. 202. Zie ook zijne rede over de begrooting in 1845, in de tekst afgedrukt, blz. 20.

Blz. 315, r. 15 van onder. "De gekozen kiezer verbreekt den zamenhang tusschen het volk der stembevoegden en den afgevaardigde." Opmerkelijk is, in verband hiermede, dat THORBECKE in 1869 in zijne "Narede" onder de hoofdtrekken der constitutioneele monarchie noemt eene "vrijgekozen volksvertegenwoordiging, zelfstandig naar eigen inzicht en oordeel besluitende zonder eenigen band met de kiezers."

Blz. 317, regel 11 van onder. "Voorstel van herziening, in 1844 aan de Tweede Kamer gedaan." Later, in de *Bijdrage tot de herziening der grondwet*, noemt THORBECKE het ontwerp der Commissie van 17 Maart eene nieuwe uitgaaf van het voorstel van 1844. Ware dit inderdaad het geval geweest, de geschiedenis van 1848 zou een geheel anderen loop hebben gehad. De moeilijkheden met SCHIMMELPENNINGK en NEVEU betroffen juist de onderwerpen, waarin de Staatscommissie van het voorstel van 1844 was afgeweken, welke afwijkingen bij de samenstelling van de Staatscommissie en van het tijdelijke ministerie niet voorzien waren.

In het voorstel van 1844 was de toekenning der individueele rechten (recht van vereeniging, afschaffing van het recht van *placet* en vrijheid van onderwijs) niet opgenomen en waren de rechtstreeksche verkiezingen

gen alleen voor de leden der Tweede Kamer voorgesteld, daar de benoeming van de leden der Eerste Kamer aan den Koning was gelaten. Om al deze punten draagt het ontwerp der Staatscommissie veel meer het karakter van eene navolging der Belgische constitutie dan van eene nieuwe uitgaaf van het voorstel van 1844. DONKER CURRIUS erkende dit in zijn rede van 13 Mei en OLIVARIUS wees in bijzonderheden aan, waar de Belgische constitutie was nagevolgd.

Blz. 319 medio, "incomptabiliteeten."

In de Amsterdamsche Courant van 13 Mei 1848, Bijvoegsel, komt een artikel voor van M. M. v. B. van Utrecht over: *De onafhankelijkheid der wetgevende magt*", waarin de cumulatie van betrekkingen wordt bestreden en aangedrongen wordt op de opname in het ontwerp van grondwet van een artikel van den volgende inhoud: "*De wet regelt de bestaanbaarheid en onbestaanbaarheid van het lidmaatschap in eene der twee kamers met openbare bedieningen of bezoldigde ambten. Aan geen lid kan gedurende den tijd der zittingen eenig ambt of bediening worden opgedragen.*"

Blz. 321, regel 4 van onder, "persoonsbeschrijving van THORBECKE in OLIVARIUS:

"Indien, op voordragt van het thans tijdelijk benoemde Ministerie, de Koning begrepen had, dat aan Professor THORBECKE meer dan het lidmaatschap der Commissie tot hersiening der Grondwet, dat hem eene portefeuille had kunnen worden opgedragen, zou men daarin in deze oogenblikken hebben moeten berusten. Men zou dan niet hebben behooien te vragen, of aan dien geleerde met veiligheid, in zoo moeilijke oogenblikken, de mede- of de hoofdleiding van het bestuur des Lands kon worden opgedragen; of in zijn geheele vorig leven een enkelen waarborg te vinden was voor praktische kennis van het beleid der zaken; — of niet integendeel ieder, die meer van nabij met hem bekend is, hulde doende aan zijne geleerdheid en scherpzinnigheid, aan hem ontzegt de zoo noodige kennis van, en geschiktheid voor administratie, en althans dien humanen geest, welke, zonder eigen denkbeelden uit zwakheid op te offeren, echter de meening van anderen weet te eerbiedigen. Wij zouden in dat ongelukkig geval de antecedenten van den Heer THORBECKE, als staatkundig schrijver en redenaar: de eenige titels waarop hij tot nu toe kan aanspraak maken, niet hebben nagegaan, om de onderscheidene contradictiën aan te toonen, waarin hij met zich zelve gevallen was, en als grondwetgever op zijne germanismen en duisterbeden niet hebben gewezen, om hem, uit het oogpunt van gebrek aan taalkennis, ook die hoedanigheid te

ontzeggen. Wij zouden eindelijk de hoedanigheden van de ambtgenooten, welke hij genoodzaakt zou geweest zijn zich te geven: de kleine cotterie der Arnhemse courantschrijvers; waarvan geen enkele eenigen waarborg van staatkundige kennis zou kunnen opleveren, niet ten toetse gebragt hebben.

“Aan de geleerdheid en scherpsinnigheid van den Hoogleraar THORBECKE, als geleerde, brengen wij gaarne de welverdiende hulde toe; de grondtrekken van zijn karakter willen wij niet onderzoeken. Daarentrent valt echter niet te ontkennen, dat tot nu toe hij zelf, of de weinige lieden, welke van hem inspiratiën ontvangen, zich hebben gekenmerkt door de pogingen, aangewend om den roem, den luister en de populariteit te verkleinen van al de groote of gepezenen mannen van het Vaderland, onverschillig tot welk tijdvak zij behoord hebben, of welke hunne staatkundige kleur geweest is. Nu reeds zien wij, hoe in het blad van die cotterie, niet alleen het moedig en gepezen hoofd van het Ministerie, maar zelfs zij, ten opzichte van wie nog weinige dagen geleden de *Arnhemse Courant* bijna afgodendienst pleegde, worden aangevallen.”

In het Handelsblad van 15 Mei 1872 na de demissie van het derde ministerie THORBECKE werd onder anderen in een artikel *Wat nu het volgende gezegd:*

“THORBECKE is in hooge mate exclusief. Wanneer hij een ministerie formeert, dan moeten de collega's of zuivere Thorbeckianen zijn die zijne zienswijze volgen, omdat zij die werkelijk de beste achten of onbeduidende menschen, die den moed niet hebben hunne opinie tegenover de zijne te stellen. Daarbij is hij te hooghartig om vooraf in overleg te willen treden met de partij, die geroepen is het ministerie te steunen, iets wat toch onder het parlementair régime volstrekt noodig is. THORBECKE zendt zijne voorstellen bij het parlement in, zonder zich af te vragen welk onthaal ze daár zullen vinden en verlangt dan dat de kamer ze eenvoudig zal goedkeuren. Die wijze van omgang met de vertegenwoordiging leidde in het tijdvak v. 1849—1853 tot zeer goede resultaten. Toen was er ook wel voorafgaand extra-parlementair overleg met de liberale partij (de bijeenkomsten gelijk bekend is hadden in het logement *de twee steden* te 's Hage plaats) maar de partij of liever de meerderheid bestond toen uitsluitend uit blinde bewonderaars of gedweeft volgelingen. De liberalen registreerden toen eenvoudig de besluiten van het ministerie. Doch reeds tijdens het tweede ministerie-THORBECKE liet het verband tusschen het kabinet en partij soms veel te wenschen over en het tegenwoordig ministerie isoleerde zich geheel en al van zijne partij. De nadeelen van dezen *modus vivendi* zijn nu duidelijk gebleken.”

Blz. 325, regel 7 v. b. "oordeel over het voorstel." Uit een taalkundig oogpunt zijn op de hem eigene luimige wijze geschreven:

Aanmerkingen van Mr. J. VAN LENNEP, op het ontwerp van gewijzigde Grondwet. Naar aanleiding van art. 6, schreef hij:

"Alle Nederlanders zijn *gelijkelijk* tot alle landsbedieningen benoembaar. Vreemdelingen zijn niet benoembaar, dan volgens de bepalingen der wet.

Alle . . . gelijkelijk . . . tot alle bevat een onmogelijkheid en is derhalve ongerijmd.

De tweede zinsnede bevat alweer — immers zonder invoeging van *hiertoe* — een leugen."

Voordat de regeering de ontwerpen aan de Tweede Kamer inzonderde oordeelde zij het noodig "acht te slaan op verbeteringen in stijl en taal, waartoe dan ook de hulp is ingeroepen van een man die dagelijks medewerkt tot de uitbreiding van den roem onzer letterkunde," en is met het oog daarop het ontwerp door Mr. VAN LENNEP bezien.

In de *Bijdrage tot de herziening der Grondwet* stelt THORBECKE naar aanleiding hiervan de vraag: "Zal ook de verdienstelijke letterkundige een opstel van wet altoos gelukkig beschaven? Het begrip, dat hij niet heeft gevat, zal hij al schavende onzichtbaar maken. Een voorbeeld meen ik aanstonds in het 1ste Hoofdstuk te vinden. Art. 6 zegt: "Ieder Nederlander is tot elke landsbediening benoembaar," een leugen, die niemand kan bedoelen."

In weerwil dezzer opmerking is het artikel, alzoo geredigeerd, in de grondwet opgenomen.

In het *voorloopig verslag* meende men, dat de regeering zich bij deze verbeteringen van taal en stijl te ver had laten meeslepen, vooral waar het betref artikelen, die uit de bestaande grondwet waren overgenomen en eenige artikelen werden weder in den ouden vorm hersteld. Bij de vele wijzigingen, later in het regeeringsontwerp gebracht, heeft de eenheid van redactie ontegenzeggelijk geleden. Zoo wordt b. v. het openbaar onderwijs een *voorwerp* en in het volgend artikel het armbestuur een *onderwerp* van de aanboudende zorg der regeering genoemd.

Blz. 327, r. 7 v. b. "ontwerp in een *burgerlijken zin*"

Reeds KEMPER was in 1814 in de missive aan den Souvereinen Vorst opgekomen voor de rechten van "het eigenlijke volk, dat is, de werkzame middenstand, die het meest aan den staat toebrengt, en het minst daarvan vordert, en verwijderd van de aannadering tot het centrale punt wordt gehouden." In 1814 bleef echter de aristocratische invloed overheerschend. In 1848 daarentegen was het meest

kenmerkende der beweging, dat zij het burgerlijk element wilde bevorderen en vooral anti-aristocratisch was. Het streven van SCHIMMELPENNINCK om aan eene aristocratische Eerste Kamer een' overwegenden invloed toe te kennen, was dan ook met dezen tijd-geest geheel in strijd.

Zie over *den eenvoudigen burgerlijken zin* de rede van DONKER CURTIUS van 13 Mei, medegedeeld in de tekst blz. 338.

VAN HALL stak met deze uitdrukking den draak en bracht in herinnering, dat GROEN VAN PRINSTERER in 1828 geschreven had over *burgerzin*. Mr. J. VAN LENNEP schreef: "*Burgerlijks zin* is naar de rechte beteekenis van 't woord synoniem met *Jan Salie-geest*, dien ik niet verwacht had dat door den Heer DONKER CURTIUS als een loffelijk eigenschap onzen landgenooten zoude zijn toegeschreven."

Blz. 330 r. 13 van onder "de Tweede Kamer, na eene scheiding van 9 weken" lees 6 weken. De Tweede Kamer was nl. het laatst bijeengekomen op 28 Maat.

Blz. 335 r. 8 van onder "door den Koning geroepen om hem van raad te dienen." *Olivarius* keurde op dezen grond de openbaarmaking van het ontwerp der Staatscommissie af, hetgeen naar zijn inzien blijkbaar geschied was om het ministerie te overvleugelen:

"Is het niet voor elk even duidelijk, dat de Commissie, welke door den Vorst geroepen wordt, om hem raad te geven geene bevoegdheid bezit om het publiek deelgenoot te maken van de inlichting welke voor den Vorst alleen dienen moet? Wat zoude men zeggen indien de Raad van State zich verluiden liet, dat, daar zijn raad over zaken van algemeen belang ingeroepen wordt, daaruit volgt, dat deze raad aan allen moet worden medegedeeld?"

Blz. 337, regel 10 van boven. "De ministers SCHIMMELPENNINCK en NEPVEU ontslagen."

Over het ministerie van 25 Maart schrijft THORBEOKE in de *Bijdrage*:

"Menschen, die het, ieder voor zich, zonder twijfel goed en ernstig met hun land meenden, gaan, zonder elkander politiek te kennen, zonder eenigen dwang van omstandigheden, uit vrije keuze nevens elkander zitten niet om een partijtje te maken, maar om, als Gouvernement, het bestel van den staat in handen te nemen."

VAN HALL in OLIVARIUS wijt voornamelijk het ontstaan der crisis aan DONKER CURTIUS en LUEAO, die als leden der Staatscommissie geen acht hadden geslagen op hetgeen SCHIMMELPENNINCK had gezegd van de grondslagen der Britsche constitutie en gemeend hadden, dat hij

vooral werd gezocht in onthouding van staatswege van den aanleg van openbare werken. Het plan van WILLEM I om staatspoorwegen aan te leggen met de baten uit het cultuurstelsel verkregen, in 1838 door de Tweede Kamer afgestemd, werd eerst in 1860 door VAN HALL ten uitvoer gelegd. Van 1850—1860 werden die baten aangewend tot inkoop van schuldbrieven tegen steeds hooger koersen.

De invloed van staatsrechtelijke verbeteringen op den economischen toestand van een land is dikwijls moeilijk na te gaan. In andere landen namen in het tijdvak van 1850—1860 vele steden in bloei toe door de verbeteringen van de middelen van verkeer; in ons land daarentegen nam de regeering na de verbeteringen op politiek gebied in weerwil van den bloeienden toestand der schatkist een stelsel van onthouding aan, waardoor het land in telkens ongunstiger verhouding tot het buitenland kwam.

Blz. 344 regel 10 van onder, "curieuse polemiek." Zeer curieus is de strijd tusschen de *Arnhemsche Courant* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* had de ministeriële rede van DONKER CURTIUS geprezen. De *Arnhemsche Courant* had op haar exclusief Thorbeckiaansch standpunt daarover uit de hoogte een vonnis geveld in een artikel "Geestvervoering des nieuwen Rotterdammers." De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* antwoordde daarop dat het de *Arnhemsche Courant* om personen te doen is, deze repliqueert daarop onder anderen in de volgende woorden:

"Er werd tegen haar [de redactie van de *N. R. Courant*] gedaan, wat bijv. een prulblad niet ten deel zou vallen. Daarop heeft zij geantwoord op eene wijze, die ons leed doet, want zij slaat geheel uit den goeden toon, slaat door en had nog weinig meer noodig gehad om een pendant te leveren van den brief van ROSIDÉ.

"In plaats van het geschrevene te wederleggen vliegt zij de schrijvers aan. Hoezeer zij daarbij hare handen op een geheel verkeerde plaats slaat en ons dus niet raakt, zoo is het echter naar om te zien, hoe ook zij zich niet weet te weerhouden van wat men bij ons gemeenlijk doet, namelijk den persoon te zoeken. Als wij nu eens naar de schrijvers van de *N. R.* gingen zoeken en hen persoonlijk aanvallen; ei lieve! wat spektakel zou dit geven. Bedenk, confrère, waar dat heen zou voeren. Nu voegen wij u alleenlijk toe: "*vous vous fâchez, done vous avez tort.*"

Wie ziet niet in deze luimige artikelen het geschrift van jonge lieden, pas een paar jaren gepromoveerd, die elkander meenen te herkennen in de anonieme schrijvers in de dagbladen, die ieder op hunne beurt uit naam der natie spreken.

Blz. 344 regel 5 van onder "rede van DONKER CURTIUS beoordeeld." *Olivarius* schrijft hierover:

"In het gestadige beroep op de Natie, gedaan door eenen Minister, die tot de wettige vertegenwoordigers dier Natie spreekt, en eenen eed op de handhaving der bestaande Grondwet heeft gedaan, ligt iets, dat meer aan den volkstribuun, dan aan den Staatsman doet denken, en dat ieder' eerlijk' man, ieder' man van orde zeer moet stuiten. Wij willen hopen, dat de Minister het zoo kwaad niet heeft gemeend.

"De vraag, die op te lossen blijft, is deze: hoe zal de Koning den geest der Natie anders dan door hare wettige organen leeren kennen? De Minister, die, tusschen de Natie en hare vertegenwoordigers een onderscheid makende, den *geest der Natie* verlangt te kennen, moest, om zich zelven gelijk te blijven, het plan van den Heer ROEST VAN LIMBURG volgen."

Blz. 346 r. 12 v. b. Mr. C. W. OPZOOMER schreef *Volkswil en vrije verkiezingen, een politieke bijdrage* en in Juli 1848 tegen de beide brochures van prof. Vreede *Het regt der geschiedenis in het vraagstuk der vrije verkiezingen, tweede politieke bijdrage*.

Blz. 346 r. 13 v. b. Mr. A. S. VAN NIEBOP. *Regtstreeksche verkiezingen. Brief aan een lid der Provinciale Staten 1848.*

Hij wijst vooral op de practische werking van de beide stelsels:

"Iedere complicatie van het kiesstelsel verbreekt het democratisch element, versterkt het aristocratische en ruimt aan de Regering groo-teren invloed in. Bedenk daarbij, dat wij een klein land hebben met veel ambtenaren: dat het deze zijn, die thans nog voor bijna de helft de vertegenwoordiging uitmaken; dat het deze zijn, die, door oopenhooping van posten en staatsbetrekkingen, belang en invloed hebben verkregen, om de Regering en zich zelven voor te staan; dat het deze zijn, die in elke organisatie hunne persoonlijke belangen betrokken zien: wat zal er dan overblijven van het volkselement?...

"Het zullen dus, met uitzondering misschien van een paar groote steden, steeds wel dezelfde personen zijn, die tot kiezers be- noemd worden, vooral wanneer de groote kloof van liberalen en conservativen, die het laatste regeringstelsel te weeg gebragt en de Natie verdeeld heeft, zal vervallen of minder scheid zal zijn waar te nemen, hetgeen bij de reukelijkheid van het Nederlandsch politisch karakter nog al spoedig te wachten is."

De schrijver vergat echter bij deze beschouwing in aanmerking te nemen den hoogen *census*, door de voorstanders der rechtstreeksche verkiezingen noodig geoordeeld, terwijl de *census* om stemgerechtigd

te zijn, reeds in 1848 zeer laag was. De beide stelsels zouden dus niet voor dezelfde burgers gelden.

Blz. 346 r. 13 v. b. Mr. J. VAN DER VEEN. *De rechtstreeksche verkiezing tot de nationale vertegenwoordiging verdedigd tegen Mr. G. W. VREDE 1848.* De schrijver treedt in historische beschouwingen der rechtstreeksche verkiezingen in Frankrijk, Engeland en België, en der verkiezingen met een trap in de Bataafsche republiek volgens de grondwetten van 1798 en 1801. Van de geestelijkheid zegt hij op blz. 23 het volgende:

“Niet, dat wij onze Geestelijkheid tegen alle beschuldiging van onverdraagzaamheid willen trachten te verdedigen, dit zij verre! want de jongste adressen der Protestantsche geestelijken en leeken hebben het ons opnieuw geleerd, hoe weinig vertrouwen zij, die alleen op vrij onderzoek willen bouwen, aan de kracht der waarheid durven schenken, dewijl zij hunnen steun meenen te moeten zoeken in grondwettige bepalingen ter belemmering der godsdienstige plegtigheden van andere gezindheden, — maar toch gelooven wij te mogen beweren, dat die onverdraagzaamheid in Engeland van oneindig heviger karakter is dan hier.”

Blz. 346 r. 13 v. b. Mr. G. L. JANSMA VAN DER FLOEG schreef twee brochures *Vrijheid van oordeelen, eene politieke beschouwing en Heeft Neerlands volk een wil, nog eene politieke beschouwing.*

Blz. 346 regel 8 v. o. “Volksovereiniteit.” Beschouwd als de leer, dat de kiezers hun eigen belangen aan hun afgevaardigden ter behartiging opdragen, miskent zij de leer van BURKE, dat geene macht alleen ten bate van den drager wordt gegeven. In de memorie van toelichting werd gezegd: “Het ligt in den aard der zaak, dat, wanneer iemand *zich* moet doen vertegenwoordigen, hij zelf onmiddellijk een vertegenwoordiger kieze” en met het oog hierop werd in de *Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag* opgemerkt, dat dit een oligarchisch denkbeeld is, dan zouden alleen de kiezers vertegenwoordigd worden en zouden meer dan 9/10 der bevolking *Asloten* zijn. Het artikel der grondwet zou dan moeten luiden: “De Staten-generaal vertegenwoordigen de kiezers.”

De bepaling: “De Staten-Generaal vertegenwoordigen het Nederlandsche volk” werd, zoo verklaarde de regeering in de memorie van toelichting, door de voorgestelde rechtstreeksche verkiezingen “van eene wettelijke fictie tot eene waarheid gemaakt.”

De Tweede Kamer beantwoordde die opmerking aldus: “Indien de fictie daarin gelegen is, dat tot nu toe niet alle burgers van den staat

regtstreeks tot de verkiezing der volksvertegenwoordiging medewerken, dan zal eene dergelijke fictie ook na het invoeren van het voorgedragen kiesstelsel blijven bestaan."

Plebiscisten, directe stemmingen over regeeringsontwerpen werden alleen door ROEST VAN LIMBURG aanbevolen, doch alleen als revolutionair middel om het ontwerp der Staatscommissie te doen aannemen, niet als gewoon middel om den samenhang tusschen de kiezers en de regeering te bevorderen. Samenhang tusschen de kiezers en den afgevaardigde werd voldoende geacht.

Het *mandat impératif* werd niet aanbevolen. In de *Bijdrage tot herziening der Grondwet in Nederlandschen zin* had BROEK VAN PRINSTERER, met herinnering aan vroegere rechtstoestanden, in 1840 bezwaren geopperd tegen het verbod van last of ruggespraak en gewezen op het onvoldoende verband, waarin de Tweede Kamer tot de Natie staat. Wel waren in 1848 vele schrijvers van oordeel, dat de afgevaardigden onderworpen zijn aan den volkswil, maar wijzigingen van het hier bedoelde grondwettig voorschrift zijn niet in overweging genomen.

Het is niet te ontkennen, dat deze beide laatste rechten (*mandat impératif* en *plebisciet*) aan den stemgerechtigden burger meer recht geven dan de rechtstreeksche verkiezing en deze weder meer dan trapgewijze verkiezing. De rechtstreeksche verkiezingen werden dan ook in weerwil van den hoogen *sensus*, die allen invloed op de verkiezingen aan het grootste deel der stemgerechtigden ontnam, als veel liberaler aangemerkt dan de trapgewijze verkiezingen.

Blz. 350 r. 14 v. b. "*getrapte* verkiezingen" zie Mr. H. W. TIJDEMAN. *Drie voorlesingen over de voormalige staatspartijen in de Nederlandse Republiek*, 1849 blz. 114, medio; hij licht zelf dit woord toe:

"Gaarn had ik dezen, alleen voor die gelegenheid ingerichten aanhef, hier weggelaten: maar ik was reeds verplicht geweest, ingevolge de verordeningen van het Kon. Instituut, het uitgesprokene woordelijk te laten drukken in het Procesverbaal dier zitting, algemeen verkrijgbaar gesteld in het Jaarboek des Instituuts voor 1848 — en een door mij argeloos gesmeed woord, heeft eene ongewenschte *vogus* verkregen in de politieke taal van den dag. Niemand kan grooter vijand zijn van stijf en pedant *purisme*; maar vooral haat ik ook het tweeslachtige, het inconsequente. Nu had men druk gepraat en geredetwist over *directe* of *gegradueerde* verkiezingen: van deze beide basterd-woorden was het eerste vervangen door *rechtstreeksche* en voor de *gegradueerde* begon men te zeggen: "of met eenen trap." Die omschrijving vond ik langwijdig en lam en onvoldoende; want het moest dan zijn: — "of met een of meerdere trappen." (De Leden der Tweede Kamer

stegen gedeeltelijk daarin, langs *drie* trappen; van de stedelijke kiezers, den Raad, de stedelijke afgevaardigden in de Provinciale Staten.) De vertaling van gegradueerde door *getrapte*, scheen mij te gelijk kort, bondig en omvattend. Het denkbeeld van voortgaand opklimmen, heeft immers niets bespottelijks in zich. Hoe kon ik vooruitzien, dat bij mijn uitspreken van dat woord in die tegenstelling, domme *claqueurs* bij den *klank* van *getrapte* verkiezingen zich het denkbeeld van trappen, *schoppen*, *fouler aux pieds*, in het hoofd zetten, en in dien (on)zin mij uitbundig zouden toejuichen, als had ik dat woord met opzet uitgedacht en aangewend om de *trapsgewijze* verkiezingen bespottelijk en verachtelijk te maken¹. Alzoo nog fraaijer, het wangehoor van "*vertrapte* verkiezingen;" waartegen ik terstond geprotesteerd heb.

"Om mijne theorie over de verkiezingen voor te dragen, is het in dit werk, waar ik geen staatsrecht, vooral geen *Jus constituendum* behandel, de plaats niet: maar de transitieve wet op de verkiezingen tot het in werking stellen der verkneede grondwet, heeft ons een grooten stap verder gebracht, door te leeren, hoe de blijvende verkiezingswet *niet* zal moeten wezen."

Blz. 351 r. 14 v. b. "Toenadering in dezer tijden nood." Ook in de Tweede Kamer werd daarop aangedrongen. In de zitting van 11 Mei drukten na de mededeeling van SOHIMMELPENNINGE, dat zich onder de leden van het ministerie verschil van meening geopenbaard had, DE KEMPENAER, VERWEY MEJAN en anderen den wensch uit dat de leden van het ministerie alsnog zouden trachten door toenadering eenheid te verkrijgen. In de Koninklijke Boodschap van 19 Juni 1848, waarbij de ontwerpen van grondwetsherziening aan de Tweede Kamer werden aangeboden, werd gezegd: "in oogenblikken als het tegenwoordige vooral, is het de pligt van een ieder, om wederkeerig inschikkelijk te zijn en van eigene denkwijze iets ten offer te brengen."

Hiermede werd door THORBECKE de draak gestoken in zijne *Bijdrags tot de herziening der Grondwet*; hij noemde dat een offerfeest van politieke overtuigingen, waarop geen stelsel van grondwetsherziening kan rusten.

Zoo het waar is, dat de dichter met de laatst aangehaalde regels THORBECKE bedoeld heeft, dan heeft juist hij niet aan dien wensch van toenadering gehoor gegeven.

¹ Ook mijn vriend DA COSTA, die onmiddellijk na mijne prosa-lezing, zijn voortreffelijk Dichtstuk: "1648 en 1848," voordroeg, heeft van zijne onnozele "*admirateurs-claqueurs*" last gehad; maar heeft ze ook te recht genot bij de uitgave van dat dichtstuk, bl. 30, bij de woorden "de deugd van Robespierre."

Blz. 354 regel 5 van boven "VAN HALL." In OLIVARIUS N°. XXIII geeft hij een ontwerp van nieuwe grondwet. Hij stelt daarin als *census* voor: "eene som van *f* 20 tot *f* 100, naar de verschillende bepalingen der kieswet voor de provinciën en zelfs voor de kiesdistricten."

Blz. 354. regel 12 van boven "*census* in de grondwet opgenomen." In het Verslag der Staatscommissie was dit met de volgende woorden verdedigd:

"De schatplichtigheid der kiezers kan de Grondwet niet geheel onbepaald laten, of de uitoefening van het hoogste politieke regt der Nederlanders zal van eene telken jare veranderlijke wet volstrekt afhangen." Opmerkelijk is deze vrees voor eene telken jare veranderlijke wet, vooral in verband met hetgeen THORBECKE in de *Bijdrage* zegt van de "onredelijke fictie, dat geld politieke rijpheid aanwijze."

Blz. 355, regel 6 van onder "elke invloed aan de ruim 90000 stemgerechtigden ontnomen."

In de *Bijdrage tot de herziening der Grondwet* blz. 42 schrijft THORBECKE: "Het maximum van het cijfer der geëischte schatplichtigheid *f* 225, dat de kieswet evenwel niet behoefde te bereiken, scheen in de Commissie te laag. Het ging er niet dan met moeite door. Ik verblijde mij, dat volgend onderzoek zelfs tot lagerstelling van dat cijfer heeft gebracht." Evenwel verdedigt hij de uitsluiting der stemgerechtigden. Op blz. 114 zegt hij van hen:

"Eene massa van onkundige, afhankelijke kiezers wordt veel lichter dan een kleiner aantal, dat uit eigen oogen ziet, geleid en misleid. Men mogt, door toelating van onwisse of onbekende bestanddeelen, niet wagen, dat de zaak der rechtstreeksche verkiezing, dadelijk bij de eerste proef, in de nationale achtung schade leed."

Andere voorstanders van de rechtstreeksche verkiezingen deelden deze bezwaren niet. SCHIMMELPENNINCK "vond het weinig liberaal om de klasse, die tegenwoordig stemgerechtigd is, van haar stemregt te versteken, te meer, daar de ondervinding heeft geleerd, dat zij hare keus van kiezers doorgaans op eene zeer gepaste wijze uitbrengt."

De voorstanders der trapsgewijze verkiezingen vooral hadden bezwaar tegen den hoogen *census*, die bij de rechtstreeksche verkiezingen noodig werd geacht, waardoor velen van allen invloed op de verkiezingen zouden beroofd worden en een kloof tusschen armen en rijken gesteld werd.

Volgens een staat van stem- en kiesgerechtigden in 1845, die door de Staatscommissie en de Tweede Kamer is geraadpleegd, en bij BELINFANTE I, blz. 626 wordt medegedeeld, was het belastingbedrag, dat iemand stemgerechtigd maakte, het hoogst in Amsterdam nl. *f* 50

en daalde af tot f 8; er waren 90350 stemgerechtigden en 26183 kiezegerechtigden.

Volgens het kiesreglement der Staatscommissie zouden alleen deze 26183 het kiesrecht verkrijgen en zouden de stemgerechtigden allen invloed op de verkiezingen verliezen. Op aandrang der Tweede Kamer werd in weerwil van de waarschuwing voor de "massa onkundige kiezers" het aantal kiezers aanmerkelijk vermeerderd, zoo werd b. v. de *census* voor Amsterdam van f 200 tot f 160 verminderd. Tengevolge der gemaakte wijzigingen werd het aantal kiezers ongeveer verdubbeld en tot 55000 gebracht. THORBECKE noemt n. l. in zijne rede van 10 Juni 1850 dit getal als het getal kiezers volgens het voorloopig kiesreglement.

Vóór de grondwetsberziening van 1840 was de bepaling der som, die de ingezetenen in de beschreven middelen moeten betalen om stemgerechtigd te zijn aan de stedelijke reglementen overgelaten. Bij de grondwetsberziening van 1840 werd bepaling bij de wet voorgeschreven. In 1848 werd zelfs het bedrag van den *census* in de grondwet opgenomen.

Om tot lid der Eerste Kamer benoemd te worden was bezit van geld vóór 1848 geen vereischte, in 1848 werd de keus beperkt nit de hoogst-aangeslagenen.

De grondwet van 1848 heeft dus meer dan vroeger het bezit van geld voorwaarde gesteld van staatsburgerschapsrechten en door verhooging van den *census* den kring van hen, die invloed op de verkiezingen uitoefenden, beperkt. Daarenboven heeft zij door de invoering der rechtstreeksche verkiezingen de kiezers niet langer afhankelijk gesteld van een keus door stemgerechtigden en dientengevolge hun een grooter recht toegekend. Zoowel door de ontneming aan de stemgerechtigden van hun recht als door de uitbreiding van het recht der kiezers waren dus de rechtstreeksche verkiezingen met een hoogen *census* in het belang van den goeuden burgerstand.

Blz. 356, medio. "Ook de hoogleraren BELJERMAN en CROOP KOOPMANS." In de reeds besproken brochure *Algemeen stemregt behoudens maatschappelijke orde* schreven zij, met het oog op de zinsnede in het Verslag der Staatscommissie. "De *census* streeft steeds naar verlaging; de standaard, vooral bij eene Grondwet gesteld, moet dus matig en voor langen tijd goed zijn; of hij wordt een wapen tegen den wetgever." "Wat is gevaarlijker dan eene Grondwet in te voeren, wier grondslagen, volgens de openbare erkenning der grondleggers zelve eerlang ter zijde geschoven zullen moeten worden, of blijken zullen onhoudbaar te wezen. Kan men ook al geen volmaakte grond-

wet vervaardigen, zij moet voor het minst zoo volmaakt wezen, dat hare onvolmaaktheid op den tijd der invoering niet voelbaar is en althans geen voorwerp van openbare discussie kan worden."

Blz. 357 regel 9 van boven "wegvallen van een paar trappen."

Ook de Tweede Kamer had in haar Verslag van 16 Maart als het gevoelen der overgrootste meerderheid voorgestaan, "dat de verkiezingen voor de plaatselijke en provinciale vertegenwoordiging en voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal behoorden plaats te hebben door kiescollegiën, dadelijk door stemgerechtigden, wier bevoegdheid uit de wet zou voortvloeijen, te benoemen; zoodat voortaan alleen van verkiezingen met éénen trap de rede zou kunnen zijn." De kiescollegiën (in 1848 beperkt tot het doen van keuzen voor den Gemeenteraad, welke Raad de leden der provinciale Staten, en welke Staten de leden der Tweede Kamer kiezen) zouden derhalve door het wegvallen van twee trappen eene belangrijke uitbreiding van bevoegdheid verkrijgen en de invloed der stemgerechtigde burgerij zou behouden blijven. De stemgerechtigdheid was aan een talrijke klasse van burgers toegekend bij wie de belangstelling in openbare aangelegenheden in den laatsten tijd zeer was toegenomen. Reeds was er een nieuwe geest gekomen in de gemeenteraden, gebleken b. v. uit de onverplichte openbaarheid der gemeentebegrotingen. Maar de verkiezingen met vele trappen brachten niet dan langzaam den geest, die de lagere collegiën bezielde, naar de hogere collegiën over, vooral ook ten gevolge van de onvoldoende regeling van de aftreding der kiezers en raadsliden. Bij den snellen gang, die alles in 1848 moest nemen, was dit de veroordeeling der tragsgewijze verkiezingen.

Blz. 357 regel 3 v. o. "individueele rechten."

Onder deze individueele rechten behoort ook het eerste artikel van het hoofdstuk van den godsdienst, door de Staatscommissie en de regeering voorgesteld: "Ieder belijdt zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid." Het artikel wees belangrijk af van de bestaande bepaling, luidende: "De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd." Dit verschil bleef niet onopgemerkt. De Tweede Kamer maakte bezwaar tegen een *volkomen* vrijheid van *belijdenis*, daar, "onder den dekmantel der godsdienst, een alles omverwerpende leer zou kunnen worden gepredikt." Zij verlangde daarom, dat evenals bij de toekenning der drukpersvrijheid de verantwoordelijkheid volgens de wet zou vermeld worden. In de Memorie van Beantwoording oordeelde de regeering deze toevoeging niet noodig, maar daar de Kamer bleef aandringen, gaf zij eindelijk toe, door de

toevoeging der woorden "behoudens de bescherming der maatschappij en harer leden tegen de overtreding der strafwet."

In alle artikelen van dit hoofdstuk was reeds in het ontwerp der Staatscommissie de uitdrukking "godsdienstige gezindheden" vervangen door "kerkgenootschappen"; alleen in art. 192 (thans art. 168) was deze uitdrukking behouden gebleven. Dit art. gelijk de regeering opmerkte "is opzettelijk letterlijk behouden, ten einde ten aanzien van een zoo teeder punt geen nieuw verschil op te werpen. Vele antecedenten hebben de beteekenis en strekking van dit artikel aangegeven; hoogst onvoorzichtig zou het zijn, daartu zelfs eene verandering van woorden te maken."

Opmerkelijk is de verklaring der regeering naar aanleiding van het tegenwoordige art. 166. "Zeker kan men hier niet stellen *de leden der onderscheidene kerkgenootschappen*, daar niemand verplicht is tot eenig kerkgenootschap te behooren, en desniettemin elk gelijke regten en aanspraken heeft." Het blijkt niet, dat men bij de grondwetsherziening gedacht heeft aan de eedsaflegging van hem, die tot geen *culte* behoort of die bezwaar heeft in een eedsaflegging *selon le rite de son culte*. Men is echter tot de gevolgtrekking gerechtigd, dat de grondwet een ieder vrijlaat te handelen naar zijne persoonlijke overtuiging, 1°. wegens het groote gewicht, dat de grondwet aan de individueele rechten toekent en vooral aan de belijdenis door ieder van zijne godsdienstige meeningen en 2°. wegens de vervanging der uitdrukking "godsdienstige gezindheden" door "kerkgenootschappen." Het is dan ook niet aan te nemen, dat THORBECKE deze opzettelijke verandering zou hebben gemaakt, wanneer hij deze uitdrukkingen voor eensluidend hield. Men verliest inderdaad de geschiedenis der grondwetsherziening in 1848 geheel uit het oog, als men beweert, dat in onze grondwet (behalve in art. 168 wegens de bovenvermelde reden) "godsdienstige gezindheid" nog de beteekenis heeft van "kerkgenootschap."

Blz. 358 "Overmagtige indruk van het oogenblik" zie THORBECKE, *Bijdrage tot de herziening der grondwet*, Blz. 2.

Blz. 360 medio "de roomsch-katholieken" zoo schreef *de Tijd* van 23 Maart. "Wij willen gelijkheid. De katholieken zijn als proletariërs behandeld. Dit kan, dit mag niet zoo blijven. De ongelijke verdeling der posten vervult met eene billijke verontwaardiging."

Zie ook H. VAN LOTTEM: *Wat hebben de Katholieken van Nederland in deze dagen te hopen, wat te vreezen?*

A. H. ALBERT, die in 1848 als pastoor te Hillegom afscheid nam, en eene brochure schreef: *Gedachte over de vrijheid van godsdienst*, is

misschien de eenige roomsch-katholiek, die toen voor de aanmatiging der roomsch-katholieke kerk waarschuwt; hij schreef onder anderen:

“Door het regt van *placet* niet te handhaven, doet de Regering, doet de na-neef van Willem de Zwijger afstand van een der schoonste voorregten der Kroon. En ik vraag met bescheidenheid: hoe de Koning, afstand hebbende gedaan van zijn regt van *placet*, zal kunnen voldoen aan het grondwettige voorschrift: “De Koning waakt, dat alle kerkgenootschappen zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat.”

Blz. 361 r. 1 v. b. “berucht adres,” zie de rede van Mr. w. baron VAN LIJNDEN in de dubbele Kamer op 6 October 1848.

Blz. 361, r. 7 v. b. “onderwijs.”

Ter toelichting van de “eerbiediging van leders godsdienstige begrippen” was door de Staatscommissie aangevoerd: “Dat de regeling van het publieke onderwijs elks godsdienstige begrippen moet eerbiedigen, is, onder de heerschappij der artikelen over de godsdienst, niet volstrekt noodig te zeggen; maar kan als eene, tot hiertoe niet altijd betrachte, waarschuwing ook niet schaden.”

In den ministerraad van 5 Mei (een der laatste zittingen vóór het aftreden van SCHIMMELPENNINGK en NEPVEU) waren de voorschriften omtrent het onderwijs behandeld:

“De Voorzitter zegt, de woorden met eerbiediging van leders godsdienstige begrippen zoo op te vatten, dat daarmede niets anders bedoeld wordt, dan dat er in de openbare scholen geen onderwijs zal mogen gegeven worden, hetgeen aanstoot zou kunnen geven aan de godsdienstige begrippen. Dit wordt door de Ministers van Justitie en Binnenlandsche Zaken bevestigd. De Voorzitter kan zich niet vereenigen met alinea 2 van het artikel, ten ware daarmee bedoeld wordt het bijzonder onderwijs in de huisgezinnen. Ten aanzien van de bijzondere scholen zou hij verlangen, dat niet slechts op de bekwaamheid werd gelet maar ook op de geschiktheid der onderwijzers en dat tevens in aanmerking werden genomen de plaatselijke behoeften, zoodat de goede scholen niet door te groote concurrentie konden bedorven worden. De Minister van Binnenlandsche Zaken zegt, dat over dit punt lang bij de Commissie is gedelibereerd en dat men zich daar tot de voorgestelde redactie had bepaald, omdat eenmaal erkende geschiktheid niet altijd duurzaam was, maar een aanhoudende surveillance vorderde welke bij de wet aan de regering moest worden opdragen. De wet zou alle bijzondere bepalingen moeten bevatten desverreicht ook die omtrent de geschiktheid. De vraag omtrent de

plaatselijke behoeften was altijd aan een soort van willekeur onderworpen en het begrip van behoefte was dan ook in zoo beperkten zin opgevat geworden, dat er eene kreet tegen was opgegaan. Bij concurrentie van goede scholen zou ook het onderwijs goedkooper worden en die concurrentie zou ook daar heilzaam werken, waar de onderwijzer oud werd en de ouderdom der schoolopzieners de waakzaamheid deed verslappen. De Minister van Justitie doet opmerken, dat men wel moest letten op het toezigt der overheid, hetgeen bij deze alinea is gesanctioneerd en hetgeen een correctief oplevert, wanneer het primitieve middel ongenoegzaam was. Naar zijn inzien werd het hoog tijd, dat het onderwijs wat meer op het terrein der vrijheid werd gebracht, thans was het tot willekeur gedreven. Wanneer eenmaal een systeem van meerdere vrijheid aangenomen was gelijk thans, moest men het met al deszelfs gevolgen toepassen. De Voorzitter erkent, dat de bekwaamheid en de geschiktheid niet altijd duurzaam zijn, maar het is toch goed zich daarvan ook vooraf te verzekeren. De regeling daarvan bij de wet levert het correctief op tegen hetgeen men van het minderen van het vereischte schijnt te duchten. Hij voorziet, dat er groote verwijdering uit het voorgedragen stelsel tusschen de onderscheidene gezindheden zal ontstaan, wanneer de kinderen van jongs af van elkander verwijderd worden. De Minister van Marine zegt, dat dit laatste ook geheel tegen zijne bedoeling zou zijn en dat hij niet kan goedkeuren wat daartegen zou aanloopen. De Minister van R. K. Eeredienst oordeelt, dat, wanneer men behalve op bekwaamheid ook op geschiktheid en plaatselijke behoeften wil gelet hebben, men de vrijheid van onderwijs wel kan schrappen. Naast gebruik van vrijheid bestaat altijd misbruik, maar wanneer men de beperking van de vrijheid aan de regering overlaat, zal de minderheid altijd moeten gaan onder den druk der meerderheid. Regeling bij de wet zou daartegen niet baten, want de persoon zoude altijd blijven onder dezelfde invloeden. In de vereeniging van onderscheidene gezindheden op dezelfde scholen ziet hij veel bezwaar; hij b. v. ziet geen kans hoe de vaderlandsche geschiedenis goed voor de jeugd der onderscheidene secten is te onderwijzen. De Minister van Oorlog verklaart zich voor de bijvoeging. Twee leden verklaren zich dus voor de bijvoeging "en geschiktheid," de overigen zijn er tegen, en wordt alzoo het artikel zonder bijvoeging aangenomen."

In het regeeringsontwerp worden de bepalingen van het ontwerp der Staatscommissie overgenomen en zeer uitvoerig toegelicht.

Er zal zijn "een openbaar onderwijs, dat zich niet begeeft op het terrein der godsdienstige begrippen," maar tegenover dit openbaar onderwijs zal staan het recht voor ieder, die naar regelen door de

wet te stellen, van zijne bekwaamheid en zedelijkheid kan doen blijken, om vrijelijk zijne kundigheden aan anderen mede te deelen. Ofschoon niet eene onbepaalde afkeuring van de wet van 1806 uitsprekende, wil de regeering toch een geheel ander stelsel in de grondwet gehuldigd zien.

“De Regering gaat nu af van een stelsel, dat vooral in den aanvang goede vruchten heeft gedragen; maar dat s'elsel was reeds geknakt en ondermijnd, zoodat de overgang tot een nieuw eene noodzakelijkheid is geworden. De inrigting van het onderwijs naar de wet van 1806 heeft misschien te dien tijde verdraagzaamheid gesticht: Zij doet het thans niet meer. Thans ziet men er dwang in, dien men er bevorens niet in schijnt te hebben gezien.

“Dwang nu wekt mistrouwen op, en uit misnoegen kan geen verdraagzaamheid geboren worden. Het is dus de plicht der Regering, dat mistrouwen weg te nemen, opdat de ingezetenen, hoe uitsluitend ook in hunne godsdienstige begrippen, als staatsburgers verdraagzaam worden. Het is nood, het is plicht, terug te komen van een stelsel, dat men reeds, om den vrede te bewaren, heeft ondermijnd. Men behoeft toch slechts een oog te slaan in het veelbesproken Koninklijk besluit van 2 Januari 1842, om de overtuiging te erlangen, dat nu reeds sedert zes jaren de wet van 1806 geheel mank gaat. Bij dat besluit toch is het schooltoezigt verbrokkeld; de schoolboeken zijn aan de censuur van geestelijken, van tegenover elkander staande kerkgenootschappen onderworpen. En of er iets aan ontbrak, is er bij bepaald, dat *ceteris paribus* op de godsdienstige gezindheid des onderwijzers acht moest worden geslagen.”

De Tweede Kamer kon zich met deze veroordeeling van de wet van 1806 niet vereenigen. “De meerderheid, doordrongen van de overtuiging, dat een goed ingerigt lager schoolwezen eenen allergewigtigsten invloed op de zedelijkheid en verstandelijke beschaving der Natie uitoefent, en dat de schoolwet van 3 April 1806 nit dit oogpunt zeer nuttig heeft gewerkt, maakt hare toestemming ongeschikt aan het verwerven der meest mogelijke zekerheid bij de grondwet zelve, dat al dit goede niet zal verloren gaan.” Zij vroeg nadere inlichting naar de beteekenis der woorden *met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen*, welke woorden zij betreunde dat in de grondwet waren ingelast, omdat daardoor eene betreurenswaardige verdeeldheid was gevoed. “Het laat zich voorzien, dat op de openbare scholen bijna geheel geen onderwijs zal kunnen worden gegeven in verscheidene vakken, waarvan de behandeling bijna onmogelijk is, zonder dat er iets wordt aangevoerd of gezegd, dat geacht kan worden, niet met het godsdienstig begrip van dezen of genen te stroken.” Daarenboven

betreffen deze woorden niet alleen de lagere maar ook de middelbare en hogere scholen en hoe zijn daarmede godgeleerde faculteiten langer bestaanbaar.

In de memorie van beantwoording tracht de regeering te gemoet te komen aan de gemaakte bezwaren en beantwoordt de vragen als volgt:

“De woorden *met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen* beteekenen niets anders dan: behoudens den eerbied, welken men aan ieders godsdienstige begrippen verschuldigd is. Geschiedenis, zelfs kerkelijke geschiedenis, kan geleerd worden, zonder den eerbied uit het oog te verliezen, welken men aan andersdenkenden verschuldigd is. Het voorschrift, hier gegeven, strekt alleen, om van de openbare scholen te weren datgene, wat men theologische twist noemt. Het spreekt van zelf, dat men, bij de instelling van het openbaar onderwijs er op bedacht zal moeten zijn, hetzelfde zoo goed en grondig mogelijk in te rigten, ten einde alle belanghebbenden te bewegen daarvan gebruik te maken en de concurrentie met de vrije scholen te kunnen volhouden.

“Hoe dit zal moeten geschieden zal de ondervinding genoegzaam leeren, maar dit stelt de Regering vast, dat het best, ja het eenig middel, om de openbare scholen te doen bloeijen, daarin bestaat, om op die scholen eenen onbepaalden eerbied voor alle godsdienstige begrippen te bewaren en in te prenten, en het is daarom, dat dat denkbeeld is uitgedrukt. Zoo de wet verstaande, sluit zij dan ook niet uit afzonderlijke theologische leerscholen. Want hoezeer daár bepaalde begrippen worden onderwezen en behandeld, mag er toch ook wel de eerbied voor het gevoelen van andersdenkenden bewaard blijven.”

Na den krachtigen aandrang der Tweede Kamer om het openbaar onderwijs te handhaven gaf dus de regeering haar in de memorie van toelichting ingenomen standpunt prijs, dat onder eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen moet verstaan worden, een onderwijs “dat zich niet begeeft op het terrein der godsdienstige begrippen.”

Onjuist is derhalve de opvatting, dat het openbaar lager onderwijs volgens de grondwet van 1848 moet zijn neutraal onderwijs, zoodat betwiste punten, als op een onzijdig gebied gelegen, onaangeroerd moeten worden gelaten. Integendeel, door het bijzonder onderwijs vrij te laten, werd voor het openbaar onderwijs het uitzicht geopend dat de voorschriften van het Koninklijk Besluit van 2 Januari 1842 zouden vervallen en het openbaar onderwijs aan geen ander voorschrift zou worden onderworpen, dan dat de begrippen van andersdenkenden met eerbied moeten worden bejegend.

In de Tweede en in de dubbele Kamer vond het openbaar onderwijs warme voorstanders. Op grond dat de vrijheid van onderwijs in de

grondwet was opgenomen, stemden in de Tweede Kamer tegen Hoofdstuk X VAN HAERSOLTE, NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL, VAN GOLTSTEIN en BORSKI, en in de dubbele Kamer daarenboven COCK.

Ook werden bezwaren tegen de vrijheid van onderwijs aangevoerd in de brochure van den Hoogleraar F. HOFSTEDE DE GROOT *Wat hebben wij van het ontwerp van gewyzigde Grondwet te verwachten met betrekking tot godsdienst en onderwijs*, en door den schoolopziener G. H. M. DELFRAT te Rotterdam, die over dit onderwerp den volgenden brief aan den minister LUZAC schreef:

Rotterdam, le 27 Avril 1848.

Monsieur,

J'ose croire que son Exc. le Ministre de l'Intérieur voudra bien pardonner à un ex-confrère de la Commission Wallonne la liberté qu'il ose prendre, de venir l'importuner par quelques mots de réclamation, quant à un objet, qui me tient vivement à coeur. Longtemps j'ai hésité, s'il serait convenable de vous faire part de mes appréhensions; le sentiment de devoir a prévalu, et j'ai compris que je n'aurais la conscience en repos, qu'après avoir fait de mon mieux, fût-ce même au péril d'être taxé d'indiscrétion, pour détourner un orage, qui sous différents rapports me paraît bien menaçant pour l'avenir de ma Patrie. — Il s'agit du fameux article de notre future loi Fondamentale relativement à la *liberté de l'enseignement*. Chargé depuis une quinzaine d'années environ du poste d'Inspecteur des écoles, poste dont on m'a affublé, sans que je l'aie demandé ou souhaité, — j'ai pu acquérir sous ce rapport quelque expérience et crois connaître tout ce qu'on peut dire, tant en bien, qu'en mal de notre loi actuelle sur l'enseignement. Elle doit et peut subir de notables améliorations; mais c'est pour ce motif même que je redoute comme un grand malheur l'adoption pure et simple du principe de *liberté illimitée*, que propose le nouveau projet de loi Fondamentale. La *concurrence illimitée*, qui en sera le résultat, sera la ruine des établissements d'éducation existants, et ne profitera qu'aux charlatans, qu'aux fanatiques de toutes les espèces, sans produire aucun bon effet quelconque. C'est là un fait si positif, qu'il serait inutile d'en exiger une démonstration ultérieure. En Belgique, en France, en Angleterre, on voit assez ce que l'instruction primaire devient, quand il n'est pas mis des bornes à une multiplication indéfinie des établissements d'instruction. Les professions industrielles ordinaires fleurissent par la concurrence, car on jouit de leurs produits immédiatement après en avoir payé la valeur, et le dernier manant est compétent pour juger de la valeur de ce qu'il veut

consommer, tandis qu'il ne l'est aucunément pour apprécier l'*instruction*, pour *pésér* ou *mesurer* celle qu'on lui vendra pour son enfant.

Si l'on admet la concurrence illimitée, juges de ce qui arrivera dans nos villages. Toutes sortes d'éléments de discorde et d'obscurantisme vont s'y propager à l'aise, et nos institutions communales vont être tyrannisées par les exigences des divers partis qui peuvent y appeler leurs protégés. De *libres* qu'ils étalent, mes pauvres maîtres vont vraiment devenir *esclaves*, — esclaves du caprice, de la cupidité et des intrigues de ceux, qui maintenant ne peuvent leur nuire quand ils font leur devoir. — On parle de surveillance, à exercer de la part de l'état; — mais cette surveillance devient à peu près *impossible*, si elle doit s'étendre sur des établissements se multipliant d'une manière indéfinie. Déjà j'ai peine à suivre ce qui a lieu dans les 97 écoles que j'ai à visiter. Qu'en sera-t il si ce nombre vient à se doubler, ou à se tripler comme j'ai lieu de l'attendre? D'ailleurs toute surveillance est *illusoire*, quand on se voit hors d'état de *protéger*. On m'objectera à tout bon conseil la nécessité de suivre telle ou telle impulsion étrangère ou souvent ennemie, aux bonnes méthodes, dès que l'Instituteur sera livré sans défense à la merci d'une désespérante concurrence.

J'ai presque honte de tracer tous ces inconvénients; ils sont tellement connus et évidents, mais je prévois l'objection, que l'esprit du temps veut le mot de *liberté*, et en veut surtout l'application à l'enseignement.

J'ai trop bonne opinion des Redacteurs de la nouvelle loi Fondamentale pour croire qu'ils consentent à se laisser traîner à la remorque par ce que l'on nomme *l'esprit du temps*. J'ai l'intime conscience que vous, Monsieur, vous demandez ce que veut l'intérêt bien entendu de la Patrie, et non ce que réclament des fanatiques ou des ignorants! Que l'on réunisse quant à l'article que j'ose incriminer, les suffrages des hommes, *qui connaissent la matière* et se suis sûr qu'ils trouveront une trop désolante latitude dans les termes du Projet, et surtout dans l'interprétation que le Mémoire explicatif y ajoute. — Fort de cet article on pourra *abatre*, jamais on ne pourra *reconstruire* une bonne loi sur l'enseignement. — Croyez, Monsieur, que j'é mets là l'opinion des hommes sensés de tous les partis. Parmi les Catholiques je puis vous citer un juge bien compétent, Mr. *Schreuder*, ancien Directeur du Seminaire de *Lierre*, maintenant à *Maastricht*, et encore beaucoup d'autres de la même communion, qui prévoient la tyrannie, à laquelle cette soit diante liberté va les réduire. — De tous cotés les Instituteurs me demandent conseil. Je suis à la tête d'une association de plus de 150 bons Pédagogues, qui ne demanderaient pas mieux que de faire aussi leur *petite démonstration*! Je me garde de les y encourager; mais vraiment leur silence ne doit pas être

considéré comme un assentiment. Ils ont confiance dans la sagesse de leurs Représentants. Ils en ont une entière surtout dans la loyauté de vos principes. Ils vous savent au dessus de l'influence de tout parti quelconque.

Daignez donc, Monsieur, interposer votre puissante médiation pour introduire au moins quelque correctif dans l'article qui m'effraye et m'afflige. Certes ce n'est pas une question transitoire; elle est *vitale*, plus vitale qu'elle ne le parait au premier abord. De la décision à prendre va dépendre le progrès de la génération qui s'avance ou sa marche retrograde vers un avenir à mon avis bien sombre. Certes, avant de prononcer en définitive, il y a de quoi y penser à deux fois.

Encore une fois, Monsieur, excusez ma franchise. Mes bons amis *van Ryckevorsel* et *de Monchy* savent seuls qui je vous écris; ils partagent tous deux mes sentiments et mes vives allarmes. — S'il vous était possible de jeter les yeux sur la brochure ci jointe, elle vous prouverait s'il le fallait mon libéralisme. — Daignez agréer l'assurance des sentiments de haute considération, avec lesquels j'ai l'honneur d'être

Monsieur Votre très humble Serviteur,
G. H. M. DELFRAT.

In de volgende brochures werd aangedrongen op vrijheid van onderwijs:
Aan G. GRAAF SCHIMMELPENNINGK, Over de vrijheid van onderwijs; door Mr. GROEN VAN PRINSTEREE.

Advies van de bij het ontwerp over Grondwetsherziening voorgestelde vrijheid van Onderwijs door Mr. J. J. L. VAN DER BRUGGEN.

Mr. I. I. TEDING VAN BERKHOUT, *Toetsing der gronden, waarop art. 183 van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet door den Hoogleraar Hofstede de Groot bestreden wordt.*

Eenige Bedenkingen op het ontwerp van gewijzigde grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden, aan beter oordeel onderworpen door Mr. C. J. VAN HEUSDEN, Vice-president van het Provinciaal Gerechtshof en President van het Provinciaal Collegie van toezigt op de Kerkelijke administratie der Hervormden in Noord-Brabant.

De zegepraal der Vrijheid van Onderwijs, eene weldaad aan het volk van Nederland, gegrond op het Menschen- en Volkenregt, op den Bijbel en de Oude grondwet.

In de Tweede Kamer werden door de voorstanders van het bijzonder onderwijs vooral grieven tegen het Koninklijk Besluit van 2 Januari 1842 aangevoerd. Zelfs van anti-revolutionaire zijde, zooals door MACKAY in zijne rede van 24 Augustus 1848, werd hulde gebracht aan de wet van 3 April 1806: "Had men die wet in den geest van RUTGER JAN SCHIMMELPENNINGK getrouw uitgevoerd, er zouden thans zoo vele gegronde klachten niet worden aangeheven."

Voor de geschiedenis van het lager onderwijs in 1848 zijn verder zeer lezenaardig de adressen bij de Tweede Kamer over de grondwetsherziening ingediend, waaromtrent de min of meer uitvoerige rapporten in de Tweede Kamer bij BELINFANTE zijn medegedeeld.

Blz. 361 regel 12 v. o. "Nederlandsche beginselen."

Ook GROEN VAN PRINSTERER was vroeger tegenover de liberaal-katholieke oppositie in België deze zelfde beginselen toegedaan. Zelfs had hij het noodzakelijk geoordeeld om WILLEM I de zorg voor het openbaar onderwijs aan te bevelen.

Zoo schreef hij (zie *Verspreide geschriften van Mr. GROEN VAN PRINSTERER*, blz. 70) in November 1829 aan den Koning:

"Niet zonder regtmattigen angst, kan men de gevolgen indenken eener volledige vrijheid. In het Zuiden zullen de bijzondere scholen alle overige zeer spoedig verdringen. Alle instellingen van openbaar gezag, van de akademie af tot aan de dorpschool, zullen in onvermijdelijke kwijning vervallen. Het verbeterd onderwijs, ingevoerd met aanmoediging en hulp van het openbaar gezag, heeft den meest mogelijken bijval gevonden bij velen die, gerugsteund door het gouvernement, zich tegen de bemoeijenissen der geestelijkheid hebben verzet. Zoodra evenwel de regering voor de geestelijkheid wijkt en deze hare begunstigde scholen hebben zal, wordt het onmogelijk voor hen, al mochten zij er verder genegenheid toe hebben, nog langer aan dien veelvermogenden invloed wederstand te bieden. De bevolking zal dus meer en meer met het ultra-catholicisme worden doortrokken; des te bedenkelijker uit aanmerking van blijvende betrekking op ultra-liberale beginsels en franschgezindheid. In het Noorden zou voor denzelfden invloed eene wijde deur worden geopend. Daarenboven zou er eene algemeene en verregaande ontevredenheid ontstaan; waarvan men, bij den aard van de hollandsche Natie, de hevigheid en duurzaamheid niet berekenen kan. Daarentegen eene wet, waarbij de dierbaarste regten van den Staat wierden geëerbiedigd, zou in het Noorden algemeene toejuiching verwerven, in het Zuiden hoogst aangenaam zijn aan een zeer groot gedeelte der bevolking, hetgeen thans zijn wezenlijk gevoelen niet meer rondborstig openbaren durft."

Later beperkten zich de Nederlandsche beginselen van GROEN VAN PRINSTERER tot die der Calvinistische partij in Nederland.

Blz. 363 r. 1 v. o. "Voorzitter van het ministerie."

In de memorie, door graaf SCHMELPENNINCK opgesteld, verdedigt hij zijne benoeming tot voorzitter van den ministerraad om te beter

den invloed van intriganten, die den Koning omgaven, te kunnen neutraliseeren en om eenheid te brengen in het bestuur, die door de afschaffing van de post van Secretaris van Staat (bij Koninklijk Besluit van 31 Maart 1842, N. 9) te wenschen overliet.

Bij de behandeling der grondwetsherziening in den ministerraad werd, in de zitting van 28 April, naar aanleiding van de uitdrukking in art. 69 (nu 73) "De hoofden der ministeriële departementen" door den Voorzitter de vraag gedaan of genoegzaam is uitgedrukt, dat er zal zijn een collectief ministerie. "De Minister van Justitie antwoordt, dat men bij het stellen van dit artikel een oog heeft gehad op de wijze van uitdrukking in andere grondwetten gebezigd en vooral op den wensch der Tweede Kamer. De Minister van Oorlog vraagt, of het duidelijk genoeg is uitgedrukt, dat er een Raadsresident moet zijn, welke waardigheid meer vertrouwen meer vastigheid geeft aan een Ministerie. De Minister van Justitie antwoordt, dat de benoeming van een president afhangt van den Koning, dat de collectieve aard van een Ministerie niet *per se* afhangt daarvan of er een president is; dat een president wel beter is maar dat er toch ook gevallen kunnen zijn waarin het tot het zamenstellen of zamenhouden van een Ministerie noodig kan zijn, dat er geen president is; intuschen wordt er geene zwaarigheid gevonden om de tweede alinea van art. 69 te laten aanvangen: "Het Ministerie zorgt."

Na de aftreding van SCHIMMELPENNINGCK en NEPVEU is het artikel weder in zijn eerste redactie hersteld.

Blz. 364 r. 1 v. b. "parlementaire regeeringsvorm."

Ook VAN HALL betoogde in *Olivarius* de wenschelijkheid, dat de ministers leden mogen zijn van een der beide Kamers.

"De Ministers uit te sluiten zou in strijd zijn met den geest van den regeeringsvorm, die tengevolge heeft, dat zich in de Kamers verschillende staatkundige partijen vormen, wier hoofden, naarmate hunne partij bovendrijft, plaats nemen in het Ministerie. Mogt nu die overgang hunne uitsluiting uit de Kamers bewerken, en zij daarvoor, bij het verliezen hunner ministeriële betrekking, geen plaats meer in dezelve kunnen nemen, zoo zouden niet enkel de meest verdienstelijke staatsmannen uit de Vergadering verwijderd worden, maar niet ligt iemand, die in de Kamers grooten invloed geniet, zich laten overhalen, eene ministeriële portefeuille aan te nemen."

Blz. 365 regel 7 van boven "de persoonlijke invloed des Konings vernietigd wordt." Zie hierover THORBECKE's kritiek over het optreden van het ministerie SCHIMMELPENNINGCK en zijne aantekening

op art. 53 in de *Bijdrage* blz. 8 en 18. Niet alleen vroeger in de *Aanteekening op de Grondwet I*, blz. 202 en bij de discussiën over de begroting in 1845, maar ook later bestrijdt hij het parlementaire stelsel:

16 Mei 1849. "Spreker kan aannemen, dat een minister voor zich zijn afscheid of zijn blijven in verband brengt met de ontvangst, die zijne voorstellen bij de Kamer ondervinden; maar indien hij hierdoor op de Kamer tracht te werken, is dit, meent spreker, noch in het belang eener goede wetgeving, noch constitutioneel. Men schuift aldus eene persoonlijke quaestie in de plaats der zaak, die behandeld wordt. Een quaestie van portefeuille of kabinet komt, naar het inzien des sprekers, niet te pas tuaschen de ministers en de vertegenwoordiging, maar tusschen de ministers en den Koning. De Kamer heeft de ministers niet te benoemen noch te ontslaan, zij heeft slechts hunne voorstellen en handelingen te beoordeelen. Zij neemt die voorstellen aan of verwerpt ze; zij keurt die handelingen goed of af. Maar mag die vertegenwoordiger zich, in het uitbrengen van zijne stem, laten leiden door den wensch, om dezen of genea minister te zien aftreden of aanblijven? Dan zal eene slechte zaak triumferen om een minister te behouden; of eene goede zaak schipbreuk lijden om den minister te verwijderen."

23 Mei 1849. "Men heeft gezegd, dat de parlementaire verantwoordelijkheid geene plaats in de wet behoeft, omdat zij zich in eene quaestie van vertrouwen, van kabinet of portefeuille oplost. Spreker vraagt, of men deze oplossing voor juist en afdoende mag houden? De vraag van vertrouwen komt tusschen den Koning en zijne ministers te pas. De vertegenwoordiging is niet geroepen om te *vertrouwen*, maar om voor de landsbelangen te *waken*. Kabinets- of portefeuille-quaestiën lossen zich op in de aftreding of vervanging van ministers, waarover de Koning beslist, en waarop de vertegenwoordiging geenen invloed, althans niet regtstreeks moet uitoefenen. Zou men willen, dat tegen eene onvoldoende parlementaire verantwoording des ministers geen ander dan het *uiterst* middel overstond, alles wat van hem komt, begroting en andere voorstellen van wet, te weigeren, of hem door eene verklaring van wantrouwen te verwijderen?"

23 April 1868. "Wat mij betreft, ik ben van het gevoelen van het Ministerie: de vrijheid van de Kroon moet vooral bij ontslag en benoeming van Ministers geëerbiedigd en gehandhaafd blijven. Wij zijn hier niet in Engeland. En ik verlang niet in de plaats van ons grondwettig systeem het Engelsche stelsel. Het Ministerie staat daar tot de Kroon en tot het Parlement in eene andere betrekking, dan waarin

het Ministerie tot de Kroon en het Parlement staat volgens onze Grondwet."

25 April 1868. "Neen. Democratie heeft in mij nooit een begunstiger gevonden, in welke hoedanigheid ik ook te spreken of te handelen had..... Engeland heeft een parlementair Ministerie, wij hebben volgens onze Grondwet een Koninklijk Ministerie."

Blz. 365 r. 5 v. o. "onmogelijkheid" Volgens het ontwerp der Staatscommissie werd voor eene grondwetsverandering vereischt:

1°. eene wet, die de verandering of bijvoeging duidelijk aanwijst en de noodzakelijkheid daarvan verklaart (art. 185).

2°. ontbinding der beide Kamers en nieuwe verkiezingen, voor de Tweede Kamer in dubbelen getale (art. 186).

3°. Samenkomst der nieuwe Kamers in vereenigde zittingen, tegenwoordigheid van twee derden harer leden, en vereischte meerderheid voor de aanneming der wet van twee derden der tegenwoordige leden (art. 187).

4°. Ontbinding der Kamers en nieuwe verkiezingen (art. 188).

Grootendeels waren deze bepalingen ontleend aan de bestaande grondwet, waarin zelfs eene meerderheid van $\frac{3}{4}$ der tegenwoordige leden werd gevorderd. Neemt men echter in aanmerking, dat volgens het ontwerp der Staatscommissie de beide Kamers bij rechtstreeksche verkiezingen zouden worden gekozen, dan is het niet te ontkennen, dat de verandering der grondwet bezwarender werd gemaakt in plaats van eenvoudiger, zooals de Tweede Kamer in haar Verslag van 16 Maart gewenscht had.

In de *Korte Opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag* wordt op de bezwaren tegen de voorgestelde artikelen gewezen.

"De tegenwoordige grondwet zoude zeker veel minder aanstoot gegeven hebben, zoo hare algemeen erkende gebreken gemakkelijker te verhelpen waren geweest. Terwijl op het vaste land telkens eene omwenteling, of althans eene groote spanning der gemoederen de veranderingen in de constitutiën vergezelde, staat het engelsche staatsgebouw vast in het midden der orkanen, niettegenstaande eene enkele parlamentsacte verandering in die constitutie kan aanbrengen."

Ook VAN HALL betoogde "De toekomst moet niet te zeer gebonden zijn."

Blz. 369 medio "niet-herbenoeming van den oud-minister VAN RAFFARD tot president."

De provinciale staten van Gelderland hadden in Maart 1848 ter voorziening in de vacature in het provinciaal gerechtshof, ontstaan

door de benoeming van VAN RAFFARD tot minister van finantiën, eene voordracht opgemaakt. Aanstonds, na de aftreding van VAN RAFFARD als minister, bedankten twee der voorgedragenen voor de kandidatuur, om zijne herbenoeming als president mogelijk te maken. De provinciale staten kwamen den 6^{den} April wederom bijeen en bij eene eerste stemming werd VAN RAFFARD met groote meerderheid gekozen. De regering aarzelde tot den 25sten Augustus 1849, voordat zij aan de voordracht gevolg gaf. Zie H. J. VAN DER HEIM, *Levensbericht van W. VAN RAFFARD* in de Bijlagen der M. der Nederl. Letterkunde 1863 bl. 47.

W. A. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, gouverneur van Gelderland, schreef over deze niet-herbenoeming den volgende brief aan L. O. LUZAC:

Amice! Meer dan ooit zoek ik mij te onttrekken aan al het staatkundige, dat niet tot mijnen beperkten werkring behoort. Hier tracht ik door een goed beheer, orde en tevredenheid te bevorderen, alle reactie of overdrijving voor te komen, vertrouwen in te boezemen. Al komen er mogelijk instellingen, die ik, in het afgetrokkene, niet voor de besten houd, dan ben ik toch van oordeel, dat een ieder, en ik meer dan een ander, moet trachten, er de best mogelijke partij van te trekken. Ik wil de taak der bewindvoerders niet nog moeilijker maken. Maar ik mag toch niet zwijgen, wanneer ik van een voornemen hoor gewagen, dat vrees of zwakheid bij u en uwe collega's aanduidt, en dus niet dan kwade gevolgen kan hebben. Ik bedoel het voornemen, om RAFFARD, althans voorloopig, niet in het Hof te brengen.

Eenigsints weifelend stelde ik voor, om de lijst der kandidaten tot het Raadsheerschap op nieuw aan te vullen. Niet door v. d. HEIM, maar door u werd de magtiging gegeven. Het *nieuwe* bestuur wilde dus eene voordragt, natuurlijk om iemand te benoemen. Gr. SCHIMMELPENNINCK verklaarde zich daarbij ondershands voor RAFFARD. DONKER en gijzelve eveneens. KEMPENAER bevorderde zijne kandidatuur. Ik kon dus meenen hetzelfde te moeten doen en noopte, onder ons gezegd, OLIVIER om er geen artikel tegen in de Arnhemmer op te nemen, alvorens de voordragt klaar was; op grond dat men RAFFARD als staatsman kon gispin en bestrijden maar gelijktijdig als regter in waarde kon houden. Alles liep dan ook naar wensch. De benoeming werd dagelijks verwacht; te meer verwacht, omdat de Raadsheer VAN DER RENNE levendig dood is, en de aanvulling dus behoefte is. En ziet; terwijl men zelfs voor Drenthe eene aanvulling wil hebben; terwijl men dus toont die slechte wet van 1835 te willen handhaven, zoolang zij bestaat, of niet weet wat in plaats zal komen, —

schijnt men zich plotaling door THORBECKE's *Arnhemse Courant*, en de *Tielsche* (hier geschreven) die er een kind van is, van te laten afschrikken.

Wilde men niet meer benoemen, dan de buitengewone staten-vergadering geweigerd. Had men eens besloten tot de benoeming over te gaan, dan moest men de moed zijner positie hebben; of zoo neen de plaats voor THORBECKE inruimen.

Past op, dat gij zelfs den schijn vermiijdt, geen zelfvertrouwen te hebben; want anders is het vertrouwen van anderen spoedig verloren. Ik kan mij ook niet voorstellen, dat een paar bladen, in uw oog, als zoo omnipotent zouden beschouwd worden.

Mij dunkt dus, dadelijk eene fiksche houding aangenomen; 't zij er ruitelijk verklaard wordt dat men geene benoemingen meer wil doen, en dus de bijeenroeping der staten van Drenthe nog dadelijk intrekt; 't zij RAFFARD onverwijld wordt gekozen. Weifeling, of het sinonieme uitstel is het ergste van alles. Gaat het u intusschen minder aan dan DONKER, zoo zend hem deze.

t. t.

SCHIMMELPENNINGK v. D. OYE.

Arnhem, 14 April 1848.

Met de hand van DONKER volgt hier:

“Of niemand of RAFFARD, maar alles op zijn tijd, dit is een tegengangsel van de *Arnhemse Courant*. Laten wij *onzen* gang gaan.”

Blz. 369 regel 1 van onder “DE KEMPENAER benoemd.” Over de veranderingen in het ministerie schreef de *Arnhemse Courant* van 20 Mei:

“De *Kamper Courant* van gisteren heeft de benoeming van Mr. DE KEMPENAER met vreugde vernomen evenals de aftreding van de Heeren SCHIMMELPENNINGK en NEPVEU. Zij hoopt en verwacht slechts dat het ministerie onverwijld voltallig zal worden, elke dag dralens is ten hoogste schadelijk. Er is een man noodig van *diepe* kunde, *goeden* wil en *bekende* energie en die man is prof. THORBECKE; geen ander is in staat het land te redden en dat hij niet reeds lang geroepen werd is alleen toe te schrijven aan de laatste kramp trekkingen der factie, wier heerschzucht en baatzucht ons dierbaar Vaderland sedert 1813 onder hare roede deed krimpen, enz.” “De *Kamper Courant* vergeet de Nederlandsche jaloesietjes, die niet gaarne hun licht laten betimmeren” voegde de *Arnhemse Courant* er bij.

25 Mei. "Het ministerie zonder hoofd gaat weder aan het be-raadslagen. Onbegrijpelijk dat prof. THORBECKE geen ministerieel departement was aangeboden. Wil de Koning hem niet? die vraag mag niet beantwoord worden, omdat de Koning nooit mag verondersteld worden iemand niet te willen, die het land nuttig kan zijn; zij behoeft ook geen antwoord, want de Koning plaatste hem immers mede in de commissie, waaraan de vorming van een ministerie werd toevertrouwd? Maar wat is dan de rede? Bij den aanvang des Grafelijken tijds is er op aangedrongen, dat het ministerie zijne vorming zal verklaren, opdat de natie wete, dat Mr. THORBECKE gevraagd is, of geweigerd heeft."

Blz. 371 medio "ontbrak hem die algemeene staatsrechterlijke kennis." De *Arnhemse Courant* schreef: "Terwijl men geenen laars zou willen laten maken, dan bij iemand die geleerd heeft laarzen te maken, meent men dat het voldoende is om rijken en volken te regeren, dat men den eersten den besten dilettant neemt, die wel eens wat aan de politiek gedaan heeft. Menschen te leiden en te besturen schijnt eene gave te zijn, waarvoor men noch opleiding noch studie behoeft, maar met welke men geboren wordt, of die men met den ministerielen rok aantrekt. Wat toch waren de Heeren DONKER OORTJUS en DE KEM-PENAER voordat zij tot staatsmannen gemetamorphoseerd werden? De voornaamste advocaten der Haagsche en der Arnhemse balie. Nu moet ieder die gezond verstand heeft begrijpen dat het volstrekt onmogelijk is dat iemand, die van den vroegen morgen tot den laten avond met quaestien van burgerlijk regt wordt bezig gehouden, die dus de politiek alleen in een verloren oogenblik, tusschen een pleidooi over een boedelscheiding en een over een gemeenen muur, kon bijhouden, van de Staatskunst een studie, een op wetenschappelijke gronden gevestigd stelsel kan maken."

Blz. 371 r. 1 v. o. "DUYMAER VAN TWIST"

De *Arnhemse Courant* van 4 April had geschreven: "Duurt dit tijdelijk ministerie slechts een half jaar, slechts drie maanden, men zal het kunnen zien vervangen door een, waarin een BRUOE, VAN TWIST, FANHUYS of dergelijken zitting zullen nemen.

"Men bedenke echter wel dat de natie zulk een niet wil. Het oude is afgedaan. Voor goed moet het afgedaan blijven. De natie heeft behoefte aan een hartigen beet, zij walgt van de flauwe zoete melkskadetten."

Als leden der Tweede Kamer hadden zij allen drie in 1845 voor het voorstel der 9 mannen gestemd. Maar in 1848 werden zij door

de *Arnhemse Courant* voor te weinig volgzaam Thorbeckianen gehouden en moesten zij daarom in verdenking worden gebracht.

Blz. 374 regel 6 v. b. "droogmaking van de Haarlemmermeer."

In 1848 werden de dijk en de ringvaart afgewerkt, waarmede in 1839 een begin was gemaakt; in 1852 was de meer leeggepompt.

Blz. 374 regel 8 v. b. "kanalen" zie b. v. *Ontwerp tot oprigting eener Kanaalmaatschappij tot verbinding der Zuiderzee met de Ems, in verband met veen-aanleg en onder medewerking der provincie Drenthe*. Reeds in het begin van 1847 hadden A. W. VAN HOLTHE TOT ECHTEN, H. C. CARSTEN, W. GOEDKOOP en ALSTORPHIUS GREVELINK te Assen met J. HEUMSKERK en J. KALFF en Comp. te Amsterdam daartoe concessie aangevraagd.

Blz. 376 regel 2 van onder "Limburg."

Over de Limburgsche kwestie in 1848 zie men *Deutsches Wörterbuch*, Th. 6 in voce *Luxemburg und Limburg*. H. A. ZACHARIAE *Deutsches Staats- und Bundesrecht* 2te Aufl. Th. II, S 630 waar onderscheidene geschriften worden aangehaald. KALTENBORN *Deutsche Bundes-Verhältnisse* II, S 326; maar vooral de redevoeringen van den Limburgschen afgevaardigde GERADTS (tot lid der Tweede Kamer benoemd in plaats van BEERENBROEK) en van SWART, lid der dubbele Kamer, te vinden in de handelingen over de grondwetsherziening, door BELINFANTE uitgegeven. De Nederlandsche regeering deed te Frankfurt het licht zien *Dentschrift über die Verhältnisse des Herzogthums Limburg* met al de officiele stukken.

Blz. 378 regel 3 van onder "VAN SCHERPENZEEL HEUSOH" zie zijne brochure: *Een woord over den tegenwoordigen toestand van het hertogdom Limburg*, 1848. De Baron VAN SCHERPENZEEL HEUSOH werd in November 1848 bij herstemming in het kiesdistrict Sittard tot lid der Tweede Kamer gekozen en doet in Februari 1849 eenige vragen, omtrent welke wordt overgegaan tot de orde van den dag. Bij brief van 22 Mei neemt hij zijn ontslag.

Blz. 382 r. 4 v. b. "tweede expeditie naar Bali" zie de brochure *Krijgaverrigtingen tegen het eiland Balie, in 1848; door den Luitenant-Kolonel J. VAN SWIETEN, Chef van den Staf bij die Expeditie*.

Blz. 382 r. 5 v. b. "KRUSEMAN en BAUD" Zie Deel IV, blz. 379 en de *Aanteekeningen*.

In Mei 1848 verscheen een brochure van J. D. KRUSEMAN, waarin

hij zijn ontslag als directeur-generaal van financiën in Nederlandsch Indië door authentieke stukken toelicht. Dit ontslag was verleend den 24sten Juni 1845 op rapport van den toenmaligen minister J. C. BAUD "onder betuiging van Z. M.'s ernstige afkeuring van de houding door den Heer KRUSEMAN, al dadelijk na zijne komst in Indië, ten aanzien van de publieke aangelegenheden en van het hoog bestuur aangenomen, met verklaring, dat hij zijne regten op pensioen zal kunnen doen gelden, en met magtiging op den gouverneur-generaal, om den heer KRUSEMAN (wanneer hij dit verlangen en zich die gunst door een rustig gedrag mogt waardig maken) in staat te stellen tot het aankopen van eene suikerfabriek, onder gehoudenis, om uit derzelve inkomsten, ook zijne reeds bestaande schulden van de koloniale kas te kwijten."

Deze brochure werd beantwoord in *Het ontslag van J. D. KRUSEMAN als directeur-generaal van financiën in Nederlandsch Indië, nader toegelicht door J. C. BAUD, ex-minister van koloniën*, waarop volgden: *Inleiding tot de door J. D. KRUSEMAN aangekondigde nadere ophelderingen en beschouwingen* en *Beschouwingen en ophelderingen door J. D. KRUSEMAN*.

Naar aanleiding van de brochure van BAUD schreef de oud-raad van Indië, Mr. J. F. W. VAN NES, *Eenige beschouwingen over koloniale aangelegenheden* om de misbruiken en gebreken aan te wijzen, welke in de administratie onzer Oost-Indische bezittingen bestaan.

Instemming met deze brochures van KRUSEMAN en VAN NES betingde de schrijver van de bij THIEME uitgegeven *Wenken, aangaande Nederland's Oost-Indische Bezittingen, het Cultuur en Monopoliestelsel door een Bataviasch burger*.

Blz. 383 regel 8 v. b. Aan een brief van 26 Mei 1848 mij door Mr. P. MIJER geschreven, ontleen ik het volgende:

"Ik heb echter sedert de komst van den Staatsraad WICHERS op Java eene zware taak te volbrengen gehad, want niet alleen heb ik sedert dien tijd (September 1846) schier onverdeeld en onafgebroken het voorzitterschap van het Hoog Gerechtshof en van het Hoog Militair Gerechtshof moeten bekleeden, uithoofde de heer WICHERS zich uitsluitend bezig hield met zijne legislative Commissie, maar ik heb hem bovendien in die zending moeten helpen, omdat bij met een aantal locale aangelegenheden onbekend was. Het werk der beide Hoven is gedurende al dien tijd regelmatig afgeloopen, en de nieuwe wetgeving is den 1sten dezer ingevoerd en thans reeds in werking. Gij verlangt mijn oordeel over die wetgeving te kennen en ik ben bereid aan dit Uw billijk verlangen te voldoen, doch kan daartoe weinige regelen afzonderen, omdat ik U ditmaal over eene andere aangelegenheid, mij

persoonlijk betreffende, moet onderhouden, zoodat ik mij verbind later op de zaak der wetgeving breedvoeriger terug te komen. Ik teeken dus thans omtrent onze nieuwe codificatie dit slechts aan, dat het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Koophandel van Nederland hier te lande met geringe wijzigingen zijn ingevoerd, dat die wijzigingen speciaal betreffen de titels omtrent de minderjarigheid, de voogdij, de curatele, het hypotheekstelsel en de bergkosten, welke onderwerpen naar de locale gesteldheid en den maatschappelijken toestand van Indië zijn omgewerkt; dat de manier van procederen, zoo in burgerlijke als in strafzaken, geheel afwijkt van de Nederlandsche, welke nogtans in den regel tot grondslag van beide heeft gestrekt; dat ook de transitore wet eene meer locale kleur heeft, dan de nederlandsche; terwijl de regtsvordering voor de inlandsche regtbanken en geregten geheel nieuw is. Eene nieuwe strafwetgeving moet nog voor N. I. ontworpen worden, doch inmiddels zijn eenige intermediaire voorzieningen omtrent het strafregt gemaakt, bij welke de straffen van geeseling en van het brandmerk zijn afgeschaft. Wij zijn dus in dit opzigt het Vaderland vooruit, dat trouwens hieromtrent zeer achterlijk blijft. Van de inwijding der nieuwe wetgeving op 1 dezer heb ik op verzoek van de heeren ROCHUSSEN en WICHEERS een Verlag opgemaakt en laten drukken, hetwelk ik U per mail toezend.

Vergun mij U nu eenige oogenblikken te onderhouden over eene mij zeer van nabij betreffende aangelegenheid. De berigten, die wij met de mail van Maart uit Europa en speciaal uit Nederland ontvingen, hebben hier veel sensatie verwekt. De bereidwilligheid des Konings om de grondwet geheel te herzien, de val van den minister BAUD en de benoeming van eene Commissie uit ultra-liberale mannen zamengesteld, hebben hier velen opgewonden en de gedachte doen opratten, dat onze koloniën eerlang naar geheel andere beginselen zullen bestierd worden, dat hier vrijheid van drukpers zal toegestaan, de ingezetenen van N. I. in de Staten-Generaal zullen vertegenwoordigd worden, en dat N. I. niet meer zal geregeerd worden door eene autocratie, maar door wetten, door Z. M. met overleg van de Staten-generaal te maken. Hierbij komt, dat er bij sommige standen grieven tegen het bestuur bestaan, die men nu openlijk ontboezemde, en onder deze bekleedt het radikaal van ambtenaar eene voornaame plaats. Daar volgens de bestaande bepalingen, dat radikaal tegenwoordig alleen verleend wordt aan Nederlanders, die te Delft hebben gestudeerd, volgt daaruit dat Nederlanders, hier geboren en opgevoed, hetzelfde nimmer kunnen erlangen. Alle ingezetenen van N.-I. zijn dus *verplicht* om, willen zij hunne kinderen niet den pas afsnijden voor eene ambtelijke loopbaan voor geheel hun volgend leven, hen op zeer jeugdigen leeftijd eenige

V.

XIX

duizende mijlen ver van zich te zenden, aan de zorg van vreemden toed te vertrouwen en zich buiten staat te stellen, om zelve iets aan hunne morele en intellectuele vorming toe te brengen. Wat hiervan de gevolgen zijn heeft de ondervinding geleerd. Slechts weinige ouders zijn in staat, om de kosten te dragen, die aan eene in Nederland te geven opvoeding verbonden zijn, zoodat vele, ja de meeste, in Indië geboren Nederlanders nimmer in de dienst van het Gouvernement eenige naamwaardige bevordering kunnen maken. Ondertusschen is in den tegenwoordigen toestand der kolonie die Gouvernementsdienst bijna het eenig middel van bestaan, en zoo ontstaat er in Indië een aanzienlijk getal Nederlanders, voor wie gebrek en armoede de droevige en donkere toekomst uitmaken. Maar niet uit dezen hoofde alleen was die instelling ergerlijk, maar ook om de verdeeldheid, die zij tusschen de Nederlanders, hier geboren en gevormd, en hunne landgenooten in het Vaderland te weeg bragt; en toen ik derhalve vóór 8 dagen werd aangezocht, om mede te werken tot een adres aan den Koning, om Zijne Maj. eerbiedig te verzoeken, om de bovenstaande bezwaren, die vóór 1842 voor de Nederlanders in Indië niet bestonden, weg te ruimen, nam ik dat sanzoek aan, onder beding, dat slechts een 10 of 20-tal weldenkende ingezetenen daaraan deel zouden nemen en dat het adres door tusschenkomst van den Gouverneur-Generaal Zijner Majesteit zoude worden aangeboden. Den volgende dag echter kwam de Predikant VAN HORVELL, President van het Batav. Genootschap mij de mededeeling doen, dat een honderdtal personen met hem een adres aan den Koning over verschillende onderwerpen, zooals het radikaal van ambtenaar, de vrijheid van de pers, de verkiesbaarheid van de ingezetenen van N.-I. voor de Staten-Generaal, de verbetering van het onderwijs, wilden teekenen, dat die onderwerpen in eene vereeniging van ingezetenen van N.-I., welke op Maandag 22 Mei bepaald was en in het lokaal des Genootschaps zou plaats hebben, zouden worden besproken, en dat ik den volgende dag een gedrukt invitatiebiljet ter bijwoning van die vereeniging zou ontvangen. Ik antwoordde hem, in tegenwoordigheid van onderscheidene personen, dat een door een twintigtal personen te presenteren adres aan den Koning tot intrekking van het radikaal van ambtenaar mij voegzaam voorkwam, dat ik mij ook reeds in dien zin aan iemand verklaard had, die mij daarover was komen spreken, dat het echter voorbarig was nu reeds, bij volslagen onbekendheid met den loop der zaken in het Vaderland, over andere onderwerpen, zooals de overige door hem bedoelde te handelen, en dat wat die vereeniging van ingezetenen van Batavia betrof, ik mij haasten zou om den Gouverneur-Generaal daarvan te informeren, zoodra ik het

invitatiebiljet ontving, want dat zoodanige vereenigingen hier te lande onbekend zijn, gevaarlijke gevolgen kunnen hebben, en dat ik Zijne Exc. zou afvragen, of het geoorloofd was, dezelve bij te wonen, in welk geval ik zulks zoude doen, niet om het denkbeeld eener zoodanige vereeniging te ondersteunen, maar om door mijne tegenwoordigheid ten goede te werken op eene misschien misleide menigte. Ik ontving echter noch den volgenden dag, noch later een invitatiebiljet, doch werd onderhands onderrigt, dat de vereeniging op den bepaalden dag zoude doorgaan, dat men daartoe de zoogenaamde creólen in en om Batavia had aangespoord, zich Maandagavond ter aangewezen plaats te begeven, omdat aldaar over hunne teederate belangen zoude gesproken worden; en dit bewoog mij om dadelijk aanzoek te doen tot eene audiëntie bij den Gouverneur-Generaal, die sedert het begin dezer maand zijne residentie van Buitenzorg naar Batavia heeft verplaatst, en welke audiëntie de Heer ROCHUSSEN mij den volgenden dag, Zondag, na kerktijd toestond. In deze bijeenkomst verwittigde ik Zijne Exc. van hetgeen er zou plaats hebben, waarvan hij echter reeds ten volle onderrigt was, terwijl hij mij een brief liet lezen aan den Resident van Batavia, waarin hij verklaarde, dat zulke politieke vereenigingen in den regel niet waren toegestaan, doch dat, aangezien die op Maandag nu eenmaal bepaald was, hij die niet zou tegengaan, omdat hij goede ingezetenen en huisvaders niet wilde verhinderen gemeenschappelijk over hunne belangen te raadplegen en zich deswege tot de bevoegde magten te wenden. Zijne Exc. betuigde mij bij die gelegenheid niet alleen bij vernieuwing zijne onbepaalde hoogachting, doch gaf tevens zijne overtuiging te kennen, dat mijne tegenwoordigheid bij die vereeniging nuttig zou influenceren op de menigte, terwijl de Heer WIGHERS mij dringend raadde dezelve uit dien hoofde bij te wonen. Na den afloop der conferentie met Zijne Exc. begaf ik mij naar den Heer VAN HOËVELL om hem nog eens te spreken. Ik deelde hem mijn gesprek met den Heer ROCHUSSEN mede, doch vond hem zoo onzinnig geatemd, dat ik hem weldra verliet. Mijn gesprek scheen echter hem tot nadenken gebragt te hebben, want in den avond van dien dag kwam hij met den Heer DONKER CURTIUS, neef van den minister, bij mij en verklaarde volkomen bereid te zijn om gematigd te werken. Wij bepaalden toen hoedanig de vereeniging te leiden en dat daarin alleen sprake zou zijn van het radikaal, een grief, welke de Heer ROCHUSSEN volkomen beaamde en waarop hij Zijne Majesteit reeds vroeger had attent gemaakt, doch welke de Heer BAUD niet had willen erkennen. Op Maandagavond had de vereeniging plaats. Meer dan 500 meest al creoolsche ingezetenen woonden die bij; een 50-tal weldenkenden kwamen er met mij en VAN HOËVELL werd tot President

benoemd. Hij sprak een hartelijk woord over de jongste gebeurtenissen in het Vaderland, gaf in overweging om de zaken aldaar niet vooruit te loopen, doch nu reeds enkel een eerbiedig adres aan den Koning in te zenden om intrekking van het radikaal en de zamenstelling van het adres op te dragen aan eene Commissie van 14 welkenkende amptenaren, officieren en ingezetenen, die daarop op zijn voorstel door de vereeniging benoemd werden en waaronder ik ook werd gekozen. Orde en stilte heerschten bij dit alles. Het "leve de Koning, leve de Gouverneur-Generaal" weergalmden door de zaal der Harmonie, de Societeit, die in plaats van het lokaal des genootschaps voor de vereeniging bestemd was, en ieder verheugde zich, dat daarmede de grap zou zijn afgelopen. Men gaf echter het verlangen te kennen, dat ik als vice-president der Commissie zou optreden, ik nam dit aan, doch maande nu de ingezetenen aan, om huiswaarts te keeren, welke raad dan ook door 200 à 300 gevolgd werd. Daarop begaf ik mij huiswaarts met de meeste leden der Commissie. Later vernam ik echter, dat de advocaten TOLLENS (zoon van den beroemden dichter) en THIEME (zoon van den Arnheemschen redacteur) na ons vertrek onze Commissie hadden verweten van andere belangrijke onderwerpen buiten behandeling te hebben gelaten, daarom de ontbinding van die Commissie hadden voorgesteld en de vrijheid der pers, alsmede de benoembaarheid van ingezetenen van N.-I. tot het lidmaatschap der Staten-Generaal hebben voorgesteld, waarover toen nog $\frac{1}{2}$ uur gekeuveld is, zonder resultaat, en binnen $1\frac{1}{4}$ uur was ieder weder te huis. De Gouv.-Gen. heeft echter de zaak ernstiger ingezien, dan ze wel verdiende, want hij heeft de militaire magt onder de wapenen laten komen in de kazerne, om op het eerste sein uit te rukken, waartoe geene de minste reden bestond, daar de vereeniging uit weerlooze creolen bestond, die door één luzaar met zware knevels en een bezem in de hand zouden te bedwingen zijn geweest. Hoe dit zij, de rust is geen oogenblik gestoord geworden, en de zaak zelve zoo weinig beduidend, dat ik daarvan zoude hebben kunnen zwijgen, indien men mij daarin niet op eene onaangename wijze had betrokken. Ik heb namelijk later vernomen, dat men mijn naam (die, ik zeg het zonder ijdelheid) bij sommigen invloed heeft, heeft misbruikt, om die miserabele vereeniging tot stand te brengen, waartegen ik mij niet alleen luide heb verklaard, maar waar ik ook gunstig heb gewerkt en welke zonder mijn invloed op den Predikant VAN ROEVEREL schromelijke gevolgen zou gehad hebben. De heethoofden zijn natuurlijk onvoldaan over de onderzonden teleurstelling en zullen waarschijnlijk in de Hollandsche dagbladen ook mijn naam bezoedelen en mij belasteren. Mogt dit het

geval zijn, dan verzoek ik van Uwe mij betoonde vriendschap, dat Gij, nu beter en volkomen naar waarheid over de zaak onderrigt, hunne leugens zult logenstraffen en in een geacht blad zult gelieven te antwoorden, dat het U bekend is, dat ik die belagchelijke vereeniging hoog heb afgekeurd, doch dat, toen er geen mogelijkheid meer was haar tegen te gaan en de Heer ROCHUSSEN haar zelfs door zijn schrijven aan den Resident van Batavia had gelegitimeerd, ik mij met eenige weldenkenden derwaarts heb begeven om dwaasheden te verhoeden, en dat het daaraan vooral is toe te schrijven, dat zij geene ergerlijke gevolgen heeft opgeleverd; dat echter de belhamels wel bekend zijn of zullen worden. Gij kent mij, waarde vriend, genoeg, om te weten, dat ik niet in staat ben, U voor te liegen, al wat ik u schreef, is de zuivere waarheid, en ik stel er prijs op, dat men mij in Holland, waar ik zoo vele vrienden en bekenden heb, niet verkeerd beoordeelt. Ik heb een afkeer van politieke vereenigingen, alle openbare manifestatiën worden door mij verafschuwd, en mijn geheel publiek en privaat leven kenmerkt eene neiging naar orde en afzondering, welke niet vereenigbaar is met die zucht naar beweging, welke anderen bezielt. Ik bezit het vertrouwen der Regering, de ahting mijner evenmensen en bekleed eene hooge regterlijke waardigheid (vice-President van de beide Hooge Geregtschoven), welke mij verplicht de beste gezindheden ook in anderen aan te kweeken. Wat men dus rondstrooit, dat ik die miserabele vereeniging van Maandag 22 Mei zou hebben ondersteund of bevorderd, is leugen en heeft alleen de strekking of om mij te belasteren, of om anderen te misleiden. Nogmaals, Gij zult mij verplichten, door een contra-artikeltje, indien ik soms, hetgeen ik verwacht, in de dagbladen mogt worden aangevallen. De zaak hindert mij zoo geweldig, dat ik geen lust gevoel, om er meer bij te voegen. Ik schrijf U eerlang uitvoeriger over andere U meer interesserende onderwerpen. Groet JERBOON van mij en geloof mij onveranderlijk

Uwen liefh. Vriend

P. MIJER.

Men heeft mij later aangezocht, om met eenige weldenkende ingezetenen een adres aan den Koning in te zenden, de strekking hebbende om intrekking te solliciteren van het radicaal, welk aanzoek ik heb aangenomen, en welk adres door tusschenkomst van den Gouv. Gen. Zijner Majesteit zal worden aangeboden, hebbende de Heer ROCHUSSEN mij verklaard hetzelfde krachtdadig te zullen ondersteunen. Dat adres, hetwelk misschien in de Hollandsche papieren zal geplaatst

worden, is dus niet het werk der Commissie, want die beschouwt zich als ontbonden.

Een volgenden brief ontving ik van Cramat, 28 November 1848.

Amicissime!

Hoezoer ik van U nog geen antwoord heb mogen ontvangen op mijnen laatsten brief van Mei, wil ik u echter, ten gevolge van dat schrijven, mededeelen, dat ik mij, dadelijk na de plaatsing in de Javasche Courant van het Kon. Besluit van 19 Augustus L. K., waarbij Zijne Majesteit HD. ongenoegen te kennen geeft over het alhier gebeurde in de maand Mei jl., tot de Regering heb gewend met het verzoek, om onderrigt te mogen worden, of dat Besluit ook op mij zag, en zoo ja, waarom? en dat mij daarop, namens den Gouverneur-Generaal, door den Algemeenen Secretaris is medegedeeld, dat ik mij dat ongenoegen *geenszins* behoefde aan te trekken, omdat het niet mij, maar alleen de personen betraf, die bij name genoemd waren in een Besluit van Zijne Excellentie, waarvan een afschrift hierbij gaat.

Op Java en de buiten-bezittingen blijft de liefelijke vrede ongestoord voortduren. De valsche voorstelling van het alhier te Batavia gebeurde in Mei schijnt de vrees voor het tegendeel veroorzaakt te hebben.

Laat mij spoedig weder iets van U hooren, en geloof mij steeds met oprechte vriendschap.

t. a. v.

P. MIJER.

NB. De Heer Staatsraad WICHERS verlaat Java in Februarij aanstaande. Vermoedelijk zal de Procureur-Generaal Mr. C. HULSMAN hem in het praesidium van het Hof opvolgen. Vale.

Besluit van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal van Ned. Indië van den 19 Julij 1848 N°. 3.

Gelet enz.

Gezien enz.

De Raad van Indië gehoord,

Is goedgevonden en verstaan,

Eerstelijk:

“Aan Dr. w. E. N°. VAN HOEVVELL Predikant bij de Protestantsche Gemeente te Batavia, Mr. F. C. ARDESCH, President van den Raad van Justitie te Batavia en J. T. CANTER VISSCHER, President van het Collegie van Boedelmeesteren te Batavia, te kennen te geven, dat, onder meer anderen, blijkens een, op uitnoodiging van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal ingesteld onderzoek, betrekkelijk het gebeurde te Batavia op 22 Mei 1848, voornamelijk zij, in meerdere of mindere mate, hunne verhouding tot de Regering hebben uit het oog verloren op eene wijze, welke in overweging heeft doen nemen, of zij in de uitoe-

fening van hunne respective functiën konden worden gelaten, maar dat eene ontzetting van hen uit hunne bediening is geoordeeld, in het algemeen belang, thans niet gebiedend te worden gevorderd en dat alzoo de Regering het voldoende acht, hun, ter zake van deze hunne handelingen, hare ontevredenheid kenbaar te maken, in het vertrouwen, dat zij geene nadere aanleiding zullen geven tot meer gestrengte maatregelen”

Eenige jaren later is een kort relaas van het gebeurde in het licht verschenen onder den titel *Batavia in Mei 1848*, bevattende eene nota van 6 Februari 1849 van Mr. T. CANTER VISSCHER, en eenige bijlagen. Zie verder J. J. BOCHUSSEN, *Toelichting en verdediging van eenige daden van mijn bestuur in Indië*, 1853, blz. 103 en volg, Dr. W. R. VAN HOEVELL, *Beschuldiging en veroordeeling in Indië en rechtvaardiging in Nederland*, 1850, Prof. VETH, *Bijdragen tot de kennis van den politieken toestand van Nederlandch Indië*, II. *De politieke demonstratie te Batavia in Mei 1848*.

Blz. 384, medio “vrijheid van drukpers” zie hierover het artikel in de Gids, Juli 1848, van Prof. VETH, *De openbaarheid in koloniale aan- gelegenheden*.

Blz. 385 r. 8 v. o. aangemoedigd door een vereerend schrijven van THORBECKE” zie *Brief over de verkiezing van een lid der Tweede Kamer, in Gelderlands eerste kiesdistrict, door L. VAN VLIET, met een brief van den Heer THORBECKE*, 's Hage, 3 December 1849. De brief van THORBECKE van 28 Juni 1848 was geschreven naar aanleiding van de brochure van L. VAN VLIET, *Verkoop van Indische domeinen, een woord aan Mr. VAN NEE*.

Blz. 386 regel 12 van onder “brief aan de Tweede Kamer”; hij luidt als volgt:

Edel Mogende Heeren!

Na eene herhaalde poging om mijne gezondheid in zoo verre te verbeteren, dat zij mij weder in staat zoude stellen de verplichtingen, aan het lidmaatschap van de Tweede Kamer der Staten-Generaal verbonden, op zoodanige wijze en met dien ijver te vervullen, als dit behoort te geschieden, acht ik mij door de onvoldoende uitkomst, en vooral in de tegenwoordige omstandigheden, genoodzaakt tot een vast besluit te komen, en door pligtbesef gedwongen van eens betrekking af te zien, tot welke het vertrouwen der Provinciale Staten dezer provincie mij herhaaldelijk opriep en die ik vele jaren met het meeste genoegen bekleedde.

Ik vertrouw, dat ik bij U Edel Mogenden weinige woorden zal behoeven te bezigen, om U Edel Mogenden te overtuigen, dat mij dit besluit zeer veel heeft gekost, en het mij eene diepe smart is van U Edel Mogenden te moeten scheiden, vooral op een oogenblik, nu zoo hoogst gewigtige belangen aan de beraadslagingen van U Edel Mogenden zijn onderworpen. Ik voeg hier den opregten wensch bij, dat zij het heil van het dierbaar Vaderland zullen bevorderen en de banden meer en meer toehalen, welke den Koning en geheel Zijn Huis aan Nederlands volk verblinden.

Ik verzoek U Edel Mogenden van mijn besluit kennis te nemen en uwen ontlagen ambtgenoot met dezelfde gevoelens te blijven vereeren, die hij zoo lang en in zoo ruime mate, tot zijn groot genoegen, van U Edel Mogenden mogt ondervinden.

Met den meesten eerbied heb ik de eer mij te noemen,
 Edel Mogende Heeren,
 Uwer Edel Mogenden dienstwillige Dienaar
 OEGSTGEEST, 28 Junij 1848. L. C. LUXAC.

Naar aanleiding hiervan schreef THORBECKE hem den volgenden brief:

Amicissime! Het zal wel geene verklaring behoeven, dat ik, schoon wetende dat gij buiten waart, niets van mij liet hooren. Op het eerste gerucht uwer ongesteldheid ben ik naar 's Hage gekomen om u te zien. Mevrouw LUXAC zeide mij toen, dat gij volkomene rust behoefted. Leden uwer familie voegden er, na uwe komst op Poelgeest bij, dat gij niet zichtbaar waart dan voor hen. Ik heb gemeend, uwe afzondering te moeten eerbiedigen, totdat ik zou hooren, dat uwe gezondheid zich vestigde. Maar nu lees ik in de Leidsche Courant uwen brief aan de Tweede Kamer, die mij treft. Nu weerhoude ik mij niet langer u te zeggen, dat ik wensch u van aangezigt tot aangezigt te aanschouwen. Zoodra het u geoorloofd is, mijn bezoek te ontvangen, laat het mij weten. Ik wil niet trachten een doctorsconsigne te breken, maar zoodra ik worde doorgelaten, kome ik.

Opregt t. t.
 I.R.T.

Biz. 387 r. 5 v. b. "LUXAC." De volgende brieven, ofschoon betrekking hebbende op een eenigszins later tijdvak, vinden hier eene plaats.

Waarde Vriend!

Den voortreffelijken Pieter beloofde ik, eens naar de badplaats te

schrijven. Trouw als Pylades aan Orestes zal hij het goedkeuren, dat ik het aan u rigt. Bij uwe gedrukte stemming kan eene toespraak, kan een woord van belangstelling welligt ten goede werken. Wij hebben lang onder een banier gestreden tegen volharding, geldverspilling en willekeur. Later zochten wij hetzelfde doel langs verschillende wegen. Gij, zonder schroom er regt op aanhoudende; ik meer bezorgd met zigsaggen voortstrevende.

Ik beschuldigde u de menschen te zeer naar u zelve te beoordeelen en met sprongen te willen handelen; gij bestreedt mijne bedeesdheid die te zeer op transactie uitliep en te weinig uitkomst opleverde. De loop der gebeurtenissen heeft het pleit zoodanig beslist, dat gijzelve er door werdt overvleugeld. Zal dit ten goede leiden? Zullen die, in de trekkaat uitgebroeide kiemen goede, smakelijke vruchten opleveren? Het is een duister boek. Wij kunnen slechts het beste hopen. Maar wij kunnen er bijvoegen, dat het verledene aan de geschiedenis, en alleen de toekomst aan ons behoort. Dit in het oog houdende, vraag ik niet meer wat men had moeten doen, maar wat de volgende tijd gebiedt; en dan kan ik afkeuren en toch schragen. 't Is mij daarbij als op een snel voortrollenden spoortrein gezeten, de wagen kan uit het spoor springen en den hals doen breken, maar de stoker is buiten het bereik en uitspringen is een wisse dood. Ik volg dan ook zoo rustig mogelijk. Door het lymphatische onzer kikvorschen-natuur zijn de ingenieurs en machinisten zoo bedaard, dat geen trein tot dusverre verongelukte — eene kneuzing of gebroken lid ongerekend. Ik wil vertrouwen dat de werking der eene stoomkracht gelijk zal zijn aan die der andere.

Bij uwe vurige belangstelling in den loop van zaken, en bij uw werkdadig aandeel om het tegenwoordige voor te bereiden, moet het u eene zonderlinge gewaarwording zijn, als rustend toeschouwer de vertooning te zien spelen. Hebt gij vroeger, als acteur, u en andere niet altijd voldaan, dan blijft de afdoende zelfbewustheid toch het goede te hebben gewild; dan mag bovendien de overtuiging blijven bestaan, dat velen U steeds hoog schatten en lief hebben. Ik, die u in den laatsten tijd, blijkens mijne brieven niet minder laakte, dan ik vroeger wel eens door u werd gelaakt, ben toch de eerste om te zeggen: dat de zon, zon blijft, al schieten er wolken voor. In waarheid hebben uwe vrienden zich te verwijten, dat zij U, door een besluit der wraakgodinnen, uit uwe eigenlijke bestemming van beoordeelaar rukten, om u in de antipathieke beslommeringen eener ministeriele administratie te werpen.

Hetgeen thans voor U en uwe vrienden te doen valt is, om niet nutteloos meer op het verloopene te drukken. Laat gij de geest een

tijd lang sluimeren, en onderwerpt gij het lichaam aan het hoogwijs opperbestuur uwer voortreffelijke ega, dan vertrouwd ik, dat wij later de oude kracht nog eens zien herrijzen.

Het zoude mij persoonlijk eene teleurstelling in het leven zijn, wanneer gij niet meer bij magte moogt komen om mij als van ouds te hekelen. Het zij later de eerste proef uwer herrijzenis; gij kunt het zoo erg niet maken of ik blijf in den waan u te kennen toch onveranderlijk dezelfde voor U.

Zoo ver was ik eergisteren gekomen, toen mij werd herinnerd, dat ik geen vrij man was, en ander werk op mij wachtte. Ik kan er heden niet veel bijvoegen, maar bij uwe terugreize toeft gij zeker alhier, zoodat wij dan kunnen redekavelen. De benoemingen voor de dubbele Kamer zijn in Gelderland om alles aan te nemen. Men ziet vreemd op, dat Zuid-Holland OOK en niet THORBEKE koos. De groote Floris zal op een drievoet gaan staan en de andere 115 Mozes lezen. Als men nu na de consecratie der gealtereerde of gedesaltereerde grondwet geen stoomwerktuig weet uit te vinden om wetten te maken, dan zal de overgangperiode nog eenige maanden kunnen duren. Maar ik heb geen tijd meer tot keuvelen en verzoek dus nog alleen veels liefs aan uwe ega en aan SCHOONEVELD. Steeds

t. t.

SCHIMMELPENNINGK V. D. OYE.

Arnhem, 10 Sept. 1848.

Extract uit een brief van LUZAC uit Utrecht, April 1849, aan VAN ASSEN.

De allertreurigste omstandigheden welke wij in de laatste weken beleefd hebben, schokten mijn ontstemd gemoed en deden mij den moed verliezen om de pen weder op te vatten. Ik kan best begrijpen, hoe de onverwachte ziekte en het afsterven des Konings ook U allersmartelijkst moet getroffen hebben en U alle die belangrijke dagen voor den geest moet hebben teruggebracht, toen gij in zoe nauwe betrekking tot hem gestaan hebt en zoo vertrouwelijc met hem moest omgaan. De algemeene droefheid, welke de geheele natie bezielt, de liefde welke zij toont voor hem gehad te hebben is waarlijk zoo groot als zij kunnen nitgedacht worden. Met de meeste aandoe-ning en belangstelling heb ik de berichten, die uit Tilburg tot ons kwamen, gevolgd en was ik daarna in gedachten bij alle de plechtigheden, die op den 3den en 4den plaats hadden, tegenwoordig. Het komt mij voor dat alles met de meeste orde en kalmte is afgelopen,

en alle maatregelen goed genomen waren, dat men U en Uwe 3 collega's bij deze gelegenheid heeft uitgenoodigd deed mij genoegen. Van het begin dezer treurige geschiedenis tot aan de plechtige ter aardebestelling van den onvergetelijken Vorst, is in alles door de regering, ik bedoel door de Heeren Ministers met wijsheid en voorzichtigheid gehandeld en mag de natie dankbaar erkennen, dat alles zeer geleidelijk is afgelopen en nergens zoo veel mij bekend is klachten zijn opgerezen. De omstandigheden waren echter moeilijk en door de afwezigheid van Willem III zeer delicaat. Het blijkt dat hij dadelijk bij zijne overkomst verstandigen raad ontvangen heeft en genegen is geweest dien op te volgen. Wat hij tot heden gedaan heeft, moet hem in de achting der natie doen rijzen, de woorden bij het graf van zijn Vader gesproken konden niet gepaster zijn.

ACKERBOLK heeft in de laatste dagen eene wel geschreven brochure over de belastingen uitgegeven, waarin heldere, zeer goede denkbeelden voorkomen, die het invoeren van een income tax, vooral nog onnoodig maken. Men heeft algemeen veel tegen die belasting, haar zoo lang mogelijk te verschuiven schijnt mij noodzakelijk.

Biz. 388 regel 3 van onder "L. VAN VLIET," zie zijne brochure *Bezuiniging; Belasting-hervorming; geen belastingen op de bezittingen en het Adres, aan zijne Majesteit den Koning, bevattende het voorstel om geene belasting op de bezittingen en inkomsten te heffen, maar door de uitgifte van kasbiljetten in de behoefte van 's lands schatkist voor het loopend jaar te voorzien*, door J. D. KRUSEMAN, oud-directeur-generaal van Financiën in Nederlandch Indië.

Biz. 397 regel 8 v. b. "het huizittenhuis." Over de kwestie van het huizittenhuis zie men *Stukken het huizittenhuis betreffende, uitgegeven op last van den Raad der stad Lejden door de daartoe benoemde Raadscommissie*, 1849.

De commissie bestond uit de heeren C. J. LUZAC, THORBECKE en OLIVIER. Het bevat 62 bijlagen, waarvan de laatstgedagteekende den datum heeft van 28 December 1848. Nog voordat de zooveel gerucht makende zaak der uitzetting uit het huizittenhuis op 3 Juni had plaats gehad, had de raad besloten, door openbaarmaking der gewisselde stukken, de burgerij in staat te stellen een oordeel te vellen, of hij plichtmatig alleen de hem toevertrouwde rechten der stad ongeschonden heeft pogen te bewaren, dan of hij eene ongegronde en onrechtmatige aanspraak door geweld heeft trachten door te zetten. De Inleiding van 96 bladzijden geeft eene voorstelling ter verdediging van

den raad der stad; zij is niet van eenzijdigheid vrij te pleiten, gelijk voornamelijk blijkt uit de verdediging van de gewelddadige uitzetting blz. 62 en uit de formuleering der punten, waartoe de geheele zaak van het huizittenhuis wordt teruggebracht, blz. 81.

Verder *Over den gebrekkigen staat van de geneeskundige inrigting voor zieke armen te Leiden, Verslag aan den stedelijken raad door de raadsleden DR. C. W. H. VAN KAASTHOVEN en DR. A. H. VAN DER BOON MESCH.*

Het vonnis van de arrondissementsregtbank te Leiden, door J. F. VAN OORDT JWZ. Hoogleraar te Leiden.

MR. H. COOK. *De regten der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Leiden en het huizittenhuis aldaar 1849.*

MR. J. E. GOUDSMIT. *Pleidooi in de zaak van het huizittenhuis en diaconie-armenhuis te Leiden 1849.*

Zie ook het Weekblad van het Regt 1848; 942, 943, 951, 958, 1849; 1011, 992, 1047, 1035, 1069 1070, 1004. 1850; 1160. 1852; 1291, 1293, 1305, 1308, 1331, 1335, 1337, 1346. 1853; 1426, en de verzameling van arresten van VAN DEN HONERT, *gemengde zaken* XI. blz. 126 en *Nederlandsche Regtspraak*, Deel 33 blz. 2 en Deel 41, blz. 96.

Door huizittenhuis werd niet alleen het gebouw, waar de collegiën van administratie van de hervormde armen en van de armenbakkerij hunne zittingen houden, aangeduid, maar ook en wel meestal het armbestuur zelf, waarvan de volledige titel luidt: *Meesteren Regenten der Huizittenhuis en Diaconie-armen*. De regenten 16 in getal werden benoemd voor de helft door den raad der stad en voor de andere helft door den kerkeraad der hervormde gemeente. De instelling had vrijdommen van belastingen, schenkingen, voorschotten en andere voorrechten van de stad ontvangen maar moest daarentegen hare reglementen, beheer en verantwoording onderwerpen aan de goedkeuring der stedelijke regering die tevens een oppertoezicht uitoefende. De ondersteuning, die van wege het huizittenhuis verleend werd, bepaalde zich tot hen, die door geboorte of aanneming tot de hervormde gemeente gerekend werden te behooren voor zoover zij niet in godshuizen werden verpleegd. De ondersteuning bestond in geld, geneeskundige hulp en spijs, tot welk laatst einde van de armenbakkerij en soepkokerij, van stadswege opgericht, kon worden gebruik gemaakt. Gelijk zelfs door hunne tegenstanders erkend werd was door regenten van het huizittenhuis in de laatste jaren meer dan ééne verbetering in het armbestuur aangebracht, maar regenten trachtten naar eene onafhankelijkheid, die de raad in strijd achtte met zijne eigene rechten op het huizittenhuis. Daarenboven klommen de subsidien die aan den raad werden aangevraagd, elk jaar; in 1829 be-

droegen zij *f* 28000 en in 1845 *f* 42000, terwijl de overtuiging, dat het ontbreken toch altijd uit de stedelijke belastingen werd bijgepast, de kerkcollecten aanzienlijk deed dalen.

De groote bezwaren der stedelijke regeering tegen de regenten waren, behalve de kostbaarheid hunner administratie, tweeledig: in de eerste plaats, dat zonder voorkennis van de stedelijke regeering, belangrijke, door geene onvoorziene omstandigheden geboden, uitgaven gedaan werden, waarvan op de begrooting geen melding gemaakt was, en in de tweede plaats, dat, geheel onverplicht, obligatiën, ten laste van het huizittenhuis loopende, werden ingekocht, terwijl daarvoor ook werden bestemd de gelden uit legaten en andere toevallige baten verkregen.

Om aan deze voortdurende toeneming der stedelijke subsidiën paal en perk te stellen, nam de raad den 17^{den} April 1845 het besluit, dat 1°. de subsidie, voor 1845 toegestaan, in geen geval zou mogen overschreden worden en 2°. dat die voor 1846 en volgende jaren aanzienlijk lager zouden zijn, het overigens aan de regenten overlatende op welke posten zij vermindering zouden voorstellen. De mindere opbrengst der kerkcollecten, de hoogere broodprijzen, het gebrek aan werk en de meerdere armoede maakten het echter aan regenten onmogelijk binnen de toegestane sommen te blijven en bij missive van 9 September 1847 gaven zij daarvan kennis aan den raad der stad.

Zij verklaarden in die missive, dat, bijaldien men hen niet door verhooging van het subsidie in staat stelde, het deficit, dat zij voorzagen, te dekken, zij besloten hadden om na 30 September, althans gedurende dit jaar, geene bedeeling in brood, geld of geneesmiddelen uit te reiken. Bij raadbesluit van 20 September 1847 werd besloten regenten te antwoorden, dat voor verhoging der subsidie geene middelen bestemd konden worden en dat regenten, daar zij in de laatste jaren vele schulden ten laste hunner administratie hadden geamortiseerd, een gedeelte hunner kapitalen, ingeschreven op het grootboek te gelde moesten maken. Bij missive van 23 September 1847 antwoordden regenten, dat zij hun kapitalen niet mochten verkoopen, daar dan hun eigen inkomsten zouden verminderen, hetgeen in strijd zou zijn met den wil der liefdadigen, van wie zij hunne kapitalen ontvangen hadden, en dat de afbetaling van oude schulden geschied was uit eigen inkomsten en niet uit de subsidie der stad.

Den 5^{den} October 1847 staakten de regenten, zonder toestemming der stedelijke regeering, ingevolge hun schrijven van 9 September, alle bedeeling behalve die welke aan de minnekinderen werd uit-

gereikt. Zij hervatten die echter den volgenden dag op uitdrukkelijken last van burgemeester en wethouders, die krachtens het reglement voor het bestuur der stad Leiden het oppertoezicht hadden over de publieke armen-administratiën en alle gesubsidieerde gestichten. Het benodigde geld werd gevonden door een renteloos voorschot van f 10000 tegen jaarlijksche aflossing bij loting, dat door regenten van het huizittenhuis werd opgenomen na autorisatie van gedeputeerde Staten, het stedelijk bestuur gehoord.

Inmiddels waren de begrotingen der onderscheidene armbesturen en godshuizen aan den raad voorgelegd. Bij raadsbesluit van 18 December 1847 werd de begroting van het huizittenhuis gearresteerd en werd voor het eerst het minnehuis onder de godshuizen gebracht, en aan het bestuur van regenten van het huizittenhuis ontnomen. Deze, bewerende daarvan eigenaars te zijn, verklaarden bij missive van 28 December 1847 "niet langer gezind te zijn een administratie waar te nemen, die aan willekeurige en onwettige besluiten bloot staat van een collegie, 't welk het oppertoezicht verandert in een opperbestuur." Regenten nemen met 31 December a. s. allen hun ontslag, terwijl de 8 diakenen hiervan mededeeling deden aan den kerkeraad. Op aandrang echter van den kerkeraad verklaarden de diakenen zich bereid hunne betrekking te blijven waarnemen. Door den raad werden hierop de burgemeester DU RIEU en 8 raadsleden voorloopig met het bestuur van het huizittenhuis belast. Toen deze commissie evenwel zich den 31sten December 1847 des morgens ten 10 ure, overeenkomstig hun bericht aan de afgetreden regenten en aan den kerkeraad naar het huizittenhuis begaf om de boeken, registers enz. over te nemen, troffen zij daar eene commissie aan, die bij monde van den predikant A. VERWEY DE. verklaarde, dat ingevolge besluit des kerkerads en machtiging van het klassikaal bestuur, den diakenen werd verboden, om hun beheer over te geven. De 8 regenten, die door den raad benoemd waren, gaven daarop de sleutels aan den burgemeester over, maar de diakenen, die in het bezit waren van dubbelwerkende sleutels, weigerden die aan den burgemeester af te staan en stelden die ter hand aan de commissie uit den kerkeraad. In de hoop het misverstand uit den weg te ruimen, besloot de raad eene commissie uit zijn midden te benoemen om de rechtskwestie toe te lichten. Tot leden van die commissie werden benoemd de heeren G. J. LUKAC, THORBECKEN en OLIVIER, die den 6^{den} Maart 1848 rapport uitbrachten, waarin betoogd werd dat het eigendomsrecht op het huizittenhuis, deszelfs fondsen en goederen, waarop de kerkeraad zich had beroepen, aan de leden der commissie geheel onbekend was. De kerkeraad bleef bij zijn beweren, en gaf den wensch te kennen om met de regeering in overleg te treden

omtrent de uitoefening van het oppertoezicht aan haar over gesubsidieerde inrichtingen toegekend. In een nader rapport aan den raad van 5 April 1848 van dezelfde commissie werd gezegd, dat een zoodanige onderhandeling niet kon noch mocht plaats hebben, daar de regeering over de rechten, haar bij de reglementen toevertrouwd, geene schikkingen mag aangaan. Maar de raad hoopte de zaak nog in der minne te kunnen schikken, en zond het nieuw ontwerp-reglement op het huissittenhuis, reeds in het vorige jaar bij den raad ingediend ten einde de armverzorging op minder kostbare wijze in te richten, aan den kerkeraad toe om zijn gevoelen daaromtrent te vernemen. Gelijk wel te voorzien was, mislukte deze poging, want het ontwerp-reglement was geheel gegrond op het denkbeeld, dat de stedelijke regeering oppermachtig recht heeft op de goederen en inkomsten van het huissittenhuis. De kerkeraad verklaarde zich echter bereid om door diakenen de verzorging zijner armen geheel op zich te nemen, slechts wenachte hij de jaarlijksche subsidie uit de stedelijke kas te behouden en erkende alleen uit dien hoofde het recht van oppertoezicht waaromtrent hij zich opnieuw bereid verklaarde om met de regeering in overleg te treden.

Na deze mislukte poging nam de raad in zijne zitting van 27 Mei het besluit, door de commissie in haar rapport van 5 April 1848 voorgesteld, om nl. omtrent het te voeren oppertoezicht in geene schikkingen met den kerkeraad te treden; tevens werd het nieuwe reglement vastgesteld. Deze besluiten hebben de meest noodlottige gevolgen gehad. Na gedurende 5 jaren de grootste verdeeldheid in Leiden te hebben veroorzaakt is ten slotte de zaak daarmede geëindigd, dat de raad zich genoodzaakt heeft gezien deze besluiten in te trekken. Het opmerkelijkst is daarbij, dat THORBECKE, die het meest tegen alle verzoeningsmaatregelen gekeerd was, en als lid der raadscommissie zooveel had bijgedragen tot het nemen van deze besluiten, ten slotte als minister zijne medewerking heeft verleend om op al het door den raad verrichte terug te komen. Den 2den Juni 1848 werd door den raad een begin van uitvoering gegeven aan het nieuwe reglement en werden, met dankzegging aan de raadscommissie, die van 1° Januari 1848 af voorloopig als regenten werkzaam was geweest, 8 regenten door den raad benoemd. De kerkeraad evenwel achtte het nieuwe reglement niet verbindend, en wilde daarom in plaats der 8 diakenen, die door hen als regenten waren aangesteld, niet eene nieuwe benoeming doen, en evenmin volgens dat reglement de armverzorging voeren. Den volgenden dag, den 3den Juni, had daarop de gewelddadige uitzetting plaats, die eenigszins eene herhaling was van het gebeurde op 31 December, maar door de sedert toegenomen spanning der gemoederen en eenige bijomstandigheden een openbaar schan-

daal werd, waarvan de raad en de kerkeraad elkander wederkeurig de schuld gaven. Aan het relaas door burgemeester en wethouders opgemaakt, ontleenen wij het volgende. De burgemeester, de wethouders en de secretaris der stad begaven zich naar het huizittenhuis, om het collegie van regenten te installeren, maar de diakenen verklaarden, dat zij als diakenen der nederduitsch herv. gemeente door het burgerlijk bestuur niet konden geïnstalleerd worden en van dat bestuur geen reglement konden ontvangen. Toen daarop de burgemeester verklaarde toch tot de installatie van het nieuwe bestuur te willen overgaan en daartoe in de gewone regentenkamer wenschte te worden toegelaten, werd hem medegedeeld, dat in die kamer leden van den kerkeraad vergaderd waren. Daar aan een stadsbode de toegang geweigerd werd, werd daarop op last van den burgemeester door den commissaris van policie en zijne agenten de deur van den regentenkamer met geweld geopend. Behalve de 8 diakenen bevonden zich daar Prof. J. F. VAN OORDT, Prof. A. H. VAN DER BOON MESCH, Dr. W. H. D. SURINGAR, en eenige predikanten, die verklaarden als leden van den kerkeraad daar tegenwoordig te zijn. De burgemeester verzocht aan de leden van den kerkeraad de kamer te verlaten, hij herhaalde dit verzoek driemaal en gelastte daarop den directeur van policie hen de kamer te doen ontruimen, hetgeen niet dan met geweld is kunnen geschieden. Hierop werden nogmaals de diakenen uitgenoodigd om zich op het nieuwe reglement te laten installeren, doch op hunne weigering, werden ook zij verzocht zich te verwijderen, waaraan zij goedschiks gevolg gaven. Eindelijk werden de door den raad benoemde 8 regenten door den burgemeester geïnstalleerd. De regenten door den raad benoemd stelden zich weldra in het bezit der geheele administratie, lieten kasten en schuren openbreken en voerden de administratie, alsof diakenen niet het minste recht hadden.

Ook het minnehuis, waarin 250 ouden en gebrekkigen verpleegd werden, en dat bestuurd werd door regenten, die door het collegie van het huizittenhuis werden aangewezen, werd spoedig daarop, den 30sten Juni 1848, aan het bestuur der in functie zijnde regenten ontnomen, terwijl ook hier nieuwe regenten werden aangesteld. De armenbakkerij en soepkokerij, van stadswege opgericht ten behoeve van het huizittenhuis, kwamen evenzeer ten dienste van het nieuwe bestuur. Spoedig daarop wendde zich de kerkeraad tot den gouverneur, de gedeputeerde staten en den minister van binnenlandsche zaken om zich over deze gewelddadige uitzetting te beklagen, waardoor zij in hun recht en armbestuur verkort werden. Op voorstel van den gouverneur VAN BIJLANDT werd aan 3 leden van de gedeputeerde staten opgedragen om de geschillen uit den weg te ruimen, te weten, aan jhr. L. B. GEVAERTS,

Jhr. A. L. VAN HETEREN GEVEERS en E. H. baron RENGERS VAN WARMENHUIZEN, maar deze slaagden evenmin, en de "aanmaning" door gedeputeerde staten aan den kerkeraad gegeven, bracht de gemoederen niet tot bedaren. De tijdelijke minister van binnenlandsche zaken Mr. J. M. DE KEMPENAER verwees bij missive van 29 September 1848 den kerkeraad naar den burgerlijken rechter, ook met betrekking tot het voorloopig beheer.

Spoedig deden zich reeds stemmen hooren in den raad om met den kerkeraad in onderhandeling te treden. Bij de behandeling van de begrooting voor het jaar 1849, den 26sten December 1848, deed Jhr. OR. VAN DEN BERCH VAN HEEMSTEDE een voorstel daartoe; hij wees op de finantiën der stad, die gedrukt werden door de zware lasten voor de armenzorg, daar het aanzienlijk bedrag aan renten, van kapitalen op de grootboeken ingeschreven, niet werden uitbetaald ten gevolge van een sommatie door diakenen bij de directie van de grootboeken gedaan. Zoo rustte de geheele armenzorg op de stad, zonder dat zij de beschikking had over de gelden, die daarvoor waren bestemd. Maar de raad was toen nog tot geen onderhandelen te bewegen.

De kerkeraad der nederduitsch hervormde gemeente had intusschen, ten einde eene strafvervolging zou worden ingesteld, eene klacht ingediend ter zake van het gebeurde in het huiszittenhuis op den 3^{den} Juni, waaraan de officier van justitie, Mr. TIEBOEL SIEGENBEEK geen gevolg gaf, omdat er geene voldoende aanwijzingen waren, dat door de ambtenaren van de stedelijke politie feitelijke gewelddadigheden waren gepleegd. De officier verwees de klagers, zoo zij zich hiermede bezwaard achtten, overeenkomstig art. 31 wetboek van strafvordering naar de rechtbank. De kerkeraad wendde zich evenwel (overeenkomstig art. 82 wetboek van strafvordering) tot het provinciaal gerechtshof in Zuid-Holland, aanvoerende dat burgemeester en wethouders zonder waarschuwing, aanmaning of aanzoek door agenten van politie personen, met een wettigen titel in hun armenhuis tegenwoordig, hebben doen aangrijpen, stooten, sleuren en uit hun armenhuis werpen, waardoor op hunne persoonlijke vrijheid inbreuk is gemaakt. Ook het hof besliste, bij arrest van 20 September 1848, dat er geene genoegzame gronden waren om eenige strafvervolging te bevelen.

Hierop wendde zich de kerkeraad op nieuw tot den officier van justitie met eene memorie, waarin de bijzondere daden van geweld tegen ieder lid gepleegd, nader werden aangewezen met verzoek dat het onderzoek zou worden voortgezet, maar ook dit bleef zonder gevolg.

Inmiddels was voor den burgerlijken rechter eene vordering ingesteld. Door de diakenen der nederduitsche hervormde gemeente werd aan de rechtbank toelating verzocht om tegen burgemeester en

wethouders kosteloos te procederen in eene in te stellen possessoire actie ter zake van gewelddadige uitzetting uit het huissittenhuis. Overeenkomstig de conclusie van den officier werd dit verzoek van de hand gewezen bij vonnis van 12 Februari 1849, o. a. op grond dat de kwaliteit krachtens welke een voorrecht gevraagd wordt, moet bewezen worden voor den rechter, voordat de rechter dat voorrecht kan toestaan, en dat volgens de kerkelijke reglementen de requesstranten niet als wettig benoemde diakenen kunnen worden beschouwd, daar volgens art. 8 van het reglement op de samenstelling der kerkeraden voor de provincie Zuid-Holland van 30 December 1829 het aan diakenen is verboden om zonder nieuwe benoeming langer dan 4 jaren in dienst te blijven en het meerendeel der requesstranten niet hebben kunnen bewijzen, dat hunne benoeming van korteren tijd dan 4 jaren dagteekende, daargelaten de vraag of bij de bijzondere regeling van het armwezen te Leiden zelfs wettig aangestelde diakenen alleen, zonder gedelegeerden van het stedelijk bestuur, als eene armeninrichting kunnen worden aangemerkt.

Voor den kerkeraad trad Mr. W. SIKKEL GROOS, een der voormalige regenten van het huissittenhuis, voor het bestuur Mr. J. E. GOUDSMIT als advocaat op.

Dit vonnis gaf aanleiding tot veel geschrijf, o. a. tot een brochure van den hoogleeraar J. F. VAN OORDE JWE., waarin het vonnis scherp werd aangevallen en tot een artikel in het Weekblad van het Regt N°. 1004, waarin die brochure geheld werd. Mr. C. W. VAN DER KEMP schreef eene brochure *De twist tusschen de Leidsche regeering en den Nederduitschen Hervormden Kerkeraad* en veroordeelde daarin het gedrag van den kerkeraad als onordelijk, onwettig en onchristelijk. Een rijk ingezetene te Leiden verbond zich, na de afwijzing van dit verzoek om kosteloos te procederen, de gerechtskosten te dragen. De vraag omtrent de gewelddadige ontzetting uit het bezit kwam daarop voor de rechtbank, die bij vonnis van 7 Augustus 1849 zich *ratione materiae* onbevoegd verklaarde van de gedaane vordering kennis te nemen. Op gronden, aan de geschiedenis ontleend, verklaarde zij, dat het huissittenhuis is eene publieke instelling, onder het opperbestuur der stedelijke regeering, zoodat de gedaagden door de uitzetting op 3 Juni 1848 handelden binnen den wettigen kring hunner bevoegdheid. Mocht daarbij eenige verougelijking hebben plaats gehad, dan is dit ter beoordeeling van hooger administratief gezag. De eischers werden in hun privé in de kosten van het geding verwezen.

Inmiddels had het nieuwe bestuur van het huissittenhuis getracht de renten van de op de grootboeken der nationale werkelijke schuld

ingeschreven kapitalen te innen, maar eene sommatie van 26 Juni 1848 door diakenen aan de directie van het grootboek gedaan om geene renten uit te keeren, belette dit en was oorzaak dat eene vordering tegen den minister van financiën werd ingesteld. Deze refereerde zich aan de rechterlijke beslissing. Diakenen intervenueerden en bij arrest van den hoogen raad van 15 Juni 1849 werden zij toegelaten als tusschenkomende partij. De pleidooien in deze zaak (van Mr. SIKKEL GROSS voor de diakenen, van Mr. A. DE PIJTO voor het nieuwe bestuur van het huizittenhuis) de conclusie van den advocaat-generaal Mr. GREGORY en het arrest zijn allen te vinden in het Weekblad van het Regt N°. 1035. In dit arrest, gewezen in overeenstemming met de conclusie van het openbaar ministerie, worden de kerkeraad en het klassikaal bestuur als de eenig bevoegde macht erkend om over de hoedanigheid der verzoekers als in dienst zijnde diakenen te oordeelen. Tevens werd de kwestie, die de kern uitmaakte van al deze geschillen, of nl. de diakenen een constitutief bestandsdeel van het collegie van meesteren regenten der huizittenden en diaconie-armen uitmaken, in hun voordeel bealst. Na deze uitspraak over het verzoek tot interventie werd den 2den November 1849 het pleidooi over de hoofdzak gevoerd, waarbij het nieuwe bestuur bij zoogenaamde reconventie vorderde, dat de intervenienten, als mederegenten van het huizittenhuis, zouden medewerken tot de ontvangst der gelden, en dat zij bij weigering daarvan, zouden veroordeeld worden om te gedoogen, dat de betaling geschiede buiten hen. De hieruit blijkende gezindheid om tot eene schikking te komen deed de hooge raad besluiten om bij arrest van 5 November 1849 krachtens art. 19 burg. rechtsvordering partijen te gelasten om in persoon of met hunne practiajns voor rechters commissarissen te verschijnen ten einde eene vereeniging te beproeven. Tot rechters commissarissen werden benoemd mrs. DOWKER CURTIUS VAN TIENHOVEN, jhr. VAN DEN VELDEN en MODDERMAN, terwijl de comparitie werd bepaald op 21 November 1849. Reeds op 15 October 1849 was door mr. HUGO GEVERS, lid van den gemeenteraad van Leiden, een voorstel tot schikking aan den raad gedaan, maar met de meerderheid van ééne stem verworpen. Evenmin werden de voorstellen van den hoogen raad van 12 April 1850 door den raad der stad aangenomen. Eindelijk gelukte het in Juli 1850 aan de raadsleden GEVERS en HARTEVELT om met de diakenen STOFFELS en DE BREUK tot eene transactie te komen, maar het duurde nog tot 8 September 1851, dat de overeenkomst de goedkeuring zoowel van den stedelijken raad als van den kerkeraad verwierf.

Maar hiermede was de zaak nog niet gesëindigd, want aan de tusschen den gemeenteraad van Leiden en den kerkeraad der neder-

duitsche hervormde gemeente gesloten overeenkomst weigerden gedeputeerde staten van Zuid-Holland hunne goedkeuring te verleenen bij besluit van 23 September 1851 N. 4780. De gemeenteraad kwam hiertegen bij den Koning in voorziening, maar het koninklijk besluit van 12 December 1851 handhaafde de afkeuring. Het koninklijk besluit was gegrond daarop, dat dading zich niet kan uitstrekken tot publieke rechten, aan eenig bestuur als zoodanig toekomende, en dat daartoe het beheer over eene instelling van liefdadigheid behoort, en verder daarop dat de laatste bepaling van art. 147 gemeentewet, waarbij de benoeming van leden en beampten van het bestuur dergodshuizen en andere instellingen van liefdadigheid aan den gemeenteraad is opgedragen, zoover die benoeming niet aan anderen behoort, in deze niet van toepassing is, daar de diakenen, welke in het collegie van regenten zitting hadden, daartoe alleen krachtens plaatselijke reglementen worden geroepen, en derhalve de benoeming van regenten van het huuszittenhuis uitsluitend moet geschieden door den gemeenteraad.

Ten gevolge van dit koninklijk besluit werd nu, na eene vruchteloze onderhandeling gedurende 2 jaren, de zaak bij den hoogen raad voortgezet. Nadat de advocaat-generaal op 2 Januari 1852 geconcludeerd had tot niet-ontvankelijkverklaring der door regenten ingestelde vordering, werd bij arrest van 30 Januari 1852 de niet-ontvankelijkheid uitgesproken, omdat er geen sprake kan zijn van een eisch in reconventie tegen hen, die als interveniënten in het geding zijn geadmitteerd, maar geen eisch in conventie hebben gedaan. Ook de vordering tegen den minister van financiën werd niet-ontvankelijk verklaard, omdat de eischers alleen in vereeniging met de interveniënten tot de ontvangst der renten gerechtigd zijn en de interveniënten hunne medewerking niet verleend hebben.

Zoo bleef het huuszittenhuis buiten de inmenging van den kerkeraad maar ook buiten machte om bij het grootboek de renten te innen, noodig om de aanzienlijke kosten te bestrijden. De financiële toestand der gemeentekas verkeerde daardoor in een ongelukkigen toestand. Op nieuw werd in den gemeenteraad een poging gedaan om op den grondslag van de overeenkomst van 8 September 1851 in nader overleg te treden met den kerkeraad der nederduitsche hervormde gemeente en den 6^{den} Maat 1852 eene commissie benoemd "om middelen te beraamen ten einde de financiële ongeligheden weg te nemen waarin de stedelijke kas gebracht is door de belemmering, die de raad ondervonden had bij het bealechten der hangende geschillen." Het is niet te verwonderen, dat hierbij in den gemeenteraad dikwijls heftige woordenwisselingen voorvielen en verwijten gedaan werden tegen de leden van

de commissie aan wier drijven in 1847 en 1848 de ongelukkige staat van zaken geweten werd, vooral na de verkiezing tot lid van den gemeenteraad van STOFFELS, die namens den kerkeraad de onderhandelingen gevoerd had. Zoo bedankte de hoogleeraar VAN DER BOON MESCH, lid van den gemeenteraad, in de zitting van 27 Mei 1852 voor de op hem uitgebrachte keuze tot lid van de raadscommissie om nadere voorstellen te ontwerpen, en verweet hij de partij, die de oorzaak was van deze moeilijkheden, geheime tegenwerking. Eindelijk kwam de raadscommissie met een voorstel voor den dag en wel tot intrekking van het raadsbesluit van 27 Mei 1848, dat de zooveel geruchtmakende uitzetting op 3 Juni 1848 ten gevolge had gehad. De geheele gemeentelijke administratie zou worden opgeheven, en de inschrijving op het grootboek worden overgedragen aan diakenen der nederduitsche hervormde gemeente te Leiden benevens het gebruik der lokalen van het huuszittenhuis, van de soepkokerij en van de turfchuren. De gemeenteraad vereenigde zich den 16^{den} November 1852 met dit voorstel. De raad kon er echter geene uitvoering aan geven, voordat gunstig beschikt zou zijn op de verzoekschriften van partijen aan den Koning om de fondsen op het grootboek, ten name van meesteren regenten der huuszitten- en diaconie-armen staande, op naam van de diaconie der nederduitsche hervormde gemeente over te schrijven. En hiertoe scheen THORBECKE niet te kunnen overgaan. Eindelijk in April 1853, weinige dagen voor de aftreding van het ministerie, werd de koninklijke machtiging verleend. Zoo eindigde de zaak, die als een daad van willekeur was begonnen, daarmede, dat het gemeentebestuur vrijwillig op de genomen besluiten terugkwam. Opmerkelijk is het daarbij, dat THORBECKE als minister ongedaan maakte, wat hij als lid van den gemeenteraad had doorgedreven.

Blz. 399 regel 3 v. b. "een brochure."

Amice! Mijn referendaris D'ENGELBRONNER, met wien ik heb gehandeld als ik iets omtrent de Grondwetsherziening wilde nagelezen hebben of aanmerkingen van derden wilde doen verzamelen, onderwerpt mij bijgaande brochure. Lees die eens. Blijkbaar is zij onder medewerking van een der Ministers geschreven. Als voorbereiding acht ik die nuttig, anders vallen de wijzigingen te raauw op de maag.

De heer D'ENGELBRONNER zal u deze in persoon overhandigen, bepaal hem een uur om na de lecture bij u terug te komen en zeg hem dan uwe meening. Spreek er ook met DE KEMPENAER eens over.

s'Hage 26 Mei 1848.

Vale t. t.

D. DONKER CURTIUS.

(De brochure heb ik niet gevonden. B. D. B. K.)

Blz. 402 regel 7 van boven "niet politieke toegevendheid." Zeer scherp wordt deze beschuldiging teruggeworpen in een *Brief aan den Hoogleraar Mr. J. E. THORBECKE van M. WIARDI BEEKMAN*, gedateerd 29 Augustus 1848, onder het motto *tempora mutantur et nos mutamur cum illis*. Na gewezen te hebben op de uitspraak in het verslag der Commissie dat rechtstreeksche verkiezing de eenige mogelijke zij, zegt hij:

"Vergelijk ik nu hiermede het uitmuntend betoog, door u in uwe *Aanteekening* (2de Uitgave deel 1, blz. 209 en 272) geleverd, ten einde het ondoelmatige, het ontoereikende en het verkeerde zoowel van de regtstreeksche verkiezingen als van de ontbinding der Kamers te bewijzen; en vind ik, nergens dan in het zooveen vermeld Veralag, redenen, later door u geopenbaard, waarom gij, van uwe zoo vast gevestigde opinie, omtrent deze zoo belangrijke vraagstukken, zijt afgeweken; dan moet ik wel tot het besluit komen, dat gij uw gevoel en den drang der omstandigheden en aan den zoogenaamden volkswil hebt opgeofferd; met andere woorden, dat gij met dezen hebt getransigeerd. In dit geval, betuig ik u mijne verwondering, over uwe aanmerkingen omtrent de door de vertegenwoordiging en de regering wederzijds betoonde toenaderingen. Of zou het bukken voor den indruk van het oogenblik en het zich voegen naar een volkswil eene alleen geoorloofde transactie wezen?"

Dezelfde schrijver had een paar maanden vroeger de brochure geschreven *Iets over de tegenwoordige beschouwingen omtrent het ontwerp van gewijzigde grondwet*.

Blz. 402 regel 6 van onder "THORBECKE's niet-benoeming tot lid der dubbele Kamer." Het *Handelsblad* van 9 September 1848 schreef over de verkiezingen voor de dubbele Kamer. "Hoe gaarne wij bijvoorbeeld onder andere omstandigheden mannen als THORBECKE, KEMPER, VREEDE door de Staten van Zuid- en Noord-Holland en Utrecht gekozen zagen, hoeveel licht wij vermeenen, dat hunne grondige kennis en geleerdheid anders zou aanbrengeu, wij zouden gelooven dat zij voor ditmaal niet moesten gekozen worden."

"Nog staat ons levendig voor den geest, hoe in 1840 aan de stelselmatige oppositie van prof. THORBECKE mede het afstemmen was te wijten van het ontwerp omtrent de periodieke afstreding der Raadsleden het eenige dat toen eenige verbetering in de grondwet zou hebben aangebracht."

Om deze zelfde rede werd van liberale zijde reeds in Mei en Juni de opnemng van THORBECKE in het ministerie niet bevorderlijk aan het tot stand komen der grondwetsherziening geoordeeld. De wijze, waarop in het Veralag der Staatscommissie het Verslag van 16 Maart

was ter zijde gesteld, had bij vele leden der Tweede Kamer een grooten tegenzin tegen THORBECKE doen ontstaan, zoodat de vrees niet ongegrond scheen, dat de Tweede Kamer, hoezeer genegen om in groote mate van toemadering blij te geven, daartoe niet bereid zou zijn, als de regeering van hare zijde onverzettelijk aan al hare voorstellen bleef vasthouden.

Blz. 405 regel 9 van onder. "Streng afgebakend grondwettig systeem." Bij de beoordeeling van THORBECKE'S *Bijdrage tot de herziening der grondwet* moet wel in het oog gehouden worden, dat daarin niet dan bij uitzondering besproken worden de wijzigingen, op aandrang der Tweede Kamer in de ontwerpen gebracht, maar bijna uitsluitend alleen de wijzigingen van den ministerraad.

Vergelijkt men de ontwerpen der staatscommissie en die der regeering van 19 Juni, en vraagt men zich dan af, waarin het *offerfeest van politieke overtuigingen* bestaan heeft, dat THORBECKE aan de regeering verwijt, dan kan dit alleen betreffen de bepalingen omtrent den godsdienst in hoofdstuk VI. Overigens kunnen de verschilpunten moeilijk als beginselkwesties worden aangemerkt, daar zijmeerendeels de vraag betreffen naar de doelmatigheid om eenig voorschrift al dan niet in de grondwet op te nemen, waarbij noch bij THORBECKE noch bij de regeering aan eenig stelsel kan gedacht worden. Wel had de regeering, opmerkzaam gemaakt op de min gelukkige redactie van eenige artikelen van het ontwerp der staatscommissie, eenige voorschriften minder bindend gemaakt om meer vrijheid aan den gewonen wetgever te laten maar daarentegen zijn andere bepalingen door haar in de grondwet opgenomen, die naar het oordeel van THORBECKE in de taak der wet ingrijpen.

Blz. 405 regel 1 van onder. "In logische eenheid moge de grondwet verloren hebben, als waarborg voor de liberale beginselen heeft zij aanmerkelijk gewonnen."

Opmerkelijk is het om den dubbelen invloed na te gaan, waaronder de grondwetsherziening tot stand gekomen is, nl. dien van de voorstanders van een theoretisch staatsrecht en dien van de voorstanders van Nederlandsche beginselen. Bij de twee hoofdonderwerpen, het onderwijs en het kiesrecht, is deze invloed duidelijk waarneembaar. De eersten waren voor vrijheid van onderwijs, de tweeden voor een krachtigen waarborg van voldoende openbaar onderwijs. De eersten waren voor rechtstreeksche verkiezingen, maar oordeelden, om die niet in gevaar te brengen, een hoogen *census*, in de grondwet op te nemen, noodzakelijk; de tweeden waren voor eene regeling der stemgerechtigheid

bij de wet, op zoodanige wijze dat althans de stemgerechtigden (een *census* betalende van f 8 tot f 50) hun recht zouden behouden om door verkiezing met één trap de kiezers aan te wijzen.

De resultaten, in de grondwet neergelegd, zijn: vrijheid van onderwijs, krachtige waarborg voor het openbaar onderwijs, rechtstreeksche verkiezingen, verlaging van den *census*, die oorspronkelijk door de staatscommissie was voorgesteld, maar die toch meer dan het dubbele bleef bedragen van de som voor de stemgerechtigden vereischt.

De voorstanders van Nederlandsche beginselen waren eenigszins sceptisch omtrent de eischen van het theoretisch staatsrecht; de verhooging van den *census* en ontneming aan zoovele stemgerechtigden van allen invloed op de verkiezingen oordeelden zij een achteruitgang, terwijl zij niet overtuigd waren, dat de rechtstreeksche verkiezingen, in weerwil van dien hoogen *census*, in handen zouden komen van kiezers, die met kennis van personen en zaken zulk een belangrijk recht zouden uitoefenen.

Omtrent een ander gewichtig leerstuk hebben nadere wetenschappelijke studiën de bezwaren tegen een theoretisch staatsrecht gerechvaardigd. De leer omtrent de verdeeling der machten gold tot in het midden dezer eeuw voor een onfeilbaar dogma, maar historische onderzoekingen hebben aangetoond, dat deze leer in de vorige eeuw ontstaan is uit eene onjuiste opvatting van het Engelsche staatsrecht, zie hierover het werk van w. BAGHOT, *The British Constitution*.

Blz. 410 r. 8 van boven "verouderde Nederlandsche staatswezen."

Reeds KEMPER had in 1814 gewaarschuwd voor "een middenligchaam van provinciale en stedelijke souvereiniteit tusschen den Vorst en het Volk." Hij herinnerde aan vroegere toestanden, toen "onder den schoonklinkenden naam eener vrijheid, welke bij eenige familiën niets anders beteekende, dan de onbelemmerde werking van hunnen invloed, niet zelden, in de meest lagchelijke omstandigheden des Vaderlands, de algemeene belangen voor provinciale, stedelijke, ja somtijds voor personen- en familiebetrekkingen wijken moesten."

Ook in het *Voorloopig Verslag* werd door zeer vele leden afgekeurd:

"dat aan de Provinciale Staten een deel der uitvoerende magt zou worden opgedragen. Men vond daarin eene vermenging van magten in hetzelfde ligchaam, strijdig met de gezuiverde staatkundige begrippen van onzen tijd, en die nog te stuitender zou zijn, wanneer ook in het vervolg, evenals zulks thans plaats heeft, aan de Provinciale Statenvergadering of aan hare Gedeputeerden, te gelijk niet slechts wetgevende en uitvoerende magt, maar in sommige gevallen ook regterlijke

magt, mogt worden opgedragen. Vooral werd het door vele leden belenklijk geacht, dat de uitvoerende magt der Provinciale Staten zich ook tot de algemeene wetten zou uitstrekken.

“Men kan dit niet rijmen met de thans voorgestelde rechtstreekache opdracht der uitvoerende magt aan den Koning, welke uitvoerende magt langs dien weg weder door de wet zou kunnen worden ingekort. Evenzeer meent men, dat daardoor het beginsel der ministeriële verantwoordelijkheid in zijne werking zou worden verlamd. De meerderheid gelooft dan ook werkelijk, dat de Regering zich bij het vaststellen van dit artikel nog te zeer door herinneringen uit de bestaande Grondwet heeft laten wegslepen.”

In het ontwerp der staatscommissie was ten aanzien dezer kwestie het bestaande gehandhaafd; in de *Bijdrags*, blz. 73, schreef THORBECKE, “of uitvoering aan een collegie van provinciale staten teregt worde opgedragen, dit is eene ernstige vraag,” maar liet de vraag onopgelost en volgde de grondwet van 1815 behoudens eenige redactiewijzigingen.

De regeering, die het artikel (nu art. 130) uit het ontwerp der staatscommissie had overgenomen, beriep zich ter verdediging dezer verouderde bepaling op VAN HOGENDORP:

“De staten der provinciën worden in deze betrekking als het ware een Ministerie van Binnenlandsche Zaken, gevestigd in iedere provincie. Het is bekend, dat de uitvoering, aan een ministerie opgedragen, hetwelk slechts op eene enkele plaats aanwezig is, van waar alles uitgaat, en waar alles naar toe moet, noch met dezelfde zekerheid, noch met hetzelfde gemak kan werken.”

De Tweede Kamer had hier ontegenzeggelijk een juist inzicht in het staatsbestuur dan de staatscommissie en de regeering. Het artikel gaf echter geen bindend voorschrift, daar verwezen wordt naar toekomstige wetten, en deze hebben in den regel de uitvoering opgedragen niet aan de provinciale Staten maar aan ambtenaren, rechtstreeks staande onder de regeering.

Over de stem aan den commissaris des Konings gegeven in het collegie van gedeputeerde Staten had de regeering geschreven:

“De Gedeputeerde Staten, met de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken belast, hetzij de Staten zijn vergaderd of niet, en geroepen om de wetten en koninklijke bevelen uit te voeren, staan met de uitvoerende magt in het naauwste verband; maken eenen schakel van dezelve uit. Hier ontmoeten zich alzoo, en smelten te zamen, de werkkring en roeping der Gedeputeerde Staten, met den werkkring en de roeping der Commissarissen des Konings. De laatsten zitten in de vergaderingen der eersten voor. Het is daarom redenmatig, zelfs

noodzakelijk voorgekomen, aan die Commissarissen ook stem te verleen in de vergaderingen der Gedeputeerden."

THORBECKE noemt "stemregt van den commissaris niets dan eene anomalie, welke noch de kracht van uitvoering, noch het algemeene Gouvernementsgezag verhoogt, en met zijne voorname roeping, toezigt over de verrigtingen der staten, onbestaanbaar."

VAN HALL schreef: "Wanneer de Koninklijke Commissaris enkel belast is met het toezigt te houden over de verrigtingen van de Staten, wordt de magt van uitvoering des Konings onbeduidend, indien de wetgevende magt goetvindt de uitvoering van vele wetten aan de Provinciale Staten toe te vertrouwen. Men behoeft geen staatsman te zijn, om te gevoelen, dat het de Koninklijke Commissaris in de provinciën is, die met de uitvoering der wetten uit 's Konings naam moet belast worden, indien althans de uitvoerende magt aan den Koning wordt toevertrouwd, en indien de verantwoordelijkheid der Ministers voor de oefening dier magt iets zal beteekenen."

Blz. 410 r. 6 v. o. 'De Koning heeft het vermogen' enz.

De staatscommissie had voorgesteld: "De magt des Konings, om de besluiten der Staten, die met de algemeene wetten of het algemeen belang strijdig mogten zijn, te schorsen of te vernietigen, wordt door de wet geregeld."

THORBECKE schreef in de *Bijdrage* blz. 75 naar aanleiding van de wijziging van dit artikel door de regering:

"Wanneer komt schorsing, wanneer vernietiging te pas? En welke zijn de gevolgen eener schorsing of vernietiging? Schorsing en vernietiging zijn enkel negatief. Wie herstelt, handelt of beslist nu, zoo de zaak, na de schorsing of vernietiging, niet kan blijven liggen? Ziedaar, wat zijne oplossing in de wet behoort te vinden. Aldus moet de Grondwet ook op dit punt waarborg voor *geregelde* magtoefening schenken. Te zeggen, dat die waarborg, zonder de verlangde wet, in de ministeriële verantwoordelijkheid wordt aangetroffen, is schermen met een groot woord. Het komt er juist op aan, de regels te stellen, welke men, des noods, tegen den minister kunne inroepen."

In het *Voorloopig Verslag* werd op dit punt aan het ontwerp der staatscommissie de voorkeur gegeven, waarna de regeering aan het artikel de alinea toevoegde: "De wet regelt de gevolgen."

Blz. 412 regel 5 van boven "gevoeligheid tegenover den Koning."

Tegen WILLEM II had de Tweede Kamer vooral de grief, dat hij het persoonlijk gouvernement sterk op den voorgrond stelde en de ministeriële verantwoordelijkheid in 1840 in de grondwet opgenomen in zeer beperkten zin opvatte.

Wel is waar, werd reeds vóór 1848 (zie de rede van ANEMAET op 16 Augustus 1848) het afstemmen van wetsontwerpen om redenen, daarbuiten gelegen, als middel aangewend om pressie op de regeering uit te oefenen, maar THORBECKE had in zijne rede van 17 Juni 1845 dit ten sterkste afgekeurd en de meerderheid der Tweede Kamer had dit voorbeeld nog niet gevolgd. Daarom werd door haar prijs gesteld op het recht om zich zelfstandig tot den Koning te wenden; het gemis van welk recht dikwijls tot een gespannen verhouding had aanleiding gegeven. Dientengevolge werd in het verslag van 16 Maart 1848 aangedrongen op de toekenning van het recht aan beide de Kamers der Staten-generaal om zich afzonderlijk bij adressen aan den Koning te wenden en tevens op eene ruimere opvatting der ministerieele verantwoordelijkheid.

In 1840 was het ministerieel contraseing voorgeschreven en waren de ministers verantwoordelijk gesteld ook voor de naleving der grondwet, maar het was onzeker gebleven, of hieronder ook de verantwoordelijkheid voor het te volgen regeeringsbeleid door een homogeen ministerie moest gerekend worden.

Zie het oordeel van SCHIMMELPENNINCK over het autocratisch gouvernement van WILLEM II *Letterkundige Aanteekeningen*, blz. 236 medio, op grond waarvan hij bij de samenstelling van het ministerie als voorwaarde gesteld en verkregen had, dat de Koning afstand zou doen van het persoonlijk gouvernement en genoegen zou nemen met eene positie, gelijk aan den Souverein van Groot-Brittannië wordt verzekerd, zie het boven afgedrukt rescript van 24 Maart 1848.

De Thorbeckiaansche pers heeft vóór 1848 dikwijls deze zelfde grieven tegen den Koning ingebracht. Hoe de *Arnhemsche Courant* zich in 1845 over WILLEM II uitliet, hebben wij vroeger medegedeeld. Maar in 1848 vergat zij alle vroegere grieven tegen den Koning en roemde zij zijn initiatief bij de benoeming van THORBECKE tot lid van de staatscommissie, terwijl zijne niet-benoeming tot minister niet aan den Koning werd geweten. Zie het aangehaalde artikel, *Letterk. Aant.* blz. 286. De *Arnhemsche Courant* schreef in April 1848: "Er staat te veel op het spel. Een dynastie en een volksbestaan." en kort daarna: "Indien de republiek onze grenzen nadert, dan kunnen alleen mannen onze monarchie redden, geen namen, die hunnen glans alleen aan een republikeinsch tijdvak ontleenen." Kennelijk sloeg dit laatste op SCHIMMELPENNINCK. Zoo schreef THORBECKE in zijne *Bijdrage*. "Was het de meening der toejuichers van het Schimmelpennincksche Ministerie, den Koning, met behoud der vertooning van het koningschap, overbodig te maken?"

Opmerkelijk is dit optreden voor de belangen van den Koning in

verband met het grondwettig artikel omtrent het inkomen van de kroon. De staatscommissie had dit artikel niet zoodanig veranderd als men verwacht zou hebben met het oog op hetgeen daarover in de memorie van toelichting op het voorstel tot grondwetsherziening van 1844 was gezegd.

Aan OLIVARIUS gaf dit aanleiding tot de volgende opmerking:

“Heeft misschien de President der Commissie, die zoo gaarne zich eene ministeriële portefeuille zag opgedragen, hoveling willen zijn, zoowel bij den Koning als bij het volk, aan de eene zijde geldelijke voorregten verzeerende, terwijl hij meende door eene zeer liberale Grondwet de volksgunst te verkrijgen?”

De Tweede Kamer, geen reden hebbende om den Koning naar de oogen te zien, drong aan op wijziging van het grondwettig voorschrift omtrent het inkomen en den vrijdom van belasting, zie boven *Letterkundige Aanteekeningen* blz. 263.

Blz. 413 regel 10 van onder “*TELTING.*” In zijne rede op 17 Augustus in de Tweede Kamer gehouden, wijst hij er op, dat het aantal van de oningevulde stembiljetten ter benoeming van kiezers steeds groot is. “Men noemt dit eene laakbare onverschilligheid, eene politieke slaperigheid, waaruit men het volk moet opwekken en opvoeden tot een meer politiek leven.” Zal dit doel bereikt worden door rechtstreeksche verkiezingen? Naar zijn inzien niet, daar slechts weinigen voldoende kennis van personen en zaken hebben, zoodat de groote menigte zal volgen en zich verlaten op het inzicht van anderen.

“Bij de verkiezing met één trap waren de opgenoemde gebreken óf niet óf in veel mindere mate te duchten. Een veel grooter aantal burgers kan daarbij een werkzaam aandeel nemen door het uitbrengen hunner stem tot daargestelling der kiescollegiën; die stem konden allen zonder onderscheid uitbrengen; met volle bewustheid, op bij hen bekende personen; bij de gekozene kiezers mogt men meer belangstelling, meer kennis van zaken en personen verwachten.”

Door den hoogen *census* zal aan zeer velen alle invloed op de verkiezingen ontnomen worden. Ontevredenheid over die uitsluiting zal hiervan het gevolg zijn “En dan zal teleurstelling bij het overgroot gedeelte des volks het treurig einde worden van deze hervorming.”

Als de spreker hiermede de eerstvolgende jaren op het oog had, is zijne voorspelling niet uitgekomen, want “de laakbare onverschilligheid de politieke slaperigheid” was van dien aard, dat de stemgerechtigden, van welke in 1848 meer dan een derde deel van allen invloed op de verkiezingen werd beroofd, daarin kalm hebben berust. Of de rechtstreeksche verkiezingen meer dan voorbijgaande de politieke belang-

stelling hebben opgewekt, bij hen, die kiezers werden, zal de geschiedschrijver van een volgend tijdvak moeten onderzoeken.

Blz. 414 medio "behoud van den raad van state".

Door DONKER CURTIUS was in zijne *Proeve* in 1840 de raad van state een *nutteloos en kostbaar rad aan den wagen* genoemd. De voorstanders wezen op het nut dezer instelling, vooral ter verbetering der wetgeving, en herinnerden aan hetgeen de *Conseil d'état* voor de *Codes Napoléon* had gedaan. De tegenstanders, vooral VAN HALL, noemden deze instelling overbodig en belemmerend naast een verantwoordelijk ministerie, waarvan de wetsontwerpen moesten uitgaan. Ook uit een oogpunt van bezuiniging werd de opheffing aanbevolen. De vroegere schrijver der *Proeve*, nu voorzitter van den ministerraad, betoogde met aandrang de wenschelijkheid van het behoud. Ook door de staatscommissie was het behoud van den raad van state voorgesteld. Zie hierover *Staatkundige opmerkingen van Olivarius XXXI*: "De Staatsraad moet behouden blijven: de meester heeft het gezegd."

BL. 415 regel 14 v. o. "afzonderlijke nota."

De nota van NEDERMEIJER VAN ROSENTHAL ging uit van de stelling, dat de Tweede Kamer wel de formeele bevoegdheid heeft om de grondwetsherziening te behandelen, maar het materiele recht daartoe mist wegens den twijfel of zij de meening der natie uitdrukt. Zij vond toejuicing bij de *Arnhemse Courant*. OLIVARIUS bestreed de nota als eene miskennis der Tweede Kamer. Ook de regeering kon zich daarmede niet vereenigen. In de memorie van beantwoording zegt zij: "dat men vooral in de tegenwoordige tijden zich er bijzonder aan moet hechten, om den wettelijken toestand van zaken krachtig te handhaven, en de vertegenwoordiging, zooals die bestaat, haar daarin behoort behulpzaam te zijn, tot dat een nieuwe orde zal zijn daargesteld. . . . Het geheele voorstel zoude als eene ontduiking der voorschriften van art. 227 der Grondwet kunnen worden aangemerkt, een voorbeeld, dat niet zonder gevaar kan worden gegeven."

De voorstellers van de grondwetsherziening in 1844, die leden der Kamer waren, LUZAC, VAN DAM VAN ISSELT, DE KEMPENAKER, VAN HEEMSTRA, WICHEERS, STORM EN ANEMAET dienden in hunne respectieve afdelingen eene nota in, waarin zij eene gedeeltelijke herziening alternadeeligt achtten. Slechts bij enkele leden vond de nota ondersteuning.

Eene tweede afzonderlijke nota werd ingeleverd door mr. DULJMAER VAN TWIST, die, na BRUCE, aan het hoofd stond van die finantieele oppositie, bekend onder het epitheton *de rekenmeesters*, die, na krachtig te hebben medegewerkt tot herstel onzer financiën door de groote

finantieele wet van Maart 1844, dien maatregel wilde voltoofjen door een volledig stelsel van comptabiliteit. Ofschoon de denkbeelden in die nota vervat slechts door een klein gedeelte in de herziene grondwet zijn opgenomen, heeft de nota zelve nog eene blijvende waarde zoolang er geene uitvoering gegeven is aan art. 176 van de bestaande grondwet, welk artikel eene wet voorschrijft ter regeling van de samenstelling en taak der algemeene rekenkamer.

Blz. 416 regel 10 van onder "recht van amendement".

In het Verslag van 16 Maart was gezegd:

"Zij (de groote meerderheid der Tweede Kamer) wenscht in de Grondwet uitgedrukt te zien, dat dit regt alleen beperkt zal zijn door de verplichting, dat over geen amendement zal mogen worden beraadslaagd, dan nadat eene overweging daaromtrent in de afdeelingen heeft plaats gehad."

In het voorstel der staatscommissie werd niet dan ter loops van dit recht melding gemaakt in art. 101, luidende: "Wanneer de Tweede Kamer tot aanneming van het voorstel, hetzij zooals het werd gedaan, hetzij gewijzigd, besluit, zendt zij het aan de Eerste Kamer," terwijl in de toelichting werd opgemerkt: "Hoe zulke amendementen moeten worden voorgesteld en behandeld, zal het reglement van orde der Kamer voorschrijven."

In het ontwerp der regeering werd uitdrukkelijk gezegd: "De Tweede Kamer heeft het regt, wijzigingen in een voorstel des Konings te maken."

Blz. 416 regel 5 van onder "eenvoudiger voorschriften van grondwetsverandering."

Zie over het voorstel der staatscommissie omtrent dit punt de *Letterkundige Aantekeningen* blz. 213 medio. De regeering had deze bepalingen overgenomen, maar de Tweede Kamer achtte die ten hoogste ondoelmatig en belemmerend. Ook de meerderheid van twee derden der leden werd afgekeurd, daar zij de zegepraal der minderheid mogelijk maakte. In de memorie van beantwoording oordeelde de regeering het noodzakelijk, dat vooraf in een wet de verandering duidelijk wordt opgegeven. De ontbinding noemde zij een waarborg tegen overhaasting en tevens noodig, omdat omtrent de veranderingen de wil des volks zich duidelijk moet verklaren. Ook de aanneming door eene meerderheid van twee derden bleef de regeering menschelijk oordeelen. Daarentegen zag zij af van de verkiezing der Kamers in dubbelen getale, van de vereenigde zitting, en van de tweede ontbinding.

De Tweede Kamer achtte deze vereenvoudiging van groot belang en

nam daarmede genoeg, al waren er eenige leden, die bezwaar bleven hebben tegen de meerderheid van twee derden, vooral met het oog op de Eerste Kamer, bij welke een klein aantal leden veranderingen in de grondwet zou kunnen tegenhouden.

Zoo verklaarde zich DE MONCHY, die voor alle hoofdstukken gestemd heeft behalve dat "van veranderingen en bijvoegsels", in de dubbele kamer ten stelligste tegen de meerderheid van 2/3 der leden: "Ik acht voortaan iedere herziening onmogelijk, onuitvoerlijk."

Blz. 416 regel 1 van onder "van vele voorschriften werd het hoogst onzeker geacht of zij aan de verwachtingen zouden beantwoorden."

Onder deze voorschriften was ook dat van art. 2: "De wet kan provinciën en gemeenten vereenigen en splitsen," waartegen vele leden, vooral uit de provinciën Zeeland, Utrecht, Groningen en Drenthe vele bezwaren hadden. De najver tuschen de provinciën, vreesde men, zal op nieuw ontbranden, de kleinere provinciën zullen in gedurige vrees verkeer voor haar zelfstandig bestaan, en deze onzekerheid zal verlammend werken op de provinciale besturen. Daarom moet het voortbestaan der provinciën grondwettig verzekerd worden en aan de wetgevende macht de bevoegdheid niet worden toegekend om die te vereenigen of te splitsen.

Daarentegen waren er ook warme voorstanders eener vermindering van het aantal provinciale besturen. Reeds een paar dagen na de benoeming der staatscommissie schreef VERWEY MEJAN aan LUZAC.

Amicissime!

Vergeet bij uw werk van codificatie ons gesmaldeeld en gescheiden Holland niet — slinksche streken en verkeerde bedoelingen hebben tot de verdeeling gevoerd, — laat nu het welbegrepen staatsbelang eens voeren tot de hereeniging. — Hier zult gij Sire met u hebben. Ik vernam zulks vroeger van mond tot mond.

De conservatieven zijn tevreden. Denk er aan, dat de voorstellen ook door de smeltkroes der dubbele kamer moeten. Liever iets minder gevraagd, maar dan ook aanneming bij overgroote meerderheid, en door eene gemakkelijk gemaakte herziening, het vooruitzicht op de toekomst behouden.

Opregtelijk en hartelijk

t. t.

C. J. L. VERWEY MEJAN.

19 Maart 1848.

Blz. 418 regel 1 van boven. "Het aantal kiezers werd verdubbeld en de volstreckte meerderheid bij de verkiezingen voorgeschreven."

